

491.827
S774

SAL

YU ISSN 0350-1906
UDK 808. 61/.62-087

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARY

JUN 18 2001

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пеџо, др Миљар Пешикан,
др Слободан Ремейић и др Драго Ђујић

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1996

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XLII

69 326SU 1460
XL
7/01 31150-50 NILE

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
XLII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco, Dr Mitar Pešikan,
Dr Slobodan Remetić et Dr Drago Ćupić*

Rédacteur en chef
PAVLE IVIĆ

BEOGRAD
1996

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Слободан Реметић и др Драго Ђујић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1996

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XLII

69 326SU XL 1460
7/01 31150-50 MALE

Digitized by Google

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
XLII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco, Dr Mitar Pešikan,
Dr Slobodan Remetić et Dr Drago Ćupić*

Rédacteur en chef
PAVLE IVIĆ

BEOGRAD
1996

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Мишар Пешикан,
др Слободан Реметић и др Драго Ђујић

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1996

Секретар часописа
Мр Никола Рамић

Израду и штампање финансира Министарство за науку и технологију Србије.

Финансирање су помогли: Покрајински секретаријат за просвету и културу, Приштина; Скупштина општине Призрен; Призренски округ; Д. Д. „Графика“, Призрен; Београдска банка – Косовско-метохијска банка А. Д., филијала у Призрену; Д. Д. „Фармакос“, фабрика фармацеутских и хемијских производа, Призрен; УТРО „Душанов Град“, Призрен; ПКБ „Косововино“, Мала Круша; ИСФ „Прогрес“, Призрен; Д. Д. „Принтекс“, текстилна индустрија, Призрен; Д. П. „Стан“, Призрен; Д. Д. „Комуна“, предузеће за производњу обуће, Призрен; ТРО „Лирија“, Призрен; Д. Д. „Елан“, грађевинско предузеће Призрен; Завод за заштиту споменика културе, Призрен; ДОО „Прогрес-експорт“, ремонтни сервис у Призрену.

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/II

и

Институт за српски језик САНУ, Београд, Ђуре Јакшића 9

Израда програма и компјутерска припрема за штампу:
Ненад Вукадиновић и Давор Палчић

Штампа: Стручна књига, Лоле Рибара 48, Београд

САДРЖАЈ

	Стр.
Вилотије Вукадиновић: Говор Црне Траве и Власине . . .	1-317
Слободан Реметић: Српски призренски говор I (гласови и облици)	319-614

ВИЛОТИЈЕ ВУКАДИНОВИЋ
ГОВОР ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ

***Родишељима,
Надежди и Милољубу***

Садржина овог рада је делимично измењен текст докторске дисертације која је одбрањена 10. новембра 1992. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом у саставу: академик Асим Пецо, др Душан Јовић, др Недељко Богдановић.

Са посебним поштовањем сећам се свих саговорника из власинских и црнотравских села без чије помоћи овога рада не би било. Овде наводим имена само неких саговорника, без намере да будем неправедан према другима. Ту су тетка Радица из махале Струмићеви, баба Вела из махале Попови (Црна Трава), баба Стојадинка и баба Максимија из Брода, тетка Васка из Млачишта, баба Стевка и тетка Така-Станимирка из Преслапа, баба Радмила из Власине (Округлице), Бранка из Власине (Рид), деда Пера из Доброг Поља, тетка Стевана из Кривог Дела, Марионка из Јабучовика. Неки моји саговорници нису више међу живима. Свима изражавам велику захвалност. Њихова доброта и однос према животу храбрили су ме и обавезивали да истрајем у раду.

Породици Славковић из Црне Траве дугујем посебну захвалност. Она је за све време помагала мој рад на терену и много допринела да заволим Црнотравце и њихов крај.

Захвалност дугујем члановима комисије др Душану Јовићу и др Недељку Богдановићу. Њихови савети и упутства помогли су ми да решим многе дилеме. Академику Асиму Пеци захваљујем на подршци и стрпљивом односу при решавању појединих задатака.

Професору др Недељку Богдановићу захваљујем што је део свог драгоценог времена одвојио за заједнички рад на терену у почетној фази прикупљања грађе. Та је помоћ мени много користи. Захваљујем проф. др Слободану Реметићу на помоћи и разумевању у свакој прилици, литератури коју ми је обезбеђивао из своје библиотеке, спремности да помогне у многим тренуцима.

Захваљујем академику Павлу Ивићу на помоћи код коначног обликовања текста за штампу, на поверењу које ми је указао док сам се припремао за теренски рад.

Својим укућанима - супрузи Загорки и сину Ненаду - такође дугујем захвалност за разумевање, стрпљење, одрицање, а сину Ненаду и за техничку помоћ у коначној изради рукописа.

*Овај рад потпомогнут је средствима пројекта *Тилолошка истраживања српских говора на југоистоку Србије*, који се, уз помоћ Министарства за науку и технологију Републике Србије, реализује у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

САДРЖАЈ

	Страна
ЛИТЕРАТУРА	9
Лингвистичка литература	9
Географска, етнографска и историјска литература	15
СКРАЋЕНИЦЕ	17
а) Публикације	17
б) За врсте речи	18
в) За падеже	18
г) За глаголске облике	18
д) Остало	19
УВОД	21
ЦРНА ТРАВА И ВЛАСИНА	21
Положај	21
ПРОШЛОСТ ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ	24
СТАНОВНИШТВО	30
ЕТНОЛОШКА И ДРУГА ПРОУЧАВАЊА	34
ЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА	37
ПРИЗЕНСКО-ТИМОЧКИ ГОВОРИ	44
НАПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ	48
НАСЕЉА ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ	51
ДЕО ПРВИ	53
ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ	53
А. Фонолошки систем	53
Вокали	53
Консонанти	53
Б. Фонетика	54
ПОЛУГЛАСНИК	56
ВОКАЛНО Р	67
ЗАМЕНЕ ЈАТА	73
РЕДУКЦИЈА (ЕЛИЗИЈА) ВОКАЛА	75
ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ	77
ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ	77
ГЛАС Ј	84
СУДБИНА ГЛАСА Х	86
ГЛАС В	88
ГЛАС Ф	90
ГЛАС S (ДЗ)	91

СУДБИНА ФИНАЛНОГ Л	93
АФРИКАТЕ Ч, Џ < *šj, *đj	95
УМЕКШАВАЊЕ К, Г	98
ПРИРОДА СОНАНАТА Л, Н ПРЕД ВОКАЛИМА Е, И	99
СУГЛАСНИЦИ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА	101
О РЕЗУЛТАТИМА РАНИЈИХ ГЛАСОВНИХ ПРОМЕНА	109
ЈОТОВАЊЕ И ДРУГА УМЕКШАВАЊА	109
ПОРЕМЕЂАЈУ У РЕЗУЛТАТИМА ПАЛАТАЛИЗАЦИЈЕ	113
ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ	114
АСИМИЛАЦИЈА ПО МЕСТУ И НАЧИНУ ТВОРБЕ	114
АФРИКАТИЗАЦИЈА	115
ДИСИМИЛАЦИЈА	116
ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА	116
ИСПАДАЊЕ СЛОГОВА	117
ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА	117
УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА	118
МЕТАТЕЗА	118
СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ	119
АКЦЕНАТ	119
Акценатски дублети	124
Атонација	124
ДЕО ДРУГИ	127
ОБЛИЦИ	127
А. ДЕКЛИНАЦИЈА	127
ИМЕНИЦЕ	127
Први деклинациони тип	128
Други деклинациони тип	133
Трећи и четврти деклинациони тип	137
ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О РОДУ И БРОЈУ	139
ОСТАЦИ ДРУГИХ ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА	141
ЗАМЕНИЦЕ	143
ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ	143
ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ	151
ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ	155
Показне заменице	157
Присвојне заменице	174
ПРИДЕВИ	190
Придевски вид	190
БРОЈЕВИ	193
ЧЛАН	197
Б. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ	203
ИНФИНИТИВ	203
ПРЕЗЕНТ	203
ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ	207
АОРИСТ	213
ИМПЕРФЕКАТ	217

ПЕРФЕКАТ	220
ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ	221
ФУТУР I	222
ФУТУР II	223
ПОТЕНЦИЈАЛ	223
ИМПЕРАТИВ	223
ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ РАДНИ	225
ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ	226
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ	228
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ	228
НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛИМА	229
В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	236
ПРИЛОЗИ	236
ПРЕДЛОЗИ	246
ВЕЗНИЦИ	247
УЗВИЦИ	247
РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ	247
ДЕО ТРЕЋИ	251
СИНТАКСА	251
1. ИЗ СИНТАКСЕ ВРСТА РЕЧИ	251
2. ИЗ СИНТАКСЕ ПАДЕЖА	253
3. НЕКЕ ОДЛИКЕ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА	259
ПРЕЗЕНТ	259
АОРИСТ	260
ФУТУР I	261
ПЕРФЕКАТ	261
ИМПЕРФЕКАТ	262
ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ	263
ИМПЕРАТИВ	263
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ	263
ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ	263
КОНГРУЕНЦИЈА	264
ДЕО ЧЕТВРТИ	267
ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	267
ДЕО ПЕТИ	273
ТЕКСТОВИ	273
THE DIALECT OF CRNA TRAVA AND VLASINA (Resume)	317

ЛИТЕРАТУРА

Лингвистичка литература

- АБГал Александар Белић, *Галички дијалекат*, СДЗБ VII, Београд 1935.
- АБДекл Александар Белић, *Историја српскохрватског језика II*, св. 1 - Речи са деklinацијом, Београд 1965.
- АБДиј Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- АБДК Александар Белић, *Дијалектолошка карта сербског језика*, Санктпетербург 1905.
- АБКовј Александар Белић, *Историја српскохрватског језика II*, св. 2 - Речи са конјугацијом, Београд 1962.
- АБМат Александар Белић, *О дијалектолошком материјалу О. Brocha: Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, СДЗБ II, Београд 1911.
- АБМис Александар Белић, *Мисли о прикуљању дијалектолошког материјала*, ЈФ VI/1926-27.
- АБСхД Александар Белић, *О српским и хрватским дијалектима*, ГЛСКА LXXVIII/1908.
- АБФон Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика - Фонетика*, Београд 1972.
- АМВок Александар Младеновић, *О вокалском систему ирландског језика преко половине XVIII века*, ПЗБ 8-9/1979.
- АМТэфт Александар Младеновић, *Тешер Нишавске митрополије из XIX века - споменик филолошког значаја*, ЗФЛ XIX 2/1976.
- АП-БМРес Асим Пецо, Бранислав Милановић, *Ресавски језик*, СДЗБ XVII/1968.
- АПАкц Асим Пецо, *Основи акценлологије српскохрватског језика*, Београд 1971, четврто издање: Београд 1988.
- АПАфр Асим Пецо, *Природа африката српскохрватског језика*, ЈФ XXV/1961-1962.
- АПДСхЈ Асим Пецо, *Место дијалекта у савременом српскохрватском језику*, КиЈ 2-3/1979.
- АПЂерд Асим Пецо, *Језик ђердајске зоне*, ЗФЛ XV/1/1972.
- АП-ЖСЕЛ Асим Пецо, Живојин Станојчић, *Енциклопедијски лексикон, Призренско-тимочки говори*, Београд 1972.
- АПИзг Асим Пецо, *Изговор звучних суласника на крају речи у српскохрватском језику*, ЗФЛ IV-V/1961.
- АПИст Асим Пецо, *Из фонетске проблематике истарских језика*, ЗФЛ XX/1/1977.
- АПКЈ Асим Пецо, *Књижевни језик, стандардни језик и народни језици*, КиЈ 1/1977.
- АППНС Асим Пецо, *Промена нејалних суласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ XXVIII/1972.
- АППрел Асим Пецо, *Један ирландски језик*, Прил. ХЛIII, св. 3-4/1977.
- АППСД Асим Пецо, *Прејед српскохрватских дијалеката*, Београд 1978, четврто издање 1989.

- АПУтиц Асим Пецо, *Сїрани уїицаји на фонейику срїскохрвайскої језика*, АяФФ 6/1966.
- АПХерц Асим Пецо, *Говор истїочне Херцеїовине*, СДЗБ XIV/1964.
- АПШћак Асим Пецо, *Икавскошћакавски їовори заїадне Босне*, БХДЗБ I/1978, III/1982.
- АШТурц Абдулах Шкаљић, *Турцизми у срїскохрвайском језику*, Сарајево 1989.
- БВГГов Божидар Видоески, *Горанскиої їовор*, Прилози XI/2 МАНУ, Скопје 1986.
- БВКум Божидар Видоески, *Кумановскиої їовор*, Скопје 1962.
- БВМак Божо Видоески, *Севернише македонски їовори*, МЈ 1, 2/1954.
- БКИст Блаже Конески, *Истїорија македонскої језика*, Београд - Скопје 1956.
- БМЛеск Брана Митровић, *Пушевима еїшмолоїије лесковачкої їовора*, ЛЗБ XXIV/1984.
- БМРеч Брана Митровић, *Речник лесковачкої їовора*, Народни музеј, Лесковац 1984.
- БПСхБС Бојан Попов, *Положај срїскохрвайскої језика у балканском језичком савезу*, ЈФ XL/1984.
- ВВАГол Вилотије Вукадиновић, *Анїроїонимија Голака*, ОП VII, САНУ, Београд 1986.
- ВВАиТ Вилотије Вукадиновић, *Анїроїонимија и їоїонимија села Белоиња*, НЗБ 15, Ниш 1985.
- ВВИнс Вилотије Вукадиновић, *Називи инсекаїа у їовору села Белоиња код Серљиа*, Прил. ФФНС 20, Нови Сад 1984.
- ВВЈез Вилотије Вукадиновић, *Језичке каракїтеристїике їоїонима у сливу Височице*, ПЗБ 14, Пирот 1986.
- ВВМСкот Вилотије Вукадиновић, *Микроїоїонимија Сокобањске коїлине*, ОП/XI, САНУ, Београд 1990.
- ВВОном Вилотије Вукадиновић, *Ономасїика села Мужинца у оїшїини Сокобања*, Разв. 3, Зајечар 1984.
- ВКРеч Вук Стеф. Караџић, *Срїски рјечник* (1818), Просвета, Београд 1969.
- ВСГПч Владимир Стевановић, *Говор Пчиње*, (дисертација у рукопису), навођење по П. Ивићу из: *Dona Slavia Aenipontana*, München 1987.
- ВСЈез Владимир Стевановић, *О језику їлавної јунака у Кошїани Боре Сїанковића*, ЗБФЛ XX/2/1977.
- ВСПољ Владимир Стевановић, *Говор Пољанице*, ВГл V/1969.
- ВСРуд Василије Симић, *Рударсїво и їрерада ївожја у їоїономасїинци и їерминолоїији власинскої краја*, ОП I/1979.
- ВСЦГ Владимир Стевановић, *О неким фонейским и морфолошким особи-нама данашњеї їовора Црне Траве*, ЗБФЛ XXI/1/1978.
- ГЕРеч Глиша Елезовић, *Речник косовско-мешїохискої дијалекїа*, СДЗБ IV/1932, VI/1935.
- ДБГСМ Данило Барјактаревић, *Говор Срба у Мешїохији*, Јединство, Приштина 1979.
- ДБДИ Данило Барјактаревић, *Дијалекїолошка исїраживања*, Јединство, Приштина 1977.
- ДБДСл Далибор Брозовић, *Дијалекайска слика срїскохрвайскої језичкої їросїора*, РФФЗ 8-9 (1968/69, 1969/70), св. 8, Раздио лингвистичко-филолошки (5).
- ДБЈГЗ Данило Барјактаревић, *Јужноморавска їоворна зона у свеїлу Белићева исїраживања и данас*, Пос. изд. САНУ књ. CDXVIII, Одељ. јез и књиж. 28 (Белићев зборник) 1976.

- ДБКрит Далибор Брозовић, *О сѣруктурним и ѣнејшким кришеријима у класификацији срѣскохрвајских дијалекта*, ЗбФЛ III/1960.
- ДБПБГЗ Данило Барјактаревић, *Прешевско-бујановачка ѣоворна зона*, ВГл 2/1966, Врање, прештампано у: Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*, Јединство, Приштина 1977.
- ДБСлав Далибор Брозовић, *Досељавање Славена и њихови додири са сѣаросједеоцима у свјетлу линѣвистичких истраживања*, Центар за балканолошка истраживања (посебна издања XII), књ. 4, Сарајево 1969.
- ДБТорл Далибор Брозовић, *Торлачко нарјечје*, Школски лексикон (језик), Панорама, Загреб 1965.
- ДБУдв Данило Барјактаревић, *Удвајање предлоја и одвајање предлоја од именске речи*, ЗбФФП VII/1970.
- ДЗРеч Драгољуб Златковић, *Речник шумачења ѣословица и ѣоређења у ѣиройшском ѣовору*, СДЗб XXXIV, Београд 1988.
- ДЗФраз Драгољуб Златковић, *Фразеолоѣија сѣраха и наде у ѣиройшском ѣовору*, СДЗб XXXV.
- ДЗФраз Драгољуб Златковић, *Фразеолоѣија омаловажавања у ѣиройшском ѣовору*, СДЗб XXXVI.
- ДИФутур Душанка Игњатовић, *О једном незабележеном дијалектском шѣиу футура са осврћом на будуће време уойшће*, ЈФ XXIV, Београд 1959-1960.
- ДИИм Душан Јовић, *О ѣроблему именица у неким шѣокавским ѣоворима*, ЗбФЛ IV-V/1961-62.
- ДИИмпф Душан Јовић, *О имѣрфектѣу у ѣоворима околине Врњачке бање*, ЗбФЛ II/1958.
- ДЈКрд Душан Јовић, *О сѣарини косовско-ресавској дијалекта*, ЗбФЛ XI/1967.
- ДЈМорф Душан Јовић, *Морфофонематски сѣстем у косовско-ресавском дијалектѣу ѣрема књижевној норми*, Прил. XL, св. 3-4/1974.
- ДПАкц Драгољуб Петровић, *Основни акценатски сѣстемѣи у срѣскохрвајским дијалектима - ишторијска ѣерѣсекѣива и акѣуелно сѣање*, ЈССС 1980.
- ДЈТрст Душан Јовић, *Трѣсенички ѣовор*, СДЗб XVII/1968.
- ДЈФакт Душан Јовић, *Социолнѣвистички факѣтори језичких ѣромена у жуѣском ѣовору*, КиЈ 2-3/1979.
- ЂДСК Ђура Даничић, *Речник из сѣарина књижевних срѣских*, Београд 1863-64.
- ЗПСКон Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске секвенце у шѣокавском дијалектѣу*, ПрПЈ 4/1968.
- ЗПСуфик Звездана М. Павловић, *Суфиксални шѣворбени модел -шѣица и ѣеѣове варијанѣе и срѣскохрвајској хидронимији*, ОП I/1979.
- ИГПерф Ирена Грицкат, *О ѣерфектѣу без ѣомоћној ѣлаѣола у срѣскохрвајском језику и сродним синѣаксичким ѣојавама*, САН Посебна издања ССXXIII, Институт за српски језик књ. 1, Београд 1954.
- ИПИст Иван Поповић, *Ишторија срѣскохрвајској језика*, Нови Сад 1965.
- ЈАБл Југослава Арсовић, *Главне фонетске особине ѣовора Блаци и околине*, ПрПЈ 9/1973.
- ЈВИст Јован Вуковић, *Ишторија срѣскохрвајској језика*, I део, Београд 1974.
- ЈВ-ДБ-АП Јован Вуковић, Далибор Брозовић, Асим Пецо, *Уѣишник за ишѣишѣивања босанскохерцѣовачких ѣовора*, БХДЗб I.
- ЈДДод Јакша Динић, *Додашак речнику шѣмочкој ѣовора*, СДЗб XXXVI, Београд 1990.
- ЈДПрил Јакша Динић, *Приѣој речнику шѣмочкој ѣовора*, Разв. 13, Зајечар 1989.
- ЈДРеч Јакша Динић, *Речник шѣмочкој ѣовора*, СДЗб XXXIV, Београд 1988.

- ЈЛГов Јован Јовановић, *О лесковачком говору*, ЛЗБ XXVIII, Лесковац 1988.
- ЈМЛГ Јован Михајловић, *Лесковачки говор*, Народни музеј, Лесковац 1977.
- ЈshЕЈ Језик, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", МСМЛХ 4, Zagreb 1988, izvadak iz II izdanja.
- ЉЋГЛ Љубисав Ђирић, *Говор Лужнице*, СДЗБ ХХИХ/1983.
- ЉЋИстр Љубисав Ђирић, *Досадашња исцртаживања њиројској говора*, ПЗБ ХИХ/15/1987.
- ЉШЉЛу Љубица Штавланин-Ђорђевић, *Прилој ѡроучавању ѡрује лу у говорима ѡризренско-јужноморавској дијалекта*, ЗБМСФЛ ХХХИИ/1990.
- МВВис Милосав Вукићевић, *О једночланим називима у ѡйонимији Височице*, ПЗБ 14, Пирот 1986.
- МЅМКрС Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија - нови крајеви*, Београд 1884.
- МЅМКСрб Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија II*, Београд 1876.
- МИИинстр Милка Ивић, *Значења срјскохрвајској инструментала и њихов развој*, Београд 1954.
- МИРеп Милка Ивић, *Рейерѡар синтаксичке ѡроблематике у срјскохрвајском дијалектима*, ЗБФЛ VI/1963.
- ММРеч Марин Младенов, *Бујарско-срјскохрвајски речник*, Нолит, Београд 1967.
- ММФон Милан Могуш, *Фонолошки развој хрвајској језика*, Загреб 1971.
- МНПир Милорад Наумовић, *Неке фонетске особине ѡиројској говора*, у: *Огледи н искуства (Зборник радова наставника Педагошке академије) 3*, Пирот 1977.
- МПГЈ Миливој Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад 1970.
- МПГСЖ Миливој Павловић, *Говор Срејечке жује*, СДЗБ VIII, 1939.
- МСЅак Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗБ XI/1950.
- МС-МХР *Речник срјскохрвајској књижевној језика*, Матица Српска, Нови Сад 1967-1976, 1-6.
- МСПрил Маринко Станојевић, *Прилози речнику ѡимочкој говора*, СДЗБ III/1927.
- МССхј Михаило Стевановић, *Савремени срјскохрвајски језик*, I 1964, II 1969.
- МСТим Маринко Станојевић, *Северноѡимочки дијалекат*, СДЗБ II/1911.
- МТГСвин Миле Томић, *Говор Свиничана*, СДЗБ XXX/1984.
- МТТоп Миле Томић, *Тойоними срјских и хрвајских насеља у Румунији*, ОП/VII, Београд 1986.
- НБАП Недељко Богдановић, *Говор Алексиначкој Поморавља*, СДЗБ ХХХИИ, Београд 1987.
- НБББП Недељко Богдановић, *Говор Бучума и Белој Поѡока*, СДЗБ ХХV, Београд 1979.
- НБГиЈ Недељко Богдановић, *Говор и језик*, (поглавље), *Културна историја Сврљига II*, Сврљиг - Ниш 1992.
- НБГиМ Недељко Богдановић, *О говору и именима*, Просвета, Ниш 1990.
- НБГЛ Недељко Богдановић, *Говор Лужнице*, (приказ), НЗБ 15, Ниш 1985.
- НБГолак Недељко Богдановић, *Микроѡйонимија Голака*, ОП VII, Београд 1986.
- НБДЛекс Недељко Богдановић, *Дијалекатска лексикоѡрафија на раскршћу*, ЗБФФП 1, Приштина 1992.
- НБИзогл Недељко Богдановић, *Изоѡосе јуѡоисѡочне Србије*, Просвета, Ниш 1992.
- НБЈез Недељко Богдановић, *Језик друѡићвене средине*, НЗБ 1, Ниш 1973.

- НБПарал Неделько Богдановић, (са В. Вукадиновићем), *Једна језичка њаралела*, Гласник Баштина 1, Приштина 1991.
- НБПојк Неделько Богдановић, *Пиройски ојконими*, ЗБМСФЛ XXXIII, Нови Сад 1990.
- НБРеч Неделько Богдановић, *Један особен речник*, (Речник лесковачког говора), Градина 7, Ниш 1984.
- НБТГов Неделько Богдановић, *Тимочки њовор и њравци њејовој даљеј ѡроучавања*, Тимочка крајина у XIX веку, Зборника реферата, Књажевац 1988.
- НБТраг Неделько Богдановић, *Језички ѡрајови у сѡаринама*, Градина 3. Ниш 1974.
- НБТрг Неделько Богдановић, *Говор села Трјовишња у сокобањском крају*, Разв. 1/1979.
- НЖРеч Новица Живковић, *Речник ѡројској ѡвора*, Музеј Понишавља, Пирот 1987.
- НСАкц Никола Спасић, *Акценај ѡвора Пољанице*, ЗБВШВ, Врање 1975.
- ОБДС Olaf Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Schriften. der Balkankommission, Lingistische Abteilung III, Wien 1903.
- ПБСтсл Петар Борђић, *Сѡарословенски језик*, Нови Сад 1975.
- ПИГГС Павле Ивић, *О ѡвору Галијољских Срба*, СДЗБ XII, Београд 1957.
- ПИГе Павле Ивић, *О дијалекатском облику је, ѡде*, ЗБЈК, 1/1972.
- ПИГлог Павле Ивић, *Исѡишњавања ѡвора села Глојовца код Свејшозарева*, Гласник САНУ IV/1952.
- ПИДекл Павле Ивић, *О деклинационим облицима у срјскохрватском дијалектима*, ГФФНС IV/1959, V/1960.
- ПИДиј Павле Ивић, *Дијалектолојја срјскохрватској језика*, Нови Сад 1956.
- ПИДист Павле Ивић, *Развој ѡринција дисѡрибуције фонема у срјско-хрватском језику*, КиЈ 2/1968.
- ПИДиф Павле Ивић, *Основи асјектѡи сѡрукѡуре дијалекатске диференцијације*, МЈ XI-XII/1960-61.
- ПИИДиј Павле Ивић, *О неким ѡроблемима наше исѡоријске дијалектолојје*, ЈФ XXI, Београд 1956.
- ПИИзв Павле Ивић, *Извешњај о дијалектолошкој екскурзији ѡо ужој Србији окѡобра 1959*, ГФФНС IV/1959.
- ПИИњв Павле Ивић, *Инвенѡар фонетске ѡроблематѡике шѡокавских ѡвора*, ГФФНС VII/1962-63.
- ПИИСН Павле Ивић, *Књижевни и народни језик Срба*, у: Историја српског народа II, СКЗ, Београд 1982.
- ПИИсп Павле Ивић, *О условима за исѡадања ѡолујласника у срјскохрватском језику*, ЗБФЛ XVII 2/1974.
- ПИИСхј Павле Ивић, *Изабранн огледи II*, *Из исѡорије срјскохрватској језика*, Просвета, Ниш 1991.
- ПИЈез Павле Ивић, *Језик у*: Историја српског народа I, СКЗ, Београд 1981.
- ПИКлас Павле Ивић, *О класификацији срјскохрватских дијалекатѡа*, КиЈ 1/1963.
- ПИКонс Павле Ивић, *Два главна ѡравца развоја консонанѡизма у срјскохрватском језику*, ГФФНС II/1957.
- ПИ-МГЗа Павле Ивић - Милица Грковић, *О ѡочецима замене ѡолујласника са А у ћирилским сѡоменицима*, ЗБФЛ XIV/1, Нови Сад 1971.
- ПИНСВ Павле Ивић, *Неколико гласовних ѡојава у ѡвору Новој Села Видинској*, В памет на проф. Д-р Ст. Стојков - Езиковедски иследованија, Софја 1974.

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XLII

69 326SU 1460
XL
7/01 31150-50 NUL E

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
XLII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco, Dr Mitar Pešikan,
Dr Slobodan Remetić et Dr Drago Ćupić*

Rédacteur en chef
PAVLE IVIĆ

BEOGRAD
1996

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Слободан Реметић и др Драго Ћујић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1996

- ПИПир Павле Ивић, *О пореклу и особинама његовој говора*, ПЗБ 8-9/1979.
- ПИПол Павле Ивић, *Судбина њогуласника у српскохрватском језику*, КиЈ 2-3/1972.
- ПИСД Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, The Hague 1958.
- ПИСН Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, СКС, Београд 1971.
- ПИСЈД Павле Ивић, *Изабрани огледи I, О словенским језицима и дијалектима*, Просвета, Ниш 1991.
- ПИ-СРРе Павле Ивић, Слободан Реметић, *Рефлекси акценћованих вокала е и о у говорима њризенско-јужноморавској дијалекта на земљишту Косовске њокрајине*, КМЗБ 1, САНУ, Београд 1990.
- ПИ-СРФО Павле Ивић, Слободан Реметић, *Фонолошки описи*, Сарајево 1981, Ораховац (с. 579); Пљачковица (с. 587); Кална (с. 590).
- ПИСхД Павле Ивић, *Изабрани огледи, Из српскохрватске дијалектологије*, Просвета, Ниш 1991.
- ПИРеф Павле Ивић, *О рефлексима слојшворној а у њризенско-шимочкој дијалектајској области*, *Dona Slavica Aenipontana, München* 1987, прештампано у: *Изабрани огледи III*, Ниш 1991.
- ПИФлек Павле Ивић, *Нацрт љишника за флексију шћокавских говора*, ЗБФЛ XXXV/1, стр. 196-212, Нови Сад 1992.
- ПСЕтим Петар Скок, *Етимолојјски рјечник хрватскоја или српскоја језика*, I-IV, Загреб 1971-1974.
- РАТАц Ronelle Alexander, *Torlak accentuation*, München 1975.
- РА-СВАБ Р. Алексић - С. Вукомановић, *Основне особине александровачкој и бруској говора*, АнФФ 6/1966.
- РБГрам Радосав Бошковић, *Основни љјоредне љрамашике словенских језика*, Београд 1968.
- РБДГов Рангел Божков, *Димитровградскиј (Царибродскиј) љовор*, София 1984.
- РБЧлан Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расјраве*, ЦАНУ, Титоград 1978.
- РечМС *Речник српскохрватској књижевној језика*, I-VI, МС-МХ, Нови Сад - Загреб 1967-1976, друго фототипско издање 1990.
- РечСАНУ *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Институт за српскохрватски језик, I-XIV, Београд 1959-1991.
- РјЈАЗУ *Рјечник хрватскоја или српскоја језика*, књ. I-XXIII, Загреб 1880-1976.
- РМГоран Радовије Младеновић, *Горански љовор у односу на љраничне српске и љраничне македонске љоворе*, *Зборник ВПШ Призрен*, XII/1986.
- РМЖупа Радивоје Младеновић, *Говор Срба у Сирињкој жупи*, (магистарски рад у рукопису), Београд 1990.
- РСДПр Радоје Симић, *Из дијалектајске љроблемашике*, ЗБФЛ XIX/2/ 1976.
- РСДСк Радоје Симић, *Скица за дијалектајску карту северне Србије*, ЈССС 1980.
- РСДСС Радоје Симић, *Пишање љорекла и еволуције дијалектаја северне Србије*, Прил. XXXIX/1973.
- РСЛев Радоје Симић, *Левачки љовор*, СДЗБ XIX/1972.
- РС-ОБФ Радоје Симић - Бранислав Остојић, *Основни фонолојјије српско-хрватској књижевној језика*, Титоград 1981.
- РСПрил Радоје Симић, *Прилој љроучавању љовора Србије*, АнФФ 11/1974.
- РССинт Радоје Симић, *Синтакса левачкој говора*, СДЗБ XXVI/1980.
- СГАНтр Светозар Георгијевић, *Анђројонимијски наставак -оја*, Четврта ономастичка конференција, САЗУ, Љубљана 1981.

- СГВласи Светозар Георгијевић, *Власи у средњовековној Србији*, НЗБ 6, Ниш 1976.
- СГГЈС Светозар Георгијевић, *Вук и његови југоисточне Србије*, ННов 19-20, Ниш 1985.
- СГЕтим Светозар Георгијевић, *Етимологија имена места СР Србије*, Балканолошке студије VII-VIII, Ниш 1985.
- СГОјк Светозар Георгијевић, *Ојконими, еџници и кџеџници са џла Србије*, Балканолошке студије III-V, Ниш 1975.
- СГОрн Светозар Георгијевић, *Орница-арница*, НЗБ 9, Ниш 1980.
- СГРасп Светозар Георгијевић, *Расџрава о балканизмима шума-џора-џланина*, Балканолошке студије I, Ниш 1967.
- СГТопон Светозар Георгијевић, *Топоними, еџници и кџеџници оџџина Бела Паланка, Пироџ и Бабуџница*, ПЗБ 3, Пирот 1971.
- СМИст Стојан Младенов, *Иџџорија на бџларскиџ џзик*, Соџија 1979.
- СНСстл Светозар Николић, *Сџарословенски џзик I*, Правопис, гласови, облици, Београд 1978.
- СПСтар Светислав Првановић, *Тимочке сџарине и џзик*, Зајечар 1973.
- СР-ПИФО Слободан Реметић, Павле Ивић, *Фонолоџки оџиси* (види код ПИ-РСФО), Сарајево 1981.
- СРШум Слободан Реметић, *Говор Централне Шумадије*, СДЗБ XXXI/1985.
- ССКВГ Станислав Станковић, *Неке карактеристичке власџиначкоџ џвора*, Задужбина 17, март 1992.
- ТБОгл Тихомир Ђорђевић Р., *Оџледи из џрамаџике народноџ џвора у Алексиначкој Морави*, Караџић, Алексинач 1903.
- ТМГрам Томислав Маретић, *Грамаџика хрваџскоџ или срџскоџ књижевноџ џезика*, Матица Хрватска, Загреб 1963.
- Упџт Уџиџџник за Срџскохрваџски дијалекџолоџки аџлас, (Власина, Црна Трава), Попунио Миљивој Павловић.
- ФО *Фонолоџки оџиси српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених општесловенским лингвистичким атласом*, Сарајево 1981.

Део цитиране литературе дат је и у Напоменама.

Један део кориџћене литературе садржан је у Библиографији призренско-тимочких говора, припремљеној за Научни скуп (17-20. јун 1992) „Говори призренско-тимочке зоне и суседних дијалеката“, Институт за српскохрватски џзик САНУ, Београд - Филозофски факултет Ниш, Ниш.

Географска, етнографска и историјска литература

- АСВК Александар Стојановски, *Врањски кадилук у XVI веку*, Народни музеј, књ. 9, Врање 1985.
- ВНВГН Видосава Николић, *Врањска и џрделичка насеља у 19. веку и њихово сџановниџтво*, ЛЗБ V/1965.
- ВНВК Видосава Николић, *Вук Караџић о Лесковцу и Врању*, ЛЗБ III/1963.
- ВлСЕпид Владимир Стојанчевић, *Велике еџидемије куџе у крајевима југоисточне Србије*, ЛЗБ XIII/1973.
- ВлСНП Владимир Стојанчевић, *Народни џокреџ за ослобођење и локални уџтаници у Нишком санџаку за време срџско- -џурскоџ раша 1877-1878. џдине*, ЛЗБ IX/1969.

- ВСЕтн Видосава Стојанчевић, *Етнолошки проблеми проучавања лимитрофних области у залеђу Лесковачке Мораве (Власина и Лужница)*, ЛЗБ XXVII/1987.
- ГАКЦ Група аутора, *Кална црношравска*, Црна Трава 1987.
- ГШГран Гавро Шкриванић, *О јужним и југоисточним границама српске државе*, Ич САНУ, књ. XI, Београд 1961.
- ДААП Драгослав Антонијевић, *Алексиначко Поморавље*, СЕЗБ LXXXIII, књ. 35, 1971.
- ДБЗак Душанка Бојанић, *Турски закони и законски пројиси из XV и XVI века за Смедеревску, Крушевачку и Видинску област*, Београд 1974.
- ДТНБ Драгољуб Трајковић, *Аустријски документи о Нишкој буни у 1841. години*, ЛЗБ II/1962; *Грађа за историју Нишке буне у 1841. години*, ЛЗБ VIII/1968.
- ДТСЛК Драгољуб Трајковић, *Становништво лесковачког краја од насељавања до 1941. године*, ЛЗБ II/1962.
- ЕЈ *Енциклопедија Југославије*, Загреб MCMLXXI, 8.
- ИСН *Историја српског народа*, прва књига, СКЗ, 1981, друга књига 1982.
- ЈЈПР Јован Јовановић, *Пуста Река* (антропогеографска и социолошка истраживања), ЛЗБ XV/1975.
- ЈМЕЛЈ Јован Ђ. Марковић, *Енциклопедијски лексикон Југославије*, Свјетлост, Сарајево 1988.
- ЈТВКт Јован Трифуноски, *Врањска коњлина*, књига I, Скопје 1962, књига II, Скопље 1963.
- ЈТМиг Јован Трифуноски, *Најновије миграције становништва у области Грделичке клисуре*, ЛЗБ VII/1967.
- ЈЂСРС Јован Ђирић, *Социјалистичка Република Србија*, (део о Црној Трави, III том, Књижевне новине, Београд 1985.
- ЈХВСрб Јован Хаџи Васиљевић, *Јужна Сџара Србија* (Прешевска област), књ. II, Београд 1913.
- ЈЦАП Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, књига I, СЕЗБ, СКА, Београд 1902.
- ЈЦБП Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље, основи антропологије*, ЗУНС, Београд 1966, Загреб 1922.
- ЈЦИзв Јован Цвијић, *Извори, шресаве и водопади у источној Србији*, Глас СКА LX, први разред 18, Београд 1896.
- КЈИС Константин Јиречек, *Историја Срба*, прва књига, Београд 1922.
- МВДС Милан Васић, *Дербенцијска села у Дубочици у XVI веку*, ЛЗБ X, Лесковац 1970.
- МЂМКС Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија, нови крајеви*, Београд 1973. (репродукција оригинала из 1884. године).
- МЈГКЛ Милан Јовић, *О неким старим насељима у Грделичкој клисури*, ЛЗБ II/1962.
- ОЗ-ЕИП Олга Зиројевић - И. Ерен, *Појис области Крушевца, Тојлице и Дубочице у време владавине Мехмеда II (1444-1446)*, ВГл IV/1967.
- ОЗЛН Олга Зиројевић, *Лесковац и његова нахија од 1455. до 1683. године*, ЛЗБ XXIII/1982.
- ОЗУређ Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459-1683)*, Историски институт, књ. 18/1984.
- РКЦЛ Радомир Костадиновић, *Црношравске лејенде*, Наша реч, Лесковац 1972.
- РКЦТ Радомир Костадиновић, *Црна Трава и Црношравци*, Лесковац 1968.

РНКрај	Риста Т. Николнћ, <i>Крајишће и Власина</i> , СКА, СЕЗБ, књига XVIII, Београд 1912.
РТТанз	Радош Требјешанин, <i>Токови шанзимања у Лесковачкој нахији од 3. новембра 1839. до ослобођења 11. XII 1877. године</i> , ЛЗБ XIV/1974.
СВДП	Станиша Војиновић, <i>Димишрије Д. Појовић, сакуљач народних умотворина у околини Власошинца и Лужници</i> , ЛЗБ XXIX/1989.
ССПеч	Симон Симоновић Монка, <i>Печалбарство и немарство црношравског краја</i> , Црна трава 1983.
ССЦС	Симон Симоновић Монка, <i>Црношравска свињања</i> , Црна Трава 1988.
ФКСрб	Феликс Каниц, <i>Србија (земља и становништво од римског доба до краја XIX века)</i> , 1,2,СКЗ, Београд 1985.

СКРАЋЕНИЦЕ

а) Публикације

АнФФ	Анали Филолошког факултета, Београд,
Archiv	Archiv für slavische Philologie, herausgegeben von Vatroslav Jagić, Berlin 1876 ff,
БХДЗБ	Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево,
ВГл	Врањски гласник, Народни музеј, Врање,
Г	Градина, Ниш,
ГБашт	Гласник Баштина, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина,
ГСКС	Годишњак Српске краљевске академије, Београд,
ГСУД	Глас Српског ученог друштва,
ГФФНС	Годишњак филозофског факултета у Новом Саду,
ЕЈ	Енциклопедија Југославије, Загреб,
З	Задужбина, Вукова задужбина, Београд,
ЗБИЈКСН	Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, издање САНУ и Научно дело, Београд,
ЗБЈК	Зборник за језик и књижевност, Друштво за сх. језик и књижевност СР Црне Горе, Титоград,
ЗБВПШП	Зборник Више педагошке школе у Призрену,
ЗБПАВ	Зборник Педагошке академије у Врању,
ЗБФЛ	Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, Нови Сад,
ЗБФФН	Зборник Филозофског факултета у Нишу,
ЗБФФП	Зборник Филозофског факултета у Приштини,
ЗУНС	Завод за уџбенике и наставна средства, Београд,
ИСН	Историја српског народа, СКЗ, Београд,
ИчСАНУ	Историјски часопис, Историјски институт САНУ, Београд,
ЈПр	Јужни преглед, Скопље,
ЈССС	Југословенски семинар за стране слависте, Филолошки факултет и МСЦ, Београд,
ЈФ	Јужнословенски филолог, Институт за сх. језик САНУ, Београд,
КиЈ	Књижевност и језик, Друштво за сх. језик и књижевност, Београд,
КМЗБ	Косовско-метохијски зборник, САНУ, Београд,

ЛЗ6	Лесковачки зборник, Народни музеј, Лесковац,
МЈ	Македонски јазик, Институт за македонски јазик, Скопје,
НЗ6	Нишки зборник, Градина, Ниш,
НЈ	Наш језик, Институт за сх. језик САНУ, Београд,
ННов	Народне новине, Ниш,
ОП	Ономатолошки прилози, Одбор за ономастику САНУ, Београд,
ПЗ6	Пиротски зборник, Музеј Понишавља, Пирот,
Прил	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Филозофски/Филолошки факултет, Београд,
ПрПЈ	Прилози проучавању језика, Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду,
Разв	Развитак, Новинска установа „Тимок“, Зајечар,
РЈА	Рјечник хрватскога или српскога језика, ЈАЗУ, Загреб,
РМС	Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска, Нови Сад,
РСАНУ	Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд,
РФФП	Радови Филозофског факултета у Задру,
СДЗ6	Српски дијалектолошки зборник, Институт за сх. језик САНУ, Београд,
СЕЗ6	Српски етнографски зборник, Етнографски институт САНУ, Београд,
СКЗ	Српска књижевна задруга, Београд.

б) За врсте речи

им.	именице,
зам.	заменице,
прид.	придеви,
бр.	бројеви,
гл.	глаголи,
предл.	предлози,
прил.	прилози,
везн.	везници,
узв.	узвици.

в) За падеже

Н	номинатив,
Г	генитив,
Д	датив,
А	акузатив
В	вокатив,
И	инструментал,
Л	локатив,
ОП	општи падеж.

г) За глаголске облике

през.	презент,
аор.	аорист,
импр.	императив,
импф.	имперфекат,
перф.	перфекат,
пот.	потенцијал,

фут.	футур,
р. прид.	радни придев,
т. прид.	трпни придев,
г. прил.	глаголски прилог садашњи/прошли,
плускв.	плусквамперфекат,
инф.	инфинитив.

д) Остало

мр	мушки род,
жр	женски род,
ср	средњи род,
јд	једнина,
мн	множина,
л.	лице,
пад.	падеж,
м.	(у)место,
с.	страна,
т.	тачка,
мт.	микротопоним,
Зјд	треће лице једине,
Змн	треће лице множине,
Нмн	номинатив множине,
Нјд	номинатив једине,
ТЛ	тимочко-лужнички (говори),
СЗ	сврљишко-заплањски (говори),
ЈМ	јужноморавски (говори),
д	„десно“, за стубац у цитирању двостубачне литературе,
л	„лево“, за стубац у цитирању двостубачне литературе,
V	вокал (у формулама),
С	консонант (у формулама).

УВОД

ЦРНА ТРАВА И ВЛАСИНА

Положај

1. Црна Трава и Власина су области на југоисточном делу Србије, до границе са Бугарском. У ширим границама то подручје географски се може овако омеђити: са југа реком Врлом, путем Владичин Хан - Сурдулица - Власинско језеро и североисточним странама врха Стрешер; са југоистока врховима Букове главе и Плешивца; са истока косама и врховима Велике и Мале Плане; са североистока државном границом према Бугарској и планином Руј; са севера планинским висом Тумба и странама клисурасте долине реке Власине; са запада Остроzubом и висовима према Грделичкој клисури, одакле граница креће на југоисток, јужно од села Млачишта и Баинаца, па у луку јужно од села Битврђе и планинског виси Чемерника, избија на североисточне падине Стрешера, градећи један неправи ромбоид (Карта бр. 1).

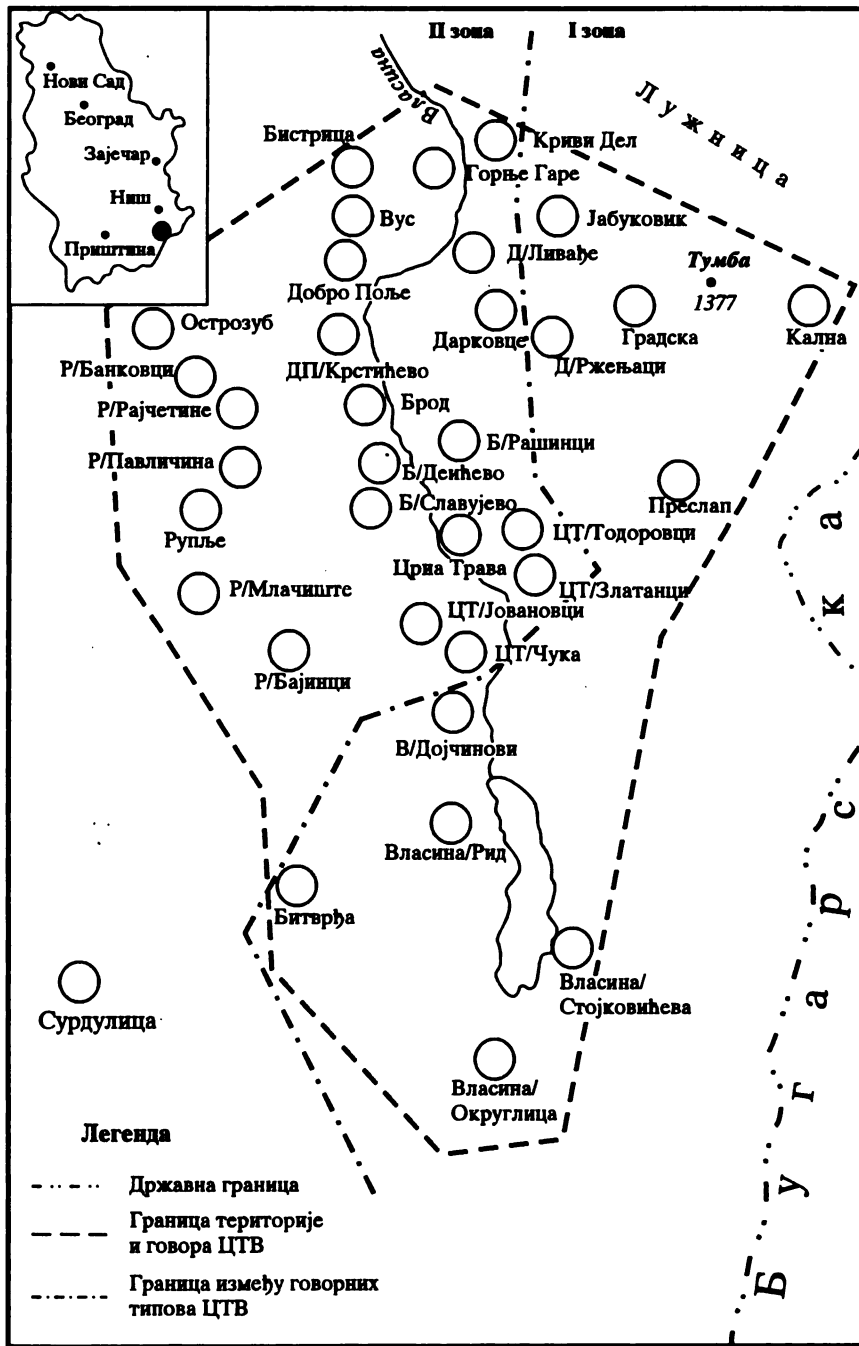
2. О географским границама Црне Траве и Власине мишљења су подељена. Крећу се од оних која овим областима додају и подручја која овамо никако не припадају¹ до оних која га сужавају само на појас око Власинског језера (раније Власинског блата) и насеље Црна Трава.² Ова је територија, раније, у науци више била позната као област Власине, а Црна Трава само као један њен део.³ Географи ову област овако одређују: „Власинска висораван, у врањском округу и непосредној близини границе према Бугарској, јесте од највећих и највиших висоравни у Србији. На север се врло стрмо спушта према дубоком Знепољу или Трнској котлини, а тако и на југ према Врлој реци, а у осталим правцима прелази преко у високе и врховите планинске венце, од којих су најпознатији Руј,

1 РКЦТ 7.

2 ЈМЕЉ 48 и 290.

3 РНКрај 6.

Карта бр. 1

на северу, и Стрешер, на југу. Она је, управо, најшири део развођа са којег теку притоке Струме, Јерме и Биначке Мораве (...).⁴

3. Власина је административно, економски, културно и просветно више била везана за Врање, мада је њен економски значај за Врање споредан, периферијски.⁵

Део Црне Траве (источни) био је у прошлости упућен на Трн (сада у Бугарској) и административно тамо припадао. Западни део је припадао Власотинцу и Лесковцу.⁶

Административно, просветно и црквено средиште црнотравског краја је варошица Црна Трава, а Власине Власина Рид. Власини припадају још насеља Власина Округлица, Власина Стојковићево и Битврђа, а сва остала места нав. у т. 82, без обзира на то којој говорној зони припадају (в. ниже), налазе се у саставу црнотравске општине.

4. Ово су изразито планински предели са висовима од 1200 до 1900 м надморске висине. Власина је таласаста висораван око Власинског језера (надморска висина 1208 м). Црна Трава је део Власинске висоравни, северно и североисточно од Власинског језера, испресецана удолинама, брдима и планинским косама. На њеном терену створене су три дубоке долине (скоро клисуре). Најдужа и највећа је она којом тече река Власина (правац југ-север) и у чијем горњем току се налази насеље Црна Трава. Друга се у луку протеже од Преслапа, преко Калне и Градске до Састава Река и ушћа Градско-каланске реке у Власину. Трећа, у западном делу, почиње испод северних обронака Чемерника, пролази кроз Рупље, и наставља преко села Козаре и варошице Грделице до Грделичке клисуре. Читавим овим пространством доминира планина Чемерник (на југу), са бројним врховима, повијајући се у луку према северозападу до Острозуба и Добропољске чуке. На истоку су врхови Мала и Велика Плана, а на северу вис Тумба.

5. Власина и Црна Трава заједно (као области) обухватају површину од 451 км². На овом простору постоји данас 16 насеља у ужем и 32 у ширем смислу. У неколико насеља Црне Траве (области) постоје делови који се сматрају посебним селима (в. напомену испод прегледа насеља).

Црна Трава има статус градског насеља од 1919. (1923) године,⁷ иако је по броју кућа и становника дуго била мања од

4 ЛЦИзв 76.

5 РНКрај 10.

6 РНКрај 10.

неких својих махала. Поред насеља наведених у прегледу (т. 82), етнички и језички овим областима припадају још и ова насеља: Битврђа, Црвени Брег, Доње Гаре, Козило и Тегошница. Наведена насеља нису ни природним границама одвојена.

6. Бржа урбанизација насеља ове области почела је пре тридесетак година. Тада Црна Трава „постаје и културно-просветно седиште за подручје пограничне области Власине.“⁸ Са друге стране, насеља под заједничким називом Власина (Рид, Округлица, Стојковићева) остаће изван ове урбанизације, будући да су административно припадала Сурдулици и Врању. Овај се део, „нарочито од 1878. године до другог светског рата формирао као депопулациона погранична зона, каква је остала све до наших дана.“⁹ Смањење броја становника наставља се у свим насељима, па и Црној Трави као општинском центру. То је вишеструко непожељна чињеница.

ПРОШЛОСТ ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ

7. Црну Траву и Власину, као целине, нико до сада није посебно испитивао. Истраживачи ових крајева у ширем смислу (у оквиру истраживања других области) истичу да су то врлетни, тешко приступачни предели, испресецани дубоким удолинама, даље од главних комуникационих праваца долинама Јужне Мораве, Нишаве и Струме. Крајња њихова источна граница прелази преко висова и коса који чине вододелницу између сливова Мораве и Струме. Мада су природни услови били неповољни за живот, и преко ових области, од најранијих дана насељавања, водили су путеви који спајају долине Мораве и Струме. „Од тих линија две су главне: једна је из долине Моравине полазила уз Власину, а друга уз Врлу реку; обе су избијале у Знепоље.“¹⁰

8. Нема поузданих података када су ове области у даљој прошлости насељене, али је то, свакако, било пре доласка Словена. На то указују остаци насеља и материјалне културе и називи места на земљишту. Називи места (топоними) ће бити навођени као грађа. Овде се често сусрећу називи везани за селишта, манастиришта, гробља,¹¹ који упућују на засељавања,

7 РНКрај 10.

8 ВСЕП 90.

9 Исто.

10 РНКрај 12.

11 МЈГкл 121.

насељавања и нестајања насеља. Они се заснивају на легендама и народној традицији, а до данас нису потврђени археолошким налазиштима.

9. Остаци материјалне културе, и предања, углавном се везују за време када су у овим крајевима боравили Римљани. Податке налазимо у делима истраживача какви су били Каниц,¹² Цвијић,¹³ Хаџи-Васиљевић,¹⁴ Риста Т. Николић.¹⁵

Каниц наводи да је на многим местима уз долину Врле реке и Градске реке видео остатке насеља и старих утврђења.¹⁶ Путовање је наставио преко Власине према Црној Трави, записујући податке о рударству и остацима утврђења. Низ реку Власину, испод Црне Траве, према Добром Пољу, наишао је на остатке неколико римских кастела.¹⁷ Каниц је радо приписивао Римљанима и оно што није римско, те није поуздан као информатор.

10. О најстаријим становницима овог краја нема писаних података. Сви се заснивају на народним предањима. Риста Т. Николић наводи да су то, по причању мештана, били Цидовци или Циведанци, затим Латини.¹⁸ Народ и данас говори о великој погибији Латина, али не зна време када се то догодило. Према историјским изворима ови су крајеви „године 971. ушли у састав Самуилове државе и у њој остали све док је Василије II није уништио (1018. г.)“.¹⁹

11. У време Немањине државе ови крајеви нису били у њеном саставу. Касније, на картама XIII и XIV века, види се да граница према Византији и Бугарској пролази источно, остављајући ове крајеве у границама српске државе.²⁰ Вероватно је да су области Црне Траве и Власине биле саставни део државе Немањића, јер је и тада један пут водио од Врања преко Власине и Знепоља за Средец (Софију).²¹ Шта се, управо, догађало на овом терену у средњем веку (до маричке и косовске битке) није јасно. „За остали део родопске области врло је вероватно да је за Душанова живота било бојно поље 'отворено свакоме', како каже Стојан Новаковић,

12 ФКСрб Види литературу.

13 ЛЦБП Види литературу.

14 ЈХВСрб Види литературу.

15 РНКрај Види литературу.

16 ФКСрб 269.

17 ФКСрб 274, 276.

18 РНКрај 164-165.

19 ДТСЛК 24.

20 ИСН И 367.

21 ИСН И 667, 435, 576, 585.

али за то немамо никаквих конкретних доказа.²² Крајем XIV века ови су предели били у саставу државе Драгаша и Константина Дејановића.²³

12. Врло је вероватно да ови крајеви нису пали у турске руке одмах после косовске битке. Десетак година пре коначног пада Србије 1459. године, извршен је попис села и мезри у области Дубочице, Топлице и Крушевца.²⁴ Сачувани пописи становништва, које је водила турска администрација, показују да је највећа нахија у Крушевачком санџаку била Дубочица. Захватала је простор сливова: Пусте реке, Јабланице, Ветернице и Власине.²⁵ Простирала се до данашње југословенско - бугарске границе, источно од села Калне.

Први попис овдашњег становништва, за који знамо, извршен је 1444-1445. године, али је од њега сачувано само неколико фрагмената. Много потпунију слику турских феудалних поседа овога подручја даје попис из 1516. године.²⁶ У њему налазимо податке о путевима на овом простору. Такав један пут водио је уз десну обалу Власине до ушћа Тегошнице, а одатле између Тегошнице и Градско-каланске реке на Дешчани кладенац, па у Знепоље.²⁷ Други пут водио је од Трна за Власотинце, односно Лесковац, преко Планае, низ Корубе у Црну Траву (дербенд), преко Брода (дербенд) и настављао долином Власине.

Данашњи пут Власотинце - Свође - Црна Трава - Власина (Власинско језеро) је новијег датума, посебно онај део од Свођа према Црној Трави и Власини. Његово просецање започето је између два рата, а завршено око 1950. године. Макадамска подлога урађена је 1954. године, те је од тада у употреби. Раније је већи део црнотравских и власинских насеља користио старе путеве преко Чемерника, Добропољске чуке и Острозуба према Предејану (Грделичка клисура), Власотинцу и Лесковцу. То су средњовековни путеви о којима се говори у писаним документима. Они су, углавном, избегавали долине и клисуре, а хватали се брда и планинских коса.

22 ГШГран 9.

23 КЈИС 85. „До године 1394. велика област беше територија браће деспота Драгаша и Константина. Према њиховим повељама, та је област обухватала већи део источне Македоније: Струмицу, Петрч, Тиквеш, Штип, Кочане, Кратово, Велбужд (данас Ђустендил) (...) и саму врањску област.“

24 ОЗЛН 211-267.

25 Исто.

26 Исто.

27 Исто.

Данас се до Црне Траве и Власине може доћи из четири правца, три са српске и један са бугарске стране: из долине Јужне Мораве од Лесковца преко Власотинца и Свођа (асфалт); од Предејана преко Рупља (или Млочишта) макадамским путем; од Владичиног Хана преко Сурдулице и Власине (асфалт); од Власине према Црној Трави (асфалт); и из Бугарске од Знепоља (асфалт).

13. Податке о насељима Власине и Црне Траве налазимо и у турским дефтерима из XVI века.²⁸ Реч је о дербенцијским селима каква су постојала на свим путевима у турској држави од XV до XIX века. На путу који је повезивао Босну преко Дубочице са Софијом и Истанбулом помињу се „дербенцијска села и локалитети: Добро Поље, Брод, Црна Трава, Гарe, Јабуковик, Кална.“²⁹ Село Кална је шездесетих година XVI века имало 12 до 28 кућа. Тешко је утврдити када је које село проглашавано дербенцијским, јер је то зависило од унутрашњих прилика у турској држави. Села Јабуковик и Кална јављају се као дербенди у свим пописима из XVI века, а њима се придружује и село Гарe (данас села Горње Гарe, Доње Гарe и Криви Дел). То се потпуније види у прегледу.³⁰

Насеља	Број кућа у време пописа		
	1516.г.	1536.г.	1580-90.г.
Бојишина? (можда данашње Дарковце и махала Бојишини)	-	26	-
Брод (друго име Трлина)	-	22	50
Гари (данас Горње, Доње Гарe и Криви Дел)	30	42	-
Јабука (данас Јабуковик)	14	13	30
Кална (некад Кална Лука)	14	12	28
Калуга - Брлог (можда је то данас село Власина)	86	-	17
Црна Трава	-	13	35
	144	128	243

14. Први попис је фрагментаран, а други је потпунији. Они, заједно, омогућавају да се праве претпоставке о саставу и броју становништва ових крајева у XVI веку. Реч је о онима који су били

28 МВДС 31.

29 Исто.

30 ОЗЛН 211-267.

обавезни да Турцима дају одређене дажбине. То говори о словенском, односно српском, становништву. На то указују и лична имена у дефтерима, само хришћанска имена (Алекса, Богдан, Ђура, Илија, Лазар, Лука, Марко, Степан, Стојан).³¹ Њих су, ван сваке сумње, носили Словени. Претпоставке се могу правити и о броју становника, јер су пописиване само мушке главе и удовице као порески обвезници. На основу бројности ондашњих породица-задруга може се одредити приближан број становника једнога подручја или села. Велике промене у броју кућа појединих села између два пописа, или више пописа, указују на чињеницу да се тако занста и догађало. Многа села су пустела и поново се насељавала у размаку од 20 до 30 година. На то су утицале честе и велике епидемије (народ их назива моријама) и турска насиља, због којих је становништво бежало у друге крајеве.

15. Запис о Власини (селу), као једном од највећих дербендских села у Врањском кадилуку, налазимо у турским дефтерима из XVI века.³² У табеларном прегледу пописа из 1519. до 1570. године помињу се села Власина (91 - 104 куће) и Рупја (5 кућа), али топоним Рупја (данашње Рупље) није поуздано убициран.

16. За наредна два века нису нам познати извори о насељима Власине и Црне Траве. Једино се зна да се у време великих сеоба Срба 1690. и 1739. године један део народа склонио у ове планинске области. Можда таквих података има у турским дефтерима који још нису прочитани и преведени.

17. О власинским и црнотравским насељима поново се чује у време првог и другог српског устанка. Иако далеко од главних попришта битака, Власинци и Црнотравци ће учествовати у борбама на овим теренима, али ће и даље читаву област остати у саставу Турске све до почетка 1878. године. Црнотравци ће учествовати и у борбама 1836. и 1841. године, а Турци ће за одмазду, после слома нишке буне, спалити на овом простору, јужно од Ниша, 104 села, међу којима Рупље, Брод, Црну Траву (са четири околне махале) и Горње Гаре.³³

18. Колико је овај крај био непознат у XIX веку сведочи и један запис Вука Караџића из 1827. године у којем стоји „да је читав овај крај (мисли се на Лесковац и околину), као и шире суседно подручје, готово потпуно непознат и неописан“.³⁴ Власина

31 Исто.

32 АСВК 30.

33 ДТНБ 124.

ће као насеље бити поменута у попису врањских и грделичких насеља око 1861. године. Овде се помињу Битврђа са 19 домова и Власина са 21 махалом. Цела Власина имала је тада 353 куће.³⁵ Новија истраживања и проучавања прошлости овога краја дају другу и потпунију слику.

19. Значајне промене у овом крају догодиће се после 1878. године, након ослобођења од Турака и прикључења Краљевини Србији. Ратне операције Србије дочекане су овде одушевљено. У децембру 1877. и јануару 1878. године, у позадини турске војске, развио се народни покрет. Црнотравци и Власинци су се дигли на општи, оружани устанак, који је захватио Власину, горњи слив реке Власине, Црну Траву и Знепоље.³⁶

20. По завршетку рата, и Берлинског конгреса 1878. године, овде ће бити повучена државна граница између Србије и Бугарске, са југа према северу линијом: планински врхови Плешивац - Букова глава - Гаџина Махала - Велика Плана - село Преслап - планина Руј. Тако ће се поред границе, ближе или даље, наћи села Кална, Преслап, Дарковце (део атара) и Црна Трава (део махала), као и делови Власине (Гаџина Махала, Власина Стојковићева и део махала Власине Округлице). Биће прекинуте везе између Знепоља, Трна и Ђустендила у Бугарској и Власине на српској страни. Ту границу људи и данас називају „стара граница“.

21. Одмах после успостављања нове границе 1878. године доћи ће до прве масовније миграције становништва ових области у новоослобођене крајеве Лесковца, Пусте реке и Топлице. Према неким новијим истраживањима етничког састава предела око Пусте реке са Власине је досељено 559, а из Црне Траве (области) 789 кућа.³⁷ Ови досељеници задржали су до данас говорне одлике старог краја.³⁸

22. После првог светског рата граница се 1921. године помера на исток, а Југославији се прикључују насеља западно и југозападно од линије: село Стрезимировци - Босиљград - Осоговске планине. Данас се сва она (између старе и нове границе) рачунају у подручја бугарског језика на територији Југославије. Наравно, овде нећемо разматрати говор становништва ових насеља.

34 ВСВК 59.

35 ВНВГН 74.

36 ВлСНУ 171-176.

37 ЈЛПР 63.

38 До овог сазнања дошли смо обилазећи нека села у области Пусте Реке (Бублица, Злата, Кацабаћ, Бријање, Стубла...).

СТАНОВНИШТВО

23. Подручја Црна Трава и Власина занимљива су и по насељавању и расељавању у прошлости. Ово је, пре свега, одређено неповољним географским условима за живот. Овде су се догађале честе промене од првих засељавања до данашњих дана. „Најзначајније етничке промене десиле су се у почетку и крајем средњег века. Отпочеле су досељавањем Словена, особито крајем VI века, и завршиле са најездом Турака у XIV веку.“³⁹

Насељавања и расељавања овог простора јављала су се због три разлога: 1) тешких природних услова за живот и пренасељености (здроно становништво се брзо повећавало), 2) епидемија ширих размера које су десетковале становништво, 3) насиља Турака, већег или мањег обима, за све време постојања турске власти. Турска је у XVI и XVII веку била позната по честим, скоро непрекидним, епидемијама у разним деловима простране државе. Оне нису мимоишле ни ове планинске области. У народу још живе приче како је чума уништила село Битврђу,⁴⁰ а и име Црне Траве, по веровању, потиче отуда што је село „била чума или колера, како ће по који рећи.“⁴¹

24. Јован Цвијић метанастазичким назива оне области у којима је становништво измешано. На другој страни, области које су примиле мало досељеника, и где су вршена унутрашња сељакања, назива аметанастазичким. У такве области убраја Црну Траву и Власину (шопска област).⁴² О досељеницима ових области може се говорити: а) према пореклу одакле су, б) према времену када су се доселили.⁴³ За ово подручје карактеристична су унутрашња, а спорадична спољашња миграција. Прва представљају пресељавања из једног у други крај исте области, а друга се тичу блиских и далеких крајева изван ове области.⁴⁴

25. Најпотпунију слику миграција ових области дао је Риста Т. Николић у студији „Крајиште и Власина“. Та се слика није битније изменила до завршетка другог светског рата. Неколико је таквих миграција: 1) крајишка, 2) знепољско-крајишка и 3) власинска.

39 ЛЦБП 104.

40 ВлСВЕпид 13. Навођење је дато према Ристи Т. Николићу из књиге *Крајиште и Власина*.

41 Исто.

42 ЛЦБП 136-137.

43 РНКрај 188.

44 Исто.

26. *Крајишка миџрација* обухвата сва она кретања становништва у широј области која се назива Крајиште; из Ћустендилског крајишта у Врањско крајиште и Власинску област, али и из Врањског крајишта у Ћустендилско и Знепољско. Ова миграција има карактер међусобног преплитања и не може се тачно разграничити.

27. *Знепољска миграција* полази из Знепоља и области између планина Руја и Гребена. Обухвата област Власине, око Власинског језера (раније Власинског блата), горњи слив реке Власине и нарочито слив Градско-каланске реке и Тегошнице. Отуда су ти крајеви етнички исти. Према западу она се шири све до Грделичке клисуре. „Појава ове миграције била је поглавито у доба крџалија и спада у ред правих насилних миграција.“⁴⁵ Миграције унутар Власине везане су и за време рударске делатности. Вероватно су трајале више од два века, све до постављања данашње границе према Бугарској. Оне су, делимично, везане и за природни прираштај и пренасељеност Знепоља.

28. *Власинска миџрација* је веома изражена и има је у свим правцима: низ Врлу реку, ка Грделичкој клисури (преко Чемерника), долином Власине, према Знепољу и Ћустендилу. То се посебно запажа у горњем сливу Власине, „где је веома јак слој становника пореклом са Власине: у Дарковцу, Црној Трави и Преслопу.“⁴⁶ Једино је нема према југу (Пчиња, Прешево, Врање). Ова се миграција на северозападу шири према сливу Рупско-козарске реке, а на запад низ десну обалу Врле реке. Према североистоку и истоку кретање становништва са Власине шири се у Бугарско крајиште. Власина, горњи сливе реке Власине и десна страна Врле реке чине етничку целину.

29. *Унутрашњим миџрацијама* припадају и миграције из суседних, блиских северних области, по етничком саставу истих (од лужничког Стола и Суве планине).⁴⁷

30. *Свољашње миџрације* обухватају досељавање из ближих и даљих области, изван ових крајева, а по броју досељеника заостају иза свих унутрашњих миграција.

31. *Лужна (македонска) миџрација*, из области Скопске Старе Србије и Македоније, постоји од најстаријих времена и трајала је све до ратова 1876/1878. године. Према северу ова се миграција

45 РНКрај 192.

46 РНКрај 193.

47 РНКрај 197.

завршавала на Власини, јер је северно одатле, у горњем сливу Власине, нема.⁴⁸

32. *Зајадна и северозајадна миџрација* захватиле су западне делове ове области од Патарице до Острозуба, а делимично и нешто даље на исток. Та је миџрација, вероватно, везана за развој рударства и турска насиља у западним крајевима. Представника ових двеју миџрација има данас у Битврђи, Црној Трави и Рупљу.⁴⁹ По причању мештана староседелачке породице припадају овим струјама.

33. Миџрација са севера скоро и не постоји. Њој припадају само неке породице у насељима поред северне границе ове области (Кална, Јабуковик, Криви Дел), али се њихов број може занемарити.

34. Занимљиво је да овде нема миџрација из источне и централне Бугарске. Вероватно су то узроци што у говору становништва нема карактеристика бугарског језика.⁵⁰

35. Од наведених миџрација за нас су најважније две: а) она која се вршила унутар ових и суседних области (посебно са суседним Знепољем), б) јужна, из области Скопске Старе Србије, која се завршава на самој Власини. Ове миџрације обухватају становништво које, са мањим или већим разликама, припада истој говорној зони (призренско-тимочким говорима). Можда у овој чињеници треба тражити одговор на питање зашто је говор ове области тако дуго, све до данас, задржао архаичне црте. Досељеници су уносили делимично нове карактеристике, а примили многе староседелачке после досељавања. Због тога се могу прихватити тврђења данашњих становника о пореклу са Копаоника, из Шумадије и северног Поморавља. Други значајан разлог је у чињеници да кретања из јужних крајева нису ишла Грделичком клисуром (она је у турско време дуго била непроходна), већ преко Пољанице, Поречја и долином Ветернице у Лесковачко поље и даље на север. Источна страна овог таласа само је делимично захватила ово подручје (до првих већих узвишења).

36. У свима антропогеографским и етнолошким студијама ова се област сврстава у Шоплук. Западне границе области Власине и Црне Траве су уједно и границе Шоплука, што значи да нема насеља ових области која су изван њега. Будући да истражујемо

48 РНКрај 198.

49 РНКрај 200.

50 РНКрај 203.

српске говоре, Шоповима и Шоплуком се нећемо бавити. Ово је питање у науци доста проучено, а када је реч о језику, дилеме је разрешио А. Белић почетком века, „доказавши да он има све одлике српског језика.“⁵¹

37. Миграција из ових области има само један правац - долину Јужне Мораве и градове поред ње - северно, ређе јужно. Нешто је мање оних који су се преселили у ближе градове: Сурдулицу, Владичин Хан, Врање, Власотинце и Лесковац. Из прегледа се види како се смањивао број становника у поратном периоду. Већ 1962. године из неких села (Бајинци, Млачиште) 30-40% становника се одселило.⁵² Ево података о броју становника:⁵³

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Црна Трава	13614	12902	12319	9672	6366
Власина	3761	3245	2780	1983	1216
Свега	17375	16147	15099	11655	7589

Неколико година иза другог светског рата почиње исељавање у блажој форми, а после 1961. оно се нагло убрзава. Прва исељавања везују се за колонизацију у Војводину. Тако ће се из Калне одселити 20 кућа у Српски Милетић. На целој територији, у већини насеља, има махала које су опустеле. У десет власинских махала нема више кућа, а драстичан је пример Соколове махале, некада са 60 кућа, која је потпуно опустела. Таквих ће махала у већини села бити све више, јер су остала старачка домаћинства која се постепено гасе. Црна Трава је, према евиденцији коју воде представници власти, данас по старосној структури становништва најстарија општина у Европи.

Рударење и печалбарење (везано за грађевинарство), раније традиционална занимања, од значаја су за исељавање са ових простора. Пашњаци на Чемернику, Плани, Острозубу и Буковој глави одавно су запустели.

38. Ове две области карактеристичне су и по типу насеља. Преслап је једино село збијеног типа. Сва остала су разбијена, те их је Цвијић сврстао у власински тип. „И власинско село заузима велике просторије, увек је на више брда или брегова, и дели се на крајеве или цемате, од којих сваки држи сам бар једно брдо и један од другог су често више удаљени но крајеви старовлашких

51 АБДјј LXXXV.

52 ЈТМиг 104.

53 ЈЦСРС 513.

села.⁵⁴ Природа је условила да Власинци и Црнотравци живе у разбијеним селима.

ЕТНОЛОШКА И ДРУГА ПРОУЧАВАЊА

39. Географска и друга проучавања у XIX и XX веку, сем студије Ристе Т. Николића, узгред се дотичу и ових крајева, јер се баве проучавањем ширих простора. У њима има много података из географије, народног живота и етнологије. Међутим, мало је грађе која се може искористити за дијалектолошка разматрања. Ако се понешто и може наћи, то је најчешће прилагођавано књижевном језику и увек изостају важне одлике народног говора (фонетика и акценат). Као мерило за истицање разлика узимају се облици речи (морфологија).

40. Најпотпунију географско-етнографску студију ове области дао је Риста Т. Николић под називом „Крајиште и Власина“ у којој, поред исцрпне грађе о географским, етнографским и другим одликама, има и запажања о језику.⁵⁵ Она су, углавном, дата у напоменама (објашњењима), а постоји и поглавље о језику. Више говора о томе биће у посебном делу. Овде дајемо општу напомену самога аутора: „Приликом ових испитивања, непрестано у разговору са становницима, запазио сам извесне особине, којима се одликује говор овога краја. Њих овде узгред помињем, и то опште одлике, у колико допуњавају поменуте етничке погледе.“⁵⁶

41. Феликс Каниц је прешао преко Власине и Црне Траве. У Црној Трави и Добром Пољу провео је по један дан. Оставио је драгоцене записе о локалитетима из римског доба, али о језику ништа, што од Каница и не очекујемо (в. т. 9).

41. Феликс Каниц је прешао преко Власине и Црне Траве. У Црној Трави и Добром Пољу провео је по један дан. Оставио је драгоцене записе о локалитетима из римског доба, али о језику ништа, што од Каница и не очекујемо (в. т. 9).

42. Милан Ђ. Милићевић у делу „Краљевина Србија, нови крајеви“, приказује делатност људи, тип насеља, рударење, обичаје, стање путева и локалитете из римског периода. У попису насеља наводи имена готово свих црнотравских села,⁵⁷ Власину и

54 ЛЦАП LXXVII.

55 РНКрај 238.

56 РНКрај 266.

57 МВМКС 118-119.

Битврђу. Напомене о говору односе се на широко подручје,⁵⁸ а биће све наведене у посебном поглављу (в. т. 54).

43. Јован Цвијић у свим својим књигама о југоисточној Србији дотиче се Црне Траве и Власине, али су подаци о језику ретки, сем онога што је речено о Шоповима на основу Белићеве студије. Називи појединих топонима су тачно записани у дијалекту.

44. У радовима Јована Хаџи-Васиљевића (има их више) Црна Трава и Власина се само спомињу, а не обрађују. По њему, границе Шоплука обухватају „Власину, Црну Траву, Рупље, Црвену Јабуку (у Лужници), Преслап и Калну“.⁵⁹ За говор он каже: „Разликује се власински од црнотравског, а сличан је говору становника села Преслапа. У Шоплуку у Бугарској, такође, се разликује говор Трнски од говора у осталим шопским пределима (Белићево мишљење о овом питању види ниже).“⁶⁰

45. Јован Трифуноски је оставио више радова, мањег или већег обима, у којима спорадично помиње Власину и Црну Траву. Најобимније је дело „Врањска котлина“ у две књиге, али ни у њима се језик не помиње.⁶¹

46. Новијег датума је књига Александра Стојановског⁶² „Врањски кадилук у XVI веку“ (1985), рађена студиозно, на основу превода турских дефтера, са потпуном научном апаратуром. Ни у њој се ништа не говори о језику. Исти аутор је, према изјави директора музеја у Врању, припремио потпуну студију о ширем подручју, али због недостатка новца она до сада није штампана.

47. Двадесетак година уназад о Црној Трави (као области) или њеним селима објављено је пет књига. Размотрићемо их сваку посебно.

48. Радомир Костадиновић је објавио обимну књигу „Црна Трава и Црнотравци“ на преко 450 страна. Првих сто страна посвећено је прошлости, са подацима о свим црнотравским селима. Овај вредни посленик озбиљно је приступио изради наведене књиге, а будући да је по рођењу Црнотравац (рођен у Броду), по струци наставник српског језика, очекивали смо да ће написати нешто и о језику, али о томе у књизи нема ниједне речи.

58 МВМКС 249.

59 ВСЕП 90. Навођења су дата по Јовану Хаџи-Васиљевићу.

60 АБДиј XLIX. „За овакве говоре у западној Бугарској може се рећи да припадају, сем дијалеката на крајњем југу, тимочко-лужничком типу, и да су некада образовали целину са њима (знају за ч, џ и др. црте).“

61 ЖКВтк Види литературу.

62 АСВК Види литературу.

49. Друга књига истог аутора „Црнотравске легенде“,⁶³ малена по обиму, требало је да буде сва саткана од народног говора, јер су легенде записане од Црнотраваца, како наводи аутор. Онда је нормално да буду све у дијалекту, али нису.

50. Са великим амбицијама писана је књига Симона Симоновића „Печалбарство и немарство црнотравског краја“.⁶⁴ Посвећена је најважнијој делатности Црнотраваца, а доноси и податке о прошлости. Аутор се сетио да казивања црнотравских жена запише у дијалекту. Добра намера упропашћена је непотребним интервенцијама аутора о којима сам пише: „Казивања жена и мајки нисам дословно доносио у дијалекту, већ сам каткад прибеглао комбиновању: понегде сам мењао речи, понегде сам задржао чист изворни говор, и тај сам део стављао под наводнике.“⁶⁵ Изворно бележење је тачно, али речи нису акцентоване, што је за дијалектолошка разматрања неповољно.

Исти аутор написао је књигу „Црнотравска свитања“⁶⁶ у којој обрађује међуратни и ратни период. О говору, опет, нема ни речи.

51. Кална је једино село овога краја са посебном монографијом. Група аутора је написала књигу „Кална црнотравска“.⁶⁷ Приказане су географске, историјске и етнографске прилике села од првих помена до наших дана. Овде се понегде могу наћи речи и реченице у дијалекту. Међутим, говор Каланаца није посебно забележен и обрађен.

52. Више аутора је у „Лесковачком зборнику“ публиковало радове о Лесковцу и његовој околини, дотичући се делимично и ових области, али ниједан рад не обрађује посебно Црну Траву и Власину, а о говору, наравно, није писано. Нешто више о језику налазимо у раду Станише Војиновића о Димитрију Д. Поповићу, сакупљачу народних умотворина у околини Власотинца и Лужнице.⁶⁸ Димитрије Д. Поповић је 1891. године записао пет песама у Кални и мелографисао их. Код свих песама је добро забележена дијалекатска слика и права је штета што оваквих песама нема више.

ЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА

63 РКЦЛ Види литературу. Исти аутор објавио је обимну књигу „Црна Трава и Црнотравци“ (види литературу).

64 ССПеч Види литературу.

65 ССПеч 152-154.

66 СССЦ Види литературу.

67 КЦ Група аутора објавила је књигу „Кална црнотравска“. Види литературу.

68 СВДП 89.

53. Милан Ђ. Милићевић у књизи „Краљевина Србија, нови крајеви“ о језику ових крајева каже следеће: „Неке тврде гласове у Торлаку умекшавају више него ми; наприлику често се чује *ћ* него *к* ; *ђ* него *ј*. Тако они веле: Моје руће, место руке; Широке луће, место Широке луке; ћирија, место кирија; беле ноће, место беле ноге; моје слуће, место моје слуге итд. Даље, имају *в* место *ј*, на прилику: Моја мајка ме моли да вој дам, место: да јој дам, итд.“⁶⁹

54. Милићевићева запажања односе се на широко подручје, без навођења места у којима се тако говори. Он је запазио две особине и тачно их регистровао, али је штета да о другим маркантним одликама ништа не бележи. Овде додајемо једну опаску. Ако је забележио топоним *Широке луће*, онда и први део мора имати облик *Широће*, јер је реч о истој појави и правилу. Тако и ова грађа мало даје за нашу проблематику.

55. Више грађе о језику даје Риста Т. Николић у већ поменутој књизи.⁷⁰ У напоменама су дате целе реченице и изјаве мештана у дијалекту. Грађа је, углавном, тачно записана, али није акцентована. У селима са тимочко-лужничким говором нису забележени примери промене *к*, *ј* у *ћ*, *ђ*, сем једног у Јабуковику (мајћо), као ни **tj*, **dj* у *ч*, *џ*. Или су мештани сами дотеривали говор, или је то чинио аутор, тек, ми ћемо његове примере користити увек, разуме се, када потврђују данашње стање, или од њега одступају.

Овај аутор о језику износи и следећа запажања: „Говор становника ове целокупне планинске области разликује се од говора блиских западних крајева према Поморављу, а тако исто постоје јаке разлике и према говору, какав је нпр. у Мраки, која је источно, у равни долине Струме ка Радомиру.“ И даље: „У свој области чују се ове особине говора, којих према западу у Поморављу нема. Пре свега је општа *ујојреба члана* и перфекта на *-л*. Даље, место *ми* чује се *није*, или *није*. Место *шај* кажу *шија*. Место *сад* кажу *са*, место *кад* - *ка*.“ Уз то: „по употреби извесних речи разликују се ове области од блиских западних у Поморављу. Такве су нпр. речи ових крајева: *стомна* (тестија), *грсници* (конопља), *оти* (зашто), *ижа* (кућа). Иначе је речник овога краја у основи српски.“ Николић примећује: „У неким насељима, као нпр. у Црној Трави, употреба члана је ређа“, и додаје: „Поред те

69 МБМКС 249.

70 РНКрај Види литературу.

разлике у говору становника тих села, које раздваја река Власина, постоје и ове разлике: у Дарковцима кажу 'зајел сам', у Гару 'позајмил сам', у Дарковцима 'волове', у Гару 'воллови', у Дарковцима 'дека', у Гару 'где'. У том погледу Дарковцима одговара: Власина, Битврђа, Врла река, Врањско крајиште, Преслоп, Грацка и села са десне стране Власине, а Гару: Добро Поље, Брод, Црна Трава, Рупје.“ Истина „има случајева да се у појединим деловима ове области, поред те употребе, чује ч место ћ. Нпр. у Дарковцима кажу 'очу', 'нечу', а у блискоме селу Гару кажу: 'оћу', 'нећу’.“⁷¹

На крају Николић додаје: „осим те има и других разлика у говору становника појединих насеља. Тако нпр. на Власини и даље према истоку и југоистоку и у Дарковцима, и даље према северу и североистоку у говору се употребљује 'така', 'овака', 'онака', 'туа'. Тога нема у Црној Трави, Гару (кажу 'ту', 'овде') те ће због тога Црнотравчани за ове рећи како су више 'Торлаци', мада се ова реч, иначе, и не чује никако.“⁷²

Николић нигде не помиње студије о језику које су штампане пре његове књиге. Ако није знао за Брохову⁷³ и Решетарову,⁷⁴ вероватно је знао за Белићеву.⁷⁵

56. Најпотпунија студија о овим говорима, „Дијалекти источне и јужне Србије“, Александра Белића, штампана је на почетку овога века (1905). Њоме су обухваћени делимично и крајеви Црне Траве и Власине. Највише грађе Белић је дао за Рупље (Рупје), мање за Битврђу и Власину, а најмање за Брод, Добро Поље и Црну Траву. На карти (Карта бр. 2) види се да је А. Белић био у Рупљу, Битврђи и Власини, а да су му из осталих села људи долазили на разговор. Из Власине је мало примера, можда и зато што је са власинских коса Белић могао да види косе на источној страни Власинског блата, преко којих је тада прелазила граница између Србије и Бугарске. Вероватно се због тога ослонио на примере из Битврђе која има исти говор. Из других црнотравских села нема грађе. У даљем раду ми ћемо указивати на Белићеве примере.⁷⁶

71 РНКрај 267-272. (...) онда се види да су добро уочене разлике између два типа наших говора: тимочко-лужничких (Власина и друга села) на истоку (Карта бр. 8) и сврљишко-заплањских (Црна Трава) на западу.

72 РНКрај 267-272.

73 ОБДСрб Види литературу.

74 МРШДиј Види литературу.

75 АБДиј Види литературу.

76 Исто.

Карта бр. 2

57. У време када је А. Белић проучавао говоре источне и јужне Србије објављена је књига Олафа Броха.⁷⁷ Она обухвата територију јужно и источно од Ниша (покрива Црну Траву и Власину), делом исти простор који је испитивао и Белић. Због тога ће А. Белић дати опширнији коментар ове књиге,⁷⁸ не да би је негирао, већ само да би указао у којим се питањима Брох није снашао. Области које је Брох испитивао виде се на Карти бр. 3. Белић на крају коментара додаје: „(...) морамо рећи да је у њему он имао да се бори са многим сметњама и да је у многим приликама изашао као победилац.“⁷⁹

58. Средином педесетих година проф. др Павле Ивић објавио је Дијалектологију српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)⁸⁰ у којој се налазе обрађени и призренско-тимочки говори (поновљено издање 1989. године без промена). Саставни део књиге је Дијалектолошка карта штокавског наречја. Међутим, у издању исте књиге на немачком језику ови говори неће бити обрађени као штокавски.⁸¹ (Карта бр. 4)

59. Миливој Павловић попунио је два упитника за Српскохрватски дијалектолошки атлас⁸² (Власина и Црна Трава). Примере из овог Упитника, који се буду слагали са данашњим стањем, наводићемо као потврде. Информатори су и овде, по већ познатом обичају, пред човеком са стране намештали, прилагођавали говор према књижевном језику.

60. Владимир Стевановић је много касније (1978) објавио краћи рад о говору Црна Трава у којем је, региструјући фонетске и морфолошке карактеристике, потврдио већ изнесено мишљење А. Белића да Црна Трава припада сврљишко-заплањском говорном типу. Примере из овог рада користићемо увек ради потврђивања садашњег стања, или одступања од њега.

61. Исти аутор је прикупио грађу за докторску дисертацију о говору Врањске Пчиње⁸³ (недовршену), који чини прелаз од јужно-моравског ка сврљишко-заплањском типу,⁸⁴ а налази се јужније од

77 ОБСрб Види литературу.

78 АБМат Види литературу.

79 АБДиј ХСI-CV.

80 ПИДиј Види литературу.

81 ПИСД Види литературу (немачко издање).

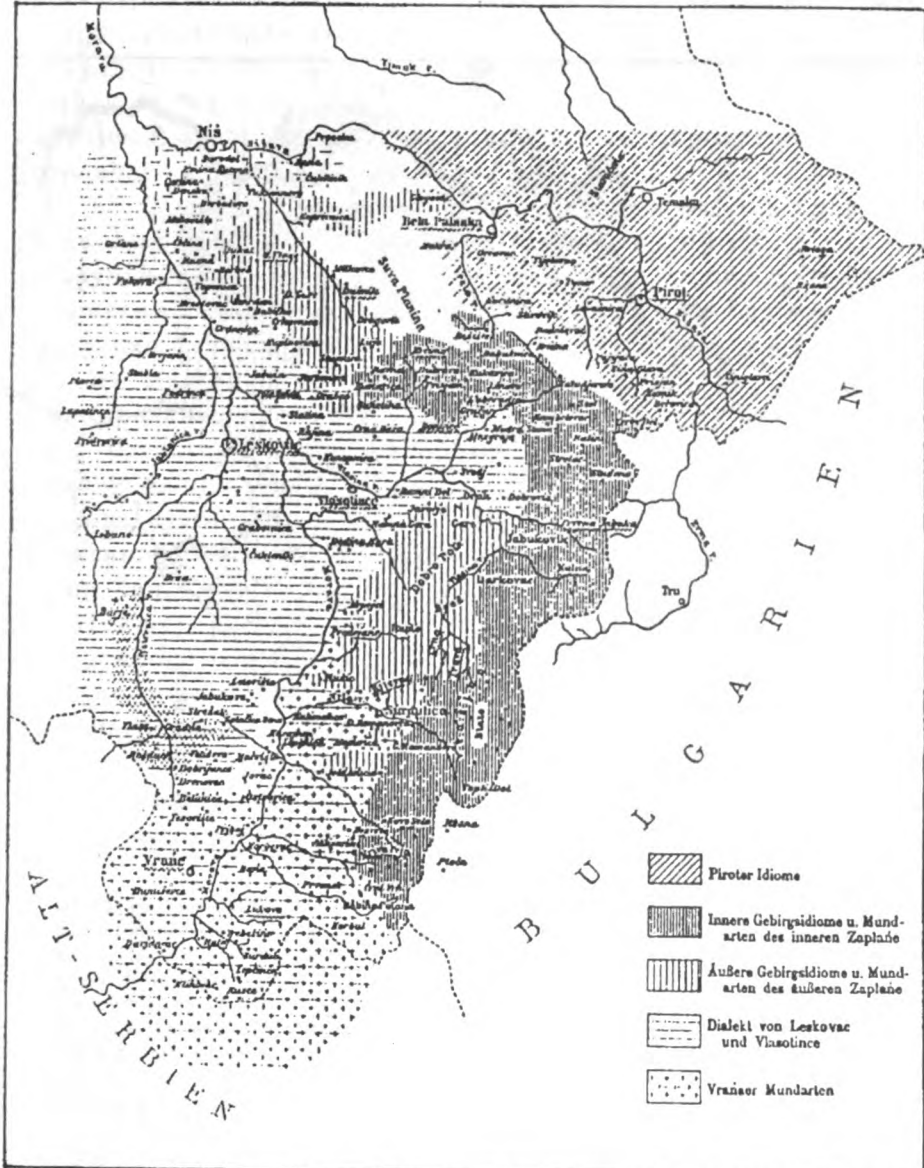
82 МПСДА Види литературу.

83 ВСПч Види литературу. Наведено према Павлу Ивићу из: *Dona Slavica Aenipontana, München 1987.*

84 ПИДС 67: ПИДиј Види литературу.

Карта бр. 3

O. Broch, Die Mundarten Südbosniens.

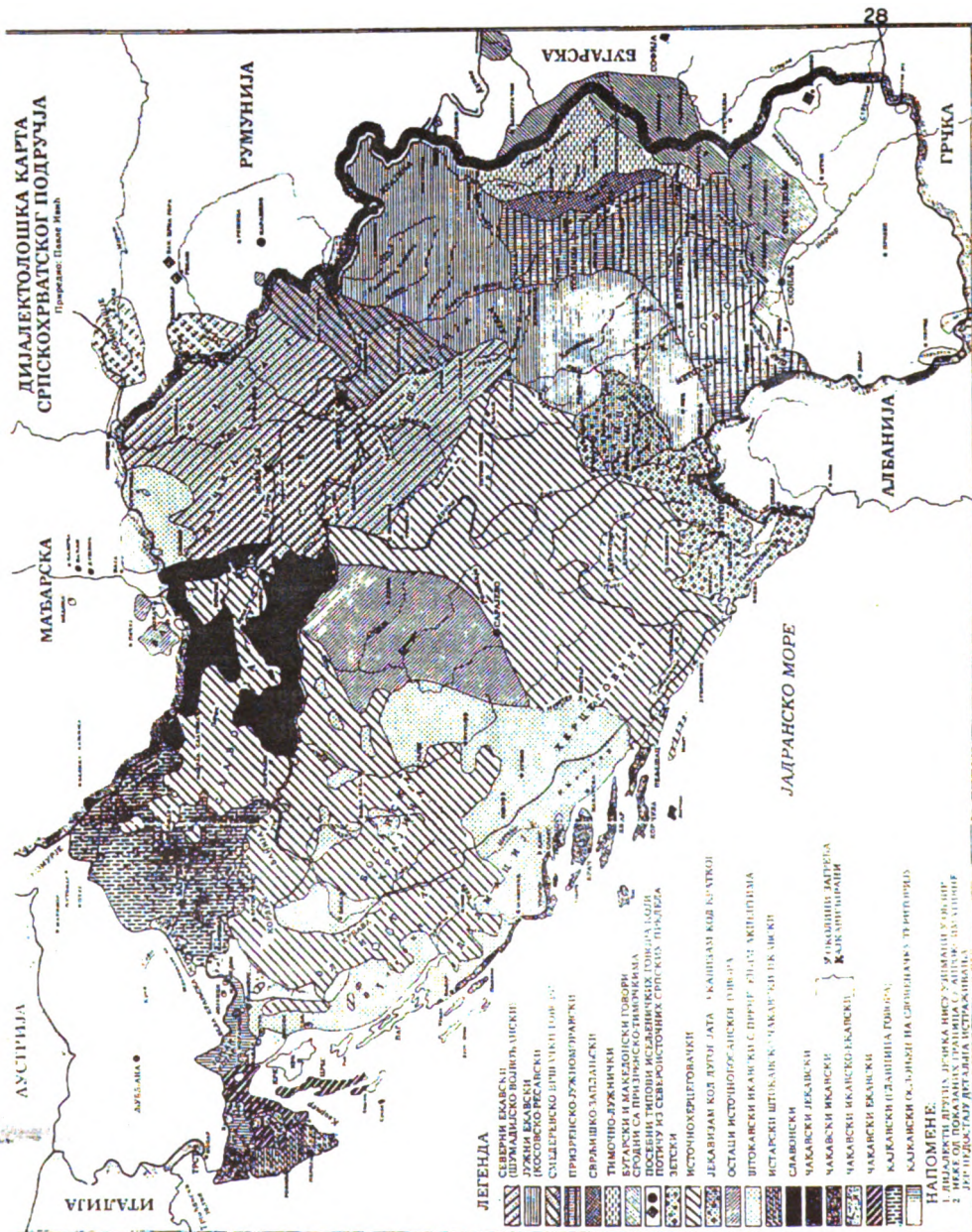

Kartogr. Anst. v. O. Freytag & Berndt, Wien.

Verlag von Alfred Holder, k. u. k. Hof- u. Universitäts-Buchhändler in Wien.

OLAF BROCH: Dijalektološka mapa južne Srbije

Карта бр. 4

Црне Траве, за коју се до сада сматрало да је крајња јужна граница сврљишко-заплањског говора.⁸⁵

62. Пре две године (1988) објављен је синтетички рад о српскохрватском језику (историја, наречја, стандардни језик): „Језик српскохрватски/хрватскохрватски, хрватски или српски“, сепарат из Енциклопедије Југославије, чији су аутори др Павле Ивић и др Далибор Брозовић.⁸⁶ У томе сепарату постоји део о наречјима, а обрађене су и карактеристике „призренско-тимочке (торлачке) дијалекатске области.“⁸⁷

63. Године 1989. штампано је четврто издање приручника „Преглед српскохрватских дијалеката“ проф. А. Пеце.⁸⁸ Приручник је обухватно и резултате новијих дијалектолошких истраживања, а даје се и обиман списак литературе. Када буде потребно, и ако буде потребно, указиваће се и на ове радове.

64. Најновија проучавања говора југоисточне Србије теку у више праваца, заснивајући се и на неким методолошким иновацијама. По плану Одбора за ономастику САНУ систематски се записује ономастичка грађа и предаје Одбору ради каталогизације. До сада су обрађена подручја општина Књажевац, Сокобања, Алексинац, Сврљиг, Пирот, а у току је обрада општина Ниш, Гаџин Хан, Црна Трава, Бела Паланка итд.⁸⁹ Прикупља се лексика и објављују речници лесковачког, пиротског, тимочког и црноречког говора.⁹⁰ Због тога се сасвим заслужено истиче: „...говори источне Србије, тако богати живописном лексиком, добили су почасно место: данас су они међу нашим дијалектима најбоље проучени у лексичком погледу.“⁹¹ Заслугом вредних појединаца, пасионираних записивача, објављује се и обимна дијалектолошка грађа, попут записа Д. Златковића из пиротског краја.⁹² Ово по-

85 ПИДиј Види литературу.

86 ЕЈсх 500-503.

87 ЕЈез, Извадак уз II издање ЕЈ. 1-119.

88 АППСД Види литературу.

89 На попису раде: др Недељко Богдановић (Сврљиг, Алексинац, Књажевац, Пирот, Црна Трава, Власина); мр Драган Лиљић, др Љубисав Ђирић, (Пирот); др М. Златановић (Врање); др Ј. Стаменковић (Врање); др Ј. Жугић (крај западно од Лесковца); В. Вукадиновић (делимично Ражањ, Сокобања, Алексинац, Ниш, Гаџин Хан) итд.

90 До сада су штампани речници: Брана Митровић, *Речник лесковачког јовора*, Лесковац 1984; Новица Живковић, *Речник широйског јовора*, Пирот 1987; Јакша Динић, *Речник шимочког јовора*, Београд 1989; Миодраг Марковић, *Речник народног јовора у Црној Реци*, Београд 1986; НББиБл 11-54.

91 П. Ивић, *Књига нашла из љубави према завичају* (реч на промоцији Речника тимочког говора Ј. Динића), Развитак 3, 72, Зајечар 1989.

92 Драгољуб Златковић, *Пословице и поређења у широйском јовору*, СДЗБ XXXIV, Београд 1988, 337-683; *Фразеололија стјраха и наде у широйском јовору*, СДЗБ XXXV, Београд 1989,

дручје заступљено је и у мрежи дијалектолошких атласа чија је израда или у припреми, или у току.⁹³

65. Новијег датума су и три студије о говорима југоисточне Србије. Две је урадио проф. Недељко Богдановић. Прва обрађује говоре Бучума и Белог Потока,⁹⁴ а друга говор Алексиначког Поморавља.⁹⁵ Трећу је урадио Љ. Ђирић о говору Лужнице. Оне знатно доприносе употпуњавању слике о призренско-тимочким говорима и испуњавају оне задатке које је А. Белић почетком века поставио у својој већ поменутој студији.

ПРИЗЕНСКО-ТИМОЧКИ ГОВОРИ

66. Говори југоисточне Србије данас представљају најистуреније говоре српског језика према истоку. Они су се и развили из најстаријих штокавских говора.⁹⁶ Обједињавају их две групе одлика.

а) Старије, у ствари штокавске иновације до 13. века, које према литератури чине:⁹⁷

1) у фонетици: $\text{X} > \text{y}$; $\text{A} > \text{e}$; $\text{B} > \text{e}$; $\text{Yl} > \text{u}$; $\text{Y}, \text{B} > \text{a}$; $*\text{tj}$, $*\text{dj} > \text{h}$, h ; $\text{al} - \text{la}$, $\text{la} - \text{al} > \text{a}$; $*\text{dl}$, $*\text{tl} > \text{l}$; va у почетку речи $> \text{u}$ (унук, удовица); $\text{vc} > \text{cv}$ (све); $*\text{skj}$, $*\text{stj}$, $*\text{zgj}$, $*\text{zdj}$ ⁹⁸ $> \text{шш}$, шд ; $\text{чp} > \text{цp}$ (црн, црвен).⁹⁹

2) у морфологији: $-\text{ia}$ у генитиву личних заменица, придевских заменица и придева (њега, нашега, доброга); $-\text{m}$ у 1. л. јд. през.; $-\text{mo}$ у 1. л. мн. през.¹⁰⁰

б) Иновације балканистичког типа: аналитичка деклинација (свођење падежног система на два падежа (ном. и ОП), а исказивање осталих падежних односа употребом ОП и предлога); постпозитивна чланска морфема претежно у једној зони; аналитичка компарација именица, придева, а понекад и глагола; губитак инфинитива и замена конструкцијом да + презент; удвајање личних

175-457.

93 За ОЛА се обрађују пунктови: Пљачковица (јужноморавски говор), Доњи Душник (сврљишко-заплањски говор), Кална (тимочко-лужнички говор); за ОКДА Топли Дол (тимочко-лужнички); за Српскохрватски дијалектолошки атлас више пунктова, а подручју Црне Траве и Власине најближи су Доњи Дејан (Власотинце).

94 НББП Види литературу.

95 НБАП Види литературу.

96 ПИДјј 119.

97 АБДјј 4.

98 Види ПИДјј 17; ИПИст 58; АППСД 48-50.

99 ПИДјј 119.

100 ИПИст 58.

заменица; неутрализиација квантитета код акцената и свођење на један експираторни акценат.¹⁰¹

Постоји изванредан број црта према којима се ови говори деле у три групе.¹⁰²

Најисточнију чине тимочко-лужнички говори са: чувањем финалног -л (дел, добил, бил); вокалним л (слнце, слзе); групом -јд- код глагола на -иши (дојде, најде); развојем ч, џ < *ч, *дј; палатализацијом к, і + е, и или ђ < к иза ј, љ, њ; развојем члана; образовањем имперфекта типа: имао, имаомо, имаосте.¹⁰³

Најзападнији део чине призренско-јужноморавски говори са својим иновацијама: -л > а; л > лу (у ограниченом броју случајева - слунце); развој ђ < јд (код глагола на -иши); употреба облика заменице њума (< она); у једној зони (Врањска Пчиња) задржавање облика презента у 1. л. јд. на -у (Ја ћу раду.); у Сретечкој Жупи познат је прелаз -л на крају речи или слога у -в (бовница, радив сам); у неким зонама образовање имперфекта уз помоћ презентских наставака (имашем); заменички облици не, ве (нас, вас); преношење акцента у неким говорима.¹⁰⁴

Између ова два говорна типа пружа се узан појас сврљишко-заплањских говора који, сем л > лэ или эл, остале одлике имају заједно или са источним (-л, јд, имперфекат) или са западним (џс > џц; џш > џч)¹⁰⁵ уз одсуство чланске фонеме.¹⁰⁶

67. Заједничке одлике целог подручја су још и следеће: постојање африкате s (дз); губитак фонема ф и х (са неколико супституција), а затим и десоноризација звучних сугласника на крају речи; упрошћавање сугласничких група на крају речи; африкатизација сугласника с, ш, ж у додиру са плозивима у већем делу, о чему ће касније бити више речи.¹⁰⁷

68. У овој, општој слици призренско-тимочких говора, егзистирају и говори Црне Траве и Власине. Њих одликују и следеће особине:

101 ПИДиј 112-113.

102 ПИДиј 114-115; Те су црте побројане у ПИДиј 14-15; Павле Ивић, *Значај лингвистичке географије за уредно и историјско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима*, ЈФ XII, 186-188, а затим и у ПИСД 15.

103 АБДиј за тимочко-лужнички 171-181, 191-199; за сврљишко- заплањски 106-111; за јужноморавски 114-116; МСТим 374-379; ПИДиј 116; АППСД 48-50.

104 АБДиј 114-116; МПГСЗ 80; АППСД 48-50.

105 НБАП 120-121.

106 АППСД 50.

107 ПИДиј 113.

а) тимочко-лужнички део: палатализовање група *ке, ње, ки, њи*, постојање новог јотовања у ограниченим случајевима (цвеће, трње); чланом се означава род, број, присутност/одсутност и познатост/непознатост лицима у говору; једносложне и двосложне именице мр проширују основу у ном. и акуз. множине наставком -ове (синове);¹⁰⁸

б) сврљишко-заплањски део: *ћ, ђ < *tj, *dj*; групе *ке, ње, ки, њи* се не палатализују; ограничена употреба члана; постојање неких облика деклинације (остади старијег стања); аорист у живој употреби.¹⁰⁹

69. Старије и најстарије црте сврставају ове говоре у штокавски дијалекат сх. језика.¹¹⁰ Неке од тих црта прелазе и преко границе ових говора (подударајући се, тако, са неком цртама бугарског и македонског језика). Има црта које су настале на њиховој територији, а такве су: *ћ, џ < *tj, *dj*; палатализовање *к, њ + е, и* и у додиру са *ј, љ, њ*. Оне су заједничке и српским и бугарским говорима дуж границе (државне и језичке).¹¹¹

70. У науци је, с обзиром на сличност ових говора са бугарским и македонским говорима, била отворена расправа о њиховом пореклу. В. Јагић сматра да су ови говори српско-бугарска мешавина.¹¹² Његовом се мишљењу са бугарске стране придружује Стефан Младенов.¹¹³

71. По А. Белићу ови су говори српски будући да су најбитније одлике развили на исти начин као и остали српски говори у раздобљу до XII-XIII века. Балканистичке црте развиле су се касније, а неке од њих под утицајем бугарског и македонског језика (у њима развијене пре него код наших говора).¹¹⁴ За овакав Белићев суд потврде налазимо данас у говорима Крашована и Свиничана.¹¹⁵ Њихови преци су око 1400. године понели „узорок тимочког говора из доба пре него што је извршено упрошћавање

108 АППСД 48-50.

109 Исто.

110 АППСД 21. „Ипак је чињеница да оне особине које у нашој дијалектологији служе као критеријуми за диференцирање дијалеката, имају у овим говорима штокавски карактер.“

111 Види: Стојко Стојков, *Българска диалектологија*, Софија, 1962, 108-109; Рангел Божков, *Дијалектолошкиј (Царибродскиј) говор*, Софија 1984, 23-24.

112 VJ Archiv VIII 134-135; Ein Kapitel aus der Geschichte der sudslavischen Sprachen, Arch. XVII 47.

113 ИПИст 62; St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin ud Leipzig 1929. (Види критику: П. Скок, О бугарском језику у светлу балканистике, ЈФ XII, Београд 1933, 73-146); издање на буг. језику: Стефан Младенов, *Историја на българскиј език*, Софија 1979.

114 АБДвј LXIX-LXXXV, 4-5; као и АБДекл 89.

115 Говор је описан у: E. Petrovici, *Graiuл Caraşovenilor*, Bucuresti 1935, а говор Свинице у Миле Томић, Српски и хрватски говори у Румунији, Разв 4-5/1972. и тамо дат попис ауторових радова.

падежног система и уопште пре завршетка процеса усвајања балканизма.¹¹⁶ Новија сазнања о говору православних Срба у румунском Банату показала су да „тамо пред нашим очима настају балканизми под непосредним дејством етничког мешања са Румунима.“¹¹⁷

72. На развијање балканистичких црта у тимочко-призренским говорима (њиховог источног дела) утицало је и становништво влашко-романског порекла. Оно је српски језик примило, прилагодило га граматичкој структури свог језика, а затим је тако примљен језик вратило српском становништву, настављајући са њим да се заједно служе тим промењеним језиком.¹¹⁸

73. У расправи са Решетаром, А. Белић истиче: „Да призренско-тимочком говору треба међу штокавским дијалектима дати засебно место - то је несумњиво.“¹¹⁹ Слично мисли и проф. П. Ивић: „Закључак је очигледан: торлачки у односу на штокавски има баш онолико независан статус колико и чакавски.“¹²⁰ Постоје мишљења да говоре српскохрватског језика, према структуралним мерилима, можемо поделити на два дела: 1) торлачки (обухвата призренско-тимочке говоре) и 2) преостала три наречја: штокавско, кајавско и чакавско.¹²¹

НА ПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ

74. Грађа за овај рад прикупљана је током 1988, 1989. и 1990. године у летњим месецима (јул, август) 30-40 дана, али се на терен ишло, према потреби, целе године (недеље и празници). Укупно се на терену радило око 150 дана. Пре овога рада записивана је ономастичка грађа у Горњем Запаљу (територија са сврљишко-заплањским говором). Истраживач је рођен на терену тимочко-лужничког говора, те тако познаје оба типа говора.

116 ПИИст II 528.

117 Исто, као и: П. Ивић, *Les balkanisms naissants dans les parlers serbes du Banat roumain*; Omagiu lui E. Petrovici, Cluj 1962, 227-235.

118 ПИСн 28; Светозар Георгијевић, *Власи у средњовековној Србији*, НЗБ 6, 129.

119 А БСЋ 100. М. Решетар је признао да је призренско-тимочки говор српски, али није прихватио да је и штокавски; ИПИст 63.

120 ПИКлас 27-28.

121 ДБКрит 72. С овим у складу су и гледања у: ДБДСЛ 28/29; „Сувремена торлачка дијалекатска скупина обухвата следеће дијалекте: 1. призренско-јужноморавски, 2. сврљишко-заплањски, 3. тимочко-лужнички и 4. крашовански-свинички.“ Богдан Л. Дабић, *Данашњи српскохрватски језик у породици славенских језика*, Југословенски семинар за стране држављане, 33-334, Задар 1984, 68. В. и ЕЈЈез 68.

75. Источна граница говора Црне Траве и Власине (ЦТВ) одређена је линијом која данас раздваја села са српским од села са бугарским језиком (источна и североисточна граница области). Записивање грађе започето је од насеља Црна Трава, јер се неке његове махале налазе на граници тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског говора. Ту је већ уочено да постоје разлике између власинског и црнотравског говора, и да је тачна граница између ова два говора коју је утврдио А. Белић. Одступања од Белићеве границе односе се на махале Црне Траве (раштркана планинска насеља) и Брода које се налазе источно и североисточно од реке Власине. Све оне припадају црнотравском говору (сврљишко-заплањском типу).

76. Из Црне Траве се кренуло на запад, према Грделичкој клисури, ради утврђивања западне границе сврљишко-заплањског говора. Истовремено је записивана и ономастичка грађа. Пут нас је одвео у полузапустело насеље Рупље и његове некадашње махале (у новије време посебна села: Остроzub, Банковци, Павличина, Баинци, Млачиште). И овде је потврђена Белићева граница, с том разликом што сада и у Предејану има много Црнотраваца који су донели свој говор, али Предејане није обрађивано зато што представља мешавину јужноморавског и сврљишко-заплањског говорног типа и не налази се у границама наше зоне. Грађа је снимана на магнетофонске траке, затим преписивана и разврставана према фонетским и морфолошким одликама. Уз записивање ономастичке грађе, записиване су говорне секвенце, колико се стигло, односно колико су оне маркирале битне одлике говора. Сваки сусрет са мештанима коришћен је за праћење говора и бележење његових карактеристика.

77. Исти поступак спроведен је и у Власини. Поред записивања ономастичке грађе и снимања говора, проверени су и бројни примери из Упитника за Српскохрватски дијалектолошки атлас. Одавде се ишло у Битврђу да би се утврдило докле се протежу одлике тимочко-лужничког (власинског) говора. Од Власине даље на исток није се ишло, будући да се становништво национално определило као бугарско.

78. Крајње село на истоку је Преслап. У њему је попуњен Упитник за Српскохрватски дијалектолошки атлас. Вишедневни боравак у овом селу, записивање ономастичке грађе и снимање говора на магнетофонске траке, омогућио је да се стекне потпуни увид у говор (тимочко-лужнички). Одатле је пут водио на север и северозапад, преко Калне, Јабуковика и Кривог Дела, до клисуре реке Власине. Ова два говорна типа (црнотравски и власински)

шире се и преко ове границе, али ми даље нисмо ишли. За крај истраживања остала су села у централном делу Црне Траве (Брод, Дарковце, Добро Поље и Горње Гарје).

79. Пре одласка на терен истраживач је већ био упознат са Писмом А. Белића Бодуену де Куртенеу о начину записивања дијалекатске грађе,¹²² упитницима М. Ивић (о синтаксичкој проблематици у српскохрватским дијалектима), П. Ивића (о фонетској проблематици и о флексији у штокавским говорима), Р. Александер (о акценатској ситуацији). Велику помоћ пружио је ментор, дајући конкретне задатке, и упућујући на литературу. Од велике је помоћи била и сарадња са искуснијим колегама у разјашњавању појединих недоумица.

80. Информатори су били посебан проблем. Старији мушкарци нису од велике користи. Боравећи годинама, као печалбари, у градовима, изменили су говор, а да тога ни сами нису свесни. Наши саговорници биле су старије жене, рођене у истом месту, мало школоване, чије су везе са градом ређе. Користили смо и млађе саговорнике, оне који добро схватају шта се тражи, ради провере и потврђивања записаних облика. Ипак, опис ова два говорна типа (црнотравског и власинског) јесте опис говора старијег становништва.

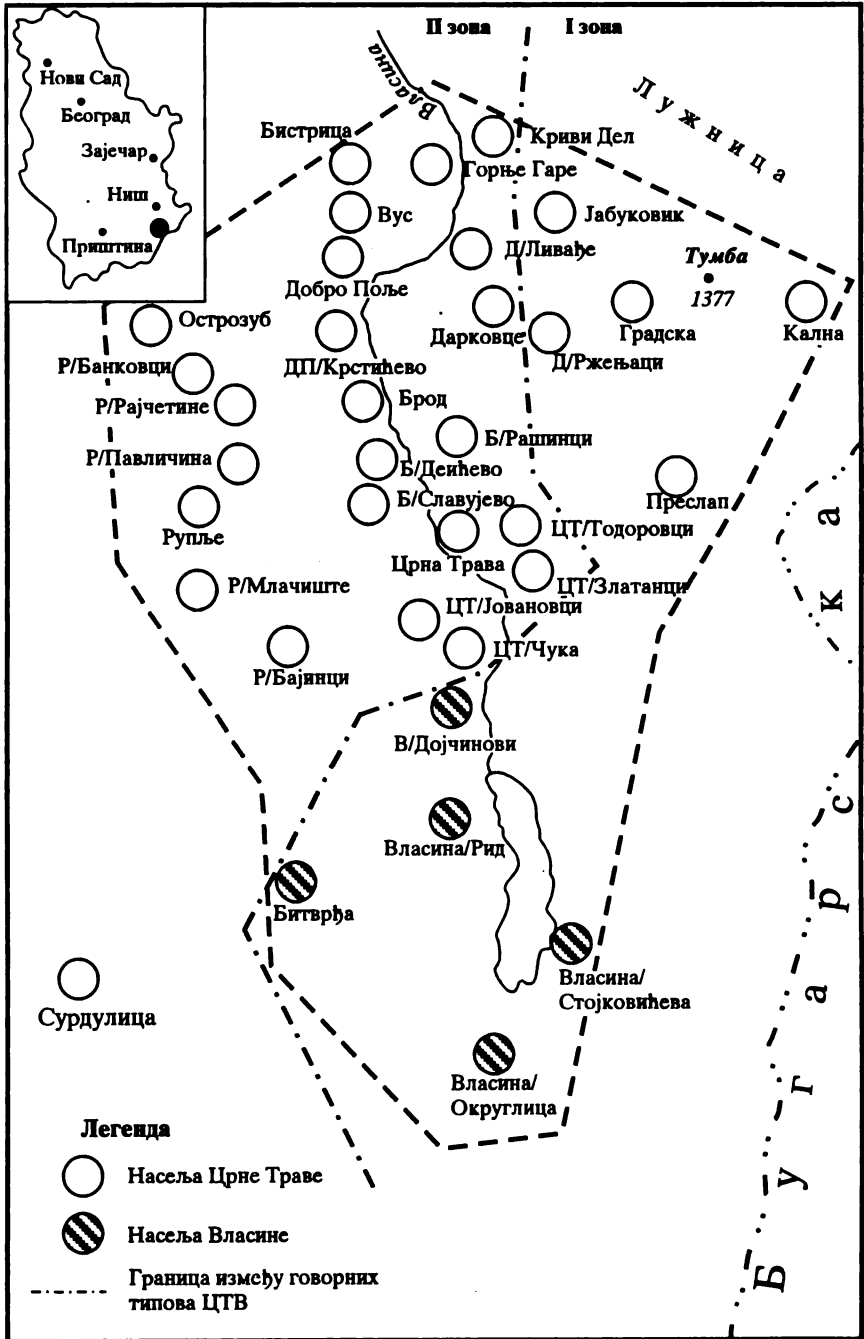
81. Иако смо остали задовољни аутентичношћу затечених говора, њихова се слика ипак мења. Од архаичних црта оба говора највише је промени изложено *-л* на крају речи и ту се све више учвршћује *-о*. У тимочко-лужничком (власинском) говору, поред *-л* на крају речи, све се ређе чују (млађе становништво) *ч*, *ц* < **tj*, **dj* и *ћ*, *ђ* од *к*, *џ* + *е*, *и*, или у вези са *ј*, *љ*, *њ*. Саговорника са овим цртама данас има мало, може се претпоставити какво ће стање бити после 20-30 година.

82. Грађа је изложена на уобичајен начин. Неке појаве биће представљене и на картама, само онда када буду регистрована простирања. Насеља су представљена кружићем и скраћеницом за назив, уз удртавање одговарајуће симболизације, а називи су дати у службеном и народном лику¹²³ (Карта бр. 4).

122 АБМис, ЈФ VI/1926-27.

123 Службена форма назива насеља узета је из Службеног гласника СРС од 31. 7. 1977.

Карта бр. 5

НАСЕЉА ЦРНЕ ТРАВЕ И ВЛАСИНЕ

Службени назив насеља	Народни назив насеља	Говорна зона	Скраћенице
Битврђа	Битрца	I	Бт
Брод (са махалама)	Брод	II	Б
Деићево	Дећеве/о	II	Дв
Рашинци	Рашинци	II	Рш
Славујево	Славујево	II	С
Баинци*	Баинце	II	Би
Власина Округлица	Власина Округлица	I	В/О
Власина Рид	Власина Рид	I	В/Р
Власина Стојковићева	Власина Стојковићева	I	В/С
Горње Гарџе	Горњо Гарџе	II	Г
Градска	Грацка	I	Гр
Дарковце (са махалама)	Дарковци	I	Д
Ливађе	Ливађе	II	Д/Л
Ржењаци	Ржењаци	I	Д/Р
Добро Поље (са махалама)	Добро Поље	II	ДП
Бистрица*	Бистрица	II	ДП/Б
Вус*	Вус	II	ДП/В
Крстићево*	Крстићеве/о	II	ДП/К
Дојчиновци	Дојчинове	I	Дч
Јабуковик	Јабуковик	I	Ј
Кална	Кална	I	К
Криви Дел	Криви Дел	II	КД
Млачиште*	Млачиште	II	Р/М
Преслап	Преслоп	I	П
Рупље (са махалама)	Рупје	II	Р
Банковци	Банковце	II	Р/Бк
Острозуб*	Острозуб	II	Р/Оз
Павличине*	Павличане	II	Р/Пв
Црна Трава (са махалама)	Црна Трава	II	ЦТ
Златанци*	Златанци	II	З
Јовановци*	Јовановце	II	Јц
Обрадовци	Обрадов(ц)е	II	О
Тодоровци	Тодоровце	II	Т
Чука*	Чука	II	Ч

* Означена насеља чине посебна села, имала су четвороразредне основне школе, продавнице, просторије за окупљање. Иако је административно и црквено и данас везано за Рупље, Млачиште

је још између два рата сматрано посебним селом. Зато га означавамо скраћеницом Р/М.

ДЕО ПРВИ

ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ

А. Фонолошки систем

Вокали

83. Вокалски систем говора ЦТВ има шест основних вокала: (и), (е), (а), (о), (у), полугласник (ə), уз њих вокално р (р), и вокално л (л), у ограниченем броју случајева. Тај би се систем могао представити и као:

и у
 ə
е о + р, (л).
а

Нисмо уочили затварање и отварање вокала е, о, иначе познато неким призренско-тимочким говорима,¹²⁴ и расветљено у литератури новијег датума.¹²⁵

Замене су, међутим, могуће и честе (в. ниже).

Иако је полугласник, под утицајем различитих социо-културних, и других услова,¹²⁶ потиснут ка пуној вокализацији, он је још жива језичка појава.

Консонанти

84. У односу на консонантски систем стандардног сх. језика стање се разликује у следећем:

124 НБАП 68. „Свакако најзанимљивија појава у вокалском систему говора АП јесте постојање фонолошке разлике између некадашњих дугих е и о, који се у слогу под акцентом изговарају затворено или с лаком дифтонгизацијом, и некадашњих кратких е и о, који се у акцентованом слогу изговарају отворено.“

125 ПИ и СР Реф 163-171.

126 Склони смо помисли да су школа, средства информисања, комуникације са градом, печалба, иначе врло важна за установљење, и измене, многих навика, па и језичких, умногоме утицали на „свођење“ варирајућег фонетског система у правцу стандардног језика. Ово би могло бити и иницијално за прецизнија испитивања, којима се ми сада нисмо бавили.

а) одсуствује фонема *x*, а на њеном месту може се наћи супституент *k*, или хијатски гласови *v* и *j*, зависно од окружења;

б) јавља се *s* (дз) у саставу више сугласничких група;

в) глас *ф* замењује се фонемом *в*. Постоји тенденција укључења *ф* у фонолошки систем, под утицајем многих речи из савремене друштвене праксе (техника, медицина, трговина).

85. Многобројне алтернације, резултати асимилација и дисимилација, испадање и појава секундарних консонаната, ограничења у дистрибуцији, граде специфичну слику ових говора.

Б. Фонетика

Вокал А

86. Фонетски утисак овога вокала је као и у *a* стандардног језика. Извесно мућење, у ствари затвореније и напрегнутије „а“, може се јавити у неакцентованом слогу. То је, иначе, позната појава приближавања изговора *a* и полугласника, али у мањем облику и обиму него што смо то уочили у другим зонама источносрбијанских говора. Ова ће појава бити обрађена у делу о полугласнику.

87. Честе су појаве *a* уместо других вокала, али су те замене такве да се уместо једног пуног вокала јавља други пуни вокал. Ретки су случајеви који би се, рецимо, морали бележити као *e^a*, *o^a*, *a^e*, *a^o*, мада се и на њих може наићи.

А м. *э*

88. Материјал ће бити прегледан у делу о полугласнику.

А м. *e*

89. Појава има више узрока.

а) У примерима типа: *башѝка* П, *салó* (селó) Б, *мајѝр* (мехур) П, *марáк* Р/М, *кóвчаѝ* Ј П, *кóвчаси* П, *ѝрѝсак* (пресек, део амбара) В/Р Р, *рашеѝо* КД ЦТ, *сѝбóжар* В/О В/Р Ј, *шавáр* П, *шѝбóраѝ* ЦТ, А. Белић види отварање артикулације неакцентованог вокала (слично се може видети и у примерима речи са *o > a*).¹²⁷

б) У речи *кладанац* (<*koldęzъ*) на целој територији, и далеко шире,¹²⁸ као и Кладанче мт. ЦТ, можда је могуће видети и ослањање на *клада-*, јер се ради о изворима који су се некад уређивали

¹²⁷ АБДиј 31-41.

¹²⁸ У то смо се сами уверили прикупљајући ономастичку грађу на терену између Ртња и Власинског језера, Мораве и Старе планине. В. о томе и: Недељко Богдановић, *Микрофонијонимија Голака*, Ономатолошки прилози, VII, Београд 1986, стр. 492; НБББП 162.

тако да се зидови изворишта осигуравају шупљим деблом (негде: стублина, негде: чубура, чамбура...).

в) Ономатопејског је порекла *шрасне* (<трас!) КД.

г) Мада у наведеним примерима има и речи страног порекла, издвојили смо новоусвојену реч *малишрашúra* ЦТ, и: *бајшбн* ДП/Б, *бајшонíран* КД.

90. Постоје бројне алтернације због измене у глаголским основама. Иако се у њима огледају морфолошке појаве, ми ћемо их, у прегледу, дати на једном месту (т. 143) колико ради боље прегледности, толико и зато што, иако нефонетске, умногоме боје гласовне ликове многих глаголских облика.

А м. о

91. У неакцентованом слогу: *забравíла* Г ЦТ, *майíку* КД, гúтете копају с *майíку* К П, *майшовíлка* Ј, где би се могла назрети и евентуална метатеза вокала у суседним слоговима, ако се прво претпостави *моша-*, јер се у овим крајевима може чути и *мошавíлка*;¹²⁹ *íавéсмо* Б, *Пажár* мт. ЦТ Р, нíе билó *раíбжа* Г, од *сшамáк* Г, *сшамáк* млого боли В/О, *далáй* Р/М, *удавíца* П Р/М; вóди га око онí *алшáри* (=олтари) Д, на *аíерáцији* отíшло ЦТ, нóсу *бамбóне* П, *Јарíаћија* (мушко име) Г ДП Ј, искрáдоше официáри *íалалéји* ЦТ, *Пасшалóво* мт. ЦТ.

92. Морфолошког је порекла *а* у: *шакá* П, *шакá* рабóти В/О В/Р, *шекá* Ј Р, *шикá* П, *овакá* В/Р П, *онакá* е ишэл В/О, *одавна* напúстено Бт. Овде би се могло размишљати и о остатку конструкције *од давна*.

А м. у

93. Нашли смо само: билó *шамáк* (=шумак) В/Р. Можда је ово дошло преко *у>у²>э>эª*.

А м. и

94. Забележили смо: *Замрзавáч* Д/Р могуће је видети према основи *замрзава-*; *íойрéчаш* га озгбр Бт према *íре-*ко, а већ споминђани *íалалéј* (полилеји), иначе реч несвакидашње употребе (већ пола века овај крај нема ни једне активне цркве, где би се полилеј могао видети) већ је доживела замену *о>а*, па је и ово друго *а* могло доћи као асимилација према њему.

95. Непостојано *а*.

Забележен је лик: *срéдањ* (прс) В/Р.

Без *а*: *разбрáше* В/Р.

ПОЛУГЛАСНИК

96. Полугласник, у овом раду бележен као *ə*, општа је одлика говора призренско-тимочке зоне у целини,¹³⁰ па тако и говора ЦТВ.¹³¹

97. Разматрајући појаву полугласника на широком простору, А. Белић наводи нијансе веће и мање полугласности, иако у начелу утврђује да је „(...) обичан звук за полувокале источне Србије *a*, дакле *ə^a* или *ə_a* (...). Али поред те основне црте има још много нијанси које могу да приме наши полугласници: *ь^a_a*, *ь^e_e*, *ь_{a/o}^{a/o}*, *ь_o^o*, *ь_y^y*, *ь_ь^ь*“¹³²

98. На нашем терену ми нисмо успели да региструјемо све ове нијансе. Могуће је да се и у погледу полугласника од Белићева времена ишло ка неком учвршћивању основне фонетске системе, пошто и иначе нема онаквог „мућења“ у изговору вокала на које указује Белић, истина за много ширу зону. И у његовом раду не утврђују се увек услови под којима се јаља једна или друга нијанса, па оне, по нашем мишљењу, не ремете основне закључке о егзистенцији полугласника. И нама се дешавало да се некад на месту полугласника чује, рецимо, глас између *ə* и *e*, дакле, напрегнуто *e*, али смо у таквим примерима (*оїə^eњ, нə^eћви*) могли помишљати на асимилацију према палаталним сугласницима који следе за полугласницима; а кад смо чули глас између *a/ə* и *o*, такође са напрегнутом полугласничком артикулацијом, у примеру *сə^oбџришїе*, помишљали смо на отварање *ə>o* у неакцентованом слогу, уз истовремену лабијализацију под утицајем потоњег лабијала. Могуће је да су многи примери са Белићевим нијансама полугласника резултати асимилација, лабијализација или других појава, утицаја гласова из окружења. Истина, у неким примерима, и изговорима, чули смо на месту полугласника *e* или *o*, и то ће бити наведено.

99. Полугласника има (1) старог постања (на месту некадашњег *ь*, *ъ*), у корену речи, суфиксима или префиксима, затим (2) новог постања, насталог при декомпоновању финалних сугласничких група са сонантом на другом месту (-Свə > -Сəв: *мрївə* > *мрїəв*; -Срə > -Сəр: *вєшəр*; -Слə > -Сəl: *шбїəл*; -Стə > -Сəт:

130 АБДиј 42-89.

131 Од Белићевих *Дијалеката* надаље призренско-тимочке говоре изучавали су: МПСЖ 50-67; ПИДиј 111; ВСЦГ 185-186; АППСД 48-50; ЈМЛГ; НБББП 6-11; ЈЋГЛ 19-24; НБАП 66-68; ЈДРеч; НЖРеч.

132 Овако је полугласник бележио А. Белић у Диј 45.

несъм; -Стә > бсом < осәм).¹³³ Међутим, на нашем терену полугласник, пун или са мањом полугласношћу, настаје секундарно (3) у процесу девокализације *л* (слѣнце), (4) када се постпозитивни члан -в, -ш, -н додавао на именице које се свршавају на консонант (*човѣкѣв, човѣкѣш, човѣкѣн*).¹³⁴ Секундарни полугласник настаје и (5) преласком *а>ѣ* у неакцентованом слогу. Полугласник налазимо и у неким страним речима, а редовно у турцизмима с наставком *лѣк* (< *lik*).

100. Полугласник у говору ЦТВ најтипичнији је кад је под акцентом. Такав се полугласник овде означава знаком *ѣ*. Изван акцентованог слога артикулација полугласника отвара се и такав полугласник овде ће бити означаван као *ѣ^а*.

У систематизацији која следи биће обједињени примери за *ѣ* постања (1, 2).

101. Са простора ЦТВ А. Белић је навео 30 примера са полугласником (26 из Рупља и 4 из Битврђе). У записаној грађи речи са полугласником толико су честе да он и данас представља битну фонетску одлику, те о његовом скором ишчезавању не може бити ни говора.

Под утицајем школе, телевизије и других облика комуникарања полугласник је у неким примерима дао вокал *а*. И онда када се приближава потпуној вокализацији, он задржава стегнутости изговор, а ми га бележимо као *ѣ^а*.¹³⁵

102. У говору ЦТВ полугласник се чува и под акцентом и изван акцента. Представља посебну фонему, што потврђују примери у којима полугласник опонира вокалу *а*, уносећи значењске разлике. Поред примера које налазимо код Н. Богдановића и Љ. Ћирића,¹³⁶ наводимо следеће:

орѣл (птица орао): *орѣл* (орао, рад. глаг. прид.);

лѣска (украс на женској одећи): *лѣска се* (сија се);

бѣцка (3. л. јед. през.): *бѣцка* (ОП < бѣцко, ован);

овѣј, онѣј, шѣј (м. р. пок. замен.): *овѣј, онѣј, шѣј* (ж. р. пок. замен.).

У дистрибуцији примера са полугласником коришћен је следећи редослед:

а) Полугласник под акцентом

¹³³ АБФон 85.

¹³⁴ НБББП 75.

¹³⁵ Исто 9.

¹³⁶ НБББП 6; ЉБГЛ 20 и напомена 32.

103. Једносложне речи чувају га врло стабилно, без варијаната: *бáz* (зова) В/Р П, *дán* Б В/О Ј П Р/М, *зál* (зао) В/Р П, *кэд* се женил Г Гр Д/Л, *лэк* (лак, лаган) Г, *сэв* (сав, цео) П, *сэї* (сада) П Г ЦТ, *сэї^к* Б ДП/К Д/Р В/Р Р/М, *сán* (сан) В/Р П ЦТ, *шэї* Г Ј Р/М, *шэї^к* Б Д/Л ЦТ КД ДП, *шэј дán* В/Р П, *чэс* офарба (брзо) В/Р, *чэк* там ЦТ.

104. У вишесложним речима *э* се може наћи у свим слоговима.

э _: *бэдље* (болест уста код говечета) В/Р, *Бэдњи дэн* В/О ДП/Б ДП/К Д/Л, *бэцка ме* (боцка ме) В/Р, *вэшке* ДП/К, *дэњу* Ј К, *дэше* П, *мэсец дэна* В/Р Д К, *сэдњу* нитку КД, *жэцкэмо* сас сламу В/О, *зэлва* Б КД П В/О В/Р, *лэже* П, *лэжемо* деца Д/Л, да *лэкне* Б, *лэкше* се мэси Бт, *лэсно* В/Р КД ЦТ, *лэше* В/О В/Р Ј, *лэцка* (штуца) П, *мэсше* њи (боје) К, *мэсшимо* Бт, *мэсшиш* Р/М, *нэњи* В/О, *сэвне* Д, *сэвну* П, да не *слэжем* КД, *сшэвни* се ДП/К, *шэвно* ДП/К П, *шэнке* В/Р Г КД, *шэње* П;

_ *э*: *вэздэн* (целог дана) В/Р Д/Р, *їлежэнь* КД, *јэдэн рекэл* Д ДП/К Ј П ЦТ, *јечэм* В/Р П, голéми *кошэл* Гр ДП КД ЦТ, *нокэш* КД, *овэс* ДП КД К ЦТ, *орэл* (птица орао) Д П;

_ *э* _: *нэчэска* П, *омэсши* Ј К, *оїэнци* В/Р Ј КД П Р/М, *оїэнчэље* (узице за везивање опанака) В/О, тако *осэвну* ЦТ, *осэмнемо* КД, *Осэшна* падина мт. Ј;

_ _ *э*: *Дуїуњэц* мт. Р, *некаїш* (некада) билá В/О, *некакэв* В/Р, *нема ниедэн* В/О.

б) Полугласник изван акцентованог слога

105. *э*: *бэїђи* (бајаги) да се *їде* В/Р, *дэскá* П, *дэску* Д/Р, од *дэску* КД, *сэїá* В/О, *шэїáј* (тада) смо носїли Бт В/Р, *шэкви* ЦТ, *шэїнул* ЦТ;

бэзóвина (стабло зове) П, *Дэшчáни* клáданац К, *дэшчїца* В/О, ко *дэшчїца* направено Г Гр, *едэмїуш* ДП/К, *окэніцу* В/О, бдма се *сэбрáли* ЦТ, *сэвнуло* ЦТ, *сэвњује* (свиће) В/Р, *сэвнушка* (свитање) В/Р, *сэїáшњи* (садашњи) В/Р П ЦТ, *сшэвнїло* се (смрачило се) П, *шэвнинá* (мрак) П;

Вїдовдэн В/О, *Гмїшровдэн* Гр, *Ђурђовдэн* В/О Гр Д, *Крсшóвдэн* Р/М, *Пешрóвдэн* Р/М В/О, *Сшубэл* мт. Д;

э^а: *бэ^акэрљів* (од бакра) В/Р, *кэ^алэй* сапун П, *комэ^арэц* В/Р, *лэ^аїал* П, *їомбїэ^ал* В/Р, *їоћїсэ^ал* П, *сэ^андэк* П, *шэ^амэн* Бт В/О, *чвэ^арэк* П.

в) Полугласник на префиксу

106. *изэ* -: *изэзем* (из земље) КД, *изэїне* (снажно замахне) ЦТ, *изэзовé* мýка В/Р, *изэ^ашкáла* Бт В/Р, *изэїкэн* пешкїр КД;

одэ -: да *одэнем* (одахнем) ЦТ, *одэнул* В/Р, *одэїне* стрелу П, че се *одэни* (раздани, разведри) В/Р П, да се *одэдни* К. Код облика

одџнем могло би се претпоставити *ошъ-дџхъ > ошџдџх > одџдџх*. Питање је онда да ли је *э* у префиксу. Слично је и са *одџ-данэ > одџни*;

разэ-: *разэ^аберé* П, не-*разэ^абран* (неразуман) Д/Р П, *разэзнáл* (почео да схвата, разуме) ЦТ, *разэџеџ* Д/Р;

сэ-: *сэ^абџрају се* ЦТ, *сэ^абрáли се* ЦТ, *сэ^асџáвен* ЦТ, *сэ^ашрџо* П, *Сэсџэв* (Река) мт. КД, *сэ^асџáви се* В/Р К, *сэ^асечé* ЦТ, *сэ^асéкал* Б, *сэ^авџјен* ДП/К, *сэсука* ветар (ковитлац ветра) ДП/Б.

г) Полугласник на суфиксу

107. -*эк*: *бáдњэ^ак* Г, *дроњэ^ак* ЦТ, *ђувечэ^ак* КД, *зејџинэ^ак* ЦТ, *зубэ́к* В/Р, *кревешэ́к* ЦТ, *кромџирэ́к* Б К, *лучэ́к* В/О, *мэзэ́к* КД, *момэ́к* П, *ручэ́к* Б, једэн *судэ́к* В/О, *џешэ́к* ЦТ, *ушэ́к* (конац зе преткавање) Вт, *чешврџэ́к* П, *шилэ́к* П, *шићерэ́к* (шећер) В/Р;

-*(ч)эк*: (Овде смо -*чэк* прихватили за суфикс, мада је у неким примерима ч алтернирајући консонант основе, кон-эц > кон-ч-эк); *дэрчэ́к* (дарчић) КД, *колчэ́к* (кочић) В/О КД, *кончэ́к* В/О, *кóчарчэк* (котац за јагњад) Д/Р, *крајчэ́к* КД, тџри на *кујчэ́к* КД, *џэндилчэ́к* (черга) КД, *нашлá сџэнчэ́к* (станчић) ЦТ;

-*эц*: *венэ́ц* П, *Венэ́ц* мт. ЦТ, *врэ^абэ́ц* П, *врабэ́ц* ЦТ, *џледэ́ц* (зеница у оку) П, *Гредэ́ц* мт. ЦТ, *дуњэ́ц* (дивља дуња) П, *колэ́ц* КД П, *крсџэ́ц* (двадесет сложених снопова жита) П, *сбл* и *квэсэ́ц* В/С П, *комэ^арэ́ц/комэрэ́ц* В/Р П, *лисэ́ц* В/Р, *мазуљэ́ц* (жуљ) В/Р, *мољэ́ц* В/Р П, *мрџэ́ц* В/Р П ЦТ, *ровэ́ц* (ровац) П, *слейэ́ц* П, *сџэрэ́ц* петэл ДП/К, *Сџуденэ́ц* мт. Б ДП/Б Р.

д) Полугласник у турским речима

108. *акэ́л* (памет, разум) Гр К, *бэ́кэр* В/Р ЦТ, *зэ́бэн* В/Р П;

э у речима са турским наставком -*лук* (<*lik*): *боџаџлэ́к* В/Р, *бузалэ́к* (пашњак) К, *дунћерлэ́к* Д/Р, *комшилэ́к* ЦТ, *кркэ^анлэ́к* (гозба, обилно јело) В/Р, *лојовлэ́к* Ј, *џэ^ашэлэ́к* (пашњак) К, *џи-јэ^алэ́к* В/Р, *џинћерлэ́к* (качарски занат) Г КД Ј, *џабэ^алэ́к* (бесплатно) ЦТ.

Секундарни полугласник

109. О разлозима постанка секундарног полугласника већ је говорено напред (в. т. 99). Овде дајемо систематизацију записане грађе о овој појави.

110. -*Ссэ*>-*Сэс*: *вешрэ́ > вешэр* В/Р, *мрџвэ́ > мрџэ́в* Б В/Р К П ЦТ, *несмэ́ > несэм* Б В/Р Р/М, *шойлэ́ > шойэл* В/Р Гр К П;

Сль>-*эл*: (као наставак за грађење р. придева): не *дошэл* бил Б, *ишэл* Ј, *моџэл* је В/Р П, *нашэл* Р/М, *одрэкэл* КД, *џомобэл* В/Р, *џошэл* ДП ЦТ, *џошџукэл* В/Р, *џоћисэл* П, *сэкэл* КД; *вишэ^ал* В/Р ЦТ; в. т. 99;

Срџ>-*эр*: *добэр* дэн В/Р П, *модэр* В/Р *вешэ^ар* Б Д/Р;

111. *-a>ə/ə*: *дэ^адү* нештó В/Р, три-четири *дэ^ана* КД, *зэ^ашшó* не дóјду Гр К П, *зачэ^ас* Гр Ј К, *јáí^анци* В/Р П, *једэ^ан* ЦТ, *кэ^адá* бóде Б, *кэ^аквó* КД, *кэ^акó* мýслиш Р/М, *лэ^аíáл* П, *мэ^алечэк* (мали) В/Р, *мэ^алко* В/Р, *кэ^акó* да отйде Б, *нэчэ^аска* (ноћас) П, *овэ^ам* (овамо) Б;

кэкó Д ДП/К Ј К ЦТ, *кэквé* ДП/К, *кэкó* зовéмо ДП, *кэквó* Д КД, *некэв* Д К КД ЦТ, *некэквé* кóве В/Р П, *нйкэкэв* ЦТ, *нйкэкве* Ј, *нйкэкво* КД, *нйкэко* Д/Р П, *овэкэв* Ј ЦТ, *овэквá* ДП/К, *овэквé* В/Р, *овэквó* Г, *йлэшэнце* су ни даváли Бт, *шэкэв* је он ЦТ, *шэквó* смо тkáле.

112. Случајеве где се *э* јавља као пратилац *л* разумемо као даљу етапу развоја *л* (в. т. 156), а не као задржавање архаичног стања пре *ьл/ъл > л*.¹³⁷

л>лэ: *клэца* (туца) Д КД К, *клэца лúk* (бели) К, *слэба* (лестве) П, *слэзе* П К Гр ЦТ, *слэнце* ЦТ, *слэй* (грана) К П ЦТ, *слэйһе* (гранчице) В/Р Д/Р К П. Остале примере в. у т. 157.

113. Секундарни полугласник јавља се редовно у саставу чланске морфеме.¹³⁸

-эв: *вóлэв* П, *дýварэв* (зид) К, *кóшэв* В/Р, *йушэв* К, *човéкэв* В/С Гр К П (в. и т. 378);

-эй: *дэрчэкэйш* (дарчић) П, *дéверэйш* В/О П, *зэбэнэйш* В/Р П, *колачэкэйш* Д/Р, *крсйэйш* К, *ручэкэйш* Гр, *свэкэрэйш* П, *срйэйш* В/Р (в. и т. 378);

-эн: *камйкэн* (камен) В/Р П, *йбйэн* В/Р, *свэкэрэн* П, *човéкэн* В/С П, *шумáкэн* (шума) К (в. и т. 378).

114. У сугласничкој групи *с, ш* + сонант + консонант *ц* такође налазимо секундарни полугласник: *брэшэнце* КД, *йисэмце* В/Р, *йовéсэмце* КД.

115. Полугласник емфатичног постања: *бэш* нéче Бт, *бэш* такóј Д КД, *мэ^алечэк* (мали) В/Р, *йа^а шшó* ЦТ, *мэ* (ма) што В/О, *мэ* штó год В/Р, *овэй-онэй* (повремено) П, *онэк* (онако) Б ДП/Б, *йэ* колкó остáне ДП/Б, *йэ* тэкóј Б В/Р ДП/К П, *сэмо* ДП/Б, *сэмо* да не бóде Бт В/Р П, *сэмо* он остáл ЦТ, *сэмо* тóлко Ј К П.

116. „Вокализација“ полугласника:

а) Под акцентом а под утицајем књижевног језика:

э>а: *бáдњак* Р/М ЦТ, *Бáдњи дáн* Г, *Бáдњи вéчер* Р/М ЦТ, *бáцкамо* (бодемо) Б, *едáн дáн* ЦТ, трй *дáна* Д/Л, *дáнови* ЦТ, на *зáлву мýж* Р/М, *квáсац* Бт Б В/Р В/О Гр ДП/Б Р/М, *кошáл* ЦТ, да

137 АБДиј 101.

138 НБББП 75.

лажем Б, *лако* ДП/Б, *овакав* ДП/К, *ручак* Б, кад *савне* ЦТ, *саџ*^к ДП, *срдац* Г ДП, *ручак* Б, *шанко* Р/М;

б) Изван акцента из фонетских разлога:

э>а: *ілежањ* Р, *јечам* Д/Л, *јушредан* *йешак* ЦТ, *несам* Б В/О Г, *одрекал* Д/Л, *сја́рац* В/О ДП/К, *шаја́* (тада) Р/М;

э>о: *осом* Ј, *осомдесе* године Р/М, *осомсџошине* ДП Р/М ЦТ, *седом* Ј Р/М ЦТ, *седомдесе* *һила* В/Р, за *собор* Б, у *соборішше* ЦТ. Објашњење ове појаве в. у т. 128;

э>е: *Велііден*, *Видовден* (у већини насеља), *вешер* В/О В/Р ЦТ, *іабер* Д К, *денас* Г, *денес* В/О В/Р ЦТ,¹³⁹ *оћењ* В/О В/Р ЦТ, *Пејрџовден* (у већини насеља), *свакекве* П, *сврдел* (у већини насеља). Види и т. 121. Мислимо да овде може да се сврста и облик *Грэдџ*. Ова је појава можда и утицај македонских говора чији се рефлексив завршавају овде на простору Власине. За *э>е* (*шеја* а *шыі-*) в. т. 124.

э>у: забележили смо само пример *дуждџвник* П ЦТ.¹⁴⁰

117. Записана грађа о полугласнику упућује на закључак:

сем примера *эрж* В/Р, *эржишше* (њива где се сеје раж) В/Р и *эрш*, нисмо забележили *э* на почетку речи, у суседству вокала и на крају речи (одступања в. у т. 115);

једносложне речи имају га између консонаната;

двосложне речи могу да га имају у првом, другом и оба слога, али не и на крају;

вишесложне речи, сем почетка и краја, могу да га имају на различитим местима, уз могућност да полугласници буду носиоци слога.¹⁴¹

Фреквенција речи са *э* указује да нема разлике између говора зоне I и зоне II.¹⁴²

Вокал *Е*

118. О појави *е>э* в. у поглављу о полугласнику (т. 116).

Е м. *а*

119. Иза некадашњих и данашњих палаталних сугласника *а>е*:¹⁴³ *ајеш* ДП, *ілежењ* ЦТ, *друџојече* П, *јерџм* Д П ЦТ, *јеребица* П, *Јесіков* врт Ј, *качемак* КД, *черџе* Бт Г, *чешіре* Г.

139 АБДјј 71; РМЈ I/133. Можда се у овим примерима осећа утицај македонских говора.

140 Исти пример наводи В. Стевановић (ЦГ 186) и Љ. Ђирић (ГЛ 20). Ђирић напомиње да је пример унесен са стране, будући да је записан само једном.

141 ЉБГЛ 22.

142 Исто наводи и ЉБГЛ за говор суседне Лужнице.

143 АБДјј 18-22, НБАП 75.

120. У вези са *р* и *л* такође се јавља један број замена *а* са *е*, уз више различитих услова:

Гредџу/Граџу мт. ЦТ, *Гремада* мт. Р/М, *Гремаде* мт. Г,¹⁴⁴ *кревај* Р/М,¹⁴⁵ *кревај* му омеси ЦТ, *кревај* месимо В/Р, *кревајчешија* Г, *Опрења* мт. К Р, *ресолница* В/О, *шрендáвил* П;

пребуља В/Р, (можда према *пребе-*), *преунучеша* Р (с префиксом *пре-*), *ређија* В/О В/Р Гр К П (с могућом асимилацијом према палаталном *ћ*),¹⁴⁶ а *Теремίδα* мт. (уп. у грч. *keramis* и у тур. *keremid*, *keremit*).¹⁴⁷

121. *е* м. *а* налазимо и у неколико речи у којима овај глас претходи сонантима *р*, *л*:

вешер Д/Л, *табер* Д, *тасерче* (примитивна светиљка на гас, петролеј) В/О. Истина, у првим двама речима *е* је по пореклу полугласник (в. и т. 116), те се може чути и *табэ^ер* и сл; као и: *мађисер* ЦТ, *мешер* КД; (В. и т. 110 под -Срэ);

вишел (на целом простору), *Вишел* мт. Ј, *сврдел* (свуда).

122. Аналошке (морфолошке) разлоге појави *е* м. *а* налазимо:

а) у спорадичним именима *Бобиденовци* Р/М, *Шименовци* Б;

б) у трпним придевима типа: *кујени* Бт, *зацејени* Д ЦТ (в. и т. 434);

в) у придевима где према стандардном *-аси* налазимо *-ес(и)*: дбјде *жушкешо* Г, *тарес* (црн) ЦТ, *чешалес* (рачваст) КД.

123. Исту појаву налазимо и у измењеним глаголским основама: *засијемо* жито ЦТ, *исијемо* Р/М, *насијемо* ЦТ; *зовели* (звали) В/Р, најутро га *кујемо* П, *сијемо* Бт, *иосијеламо* Р/М, *сијемо* Бт, *сијеш* В/Р.

124. *е* у осталим случајевима:

шеја В/Р, *шекá* В/О, *шеквó* К;

некаде П, *ошуде* К, *шуде* Бт П, *свуде* В/Р ЦТ;

шребе (треба) Г ДП Ј П ЦТ.

У примеру *брајће* виде В/Р, чини се да налазимо контаминацију, тј. прихватање *-е* из номинатива именица ж. рода. Слично је *свакекве* П, можда према *сваке-*.

Е м. о

125. Мали је број случајева, углавном аналошке замене: *крсијеви* (формант *-ев*) Г, дариш *сиарејка* Р/М, *сиарејко* Г Д/Р Р/М

144 *Гремада* је и у сврљишком крају.

145 В. и НБАП 83.

146 НБББП 21, а о утицају палатализованог *к* на вокал испред себе в. АБДиј 19.

147 НБББП 21 и НБАП 79.

(према *сїареј-*);¹⁴⁸ *їрэвара* (провара, прво млеко, грушевина) Д/Р, вероватно према *їре-* код глагола са значењем интензитета радње у јачем степену.

Е м. у

126. Само аналошко (као промена у глаг. основи): *здењеїшо* с дрвја (саденуто) ЦТ.

Вокал О

О м. а

127. У вези са лабијалима: *боба-Васка* ЦТ, *боба-Рада* В/О, тој *обовезно* ЦТ, за *собор* Б, у *Соборишїе* ЦТ;

Ворнїчки пút мт. Р/М, *Живобљевац* мт. ЦТ, *Ливођарци* фам. Д/Л;

совелька (део ткачког разбоја; чује се и као *савельћа*) Б ЦТ, за *совелку* врљаш Бт, *Тейовчица* мт. ЦТ;

Посебну групу чине имена на -слав/-слава > -сов/-сова: *Радїсовини* фам. Ј, *Сїанїслов* Д, *Мїлосова* В/О;

моїаре П, спасїла од *моїарицу* (велики кашаљ) Г, нїсу ни *моїарци* ДП, *одморанье* (можда према: *одмор-*) П;

знаш што је *сомар* Д П ЦТ;

їоїрика П Р/М, *Преслої* (село) Гр В/О К П ЦТ, *Преслоїина* мт. К.

128. О у *седом*, *осом* тумачи се аналогјом:¹⁴⁹ *осмэ > осэмэ > осам > осом* (асимилација према *о* из првог слога), а онда према њему и *седам* (< *седэмэ < седмэ > седом*). Међутим, остаје питање како се ово јавља баш у говорима (и највише у њима)¹⁵⁰ који чувају полугласник. Због тога смо склони закључку да је овде реч о могућности затварања *-ам > -ом* (уз могуће наслањање на *редом*, *силом* и сл.), као и утицању македонских говора. Остали примери: *осом* Ј, *осомдесэ* године Р/М, *седом* Ј Р/М ЦТ, *седом-осомсїобїшине* кїла Р/М, *седомдесэ* хїла В/Р.

129. Остали примери: *дóда* (дада, сестра одмила) В/Р, *чорáїе* Бт В/О,¹⁵¹ *чорáїци* В/О.¹⁵² Код првог примера можда и није било *о*, а други чува старије стање и страни утицај.

148 НБАП 79.

149 АБДек 177. „(...) седмэ > седэм; осмэ > осм > осэм (...).“; МСТим 371.

150 АБДјл 66, 74, 83; МПГСЖ 59; МПГЈ 94; НБББП 76; МТСвин 214; ЈДРеч 188, 255.

151 ЉЋГЛ 29; НЖРеч чорапа, чорапак, чорапка, 170.

152 АШ Турцизми. „чарапа, чорапа ф (перс.) чарапа < тур. çorap, çorab.“

130. У *јéкѣора* (хектара) Г ЦТ мислимо да треба видети претходни ступањ *јéкѣур* (као доктур и сл.), што се налази на ширем простору,¹⁵³ а онда отварање вокала у неакцентованом слогу и *у>о* (в. и т. 135).

131. Мислимо да у следећим случајевима алтернације долазе услед аналогија:

- доле - *долéко* Бт ЦТ, *долéчна* сéла ЦТ;
- довде - *одбóвде* В/О ВТ, *одбóнде* П;
- дотле - *одбóѣле* Г;
- докле - *одбóкле* Р/М ВТ.

132. И на овом терену изгубљен је осећај за употребу вокала *е* иза палатала, тако да се већ морфологизира *-о*:

- љ+о: *ббљо* Б В/О, *дйвљо* Р/М, *крáвљо* В/Р;
- њ+о: *Гóрњо* Гáре (село) Г, *Гóрњо* сéлиште мт. Ј, *Дóљњо* сéлиште мт. Ј, на *йредáшњо* врéме П;
- ћ+о: *врúћо* ЦТ, *шелéћо* Д, *йрéћо* ЦТ;
- ч+о: *óвчо* сйређе В/Р;
- џ+о: *йуџо* П;
- ш+о: *вáшо*, *нáшо* (на цело простору), *нáјлошо* прйчам Бт.

133. Ово се преноси и на: *йóро* Б, *нáјйоро* ЦТ, али и на образовање уз помоћ форманата *-ев(и)/-ов(и)*:

- чáјове* В/Р, *вáри чáјове* Д/Р, *сýјоверна сэм* ЦТ;
- Радйвљовци* Р/М, *дйгни шбљови* ЦТ;
- брáшњов* ЦТ, *њбјно* (што је вероватно према: *њој*) В/Р, *йáњови* П, до *сýдњоѣа* вéка Б;
- Влáћова* падйна мт. Г;
- на *Бурђовден* смузú бвце Г;
- Јáрчови* фам. В/О, *Бурйчов* рйд^Т мт. Ј К, *Сйáрчова* падйна Ј;
- Мйлошова* ливáда К;
- нбјови* ЦТ.

134. Тако налазимо и: *Лазáровић* В/О, *йбшйарова* Брáнка ЦТ, *йруйшови* ЦТ, *йуйшови* Б В/Р ДП, *цáрови* ЦТ.

О м. у

135. У врло ограниченем броју примера: *коийна* ЦТ, *йоскуриџа* Г, *сойлијáш* В/Р, *ћолáвка* (врста капе плетене од вуне, ћулах) Р/М.

153 НБББП 23: директур, доктур; ЈМГЛ 81: доктур; НЖРеч 29: доктур мн. доктурје.

136. У примеру: у *Црно-Траву* Б ЦТ, мислимо да се ради о некој тенденцији настајања сложенице, где се -о- јавља као спојни вокал, будући да се и акценатски ово често своди на *Црношправу*.¹⁵⁴

137. Један број глагола, као и на ширем простору, усталио се са о место у: *омесиш* леб В/О, *омеси* ЦТ, *омесимо* Р/М, *омивен* ЦТ, *женá-се омие* сáс молítвy ЦТ, *обрíши* се В/О, *окрóиш* (укројиш) В/О.

Вокал И

И м. а

138. Углавном аналошке замене: ја и ти смо *браћи* Р/М,¹⁵⁵ а затим: *седи* - *наседíмо* (наседамо) Р/М;

трчи - *шрчíл* В/Р, а слично је и: *ва́шију* ДП/К, *обрачу́ни* да́нови Д/Р, *свири́л* у бáс П (ако није трчит(и), свирит(и), обрачунит(и), какве облике инфинитива можемо срести у неким нашим народним говорима);¹⁵⁶

шика́ П, *шиквá-му* оратá (разговор) П, *шиквé* (такве) В/Р.

И м. о

140. Само у аналошким образовањима: неки́ кáмење В/О, пóказа ни *неки́* кóрење ЦТ, неће *ни́ки* Р/М, *ни́ки* га нé-зна ЦТ, *ни́ки* не лíта ЦТ.

Вокал У

У м. а

141. У т. 136 указали смо на могућу тенденцију стварања сложеница од двочланих топонима, при чему долази до алтернације вокала о као могућим, будућим, спојним вокалом. Овде указујемо на допуну те појаве.

Наиме, у примерима: *Вучу-руйá* мт. Р, *Злу-њива* Р, такође имамо, рекли бисмо, још очигледније спајање топонимских синтагми у једну реч. Услов је да именују један локалитет, да апелатив губи акценат, да одредбени део постане непроменљив. Остаје питање да ли је овде -у- спојни вокал, или неки облик придева (акузатив, односно општи падеж).¹⁵⁷

154 НБАП 80: У Црнобару (Црну Бару); Недељко Богдановић, *Микрошйониимија Голака*, Ономастолошки прилози, VIII, Београд 1987, стр. 487: *Вучуруйá*.

155 НБАП 160: то су плући.

156 АБДј 645; АП-БМ Рес 346 (в. и П. Ивић, Дијалектологија, 102). РСЛевач 383 и литература наведена у напомени 167.

157 Види напомену 155.

У м. о

142. У туђицама: *букáл* Д ЦТ, *армуникаш* КД, *дóкшур* В/Р Р/М, као и: *убучемо* (обучемо) Р/М В/Р, *куд^е* máлога сина Р/М, *куј* (ко) В/Р, *куја* (која) В/Р, *кујó* (које) П.

У м. и

143. Забележили смо само: *склонула* (склонила) ЦТ, *свекрва Русшэна* КД.

Алтернације због промена у глаголским основама

144. И досад је већ указивано да се доста алтернација јавља као резултат измена у глаголским основама, што није одлика само наших говора (в. и т. 138).

e/a

йрезивља се ЦТ;

зайочийна се П, *найийна* Бт, *йойийна* (покушава да подигне терет) КД;

зайрешаш га с пепел Бт, *насрђамо* (виримо) ЦТ, *ојрђамо* Р/М, да мбж да *окреша* Бт, да *окрешаш* Бт, *йокреша се* КД;

зайрешаш П, *йрешичамо се* ЦТ.

o/y

145. Код глагола на *-оваши*: *куйувáл* ДП/Б П, *куйувáли* ДП, *куйувáло* Г, деца *недошкóлувана* Б, *ошрувáл* В/Р, *йсувáл* ДП/Б, такóј *йсувáл* људи ЦТ, *савешувал* Б, *сйрау^аáл* ЦТ, кад^т се *шкóлувала* ЦТ, сви су *шкóлувани* ЦТ; *куйувáње* Б, *йошшувáње* Р/М, *шкóлување* ЦТ.

и/у

146. Код глагола на *-иваши*: *дарувују се* ЦТ, *зайисувáл* Бт, *најрађувáли* га увек ЦТ.

y/o

147. Види т. 137.

148. Ако се изузму алтернације настале као резултат аналошких процеса и морфологизације појединих секвенци, правац замене вокала у говорима ЦТВ онакав је као и у другим говорима југоисточне Србије: *e>a*, *o>a* у неакцентованом слогу (т. 89, 91); *a>e* иза палатала (т. 119); а овде у вези са лабијалима (т. 127).

Секундарни вокали

149. Већ је указивано да се у говорима југоисточне Србије, али и шире, неједнако остварује непосредни додир двеју речи, обично у предлошко-падежним синтагмама.¹⁵⁸

На нашем терену нашли смо скоро све досад уочене појаве: *a/a²*, *и*, *е*, иначе територијално распоређене. Код нас, без посебне регионализације:

исїода цркву Р/М, најрѣда П, од најрѣда В/Р, кода² дрво В/Р, ѿода² рїд^Т ЦТ, ѿода кўћу КД, нада кўћу Ј, озїора се чўка грсница Гр;

їоди кбрен П, една мѣци њѣга Бт, стану мѣци нас В/Р;

куд^е малога сїна Р/М, што би могло бити, како мислимо код, са променом о>у у вези са к (в. т. 142), али и употреба куде са значењем „код“.

Ради се, дакле, о развоју секундарних вокала у одређеним фонетским позицијама (испод-цркву > испода цркву, код дрво > кода дрво) што је фонетски схватљиво (уп. у сх. стандардном подстрети > подастрети и сл.).

ВОКАЛНО Р

150. За критеријум идентификације овога гласа узима се његова слоготворност. Налазимо га у свим позицијама у речи, уз извесна ограничења и услове који ће бити видни из систематизације која следи.

У иницијалној позицији највише је примера са секундарним *р*: *рж* (<раж)¹⁵⁹ Бт Г В/Р ЦТ, *ржена* слáма Гр ДП ЦТ, *ржено* брашно В/Р, *ржено* жїто П ЦТ, *ржено* Бт Д, *Ржења́ци* фам. Д, *рженїца* В/О Г Гр ДП КД, *рженїцу* Р/П, *ржишїе* Г Р ЦТ, *рскавица* В/Р ДП Ј КД Р, а затим и: не *рчкај* Б Гр Д ЦТ, *рца́* В/Р ЦТ, *рца́во* Б В/Р К П ЦТ.

Овој позицији, мислимо, припадају и примери у којима се јавило *р* на почетку речи после губљења иницијалног *х*: *рња* (ноздра) В/Р, *рња* П, *рње* (ноздра) ЦТ, *рскавица* В/Р ДП Р.

151. Иницијалном позицијом, у ширем смислу (као почетак слога, а не само почетак речи), могао би се схватити и положај оваквог *р* када му претходи префикс. У том случају може се догодити да се вокално *р* нађе и иза вокала, што иначе у другим околностима није забележено: *изрчкај* Б Д ДП Гр П, *зарца́ло* В/Р Р/М ЦТ, *зарца́л* В/Р ЦТ, *нарвана* (загризена јабука) ЦТ, *суржица* (раж и јечам заједно) Р.¹⁶⁰

152. Медијалну позицију представимо с обзиром на сугласник који претходи *р*:

158 НБАП 93. Наша сазнања са шпрег терена такође се слажу са овом, истина, глобалном, дистрибуцијом вокала у хијату.

159 Реализацију *эрж*, *эржишїе*, *эрї* чули смо само од једног информатора у Власини Рид (в. т. 156) али никако и *рж*, *ржї*.

160 За *р+V* имамо само *вр-ове* (<вр-х-ове), в. ниже.

й, б + р

йршено Бт КД, *йршимо* снэг КД, *йројрска* В/С, *Пршине* фам. Д, *йржимо* Р/М, *Пржине* фам. В/Р, *йрвњи* ЦТ, *йрвњо* кросно В/Р, *Прљине* мт. Р, *йршене* В/Р ДП, *йрв* Гр, *йрвња* кужа В/О, *йрс* П, *йрзала* (клизавица) В/Р, *йрзаламо се* (клизамо се) П, *йрвначэ* (јагње које се прво ојагњи) Р/П, *Прцков рид* Б, *наше село расйршшо* (разбијеног типа) В/Р, *чейрња* (удубљење у стени) Д;

йобрж Г, *йабрскиње* (танке гранчице) Г, *брдно место* Г, *брдо* Бт Гр П, *обрша* Ј, *набрдила* В/Р В/С Г Р/П Гр, *Обршина* мт. В/О, *брзи* (јури, тера) В/О П Р/М ЦТ, сви *обрћамо* ЦТ, *брзак* (рани кукуруз) В/Р ЦТ, *збрзиш* Р/П, *обрнуше* П, *обршамо* Г;

д, ш + р

Дрндари фам. ЦТ, *држy-гу* Б, *држy-се* В/Р ЦТ, *држ* Гр В/Р, *држy* В/Р, *дрварши* лés В/Р, *дрвја* В/Р Г П ЦТ, *дрвља* Гр, *две-дрвља* В/Р, *дрвца* Р/П, *задржа* га В/Р, *удржа-га* ДП, *дркши* П, *Дркинци* фам. ДП, *йридржавал* В/О;

Бйшрца Бт, *йркло* (дебели канап од вуне) ЦТ, *йрла* В/Р Д П Р/П, *йрле* (ограђени простор на њиви за боравак оваца) В/Р Гр ДП Р/М ЦТ, на *йрле* ЦТ, *йрлица* (примитивна направа за одвајање влакана конопље од сувих стабала) Г КД ЦТ, *Трлине* мт. Б Г Д ДП ЦТ, на *йрлину* Г Р/П, *йрља* В/Р, *исйрлайше* ДП, *Трница* мт. Б, *Тршэвина* мт. ЦТ, *Сйрмужница* мт. Б, *йрколи* (котрља) ЦТ, *сйрколи се* (скотрља се) КД, *йркаља-се* ЦТ, *шйркове* (роде) П, *йркала-се* Д, *йрїни* В/Р, *йрїну* Б, *йрљамо* Б, *йрљан* КД, *йрмка* (кошница) В/Р ЦТ, *расйрїнеш*, *расйрза-се* В/О, *йрница* К, *Тршине* фам. Д, од *йрс* Г, *сйршенїца* (обрађена дрвена облица за спајање предњих и задњих кола) Г, *Тршэвине* мт. Д, *йрчаећи* В/Р ЦТ, *йрчи* В/Р ЦТ, *Трњајвка* мт. В/Р, *йрсїйка* (осушено стабло конопље) ЦТ, *запали йрсїйку* Гр, *йршэвина* В/О, *сйрвка* (пастрмка) В/Р ЦТ, *сйршель* В/Р П ЦТ, *сйршо* (уништено) П, *сйрчи* доле ЦТ; *Сйрвй-њива* мт. Б, *Сйрмзц* Г;

ї, к + р

їрмење (грмље) КД, *їрмyшке* (грудвице) Г, *Грбинци* фам. Г, *Грнчарэве* фам. Г, *Грм* мт. ЦТ, *Грци* фам. ЦТ, *Грчки* гроб ДП Р/М, *Грчка* ливада мт. ЦТ, *їрне* П ЦТ, у *їрнче* Гр, *їрнци* В/Р П Р/М, *їрбњач* (леђа) В/Р ЦТ, *їрбина* (леђа) В/Р Г ДП, на *їрбїну* ЦТ, *їрбав* В/Р, *Грло* мт. В/Р Р ЦТ, *оїрљак* (оковратник) Г ЦТ, *оїрљаци* В/О, *оїрљач* В/С, ишло *їрвала* (гужва, гунгула) ЦТ, *заїрша* В/Р П, *їрђи* (гори) П, *їрђе* Б, *їрснице* (конопље) В/С КД Р/П ЦТ, *їрсничишше* (конопљиште) Г Д, *оїрчам* В/Р, *їрди* В/Р ЦТ;

крс Бт, *Крс* мт. В/Р Г, *Крсїачина* бара ЦТ, *крсїзк* Г, *крсїи/крсїй* Г, *кршїена* места Г, *Кршїена* бyка мт. Г, *Крсїишеве*

фам. Б Г, *Кр̀кавица* (заселак) В/О Г, *Кр̀ље* мт. ЦТ, *Кр̀ње* мт. ЦТ, *Кр̀сѝѝц* мт. Гр П, *Кр̀сѝѝнци* фам. В/Р ЦТ, *Кр̀ш* мт. П, *кр̀вацки* Р/М, *Кр̀сѝѝвден* ЦТ, *Кр̀сѝѝвдѝн* Р/М, *кр̀ши* (ломи) П, *Кр̀сѝѝнци* фам. В/Р, *кр̀сѝѝна* (сложени снопови жита) ДП, *кр̀сѝѝача* Бт, на *кр̀сѝѝну* Р/М, *Кр̀ндарѝ* фам. Р/М, *кр̀н* В/Р, *Кр̀сѝѝѝица* мт. Р/М, *скр̀ши* Д, *свекр̀ва* Б В/О ЦТ, *Кр̀ковица* мт. В/Р, *кр̀уша* (крушка) В/Р ЦТ, *кр̀сѝѝачѝѝа* (крс(т)че = крстић) Бт В/Р ЦТ, на *кр̀сѝѝне* Бт, *кр̀чѝѝка* (направа на колској руди) ЦТ, *искр̀ши* ЦТ, *кр̀в* В/Р ЦТ, *кр̀вљосала* В/Р, *кр̀ѝа* В/О, *кр̀ѝољци* (крпе) Г, *Кр̀вавѝл* мт. П, *кр̀сѝѝац* В/С, *кр̀сѝѝца* В/Р ЦТ, у *Кр̀нино* мт. ЦТ, *кр̀чма* (чашћавање) Б, *Под^ш-кр̀с* мт. Р, *Раскр̀сје* мт. В/Р Д Ј Р Р/М ЦТ, *закр̀шиш* Ј;

в, м + р

Вр̀ѝаѝѝвица мт. ЦТ, *Вр̀ла* њѝва мт. В/Р Г, *Вр̀ла* странá мт. Р ЦТ, *Вр̀ло* осбје В/Р, од *Вр̀лу* реку В/С, *Вр̀њáк* ЦТ, *Вр̀ћевина* мт. ЦТ, *вр̀љамо* (бацамо) Г, *вр̀љѝмо* В/О Г, *вр̀вина* (путања) В/Р Г ЦТ, *вр̀винка* (стазица) КД, *Вр̀ће* мт. Р/М, *вр̀нуше* Р/М, *вр̀шњик/вр̀шњѝци* Бт В/Р Г Гр Р/М, он *вр̀нуш* човѝк (ненормалан) Б, *вр̀зѝзем* (на земљи) К, *вр̀чва* В/Р, *вр̀чѝву* В/С КД ЦТ, *вр̀з* (на) В/Р ДП, *вр̀шѝдба/вр̀шѝлба* В/Р Р/М ЦТ, *вр̀шѝмо* В/Р, *вр̀ѝ* (врста биљке) В/Р ЦТ, *вр̀љаш* (бацаш) Бг Г, *вр̀ца/вр̀це* (канап, узица) Бт ДП Г КД ЦТ, *вр̀шѝкаш* (упредаш) Гр, *Вр̀љáк* мт. ДП, *вр̀ну̀ли-се* (вратили се) ДП, *вр̀ѝањ* (врста печурке) Б Бр В/Р ДП Ј К П Р/М ЦТ, *Вр̀л-долич* мт. Б; а затим и: *вр̀за* за ези́к (веза) Г, *мојѝ вр̀жем* В/О Г Гр П, *вр̀зѝѝмо* Р/М ЦТ, *вр̀жемо* Г КД Р/М, *ѝревр̀же/ѝревр̀жемо* Бт Д КД, *вр̀зана* В, *увр̀зала* Д, *одвр̀зана* Б, *завр̀жѝ* Б, *ѝовр̀же-се* Ј, *извр̀зана* стојѝ ЦТ; *ѝовр̀нем* Г, *Повр̀љено* грббје Б, *ѝровр̀шен* В/О ЦТ, *Повр̀шѝшѝѝе* мт. ЦТ,¹⁶¹ *развр̀љане* Бт, *развр̀не*, *расвр̀љам* (разбацам) В/Р, *увр̀шѝ* Бт, *навр̀шѝ* се ЦТ, да сте *свр̀ну̀ли* П, *свр̀дал* В/Р ЦТ, *чвр̀сѝѝе* женѝ ЦТ, *чевр̀љуѝа* (птица) В/Р ЦТ, *Цевр̀љáнка* мт. ЦТ;

Мр̀шѝва дољина мт. Р, *Мр̀шѝѝца* мт. Б ЦТ, *Мр̀шѝѝѝе* мт. Б ЦТ, *мр̀шѝѝѝѝ* В/Р ЦТ, *мр̀сна* (масна) хр̀ана Гр, *смр̀дљѝка* ЦТ, *умр̀л* В/Р Г Ј П ЦТ, *умр̀ло* Г Р/М, *умр̀ла* В/Р Д ДП, *умр̀зло* ЦТ.

Остали сонанти (*ј*, *л*, *љ*, *н*, *њ*) нису забележени у позицији испред *р*, а овако је и у другим говорима. О осталим консонантима в. ниже.

с, з + р

ср̀бѝж (свраб) В/Р ЦТ, *ср̀дѝц* (танак штапић на који се ставља чун са намотаним концем за ткање) Г КД, *ср̀дѝр̀це* (ср̀дѝц) Бт, *ср̀на*,

161 Уколико и ово није од по-вра-

срнче В/Р ЦТ, *срча* (стакло) В/Р, *срчаница* (део воловских кола) В/Р ЦТ, *срчевина* (средина стабла храста) В/Р ЦТ, *срндак* П; *зрно/зрнце* В/О, *Зрнка* (име овци) П.

ц, s + р

оцрнимо Р/М ЦТ, *ѡрицрњестѡ* (суцрно) Бт, *црвѣн* П, *црвѣњача* ЦТ, *Црвѣни* брег мт. Р, *Црвѣнковица* мт. ЦТ, *црвѣик* В/Р, *црн* П, *црнење* ЦТ, *Црњине* фам. В/Р, *Црњинци* фам. В/Р, *црнѡли* Бт, *црѡа* (черга) П, *црѡе* Б Г Гр Д ДП Р/М ЦТ, *цржљачина* П, *црква* В ЦТ, *црквишѡе* мт. Б В/О К Р ЦТ, *цркло* Р/М, *цркно* (отвор у леду, рупа кроз коју се пецају рибе) В/О, *црквѣница* В/Р ЦТ;

насрнем ЦТ, *насрне* В/Р, *насрнемо* (на целом простору).

153. Остали сугласници (*ш, ж; ѡ, ѡ; ч, ц* и *х*, кога и иначе нема) не налазе се у позицији испред *р*. Реч *чрѡа*, која се чује у једном делу тимочко-лужничких говора, овде гласи *црѡа*. *Жрѡва* је књишка реч коју овде нисмо чули, а нисмо чули ни реч *жрѡвањ*.¹⁶²

154. Секундарно *р*, које настаје после губљења вокала из позиције *Vp* и *pV* у неакцентованим слоговима, чини се да није одлика говора ЦТВ. Поред лексикализованих случајева *рж* (< раж < *гъгъ)¹⁶³ са изведеницама, затим *црѡа* (<черга)¹⁶⁴ такође са изведеницама (за обе речи примере в. напред), јављају се облици и изведенице глагола *враѡи*: *врѡам* ЦТ, не *врѡам* В/О, као и *Врѡевишѡе* мт. ЦТ, *ѡоврѡјаља* (део стана, разбоја) В/Р, *Поврѡиљѡишѡе* мт. ЦТ, јавља се још неколико примера: *Сѡрнѡица* мт. ДП, *крѡај* (кравај, новогр. *karbeli*)¹⁶⁵ ЦТ, *крѡз* (кроз, можда и аналогијом према *врѡз*) Б В/Р Р/М ЦТ, *крѡз* брдо, *крѡз* мѣн ДП, *крѡз* њѣга ЦТ, *крѡз* нѡтку КД.

155. У речи *ѡрзѡѡл* (поздер) Гр Ј мислимо да најпре долази до аналошког успостављања *р* према *ѡрс-* (оно што пршти при „чукању“ конопље), а потом до дисимилације (уз ротацизам) финалног *р/л*.¹⁶⁶

У речи *р²жањ*, где је „слог *ра-* настао (...) по закону ликвидне метатезе“ < **orz-*, мислимо да се ради о редукцији *а* у неакцентованом слогу, која може бити и потпуна.¹⁶⁷

162 АБДпј 123-125; НБББП 12; ЉЂГЛ 28; НБАП 82.

163 Раж < рѡгѡ; ПСЕРј III 116.

164 *Черѡа* „Балкански турцизам (?) романског порекла (*ѡerge* < лат. *serica*, *ѡerge* „*ciganski šator*)“). ПСЕРј I 310.

165 ПСЕРј 184 1. „(...) *praslav*. (**korvaj*), 1° *kolač*, *pogačica*, 2° *babine*); *novogrč. karbeli* (...).

166 Лик *ѡрзѡѡл* налазимо у пиротском крају - НЖРеч 127, ДЗПосл 323, где налазимо и *ѡазѡѡл/ѡрозѡѡл*, док у сврљишком крају имамо *ѡузѡѡл* - НБББП 23.

167 ПСЕРј 117. „Слог *ра-* настао је по закону ликвидне метатезе. *Праслав*. изведеница од **orz-* (в. *раз-*) с помоћу придејског -ѡљ поимениченог са -ѡ.“

Није јасна етимологија мт. *Врња́к* (врх-, вра- или врлэн) ЦТ, те нисмо сигурни у порекло *р*.

156. Девокализацију сонанта *р* забележили смо само у примерима *йэрви* ДП/Б, *эрж*, *эри* В/Р, *сэрдэре* Бт, *'Рэжиши́е* мт. Р/М, *рэжа́нь* Р/М, (в. и т. 117). Овде, како видимо, испред сонанта¹⁶⁸ *р* јавља се полугласнички елемент (т. 117), што је за ову зону разумљиво,¹⁶⁹ а недовољно за потпуније разматрање (в. к. бр. 6).

У финалној позицији *р* се налази на апсолутном крају после губљења *-х*: *Вр́* мт. ЦТ, *вр́* (уп. и мн. *вровé*) В/Р, или у 1. лицу аориста неких глагола: *умр́*, *уйр́*, *овр́*, *саи́р*, на целом простору говора ЦТВ.

У даљем тексту вокално *р*, из техничких разлога, писаћемо без ознаке вокалности, сем када за такво означавање има посебних разлога.

ВОКАЛО Л

156. Према резултатима досадашњих дијалектолошких истраживања говор ЦТВ¹⁷⁰ имао би рефлексе *л > лэ*, *лэ* и у¹⁷¹ у обе зоне. Записана грађа даје следећу слику:

Забележили смо само два примера са *лэ*, оба у зони I: *Жр́ша* б́ука мт. В/Р, *ќлк* В/Р. М. Павловић¹⁷² наводи примере *вр́к*, *ќлк*, *јабр́ше* у Власини, али их, сем речи *ќлк* (само једном), нисмо чули.

157. *лэ > лэ́*

а) под акцентом:

і, *к* + *лэ*: *і́лэ́не* П, *і́лэ́ша* (гута) П, *йроі́лэ́не* П, *йроі́лэ́ну*; *ќлэ́к* (кук) В/Р КД П ЦТ, *ќлэ́кови/ќлэ́ци* (кукови) В/Р ЦТ, *ќлэ́кове* П, *ќлэ́н* (дрво кун) П, *ќлэ́ца* К КД, *ќлэ́цэ́не* (туцане паприке) В/Р Гр К П, па се *ќлэ́цэ́ју* (туцају, ломе) грснице В/Р К П ЦТ, *ќлэ́чник* (тучак)¹⁷³ Д К. У Белоињу (Сврљиг) имамо *ќлэ́ца* са значењем 'једва дише' при ходању и сл., али само *ш́лэ́цам*, *ш́лэ́цањ* (туца, тучак);

168 По ширини јављања секундарно *р*, и њему комплементарна девокализација, у говорима ЦТВ значајно одступају од прилика у Алексиначком Поморављу - НБАП 82-84.

169 Можда: сред- > срд- > сэрд.

170 АБДиј 101, 104; НБББП 13-15; ЈБЂГЛ 26-27; НЖРеч 78.

171 ПИДС 65; ВСЦГ 187. „Самогласничко *л* не постоји у говору Црне Траве; оно је замењено најчешће са у (...). У позицији иза *с* и *д* овде се ређе чује *сл* и *дл* (...).“

172 АБДиј 122; МПСДА т.

173 ПИДС 65. „Очигледно је и иза дентала *ш* рефлекс *л* био *лэ*, па је касније група *шл* прешла у *кл*. Појаву овако тумачи и А. Белић у Диј 228.

ш, ђ + ђ: *Длѣѡа бѡра*¹⁷⁴ мт. Р, *Длѣѡи* клѡданац мт. Р, *Длѣѡа* ливѡда Р, *Длѣѡа* гремаѡа мт. В/Р, *длѣѡа* вѣла В/Р, *Длѣѡа* мт. Г, *длѣѡо* В/Р ЦТ, *издлѣбено* (издубено) Г;

ѡ, б + ђ: Нема примера.

м, в + ђ: Нема примера.

с, з + ђ: *слѣба* (лестве, мердевине) П, *слѣбе* (лестве) В/Р ЦТ, *слѣзе* (сузе) В/Р КД П ЦТ, *слѣнце* В/Р Д П Р ЦТ, *слѣѡ* (грана) В/Р Гр К П, *слѣѡове* (грane) В/Р Гр К П, *слѣѡѡци* (ступци на воловским колима) В/Р П ЦТ;

ж, ш + ђ: *жлѣѡи* (жут) В/Р П ЦТ, *жлѣѡо* (жуто) П, *жлѣчка* (жуч) В/Р П ЦТ.

б) изван акцентованог слога:

ѡ, к + ђ: *ѡлѣнѡл* Гр К П, *ѡлѣѡѡње* (гутање) В/Р К П; *клѣне* (куне) П, *клѣнѡ* се (куну се) В/Р ЦТ, *клѣнѡвина* П, *клѣчѡсѡа* (кучина, кудеља) В/Р, *клѣчѡшѡа* В/С Гр К, *заклѣне се* (закуне се) П;

ш, ђ + ђ: *длѣбѣ* (дуби у дрвету) П, *длѣбѡна* (дубина) Ј П, *Длѣбѡка* долина мт. Р, *Длѣбѡка* падина К, *Длѣбѡки* пѡт мт. Р, *длѣбѡко* Ј К Р, *длѣѡобрѣзес* (издужених образа) Р, *длѣжѡна* В/Р ЦТ;

ж, ш + ђ: *жлѣна* (птица жуна) В/Р ЦТ, *жлѣѡѡѡца* (кромпирова златица) В/Р Ј К П, *жлѣѡѡнѡа* (птица жуна) П.

158. *ђ > у*

а) под акцентом:

ѡ, к + ђ: *кѡк* ДП/Б, *кѡкови* Г ДП КД, *кѡн* (дрво) Г ДП, *кѡне* Г ДП КД Р/М;

ѡ, б + ђ: *наѡѡнѡмо* Б В/Р ДП Р/М ЦТ, *ѡѡн* В/Р Г ДП П ЦТ, *ѡѡнѡмо* Гр Д К П, *ѡѡно* В/Р Гр К ЦТ, *ѡѡж* Б Г КД Р/М, *ѡѡжови* Б В/Р ДП ЦТ; *бѡа* ЦТ, *бѡѡа* ЦТ, *бѡѡе* В/Р П ЦТ;

м, в + ђ: *вѡк* В/Р ДП Ј К КД Р/М ЦТ (чешће се чује реч *курѡак*), *вѡна* ЦТ, *вѡнено* Р/М ЦТ, *вѡну* Гр Р/М Р/П, *вѡци* (вукови) В/Р Гр ДП К;

с, з + ђ: *сѡза/сѡзе* (говор млађих информатора).

ж, ш + ђ: *жлѡч* (жуч) КД, *жлѡчка* Р, *жѡѡка* КД Р.

б) изван акцентованог слога:

ѡ, к + ђ: *ѡѡѡа* Г ДП Р, *ѡѡѡње* Г ДП КД Р/М, *ѡроѡнѡ* Г КД Р; *башѡа* (отац) не *кунѡ* Г КД, *кунѡ се* ДП Р/М, *кучѡна* Бт В/Р Р/М, *кучѡшѡа* Г Д Ј КД Р/П;

ш, ђ + ђ: *дубѣ* Р, *дубѡна* ДП КД Р, *издубѡмо* Р;

174 НБББП 15. За Бели Поток се наводе примери: *длѣбок*, *длѣ*, *Длѣѡи дел*, *жлѣна*.

й, б + д: *найуніше* ДП Р/М, *йойуніше* Г КД, *йунімо* (аор.) В/Р Г Д КД ЦТ; *буа* В/Р П ЦТ;

м, в + д: *музé* ЦТ, *музéње* ЦТ, *намузé* Г Гр Д К Р/М, *йремузé* Д ДП КД ЦТ, *йремузу* Б Гр Д; *вучém* ЦТ, *вучéмо* Б В/Р.

с, з + д: *сузá* *сузу* стíза ДП/Б Р/М.

ж, ш + д: *жуїá* Г ДП Р, *жуїáјка* (птица жуна) Р/П, *жуїйца* ДП КД Р/М.

159. Остали случајеви:

д > ли: *длубíна* Г КД, *Длибóкица* мт. ДП, *длубóко* Г КД, *Длибочáна* мт. Г, *ý-длубин/ý-дибин* Р; нешто раније, видели смо, има и: *длэбíна*. Објашњење ове појаве даје А. Белић.¹⁷⁵

д > ле: *исклчíл* нóгу ДП/Б, где, мислимо, имамо девокализацију према *исклчíл*, *свлéкал* дрва Г ДП КД, према облику *свдчé* у Преслапу.

160. Као што смо видели, основни рефлекс *д* на нашем подручју су *лэ, у*. *д* је нешто северније. Гранична села према Лужници, на лужничкој страни, су Црвена Јабука,¹⁷⁶ Радосин и Раков Дол, али за њих Љ. Ђирић¹⁷⁷ не даје грађу. Стога се планинске косе виса Тумба могу сматрати крајњом јужном тачком до које допире *д* (в. к. бр. 6). На основу новијих истраживања говора југоисточне Србије проф. П. Ивић даје нову систематизацију о распрострањености *д*.¹⁷⁸

Из Рупља А. Белић даје реч *уждчи*. Ми смо забележили облике *жључка* и *јóрко, ујóрчи*,¹⁷⁹ са могућим значењем *уждчи*.

У Јабуковику (на граници према Лужници) забележили смо *Валунíш* (село у Лужници) за које Љ. Ђирић наводи само облик *Вадниш* а А. Белић *Валуниш*. Међутим, реч би могла бити и према *валуја* (лат. *valea* - улегнуће).

ЗАМЕНЕ ЈАТА

161. Стари глас јат (Ђ) у говору ЦТВ има доследно екавску замену, што је иначе особина говора на ширем простору.¹⁸⁰ Неке одлике огледају се у следећем:

175 АБДјј 122.

176 АБДјј ХЛШ. „Овај облик Белић наводи као *Црвена јаблка*.

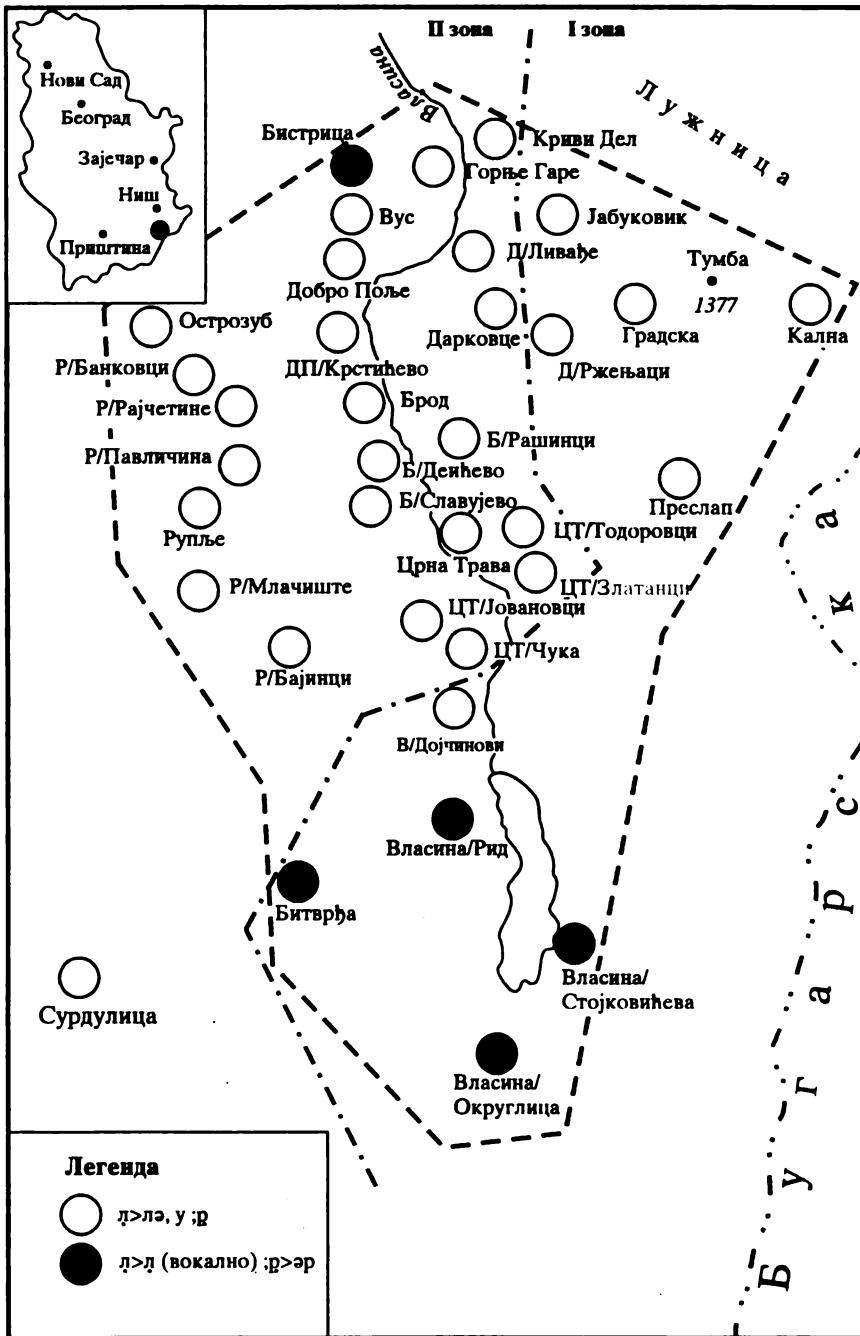
177 ЉЂГЛ 15.

178 ПИДјј 109; ПИДС 65. „Међутим, радови објављени у међувремену донели су нов материјал који налаже ревизију тумачења стања у сврљишко-заплањском дијалекту (ВС, НБ, СР, ЉЂ, њихови радови).“

179 АБДјј 95.

180 НБББП 16; НБАП 84; ЉЂГЛ 33.

Карта бр. 6

а) Одрични облици пом. глагола *јесам* имају екавску замену: *несам, несú, неé; несмо́, несѝé, несú* (на целом простору), али чули смо и облике: *нисам, нисци, није* (увек пренесен акценат).

б) Поред аналитичких, чули смо и облике компаратива *сѝарéј сѝн К КД П Р/М, млацéја брајѝа В/Р*.

в) Уопштавање наставка *-еѝе (-ѝте)* у 2. л. мн. импр.: *носéѝе, дојдéѝе, радéѝе* (на целом простору).

г) Поред доброг чувања разлике између префикса *ѝре-* и *ѝри-*, забележили смо, истина усамљен пример: *ѝречéка* (причека) *невéсту, ѝречéка* њега Б.

д) *ѝре: ѝрéd овуј зимú В/Р, ѝрéd^и кúћу В/Р П Р/М, ѝресрéd^ину га ЦТ*.

ђ) *ѝри: ѝрејдú рéку КД, ѝрédе до вóду ДП/К*.

е) Реч *сéница/сѝница* нисмо чули, али смо у Горњем Гару чули облик *синидáр* са истим значењем.

ж) Реч *секúра* (у зони II) и *сећúра* (у зони I) има само ове облике.

РЕДУКЦИЈА (ЕЛИЗИЈА) ВОКАЛА

162. Говорима ЦТВ позната је редукција вокала.¹⁸¹ Ми смо је регистровали у два облика: а) као делимично и б) као потпуно ишчезавање. А. Белић у редукцију сврстава и примере са демонстративним заменицама *овај, онај* (са значењем члана).¹⁸² Ми смо забележили и примере без редукције, али их не наводимо.¹⁸³

а) Афереза

163. *а-: Рáнђелов дáн В/Р П ЦТ, у Рáнђелов дáн КД, Свети Бóрђа [^]лémѝија Гр К ЦТ;*

е-: ^éне моé крпáре КД, ^éне га óтиде Д/Р К, ^{ѝе} га, сѝѝже ДП Ј ЦТ;

и-: дvé нéкције К, нéкцију ми дáдоше ДП/Б, Талијáни ЦТ;

о-: ^ова бóлес П, ^оваквá Д/Р, па ^овáкво КД, ^овáко КД, ^овáмо КД, што во (ово) прáве КД, ^овој детé Гр К П, од ^овóј америкáн КД, ^она П, ^она децá П, ^онај водá КД, ^онај женá П, ^онај погáча КД, ^онај ситњéвина КД, ^онеј грснице КД, ^оно нóси КД, ^оној колó КД, на ^онуј мотовíлку КД, сѝлкa (осиљка) ЦТ;

у-: вáшѝ (ухвати) ју за порóжак (конопац), са в < хв П, ја га вáшѝ ЦТ, он врнуѝ (уврнут) с мóзак Б, ^{íошвíла} (уготвила) јéло

181 АБДјј 248. Појаву региструју и НБББП 25; ЉЂГЛ 36; НБАП 86.

182 АБДјј 249.

183 Исто 256.

В/Р ДП КД К Р/М, *санђија* (узенгија) В/Р, *ојшише* не билó Б В/Р ЦТ, *шóрник*¹⁸⁴ Б В/Р КД П.

Примере за редукуцију вокала *о* у чланској морфеми прегледаћемо у т. 378. Ова се одлика сусреће у зони I доследно¹⁸⁵ а спорадично и ограничено у зони II.

б) Синкопа

164. Појава је регистрована у облицима показних заменица, предлога, модалних речи, глагола и именица, најчешће факултативно.¹⁸⁶

-а-: *баји* Б ДП ЦТ, *ваљда* ўвечер ЦТ, *вршило* (вратило) В/Р П ЦТ, *дидемо* Б В/Р, *ко* (као) тараба КД, *ко* то ја Г, *дóктур мрвењак* Д/Л, *мрвени* дóктур В/Р Р/М, *срмоша* (срамота) ДП/Б Д/Р, *сйрнá* (страна) Г, *низа сйрну* Г;

-и-: *колкí, колкá, колкó; овóлки, овóлка, овóлко; онóлки, онóлка, онóлко; шóкла, шóлки, шóлко; шóл^цца/шóлцка* (стање је исто на целом простору ЦТВ, с тим што у зони I -ки=ћи), од *Прокóйје* (Прокопије) В/О;

-о-: *íошви* (готови) П, *íошвила* (готовила) јéло В/Р ДП К КД Р/М, *забравíмо* (заборависмо) Г, *забрáлам* (заборављам) Б, *звé* (зове) К, *звéш* (зовеш) сáс раћију К, *крз* (кроз) В/Р Ј ЦТ, *крз* онé дўвке КД, *насрта крз* врата В/Р К П, *крз* ните Г, *кр^оз* онó брдо П, *домаћин íозвé* (позове) КД, *колкó íозвé* КД, *íозвú* се КД, *íозвú* се тáмо на свáдбу КД;

-у-: *Горнóва* доли́на (Горунова) мт. Г, *зајшре* КД, *носише с^удé* (после испадања *в* и *у* се делимично редукуја) П, *уј^ушро* смо блажíли ЦТ.

в) Апокопа

165. Регистровали смо следеће примере ове појаве:

-а: *дру́га íодин* П, *ку́ћу íоловин* Д/Р, *íоловин* гóдина Б;

-е: *две íодин* Д/Р К П, *áјд* с мéне ДП Р/М, *не́ц-се* (нећете) затíкате (изгубите) Г, не *мóж* да бóде ЦТ, *прéко íодин* В/Р Д/Л КД;

-и: *ал* се наиграше Г В/Р Д/Л, *ел* онí били Р/М ЦТ, не *л* (не ли) ти казá ЦТ. Облик *ал* може значити и *ала* > *ал* се.

бéж одóтле Ј П Р/М, *држ* за порóжак (уже, конопац) П, *донéс* рећију ДП/К К П, *задрж* крáвуту П, *осйáј* кокóшће П;

184 РСЛев 161.

185 ЉБГЛ 36.

186 НБАП 87. „Ова појава је у облицима показних придевских заменица факултативна, док је у осталим примерима редовна“; ЈБДервента БХДЗ6 IV, 65.

-у: не *мо̄ї* да се *сѣтим* В/Р КД П ЦТ (в. и т. 404); по *ѵоловѵн* *о̀ба* Б Д/Р ДП/Б, *рѵпа* (скаче) *ѵ-висин* Б В/Р ДП Ј, *отишли ѵ-ѵланин* за *сѣно* П (чули смо и облик *плѣнину*), *акузатив именица ж. р. на -ина*).

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ

166. Вокалске група настају додиром финалног и иницијалног вокала речи које граде сложеницу, елиминисањем сугл. *в, ј, х*,¹⁸⁷ или неког другог сугласника из интервокалног појаја:¹⁸⁸

слейобѣница В/Р ЦТ, али смо чули и *слейбѣница*;

префикс + вокал: *заокруже* ДП/К, *заорује* В/Р Р/М, та га *ѵообѵћу* (обићу) В/О, *ѵоодавна* К, *ѵоораѵѣше* (поразговарајте) Д/Р, *ѵоораѵше* П, *ѵооруѵжам* (топло се обуку) ВТ, *саорује* (заузима туђу земљу саоравањем) ДП/Б;

ѵѵкаоше (викаху, зваху) Д/Р, окрѣнуто *наоѵако* КД, *небрана* ЦТ, али: *сѣбраѵај* (саобраѵај) Б, *засѵѣали* (заостали) Гр Ј, ако није према *сѵѵаѵи*.

О настајању вокалских група испадањем *в, ј, х, в*. и т. 178, 180, 188, 199.

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

167. Као и у другим говорима, и у говорима ЦТВ јавља се факултативна употреба вокала *а, е, и*, углавном код прилога (понајвише), а затим предлога и придева, делимично и код показних заменица - што тражи посебна објашњења (в. ниже).

Покретни вокали, како и А. Белић наводи,¹⁸⁹ налазе се увек на крају речи.

168. Вокал *а / ф*: *додѣка/додѣк* П Р/М, *дѣка/дѣк* Бт В/Р КД, *ова̀ка/ова̀к* КД П (овде не улазимо у то откуда *-а* на месту *-о*), *овдѣка/овдѣк* КД, *озѣбра/озѣбр* П В/Р Д/Р КД, *ѵѵѣѵа/ѵѵѣѵѣ* (тада); *вам, нам, њим* (када није ги/м/).

Иако се употреба оваквих вокала сматра факултативном, та се факултативност не може прихватити у свим случајевима. Из артикулационих разлога њихова је употреба оправдана у случајевима где се помоћна реч завршава консонантом а нова почиње, такође, консонантом, истим или таквим који се дистрибуционо тешко „слаже“ са претходним. Обавезност вокала ту

187 НБАП 88.

188 Исто 88.

189 АБДиј 257. Појаву региструју и НБББП 111, 119; НБАП 93; ЉБГЛ 38.

је очигледна ако би се његовом елиминацијом отварао пут неким другим, углавном асимилационим, трансформацијама сугласника у суседству. То је видљиво из примера:

а) *ѿода* крушку ЦТ, што не би било немогуће и као под + крушку *ѿош*-крушку, а затим: *нада* кућу КД, *када*-буђе В/Р П, или б) *ѿода* дупе КД, *низа* страну/стрну Г;
крѳз > *кр^оз* > *крз* увек је без -а: *кр^оз* онб П, *крз* ните Г, *крз* врата В/Р К П, *крз* онб дупке КД, *крз* В/Р Ј ЦТ. Овамо иду и примери из т. 149.

169. Вокал *о* / *ф*: *овако/овак* КД П, *оамо/оам* КД, *онамо/онам* се каже КД, *шамо/шам* оцелили (одселили) П; овде можемо додати и *близо/близ* Р/М.

170. Вокал *е* / *ф*: *вече/веч* (већ) сэм стара П, *ѿоре/ѿор*, *доброме/добром* (на целом простору), на *доле/на дол* КД (и у другим селима), када није на *доброѿа*, *куде* мож/*куд* ћерку Р/М, *наѿоре/наѿор* КД, *надоле/надол* КД, *озѿоре/озѿор* КД, *одоздол/оздoble/оздбл* КД К ЦТ; *онбме/онбму/онбм*; *некоме/некому/неком*; *свакоме/свакому/сваком* (Облици на -у као да су обичнији него у другим говорима ове зоне, истина у забаченијим селима.), *ѿовише/ѿовиш* место (веће, пространије) КД.

Овде се може приметити да облике *на ѿоре*, *на доле*, дакле са финалним вокалом, према облицима *наѿор*, *наѿоре*, *надол*, *надоле* прати и чување предлога као посебне речи.

Облици *мен*, *шеб*, *себ* обичнији су без крајњег -е, о чему више у т. 324.

171. Вокал *и* / *ф*: *наземе/назем* В/Р КД Р/М.

172. А. Белић је склон да и случајеве типа *шуј/шуја*, *овдѳв/овдѳва*, *овдѳк/овдѳка* прихвати као случајеве са покретним вокалом или без њега, и то преко овде-а, овде^уа, овдева и сл.¹⁹⁰

Ми смо забележили следеће:

шуја ЦТ, *шува* П, *шѳја* П, *шуј* га нбсима КД, *шуј* га мељемо КД;

шиѿаја нбсене П, на *шиѿаја* П, *шеѿај* Бт;

овакѳва П, *овдѳва* Бт П, *онѳва* П, *шакѳва* донѳсоше П, *шова* литаѿи (врста женске хаљине) П, *шудѳва* П.

173. На основу ових примера, а има их нешто више у т. 500 (о партикулама), нисмо сигурни да ли се овде ради о покретном вокалу. Истина, имамо *шуј/шуја*, *шиѿај/шиѿаја*, али никад *онов*,

190 АБДиј 262. Овој уској прузи, коју помиње Белић, припадају насеља говора ЦТВ Власина Рид, Власина Округлица, Власина Стојковићева, Преслап, Кална, Јабуковик, Градска.

шаквов и сл. И друго, честе су ове партикуле -j/-ја, -к/-ка, -ва (в. и т. 500)¹⁹¹ и овде, а и у другим говорима призренско-тимочке зоне. Поготову нисмо сигурни да је као *овдеа* > *овдева* могуће разумети *овдек/овдека* и сл.

ГЛАС Ј

174. Изговор гласа *j* (као и у многим говорима екавске територије) нестабилан је.¹⁹² Варирање изговора зависи од гласовног окружења, акцента, брзине говора, информатора и других околности.¹⁹³ Његов изговор највише се приближава ономе гласу који бележимо као (j̣).¹⁹⁴

175. *J* на почетку речи: *јабука* В/Р ЦТ, *јајодица* (део прста) П, *ја самá јадна* П, *ја́завци* има В/Р, *јаја* за Ћскрс Р/М, *јајце* В/Р, *ја́к* В/Р, *ја́лова* кра́ва В/Р ЦТ, *ја́ловица* (овца) В/Р ЦТ, *ја́сика* В/Р ЦТ, *ја́риши́а* (јарад) П, *ма́ло ја́сле* П, *ја́шке* (језгра ораха) В/Р ЦТ;

Јеве́шина пади́на мт. Б, *јевџи́ка* В/Р, *један* утепа́л *једно́а* П, *једеећи* (једући) ЦТ, *једнаки* П, *не́че да једе́* П, *да́вају да једе́м* П, *једна́ жена́* П, *једи* П, *јеле́к* В/Р, *туј је́ло* КД, *јера́м* КД, *јесени* КД, *јереби́ца* В/Р, *Јерче́товина* мт. Г, *Јерина* чу́ка мт. Б, *Јесика* мт. Б, *спре́ми се је́штиво* Р/М, *неки́ јесен* до́јде ла́дан Г, *јеџр́ва* В/Р, *јечам* Р/М, *јечми́к* П, *Јечмиши́е* мт. Бт, *јеџи́е* (једите) В/Р;

Јова́н КД, *јоши́е* ЦТ, *Јо́ца* Б Ј КД, *Јо́цине* фам. ЦТ;

јужеџи́ја П, *јужје* Г, *јуни́ца* В/Р ЦТ, *јуче́р* КД, *јечми́к* П.

Немамо примера за позицију *ju-*.

176. *J* испред *e* често има нестабилан изговор који се креће од *j* до *j̣* или се губи:

једно́а си́на Р/М, *једно́* имају Р/М, *једну́* недељу Р/М, недељу *једна́* Р/М, *једна́ је* има́ла П, *куде́* *једе́ше* П, *једемо* овíја леб П, *једни́* чове́ци П, *један* *једно́* (дете) П, али се може и потпуно губити: *едан* В/Р ЦТ, *едва́* најдо́ Ц/Л, *еде́ње* В/Р, *све еде́м* В/Р, *едини́чаво* (ткање) Гр Ј К, *една́* водени́ца В/Р, *еди́наес* Г, *еди́наесџи* В/Р ЦТ, *една́* фри́зерка Р/М, *по едно́* дете́ Р/М, *едно́а* В/Р ЦТ, *едну́* недељу Г, *езеро* В/Р, *ези́к* В/Р, *е* ли тика́ (тако) П, *Еремíја* *е* билá (празник

191 Исто 263-264.

192 РСШум 145. „Ни овде, као ни у већини других наших дијалеката, немамо право *j* него *j̣* које се остварује јаче или слабије, све у зависности од околних гласова, положаја у речи, акцента, темпа говора, артикулационих способности појединих информатора и других сличних момената.“

193 НБББП 32; НБАП 94. „У говору АП артикулација гласа *j* варира у зависности од окружења у коме се налази, позиција у речи и акцента (...)“

194 СРШум 148.

Јеремија) Г, еси́ка (јасика) К, еш́рва ми е умрела В/Р, ечми́к това́ (то) П.

177. У енклитици је сонант *ј* може:

а) да се чува: бра́јња је имáл Д/Л ДП КД П, мо́ја је ма́јка В/Р КД Р ЦТ, то је мојé Б Д Ј ЦТ;

б) да се слабије чује: до́бар је он П, ишáл је П, ти́ја је најглаван (празник) П, то́лко је Б ДП П ЦТ, то́ј је Б ДП П ЦТ, то́ј је оца́к Р/М;

в) да се губи: ко́ја е кúма КД, Ерми́ја е билá Г, ма́јка е овде́ КД, то́лко е на́ша фамáлија В/Р.

Међутим, како је енклитика ненаглашени део акценатске целине, природно је да *ј* буде нестабилније, а та се нестабилност појачава и тиме што се у највећем броју примера је наслања на реч која се завршава вокалом (-в + *ј* + е), о чему више у тексту који следи.

178. Унутар речи *ј* се често налази између два вокала. Тада се може чувати, редуковано изговарати као *ј*, или потпуно губити. У обема зонама стање је следеће:

и + *ј* + и: дечíјишíа га утепáла П, сíа́рији бра́т П;

е + *ј* + и: сíа́ре́ји сýн В/Р ЦТ;¹⁹⁵

а + *ј* + и: бла́ју овца́ П, носу́ кревају́ П, ùра́ји човéк Д/Л, литáк се сја́ју П;

о + *ј* + и: Бла́ојин зéт Д/Л, мо́ју бра́јња П, разбóји П, не мóгу сíојíм П;

у + *ј* + и: сíруу́ (врела вода) ЦТ, бруу́, кúџ Гр К;

и + *ј* + е: Анци́је фам. Бт, би́је вода́ КД, комши́је Р/М, ниједáн Р/М, не ù́је ниш Д/Л, ù́јење В/Р, ùо́йи́је Р/М, ранíје Р/М, би́јем П, добíје П, лиши́је нóсене П, омíје се В/Р, ùрúјешéљи П, сакрúје П, шéйсíје Р/М, увíјен вóл В/Р;

е + *ј* + е: за́ре́јемо вóду П, не́је КД П Р/М, осíа́ре́је П, сéјемо П;

а + *ј* + е: зна́јемо В/Р ЦТ, ùродáјечи (продајући) П, сна́је П, шéра́јеж^ш (јеж) П;

о + *ј* + е: ко́је запричá КД, с ко́је им мíло П, ко́је ука́чено П, у мóје врéме П; óје (чипке) Ј К В/Р, Присóје мт. Б;

у + *ј* + е: будúје девéрка П, дарúје П Р/М, за́йисúје В/Р, казу́јем В/Р, конакúјемо (коначимо) Б, му́јер (врста женске хаљине од сукна, литак) Бт, ку́йу́је П, осíања́јем Б, ùресацúјемо (опет

195 У сíарији/сíареји огледа се постојање дублета.

садимо), мéне *йишўјеш* Р/М, сѣн сањўје П, сийўје (сипа) В/Р, *собўје* (изује, сазује) П, *чўјеше* ЦТ, *целивўје* КД;

и + ј + а: *ављўја* П, *неква алосўја* КД, *аїераўја* Бт, *бичћўја* (тестера) В/Р, *бурешўја* (бурад) нашинска Д/Л, *вунўја* (левак) В/Р П ЦТ, *девојчешўја* Бт, *дбдија* ми П, *додијало* В/Р, *имешўја* (имена) П, *Свѣти Илўја* В/Р, *комшўја* Р/М, *кошлешўја* (котлови) П, *ловцўја* В/Р, *Милешўја* (<Милентија, м. име) Б ДП КД ЦТ; *мушавцўја* В/Р;

е + ј + а: *пїју їрѣјану ракију* Р/М, *онѣја женѣ* П, *йосејали* П, *сѣјано* В/Р ЦТ, *сејане* В/Р ЦТ, *сшрѣја* В/Р ЦТ, *несѣм умејала* П;

а + ј + а: *бајалка* (бајалица) Б, *зајац* (зец) В/Р ЦТ, *овѣја* (ова) П, *кѣко снѣја кѣже* Р/М, *шѣја женѣ* П;

о + ј + а: *Двојанци* мт. Р, *девѣјачћи дѣвер* КД, *којѣ ўме* В/Р, *мојѣ снаѣ* В/Р, *некојѣ* П, *товѣ је йојало* П, *на йојаше* ЦТ, *сшѣојѣећи* (стојећи) ЦТ, *исправимо шѣојѣу* В/Р, *с шѣојашку* потпїра (подупире) КД;

у + ј + а: *ујалѣвен* вѣл В/Р, *ујанўла коѣѣ* П;

и + ј + о: *найалиѣн* (златник, дукат) ми дѣдоше Р/М, *чијѣ* бѣше В/Р;

е + ј + о: *їрѣјови* (<грехови) В/Р К П, *мѣјови* (<мехови) Гр Ј К;

а + ј + о: од рѣзни *крѣјове* П, *вѣри чѣјове* Д/Р;

о + ј + о: *којѣ* В/Р П, од *којѣѣ* П;

у + ј + о: -

и + ј + у: *добўју* П, *тўре на кайўју* КД, *йѣнсују* нѣма П, *раћўју* да пїје Гр Ј К, *рекўју* Б, *у шейсўју* КД, *шўју* кошуље од платнѣ П;

е + ј + у: *кѣко га зовѣју* П, *зрѣју* Гр Д/Р К П, *мршавѣју* (мршаве) ЦТ, *бчеју* (хоће) В/Р;

а + ј + у: *бѣѣју* ЦТ, *вїкају* ЦТ, да ѣи не *їлѣдају* Бт, *танац їтрају* П Р/М, *сїна їмају* П Р/М, *їскају* (траже) В/Р, *исїрїчају* П, *знѣју* да *исїрїчају* П, *најубава* (најлепша) В/Р, да *найрѣју* кѣву П, *стѣн нѣмају* В/Р, *обѣљају се* В/Р, *ноге ошўцају* КД, *невѣсте* (невести) *йѣвају* КД, да се *йрїдавају* (да се рађају деца) КД, *йѣцкају* П, *йўшшѣју* В/Р, *шкѣју* П, *чўкају* (млате) грснице П;

о + ј + у: *брѣју* П, *мојў ћѣрку* Р/М, *йојў* В/Р П Р/М, *сшѣојў* ЦТ;

у + ј + у: *дарўју* П, *заїрацўју* В/Р, *добрѣ ме йошшўју* П, *йрашўју* (питају) П, *йцўју* КД П, *сакрањўју* Р/М, *овѣї* на *сшрўју* Р/М.

Између вокала *ј* може да буде замењено гласом *в*: *завїва*, *навїва*, *йовїва* (в. и т. 198ц и 448).

179. У интервокалском положају *ј* се често редукуја и изговара као *ї*:

и + ј + и: *Милешїѣина* (<Милентијина) чўка мт. КД;

е + ј + и: *Дѣїићеве* мах. Б;

а + ј + и: *бајџр* (пашњак) В/Р, *најрајимо* П;

о + ј + и: *двојџа* раду Р/М, *одвојиле се* П, оделише се *обоји* П, *мало њосџоји* Р/М, *коју су своју* П, *џроји* П, *џројџа* су онј П Р/М;

у + ј + и: *сџрују* ЦТ, *брују* Гр;

и + ј + е: *комшџе* Р/М, *међаџџе* Г, *мијемо се* П, ништа *није* Р/М, *ниједно* Р/М, нече *ниједно* П, *лекове џијем* П, *џијемо* Р/М, *џокријемо* Р/М, *раније* Р/М;

е + ј + е: да *беснеје* П, *неје* имало П, ја *нумејем* П, *сејемо* П, *това скујеје* П, не *умејем* П;

а + ј + е: сви *заједно* П, да *зamáје* П, не *знаје* Р/М, *вие знајеџе* П, *знајеш* П, *изаџкајемо* Р/М, *изаџкајеш* Р/М, *џмајемо* П, *џишџајехи* Р/М, нец (нећеш) се *џокајеш* Д/Л, *џрејознаје* Д/Л, нече *снаје* П, *трлу џурајемо* П;

о + ј + е: *броје* се *џице* КД, *које рекне* В/Р, *ова је моје* П, *одвојена* сам ја П, *џоје* В/Р;

у + ј + е: *бује* ЦТ, *мује* В/Р, *џрује* рибе ЦТ;

и + ј + а: *друјџаџ* (други) Б, с *овџа* КД, *овџа* преседник В/Р, *онџа* В/Р П Р/М, *џџа* дән Г Р/М, *чија је* П, *џџа*;

е + ј + а: *овеја* *капе* П, у *Предејане* Р/М, *грнице смо сејали* Р/М;

о + ј + а: *која* си *отиде* В/Р, *моја* свекрва В/Р, *моја* *прија* В/Р, *мојаџа* П, *њојан* *деда* Р/М, за у *џојас* КД;

и + ј + у: *волију* Г, од Светога *Илију* В/Р, *омџу* Б, *мáлко џџу* П, *кóлци џобџу* Р/М, *донесé џејсџу* Р/М;

а + ј + у: *кóзе ће врекају* КД, *друкше вџкају* Г КД Р/М, *џледају* П Р/М, *давају* П Р/М, *изоџкарају* Р/М, *стапове џмају* В/Р, *накоџају* Р/М, *немају* *деца* П, *моџају* се КД, *џобуцају* (поставе *бусење* *траве*) Р/М, *слушају* П, *лепо сџремају* В/Р, *сџављају* В/Р, *сџасују* (*расту*) П, *чувају* Р/М;

е + ј + у: *веју* (*жито*) на *ветер* Г В/Р, *џреју* се Б ЦТ, *кэд насеју* Р/М, не *смеју* П.

Чини се да је велика разлика између *ј* у позицији *ј + е*, *и*, и оног у позицији *ј + а*, *о*, *у*. У другој позицији фрикација је *јача*.

То потврђује и број једних или других примера у следећој тачки (40:23). Од 25 позиција из т. 178. *ј* се чува у 23, док за две (*ејо*, *ујо*) немамо примера, али се у 17 јавља и *ј* (сем: *аја*, *уја*, *ејо*, *ајо*, *ојо*, *ујо*, *оју*, *ују*). Свакако није случајно што су међу позицијама које немају *ј*, *вем* чувају *ј*, све од вокала задњег реда (сем *ејо*).

180. Унутар речи, између вокала, *ј* се губи у примерима:

дечџишџа П, *кэкб џиџишџе* (*питије*) В/Р, *даду ракиџу* КД;

Байнци (део села) Р, *Кайнци* мах. Г;

еј у *Бойшину* малу П, *девери двојца* В/Р, *кој* петнаесе В/Р, *одвојмо* плеву КД, *Сшојлково* Д/Л;

аршије исечу КД, *бие* вода КД, *леб* ми се *йриедје* П, *навиена* пређа КД, *нека йије* В/Р, *йобие* собе КД, да лј *није* КД, *ниедну* јабуку В/Р, *йокрие* вода КД, *йриешјељи* се КД;

ће га *веемо* КД, *идеечи* П, *неје* се женил В/Р, *йосеемо* семе КД, *сеем* другу КД, *бвце чувеемо*;

иледјећи ЦТ, *дизјећи* КД, не *знаје* Р, *знаеш* колкб П, *шкјасе* се КД;

избрбе се *жице* КД, *детје* *кје* *йде* КД, *мојта* домаћина В/Р;

Огњава *Марја* П, у *овја* Полбм В/Р, *онија* пуздер КД, на *онија* свет В/Р, одреди се *йодрумџа* КД, *йроклешија* В/Р, и *шија* В/Р, *шуршија* КД, *чија* ЦТ;

куйјемо брашно В/Р, *куйјеше* се КД, *пређу* му *йоказуем* КД, да се *рукује* КД, са че *чуеш* В/Р;

несу смејли В/Р, *раније сејано* В/Р, *вејли* смо П;

двоа кбла Д/Л, *йосшојло* е В/Р, *шрба* кбла ЦТ;

чиб детје ЦТ, *чиб* *закјаче* Р/М;

по *вамјлиу* В/Р, у *шејсиу* КД, *туру* на *кайју* КД;

паприке *нашурју* КД, да се *йознавау* В/Р, *слушау* В/Р, *товја* *сиремау* В/Р, *чувау* све живо В/Р.

181. Ј у додиру са консонантима

Иза консонаната:

п, б, м + ј: а) нејотовани облици: *Рујје* (село), *снојје* В/Р КД ДП, *йрбје* В/Р ДП Ј КД; б) остали облици: *Колјбје* мах. Д, *Лбмје* мт. В/Р;

в, ф + ј: а) нејотовани облици: *дјвјо* пјле (птица) В/Р, *дрвја* (дрвеће) В/Р П, *нема здравје* Бт, *црвје* (црви) П; б) остали облици: *Бричевје* мт. Б, *Йвје* мт. В/Р, *Ковачевје* фам. К, *Сливје* мт. Г, *Сушевје* мт. Д;

р, л, н + ј: *Барје* мт. Д К П, *Бусарје* мт. В/Р ЦТ Б, *Зарјини* фам. К, *Јаворје* мах. Г, *јаворје* (шума јавора) Д/Р Ј К, *Комарје* мт. Р/М, *Марјанова* воденица Р/М, *Пажарје* мт. Р, као и метатезирани турцизам: *барјак* (на целом простору);

д, т, з, ц, с + ј: а) нејотовани облици: *јбзје* (<гвоздје) В/Р, *йрбзје* В/Р ЦТ, *бресје* В/Р Гр Д, *јбсје* В/Р П, *лемејје* П, *иласје* КД Р/М ЦТ, *йрушје* насечје Бт, *Раскрсје* мт. В/Р Д Ј К Р Р/М; б) остали облици: *Ба²зје* мт. Р, *Зајузје* мт. Б К, *изјалови* се Гр Ј КД, *изјури* из *кућу* Д/Р, *кбзја* длака Бт Д ДП Ј П, *Кбзју* дбл мт. ЦТ, *Кбзја* странá мт. В/Р, *лбзје* В/Р ЦТ, *ујану* (<узј-) Гр К П; *бусје* Р/М, *класје* П, *литак сјају* П;

ч, ц, ш + ј: *Арнічје* мт. Г, *Бучје* мт. Б В/Р Г Р, *бучје* (букова шума) Г, *Валóжје* мт. ЦТ, *Вучје рупе* В/Р, *Габричје* мт. Б КД, *Гарско бучје* мт. Г, *Горњо јеличје* мт. Г, *Зеленичје* мт. ДП Р, *Ојумачје* (<Оглу-) мт. Г, *Осџричје* мт. Р;

јужје (ужад) Г, *мујје* (мужи) Б П, *орујје* ЦТ, *Сџрујје* мт. Р; *Јошје* мт. Д, *Лешје* мт. Д, *Плошје* мт. Д К П;

У примерима: *овчи сџр* имамо асимилацију *ји>ни* с интеграцијом у *и* иза палатала.¹⁹⁶ Примере из друге групе нисмо забележили.

Иначе, *ј* се иза палатала добро чува, нарочито у микро-топонимији (примери горе), мада има и одступања: *Вража* глава Р, *Вуче рупе* мт. ДП, *Вучи рид* мт. Г, *Меча дувка* Ј К, *Орничје* (<Орничје).

182. Испред консонаната:

ј + п, б, м, в, ф: *најџосле* дојде ДП, *најџрво* се љде ДП/К Г КД, *најџре* Б ДП; он *најбољ* В/Р П, да *зајзем* П, *најмал* Р/М, *најмало* Р/М ДП; *највећо* ЦТ, *највише*, *најфино* Р/М;

ј + д, т, з, ц, с: *Ајдучки* кладанац Р, *ајдучи* ДП КД В/О Р/М, не *вајдил* Б ЦТ, не *сү јајде* Д/Л П, *дојду* В/Р, *зајде* В/О К Р/М, *најде* К П Р/М ЦТ, *Најдина* воденица Р/М, *најду* Б ДП ЦТ, *џројду* Б КД П Р/М, *бајџон* (бетон) КД, не *бојше* се Б В/Р КД ЦТ, *џледајше* ДП/Б П, *лојџре* Г Д/Л П, *зајџре* (<зајутре) ЦТ, *сәс зејџинчәк* КД, *казујше* ми КД, *омијше* се Б Д П, *мене џрашүјше* (питајте) П, *џерајше* П, не *чекајше* Г К ЦТ; *зајци* појели Г Ј КД, *јајце* В/Р, *Присојци* фам. Д; *војска* свакаква В/Р ДП; или се губи: *комшијска* (комшиј-) Г, *Појадисци* (<Попадиј-) фам. ЦТ, *Сџамболисци* (<Стамболиј-) фам. ЦТ;

ј + р, л, н: *најрано* љде В/Р ЦТ; *најлако* В/Р П ЦТ, *најлејо* Р/М; *насејница* (део насејане њиве) Гр, *њојна мајка* Р/М, *њојно* ЦТ, *џовојницу* донесү П, *ојница* (уврата на њиви) В/Р ЦТ, *рујно* (црвено, или незозрело) П, *ујна* В/Р КД, *Осојна* мт. В/Р К;

ј + ј, љ, њ, љ, љ, ч, ц, ж, ш: *брајћа* је имал П, *виде брајћа* В/Р, побегне *девојћа* В/О В/Р, *кујћа* В/О, *кујћница* В/С, *куџлајћа* (земљани суд за преношење јела) Бт, *лелејћа/лулејћа* (љуљашка) В/Р П, *мајћа* П, *сојћа* В/Р, *ујћа* В/Р Гр К;

калаџија (<калаџија) В/Р ЦТ, *Калаџијски* валог мт. К; *Калаџика* ант. К, *Калаџијски* рид К;

196 СРШум 147. „У већини говора регистрована је ослабљена артикулација испред палаталних вокала, са тенденцијом његовог потпуног ишчезавања“; 272. „Код придева типа коз(и)ји, бож(и)ји, овч(и)ји и сл. регистровао сам шаренило.“

Бајчине чўке мт. Г, *бће га девојчешија* В/О В/Ѓ П, *Дојчинове* мах. В/Р, *Зájча бáра* ЦТ, *Зájчевица* мт. П, *Кóјчевица* мт. Г, *Кóјчине* фам. Б, *Пéјчин дáн* Б, *Пéјчин дéл* мт. Г, *Пéјчине* фам. *Пејчиново* мт. Р/М, *Пресшóјчеве* фам. В/Р, *Рáјчешине* мах. Р, *Сшóјчиница* мт. Г; али и: *змичé* (змиј-) В/Р, *Пéчин дáн* Б, *Печíново* мт. Р/М;

ј + к, г, х: *девóјка* Р/М, *лелéјка* Д ДП КД Р/М ЦТ, *мáјка* е овде КД, *Пéјкићева* мт. Г, *Присóјка* ант. Д, *Рáјкићева* мт. Г, *сóјка* В/Р ЦТ, *Сшáјково* мт. ЦТ, *Сшóјкове* слíве В/Р К, *сшарéјко* Г ДП КД, *Ўјкићева* мт. Г, *тíја је нáјлаван* П, где имамо префиксални spoj, будући да нисмо нашли ни једне речи са *ј + í*.¹⁹⁷

183. Ј на крају речи

На крају речи *ј* има неједнаку судбину. Оно се најчешће губи после *и*,¹⁹⁸ чува у оним речима где постоји и у књижевном језику, а јавља се као секундарно тамо где га у књижевном језику нема.¹⁹⁹

Чува се иза:

а: *íледај* В/Р П ЦТ, *дáј* В/Р, *íпрај* се ЦТ, *искарај* В/Р, *кóиај* Р/М, од *крај* КД, *обичај* В/Р П, *овáј* сáн КД Рм, *онáј* бóр КД, *ошкáрај* П, *íомáиај* ти бóг В/Р, *íричај* П, *рачунај* Р/М, *чекај* П, *чувај*, бóже В/Р;

е: *íрéј* се ЦТ, *еј* там П, *сшарéј* сáн (стареји - због једног скраћивања није потпуно дошло и до другог) П Р/М ЦТ;

о: *брóј* (импер.) В/Р, *Навóј* мт. Д ДП Ј Р/М, *навóј* се напрáи КД, *немóј* П, *немóј* да једé П, *немóј* ју уплáшиш П, *Прибóј* мт. Р, *разбóј* В/Р, *швóј лéб*^п Р/М;

у: *казуј* кво знáш ЦТ, *куйўј* ЦТ, *милуј* га Б Ј К, *мируј*, дéте П, *смируј* ако мбжеш ДП ЦТ.

Иза *и* се губи: *завí* (импер.) ЦТ, *омí* се ЦТ, *íи кáву* ЦТ, *Пí* мт. Д, *íокрí* ЦТ, *сакрí* ЦТ, али уп. и: *Пíí* мт. Д, *чíí* си П.

184. Секундарно ј

Секундарно *ј* јавља се на апсолутном крају у следећим случајевима:

а) као партикула код показних заменица женскога и средњега рода (ова, ово; та, то; она, оно), што се преноси и на друге деклинационе облике неких речи: *овáј* женá П, *овóј* се кáже КД, *овўј* гóдину В/Р, *шáј(а)* женá П, *шóј* зéље КД, *онáј* папрíца (део воденичног витла) КД, *онéј* које певáле КД, *онўј* вóду КД, *онўј* малу Р/М; *онóј* кроснó КД, *онáј* говéда КД; *шакóј* В/Р П Р/М;

197 НБАП 99.

198 НБАП 99.

199 НБАП 92, 170.

б) као партикула код прилога: *ўрэкај нас* КД, исто *шўј* Р/М, синови *шўј* Р/М, *шўј* такóј В/Р П, *шўј* га нóсимо КД, *шїиáј* престáју П.

185. У облицима заменица: *кóј* да дóјде Б, *кóј* óче (хоће) П, *кўј* кэквó йма Р/М, *некóј* га убїл В/Р, *нїкој* не П, *некóј* П, може се помислити и на мешање облика *ко* - *који*, па се узима:

а) као партикула *ко + ј > кој*, или

б) као скраћени облик *који > кој*.

Сличне дилеме налазимо и у АП, а помисао на могућност под „б“ подупире сазнање о мешању значења *ко/који* и скоро потпуном одсуству прве заменице (*ко*).

Секундарно *ј* јавља се и у примерима: *їрéј* (мн. грéхови > греови > грејови, према коме се греј/греј- може осамосталити као основа), *смéј*.

О осталим случајевима секундарног *ј* у хијату после *х* у т. 190.

СУДБИНА ГЛАСА Х

186. Глас *х* се у говору старијих становника не чује.²⁰⁰ Он се или потпуно губи, или се јављају његове замене.²⁰¹ У говору млађих становника се чује, мада не у свим речима где му је место.²⁰²

187. Глас *х* се губи на почетку речи: *áјде* Б В/Р КД ЦТ, *аљїне* В/Р КД П ЦТ, *áјд* Бт Б В/О Р, *áјдўчка* трава В/О П, *áјдўк* В/Р, *áјаї* В/Р ЦТ, *áмбар(и)* В/Р, *áјдеїше* В/Р, *áмове* В/Р, *арїїўју* КД П, *Ајдўчки* вáлог мт. Д, *Ајдўчки* клáданац мт. Г К Р, *áјей* ДП, *арїїе* В/Р, *армуникаш* КД, *Арамлїја* мт. ЦТ, *Аљка* ДП Р/Оз, *Аљче* Р/Оз, *Анцїје* фам. Бт, *án* (Владички, Ђулин, Страїњин) Р, у *áйсу* Б, сáс *áрач* В/С, *иљáду* П, да се *иљáде* (да имају много) П, *лáдно* В/Р, *ладнóћа* К, *ладовїна* В/Р Гр ДП, *лéбац* Б В/О Д ДП К, *лáдимо* га Д, *левїне* В Г, *óћейше* Г ДП Р, *óше* ме (хоће) К, *óдим* Р, с мóмци смо *одїле* В/О, *óчу* (хоћу) В/Р, *рáни* Р, *рáнимо* П ЦТ, *расїóвина* В/Р ЦТ, *ришћанин* П ЦТ, *шéл* (хтео) Б, *шéо* (хтедох) В/Р, *шéше* Р, (без *х* су сви облици глагола хтети, ходати, хранити), *ўкаш* (хучеш) КД. О супституцији са *к* у неким речима в. ниже.

188. *Х* се губи и у средини речи:

а) између вокала: *aa: снаá* Б В/Р П Р ЦТ; *ae: снае* Б Р ЦТ; *ai: снаине* Б, *Сїраїњїић* през. В/Р Р, *Сїраїњинци* фам. В/Р; *ao:*

200 АБДј 209-210.

201 НБАП Тамо наведена литература од напомене 172-173.

202 СРШум 160. Тамо наведена литература од напомене 433-454.

мабвина В/Р, наодíла Д; ау: снáу Ј, сīпраува́ла ЦТ; еа: Меáне мт. ЦТ, Млáчишке Меáне мах. Р/М; ео: íребíша В/Р, ме́ове П, ме́ови Р/Оз; иа: ма́һиа (маћеха) П; оо: до́бду деца́ В/Р, доодíли В/О Д ДП Ј, до́бду гбсти Р, до́бдеше К, íроодíл (проходао) Р, íро́бду сва (проходају) ЦТ; уу: ма́һиу имáла ЦТ; уа: буá В/Р П ЦТ; уо: уо (уво) В/Р ЦТ, али у овој позицији има и другачијих случајева, íуови ЦТ;

б) х + консонанти р, л, н: до́рáни (дохрани) Г, да на́рáни тѣлци ЦТ, са́рáни (сахрани) Б, са́ранíше Р; íрелáди се ДП, раслáди ЦТ, да д́áнем ЦТ, ма́ни (махни) ЦТ, узб́уне тѣсто В/С, усáне (усахне) ЦТ.

189. Посебан је случај са речју махала, где је после губљења х дошло до удвајања вокала а, а затим до његовог сажимања. Забележили смо: у туј малу́ В/О, Ра́һина малá В/О, пре́ко малé ЦТ, у малу́шу В/Р.

190. Место х јавља се сонант ј у интервокалном положају:

аха > аја: снáја В/Р;

ахе > аје: снáје П;

ахи > аји: Вла́јина (име) Р, Вла́јна (име) Д;

еха > еја: ле́ја ЦТ, Млáчишке Ме́јáне мах. Р/М, сīрре́ја П;

еха > ија: ма́һија В/Р ЦТ;

еху > ају: мају́р (мехур) П;

еху > еју: бе́ју (беху) В/О, ме́јунка В/Р ЦТ, ме́јур (мехур) В/Р ЦТ;

иха > ија: кíја ЦТ, њíјан ДП, һíја (кија) В/Р К П;

ихо > ијо: Би́јорци фам. ДП;

ухе > ује: бу́је В/Р ЦТ, зове́ју (зваху) П, му́је В/Р ЦТ (в. и т. 185).

191. На крају речи х се губи:

а) именице: в́р Гр П ЦТ, íрá еде́мо В/О, ко́жу (кожух) ЦТ, о́ра (<биљка орах) В/Р Г ДП ЦТ, сиромá В ДП П ЦТ, сīрá ме П, од сīрá ба́ју ДП КД К П ЦТ;

б) заменице: од ва́ши ЦТ, од на́ши В/Р, од њ́и П, њ́и навела ЦТ, од овí ДП, од онí Б К ЦТ;

в) придеви: од белí П Р/М, од сви́ нас Б В/Р Г ЦТ, од це́ли ЦТ, бе́жи од ша́шави људи ДП/К;

г) глаголи: да́до Б, ја би дошла́ П, исéко се КД, са́ранí деду́ ДП/Б (код свих глагола на целом простору);

д) прилози: одма́ Б В/Р Д ДП К ЦТ.

192. Место х јављају се његови супституенти в и к:

х > в: íлу́в Бт ДП П Р ЦТ (глух > глуха > глау > глу^уа > глув-), íлуво́ћа ЦТ, íлу́во до́бо В/Р КД П, дува́н В/Р ЦТ, ко́жув В/О КД Ј

П, *кува* ЦТ, *мува* Б В/Р Д КД Р ЦТ, *очув* Г КД Р, *йувач* (пух) Р, *сүв* В К П Р;

х > к: *крас* (храст) Г ЦТ, *кране* (хране) Г, *кравци* Р/М, *крана* (храна) ДП/К ЦТ, *Кравци* ДП/К, *кране* ни људи ДП/К, *крану* (хране) Б, *кравар* В/О, *клати* ДП/Б, *клат* (хлад) ЦТ, не *клати* се (не хлади) ДП/Б, *Кристина* Д ДП Ј, *Кристина* Д, *Кранисов* ЦТ, *Кранислов* Гр Д; *алкохол* (од исте особе и *алкохол*) Б, *Дукови* ДП/К ЦТ, *дркии* П, *закшева* КД, *закшеваш* К, *макала* Б ЦТ, *Микајло* В/О В/С ЦТ, *йарокија/йароћица* Г П, *йлекана* корита Р/М, *йлекана* котлетја (котлови) В/Р, *йазука* В/Р П ЦТ, *сакрана* Р/М ЦТ, *шекничар* В/О Р/М; *брук* (брух) В/Р, *ваздук* Б В/Р Р/М ЦТ, *йлек* музика В/О В/Р Г КД Р/М.

193. Судбина групе *хв*:

хв- и *-хв* > в:

хв- > в: *вацају* Г ДП П, *вацци* П ЦТ, *ваци* Г П, *вацију* (ухвате) П ДП/К, *враца вацу* ЦТ, *ваци* мрак ДП П Р, *вацци* ЦТ, *вациш* ДП/Б ДП/К, *вацише* ДП Р/П, он њи *ваца* (хвата) П, *вала* П, *валу* се В/Р;

-хв- > в: *дбавци* (дохвати) ЦТ, *дбавцим* КД, не *дбавца* КД, *йривавци* Г, *йривавцише* ЦТ, не *сбавца* (не схвата) Б ДП КД, *увацци* се В/Р К, *уваццил* П Р/М, *уваццила* се В/Р ЦТ, *увацу* гу ЦТ;

хв- > в > ф: *фала* ви (хвала вам), *фали* се (хвали се) П.

194. Облици *машају* П и *јашал* В/Р ЦТ вероватно су настали контаминацијом од *мах-а-ти* > *маш-е-м* > *машем* > *машам* и *ја-х-ал* > *јаш-ем* > *јаш-ал*. Уп. *јашем* - *јашал*.

Нејасно је постојање облика речи *Плбшје* мт. Д и *Сушевје* мт. Д, и да ли су настали од основе у којој је постојало *х*.

ГЛАС В

195. Изговор гласа *в* је, најчешће, исти као у књижевном језику, уснено-зубни. Одступања, када их има, крећу се од редукваног изговора, преко замене другим гласовима, до потпуног губљења.²⁰³

196. Нису забележени примери са билабијалним *в* (*у*), о којем говори А. Белић, а није их забележио ни В. Стевановић у свом раду.²⁰⁴

203 АБДиј 156-164; НБАП 102-103; ЉЦГЛ 45-46; СРШум.

204 ВСЦТ 190.

197. Глас *в* чује се:

а) на почетку речи: *валíду* примувáл (инвалиднину) Б, че ни *ваíши* мећава Бт, *вේшар* одувúје П, *везено* Бт, *вишáл* направено КД, *Влáсџа* В/Р, *водá* овде добра В/Р Д К ЦТ, *водúnка* (врста крушке) Г, дадú *водицу* КД, *врáne* В/Р КД Рм, *врайци́* В/Р КД К, *врвина* (стаза, путања) Г, *вреча* (врећа) Бт, *вук* В/Р ДП П Р/М, *вúше* кáжемо (вутара, женска сукња) Р/М;

б) у средини речи: *белóвина* (јасика) Г, *борáву* ђаволи В/Р, *борови́ње* (боровнице) Бт, *íлуво* ЦТ, *девóјка* Р/М, *кави́ар* (пећ од лима) Бт, *казúвано* В/Р, *кра́кови* Г, *исíрáвимо* тојáгу В/Р, потéза (исправља) *левíне* (економске зграде) Б, *най́рáвено* КД, *салáте* *най́рáвимо* Р/М, *коли́бу* *най́раву* Р/М, *наш́кавач* (направа за ткање) Б, *обра́дливо* Б, ишкóле се *овде* (школују се) Б, *овде́ва* (овде) П, *овсéна* слáма Г, *йовр́лено* (разбацано) Б, *обрађува́л* Б, *ос́тави́ли* самú В/Р, *йозовá* га (позвах га) Б, *йос́та́ве* КД, *йрáвене* свáдбе КД Р/М, свáдбу *йрáви* Р/М, *рeс́тво* (остатак) Д/Л, *Свéшто́а* *Јовáна* слáвимо В/Р, кúде *Свéшти-Сáву* ЦТ, *сэвњúје* П, *славéј* (славуј) Б, *сúви* ЦТ, селó е *свó шáквó* Г, *квó шóвá* (шта је то) П, *шúва* (ту) В/Р, трбшак *шúва* П, лeпо *цвéће* Б, *цволи́ка* (нога од колена до стопала; коровска биљка) Бт, *њóјан човeк* Б, мeне *чúва́ше* Р/М;

в) на крају: *Бо́јосов* Д КД ЦТ, *Видóсов* КД П ЦТ, *Дра́јослов* КД Р/М (овако сва мушка имена), *дрóзјов* (птица дрозд) Р, *Усóв* мт. Г.

198. Још неки случајеви, углавном секундарног *в*:

а) у интервокалној позицији, између *у* и *а*, или *а* и *у*: *Ар-навúшин* ЦТ, *јáнувар* В/Р ЦТ, *кара́вула* Б Ј К П, *йáвук* (паук) В/Р, *йисувáл* (писао) КД, *йисувáње* Д, *йревивувáње* (превијање) КД;

б) о *в* у хијату, уместо *х*, у т. 192;

в) у сандхију: да *вој* даде́ В/С Бт, да *вој* слóме погáчу КД П ЦТ;

г) уобичајено је: *јевши́ка* В/Р П (пored чешћег: туберкулоза); као и: *вурда/урда* (урда, сир од прокуване сурутке);

д) као резултат дисимилације групе *мн*: *йúвно* В/Р П, *зeвња* (преко: земља > земња > зевња) Ј К П, *шэвнина́* П;

ђ) чује се: *Ои́њава* Марија (празник Огњена Марија) П, вероватно као посебан тип образовања;

е) такође је уобичајен један број глаголских облика (или њихових изведеница) са *в*: *добúва* пóклон П, *добúвају* П, *йобúвамо* стóжер КД Р/М; *навúва* се Бт, úме да *навúва* КД, *њeга* *навúвамо* КД; *насeвница* (од глагола *сеје*: део њиве дуж бразде који се насеје пре орања) КД; *йродáвeше* ЦТ (један случај где би се могла препознати контаминација продавете - продајете).

199. Глас *в* се потпуно губи:

Глу́чинци (<Глувчинци) фам. Г (Питање хронологије је да ли се овде изгубило *в* или још раније *х*, које му је претходило), *ѿбздено* буре КД, *заборáе* Г, *заборáила* В/Р, *најра́и* чорбу КД, *најра́ен* Г, *најра́ена* буча КД, навóј *најра́и* КД, лóм се *најра́и* П КД, *ку́ћу најра́или* В/Р, *ојра́или* су ми В/Р, *ѿосѿáи* КД, *ку́ћу да ѿра́и* В/Р, *ѿра́ила* премéну (одећа) В/Р, на *Сѿѿáа*-Илију П, *ѿо* В/Р К П.

У хијату се, потом, може развити *ѿ*: *најра́имо/најра́ѿимо* П, *ка́ву би најра́ѿила* П, *ку́ћу су најра́ѿили* Р/М, *ка́д је ѿра́ѿил* Р/М, *пó-тешко за шѿѿење* Р/М.

200. Редукован изговор *в* јавља се у примерима: *најра́^е* китке КД, *вѿтал најра́^еен* КД, од *дэску најра́^еени* КД, *најра́^еѿл* Р/М, *к^о* си *наре́ди* П, *носѿше га с^оудé* П, *сѿá^еља* П, *сѿá^ељено* Б К П ЦТ.

201. Из групе *вљ* код глагола *в* се губи: *дојра́љам* В/Р ЦТ, *заборáљам* Б, *осѿáљам* Б К КД, *ѿрејра́ља* Г В/Р ДП ЦТ, *расѿáљам* Г КД ЦТ.²⁰⁵

ГЛАС Ф

202. Двојака је судбина *ф*: у истим речима се чује²⁰⁶ или се замењује гласом *в*²⁰⁷ (ређе гласовима *б*, *к*, *м*) код истих саговорника. Млађи становници га изговарају у свим речима из области техника (апарати, посуђе).²⁰⁸

Глас *ф* се чува:

а) на почетку речи: *фамѿлиа* В/Р, *фамѿлија* П, *њего́ву фамѿлиу* В/Р, од *глу́пу фамѿлиу* В/Р, *фáнѿлица* Р/М, *ниѿ фалѿло* Б, *фѿно* плáтно Р/М, *фиáкер* Б, *фѿѿу* Бт, у *фа́брику* Р/М, па ѿи *фа́рбају* В/Р, *фа́рбана* јаја В/Р, *фа́рба* (боји, али се чешће чује реч *мáсѿи* са истим значењем) В/Р, *вѿну фа́рбају* Гр, *фа́рме* зовéмо Р/М, *Францѿзи* ДП, прво дошли *Францѿзи* Р/П, *фрóнѿ* Бт В/Р Д КД, *фур́ња* (пећница за печење хлеба) В/Р;

б) у средини речи: *ка́фу* попи́ем Б, *ка́фа* КД, *неку калфени́цу* имáл ДП/К, у *кафа́ну* ДП, па се *офа́рба* Д, *офа́рба* рúчно Б, *ѿрóфисор* Ј, у *Сóфију*, *ѿелифóн* ДП/К Р/М, *кафеѿѿја* В/Р ДП, *чэс офа́рба* В/Р, *офиѿѿири* ЦТ, *Са́феѿ* ЦТ;

в) на крају речи: на *ѿре́ф* (ако погодиш) В/Р Г Ј ЦТ, *шра́ф* В/Р КД Р/М, од *шѿóф* Б Гр Г КД.

205 СРШум 152 и тамо наведена литература под напоменом 417.

206 НБАП 103.

207 Исто 103.

208 НБББП 33.

203. *Ф* се замењује гласом *в*:

а) на почетку речи: *ва́брика* Ј, *вајди́л* (окористио се) Ј, *не́ма вајда́* (корист) Гр, *ту́ј, вами́лију* Г, по *вами́лиу* В/Р, *вењер* (фењер) К, у *ва́нїлу* Ј, *вија́кер* Ј, *вла́ше* К, *више́к* Ј, *вла́ша* ракија Г, *Ви́лийова* чука КД, *ви́иїл* КД Бт, нембј *вла́шу* В/Р, *виста́нче* (врста сукње) В/О, *Ви́лийови* фам. В/Р, исече́ *ва́ше* (исечени комади коже од којих се праве опанци) В/Р, ка́жемо *ву́л* (конац памучни) Бт ДП/К, *ве́бруар* В/Р, *вуња́ра* (превртљив човек, прева-рант) КД, *вуша́* (сукња) Д, *вуша́ре* Д;

б) у средини речи: *излуви́ра* Р/М, *јевши́н* Р/М, *јевши́но* бeше ЦТ, *јевши́ноћа* К, *кави́ар* Бт, *Кадівкин* Г, *кара́нвил* В/Р, *некэквэ ко́ве* В/Р, *ли́вић* К, *на́вша* К, не мо́гу да *їошрэвим* КД В/Р, *Провир* (име) Г, *Сше́ван* К Р, *Сше́вана* ДП, *Сше́ванов* дэн В/Р Гр Д Р/М ЦТ; *требе* ти *ка́ва* Б, да *скувам ка́ву* В/Р Б Р/М, *пйешемо ка́ву* ЦТ (кава < тур. kahve < ар. qahwā - могла настати после губљења *х* из секвенце *хв* /*хв* > *в*/), *Сше́вановић* (на целом простору), *Сарави́л* ДП, *Сше́вановци* фам. К, *Совија́* ЦТ, *Совија́нка* Р, *Сови́ка* ДП, *Совка́* ДП Р, *сэви́ше* (први пут) ЦТ, *сэвра* П, *ту́ри*, *поста́ви сэвру* В/Р П ЦТ, *Совро́нија* Гр Р ЦТ, *Три́вул*, *Свэти-Три́вул* Гр, *ше́втер* (књига) К, *Цавэ́рове* фам. ДП, *ша́вран* (цвеће) В/Р В/С;

в) на крају речи: *Јосив* Гр ЦТ, *ча́ршав* В/С Д ДП, *шра́в* К.

204. Секундарно *ф* настаје када група *хв* -> *в*: *фа́ла* бóгу Б, *фа́ла* ви П, *дофа́шу* га Г П ЦТ, *уфаши́ли* КД П Р/М; секундарно је и у речи: *сви́ри у фиоли́ну* ЦТ.

205. Још неки случајеви судбине *ф*:

ф > *м*: *Јосим* ЦТ, *Јосимка* Гр (ако није од Јоксим, Јоксимка);

ф > *ї*: *Сше́йановци* фам. В/Р ЦТ;

ф > *б*: *бу́л* (фул) Бт ДП/К;

ф > *к*: *кри́жидер* П ЦТ.

Забележили смо и пример промене *ї* у *ф*: *коси́ли Ши́фша́ри* за па́ре В/Р В/С Р/М.

Као што наведени примери показују, констриктив *ф* јавља се и у речима романског или германског порекла, што говори о његовој старини на овом подручју.

ГЛАС S (ДЗ)

У говору ЦТВ чује се звучна африката *з* (дз). Различитог је порекла. Стоји на месту *з*, *дз*, *бз* или неког другог сугласника.²⁰⁹

Може се наћи у иницијалном и медијалном положају, а у финалном само асимилацијом по звучности.²¹⁰

206. Звучна африката *s* (дз) јавља се:

а) место з:

у домаћим речима: *dúsam* В/Р, *dúsaју* ону сламу Гр, *dúсамо* П, ми овám *dúсамо* Д/Л, да се *dúсам* ЦТ, *dúсам* Бт, *издúса* Ј К П, *násad* КД П, едно *násad* Б, тyри се *násad* КД, удари *násad* Д/Р, *náспну* (навири) П, *oséбал* (озебао) П, он *oséбе* П, *oséбоше* рyће В/Р, *osúваш* (одазиваш) П, *ūпросукну́л* (истанио се, проредио) ЦТ, стојý *sadúне* (зидине) ЦТ, то е *sáдња* (задња) нитка КД, овíа *sáдњи* рát ЦТ, *sáдњо* кросно ДП/К В/Р К КД, на *sáдњо* се навíа Б В/Р ЦТ, кад проретéје (прореди) *sáдњошo* К, од *sáдњу* нитку КД, *sudéви* још íма Г, *séбне* (зебе) П, *séбну* В/Р, *súd* В/Р П, бóље *súдамо* ДП/К, *súдове/súдови* В/Р П, *суká* (биљка) В/О В/Р, *сунсáра* В/Р П, *сучú* (зучи, зуји) В/Р Ј, *cūrésa* мање (склапа два краја) В/Р;

у страним речима: *bicásu* (бисаге) ДП КД, *брóнса* В/Р, *dicásu* (бисаге) П, *бељчýsu* (беочузи, алке) П, *Дисásu* мт. ДП, *кóвчасu* П, íма *ūénsију* Б, мала *ūэнзија* Р/М, у *ūэнсију* ДП/Б, та вој *ūэнсију* дáвају П, сэг^к у *ūэнсију* ЦТ, *ūэнсију* несэм имáла В/Р, *санђúја* (узенгија) В/Р;

б) место групе *зв > св*:

Свéздан (Звездан, мушко име) В/О В/Р Д П, *свездán* (трава за вештачке ливаде) В/О В/Р Р/М, *свéзде* В/Р П ЦТ (и на целом простору), *свёр* В/Р, *свéрове* П, *свёрени* децá ЦТ, *свóна* П, *свонáра* П Р ЦТ, *свóно* В/Р, *Свóнко* (Звонко, мушко име) П, у *Свóнце* имáло (насеље Звонце) К;

в) место групе *íв > св*:

свиру́ (гвири, навири) В/Р, *свúркам* (гвирим) В/Р, *Свúрће* мт. В/Р;

г) у групама *бз*, *дз* африката *з* настаје на споју оклузива из префикса (об-, од-, над-, под-) и *з*:

бз (<об + з) > *bs*: *обсúне* га све (обзине) В/Р Д К, без *óбсупа* (обзира) В/Р Д Ј, *óбсупа* се (обазире се, осврће се) В/Р ДП, íде и *обсúра* се Б ЦТ;

дз > *s*: *насúру* га В/О В/Р, *наср́ну* да вíду (погледају) ЦТ, *наср́ша* крз вráта (навирује) В/Р К П, *осáд* (одзад, позади) Б В/Р КД Р, *осúва* се (одазива се) В/Р Р/М, *осúваш* се В/Р П, *ūpé-sopy* (пред зору) КД, *ūosudýју* кyћу (под-зидују) П;

210 НБА П 103-104. Види и литературу тамо наведену под напоменом 178; НБББП 34; ЉЋГЛ 46; СРШум 169-170; АППСД 48.

д) *дв > св*: *сви́зак* П, *сви́ска* (овца) В/Р П, *сви́че* (овце које се још нису јагњиле) Гр Ј К;

ђ) ономатопејско *с*: *сво́ни* (своно) Б ДП К Р, *сврчи́* низ пút Г В/О КД, *свижди́* ветер В/О В/Р Р/М, *свркну́* камен ДП ЦТ, *свркају* пилишта Ј К П.

У многим наведеним примерима чули смо и изговор *з* (посебно код млађих саговорника).

207. Уместо речи *бсóва*, која се чује у говорима југоисточне Србије, чули смо само *бáз* (чешће) и *ба^зóвина* (ређе).

СУДБИНА ФИНАЛНОГ Л

208. Судбина финалног *-л* (на крају речи, слога) у говорима ЦТВ иста је као и у тимочко-лужничком и сврљишко-заплањском дијалекту.²¹¹ Говор ЦТВ је, на једном делу територије, у додиру са јужноморавским, али овај није, како потврђује материјал, утицао на вокализацију оваквог *-л* без изузетака.²¹² То се *-л* чврсто држи у обема зонама говора ЦТВ. Његова промена (вокализација) у *о* данас се већ може срести у облику радног глаголског придева. Код истог се саговорника, поред облика на *-л*, могу повремено чути и облици на *-о*,²¹³ што је већ утицај књижевног језика.

209. Финално *-л* у радном глаголском придеву. Овде наводимо део забележених примера, а остали ће бити размотрени у посебном делу (в. т. 433):

ваи́йл ра́ка (оболео од рака) В/Р П, *вревíл* В/Р, *врл* П, *ди́нұл* В/Р, *зэдржáл* В/Р ЦТ, *кэкó* се *зовáл* (звао) Ј, *ишáл* В/Р Р/М, *јашáл* коња В/О, он *моíл* П, *оврши́л* В/Р, *оíрувáл* В/Р, син се *оцели́л* (одселио) Д, бeше *йoíнұл* В/Р, *йошíу́кэл* (зарастао у траву) Ј, свeкар *рекáл* ЦТ, ни́је *ружíл* (свађао) ДП/Б, *сeкэл* Гр, па је *сíе́кэл* Д, *сíрошíл* га ЦТ, *сeнувáл* сeм В/Р, *снавéл* се (нагнуо се) П, *собу́л* се (изуо) П, пóсле *сíйíэл* Гр, коe си *и́eл* (хтео) Б, *и́рчи́л* (трчао) В/Р; *улéзал* П, све је *умеjáл* (умео) В/Р, он *умрéл* Р/М, oтац *умрл* Р/М, човeк би *умрл* Ј.

210. Сем радног придева, финално *-л* налазимо и у другим врстама речи. Код именица се сачувало на апсолутном крају и у средини (на крају слога), те су примери тако разврстани:

211 АБДиј 583. Наш материјал, мада долази скоро 90 година после Белишевог, не потврђује Белишеву претпоставку да ће преовладати наставак *-ја*. Могуће је да је процес застао, или пресечен, јер су другачије развојне тенденције, а *-ја* представља прејакó обележје Јужноморавца.

212 АБДиј 583. Ово потврђују и новији радови са терена ових говора. Види ЉЂГЛ; ЈДРеч; НЖРеч.

213 НБАП 104. Види наводе под нап. 179.

а) домаће речи: *йма виштал* КД, *вишэ^ал* (витло) В/Р ЦТ, на тај *вишел* В/Р Б Бт Д Ј К Г, *Вишел* мт. Ј, *вол* В/Р П Р/М ЦТ, *вол* га утепал В/Р, *Дел* мт. Г ДП Ј К, *дел* (део) В/Р П ЦТ, *Дебели Дел* мах. Д, у *Крив Дел* Г, *Криви Дел* (село) КД, *Куси дел* мт. Д, *Лукин дел* Г, *Мали дел*, *Пода-дел* мт. Б, на првњи *дел* ДП/К Р/М Р/П, *Дол* мт. Ј В/Р ЦТ, *дол* (удолина) В/Р, *Базов Дол* мах. ДП, *При-Дол* мт. Г, *самбна* и *жал* Б, *жал* за деду ДП/Б, *Забел* мт. В/Р, *бела кал* (бела земља) Гр, *кошл* Б В/Р Гр Д Р/М ЦТ, *велики кошл^ал* КД, *Нејул* мт. Г, *орл* В/Р Д П, *ор^ал* ЦТ, *йејел* Б В/Р ДП/Б КД П Г Гр, у белу *йејел* Г Гр, провлачили крз *йејел* ЦТ, уврућимо с *йејел* ЦТ, *йешл* Д П Р/М, ега најде *йосел* П, *йросирел* (болест) ЦТ, *йрдел* (поздер, са ротацизмом *л* је секундарно) В/Р Гр Г Ј ЦТ, *Свети-Ранђел* В/С Ј П Р/П, од зеље *расол* В/О, врти *сас сврдел* В/Р Г КД, *сокол* В/Р П ЦТ, *сол* Б В/О В/Р Ј Р/М ЦТ, на *сшол* В/О, *Сшубал* Д, *шил* (потилак) ЦТ;

б) стране речи: *акл* (памет, разум) В/Р К П, *анђел* В/Р П ЦТ, *амрел* (кишобран) П, на *асшл* (сто) Д/Л П, *бокал* Д, *шиша бренил* (аутоматска пушка) ДП/К, ^онај *бул* (памук) В/О, *вул* (памук) ДП, *даскал* (учитељ) В/Р ЦТ, *зумбул* В/Р ЦТ, *ђавол* В/Р ЦТ, *каранвил* ЦТ, *осшл* (сто) В/О Г Ј КД ЦТ, *шел* (танке нити сребра које се уткавају) КД, *шрендвил* В/Р П ЦТ;²¹⁴

в) унутар речи (на крају слога): *белмуж* (јело спремљено од младог растопљеног сира и кукурузног брашна) Гр Д ДП/К, *белчуј* и *белчуј* П, *жалба* Б, *злва* Б Г КД П, *злва* пјде В/О В/С, *Кална* (село) К, *Калница* мт. В/Р, на *колци* Бт, *четири колца* Д, *йоделбина* В/Р ЦТ, *йонеделник* П, *ралник* (раоник) П, *селце* КД, *шелци* В/Р Д П ЦТ.²¹⁵

211. Посебну групу чине властита мушка имена која се у народном изговору чују са *-л* на крају: *Божил*, *Данил*, *Радоил*, *Радул*, *Ранђел*, *Тривул* В/С Гр Д ДП Г Р ЦТ.

212. Сви придеви који су некада имали *-л* на крају слога задржали су га и данас, истоветно у обема зонама.

а) на крају речи: *бел* В/Р Д ДП П ЦТ, *весел* В/Р П ЦТ, *дебел* В/Р В/О П ЦТ, *зал* (зао) човек Г, *зрел* ДП/К П, *кисел* ЦТ, *хисел* В/Р П, по ми е *мил* (мио, драг) Б, *осебл^ал* В/Р, *окрутал* В/Р П ЦТ,

214 ЉЋГЛ 34. Види и ЈДРеч; НЖРеч. Тумачења турцизама дата су према А. Шкаљићу, *Турцизми у српскохрватском језику*. Допуне су дате тамо где се та значења разликују од Шкаљићевих. У књижевном језику ова реч има облик *вишло*. О облику *вишел* види т. 121.

215 НБАП 110. „(...) али: белчуг ЦБ (које се можда може схватити као контаминација *бел-* и *беј-* < *беја* < *беа* < *бел*).“

он *йодмукэл* (подмукао) В/Р ЦТ, *йóдебел* Б В/Р К КД, *йоһисэл* (покисао) П, *һисел* (кисео) В/Р, *цэл* дэн В/Р Ј П В/О, по *цэл* недељу В/Р, *шóйал* Б Д КД;

Б) на крају слога: *сэлска* слава В/Р Г, *сш́елна* крава Б В/Р ДП П, *сэлска* ўтрина ДП К В/Р Р/М.

Финално -л сачувано је и у прилошко-везничким речима и то:

а) где није прешло у о на крају речи: *оздóл* В/С Ј КД, *оздóл* Р/М, *одоздóл* КД ЦТ, *оздóл* се врнемо ДП/К;

као покретни сугл. (јавља се на крају речи): *наóкол* Д/Л, *óкол* њега В/Р, *ўзокол* Б Гр П, од-мил бóга ДП/Б;

Б) у везнику сал са значењем само: *сáл* тóј нéма В/Р ЦТ, *сáл* да зажу́тим Д, *сáл* мојéга дéду отерáли В/С, *сáл* у óдар лéга П.

213. Придевске заменице на -лик- имају облике: *овóлка*, *овóлко*, *овóлки/овóлһи* (у I зони), *онóлка*, *онóлко*, *онóлки/онóлһи* (у I зони), *шóлка*, *шóлко*, *шóлки/шóлһи* (у I зони) - наравно, после редукције вокала -и-.

214. Забележили смо и примере вокализације -л > о:

муж *бóо* В/Р, *бóо* сам мáли ДП/К, *јáк* сам *бóо* ДП/К, могућан *бóо* Гр, није *бóо* Д, он *дóшо* Гр, што је *засш́áo* ДП/К, ко е *исш́éко* Гр, нисам *знáо* ДП/Б, *наш́лайш́о* Б, један *осш́áo* ДП/К, јесенáске се *оженш́о* Б, кóј *орáо* Гр, сáс њи *ш́аш́ш́о* ДП/К, кúвају га у *ш́éйео* Гр, *ш́ош́инш́о* ДП/Б, он *ш́ренош́ш́о* Б, óтац ми *рéко* Р/М, није *ш́ерáо* ДП/К, то *учинш́о* Б, óвце *чувáо* ДП/К, сам е *чувáо* Гр;

дéо Р/М, *бéо* Б ДП ЦТ, *дебéо*, *цéо* Б Г Р/М ЦТ, али и на целом простору. Ово је, без сумње, новија појава - утицај школе и средстава масовне комуникације.

АФРИКАТЕ Ч, Ц < *ш́ј, *д́ј

215. Појава африката ч, ц место һ, һ < *ш́ј, *д́ј јесте још једна битна одлика I зоне говора ЦТВ. У другој зони ове појаве нема (Карта бр. 7). По нашем увиду, у односу на Белићеву границу, овде постоји померање ка југу. Махале села Дарковац, северно од Дарковачке реке, знају за ову појаву. Јужно од те реке ове појаве нема.

Нема разлике у изговору ч, ц добијених на овај начин (тј. очвршћавањем һ и һ) од ч, ц другачијег порекла.²¹⁶

һ > ч: *Божш́ч* В/Р Гр Ј К П, *Божш́чеве* постш́ В/Р К Ј П, ја сэм *вечé* (већ) заборáйла Ј, *вечш́м* (већ) П, *вóчка* (сушени комади

216 НБББП 41.

крушке, јабуке, дуње) П, *вóчће* (сушене крушке, јабуке и шљиве) В/Р К Ј, *врéча/врéче* (врећа) Ј П, *кúпене врéче* В/Р, да се не *врча* (враћа) В/Р, сашíем *íáче* Ј, *нéче* у *íáче* П, *исíрачува́ла сэм* П, *качúн* П, *кудéч* (куда ћеш) П, *тíја малíч* прс П, *нэчáска* (ноћас) П, *нéче* нíкој В/О Ј К П, *нéче* да *úмрем* П, *нóч/нóчи* В/Р П, *нóчни* П, *нóчу* В/Р К, *трí нóчи* Ј, *цéл нóч* Ј, *óчешe* В/Р, *óчеш* В/Р, *ка óче* (кад хоће) В/О П, *кој колкó óче* К, *куј óче* В/Р, *комú óче* В/Р, *нóчу* кэд *óче* Ј, *обрчаш* (обрташ, окрећеш) В/Р, *йúличи* (општи назив за птице) В/Р П, *йлéчка* В/Р П, у *йлéчку* В/Р Ј К П, *йлéчће* В/Р К П, *йóвече* замéсиш (повеће) К, *йрáча* (праћа, шаље) П, *свечá/свéче* В/О Ј К П, *сéсýрич* П, *сечáла се* (сећала се) В/О, *синóч* П, *синóчка* (синоћ) П, *тањíрчичи* (тањирићи) В/О, *ймам чéрке* Бт, *чéрка/чéрће* В/Р Гр Ј К П, *кво чеш* (какво ћеш) П, *че вíдиш* В/Р Ј Р/М, *чу ју* накарáм П;

мусйáч едán П, *мусйáчи* двá В/Р, *стáр нóси мусйáчи* К;

ђ > џ: *Бíййрца* (село Битврђа), *Бíййрцани* В/О В/Р Бт,²¹⁷ *вецá* (веђа, обрва) Бт В/Р, *вéце* Бт В/О Гр Ј К П, *виц* П, *йовéце мéсо* П, *йóсйоца* П В/Р К, овíа *Грацáње* (становници села Градска) Д/Р, *досáца* ми (досађа ми, смета) Д/Р П, *зайрацúје* П, *изéи* (јеђ, једи, поједи), *изéише* П, *мецá/мéце* (међа, међе) В/Р П, *мецнíк* (међник) В/Р П, *мецú-њи* (између њих) П, *йресацúју* П, *йрéца* (пређа, предиво) В/Р Ј К П, *рáца* се *жíто* В/Р, *Рáнцелов дán* В/О В/Р П, *рженíца* се *рацáла* К, *рацáло* се (рађало се) К, *брáћа рóцени* В/Р, *рцá* (рђа) П, *сáце* (чађ, гар) В/О Гр К П, *йуц/йуцó* В/Р П, *йуцíнац* (туђинац) В/Р П, *усуцúје* се П, *Цýрцовдán* (Ђурђевдан) В/Р П;

цóйка (део одеће; тур. *cübe, cürpe* < ар. *gubbä*) К, *иоцán* (дивља нана; тур. *džudža* = патуљак; лат. *Mentha crispá* из фам. *Labiatae*) Б.

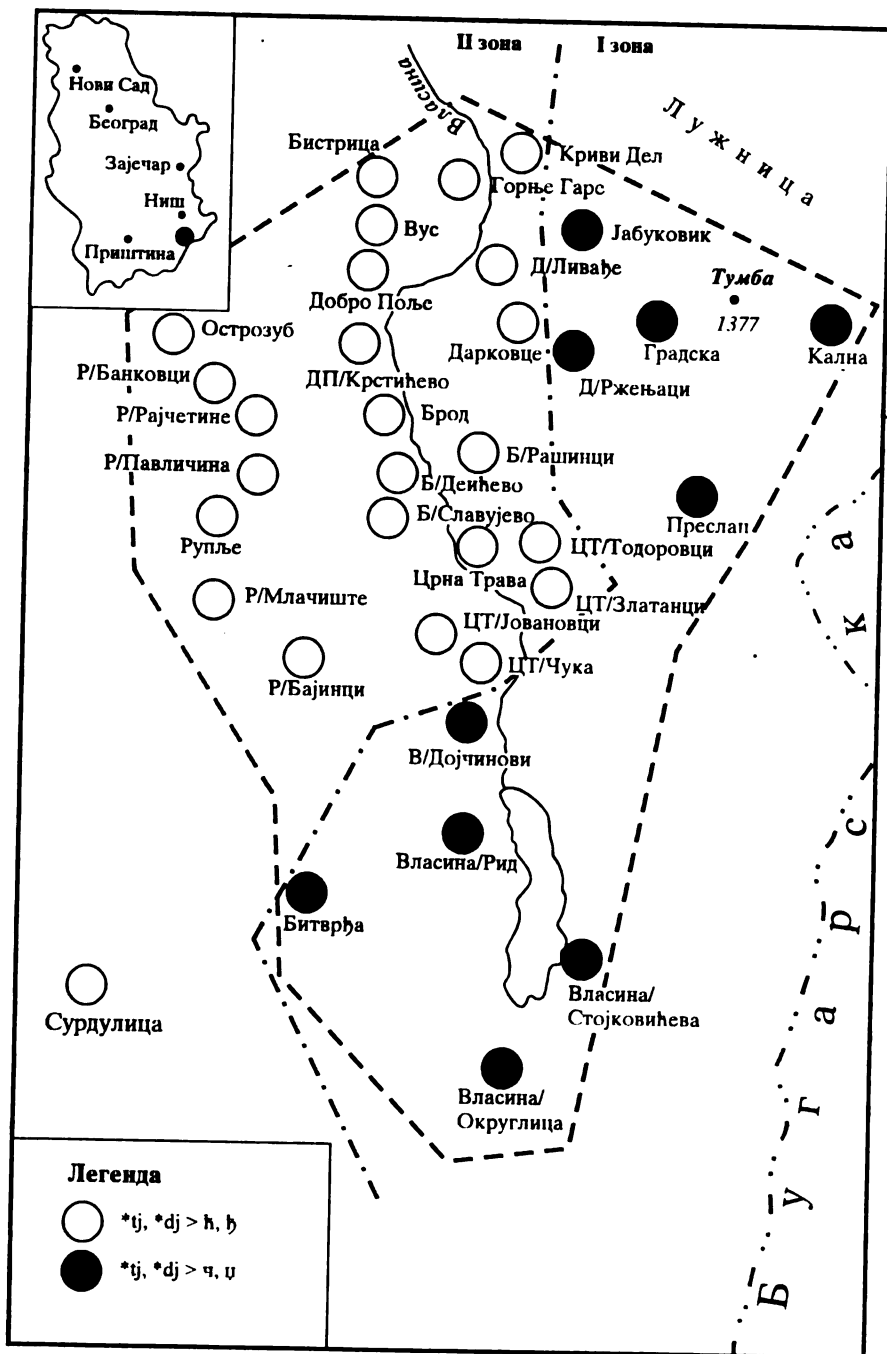
Није утврђена прецизнија хронологија ове појаве, јер је изостало проучавање (а под упитником је и њихово постојање) писаних споменика из ранњих векова (в. ниже). Вероватно је старија од појаве цвет-је > цвеће и сл.²¹⁸

216. Речи оријенталног порекла (дошле преко турског језика) имају очуване палаталне африкате *ћ, џ*. Забележили смо неколико таквих речи: *ћéлав*, *ћенáр* (памучно предиво), *ћерамиде*, *ћесér*, *ћилíми*, *ћóрав*, *ћумýр*; *ћердán*, *ћóн*, *ћýбра*, *ћувéк* (на целом простору). В. и т. 217. Ово упућује на закључак да је промена *ћ, џ* у *ч, џ* била завршена пре доласка Турака на ове просторе. Познати су

217 Код Белића налазимо у Дијалектима примере из Битврђе, али нема облика *Биййрца* и *Биййрцани*, које смо записали од старијих саговорника. АБДј 173, 175-181.

218 АБДј 174.

Карта бр. 7

процеси настајања африката, како у фонетици ових говора,²¹⁹ тако и иначе.²²⁰

УМЕКШАВАЊЕ К, Г

217. Сугласници *k*, *ġ* испред вокала *e*, *u* (чије порекло није битно) прешли су у палатале *ħ*, *ĥ*, који се по фонетском утиску не разликују од *ħ*, *ĥ* другог порекла.²²¹ Појава је потпуна у I, а спорадична у II зони (Карта бр. 8).

k + e: *Борџиће* (облик вокатива) ЦТ, *вџиће* П, *велџиће* пости В/Р П, *вџчиће* В/Р П, *џрџиће* (врста шљива) П, *дрџиће/дрџеће* П, *дудџиће* П, на *жаџиће* В/Р, *жеџварџиће* (жене жетелице) П, *жиџиће* (жишке, искре) К П, *јабуџиће* В/Р П, *кокџиће* П, *комџиће* се зберу В/Р П, *кџчиће* (коске, кости) В/Р Гр К П, *круџиће* В/Р Гр К П, *ласџиће* (ласке, украс на женској одећи) В/О Гр К П, *модрџиће* (врста шљива) П, видеџла *муџиће* Ј, *овџољиће* (оволицка) Ј, напреду се *оџанџиће* В/Р Ј К П, *џазуџиће* (недра) В/Р П, *џаџриџиће* В/Р, *џлеџиће* (плећке, плећа) В/Р П, *џечуџиће* П, *џовџиће* (дебели канапи од пређе на љуљашци) П, *џџиће* (део разбоја) В/Р, *џосџиће* (чаршав, постељина) К, *џосџиџиће* за кревет (танке черге за простирање преко сламарице) В/Р, *џриџиће* (танка стабла уз која се пење боранија) П, *руџиће* Бт В/Р Гр П, *руџиће* (руковети пожњевеног жита) К, *свиџиће* В/Р, *сџеџиће* (прела, посела) Ј, *сџиће* (семенке) П, *џачиће* Бт В/Р, *џреџиће* В/Р К П, *џсачиће* (тесне, узане) Ј, *џрџиће* вџримо В/Р, *ħџ* (кер, ловачки пас) П, *ħџиџиће* (слатка репа) В/Р, *ħиџиће* (ките, китке) В/Р, *џџиће* (ујаци) В/Р, *џџиће* Бт В/Р Гр К П, *џџиће* (цепанице) П, *џџиће* (кџери) сџидџиће П, *џџиће* (шаре) Ј П, *џџиће* (шашке) П, *џиџиће* П, тољко *широħе* Ј;

ġ + e: *бриџиће* В/Р П, *верџиће* (вериге) В/Р Ј К П Р/М, при *друџиће* В/Р Ј К П, *дуџиће* (дуге за израду буради) П, *друџиће* жене В/Р К П Гр, *џиџерице* (џигерице) В/Р П, ради по *задруџиће* В/О, *књиџиће* П, *нџиће* В/Р Гр К, *џџиће* (коре за питу) сџучемо Д/Л Ј, *џреџиће* (лептири) П, ваљане *џрџиће* (вунене черге) В/Р П, *џрџиће* изаткала Ј;

k + u: *бичџија* (тестера) В/Р П, *власџићи* сџр В/Р, *висџићи* П, у *девоџиноџа* џца ЦТ, *девоџачџи* девер В/Р, *џиџино* кџло В/О, *јаџи* (јаки) П, *колħи* (колики) П, *неħи* пџт В/О, коњи *оħиџу* (наките)

219 АБДиј 174; АПАфрик 169; Нешто више речи даје Н. Богдановић у ББП 43 и Љ. Ђирић у ГЛ 47. Ово упућује и на могућност ширег простирања.

220 НБББП 42. Сем за *ç*, *ç* Н. Богдановић исто запажања износи за *ħ*, *ĥ* > *k*, *ġ* испред *e*, *u*; „(...) ово је говорна одлика која се најпре и у највећој мери губи.“

221 НБББП 39.

В/Р, *ѡешћи* П, *ѡешћур* В/О В/Р Ј, *ѡреслоѡсчи* свирачи К, *раћуја* В/Р П, *Санћине* фам. П, *сваћи* Бт В/Р Гр К П, *сећура* (секира) В/Р Ј К П, *срѡсчи* В/Р П, *Сѡанимѡрћина* деца П, *сѡаринсчи* П, на *сѡаројћиницу* В/О, *сћѡдоше* (збацисше) П, *тесто ћине* (кида) В/Р, *ћиреч* (креч) вт, *ћисел* П, *ћиселина* (сирће) П, *ћѡѡће* посађене В/Р, *ћѡло* брашно В/О В/Р Р/М, не *ћѡѡ* В/О, *дрѡђе* *ћѡѡће* вој натури В/Р, *ћѡша* В/Р Гр Ј К П, *урѡччи* грѡбенци (ручни грѡбенци) Бт, *циѡансчи* грѡбенци Ј;

ї + *и*: *бурћуја* В/Р П, *дрѡђи* пѡт П, *дрѡђи* славе Ј. паж (опет) *дрѡђи* фр, *друћујаш* П, да *ћи* искара В/О, да *ћи* зовѡм В/Р, давају *ћи* П, кажемо *ћи* мѡе (ми) Ј, направу *ћи* на жапће В/Р, онѡ *изћинѡше* В/О, *ѡоћину* В/Р П, *ѡоћинѡл* В/О В/Р Ј.

218. Сугласник *к* иза палатала *ј*, *љ*, *њ* прелази у *ћ*.

ј + *к*: *брајћа* (браћа) В/Р П, *девојћа* В/О Бт Ј П, довели *девојћу* Ј, *кујћа* (кућа) В/О, *куѡлајћа* В/Р П, *лелѡјћа* (љуљка у којој спавају бебе) В/Р Ј К П ЦТ, *мајћа* К П, моју *мајћу* Ј, *сојћа* (птица креја) В/Р, *сѡаројћа* В/Р П, *јјћа* (ујак) В/Р Гр К П, (Карта бр. 8);

љ + *к*: *жѡљћа* (корњача) В/Р П, *коѡаљћа* (копачица) П, *кошѡљћу* ми даду В/О, *оѡ^анчѡљћа* В/Р, *ѡовраѡаљћа* (део на разбоју, стану) В/Р КД, *рукѡљћа* (руковѡт) Ј П, *совѡљћа* (чунак за ткање) В/Р П, *сукѡљћа* (оклагија) В/Р П, *цѡдаљћа* (цедило) П (Карта бр. 8);

њ + *к*: *їрањћа* (где је *њ* вероватно настало аналогијом према *їрање*) П, *їрање* В/Р, *жлаѡѡњћа* (птица жуна) Гр К П, *рњћа* (ноздрва) В/Р Гр Д/Р К П, *седѡњћа* (посело) В/Р Ј К П, *седѡњћарсће* пѡсме Ј.

219. Појава палатализације *к*, *ї* испред *е*, *и* постоји и у речима преузетим из турског, или посредством турског језика:

башћуја В/Р К П, *сѡ^анћуја* (узенгија) В/О, *се^анћуја* Гр К П, *ћирѡја* (кирија, станарина) В/Р ЦТ, *ћусћуја* В/Р, *ћѡса* Гр Д/Р К П, *ћилѡм* В/Р (в. и т. 217), *бурћуја* К;

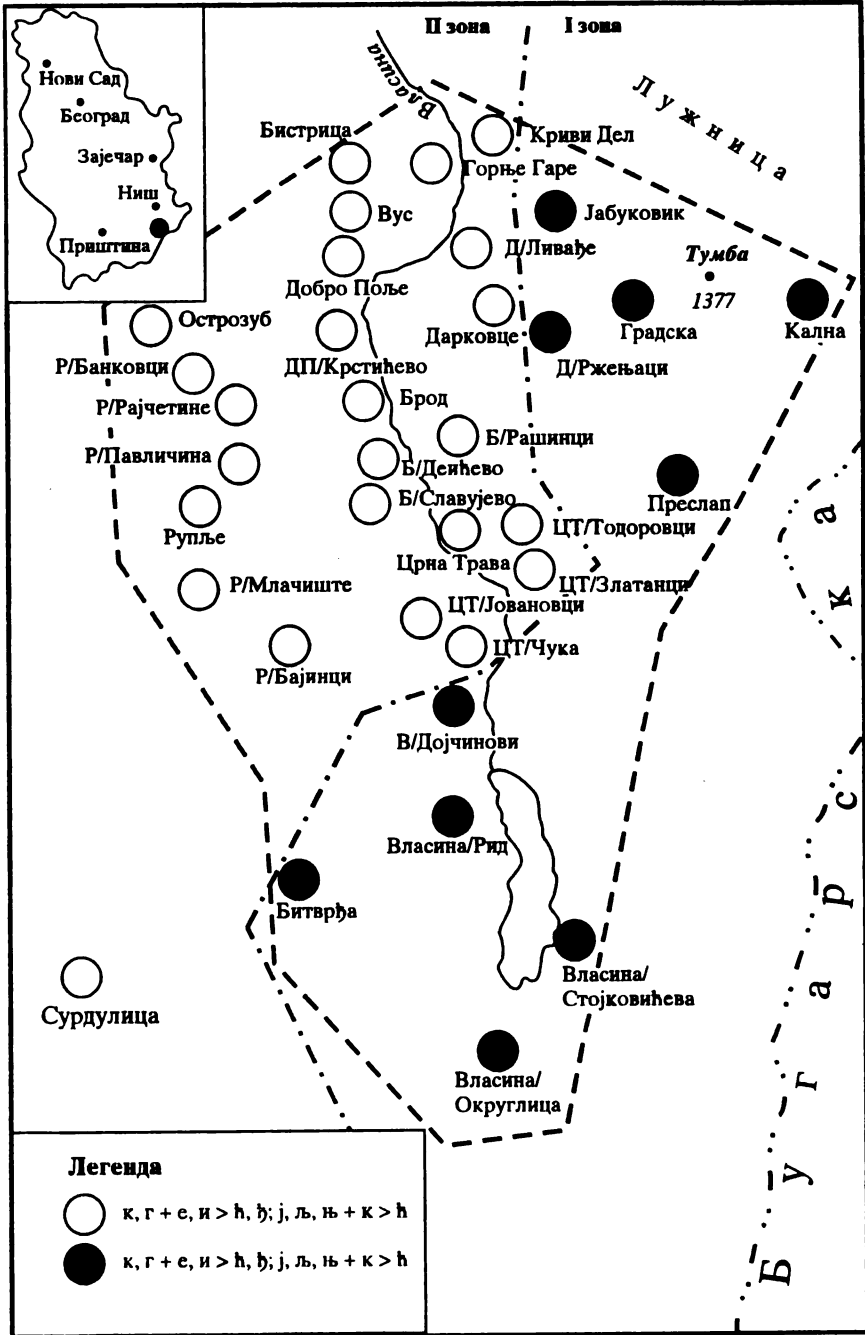
ј + *ї*: *бајћѡ/баћѡ*, мада није сасвим јасно да ли је *ћ* овде настало под утицајем *ј* или *и*.²²²

ПРИРОДА СОНАНАТА *Л*, *Н* ПРЕД ВОКАЛИМА *Е*, *И*

220. Сонанти *л*, *н* у секвенцама *ле*, *ли*; *не*, *ни* прелазе некад у палатале:

²²² АБДј 196. Белић наводи да и *ї* иза *ј* прелази у *ћ*, без навођења примера. Појаву коментарисе и Н. Богдановић у БББП 39 (В. напомену 21). Нама се учинило да би то могао да буде један од примера за Белићеву тврдњу.

Карта бр. 8

л + е: *ѿољевају* попріку В/Р, *разљева́ли* смо млекó Гр К П, *шлѣм* Б В/О ДП ЦТ, *шлѣме/ шлѣме* (сле́ме на кући) В/О: у суседној Црној Трави чули смо *слѣме*;

л + и: *ѿољишѿари* (птићи који још нису добили перје) В/Р ЦТ П, *ѿљѿк/ѿљѿци* (за исти појам често се чује реч *мејѿр*) В/Р П ЦТ, *исѿљиска́ла* во́ду ЦТ, деца́ се *ѿљѿскају* В/Р, *ѿѿѿљу* во́лове В/Р (често се чује облик *вучу́*), *шлѿѿери* (ову реч смо добили на инсистирање) В/Р ДП/Б Р Р/М;

н + е: *ѿњеван* (невесео, тужан; једном чули) вт, *вра́нско ѿнездó* В/Р П ЦТ, *заѿњеѿше* се змија́ (завуче се змија) ДП/К;

н + и: *куѿњи* до́говори В/Р ЦТ, *куѿњи* пра́г В/Р П, *вѿтер ноѿњи́к* В/Р ЦТ, *ѿролеѿњи* јечми́к К П, *ѿролеѿња* ћиша́ Г.

221. Примери показују да се не ради увек само о сонантима, већ и о групама (пл > пл̣, гл > гл̣, зл > зл̣, шл > шл̣, гн > гн̣) које могу лако подлегати асимилацијама. У примерима типа *ноѿњи́(к)* види се и дисимилација *ћњ > ѿњ*.²²³

Занимљиво је да А. Белић у овим случајевима никад не види гласовне промене, већ, углавном, аналогije.²²⁴ Мада ни те појаве (аналoшке) нису искључене, овде се мора помишљати и на асимилационо-дисимилационе процесе (ноћњик > тњик; кућњи > кутњи; гнездо > гњездо и сл.).

СУГЛАСНИЦИ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

а) На почетку речи

222. По правилу, сугласничке групе на почетку речи добро се чувају. Ипак, извесна упрошћавања и овде су позната. Ми ћемо издвојити само оне групе код којих смо забележили неку трансформацију, а све остале групе, сем разуме се, финалних, даћемо у следећем поглављу (т. 223, 224, 225), будући да нема група које се јављају искључиво на почетку речи.

ѿч: чује се у истом селу и *ѿчелá/ѿчѣле*, *челá/чѣле*. Пратили смо, с посебном пажњом, овај изговор у П и можемо закључити једино то да се ова сугл. група јавља у говору млађег нараштаја, а без плoзива *ѿ* у говору старијих људи. Рекли бисмо да изговор *чела* јесте аутохтон, а да је *ѿчела* изговор успостављен под утицајем стандардног језика.

223 НБББП 40.

224 АБДиј 223-224. Белић у оваквим примерима види и аналогiju, па закључује: „(...) једном речју, умекшан сугласник није ни у једном случају настао под утицајем потоњег палаталног вокала.“

Група *йч*, настала у процесу африкатизације групе *йш* остаје неизмењена:

йшеніца В/О Г ЦТ, *йченіца* мбже К, *йченіцу* Г, *йченічно* ДП/Б ЦТ; једном и *йшеніца* Г;

упореди и: *йчешки* траг П, *йчешћи* В/Р.

То би говорило да је старија скупина *йч* > ч; а она новијег постања није била на удару дисимилације (о судбини ове скупине у мед. позицији, в. т. 248).

Група *йц* < *йс* чува се и на почетку речи и унутар речи, уз извесна одступања (в. ниже):

йцеша П, *йцје* В/Р ЦТ, *йцју* П, *мјуи* *йцју* ДП/Б, *йцју* исто КД, *йцјемо* КД, *йцували* В/Р, али уп. и: *йсеша* лају, лају В/Р (в. и т. 248).²²⁵

Група *кћ*, такође, упрошћава се, при чему се у II зони чује: *ћерка*, *ћеро* (вокатив), *ћерке*, а у I зони: *чёрка* и *чёрће* (свуда).

б) На крају речи

223. Финалне сугласничке групе *-сй*, *-зд*, *-шй*, (*-жд*) упрошћавају се отпадањем финалног експлозивног сугласника:

сй > *ц*: *брес* П ЦТ, *брс* (брст, зимска паша за козе) В/О, *крас* (храст) Гр, *крс* В/Р П ЦТ, *влас* В/Р, *авіус* В/О В/Р, *жалос*, *зајовес* П Р/М, *кажијрс*, *мас* Р/М (кад није *маз*), *младос*, *мос* (мост) В/Р П, *йакос* П, *йлас* В/Р, *чейалес*, свуда и све друге именице на *-осй* и придеви на *-есй*; а затим и бројеви: *шес* П Р/М, *йешес* ЦТ, *единџес*, *дванџес*, *йринџес* и тако до 20, а затим: *двајес*, *йријес*, *чейірес/чейерес* - на целом простору.

Ако се од именица са финалном скупином *-сй* граде придеви на *-ан*, *-й* се не васпоставља, него се творбени морфем додаје на окрњену основу: *болесан*, *масан*, *йбсан*, *часан*. Наравно у деклинационим облицима именица, где више група *-сй* није финална, не долази до упрошћавања ове скупине: мн. *крсйі* (литије), *йосйі/йосйови*, *іосйі* итд;

зд > *з*: *іроз* В/Р П ЦТ, према: *іроздови*;

шй > *ш*: *веш* (вешт) В/Р П, *йрејрш* Бт, црни *йриш* ЦТ.

За финално *-жд* нема потврда, али се чује *дждевњак* В/Р П ЦТ.

225 Тимочко-лужнички део на простору северно од Нишаве чува групе *йс*, *йш*, *йк* без африкатизације, а сврљншко-заплањски део доживљава африкатизацију. Та се појава овде шири на оба говора, мада, изгледа, има шаренила. Она је и шира, јер обухвата случајеве *дс* > *йс* > *ц*: *іосіоци*, *ірацки* итд. Види и ВСЦГ 192. За претходну тврдњу, поред личног познавања, упућујемо и на НБББП 36.

224. Иницијални и медијални положај најчешће чува неизмењене сугласничке скупове. Отуда имамо:

свр: чува се у речи *свра́ка* В/Р П, *свра́ће* В/О П, али се упрошћава у: *србе́ж*, *срби́* П, *срби́-ме* В/Р;

сл: *слеме* В/Р, *сли́ва* В/Р КД, *мо́дра сли́ва* В/Р ЦТ, *си́тна сли́ва* В/Р, да се *ро́ду сли́ве* В/Р П ЦТ, *сливо́во дрво* В/Р ЦТ, *сливо́ва рећи́ја* П, поред: *шљива́к* Г, *ко́лца за шљі́ве* Г, *си́тне шљі́вке* ДП/Б, *шљі́вовица* ЦТ;

чвр/цвр:²²⁶ *чврси́е* *жéне/женé* ЦТ, али: *цврси́и* *чове́ци* П, *цврс* В/Р, *цврси́о* П, *йо́-цврс* В/Р П;

цр < *чр*: *црв́ик* (црв) В/Р П ЦТ, *црв́је* В/Р П, *цреш́ња* В/Р Г П, *цреш́ње* П, *црешњо́во дрво* П, *сэс цре́йњу* Р/М, *црвén* П; исту групу садржи и лик речи *черіа* (тур. *çerge*): *цр́иа* П, *изне́си цр́иу* Б, *цр́іе* Г ДП Р/М, *цр́ђе* Гр;²²⁷

си̑р: чува се у речима: *о́си̑ра* Бт В/Р КД П, *о́си̑ри* *ко́су* В/Р П, *о́си̑ри́ла* (брусевн) В/Р, *о́си̑ри́ла* (рад. придев) В/Р, *о́си̑ри́ло* П, *О́си̑ри́чје* мт. Р, као и у речима:

си̑рани́це ЦТ, *пра́ју си̑ри́жбу* ЦТ, *си̑роши́л* ЦТ, *си̑ро́шимо* ЦТ, да се *си̑рижу́* Г, *о́си̑ри́ли* П, *о́си̑риже́мо* *о́вце* Р/М, *йо́роси̑рél* В/Р, *мані́си̑ра* Бт В/Р Ј К П; или пак у речима које имају групу *си̑р*-:

си̑рв́ка < *пэстрв-* (пастрмка) В/Р, *Си̑рмáц* мт. Г, *си̑рни́ши̑е* П, *раси̑рза* се В/О, *си̑рше́л* П;

ши̑: *ши̑рк* (рода) В/Р Бт, *ши̑ркове* В/Р, негдé *ши̑уче* (нестаде, изгуби се) ЦТ, *йо́ши̑у́кэл* (зарастао у траву, запуштен) Ј; *ври̑ши́и* В/Р, *йо́и̑ши́и* В/О В/Р П, *шу̑ши́и* ЦТ; *зелéни іу̑ши̑ер* П;

баші́а (отац) ЦТ, *тво́ј баші́а* КД П, за *жéни̑шину* Д/Р, *му̑ши́ина* Б; *нема́и̑шина* ЦТ; *си́ромáи̑шина* ЦТ; *донéсе јо́ши̑е* ЦТ; *крі̑ши́ена* *мéста* Г, *крі̑ши́ен* Бт В/О П, на *крі̑ши́ење* *но́су* ЦТ; *йо́у̑ши́а* Бт, *йо́у̑ши́а* Г, али и: *йо́у̑ши́имо* ЦТ;

ко̑ши́урка (коштица) В/Р, *кљо̑ши́и́нња* (коштица) П; *і́ро̑би̑ши́а* П ЦТ, *і́рсни̑чи̑ши̑е* (конопљиште) Г, *о́и̑ни̑ши̑е* ЦТ, *си̑рни́ши̑е* Гр П;

де̑чи́ши̑а ЦТ, *ја́и̑ни̑ши̑а* бр В/Р П, *ја́ри̑и̑ши̑а* К П, *йо́ли̑и̑ши̑а* П; *жд*: *жви̑жді́* ЦТ, *ала̑вужда* (пробисвет, превртљив човек) П;

226 Попут претходне појаве, нап. 231, и овд: као да нема сагласности између северног дела призренско-тимочких и сврљишко-заплањских говора и јужног, коме припадају и Црна Трава и Власином. У Белоњу (Сврљиг) и данас може од старијих људи да се чује мрмољак/мрмољци (црв, црни).

227 Северно од Нишаве: *чр́иа* (кад није черга), *чр́іе/чр́ђе*.

жб: стандардно *ж*бица овде, у истој зони, чули смо као: *сййце* (паоци на точку) В/Р и *шййца* (паок) П.²²⁸

дл: *кбзја длака* В/Р, она (гуња) *йо-длакава* ЦТ, *йадла* Б, све *йројадло* Б Бт В/Р П, *седли* заједно Д/Р Ј К;

шл: *кошлájђа* Ј К П, *кошлénце* (мали бакрач) ЦТ, *кошлeййја* Ј К П, *йeйлe/йeйлeййја* В/Р, *срeйли се* В/Р К П.²²⁹

225. Као слику стварног стања од два сугласника у овом прегледу дајемо сугласничке групе према схеми у т. 228. Све примере узели смо из казивања баба-Стевке Богдановић из Преслапа, датог као прилог на стр *_*_*, уверени да се тако, пратећи говор једне личности може добити рељефна слика особине једнога говора. Кад за неку комбинацију нема примера у њеном говору, узели смо их из других села, и у том случају даје се и кратица места.

Нисмо посебно издвајали иницијалне или медијалне групе, јер се у највећем броју случајева оне могу наћи у обема позицијама (*йн-ој*, за-*йн-ој*ила рана).

Важнијом од ових позиција чини нам се дистрибуциона ситуација да се некада два сугласника могу наћи у суседству (у једној консонантској секвенци), али само уз услов да припадају различитим слоговима (не могу бити изговорени једним артикулационим захватом). То значи да таква група не би могла бити на почетку речи. На такве групе указаћемо кад то буде потребно.

вј: *здрáвје*, в. и т. 236;

вл: *влáс* В/Р, *Влáси* Бт, *Власínци* В/Р;

вр: *врéме*, *врéча* КД; *вришйй* В/Р; за *вр* < *фр*: *сóвра*;

вн: *држáвно*, *зарáвнимо*, *зарáвну*; *одáвна*;

вд: *овдe*, *овдeва*, *одóвде*;

вц: *óвце*;

јн: *војнiк/војнiци* ЦТ, нóсе *йовóјницу*;

јд: *йáјде*, *вајдá*; као и код глагола на *-йиш*: *дóјде*, *дóјду*, *до-јдóше*, *издóдју*, *најдóшe*, *најдóше*, *йрeјде*, *йрeјдóше*;

јш: *йрашујшe* (питајте);

јђ < *јк*: *девóђаиша*, *лелeјђа* (љуљка), *лелeјђу*, *мáјђа*, *сшарóјђа*, *сшарóјђе*; о самој појави *к* > *ђ* и одступањима и у т. 217;

јч: *девојчeйија*;

јк: *девóјка*, *мáјка*, *сшарóјка* (свуда у II зони);

228 У сврљишком крају је *сйица*.

229 Разуме се, и на нашем терену: *а + н + к* > *анк*; *а + м + б* > *амб*, те се чује: *банбоне* или *Анће*. А тако је и са речима: *Звонко*, *Миленко*, *пензија*.

лн: бѡлна, дѣлник (радни дан), Кáлна, ѿнедѣлник, рáлници, сѣлна;

лк: мáлко, мáлко, као и лк -лик- : кѡлко, ѿѡлко;

лц: крѣлце КД, селцѣ (сеоце) ДП/Б;

мљ < мњ: сумљѡв В/Р;

мѡ: комѡри, цѣмѡири;

мб: бамбѡне;

мц: мѡмци, Нѣмци;

нѡ < мѡ: ѡánѡим;

нд: бáнде, шѡнда;

нћ < нк: сáнће (саоннице), Сáнће (вокатив);

нч: венчáвају;

нџ < нђ: Рáнџелов дѣн;

нк: кáшáнка (део женске одеће), Звѡнко, Милѣнко, Милѣнко-оѡо, ѡáлáнку;

нџ: лѡнци, оѡџнци;

нс < нз: ѡѣнсуја, ѡѣнсују;

ѡл: ѡлáша, ѡлáшу, ѡлѣвња, ѡлѣли, ѡлѣшено, ѡлѡшко, ѡлѡѡ, ѡѡлáшѡим;

ѡј: Рѡѡје (село);

ѡљ: конѡѡље, Рѡѡље;

ѡр: ѡрáшѡјѣше (питае), ѡрѡ, ѡрѡча, ѡрáју, ѡрѡчам, ѡрáво, ѡрáшѡјѣше (питајте), ѡрáшѡју, ѡрáѣе, ѡрѡдáдѣм, ѡрáзник, Прокѡѡиѣе, ѡрáшѡна, ѡрáзну, ѡрѡлѣши, ѡрѡвала, ѡрѣла, ѡрѡдáвам; исѡрѡчају, зáѡрáво, нáѡрáју, нáѡрѣда, нáѡрѡчáл;

ѡњ > ѡљ > ѡуљ: сáс црѣѡњу (црепуљу), у црѣѡњу испечѣ Р/М; а можда је настало од облика црепáнѡј = црепáњ-;

ѡс: ѡсѣшá В/Р, ѡѣйсѡа ЦТ, у ѡѣйсѡју КД ЦТ;

ѡк: оѡкáљају (опкољавају);

бј: ѡрѡбје, в. и т. 236;

бл: блáжу, облечѣ, облáчим;

бљ: рѡбљѡ мѣсо;

бр: брáну, брáшно, добрѡ;

ѡв: ѡвѡј; жѣѡва, чѣѡврѡѡк;

ѡр: ѡрѡ, ѡрáву, ѡрѣбе, ѡрѣбáло, ѡрáжим, ѡрѡшáк, ѡрѡјѡца; ѡѡрáжим, ѡѡрáжише за ѡѡрѣбу, чѣѡри;

ѡл: ѡѣшлѡцáн;

ѡн: ѡрѡвáшно, срамѡшно, умејáшна; као и ѡн < ѡм: избѡне;

ѡњ: кѡѡњи прáг, лѣѡњѡ врѣме;

ѡѡ: оѡѡусѡѡли;

ѡк: ѡкáницу опáше, ѡкáла, ѡкáњѣ, ѡкáли; оѡкарáмо, са лáѡку вѡду кѡпемо;

дв: *двá, двé, двојџца, двéстá, дванáес, одвојили, одвојена сáм ја;*

дл < дд: *длáбокó; длábé < ддбé (дуби < дупсти);*

дљ: *бáдље, бодљѝв вóл В/Р;*

др: *дрѹто, дрѹта, дрѹђи, друђéше, друја́ша, друјóјече, друшке;*

у *зáдруѹ;*

дм: *óдма, óдмор ЦТ;*

дн: *днѝ; еднá, еднó, једнá, сéднем, однесéмо;*

дњ: *бáдњáк, Бáдњи дэн В/Р ЦТ;*

дб: *свáдба, свáдбе;*

св: *свé, свѝ, свá, свáдбе, свáшови, свѝрка, свира́чи, свáку, свáђи, сврнѹли, свучѹју (скидају одеђу), свéши;*

сј: *сјајѹ се литáк В/Р П ЦТ;*

сл: *слáбо, слáвимо, слѹжим, слѝкаша; ѝбсле;*

слъ: *слѹбено, слѹшѝнено В/Р;*

ср: *срамóша, средá, средњи, срѹжи (посвађа);*

см: *смејéше-се, несмó, ѝсмена;*

сн: *снá, снáје; бéсна, беснéје, ѝбно, чéширэсница;*

сѝ: *сѝѝм, Сѝáсовдэн; исѝѝ, исѝечéмо;*

сѝш: *сѝшасѹју (постижу, одрастају, достижу), сѝáну, сѝáрóјка, сѝáр, сѝизáла, сѝунѝѝло (намрштило, смрачило) В/Р; ѝóсѝи, ѝóсѝиáли, ѝóсѝѝли, бóлесѝи, велéсѝе (говорасте, причасте), ѝѹсѝо, осѝáло, идóсѝе, крсѝеше, крсѝена, осѝáрéла, па заусѝáву, усѝáне, двéстá, досѝѝза;*

сћ < ск: *сћѝне се (покида се), сћѝдоше се (свукоше се);*

ск: *скуѝѹ-се, скуѝѹје (поскупљује), скуѝéје; искáра, искарѹје, искáчемо, Ўскрс;*

сц: *исцѝкáле, сцéѝи се (исцепа се);*

зв: *Звóнко, ѝозвáли-ни;*

зј: *зјај (зјапи, блене) ЦТ;*

зл: *злó, злѝ; мѹзли óвце;*

зљ: *изљубѝли се, разљѹшѝли се;*

зр: *изрѝнемо, разрѝѝа се (скаче);*

зм: *змија; измешéмо; размóшáмо;*

зн: *знáм, знáју, знáјеш, знáш, знáње; ѝрáзник, ѝрáзници; ѝрáзно;*

зн < зм: *ѹзне;*

зњ < зн: *ѝрáзњујемо;*

зб: *збѝра ЦТ; разболувáли се, разбóји;*

зд: *здуван (иструпио); издулá-се, издóјду;*

зѝ: *разѝовáрам, рáзѝовешáн, разѝрáбе;*

чм: *ечмѝк, јечмѝкэѝ;*

шл: *ишли́, ншлó, о̀ишли́*;

шн: *бра̀шно, сѝра̀шно, нева̀љашно*;

шш: види напред т. 224;

шч: *ча̀шче* (чашица за ракију);

шћ < *шк*: *кочо̀шће, ѝчешћи* (пасји) В/Р;

шй: донéсоше од *шúшйе* (паприке);

жј: *мúжје*; в. и т. 181;

жљ: *цржљачи́на* (стара черга);

жњ: *жњé, жњéмо*;

кв: *квó, ²³⁰квáка* ЦТ. *кэ́квó, ш́аквó, неквá, неквó*;

кл: *клас* В/Р; *кланéша* (инструмент кларинет); *одáкле; ѝéкли*;

кр: *кравá/краве, кравáша; нéйокре́йна, свéкра*;

кн: *ни́кне, óкну* (позову);

књ: *нéкња, сúкња*;

кш: *дóкшурá, дóкшурѝ*;

їл: *їлавá/їла́ве, нá-їлаву, їла́д*;

їљ < *їл*: *ш́éїљи*;

їр: *їрад, їрóбје, їрómэш, їра́ње; заїрэ́ју, и́їрају*;

їн: *їно́ј* (стајско ђубре); *лéїне, ѝоді́їне, ѝобéїне, ѝоїáнци* (мишеви);

їњ: *јáїње/јáїњишша, Оїња́ва* Марија;

їд: *неїде́, ни́їде, Вели́їден*. Овде се чује само: *дúња*.

хв > *в*: види т. 193;

цк: *мáлецко* (мало);

цк < *ск*: *наљóцка се* < *наљóска се* (напије се) Ј;

цр: *цре́й*; в. и т. 224.

226. Иако је већ указано на трансформације неких група (*јк* > *јћ*, под одређеним условима, такође: *љк* > *љћ*, а затим: *мн* > *мл*, *шм* > *шн*, *ск* > *сћ*, *нђ* > *нџ*, *зм* > *зн*; *їл* > *їљ*, *хв* > *в*), да наведемо још једну појаву, карактеристичну за јужни део тимочко-лужничких и сврљишко-заплањских говора. На северу је нема. Овде, та појава обједињује наше говоре. То је промена *мљ* > *вљ* > *вњ* у: *зéвња, зевњѝца*. Можда је ово ишло преко *земнѝк* (подрум) > *зевнѝк*, а тек онда *зéвња*. Другачије случајеве дајемо у т. 234. На овим просторима се не чују облици: *їрмље, зимљив, рамље*. Иначе, и овде је *ш́áвно, ш́áвни́ца*.

227. Међу наведеним групама постоје групе које могу стајати на почетку речи, што значи и на почетку унутрашњег слога, и оне

230 *Кво* је сажети облик од *кэ́кво/ка́кво* и познат је на ширем простору источносрбијанских говора с десне стране Јужне Мораве.

које формално показују суседство двају консонаната који припадају различитим слоговима те их, можда, и не треба посматрати као сугласничке групе.

228. У табели која следи даћемо присуство група које смо напред навели, означавајући знаком (+) групу која може стајати и на почетку и у средини речи, а (†) групу која се може јавити само унутар речи (где, дакле, сугласници припадају различитим слоговима). Тачком је означено одсуство групе.

Наша би схема могла бити и потпунија, али забележена грађа није увек омогућавала попуњавање празних места у схеми. Ако је нека могућност везана само за зону I, изнад знака додата је цртица, а ако је то могућност само зоне II, цртица је испод знака.

229. Групе од три сугласника

Најпре неке групе које не могу бити иницијалне, јер их раздваја припадност различитим слоговима:

јдм: *áјдмо*, разуме се, после испадања *-e-*, а реч се може чути и као: *áј^дмо/áјмо*;

јск: *вбјску*;

шкв: *йошквасимо* (укиселимо) млекб; *йбшкваса* (маја за кисељење млека);

нск: *жénска деца́, жénско*;

док би иницијалне групе биле само:

сйр: *сйрэма, сйрэма-се, сйремáли*, а такође и: *исйрíча*;

сйр: *сйрэа, сйрá, сйрижемо, сйру́к*, в. и т. 224. Реч *манисйра* чује се и са упрошћеном групом: *манисйа*;²³¹

здр: *здрáвје, здрáви, здрáво*; али смо једном у Броду чули и забележили и *здрáк*, иначе је на целом простору *зрáк*.

О групама *свр, чвр*, в. напред.

231 Ова реч је са упрошћеном групом и у Белонињу (Сврљиг) - *манисйа*.

	в	ј	л	љ	р	м	н	њ	п	б	т	д	ћ	ђ	ч	џ	с	з	ш	ж	к	г	х	ф	ц	s
в		• +			+		•					•													•	
ј							•				• •	̄		•								•				
л							•														•				•	
љ													̄													
р							•						̄									• •				
м			+	•	+		+		•	•																•
н											• •	̄		•	̄						•				• •	•
њ													+													
п			+	•	+													•			•				•	
б		•	•		+																					
т	+		•				• •	•														+				
д	+		+	•	+	•	+	•			•		+													
ћ																										
ђ																										
ч																										
џ																										
с	+	+	+	+	+	+	+		+		+	+									+				•	
з	+	+	+	•	•	+	+	•			+															
ш			•	•			•		•		+		•		•											
ж		•	•					+																		
к	+		+		+		•	•				•														
г			+	•	+		+	•															+			
х																										
х																										
ц							+																			
s																										

О РЕЗУЛТАТИМА РАНИЈИХ ГЛАСОВНИХ ПРОМЕНА

230. Представљањем свих забележених консонантских група показан је, у ствари, њихов савремени инвентар. Из прегледа тих група и наведених примера види се да се неке изворне задржавају, а неке егзистирају као резултат различитих асимилационих или дисимилационих процеса. Због тога такве групе и појаве неће бити посебно анализиране, како би се избегло понављање примера.

Ипак, на неке ће појаве бити указано, било зато што нису довољно табеларно представљене, било зато што представљају битну одлику истраживаних говора, или, пак, што нам се чини да захтевају бољу систематизацију, а изискују и неко објашњење.

ЈОВОЊАЊЕ И ДРУГА УМЕКШАВАЊА

231. Наши говори показују неуједначено стање када су у питању резултати старог јотовања.

232. Није извршено јотовање групе *-jð-* у облицима глагола изведених од *-иѣи*, чиме се говори ЦТВ разликују од јужно-моравских говора:²³²

кој да *дојде* Б, да *дојдеш* Ј, *дојдѣмо*, *дојдѣше* овѣа Банковци Г, *дојду* В/Р, рѣднине *дојду* В/Р, *зајду* (заобићу) В/О, *најде* К П Р/М ЦТ, *ѣојде* војска ЦТ, па *ѣрејдемо* (прећемо) КД, они *ѣронајду* (пронаћу) ЦТ.²³³

233. Истрвени су резултати јотовања у трпном придеву и то:²³⁴

а) код глагола са основом на *ѣ, б, м, в*: *куѣен* лѣб В/Р, са(д) *куѣене* врѣче Г, *куѣено* платнѣ Г, *носи куѣено* Р/М, *куѣено* брашно В/Р, не *куѣену* Р/М, *љубена* девојка ДП/К КД Р/М, *ѣриљубене* главе (састављене) Б В/Р Д/Л; *ѣрелѣмен* колѣч ДП/Б П ЦТ, *слѣмена* сѣнка КД П, ^о*вамо сѣремено* КД, како је *сѣремен* Р/М; *осѣѣвен* В/Р, *ѣравене* свѣдбе В/Р КД Р/М, *наѣравена* колиба ЦТ, *наѣравено* КД, *нејалѣвен* вољ В/Р, *сасѣѣвено* Бт, *слѣвене* слѣве В/Р К Р/М;²³⁵

б) код глагола на *ѣ, ð*: *закѣѣена* девојка КД, *кѣѣен* кондѣр КД, *носу* кондѣр *кѣѣен* ЦТ, *ѣѣшене* мѣке КД, *ѣлѣѣено* све В/О Д/Р Ј К, *смлѣѣено* све Б ЦТ, тѣг је *уѣѣшен* (ухваћен) ЦТ, *укѣѣено* КД; *заѣрѣдено* Р/М, *оѣрѣдено* В/О ЦТ, овдѣ *рѣдена* ДП/Б К П, такој *рѣдено* Б;

али смо забележили и неколико примера који су примљени из књижевног језика: *ѣрѣћени* опѣнци (као већ готов термин), бѣл *рѣћен* Д/Л, *рѣћена* КД, браће *рѣћени* Р/М, *рѣћен* дѣвер Р/М. И *рѣћени* брат, *рѣћени* дѣвер живе као термини, док се реч *рѣћен* често користи у административном језику, па то објашњава њихову употребу поред *рѣден* и сл;

в) код глагола с основом на *с, з*: *исѣрѣсена* Гр К П Р/М, *исѣрѣсена* девојка Г; облик *ѣрошена* девојка опет је термин у свадбеним обичајима и свадбеним песмама; све *кѣсено* Р/М, *носено* Г, *омѣсено* КД П, *ѣреѣѣзен* Б В/О, *ѣревѣзено* Б В/Р ДП/К ЦТ.

Глаголске именице, настале од оваквих трпних придева, такође су без јотованог сугласника основе: *ѣоѣѣње* П; *љубѣње* Р/М; *ломѣње* ДП/Б; *јалѣвѣње* В/Р, *ѣравѣње* В/Р ЦТ, *славѣње* Д К Р/М; *киѣѣње* КД, *ѣѣѣѣње* Ј К; *ѣрадѣње* В/О ЦТ; *косѣње* В/О Р/М, *носѣње*

232 ПИДиј 117.

233 АБДиј 129.

234 АБДиј 152; АППСД 46.

235 Појаву региструје Н. Богдановић у АП 114.

Б Д/Л, *ѿросење* П Р/М; *ѿазење* ДП/К, *музење* П Р/М; *делење*, *молење*;

г) код глагола с основом на л, н: *напрѣд^Т билі дѣлени* Р/М, све је билó *исѿделено* Р/М, *одсѣлени* Б, оні су *одсѣлени* ДП, *ѿодѣлено* П, *сѣлени су* В/О;

Нисмо забележили примере трпног придева са н, али имамо примере као: *бранѣње*, *канѣње* (нудити, канити), *ценѣње*. Како се јављају именице *бранѣње*, *канѣње*, *ранѣње*, а трп. придев је само: *брањен*, *кањен*, *рањен*, мислимо да су ту у питању дисимилациони разлози, отуда: *н:њ* у *бранѣње*, али је само *брањен*, *кањен*.

Познато је Белићево тумачење да су резултати старог јотовања изгубљени напуштањем старог начина образовања по обрасцу: *куѿи-ен* > *куѿен* > *куѿен*,²³⁶ и појавом новог образовања са *-ен*, које се додавало на сугласнички део основе, *рад-ен* (према глаголима који нису ни имали *-и-* у основи): *украден* < *украд-*, *скубен* < *скуб-*, *ѿлеѿен* < *плет-*.

234. Трагове старог јотовања имамо у облицима презента и радног придева глагола са лабијалима у основи где се, обично, после декомпоновања групе *-вљ-*, настале тим јотовањем, задржава *-љ-*: *осѿѿаљамо/осѿѿаљал* В/О ДП/Б ЦТ, на главу *сѿѿаља/сѿѿаљала* В/О Г ЦТ, не *сѿѿаља нѿки/сѿѿаљал* Д, сви *сѿѿаљају/сѿѿаљали* К.

235. Задржава се и алтернација непалатални/палатални сугласник у случајевима типа:

клан/заклан према: *кољемо* јагње Р/М, *кољу* јагњишта В/Р, *закóље* се овца Ј, *закóљемо* свињу Р/М; *мліво* према: *самѣље* ДП/К КД; *меѿла* према: *меѿлике* нарасле (брезе) В/Р Р/М ЦТ; *налива* према: за *налеву* Ј; *сукáло* према: *сукáлка* (оклагија) Г КД Ј; *ѿркóли* према: *уѿркаља се* Ј КД.

236. Ново јотовање није доследно извршено, па имамо:

1) *ѿ, б, м, в + је* > *ѿје, бје, мје, вје*:

а) код збирних именица: *сноѿје* сѿм врзувала Р/М, *сноѿје* В/Р ДП КД; *ѿрóбје* В/Р ДП Ј К КД, у *ѿрóбје* ЦТ; *Лóмје* мт. В/Р; *нема здравје* Бт, *немамо здравје* Б В/Р КД;

б) код придева: *дѿвѿи* П, изеду *дѿвје* свиње Ј, *дѿвјо* ЦТ, *дѿвјо* пиле (птица) В/Р, *кравјо* млекó В/Р;

в) у осталим случајевима: *Бричѣвја* мах. Б, *Ковачѣвје* фам. К, *Колибје* мах. Д, *Скоѿје* В/Р, *Слиѿје* мт. Г, *Сушевје* мах. Г.

236 АБДпј 151.

Овога јотовања нема ни код облика множине грађених наставком *-је*: *Ўвје* мт. В/Р, *Рўйје* (<рупе) село Р, *црвје* В/Р П.

Облик *дрвја* мислимо да је настао контаминацијом:

дрв + је > дрвј-е
дрвја;

дрв + а > дрв -а
дрвја П ЦТ, *дрвја* исéкли В/Р.

2) *ш*, *џ* + је > *шје*, *џје*:

шрўшје П, *шрўшје* насечé Бт ДП Р/М (обе зоне), али смо забележили и облик: бра́на (примитивна дрљача) од *шрўће* В/Р, за који мислимо да је примљен из књижевног језика.

237. Познат је облик *цвеће* у оба говора,²³⁷ према *цвечице* у I зони и *цвећенце* у II зони (в. и т. 215).

238. Облик *људи* забележен је у II зони, а у I зони као *љўће* (*љўће*, пуно *љўће* В/О) и *љўћи* (млади *љўћи*; помреше *љўћи*, стари *љўћи* В/Р К П), а то би могао да буде контаминан облик:

људ + и > лјуд - и
љўћи,
људ + је > лјўћ - е

будући да се и облик *љўћи* често чује од старијих становника.

239. И у говорима ЦТВ позната је реч *родљаќ>родљаџи*, на целом простору, а и шире од тога. За њу у ЛГ читамо: „Мало је чудна појава јотовања са *љ* у речи *рођаќ* (родљаќ). Међутим, ту није у питању старо *љ*, већ епентетско *л* (!)“, а онда се упућује на „Рефлекси са *љ* били су формиран пре уношења те црте у јужно-моравски и даље“ (27 - Говор Јањева 38). Мислимо да се овде може помишљати и на аналогију према: *род-љив/ос-т/*, или је у питању творбени морфем *-љаќ* (уп. *весељаќ*, *сељаќ*...).

3) *с*, *з* + је:

240. *клáсје* (обе зоне); од *ī(в)óзје* В/О, *лéмезје* П, *лóзје* Р/М, камен мбдри што за *лóзје* Р/М;

У ову групу сврставамо и случајеве:

сј < *сшј* код збирних именица: *брéсје* В/Р Гр Д, *лúсје* П, од ора *лúсје* Д/Р, *шлáсје* В/Р ДП/Б К КД Р/М ЦТ, *Раскрéсје* мт. В/Р Д Ј К Р Р/М, *раскрéсје* (раскрсница) В/Р КД (обе зоне), као и плуралне облике: *дóјду шбсје* В/Р, *голéми му лúсје* (кад није листове) ЦТ.

237 Скок I, 282 1. (...) „кол. на -је цвијеће.“

241. Пример *lišće*, забележен у *Бишврђи*, може значити започет процес умекшавања или непотпуно¹ примљени књижевни облик *лишће*.

242. Мада на овим просторима, због климатских услова, винова лоза није гајена, забележили смо *зј < здј: ĭrǒzје* В/Р П ЦТ.

Задржава се група *зј* код присвојних придева: *кǒзја* длака В/Р К П, *кǒзјо* млекó В/Р ДП/Б КД, *кǒзји* рог ДП/Б КД, али:

243. л, н + је > јотоване сугласнике *љ, њ: зéље* (купус) В/Р, *тǒј зéље* КД, *једý зéље* Ј (овако за обе зоне);²³⁸ „зел- значи исто што и *зелен (...)*“, а одатле и *зељаник* и сл.

Овде сврставамо и умекшаваће облика *Јéље* мт. настао од *Јéл+је*, вероватно деловањем дисимилационих разлога;

ĭрње (обе зоне), *ĭрање* (обе зоне).

244. Видели смо, извршено је ново јотоване код глаголских именица са -н + је: *иĭрање* до могање (док се може) В/Р ДП ЦТ, за *клање* свиње ДП, *којање* Ј, *орање* П Р/М, *ĭружање* Р/М, *сновање* за црге КД, на *сĭрeљање* Р/М, *ĭкање* В/Р ДП/К (исто за обе зоне); истина, чули смо, такође, као термин *рањеница* свиња (в. и т. 233).

ПОРЕМЕЋАЈИ У РЕЗУЛТАТИМА ПАЛАТАЛИЗАЦИЈЕ

245. Одступања од палатализације забележили смо у следећим случајевима:

а) код присвојних придева изведених од женских имена на -ица: *Радицина* ћерка ЦТ, *Даницина* деца Б Д/Л (данас честа појава);

б) код облика 3. л. през. мн.²³⁹

к > ч: вучу дрва ЦТ, *навучу* капу КД, *обучу* се лепо В/О, *ојечу* јагње за славу П ЦТ, голем леб *ĭечу* К, *ĭечу* ка^н имају П, *сечу* све Д, одма *свучују* П;

ĭ > ж: прву се *ĭосĭрижу* Бт В/Р К П, па *мóжу* све Б Д/Р Ј К, тој не *мóжу* (могу) Р/М, бвце се *сĭрижу* у лето В/Р Гр К Р/М, од Дукови се *сĭрижу* ДП/К;

х > ш: вршу с коњѝ ДП/К КД П ЦТ, *вршемо* раније П Р/М;

в) код облика императива: *сечѝ, сечи/сечеше* В/Р ДП/Б ЦТ, *ĭечи/ĭечеше* Д К П, *врши/вршеше* сэг ка^н нема П, *сĭрижеше* га (дете) П.

²³⁸ Скок III, 648 д. (...) „зел- значи исто што и *зелен (...)*. Апстрактом на -је зéлје у (...).“

²³⁹ НБАП 124. „У придевима изведеним од личних имена на -ица задржава се *ц: Даницино* имање, *Зорицин* меда, *Радицино* дете.“

Ова појава, исто тако, има знатно ширу ареу у штокавским говорима. У питању су аналошка уопштавања (*вучем* - *вучеш* - *вучемо* - *вучу*; *вршем* - *вршеш* - *вршемо* - *вршу* према односу који имамо у: *скачем* - *скачемо* - *скачу*; *скóчи* - *сéчи* и слично).

ЈЕДНА ЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ

246. Сем примера које познаје и наш књижевни језик, забележили смо и другачије случајеве:

а) као у књижевном језику: *заїрејци* Р/М, *корујка* (жлеб) Р/О, онџа *оїїадак* КД, *слајше* учи Д/Л, *їешке* мўке КД;

б) 2. л. императива мн. после испадања -и-: *бешїе* од *кїшу* ЦТ, *дршїе* се за *руке* Б Р/П (остали примери у т. 428);

в) *їешак* живóт бїл КД, млóго *слашак* лéб^н Р/М; свакако аналогно према: тешка, слатка;

г) *каї*-си рéкнy В/Р Р/М ЦТ, *кад*^м-се црни Р/М, *оїїуд*^м-стїгоше Р/М, овде *їред*^м-кўћу Р/М, *їред*^м-Свет-Илїју П, *сад*^м су пошїшане Бт, *снeт*^к-се тóпи у мáј В/Р;²⁴⁰

д) *мóж*^м такóј да бóде В/Р КД, *мўж*^м пóгину Р/М, *мўж*^м се кáчи (пење) КД.

АСИМИЛАЦИЈА ПО МЕСТУ И НА ЧИНУ ТВОРБЕ

247. Подоста је консонантских парова у којима се врши прилагођавање изговора. Фреквенција речи са таквим паровима је неуједначена. Појава је позната и другим говорима.²⁴¹

мї > *нї*: *їанїим* Б В/Р Р/М, ја *їанїим* Г, мо (ма) ко не *їанїим* ДП/Б, *їанїим* га ЦТ, јóште *їанїим* ЦТ;

нї > *мї*: *едэмїуї* Б В/Р Д, билó *емїуї* Гр К П, не мош сáмо *емїуї* да бóде КД;

вн > *мн*: *осáмнемо* КД, *рамнїшїе* В/Р Г, *їма* и *рáмно* Г, *самнўло* Г;

вњ > *мњ*: *самњўје* Г, *самњўшка* (свитање) Г;

їл > *їљ*: волóви *їеїље* (често се чује *вучу*) В/Р ЦТ, *їеїљї* ју (краву) П;

кл > *кљ*: *кљешїеви* за говéда В/Р П ЦТ, нóђе *кљешїаве* (криве) К П;

їн > *їњ*: *їњездó* В/Р П, врáнско *їњездó* Б ДП, прáве *їњезда* Б ДП;

240 НБББП 36; НБАП 118.

241 НБББП 36; НБАП 119, и напомене 200 и 201.

мљ > *мњ*: *зёмња* Б Г Ј К П, *земња̀но* П, *земња̀на* К, *ту̀рамо* на *зёмњу* В/Р;

мљ > *вњ*: *зевња* Д К П Р/М ЦТ, *зевња̀ни* кондир Д/Р, каквѣ *зевње* оставили Ј, класирали *зевњу* Ј, *лѣка зевња* К, по *зевње* Бт, чистена *зевња* Д/Л (А. Белић ову појаву објашњава утицајем назалних гласова.);²⁴²

шл > *шљ*: *шљѣмови* остали после рат В/Р К ЦТ;

жл > *жљ*: тој су *жљуне* (птице жуне) Г, - само овај пример, јер се у другим насељима чује реч *жлѣшунџа/жлѣшунка*;²⁴³

шн > *шњ*: *јмам вршњик* још Р/М, *имало е вршњици* ДП/Б, *јѣсени се беру лѣшњици* ДП.

АФРИКАТИЗАЦИЈА

248. Из додира пловива и фрикативних гласова добијају се африкате,²⁴⁴ а појава је пропраћена и упрошћавањем новостворених група:

ѣц > *ѣц*: *крава лиѣцала* ЦТ, *лиѣцало* В/О В/Р, *кокбше лиѣцужу* П, *ѣцѣша* га јуре (вампира) В/Р, *мужи ѣцужу* КД, *ѣцужемо* и ми ДП/К КД (в. и т. 222);

ѣц > *ц*: *Карловац крѣцки* В/Р Р/М, *овај свецки рат* ЦТ, *први свецки рат* ДП/К;

ѣс (<дс) > *ц*: у *Грацку* (село) Ј, *пѣп брѣцки* доодил Д/Л, *љѣцки* Д/Р, *неѣ све љѣцки* К, *Ќкрицко језеро* ЦТ, *ѣцели се* *младиња* (млади, омладина) В/О, *син се ѣцѣл* Д/Р, *там ѣцели* В/О П, *ѣцѣѣ* В/Р Г Ј КД, *ѣцѣѣмо* В/Р П ЦТ, *ѣцѣѣш* (одсејеш) *брашно* Бт, *ѣцѣѣра* (јутрос, овога јутра) В/Р ДП, *ѣцѣѣримо* *млеко* ЦТ;

ѣш > *ѣч*: *дѣси се да лиѣче* *овца* В/Р ЦТ, *не успева ѣченица* *овдѣ* В/Р П ЦТ, *ѣченица* Г Д КД К, *купимо ѣченично* *брашно* В/О В/Р Д/Л ЦТ;

ѣш (<дш) > *ч*: *ѣѣѣва* (подшива) П, *ѣѣѣвамо* га П, *ѣѣѣшан* (подшишан) ЦТ, *младожењу ѣѣѣшужу* Д ЦТ;

ѣс > *ц*: *неѣ-се кајеш* (нећеш) Б ЦТ (в. и т. 422);

ж > *ц*: *ѣандари* *раниѣ* В/Р КД ЦТ;²⁴⁵

жб > *ѣб*: *вѣѣба* *војску* В/Р Р/М ЦТ, *ѣбун/ѣбунѣ* Д/Л П.

242 АБДјј 225-226.

243 Опширније о овој појави говори НБ у АП 120.

244 АППрирода 163. „По својој физиолошкој природи африкате се разликују од свих других сугласника - како од експлозивних тако и од фрикативних - и због тога њихова артикулација још од раније привлачи пажњу фонетичара.“

245 НБАП 121, и напомене 206-209; ЈМГЛ 32; РСЛев 291. Појава у говору ЦТВ није раширена.

ДИСИМИЛАЦИЈА

249. Промене у неким консонантским групама настале су и под утицајем дисимилације. Појава је позната на ширем простору,²⁴⁶ а за говоре ЦТВ записали смо следеће примере:

мн > *мл*: *млбѝо* Б Г Ј Р/М ЦТ, *млбѝо* знам К КД П;

мн > *вн*: *ѝввно ѝма* Б В/Р Д/Л ДП/К К П Ц/Р, *шѝвнина* П, *шѝвно* В/Р Гр К П ЦТ;

мњ > *мљ*: *сумљамо* В/О ДП/К Ј К П Р/М, *сумљѝв* Б Д/Л ЦТ;

мѝ > *нѝ*: *наѝунѝај гѝму* Б В/Р ЦТ, на *ѝунѝу* за бенѝн ЦТ;

ѝљ > *кљ*: *ѝекљај* Г КД, врже се *ѝекља* (петља) Б ЦТ;

дм > *ѝм*: *Гмѝшар* Б Г Ј, *Гмѝшровдан* В/Р П Р/М ЦТ;

дл > *ѝл*: *ѝлешѝо* ЦТ;

сн > *сл*: *слимање* (снимање) К;

сц > *ц*: *вблеше дициѝлѝну* Д/Р, држал *дициѝлѝну* Р/М, *ицѝди* (исцеди се) В/Р П, *ицѝѝмо* Р/М, *ицѝѝена* дрва ЦТ, *ицѝцамо* (цркнемо) дизаѝѝи КД, *рацѝѝи* П; *мѝне оцудѝло* (осудило, облик је, вероватно, настао по аналогији);

шч > *ч*: *ѝуче* (гушче, мада на овим просторима гуске нису чуване), *ичашѝл* нѝгу ДП/Б, *ичѝѝка* се КД К, *ичѝѝа* се Б В/Р ЦТ, *рачѝшѝено* гѝвно Гр К.

ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА

250. Дисимилација се јавља као: а) замена једног сугласника другим и б) као испадање сугласника.²⁴⁷

р > *л*: *слимање* на *лѝнѝер* К;

р > *н*: *шанѝарѝѝа* ЦТ;

н > *л*: *залима* се нештѝ (занима се) В/О, *слѝма* ме Бт, да га *слѝмаѝе* В/О, да те *слѝмају* В/О;

р > *ф* : *инѝенѝрани* у Бѝгарску Г ДП/Б, *вѝна* се *соѝѝра* (сортира), *комѝѝр/комѝѝри* (на целом простору);

л > *ф* : *блаѝосѝви* га баштѝ (отац) ДП/Б Р; *дава блаѝосом* Б ЦТ, *Борѝсов* ЦТ, *Раѝдосом* В/Р Ј КД;

н > *ф* : *бѝл комаѝанѝ* ЦТ.

Овде се могу сврстати и примери упрошѝавања групе *вљ* испадањем *в*: *заборѝлам* КД, *оѝрѝља* Б Д/Р, *осѝлаља* ги ту ЦТ, да *ѝоѝрѝља* ДП/Б, он си *расѝрѝља* ЦТ, *сѝаљају* К КД, тудѝ су вој *сѝлаљали* ЦТ (в. и т. 201).

²⁴⁶ НБББП 43; НБАП 123.

²⁴⁷ НБББП 44; НБАП 124.

ИСПАДАЊЕ СЛОГОВА

251. Слогови испадају:

а) на почетку речи: *јама балáнша* П, *прави балáншу* К, *оболéла од бркулóзу* Б;

б) у средини речи: *Гру́ндол* (<Грујин дол) Б, *Де́невски* (<Деји́невски) рјд мт. Б, *Де́неви* (<Деји́неви) мах. Б, *емју́ш* Б, *Или́н* (Илијин) дэн П, *исна* (истина) ЦТ, *ко* (како) баталíмо П, *ко-га зову* Г, *ви ко-га ка́жете* Г, *ко-си је наредено* П, *за кво* (какво) да е Г, *бóлести неквé* Г, *неквó* (некакво) П, *не-гу зна́л* Ј КД, *не-ми ни́шта* Р/М, *оздóл* на́йду Р/М Д/Р ЦТ, *оси́ва се* (одазива се) В/Р Р/М, *Си́ ка́мен* (Суви) КД, *Си́е́неве* (Стеји́неве) мах. Г;

в) на крају речи: *ка* (када) дóјду К Б П, *ви́ш* (видиш) П, *ка* (када) дóјду Б К П, *на́зем* К КД П Р/М, *не пíје ни́ш* (ништа) Д/Л, *пости́јали смо на́зем* К П, *са* (сада) не слáвимо П.

ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА

252. Испадање је најчешће регистровано као потпуно испадање сугласника, ређе као делимично редуковање, из сугласничких група или у сантхију.²⁴⁸ Примере код којих је вршена и нека друга гласовна промена овде нисмо наводили јер ће то бити учињено посебно (в. т. 248).

й, б: *се́йембар* В/О; а за *б* је записана само реч *амрél*, примљена са стране (на целом простору);

ш, ð: *бо́иасшво* П, *йре́йосшавка*, такó се ка́же Р/М (и на целом простору), *вóл йéсшo* кíла ДП КД, *да ме йро́илне* (<глэта) К ЦТ; *о́жњешo* В/Р, *све о́жњешo* Г ЦТ, *осéкли* би Г, *осéчена* б́ука КД, *йо^oсéшш* Р/М, *йрэ́зору* (пред зору) КД, *йрэседник* Б В/Р П;

ї, к: *са^ї* нéма Б, *шэ^ї* да б́уде К П (делимична редукација); *стáри чешíре* шíли В/Р ДП ЦТ;

в, ј: донесé б́уку (букву) за бэ^адњэк В/Р, дóле рáсла *сика́* (зуква) В/О, нéма овде *йрáске* (праскве) В/Р П ЦТ. Остала испадања *в* и *ј* в. у т. 180, 190.

253. Редовно је и испадање *в* из групе *вљ* код глагола и глаголских именица. Примере в. у т. 250.

О положају *в* у облицима трп. придева в. т. 435.

Ј у сугласничким групама дато је у т. 225.

254. *м, н*: *исѣкѣшор* ЦТ, *Милѣѣша*, старији облик (>Милентија) ЦТ (и на целом простору), *ѣашалоне* за мѹжје П; *вайѣр*, старији облик (вампир), дбјде *вайѣр*, нембј се *увайѣриш* В/Р ЦТ;
р, ф: *комѣир/комѣирѣ* В/Р, сáдим *комѣирѣ* Б Р/М; све тој *мољѹзи* (муфљѹзи) Б.

И овде су у питању резултати различитих међугласовних процеса (уп. *сейѣш* - > *сет*-, *мосѣш* > *мос*, *одс* > *ос*, претпоставка > препоставка и сл).

На претходним страницама било је и понављања појединих примера - било да је реч о судбини сугласничких група, било да је реч о асимилационо-дисимилационим процесима. То је чињено свесно, како би се добила потпунија слика о консонантизму овога говора. Чини нам се да овакав поступак може само да обогати наша сазнања о говору ЦТВ како као говорног индивидуалитета тако и као дела призренско-тимочке говорне скупине као целине.

УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА

255. Мада ова појава није видније заступљена,²⁴⁹ ми смо забележили следеће примере:

д: да га вáти *здрáк* (једном чули) Б;

м: *окѣбмбар* В/Р П (и на целом простору);

в: *јáнувар* В/Р, *карáвула* П;

р: *врѣверица* (на целом простору);

л: *дóлња* ДП/Б, *Дóлња* Бѣстрица ДП/Б, *Дóлњо* Гáре ДП; вероватно аналогно према *дол*-е (стари облик).

љ: *крѣѣвѣљали* Д/Л, *обрáдљиво* Г, *оѣрижљак* (вероватно је ж настало под утицајем уметнутог *љ*; јер се остатак сена које се избацује из јасала назива *оѣризине*) П, *ѣужáвља* ЦТ, *бдим* (ходам) на *ѣѣáкље* В/Р ДП/Б; уз много аналогија;

н: мбј *ѹјка комендијáш* бѣл ЦТ, прáви *комѣндије* Б ДП, нбсеше *шумáдѣнско* одѣло (дошло аналогијом од *Шумáдинка*, кóло *шумáдинка*) ЦТ.

Дакле, најчешће су у питању туђице, а те речи, зна се, могу бити изложене различитим променама при уласку у неки народни лексикон: зависи ко те речи уноси у неки говор.

МЕТАТЕЗА

256. Појава је ограничена на мали број група и речи.²⁵⁰

249 НБАП 129, и напомена 230.

а) Група *зј* је без метатезе на целом простору говора ЦТВ. Примере в. у т. 240.

б) *Гáрва*, *Гарвѝл* Бт В/Р К, *инфра́к* (инфаркт) В/О КД Р/М ЦТ, *осáвне* (осване) Ј КД, *сáвну* (свану) В/Р П, *савњу́је* (свиће) Б П, *савњу́шка* (свитање) П Р/М, *ѝокрѝва* (коприва) В/Р П, *мбзак ѝомереѝѝла* (пореметила) Б, *ѝрецавѝѝеше* сли́ве (прецветаше) П, *цавѝѝ* (цвета) П ЦТ, *цавѝѝáла* (цветала) В/Р П, *цавѝѝу́* (цветају) В/Р КД П, *сѝршељ* (стршљен) П. Појава је позната и многим другим говорима.

СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ

257. Мада се звучност сугласника на крају речи чува, забележили смо примере са делимичним и, само неколико, потпуним обезвучавањем:

Беоѝрад^ѝ Б, *бѝлмуж^ѝ* Д ДП П ЦТ, *Брѝд^ѝ* Ј, *ѝла́д^ѝ* П ЦТ, *ѝлѝт^к* Г Д Ј, *кад^ѝ* Р/М П, *кэд^ѝ* Д/Р ЦТ, *лѝб^ѝ* Д Р/М ЦТ, *мѝд^ѝ* В/О, *мѝж^ѝ* Б Р/М ЦТ, *наѝрѝд^ѝ* Р/М, *на́род^ѝ* В/О, *но́ж^ѝ* П, *одо́вуд^ѝ* Д/Р, *оѝу́д^ѝ* В/О Д/Р Р/М, *ѝрѝмлаз^с* ЦТ, *ра́д^ѝ* Р/М, *рѝд^ѝ* Ј ЦТ, *рѝд^ѝ* В/Р Ј, *рѝж^ѝ* Р/М, *саѝ^к/сѝт^к* Б Д/Р Р/М ЦТ, *са́д^ѝ* Б П, *сѝѝѝт^к* В/О П Р/М, *ѝаѝ^к/ѝѝѝт^к* ЦТ, *ѝа́д^ѝ* Р/М; Ово је честа појава у нашим дијалектима;

каѝ В/О В/С, *лѝѝ* (хлеб) В/Р П, *наѝрѝѝ* В/Р К П Р/М, *одо́вудѝ* К, *мѝѝ* В/О, *му́ш* Бт К, *рѝѝ* В/Р, *сак* (сад) Б, *саѝ* (сад) Б Гр К; - појава обична у јужнијим говорима.²⁵¹

258. Забележили смо и неколико примера прелажења безвучних гласова у звучне:

Борѝз В/Р, *брѝз^с* (брест) В/Р П ЦТ, *кукуњѝж^ѝ* ЦТ, *кукурѝѝ* ДП/Б, *мѝз^с* (мост) Г К П, *ѝерчѝѝ* (перчин, плетеница косе) ЦТ.

АКЦЕНАТ

259. Акценат говора ЦТВ је експираторан, без опозиције по квантитету и квалитету и представља гласовни удар којим се по јачини и дужини један слог издваја из гласовне целине.

А. Белић описао је тај акценат имајући подручје призренско–тимочких говора у целини.²⁵² Истакао је да је он најближи

250 Појаву истиче и НБ у ББП 45 (као секундарне консонанте) и АП 133. ЉЦ у ГЛ не региструје ову појаву.

251 АПИзговор.

252 АВДиј 271.

краткосилазном акценту (старом оштром), може стајати на свим слоговима у речи, а чије место се често подудара са местом које је акценат имао у нашем старом језику.²⁵³ Извесна померања ка почетку речи нашао је у врањском крају, и само ту.²⁵⁴

Каснији описи појединих говорних зона унеколико су прецизирали, а негде и допунили Белићеве закључке.²⁵⁵

260. Наш опис темељиће се на утиску и задржаћемо се на општој слици, износећи запажања до којих смо дошли пратећи живи говор мештана и снимке казивања.

Најпре, чини нам се да акценат наших говора нема оштрине краткосилазног акцента (“) те да је нешто блажа опозиција акцентованих и неакцентованих слогова.²⁵⁶

Други општи утисак јесте да је, свакако, под утицајем књижевног језика и печалбарења по градовима, место акцента код многих речи померено те да има доста дублета који не формирају два система, али ремете онај изворни, старији.

Близина Врањског Поморавља није утицала на систематско преношење акцента са отворене ултимае, иако појединачних случајева има, обично у дублетној форми (*женá* и *же́на*).

Пошто су акценатске прилике на целом простору исте, а примери су узимани из текста ове студије, извори (пунктови) се наводе само онда када је то са разлога унутрашње диференцијације неопходно.

261. Једносложне именице м р са ОП = Н:

а) *кључ*: *кључéви*, *ножéви*;

б) *џлџ*: *џлџóви*, *рџдóви*; *шљéмови*, *слóбови*, *сџбóви*, *дџнов*и; *крсџов*и, али кад овај облик приђе претходном типу, дакле са *-еви*, онда: *крсџéви*, као и *џлоџéви*;

в) *џлџк*: *џлџџи*.

262. Једносложне именице м р са ОП ≠ Н:

а) *џбó*: *џбóя*; *џбóви*/*џбóве*, *волóви*/*волóве*; *коњá* (с тим што је множина ове именице: *коњи*, али и *коњџ* Д/Л, ЦТ);

б) *дрџ*: *дрџá*; *дрџóви*, *свáџов*и, *цáров*и (овде иде и *брáџ*: *брáџа*, без облика за множину), *кúмов*и/*кúмове*; *рóдóви*/*рóдове*.

253 АБДиј 272.

254 АБДиј 282. „А акценат у томе крају у многим случајевима, не у свима, прелази са крајњег слога на претходни.“

255 МСТимок 387; ДБКосово 58; Прешево 338; ВСПољан 411; ВСЦГ 193; ЈМГЛ 27; НБББП 47-48; ЉЦГЛ; НБАП 136; НЗРеч 181; ЈДРеч 13; БМРеч; ДЗПос; НБПарал 109.

256 На ову одлику упозорили су ме и професори Д. Јовић и Н. Богдановић, на чему сам им посебно захваљан.

За говор Пирота и околине Н. Живковић облике множине на -ове даје радикално као: *кумовé, синовé*.²⁵⁷

263. Двосложне именице м р са ОП = Н:

а) *бунáр: бунари́; кола́ч: кола́чи* Р/М, *колачи́* Д (први је облик књишки); *крндáр: крндари́;*

б) *лишáк: лишáци;*

в) *йрáзник: йрáзници; лóнац: лóнци;*

264. Двосложне именице м р са ОП ≠ Н:

а) *зидáр: зидарá; зидари́/зидарé; овако и коза́р, овча́р, врсни́к, мейла́р, руда́р, косáч;*

б) *јелéн: јелéна; јелéни; војни́к: војни́ци, овако и: лека́р, друја́р; родља́к: родља́ка, родља́ци; свира́ч: свира́ча, свира́чи;*

в) *де́вер: де́вера, де́вери; до́кшур: до́кшурa, до́кшури; ја́рац: ја́рца, ја́рци; овако и сџáрац, сџáрца, сџáрци;*

г) са полугласником (у групама -шлэ > шэл и сл.): *йеи́шл: йеи́шла, йеи́шлови; овако и: орáл: орлóви, овáн, веи́р (<йеи́шл, орл, овн, веи́р).*

265. Вишесложне именице:

а) *камења́р: камења́ри; асџени́к: асџени́ци* (греде на темељу куће) В/Р К П;

б) *маџара́ц: маџарца, маџарци; заџреба́ц: заџрејци; ои́знэ^ак: ои́знци;*

в) *манасти́р: манасти́ри.*

266. О акценту појединих суфикца в. ниже где се дају и суфикси осталих родова.

267. Двосложне речи ж. рода показују следеће стање:

Н(јд)	ОП	Н(мн)	Однос са проклитиком
а) <i>жена́</i>	<i>жену́</i>	<i>женé</i>	<i>од жену́</i>
б) <i>вода́</i>	<i>воду́</i>	<i>воде</i>	<i>на-воду, у-тору, на-земи</i>
в) <i>ку́ћа</i>	<i>кућу́</i>	<i>куће</i>	<i>йреи́-кућу, у-йлану.</i>

268. Тросложне именице женског рода:

а) *шэвнина́* *шэвнину́* *у-шавнин*

б) *лива́да* *лива́ду* *лива́де* *на-лива́ду*

в) *йлана́ина* *йланину́* *йланине* *у-йланин.*

269. Од именица мушког рода на -а, које припадају истој врсти као и именице женског рода, одступања су код:

а) *башшá, чича* које имају ОП *башшу́, чичу́*, а множину: *башшéви, чичéви, дедéви* (кад није: моји́ дéде и сл.);

257 НЖРеч 181.

б) кад су именице ж. рода IV врсте пришле именицама м. рода, онда имају акценат: *жál: жáлови*, као и: *йећови*, дакле као код одговарајућих именица м. рода.

270. Именице средњег рода имају следећу дистрибуцију акцента:

а) *врай̄лб: врай̄лá; млекб;*

б) *јајце: јајца*, овамо и: *селб*, а затим: *шелé, йрасé, кошлé, йрушé, йушé, кошé* (без праве множине);

в) *врело: врела*, овамо и: *брдо, свéшло, йíле* (без праве множине).

О устаљеном акценту глаголских именица на *-ба, -ње* в. ниже.

271. Збирне именице за ознаку колектива живих бића такође имају устаљен акценат:

а) *йилиш̄ӣа, деч̄иш̄ӣа;*

б) *девојч̄е̄й̄ӣја*, а овако и: *бур̄е̄й̄ӣја, ко̄шл̄е̄й̄ӣја, кравајч̄е̄й̄ӣја.*

272. Код једног броја хипокористичких изведеница успоставља се следећи однос основе и изведене речи:

кућár:кућárче; самár:самárче;

срнá:срнче;

кућа:кућица;

сест̄рá:сест̄р̄ица, овч̄ица, коз̄ица, свињ̄ица;

ја̄т̄ње:ја̄т̄њенце, йрас̄енце; деш̄é:деш̄енце.

273. По правилу, члановане форме (са постпозитивном чланском морфемом) не мењају акценат: *Милénкош̄о* (Милénко), по *двб́рав* (двб́р), *кр̄с̄й̄э̄ш̄* (кр̄с), *човéкан* (човéк); *зимáва* (зимá), *бáбаш̄а* (бáба); *деш̄éво* (детé), *брош̄о* (бро); *муж̄иви* (муж̄и); *женéй̄е* (женé); в. и поглавље о члану, т. 278. Одустајање од овога правила огледа се у примерима типа: *злáш̄о:злáш̄ош̄о; волб́ве:волб́веш̄и.*

274. Извесну устаљеност акцента показују и заменица, а овде дајемо неколико типова придевских заменица:

овб́л̄хи:овб́лка (и сви остали облици), као и *ш̄б́л̄хи, онб́л̄хи;*

кол̄х̄и:колкá, колкб́ (и сви остали облици);

овакз́в:оваквá, оваквб́; а тако и: *ш̄экз́в, онакз́в.*

Префикси којима се граде општи и одрични облици преузимају акценат, а неодређени не. Дакле: *св́акакз́в:св́акаквá; н́икакз́в:н́икаквá*, али *некэкз́в:некаквá.*

275. Кардинални бројеви имају следеће акценте:

једán, ОП једнб́а, двá, ш̄р̄и, чéш̄ри, йéш̄, шéс, сéдом, б́сом, д́евей̄, д́есей̄, јединáес/јединáесе/јединáес, дванáес, ш̄ринáес, йе̄ш̄-

наес, шеснаес, осомнаес, дваес, шриес, четерес, њедесé, шесé, се-домдесé, деведесé.

276. Описни придеви с акцентом на секундарном полугласнику имају однос: *добэр:добра́, добро́, добрб́*, чланована форма: *добрѹјаш*. То је исти однос као код именица типа: *ѡѡшл:ѡѡшлá*; заменица: *ѡэкэв:ѡа'квá*, или радног придева: *дошл:дошлá*.

О акценту облика компарације в. ниже, док би се о акценту аналитичког компаратива могло рећи следеће:

компаратив најчешће има два акцента: *пб добэр/дóбар*, зато се чини да ово нису сасвим сложенице, већ се осећају две речи;

али: а) *ѡбмлад* = млађи;

б) *ѡбмањи* = омањи;

в) *ѡб мањи* = мањи, маленији.

Тамо где нема могућности за семантичку дистинкцију (б:в) има услова да постоји један акценат (пб-) и осећај да је реч (млад) срасла са речцом (по).

Запазили смо да ни код суперлатива није до краја остварено удруживање префикса и другог конституента. Док је код: *најѡрво дóјде кум; најѡоро ми ѡролázимо, наше је најлошо*, дакле изван придевске сфере, акценат један и несумњив, у примерима: *највéћи вр, најудáљени смо* већ се осећају два акцента, да не говоримо о раздвајањима *нај је дóбар* и сл.

277. О устаљеном акценту глагола у неким морфолошким категоријама в. ниже, а овде бисмо додали да облици аориста показују однос:

а) *дојдб:дојдé; дојдбмо*, а тако је и код осталих лица. Овом типу припадају и глаголи: *диѡне, сѡиѡне*;

б) *узé:узе, узе; узéмо, узéшѡе, узéше*. Овом типу припадају глаголи: *рékне* (аор. *рекб:рече*), *овршé* (аор. *овр:óвр*).

Радни придев са секундарним полугласником (-Слъ) има овај однос акцента: *дошл:дошлѹ; ѡшл:ѡшлѹ; реклá, реклб́, реклѹ*.

Са сталним чувањем акцента на истом месту у свим облицима: *имáл:имáла, имáли; узéл, узéли; ѡѡинѹла, ѡѡинѹли* П.

278. Устаљен акценат налазимо у следећим морфолошким категоријама:

а) глаголеке именице на *-ба*; на слогу пред овим суфиксом: *делѹлба, вршѹлба, косѹлба, женѹлба* (делидба, вршидба, косидба, женидба);

б) глаголске именице на *-је (-ње)*: *косéње* (према: *кóсен*), *ѡрасéње, крсѡéње, ѡлáшáње, сејáње, вршéње, музéње* ЦТ);

в) компаратив на *-еји*: *сѡарéј(и), млађéј(и)*, (на примерима из говора исте личности у ЦТ: старéји син и старѹји брат, види се да

прихватање књижевног облика *шарији* прати и померање акцента на слог ближи почетку речи, и ближи стандардном облику. Оваквих случајева и изван придева има више: *колкó:коли́ко; добáр:дóбрó; дóбар:дóбро* и сл.);

г) суперлатив на *-нај*: *на́јбољ, најмлад*; в. напред т. 276;

д) императив мн на *-éше* (<*-ѡше*): *дојдéше, видéше, носéше, узнéше*;

ђ) глаголски прилог садашњи на вокал испред *-ечи/-ећи*: *идéечи* П, *седéечи* К, *їледáећи* ЦТ, *иїрáећи* ДП/К.

Дометање партикула не мења акценат основног дела речи: *овдé - овдéва; шúј - шúва*.

Акценатски дублети

279. Овде додајемо један списак уочених дублета. Помишљамо на то да они можда указују на тенденције даљих измена у акценатском систему. Истина, ови дублети настају под утицајима са стране (књижевни језик преко школе и радија, печалбарење, прилив туриста на Власинско језеро и сл.), али они су ту, и видљиви су у свакодневном говору свих генерација:

колáц:кóлац; квáсац, ѡéшак;

добáр:дóбар;

колкó:кóлко;

водá:вóда;

једáн:јéдан.

Атонација

280. Ова појава примећује се у синтагмама које теже да постану акценатска целина:

а) као речи са засебним, али једним слабијим акцентом, остају синтагме које значе топониме (слабији акценат означавамо као (´): *Дибóка-їад`ина; Врли-д`ел;*

б) потпуну атонацију имамо у синтагмама са бројем испред именице: *шри-дána, ѡеш-куће* или са неком другом одредбом: *баба-Рóса, боба-Вáска, свеши-Рánђел.*

Ова појава очигледнија је ако је реч детерминанта краћа: *ча-Мíле, ча-Мíшкó*, скоро „чамíле“, педáна“ (пет дана).

281. Велики број суфикса је под сталним акцентом, мањи изван акцента, а неки се могу наћи под акцентом и изван њега.²⁵⁸ Сталне акценте на неком од завршних слогова имају следеће речи:

-а: їлавá, женá, зимá, косá, лажá, но́та, рукá. У општем падежу код неких се акценат помера напред (т. 267);

- ова*: *осно́ва*;
- ава*: *Дика́ва* (село), *држа́ва*, *дубра́ва*, *мећа́ва*; *ѿресáва*;
- ов*: *ардо́в*, *бирóв*, *лажóв*, *лојóв*, *шарóв*;
- овина*: *букóвина*, *ѿабрóвина*, *меѿликóвина*, *ѿечалóвина*, *црешњóвина* (исти вокал акцентован је и код придева: *ѿабрóв*, *црешњóв*);
- аѿ*: *врѿѿаѿ* (вир, вртлог у реци), *муѿѿаѿ* (мутна вода), *шиѿраѿ*;
- ада*: *ѿрема́да*, *лива́да*;
- уѿ*: *бељчу́ѿ*, *ѿаљу́ѿ* (први снег);
- еж*: *боле́ж*, *ѿрабе́ж*, *србе́ж*, *ѿруле́ж*;
- ај*: *крева́ј*, *обича́ј*; *ѿишљера́ј*; [^]
- уја*: *бурѿу́ја*, *буреѿу́ја*, *девојчеѿу́ја*, *деле́ја*, *збируду́ја* (остацн разних предмета), *раки́ја*;
- ак*: *близна́к*, *лиѿа́к*, *оѿрља́к*, *шума́к*;
- ак*: *ѿеѿѿа́к*, *чеѿѿѿа́к*; *дуба́к*, *реда́к*, *реѿа́к* (репић);
- ек*: *дире́к*, *мерѿе́к*, *ћоѿе́к* (батине);
- ука*: *јаси́ка*, *ѿрсѿи́ка*, *чемери́ка*;
- лија*: *занаѿли́ја*, *Нишли́ја*, *ѿамукли́ја*;
- аљ*: *ваѿра́љ*, *ѿасѿа́љ* (прашина брашна која се таложи на зидовима воденице), али: *чеша́љ*;
- ам*: *зе́ам*, *јерэм*, *јечэм*;
- ан*: *ѿркља́н*, *дува́н*, *ћура́н*, *шоѿа́н*;
- ана*: *Боја́на*, *дива́на*, *Мирја́на*, *ѿоља́на*;
- ан*: *ован*;
- енце*: *буренце*, *деѿенце*, *јаѿенце*, *ѿрасенце*, *ѿеленце*;
- ин*: *арѿин*, *коми́н*, *ѿели́н*, *ѿеѿин* (тетак, теча);
- ник*: *болник* (болесник), *водник* (врста крушке), *војник*, *дужник*, *крвник*, *јечми́к*; али: *ѿласник*, *ѿра́зник*, *ѿуѿник*, *раѿник*;
- ено*: *вреѿе́но*, *коле́но*;
- уна*: *дубу́на* КД ДП П Р, *кучу́на* В/Р Бт, *коѿу́на* ЦТ, *крсѿу́на* ДП, *ѿоловину́на*, *ѿежину́на*, *ѿрлине́на* ЦТ, *цржљачину́на* П;
- ња*: *кладња́* (сложени снопови жита) Ј, *ѿладња́* (сложени снопови жита) Ј, али: *ношња́*, *ра́дња*;
- ење*: *једене́ње*, *косене́ње*, *крѿѿене́ње*, *месене́ње*, *носе́ње*, *ѿрасене́ње*;
- уња*: *самоѿи́уња*, *сироѿи́уња*, *ѿолоѿи́уња*;
- ар*: *ѿоведар*, *воденичар*, *коза́р*, *ѿека́р*, *чува́р*, *шума́р*, али: *кувар*, *ѿисар*;

- ёр*: *инцињёр, маѿацинёр*;
 -*ура*: *бабу́ра, їуду́ра* (врлет, крш);
 -*ош*: *живо́ш*;
 -*оша*: *добро́ша, јакóша* (јачина, снага), *лейо́ша, сїрабóша*;
 -*аћ*: *їолаћ* (пуж), *срндаћ*;
 -*оћа*: *ладно́ћа, мирно́ћа, скуйбо́ћа*;
 -*ув*: *кожу́в, ѿасїу́в*;
 -*эц*: *Гредэ́ц, венэ́ц, врабэ́ц, їледэ́ц* (зеница ока), *квэсэ́ц, конэ́ц, колэ́ц, крсїэ́ц, срдэ́ц*;
 -*їца*: *јереби́ца, їлавї́ца, души́ца, иїли́ца, јуни́ца, крсїи́ца, ѿеїи́ца, ѿаскури́ца, рукави́ца, срчанї́ца, удави́ца*;
 -*ни́ца*: *арни́ца/орни́ца*;
 -*це*: *дрвце́, крилце́*;
 -*ач*: *ковач́, орач́, ѿевач́, свирач́*;
 -*ача*: *зорња́ча, крсїа́ча, црвења́ча*;
 -*оча́*: *бесноча́, лудоча́*;
 -*ци́ја*: *доїоворци́ја* (проводација), *инаци́ја, калаци́ја, ловци́ја, међаци́ја* (међаш, међник);
 -*аш*: *кочија́ш, робија́ш*;
 -*їша*: *Драїи́ша, Љуби́ша, Радї́ша, Сїанї́ша*;
 -*їшїе*: *коноїли́шїе, оїњи́шїе, Рамни́шїе, сїрни́шїе*;
 -*шїна́*: *мушїи́на* (мушкарци), али *же́ншїи́на* (жена) ДП/К;
 -*ја*: *бурїи́ја, делї́ја, кайи́ја, раки́ја*;
 -*је*: *Базарје́, Зелени́че, Јаворје́, снóйје*;
 -*їло*: *бели́ло, жушї́ло, лудї́ло, црни́ло*;
 -*ља*: *вези́ља, ѿлеїи́ља*;
 -*шїель*: *роди́шїель, уїравї́шїель, учи́шїель*.

Део други

О Б Л И Ц И

А. ДЕКЛИНАЦИЈА

282. Сва досадашња проучавања призренско-тимочких говора, почев од А. Белића,²⁵⁹ па до најновијих,²⁶⁰ истичу да је ту систем деклинације измењен у више праваца,²⁶¹ а битно је следеће: општи падеж (са предлозима) преузима функцију свих зависних падежа,²⁶² Изгубила се разлика у придевском виду (сем ретких изузетака), бројеви су постали непроменљиви, поред пуних јављају се енклитички облици (и скраћени, овде је то особеност) личних заменица у свима нашим дијалектима,²⁶³ као и примери удвајања, употреба демонстративне заменице са функцијом члана (у тимочко-лужничком делу призренско-тимочког говора).²⁶⁴

ИМЕНИЦЕ

283. Именице разликују род и број, а честе су промене рода у односу на стандардни језик, о чему ће бити речи ниже.

Деклинација је аналитичког типа, али се налазе и остаци падежних облика у служби прилога (често прави прилози).

Именице којима се исказују само једнина (сингулариа тантум) или множина (плуралиа тантум) понекад се разликују од стања у стандардном језику.

284. Због измењеног падежног система у односу на стандардни језик, овде се, по мишљењу П. Ивића, могу издвојити четири деклинациона типа:²⁶⁵

259 АБДиј 293-299.

260 ПИДекл 195; НБББП 51; ЉЂГЛ 57; НБАП 141.

261 ПИДекл. „Призренски-тимочки систем се разликује од свега што налазимо у осталим говорима; овде је у деклинацији синтетички принцип у високој мери замењен аналитичким.“

262 АБДиј 293.

263 НБАП 141.

264 АБДиј 293; НБББП 51; ЉЂГЛ 80.

265 НБАП 142.

1. град-ф, бунар-ф ствар-ф, болес(т)-ф	мн град-ов-н, бунар-н мн ствар-ов-н, болест-н
2. жен-а	мн жен-е
3. сел-о, пољ-е	мн сел-а, пољ-а
4. унуче-ф, виме-ф небо-ф	мн унуче-та, виме-на ²⁶⁶ мн небе-са.

Први деқлинациони тип

285. *Номинатив једнине* овог деқлинационог типа обухвата следеће:

а) именице мр на сугласник (као у стандардном језику): *крај* е дошъл, расте *лојень* (биљка чији сок ошамућује рибе) ЦТ, неё имáло *йлуї* КД, *йор* (твор) П, *син* дошъл Д, мбјат *човек* П, *унук* ишъл Д;

овде иду и именице мр на -л (које није прешло у о): *дёл* Д/Р, *вёлик койъл* Д П ЦТ, *оръл* В/Р П ЦТ, *йёуел*, *йосъл* П:

б) мушка имена у стандардном језику на -о овде су без тог вокала: *Божил*, *Момчил*, *Радмил*, *Радоил* (на целом простору);

в) именице у стандардном језику жр на сугласник овде су мушког рода:²⁶⁷ *тија бóлес* Г, мбј *будућнос* ЦТ, голём *йлад*^{III} В/Р П, *његов йлујос* КД, *наш жалос* ЦТ, *његов зайовес* В/Р П, неки *јесен* дбјде *ладан* Г, неки *корис* Д/Р, мбј *крв* В/Р П ЦТ, *тэкъв маз* ЦТ, *његов млáдос* ДП/Б К ЦТ, мбј *лењос* ЦТ, голём *милос* Б Бт КД П, *наш мојућнос* тóлки КД, голём *йáкос* (зло, штета) Д П, тóлки му *йáмей* В/Р П ЦТ, *радос* гóлем ЦТ, *напредáшњи реч* ЦТ, *сйáрос* је гáдан Б Д/Р К, онб *сйуд* уватыл КД ЦТ, *његов смрш* ЦТ, *његов сйвáр* Ј К П ЦТ;

г) именице мр и мушка имена на -о: *Брáнко*, *Бóрко*, *брáјко* В/Р, *Милóјко*, *Сшојлко*, *сйарóјко/сйарéјко* Б В/Р ДП Ј КД;

д) именице мр на -а (после губљења х): *йрá* вáрен ЦТ, *орá* (орах) ДП ЦТ, *сиромá* Б ДП/К ЦТ, голём *сйрá* Р/М;²⁶⁸

ђ) именице мр на -е (после губљења х): *йрэ*, *ме*, *сме* (на целом простору).²⁶⁹

266 ПИДекл 204.

267 АБДпј 305; НБББП 52; ЉЋГЛ 62; НБАП 143. НЖРеч. Као именице мр наведене су само *жал* и *маз*.

268 НБАП 143.

269 Исто.

286. *Акузатив/ојшћи њадеж*. Акузатив именица овог деклинационог типа има два облика: ако означавају предмете и опште појмове, онда је А/ОП = Н; за жива бића А/ОП ≠ Н.

А/ОП = Н (у једнини):

спрѐми *ђувѐк* Р/М, понесѐ *засћруї* ЦТ, омѐсимо *зељаник* Д, збѐру *комшилѓк* ЦТ, јѐли *лѐбац* П, обучѐ бисѐран *лићѓк* П, онѐ се кладѐ *оїѓњ* КД, нѐси *їрѐвез* (невѐстински вео) ЦТ, напрѓймо *їрѐм-лаз* (муѓа оваца при уласку у бачију) Г, напрѓи *разбѓј* КД, напрѓймо *саїўн* Р/М, ставу *сїр* Д, нѐма *смїр* Д/Р;

А/ОП ≠ Н (у једнини): ѓма *барѓакћарѓ* КД, *волѓ* овако ватила ЦТ, ѓмамо *врачарѓ* у Црну Траву В/Р, ѓма тўј *дѐвера* КД, приберѐм *коњѓ* ЦТ, она си *муѓа* имѓла ЦТ.

287. *Вокатив јѐднине*. У вокативу јѐднине именица овог деклинационог типа јављају се наставци *-е, -о, -у*. Записани примери могу се разврстати на:

а) мушка имена на сугласник имају наставак *-е*: *Божїдаре, Боїѓмуре, Давїде, Јовѓне, Пѐћре, Сћојѓне;*

Бѓбане, Бѓјане, Дрѓѓане;

наставак *-е* имају и хипокористична мушка имена типа *Бѓћица*: *Бѓћице, Ђѓкице, Јѓвице, Пѐрице, Тѓћлице*, али смо запазили и примере: *Јѓвицо, Пѐрицо* (изговорених под утицајем других примера на *-о*);

б) зајѐдничке именице мр на сугласник имају наставак *-е*: *брѓше* В/Р КД Р/М ЦТ, *кўме* ДП/КД П, *їѓѓе* В/Р, *сїне* В/Р; *воле, бѓре, коње;*

исти наставак имеју и именице на сонант *-р*: *чѐкај друїѓре* В/Р ЦТ, *мѓсћоре*, да те саветўем Б, *овчѓре* П Р/М, *цѓре* П ЦТ;

именице на *к, ї* имају наставак *-е* и измењен плозив: *бѓже* ДП/К Ј П Р/М, *друѓе* Г ЦТ, *јунѓче* Б Д/Р, па и: *Мијѓдраже, Прѐдраже;*

в) лична умена на *-о* имају В = Н: *Бѓрко, Мѓрко, Милѓјко, Радѓјко, Сћѓилко;*

г) хипокористична имена мр новијег образовања *Дѐки, Зѓки, Мїки* имају В = Н: *Дѐки, Зѓки, Мїки*; односно, њихов се облик никад не мења;

д) породична имена (презимена) ретко имају вокатив, а и када се употребе у смислу позивања, В = Н: *Кићѓновић, Милћѓеновић, Слѓвковић;*

ђ) наставак *-у* у Всг имају именице: *їрїѓѓѓѓљу* КД ЦТ, *бурѓ-зеру* В/Р ДП/Б ЦТ, *учїѓѓѓљу* ЦТ (чули смо и облик *учїѓѓѓље*).

О наставку *-у* у вокативу А. Белић истиче: „У именица мушкога рода употребљава се и наставак *у*, али он, по свој прилици

не представља остатак од старе употребе тога наставка, иако се каткада употребљава и тамо где је оправдано²⁷⁰

288. *Номинативне множине*. Наставци за образовање номинатива су: *-и*, (ређе) *-е*, (који се јављају без инфикса *-ов / -ев*, или са тим инфиксом), *-је*.

А/ОП = Н

а) Заједничке именице имају наставак *-и*: *астиеници* (темељне гредe на кући) В/Р, *вршњици* (лимени део који се ставља преко црепуље) В/Р П, *врсници* (вршњаци) Р/М, *тија војници* В/Р П, *вџци* (вукови) В/Р П, *јоведари* П, *јма дѡкџури* П Р/М, *сви дни* (дани) П, *дѡвери* Р/М, *његови друари* В/Р, *зајрејци* Р/М, *козари* ЦТ, *сви кѡко крндари* (остаци поломљених стабала) Д, *колѡчи* Р/М, *качкиши* П, *коњи* Д/Л П ЦТ, *косачи* се носе Д, *кви* (какви) *лекари* тѡг Р/М, *пџно селѡ младџи* Р/М, *мџжи* носе Д, *овчари* П, *гџње* за *јасџири* ЦТ, *јлици* (пликови) В/Р, *јојанци* (мишеви) П, *тија јразници* П, *јостџиљци* (пелене) ЦТ, *наши рођаци* Р/М, *свирачи* свѳре Д КД, *сервици* Ј, *његови сџари* Д, *унџци* П, *шџбреџи* Р/М;

од именице *човек* чује се у множини облик *човеци*: *друђи* *човеци* П, *једни* *човеци* П, *стари* *човеци* В/Р П, *тија* *човеци* К П, *помреше* *стари* *човеци* В/Р (само у I зони), али смо чули и облике *људи / љџе*, *овџа* *људи* Р/М, *стари* *људи* КД, *шлѡгави* (шлогирани) *љџе* В/Р;

од именице *камен* забележили *смокамени* и *камењи*: *такви* *камени* КД, *чџсти* *камењи* КД;

б) са проширењем основе *-еви*, *-ови*: *кључѡви* тѳри у *цеп* Р/М, *напрѡ*^в *имѡ* *крсџѡви* Г, *ножѡви* ДП/К;

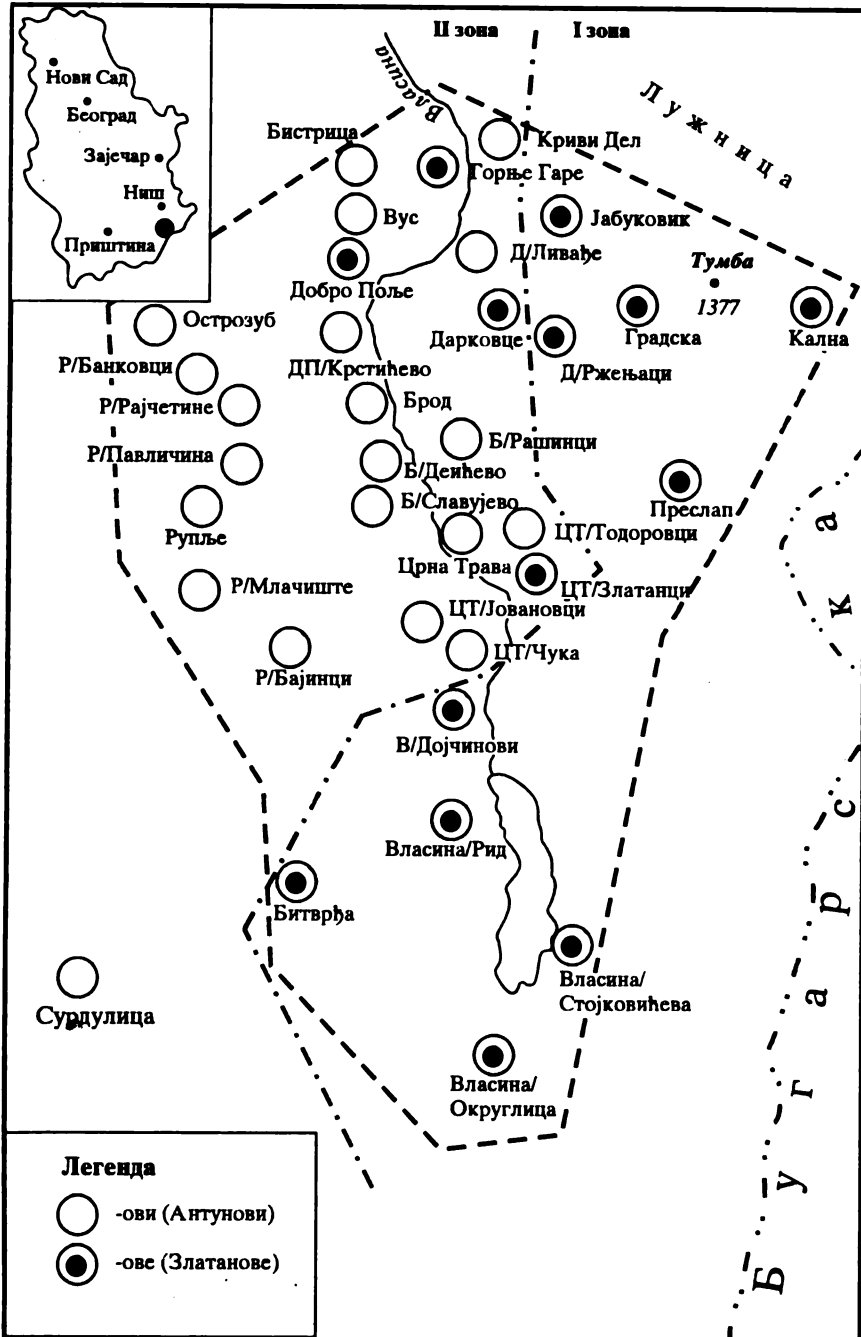
волѡви КД Р/М, *јлежњѡви* В/Р, *дѡнови* ЦТ, *дѡрови* ЦТ, *неѡ* *имѡло* *дѡмови* ЦТ, *коџшлѡви* Г П, *лакџѡви* КД, *носѡви* В/Р, *орлѡви* Р, *јѳѡви* ЦТ, *рѡдови* (рођаци) Д/Л, *свѡџѡви* КД Р/М ЦТ, *сѳнови* П Р/М, *слѡџѡви* В/Р, *сплетѳ* се *сѳѳѡви* Г, *сџѡѡви* да *накѡсу* Р/М, *цѡрови* В/Р П, *цѡџѡви* ЦТ, *цѡкови* КД, *шљѡмови* Р/М;

в) Наставак *-е*: *јоведѡре* чувају *волѡви* ЦТ, *имѡли* су *козѡре* Ј, *овчѡре* чувају *ѡвце* П, *прзѡљимо* се (клизнемо се) с *ѡјѡнце* ЦТ, *остају* *чѡрце* П, *правене* *ѡјанце* ЦТ;

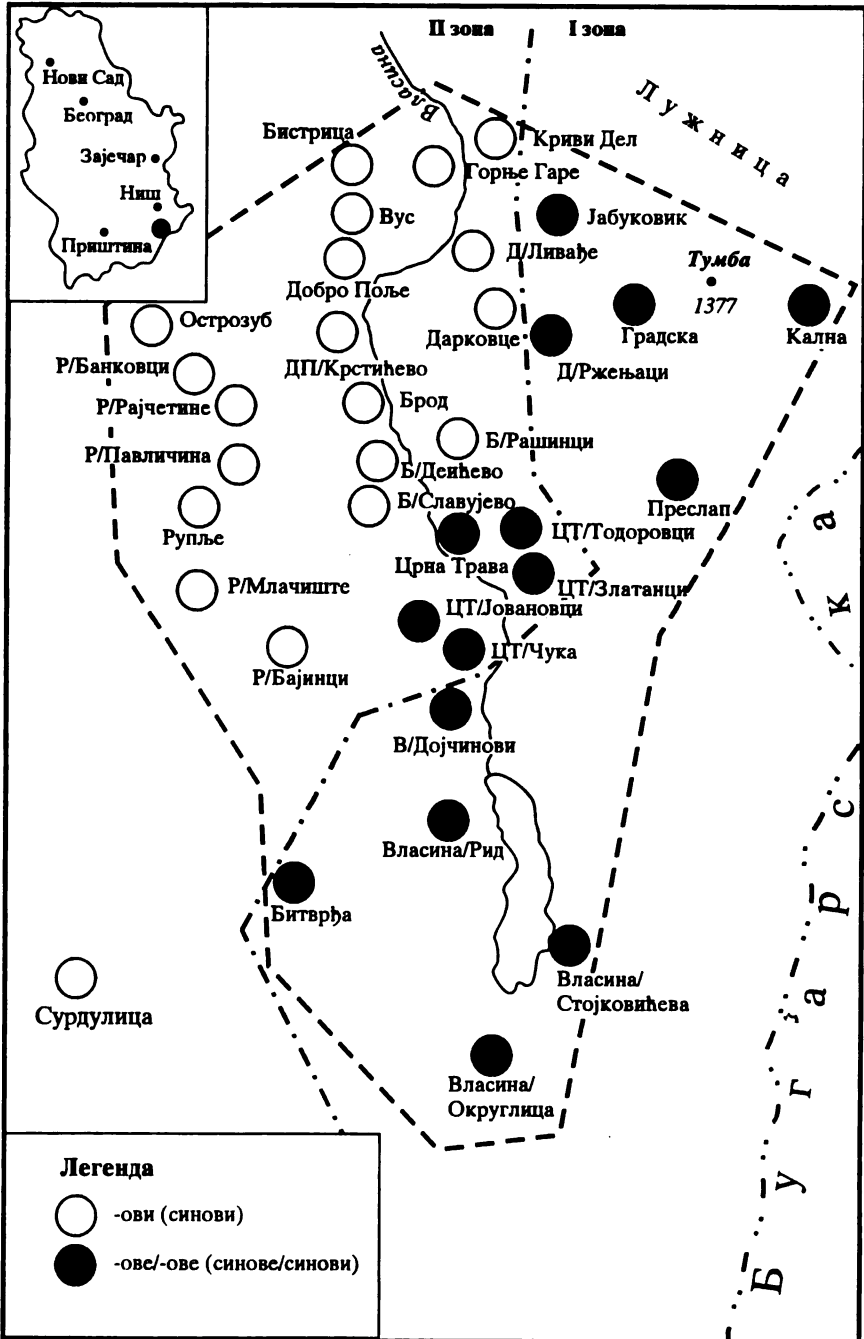
г) Наставак *-е* налазимо и у називима фамилија (патроними): у облицима множине: *Грујинце* Ј, *Ђѡринце* Г, *Злаџанце* Д, *Лујинце* В/Р, *Обрѡдовце* ЦТ, *Тѡдорѡвце* Б Д ЦТ; уз које долази су.

270 АБДџј 314.

Карта бр. 9

Карта бр. 10

облици множине настали преко придева: *Ариза́нове* К, *Ан-шáунове* Д, *Бéтове* В/Р, *Брáнкове* Г, *Вúчкове* В/Р, *Дéрцине* ДП, *Биздáвине* К, *Жу́шине* ЦТ, *Злашáнове* Д, *Или́јине* Ј, *Јончине* В/Р, *Ку́зманове* Ј, *Ми́лчине* Д, *Пáвлове* В/Р Д, *Пау́нове* Г, *Пéјчине* Г, *Појóве* ЦТ;²⁷¹ Карта бр. 9;

д) Проширење основе са -ов - (е):²⁷² *бóрове* В/Р П, *брéтове* П, *бушóве* П, *волóве* В/Р П, *íлежњóве* (глежњеве) В/Р П, *дáрове* П, *дéдове* П, *жéрове* (ждралови) П, *пúно јáсшребо́ве* П, *клáкове* (кукови) В/Р П, *кошлóве* П, *крајóве* П, *кумовé* П, *лéкове* П, *свáшове* дојду П, *сáнове* П ЦТ, *слáйове* (гране) В/Р П, *снéтове* П, *ови́ја сýдове* П, *шóбчкове* П, *чáрове* В/Р П, *шш́ркове* (роде) В/Р; Карта бр. 10.

Посебне облике номинатива множине имају именице: *чичéви* (= стричеви) Б, *ујћéви* (= ујаци) В/Р; *башшéве* (= очеве) П; разуме се, основни облици чича, башта, ујћа су из другог деклинационог типа (в. ниже);

Наставак -*је* налазимо у:²⁷³

а) примерима без извршеног јотовања за означавање множине (према облику збирне именице): *дошли íбсје* (гости) В/Р П, *Ковачéвје* (Ковачевци) фам. К, *врнули се мўжје* (мужи) Б П, *големи ш́ласје* (пластови) Р/М;

б) јотованим облицима за означавање множине (према облику збирне именице): *ш́рмење* (грмови) КД, *комињé* (комини, ошаци) П, *ш́шлицанé* (петлицани) П;

в) јотованим облицима етника и патронима са значењем множине: *Ци́тање* (Цигани) Д, *Дáрковчање* (Дарковчани) Д, *Грацáње* (Грађани < Градска) Д/Р, *Калáнчање* (Каланчани), *Прéс-лошчање* (Преслопчани) П (села се граниче са Лужницом).

Други деклинациони тип

289. Именице жр на -*а* имају, поред номинатива једнине и множине, посебне облике за вокатив и акузатив. Садржај тога деклинационог типа види се из систематизације номинатива.

290. Номинатив једнине:

271 РНКрај 271. Аутор наводи да облици са наставком -*е* у множини не прелазе на леву страну реке Власине. Примери, овде наведени, показују да је појава, кад је реч о називима фамилија, шире распрострањена.

272 АБДиј 319; АБДиј 320-321; НЖРеч. „У Речнику пиротског говора све речи са наставком -*е* у номинативу ми имају акценат на последњем слогу.“

273 АБДиј 323.

а) именице жр на *-а* (препознају се и без контекста): *бразда* П, *вода* КД, *латка* (топла) *вода* П, *їлавња* (угарак) КД, *їрївна* (наруквица) ЦТ, *женá* В/Р П Р/М ЦТ, *билá* би *жéїва* П, *зевња* (земља) П Р/М, *земља* се побре КД, *земња* Д/Р, *лулá* Г, *маїћа* В/Р К П, *дéсна ноїá* КД, *їладња* (сложени снопови жита) Ј, *овцá* Р/М, не имáло *їрбóдава* (продаја) ЦТ, *свећá* се запáли ЦТ, *сїйца* (паок на колском точку) ЦТ, *їрлá* Д;

б) именице од којих се по конгруенцији препознаје да ли су мр или жр; сем већине именица под *в*;

мр: голém *алосїја* Ј, тїја *блїзна* (близанац) у Београд ЦТ, некéкэв *будáла* дошэл КД, има човéк *доїоворцїја* (проводација) ЦТ, он сиромá човéк Б ДП/К ЦТ;

жр: некá *алосїја* долетéла КД, овáј *блїзна* ишлá у шкóлу ЦТ, онá е билá *доїоворцїја* Б ДП ЦТ, женá му билá *лењївшїина* П, имáла е *осїшожа* (стожер) Р/М (нема потврда за м. род);

в) именице мр на *-а*: *башїá* (отац), *дéда*, *комшїја*, *ловцїја*, *чїча* (стриц), *уїћа* (ујак, I зона) КП; као и *владїка*, *војвóда*, *кадїја*, *судїја*;

г) именице жр старе *ї* промене добиле су Нсинг. наставак *-(к)а* и задржале исти род: *лажá* В/Р К П,²⁷⁴ *вэшкá* В/Р К, *кóска / кошчїна* В/Р К ЦТ, *кокóшка* Б Д ЦТ;²⁷⁵ овде је и: *маїћа* К П (I зона), *мáјка* (II зона), као и *ћéрка* (I зона) В/Р К П (старо дэшти) в. и т. 285 ц.;²⁷⁶

д) мушка и лична имена типа *Добривоје* овде имају основни облик на *-а*: *Борївоја*, *Добрївоја*, *Милївоја*, *Милé(н)шїја*, *Радївоја*, *Сїáноја* (обе зоне);

ђ) мушка лична имена: *Бóра*, *Влáда* КД, *Дрáшша* Б КД, *Бóка* Б, *Жїка* Б, *Илїја* В/Р Г ДП П, *Јóца* КД, *Јовáнча* Б, *Мóма* Б, *Никóла* Б КД, *Сїéва* КД, *Сїáса* КД, *Сїојáнча* Б, *Синїша* Б КД; као и: *Бóрица*, *Влáдица*, *Нóвица*, *Пéрица*;

е) женског је рода и именица *ћере*: моја *ћере* дошла Б, а исти ће облик задржати у вокативу и општем падежу.

291. *Оїшїи їадеж једнине*. ОП једнине има исти облик као и акузатив (ОП = А), а завршава се на *-у*: пїје *вóду* КД, држї онуї *врчву* КД, узé дргу *жену* ЦТ, навучу *каїу* КД, вржемо *лелéјћу* П,

274 А БДїј 305. „Старе именице на *э* женскога рода лако мењају свој род, постају именице мушког рода. То бива зато што имају сугласник на крају, што им је Н = А и што означавају мртве ствари.“

275 ЉБГЛ 63; НБАП 147.

276 СНСтел 132. „Сугласничке основе женскога рода имају две именице са основом на *-р-*; *маїи* (матер-) и *дэшїи* (дэштер-).“

дугуем *мрешку* (смрт) ЦТ, *тури њавечерку* (друга вечера, на прелу обед после вечере) П, *сеемо њченицу* КД, *млада наметне шорбу* В/О, *правили смо урду* (сир од прокуване сурутке) ЦТ; тако и:

из *болницу* П, *изваде из кацу* КД;

куде *Босну* Р/М, *куде нашу сѣрану* ДП/Б;

на *ѣрању* га је видо ЦТ, на *ѣрбину* (леђа) наметне ДП/Б, на *ѣрбину* носи ЦТ, на *мајку* досаде (деца) Д, донесе на *невесѣу* КД, *били смо на свадбу* КД, *идемо на субоѣницу* (седмодневни помен) П, на *туј сукалку* КД, *легамо на шрлу* П, *сломе над ѣлаву* КД;

од *ѣбдину* вану П, *белегу од закрѣу* КД, од *бвчу кожу* Б, *одвѣмо од ѣлеву* КД, *напред е почињало од субѣшу* Д, *кудеља од шаѣрабу* КД, од *шрсѣику* Б;

ѣдем си по *рабѣшу* П, *преко зѣму* КД;

са *латку* (млака) *вѣду* П, с *дѣсну нѣѣу* КД, *сѣг с брѣину* Д, *ѣде сѣс жену* ЦТ;

у *вѣјску* ѣмају дете Р/М, *лежѣм у воденицу* КД, *мељемо га у воденицу* КД, *остаѣвимо у врчѣу* ЦТ, *све у долину* П, у *јесењину* (јесен) КД, у *мѣмчину* (службу, печалбу) *идѣше* ЦТ, *изѣде* (уједе) *мн ѣлећку* ЦТ, *мѣже у реку* П, *дѣле у реку* Р/М, у *цреѣњу* *опечѣш* Р/М, у *цркѣу* *крстена* П;

именице мушког рода на *-а* имају ОП = А: *башѣу*, *дѣду*, *ловѣију*, *чѣчу*, *ѣјћу*, *Радиѣвоју*, *Сѣѣаноју*; *Бѣру*, *Јѣванчу*, *Никѣлу*; *Бѣрицу*, *Влѣдицу*, *Нѣвицу*.

292. *Вокаѣив јѣднине*. Код именица овога типа налазимо наставке *-о*, *-е*.

Наставак *-о* у Всг је чест и сусреће се код ових именица,²⁷⁷ без обзира на то да ли имају значење мушког или женског:

а) *бабо* П Р/М, *Вѣло* ЦТ, *дѣвѣјко* ЦТ, *Живѣано* Р/М, *Зѣко* П, *Мирѣјано* ЦТ, *мамо* Р/М, *мајко* Р/М, *ћѣрко* ЦТ;

б) *дѣдо*, *ѣјде*, *дѣдичко*, *комѣијо*, *чѣчо*, *ѣићо* (I зона), *ѣјко* (II зона);

в) мушка лична имена на *-а*: *Бѣро*, *Влѣдо*, *Драѣишо*, *Жѣко*, *Илѣјо*, *Јѣцо*, *Јѣванчо*, *Љубѣишо*, *Никѣло*, *Сѣѣѣво*;

Добрѣвојо, *Милѣвојо*, *Милѣ(н)ѣијо*, *Радиѣвојо*, *Сѣѣанојо*;

г) исти наставак имају и зајѣдничке именице мр на *-а*: *доѣворѣијо* (проводѣијо), *мираѣијо*, *ѣијѣницо*, *ѣрѣѣалицо*;

293. Наставак *-е* у Всг имају именице жр и женска лична имена на *-ка* : *Борѣсће*, *Брѣнће*, *Сѣнће* (I зона), *Брѣнке*, *Сло-*

277 МПГЈ 70. Овим се наставком успоставља „основни опозитум номинативског и вокативског облика.“

боданке (II зона); комшике Б, свасџиће П, сџиринке ЦТ, шџиће ЦТ;²⁷⁸

именица *мајка* / *маџи* има у Всг облик *маље* (на целом простору), поред облика *мамо* и *мајко* (ређе);

именице *шаџа* и *баџа* забележили смо у облику *шаџе* и *баџе*; женска и мушка имена на *-ица* имају вокатив на *-е*: *Данице* ЦТ, *Добрице* Б, *Драџице* Ц/Л, *Милице* В/Р, али смо чули (ређе) и облике на *-о*: *Даницо*, *Добрицо*, *Милицо*;²⁷⁹

Владџице, *Јовџице* ЦТ, *Новџице* КД, *Пџице* ЦТ, уз ретка бележења и облика: *Јовџицо*, *Новџицо*, *Пџицо*.²⁸⁰

294. Именица *баџа* овде има и облик *баја* у номинативу и *баје* у вокативу,²⁸¹ али смо чули и облик *баџе* (в. т. 294 ч).

295. Нисмо чули облике вокатива код именица жр на *-а* типа: *Марија*.

296. Хипокористична мушка и женска имена типа *Зџки*, *Миџки*, *Деџки*, *Сиџки* имају В = Н. У ОП м. имена имају облике *Зџкиџа*, *Миџкиџа*, *Сиџкиџа*, или задржавају исте, а ж. имена имају ОП = Н.

297. *Номинаџив* множине. Завршава се на *-е*: *женџе* П, *залудџице* Р/М (будалаштине), *коџе* (саденуто снопље жита) К, *ложџице* (кашике) Р/М, *џду младџење* П, *млџго куџе* изгорџеле Р/М, *меџџице* (брезе) В/Р Р/М, *џвце џду* Р/М, *џвџ скуџџе* Р/М, *слиџве* В/Р, *сушенџице* (вешалице, осушено свињско месо) В/О.

298. У множини је А/ОП = Н: *саџимо баџе* В/Р, *зџирам браџунке* (измет овце) ЦТ, *изнесџм врџе* (узице) Б, *џни каџу џуџе* (кромпир) ЦТ, *џма друџариџе* ЦТ, *џзну му карџе* В/Р, *туру се киџице* Г, *каџемо кладџе* Ц/Л, *спалиџше коџаре* ЦТ, *не имало меџџице* Р/М, *немамо џвце* П, *по џџџурке џду* Р/М, *бораву на џџџу* Р/М, *натурам рукџџе* ЦТ, *дџве свиџе* лџву В/Р, *џвџ сџрџне* тамо ЦТ, *џрџе* су граџили В/Р, *на џрџе* леџу В/Р, *џи е имал џџе* (пчеле) ЦТ.

299. Вокатив множине једнак је номинативу: *деџџе*, *џџиџе*, *џџиџе*, *свасџиџе* итд.

278 АБДјј 314-315.

279 ВСЦГ 194-195. „Имена с наставком *-ица* имају *-о* и *-е*: *Даницо*, *Милицо* (Данице, Милице).“

280 ВСЦГ Исто; ЉЋГЛ 59-60. Љ. Цирић за Лужницу наводи само примере са наставком *-е*; НБАП 148. Н. Богдановић за АП наводи само наставак *-е*; НБББП 55. Н. Богдановић за ББП наводи само наставак *-о*.

281 НЖРеч 5д. Реч *баја* чује се и у говору Белоња (Сврљиг), али у вокативу има облик *бајо*.

Трећи и четврти деклинациони тип

300. Ова два деклинациона типа обухватају именице средњег рода, без проширења и с проширењем основе.

301. *Номинатив једнине*. Именице ових типова имају у номинативу једнине завршетке на *-о*, *-е*:

а) именице ср без проширења основе у промени: *ведро* В/Р ЦТ, *крадњо брдо* Д КД, *ињездó* П ЦТ, *иувно* В/Р К, *знање* П, *здравље* Р/М, *јушро* Р/М, *онбј коло* КД, *лице* В/Р П ЦТ, *месџо* КД, *млеко* Р/М, *оињиште* Р/М, *илаино* КД, *ребро* В/Р П, *руно* Б, *село* КД, *сено* П, *сишо* В/О, *срце* Р/М, *шесџо* Д/Р;

именице ср, такође без проширења, настале додавањем наставка *-иште*: *оињиште* КД Р/М ЦТ, *бриште* (њива која је заливањена) Г, *пасуљиште* (махуне пасуља после скидања зрневља) П, *Поврјиште* мт ЦТ, *расиадлиште* (место где се додирују равно и стрмо земљиште) КД, *Ржиште* мт ЦТ, *сирниште* К П, *Црквиште* мт К;²⁸²

именице ср које су то постале додавањем деминутивних наставака *-че*, *-иче* / *-ице*, *-енце*: *јовече* Р/М, *змиче* ЦТ, *клујче* КД, *кожушче* (мали кожух) В/О, *кравајче* КД, *јасџорче* В/Р, *јрбзорче* П, *сирочé* КД, *шейсиче* Р/М, *шесџиче* (мала тестија) Р/М; једно *чашче* (чашица) П;²⁸³

-иче / *-(и)це*: *Зелениче* мт ДП/Б, *Орниче* мт К, *Осџриче* Д/Л, *раниче* (рано јагње);²⁸⁴ *зељиче* КД, *осџрил-це* Д/Л, *сирењиче* КД П ЦТ;

-енце: *врейенце* К, *кушренце* (мали пас) К, *овненце* П, *шиљеженце* КД;²⁸⁵

именице изведене од трп. глаголског придева наставком *-је*: *венчање* КД, *едење* ЦТ, *кишење* КД, *косење* Д/Л, *кршишење* Д ЦТ, *ојрошишење* КД, *орање* КД, *ишење* ЦТ, *јомаџање* П, *јисање* В/Р, *јрешкавање* КД;²⁸⁶

282 АБДиј 388-389. „Суфикс *-иште* има и у овом дијалекту она значења која и у другим дијалектима нашим, само му је детероративно значење чешће него у њима.“

283 РСЛев 280. Према броју наведених примера, наставак *-че* је продуктиван у овом говору; НБББП 56. „Број именица средњег рода увећан је врло продуктивним наставком *-че*, којим се граде деминутиви од именица мушког и женског рода.“; НБАП 149; НЖРеч 154д. Налазимо *шейсиче*. Речи са овим наставком у пиротском говору има још, али их аутор није доследно бележио.

284 НБАП 149.

285 Исто 149.

286 АБДиј 387.

именице ср с проширењем основе сугласницима *-н-*, *-с-*, *-ш-* (у множини):

-н-: упале им се *вiмена* ЦТ, билá су тешка *времена* В/Р КД П, има сэг рáзна *сeмена* В/Р;

-с-: ббжја *небеса* (пцуе) Ј К, гледáла сам *чудеса* В/Р Р/М ЦТ (ретко изван устаљених израза);

-ш-: чувáли смо *јаїњеша* и *јареша* Ј К П ЦТ, рáмце одвоји на *йасамцеша* КД;

в) хипокористична мушка и женска имена која имају конгруенцију као именице ср рода: *Граде* К, *Дуле* КД, *Заре* П, *Кóле* Б, *Мiле* ЦТ, *Нóце* Р/М, *Сшóле* КД;²⁸⁷ *Анче* К КД, *Дánче* ЦТ, боба *Дáре* КД, *Кáјче* П;²⁸⁸ *Вéки* Б, *Зóки* КД, *Лiки* Ј, *Мiки* КД;²⁸⁹

г) тако и топоними: *Гáре* (Дољно, Горњо), *Бајнце*, *Бáнковце*, *Дáрковце*, *Млáчишше*, *Пáвличане*, *Предéане*, *Руїље*, са заменицом тој.

302. *Ойшши* *йадеж* ових именица једнак је са акузативом: *брдо*, *јушро*; *млекó*, *селó*; *расйáдлишше*, *йовéче*, *шeйсиче*; *Зеленiче* топ.; *кушрénце*, *овнénце*; *Граде*, *Дуле* (ретко *Градета*, *Дулета*); *Анче*, *Дánче* (само у овом облику); *Зóки*, *Мiки* (али и *Зóкиша*, *Мiкиша*); *Дáрковце*, *Млáчишше*; *кошлe*, *йрушe*.

303. *Вокашив* (тамо где га, условно речено, може бити) једнак је номинативу и има завршетак на *-е*: *јаїње*, *шeле*; *јаїнénце*, *шeлénце*; *Граде*, *Кóле*, *Мiле*; *Дánче*, *Дáре*; *Вéки*, *Зóки* (женско и мушко).

304. *Номинашив* *множине*. Именице овога типа имају наставак *-а*, без обзира на то да ли имају проширење основе:

-а: *вeдра* за *млекó* В/Р ЦТ, *стрижу* се *руна* Б, свуде *брда* Д, имáла су *йувна* В/Р К, *студенá* *јушра* Р/М, *рáзна* *мeсиа* КД, *сиша* за брашно В/О, *сeла* КД;

-на: има *рána* *сeмена* (кукуруза) В/Р К Ј, дошла *тешка* *времена* В/Р КД П, *набрéкну* *вiмена* Д К;

-ша: избрби *йасамцеша* КД, смбта на *рáмцеша* (предиво) П, чувáли смо и *јареша* Д К П.

Од именице *дрво* чује се Нмн *дрва*, *дрвја*, *дрвља*: *дрвја* *исекли* В/Р, *дрвја* *порáсла* К; *гóре* има *дрвља* Г, *дрва* *посадйли* Р/М. За посечено дрвеће чује се и пејоративно значење: *дрвiшше* и *дрвiшша*: *труло* *дрвiшше* Б, *пропáдоше* *дрвiшша* Д.

287 НБАП 149.

288 Исто 149.

289 Исто 149.

305. Општи падеж у множини једнак је са акузативом мно­жине. Примери су наведени при разматрању функције ОП (в. т. 513).

306. Вокатив множине именица овод деklinационог типа је­днак је са номинативом множине (где га може бити): *мѣсѣа, сѣла, деца, момчѣша, девојчѣшѣја*.

ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О РОДУ И БРОЈУ

307. Као именице ср забележили смо и примере: *кошлѣ* (котлић) К, *ѡрушѣ* (прутић) Ј, *ѡушѣ* (путић) Д К П.²⁹⁰ М. Павловић (у ГСЖ 41-42) наводи примере: *ѡрушче, ѡруче* (без акцента).

308. Именица *ѡведо* у једнини има облик *ѡвѣдо*: *мѡчимо ѡвѣдо* В/О, *чѡвамо* по једно *ѡвѣдо* ЦТ. Много је шира употреба множинског облика *ѡвѣда*.²⁹¹

309. Именице ср *ѡрасе, шеле, јаѣње, јаре, ѡиле, девојче, ждребе, момче, ѡарче* за множину имају облике који су ознака колективитета:

-*чина*: *ѡрасчѣна* В/Р П, *шелчѣна* В/Р К П (само у I зони);²⁹²

-*ишѣа*: *буришѣа, дечѣишѣа*, П ЦТ, *куѡришѣа* П, *ѡѡлишѣа* КД П ЦТ;²⁹³

-*ѣшѣја*: *девојчѣшѣја* Д/Л П ЦТ, *ждребѣшѣја* ЦТ, *клубѣшѣја* Д ЦТ, *момчѣшѣја* ЦТ, *шешѣшѣја* (флаше) П.²⁹⁴

310. Сем оменице *чѣлад* нисмо чули ни једну другу са нас­тавком *-ад*. Тако је и иначе у говорима овог типа, а и у ре­савском.²⁹⁵ Говор ЦТВ не зна за колективне именице на *-ад*.

311. Од именица *јаѣње* и *шеле* чули смо и облике: *јаѣнѣци* В/Р Г Д, *шѣлѣци* В/Р Д ДП/К К П Р/М.

312. Према именицама *ѡосѣ, ѣрм, муж, шѣрн* овде су образоване збирне именице: *ѡосје* В/Р П, *ѣрмје* К П, *мѡжје* П, *шѣрње* КД.

313. Именице *унуче* и *сироче* у множини имају облике: *сирочѣша* П, *унучѣша* Д/Р.²⁹⁶

314. Записали смо и следеће:

290 У говору Белоиња (Сврљиг) чују се облици: *вѣпре, воле (волич), кутре, овне (овнич), петле (петлич)*.

291 АП-БМРеч 320.

292 АБДиј 384. „Наставак *-чина* (дет. аугм.)“. А. Белић наводи само код речи са аугментативним значењем.

293 НЖРеч. Наведене су само именице *буришѣа, јагѣишѣа, јаришѣа, пилишѣа*; ЈДРеч 200. Наводи облик *пиличор* и *пилишѣор*.

294 НБББП 57.

295 ПИДиј 103; АП-БМРеч 320.

296 АБДиј 326. „(...) именице на е() у множини имају *ѣша* (та).“

према стандардним облицима *доба* и *раме* овде је *дóбо*, *ра́мо*: до којé *дóбо* П, рабóтно *дóбо* Д/Р; боли ме *ра́мо* В/Р, погáчу вој стáви на *ра́мо* Р/М;

именица *йóјушрина* (јутарњи одлазак на гробље) овде је ср и има облик *йóјушро* ЦТ;

именица *шарлах* овде се чује као *шáрле* и средњег је рода: вáти га *шáрле* Б;

именица *јасле* има само овај облик: мáло *јáсле* П, вéлико *јáсле* ЦТ, једнó *јáсле* Б, има *јáсле* за бвце ДП;²⁹⁷

именице изведене од назива шумског дрвећа (додавањем наставка *-је*) имају облике: *бучје*, *лиџје*, *клење*, *церје*: мáло *бúчје* В/Р, *лиџје* Г, *цérје* КД;

именица жр *шесћера* има облик средњег рода: *шесћéре*: трупáчко *шесћéре* В/Р ЦТ, али је чешће у употреби реч *бичкúја*;²⁹⁸

именице *око* и *уво* (уо) имају облике у множини *бчи* и *уши* на целом простору;

од *небо* чули смо облик *небéса* у изразима и псовкама: до *небéса* се чује К П ЦТ, пцúје ббжја *небéса* П;²⁹⁹ од именице *чудо* облик *чудéса* чули смо само у устаљеним изразима: има трíста *чудéса* Б К ЦТ, али се чешће чује *чуда*: рáзна *чúда* и *прикажње*;

облике *клуџчићи* и *клуџчџија* забележили смо од истог информатора у Горњој Бистрици (део села Добро Поље) и сматрамо да су примљени са стране (из суседног јужноморавског говора);³⁰⁰

хипокористична лична имена типа *Дуле*, *Веки*, *Зоки*, *Мíки* (зависно од присвојне заменице *наш*) могу да буду сврстана у сва три рода:

мр: наш *Дúле*, *Вéки*, *Зóки*, *Мíки*;

жр: наша *Дúле*, *Вéки*, *Зóки*, *Мíки*;

ср: наше *Дúле*, *Вéки*, *Зóки*, *Мíки*;³⁰¹

једном смо записали именицу *коноџље*: кúпимо ^оној *кóноџље* КД, иначе је на целом простору у употреби реч *јрснице*;³⁰²

именица *бээ* (зова) овде има облик мр: порáсал голém *бээ* Б К, изрáсал *бээ* за цéвће Ј;³⁰³

297 Реч МС 568д.

298 НБАП 157. Овај је облик распрострањен и западно од АП. Чули смо га и у селу Подгорцу (Ражањ) које припада ресавском говору.

299 НБАП 149.

300 АБДјј 366.

301 НБАП 150.

302 НБАП 157.

303 И у говору Белоиња (Сврљиг) ове именице су мушког рода.

315. Код броја именица запазили смо и следеће:

а) као именице које имају само једину овде се осећају: 1) биљне врсте: *íáбар* (граб) Р/М, *кашранíћ* (лековита биљка кантарион) В/О, *љíљак* (јоргован) ЦТ, 2) прилошки изрази: *íанííвек* Д, на *íреííч* (претицање) ЦТ, 3) именице: *рáк* доби́л П ЦТ, *ста́ри сваíш* В/Р КД;

б) градивне именице са обликом једине: напра́ве *бéлмуж* (јело од младог сира и кукурузног брашна) Д, *буза́к* (јело од расонице и кукурузног брашна) ЦТ, *зајíшín* сипемо Р/М ЦТ, спремáли смо *зеља́ник* П, однесемо *зо́й* на кра́ву ЦТ, *качама́к* КД, сас *кваса́ц* ЦТ, *кире́ч* (креч) Д/Р, *кромíд* (црни лук) В/Р, нама́жу сас *ма́с* Г, ва́римо *овче́ник* (густо овчије млеко) ЦТ, *íарада́јс* КД, по́сан *íасу́љ* Д/Л, провлачи́ли крз *íеíел*, ка́нте од *íлeк* (лим) ЦТ, тај *со́л* оста́ву ЦТ, *скрóй* (каша од брашна и масла) ЦТ, *сне́í*^к Г, напраимо *це́ђ* П Р/М, *ши́ћер* у ко́цку Р/М;

в) именице, у стандардном језику плуралиа тантум, *íусле*, *са́не*, *íкани́це* овде имају облике једине: једна *íу́сла* К, оскубé *íрсницу* КД, стрóши се *са́на* Б, далá сам гу *íкани́цу* П;

г) именице *баши́а* (отац) и *чи́ча* (стриц) у множини добијају проширење *-ев-*: *баши́еве* (очеви) П, мо́ј *чиче́ви* ДП/К.³⁰⁴

ОСТАЦИ ДРУГИХ ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА

316. Иако је у говору ЦТВ деκлинација аналитичког типа, забележили смо и неколико падежних облика. Питање да ли они воде порекло из претходног система или су унесени из околних (косовско-ресавских) говора решио је А. Белић.³⁰⁵ Управо, он о томе пише: „На први поглед изгледа да ови дијалекти имају у именица у већини случајева, један падеж, а само у неким два; међутим, када се добро ствар разгледа, видеће се да они и у једини и у множини имају по два падежа, сем вокатива који и није, када се строго узме, падеж, и то: 1) *casus rectus* и 2) *casus obliquus*.“ Међутим, за множину Белић није у праву.

317. *Гениíив*:

мр: то́ј од *ку́ма* íде, од *о́ца* ма́јка ЦТ, *ћерка* од *бра́иша* Р/М ЦТ, из о́мóга *ра́иша* Р; мада се могу узети као генитив, ови примери су облици општег падежа с предлогом;

304 У говору Белоиња (Сврљиг) облици су *баши́јеви*, *чичеви*.

305 АБДиј 301-302; 334-335.

жр: сéно је до *ѝуше* Р/М, прéко *зѝме* Р/М, цéле *зѝме* Р/М, од *свáдбе*³⁰⁶ прво *ѝде кѝм* КД, онѝ с *дрѝге сѝрáне*³⁰⁷ Р/М, десѝло се из *шáле* Б. Мислимо да су ови примери примљени са стране или под утицајем књижевног језика;

ср: то такó од *деѝѝѝа* (из детињства) ЦТ.

318. *Дайѝив*:

мр: далѝ смо *брáѝу* ЦТ, овóм *Слободáну* ЦТ, *човéку* отѝде од пáмет Г;

жр: да остáѝану *мáјке* гóдину ЦТ, *Бóѝе* је кáзано Ј, дáдено *жéне* Ј, дала сам *Милéви* тканѝцу Б, далѝ *сесѝрé* дéл Д/Л;³⁰⁸ Дакле, у Дсг имамо облике на -е и на -и, какве наводи проф. А. Пецо за ресавски говор;

ср: *деѝѝѝу* се донóси ЦТ, *деѝѝѝу* билó тéшко Р/М.

319. *Инсѝрументáл*:

У овом падежу налазимо облике који су данас примили значење прилога. О томе А. Белић пише за говоре југоисточне Србије: „Инструменталис се сачувао у врло малом броју случајева, али је несумњиво остатак старине. И он се сачувао у облицима са прилошким значењем (...)“.³⁰⁹

мр: пропáдомо *амеѝóм* (потпуно) ДП/Б К Р/М, све смо *краóдом* ишли В/Р, пѝт је просѝцан *кулѝком* ДП/К, пѝтѝј *збóтом* Г, *ѝду* полéчко *одóм* (ходом) Д/Р, свáдбе почѝњау *ѝѝѝком* КД, *рédом* *ѝде нáрод*^Т ЦТ, свирачи *рóдом* Грдѝлицу (Грделица) В/Р ЦТ, терáли су *сѝлом* В/Р, већѝном *чеѝврѝшком* Ј КД;

жр: неки прáве *недéљом* КД, почѝњау *недéљом*, неки *срédом* КД;

ср: пóјде са *јѝѝром* Ј, *вéчером* Д Ј, тѝрим *вéчером* Д/Л, с *оѝрошѝѝењем* КД.³¹⁰ Исте или сличне примере налазимо и у новијој литератури о призренско-тимочким говорима.³¹¹ Они данас представљају праве прилоге.

320. *Локатив*:

Као скамењене облике прилога данас налазимо: *зѝме*³¹² Р/М, *јéсени* свáдбе В/Р, *кѝћи* тамо нéма Г, *нá-зéме* В/Р КД Р/М, скрбз

306 Нама се учинило да је информатор изговорио овај облик у множини, мада се то из контекста није могло закључити, а покушај да се изговор потврди није успео.

307 АБДиј 337.

308 АП-БМРес 323.

309 АБДиј 339.

310 АБДиј 337. „Само се за неке од њих са поузданошћу може тврдити да су у употреби у свим дијалектима, а то су: јутром, вечером, крадом, кришом и редом, остали су унесени са стране.“

311 НБББП 58; ЉЋГЛ 66; НБАП 151-154.

312 АБДиј 339. „Locativus се сачувао такође само у прилога. Њих има врло мало, али се

на-зём КД, *түримо на-зёме* КД В/Р, *йрёко-зими* Г, *лётши* нёма свадбе В/Р Д/Л, Бугари налэзли *йрёлётши* КД. Ови примери, као и *јушре*, *јушре* (дэн), *зajúшре*, потврђују њихово прилошко значење.³¹³

321. Забележили смо облик *дóма*³¹⁴: вóде *дóма* П, дóјде *дóма* Б, *дóма* имáло К, истéрамо *дóма* рáди Д/Л, овчáр *дóма* дóјде П, тéрајте га *дóма* Б В/Р П.

322. Од множинских падежних облика забележили смо:

а) акузатив: *йде* у *йóсши* К П, дóјде у *йóсши* К, у *йосшй* свадбе несú правене Гр Г/Л; ово је стари облик А множине именица мр *-i* основе;³¹⁵

б) инструментал: *бчима* мојá мáти гледáла ЦТ, за који сма-трамо да је примљен из књижевног језика, нисмо забележили друге облике.

323. Као закључак о промени именица у говору ЦТВ може се рећи да је нарушена деклинација још жива. Ако се изузму они устаљени деклинациони облици, који су у служби прилога или су прави прилози, прави падежни облици ипак су ретки.

ЗАМЕНИЦЕ

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

323. Систем личних заменица, према стандардном језику, разликује се.

1. Општи падеж, поред пуних облика, има и скраћене облике (без крајњег вокала).³¹⁶ У једнини ова појава се уочава у 1. и 2. лицу, а код 3. лица само у мушком и средњем роду.³¹⁷

2. Скраћени облици множине јављају се у дативу скоро увек уместо пуних (које смо ретко слушали).

3. Изједначени су облици датива и акузатива (општи падеж). Ова појава позната је и шире.³¹⁸ За трстенички говор професор Д. Јовић истиче: „Обележавање морфолошке хомонимије за два различита падежа има ослонац и у призренско-тимочком дијалекту, наравно у форми *йу*, *йи*.“³¹⁹

употребљавају свуда у овим дијалектима.“

313 НБББП 58; ЉЂГЛ 68; НБАП 154.

314 АБДиј 337. „То је облик дома који се сада, донекле, употребљава у овим дијалектима као општи зависни падеж а који се као скамењени облик употребљава и у другим нашим дијалектима.“

315 АБДиј 340; АБДекл 14; НБББП 58; ЉЂГЛ 68.

316 ЈМГЛ 36-37; НББП 66; ЉЂГЛ 70; НБАП 162.

317 НБАП 162.

318 ДЈТрст 122. „Енкликтике датива и акузатива множине су идентичне.“

319 Исто 122.

324. Облици јединине

Табела 1

Лице	Основни облик	ОП			Д		
		Пуни облик	Скраћени облик	Енклит. облик	Пуни облик	Скраћени облик	Енклит. облик
1.	ја	мене	мен	ме	мене	мен	ми
2.	ти	тебе	теб	те	тебе	теб	ти
3.	он	њџга	њџг	га	њџму	-	му
	она	њу		ју гу ђу	њџој вој		ју гу ђу
	оно			га	њџму		му

Облици *ђу* и *ју* чују се у I, *ју* у II, а *вој* у II, али га има и у I зони.

Примери:

Н: *ја* тој знам В/Р ДП/К ЦТ, *ја* много знам да причам КД;

ОП - Г (са генитивним значењем): а) пуни облици: из куде *мене* Р/М, стари (старија) од *мене* Д ЦТ, од *мене* узео П, од *мене* боље Р/М, *мене* се тој не тиче Р/М; б) скраћени облици: од *мен* се тражи Б Ј КД ЦТ, плаши се од *мен* П, од *мен* су узимали В/Р;

ОП - Д (са дативним значењем): а) пуни облици: *мене* Срба каза ЦТ, *мене* каза моја маћи ЦТ, *мене* су рекли Ј К Б, у *мене* дојде ЦТ, колки на *мене* глас Д ДП/К ЦТ, на *мене* се избтне П, *мене* по године ред КД, *мене* дадоше П; б) скраћени облици: *мен* донбсите В/Р П, човек *мен* погинул Р/М, *мен* пет дадоше П, зет је *мен* бил кум Р/М; в) енклитички облици: да *ми* извинеш КД, на сина *ми* П, куде је *ми* брат ЦТ, ти си *ми* жену спасила ЦТ, овој зет *ми* е ЦТ, дадосте *ми* П, даде *ми* свикар Р/М, дадоше *ми* В/Р П, беше *ми* и ћерка КД, казаше *ми* Г;

ОП (са акузативним значењем): а) пуни облици: улезе код *мене* П, куде *мене* остала Р/М, то е за *мене* Б, за *мене* дојду гости ЦТ; б) скраћени облици: *мен* видоше ЦТ, *мен* питају Р/М, *мен* сретоше доле В/Р; в) енклитички облици: да *ме* молитви (попрска молитвеном водом) ЦТ, држу *ме* па луду (луде) В/Р, да *ме* воду В/Р, изеде *ме* К, не *ме* брига билó В/Р;

ОП - И: (са инструменталним значењем): појде сас *мене* ЦТ, сви по *мене* појдоше (за мном) Р/М, не орате (говоре) сас *мене*; поред пуних, чују се и скраћени облици: имају муку с *мен* П ЦТ, с *мен* поведоше дете ДП/Б.

325. Лична заменица 2. лица јд јавља се у пуном, скраћеном и енклитичком облику.

Н: *џи* добијеш дел Р/М, исто кэкó *џи* В/Р П, *џи* си предеш вуну ДП/Б; ова се заменица, поред правих значења, може чути и у

устаљеним изразима типа: ја *џи* запрічам Р/М ЦТ, ја *џи* појдем на доле ЦТ (ја запрічам, ја појдем на доле);

ОП - Г: од *џебе* до мене В/Р П, оди *џебе* В/Р Гр К П; поред пуних чују се и скраћени облици (без крајњег вокала): од *џеб* узели Б ЦТ, од *џеб* до нас Ј КД;

ОП - Д: а) пуни облици: ја *џебе* дадем Р/М, *џебе* пет, мене пет Р/М, парче *џебе*; б) скраћени облици: како је *џеб* Д, *џеб* се не исплати Б ДП/К, *џеб* не питују ЦТ; в) енклитички облици: ја *џи* дадем Р/М, ја *џи* реко ЦТ, кажем *џи* Г, бацу *џи* мало сламу Бт, са би *џи* изнела Бт.

326. Личне заменице 3. лица јд јављају се у пуном, скраћеном и енклитичком облику, сем облика за жр који има само пуне и енклитичке облике.

Мушки род:

Н: он ме нај-чува П, он е стариј КД, он аран (добар) П, он е бил овде ЦТ;

ОП - Г: од *њеџа* смо узели, из *њеџа* отишли у Златанци ЦТ, скраћени облици (без крајњег вокала): од *њеџ* нема по-поштен П, од *њеџ* доведе Д Ј;

ОП - Д (датовска значења): и на *њеџа* исто тако Р/М, давају на *њеџа* П, ишла би при *њеџа* (к њему) Б ЦТ. Поред датива аналитичког типа, забележили смо и облике датива као и у стандардном језику: *њему* кућа празна стоји, *њему* не могу ДП/Б, *њему* сам причала; како му име ЦТ, који му е под Б, малто му знам П;

ОП - А и јавља се у сва три облика (пуном, скраћеном и енклитичком): а) пуни облици: за *њеџа* је била П, па крз (кроз) *њеџа* ЦТ, сигуран у *њеџа* Ј, и *њеџа* исто навивамо КД; б) скраћени облици: и *њеџ* навивамо ЦТ, *њеџ* уплашило КД, *њеџ* отерали ЦТ; в) енклитички облици: убил *џа* тија В/Р, искастри *џа* све ЦТ, стуреше *џа* од коња ЦТ, кад *џа* сварешемо ЦТ, па *џа* исипемо Б Г, увати *џа* блес П, ете *џа* туј ЦТ, најду *џа* ЦТ, зове си *џа* КД, та *џа* изгоре КД, купимо *џа* КД;

ОП - И: а) пуни облици: још едн сас *њеџа* Б, исли с *њеџа* В/О, с *њеџа* појде по едн ЦТ; б) скраћени облици: с *њеџ* отишли П, по *њеџ* пошли КД (за њим пошли).

327. Лична заменица 3. лица јд за женски род има облике (пуне и енклитичке):

Н: она има дел ЦТ, и она му ради Р/М, она је најстара Д Р/М, она близу Р/М, тамо си је она ЦТ;

ОП - Г: од *њу* узели ЦТ, од *њу* собули (изули) КД;

ОП - Д: врже на *њу* (њој) КД, пријде при *њу* (њој) П, даде на *њу* Гр Д/Л Ј, казала на *њу* Б В/Р ЦТ. Поред аналитичких за-

бележили смо и облике: њóј кошúљу даде Р/М, њóј казано Д/Л, њóј дадено ДП/Б.

Много је распрострањенија употреба облика *вој*.³²⁰ Облик *вој* настао је од енклитичког облика *жр* за датив *јој* тако што је из *јој*, као нестабилно изостало *ј*, а затим се, ради лакшег изговора, уметало *в*, у сандхију (да *јој* > да *ој* > да^в*ој* > да *вој*).

Белићеве примери: *он јој каже, билá јо на свáдбу, да о је ѓрóсио* указују да се *ј* губило на почетку, на крају или потпуно.³²¹

Примери: *пéнзију вој давају П, тóрим вој Р/М, раду вој унóк и унóка П, којá вој е старосватíца ЦТ, да вој несú далí КД, кравајче вој слóме КД, пúштиш вој крв КД, све вој извади ЦТ, деца да вој чува ЦТ, он вој оставíл В/О, на чíчу вој Г, ја вој рúпу знам Д/Л, стáвимо вој кукурéг Г, не даде вој аљíне В/Р, ништа вој не; далí ћу В/Р К П, купíли ћу В/О Ј К, опростíли ћу В/С;*

ОП - А: а) пуни облици: само за њó Р/М, пíта њó КД ЦТ, њó довели ДП/К, íде при (уз) њó П; б) енклитички облици: *ватíмо ју П, не мóгу да ју чувам П, да ју мóгу ватим П, тудéва ју пúштим П, да ју извóдим ЦТ, сíгурно ју слóми КД, па ју искáра К П; свекрва íу чéка Р/М, срéтне íу Р/М, истáкме íу Д/Л, да íу глéда Р/М, шишáли смо íу Б, знам íу Вáску ЦТ, кúј си íу помагáли ЦТ, испросíли íу стáрци ЦТ, он íу úзне В/Р, евé íу плóча ЦТ; видéли ћу К, просíли ћу П, уватíли ћу Гр. Објашњење појединих облика види на страни 3_.*

Поред напомена А. Белића³²² да скраћени облици личних заменица (мен, теб, њег) настају редукцијом крајњег вокала, нама се чини да је на ову појаву знатно утицало и удвајање личних заменица. Слично мишљење наводи Н. Богдановић³²³ за говор Сврљига и Алексиначког Поморавља а Љ. Ђирић се за говор Лужнице не изјашњава о настанку ове одлике.³²⁴ Ових облика има и у Шумадији.

328. Облици множине

Табела 2

Лице	Основни облик	ОП		Д		
		Пуни облик	Енклитички облик	Пуни облик	Скраћени облик	Енклитички облик
1.	мис/ми нис/ни	нас	ни	нама	нам	ни

320 АБДјј 409.

321 АБДјј 409.

322 АБДјј 399-400; НБББП 68; ЉЋГЛ 70-71; НБАП 163-164.

323 НБББП 68; НБАП 163-164.

324 ЉЋГЛ 70-71.

Лице	Основни облик	ОП		Д		
		Пуни облик	Енклитички облик	Пуни облик	Скраћени облик	Енклитички облик
2.	вис/ви	вас	ви	вама	вам	ви
3.	они оне она	њи	ги/ђи	њима	њим	ји/им; га/ђи

Примери:

Н: и *ми* двојца КД, *ми* смо браћи Р/М, појдемо *ми* КД, *ми* осмнемо (муж и ја) Ј, *ми* смо сами (деда и ја) Г, *ми* смо остали (две куће) К; ови облици означавају најчешће множину више од два лица, али и пар са значењем „нас двојица“;

мие се зове́мо В/Р, *мие* не́мамо Бт, а *мие* садт идемо ЦТ, *имамо* и *мие* Б;³²⁵

шес смо *није* Ј, *није* се поделимо Р/М, *није* си ви́камо зеље В/О, *није* појдо́мо В/Р, *није*, ко́й идемо ЦТ, *није* смо поде́лбина Р/М, *није* смо билі́ млого П, *није* мо́тамо пре́цу Бт, *није* же́не В/О, *имамо* ле́пе њи́ве *није* Ј ЦТ, *није* чу́вамо коко́шће Ј К, *није* да у́знемо ЦТ, *није* га о́жњемо (жито) Бт В/Р, не́мамо *није* то́ј ЦТ, исприча́мо *није* В/Р ЦТ, *није* ће те́бе извѣстимо ЦТ, *није* но́симо ЦТ, *није* ка́жемо компи́ри ЦТ, *није* од са по́чнемо В/Р; (Облици *ми* и *мие* чешћи су на североисточној страни тимочко-лужничког говора, а *ни* и *није* чује се на целој територији ЦТВ.); *није* све дво́имо за ћили́ми Бт, то зове́мо *ни* цви́к (прокувана сурурка) ЦТ. Карта бр. 11.

ОП - Г: из *нас* отидо́ше ДП К Р/М, од *нас* су носі́ли ДП/Б, не́ма куде́ *нас* Р/М;

ОП - Д: *на́м^а* несú дава́ли В/Р, *на́м^а* не стиза́ло Г КД; *на́м* сті́за све Б, *на́м* што при́чаш ЦТ, *на́м* се раца́ло жи́то В/Р;

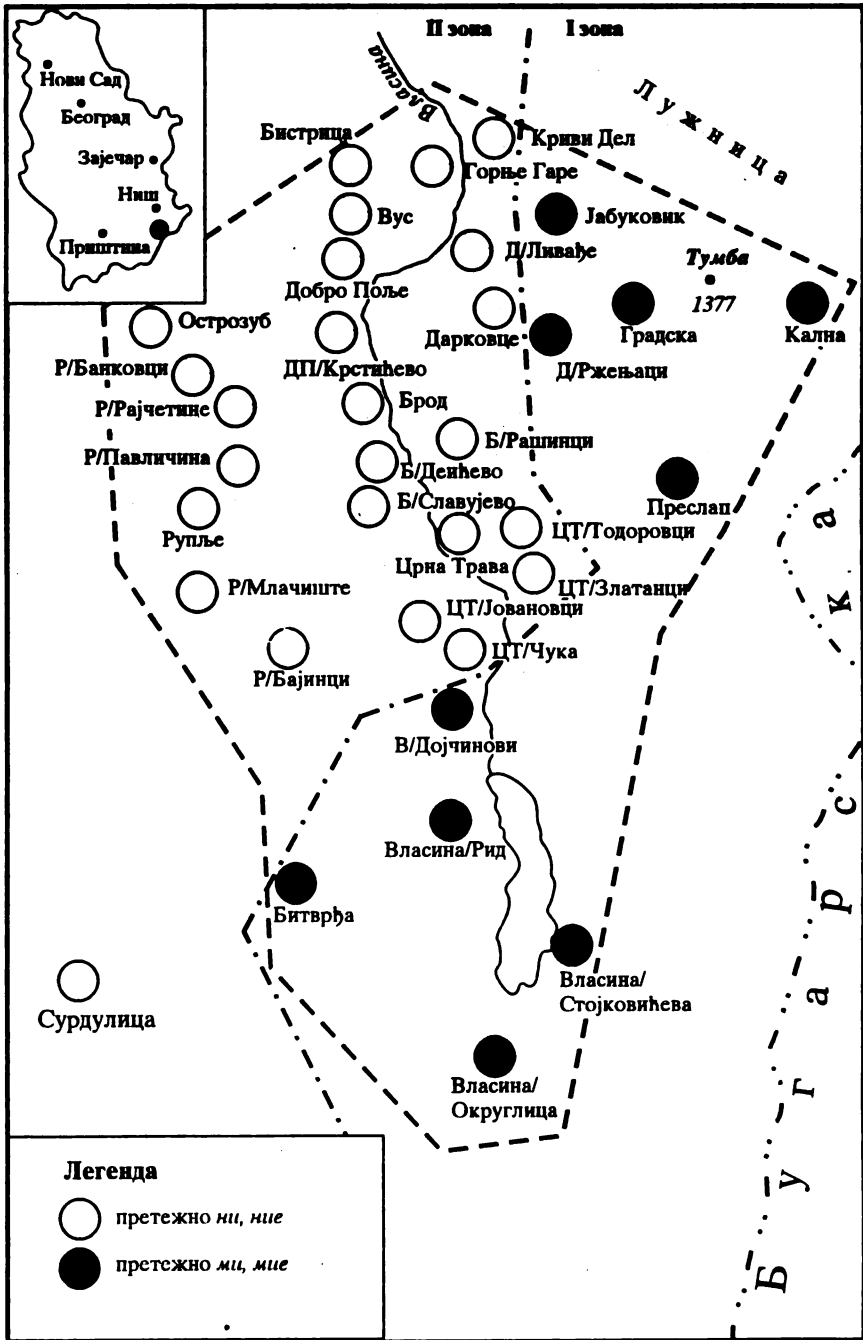
повише со́л да *ни* даду́ В/Р, свекр́ва *ни* бе́ше П, та́чће *ни* да́вау В/Р, да *ни* донесé КД, свекр́ва *ни* ме́си П, бо́г *ни* да́ваше П, то́ј *ни* поку́ћбина ЦТ, не *ни* се донéло В/Р, Свѣти-Ра́нђел *ни* е гла́вна сла́ва ЦТ, колко́ *ни* тре́бе В/Р, поја́те где су *ни* ЦТ; ређе се чују облици типа: на *нас* да́доше К, на *шебе* дадоше Д;

ОП - А: *нас* питу́јеш П, прека́ј *нас* КД, *нас* су пали́ли П Р/М, *нас* пали́ли Бугари ДП/К Р/М;

уместо конструкције *као ми* редовно се чује: *како́ нас*, исто *ко нас* Р/М;

325 АБДј 401. „Сем њега (ми) има још три облика који су много ређи и од којих се неки само спорадички употребљавају: *мије*, *ни*, *није*.”

Карта бр. 11

че *ни* ви́де В/Р, да *ни* ви́диш ЦТ, ви́дели *ни* Б, терали́ *ни* Бугари ДП/К;

ОП - И: сас *нас* П, сас *нас* су тој све раде́ли Ј.

329. Облици множине личне заменице 2. лица:

Н: *ви́е* зна́јете П, *ви́е* пита́јте В/Р, куде́ сте би́ли *ви́е* В/О, *ви́е* сте би́ли П, *ви* дојдо́сте В/С, *ви* каже́те ЦТ, *ви* и́осите ДП;

ОП - Г: од *вас* узели́ ЦТ, из *вас* износи́ли ДП/К, од *вас* чујем ДП/Б;

Д: не́мамо да *вам* даде́мо В/Р П, не зна́м да *вам* каже́м ЦТ;

да *ви* пра́во каже́м ЦТ, уби́мо *ви* старе́шнну ЦТ, фа́ла *ви* што ми да́вате П;

ОП - А: *вас* ви́дели јуче́р В/О, *вас* пра́шујем К П, довели́ *вас* овде́ Р/М;

да *ви* ви́дно В/Р П, ја би́ си *ви* зва́ла ЦТ, сре́ла сэм вн јуче́р П.

Облик *вама*, са значењем датива, добили смо на поновљено питање, те га не сматрамо уобичајеним: код нас се каже и *вама* Р/М ЦТ.

330. Облици множине личне заменице 3. лица:

Н: *о́ни* однемо́гли Р/М, *о́ни* свира́ли у га́јде ЦТ, *о́ни* во́ј даду́ КД;

о́не се зберу́ КД, *о́не* не́те (неће) В/Р, обе *о́не* отпа́доше ЦТ, *о́не* су се тка́ле КД, *о́не* не́мају се́ме КД;

и *о́на* су има́ла ЦТ, ка́ко су *о́на* ле́чена ДП/Б, *о́на* уз посебну со́вру (трпезу) Р/М;

Г: и од *њу́* ЦТ, из *њу́* изле́зли Р/М, стуре́ (свуку) с *њу́* одело́ ДП/К;

Д: *њу́ма* говори́ли тако́ј ЦТ, *њу́ма* не́ма ништа П;

ја *њу́м*, о́ни ме́не ЦТ, *њу́м* су име дава́ли ЦТ, *њу́м* несú пали́ли П, *њу́м* не́ма што да оста́не ДП/Б Р/М;

че *им* даде́мо П, име́ *им* не-знам Р/М, нешто́ *им* даде́м КД, не-дава́мо *им* ништа ДП/Б;

њу́ве сам *ји* дала́ П, несэм *ји* дава́ла Гр К;

у́зни *џи* све Р/М, наде́ну *џи* ЦТ, даду́ *џи* (њу́ма) ДП/Б;

даду́ *џи* од све Гр К П, све *џи* узели́ Д/Р П, ка́кво *џи* при́чаш П, ту́рим *џи* (њу́ма) Б, да́до *џи* (њу́ма) ду́кати) ЦТ;

ОП - А: *о́на* *њу́* наве́ла ЦТ, и *њу́* тако́ј КД, па *њу́* да чу́ваш Р/М, највише́ *њу́* но́си ЦТ, *њу́* смо има́ли Г Д/Л;

сва́дбе са (сада) ла́баво *џи* пра́е Д, са *џи* не́ма ви́ше Ј, не ви́дим *џи* ви́ше Д/Р;

ту́рим *џи* (њу́х) Б, да *џи* угре́вамо Б, истэ́зау *џи* Д, ете́ *џи* Р/М, тужа́ли *џи* Р/М, па *џи* затече́ и сне́г КД, да́до *џи* (њу́х) за има́ње ЦТ,

ништа *īu* несмо лечили ЦТ, да *īu* измузём Р/М ЦТ, па *īu* натурам КД, литé *īu* кажу Д, кој *īu* глéда ЦТ, кэкó *īu* он напрайл Д/Л, чувáла сэм *īu* П;

зйми *ђи* вáтају П, баталймо *ђи* В/О, колкó *ђи* турим В/Р, познáвам *ђи* по лйк П, па *ђи* кúвамо Бт, па *ђи* омáсту (обоје) В/О, продавáли *ђи* В/Р, да *ђи* зовём В/Р, че *ђи* вйдимó П, с квó да *ђи* рáнимó Гр Ј, са (сада) *ђи* намалймо П, ко (како) смо *ђи* чувáли Бт.

О облицима *ју*, *īu* *ђи* и *īу*, *ђу* и изједначавању облика датива и акузатива биће више у тачки 331.

ОП - И: прéд *њй* (њима) ишáл В/Р, сэс *њй* мéцимо (граничимо, међимо) П, мецý *њй* йма добрй К, с *њй* отишлá ЦТ, зáједно сэс *њй* ДП/К;

ОП - Л: тóлко знáм од *њй* (о њима) ЦТ, од *њй* се вйше чýло ДП/Б.

331. Облици *вама* и *њима* чују се у ретким примерима, чини се, под утицајем школе и јавног комуницирања.

Облици *ју*, *īu*, *ђи* и *īу*, *ђу* изједначени су за датив и акузатив (ОП). О њиховом настанку А. Белић даје следеће тумачење: „Поред ових заменичких облика, који би и сами били довољни да врше своју службу, образовали су се и нови: *īу*, *ђу* (*ђу*). Њихово образовање стоји у вези са образовањем *īu*, *ђу* (*ђи*) у плур. То су енклитички облици плурала за све родове подједнако, образовани према облицима акузатива замен. мушког рода: као год што се према акценатској форми *њеīа* употребљава *īа* као енклитичка форма, почело се према акценатском *њйх* употребљавати *īu(x)* м. (есто) *и(x)* као енклитичка форма. Према множини *њи(x)* и *īu(x)* почела се образовати паралелна форма са *њу*, као акценатском формом, *īу* или *ђу*. „³²⁶

Исти процес развио се и у облицима за датив, где је од *њйм* добијено *īйм/ђйм* > *īу/ђу*. Облике *ђи* и *ђу* записали смо у I зони (тимочко-лужнички говор), а *īu* и *īу* у II зони (сврљишко-заплањски говор), сасвим спорадично и ретко *ђу* у ЦТ.

332. Заменицу *себе*, у пуном облику, чули смо једном: не-вйди *сéбе* П, а ниједном краћи облик *себ*, какав се чује у говору Белоиња: йде пóред *сéб*, йде под *сéб* (врши нужду испод себе).

Место пуног, често се употребљавају енклитички облици *се* и *си*, а овај други са губљењем заменичког значења и претварањем

у устаљени израз. Појава је позната и другим говорима на широј територији.³²⁷

Примери: *дигнем се одбнде КД, на овбј се мбже ЦТ, овблки се издўл ЦТ, онб се окрће КД, пбчне се еде (једе) Д, пченично се сўче ЦТ, умёља се пченица Ј, што је се крстила ЦТ,*

*да си ймате Р/М, донесё си КД, йма си пбвиш мёсто КД, овáмо си онйа дрўги КД, такбј ће си бўде Д, узнй си П, ў-руке си рáдиш Р/М, што си мбј човёк бёше П.*³²⁸

333. По А. Белићу удвајање личних заменица је једна од најтипичнијих особина тимочко-лужничких (и сврљишко-заплањских) говора „за наглашену заменичку форму“.

Удвојене форме постоје у говору ЦТВ, чују се на целој територији, али нису честе колико се очекује, мада се запажа да их има нешто више у I зони (тимочко-лужнички говор). Забележили смо их у облицима датива и акузатива. Ова је појава позната на широј територији.³²⁹

Примери: *девбјћа ми е мёне умрёла В/Р, човёк ми е мёне погинўл Р/М, мёне ме нёма Г, мёне ме питўјете П;*

на йи йёбе П, ја йи йёбе дёл дадём Р/М, йёбе йе траже В/Р К П;

бёлимо йа и њёйа КД, нёма йа њёйа П, убйше йа њёйа ЦТ, чўвају си йа њёйа Б.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

334. Функцију именичких заменица (ко, шта) у говору ЦТВ имају *кој/куј* (кој, куј) за лица и *каквб/квб, којё,* уз ретке примере *шйо,* за ствари.

Ово није специфичност само наших говора, већ и шире околине.³³⁰ Овде се намеће питање морфолошког порекла ових облика. За говор АП Н. Богдановић каже: „Не разликује се номинатив заменице *ко* и Нјд мр заменице *који*.“ На другом месту исте расправе³³¹ он није опредељен да ли у настанку имамо ситуацију

327 АБДиј 405; НБББП 67; ЉЋГЛ 73. „Лична заменица сваког лица себе, се јавља се у овом говору једино у енклитичким облицима се, си.“; НБА П 170. „Енклитички облик се обичан је, у честој употреби (...)“ Види тамо и напомене 302 и 303; ДЈТрет 176; АП-БМРес 335.

328 Исто.

329 АБДиј 293. „2) употреба удвојене личне заменице за наглашену заменичку форму.“; МСТим 405; МПЖупа 171; БВКГ 163; ДБКД 107; Прешево 374; ВСЦГ 196; ЈМЛГ 36; НБББП 127; ЉЋГЛ 74; НЖРеч 182.

330 МСТим 406; РСЛев 146; НБББП 67; ЉЋГЛ 75; НБА П 170-171.

331 НБА П 92, 170.

кој > *коју* > *који* > *кои* > *кој*; или, пак, *кој* < *ко*+партикула *ј*. Овакав пут могао би се претпоставити и за наше стање (које, ипак, нема облик *коју* > *који*, поготову што је *ј* овде честа партикула (та-ј женá, то-ј детé, ову-ј кúћу итд). Иначе, лнк *куј* могуће је објашњавати асимилацијом *о* према *к* (уп. *куд нас* < *код нас* и сл.):
кој гн глéда ЦТ, нéма *кој* да окречи Б, *кој* нéче КД, *кој* нéма КД;

куј да га глéда Р/М, úвечер *куј* бће Р/М, *куј* си кавó има КД.

335. Остатке деклинационог облика заменице *ко* имамо за геинтíв, датив и акузатíв (који је исти са ОП):

ОП - Г: од *која* це ја плáшнм П, нéма од *која* да кúпим Р/М, од *која* да úзнеш ДП/К; у *која* е парá ЦТ;

Д: *комú* ће плáту Р/М, даде *комú* бче В/Р, *комú* трéба В/Р, *комú* е кэко сýдбина В/Р, *комú* се што еде (јéде) Д;

ОП - А: нéма *која* да пítaм ДП/К, *која* вíднш Б ЦТ, *која* пре да жáлиш В/Р ЦТ;

Остали падежни облици исказују се општим падежом и предлозима:

ОП - И: нéма с *која* КД, а с *која* да идеш Б;

ОП - Л: од кога (о коме) се чуло) Б ДП/Б, у *која* нéма лóше Р/М ЦТ.

336. Облици одрчних, неодређених и општих заменица овде гласе:

а) одрчне заменице: *никој/никој*; *никоја/никоја*; *никојо*:

нéма *никој* В/Р К П, са (сада) нéма *никој* Бт ВР;

никој га не знал В/Р, са *никој* не чува П;

никоја не знала ЦТ, *никоја* не носила сукњу Гр Д/Р К;

никоја не ишла самá В/Р П;

никојо детé не крштено у рат Р/М ЦТ.

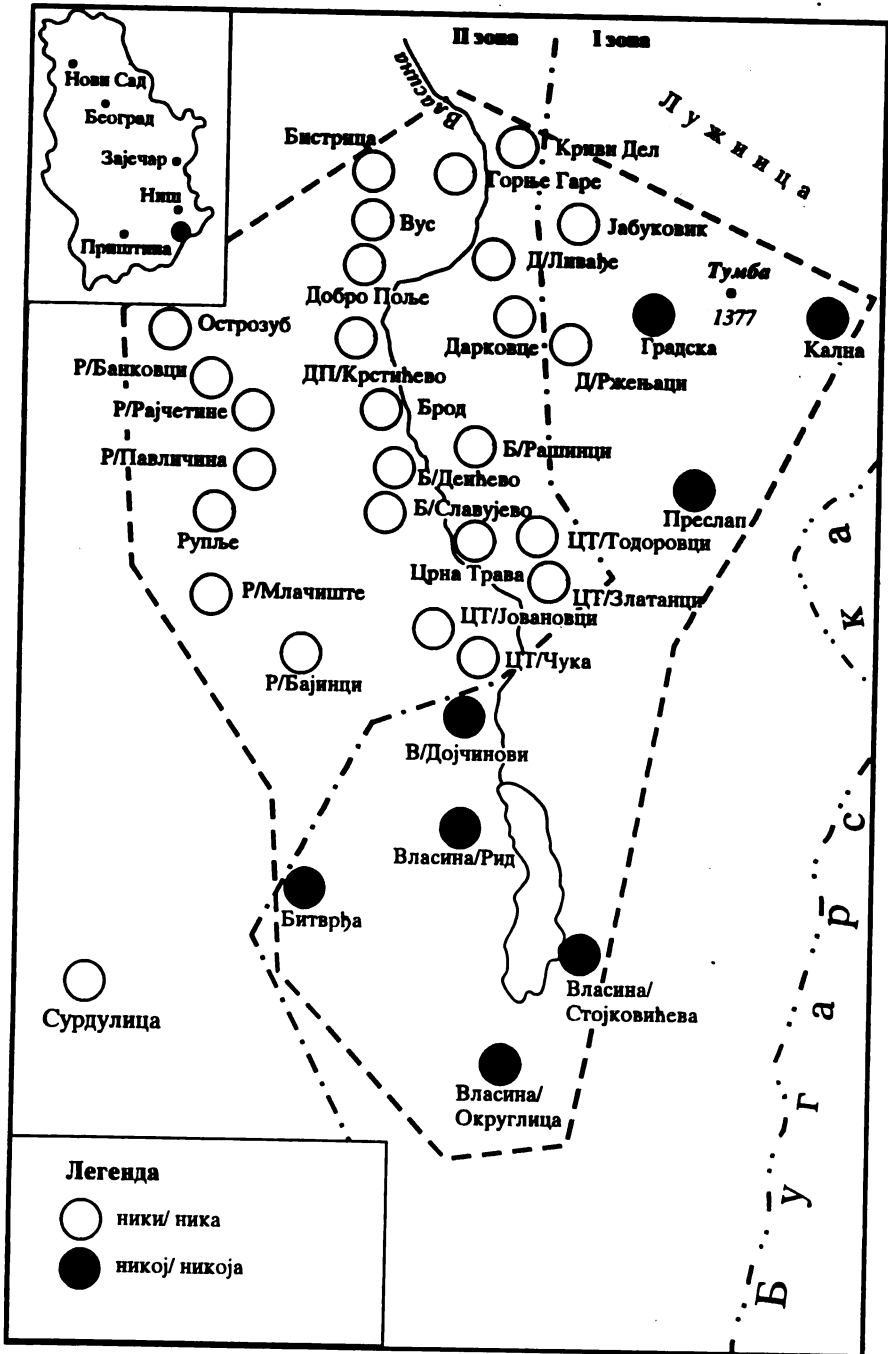
Чули смо одрчне облике *ники* и *ника*. Настанак и распрострањеност облика *ники* објаснио је П. Ивић у ГГС 205-205.³³² Ова је појава позната и другим говорима на широј територији штокавских говора.³³³

Примери: *ники* га не знал ЦТ, неé *ники* Д, *ники* не сме ЦТ, *ники* ништа не рече Б ДП/К, нéма *ники* ДП/Б, *ники* те не јури Р/М;

332 ПИГГС 205-206; АП-БМРес 336; РСЛев 353; НБАП 171; РА-СВЖупа 306.

333 АБДиј 425; АП-БМ 337; РСЛев 353. „Али у извесном броју случајева јавља се облик *ники* (исп. и т. 134).“; НБАП 171.

Карта бр. 12

ни́ка (жена) не рабóти ЦТ, *ни́ка* не имáла Б ДП/К, али се ови облици могу примити и као неодређене заменице. За распрос-трањеност облика *ни́ки* и *ни́ка* в. карту бр. 12.

Тако и: *ни́кэкэв/ни́кав*; *ни́кэква/ни́ква*; *ни́кэкво/ни́кво*: нéма *ни́кэкэв* ЦТ, *ни́кав* не доодýл Д/Р, *ни́кэква* оратá се не чýје К П, *ни́ква* (жена) не прошлá В/Р Ј К, *ни́кэкво* не имáло В/Р, *ни́кво* нéма П. Ови се облици чешће чују у I зони.

Чули смо и облик *ни́шша*: тóлко ги *ни́шша* не глéдам ЦТ, *ни́шша* не знáла П, не за *ни́шша* В/Р П, *ни́шша* не стáламо Г, нéма *ни́шша* и нигде Д К П ЦТ, тóј за мéне *ни́шша* Р/М, не пýје *ни́ш(ша)*.

Нисмо чули конструкције типа: ни за кога, ни од кога, ни о коме, ни са ким, којешта. Уместо њих чују се (на целом простору): за *ни́коџа*, од *ни́коџа*, о *ни́коме*, с *ни́коџа*.

У прилошким изразима и односно-упитном значењу записали смо облике: мэ *шшо́ їод* Бт, *шшо́ їод* да е В/Р, *шшо́ їој* се тиче Р/М.

б) неодређене заменице: *некóј/некú/нећú*; *некá/некојá*; *некó*; *некú/нећú*; *некé/нећé*; *некá*:

некóј га убýл В/Р, *некóј* га оптужýл П;

још *некú* КД, *некú* белéг ЦТ, *некú* блáгослов ЦТ, пýше *некú* В/Р; *некојá* викаш Б, *некојá* замóлиш В/Р;

нећú ýде сам П, *нећú* је знáл Гр К (I зона);

некá áла ýма Б, *некá* завéтина Д/Л, *некá* напредé КД;

при *некú* женý П, *некú* стру́ју тудé ЦТ, столýчку *некú* П;

у *некó* врéме ЦТ, *некó* детé добрó ýчи П;

некú су имáли ДП/К, *нећú* сý бежáли К П;

некé женé несý знáле Г КД;

Упореди и примере: *некэкэв* В/Р, *некэквá/неквá* алосýја КД, натéзау ги на *некэквó* Д, *неквó* имáло В/Р КД П, *некэквú/неквú* литáци В/Р П, *некэквé* бóлести Г, кáпе *неквé* П, *некэквé* кóве В/Р (исп. о овоме ниже, код општих замница).

в) опште заменице: *свáки/свáћи*, *свáка*, *свáко*; *свáки/свáћи*, *свáке/свáће*, *свáка*:

свáки мéсец Р/М, *свáћи* чýва В/Р П;

свáкоме дадý КД;

свáкоџа мóгу да превáре (ОП = А);

неје *свáка* знáла Д, н-умéје *свáка* К КД;

свáко лéто дóјде П Р/М, нéма *свáко* детé Д/Р;

свáшшо се пýча ЦТ.

337. Облик *шша* чули смо сáмо двапут: *шша* ви пýчáли КД, *шша* ти је билó. Уместо *шша/шшо* са функцијом именичке заменице је *какво*: кýј си *кэквó* ýма КД, *кэквó* бчеш Гр В/Р К, *кэквó* бћеш Б Г КД, *кэквó* трéбе Б, *кэквó* е тóј КД, *кэквó* купýл

јучер Р/М, или њен формални еквивалент *кво* (< к(ак)во), преко *кэк-квб*, или *ка-кво* > *кво*. Први нам се пут чини вероватнијим.): *с квб* КД, *квб* има Р/М, *квб* чу (шта ћу) П, *квб* имамо Д/Л Ј К, *с квб* се повáлиш (похвалиш) П, *квб* за вечéру Р.³³⁴

Ови облици остају непромењени у деклинацији и тако се разликују од показне придевске заменице *кэкџв/кџв*; *кэквá/квá*; *кэквб/квб* (од *каквбга*, *квú* пóслу *имаш*, *квá* су ти децá и сл.).

338. У истој је функцији *којé*: *којé* запричá (шта запричах) КД, *којé* има П, *кóје* сэм нашлá Бт; за *коé* тóј (за шта) КД, *коé* му дадéш Д, с тим што нам се чини да овај лик припада западној страни (II зона) са *које* (из моравских говора) и долази.³³⁵ Карта бр. 13.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

339. На основне одлике придевских замница у облицима и промени, посебно показних, указао је А. Белић. Показне заменице (већина) имају завршетак на *j*, а имају и *a* (покретно).³³⁶ Настанак *a* А. Белић објашњава утицајем облика *шéја*, *шúја*, *шúја*, односно да је реч о новој партикули *ја*, која се прво образовала код прилога, а затим пренела и на облике замница.³³⁷

Поред партикуле *j(a)*, у неким облицима, и под одређеним условима, јавља се партикула *ва*, чији настанак, такође, А. Белић објашњава, додајући: „док се *ја* употребљава уз све заменичке форме које се завршавају вокалом, (...) *ва* се употребљава у ограниченом броју случајева: 1) само у оним заменичким облицима у којима пред *ва* стоји *о* (у) и 2) у прилозима.“

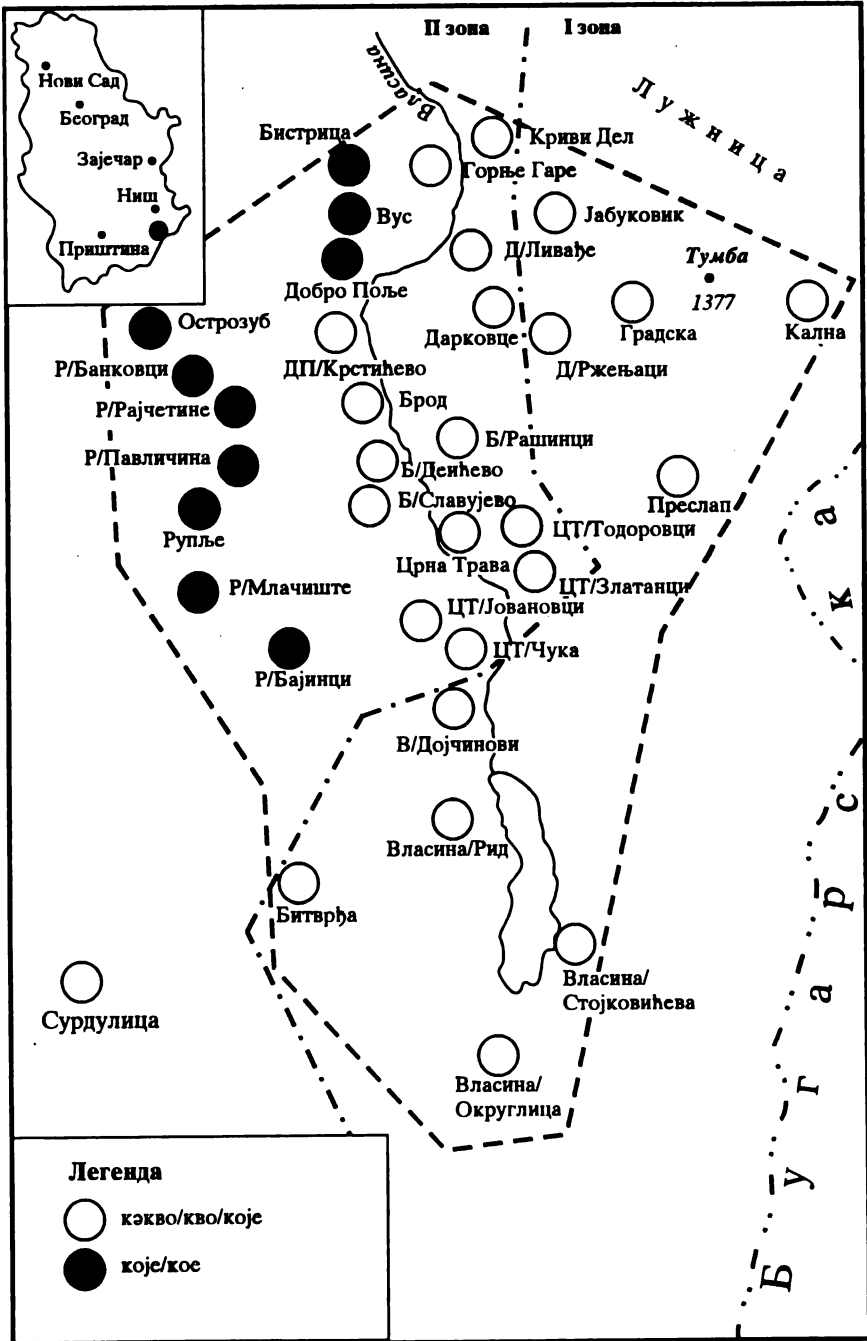
334 АБДиј 426; ЉЂГЛ 75. У селима око Дољевца живи велики број досељеника из црнотравских и власинских села. По причању Власте Ценића, наставника сх. језика, њих староседеоци називају *квокавцима*.

335 ЈМЛГ 83.

336 АБДиј 418-419.

337 Исто 418.

Карта бр. 13

Показне заменице

340. Облици јединице

Табела 3

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	тџј/тај тџја/таја/таја; товáј	тога	=Н =Н	тому(чешће) томе(ређе)
жр	тџј/тај; таја/таја		туј	
ср	тој/тој/тоја; товá		=Н =Н	тому
Облици множине				
мр	таја/таја		=Н	тајам
жр	теј(а)/теа		=Н	тејам
ср	тај(а)		=Н	

За суседне говоре (лужнички и лесковачки)³³⁸ неједнако се наводе облици показне заменице *шџј*. У говору ЦТВ више пута смо га забележили.

Примери:

Н: *шџј* човек В/Р П, *шџј* дџн В/Р П ЦТ;

шáј ручџк Г, *шáј* сол ЦТ;

ОП - Г: из *шóџа* (домаћина) узџли Бт Р/М ЦТ;

од *шáј* јечмиџ се мџси К П;

ОП - Д: дали на *шóџа* комшију В/С К;

ОП - А: видџли *шóџа* што дошџл ЦТ, *шóџа* не питуј К П;

тури *шáј* пандиџ КД, намџсти *шáј* разбџј Г;

Општи падеж за лица има облик генитива/акузатива: узне од *шóџа* човека ЦТ, видџли љуџди *шóџа* Р/М ЦТ.

Н: *шúџа* биџл П, да је га убџл *шúџа* ЦТ, *шúџа* големџ П; *шúџа* имáл В/Р, *шúџа* дáн Р/М;

шúџа малиџ (прст) П, *шúџа* срдџц КД, *шúџа* је прáзник П, *шúџа* лџб П;

шúџа што га донесџ Д, *шúџа* што е Б, прво *шúџа* кравај дџлимо ЦТ, *шúџа* први музџ Д;

и *шовáј* овџс П, *шовáј* човек К Д.

341. Поред аналитичког грађења падежних облика (предлог + ОП), чули смо и облике датива *шóму* (чешће) и *шóме* (ређе): даду *шóму*, узџли *шóму* човеку Р/М ЦТ; *шóме* на дáва ЦТ.

338 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76.

342. У говору ЦТВ записали смо и облик показне заменице жр са полугласником у неколико насеља:³³⁹

šáj женá В/Р П, *šáj* што ми је ћерка К П ЦТ;

ћерка *šáj* у Власóтинце КД, *šáj* цéвка Д/Л КД;

šája женá П, *šája* девојка ЦТ, *šája* година Д К;

šája кúћа грóзна П, *šája* нóва П, *šája* отишлá К;

ОП - Г: *šúj* гóдину најмúчена билá ЦТ, од *šúj* жíцу КД, из *šúj* погáчу извáди В/Р;

ОП - Д: на *šúj* девојку даде ЦТ, на *šúj* ћерку П;

ОП - А: замóли *šúj* другáрицу В/Р, тúри на *šúj* пóдношку (део разбоја) Г КД; *šúj* стóку ЦТ, *šúj* женú отерáли П ЦТ;

ОП - И: с *šúj* совéљку провлáчи КД ЦТ, с *šúj* стóку зимúју ЦТ;

ОП - Л: све на *šúj* плóчу стојí ЦТ, ја ти од *šúj* женú прíчам ЦТ, нáјду га у *šúj* шúму В/Р.

343. За средњи род забележили смо облике и примере:

с *šój* се закисéлу ЦТ, *šój* не би моглá ЦТ, *šój* тэквó Г, *šój* нóсено Д, *šój* кáжемо цвíк ЦТ, сэг *šój* нéма КД, и *šój* замóтано КД, *šój* зéље КД;

šóí се уведé КД, све *šóí* се тúри ЦТ, *šóí* се залúжи прéђа КД.

Облик *šová* јавља се само у I зони. Исти облик Д. Златковић за пиротски крај бележи *šová* и *šóva*.³⁴⁰ В. карту бр. 12.

Примери:

šová се обрíча (обећа) В/Р, *šová* се покáже П, *šová* нéма код нас К;

ОП - Г: од *šová* се плáши П, из *šová* извáди Гр К;

ОП - Д: дáва на *šová* В/О, на *šová* одвóји К П;

ОП - А: удéсе *šová* Гр Ј П, поглéдају *šová* В/Р;

ОП - И: сэс *šová* се закисéли Гр, с *šová* се дéли К П;

ОП - Л: од *šová* се прíча П, стојí на *šová* К.

Као и код облика за мушки род, и овде смо забележили: *šóму* се даде Б ДП/К, *šóму* (детету) се угáђа ЦТ. Карта бр. 14.

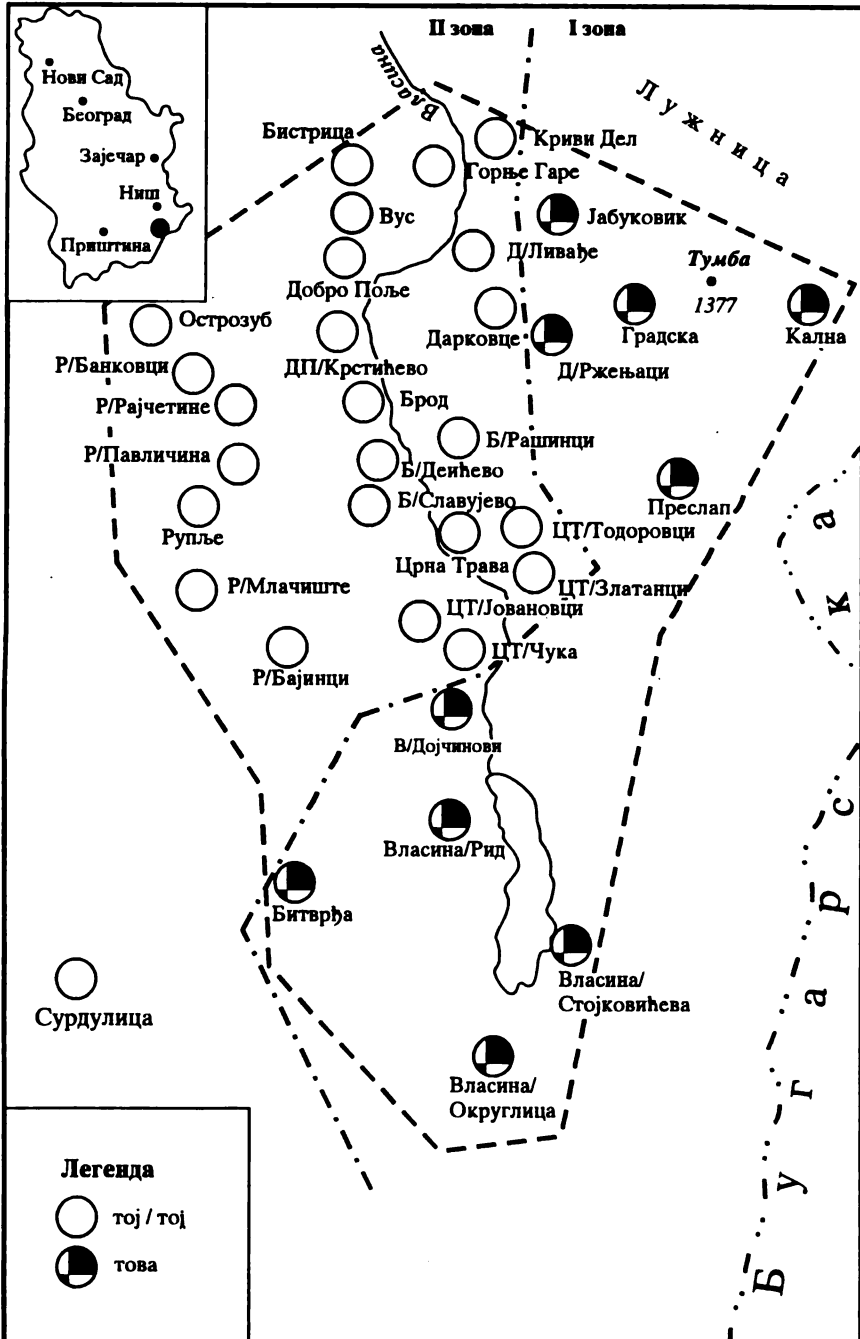
344. Једном смо чули и облик: *šo* е тúђо, што је вероватно условљено окружењем, као и пример: *šója* ће дóјде Д/Л (са значењем *šój* = *šo*).

345. За множинске облике забележили смо следеће:

339 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76. У наведеним студијама не наводе се облици за жр са полугласником.

340 ДЗФраз 555. Наведени су примери: „Това обичаш (=волиш). Това сам ти рекла.“

Карта бр. 14

а) Мушки род

Н: но́се се *шúја* да́рови В/О, *шúја* пра́зници се пра́знују П, *шúја* војни́ци дојдо́ше В/Р П ЦТ;

шúја опáнке се но́се В/С, *шúја* волóве пасу́ П;

шúа кúћните ра́ду К, *шúа* тако́ј ра́ду К, *шúа* ма́јстори су има́ли Б, *шúа* ђаво́ли íма КД;

ОП - Г: из *шúја* отишли́ Бт В/Р П, од *шúја* узима́ли Б Д;

ОП - Д: на *шúја* дава́ли Гр Ј К, поста́ви се на *шúја* (сватови) Д/Л; *шúјам* да́вано ЦТ, *шéјам* же́не ишлé ДП;

ОП - А: óбу *шúја* опáнке В/Р, тера́л волóве В/Р, погóди *шúа* ма́јстори В/О;

ОП - И: сáс *шúја* комши́је по́јде Б ДП/К, с *шúја* ле́кове лечи́ли П;

ОП - Л: во́ди рачу́н од *шúја* љúди ЦТ, на *шúа* грéбенци се вла́чи КД.

б) Женски род

Н: *шéа* врéче В/Р, *шéа* нéма са (сада) В/Р К;

шéја дево́јке В/Р П, *шéја* трле К П ЦТ;

шéј го́дине ЦТ, *шéј* папáрике КД, *шéј* таквé шúмаве (лиснате, шумовите) ЦТ, *шéј* за сéме КД;

ОП - Г: од *шéја* се оста́ви сéме КД, од *шéја* се одво́ји Б Г Д/Л;

ОП - Д: на *шéј* певи́це (девојке које певају на свадби) Д/Л, на *шéј* мла́де оста́ву Р/М;

ОП - А: чу́кају *шéја* бело́јке КД, одво́је *шéја* му́зне П;

ОП - И: с *шéја* се дру́жимо Бт К П, с *шéја* црђе покрíју де́цу Ј К Д/Р; Карта бр. 15;

ОП - Л: од *шéја* (жене) при́чано П, ша́ре на *шéја* црђе Ј.

Записали смо и ретке дативе множине: тóј су *шúјам* кúће К П, *шéјам* женé ишлé Гр Ј К.³⁴¹

в) Средњи род

шúј вре́мена КД, *шúј* две сéла ЦТ;

ОП - Г: од *шúј* две сирочéта К П Р/М ЦТ;

ОП - Д: на *шúј* унúчета далá В/О;

ОП - А: ви́де се *шúј* сéла ЦТ;

ОП - И: ора́ли с *шúј* говéда;

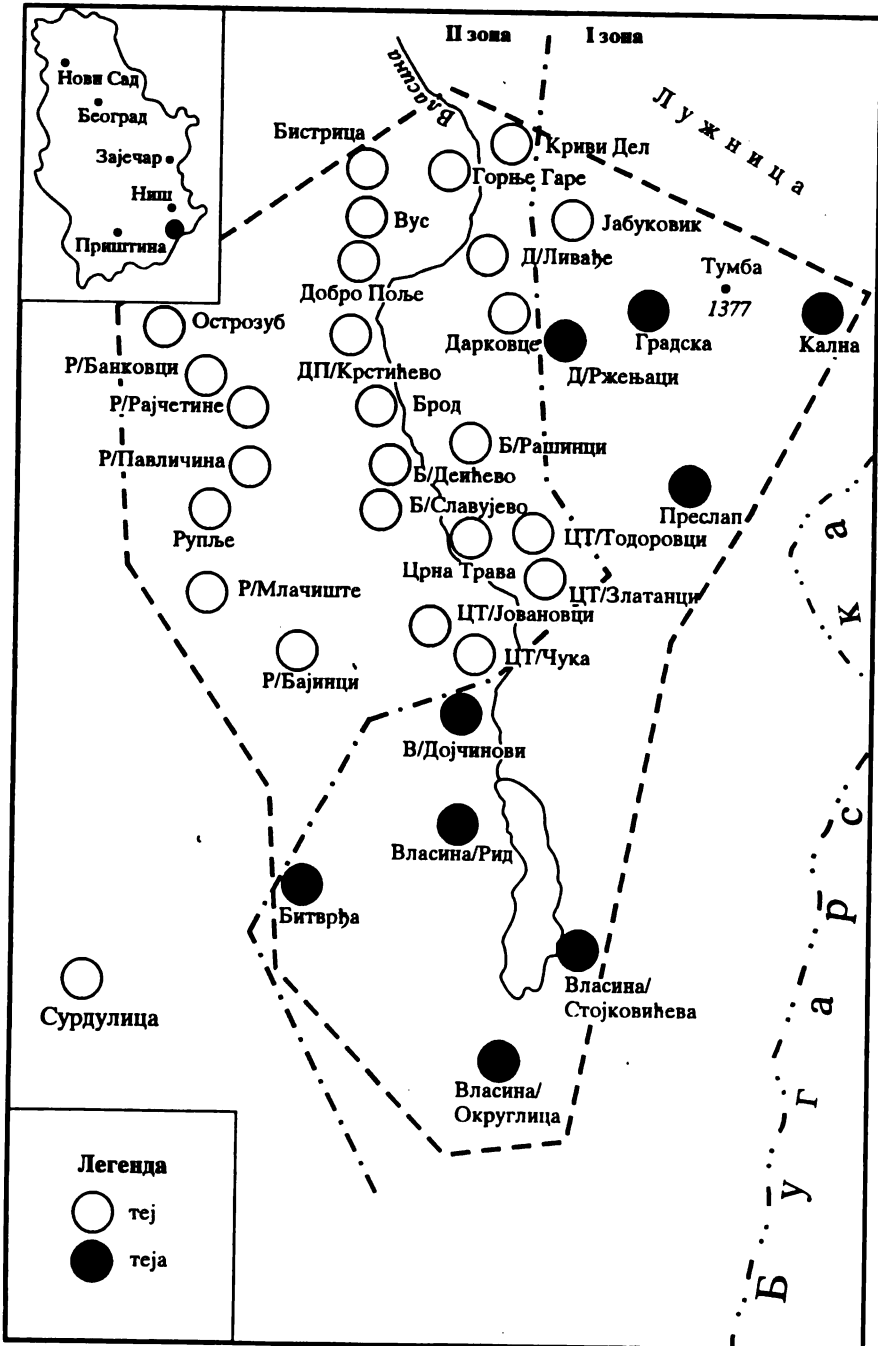
шúја говéда чу́ва В/Р, *шúја* дечíишта В/Р К П.³⁴²

Објашњења неких од ових облика налазимо у расправи А. Белића и није потребно о томе овде говорити.

341 АБДнј 421; ЈМЛГ 38; ЉЂГЛ 77.

342 НЖРеч. Из пиротског краја наведене су многе речи са партикулом *ја*.

Карта бр. 15

346. Облици једнине

Табела 4

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	овџ/овáј ови́ја/ови́ја ови́а	овога	=Н =Н =Н	ово́му/ово́ме
жр	овџ/овáј/ овáја		ову́ј/ову́ја/ овову́ј	овову́ј овово́ј
ср	ово́ј		ово́ј	ово́му
Облици множине				
мр	ови́ја/ови́ја/ови́а		=Н	ови́јам
жр	овџ/овѐа овѐја/овѐја		=Н	овѐјам
ср	овáј овáја	ову́ј?	=Н	

а) Примери за мушки род

Н: *овџ* чо́век КД П ЦТ, *овџ* бо́р Б ДП, *овџ* Вели́гден В/Р П, *овџ* конѐц В/Р, *овџ* ра́т ДП/Б, *има овџ* сенато́рија ЦТ;

овáј мо́ј ЦТ, *овáј* што до́јде Р/М, *овáј* Слободáн ЦТ;

ови́ја ле́б П, *ови́ја* Милѐнко П;

ови́ја Полбо́м В/Р, *ови́ја* дојде́ из Београд В/Р, *ови́ја* чука́р В/Р;

ови́а за́дњи ра́т ЦТ, *ови́а* кра́ј на́ш В/Р;

ОП - Г: ве́ћи од *ово́ја* Слободáна ЦТ, од *ово́ја* по-до́бар Ј К П, од *ово́ја* чо́века ЦТ;

од *овáј* кра́ј В/О, пре́ко *ови́ја* пото́к ЦТ;

ОП - Д: на *ово́ја* да́ли де́л Р/М;

на *овáј* де́л доту́ре ЦТ;

ОП - А: ви́диш *ово́ја* ЦТ, *ово́ја* нашо́га Слободáна ЦТ, пи́таш *ово́ја* Р/М;

до́јде у *ови́а* кра́ј на́ш В/Р, отишли́ у *ови́а* ра́т Б ЦТ;

ОП - И: сáс *ово́ја* комши́ју Р/М;

с *овáј* срп КД, с *ови́ја* со́л В/Р;

ОП - Л: од *ово́ја* нашо́га при́чају ДП/К;

од *ови́а* кра́ј при́че Б.

Записали смо и облике датива, истина ретке, типа *овом*:

ово́му се па́да (припада) В/Р ЦТ; *ово́ме* де́л даде́ш Р/М.

б) Примери за женски род

Н: *овџ* че́рка у Леско́вац П, *овџ* једна́ овде́ В/Р;

овáја авли́ја П, *овáја* че́рка у Аза́њу П, *овáја* што но́си литáк Гр К П;

ОП - Г: од *ову́ј* го́дину В/Р, из *ову́ј* ку́ћу је она́ Р/М; од *ову́ја* лему Богбродицу П, од *ову́ја* Ва́ску ЦТ;

ОП - Д: на *овуј* слéдује В/О П ЦТ, на *овуј* дали́ К; на *овуја* девбјку рекли́ КД;

ОП - А: видиш *овуј* кúћу КД, предé *овуј* вúну Ј, у *овуј* кúћу улéзе Д/Р;

ОП - И: с *овуја* рúку држи́ П, сáс *овуја* ви́лу нóси Ј К;

ОП - Л: од *овуј* ти при́чамо В/Р, на *овуј* рúку нóси Бт Б ДП ЦТ.

Облике *овово́ј*, *овову́ј*, које наводи В. Стевановић за ЦТ, нисмо добили у слободном разговору, већ само на поновљени захтев, па нам се чини да су нетипични у овој зони.³⁴³

в) Облици за средњи род

Н: *ово́ј* детé на њу́ крстено ЦТ, *ово́ј* на́шо селó Б В/Р, *ово́ј* три́це овсéно ЦТ;

Облик *ово́ј* употребљава се и неутрално, али и са прилошким значењем: *ово́ј* (овај) зéт ми е ЦТ, на *ово́ј* (овако) се мóже ЦТ.

ОП - Г: из *ово́ј* селó Б, од *ово́ј* детé В/Р КД П;

ОП - Д: на *ово́ј* детé мáти ЦТ, на *ово́ј* дáвају Р/М

Поред аналитичких, записали смо и облике: *ово́му* детéту мáти ЦТ.

ОП - А: глéдај *ово́ј* све В/Р, поведé *ово́ј* детé П, запáле *ово́ј* овдé Р/М;

ОП - И: сáс *ово́ј* се не мóже Р/М ЦТ, с *ово́ј* се затвáра Г Ј КД;

ОП - Л: од *ово́ј* се не при́ча КД.

347. Облици множине

а) Мушки род

Н: *ови́ја* грме́ње ЦТ, *ови́ја* качкéти П, *ови́ја* рíдове В/Р, *ови́ја* сýдове П, *ови́ја* чбвeци Гр К П;

ови́а из Београд В/Р, *ови́а* при́тељи КД.

Остали падежни односи изражавају се конструкцијом предлог + ОП (ОП = А). За датив смо забележили и: давáли смо *ови́јам* (овима) ДП/К ЦТ, *ови́јам* не лóше Р/М ЦТ.

б) Женски род

Н: *овéа* мóдре слíве В/Р;

овéја са (сада) не дóју ЦТ, *овéја* гра́ње В/Р;

овéе крпе (женске мараме) имáло В/Р К П. Овај облик се ретко чује а вероватно да је настао од облика *овéја* после испадања ј.

343 ВСЦГ 196.

ОП (са предлогом) служи за изражавање других падежних односа. За датив смо, поред аналитичких чули и облик *овејам* (ретко): *овејам* женé Б Д ЦТ, *овејам* ливáде В/Р.

в) Средњи род

Н: *овај* јáгњишта П, *оваја* дечíишта В/Р К П.

Облик *овуј* дéцу, који се чује у говору Белоиња (Сврљиг), нисмо чули у слободном разговору. Добили смо га на инсистирање да ли такав облик постоји. У говору ЦТВ ова именица уз бројеве има облик *деца́*, што је утицало да се јави *овај(а)* код заменице. В. и т. 367.

348. За треће лице показних заменица јављају се облици дати у прегледу табеле 5.

Облици јединине				Табела 5	
Род	Основни облик	ОП		Д	
		живо	неживо		
мр	онáј/онáј онíја/онíа	онóга	=Н	онóму/онóме	
жр	онáј(а) онáва		онúј оновúј	оновóј ³⁴⁴	
ср	онóј/онóа онóја/онóва		=Н		
Облици множине					
мр	онíја/онíа онíј/онíе		=Н	онíјам ³⁴⁵	
жр	онéј/онéј онéја		=Н	онéјам	
ср	онáј(а)		=Н	=Н	

а) Примери за мушки род

Н: *онáј* (литак) на рéске КД П, *онáј* дéн В/Р К П;
онáј мóс Бт, *онáј* зéв (се отвара) Г, *онáј* дóм Р/М;
онíа úзне пáре ЦТ, *онíа* се врне (врати) В/Р;
онíја колéц се побíе КД, *онíја* отпáдак се влáчи КД;
ОП - Г: из *онóа* úзне пáре В/Р, од *онóа* се одвóји Б;
од *онáј* пандíљ шíје КД, од *онáј* влáсен предé Ј К Р/М;
ОП - Д: кáже се на *онóа* (ономе) В/Р, на *онóа* не К;
на *онáј* додáва П Р/М, на *онáј* лéб ЦТ;

344 ВСЦГ 196.

345 ЈМГЛ 38.

За датив смо забележили и облике (ређе): *оно́му* не дра́го Р/М, *оно́му* се исто да́ва ДП/К, *оно́ме* не прида́ва (додаје) Бт, *оно́му* не-зна́м име Гр.

ОП - А: ви́де *оно́џа* В/Р КД ЦТ, пита́ју *оно́џа* Гра́ду Б ЦТ;
у *оно́џа* ками́к спа́да КД, *оно́џа* колџц забодџ КД, врљи *оно́џ*
па́ндиљ (чергу) КД;

ОП - И: сџс *оно́џа* отишла́ ЦТ, врну се (врати се) с *оно́џа*
првога Р/М; с *оно́џ* слџп ме́ша К П;

ОП - Л: стоји́ на *оно́џа* колџц Д/Р П ЦТ, седи́ на *оно́џ* па́ндиљ
КД.

б) Женски род

Н: *оно́џ* пре́џица (конац) КД, *оно́џ* ву́на П;

оно́џа женá В/Р К П, *оно́џа* кúћа она́м П;

оно́џа уну́квица вој ра́ди П, *оно́џа* комши́ка К;

О распореду облика *оно́џ(а)*, *оно́џа* в. карту бр. 16.

ОП - Г: од *оно́џ* вóну одво́џи В/Р КД, од *оно́џ* пр́ву ЦТ, од
оно́џи се тра́џи П;

ОП - Д: да́ва на *оно́џ* у Леско́џац П, далá сџм и *оно́џи* у Аза́њу
П;

ОП - А: но́си *оно́џ* врч́ву (ћуп) КД, усџтнимо *оно́џ* зџмљу КД,
скроји́л *оно́џ* пџсму ДП/К, *оно́џ* пре́џу мо́џа Б, ту́ри *оно́џ* сла́му Д
ДП/К, *оно́џ* шу́му Р/М ЦТ;

ОП - И: с *оно́џ* во́ду КД, с *оно́џ* зџвњу покрџје Ј;

ОП - Л: по *оно́џ* белџгу и́де КД, у *оно́џ* кúћу сџде́ ЦТ.

в) Средњи род

Н: *оно́џ* дете́ В/Р КД ЦТ, *оно́џ* жи́џо КД, *оно́џ* пре́дњо кросно́
КД, *оно́џ* ме́сто Г Д КД, *оно́џ* озгб́ра Г;

оно́џа дете́ најма́ло В/Р, *оно́џа* се́ме П;

оно́џа брдо́ она́м В/О, *оно́џа* се́ме В/Р;

оно́џа (име) не-зна́м В/Р Гр К, *оно́џа* дете́ П;

ОП - Г: од *оно́џ* бра́шно В/Р, од *оно́џа* се у́зне П;

ОП - Д: на *оно́џ* дете́ Бт Р/М ЦТ;

ОП - А: во́ди *оно́џ* дете́ ЦТ, кúпи *оно́џ* брдо́ КД;

ОП - И: с *оно́џ* се замџси Р/М;

ОП - Л: у *оно́џ* бра́шно стоји́ КД, у *оно́џа* те́сто најде́ Гр К П.

Карта бр. 16.

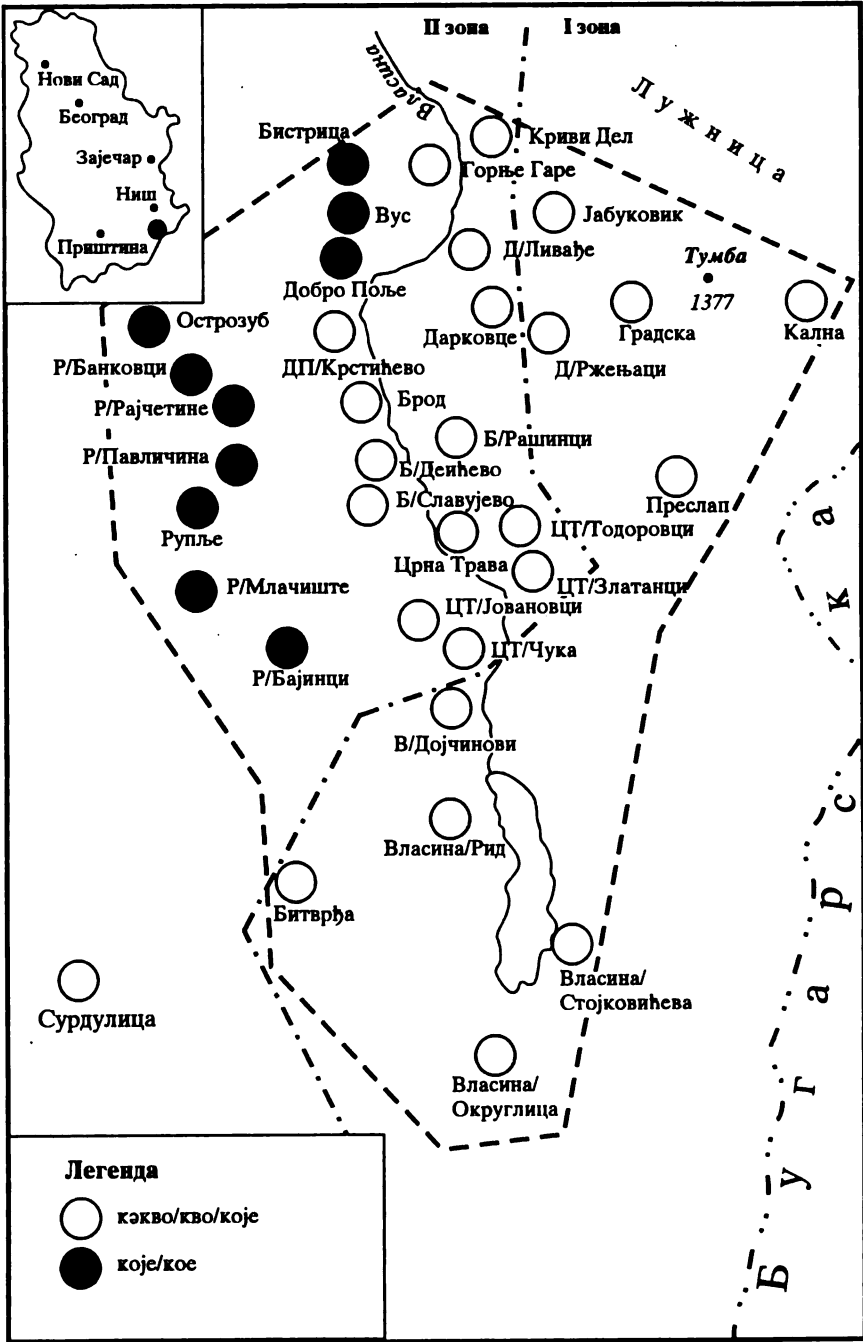
349. Облици множине

У Нпл мушког рода облици показних заменица су *џи́џа*, *ови́џа*,
оно́џа, а настали су додавањем партикуле -*џ* (*а*) на облике множине
(џи, ови, они). Из Нпл то се пренело Нсг.

а) Мушки род

Н: *оно́џа* ко́џци КД, *оно́џа* чо́џџи до́џду К;

Карта бр. 13

Показне заменице

340. Облици јединине

Табела 3

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	тџј/тај таја/таја/таа; товај	тога	=Н =Н	тому(чешће) томе(ређе)
жр	тџј/тај; таја/таја		туј	
ср	тој/тој/тоја; това		=Н =Н	тому
Облици множине				
мр	таја/таа		=Н	тајам
жр	теј(а)/теа		=Н	тејам
ср	тај(а)		=Н	

За суседне говоре (лужнички и лесковачки)³³⁸ неједнако се наводе облици показне заменице *шџј*. У говору ЦТВ више пута смо га забележили.

Примери:

Н: *шџј* човџк В/Р П, *шџј* дџн В/Р П ЦТ;

шџј ручџк Г, *шџј* сол ЦТ;

ОП - Г: из *шџџа* (домаћина) узџли Бт Р/М ЦТ;

од *шџј* јечмиџ се мџси К П;

ОП - Д: дали на *шџџа* комшију В/С К;

ОП - А: видџли *шџџа* што дошџл ЦТ, *шџџа* не питују К П;

тури *шџј* пандиџ КД, намџсти *шџј* разбџј Г;

Општи падеж за лица има облик генитива/акузатива: узне од *шџџа* човџка ЦТ, видџли људи *шџџа* Р/М ЦТ.

Н: *шџџа* биџл П, да је га убџл *шџџа* ЦТ, *шџџа* големџ П; *шџџа* имџл В/Р, *шџџа* дан Р/М;

шџџа малиџ (прст) П, *шџџа* срџџц КД, *шџџа* је прџзник П, *шџџа* лџб П;

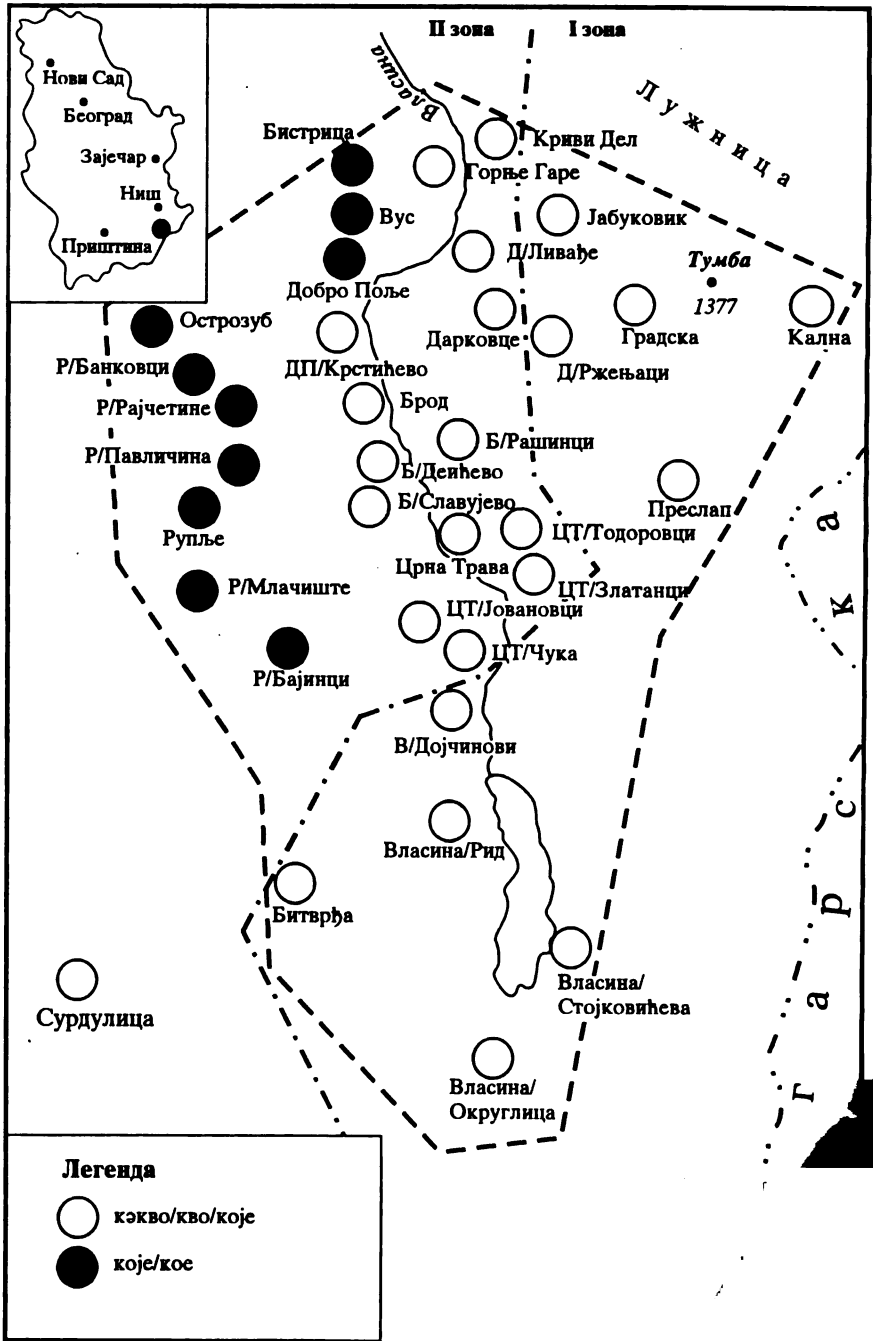
шџџа што га донџсџ Д, *шџџа* што е Б, прво *шџџа* кравај дџлимо ЦТ, *шџџа* први музџ Д;

и *шџџа* овџс П, *шџџа* човџк К Д.

341. Поред аналитичког грађења падежних облика (предлог + ОП), чули смо и облике датива *шџџу* (чешће) и *шџџе* (ређе): даду *шџџу*, узџли *шџџу* човџку Р/М ЦТ; *шџџе* на дава ЦТ.

338 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76.

Карта бр. 13

Показне заменице

340. Облици јединице

Род	Основни облик	ОП		И
		живо	неживо	
мр	тџј/тај таја/таја/таја; товáј	тога	=Н =Н	тај(а) човџа; тамеј(а) човџа;
жр	тџј/тај; таја/таја		тџј	
сп	тџј/тџј/тџја; товá		=Н =Н	
Облици множине				
мр	таја/таја		=Н	таја
жр	теј(а)/теа		=Н	таја
сп	тај(а)		=Н	

За суседне говоре (лужнички и лесковачки) наводе облици показне заменице *шџј*. У говору Црне Траве и Власнице ога забележили.

Примери:

Н: *шџј* човџа В/Р П, *шџј* дџн В/Р П П

шџј ручџа Г, *шџј* сџл ЦТ;

ОП - Г: из *шџја* (домаћина) узџли Б-В П

од *шџј* јечмиџ се мџси К П;

ОП - Д: дали на *шџја* комшију В П

ОП - А: видеџи *шџја* што дошџл П

тури *шџј* пандиџ КД, намеџти П

Општи падеж за лица има облици *шџја* човџа ЦТ, видеџи љџди *шџја* П

Н: *шџја* биџл П, да је га убиџл П

имџл В/Р, *шџја* дџн Р/М;

шџја малиџ П, *шџја* срџл П

леб П;

ЦТ, *шџја* сџ Д, *шџја* што П

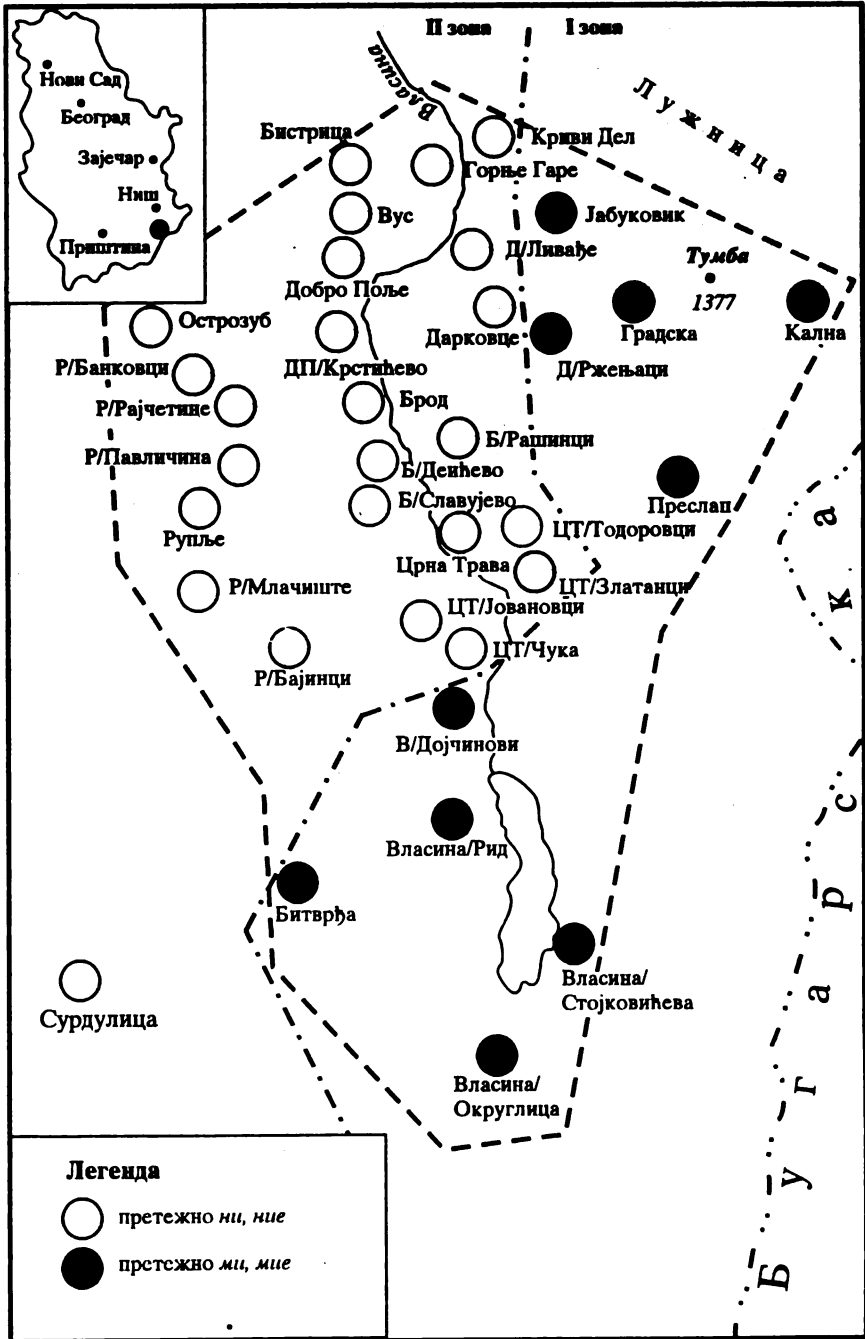
човџа КД

Г грађџа падежних облици

рива *шџја* (срџл) П

М ЦТ, *шџја* П

Карта бр. 11

Легенда

- претежно ни, није
- претежно ми, мије

че *ни* ви́де В/Р, да *ни* ви́диш ЦТ, ви́дели *ни* Б, терали́ *ни* Бугари ДП/К;

ОП - И: сас *нас* П, сас *нас* су тој све раде́ли Ј.

329. Облици множине личне заменице 2. лица:

Н: *ви́е* зна́јете П, *ви́е* пнтју́јте В/Р, куде́ сте билі́ *ви́е* В/О, *ви́е* сте билі́ П, *ви* дојдо́сте В/С, *ви* каже́те ЦТ, *ви* но́сите ДП;

ОП - Г: од *ва́с* узéли ЦТ, из *ва́с* изно́сили ДП/К, од *ва́с* чујем ДП/Б;

Д: не́мамо да *ва́м* даде́мо В/Р П, не зна́м да *ва́м* каже́м ЦТ;

да *ви* пра́во каже́м ЦТ, уби́мо *ви* старе́шину ЦТ, фа́ла *ви* што ми да́вате П;

ОП - А: *ва́с* ви́дели јуче́р В/О, *ва́с* пра́шујем К П, дове́ли *ва́с* овде́ Р/М;

да *ви* ви́димо В/Р П, ја би си *ви* зва́ла ЦТ, сре́ла сэм *ви* јуче́р П.

Облик *вама*, са значењем датива, добили смо на поновљено питање, те га не сматрамо уобичајеним: код нас се каже и *вама* Р/М ЦТ.

330. Облици множине личне заменице 3. лица:

Н: *они́* однемо́гли Р/М, *они́* свира́ли у га́јде ЦТ, *они́* во́ј даду́ КД;

о́не се зберу́ КД, *о́не* не́те (неће) В/Р, о́бе *о́не* отпадо́ше ЦТ, *о́не* су се тка́ле КД, *о́не* не́мају се́ме КД;

и *о́на* су има́ла ЦТ, ка́ко су *о́на* ле́чена ДП/Б, *о́на* уз по́себну сбвру (трпезу) Р/М;

Г: и од *њи́* ЦТ, из *њи́* излэ́зли Р/М, стју́ре (свуку) с *њи́* одéло ДП/К;

Д: *њи́ма* говорі́ли тако́ј ЦТ, *њи́ма* не́ма ништа П;

ја *њи́м*, *они́* ме́не ЦТ, *њи́м* су і́ме дава́ли ЦТ, *њи́м* несу́ пали́ли П, *њи́м* не́ма што да оста́не ДП/Б Р/М;

че *им* даде́мо П, і́ме *им* не́-знам Р/М, нешто́ *им* даде́м КД, не-да́вамо *им* ништа ДП/Б;

њи́ве сам *ји* далá П, несэм *ји* дава́ла Гр К;

ју́зни *їи* све Р/М, надéну *їи* ЦТ, даду́ *їи* (њи́ма) ДП/Б;

даду́ *ђи* од све Гр К П, све *ђи* узéли Д/Р П, ка́кво *ђи* при́чаш П, ту́рим *ђи* (њи́ма) Б, да́до *ђи* (њи́ма) ду́кати ЦТ;

ОП - А: *о́на* *њи́* наве́ла ЦТ, и *њи́* тако́ј КД, па *њи́* да чу́ваш Р/М, највише́ *њи́* но́си ЦТ, *њи́* смо има́ли Г Д/Л;

сва́дбе са (сада) ла́баво *ји* пра́е Д, са *ји* не́ма ви́ше Ј, не ви́дим *ји* ви́ше Д/Р;

ту́рим *їи* (њи́х) Б, да *їи* угре́вамо Б, истэ́зау *їи* Д, ете́ *їи* Р/М, тужі́ли *їи* Р/М, па *їи* затече́ и сне́г КД, да́до *їи* (њи́х) за има́ње ЦТ,

ништа *īu* несмó лечили ЦТ, да *īu* измузём Р/М ЦТ, па *īu* натúрам КД, лите *īu* кáжу Д, кóј *īu* глéда ЦТ, кэкó *īu* он напрайл Д/Л, чувáла сэм *īu* П;

зйми *ђи* вáтају П, баталймо *ђи* В/О, колкó *ђи* тúрим В/Р, познáвам *ђи* по лйк П, па *ђи* кúвамó Бт, па *ђи* омáсту (обоје) В/О, продавáли *ђи* В/Р, да *ђи* зовём В/Р, че *ђи* вйдимо П, с квó да *ђи* рáнимó Гр Ј, са (сада) *ђи* намалймо П, ко (како) смо *ђи* чувáли Бт.

О облицима *ју*, *īu* *ђи* и *īу*, *ђу* и изједначавању облика датива и акузатива биће више у тачки 331.

ОП - И: прéd *њй* (њима) ишáл В/Р, сáс *њй* мéцимо (граничимо, међимо) П, мецý *њй* йма добрй К, с *њй* отишлá ЦТ, зáједно сáс *њй* ДП/К;

ОП - Л: тóлко знáм од *њй* (о њима) ЦТ, од *њй* се вйше чýло ДП/Б.

331. Облици *вама* и *њима* чују се у ретким примерима, чини се, под утицајем школе и јавног комуницирања.

Облици *ју*, *īu*, *ђи* и *īу*, *ђу* изједначени су за датив и акузатив (ОП). О њиховом настанку А. Белић даје следеће тумачење: „Поред ових заменичких облика, који би и сами били довољни да врше своју службу, образовали су се и нови: *īу*, *ђу* (*ђу*). Њихово образовање стоји у вези са образовањем *īu*, *ђу* (*ђи*) у плур. То су енклитички облици плурала за све родове подједнако, образовани према облицима акузатива замен. мушког рода: као год што се према акценатској форми *њеīа* употребљава *īа* као енклитичка форма, почело се према акценатском *њйх* употребљавати *īu(x)* м. (есто) *и(x)* као енклитичка форма. Према множини *њу(x)* и *īu(x)* почела се образовати паралелна форма са *њу*, као акценатском формом, *īу* или *ђу*. „³²⁶

Исти процес развио се и у облицима за датив, где је од *њйм* добијено *īйм/ђйм* > *īу/ђу*. Облике *ђи* и *ђу* записали смо у I зони (тимочко-лужнички говор), а *īu* и *īу* у II зони (сврљишко-заплањски говор), сасвим спорадично и ретко *ђу* у ЦТ.

332. Заменицу *себе*, у пуном облику, чули смо једном: не-вйди *себе* П, а ниједном краћи облик *себ*, какав се чује у говору Белоиња: йде пóред *себ*, йде под *себ* (врши нужду испод себе).

Место пуног, често се употребљавају енклитички облици *се* и *си*, а овај други са губљењем заменичког значења и претварањем

у устаљени израз. Појава је позната и другим говорима на широј територији.³²⁷

Примери: *дигнем се одонде* КД, *на овбј се мбже* ЦТ, *овблки се издұл* ЦТ, *онб се окрће* КД, *пбчне се еде* (једе) Д, *пченично се суче* ЦТ, *умёла се пченица* Ј, што је *се крстíла* ЦТ,

да *си íмате* Р/М, *донесé си* КД, *íма си пбвиш мёсто* КД, *овáмо си онíа дрўги* КД, *такбј ће си бўде* Д, *узنى си* П, *ў-руке си рáдиш* Р/М, што *си мбј човёк бёше* П.³²⁸

333. По А. Белићу удвајање личних заменица је једна од најтипичнијих особина тимочко-лужничких (и сврљишко-заплањских) говора „за наглашену заменичку форму“.

Удвојене форме постоје у говору ЦТВ, чују се на целој територији, али нису честе колико се очекује, мада се запажа да их има нешто више у I зони (тимочко-лужнички говор). Забележили смо их у облицима датива и акузатива. Ова је појава позната на широј територији.³²⁹

Примери: *девбјћа ми е мёне* умрёла В/Р, *човёк ми е мёне* погинўл Р/М, *мёне ме нёма* Г, *мёне ме питўјете* П;

на *ши шёбе* П, ја *ши шёбе* дёл дадём Р/М, *шёбе ше* траже В/Р К П;

бёлимо íа и њёíа КД, *нёма íа њёíа* П, *убíше íа њёíа* ЦТ, *чўвају си íа њёíа* Б.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

334. Функцију именичких заменица (ко, шта) у говору ЦТВ имају *кој/куј* (кој, куј) за лица и *каквб/квб, којё*, уз ретке примере *шшо*, за ствари.

Ово није специфичност само наших говора, већ и шире околине.³³⁰ Овде се намеће питање морфолошког порекла ових облика. За говор АП Н. Богдановић каже: „Не разликује се номинатив заменице *ко* и Нјд мр заменице *који*.“ На другом месту исте расправе³³¹ он није опредељен да ли у настанку имамо ситуацију

327 АБДиј 405; НБББП 67; ЉЋГЛ 73. „Лична заменица сваког лица себе, се јавља се у овом говору једино у енклитичким облицима се, си.“; НБАП 170. „Енклитички облик се обичан је, у честој употреби (...).“ Види тамо и напомене 302 и 303; ДЈТрст 176; АП-БМРес 335.

328 Исто.

329 АБДиј 293. „2) употреба удвојене личне заменице за наглашену заменичку форму.“; МСТим 405; МПЖупа 171; БВКГ 163; ДБКД 107; Прешево 374; ВСЦГ 196; ЈМЛГ 36; НБББП 127; ЉЋГЛ 74; НЖРеч 182.

330 МСТим 406; РСЛев 146; НБББП 67; ЉЋГЛ 75; НБАП 170-171.

331 НБАП 92, 170.

коџ > којџ > кбји > кои > коџ; или, пак, *коџ < ко+партикула ј*. Овакав пут могао би се претпоставити и за наше стање (које, ипак, нема облике *којџ > кбји*, поготову што је *ј* овде честа партикула (та-ј женá, то-ј детé, ову-ј кућу нтд). Иначе, лик *куј* могуће је објашњавати асимилацијом *о* према *к* (уп. *куд нас < код нас* и сл.):

кој ги глéда ЦТ, нéма *кој* да окречи Б, *кој* нéче КД, *кој* нéма КД;

куј да га глéда Р/М, увечер *куј* бће Р/М, *куј* си кавó íма КД.

335. Остатке деклинационог облика заменице *ко* имамо за генитив, датив и акузатив (који је исти са ОП):

ОП - Г: од *коíа* це ја плашим П, нéма од *коíа* да кúпим Р/М, од *коíа* да узнеш ДП/К; у *коíа* е парá ЦТ;

Д: *комú* ће плáту Р/М, даде *комú* бче В/Р, *комú* трéба В/Р, *комú* е кэкó сýдбина В/Р, *комú* се што еде (једе) Д;

ОП - А: нéма *коíа* да пíтам ДП/К, *коíа* вíдиш Б ЦТ, *коíа* пре да жáлнш В/Р ЦТ;

Остали падежни облици исказују се општим падежом и предлозима:

ОП - И: нéма с *коíа* КД, а с *коíа* да íдеш Б;

ОП - Л: од *когá* (о коме) се чуло) Б ДП/Б, у *коíа* нéма лóше Р/М ЦТ.

336. Облици одричних, неодређених и општих заменица овде гласе:

а) одричне заменице: *никој/никоџ; никоја/никоџа; никојо*:

нéма *никој* В/Р К П, са (сада) нéма *никој* Бт ВР;

никоџ га не знáл В/Р, са *никоџ* не чува П;

никоја не знáла ЦТ, *никоја* не носíла сýкњу Гр Д/Р К;

никоџа не ишла самá В/Р П;

никојо детé не крштено у рáт Р/М ЦТ.

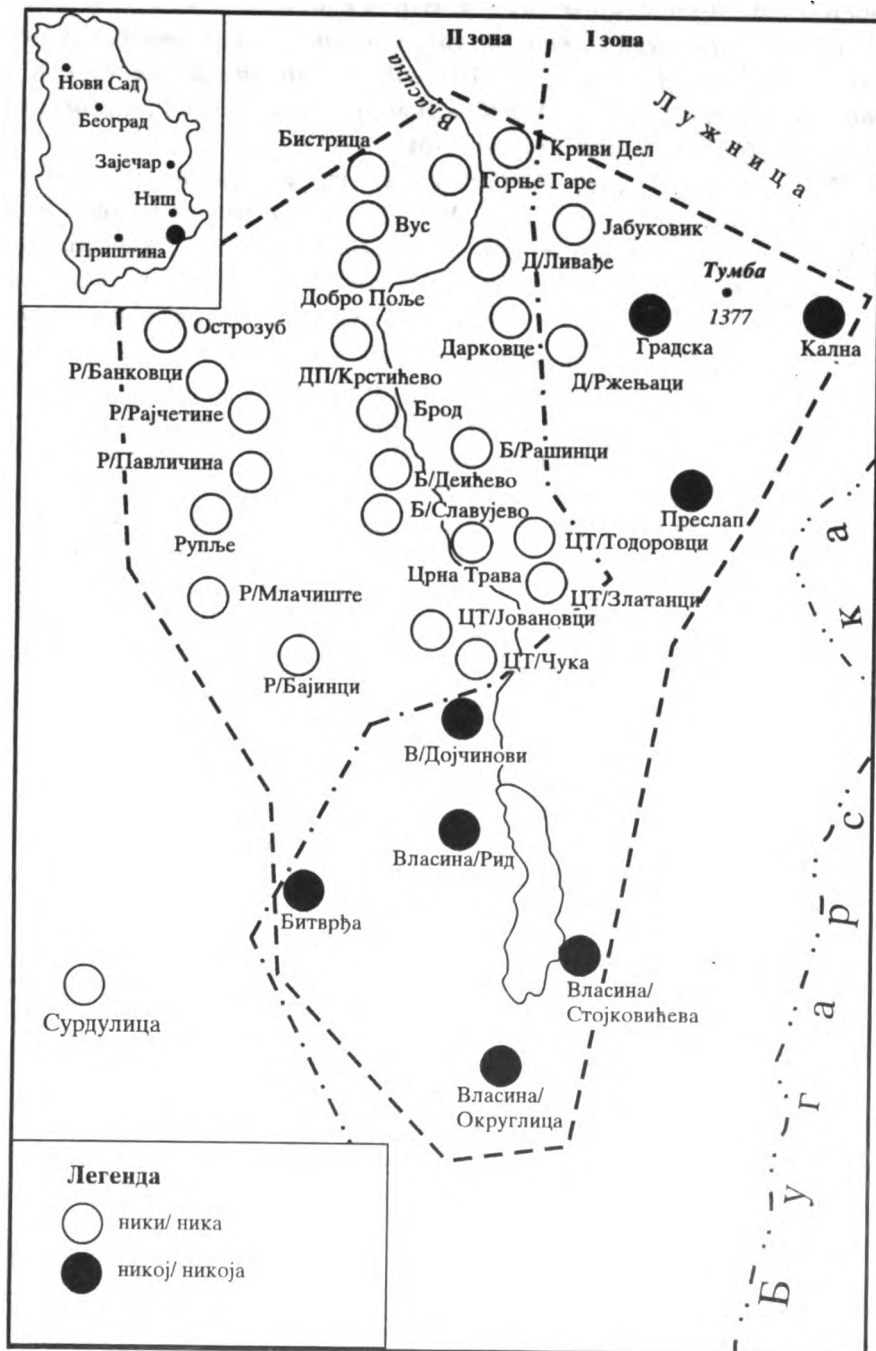
Чули смо одричне облике *ники* и *ника*. Настанак и распрострањеност облика *ники* објаснио је П. Ивић у ГГС 205-205.³³² Ова је појава позната и другим говорима на широј територији штокавских говора.³³³

Примери: *ники* га не знáл ЦТ, неé *ники* Д, *ники* не смé ЦТ, *ники* нíшта не рече Б ДП/К, нéма *ники* ДП/Б, *ники* те не јури Р/М;

332 ПИГГС 205-206; АП-БМРес 336; РСЛев 353; НБАП 171; РА-СВЖупа 306.

333 АБДнј 425; АП-БМ 337; РСЛев 353. „Али у извесном броју случајева јавља се облик *ники* (исп. и т. 134).“; НБАП 171.

Карта бр. 12

коџ > *коју* > *кóји* > *кои* > *коџ*; или, пак, *коџ* < *ко*+партикула *ј*. Овакав пут могао би се претпоставити и за наше стање (које, ипак, нема облике *коју* > *кóји*, поготову што је *ј* овде честа партикула (та-ј женá, то-ј детé, ову-ј кућу итд). Иначе, лик *куј* могуће је објашњавати асимилацијом *о* према *к* (уп. *куд нас* < *код нас* и сл.):

кóј гн глéда ЦТ, *нема кóј* да окречи Б, *кóј* нече КД, *кóј* нема КД;

куј да га глéда Р/М, *увечер куј* бће Р/М, *куј* си кавб íма КД.

335. Остатке деклинационог облика заменице *ко* имамо за генитив, датив и акузатив (који је исти са ОП):

ОП - Г: од *коíа* це ја плашим П, *нема од коíа* да кúпим Р/М, од *коíа* да узнеш ДП/К; у *коíа* е парá ЦТ;

Д: *комú* ће плáту Р/М, даде *комú* бче В/Р, *комú* трéба В/Р, *комú* е кэкó сýдбина В/Р, *комú* се што еде (једе) Д;

ОП - А: *нема коíа* да пíтам ДП/К, *коíа* вíдиш Б ЦТ, *коíа* пре да жáлиш В/Р ЦТ;

Остали падежни облици исказују се општим падежом и предлозима:

ОП - И: *нема с коíа* КД, а с *коíа* да идеш Б;

ОП - Л: од *когá* (о коме) се чуло) Б ДП/Б, у *коíа* нема лóше Р/М ЦТ.

336. Облици одричних, неодређених и општих заменица овде гласе:

а) одричне заменице: *нiкој/нiкоџ*; *нiкоја/нiкоџа*; *нiкојо*:

нема нiкој В/Р К П, са (сада) *нема нiкој* Бт ВР;

нiкоџ га не знáл В/Р, са *нiкоџ* не чува П;

нiкоја не знáла ЦТ, *нiкоја* не носíла сýкњу Гр Д/Р К;

нiкоџа не ишла самá В/Р П;

нiкојо детé не крштено у рáт Р/М ЦТ.

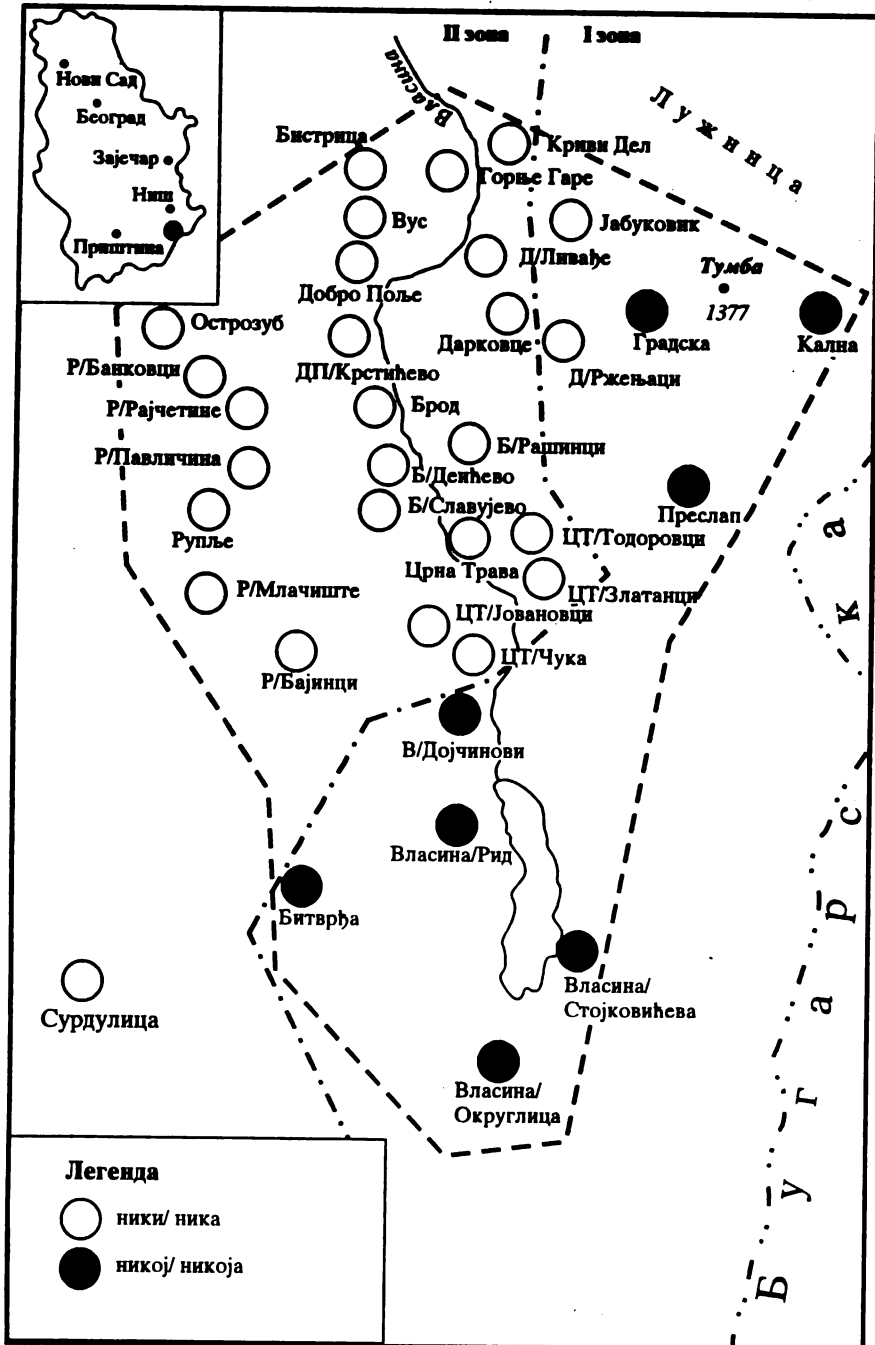
Чули смо одричне облике *ники* и *ника*. Настанак и распрострањеност облика *ники* објаснио је П. Ивић у ГГС 205-205.³³² Ова је појава позната и другим говорима на широј територији штокавских говора.³³³

Примери: *нiки* га не знáл ЦТ, неé *нiки* Д, *нiки* не сме ЦТ, *нiки* нiшта не рече Б ДП/К, *нема нiки* ДП/Б, *нiки* те не јури Р/М;

332 ПИГГС 205-206; АП-БМРес 336; РСЛев 353; НБАП 171; РА-СВЖупа 306.

333 АБДнј 425; АП-БМ 337; РСЛев 353. „Али у извесном броју случајева јавља се облик *ники* (исп. и т. 134).“; НБАП 171.

Карта бр. 12

ни́ка (жена) не рабóти ЦТ, *ни́ка* не имáла Б ДП/К, али се ови облици могу примити и као неодређене заменице. За распрос-трањеност облика *ни́ки* и *ни́ка* в. карту бр. 12.

Тако и: *ни́кэкэв/ни́кав*; *ни́кэква/ни́ква*; *ни́кэкво/ни́кво*: нéма *ни́кэкэв* ЦТ, *ни́кав* не доодíл Д/Р, *ни́кэква* оратá се не чýје К П, *ни́ква* (жена) не прошлá В/Р Ј К, *ни́кэкво* не имáло В/Р, *ни́кво* нéма П. Ови се облици чешће чују у I зони.

Чули смо и облик *ни́шџа*: тóлко ги *ни́шџа* не глéдам ЦТ, *ни́шџа* не знáла П, не за *ни́шџа* В/Р П, *ни́шџа* не стáљамо Г, нéма *ни́шџа* и нигде Д К П ЦТ, тóј за мéне *ни́шџа* Р/М, не пíје *ни́ш(џа)*.

Нисмо чули конструкције типа: ни за кога, ни од кога, ни о коме, ни са ким, којешта. Уместо њих чују се (на целом простору): за *ни́коџа*, од *ни́коџа*, о *ни́коме*, с *ни́коџа*.

У прилошким изразима и односно-упитном значењу записали смо облике: мэ *шџо* *џод* Бт, *шџо* *џод* да е В/Р, *шџо* *џој* се тиче Р/М.

б) неодређене заменице: *неко́ј/некí/нећí*; *нека́/некоја́*; *неко́*; *некí/нећí*; *неке́/неће́*; *нека́*:

неко́ј га убíл В/Р, *неко́ј* га оптужíл П;

још *некí* КД, *некí* белéг ЦТ, *некí* блага́слов ЦТ, пíше *некí* В/Р; *некоја́* викаш Б, *некоја́* замóлиш В/Р;

нећí íде сам П, *нећí* је знáл Гр К (I зона);

нека́ áла íма Б, *нека́* завéтина Д/Л, *нека́* напредé КД;

при *неку́* жену́ П, *неку́* стру́ју тудé ЦТ, столíчку *неку́* П;

у *неко́* врéме ЦТ, *неко́* детé добрó учи П;

некí су имáли ДП/К, *нећí* сý бежáли К П;

неке́ женé несú знáле Г КД;

Упореди и примере: *некэкэв* В/Р, *некэквá/неквá* алосíја КД, натéзау ги на *некэквó* Д, *неквó* имáло В/Р КД П, *некэквí/неквí* литáци В/Р П, *некэквé* бблести Г, кáпе *неквé* П, *некэквé* кóве В/Р (исп. о овоме ниже, код општинских замница).

в) опште заменице: *свáки/свáћи*, *свáка*, *свáко*; *свáки/свáћи*, *свáке/свáће*, *свáка*:

свáки мéсец Р/М, *свáћи* чýва В/Р П;

свáкоме даду́ КД;

свáкоџа мóгу да превáре (ОП = А);

неје *свáка* знáла Д, н-умéје *свáка* К КД;

свáко лéто дóјде П Р/М, нéма *свáко* детé Д/Р;

свáшџо се прíча ЦТ.

337. Облик *шџа* чули смо само двапут: *шџа* ви причáли КД, *шџа* ти је билó. Уместо *шџа/шџо* са функцијом именичке заменице је *какво*: кúј си *кэквó* íма КД, *кэквó* бчеш Гр В/Р К, *кэквó* бћеш Б Г КД, *кэквó* трéбе Б, *кэквó* е тóј КД, *кэквó* купíл

јучер Р/М, или њен формални еквивалент *кво* (< к(ак)во), преко *кѧк-квѧ*, или *ка-кво* > *кво*. Први нам се пут чини вероватнијим.): с *квѧ* КД, *квѧ* има Р/М, *квѧ* чу (шта ћу) П, *квѧ* имамо Д/Л Ј К, с *квѧ* се повѧлиш (похвалиш) П, *квѧ* за вечеру Р.³³⁴

Ови облици остају непромењени у деклинацији и тако се разликују од показне придевске заменице *кѧкѧв/кѧв*; *кѧквѧ/квѧ*; *кѧквѧѧ/квѧѧ* (од *кѧквѧѧ*, *квѧ* пѧслу имаш, *квѧ* су ти децѧ и сл.).

338. У истој је функцији *којѧ*: *којѧ* запричѧ (шта запричах) КД, *којѧ* има П, *којѧ* сѧм нашлѧ Бт; за *коѧ* тѧј (за шта) КД, *коѧ* му дадѧш Д, с тим што нам се чини да овај лик припада западној страни (II зона) са које (из моравских говора) и долази.³³⁵ Карта бр. 13.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

339. На основне одлике придевских замница у облицима и промени, посебно показних, указао је А. Белић. Показне заменице (већина) имају завршетак на *ј*, а имају и *а* (покретно).³³⁶ Настанак *а* А. Белић објашњава утицајем облика *ѧѧѧја*, *ѧѧѧја*, *ѧѧѧја*, односно да је реч о новој партикули *ја*, која се прво образовала код прилога, а затим пренела и на облике заменица.³³⁷

Поред партикуле *ј(а)*, у неким облицима, и под одређеним условима, јавља се партикула *ва*, чији настанак, такође, А. Белић објашњава, додајући: „док се *ја* употребљава уз све заменичке форме које се завршавају вокалом, (...) *ва* се употребљава у ограниченом броју случајева: 1) само у оним заменичким облицима у којима пред *ва* стоји *о* (*у*) и 2) у прилозима.“

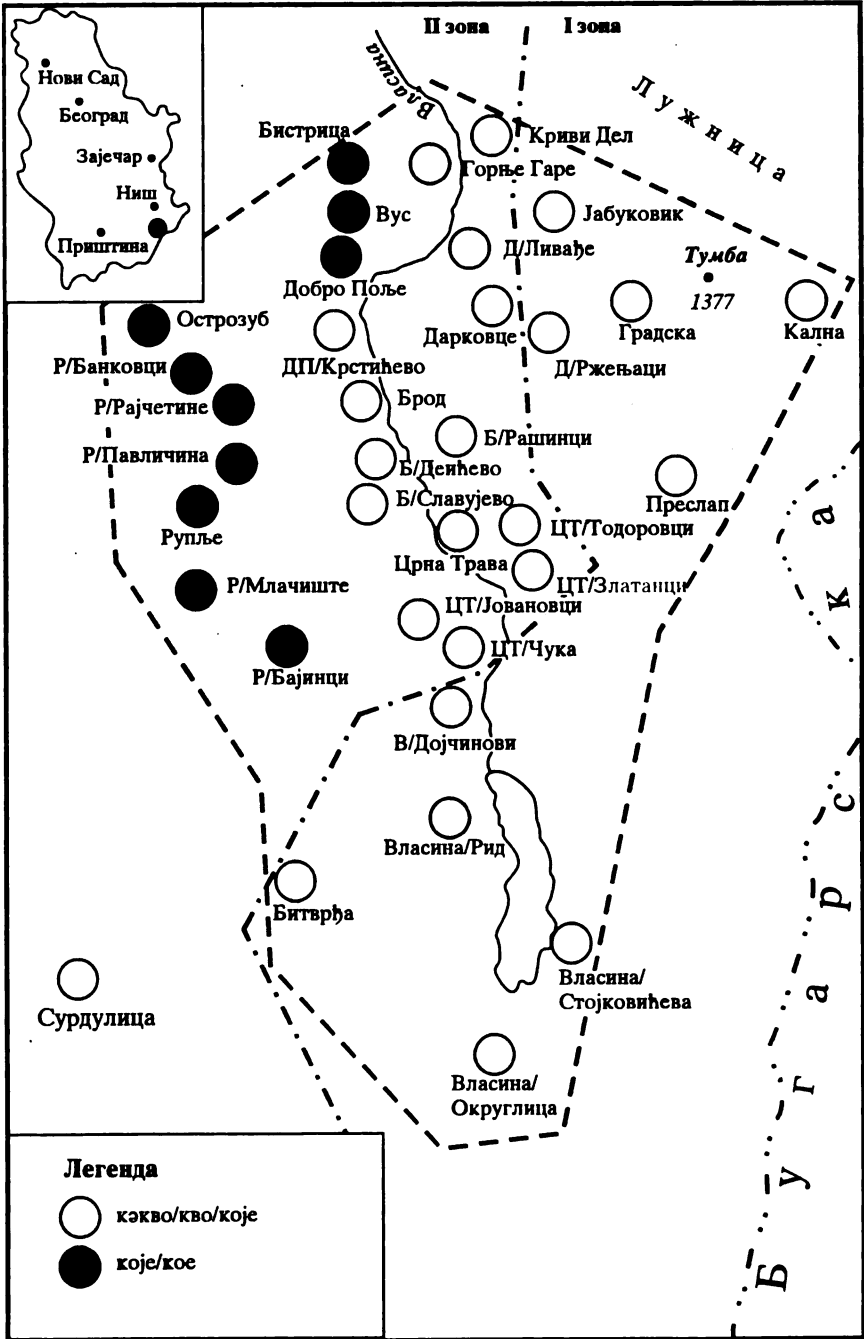
334 АБДиј 426; ЉЂГЛ 75. У селима око Дољевца живи велики број досељеника из црнотравских и власинских села. По причању Власте Ценића, наставника сх. језика, њих староседеоци називају *квокавцима*.

335 ЈМЛГ 83.

336 АБДиј 418-419.

337 Исто 418.

Карта бр. 13

Показне заменице

340. Облици јединине

Табела 3

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	тџ/тáј тáја/тáја/тáа; товáј	тога	=Н =Н	тóму(чешће) тóме(ређе)
жр	тџ/тáј; тáја/тáја		тýј	
ср	тџ/тóј/тóја; товá		=Н =Н	тóму
Облици множине				
мр	тáја/тáа		=Н	тáјам
жр	тџ(а)/тџа		=Н	тџам
ср	тáј(а)		=Н	

За суседне говоре (лужнички и лесковачки)³³⁸ неједнако се наводе облици показне заменице *шáј*. У говору ЦТВ више пута смо га забележили.

Примери:

Н: *шáј* човџк В/Р П, *шáј* дџн В/Р П ЦТ;

шáј ручџк Г, *шáј* сџл ЦТ;

ОП - Г: из *шџа* (домаћина) узџли Бт Р/М ЦТ;

од *шáј* јечмиџ се мџси К П;

ОП - Д: далџ на *шџа* комшију В/С К;

ОП - А: видџли *шџа* што дошџл ЦТ, *шџа* не питýј К П;

тýри *шáј* пандџљ КД, намџсти *шáј* разбџј Г;

Општи падеж за лица има облик генитива/акузатива: *узнџ* од *шџа* човџка ЦТ, видџли људи *шџа* Р/М ЦТ.

Н: *шџа* бџл П, да је га убџл *шџа* ЦТ, *шџа* голџмџч П; *шџа* имáл В/Р, *шџа* дáн Р/М;

шџа малџч (прст) П, *шџа* срдџц КД, *шџа* је прáзник П, *шџа* лџб П;

шџа што га донџсџ Д, *шџа* што е Б, прво *шџа* кравáј дџлимо ЦТ, *шџа* први музџ Д;

и *шџај* овџс П, *шџај* човџк К Д.

341. Поред аналитичког грађења падежних облика (предлог + ОП), чули смо и облике датива *шџму* (чешће) и *шџме* (ређе): дадý *шџму*, узџли *шџму* човџку Р/М ЦТ; *шџме* на дáва ЦТ.

338 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76.

342. У говору ЦТВ записали смо и облик показне заменице жр са полугласником у неколико насеља:³³⁹

šáj женá В/Р П, *šáj* што ми је ћерка К П ЦТ;

ћерка *šáj* у Власóтинце КД, *šáj* цéвка Д/Л КД;

šája женá П, *šája* девојка ЦТ, *šája* година Д К;

šája кúћа грóзна П, *šája* нóва П, *šája* отишла К;

ОП - Г: *šúj* гóдину најмúчена билá ЦТ, од *šúj* жи́цу КД, из *šúj* погáчу извáди В/Р;

ОП - Д: на *šúj* девојку даде́ ЦТ, на *šúj* ћерку П;

ОП - А: замóбли *šúj* другáрицу В/Р, тýри на *šúj* пóдношку (део разбоја) Г КД; *šúj* стóку ЦТ, *šúj* жену́ отерáли П ЦТ;

ОП - И: с *šúj* совéлку провлáчи КД ЦТ, с *šúj* стóку зимúју ЦТ;

ОП - Л: све на *šúj* плóчу стојí ЦТ, ја ти од *šúj* жену́ при́чам ЦТ, на́јду га у *šúj* шúму В/Р.

343. За средњи род забележили смо облике и примере:

с *šój* се закисéлу ЦТ, *šój* не би моглá ЦТ, *šój* тэквó Г, *šój* нóсено Д, *šój* кáжемо цвíк ЦТ, сэг *šój* нéма КД, и *šój* замóтано КД, *šój* зéље КД;

šóǰ се уведé КД, све *šóǰ* се тýри ЦТ, *šóǰ* се залúжи прéђа КД.

Облик *šová* јавља се само у I зони. Исти облик Д. Златковић за пиротски крај бележи *šová* и *šóва*.³⁴⁰ В. карту бр. 12.

Примери:

šová се обрíча (обећа) В/Р, *šová* се покáже П, *šová* нéма код нас К;

ОП - Г: од *šová* се плáши П, из *šová* извáди Гр К;

ОП - Д: *dáва* на *šová* В/О, на *šová* одвóји К П;

ОП - А: удéсе *šová* Гр Ј П, поглéдају *šová* В/Р;

ОП - И: сэс *šová* се закисéли Гр, с *šová* се дéли К П;

ОП - Л: од *šová* се при́ча П, стојí на *šová* К.

Као и код облика за мушки род, и овде смо забележили: *šóму* се даде́ Б ДП/К, *šóму* (детету) се угáђа ЦТ. Карта бр. 14.

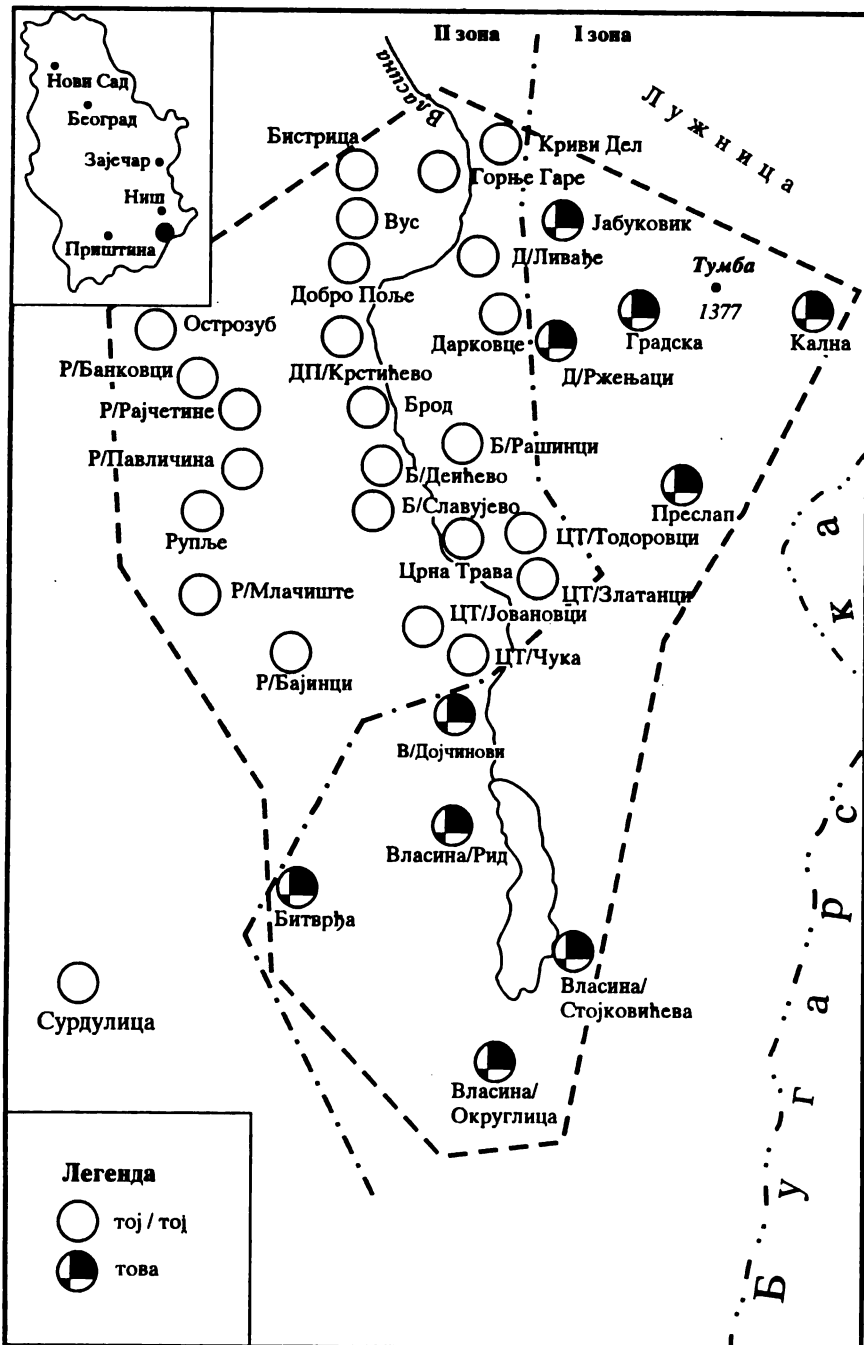
344. Једном смо чули и облик: *šo* е тýђо, што је вероватно условљено окружењем, као и пример: *šója* ће дóјде Д/Л (са значењем *šój* = *šo*).

345. За множинске облике забележили смо следеће:

339 ЈМЛГ 38; НБББП 68; ЉЋГЛ 76. У наведеним студијама не наводе се облици за жр са полугласником.

340 ДЗФраз 555. Наведени су примери: „Това обичаш (=волиш). Това сам ти рекла.“

Карта бр. 14

а) Мушки род

Н: нбсе се *шúја* дарови В/О, *шúја* празници се празнују П, *шúја* војници дојдóше В/Р П ЦТ;

шúја опánке се нбсе В/С, *шúја* волбве пасу П;

шúа кúћните раду К, *шúа* такóј раду К, *шúа* мајстори су имáli Б, *шúа* ђаволи íма КД;

ОП - Г: из *шúја* отишли Бт В/Р П, од *шúја* узимáli Б Д;

ОП - Д: на *шúја* давáli Гр Ј К, постави се на *шúја* (сватови) Д/Л; *шúјам* давано ЦТ, *шéјам* жéне ишлé ДП;

ОП - А: óбу *шúја* опánке В/Р, терál волбве В/Р, погбди *шúа* мајстори В/О;

ОП - И: сас *шúја* комшије пóјде Б ДП/К, с *шúја* лéкове лечíли П;

ОП - Л: вóди рачún од *шúја* лúди ЦТ, на *шúа* грéбенци се вла́чи КД.

б) Женски род

Н: *шéа* врéче В/Р, *шéа* нéма са (сада) В/Р К;

шéја девóјхе В/Р П, *шéја* трле К П ЦТ;

шéј гóдине ЦТ, *шéј* папríке КД, *шéј* таквé шúмаве (лиснате, шумовите) ЦТ, *шéј* за сéме КД;

ОП - Г: од *шéја* се остáви сéме КД, од *шéја* се одвóји Б Г Д/Л;

ОП - Д: на *шéј* певíце (девојке које певају на свадби) Д/Л, на *шéј* млáде остáву Р/М;

ОП - А: чúкају *шéја* белóјке КД, одвóје *шéја* мúзне П;

ОП - И: с *шéја* се дрúжимо Бт К П, с *шéја* црђе покрíју дéцу Ј К Д/Р; Карта бр. 15;

ОП - Л: од *шéја* (жене) прíчано П, шáре на *шéја* црђе Ј.

Записали смо и ретке дативе множине: тóј су *шúјам* кúће К П, *шéјам* женé ишлé Гр Ј К.³⁴¹

в) Средњи род

шáј времéна КД, *шáј* двé сéла ЦТ;

ОП - Г: од *шáј* двé сирочéта К П Р/М ЦТ;

ОП - Д: на *шáј* унúчета далá В/О;

ОП - А: вíде се *шáј* сéла ЦТ;

ОП - И: орали с *шáј* говéда;

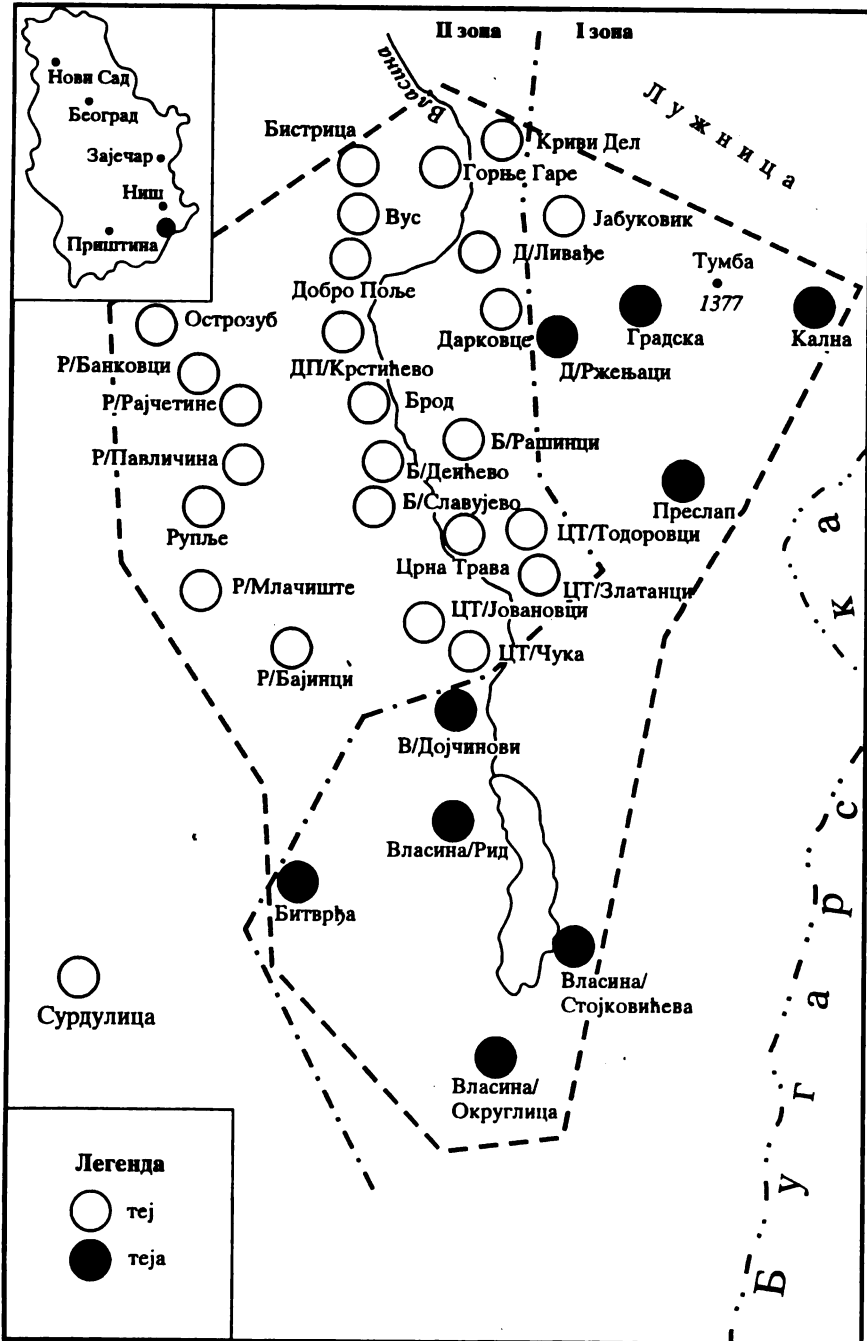
шáја говéда чúва В/Р, *шáја* дечíишта В/Р К П.³⁴²

Објашњења неких од ових облика налазимо у расправи А. Белића и није потребно о томе овде говорити.

341 АБДиј 421; ЈМЛГ 38; ЉЋГЛ 77.

342 НЖРеч. Из пиротског краја наведене су многе речи са партикулом *ја*.

Карта бр. 15

346. Облици јединине

Табела 4

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	овџ/овџ овија/овија овиџа	овџа	=Н =Н =Н	овџу/овџе
жр	овџ/овџ/ овџа		овџу/овџа/ овџу	овџу/ овџу
ср	овџ		овџ	овџу
Облици множине				
мр	овија/овија/овиџа		=Н	овијам
жр	овџ/овџа овџа/овџа		=Н	овџам
ср	овџ овџа	овџ?	=Н	

а) Примери за мушки род

Н: *овџ* човек КД П ЦТ, *овџ* бџр Б ДП, *овџ* Велигден В/Р П, *овџ* конџц В/Р, *овџ* рџт ДП/Б, *има овџ* сџнатџриџа ЦТ;

овџ мџџ ЦТ, *овџ* што дџџде Р/М, *овџ* Слободџн ЦТ;

овиџа лџб П, *овиџа* Милџнко П;

овиџа Полџм В/Р, *овиџа* доџде из Бџџград В/Р, *овиџа* чукџр В/Р;

овиџа задњи рџт ЦТ, *овиџа* краџ наш В/Р;

ОП - Г: веџи од *овџџа* Слободџна ЦТ, од *овџџа* по-дџбар Ј К П, од *овџџа* човџека ЦТ;

од *овџ* краџ В/О, преџко *овиџа* потџк ЦТ;

ОП - Д: на *овџџа* далџ дџл Р/М;

на *овџ* дџл дотџре ЦТ;

ОП - А: виџиш *овџџа* ЦТ, *овџџа* нашџџа Слободџна ЦТ, пиџаш *овџџа* Р/М;

дџџде у *овиџа* краџ наш В/Р, отишли у *овиџа* рџт Б ЦТ;

ОП - И: сџс *овџџа* комшиџу Р/М;

с *овџ* срџ КД, с *овиџа* сџл В/Р;

ОП - Л: од *овџџа* нашџџа приџчаџу ДП/К;

од *овиџа* краџ приџче Б.

Записали смо и облике датива, истина ретке, типа *овџм*:

овџму се паџа (припада) В/Р ЦТ; *овџме* дџл даџеш Р/М.

б) Примери за женски род

Н: *овџ* чџрка у Лџскџвац П, *овџ* јџднџ овџе В/Р;

овџа авлиџа П, *овџа* чџрка у Аџџџу П, *овџа* што нџси литџк Гр К П;

ОП - Г: од *овџу* гџџину В/Р, из *овџу* кџџу је онџ Р/М; од *овџа* лџму Богџродиџу П, од *овџа* Ваџску ЦТ;

ОП - Д: на *овуј* слéдује В/О П ЦТ, на *овуј* дали К; на *овуја* девбјку реклі КД;

ОП - А: видиш *овуј* кúћу КД, предé *овуј* вúну Ј, у *овуј* кúћу улéзе Д/Р;

ОП - И: с *овуја* рúку држі П, сэс *овуја* вíлу нóси Ј К;

ОП - Л: од *овуј* ти прíчамо В/Р, на *овуј* рúку нóси Бт Б ДП ЦТ.

Облике *ововбј*, *ововуј*, које наводи В. Стевановић за ЦТ, нисмо добили у слободном разговору, већ само на поновљени захтев, па нам се чини да су нетипични у овој зони.³⁴³

в) Облици за средњи род

Н: *овбј* детé на њу крстено ЦТ, *овбј* нáшо селб Б В/Р, *овбј* трйце овсéно ЦТ;

Облик *овбј* употребљава се и неутрално, али и са прилошким значењем: *овбј* (овај) зéт ми е ЦТ, на *овбј* (овако) се мбже ЦТ.

ОП - Г: из *овбј* селб Б, од *овбј* детé В/Р КД П;

ОП - Д: на *овбј* детé мáти ЦТ, на *овбј* дáвају Р/М

Поред аналитичких, записали смо и облике: *овбму* детéту мáти ЦТ.

ОП - А: глéдај *овбј* све В/Р, поведé *овбј* детé П, запáле *овбј* овдé Р/М;

ОП - И: сэс *овбј* се не мбже Р/М ЦТ, с *овбј* се затвáра Г Ј КД;

ОП - Л: од *овбј* се не прíча КД.

347. Облици множине

а) Мушки род

Н: *овија* грмење ЦТ, *овија* качкéти П, *овија* рíдове В/Р, *овија* сýдове П, *овија* чбвеци Гр К П;

овиа из Београд В/Р, *овиа* прíтељи КД.

Остали падежни односи изражавају се конструкцијом предлог + ОП (ОП = А). За датив смо забележили и: давáли смо *овијам* (овима) ДП/К ЦТ, *овијам* не лбше Р/М ЦТ.

б) Женски род

Н: *овéа* мбдре слíве В/Р;

овéја са (сада) не дбју ЦТ, *овéја* граћње В/Р;

овéе крпе (женске мараме) имáло В/Р К П. Овај облик се ретко чује а вероватно да је настао од облика *овéја* после испадања *ј*.

343 ВСЦГ 196.

ОП (са предлогом) служи за изражавање других падежних односа. За датив смо, поред аналитичких чули и облик *овéјам* (ретко): *овéјам* женé Б Д ЦТ, *овéјам* ливáде В/Р.

в) Средњи род

Н: *овáј* јáгњишта П, *овáја* дечíишта В/Р К П.

Облик *овúј* дéцу, који се чује у говору Белоиња (Сврљиг), нисмо чули у слободном разговору. Добили смо га на инсистирање да ли такав облик постоји. У говору ЦТВ ова именица уз бројеве има облик *деца́*, што је утицало да се јави *овáј(а)* код заменице. В. и т. 367.

348. За треће лице показних заменица јављају се облици дати у прегледу табеле 5.

Облици јединине				Табела 5	
Род	Основни облик	ОП		Д	
		живо	неживо		
мр	онáј/онáј онíја/онíа	онóга	=Н	онóму/онóме	
жр	онáј(а) онáва		онúј оновúј	оновóј ³⁴⁴	
ср	онóј/онóа онóја/онóва		=Н		
Облици множине					
мр	онíја/онíа онíј/онíе		=Н	онíјам ³⁴⁵	
жр	онéј/онéј онéја		=Н	онéјам	
ср	онáј(а)		=Н	=Н	

а) Примери за мушки род

Н: *онáј* (литак) на рéске КД П, *онáј* дéн В/Р К П;
онáј мóс Бт, *онáј* зéв (се отвара) Г, *онáј* дóм Р/М;
онíа úзне пáре ЦТ, *онíа* се врне (врати) В/Р;
онíја колáц се побíе КД, *онíја* отпáдак се влáчи КД;
ОП - Г: из *онóја* úзне пáре В/Р, од *онóја* се одвóји Б;
од *онáј* пандíљ шíје КД, од *онáј* влáсен предé Ј К Р/М;
ОП - Д: кáже се на *онóја* (ономе) В/Р, на *онóја* не К;
на *онáј* додáва П Р/М, на *онáј* лéб ЦТ;

344 ВСЦГ 196.

345 ЈМГЛ 38.

За датив смо забележили и облике (ређе): *оно́му* не дра́го Р/М, *оно́му* се исто да́ва ДП/К, *оно́ме* не прида́ва (додаје) Бт, *оно́му* не-зна́м име Гр.

ОП - А: ви́де *оно́џа* В/Р КД ЦТ, пита́ју *оно́џа* Гра́ду Б ЦТ;
у *оно́џа* ками́к спа́да КД, *оно́џа* колџ́ц забодé КД, вр́љи *оно́џ*
па́ндиљ (чергу) КД;

ОП - И: сас *оно́џа* отишла́ ЦТ, вр́ну се (врати се) с *оно́џа*
прво́га Р/М; с *оно́џ* слџ́п ме́ша К П;

ОП - Л: сто́ји на *оно́џа* колџ́ц Д/Р П ЦТ, се́ди на *оно́џ* па́ндиљ
КД.

б) Женски род

Н: *оно́џ* пре́џица (конац) КД, *оно́џ* ву́на П;

оно́џа жена́ В/Р К П, *оно́џа* ку́ћа она́м П;

оно́џа уну́квица вој ра́ди П, *оно́џа* комши́ка К;

О распореду облика *оно́џ(а)*, *оно́џа* в. карту бр. 16.

ОП - Г: од *оно́џ* ву́ну одво́ји В/Р КД, од *оно́џ* пр́ву ЦТ, од
оно́џи се тра́жи П;

ОП - Д: да́ва на *оно́џ* у Леско́вац П, далá сэм и *оно́џи* у Аза́њу
П;

ОП - А: но́си *оно́џ* вр́чву (ћуп) КД, усџ́тнимо *оно́џ* зџ́мљу КД,
скро́ји́л *оно́џ* пе́сму ДП/К, *оно́џ* пре́џу мо́та Б, ту́ри *оно́џ* сла́му Д
ДП/К, *оно́џ* шу́му Р/М ЦТ;

ОП - И: с *оно́џ* вбду́ КД, с *оно́џ* зџ́вњу покрџ́је Ј;

ОП - Л: по *оно́џ* белџ́гу иде́ КД, у *оно́џ* ку́ћу седе́ ЦТ.

в) Средњи род

Н: *оно́џ* дете́ В/Р КД ЦТ, *оно́џ* жи́то КД, *оно́џ* пре́дњо кросно́
КД, *оно́џ* ме́сто Г Д КД, *оно́џ* озго́ра Г;

оно́џа дете́ најма́ло В/Р, *оно́џа* се́ме П;

оно́џа брдо́ она́м В/О, *оно́џа* се́ме В/Р;

оно́џа (име) не-зна́м В/Р Гр К, *оно́џа* дете́ П;

ОП - Г: од *оно́џ* бра́шно В/Р, од *оно́џа* се ў́зне П;

ОП - Д: на *оно́џ* дете́ Бт Р/М ЦТ;

ОП - А: вбди́ *оно́џ* дете́ ЦТ, ку́пи *оно́џ* брдо́ КД;

ОП - И: с *оно́џ* се замџ́си Р/М;

ОП - Л: у *оно́џ* бра́шно сто́ји КД, у *оно́џа* те́сто најде́ Гр К П.
Карта бр. 16.

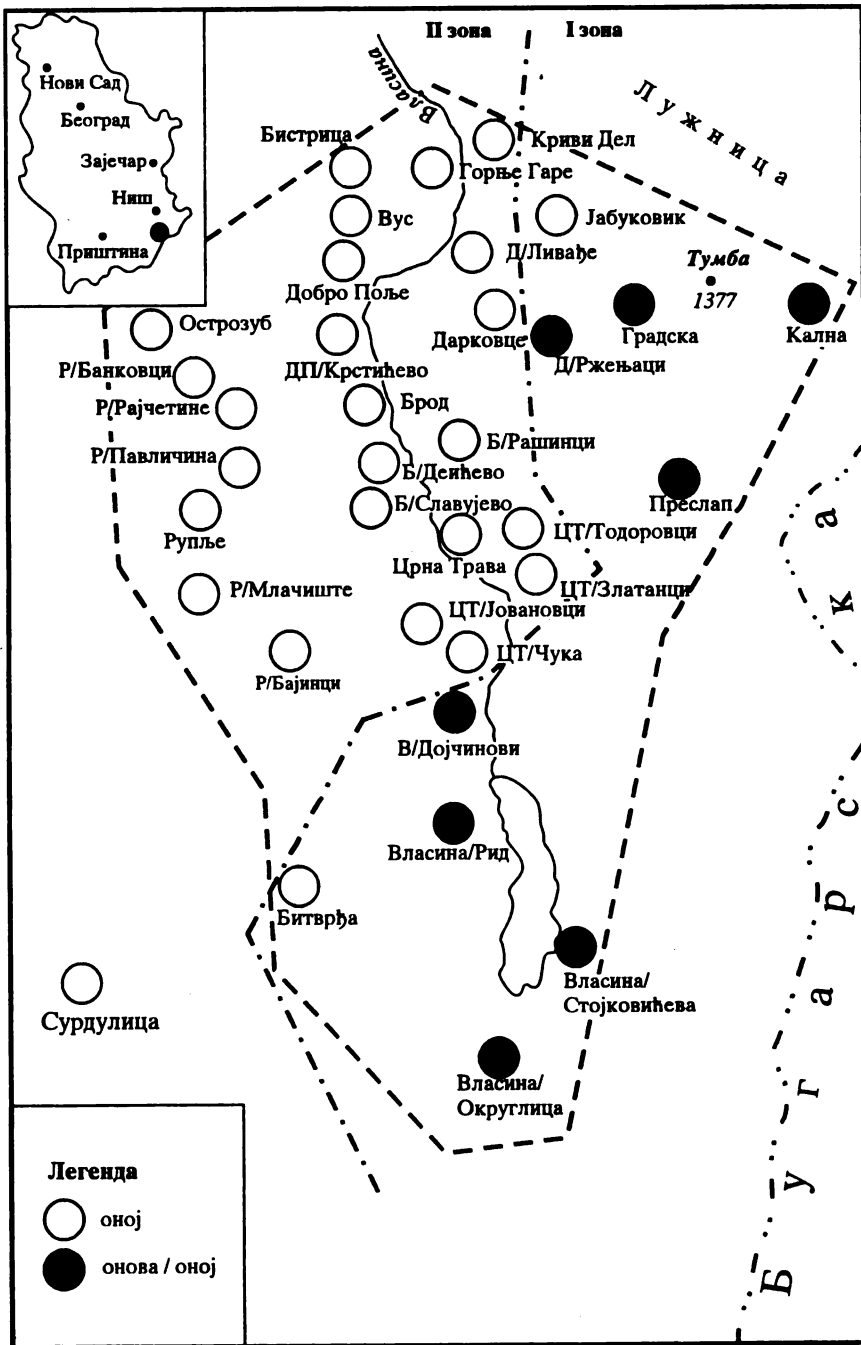
349. Облици множине

У Нпл мушког рода облици показних заменица су *шо́џа*, *овџ́ја*,
оно́џа, а настали су додавањем партикуле -*џ* (*а*) на облике множине
(ти, ови, они). Из Нпл то се пренело Нсг.

а) Мушки род

Н: *оно́џа* ко́лци КД, *оно́џа* чо́вџ́ци до́јду К;

Карта бр. 16

они́а ораси Г, *они́а* си ста́ри ова́мо КД;

они́ја грѣбенци КД, *они́ја* котло́ви ДП/Б;

они́е котло́ве В/Р К П;³⁴⁶

ОП - Г: од *они́ја* ко́нци Б Г КД, од *они́ја* грѣбенци КД;

ОП - Д: ка́же на *они́ја* ЦТ; али и: *они́јам* даде́мо В/Р К П, однесемо́ *они́јам* В/О;³⁴⁷

ОП - А: слу́шамо *они́ја* П, гле́дамо *они́ја* Гр К;

ОП - И: с *они́ја* се догово́ре КД, с *они́ја* ко́лци осно́вемо тка́ње ЦТ;

ОП - Л: на *они́ја* сто́гови Р/М ЦТ, у *они́а* са́ндуци чу́вају В/Р Г Д/Р.

Под утица́јем *шија*, *овија*, *онија* настали су облици датива плура́ла: ти́јам, овíјам, они́јам.

б) Женски род

Н: *онéј* две Б КД, *онéј* дув́ке (рупе) Г Д КД;

онéј кит́ке КД, *онéј* по́дношке Г;

онéја же́не К П, *онéја* цр́ђе Г;

ОП - Г: од *онéј* белé В/Р КД РМ, из *онéј* зрéле ЦТ;

ОП - Д: на *онéја* до́тури П; али и облике: *онéјам* забра́нили Д Ј К, *онéуам* не има́ло К П (в. и нап. 356);

ОП - А: ту́ре *онéј* ма́ле КД, доведу́ *онéја* дево́јђе Гр К;

ОП - И: с *онéј* ко́же умо́тају В/О, сáс *онéј* ни́те Г;

ОП - Л: на *онéј* це́вке намо́тано Б.

ц) Средњи род

Н: *она́ј* ко́ла това́рена Г, *она́ј* па́самца се уво́де КД;

она́ја повéсма увíјена Ј КД П, *она́ја* ја́гњишта П.³⁴⁸

Остали падежни односи изражавају се конструкцијом предлог + ОП (једнак Н) *она́ј* (а).

350. Показне заменице за упућивање на каквоћу јављају се у облицима наведеним у табелама 6, 7, 8.

346 ЈМЛГ 38.

347 ПИДјј 115. „Уз многе облике показних заменица ванредно су честе партикуле, обично -ј или -(ј)а;“ НЖРеч 182. „Показне заменице се јављају с партикулама и имају ове облике: *овија*, *шија*, *онија* (човек, човечи).“

348 АБДиј 422. А.Белић наводи пример *оније не смеу дирау*, одакле лако настаје облик *онише* испадањем *ј*.

Облици јединине

Табела 6

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	овэкџв/овакџв овакав	овакџог(а)		=Н	овэкџом(е)
жр	овэкџа		овэкџу		
ср	овэкџв/овэкџово овэкџова		=Н		

Облици множине

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	овэкџи/овакџи овакџие		=Н		
жр	овакџе		=Н		
ср	овэкџа		=Н		

Примери за једину

а) Мушки род

Н: *овэкџв* нема К, трéбе *овэкџв* Ј П, *овэкџв* добар Б;

овакав младíћ ДП/К, *овакав* зрél КД;

ОП - Г: од *овакџо́ја* големог ЦТ; од *овэкџв* материáл В/Р;

ОП - Д: на *овэкџо́и* Гр; али и *овэкџоме* не дава (ретко) Б КД

ЦТ;

ОП - А: нема *овакџо́и* ЦТ, íма *овэкџв* материáл ДП/К;

ОП - И: сáс *овакџо́ја* мбже Д ЦТ, с *овэкџв* прутáк (прутић)

Бт В/Р;

ОП - Л: од *овакџо́ја* се добро прича ЦТ, у *овэкџв* сýд се чува

К П.

б) Женски род

Н: *овэкџа* úбава женá ЦТ, нема *овэкџа* добрá ДП/Б;

ОП - Г: од *овэкџу* нема ббља ЦТ, од *овэкџу* неку Р/М;

Предлогом и општим падежом исказују се и сви остали падежни односи.

в) Средњи род

Н: *овэкџо* стáро ведрó П, *овэкџо* дебéло дрвó;

овакџо се основé КД, *овакџо* се кúпи ЦТ;

овэкџово нема са (сада) П;

овэкџова што нóси В/Р К П;

Други падежни односи означавају се предлозима и ОП.

Примери за множину

а) Мушки род

Н: *овэкџи* су билí В/Р ЦТ; нíсу *овакџи* КД; *овэкџие* момци П.

б) Женски род

Н: *оваквѐ* шиrhoѐ Гр J К, *оваквѐ* се основу J.

в) Средњи род

Н: *оваква* рáспршта (разбијеног типа) сѐла В/Р.

Облици једнине

Табела 7

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	тáкѓв/такѓв	таквóг(а)		=Н	тáквóм(е)
жр	таквá		таквú		
ср	тáквó/таквó(в) таквóва		=Н		
Облици множине					
мр	тáквí тáквí(ја)		=Н		тáквíм тáквíјам
жр	тáквѐ таквѐја		=Н		тáквѐјам
ср	тáквá		=Н		

Примери за једнину

а) Мушки род

Н: *шáкѓв* бѐше В/Р, *шáкѓв* доодíл П; *шáкѓв* истрчí на пúт Р/М ЦТ;

ОП - Г: од *шáквóѓа* чúла ЦТ; од *шáкѓв* лѐп^б (ражен) В/С;

ОП - Д: на *шáквóѓа* нóсе ДП/К; али и *шáквóме* се не дáва (ретко) Р/М ЦТ;

ОП - А: видѐла га *шáквóѓа* ЦТ; *úзне шáкѓв* Б;

ОП - И: с *шáквóѓа* бѐснога пóјде КД, *шáквóѓа* свúкли ЦТ, с *шáкѓв* мáз запр́жи Р/М;

ОП - Л: од *шáквóѓа* Бр́ку прíчају ЦТ; чúва се у *шáкѓв* сýд J К.

б) Женски род

Н: *шáквá* билá ЦТ, *шáквá* мóже В/Р П;

ОП - Г: од *шáквú* се узíма Р/М, из *шáквú* се сíпе В/Р;

ОП - Д: на *шáквú* се дадѐ В/О;

ОП - А: ја имáм *шáквú*, трáжи *шáквú* КД;

ОП - И: сáс *шáквú* прѐђу Б, с *шáквú* íде Бт;

ОП - Л: у *шáквú* се борáви (појату) П, на *шáквú* стојí J К КД.

в) Средњи род

Н: зíми *шáквó* Б Г КД, *шáквó* Д J ДП/Б; *шáквó* у лѐто Б ДП ЦТ, *шáквó* се шíје КД ЦТ;

шáквóва донóсе Гр К П, *шáквóва* се носíло В/Р;

шáквóво íма В/Р К П, *шáквóво* кúпено П;

ОП - Г Д А И Л: од *шэквó* се одвóји Г, из *шэквó тéсто* Р/М; на *шэквó* нату́ри ЦТ, носíли *шэквó* Д Ј ДП/Б; сáс тóј се *шэквó* ЦТ; у *шэквó* се чу́ва Р/М.

Облици множине

а) Мушки род

Н: *шэквí* кáмени КД, *шáкви* санíти (сањиви) Р/М ЦТ; *шаквíја* причáли Гр К П, *шаквíја* човéци В/Р.

Остали падежни односи изражавају се предлозима и ОП.

За датив смо забележили и облик: *шэквíјам* причáли В/Р Гр К П.

б) Женски род

Н: *шэквé* су нóве В/Р ДП/К ЦТ; *шэквéја* се нáјду В/Р Гр К П (само I зона); Карта бр. 17.

ОП - Г Д А И Л: предлози + ОП сем А без предлога; али смо за датив забележили и облик: *шэквéјам* нíшта не дáвају К П.

в) Средњи род

Н: *шэквá* дечíишта (дечурлија) Ј К П, *шэквá* јáгњишта íма. У средњем роду ова заменица има само облик *шэквá*.

Облик *шакви деца*, као паралелни облику *моји деца* у говору ЦТВ нисмо чули.³⁴⁹

Облици једнине

Табела 8

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	онэкв́в	онэквóг(а)		=Н	онэквóм(е)
жр	онэкв́вá		онэкв́вú		
ср	онэкв́вó онэквó(во)		=Н		онэквóм(е)
Облици множине					
мр	онэкв́вí		=Н		онэкв́вím
жр	онэкв́вé		=Н		онэкв́вím
ср	онэкв́вá онэкв́вóва		=Н		

Примери за једнину

а) Мушки род

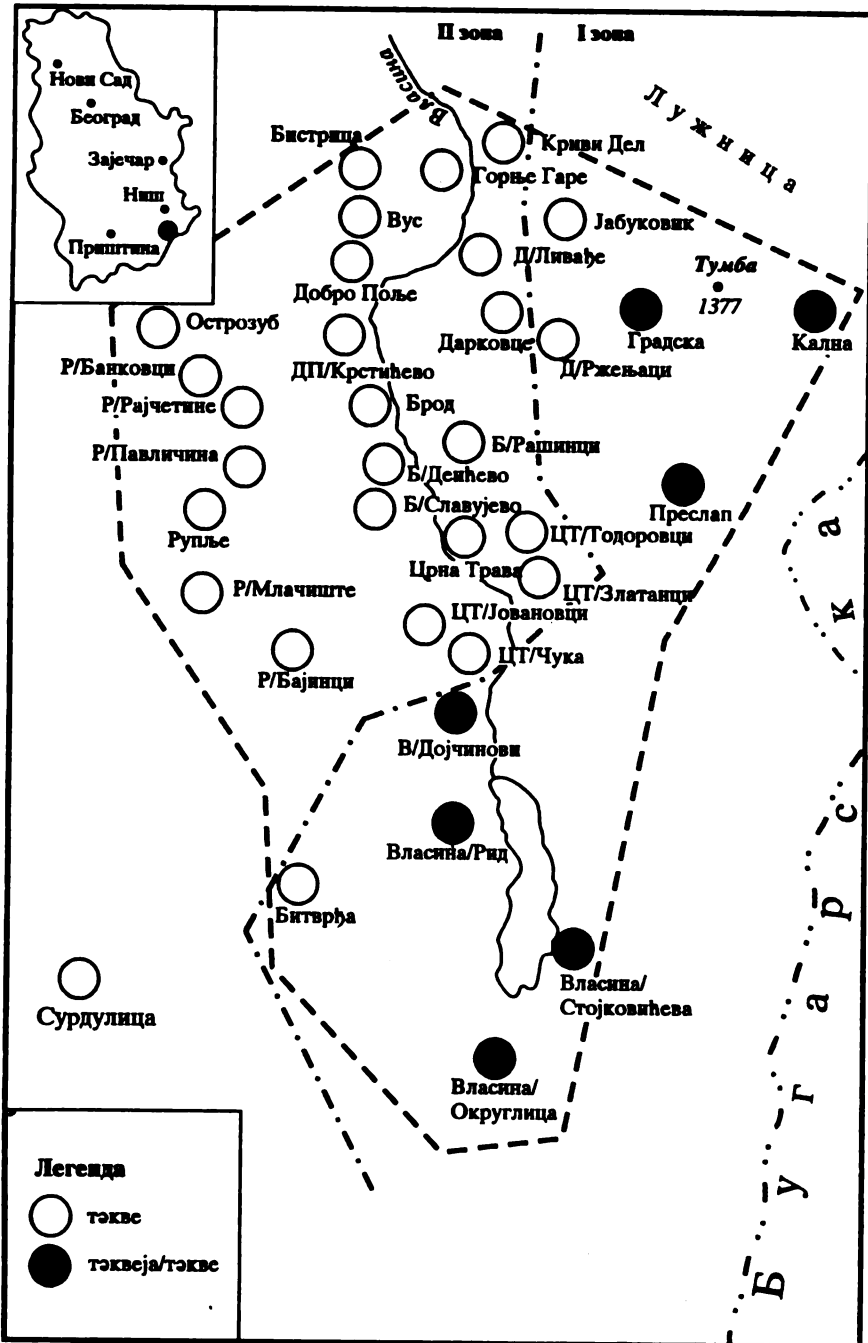
Н: *онэкв́в* човéк В/О, *онэкв́в* пúт К;

ОП - Г: од *онэкв́вóia* бéжи ЦТ; од *онэкв́в* прéсан (леб) Г;

ОП - Д: на *онэкв́вóia* нату́ри ЦТ; на *онэкв́в* тýри П; а за датив смо забележили: *онэкв́вóм* се не дáва, *онэкв́вóме* нéма Б;

ОП - А: *онэкв́вóia* видéла ЦТ; купíл *онэкв́в* В/О;

Карта бр. 17

ОП - И: с *онаквóџа* се дрúжи ЦТ; сас *онакóв* крív Бт К;

ОП - Л: од *онаквóг* се прйча ЦТ, у *онакóв* стојй В/С К

б) Женски род

Н: *онаквá* женá Р/М, *онаквá* кúђа ДП;

ОП - Г: од *онаквú* сóрту ЦТ;

ОП - Д: на *онаквú* притúри К;

ОП - А: дóведе *онаквú* исту Г Ј, купíл *онаквú* КД;

ОП - И: сас *онаквú* рúку ДП/Б;

ОП - Л: од *онаквú* се прича Б.

в) Средњи род

Н: *онаквó* дрвó В/Р;

ОП - Г: од *онаквó* платнó К;

ОП - Д: на *онаквó* налйчи Д/Р;

ОП - А: видéл *онаквó* бúре Р;

ОП - И: сас *онаквó* девóјче ДП/Б;

ОП - Л: од *онаквó* детé (прича) КД.

Примери за множину

а) Мушки род

Н: *онаквй* човéци В/Р П, *онаквй* литáци В/О;

Други падежни односи исказују се предлозима и општим падежом, а у дативу се понекад јавља облик: *онаквйм* (на целом простору).

б) Женски род

Н: *онаквé* женé Р/М, *онаквé* лелéјче КП;

Поред аналитичког исказивања других падежних односа, у дативу се може чути и облик: *онаквйм* давају.

в) Средњи род

Н: *онаквá* сéла (скупна) ДП/К, *онаквá* повéсма КД;

онаквóва јáгњишта П, *онаквóва* са не чúвају Гр К;

Сви други падежни облици граде се предлозима и ОП који је једнак номинативу.

351. Показне заменице за упућивање на количину записали смо у облицима који су наведени у табелама 9, 10, 11.

Облици једнине

Табела 9

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
Облици једнине					
мр	овóлки/овóлђи	овóлког		овóлки/овóлђи	овóлком(е)
жр	овóлка		овóлку		
ср	овóлко		овóлко		овóлком(е)
Облици множине					

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	овóлки/овóлћи		=Н		
жр	овóлке/овóлће		=Н		
ср	овóлка		=Н		

352. Сви облици показних количинских заменица су са синкопом, без вокала *и* између сугласника *л* и *к*. Прва зона има још умекшан сугласник *к* испред вокала *и, е* (в. и т. 217).

Табела 10

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	тóлћи/тóлки	тóлког		тóлћи/тóлки	тóлком
жр	тóлка		тóлку		
ср	тóлко		=Н		
Облици множине					
мр	тóлћи/тóлки		=Н		
жр	тóлке		=Н		
ср	тóлка		=Н		

Облици јединице

Табела 11

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр	онóлки/онóлћи	онóлког(а)		онóлки	онóлком(е)
жр	онóлка		онóлку		
ср	онóлко		=Н		
Облици множине					
мр	онóлки/онóлћи		=Н		
жр	онóлке/онóлће		=Н		
ср	онóлка		=Н		

Будући да би се примери понављали, овде дајемо неколико за облике наведене у табели 10.

Примери за једнину

а) Мушки род

Н: *шóлки* клас израстé КД Р/М, *шóлћи* слэп (грана) П;

ОП - Г: од *шóлкоја* човéка (живо) ДП/К Ј К; од *шóлћи* лéб (неживо) В/Р;

ОП - Д: на *шóлкоја* волá (живо) В/Р; али и *шóлке* детéту ЦТ;

ОП - А: видéли *шóлкоја* (курјака) (живо) К: оцечé *шóлћи* слэп Гр П (неживо);

ОП - И: сас *шóлкоѝа* (живо) В/Р; сас *шóлћи* голém (неживо) Д/Р К П;

ОП - Л: од *шóлкоѝа* прѝчају (живо) ЦТ; у *шóлћи* се чува К.

б) Женски род

Н: *шóлка* девóјка Г КД, *шóлка* врчва (ћуп) КД;

Остали падежни облици граде се конструкцијом : предлог + ОП (=А), сем А без предлога.

в) Средњи род. За све падежне облике користи се облик: *шóлко*.

Примери за множину: За исказивање падежних односа плу-рала (мр, жр, ср) користе се облици наведени у табели 10, у номинативу и акузативу без предлога, будући да је општи падеж једнак номинативу.

Присвојне заменице

353. У облицима присвојних заменица налазимо неуједначено шаренило.³⁵⁰ Поред номинатива, оне у мушком роду имају облике за општи падеж; облик за означ. живог једнак је генитиву, а за неживо номинативу. У женском и средњем роду ОП = А. Други падежни облици исказују се конструкцијом предлог + ОП. У дативу се, сасвим ретко, јављају синтетички облици као остаци старог стања или утицаја школе и средстава јавног комуницирања.³⁵¹

Облици јединице

Табела 1

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр	мој	мојéга	=Н	мојém(у)
жр	моја		мојý	
ср	мојó		=Н	мојém(у)
мр	твој	твојéга	=Н	твојém(у)
жр	твоја		твоју	
ср	твојó		=Н	
мр	њéгов/њигóв	њéговóг(а) њигóвог(а)	=Н	њéговом(у) њигóвом(у)
жр	њéгова		њéгову	
ср	њéгово/њигóво		=Н	њéговом(у)
мр	њóјан/њóјан/њóан	њóјнога	=Н	њóјном
жр	њóјна/њóјна		=Н	

350 У говору Белоња чује се само облик *овуј* (децу, јагањци, праца, телци), *онýј*.

351 АБДиј 311; АБДиј 624. „Уз именице што значе множину (збирне и сл.) стоје придеви и заменице, атрибутивно употребљени, често у множини мушкога рода: *моји деца* (...)“

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
ср	њóјно/њóјно		=Н		њóјном

Примери за једнину

а) Мушки род

мој жа́л голéм В/Р, *мој* Гра́да бíл ЦТ, *мој* та́та КД, *мој* о́тац ЦТ, *мој* зéт од у́јку Р/М, *мој* ста́ри (старији) син КД, *мој* ко́мшија Р/М;

ОП - Г: од *мојéта* сина К, изéли од *мојéта* зéта П;-од *мој* дéл узéли Ј К; од *мој* жа́л нéма по-голéм Б;

ОП - Д: на *мојéта/моéта* то́га му́жа ЦТ; на *мој* за́каче В/Р; *мојéму* зéту причáли ДП/Б КД;

ОП - А: одвéли *мојéта* Гра́ду ЦТ; однéли *мој* литáк КД;

ОП - И: с *мојéта* бра́та Р/М; сáс *мој* рóд сла́вим В/О;

ОП - Л: од *мојéта* сина се при́ча ЦТ; у *мој* пла́ц и сáг сто́ји Ј.

б) Женски род

Н: *моја* ма́ти видéла ЦТ, *моја* че́рка чу́ва В/Р; *моја* ку́ћа ста́ра Б;

ОП - Г: кúпи од *моу* снау́ В/Р, из *моју* ку́ћу отóше ЦТ;

ОП - Д: бра́т на *моју* снау́ В/Р ЦТ;

ОП - А: *моју* свекрву́ одвéли Р/М, *моју* шта́лу за́палише ДП/К Р/М;

ОП - И: сáс *моју* јетр́ву В/О, с *моју* му́ку Б;

ОП - Л: у *моју* ку́ћу седéли ЦТ.

в) Средњи род

Н: *мојо* дете́ В/Р, *мојо* то́ј П, *мојо* има́ње Р/М;³⁵²

ОП - Г: од *мојо* дете́ узéла Б, од *мојо* има́ње не íдем Р/М ДП/Б;

ОП - Д: на *мојо* дете́ Гр Ј К, íде кудé *мојо* В/С;

ОП - А: водíли *мојо* дете́ Д/Л, однéли *мојо* млекó В/Р;

ОП - И: с *мојо* зна́ње Г Д/Р, сáс *мојо* има́ње В/О П;

ОП - Л: кла́денац у *мојо* има́ње Б, у *мојо* рóдно мéсто Д.

а) Мушки род

Н: *швој* сýн дојде́ В/О, *швој* дéл добíјеш К Р/М;

ОП - Г: од *швојéта* бра́та В/Р; од *швој* дéл П Р/М;

ОП - Д: на *швојéта* чо́века ЦТ; на *швој* додадéш Р/М; али и: *швојéму* чо́веку КД;

ОП - А: *швојéта* бта́та су убíли ЦТ; однесéш *швој* дéл Д;

ОП - И: сас *швојѣта* мѹжа Г, сас *швѳ* благаослов КД;

ОП - Л: од *швојѣта* рѳда некѳг Б; у *швѳ* пасу В/Р.

б) Женски род

Н: *швоја* нека рѳднина В/Р Гр П, *швоја* кѹна В/О;

ОП - Г: од *швоју* ћѳрку Д/Л, из *швоју* кѹну Б;

ОП - Д: ткала на *швоју* ћѳрку Д/Л, дала сѳм на *швоју* мајку

Б;

ОП - А: *швоју* краву најдѳ ЦТ;

ОП - И: сас *швоју* другарицу П, с *швоју* мѹку К;

ОП - Л: у *швоју* кѹну боравили ДП/Б Р/М.

в) Средњи род

Н: *швојѳ*³⁵³ нема овдѳ К, *швојѳ* детѳ Гр ДР/К;

ОП - Г: од *швојѳ* детѳ ЦТ, из *швојѳ* бѹре В/Р;

ОП - Д: дали на *швојѳ* детѳ Бт Д/Р;

ОП - А: однѳли *швојѳ* сѳно В/О, *швојѳ* јѳгње удавили ЦТ;

ОП - И: с *швојѳ* детѳ отишли Б; с *швојѳ* сѳно рѳне В/Р;

ОП - Л: у *швојѳ* (имање) бораву ЦТ.

а) Мушки род

Н: *њѳѳв* сѳн раѳти П, *њѳѳв* наѳрд³⁵⁴ В/Р;

ОП - Г: од *њѳѳвоѳа* другѳра П Р/М ЦТ, из *њѳѳвоѳа* чѳчу (стрица) В/С; из *њѳѳв* рѳд КД;

ОП - Д: кажу на *њѳѳвоѳа* чѳчу Б; дадѳ *њѳѳвом* ЦТ;

ОП - А: *њѳѳвоѳа* другѳра замѳли Гр; *њѳѳв* алѳт однѳли ЦТ, *њѳѳв* стѳг запалили Р/М;

ОП - И: с *њѳѳвоѳ* другѳра дошли В/О, сѳс онај *њѳѳв* мѳз П;

ОП - Л: од *њѳѳвоѳа* баштѹ (оца) се не-зна В/Р; у *њѳѳв* пѳдрум ѳма (вода) ЦТ.

б) Женски род

Н: *њѳѳва* женѳ Р/М, *њѳѳва* раѳота таква ЦТ;

ОП - Г: од *њѳѳву* ћѳрку Г КД, из *њѳѳву* кѹну Б ДП/Б;

ОП - Д: на *њѳѳву* женѹ узѳли К, отѳше кудѳ *њѳѳву* кѹну ЦТ;

ОП - А: водили *њѳѳву* мајку Р/М ЦТ, срушили *њѳѳву* кѹну Д/Р;

ОП - И: с *њѳѳву* ћѳрку ишла Ј;

ОП - Л: у *њѳѳву* ливѳду ѳвце В/Р.

в) Средњи род

Н: *њѳѳво* сѳно П, *њѳѳво* најѳѳо ЦТ, нема *њѳѳво* овдѳ;

353 ВСЦГ 196. В. Стефановић наводи да је бележно облике за датив: *моѳму*, *швоѳму*. Ми смо такве примере добијали на поновљена питања да ли се чују и такви облици.
354 НБАП 172.

ОП - Г: од њеїџово детé ЦТ, из њеїџово имање Р/М; из њиїџово селó В/Р;

ОП - Д: на њеїџово дали; на њиїџово узéли В/О К П; али и: дали њеїџовом КД;

ОП - А: не дїрај њеїџово П, однели њеїџово ЦТ;

ОП - И: сáс тóј њеїџово ДП/К;

ОП - Л: у њеїџово рóдно мéсто В/Р.

а) Мушки род

Н: њóјан брáт Б, њóјан ујка Р/М, њóбан човéк Б;³⁵⁵

ОП - Г: од њóјноїа мýжа Р/М; из њóјан рóд В/Р;

ОП - Д: дали на њóјноїа комшију КД; али и: али њóјном ЦТ;

ОП - А: њóјноїа брáта убїли Б; опáње њóјан литáк Б;

ОП - И: їде с њóјноїа мýжа Р/М, сáс њóбан литáк се дїчи В/Р;

ОП - Л: од њóјноїа мýжа причáли Р/М; у њóбан рáзбој ткáле

Б.

б) Женски род

Н: њóјна кошўља Б, њóјна ћерка долáзи Р/М; њóјна комшијка ЦТ;

ОП - Г: од њóјну ћерку Р/М, из њóбину кўћу В/Р;

ОП - Д: на њóјну мáјку далá кљўч Р/М;

ОП - А: њóјну фамїлну позвé К;

ОП - И: с њóјну свекрву В/О;

ОП - Л: од њóјну мáјку причáли ЦТ; у њóјну њїву їма КД.

в) Средњи род

Н: њóјно рóдно мéсто В/Р, њóјно детé Гр Ј;

ОП - Г: од њóјно детé В/С, из њóјно мéсто В/Р;

ОП - Д: на њóјно детé дáвају П;

ОП - И: лечили њóјно детé ЦТ, узéла њóјно брдо (део разбоја) Д Б;

ОП - И: с њóјно детé ЦТ, сáс њóјно КП;

ОП - Л: од њóјно детé се чўло КД Р/М; у њóјно врéме В/Р ЦТ.

Облици множине

Табела 2

Род	Основни облик	ОП		Д
		живо	неживо	
мр жр ср	наш наша нашо	нашого	нашу =Н	=Н нашом(у)
мр жр ср	ваш ваша вашо	вашого	вашу =Н	=Н вашом(у)
мр жр ср	њин/њан њина/њња њино/њњо	њинога	њину/њњу =Н	=Н њином(у)

а) Мушки род

Н: *наш* едѣн има В/Р, *наш* кренућ ДП/К;ОП - Г: од *нашоѿа* брата В/О ЦТ; од *наш* лѣб Б;ОП - Д: на *нашоѿа* еднѿга узѣли ДП/К; али и: далѣ еднѿму *нашѿму* Д/Л;ОП - А: *нашоѿа* уватићли Бугари ЦТ; узну *наш* селѣчни В/О;ОП = И: сѣс *наш* омѣсимо В/Р; сѣс *нашоѿа* некогѿ ЦТ;ОП = Л: од *нашоѿа* се не чѣје ДП/К; има у *наш* ѿтар К.

б) Женски род

Н: *наша* фамѣлна у Београд В/Р, *наша* вѣна власѣнска В/Р;ОП - Г: од *нашу* фамѣлну ЦТ, од *нашу* сестру;ОП - Д: на *нашу* мајку брат ЦТ;ОП - А: *нашу* девѿјку одвѣли Р/М;ОП - И: сѣс *нашу* мајку ишла Д/Л;ОП - Л: у *нашу* кѣћу су билѣ Р/М;

в) Средњи род

Н: *нашо* детѣ Г Ј К, *нашо* селѿ В/Р;ОП - Г: из *нашо* стадо ЦТ;ОП - Д: одвојѣли на *нашо* детѣ ДП/Б;ОП - А: запалићли *нашо* сѣно В/О П;ОП - И: сѣс *нашо* сѣрење пѣта В/О;ОП - Л: у *нашо* селѿ нѣма ЦТ.

а) Мушки род

Н: *ваш* некѣ рѿд ѣде Р/М;

б) Женски род

Н: *ваша* кѣћа (не пѣлена) ДП/К;

ц) Средњи род

Н: *вашо* имање (не дѣлено) Д/Р.

а) Мушки род

Н: *њин* чѿвѣк КД, *њан* рѿд ДП/К;³⁵⁶ОП - Г: од *њиноѿа* ЦТ; од *њин* пѣт Д/Р, од *њан* К П;

ОП - Д: на *њиноџа* си даду КД; али смо забележили и облик: *њиноме* човеку учјне Б;

ОП - А: *њиноџа* Бранка видели ЦТ; *њин* дел одвбе В/Р;

ОП - И: сас *њиноџа* Граду ЦТ; сас *њин* благослов П;

ОП - Л: у *њин* атар бораву Б; од *њиноџа* чичу прича Гр.

б) Женски род

Н: *њина* нека жена Р/М, *њиња* жэнштина ДП/К, *њина* работа

Г;

ОП - Г: до *њину* жэнштину ДП/К, из *њину* кўћу К П;

ОП - Д: на *њину* мајку остаљау ЦТ;

ОП - А: бута (гура) *њињу* жэнштину ДП/К;

ОП - И: с *њину* мајку говорили П;

ОП - Л: у *њину* кўћу сэг бораву Ј.

в) Средњи род

Н: *њино* време ДП/К, *њино* не достизало Д/Р;

а) Мушки род

Н: *мој* људи дошли Р/М, *мој* глўпости КД;

ОП - Г: од *мој* сїнови КД ЦТ;

ОП - Д: на *мој* сїнови дадем Д/Л; али и (ретко): *мојим* људима Г КД;

ОП - А: причам *мој* глўпости КД; онї знају *мој* сїнови Ј;

ОП - И: сас *мој* људи Р/М;

ОП - Л: од *мој* родљаци причам Р/М.

б) Женски род

Н: *моје* сестре ЦТ, *моје* мўће В/Р;

ОП - Г: од *моје* бвце В/О;

ОП - Д: на *моје* черће П;

ОП - А: *моје* краве музэм Ј;

ОП - И: с *моје* јетрве увбдим Р/М;

ОП - Л: у *моје* ливаде пасу ЦТ;

в) Средњи род

Н: *моја* деца ДП/К, *моја* јэгњишта П;

ОП - Г: од *моја* деца ЦТ;

ОП - Д: на *моја* деца давали К;

Н: *ївоја* деца;

Н: *њињо* некó дете ДП/К, *њињо* све отишлó; *њињо* остало В/О;

ОП - Г: од *њињо* млекó В/Р; од *њињо* семе ДП/К;

ОП - Д: одвбји на *њињо* дете Р/М;

ОП - А: увати́ли њи́но ја́гње Бт В/О;

ОП - И: с њи́но зна́ње ЦТ;

ОП - Л: у њи́но си чу́вају Б ЦТ.

Облици множине

Табела 3

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр жр ср	моја́ моје́ моја́		=Н =Н =Н		моја́м
мр жр ср	твоја́ твоје́ твоја́		=Н =Н		твоја́м
мр жр ср	њего́ви/њигóви њего́ве/њигóве њего́ва/њигóва		=Н =Н =Н		њего́вим
мр жр ср	на́ши на́ше на́ша		=Н =Н =Н		на́шима
мр жр ср	ва́ши ва́ше ва́ше		=Н =Н =Н		ва́шима
мр	њи́ни/њи́њи		=Н		њи́нима
жр	њи́не/њи́ње		=Н		
ср	њи́ња/њи́на		=Н		

ОП - А: отера́ли моја́ ја́гњишта Ј;

ОП - И: сас моја́ деца́ ЦТ;

ОП - Л: од моја́ деца́ ти причам Д/Р;

а) Мушки род

Н: *швоју́* су билы́ Р/М, *швоју́* сва́тови Д/Л; *швоју́* си́нови В/Р;

ОП - Г: од *швоју́* си́нови купи́ли Р/М;

ОП - Д: на *швоју́* си́нови В/Р ДП/К; али и: *швоју́м* љу́дима ЦТ;

ОП - А: виде́ли *швоју́* волóви Ј К;

ОП - И: с *швоју́* си́нови радéли П;

ОП - Л: држе́ у *швоју́* ца́кови ЦТ.

б) Женски род

Н: *швоје́* сестре́ Г КД, *швоје́* лива́де ЦТ;

ОП - Г: од *швоје́* сестре́ КД, из *швоје́* лива́де ЦТ;

ОП - Д: на *швоје́* черхе́ дали́ К П; *швоју́м* херкама́ Б;

ОП - А: виде́ли *швоје́* овце́ В/Р;

ОП - И: сас *швоје́* херхе́ Б ДП/К;

ОП - Л: у *швоје́* Р/М.

в) Средњи род

Н: *швоја́* телча́на П, *швоја́* пилети́ја К;

ОП - Л: од *швоја́* деца́ све добро́ Ј.

а) Мушки род

Н: *њеїови* рођаци Р/М, *њиїови* сви отишли В/Р;³⁵⁷

ОП - Г: од *њеїови* сїнови П;

ОП - Д: на *њеїови* даде Б ЦТ; *њеїовим* давају КД;

ОП - А: виде́ли *њеїови* другáри Б;

ОП - И: дошъл с *њеїови* другáри ЦТ;

ОП - Л: причáли од *њеїови* другáри В/О; у *њеїови* онї кошéви

В/Р;

б) Женски род

Н: *њеїове* брљóтине КД, *њиїове* мýхе;³⁵⁸

ОП - Г: од *њеїове* брљóтне чýдо КД;

ОП - Д: на *њеїове* ћерке дала́ ЦТ; *њеїовим* ћеркама Р/М;

ОП - А: просїли *њеїове* ћерће Б;

ОП- И: сáс *њиїове* бвце В/Р;

ОП - Л: у *њиїове* њїве расту́ В/О;

в) Средњи род

Н: *њеїова* децá ЦТ, *њеїова* телчїна (тела́д) К; *њиїова* децá;³⁵⁹

ОП - Г: од *њеїова* децá Р/М, од *њеїова* говéда В/Р;

ОП - Д: тýри на *њеїова* говéда ДП/К;

ОП - А: довéли *њеїова* децá ЦТ;

ОП - И: с *њеїова* децá Д/Л;

ОП - Л: у *њеїова* колá нашлї́ КД.

а) Мушки род

Н: *наши* лýди бїстри ЦТ; *наши* билї́ Б ДП;

ОП - Г: од *наши* лýди Р/М; од *наши* литáци В/О;

ОП - Д: на *наши* казáли В/Р; купїли *нашима* Г КД;

ОП - А: Бýгари терáли *наши* лýди ДП/К;

ОП - И: с *наши* волóви Р/М;

ОП - Л: имáло у *наши* áмбари жїто ВР.

б) Женски род

Н: *наше* женé мýчене В/Р ЦТ, *наше* ливáде тврде К;

ОП - Г: од *наше* женé учїле К П;

ОП - Д: на *наше* девóјће давáли В/О;

ОП - А: китїли *наше* неvéсте Г КД;

ОП - И: с *наше* рýће урабóтено Ј К;

ОП - Л: у *наше* кýће йма Гр Ј К.

в) Средњи род

357 ДЈТрст 125; РСЛев 354; ЉЋГЛ 75.

358 НБАП 172.

359 Исто.

Н: *наша* деца́ ЦТ, *наша* сѣла рáспршта (разбацана) В/Р;

ОП - Г: од *наша* деца́ ДП/Б;

ОП - Д: на *наша* деца́ ЦТ;

ОП - А: учѝл је *наша* деца́ Р/Оз;

ОП - И: с *наша* деца́ Бт В/О;

ОП - Л: у *наша* сѣла нѣма ДП/Б К П.

а) Мушки род

Н: *ваши* и *наши* били Б ДП, *ваши* нѣма ЦТ;

ОП - Г: од *ваши* узѣли ЦТ;

ОП - Д: на *ваши* давáли КД; *вашима* опростѝли Р/М;

ОП - А: онѝ затѣкли *ваши* ДП/К;

ОП - И: сáс *ваши* људи Р/М;

ОП - Л: прѝча од *ваши* комши́је Р/М.

б) Женски род

Н: *ваше* женѣ Г КД, *ваше* бвце В/Р, *ваше* мѹхе К;

ОП - Г: од *ваше* девбóјхе К;

ОП - Д: на *ваше* женѣ ЦТ; *вашим* донѣли Р/М;

ОП - А: просили *ваше* девбóјхе К П;

ОП - И: жени́ли се (Бугари) с *ваше* девбóјке ДП/К;

ОП - Л: у *ваше* кѹхе спáли (спавали) Д/Р.

в) Средњи род

Н: *ваша* деца́ ЦТ, *ваша* сѣла урѣдена К;

ОП - Г: кбжа од *ваша* гбведа П;

ОП - Д: даду́ на *ваша* деца́ Р/М;

ОП - А: водѝли сте *ваша* деца́ Б;

ОП - И: с *ваша* деца́ ЦТ;

ОП - Л: у *ваша* буретѝја П.

а) Мушки род

Н: *њѝни* несú работѝли КД, *њѝни* мѹжи пѝју ДП/К;³⁶⁰

ОП - Г: од *њѝни* одвбóји ДП/К;

ОП - Д: на *њѝни* нарѣди В/Р, на *њѝни* сабпшти ДП/К; *њѝнима* нѣма Г КД;

ОП - А: одвѣли *њѝни* мѹжи Р/М;

ОП - И: с *њѝни* мајстори ДП/К;

ОП - Л: од *њѝни* си прѝчају ЦТ.

б) Женски род

Н: *њѝне* бвце В/Р, *њѝне* невесте ДП/К; *њѝне* кѹхе ДП/К;

ОП - Г: од *њѝне* бвце вѹна В/Р;

360 НБББП 68; ЉЂГЛ 75; НБАП 172.

- ОП - Д: дава на њине П;
- ОП - А: одвели њине ћерке ЦТ;
- ОП - И: с њине девбјће Ј К;
- ОП - Л: у њине њиве сејали В/О.

в) Средњи род

Н: њина деца млого ЦТ, њина кола ЦТ, њина села голема ДП/К;

- ОП - Г: од њина деца дознали В/О;
- ОП - Д: на њина деца пренели ЦТ;
- ОП - А: претили њина деца К;
- ОП - И: с њина деца дошла КД;
- ОП - Л: у њина имања Р/М.

Односно-упитне заменице

354. Поред онога што је већ речено о изједначавању облика именичких заменица *ко* и *шиа* (в. т. 334), ³⁶¹ овде наводимо карактеристике облика са односно-упитним значењем. То се значење понекад може схватити само из контекста.

355. Скраћени облици су без крајњег сугласника *ј*, а за одређивање каквоће често се чују: *кэв*, *ква*, *кво*; *кви*, *кве*, *ква* (в. т. 334). И овде имамо шаренило облика какво смо већ поменули код присвојних заменица. То се најбоље види из прегледа у табелама.

Облици јединине

Табела 1

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр жр ср	којј/којја/кој/кој/кој која/која које/које/кој	којога	коју	=Н	којом
мр жр ср	чијј/чиј/чи чија/чија чије/чије/чио	чијога	чију =Н	=Н	чијом
мр жр ср	кэкэв/кэв кэква/кэва кэкво/кэво	кэквога	кэкву/кэву =Н	=Н	кэквом кэквом
мр жр ср	колкј/колкј колка колк	колкoга	колку =Н	=Н	колком колком

361 Исто.

Облици множине

Табела 2

Род	Основни облик	ОП			Д
		живо		неживо	
мр жр ср	која/која/куј које/које која		=Н =Н =Н		којим којим
мр жр ср	чија/чија/чи чије чија		=Н =Н =Н		чијим чијим
мр жр ср	кэква/квја кэквје/квје кэква/квја		=Н =Н =Н		кэквијим кэквијим
мр жр ср	колкја/колхја колкје/колхје колкја		=Н =Н =Н		колкјим колкјим

Облици једине

а) Мушки род

Н: *коју* си бће ЦТ, *коју* бúde П; *коју* како Р/М; *кој* нема говеда КД, *кој* колко бче В/Р П; *коју* преседник Б, *који* му е рбд ЦТ; *куј* гу помагал ЦТ, *куј* га најде ЦТ;³⁶²

ОП - Г: од *којоџа* бúde В/Р П, из *којоџа* мбже Б; од *коју* литак џзвод В/О;

ОП - Д: на *којоџа* даде ЦТ; на *коју* бúde К; *којом* бче даде Гр Ј К;

ОП - А: *којоџа* најду тбга узну В/Р; *коју* ствар узне Д;

ОП - И: с *којоџа* мбже ДП/К; с *коју* ствар ради В/С;

ОП - Л: од *којоџа* се причало ЦТ; у *коју* кладанац Р.

б) Женски род

Н: *која* знае В/Р, *која* је по-добра КД, *која* си могла Ј П, *која* умé КД, *која* кэко бће Р/М; *која* кэко стѓгне Р/П, *која* е старосватица ЦТ;

ОП - Г: од *коју* жену Р/М, од *коју* вуну КД;

ОП - Д: на *коју* жену даде ЦТ;

ОП - А: питају *коју* жену вйде К;

ОП - И: с *коју* се познава П;

ОП - Л: у *коју* куну живи Г Д/Л.

в) Средњи род

Н: *које* дете П, *које* њему драго ЦТ; *којо* јаѓње одвбјено ДП/К, *којо* село далеко К;³⁶³

362 БВКГ 160. Наведени су облици за једину. Облике *њињи*, *њиње*, *њиња* записали смо у Добром Пољу (на граници према Грделичкој клисури), те се може претпоставити њихова контаминација са те стране.

ОП - Г: од *које* буде П, од *којо* узне Р/М;
 ОП - Д: на *које* се дава В/Р; на *којо* се врже (веже) Р;
 ОП - А: *које* увану Д/Р, *којо* најду ДП/К Р/М;
 ОП - И: с *које* се рабóти П, с *којо* донесе Р/М;
 ОП - Л: у *које* се чува В/Р П, у *којо* место седу Р/М;

а) Мушки род

Н: *чију* е дом В/Р П, *чиј* си ти Гр К, *чи* је он КД;³⁶⁴

ОП - Г: од *чијо́та* узнеш ДП/Б, из *чиј* дом Б;
 ОП - Д: на *чијо́та* одредиш Д/Р; *чијом* доделиш Г;
 ОП - А: *чијо́та* видели ЦТ; *чиј* дел изели К;
 ОП - И: с *чијо́та* се дружи КД, с *чиј* алат ДП/К;
 ОП - Л: од *чијо́та* се прича Р/М, у *чиј* дом В/Р.

б) Женски род

Н: *чија* пензија В/Р; *чија* мајка да е Б;
 ОП - Г: од *чију* мајку ЦТ, из *чију* кућу Д/Л;
 ОП - Д: на *чију* сестру П;
 ОП - А: *чију* кућу рушили Р/М;
 ОП - И: с *чију* девојћу В/Р;
 ОП - Л: у *чију* кућу бораву Б;

в) Средњи род

Н: *чије* деле добро ДП/К, *чијо* млеко највише В/Р ЦТ; *чио*
 дете пројде Д;

ОП - Г: од *чије* дете ДП/К; од *чијо* млеко В/О;
 ОП - Д: на *чије* дете дали ДП/К; на *чијо* узели В/Р;
 ОП - А: *чијо* теле купили ЦТ;
 ОП - И: с *чијо* стадо В/Р П;
 ОП - Л: у *чијо* село бораву В/Р.

а) Мушки род

Н: *какџв* имамо Д К П, *какџв* се најде Ј; *кџв* је луд Д Ј К, *кџв*
 си тóј В/Р П;

ОП - Г: од *какво́та* Д/Л, из *какџв* котэл В/О;
 ОП - Д: на *какво́та* давају К; *какво́м* се додели Р/М;
 ОП - А: *какво́* видели ЦТ, *какџв* донесу П;
 ОП - И: с *какво́та* појдеш Г; сас *какџв* буде Ј К;
 ОП - Л: од *какво́та* причају ЦТ, у *какџв* бораву П.

б) Женски род

363 НБАП 170. „Као и у другим говорима, и у говору АП не разликује се номинатив заменице ко и Њд мр заменице који.“

364 ДТрст 127; ПИГТС 210.

Н: *кэква* бэше она П, *видиш кэква* сэм В/Р; *ква* си лúда П; *ква* је билá К;

ОП - Г: од *кэквú* мáјку Р/М; из *кэквú* кúћу ЦТ;

ОП - Д: на *кэквú* дáваш Д/Л;

ОП - А: *каквú* кáву пáјете Р/М, *кэквú* је напрайл Б;

ОП - И: сáс *кэквú* мóже П;

ОП - Л: у *кэквú* шúму Ј, у *квú* кúћу Д;

в) Средњи род

Н: *кэквó* је добрó Д/Р; *квó* је úбаво П, *квó* је детé В/Р;³⁶⁵

ОП - Г: од *кэквó* трáжиш В/Р; од *квó* дрвó Д;

ОП - Д: на *кэквó* дадú Б; на *квó* додéле К;

ОП - А: *квó* сте спремíли Ј;

ОП - И: с *кэквó* се дрúжи В/О;

ОП - Л: од *кэквó* прýчају П, у *квó* чúва Б.

а) Мушки род

Н: *колкú* глáс ЦТ, *колһú* порáсал П;

ОП - Г: од *колкóѝа* ЦТ, од *колһú* Гр К;

ОП - Д: на *колкóѝа* човéка КД, на *колһú* приkáчи П; *колкóм* човéку Р/М;

ОП - А: *колкóѝа* видéли ЦТ, *колһú* одвóје Ј;

ОП - И: с *колкóѝа* волá В/Р, с *колһú* нóж Гр П;

ОП - Л: од *колкóѝа* се прýча К, у *колһú* пóдрум П.

б) Женски род

Н: *колкá* ýма К, *колкá* се нáјде П;

ОП - Г: од *колкú* Б, из *колкú* шéрпу ЦТ;

ОП - Д: на *колкú* дадú ЦТ;

ОП - А: *колкú* видéл В/О, *колкú* увáти П;

ОП - И: с *колкú* тојáгу Ј;

ОП - Л: у *колкú* кúћу живí сам Д/Р.

в) Средњи род

Н: *колкó* големó ЦТ, *колкó* детé КД;

ОП - Г: од *колкó* оцечé В/Р;

ОП - Д: на *колкó* В/О; *колкóм* (детету) Г КД;

ОП - А: *колкó* одвојíл ЦТ;

ОП - И: с *колкó* мáлко Гр П;

ОП - Л: у *колкó* мáлко мéсто В/О.

Облици множине

а) Мушки род

Н: *коју* људи дојду Р/М; *који* су своји В/Р; *куј* су га помагали ЦТ;

ОП - Г: од *коју* људи Р/М;

ОП - Д: на *коју* дадеш Д/Л; *којим* одредиш ЦТ;

ОП - А: *који* најдеш В/Р;

ОП - И: с *коју* се најду П;

ОП - Л: у *који* (судови) се чува КД.

б) Женски род

Н: *које* су женé ткале В/Р; *коé* су имале чéрхе П;

ОП - Г: од *које* се узне ЦТ; из *коé* сипу (сипају) П;

ОП - Д: на *које* даду Б; *којим* давају К;

ОП - А: *које* одвоје КД, *коé* одреде Гр;

ОП - И: с *које* се друже В/О; с *коé* алатке рабóти К;

ОП - Л: од *које* причају КД; у *коé* чувају Б Д/Л.

в) Средњи род

Н: *која* деца́ без ма́јку Р/М, *која* се најду ЦТ;

ОП - Г: од *која* деца́ ДП/Б; од *која* се одва́ја Б;

ОП - Д: на *која* телчи́на В/Р;

ОП - А: *која* јагњи́шта увату К П;

ОП - И: с *која* деца́ Гр Ј;

ОП - Л: од *која* деца́ прича́ли ЦТ, у *која* чувају Р/М.

а) Мушки род

Н: *чију* комши́је Д, *чији* лита́ци КД; *чи* тёлци ДП/К;³⁶⁶

ОП - Г: од *чију* родите́љи ЦТ, из *чији* котло́ви Ј К;

ОП - Д: на *чију* људи давају Б; *чијим* доделе К Д;

ОП - А: *чији* најду Д/Л, *чији* одвоју Ј;

ОП - И: с *чију* гóсти ЦТ;

ОП - Л: у *чију* ца́кови чувају Р/М.

б) Женски род

Н: *чије* женé зна́ју ЦТ;

ОП - Г: од *чије* óвце В/Р;

ОП - Д: на *чије* бóде Б; *чијим* даду ДП/Б;

ОП - А: тéрају *чије* увату Д/Р;

ОП - И: с *чије* хéрхе КД;

ОП - Л: од *чије* се прича; у *чије* лива́де пасу́ Ј.

в) Средњи род

Н: *чија* деца́ ЦТ; *чија* прасчи́на (прасад) П;

Сви остали падежни облици граде се предлозима и ОП (који је једнак номинативу).

а) Мушки род

Н: *кэквѝ добрѝ мајстори* Д/Р; *квѝ волóви билѝ* Б Д К;

ОП - Г: од *кэквѝ* љúди ЦТ, из *квѝ* сúдови сѝпу В/Р;

ОП - Д: на *кэквѝ* љúди Д/Л; *кэквѝм* одвóју ЦТ;

ОП - А: *кэквѝ* најдемо ЦТ; *квѝ* волóви имáли Д К;

ОП - И: с *кэквѝ* ђáци ДП/К;

ОП - Л: у *квѝ* чúвају К.

б) Женски род

Н: *кэквѝ* добрѝ имáле Д/Р ДП/К ЦТ; *квѝ* кúће добрѝ опустѝле Р/Оз Д/Л Ј К;

ОП - Г: из *кэквѝ* кúће се оцелѝли В/Р; из *квѝ* излѝзли Б Ј К;

ОП - Д: на *кэквѝ* далѝ ЦТ; *кэквѝм* давáли Р/М;

ОП - А: купúју *кэквѝ* најду Г КД;

ОП - И: с *кэквѝ* се дрúже ЦТ;

ОП - Л: од *кэквѝ* брѝну П; у *квѝ* врчве В/Р.

в) Средњи род

Н: *кэквá* децá добрá ЦТ; *квá* дечѝшта П;

Други падежни односи изражавају се конструкцијом: предлог + ОП (=Н):

а) Мушки род

Н: *колкѝ* големѝ кóлци Р/М, *колћѝ* стóгови В/Р П;

ОП - Г: од *колкѝ* ЦТ, из *колкѝ* КД; од *колћѝ* В/О П;

ОП - Д: на *колкѝ* ЦТ, на *колћѝ* мóмци брáne К П; *колкѝм* давáју Б; *колћѝм* узѝли П;

ОП - А: *колкѝ* видѝли ДП/К, *колћѝ* напраѝли Ј;

ОП - И: с *колћѝ* кóлци оградѝли Р;

ОП - Л: у *колћѝ* пóдруми чúвају винó КД;

б) Женски род

Н: *колкѝ* големѝ ЦТ, *колћѝ* дúвће Гр К;

ОП - Г: од *колкѝ* узѝмају ДП/К; из *колћѝ* кúће Ј;

ОП - Д: на *колкѝ*; *колкѝм* давáју КД Р/М;

ОП - А: *колкѝ* грѝде стáву Р/М ЦТ, *колћѝ* дúвће ископáли Гр П;

ОП - И: с *колкѝ* грѝде пóтпру (подупру) ЦТ;

ОП - Л: у *колкѝ* бáчве чúвају Г КД.

в) Средњи род

Н: *колкá* децá изрáсла П;

Остали падежни односи исказују се предлозима + ОП (=Н).

356. Изнесени примери о систему заменичких речи у говору ЦТВ упућују на следеће закључке.

1. Код већине показних заменица јавља се као завршетак сонант *j* и покретно *a*, па се тако образује нова партикула *ja*. Партикула *va* јавља се у оним облицима у којима испред *va* налазимо *o* (*y*).

2. Сонант *j* је често нестабилан, изговара се као *ǰ* или се потпуно губи.

3. Полугласник се чује, сем у облицима показне заменице *mr*, и у облику за женски род (истина ређе).

4. Синтетичке облике датива: *šǰbmu/šǰbme*, *ovǰmu/ovǰme*, *šǰejam*, *ovǰjam*, *ovǰejam*, *onǰbmu*, *onǰbme*, *onǰijam*, *onǰejam*, и код свих других придевских заменица, бележили смо на инсистирање, што упућује на помисао да су у говору ишли под утицајем стандардног језика, сем облика *šǰijam*, *ovǰjam*.

5. Изједначени су облици показних заменица мушког рода у Нсг и Нпл. За средњи род ОП = Н.

6. Множински облици показних заменица *ovǰkvǰe*, *šǰakvǰja*, *onǰkvǰe* (ретко) чују се само у I зони.

7. Облици присвојних заменица *moǰǰ*, *šǰvoǰǰ*, *naǰši*, *vaǰši*; *moǰe*, *šǰvoǰe*, *naǰše*, *vaǰše* имају, сем номинатива, за средњи род облик ОП *moǰǰa*, *šǰvoǰǰa*, *naǰša*, *vaǰša*. О појави члана код ових, а и других, заменица биће више речи и примера у посебном одељку (в. т. 380).

8. Општа присвојна заменица *svoǰ* ретко се чује.³⁶⁷ У слободном разговору забележили смо примере: *svoǰ* човек В/Р, *svoǰǰ* смо ЦТ, који су ти *svoǰǰ* (род) Р/М. Уместо ње чешће се чују облици других присвојних заменица у истој функцији: понесé *šǰvoǰǰu* матику ЦТ, нека донесé *ǰǰǰnu* крпу (мараму) ЦТ.

На непосредна питања о овој заменици добили смо облике: *svoǰǰ*, *svoǰǰa*, *svoǰǰǰ*; *svoǰǰǰ*, *svoǰǰe*, *svoǰǰa*, у којима је сугласник *j* редовно нестабилан.

9. Односно-упитне заменице за упућивање на количину су без вокала *u* (синкопиране) између *l* и *k*.

10. Уместо облика именичких заменица *ko*, *šǰǰa* и односноупитне заменице *koǰi* (кóја, које) постоје само облици: *koǰǰ/koǰǰǰ*, *kóǰ/kóǰǰ*, *kúǰ* (в. и т. 334).

367 ЉБГЛ 37.

ПРИДЕВИ

Придевски вид

357. Аналитичка деклинација,³⁶⁸ губљење падежних облика у којима се јављају морфолошке разлике због придевског вида,³⁶⁹ свођење на један акценат³⁷⁰ и појава члана³⁷¹ (више речи биће ниже) утицали су да се изгубе разлике у виду (о одступањима в. ниже). Ова је појава позната на ширем простору штокавских говора.³⁷²

За тимочко-лужнички говор А. Белић истиче: „У тимочко-лужничком дијалекту употребљавају се, заиста, форме одређене (са чланом) и неодређене. Само што се као неодређене форме употребљавају и старе одређене и неодређене. То се јавило као последица употребе члана за одређене придевске форме.“³⁷³

358. Разлике у виду још се чувају добро у облицима мушког рода:

а) топонимима:³⁷⁴ *Бѣли* камен Г, *Бѣли* извѳр ЦТ, *Голѣми* камен Г, *Длѣѳчки* рѳд Г, *Дѳлњи* гѳбар КД, *Длѳбѳки* пѳт Р, *Камѣњѳши* пѳт Р/М, *Крѳви* Дѣл (село), *Крѳви* камен ЦТ, *Ќсѳри* камен ЦТ, *Прѣки* пѳт Б, *Рѳвни* дѣл Б, *Рѳмни* Дѣл (село), *Си(њ)ѳ* камен КД, *Срѣдњи* Рѳд (махала) Р/Оз, *Смрдљѳви* вѳр В/Р, *Сѳшудѣни* извѳр ЦТ, *Трновѳши* рид Г;

иако и: *Врл* Долич (Врли Долич, махала) Б, *Дебѣл* дѣл ЦТ, *Кршен* камен К, *Побѳјѣн* камен ДП/К ЦТ, *Смрдљѳв* вѳр В/Р (последњи примери су ређи);³⁷⁵

б) називима празника:³⁷⁶ *Голѣми* Божѳћ Ј, *Мѳли* Божѳћ Ј, *Свѣѳши* Јовѳн К П ЦТ, *Свѣѳши* Никѳла В/Р КД, *Свѣѳши* Стѣван ЦТ; уз: *Вѣлѳѳден* ЦТ, *Голѣм* Петрѳвдѳн В/О, *Чѳс* понедѣлник В/Р;

368 АБДјј 438; БВКГ 162. „Степенувањето се врши као и во другите говори - со частичките *ѳо-* и *нај-*, који се секој пат нагласени.“

369 АП-БМРес 340.

370 АБДјј 428.

371 АБДјј 429. „Употребу члана за одређене форме не треба сматрати у овоме дијалекту као продужење означавања одређе ности у придева, обележаване раније на сасвим други начин; она је продукт у овоме дијалекту опште употребе члана за одређеност.“

372 АБДјј 428-429; БВКГ 156; МПЖупа 177; ДЈТрст 108; АП-БМРес 340; ДБКосово 115, Пришт 213, Гњил 281, Преш 352, Врање 403; ЈМГЛ 40; ВСПољан 416; ВСЦГ 196; НБББП 70; ЉЋГЛ 78; НБАП 174.

373 АБДјј 429; ЉЋГЛ 78.

374 ЉЋГЛ 78; НБАП 175.

375 МПЖупа 177.

376 МПЖупа 177; ЉЋГЛ 78; НБАП 174.

в) називима биља и јела:³⁷⁷ *бѣли лук* В/Р, *зелѣни лук* (прази лук) В/Р, *црвѣни лук* (црни лук) КД, *бѣли мѹж* (јело од младог сира и кукурузног брашна) ЦТ;

али и: *бѣлмуж* П Р/М, *зѣлен лук* В/Р;

г) остали случајеви (само у одређеном виду):³⁷⁸ *ѳолѣми прс* В/Р, *дѣсни вол* ЦТ, *дѹвѹ/дѹви* голуб В/Р П, *дѹлњи крај* В/Р, *зѹмњи* (Свети Никола) ЦТ, *јесѣњи* В/Р, *лѣви пѹт* В/Р, *лѣшњи* (Свети Јован) ДП/К, *мáli* прс В/Р;

оба вида:³⁷⁹ *сáдњи/сáдњѹ* Г В/Р, *дѹвѹ/дѹваљ* Бт, *ѳрѣдњи/ѳрѣђањ* (предњи) ЦТ, *сѣјшњи/сѣјшњѹ* Г, *срѣдњи/срѣдањ* В/Р П; Према овоме јавља се:

углавном у неодређеном виду:³⁸⁰ *блái* (сладак), *вѣш* (спретан, вешт) В/Р, *ѳолѣм* (велики) ЦТ, *ѳорчѹв* (горак) В/Р П, *висѹк* П, *длэбѹк* (дубок) П, *длái* (дуг) В/Р П, *добáр* В/Р П, *жáлан* (тужан) П, *жéжак* (врућ) П, *жлáiш* П, *јаk* В/Р, *крáшак* В/Р, *крѹв* П, *лáк* (лак, лаган) П, *мáлечáк* В/Р П, *мѣк* В/Р, *мрk* (сив) П, *млáд* П, *нѹсак* (низак) П, *нѹв* В/Р, *ѹсшар* П, *ѳрѹклѣш* В/Р П, *рѣшáк* (редак) П, *рујан* (црвен) П, *слáб* В/Р П, *сшáр* П, *сѹр* (сив) П, *шáвэн* (таман) П, *шврđ* В/Р, *шѹц* В/Р П, *ѹбав* (леп) П, *цврc* (чврст) П.

У облицима деклинације налазимо:

а) Гсг: од *бѹлѹѳа* ЦТ, од *добрѹѳа* П, од *млáдѹѳа* сина В/Р;³⁸¹

б) Дсг: *ѳѹрѹму* од њѣга ЦТ, *ѳрђѹму* дадѣ В/Р Р/М.

359. Придеви на *о < л* у књижевном језику овде имају очуван сонат *л*: *бѣл*, *вѣсел*, *ѳол*, *ѳнил*, *зрѣл*, *кѹсел/нѹсел* (I зона), *шѹѳэл*, *шрѹл*, *цѣл* (на целој територији), в. т. 212.³⁸²

360. У средњем роду придева уопштени су облици на *о*: *вѣшо*, *врѹшо*, *ѳѹвѣшо/ѳѹвѣцо* (I зона), *дѹвјо/дѹво*, *крáвјо*, *ѹвчо*, *шелѣшо* (на целој територији),³⁸³ што је последица аналошких процеса.

361. *Комѹараѹѹѳа*. У говору ЦТВ, поред придева, компарирају се и неке друге речи чија семантичка компонента то дозвољава. Сусрећемо је још код именица, заменица, бројева, глагола и прилога. И ова је појава позната на широј територији.³⁸⁴

377 ЉБГЛ 78; НБАП 174.

378 НБАП 175.

379 Исто.

380 НБББП 70.

381 НБАП 175.

382 ЈМЛГ 41.

383 МПЖупа 178; ВСПољан 416; ВСЦГ 197; НБББП 69.

384 АБДиј 439-440; МПЖупа 179-180; ВСПољан 416; ДБПришт 212. Гњил 281, Преш 354; НБББП 74; ЉБГЛ 79; ВСЦГ 197. Аутор наводи следеће: „Ретко се компарирају именице: *ѳочѹвек*.

Нисам забележио ниједан примерак компаративне и суперлативне морфеме уз глаголе.“ Ми

362. Код придева, поред аналитичке компарације, записали смо и облике:³⁸⁵ *с̄шарѣи/с̄шарѣји* с̄н В/Р ЦТ, *с̄шарѣи* с̄н П Р/М ЦТ;

мбј *с̄шари* (старији) с̄н КД, *мла̄ђи* брѣт В/Р, он *ѣр̄ђи* (хлеб) Р/М, нѣма *цр̄ње* Г;

с̄шарѣји с̄н К П, *чис̄шѣји* Р/М;

дуне *јачи* вѣтар Б КД, *јачи* побѣди КД, *дѣбљи* Г, нѣтка е *дѣбља*, *вѣшљи* ЦТ;

лѣйши он бѣл ЦТ, *сла̄йши* ђѣк Д/Л, он *шѣкши* (слабији) од њѣга ДП/Б.

Ови облици упућују на закључак да су и ови говори некада знали за синтетичку компарацију.

363. Данас је компарација аналитичка, па имамо: по + позитив = компаратив и нај + позитив = суперлатив. Ево неколико примера за то:

а) Придеви: *ѣблѣи* (слађи) П, *ѣбвеш* (вештији) В/Р, *ѣбвисок* (виши) П, *ѣбдлѣи* (дужи) В/Р, *ѣбдобѣр* (бољи) П, *ѣбјак* (јачи) В/Р, *ѣбкрашѣк* (крађи) ДП/Б, *ѣблѣи* (лепши) Г, *ѣбсӣуран* (сигурнији) Ј ЦТ, *ѣбсӣйна* (ситнија) Д/Л, *ѣбс̄шар* (старији) ЦТ, *ѣбдѣбел* (дебљи) ЦТ;

на̄јвисок П, на̄јлеп Г, на̄јсӣгуран Ј ЦТ, на̄јстар ЦТ, на̄јдѣбел ЦТ;

б) Именице:³⁸⁶ *ѣб-висѣйна* ЦТ, *ѣб-ѣѣзда* ЦТ, *ѣб-домаћин* ДП/К Д/Р, *ѣб-душмѣнин* ДП/К, *ѣб-ђѣволи* Бт, *ѣб-јунѣк* Р/М, *ѣб-мѣјс̄шори* Б, *ѣб-ѣијѣница* ДП/К ЦТ, *ѣб-рѣдник* Д/Р, *ѣб-сӣромѣ* В/Р, *ѣб-човѣк* Д/Р;

на̄ј-гѣзда В/Р, на̄ј-ђѣвол Бт, на̄ј-душмѣнин ДП/К, на̄ј-мѣјстор Б, на̄ј-јунѣк К, на̄ј-човѣк Д/Р;

в) Глаголи:³⁸⁷ *ѣб-знѣје* Б ЦТ, *ѣб-ѣма* Д/Л Ј, *ѣб-нѣме* (не уме) К, *ѣб-орѣшѣи* (говори) В/Р, *ѣб-ѣйје* П ЦТ, *ѣб-рѣди* К, *ѣб-слѣша* П; он *на̄ј-знѣје* П, гѣзда *на̄ј-ѣма* Б ДП/К, *унѣк се на̄ј-вѣли* П;

г) Заменице:³⁸⁸ од брѣта нѣма *ѣб-свѣј* Бт В/Р, ми смо *ѣб-свѣји* Ј К, ѣде некѣ *ѣб- свѣј* В/О. Ове конструкције више су са значењем *ближи род*, а мање право поређење;

смо забележили примере који указују на аналитичко поређење код именица и глагола.

385 Исто.

386 395 АБДјј 439; МПЖупа 179; ДБКосово 115, 159, Преш 353-354; ЈМЛГ 40; НБББП 73; ЉЋГЛ 78; НБАП 175.

387 АБДјј 440; МПЖупа 180; БВКГ 163; ДБПришт 213; ВСПољан 416; ДБПреш 354, Врање 404, Гњил 281; ВСЦГ 197; НБББП 73.

388 АБДјј 440; МПЖупа 180; ВСПољан 416; ДБПришт 213, Гњил 281, Преш 355, Врање 404. „Уз

д) Бројеви:³⁸⁹ забележили смо примере за редни број *йрви*: *йб-йрви*, *нај-йрви*; *йб-йрва* се дйза, *нај-йрва* стйза. Овако је на целој територији.

ђ) Прилози:³⁹⁰ *йбласно* (лакше), *йоодавна*, *йбскуйо*, *йбйешко*, *йббрзо*, *йбдобро*, *йблейо*, *йбвиш(е)*;

најласно, *најскуйо*, *најйешко*, *најбрзо*, *најдобро*, *највише* (овако на целој територији).

Акценат указује на то да *йо* + *йозиш*ив нису до краја срасли, нарочито не у случајевима компарације иманица, бројева и глагола. Више су срасли облици са *нај-*, а највише компарирани прилози.

364. Карактеристична је компарација придева *добар* и *лош*. На облик компаратива *ббљ* и *йрђи* додају се речце *йо* и *нај*: *йбббљ* је бн К, онй су *најбббљи*; *йб-йрђи* тйја *лбб*, бн је *најйрђи*. Тако ова два придева имају три ступња поређења у односу на остале.³⁹¹

„Као индиректан траг утицаја некадање компарације могао би се сматрати дублетни облик *сйарејко* поред *сйаројко*.“³⁹² Овај облик налазимо и у говорима на широј територији са истим значењем - стари сват.³⁹³ У пиротском говору налазимо реч *сйарéја* као именицу мушког рода са значењем старешина породице, што упућује на постанак од облика компаратива придева *сйарéј*.³⁹⁴

На крају, вредно је констатовати да су аналитичка компарација, и аналитичка деклинација, још увек доминантне. Њих, чак, ни школа не успева да истисне из говорне структуре ове говорне зоне.

БРОЈЕВИ

365. У говору ЦТВ бројеви се неким карактеристикама разликују од говора из окружења. Основни бројеви *један*, *два* и *оба* фонетски се разликују по родовима.³⁹⁵ Број *један* јавља се у три варијанте: са сугласником *ј*, са нестабилним *ј* и без њега, што је као појава познато на ширем простору.³⁹⁶

глаголе ово нисам записао, а не тврдим да га нема. Код Белића постоји.“

389 НБББП 74.

390 Исто.

391 АБДиј 440; МПЖупа 180; ДБВрање 404; ВСПољан 416; НБББП 74; ЉБГЛ 79.

392 МПЖупа 179.

393 АБДиј 197; МПЖупа 179; ЈМЛГ 17; НБББП 40; НЖРеч 149д.

394 НЖРеч 149д.

395 АБДиј 459; МПЖупа 182; ДБГњил 283; ВСЦГ 197; НБББП 76; ЉБГЛ 82; НБАП 176; ЈДРечн 71.

396 АБДиј 459; БВКГ 172; ВСГП 417; ДБПреш 355; ВСЦГ 197; НБАП 176.

једџн КД П ЦТ, одбвде у *један* ЦТ. Акценатска разлика овде обележава разлику у значењу: *један* = (сат), према *једџн* = један.

једџн КД П Р/М, *једџн дџн* Р/М, *једџн два* П, *једџн једно* П;
едџн КД ЦТ, *едџн* од другога КД, *едџн дџн* Р/М, по *едџн* месец П;

једна КД ЦТ, има туј *једна* гóрња малá ЦТ;
једна КД П, *једна* чáша ређија П;
една КД ЦТ, *една* у Лескóвац П, *една* кúјђа В/О;
једно КД ЦТ, *једно* óко Р/М, *једно* детé Р/М;
едно за оснóву КД, *едно* дрвцé КД, *едно* рáди Р/М, *едно* мáлецко íма Д, *едно* пó-друго (једно за другим) ЦТ.

366. Примере падежних облика записали смо само за број *један*:³⁹⁷

Гсг: из *једно́џа* човéка ЦТ, од *једно́џа* сíна Р/М;

Дсг: *едно́му* свé узéли В/Р;

Асг: *једно́џа* сíна имáли Р/М, *едно́џа* знáли Р/М, имáла сáм *едно́џа* úјку ЦТ, целивúје *једно́џа*, дрúгога КД, видéли *едну́* КД.

Број *један* јавља се и у одричном облику, али тада поприма значење придевске заменице: *ниједџн* (никоји) В/Р П ЦТ, неће се *ниједџн* жéни Р/М, нéма *ниедџн* В/О, *ниедну́* (никоју) јáбуку В/Р.

367. Бројеви од *два* до *десеџ* јављају се у облицима: *два* дáна Р/М, би *два* дáна ЦТ; онéи *двé* КД, *двé* нíте П, по *двé* у брдо КД, блíзне (близанци) *двé* ЦТ; *двé* децá В/Р П, по *двé* Р/М, *двé* óчи В/Р П ЦТ, прекр́стена дрвца *двé* КД, *двé* јужетíја ЦТ, *двé* прасчíна П;³⁹⁸

оба П, *двé* децá íмају *оба* П; на сréдње *оба* КД, *обе* намóтају Ј, одбвде *обе* (снахе)П, жéнска (деца) *обедве* Р/М;³⁹⁹

по *џри́* дэна́ В/Р П Р/М, *џри́* пáра рукавíце ЦТ, *џри́* дáна су свирíли ЦТ, да се éде *џри́* дáна Д, *џри́* децá ЦТ, на *џри́* сíна Б;

íма на *чеџри* КД, тéј *чеџри* нíтке КД, *чеџри* децá П ЦТ, *чеџри* вилцáна Ј, *чеџри* дэна́ В/Р;

џеџ прасчíна ЦТ, *шес* вéлики ЦТ, не тóримо *шес* Д, *шес* децá КД, *шес* брáта Р/М, по *седом* брáта Р/М, по *седом* дáна, *óсом* Бúгарина убíли (в. и т. 128) ЦТ, *десеџ* П;

368. Бројеви од једанаест до двадесет, и неке десетице до деведесет, јављају се у два облика, без вокала *е* на крају и са њим:

397 АБДнј 463; МПЖупа 182; ВСПољан 417; ДБПришт 217, Гњил 282, Преш 355, Врање 404; НБББП 77; ЉЊГЛ 82; НБАП 176.

398 НБАП 167.

399 Исто.

*јединáес и јединáесе; двáес и двáесе; ш́р́иес и ш́р́иесе; че́ш́ирес и че́ш́и́ресе;*⁴⁰⁰

јединáес/јединáесе П, *единáес* Г ЦТ, *дванáес* К КД Р/М ЦТ, *дванáесе* В/Р, *ш́ринáес* ЦТ, *йе́ш́нáес* В/Р, *шеснáес* ЦТ, *осомнáес* лáкта КД;

двáес дána Р/М ЦТ, *стой двáес* дána Г, *двáес* Ј К КД, *двáесе* П, *ш́р́иес* КД, *ш́р́иесе* В/Р П, *че́ш́ерес* дána В/Р, *че́ш́и́ресе* бвце П, *йедесé* гбдине Д/Л КД П, *шесé* брáви бвце Р/М, *седомдесé* В/Р П, *деведесé* ЦТ;

йедесéш мэтри Г, *йедесéш* бвце КД.

До ликова *јединаесе*, *дванаесе*, *йе́ш́наесе* могло је доћи реду-пликацијом - (с)е́ш < де-сет, онда када се изгубило осећање за формације „један на десет“, те се формирало једанаес(т)-ет, и потом до аналошког упрошћавања отпадањем -ш́ попут: *једи-наест*>*јединаес*, *педесет*>*педесе*. Дакле: *јединаесет*>*јединаесе/једи-наесе* и сл. Овакво објашњење налазимо и код А. Белића.⁴⁰¹ Ови се ликови могу формирати и директно: *једин на(д)есе(т)*>*једи-наесе*.

369. Бројеви од *двaдесетш* до *сш́о*, сем десетица, и од сто надале могу да се јаве и без вокала *и*, између десетица и јединица: *двáес едán*, *сш́о ш́р́иес бсом* П. Међутим, више је примера са вокалом *и*:⁴⁰²

двáес и *једnú* гóдину Ј ЦТ, *тр́иесе* и *двé* П, *читéрес* и *едán* милибн П, *четерес* и *иедán* милибн К, *четерес* и *две* говéда ЦТ, *шесé* и *бсом* П, по *осомдесé* и *шес* Ј.

370. Бројеви од *сш́о* до *хи́љаду* имају облике:

сш́о дána В/Р, *сш́о двáес* милибна Р/М, *сш́о ш́р́иес* јáганци ЦТ, *сш́о йедесé* милибна Р/М, *двéсш́а* ЦТ, *ш́р́исш́а* В/Р. Може се чути и конструкција број + иманица: *две* стотин, *ш́ри* стотин, а овакве конструкције као једине чули смо за бројеве 400 и даље, често изговорене као једна реч: *че́ш́рисш́о́ш́ин*, *йе́ш́ш́о́ш́ин*, *шесш́о́ш́ин* йљаде.⁴⁰³

У употреби су и именице *и́љадо* и *милион*: *и́љадо* (једнина) и *и́љаде* (множина). Облик *милион* јавља се само уз друге основне бројеве, а понаша се као имаеница мр: *двá милибна несú* стизáла П, *че́ш́ри милибна* Д, по *йе́ш́ милибна* Р/М.

400 АБДшј 401-402; БВКГ 173; НЖРеч 26.

401 АБДшј 400.

402 АБДшј 463; БВКГ 173.

403 АБДшј 463; МПЖупа 181; БВКГ 173; ДБГњил 282, Врање 404; ВСПољан 417; ЉБГЛ 82.

371. Редни бројеви се у деклинацији понашају као придеви. Редни број *йрви* има тројакe облике за мушки род: *йрви*, *йрвњи*, *йрв*, а овај последњи се чешће чује.⁴⁰⁴

а) са значењем редног броја: *йрви* сѝн ЦТ, *йрвњи* кэд е бѝл (рат) Бт, свѝкар *йрв* човѝк бѝл Р/М, мѝј *йрв* мѝж Б ЦТ;

б) облици редног броја са прилошким значењем *најйре*: старѝјка се *йрви* зовѝ ЦТ, *йрво* се жњѝ јечмѝк П, *йрво* почѝња КД, *йрво* се договѝру ЦТ, то е *йрво* ЦТ, са сѝм *йрво* тѝм билѝ ЦТ;

Гсг: од *йрвоѝа* ўзне В/Р П;

Дсг: *йрвоме* однесу ЦТ;

Асг: *йрвоѝа* овдѝ зовѝ ЦТ;

овѝја *дрўђи* комшѝја В/Р, *дрўђи* сѝн КД; *дрўђа* женѝ таква П, ѝма (родила) *дрўђо* детѝ В/Р П; *дрўђи* човѝци П, *дрўђе* девѝјке пѝвају КД;

Гсг: од *дрўђѝа* КД;

Дсг: дај *дрўђо*у ЦТ, у *дрўђѝа* (другоме) ѝде В/Р;

Асг: она ўзе *дрўђѝа* ЦТ;

йрѝћи сѝн КД, *йрѝћи* купчѝк Д/Л ЦТ, тѝја *йрѝћа* чѝрка П;

Гсг: чуло се од *йрѝћѝа* ЦТ;

Дсг: *йрѝћоме* дѝјде ЦТ, на *йрѝћѝа* се пѝдне П ЦТ;

Асг: билѝ (имала) *йрѝћу* гѝдин Р/М, *йрѝћу* испрѝсу ЦТ;

шѝста сѝм дошла Р/М, она је *сѝдма* Р/М;

јединѝти П, пошла *единаѝта* гѝдина Б, *йринѝсти* ЦТ, *сѝдѝнаѝте* К, у *осѝмѝнѝу* гѝдину В/Р, *дѝѝсѝ сѝдму* гѝдину Р/М, *чѝййрѝсти* П, *чѝйѝрѝс* *йрѝе* ЦТ, *сѝдамдѝсѝ* и *йѝта* Р/М.

372. Збирних бројева нема, сем неких специфичних облика: *дѝѝи* волѝви ЦТ, *йрѝе* сѝне Б ЦТ, *дѝѝја* кѝла Д/Л П, *йрѝји* волѝви ЦТ, *йрѝји* гѝсти П, *чѝйѝѝра* кѝла Д/Л, *йѝйѝра* кѝла В/Р П, *чѝйѝѝре* нѝте КД.⁴⁰⁵

373. За означавање скупова јединки различитог рода користе се бројне именице: *дѝѝјѝа* П ЦТ, *дѝѝјѝа* Б, онѝ *дѝѝјѝа* рѝду Р/М, и ми *дѝѝѝа* КД, *дѝѝѝа* напред КД, рабѝту *йрѝјѝа* П ЦТ, *йрѝјѝа* дѝлени Р/М, свѝ *йрѝјѝа* из кѝу В/Р П, *йрѝѝѝа* прикѝмци ЦТ, овѝја *чѝйѝѝриѝа* ЦТ;

йѝйѝна сѝнови ЦТ, *шѝстѝна* браћѝа В/Р Р/М, *сѝдмѝна* лѝђе В/Р К П, *осмѝна* човѝци Б В/Р П ЦТ;⁴⁰⁶

404 АБДиј 463; МПЖупа 182; ДБГњил 283, Преш 356, Врање 404; НБББП 77; ЉЋГЛ 82; НБАП 177.

405 АБДиј 464; МПЖупа 183; ДБГњил 283, Преш 356; НБББП 77; ЉЋГЛ 82; НБАП 176.

406 АБДиј 464; МПЖупа 183; ДБПреш 356; ЉЋГЛ 82; НБАП 177.

че̑шворак (предња и задња воловска кола заједно) ЦТ, све такџи нџте *че̑шворка* КД.

374. Количине којима се означава нешто приближно исказују се облицима:⁴⁰⁷

по *еднџ-двџ* недеље Р/М, *двџ-џри* јагњџшта В/Р П, *двџ-џри* дџна Р/М, *џри-че̑џири* човџци К, постоју *че̑џири-џе̑џи* дџна КД, *џе-ше̑с* гџдине Р/М, *џе-ше̑с* дџна ЦТ, *џе-ше̑снаес* јагњџшта В/Р, *двџ-џриес* џвце Б, по *двџесџа-џриесџа* на кџп ЦТ, *двџ-џрисџџџин* џвце В/Р П ЦТ, *џе-ше̑сџџџо* милиџна Р/М, *џе-ше̑сџџџин* милиџна ЦП/К, *десџџџину* гџдине Р/М, има и *десџџџину-двџесџџџину* ЦТ, наше *сџџџџџину* џвце.

375. Уџбичајени су бројни прилози: *јџдамџџџџ* кудџ нас Р/М, по *двџџџџџ* ти га поврџтам (понављам) КД, *двџџџџџ* е близниџа ЦТ, *џриџџџџџ* се поврџта (враћа) да вџди В/Р П.⁴⁰⁸

ЧЛАН

376. Члан је јџш јџдна битна карактеристика говора јџго-источне Србије коју наводи А. Белић.⁴⁰⁹ У говору ЦТВ редџвно се чује у првој (тимџчко-лужнички), а спораџично у другој зони (сврљџшко-заплањски). Поред српских говора, ова је појава позната бугарском и македонском јџзику.⁴¹⁰

Морфолошко џбележје члана представља постпозитивна чланска морфџма. Она у говору ЦТВ има двџструку функцију: џдређивање присутности/џдсутности и удаљџности џд говорног лица, џдносно *демонсџџраџивну* и *чланску* функцију.⁴¹¹ За члан у говору ЦТВ важи све џно што је изнеџ А. Белић у Дијалектима.⁴¹² И џвај говор познаје трџстепенџст система чланских морфџма:⁴¹³

407 НБАП 177.

408 Исто.

409 АБДиј 293. „Да је то заиста било показују нам њџхџве зајџдничке џсобине:

- 1) свођење свџх падежа деκлинаџије, у главноме, на два, сем воκатива: *casus rectus* и *casus obliquus generalis* и џпотреба предлога за њџхџве различите функције;
- 2) џпотреба удвојџне личне заменице за наглашену заменичку форму;
- 3) џпотреба демонстративне заменице у значењу члана. То бива, у главноме, у тимџчко-лужничкоме говору.“

410 БВКГ 146; БКГрам 228; ММРџч 10; НБББП 75; ЈџЉГЛ 80; РБДГ 51.

411 ЈџЉГЛ 80.

412 АБДиј 443-446.

413 АБДиј 443-446; НБББП 75.

Степен детерминације	Род и број					
	Једнина			Множина		
	мр	жр	ср	мр	жр	ср
	-эв	-ва	-во	-ви	-вс	-ва
	-эт	-та	-то	-ти	-те	-та
	-эн	-на	-но	-ни	-не	-на

377. Члан добијају следеће врсте речи: именице, придевске заменице (присвојне, односно-упитне), придеви, глаголски облици са придевским значењем, бројеви и неки прилози.⁴¹⁴

378. Властите именице могу да се чују са чланском морфемом: *Даницава К, Даницаџа Гр, Даницана Ј, Павлијава К, Павлијаџа К, Павлијана Д/Р; Милево П, Милеџо, Милено Гр; Миленково П, Миленкоџо, Миленконо П.*⁴¹⁵ Карта бр. 18.

а) Именице:

-эв/ав: *вѣл (кукао, запомагао) по двѡрав човѣкэв К;*

-эџ/аџ : *страшно од ѣрѡмэџ П, печѣ зѣланикаџ К, нѡси крсѣџ К, оѣнэџ прѣгоре П, ѣмам разбѡјџ К, и свѣкарэџ П, сѣнаџ и не знѣе Ј К, суџурѣнаџ мѡј П, еј га човѣкэџ К, печѣлеше човѣкэџ П;*

-эн/ан: *покрѣ лѣбэн В/Р, човѣкан П;*

-ва: *пројдѣ зимѣва К, полудѣ краѣвава П, квѡ прѣча комџикава Д/Р;*

-џа: *бѣбаџа ЦТ, кудѣ не девѡџаџа В/О, ѡче ли девѡјџаџа П, немѡј ти кѣваџа истѣне (охлади) П, краѣваџа че отѣде П, џрлицџа озгбра КД;*

-на: *бѣбана си ѡтиде К, девѡјџана џутѣ Гр, комџикана се нѣљути Ј;*

-во: *девѡјчево ЦТ, дешѣво учѣло П, ведрѡво стѣро В/О;*

-џо: *дешѣџо би настрадало П, на ѡроџо П, у сѣрнѣџѣџо П, џѣсѣџоџо за размешѣвање Д/Р;*

-но: *девѡјчено га нѣма П, дешѣено чу бѣјем П, склонѣ корѣџоно К;*

-ви: *војнѣциви сѣг тѣј В/С, џѣциви ако знѣју П, мѣживи овдѣ Ј, свирѣчиви добрѣ Д;*

-џи: *свирѣчиџи отѡше К, стѣгоше човѣциџи П;*

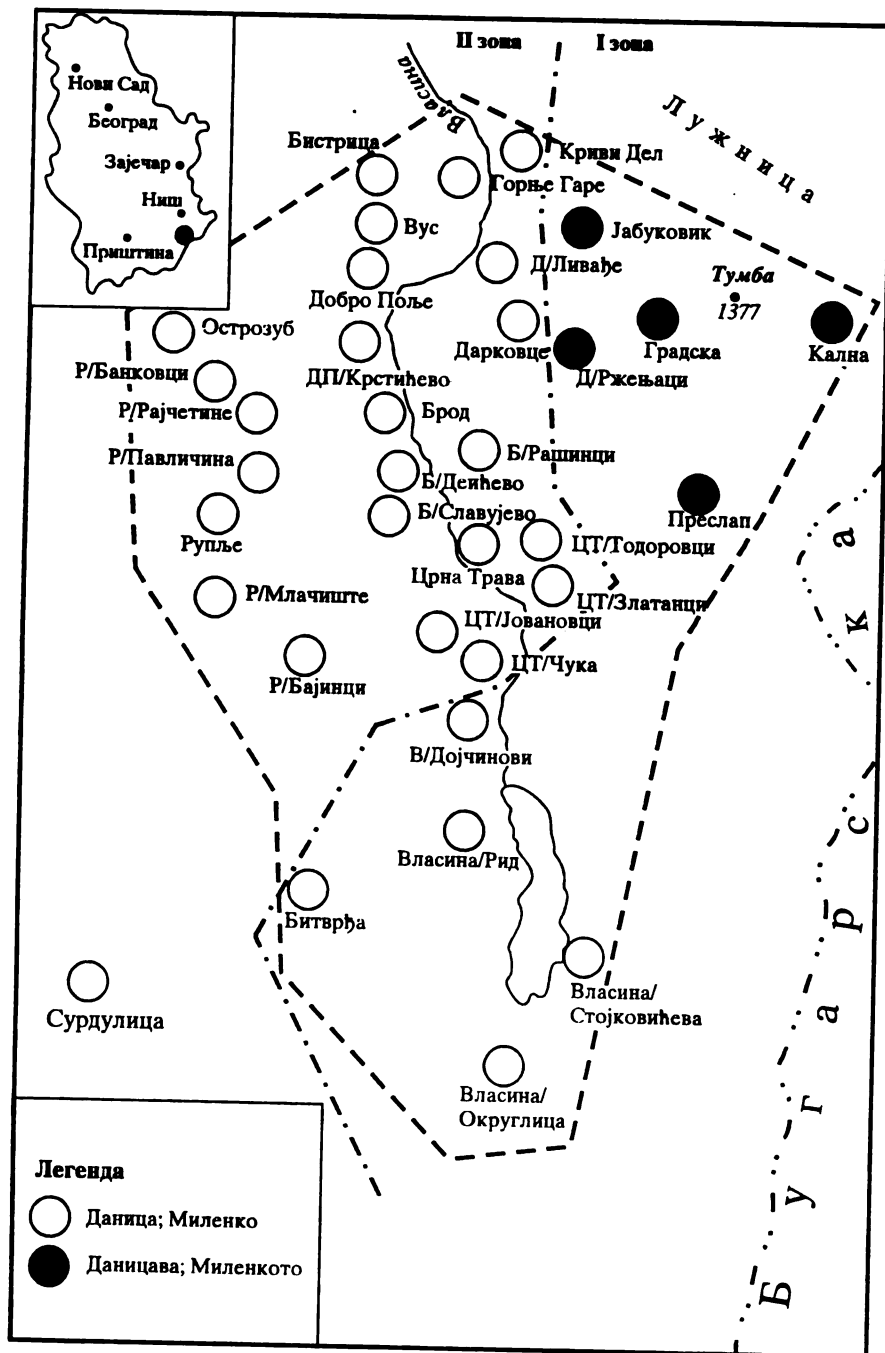
-ни: *љѣдини што ѣду Ј, волѡвини у ливѣду В/Р;*

-ве: *на женѣве дѣдо П, комџиѣве ѣмају В/О;*

414 АБДиј 443-446; БВКГ 146; БКГрам 228; НБББП 75; ЉѢГЛ 80; НЖРеч 181; ЈДРеч 14.

415 АБДиј 449. А. Белић ову појаву наводи само за етнике: Бугарети, Татарете.

Карта бр. 18

-ше: *їушеше* с матіку сáдимо П, гóре до *семѣнкеше* КД;

-не: *їушене* че згáзи П, *комшіћене* моје К, *семѣкене* очукају

Ј;

-ва: *пасѣм јáтїишїава* В/О, *їушїишїава* зарáсла Бт, чувам *їóведава* П;

-ша: *јáтїишїаїа* ка се одвóју П, *їїлишїаїа* (птице) га носу Ј; склонѣте *дрвáїа* В/Р;

-на: *девојчѣїїјана* су знáла П, *корїшана* їмаше Гр.

379. Именице с посебним обликом у ОП добијају већ деклинирану чланску морфему:⁴¹⁶

дáдо на *сїнавоїа* П, утѣпáло детé *унукавоїа* К;

знáм *їойáшїоїа* П, сањўјем (сањам) *човѣкашїоїа* П;

женейїнушїу П, *крáвушїу* да пасѣм П, гóре у *малушїу* їма В/Р, мóта на *мошóвилкушїу* КД, за *оснóвушїу* вáри (кува) КД, у *рѣкушїу* бче се удáви П, нѣмам *слїкушїу* П.

380. б) Придевске заменице

1) Присвојне:

мóјав унўк П; *мóјава* кўћа се распáдла П, *мóјево* унўче чувам П;

мóјашї човѣк П, *мóјашї* свѣкар К; *мојáшїа* мáјћа В/С, *мојáшїа* у Лескóвац П; *мојѣшїо* имáње В/С;

мóјан сїн Ј; *мојána* сестрá Гр; *мојѣно* телé В/О;

мојїви унўци П; *мојѣве* снáе В/С; *мојáва* телчїна К;

мојїшїи рóдови В/Р; *мојѣше* чѣрће се знáле П, *мојáшїа* јáгњїшта Ј;

мојїни сїнови К; *мојїни* сїнове В/С; *мојѣне* унўквице В/Р; *мојána* прасчїна П;

твојáв/твојїви сїн Ј; твојáва чѣрка К; твојѣво детé П;

швóјáшї/швóјїшїи човѣк Д/Р; *швóјáшїа* мáјћа В/Р; *швóјѣшїо* детé П;

швóјэн/швóјїни комшїја В/О; *швóјана* сестрá В/Р; *швóјѣно* сѣно Бт;

швóјїви сїнови В/Р; *швóјѣве* óвце К П; *швóјáва* телчїна В/Р

П;

швóјїшїи волóве В/С; *швóјѣше* зóлве П; *швóјáшїа* јáгњїшта В/Р;

швóјїни литáци Ј; *швóјѣне* црће В/Р; твојána дечїшта П;

њѣóвїви сїн В/О; *њѣóвава* женá; *њѣóвово* детé В/С;

њеїбвиџи брат Гр; њеїбвайџа сестра; њеїбвоџо причање П;
 њеїбвини башта (отац) К; њеїбвана мајха П; њеїбвоно девојче
 младо Бт;

њбјниви муж Ј; њбјнава сна П; њбјново ткање К;
 њбјниџи човек Д/Р; њбјнаџа сестра В/О; њбјноџо дете;
 њбјнини брат В/Р; њбјнана черка П; њбјноно дете К;
 њнниви људи Ј; њнневе снае П; њнава телци В/Р;
 њниџи комшије Д/Р; њннеџе њиве П; њнаџа села В/С;
 њнини другари В/Р; њнненен куће Ј; њннана села В/Р.

381. Као и код именица, овде се чувају облици *мбеџоџа*,
џвоеџоџа, *њеїбвоџоџа*, *њиноџоџа* који су вероватно настали спа-
 јањем двеју заменица (присвојне и показне) у једну реч и каснијом
 делимичном редукцијом: *моџа* + *тоџа*, *твоџа* + *тоџа*, *његовоџа* +
тоџа, *њиноџа* + *тоџа* што је дало: за *мбеџоџа* свекра К, *џвоџоџа*
 брата Гр, *њеїбвоџоџа* сина В/Р, *њиноџоџа* башту. Овде за полазну
 форму имамо *моџа*, *џвоџа* итд. Ово само донекле важи и за
 примере који следе.

нашава малá К, *нашаџа* кућа Ј К, *нашана* ливáда Гр;
нашиви комшије Д/Р, *нашиџи* људи Бт, *нашини* волóви Ј;
нашеве ливáде В/Р, *нашеџе* женé Гр, *нашене* њиве В/Р;
вашава кућа В/О, *вашаџа* сестра В/С, *вашана* трлá П;
вашеве слáве К, *вашеџе* нбшње П, *вашене* муће Гр Ј К;
њниџи мýжи В/Р, *њннеџе* женé К П, *њнаџа* дечишта П.

2) Односно упитне заменице:

којиџо бeше доодџл П, *којáџо* знáе В/Р, *којџо* у Лескóвац
 П;

којиџо дошли К, *којџе* знáле да ткáју П;
џџбво ти причам Д/Р, *џџбџо* питýјеш К, *џџбно* рече он Ј.

382. в) Придеви:

маливи (млађи) сџн Д/Р, *малиџи* сџн П, *малини* котáл В/Р;
кућниџи трóшак К, сви *кућниџи* (чланови) П; где су облици на
-џ-е настали контаминацијом са плуралом на *-е*, какви су: *мýжје*,
синове, *Грацџње* (становници села Градска), *Дáрковчање*; али су
 овде чешћи облици на *-(j)аџ*, о којима говори А. Белић,⁴¹⁷ *малиаџ*
 Д/Р, *срédњиаџ* Д/Р, *сџариаџ* Гр К П, а настали су од облика *мали*,
срédњи, *сџари* + *(j)аџ*, те је тако добијено:
малиáџ>*малиџаџ*>*малиаџ*; *срédњи* + *(j)аџ*> *срédњиџаџ*>*срédњиаџ*;
сџари>*сџари* + *(j)аџ*>*сџариџаџ* > *сџариаџ*;

417 АБДпј 447. „Када се додају (заменице) придевима и заменицама, облик мушког рода гласи *јаџ*, *јан*, *јав*.“

малаџа чэрка П, *малава* кўћа К, *малана* ћупрїја Гр; *їусїеве* шўме Гр К, *малешје* знам П, *їолеме*не ливаде В/С;

малошїо (млађе дете) му не-знам П, *їредњошїо* кроснб КД, уз *сэдњошїо* кроснб набрдила кроснб набрдила КД.

383. г) Бројеви:

їеднншї човек В/Р, *їеднншїа* женá Бт В/Р П, *їеднншїо* детé К П; *їеднншїе* лўди В/Р, *їеднншїе* женé В/С, *їеднншїа* девојчетїја В/С К П. од других основних бројева нисмо записали члановане облике.

Форме на *-јашї*⁴¹⁸ (в. т. 382) записали смо код редних бројева, настале истим поступком као и код придева:

пóсле тáј *друїїашї* Б, опрбсти му *друїїашї* (кум) Д, *друђїашї* П; *друїїашїа* їма две К П; *друїїошїо* детé П;

а даље: на *друїїшїи* не нбси ЦТ, *друїешїе* пóстаре ЦТ, при *друђешїе* П, *друїїашїа* су одвáјана П.

Члановане падежне облике записали смо и код бројева:

од *друїїошїоїа* ЦТ, *друїїошїому* ЦТ, на *друїїошїоїа* ЦТ, с *друїїошїоїа* мўжа ЦТ.

384. д) Глаголи: Глаголски трпни придеви су често члановани: *вáреношїо* млекó В/С, *исїрóсенáшїа* девóђна В/Р, *їе́ченошїо* мéсо К, *срушенешїе* кўће В/Р, *сїрóшенáшїа* сáна Бт К.

385. ђ) Прилози: Често се и прилози јављају као члановани облици:

кэкóво/кóво Р/М. У неким другим говорима, који не познају члана, овакви се примари тумаче и као: као оно *коно*, али мислимо да то не треба тражити и у нашим говорима који имају пуни систем: *ково* - *кото* - *коно*; *кудево* - *кудето* - *кудето* итд.; *кэкóшїо/кóшїо* Р/М, *кэкóшїо/кóшїо* прїча КД, *кэкóно/кóно* Р/М, *кудево* пролáзу ЦТ, *кудешїо* велїш дáдеш П, *кудешїо* да пресавїем К, *кудешїо* велїш П, *куде́но* КД, *куде́но* растўрено П.

Члановањем придева *овамњи* (овамошњя), *шамњи* (тамошњя), насталих од прилога, добијени су придевски облици којима се одређују просторни односи:

*овáмњи*ви крáј В/О К, *овáмњишїи* дéл В/С, *овáмње*ве малé В/О В/С, *овáмњашїа* странá В/Р П, *овáмњошїо* брдо В/С; *шáмњи*ашї крáј Бт, *шáмњишїи* пўтови Д/Р К П, *шáмњини* брéгови Бт В/Р, Ј К, *шáмњашїа* странá Ј К П, *шáмњешїе* кўће В/Р К П, *шáмњошїо* брдо В/Р.

418 АБДиј 447. А. Белић не наводи овај завршетак код бројева.

Ово показује колико су демонстративне нијансе живе у „члану“.

Б. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

386. Глаголски систем говора ЦТВ, као и шире зоне, карактеришу:⁴¹⁹ непостојање инфитива, глаголског прилога прошлог, грађење футура I конструкцијом помоћни глагол + да + презент, двојаки облици имперфекта, свођење облика код неких глагола за сва лица на један облик (помоћни глаголи).⁴²⁰

387. Код глаголских облика, такође, постоје неке посебне одлике као нпр:

а) наставак -у у 3. лицу множине презента скоро на целом простору;

б) -л у радном глаголском придеву једнине мушког рода;

в) -(х)мо у првом лицу множине аориста;⁴²¹

г) непостојање 1. лица множине императива;⁴²²

Уместо инфинитива за основни облик наводимо 3. лице једнине презента.⁴²³

ИНФИНИТИВ

388. Говор ЦТВ не зна за употребу инфинитива. Ако се понекад и чују, ови облици су примљени из књижевног језика, или постоје у устаљеним фазама типа: оће/оче *биџи*, неће/нече *биџи*. Друге примере нисмо забележили. В. и т. 422.⁴²⁴

ПРЕЗЕНТ

389. Прво лице једнине има наставак -м:

зайа́нџим КД, *не зна́м* Р/М, *изле́нем* В/Р, да ги *измузѐм* Р/М, *ка́жем* Р/М, чу ју *нака́рам* (натерам, утера́м) П, *наџре́ђујем* В/Р, *џа́нџим* В/Р КД П, *џобѐнем* В/О, два́пут *џоврџам* КД, *џродáвам* П, *џроду́мам* (проговорим) Д/Р.

390. Наставак -у у 1. лицу јд. имају само глаголи *моћи* и *хџеџи*: *не мо́ју* да о́дим Д, *о́ђу* да ра́дим ЦТ, *о́чу* да џдем П.⁴²⁵

419 АБДјј 478; МПЖупа 188; ВСПољан 418; ВСЦГ 198; НБББП 78; ЉЂГЛ 84; НБАП 181.

420 АБДјј 514; ЉЂГЛ 85; НБАП 183.

421 НБАП 182.

422 Исто.

423 НБББП 78; ЉЂГЛ 84; НБАП 182.

424 АБДјј 478; ВСПољан 418; ВСЦГ 198; ЈМЛГ 43; НБББП 78; ЉЂГЛ 78; НБАП 182.

425 НБББП 78; НБАП 182.

Нисмо забележили примере типа: ја *иду*, ја *раду*, ја *носу*, какви се чују у говору Врањске Пчиње.⁴²⁶

Такође нису забележени ни облици *можем* и *оћем* (в. и т. 404).

391. Друго лице је са наставком *-ш*:

некога *викаш* Б, *видиш* П Р/М ЦТ, да *дариш* (дарујеш) Р/М, кад *заманеш* В/О, *зовеш* сас ракију КД (често и редуковано *звеш*, в. т. 163), *знаш* Р/М, *исџричаш* ЦТ, *искаш да знаш* Р, *исчукаш* ги ЦТ, *мбраш* ЦТ, *нема да мењаваш* (мењаш) Д, *најредеш* вунено Д, *обрчаш* (окрећеш) В/Р, *омесиш питу* ЦТ, *ошесџаш кућу* (основеш, оснујеш, размериш) Б, да *џрошџаваш* П, *шесэ џреџураш* К, *разумиш ме* ЦТ, не да *реќнеш* ЦТ, *размесиш* Ј, ти *џужављаш* људи ЦТ, темелъ да *удариш* Б, *умреш у кућу* Р/М.

392. У трећем лицу јд. нема наставка, а облици се завршавају на *-а*, *-е*, *-и*.⁴²⁷

а) завршетак *-а*: не *доваџа* скрбз КД, *задрџава* К, *засоџа* (навеје) снэг К, *зачува се* ЦТ, *измењава* (мења) Д/Р, *џма сџр* Д Ј КД ЦТ, *ичеџка се* КД, *љула* (љуља) П, *мењава се* В/Р Д/Л П, *неќара* (накара, утера) ЦТ, *нема* ДП П Р/М, *повиш наџура* ЦТ, *обрџа се* ЦТ, *одељка се* (ножем исече, истеше) КД, не *џађа се* овде Д, *смеџка* (измеша) КД, *џрќаља* ЦТ, *уклеќа снэг* (завеје снег) Р/М.

393. Од инфинитивне основе граде се и облици презента следећих глагола:⁴²⁸

дава му П, *нема да досџџа* П, *зайџња се* (напреже се) К П, *зайџча* (суши се замља) К, *зарџча* (зариче, обећава) К, *наврџа* (навраћа) К, *назџва се* (назива се) ЦТ, *насрђа* (навирује) ЦТ, *начџња* (почиње да користи) КД, *окређа се* КД, *џознава* бвце Г, *џочџња* КД П, *џредава* (предаје) на факултет ЦТ.

б) завршетак *-е*: *врже* за њу КД, *врже* крпу К ЦТ, *врше* К, *даде* им се Ј КД ЦТ, *дође* Д/Л, *дојде*, *донесэ* КД Р/М, *жње* В/О, белэг се *засече* ЦТ, *зове се* (име му је) КД Р/М ЦТ, *излезне* К, *добро исџере* КД, да се *исќове* ДП, на мене се *изоџне* П, *измрзне* ДП/Б, *колачи изреже* Д, на вџлу *изнесэ* В/Р, *коња јаше* Д, па се не *каџе* (не трули) В/Р, *кладэ се* бгањ Кд, *музэ* едџн В/Р, *мане* (замахне) с *косу* В/О, *основа се неџреде* КД, *облече* (обуче) П, колко да се *обиђе* (проба) ЦТ, *џадне* П, *џреде* КД, *расџресэ* КД, *неќи рекне*

426 А БДиј 509-510; ДБВрање 358; ВСПољан 418; ЈМЛГ 45. Почев од А. Белића па до данас, нису уједначена мишљења о распрострањености и фреквенцији наставка *-у* у 1. лицу једине презенте. Превирање још траје и неизвесно је када ће се наставка *-у* изгубити под притиском наставка *-м*.

427 МПЖупа 195-197; НБАП 182.

428 А БДиј 478.

Р/М, да *сїа́ше* (да ускисне, стигне за печење) лѣб В/Р, *собу́је* (изује) П, *то́и се уведе́* у нїте КД;

в) завршетак *-и*: *блаѳосѳви* В/Р, *бри́чи се* (брија се) К, да *вїди* Р/М, *нїкој нас де дїри* (не дїра се) ДП/К, *нїкој не долáзи* ДП/К, *долáзи сїн* Р/М, *додѣк* (док) се *жїви* П, *свáдбу ко́й зайра́и* ЦТ, *закѣнїри* врата (затвори, закључа) Д ЦТ, *искрши* ЦТ, *тој се ишўши* КД, *ка́чи се* (пење се) КД, *лежї* П, *сѣно навїлчи* Д, *тој се нанїшї* КД, *наїра́и* Ј, *ора́шїи* (прича) све Д/Р П, *осїри* кбсу П, *јáгње се ѱрелїчи* (промени изглед) Г, *ра́ди пбље* КД, *свїри* К, *седї* Р/М, *сїу* (спава) *башкá* (одвојено, засебно) К, *сїрчї* дбле ЦТ, *увлáчи се* на грѣбенци КД, *урбчи* га (урекне га) ЦТ, *чўри дїм* П.

394. У презенту множине јављају се наставци:

Прво лице множине има наставак *-мо*:

жњемо К, *зберемо* Ј, *мїе* (ми) се *зовемо* В/Р, *исїечемо* Р/М, *ишчѣшљамо* П, *ицѣйїмо* Р/М, та си га *крсїимо* П, *најутро* га *куйемо* П, *после љи намалїмо* П, *нарїчамо* (намењујемо) Р/М, *ошкáрамо* га (отерамо га) П, *нїе* (ми) *очїсїимо* Р/М, *їошквáсимо* П, све *јесени ѱредемо* Р/М, *їродадемо* П, *нештб ѱосїѣљамо* (прос-тремо) Д/Л, *їрейрїшамо* (претресамо) Р/М, *умѣљемо* (самељемо) Д/Л.

395. Друго лице има наставак *-шїе*:

верушїе Б, *вбду донесїшїе* ЦТ, *мѣне донбсишїе* П, *вїе* (ви) *знáшїе* П, при њу да *їдешїе* П, *їрачўшїе* (праћате, шаљете) Д/Р, *їрашўшїе* (питате) ме П, *їрошїáвашїе* (праштате) П, *слїмашїе* (снимате) В/О, *смејїшїе се* К, *ви сїишїе* (спавате) В/Р.

396. Треће лице, према записаном материјалу, даје на први поглед једноставну слику, будући да су уопштена три наставка: *-е* (ређе) и *-у* (скоро на целом простору, в. карту бр. 19) и *-ју*, па имамо следећу слику:⁴²⁹

а) наставак *-у* имамо од:

у1 (основно < *ѧ*тђ): *иду*, *краду*, *печу*, *режу*, *сечу*;

у2 (од *-е*; уопштен аналогијом према другим глаголима са наставком *-у*): *волу*, *молу*, *носу*, *раду*;

б) наставак *-ју*;

в) наставак *-е* (само у Кривом Делу, а у другим насељима под утицајем школе и средстава комуницирања).

397. А. Белић за тимочко-лужнички и заплањски говор истиче да имају старе наставке. „У последњој су групи стари ус-

429 НБА П 183. У поређењу са говором А П овде се усталио наставак *-у* безмало на целом простору.

лови само утолико померени, што основа на *и*, поред наст. *е*, имају, готово чешће, наставак *у*. То бива и у другим нашим говорима.⁴³⁰

398. За говор АП Н. Богдановић шире овбјашњава завршетке у 3. лицу мн презента и уопштавање наставка. У говору ЦТВ јављају се слични завршеци, али не и наставци, сем наведених.⁴³¹

а) наставак *-у*: да га не *беру* КД, па га *вржу* К ЦТ, *іребу* на грѣбенци КД, сваком *даду* КД П, куде га *депу* К КД, *донесу* из попа Р/М, *кэд си заврну* (одлуче) Д, *зашечу* на лѣгало ЦТ, *зову/зеву* си К, *зберу се* Д/Л Ј П, *ће му їзмру* ЦТ, *исечу* КД Р/М, *искубу се* (ишчупају) КД, *једу* КД, *лїтну* П, *не мџу* (< преко: можеју) В/О ДП Р/М, *мру* од смѣ Р/М, *музу* Р/М, *навучу* кáпу КД, *наспну* (погледају) ЦТ, на кóлца *нарежу* КД, *оберу* кáјмак ЦТ, *обучу* ЦТ, *одеру* гу КД, *їообїду* гу (обићу је) В/О, *пóсле оїїду* П ЦТ, *їозву се* (позову се) КД, *їрџду* ЦТ, *разїду се* (разићу се) Ј, *онї речу* (рекну) П, *свучу* га ЦТ, *слѣзну* (сићу) ЦТ, *смuzu се* (овце) Р/М, *пóсле уведу* КД, *їзну* В/О ДП Д/Л, *устїану* ЦТ;⁴³²

б) *-у* < *-ју*: *нѣте їрїмау* Д/Р, такџ га *вїкау* Д, *људи докарау* (дотерају) КД, *їтрау* ЦТ, *исїѣзау* ги Д, *мећау се* јáја Д, да се *оїурау* Д, *їѣвау* В/Р, не *їбчињау* КД, да *їрїзнау* ЦТ, *дрүкше разїоварау* ЦТ, *скїћау* ЦТ, *онї сїрѣмау* свáдбу ЦТ, *сїањау* КД;

да ги *бїру* ДП/Б, *нацѣу* тарабе Р/М, *одсїу* К, *їолїу* ЦТ, ка *їушћу* (пуштају) В/О, *расклатїу* свирачичи К, *сви сїу* (спавају) В/Р П;

*разу*му В/Р П, *заштџ скїу* (поскупљују) П;

в) *-ју*: *онї вїшају* КД, *врљају* (бацају) К, *давају* П, *назївају се* ЦТ, *обáљају се* (рву се) В/Р, *оїкаљају* (опкољавају) П, *облїшају* (иду околу) В/О, *нџге оїїцају* КД, *очүвају* В/С, *їѣвају* КД, *їодїудају* (једу нечији део) В/С, *їошѣрају* Ј ЦТ, да се *їридáвају* (да се рађају деца) КД, *їрѣшїчају се* (утрукују) В/С, *їушћају* ги В/О ЦТ, *разорүжају се* (раскомоте се, свуку одело) ЦТ, *шкáју* П, *слáјају се* К;

слїмају В/О, *сїаљају* ЦТ, *шѣрају* В/О;

да ги не *искљүју* КД, *казүју* ЦТ, *куйүју* ЦТ, унүци ме *їошїују* П, *їцүју* В/Р КД, *верүју* Б, *дочекүју се* гбсти ЦТ;

г) *-у* (< према *-е* у књижевном језику):

430 АБДјј 512; АП-БМРес 347; МПСтг 174; ДБКД 118, Пришт 219; ЈМЛГ 45; ЉЋГЛ 85. Ова је појава позната и другим штокавским говорима. Према овоме је јасно да наставак *-у* није уопштен у лужничком говору; СРШум 302-308.

431 НБАП 183.

432 Као и у суседним говорима, овде је уопштен, према облицима за остала лица, палатализован сугласник (в. т. 245).

-аџи: побну да блéју ЦТ, држy се П, лежy П, њосџојy КД, сџојy КД ЦТ, шрчy Г, сви њушy В/Р;

-еџи: са^Т велy (кажу) П, неће да вyду Р/М, тyј живy П, болy рyће Гр, кáмење се вршy Д, бвце њреџорy (изгубе млеко) Р/М, тáмо седy Р/М, децá седy П, не смрдy Ј ЦТ;

-иџи: са си блáжу (једу масну храну) П, борáву В/Р, бору се В/Р, не брáну В/Р, весéлу се óба ЦТ, вóду је П, рáзно њовóру Р/П, њóшву јéло В/Р, не дóју децá Р/М, лyди се жáлу ЦТ, зарáвну га П, заусџáву се П, занóћу ЦТ, кóњи се зóбу ЦТ, изјáћу се ЦТ, измéру млекó Р/М, исџрóсу Р/М, исџовáру се ЦТ, усyшу П, кудé кóсу В/Р, онй кyйу (купе) Р/М, мéцу се (међе се) В/Р, стóгови накóсу Р/М, кудé налáзу ЦТ, нóсу В/Р П ЦТ, несy смеáли облáжу В/Р, yпролет одвóју П, оџкáчу ЦТ, затóј њáлу Р/М ВТ, њобyну се ЦТ, са не њóсџу П ЦТ, њошрóшу Р/М, њрáшy ги ЦТ, да ме њројyсџу ЦТ, њриџóшву ЦТ, њосџојy КД, њyшџу га В/Р П, рáбóшy (раде) В/Р П, све (рáну (хране) Р/М, да се рóду В/Р, па њи сасџáву П, тáмо седy Р/М, децá седy П Р/М, сyру млекó ЦТ, скрóју ЦТ, заштó тóлко скyйу П Р/М ЦТ, слáву В/Р Р/М, слóму ју КД, сyр сџáву Д, сџyру од бyку Р/П, побрзо се шóйу КД, шрáжу лéб П ЦТ, шyжу П, шyру (ставе) пáре В/Р П ЦТ, увáшy гу ЦТ, учyну В/Р, yчу П, лyди чукóру (пролазе) Р/М, шáлу се ЦТ;

д) -е (нормално, као у књижевном језику). У Кривом Делу облици са наставком -е су једини. Ретко се, као алтернативни јављају са наставком -у (место -е), као што су у другим насељима облици на -е ретки (алтернативни) према облицима на -у:

не брóе ги КД, доџовóре се КД, да доóде Ј, исџáкме гу Д/Л, кáче се (окаче се) Ј, колачй се нóсе Д, крсџе КД, кyје артйе КД, кэд налáзе КД, да гу не нóсе КД, лéпо оцрне Г, мбра да њáнџе Ј, колкó њошрéве (погоде) КД, њрémе се (свечано обуку) Ј КД, тун се њриешéље КД, њрóсе гу КД, и саг рáде Д, да рáбóше Б, свáре тóј зéље КД, сџáве кyће вyше Г, свйрачи свйре КД.

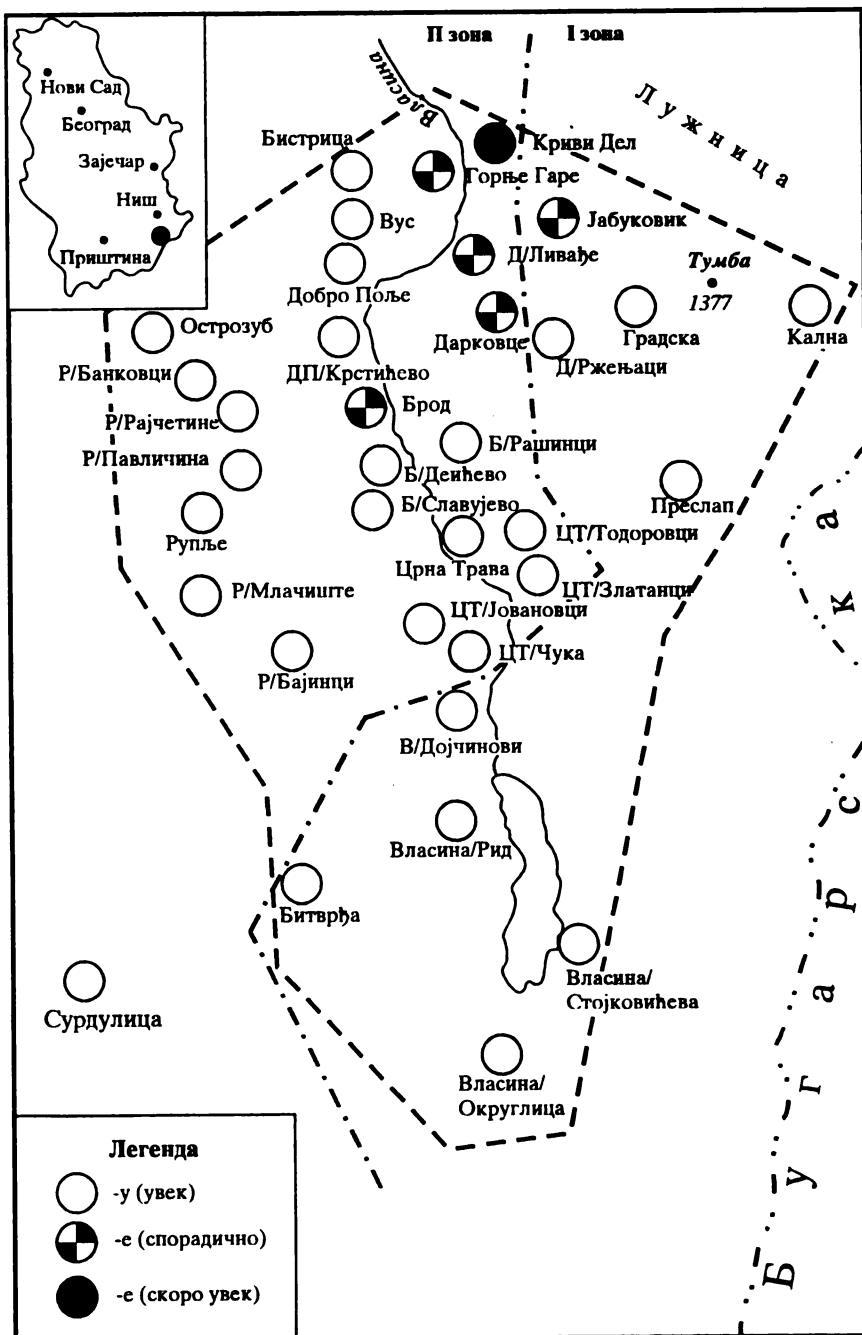
Од 21 примера, овде наведених, са наставком -е 9 се јавља у Броду, Горњем Гару, Дарковцу и Јабуковику, а 12 само у Кривом Делу, што указује на то да су у осталим насељима усамљени, и вероватно примљени из књижевног језик и средстава јавног комуницирања. В. карту бр. 19.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

399. Помоћни глаголи у говору ЦТВ неким одликама се издвајају од других глагола. Овде наводимо неке од тих одлика.

400. Ј е с. Као и у књижевном језику, има облике само за презент. Ретко се употребљавају пуни облици. Њих смо добијали

Карта бр. 19

од саговорника само на поновљене захтеве: *јесам, јеси, јес/јесѿе; јесмо, јесѿе, јесу*. Краћи облици су исти као и у књижевном језику.⁴³³

Забележили смо енклитичке облике: носил *сам* В/Р ДП/К, одбтле *сам* Г, тка́ла *сам* П, чу́ла *сам* ДП/К; бѿл *си* ДП/К, кад *си* дошъл К; кад *је* литб ДП/К ЦТ, што *гу је* скројъл ДП/К; носѿли *смо* ДП/К П, сеја́ли *сѿе* В/Р, да *су* ослободѿли ДП/К П.

Облик *јесје* ретко смо чули.⁴³⁴

401. Много су чешћи одрични облици овог глагола, будући да су састављени од негације *не* и енклитичких облика: *несам* шкб́лу учѿла В/Р ДП Р/М ЦТ, *несу* имал што П, он *нејѿ* бѿл К; *несмо* месѿле колачѿ В/Р ДП/К ЦТ, *несу* тој имали.

Бележили смо и облике: *нисам, ниси, није; нисмо, нисѿе, нису*, примљене из књижевног језика, углавном од мушкараца.

За 3. лице јд. чују се облици (често) *нејѿ/не* што је могло да настане контракцијом: *нејѿ>неѿ>не*:⁴³⁵

нејѿ знала ДП/К П, *нејѿ* добѿр Д/Р, *не* билб Б, *не* зна́л В/Р, *не* дошъл ЦТ. Облик је акцензован, чиме се издваја од одричне речце *не* (*не* узѿма се од скѿпо) ЦТ.

402. Б у д е. Од презентских облика најчешће се чује облик за 3. лице јд. *буде*: кад се *бѿде* оцедѿло ЦТ, че *бѿде* П. За 3. лице јд. записали смо и облик *будѿје*: *будѿје* дѿверка (деверуша) П, *будѿју* кумовѿ В/Р П. Овај облик А. Белић објашњава утицајем облика итеративних глагола са наставком *-ује* у основи презента, а таквих у говору ЦТВ има подоста.⁴³⁶

Радни глаг. придев има облик *бѿл* и често је у употреби на целом простору: *нејѿ бѿл* Ј, мајстор *бѿл* ДП/К.

Облици аориста сведени су само на облик *би* за сва лица у оба броја, а позната је и измешаност облика аориста и имперфекта.

У имперфекту смо записали следеће облике: млада *бѿо* Г, кад *бѿо* невеста Г, *бѿо* П ЦТ, ти *бѿе* дошъл Ј П ЦТ, *бѿе* га врѿила В/Р, *бѿе* пођинѿл В/Р; *бѿомо* здрави П ЦТ, *бѿосѿе* В/Р П ЦТ, децата *бѿоше* Д/Л.⁴³⁷ Карта бр. 20.

433 МПЖупа 192; НБББП 80; НБАП 190.

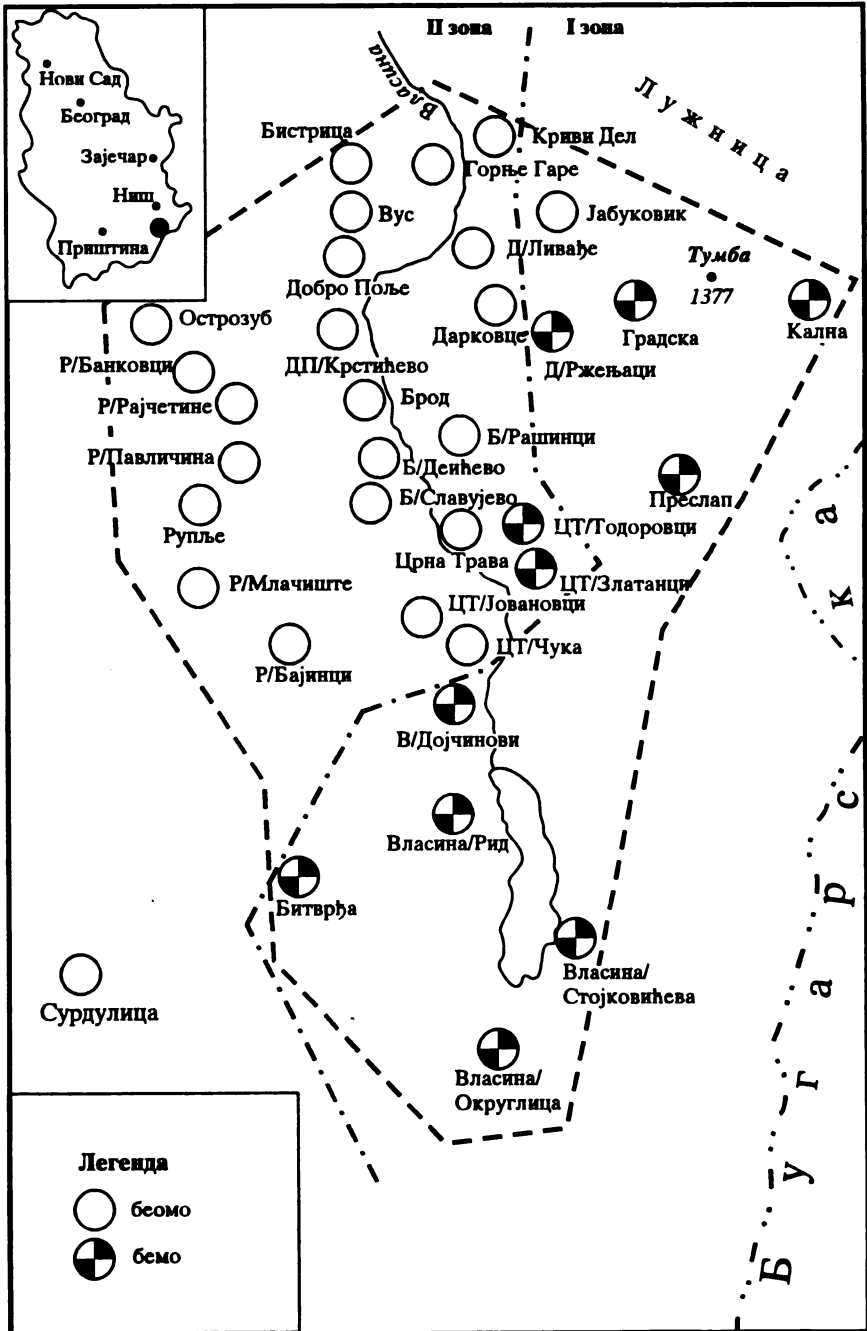
434 НБББП 80; НБАП 190.

435 НБАП 193.

436 АБДвј 496.

437 АБДвј 547. „(...) наставци аориста, пренесени на имперфекат, дали су повод да се образује једна сасвим нова категорија имперфективних говора (...)“ У говору ЦТВ записали смо такве облике: деца *бѿју* К, *бѿју* врзане В/О, које бе у В/С К.

Карта бр. 20

Нешто су ређи облици *бе́мо* П ЦТ, *бе́сѣе* В/Р Д/Р П ЦТ, *бе́ше* В/Р П ЦТ.

За 1. лице јд. записали смо облик *бе́ше* који је резултат другог начина грађења: ја *бе́ше* рањет ДП/К П ЦТ.⁴³⁸

403. *О њ е/о ч е*. Због већ познатих гласовних промена (в. т. 422) овај се глагол јавља у три облика. Прва зона има ч м. *љ*, друга зона само *љ*, а у обема сусрећемо спорадичне облике са *ѡ* м. *љ*. Карта бр. 21.

Друга зона (сврљишко-заплањски): *о́ђу* В/Р П ЦТ, *о́ђеш* В/Р П ЦТ, *о́ђе* В/Р П ЦТ; *о́ђемо* ДП КД ЦТ, *о́ђеше* Б Г КД, *кэкво́ год о́ђеју/о́ђу* Б ДП, *у́зну ко́лко о́ђеју/о́ђу* Б Ц, *са́ми о́ђеју* Д/Л.

Прва зона (тимочко-лужнички): *о́чу* да прѣчам В/Р К П, ако *о́чеш* В/Р, што *о́ч* В/Р кому́ *о́че* В/Р Ј, куј *о́че* В/Р Ј, куј *о́че* Ј П, кој колко́ *о́че* К; *о́чемо* П, *о́чеше* К П, *о́чеју* Гр К П.

Обе зоне: *о́ѡ* (хоћеш) ли двојко ЦТ, а *о́ѡе* да једу́ В/О, *о́ѡе* њега девојче́тија В/Р К П; *о́ѡе* да иде В/Р, *о́ѡе* о́ба В/О, до́јду кад *о́ѡе* В/С, *о́ѡе* да даду́ К; одрични облици: *не́ѡе* људи В/О, *не́ѡе* снаје П, *не́ѡе* да до́јде ЦТ Б, (све од старог ХОТѢТЪ). Ови су облици чешћи у I зони, али се чују и у II.

Краћи облици су исти као у књижевном језику, уз познату фонолошку алтернацију ч:љ, која обележава I, односно II зону:

којé љу ти прѣчам Р/М, ти *љеш* да ви́диш ДП/Б, сам *ље* ви́ди Б ДП ЦТ;

чу ју нака́рам П, кво *чеш* П, *че* се врне брзо В/Р Гр К.

Поред уобичајених облика: ми *љемо* се врнемо ЦТ, ви *љеше* да идете ДП/К, честа је појава да се сви еклитички облици при грађењу футура своде на један (за једину и множину) *ље/че*: *ље* кажем КД, *ље* ожéниш Р/М, *ље* до́јде Р/М, *крева́ј ље* му омéсимо ЦТ, па *ље* га крстите ДП/К, све *ље* даду́ Б ЦТ; *че* ви́димо В/Р Ј К П, *че* до́јдемо Гр Д/Р.⁴³⁹

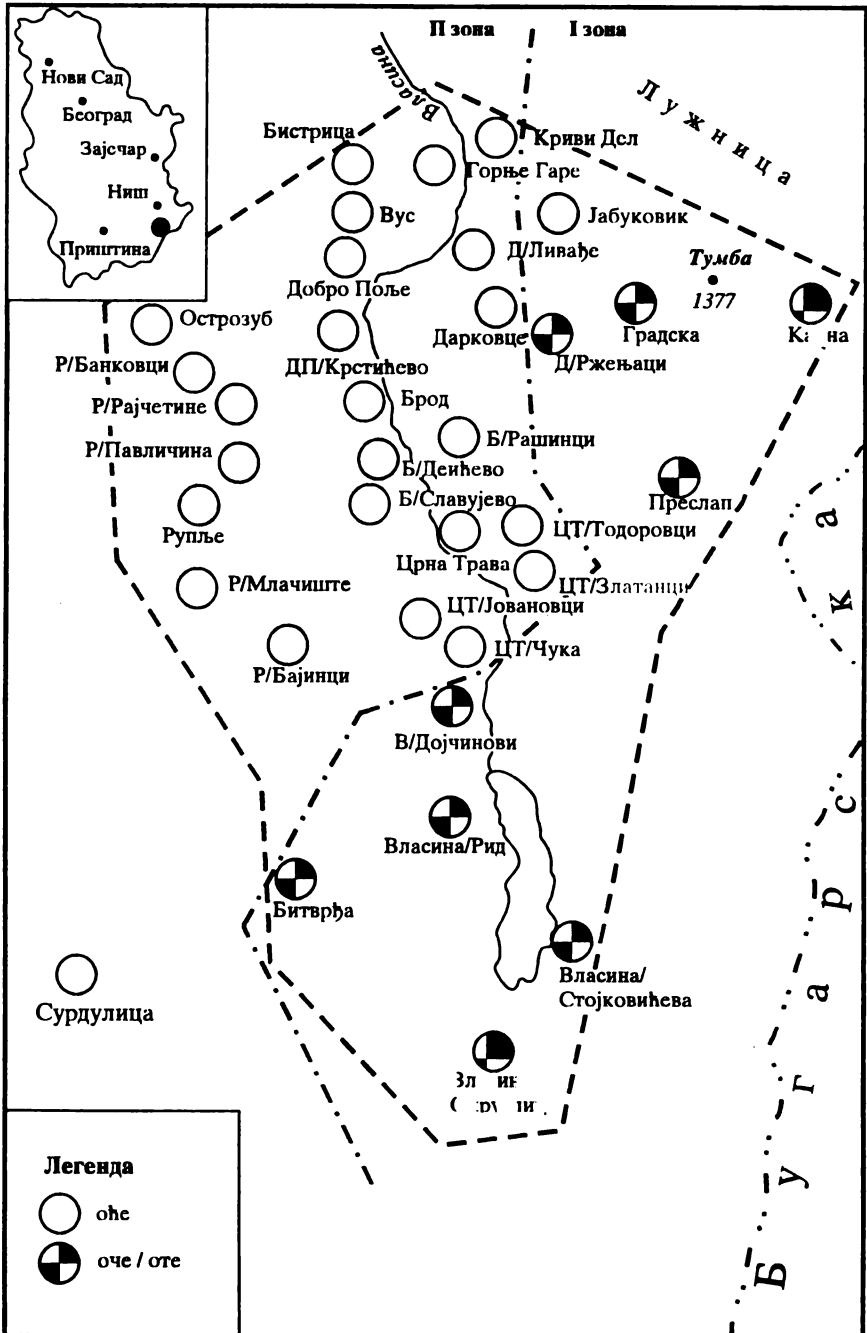
Облици аориста су: *ѡ́е/ѡ́о*, *ѡ́е*, *ѡ́е*; *ѡ́емо/ѡ́о́мо*, *ѡ́есѡ́е/ѡ́осѡ́е*, *ѡ́еше/ѡ́оше*.

Имперфекат има облике: *о́ђеше/о́ѡеше* ЦТ; *о́ђешемо/о́ѡешемо* ЦТ, *о́ђе^осѡ́е/о́ѡе^осѡ́е* ЦТ, *о́ђешеју/о́ѡешеју* ЦТ;

438 АБДјј 551. „Под утицајем тога што се понекад преношењем облика аориста на имперфекат или образовањем аориста од имперф. глагола учинило да сва три лица једине гласе (...) почео је и специфички наставак другог и трећег лица имперфекта да се преноси на прво лице (...).“

439 АБДјј 511; МПЖула 194.

Карта бр. 21

šé° В/О ЦТ; *šéше* П ЦТ, *šéомо/šéмо/šóмо* В/Р П ЦТ, *šéосше/šóсше/šéсше* В/О П ЦТ, *š°óше/šóоше/šé°ше* Б Д/Л Д/Р П ЦТ.

Радни придев има облике: коé си *šéл* Б, не *šелá* да ráди Г (в. и т. 209), онí су *šелí* В/Р.

404. *Може*. Због неких морфолошких обележја (уопштавање истог облика за више лица) и честе употребе у глаголским конструкцијама, овај смо глагол придружили помоћним глаголима.

За 1. лице јд. има облик *моíу*: *моíу* да запáнтим КД, не *моíу* да óдим Р/М, колкó *моíу* самá ЦТ. Ниједном нисмо записали облик *моí*, какав сусрећемо у другим говорима.⁴⁴⁰

У другом лицу чује се облик *можеш*: смируј ако *можеш* ДП ЦТ, тој *можеш* Р/М, не *можеш* сам В/Р.

Треће лице је са обликом *може*: не *може* да óди П, не *може* да дójde Б.

Множински облици су:

Прво лице: *можео* кад óнемо КД, *можеíше* сáми В/Р Р/М;

Друго лице: не *можеíше* без њéга П, *можеíше* да пítате Гр.

За 3. лице чује се облик *мож/мож'''* за сва лица једнине и множине:⁴⁴¹

мож да пúштиш ДП/Б, не *мож* топрв да чува Р/М, не *мож* без óбјаву ДП/К, ако *мож*, кудé *мож* П, не се затíкате (изгубите, залутате) Г, да се *мож* извучú КД, *мож'''* дéси КД, *мож'''* такóј да бúде В/Р КД, да *мож'''* да се окрéћа Бт.

АОРИСТ

405. У говору ЦТВ аорист је у честој употреби, како од свршених тако и од несвршених глагола. Код многих глагола облици аориста изједначени су са облицима имперфекта у основама за грађење.⁴⁴²

406. Прво лице је без наставка -х. Општа је појава да сва три лица једнине имају јединствени наставак ф и вокалске завршетке на: -а, -е, -и, -о, -у. Само неки глаголи имају завршетак на р (вокално), в. т. 156).⁴⁴³

Прво лице:

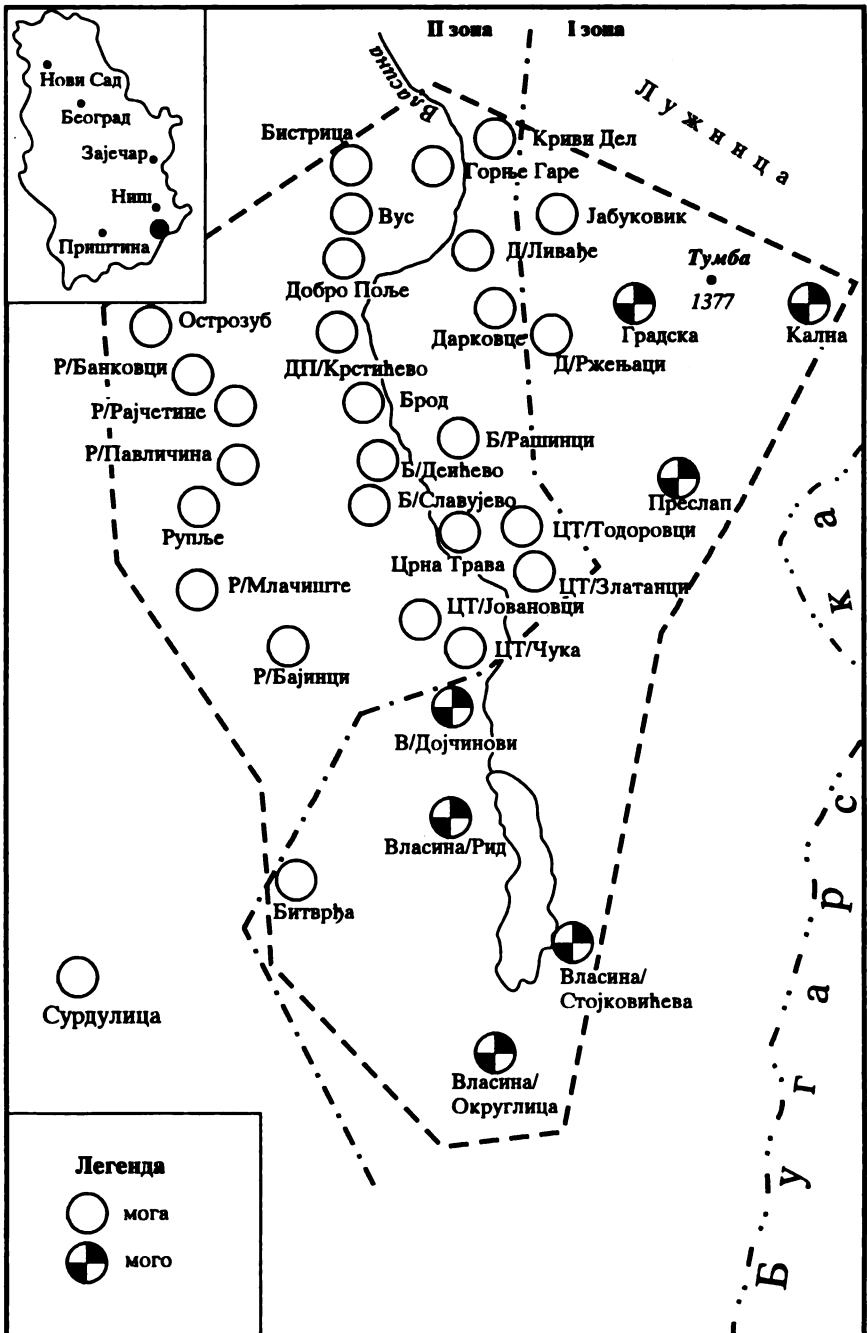
440 МСТимок 419; НБББП 78; НБАП 191.

441 АБДиј 511; РСЛсвач 388-389; НБАП 194.

442 АБДиј 546-548.

443 ДЈТрст 141.

Карта бр. 22

-а: ја *вика* П, са (сада) *ве* (ево) *закаса* К, *које зајрича* КД, ја ти *исјрича* млого КД, ја ти *казува* Р/М, не *моја* Б ЦТ, *нема* вџду ЦТ, ја се *обећа* (пристадох) Г, *ојра* П, *ојраља* Б, *јрикука* КД, *сеча* се (сећах се) В/С. Облик *моја* може да има и имперфективно значење, што не би било необично, али се не јављају напоредо у истим насељима (в. карту 22);

-е: *омлѐ* (самлех) Р/М, *разумѐ* га В/Р П, *заштѐ* не *умрѐ* већем Д, *осјарѐ* и ја ЦТ, *узрѐ* и ја (остарих и ја) В/Р;

-и: ја га *вајш* ЦТ, *јучѐр* си ја *искочи* Р/М, *исји* това лѐкове П, *ошвор*и врата ЦТ, *јојреш*и га ја КД, *јошраж*и масло ЦТ, ја *руж*и (грдих) Р/М, *сарани* Б, *сцей*и овдѐ главу ЦТ;

-о: *дадо* В/Р П Р/М, на *жѐневе дадо* П, па га *исѐко* КД, не *мојо* В/Р К П, *наићо* ЦТ, *однѐсо* и *дадо* Р/М ЦТ, *осјадѐ* самá Б, ја *ошидѐ* ЦТ, ја *ошѐ* за Трн ЦТ (оба облика од истог информатора), *јомѐто* В/Р, ја ти *рекѐ* В/Р Р/М ЦТ, *узѐ* млекѐ Р/М, *узѐ* мајку из бџлицу ЦТ;

-у: *кѐд* се *врну* отуд^Т ЦТ, *јомѐину* ЦТ, *обрну* се П, *обзрну* се (обзрех се) В/Р.

407. Са завршетком на вокално *р* забележили смо примере: *овр* јамчи́к В/Р, *умр* од стра́ ДП/К, *сајшр* се од ра́боту В/Р К П (в. и т. 156).

408. Друго лице:

-а: *вицува* ли га Д/Р, ти ме *врза* Г, *задржа* га ти П, *ковá* га ти П, *ојра* П, ти му *свирка* П, *јклека* ти до колѐна (загази до колена) Р/М;

-е: *видѐ* ли ти П, и ти *дојдѐ* В/О Ј ЦТ, *ди́же* ти В/Р П, ти *добрѐ* живѐ В/Р П, *изѐде* (појѐде) га П, ти *излѐзе* К, и ти не *можѐ* ништа В/Р ЦТ, *насѐче* П, *осјáде* само ти В/О, ти си *ошиде* П, *ја́де* В/Р П, *рѐче* му ти Д/Л, *сѐде* да одмѐриш Гр К П, ти *слѐзе* низ пут К П;

-и: *јѐмери* В/Р П, ти га *си́аси* од бѐјење Д/Л К П, ти га *јзмери* Р/М, *ѐдвоји* га ти В/Р;

-у: *кѐд* се ти *врну* (врати) ЦТ, и ти се *ѐбрну* П, ти се *ошру* од пушење П, ти га *јѐмоину* ЦТ.

409. Треће лице:

-а: Заја га *врза* В/С, она́ си га *држа* П, он *сто́ку* неку́ *збрза* ЦТ, ме́не Срба *каза* ЦТ, *јишувá* ме В/Р;

-е: *да́де* ми *свѐкар* Р/М, *дојдѐ* *свѐкар* ЦТ, од тигáја га *заболѐ* П, *зајосли* се онѐ П, у штáлу *јзѐоре* КД, он не *можѐ* ништа ЦТ, *ѐжени* се П, он *ошиде* Р/М ЦТ, *ошиде* цѐла малá В/О, *јѐлуде* *крáвана* П, *јѐмоину/јѐможе* он В/Р П, *јѐче* да пѐѐе ЦТ, *кѐд* тѐј *рѐче* ЦТ, *умрѐ* дѐда Јовáн Г, он *умрѐ* Б К ЦТ, *муж* *умрѐ* напре́да В/Р, и он *јмр* Б, он негдѐ *шјуче* (нестаде) ЦТ;

-и: он се *ízīubi* ДП, *њега náјури* (отера) ЦТ, тој он *зáписа* Ј К, он *óдвоји* дѐл Д/Р;

-у: он се *врну* ЦТ, он га *й́омоїну* ЦТ.

410. Прво лице множине има наставак -(х)мо,⁴⁴⁴ тј. следеће завршетке:

-амо: *вечера́мо* ЦТ, *има́мо* (имасмо) К, *ицрца́мо* дизаећи КД, *й́исувáмо* некэквó В/С;

-емо: *ої́емо* (отесмо) В/Р, *й́очемо* ЦТ;

-имо: *сї́рошїмо* кбла В/Р, *убїмо* ви старешину ЦТ;

-омо: ми га *видóмо* КД, *дї́омо* П, *довéдомо* у салó (село) Б, *излэ́зомо* К ЦТ, *лéомо* ЦТ, *ої́идóмо* П, *нїе* (ми) *ої́бмо* ЦТ, *й́áдомо* В/Р П, *сасї́йїомо* (постигосмо) П, *свúкомо* га ЦТ, *узóмо* В/Р П;

-умо: *врnúмо се* Д, *диї́нумо* П, *изї́нумо* КД.

411. Друго лице има завршетке: -óсїе, -áсїе, -úсїе, -éсїе:

-асїе: а Бићини (Ђикини фам.) *й́исувасїе* В/С, *й́оїађасїе* ЦТ, тој ме *й́рашувасїе* П;

-исїе: *влачїсїе* К П, *бранїсїе* Д КД П;

-осїе: *видóсїе* ме Ј ЦТ, *дáдосїе* ми П, *дојдóсїе* Д/Л В/Р, *идóсїе* ли П, *најдóсїе* ли П, *й́лэ́шосїе* П;

-есїе: *й́оїоресїе* П Р/М, *й́очесїе* га дїрите ДП/К, *сaiрресїе* нас В/Р.

412. Треће лице има наставак -ше у завршецима: -аше, -еше, -ише, -оше, -уше:

-аше: *лéпо вечера́ше* ЦТ, бог ни *дáваше* П, *закoйáше* га ЦТ, партизáни *избеїáше* Р/М, *имáше* онї Д ЦТ, такóј *настїрадáше* ЦТ, *ої́карáше* га ЦТ, *й́оорáше* њїве П, *й́уца́ше* пушке Р/М, *разбрáше* В/Р, *свиркáше* В/Р, *й́ера́ше* га ЦТ, па га *умешáше* ЦТ;

-еше: онї млади *измреше* П, *й́оїореше* П, *й́очеше* ги нóсу ЦТ, *й́очеше* га дїре ДП/К, *й́рецавїеше* П, *сaiрреше* нас В/Р, óба *умреше* К;

-ише: *влачїше* (вукоше) Д/Р, *долазїше* П, *залажїше* (заложиле) њїве ЦТ, *извадїше* га ЦТ, *избїше* ги (поубијаше) ЦТ, две женé *искочїше* ЦТ, *исїросїше* ме Р/М, *исушїше* В/О, *наїрайше* мїр (помирење) ЦТ, *наїшoварїше* ствáри ЦТ, *носїше* га свудé П, *оделїше* се П, Вéлу *й́риваїїше* ЦТ, кад^Т ме *й́росїше* Р/М, *й́ушїїше* П, *сaдїше* једнї цáревицу (кукуруз) В/Р, *кошáре* све *сїалїше* П К;

444 АБДиј 564. „У 1. л. пл. има, као и имперфекат, наставак (о)хмо о којем сам већ говорио.“

-оше: *дадоше* В/Р П Р/М, *дишоше* В/Р П, *дојдоше* Р/М ЦТ, таква *донесоше* П, *идоше* ЦТ, *исекоше* ги ЦТ, *наидоше* Р/М, *деца ошадоше* Б, *ошидоше* П, *ошоше* К ЦТ, *йренесоше* ЦТ, *они ми рекоше* ЦТ, *схидоше* П, *ујасоше* (несташе) са свадбе Ј, *узбоше* В/Р П ЦТ;

-уше: туј стоку негдѣ *денуше* (склонише) ЦТ, *диинуше* П, такв *изтинуше* ЦТ.

ИМПЕРФЕКАТ

413. У говору ЦТВ имперфекат је у честој употреби, али су облици подоста различити од облика у стандардном језику.⁴⁴⁵

Разматрајући овај глаголски облик, А. Белић наводи четири начина образовања за подручје југоисточне Србије. Исти поступак примењује Н. Богдановић у раду ББП.⁴⁴⁶ М. Станојевић за севернотимочки дијалекат наводи за 1. лице јд два завршетка: *-ао*, *-ео*, а за 3. лице мн. *-еу*, *-оше*.⁴⁴⁷

Овде у 1. лицу јд. имамо два завршетка: *-о*, *-ше*, у две комбинације: *-ао*, *-ео*, *-аше*, *-еше*. Мало је примера образовања додавањем презентског наставка *-м* на облике аориста типа *радешем* (само на граници према јужноморавском говору). За сва лица једнине скоро да су преовладали облици на *-ше*,⁴⁴⁸ те се само на основу контекста може одредити о којем је лицу реч. Ова је појава позната и на нешто ширем простору.

Друго и треће лице јд. имају изједначене облике.

414. Прво лице јд.:

-ео: *видео* до лани В/Р, *йозовео* рдове све Г, *носео* раније П, *йредео* вуну Бт;

-ао: ја *паре шуроа* ЦТ, *имао* све П, *којао* самá Б;

-ше: ја *имаше* волóви Р/М, ја *носеше* литáк ЦТ, ја *йишјујеше* ЦТ, *шеше* да *напрајим* ЦТ, ја *шуреше* *пáре* ДП/К.

У махали Доброг Поља, Горњој Бистрици, на граници црнотравског подручја према Грделичкој клисури записали смо облик *носешем*.

415. Друго лице има наставак *-ше* и завршетке *-аше*, *-еше*:

445 НБББП 81.

446 АБДиј 548; НБББП 81. „Општа карактеристика ових образовања била би додавање *-е*- крњој основи (рад-е-о), и постојање *о* између основе и временског наставака у 1сг и свим лицима множине.“

447 МСТимок, СБЗБ 2, 413.

448 АБДиј 551; ДБГњил 286, Преш 360, Врање 406.

-аше: како те *викаше* Г, ти *имаше* ли *сливе* В/Р, *немаше* те *јучер* Бт В/О;

-еше: ти *вџдеше* дисциплину Д/Р, и ти *добдеше* П, видџ те *кџд куйуџше* Р/М, *немаше* те *јучер* Бт В/О, ти *ийџеше* *повише* В/Р, ти *славеше* *богато* ЦТ.

416. Треће лице:

-аше: како се он *викаше* Р/М ЦТ, она *викаше* Д/Л, *имаше* *пџп П*, *дуван* *имаше* ДП/К, *кџм* *имаше* К, не *моџаше* П, тој *немаше* П, *ийџаше* *снег голџм* В/Р;

-еше: *ћџрка везџше* ЦТ, како он *велџше* В/Р, како се тој *вџдеше* Б, *вџлеше* он да *пџвне* Д/Р, тој се *џубеше* ЦТ, *лџб* се и *тџг едеџше* П, не *знаџеше* она, тој се *зовџше* *дрџкше* Г В/Р, *боја* се *куйџеше* КД, *пџубаво мџсеше* П, *куде* не *мџжеше* П, *оџийдеше* у *Вршац* Д/Л, *ийџалеше* *чџвџкџт* П, он *ийсџџеше* К, *миџш* се *удџвџше* ЦТ, он *џчеше* *вџјску* туј ЦТ.

417. Прво лице множине има двојаке наставке: а) -емо/-омо и б) -шемо. Овакву измешаност имамо на целом простору ЦТВ, али је фреквенција облика на -ше већа у зони II (граничи се са јужно-моравским говором).⁴⁴⁹

-емо: *брџјеемо* В/Р П, *вџчерџемо* П, *врџџемо* П, *живџемо* В/Р, *млџн га зовџемо* П, *иймаемо* *ветреџаче* К, *иймаџемо* П, *џвце чџвџемо* П;

-омо: *кџд вџчерџомо* ЦТ, *зџбџраџомо* се В/О, *знаџеомо* В/Р П, *ийдеомо* В/Р П, *иймаомо* К, *мџсеомо* П, *седџеомо* В/Р П.

Из наведених примера види се да је стање у превирању те није могућа репартиција ових грађења и упоређивања односа: *носео-носешем*; *носеомо-носешемо*. Продирање -е- уместо -о-(мо) могуће је објаснити контаминацијом:

броје-о -мо

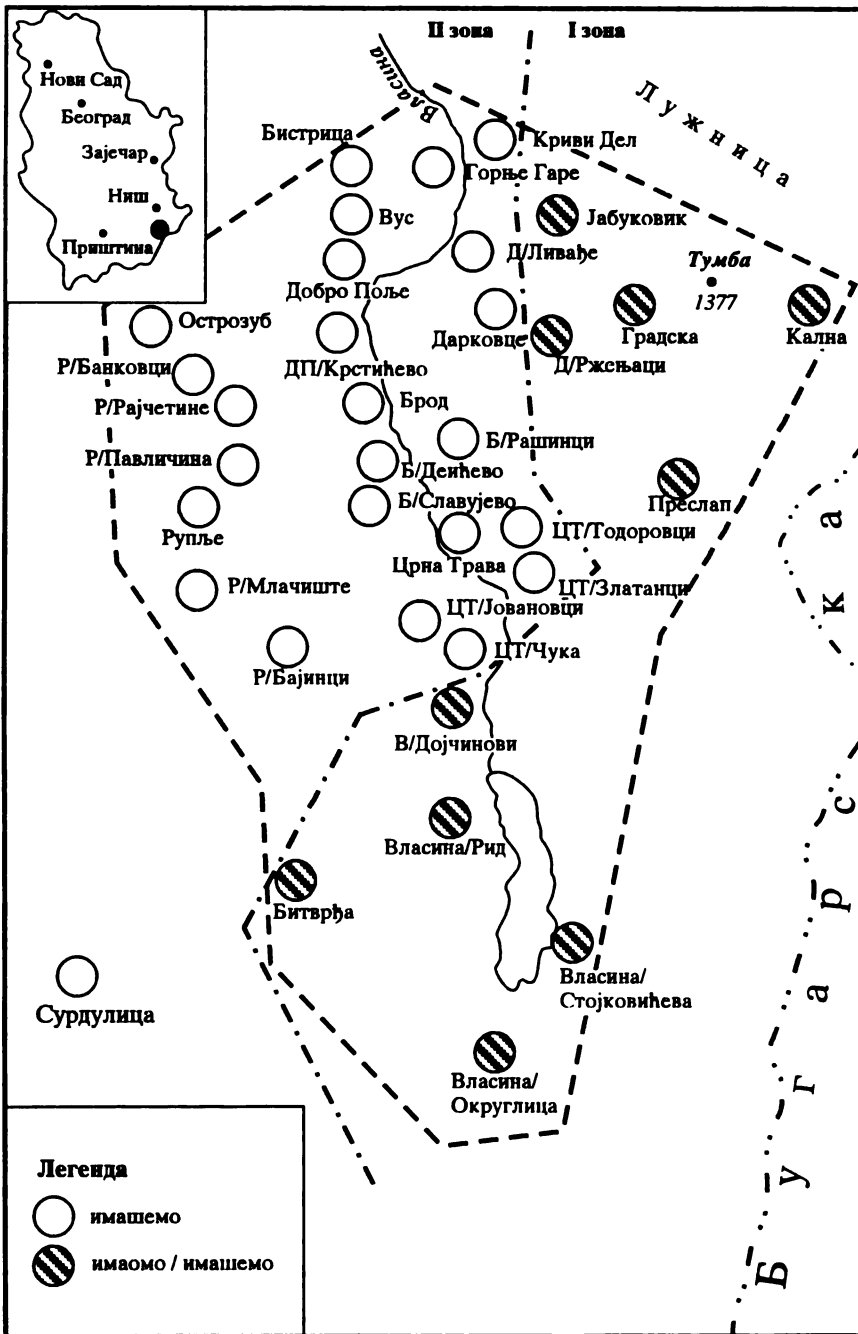
бројешемо.

броје-ше-мо

-шемо: *бџрешемо* *боровџнке* (*боровнице*) ЦТ, *бџчкашемо* *млекџ* ЦТ, *чџрапе везџшемо* Р/М, такој ги *викашемо* Г ЦТ, *виџчешемо* Д/Л, *живџешемо* В/Р, *зовџџешемо* ЦТ, *ийдешемо* В/Р Д/Л, *носешемо* *пртено* ЦТ, *ийлџџешемо* В/Р, *седџешемо* В/Р, *ийџџешемо* В/Р, *док чџвџашемо* *џвце* В/О.

449 АБДпј 551, 554-558.

Карта бр. 23

Овакву измешаност имамо на целом простору ЦТВ, али је фреквенција облика на *-ше(мо)* већа у II зони (према граници са јужноморавским говором). Карта бр. 23.

418. За друго лице множине наставак је *-сѿше*, а завршеци на *-асѿше*, *-есѿше*, *-осѿше*:

-асѿше: *наврѿасѿше* П, *ѿисувасѿше* В/С, *ѿродавасѿше* Бт, *уѿркаљасѿше се* (скотрљасте се) КД;

-^осѿше: *виде^осѿше* В/С, *влаче^осѿше* В/О, *ораѿше^осѿше* Гр К П;

-осѿше: *береосѿше* слѿве П, *доносоесѿше* млекб Ј ЦТ, *носеосѿше* литаци Ј ЦТ, *ѿлешеоосѿше* од вуну П, *садеоосѿше* царевицу (кукуруз) В/Р, *седеоосѿше* пред куну В/С.

419. Треће лице множине, поред наставак *-оше/ше* (*-аше/еше*), има и наставаке *-шеу/шу* и *-шеју/ју* (овај последњи као остатак наставак *-(х)у*).⁴⁵⁰

-оше: кэкб ѿн *велѿоше* (зову) В/Р, такб се *вѿкаоше* Д/Р КД, *доносоеш* Г Ј ЦТ, онѿ *идеоше* ЦТ, онѿ *умеоше* (знале) В/Р, *носеоше* П, *селејоше се* ѿуди Ј ЦТ, *умеоше* (знали) В/Р П ЦТ;

-аше: кэкб онѿ *вѿкаше* (зваху) Р/М, брашно *даваше* П, *заробуваше* ли га ЦТ, *имаше* телци ЦТ, *немаше* кудѿ да седу В/О П ЦТ, кэкб се онѿ *ѿрезиваше* КД, онѿ свашто *ѿисуваше* ЦТ, *ѿуцаше* пушке В/Р, *ѿераше* ги ЦТ;

-еше: онѿ *добдеше* К П, *крсѿеш* ги ДП, *куѿуеш* сви В/О, све женѿ *месеш* П, *рабоѿеш* ѿуди ЦТ;

-о-, те отуда и утисак као да је реч о посебним завршецима.

-шеу: кэкб се *кажеш* ЦТ, онѿ *носеш* Б;

-шу: кэкб ги *вѿкаш* ЦТ, рибе *најдеш* ЦТ, што *носеш* Руси В/Р ЦТ;

-шеју: партизани *носеш* Б, ѿн *зваш* Р/П;

-ју: онѿ се *зваш* В/С, (вероватно од *зваху* > *зваш*, заменом гласа *х* гласом *ј*).

Како показују наведени примери, нигде се у 3. лицу мн. није усталио наставак *-ев*, наоко у другим лицима имамо наставаке који су продрли из јужноморавског говора.⁴⁵¹

ПЕРФЕКАТ

420. Гради се на уобичајен начин, као у књижевном језику. Код одричног облика помоћног глагола *јесам* имамо, са ретким

450 А БДиј 550. „Стога све основе које могу бити пред правим наставком за имперфекат (х)у - могу бити и пред овим наставком.“

451 А БДиј 556; ЈМЛГ; НБАП 183.

изузетцима, доследно спроведен екавизам. Радни придев је, са неколико изузетака, без измењеног -л финалног (в. и т. 214) и полугласником (в. т. 104).⁴⁵²

а) Једнина

мр: туј је *ѣошѣувáл* ЦТ, крај е *дошáл* Б, нѣки *нејé знáл* ЦТ, он е *ошѣшáл* нáјпосле Б, *санувáл сáм* (сањао сам) В/Р, *неé сѣшáлáл* нѣки Д, *нејé ружѣл* (грдио) ДП/Б;

жр: са (сада) *сáм занемоѣлá* Б, *нејé знáла* свáка Д, ја *сам изумѣла* (изгубила памћење) Б, *несáм ишлá* В/Р ЦТ, *несáм смејáла* П, *несáм шелá* трајим ЦТ, *нејé шелá* да кáже ЦТ, *нѣје имáла* КД;

ср: *нејé знáло* ДП, *још не самнóло* Г, *нѣе имáло* Д, *не ишлó* В/Р.

б) Множина

мр: *ѣéкли смо јáгње* П, *несмó смејáли* В/О, *оѣдáли су* (оптуживали) лóуди ЦТ, *онѣ се расѣшкáли* (изгубили) Б;

жр: *несú имáле* ЦТ, *нáше женé су знáле* В/Р, *несú се разболувáле* П, *чёрне су умејáле* П;

ср: *децá су знáла* ЦТ, *јáгњѣшта су сисáла* до мај В/Р.

Чест је перфекат без помоћног глагола, релативнога значења (в. т. 527).⁴⁵³

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

421. Иако је делимично потиснут доминацијом аориста и имперфекта, овај се облик чује у говору ЦТВ. Гради се на два начина: а) од имперфекта пом. глагола *беше* и радног придева одговарајућег глагола и б) од радног придева пом. глагола *бил* и радног придева одређеног глагола.⁴⁵⁴ Фреквенција оба начина грађења скоро да је уједначена.

а) *ѣисáл ми бéше* Р/М, *не бéше дáл* Ј ЦТ, *бéше ѣроодѣл* Р/М, *бéше ми све изѣорéло* Р/М, *бéоше ѣоѣалѣли* Р/М;

б) *брáт ми е бѣл ѣођинóл* Ј, он *бѣл чувáл* козé Ј, *мóж^{III} је бѣл ѣоѣинóл* Р/М, *билá сáм се ожени́ла* Ј, *билá се ѣоженѣла* К, *све је билó исѣáлено* Р/М, *билѣ смо носѣли* В/О, *билѣ га искарáли* Р/М, *билѣ су избеѣáли* Р/М.

452 АП-БМРес 357; НБББП 198.

453 АП-БМРес 356; НБАП 251.

454 ДЈТрст 148; АП-БМРес 357; РСЛев 401; ВСПољан 421; ВСЦГ 199; ЉЪГЛ 87; НБАП 198.

ФУТУР I

422. Футур I гради се од енклитичких облика презента глагола *ће*, везника *да* и презента.⁴⁵⁵ Често је свођење енклитичких облика на *ће/че* за сва лица једине.⁴⁵⁶

Из наведених конструкција често се испушта везник *да*, и оне су чешће, али се *да* чува у примерима елизије.⁴⁵⁷

ћу/ћеш/ће: такој *ћу да радим* Р/М, *ћу да слэзнем* Б;

ће *д-идеш* Р/М, *ће* *д-имаш* ДП/Б, *ће* *д-осидавиш* Б, *ће* *да косиш* јутре;

он *ће* *да дојде* Б, она *ће* *да једé* Р/М;

тој *ће* *да буде* КД, онб *ће* *да буде* ЦТ;

онј *ће* *да ошэрају* Р/М, јутре *ће* *да раду* ДП/Б, ми *ће* *да сечемо* ЦТ, када *ће* *да шэраше* Б;

чу/чеш/че: *чу да работим* В/Р, *че да иримиш* пэнсију П, *че да дојде* она В/О;

че да косимо бдма В/Р, *че да иосидавише* Д/Р, *че да работиу* овјј годину К.

Испуштање везника *да*:

ћу *ли месим* погачу Р/М, *којé* *ћу ши иричам* Р/М, *ћу сидим* ЦТ, *ће* *ја носим* Б, *па ће видиш*, *ће* *ја водиш* ДП, *ће* *се смејеш* КД, *ће* *шураш* дирэк Р/М, *ће* *ја веемо* КД, *ће* *ју иоремо* КД, *ће* *ираимо* Б, *ће* *ја уводимо* КД, *ће* *му измру*;⁴⁵⁸

чу *ју накарам* (утерам) П, *чу носим* ОП, *чу седнем* П, *че идеш* В/О, *че осидавеш* П, *че ожениш* К, *че дојде* војска П, *че му буде* П, *че се удави* П, *че ја кунé* В/О, *че речé* П, *че се уилаше* П, *че ја жéнимо* П, *че ти закриймо* Ј, *че ја крсимо* В/О, *че ирэјдемо* В/С, *че очуваше* В/С, *че иошэраше* Ј К, *че се смејеше* П, *че ме шуржу* К.

Овамо иду и примери у којима је извршена једна специфична гласовна промена: *ће* *се>ћ* *се>шсј* *се>шсе>це*, уопштава се облик *це*: *кэко* *це* *зовé* Д, *це* *работиш* Д/Р, или *ци<че/ће* *преко* *ч/ћ* *си*: *те* *ци* *га* *крстимо* Д, *ци* *узнеш* Д/Л.⁴⁵⁹ (В. и т. 403).

Иако није у вези са грађењем футура I, овде наводимо и исказивање инфинитивног значења конструкцијом: *да* + *ирезени*.⁴⁶⁰

455 ДЛтрст 139; АП-БМРес 353; РСЛев 399; НБББП 83; ЉЋГЛ 86; НБАП 198.

456 АБДиј 636; РСЛев 399; ЉЋГЛ 86; НБАП 198.

457 НБАП 198.

458 ДИФутур 357. „За крњи футур постојало је дакле више начина, више ситуација које су могле довести до његовог стварања.“

459 НБББП 84; ЉЋГЛ 84; НБАП 198.

460 АБДиј 475, 645. „Да је конструкција без *да* директно заменила инфинитив, сачували би се ипак

рѣкнү мбра да бѹде такбј Р/М, *іде да кбси В/О, мбже да вїди Р/М, шрѣбе да раббїи ЦТ, мбгу да се сѣшїм ДП/К.*

Једини пример простог облика футура I записали смо у изразу: *бїће добрб В/Р, свакако примљен из књижевног језика.*

ФУТУР II

423. Ретки забележени примери футура II исти су као и у књижевном језику:⁴⁶¹ *ћу да ідем кэд бѹдем решїла Ј, ће да му дадү ако бѹду имáли Р/М, млекб да склбниш кэд се бѹде йоцирїло ЦТ⁴⁶² (в. и т. 422), че да бѹде лэко кад бѹду йроодїла (деца) В/Р.⁴⁶³*

ПОТЕНЦИЈАЛ

424. Енклитички облици помоћног глагола *бишїи* сведени су на *би* за сва лица једнине и множине:⁴⁶⁴

да смо сејáли, *билá би жѣтва П, да ймам врѣме, ишлá би* и *ја ЦТ, да је пб-близо, моїлá би да стїгне Р/М, да не пѣнсија, не би се моїлá издржїм Р/М, да је жїв, он би све исїричáл П, да ми не помбгнеш, не би се сешїла Р/М, да је богáт, на држáвно би бїл П, да нѣма пѣсма, човѣк би умрл Ј, да смо пб-млáди, чувáли би и ми ДП/К.*

ИМПЕРАТИВ

425. Наставци за грађење постоје само за 2. лице једнине и множине.⁴⁶⁵ Нисмо чули облике за 1. лице множине. Неколико примера за 3. лице једнине и множине записали смо са конструкцијама: *нека + йрезенїш* и *да + йрезенїш*.

426. Наставци за 2. лице једнине су: *-и, -ј, -ф.*⁴⁶⁶ Облике, које наводи В. Стевановић за Црну Траву, типа *бѣте, їлѣде, коїе, чѣке* добили смо на инсистирање, што упућује на помисао да су они раније били чешће у употреби и да су се у новије време повукли под утицајем књижевног језика.⁴⁶⁷

и примери са инфинитивом исто онако као што су се сачували са *да*; како њих ипак нема, значи да инфинитива није, по свој прилици, било и онда када се речена конструкција (без *да*) почела употребљавати.; ЉБГЛ 84.

461 ДТрст 140; РСЛев 400; НБАП 199.

462 НБББП 84; ЉБГЛ 84; НБАП 198.

463 ДТрст 140. „Употреба ове конструкције место футура II је релативно честа појава. То је, уосталом, врло стара особина.“; ЉБГЛ 87.

464 АБДиј 649; ДТрст 139; АП-БМРес 357; РСЛев 403; ВСПољан 420; ВСЦГ 199; ЈМЛГ 52; НБББП 85; ЉБГЛ 87; НБАП 199.

465 АП-БМРес 351; РСЛев 392; ВСПољан 419, ЦГ 198; НБББП 84; ЉБГЛ 85; НБАП 200.

466 Исто.

427. Наставак *-и*: *ваи́и* ју за порбжак (кратак конопац) П, *врн́и* ју (врати је) П, *дођ́и* гóre Р/М, *ид́и* Ј ЦТ, *изн́еси* ц́ргу Б, *каж́и* му Д Р/М ЦТ, па ч́ини: *лэ́жи*, *д́ижи* ЦТ, *орай́и* (причај) слободно ЦТ, *óri* КД, *йомб́ини*, ббже КД, *ше́и́и* ју П, *брб́ј* брб́ји Бр В/Р.

428. Мало је примера у којима крајње *-и* као наставак отпада. Такви су: *бэ́ж* одб́тле П, *бэ́ж* у ш́уму ДП/К, *др́ж* порбжак (кратак конопац) П, *ош́рч* до њэ́га ЦТ. Исте примере наводи и Н. Богдановић за АП.⁴⁶⁸

На крају речи, иза *-и* у основи, *-ј* је отпало:⁴⁶⁹ *зав́и* лэ́б (замотај хлеб) ЦТ, *ис́и* лэ́кове П, *ом́и* се (уми́ј се) ЦТ, *й́и* кáву ЦТ, *йокр́и* млекб́ ДП/К, *уб́и* га све (истуци га све) ДП/К.

429. Наставак *-ј*: *бé́и*ј П, *лэ́да*ј П, *казу́ј* кво зна́ш ЦТ, *ко́й*ај ЦТ, *куй́у*ј КД, *немб́ј* се прзб́иш (оклизнеш) Д В/Р ЦТ, *миру́ј*, дéте П, *милу́ј* га Б Ј К, *йэ́к*лај КД, *йомá*иј ти ббг В/Р, *йиш́у*ј ме КД, *рачу́на*ј Р/М, *сй́ре*мај вечéру ЦТ, *сй́у*рај се (силази) В/Р, *чé*кај КД П ЦТ, *чу*вај, ббже В/Р;

Аналошког постања су примери: не *йреш́и*цај ми рéч (не претичи) Г, *обр́и*чај (обреци) В/Р, ти ме *йош́к*ачај (подстичи) Ј КД.

430. Једну старину, коју је истакао А. Белић, забележили смо и ми.⁴⁷⁰ Такви су: *ви́ц* йма ли В/Р П, ене, *ви́ђ* (види) ЦТ, *јéц* лэ́б Ј ЦТ, пóсле *јéц* Д П, *јéђ* Б КД, *изéц* сл́иву П (за множину в. ниже).

431. Друго лице множине гради се додавањем *-ше* на пуни или *-еше* на окрњени облик 2. лица јединине:⁴⁷¹

-ај + *ше*: *обр́и*чајше В/Р, *йрáш*ијајше П, *шéр*јше П, *чéш*љајше К;

-еше: И овде налазимо једну старину о којој говори А. Белић. То је наставак *-еше* (<џте), чији настанак објашњава и за њега овде има подоста примера:⁴⁷²

водéше К, *идéше* П, *носéше* К П, *орéше* К, *ош́ворéше* ЦТ, *ош́идéше* П, *йоорáшéше* Д/Р, *йош́ражéше* мáсло ЦТ, *речéше* П, *ви сéдеше* ДП/К Р/М, *узнéше* В/Р П; аналогичом је настао облик *йош́éше* га (< попијте) ДП/К.

467 ВСЦГ 198. Занимљиво је да их наводи (не увек добро локализоване) и Д. Златковић у дијалектолошкој грађи из пиротског краја (СДЗБ XXXIV, XXXV и XXXVI), уз сугестију Н. Богдановића да су могли настати асимилацијом попут: *бегáј* > *бегáђ* > *беге(ј)*.

468 НБББП 85; НБАП 200.

469 ДЈТрст 138; НБББП 84; ЉЋГЛ 85; НБАП 200.

470 АБДиј 541. Види и НБББП 85; ЉЋГЛ 85.

471 НБАП 200.

472 АБДиј 540. Главно је одступање у томе што се у овом дијалекту генерализовао императивни наставак неких глаголских основа којега је у другим нашим говорима сасвим нестало. То је у глаголској основи на сугласник, нпр: бери, берете (=бер те)."

У примерима на *-ше* типа: *бѣшше* В/Р, *дршше* П, *задршше* га В/Р имамо: *бѣжи>беж+ше>бѣшше*; *држи>држ+ше>дршше*. Код *бежешше бѣшше* мења се и акценат. Управо, овде је после скраћивања у једнини дошло до тога да образовање приђе другом обрасцу, па уместо *бежешше* (како је старије) имамо *бѣжи>бѣж* и додавање *-ше* из образовања типа: *имај + ше*. За *виц*, *јец* имамо: *вицше* В/Р П, *изѣцше* П, *јѣцше* (<јѣц(и)те) В/Р. Карта бр. 7.

432. Треће лице једнине и множине изражава се понекад конструкцијама:

нека чува паре Р/М, *нека живе* оні ДП/Б, *нека узну* и за мене П, *нека њрѣшу* пбздрав В/Р;

да каже сам ЦТ, *да њрѣзна* ДП/К, *да њѣшају* Р/М, *да чују* људи К.

Исто стање налазимо и у суседним призренско-тимочким говорима.⁴⁷³

Одрични облик императива *немој* уопштен је за сва лица и јавља се као конструкција:

а) *немој+да+облик презента*: *немој* да причаш КД, *немој* да добди (долази) Ј; *немој* да сечемо Б, *немој* да идете Р/М, *немој* да га плаше К П;

б) *немој+се+облик презента*: *немој* се шалиш ЦТ, *немој* се мајемо (задржавамо) Д, *немој* се распраљате В/Р, *немој* се смеју Ј.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ РАДНИ

433. Овај је облик са завршетком у мушком роду на *-л/эл*, сем ретких примера промене *л > о* (в. т. 214).⁴⁷⁴ Остали облици су као и у књижевном језику (*-ла*, *-ло*; *ли*, *-ле*, *-ла*). Доста примера дато је и у тачки 209. Овде наводимо неке карактеристичне:

Једнина:

мр: *врнул* (вратио) ЦТ, *диѣл* В/Р, *диѣнул* (дигао) В/Р, па сэм *морал* ЦТ, *оѣишл* В/С, *ошл* (отишао) В/О, *ѣисувал* (писао) Д/Л, *слѣзал* (сишао) П;

жр: *врзувала* (везивала) Р/М, *ошлá* (отишла) В/О, *ѣáдла* (пала) В/Р, *ѣройáдла* (пропала) П, да сам *слѣла* (сишла) Гр, *сиáла* (спавала) К, *сиѣнула* (стала) П;

473 ДЛГрст 138; РСЛев 394; ЉБГЛ 85.

474 НБББП 85; ЉБГЛ 88.

ср: заусийова́ло се (осипало се богињама) К, зайа́дло Г, засмуде́ло (опрљило) К, исџркаља́ло се (скотрљало се) ЦТ, наїрзди́ло (нагроздило) В/Р.

Множина:

мр: зова́ли (звали) Ј, зове́ли се (звали се) В/Р, изнакла́ли (запалили) бгѣњ ЦТ, искарува́ли (истеривали) Р/М, налѣзли (ушли) П, одвлѣкли (одвукли) К, џишувáли Г, џрекара́ли (претерали) КД, џройа́дли В/Р, сорџачи́ли (уртачили) ЦТ;

жр: довлѣкле (довукле) П, зова́ле (звале) Ј, налѣзле (ушле) П, сорџачи́ле се Б;

ср: изра́сла деца́ К, деца́ накла́ла бгѣњ В/О, јагњишта слѣзла на пу́т В/О.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ

434. Гради се додавањем наставака -н/-ен/ и -т/-ет за мушки род и вокалских завршетака за диференцирање рода и броја. Поред глагола чија се инфинитивна основа завршава на -ну, у говору ЦТВ јављају се и други са наставком -џ.⁴⁷⁵

Бројни су примери у којима се виде фонетске промене и одступања од стандардних облика. Они су наведени у тачки 233, а неколико наводимо и овде.⁴⁷⁶

Записана грађа указује на следеће:

-н: бѣше врзан В/О, чѣсто е да́ван В/Р, туј зако́џан ЦТ, ко́џан ДП/Б, омбџан КД, оџерџсан Д/Р, бра́н Ј, врзана крávата В/О, ко́џана њя́ва Д/П, оџерџсана П;

-ен: вѣзен литáк В/О, да́ден дѣл В/Р, доведѣн из Јáбуковик КД, исџлѣшен од вџну Г, на́блѣчен (обучен) П, на́качен на ра́мо ЦТ, расџурѣн П, оскџбен ЦТ, оцѣчен В/Р П, свџчен туј П, сџрошен (сломљен) П, сцѣџан Ј ЦТ, убџѣн К, укра́ден Ј ЦТ;

довѣдено из Кáлну Ј, залџчено (зарасло) у тра́ву К;

вѣзени литáци В/Р, да́дени на сви Д/Р, онџ зацѣџени П, на́кићени свáтоби Р/М;

дџвчене (бушене) цѣвке ЦТ, на́качене црђе Гр;

да́дена јагњишта П, доведѣна деца́ КД, наїрѣчена дрвља ЦТ, оцѣчена дрвља Б;

-*ш*: *даш* на мирáз ЦТ, *ожеш* овáс В/Р, *ошкриш* лiс (пропу-
ница за време окупације) ДП/К, крз дувке *шромуљуш* (провучен)
КД, *рачуњаш* Б, она овде *даша* Б;

-*еш*: он *жењеш* К, *измењеш* Гр, *оцрњеш* (оцрњен) В/С, ту е
рањеш ЦТ, *шрежењеш* (млађи ожењен пре старијег) Г В/Р Р/М,
шромењеш К П;

ћерка овде *жењеша* К, *ожеша* њива П, да није *шоложеша* ДП;
тој *измењешо* Г, *ожешо* све Г, то му *рачуњашо* Б;
сви *жењеши* В/О, туј пёт *рањеши* Р/М, остáли мбмци
нежењеши Р/М ДП/К;

њиве *ожеше* П, *шромуљуше* кроз дувке Ј;
девојчетија сва *жењеша* К, наша сéла *расшриша* (растурена)
В/Р, сэг сéла *измењеша* ЦТ.⁴⁷⁷

Трпни придеви често добијају значење правих придева, па се
неки јављају и у падежним облицима: *жењешога* сина отерáли К,
доведу га *рањешога* Б Р/М.

Код глагола с основом на -ну облици су са наставком -*ш* на
целом простору: *дишнуш*, *збринуш*, *окренуш*, *смркнуш*, *сшукнуш*,
скинуш.

435. Измењени ликови трпног придева неких глагола настали
су и због фонетских промена појединих гласова или њиховог ис-
падања: *нашраена* В/О, *ошруен* К, *шокриено* ЦТ, *савиено* ЦТ, *сак-*
ријено П, *шкáен* КД.⁴⁷⁸

Познато је да су у говорима призренско-тимочке зоне ис-
трвени резултати јотовања у трпном придеву.⁴⁷⁹ Такво стање
налазимо и овде. Белић појаву тумачи аналошким образовањем
према образовањима типа *скуб-ен*, *вез-ен* и сл.

Записане примере прегледаћемо по реду:

а) *ш*, *б*, *м*, *в* + *ен* (в. и т. 233):

грснице *шбшјене* Р, такб *шшбшјене* седш Б; све *слшјено* П;

кáнта улубена ЦТ, стоју *шриљубене* КД; *шорубене* Б;

сáна слóмена В/Р, слéпови *слóмени* К П;

нашра^еено Ј, *ошшáвено* В/Р, свáдбе *шравене* КД;

б) *ш*, *д* + *ен* (в. и т. 233):

душа *исшшшена* КД, децá *нашшшена* Ј, он е *шризешен* Р/П,
шовршшен КД, шума *смлшшена* ЦТ, све је билб *смлшшено* Б ДП ЦТ;

477 Слично је и у околним говорима. Види и НБББП 86; НБА П 201.

478 Исто.

479 Исто.

борба *вóдена* ЦТ, *íма заíрадено* Р/М, *изва́дено* из *ка́цу* П, такóј *наредено* Гр К П, све *осмýдена* бéше ЦТ, *íоса́дене* В/Р, *íреíра́ден* двбр Д/Л, *íреíра́дено* посебно В/Р Д/Р, од кэкó сэм *рóдена* В/Р, овде сэм *рóдена* К, све *срédено* Р/М, почéмо *увóдено* да тkáемо КД;

в) *-сѣ*, *-зд* + *ен* (в. и т. 233):

зайúсѣне ливáде Г, *исѣ́сѣн* Р/П, *корѣ́сѣно* Г, у цр́кву су *крсѣ́на* ЦТ, сва *крсѣ́на* П, такó *найúсѣ́на* ма́јка Р/М, де́ца *некрсѣ́на* остáла ЦТ, све *ожалóсѣно* Ј, *íочѣ́сѣно* КД, ливáде *íсѣ́не* Р/М, *рачѣ́сѣно* ДП;

нѣ́ва обра́дена КД, *набра́дена* ДП/К;

г) *с*, *з* + *ен* (в. и т. 233):

дру́га девóјка *исѣ́рсена* ЦТ, сéно *накóсено* В/О, од тој *нóсено* Г, вúте *нóсене* П;

сéно *вóзено* на сáне В/Р, бра́шно до́вóзено П, на пúт *íреíáзено* Б, све *íревéзено* КД;

д) *л*, *н* + *ен* (в. и т. 233):

тóј *баíáлено* све Д, *досéлени* Д/Р, *зайáлена* Д/Л, пúно су љúди *изу́йáлени* ЦТ, по́сле *одсéлени* Б, *сéлени* су на с́илу Бт.

Записали смо и неколико примера у којима је извршено јо-товање. Очигледно је да су примљени из књижевног језика (в. и т. 233): тад *íрађени* опэнци Р/М, *íреíрађена* Власíна ЦТ, овде сэм *рóђена* КД.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

436. Сем облика *бѣвши/бѣвша/бѣвшо*, у служби придева, нема других примера: за *бѣвшу* Југослáвију ДП/К, *бѣвши* кмёт ДП, *бѣвши* мýж, служѣл у *бѣвшу* вóјску ДП/К. Исти примери се наводе и за ширу територију.⁴⁸⁰

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

437. Овај је облик у честој употреби. Без обзира на то од које се основе гради (презентске или инфинитивне) има наставак *-ећи/-ечи*. Ово се потпуно слаже са Белићевом констатацијом.⁴⁸¹

Овде дајемо део записане грађе:

480 НБАП 203.

481 АБДиј 581. Види и НБББП 86 и ЉЪГЛ 88.

а) *-ећи*: ицрцамо *дизаећи* КД, пропадамо *држаећи* В/Р П, она пројде *кукаећи* ЦТ, од брашно *месеећи* ЦТ, *йишйаећи* ЦТ, расклапу *свираећи* ЦТ, пропадаше *сйремаећи* ЦТ;

б) *-ечи*: дотерају га *би(ј)е(ј)ечи* В/С, *идеечи* В/Р П, да се убијеш *једеечи* лѣб Гр, *носеечи* П, *орашеечи* (говорећи) В/Р П, *йадајечи* П, *йрчаечи* В/Р К.

НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛИМА

438. У говору ЦТВ, многи се глаголи семантички, морфолошки и фонетски разликују од истих глагола у књижевном језику. Неки од њих мењају своје основе по којима граде облике (подела према М. Стевановићу). Оваква одступања већ су регистрована у радовима Н. Богдановића, Љ. Ђирића, Б. Митровића, Ј. Динића, Н. Живковића, Д. Златковића.⁴⁸² Тако сада постоји могућност да се прати простирање појединих глаголских лексема на ширем простору.

С обзиром на то да не постоји инфинитив, за полазни облик користимо 3. лице јд. презента.⁴⁸³

439. Према несвршеном *ва́йа* (хвата), стоји: *ва́йи* (ухвати).⁴⁸⁴

440. Глаголи: *вика* (зове),⁴⁸⁵ *диза*, *иска*, *ле́а*, *йродава*, *сйиза* (достиге), граде презент од инфинитивне основе:

викам, *викамо*; *дизам*, *дизамо*; *иска́м*, *иска́мо*; *ле́ам*, *ле́амо*; (са значењем: лежим), *йродавам*, *сйизам* итд. (в. и т. 393), а тако и

импф.: *викао*, *викамо*; *дизао*, *дизамо* итд.;

импр.: *викај*, *искај*, *дизај*, *ле́ај*, *йродавај*, *сйизај*.

Овако и свршени *избе́а* (побегне): през. *избе́амо* Р/М; аор. *избе́аше* Р/М.

441. Са значењем „*вече* - *везује*“, овде је: *врже* - *врзује*;⁴⁸⁶

т. прид.: *врзан* - *врзуван*;

импр.: *вржи́*, *врже́ше*, несвр. *врзу́ј*, *врзу́йше*.

Овако и: *заврже*, *изврже*, *йреврже*.

442. Са значењем „*враши* - *враћа*“, овде је: *врне* - *врша*;⁴⁸⁷ т. прид.: *врнуш* - *вршан*. Неочекивано, чули смо: *врћа* говѣда В/О ЦТ.

443. Са значењем „*баци* - *баца*“, овде је: *врљи* - *врља*.⁴⁸⁸

482 НБББП; ЉЋГЛ; НБАП; БМРеч; ЈДРеч; МЗРеч; ДЗПослов.

483 НБББП 78; НБАП 182.

484 НЖРеч 14; ЈДРеч 34.

485 АБДј (регистар). Сва су примери са јужноморавског терена. Види и БМРеч.

486 АБДј 131; НБББП 96; ЉЋГЛ 93; НЖРеч 52; ЈДРеч 98.

487 АБДј (регистар); НЖРеч 17; ЈДРеч 42.

444. Са значењем „*тош*ови“, овде је: *тошви* (јело).
445. Са значењем „*шера*“ и сл. овде је: *кара*; *докара*, *ѿрекара*, *укара*, с тим што је презент: *карам*, *караш*, *карамо*, али: *докарује*, *искарује*, *ѿрекарује*, *укарује* итд.
446. Са значењем „*долази*“ овде је: *добди*; импр.: *доодѣше*; скоро да се ретко чују облици: *долази*, *одлази*; сврш.: *дојде* (као и: *зајде*, *најде*, *пројде*); импр.: *дојдѣ* - *дојдѣше*.⁴⁸⁹
447. Према чује стоји: *не дочува*.
448. У употреби је: *дава*, *додáva*, *ѿродáva*, као и: *завѣва* (пре-вија ране), *навѣва*, *ѿовѣва*.⁴⁹⁰
449. Са значењем „*позајми*“ овде је: *зајмем*, *зајмеш*, *зајме*; *зајмемо*, *зајмѣше*, *зајму* П; импр.: *зајмѣ* - *зајмѣше*.
450. Са значењем „*заборави*“ овде је *замѣшне*: *мбж* нешто *замѣшнем* Б, *замѣшнѣл* ДР; *замѣшнѣш* Б; импр.: *замѣшнѣ* - *замѣшнѣше*.
451. Са значењем „*скуп*и“ - „*скупља*“ овде је: *зберѣ* - *збѣра*: през.: *збѣрамо се* В/Р, *збѣрау се* В/О; импф.: *збѣраѣмо се* В/О; р. прид.: *збирáл* В/О; т. прид.: *збѣран*; импр.: *збѣрај* Бт.
452. Глагол *дира* овде има презент: *дѣрим*, *дѣриш*, *дѣри*; *дѣримо*, *дѣрише*, *дѣре* ДП/К; тако и: *свѣрим*, *свѣриш*, *свѣри*.⁴⁹¹
Карта бр. 24.
453. Глаголи *знаје* (зна), *зрѣје* (зри),⁴⁹² *иѿраје* (игра), *шкáје* (тка), *смеје* (сме), *умеје* (уме) имају облике по IV врсти: *знајем*, *знајеш*, *знајемо*; *не знаје*;
импф.: *знајео*, *знајеше*; мн. *знајешемо*;
овако и: *беснеје*, (*о*)*сѣшарѣје*, *ѿусѣје*, *скуѣје*.
454. Са значењем „*љушти*“, овде је: *лѣи*; р. прид.: *лѣиѣл*, т. прид.: *лѣиен*; импр.: *лѣи* - *лѣише*.
455. Са значењем „*мења*“, овде је: *мењава*; през.: *мењавам*, *мењаваш*, *мењава*; *мењавамо*, *мењаваше*, *мењавају*.
456. Са значењем „*навири*“, *нагвири*“, овде је: *наспне*; р. прид.: *наспнѣл*; импр.: *наспнѣ* - *наспнѣше*.

488 А БДј (регистар): НЖРеч 17; ЈДРеч 42.

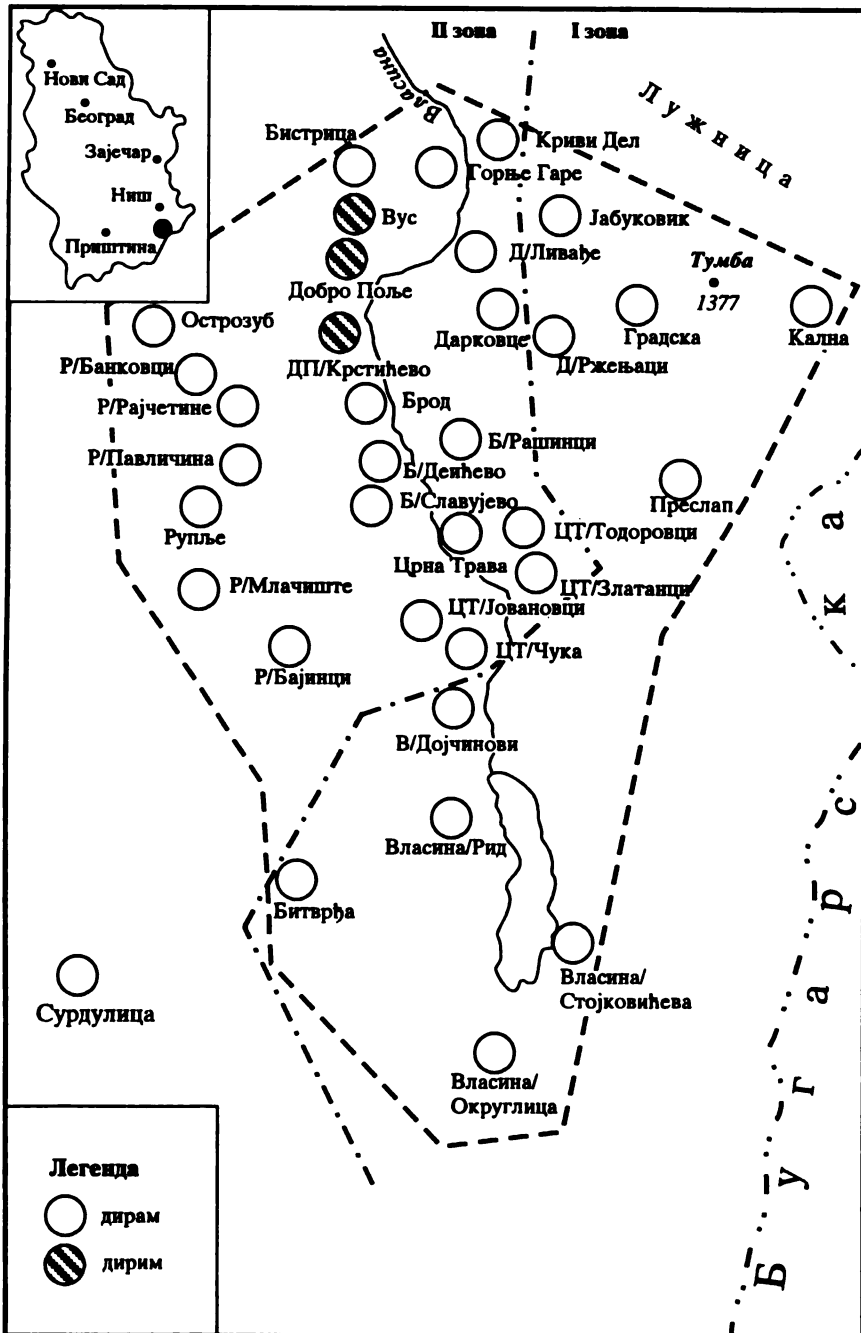
489 НБББП 91; НЖРеч 29; ЈДРеч 63.

490 НЖРеч. Овде се даје друго тумачење.

491 А БДј 532,533. А. Белић за овај глагол даје друго значење (=оставља траг). Иста значења, као Белићева, налазимо и код Н. Живковића и Ј. Динића.

492 А БДј 131; НБББП 96; ЉЋГЛ 93; НЖРеч 52; ЈДРеч 98.

Карта бр. 24

457. Са значењем „стави“, „надене“, овде је: *наї̄шне*; р. прид.: *наї̄нӯл*; т. прид.: *наї̄нӯш*; импр.: *наї̄нӣ* - *наї̄не̄ше*.

Овако и: *наме̄шне*.

458. Глагол „обећа“ значи: пристане на удају за негде или за некога: ја се *обећа́* (пристадох) Г.

459. Са значењем „омасти, омрси“ (се), овде је: *обла̄жи* (се); 3. л. пл. през.: *обла̄жу* В/Р ЦТ; а тако и *бла̄жно* (масно, мрсно).

460. Са значењем „прича, разговара“, овде је: *ора̄ши*, аор.: *ора̄шӣ*, *ора̄шӣмо*; импр.: *ора̄шӣ* - *ора̄ше̄ше*; г. прил. сад.: *ора̄ше̄ећи/ора̄ше̄ечи* К П; *ора̄ша́* (разговор, садржај разговора), *ора̄ше̄ње* (причање, разговор).

461. Са значењем „проба“ (јело), овде је: *обӯђе*.

462. Са значењем „обиђе, посети“, овде је: *ѡообӯде*.

463. Са значењем „прескаче“, овде је: *ѡрерӯѡа*; *ѡрерӯѡам*, *ѡрерӯѡамо*; р. прид.: *ѡрерӯѡӯл*; импр.: *ѡрерӯѡај* - *ѡрерӯѡајше*.

464. Са значењем „пошаље“, овде је: *ѡра̄ши* (писмо); импр.: *ѡра̄шӣ* - *ѡра̄ше̄ше*; несвр.: *ѡрачӯје*; *ѡрачӯјем*, *ѡрачӯјемо*, *ѡрачӯју* (унуци) В/О; импр.: *ѡрачӯј* - *ѡрачӯјше*.

465. Глаголи *ѡридаде́*, *ѡрида́ва* значе: увећа, увећава (породицу и слично): да се *ѡрида́вају* људи (да се рађају деца).

466. Са значењем „прозбори“, овде је: *ѡроду́ма*: чим *ѡроду́мам* одма́ ви́че.

467. Са значењем „изнемогне“ (телесно и душевно), овде је: *ѡош̄ѡӯкне*; р. прид.: *ѡош̄ѡӯкэл* човѣк Д/Р.

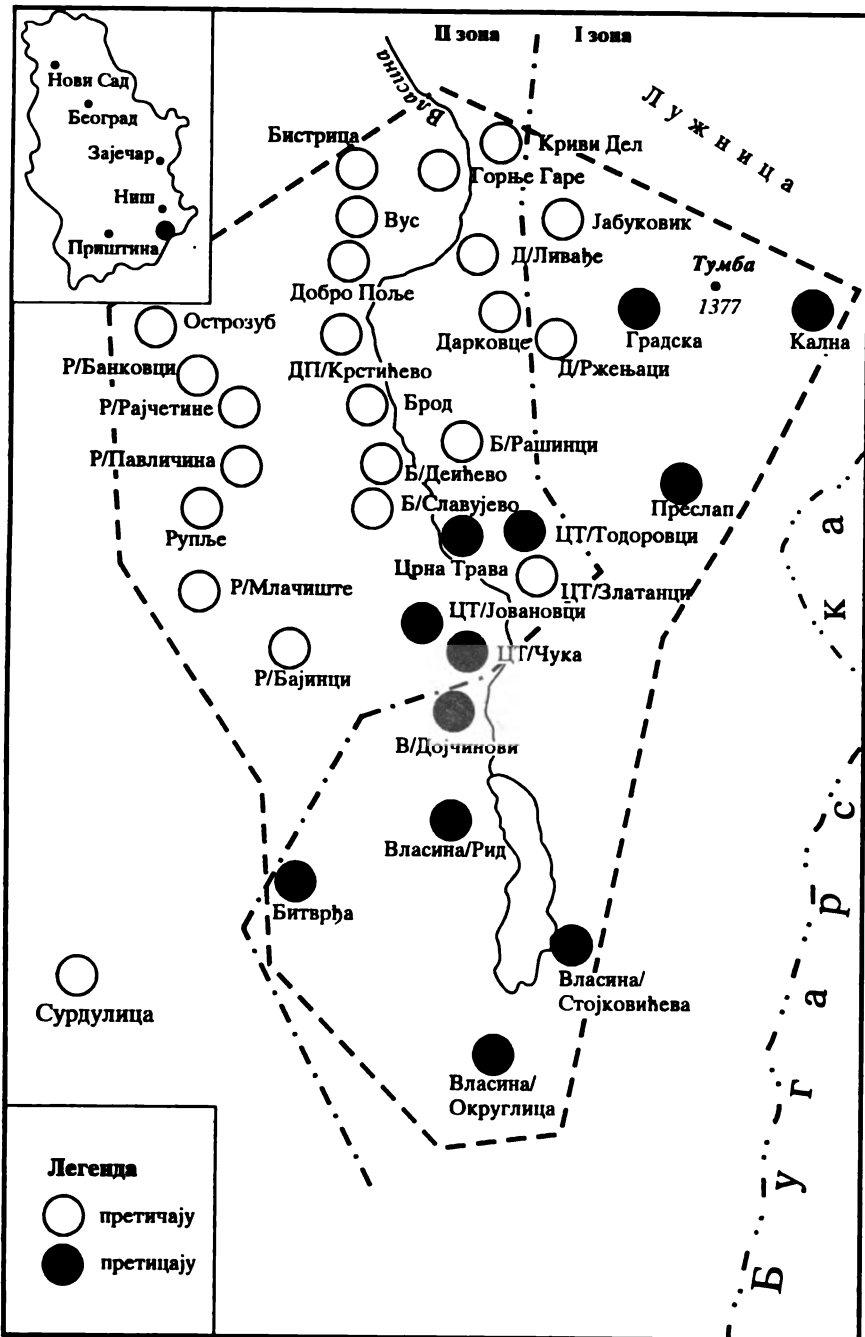
468. Према инфинитивној основи су облици презента: *замѣ̄шају* (у гбвору) Б, *но́ге о̄ѡӣцају* КД, *ѡре̄ѡӣчамо се* В/С, *ѡре̄ѡӣчају се* ЦТ, (уз аналошко ч из претходног *ѡре̄ѡичем*), *ѡрида́вају* КД, *сла̄ѡају се* (слажу се) К. Карта бр. 25.

469. Глагол *врше́*⁴⁹³ има 3. л. пл. аналошко: *врш́у*; р. прид.: *врш́ал*, *врш́али*; импр.: *врш́ӣ* - *врше̄ше*.

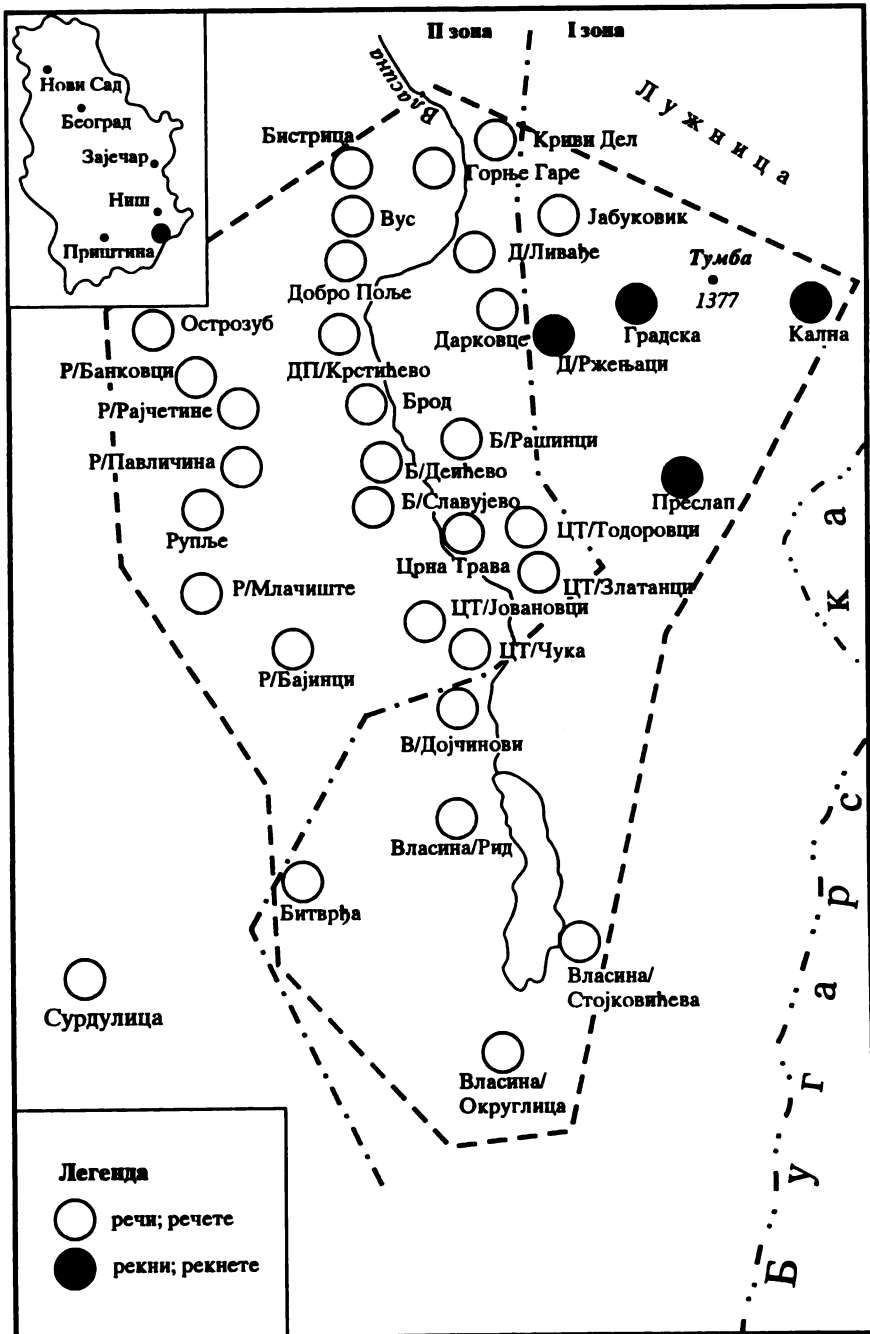
470. Глаголи: *дӣћи*, *стӣћи* уле̄ћи (стандардног језика) имају облике по III врсти: *дӣї̄нем*, *дӣї̄немо*; аор.: *дӣї̄нӯ*, *дӣї̄ну*, *дӣї̄нӯмо*; р. прид.: *дӣї̄нӯл*; импр.: *дӣї̄ни* - *дӣї̄не̄ше*; постоји и р. придев: *дӣї̄эл*, *с̄ѡӣї̄эл*.

Од глагола *изле̄не/изле̄зне* аорист је: *изле̄зо*, *изле̄зе*, *изле̄зомо*; р. прид.: *изле̄зал*; импр.: *изле̄зни* - *изле̄зне̄ше*. Овако је и: *сле̄зне* (сиђе), *уле̄зне* (уђе).

Карта бр. 25

Карта бр. 26

471. Глагол *речи* има облике: през.: *речѐм, речѐш, речѐ;* *речѐмо, речѐше, речу* (аналогско); аор.: *рекó, рече, рекóмо*; р. прид.: *рекъл, рекла*; импр.: *речи - речѐше*.⁴⁹⁴ Карта бр. 26.

Овако и *зашећи*: *зашечѐм* итд., као и *йодвиче* (подвикне, подвиче).⁴⁹⁵

472. Од глагола *зовѐ*, забележили смо 3. л. през. мн. *зовѐју* га П; р. прид.: *кэкó се зовáл* Ј.

473. Глаголи *зарича, нарича, обрича* (обећава, намењује) имају облике по V врсти: *заричам, заричамо*; аор.: *заричá, заричáмо*.

Овако и *шужавља*: *шужављам, шужављамо*.

474. Познато је: *йојѐм, йојѐш, йојѐ; йојѐмо*; аор.: *йојá, йојáмо*; р. прид.: *йојáл*; импр.: *йóј - йóјше*.

475. Глагол *ошйде* има аорист: *ошйдо/ошó, ошйде, ошйде;* *ошйдомо/ошóмо, ошйдоште/ошóште, ошйдоше/ошóше*; р. прид.: *ошйшъл/ошъл*.

476. Глагол *узне* (узме) има аорист: *узó, úзе, úзе; узóмо, узóште, узóше*; р. прид.: *узéл*; импр.: *узнú - узнѐше*.

477. Глагол *може* има аорист: *моíá (не моíá), моíá; моíáмо, моíáше*; р. прид.: *моíъл*.

478. По IV врсти су облици презента код глагола: *бележи, йише* и гласе: *бележýје, бележýју; исйрачýје, йисýје, йишýје, йишýје, йлачýје* (плаћа), *йосийýје, санýје/сањýје, сшуйýје, целивýје*.

479. Глаголи на *-овайи, -ивайи*, (стандардног језика) имају облике на *-ува-*: р. прид.: *йошшувáл, бележувáл, казувáл, насийувáл, йишувáл, йисувáл, сийувáл, размрсувáл*.

480. Овако и: *вицýва* (вића): *вицýвам. вицýва; вицýвамо, вицýваше, вицýвају* Д/Р; импф.: *вицывá, вицывáмо, вицывáште*; р. прид.: *вицувáл*; импр. *виц - вицше* П. Карта бр. 29.⁴⁹⁶

481. Облици: *мећау* се јáја Д, *ýвек йраћају* Р/М, *обрћају* ЦТ; *найрѐђују* В/Р, *скићају* ЦТ, не *йушћају* ги ВО, не *йушћу* ги Бт, *унишћују* Р, нису обични у овом крају, али је питање одакле су унесени (можда преко печалбарења) јер нису карактеристични ни околним говорима (сем Алексиначког Поморавља и неким другим говорима).⁴⁹⁷

494 ЉБГЛ 97.

495 АБДлј (регистар, 678 и 707).

496 АБДлј (регистар 681). Сви су примери са тимочко-лужничког терена; НЖРеч 15; ЈДРеч 38.

497 НБАП 208. Н. Богдановић наводи више оваквих примера. Види и ДЈТрст 131.

482. Глагол *дари* (дарива)⁴⁹⁸ има облике: през.: *дарим, дариш, дари; даримо, дарише, дару* Б; импр.: *дарí - дарéше*; р. прид.: *дарíл*; т. прид.: *дарен*.

483. *О^днемоїне* (онемоћа) има облике: през.: *о^днемоїнем, о^днемоїнемо, о^днемоїну*; р. прид.: *о^днемоїл* Р/М.

484. *Скуїи* (поскупљује) чује се као: през.: *скуїи - скуїу* П ЦТ.

485. *Сцейи* (повреди, расцепи, расече): през.: *сцейим, сцейиш, сцейи; сцейимо, сцейише, сцейу*; аор.: *сцейí, сцейи, сцейи*; импр.: *сцейú - сцейéше*; р. прид.: *сцейíл*; т. прид.: *сцейен* ЦТ.

486. Глагол *умре* има облике:⁴⁹⁹ аор.: *умрэ* (1. и сва лица јд.) на целом простору: *умрэмо, умрэше, умрэше* Б В/Р Г К ЦТ, а ређе и облике: *умр* Б В/Р; р. прид.: *умрэл/умрл* В/Р.

487. За глагол *шреба* записали смо следеће облике: не *шребем* Р/П, не *шребеш* ми КД, *шребе* ми КД, *шребе* се женá рани Р/М, *шребе* да рúча Ј ЦТ, *кум шребе* КД, *шребе* се тúри ДП, што *шребе* В/Р, *шребе* се мрэ Д, имање *шребе* ЦТ, колкó *шребу* КД, тој *шребу* милијарде ЦТ. Примери показују да су се, поред других, уопштила два облика: *шребе* (3. л. јд.) и *шребу* (3. л. мн.). На ово уопштавање вероватно је утицало прилошко значење *иошребно је*.

488. Уместо облика *жање* чују се облици:⁵⁰⁰ през.: *жњем, жњеш, жње; жњемо, жњеше, жњу* В/Р ЦТ; *ожњемо* ЦТ; р. прид.: *жэл* В/Р; т. прид.: *йбжейш, йбжейшо* ЦТ; импр.: *жњи* К.

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

489. У говору ЦТВ постоје прилози као и у околним говорима ове зоне.⁵⁰¹ Уз основне облике често се лепе партикуле и тако ствара утисак као да је реч о новим и необичним облицима. О партикулама се говори нешто ниже.

И овде је порекло прилога различито. Многи представљају окамењене падежне облике променљивих речи, употребљени самостално или у скупу са другим речима.⁵⁰²

498 НЖРеч 26.

499 НБББП 93.

500 ЉЋГЛ 93.

501 АБДјј 465-471; НБББП 98, АП 213; НЖРеч 183; ЈДРеч.

502 АБДјј 465-471; АП-ЗС Лексикон 384.

а) окамењени падежни облици именица (*вечером, зиме, ју-
шром, кулуком, лешје, најоље, наземе, наруке, назор, оцушра, ре-
дом, силом, улейшо, ујесен*);

б) заменице (овамо, овде, онам, онолко, тако, такој, тэг, сэг/саг);⁵⁰³

в) прилози придевског порекла (по *власинци* орати, понаша се *цигански/циганци*, не орати *љуцки/љуци*, *добро, друјојече, лошо, њоубаво*);

г) сложени, комбиновани (*најор, надол, одовде, одонд, одоздоле, одошле, јушрос, сушрадэн, унакрс*);

д) прилози до бројева (од *једнуш, једноман, одједнуш, од ѡрвин, шойрв*);

ђ) страног порекла (*алис, Ѳоца/коца, јаваш(лици), бађав(а), сэл, шэмэн*).

490. Све забележене примере разврстали смо на прилоге за: место, време, начин, количину и прилошке изразе.⁵⁰⁴

491. Прилози за место:

овде: *овде* ји чекали П Р/М ЦТ, *овде* близу Б, *овде* је дошла ЦТ, не сэл *овде* ЦТ;

овдева К П, *овдева* дом В/Р, *овдева* ми ѡзгоре П;

овдека В/Р Д/Р КД Р/М, *овдека* мучим Б, беше *овдека* ЦТ.

Партикула *-ка* често се јавља и у другим говорима на ширем простору. Упореди примере у Херцеговини: *одвека, долека, домака, тамока*.⁵⁰⁵

Према употреби партикула *-ва* и *-ка* територија ЦТВ дели се на две зоне, карта бр. 27.

онде: *онде* уз кућу КД П, *онде* низ пут ЦТ; има *ондева* К;

шу; *шуж*; *шува*: *шу* сам дошла КД. Од основног облика *шу* изведена су још четири облика додавањем партикула *-ј*, *-ва*, *-де*, и двоструке партикуле *-де-ва*: *шуж* доле КД П Р/М ЦТ, *шуж* га нека Г, *шуж* смо вршали Д/Л, *шуж* се приетеље КД (на целом простору);

шува лежy В/Р Ј П, *шува* га ударило П, има *шува* трoшак К П (облике налазимо само у I зони, карта бр. 28);

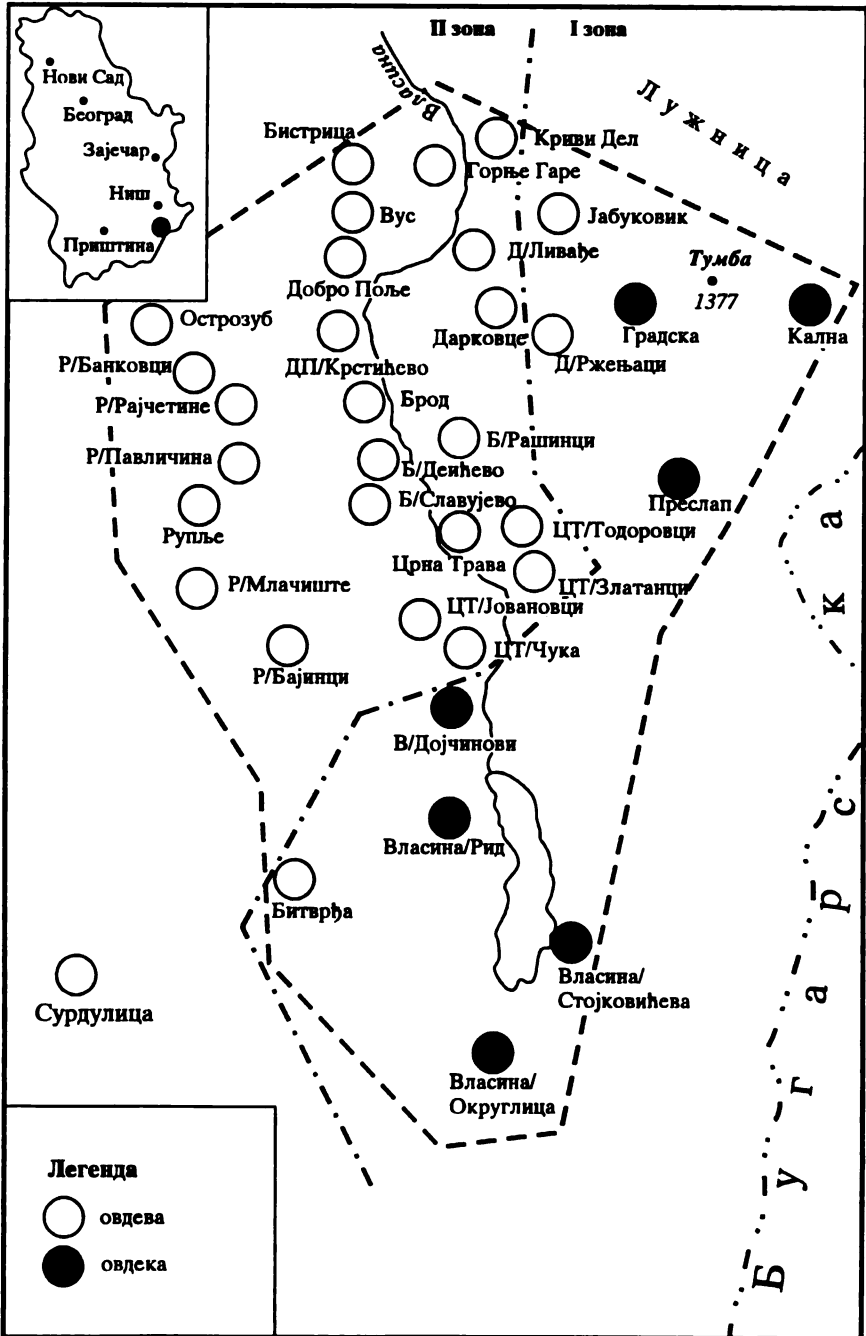
шуде је имало ДП/К Б П Р/М, *шуде* стајали ЦТ (већа је заступљеност у II зони, али се чују на целом простору, карта бр. 28);

503 АП-ЗС Лексикон 384. „Прилози типа: овамо, овамо (...) постали су од заменичких корена *ов(ај)*, *ш(ај)*, *он(ај)*.”

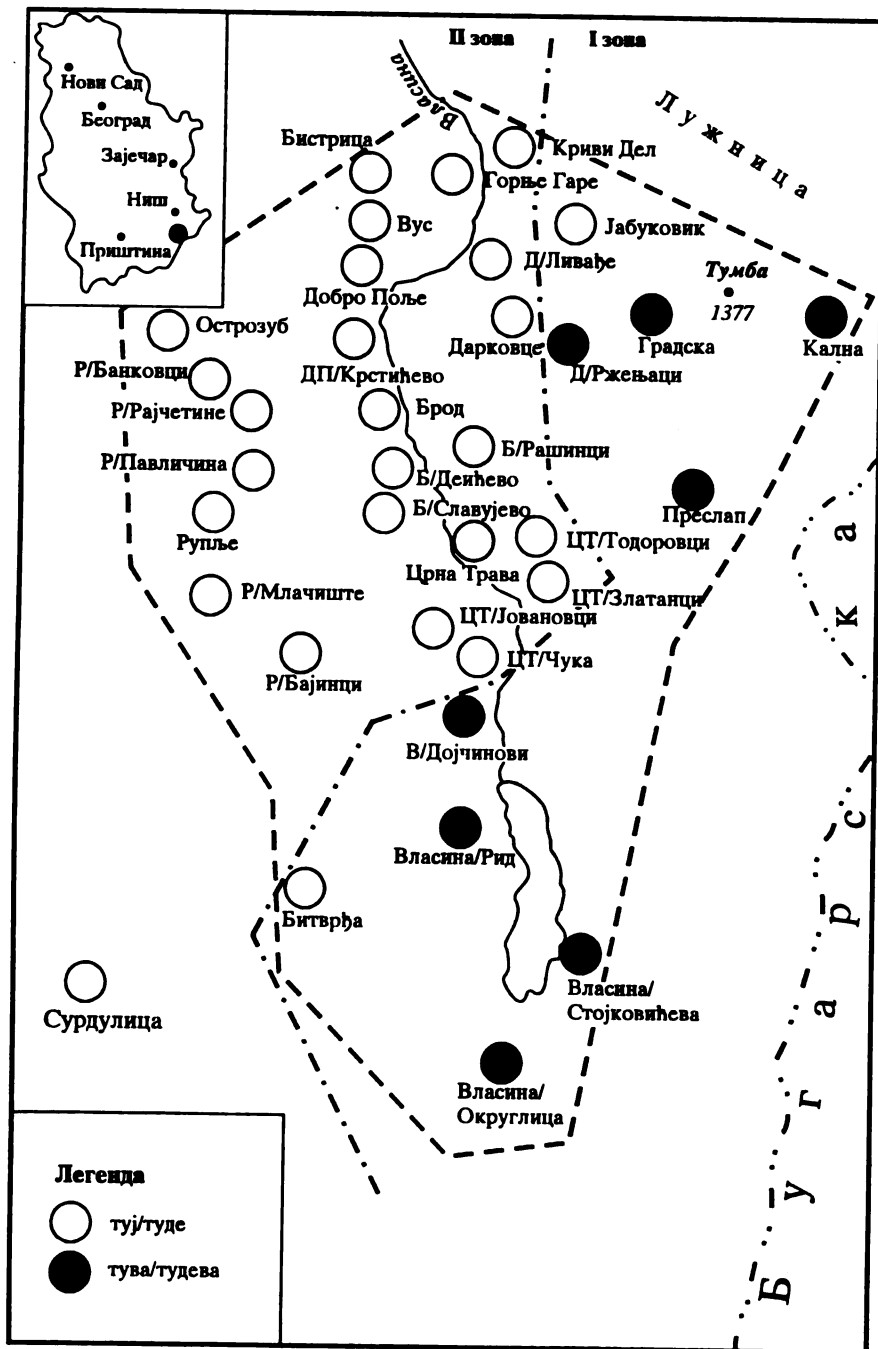
504 НБББП 98, АП 213.

505 АП ГИХ 160.

Карта бр. 27

Карта бр. 28

шудева има П, *шудева* је билó В/Р К, *шудева* смо чувáli (облике налазимо само у I зони, карта бр. 28);

овам(о): *овамо* се иде КД, *појде* се *овам* П, на *овам* се крене Б;

шамо: *шамо* седу Р/М, *шам* билó Р/М, *шам* што има Б, иде се *нашам* П;

онамо: *онам* попушта Г, *онамо* попушта Г, *онамо* што се види КД, *прéде* *онам* у страну П, *онам* су Гаџини В/Р;

јоре: *јоре* седи КД, има *јоре* у Плáну ЦТ; *најоре* се лóме КД, *најор* се иде В/О, *најзјоре* туре једн К;

назем: *вечерали* смо *назем* К КД П Р/М, *постеље* се *наземе* В/Р;

озјор: *покрију* *озјор* Ј КД ЦТ, па смо носили *озјора* Б, *озјора* донесé КД, *озјоре* слéзли В/О, *напобу́се* *озјоре* Р/М;

доле: *до́ле* *прегра́дено* В/Р, *иду* *до́ле* у *Предејане* Р/М, у *селó* *до́ле* слéзну Б;

одоздол: *одоздо́л* *изно́се* КД, *одоздо́л* туру ЦТ, *одоздо́ле* *ишли* В/Р;

унушра: *вóде* *унушра* Б, *уведу* *унушре* Г;

одовде: *óбе* су *одóвде* П, *одóвде* сам ја КД, *одовде́ва* П;

одокле: *одóкле* су онј КД, *одóкле* дошли Р/М;

одонде: *одóнде* дошла КД, *одóнде* *нема* *више* В/Р;

одошле: *одóшле* *појду* КД ЦТ, *одóшле* па *тамо* Кд, *спроведу* *гу* *одóшле* ЦТ;

одовуд: *одову́д* *добди* код нас КД, *одову́д* *нема* Д/Р К;

ошуд: *ошуд* *довели* КД, *ошуд*^{III} *све* *ишло* Р/М, *ошуд* *дошли* К;

докле: *седи* *докле* *óће* КД, *докле* *гођ* има Б;

довде: *само* *довде* *дóјде* П, *нашо* је *довде* В/С;

дошле: *дошли* смо *дошле* Р/М ЦТ, *дошле* је *негóво* Д/Л, *дошле́ка* *увати́ло* (руку) Б;

близо: *нема* *бли́зо* КД, *само* *овде* *бли́з* Р/М, то је *овде* *йо-бли́з* К;

долеко: *доле́ко* се *ишло* Б Г, *доле́ко* *но́си* *вóду* ЦТ, од нас *до́леко* П, *йо́долек* је *Прéслоп* К;

По облику се разликују прилози са значењем *íде*, *куда*:

íде: *куде́* *ће* Р/М, *неку́де* *ћеш* Р/М, *куде́* *славу* Р/М, *куде́* има *јвечер* Р/М;

куде: *куде́* *идете* КД, *куде́* да *крéнеш* ЦТ, *куде́но* *беше* КД, *куде́шо* се *ишло* К П.

Прилози састављени од негације и упитног *íде* јесу: *нема* *неíде*, *неíде* има КД, *најде* се *неíде* ЦТ, *донеíде* се *вóзе* ДП/К, *ниíде* да се *чу́је* В/Р ЦТ.

Као прилоге за место записали смо још: *далеч* (далеко) Д/Л, *надболе* има села КД П ЦТ, *најбре* Р/М, *најред*^{III} Ј, *насад* ЦТ, *најоље* П, *несу* °*вуде* ЦТ, *свуде* иде П Р/М, *узем* В/Р, сви *узоколо* КД П, *бегам* *усвеи* П, *расте* *врзээм* К.

492. Прилози за време:

кад(а), сведен на облик *кэд*: *кэд* е бил Б, не имал *кэд*^{III} ЦТ, *кэд*^{III} је живел ДП/Б, *кэд*^{III} коџа има ЦТ, (в. и т. 110);

никад(а): *никад*^{III} се не знало Р/М, *никад* не сејано В/Р.

Са значењем *некада* забележили смо и прмере: *некаіа* смо постјли П, *некаіа* се носіле К, *некаде* билó и тóј К, *некиіај* имало К;

саі/сәі: *саі*^к је лако Р/М, *са* га не брану В/Р, баба нóси и *сәі*^к Д, *сәі*^к натам КД, *сај* живи В/Р (в. и т. 103);

Према употреби прилога *шад*(а) дели се говор ЦТВ на I и II зону, карта бр. 29. Друга зона има облике:

шәі^к нће билó ЦТ, *шәі*^к нће имало ЦТ, до *шәі* блага недеља Г, *шәі* се гледало имање ДП/К, *шәі* е видел КД, *шәі*^к дојдоше Р/М.

Прва зона има облике скоро увек са партикулама:

шаіа билó В/О, *шаіај* бeше В/Р П, *шаіај* пóчне В/Р, *шаіај* смо јели лéбац П, *шеіа* неé суділа В/Р, *шеіај* се ишлó В/Р К П, *шеіаја* сэм имала П, *шиіај* је умрл П, од *шиіаја* забóле П;

дәнэс: *дәнэс* нeма луди Р/М (в. и т. 103);

јучер: *јучер* Д/Л П Р/М, *јучер* óткара В/Р;

нeкња: (заменује више прилога): *нeкња* идóмо П, *нeкња* е билó Д/Р;

јушре : *јушре* чeкам Р/М, *јушре* на прázник ДП/Б;

зајшре: *зајшре* Иліндэн П, *зајшре* прázну (празнују) К;

сушрадэн: *сушрадэн* нeма П;

јушрос: *јушрос* вeдро П, *јушрос* откупјују К;

оцушра: *оцушра* отóше В/Р Д/Р, *оцушра* замесі Р/М (в. и т. 248);

јуушру: *јуушру* свадба Р/М, *јуушро* рано се дигне Г ЦТ, *јуушру* од бсам ЦТ, *јуушру* собáјле ЦТ, *јуушру* на Ускрс Д, *најушро* П;

навечер: грeемо се *навечер* ЦТ, зберу се *навечер* В/Р П КД, *нeчэска* П, *нóһу* КД;

најреда (са значењем: пре, раније): *најред*^{III} билі дeлени Ј Р/М, *најре* билé прве Г В/О ЦТ, такóј е од *најреда* В/Р;

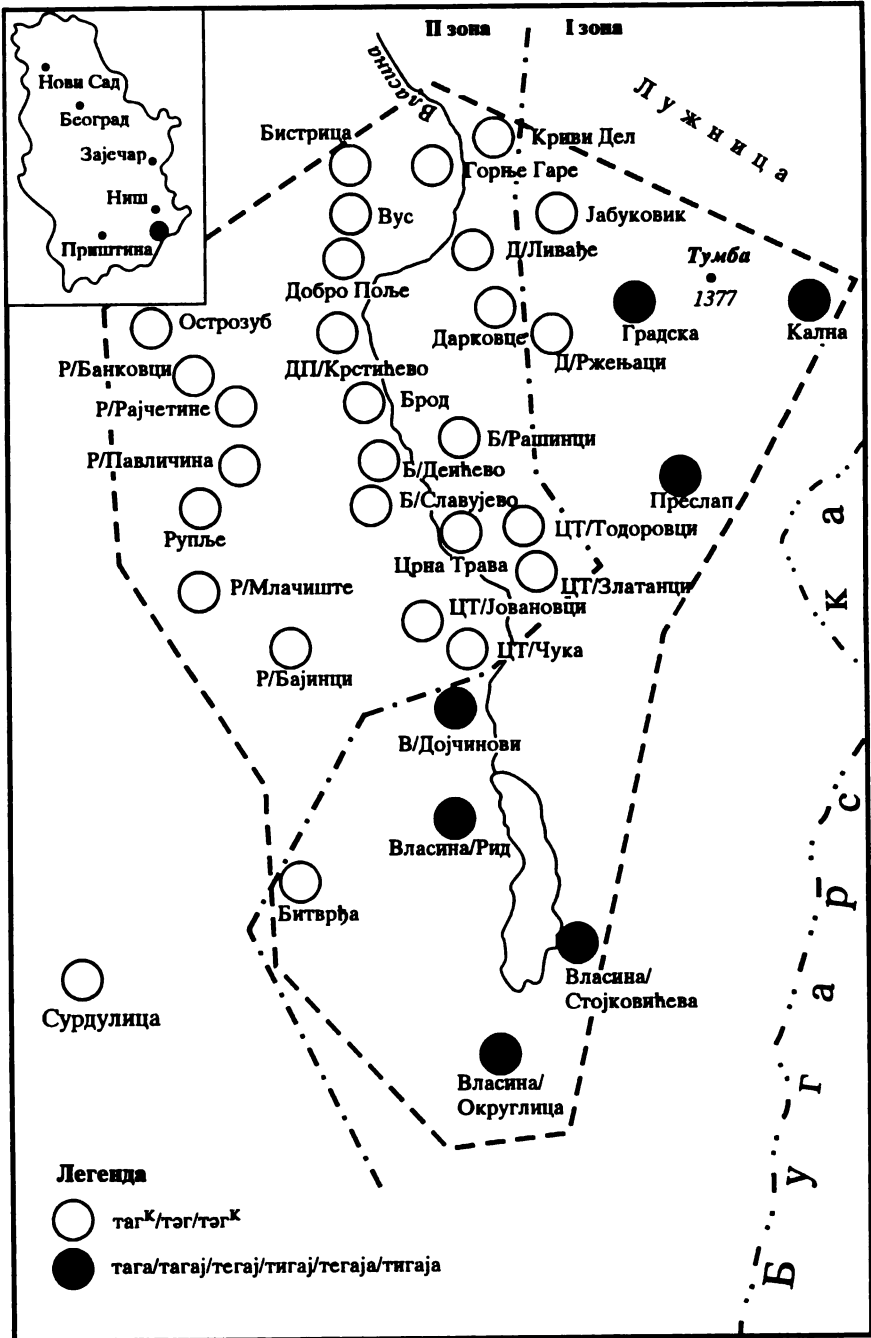
вечером: турим *вечером* Д/Л Ј, *вечером* почіња ЦТ;

увече: *увече* се врату Р/М, *увечер* В/Р Г Ј Р/М;

јушром: *јушром* не мáру Г, *јушром* музу ЦТ;

зими: *зими* се тkáло КД ЦТ, *зиме* се жениле П Р/М, *зимус* латка зимá Р/М, свадбе су *јесени* Г, *јесен* прáву П;

Карта бр. 29

одавна: *одавна* билó Б Д П ЦТ;
ѵрòлеѵи: *ѵрòлеѵи* В/Р П ЦТ, *ѵрòлеѵи* сéемо КД, *ѵрòлеѵос*
 П, *ѵѵрòлеѵ* Гр К;

синоћ/синоч: *синоћ* срéто Р/М, *синоћ* нéма Г, *синоч* пројде
 Д/Л, *синочка* тѵрн Гр П.

Као временске одредбе записали смо:

доѵòбдине КД, *додéк* се жíви П, *еднѵш* (једном) кíсело млекó
 ЦТ, *најсад* ЦТ, *најѵосле* отишéл Б, *одмá* мбра Д/Л, *ѵонéкад*^{III} Д/Р,
ѵодòцкан слéгла Гр, *ѵрíдвечер* П, *ѵоѵрв* тражи Р/М, *срédзиму* КД,
свѵноч Д/Р, *ѵноч* КД.

493. Прилози за начин:

спí *башкá* П, *рáди башкá* П, *башкá* смо чувáли ЦТ;
 не мóж *дрѵкше* ЦТ, *дрѵкше* се каже КД, *дрѵкше* радéли ДП,
 само у II зони, карта бр. 30. Прва зона најчешће има облик *дру-*
ѵојéче: све *друѵојéче* íмаше П, *друѵојéче* носíле В/Р, *друѵојéче*
 прáвене К.

јédва га угасíмо Р/М, *јédва* стíгомо П;

назóр му дáва П, *назóр* ўчи ЦТ, *назóр* тéра В/Р;

нáруке су га донéли ЦТ, нóсе *нáруке* Гр;

овáко/овáк се промíца КД, ударíло га *овáк* П, *овáка* дóјду
 В/Р П;

онакó све ишлó КД, *онакó* је имáло ЦТ;

ѵакó напѵстена Р/М, *ѵакó* остáвена ЦТ;

ѵакóј да ўмре П ЦТ, *ѵакóј* нашлí Р/М, *ѵакóј* се увóди ткањé
 КД;

ѵакá си бѵде В/Р П, пустéје *ѵекá* П ЦТ, ја велíм *ѵекá* П ЦТ,
 ја велíм *ѵикá* К;

ишлí *ѵéшки* Р/М, ишлó *ѵéшћи* В/Р;

ѵобрзo се тóпу КД, *ѵобрзo* стíгне ЦТ;

ѵолáчка нéма да прíча Д/Р, све тóј *ѵолáчка* (полако) П;

ѵóубавo мéсеше П, тэг бéше *ѵóубавo* В/Р Ј;

ѵнакрс се тѵри Кд, протѵрено *ѵнакрс* ДП/К;

Прилог *какo* јавља се у облицима: *кэкó* којá мóже Р/М, *кэкó*
 је ткáно Р/М, *кó-ѵо* (како) баталíмо П, *ка^o* (како) кѵпено Р/М.

494. Прилози за количину:

ѵоцá/коцá: *ѵоцá* је билó К П, íма *коцá* ЦТ; први облик се чује
 у првој а други у другој зони, карта бр. 31.

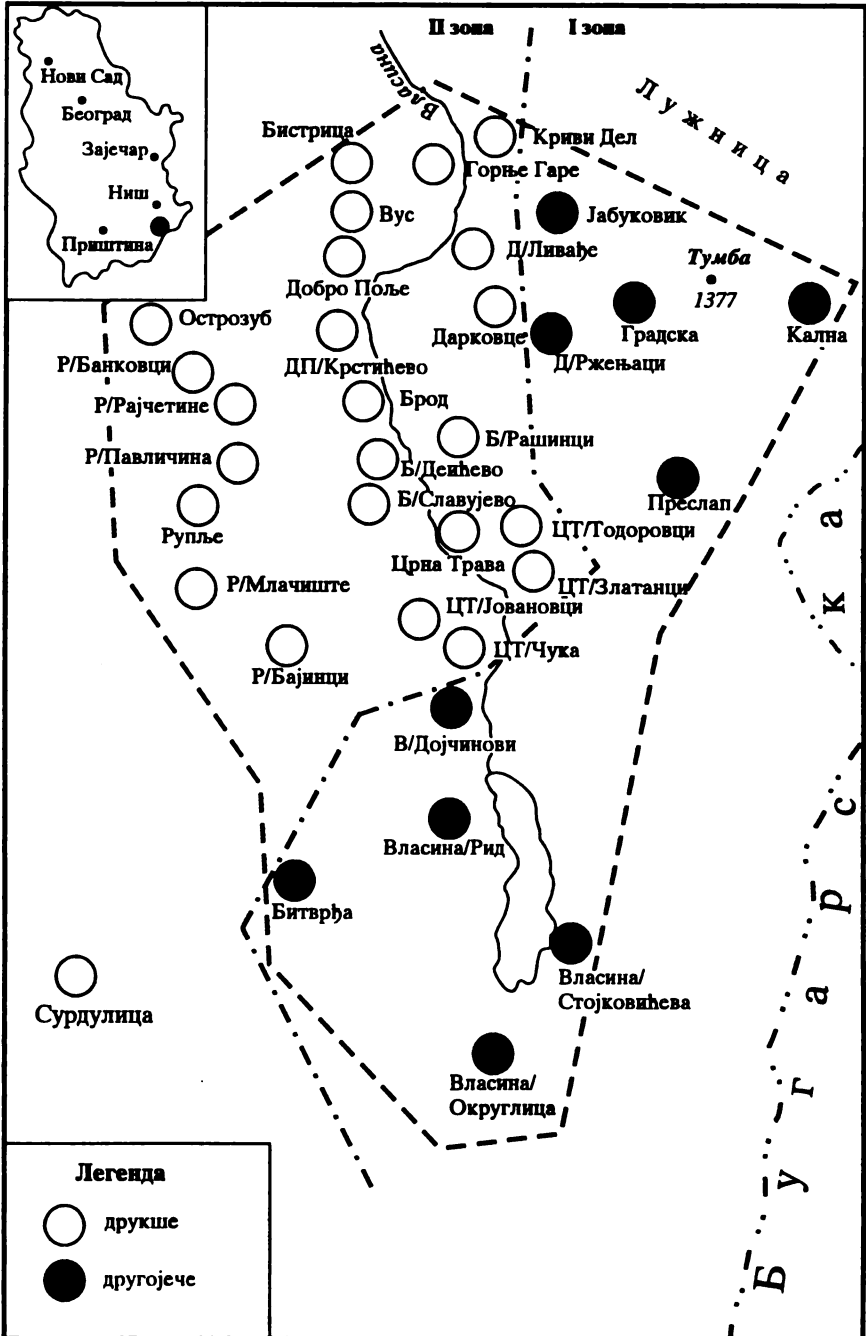
још: *јóш* се налазу Р/М, *јóш* нéма В/Р;

колкó: *колкó* да обíђемо (пробамо) ЦТ, *колкó* тéбе Д, *колкó*
 скѵпу (поскупљују) П;

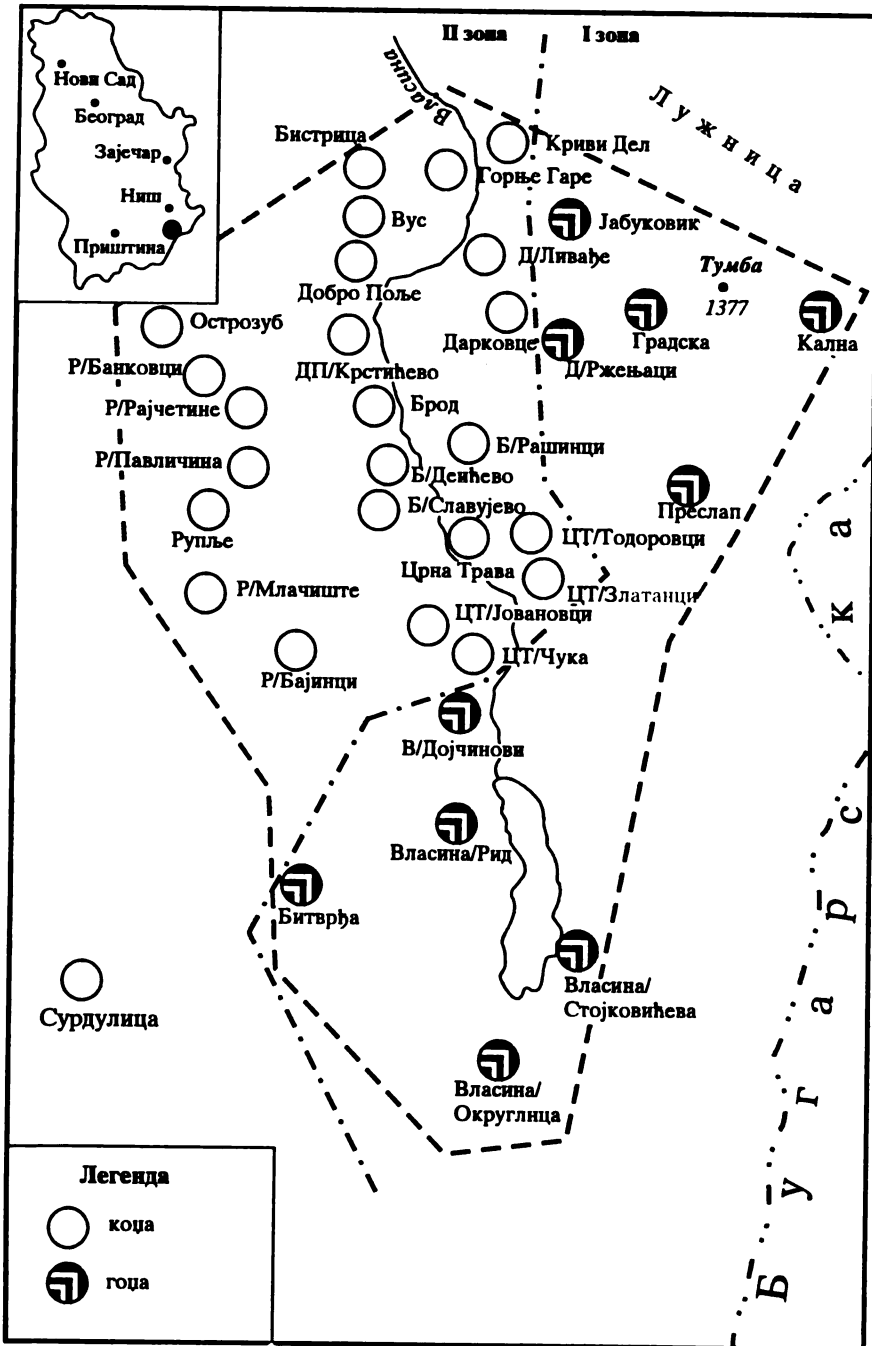
малко: *мáлко* пíју П, íмамо *мáлко* Б, *мáлко* чувáли Д/Р;

млòто: *млòто* знáм В/Р Д/Р КД, *млòто* прíчам Ј К Р/М;

Карта бр. 30

Карта бр. 31

йóвише: *йóвише* П, *йóвиш* ймају Д/Р, *йóвиш* доносе Р/М;
йомáлко: *йомáлко* рáди П, *йомáлка* йма Ј К;
йúно: йма *йúно* таквй Р/М, йма ги *йúно* ДП/К.

495. Прилошки изрази:

деси се вйше-йуш ЦТ, билó је *неколко-йуш* Р/М, *неїде-неїде* се најде ДП/К, йма сáмо *óвде-óнде* Р/М ЦТ, *йóшам-óвам* премéшта ЦТ, *нóси шáм-овáм* КД, *шакóј-шóлко* КД, *ошúд^ш-одовúд^ш* Д/Р, *шакóј-некэкó* КД;

двайуш-шрийуш ЦТ, *два-шрийуш* В/Р, *йéшес-йуш* Б, мóже да бóде *седом-осомйуш* К.

Прилози добијени од падежних синтагми (зајтре, силом) гóворе о некадашњем постојању деклинације и у овим гóворима.⁵⁰⁶

ПРЕДЛОЗИ

О предлозима и њиховој употреби опширније ће се говорити у делу о синтаксичкој служби речи. Овде наводимо само неке који су типични за ове гóворе, а нема их у књижевном језику:

врз (преко, на, поврх - на целој територији): *врз* њéга Б Г В/Р КД, тóримо *врз* снопје ДП/К К П;

крз (крóз - на целој територији): *крз* брдо, *крз* онé дýвке, *крз* ону нáтку В/Р КД К П Р/М;

куд^е (код - на целој територији): *куде* мéне остáла Р/М, *куде* мáлога сйна остáну Р/М, *куде* Панталé стáнује В/Р Р/М, *куд^е* Ацину кýћу Р/М, *куде* њи се чува В/Р П, *куд* лекáри Д/Р;

йрекај (поред, покрај): пројде *йрекај* нáс КД, иди и ти *йрекај* човéци В/Р Д/Р, све *йрекај* пýт поставено ЦТ, нéма кýће *йрекај* јéзеро В/С;

йри (уз - на целом простору): *йри* дóктура П, *йри* крéвет Р/М, борáви *йри* óвце Ј;

кэм (према - на целом простору): йде *кэм* њéга К П, обрне *кэм* њéга ДП/К Р/М, појди *кэм* мéне В/Р;

сэс (са - на целом простору): *сэс* њи работйли ЦТ, *сэс* децá работйла Б ДП/К, не се сружйл (посвађао) *сэс* комшйје П.

Ни овде нема оних предлога које не наводе Н. Богдановић, Љ. Ђирић, В. Стевановић, Ј. Михајловић.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ АБДнј 465-471.

⁵⁰⁷ НБББП 100, АП 219; ВСЦГ 199; ЈМЛГ 55; ЉЊГЛ 102.

ВЕЗНИЦИ

497. О везницима ће више речи бити у т. 508-511. Овде напомињемо само то да је велика фреквенција везника *ѡа*, и да он понекад поприма и друге функције.

УЗВИЦИ

498. Према облицима и функцији узвици се у говору ЦТВ не разликују од стања ове врсте речи у суседним говорима.⁵⁰⁸ Они се најчешће користе за дозивање, изражавање расположења, подражавање звукова и шума (ономатопеја) и вабљење животиња.

а) Дозивање (на целом простору): *ѓј/ѓј*, о: *о Сѓнђе П*, *ѓј*, Милѓне Д/Л; а може се изражавати незадовољство и негодовање: *ѓј*, не мбже такбј В/Р, *о*, кѓкб мѓслиш ЦТ;

Одазивање: *ѓј/ѓј, ѓј/ѓј*: *ѓј*, чѓјем В/Р ДП/Б К, *ѓј*, еве ме П;

б) Подражавање гласова у природи: *ау*, *ву бам*, *баѡ*, *буѡ*, *кр*, *крц*, *ѡљас*, *ѡљес*, *ѡљис*, *уу*, *фију*, *цију*, *зу*;

в) Изражавање расположења: *јао*, *куку*, *леле*, *ау*, *ее*;

г) Вабљење и терање животиња: *мѓц*, *миц куц*, *ѡили*, *ѡудрр*, *ѡис*, *чибе*, *иш*, *ош*.⁵⁰⁹

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

499. Број и разноврсност речци у ЦТВ говору сличан је говорима из окружења. По учесталости издвајају се речце: *бѓш*, *бре*, *еве*, *ене*, *ете*, *па*.⁵¹⁰

бѓш: *бѓш* ја ѡмам КД, тбј *бѓш* најстрашно ДП/Б, не *бѓш* одмерѡла Гр, *бѓш* чу покажем В/Р (овако на целом простору);

бре: *бре*, ружѡ (грдих) Р/М, причѡ, *брѓ* КД, мѓни се, *бре* ЦТ, *ћути*, *бре* В/Р (тако на целом простору);

еве, *ене*, *ѓше*: причам ти, *еве* В/Р, *евѓ*, тѓј дбле Р/М; *енѓ*, што ти казѡ ЦТ, *енѓ*, што рѓче Г; *ѓше*, жѡви се Б Д/Р, *ѓше*, такбј В/Р П;

ма: *ма*, рѓније не имѡло Р/М, *ма*, не причѡј Г, *ма*, кѓквб причаш П;

ѡа: *ѡа*, тѓва ѡма П, *ѡа*, нѓма овдѓ, *ѡа*, такб се кѓже ЦТ;

дек(а): *дѓка*, стѓра сѓм П, *дѓка*, билб је Бт (тако на целом простору);

508 НБАП 220.

509 НБАП 221. Н. Богдановић даје шири попис оваквих узвика.

510 НБББП 101, АП 221, 222.

додек: *додэк*, че буде Бт, *додэк*, дојдбоше оні К;

еїа: *еїа* најде П, *еїа* се не деси, *еїа* буде добрo, *еїа* не буде ДП/К;

ич: *ич* ме не брїга В/Р, нѣма *ич* ЦТ, *ич* не брїнем КД (тако на целом простору); ова речца носи прилошко значење и може да се искаже прилогом *нимало*;

оно: *оно* дoле влачара КД, *оно*, чўје се такoј ДП/К;

сал: *сал* такo бeше В/О, *сал* такa да буде П, *сал* тoј да не буде Б.

Чују се и уобичајене речце: *већим/вечим*, *дабоме*, *јок*, *јес*, *кобајати*, *свакако*.

Честа је и партикула *на*: *на* ти, *на* ви (на целом простору) са значењем *изволи*, *држи*, *узми*.

500. Овде су партикуле у честој употреби.⁵¹¹ Јављају се код придевских заменица и прилога у варијантама од једногласних, једносложних и двосложних.⁵¹²

а) Једногласне, неслоговане (без вокала):

-ј: *кoј*, *кyј*, *нiкoј*, *некoј*, *онaј*, *онeј*, *шaј*, *шеј*, *шoј*, *шакoј*, *шyј*, *сaј* (в. и т. 491);

-в: *шoв*, *шyв* (в. и т. 491);

-к: *овдeк*, *ондeк* (в. и т. 491);

-р: *озiор* (в. и т. 491);

б) Једносложне:

-ја: *овaја*, *овeја*, *овyја*, *овија*, *никоја*, *шaја*, *шија*, *шеја*, *шаквија* (в. и т. 491), карта бр. 32;

-јо: *никојо*;

-ва: *овдeва*, *онaва*, *онoва*, *шаквова*, *шyва*, *шудeва* (в. и т. 491), карта бр. 32;

-ка: *овдeка*, *ондeка*;

-ре: *озiоре*, *одозiоре* (в. и т. 491);

-ај: *шaиaј*, *шеиaј*, *шииaј*, *некиiај* (в. и т. 491);

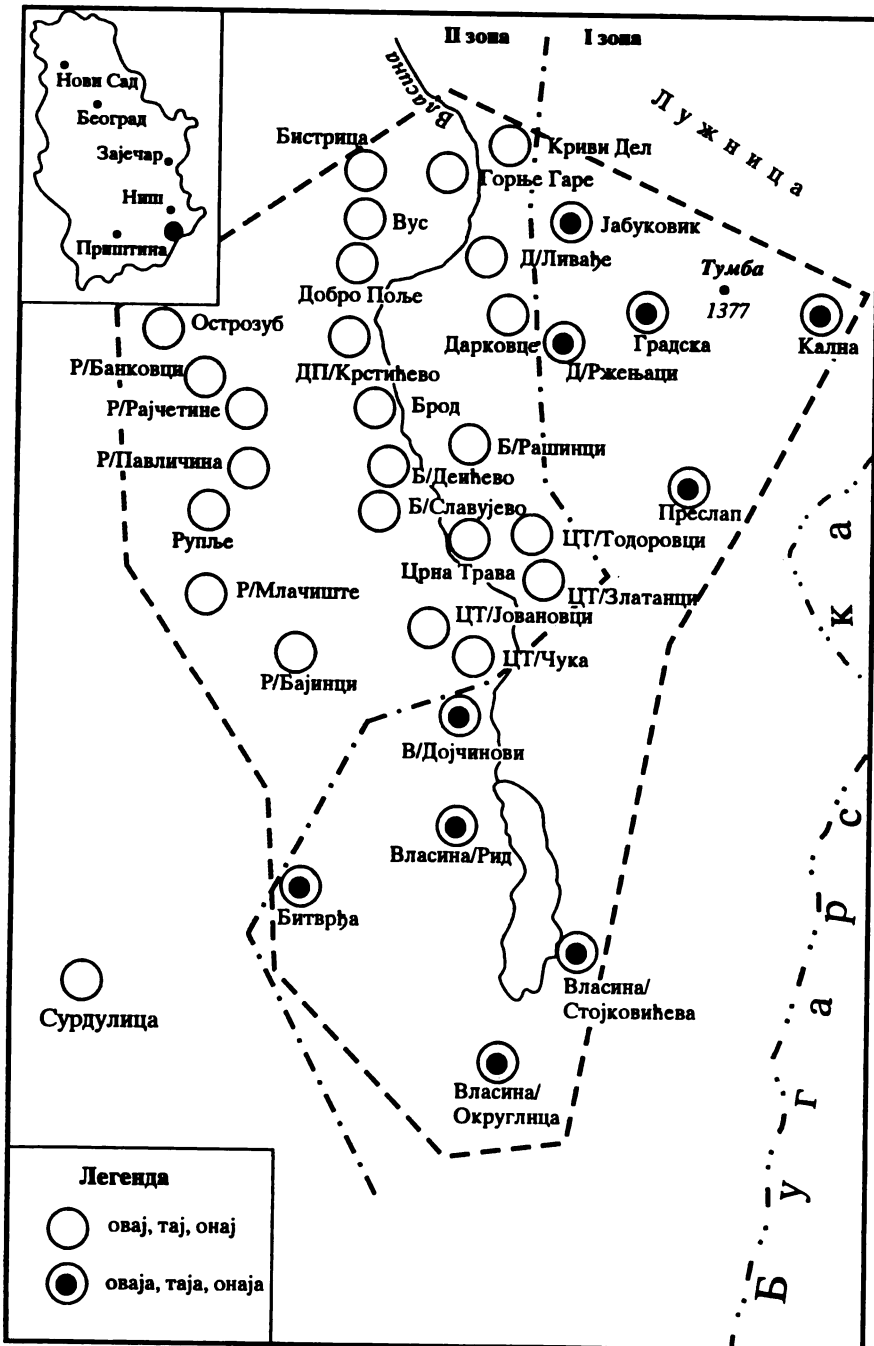
в) Двосложне:

-аја: *шеиaја*, *шииaја* (в. и т. 491).

511 АБДиј 470; НБББП 101; АП 223; НЖРеч 182-183; ЈДРеч.

512 НБББП 101; АП223; НЖРеч; ЈДРеч.

Карта бр. 32

ДЕО ТРЕЋИ

СИНТАКСА

1. ИЗ СИНТАКСЕ ВРСТА РЕЧИ

501. У овоме делу рада биће говора, углавном, о неким посебним функцијама појединих речи у говору ЦТВ.

502. а) Именице. Облици падежа јављају се као прилошки изрази. Такви су примери: *узиму, ујролетш, улетшо, ујесен, зíme, лéтшос, њролéтшос* на целом простору (в. и примере у т. 319-321).⁵¹³

503. б) Заменице. Код заменичких облика указујемо на ове синтаксичке функције:

а) честа је употреба еклитичког облика датива једине: *брáт ми* е бíл Ј, *дéвера ми* убíше Р/М, *лíчна кáрта ми* је билá ДП/Б, *мúж^ш ми* је погинúл Р/М, *штó ми* мúж бíл П, *мúж ми* работíл В/Р, *чёрка ми* е нáјстара П, *сíн ми* е слабуња́в В/Р, на *сýна ми* П, *унúка ми* Р/М, *човéк ми* е бíл у Бúгарско Р/П, *јетрва ми* е из Црну Трáву В/Р у служби присвојне заменице *мој*. Тако и: *он ши* (твој) је, *он му* (његов) је, *он нам* (наш) је, *он ви* (ваш) је, *он им* (њихов) је;⁵¹⁴

б) обична су удвајања личних заменица (пуних и енкитичких облика):⁵¹⁵ *мéне ме* дáдоше ЦТ, *мéне ме* стрá б, на *ши шéбе* П, ја *ши шéбе* дéл дáдém Р/М, бéлимо *ја* и *њéја* íсто КД, да *ја* вржу *њéја* ЦТ, па *íсто ја* и *њéја* навíвамо КД, да *ја* и *њéја* увáљају К, онé *ћи* íма млóго *њи* П, острижéмо *ји* и *њи* КД. На почетку исказа имамо: пуни облик + енклитички, често, а унутар исказа могућ је и обрнут ред, па и такав да се између заменица стављају и друге речи;

в) дативска енклитика *си* је у употреби и кад не значи *себи*.⁵¹⁶ девојка *си* остáне Р/П, *íма си* појáте Р/П, ја *си* га жњém К, довóзимо *си* дóма К, којí *си* íмају К, лéти *си* рáде К, мéсе *си* женé К, од óдма *си* предé К, пóсле *си* пођинúл К, тíа кúћните *си* íду К, па *си* пíју онí ДП/К, кэд *си* íма врéме КД, па *си* га зовé домаћíн КД,

513 АБДиј 255, 339, 342, 465, 470; НБАП 225.

514 НБАП 226.

515 АБДиј 400, 401; НБББП 127, 128; НБАП 226.

516 АБДиј 405; НБАП 226.

има си лѣб^п за пѣчење Р/М, имало си шнајдери Р/М, краве си чувамо Р/М, па испемо си у наћви Р/М, има си деца В/О, ја си мојѣ музѣм В/О, донесу си погаче В/О, он си побѣгне В/О, брашно си правимо В/О, онѣ си имају П, добро си бѣше П, што си ми пуштѣла П, коѣ си кога воли П, та си га крстимо П, па си кусамо П, има си повиш мѣсто КД, идемо си онако КД, мѣсимо си све В/С, онѣ си хѣту Д/Р;

г) показне заменице често се додају уз именице као појачање одређености: кудѣ њѣга горе онај шѣбер Б, па си онѣја војниѣци отидоше ДП/К, онѣ грђи шѣја лѣб П, тога мојѣта домаћина В/Р;

онѣ шѣј деѣ П, шѣј шѣкаѣ несѣм умејала П, овѣја сѣн на државно П, шѣвај овѣс сѣјемо П, по овѣја Голѣму Боѣорѣдицу П, здѣнемо онѣја шѣму КД, бѣје онај вода КД, шѣѣсѣје шѣја од бакар Р/М, овѣј корѣша плѣкана Р/М, где овѣја ѣресѣдник В/Р, шѣја ѣлавња бѣдњѣк В/Р.

504. в) придеви добијају функцију властитих именица када означавају:⁵¹⁷

микротопониме: *Доброѣљско Б, Злашѣанско ЦТ, Млѣчишко Р/М, Прѣслајско ЦТ, Црношѣравско П;*

државе: *Буѣарско Р/П, Македѣнско ЦТ, Нѣмачко В/Р.*

505. Уобичајена је појава да се бројеви јављају у функцији неодређених заменица:⁵¹⁸ *јѣдѣн чѣвѣк, јѣднѣ чѣвѣци, јѣднѣ женѣ, јѣднѣ детѣ; нијѣдѣн сѣн не бѣл, нијѣднѣ комшѣка, нијѣднѣ сѣло (в. и т. 366).*

506. Прилози се, сем уз глаголе, у служби одредбених речи чују и уз:⁵¹⁹

именице: *млѣто гѣдине прошлѣ В/Р, ѣѣца ѣвце имало Р/М, мѣлко млекѣ од ѣвце В/Р;*

придеве: *мѣло бѣлесан сѣн В/Р, он млѣто ѣран (добар) П, више дѣбар Р/М, мѣње радан он ДП/К, ѣѣвише бѣлан Д/Р;*

прилоге: *дѣма ѣѣсле изѣде невѣсту КД, ѣѣсле рѣдом целивѣје КД, ѣѣре висѣко тѣрена В/О.*

507. О функцији предлога биће више речи и примера у одељку о синтакси падежних облика.

508. Од везника често су у употреби следећи: *ѣа, шѣа (те), ни:*⁵²⁰ *ѣа напредѣмо, ѣа смѣтамо, ѣа свѣримо, ѣа се опѣре, ѣа се*

517 НБАП 227.

518 НБАП 227; НБББП 129.

519 НБАП 228.

520 НБББП 130; НБАП 229.

исуши Ј (довољно су илустративни ови примери, изречени у једној реченици од истог информатора), *ѡа*, да проштаваш П, *ѡа* си онѡја војниѡи отидѡше ДП/К; *ѡа* си онѡ заклопи Д/Р, *ѡа* смо косѡли П, *ѡа* онѡ си га дрѡа, *ѡа* га крстѡмо П; (редуцирани везник нити): није однѡл крѡвет, *ни* крѡденац, *ни* пандѡљ (черга, покривач), *ни* лѡб^п, *ни* парѡ (новац) Д/Р (оваквих примера има на целом простору).

509. Поредбени везник *као* јавља се у три облика: *као* (ретко), *кѡб* и *ко* (често): овѡј *као* сѡг КД, сѡпа *кѡб* сѡг КД, *кѡб* на машинѡ Р/М, бѡл *кѡб* тѡкничар В/О, *ко* што јучѡра П, ја си *ко* раније П, *ко* свака девојка КД.

Само једном смо чули и забележили везник *кај*: једна жена *кај* мѡне удавиѡа П. Примљен је од дела породице који живи у лесковачком крају.⁵²¹

510. Често се чује и везник *дек/дека* (=где): ја, *дек*, сѡм стѡра П, такѡј се, *дека*, каже Бт, *дека* несѡм писмена П.⁵²²

511. *Где* (прилог у служби везника) чује се само у облику *куде* у означавању релације: *куде* мѡж да жѡви П, овѡј дѡктур *куде* је Р/М, *куде* се налазу партизѡни ЦТ, *куде* да га сакриѡу ЦТ, *куде* ми је брат ЦТ, *куде* је командѡ мѡста ЦТ.⁵²³

2. ИЗ СИНТАКСЕ ПАДЕЖА

512. Сви падежни односи, сем ретких изузетака (в. тачке 316-322), изражавају се конструкцијом: предлог + општи падеж. О тим облицима в. и т. 286, 291, 297, 298, 311.

Наравно, остаје проблем како представити падежне односе. Описивање сваког односа довело би до ширења описа и раздвајања круга једног предлога и општег падежа. Могуће је да се занемари које је значење изражено (акузативно, генитивно, или неко друго), без обзира на то да ли је значење синонимно или није неком другом значењу и какву паралелу има у стандардном језику.

513. Општи падеж чини акузатив без предлога.

У реченици врши службу објекта. О ОП в. и тачке наведене у т. 512. То је општа слика и одлика говора ЦТВ, уз неколико примера:

521 НБАП 229, 231.

522 АБДиј 649. „(...) фонетски свеза представља прилог *ѡдека*. Томе се не противи и његова синтаксичка страна.“ НБАП 230. Н. Богдановић за овај везник наводи да носи значења *збоѡ ѡѡѡа*, *зѡѡ ѡѡѡа*.

523 НБАП 230. У АП постоји само облик *де*. Н. Богдановић наводи три функције: узрочну, експликативну и релативну. АБДиј 468.

нема мужа П, заклóпиш лéб В/С, нападе мужа В/О, поведе свирача́ КД, принесé ца́к В/О; ймам два́ сына П, носйли овй́ја качкéйши П, мэсимо лéбови Р/М, нóсим лиш́аџи П, здéнемо сй́бóтови ДП/К;

мэсимо бáницу (питу) П, имáли воден́ицу Р/М, убише ми де-веричну́ Р/М, навучу́ кáйу КД, вржемо лелéјћу П; они позову́ женé ЦТ, нóсе рáзне кáйе П, врзýју лелéјће В/Р, палили су кúће Р/М;

самá нóси деш́е Р/М, свáри млекó ЦТ, мучимо́ йовéдо В/Р; она́ не́ма децá П, уведéмо йовéда КД.

514. Ретки су облици ОП без предлога са значењем генитива. Такви су примери:

нема млекó више Р/М, пуно село́ младй́ћи Р/М, пи́је ўместо вóду Р/М (сви из насеља на граници са јужноморавским говором).

515. Општи падеж с предлозима изражава разне односе зависних падежа.

а) Генитивна значења:

врз: врз њéйа тýре КД, врз човéка тýре П, шу́ма паде врз мéн ДП/К, паде врз деш́е В/Р, тýре врз снóй озгбр́ Ј К (в. и т. 317),⁵²⁴

изнад: изнад́ јéзеро В/Р, изнад́ Прéслой ЦТ, изнад́ Плáну П;

исйод: мáло исйод́ Крсйи́ћеви ДП/К, исйод́ њéйóву кúћу сэм Р/М, потéгнем исйод́ њй́ ДП/К, Алeкйнци су исйод́ Сýрдулицу ЦТ, исйода́ цркву́ стáн ймају Р/М;

иза: тáмо иза́ Плáну ЦТ, иза́ Тéйошницу́ ДП/К, отóмо иза́ Сóфију́ ДП/К;

исйред: исйред́ Сáсйав́ Рéка ЦТ, онóј исйред́ кúћу П;

између: између́ Гра́цку и Кáлну Гр, између́ нáс ЦТ, између́ хош́ели В/Р;

куде (=код): куде́ Дóбро Пóље ЦТ, дојдó ја куде́ њй́ ДП/К, идó куде́ нáчелника́ ДП/К, куде́ Прочóловце́ ЦТ, куде́ ћéрку мóгу Р/М, куде́ Панш́алé йма́ стáн Р/М, напрай́ли куде́ Нй́шку Бáњу Р/М, збéремо се код́ њи В/О;⁵²⁵

куде (=око): куде́ Бойорóдицу́ П, куде́ Цýрцовдэн́ П;

йоред: туј йоред́ вáшру́ Р/М, йоред́ вóду йма́ лукá ДП/К, йоред́ йуш́ стáне ЦТ;

йреко: йреко́ Бýйарску́ ДП/К, йреко́ зй́му Р/М, прáве се йреко́ лéшо́ ДП/К, билá сэм йреко́ малé ЦТ, онó е йреко́ йру́й КД, стан доби́ли йреко́ йредузéће Р/М, йреко́ кравáјче́ КД;

524 АБДиј 653. За овај предлог А. Белић наводи да носи значење *више себе*. У говору ЦТВ има значење *йреко*. Овакво значење наводи и Н. Богдановић у ББП 109 и АП 219.

525 АБДиј 468. В. нап. 488.

йосле: *йосле Бурђовдан* КД, *йосле раїш* К;

йре: *йре Боїородицу* Р/М, *йре овај раїш* ЦТ;

око/около: *облітамо око кўһу* В/Р, *тэраш око сїшбжер* Гр, *све около језеро* В/Р;

срѣд/усрѣд: *срѣд зимў* КД, *од срѣд зимў* Гр, *срѣд шўму* ДП; *усрѣд онўј їўжву* ЦТ, *усрѣд весѣље* дојдѣ Б;

до + ОП (означавање близине и завршетка радње): *седї така до бїењ* В/О, *тўва до о́ко* П, *до вбду* дојдбомо ДП/К, *дојде до їлѣжњ* КД, *некї до Крсїшбвдњн* музў Р/М, *дошли до Москву* Д ДП/К, *бўта (гура) до некў жѣнїшїну* ДП/К;⁵²⁶

од + ОП (ограничавање времена и простора): *од шїўї вршїдбу* пбсле ДП/К, *кэд дојду од рабобшў* ДП/К, *од Дўкови* се стрижу Гр ДП/К, *од селб* на селб ДП/К, *од нїшїа*, *нїшта нѣма* ДП/К, *носїли овдѣ од кўһу* на кўһу ЦТ, *Лѣбед^Т* (село) је *од Млїчишїе* ЦТ, *од санашбрију* рѣдом ЦТ, *од Млчкашїцу* надбле ЦТ, *вїкају од кўһу* на кўһу Р/М;

од + ОП (узрок): *че се смејете од мѣне* П, *укисѣли се од квасѣц* В/Р, *нѣма живбт од њѣїа* ЦТ, *не мбж да га извїдите од їаре* П, *прїзник од їрбм* П, *ја се препїдо од шѣбе* ДП/К, *погинўл од їаршїзїни* ЦТ, *нај-пїзе од млчкў* К;

од + ОП (потїцање, порекло): *кршїмо клїсје од њїву* ДП/К, *тб све од кўма* їде КД, *од дѣвера* сїнови Р/М, *од моју шѣшкў* ЦТ, *од Турци* смо купїли ДП/К;⁵²⁷

од + ОП (материја): *тепсїја од бїкар* Р/М, *брїна од бўкове їруће* В/О, *плетѣмо од вўну* В/О, *од їсїшо жїшб* Гр, *од жїшб јўжица* К, *да најдем нештб од жїшб* ЦТ, *їсто од клїшње* Р/М, *од ора* кбра Р/М, *ткїмо од кучїна* Р/М, *сїрмица од куїўс* В/О, *спрѣма се од мѣсо* П, *донѣсоше ми од їѣшїлицїни* П, *лѣсе од шїарабе* П, *од цїревично* (кукурузно) *брїшно* КД, *скрипцї од дѣску* КД;

од + ОП (издвајање из целине): *од њї* само он *отишїл* В/Р, *од свї* најбољ ЦТ, *од сїнови* најмлад КД, *од чѣрће* она најстара П;

из + ОП (место): *из кўһу* да искбчим Р/М, *из шїуї кўһу* В/О, *из кўһу* изнѣли све ДП/К, *остїше из Бїнци* Р/П, *да га извїдите из Лескбвац* П, *дојдѣ тїј из Лескбвац* П, *Витбмира из Слївковци* ЦТ, *мўзика из Сўрдулицу* Р/М. Са значењем предлога *из* је и предлог *од* у конструкцијама: *отбше од Бїнци* Р/П, *дојдѣ тїј од Лескбвац* К;

526 НБАП 237. Оваква значења наводи Н. Богдановић за ББП 107 и АП 237.

527 Слично значење наводи Н. Богдановић у ББП 109 и АП 237.

ради + ОП (узрок): *ради* њу поносни ЦТ, мўка *ради* њѣѣа Б, све *ради* унўка Р/М;

без + ОП: *без ѿоїаче* (мн.) свадба нѣма В/О, *без свадбу* да је билб В/О, *їде без свирачи* КД;

из (=од) + ОП: донесў ти молїтву *из ѿоїа* Р/М, *из браїшанца* узб млекб Р/М.

516. б) Дативска значења

Нисмо забележили облик датива са предлогом *к(а)*.⁵²⁸ О ретким остацима старог датива без предлога в. т. 318. Дативска значења често су исказана следећим конструкцијама:

на + ОП (намена): она си *на деїше* даде В/О, кошўљу *на кўма* дадем В/О, *на кумїцу* кошўљу Р/М, *на млადу* кўпи ћїтку В/О, билї смо *на еднў Сїану* старбїже П, *на мене* се избтне П, *на момка* кошўљу КД, даду *на снашку* (невесту) В/О, *на сїшарбїку* сэм дала кошўљу Р/М, *на свѣкра* дадо Р/М, *на снау* вїкам (кажем, говорим) Р/М, родїтељи *на онбїа сїна* (нама се чини да се овде осећа и генитивно значење) КД; крбимо *на деца* КД, држале гóвор *на женѣ* ЦТ, *на женеве* дадо П, кошўље *на човѣци* дадемо П,⁵²⁹

їрема + ОП (правац): крѣнем *їрема Лѣбед*^{III} ЦТ, појдем дбле *їрема Рўїје*;

їри + ОП (све са значењем *код* + ОП, али овде и са значењем датива без предлога): да је ишлб *їри дбкїшур* П, мбже *їри* њў да їдете П, нбсимо *їри ѿоїа* В/О, привўкло се *їри шѣлифбн* Р/М.⁵³⁰

517. в) Акузативна значења

Најчешћа акузативна значења с предлогом су:⁵³¹

а) означавање места:

за + ОП: вржемо *за осїбжу* Р/М, закачи *за їлўї* ЦТ;

кроз/крз + ОП: пробїду *крз Бўїарску* ДП/К, разрїпа се *крз бвце* П, просѣїеш *крз сїшо* В/О, *крбза Сбфїју* пројдбмо ДП/К;

на + ОП: тўрај *на врїша* В/О, *на дўвар* (зид) укачимо П, сметемо *на кўї* КД, тўримо *на сваку слїву* ДП, дѣнемо *на сїббóви* В/О;

528 АБДїј 253. Уместо *к(а)* А. Белић наводи *кам*. „(...) *кам* је постало предлог у тимочко-лужничком дијалекту и означаје правац кретања, циљ, место.“ НБББП 114; ЉЋГЛ 103. Љ. Ѓирић са сличним значењем наводи предлог *комїшо* (настао од *камїшо*, који се чује на овом простору). Овај предлог нисмо чули у говору ЦТВ.

529 АБДїј 307; НБББП 116; НБАП 240.

530 АБДїј 654. „(...) *їри* има, поред обичног значења, и значење *к*, особито *код* (ређе *око*)...“; НБББП 120.

531 НБАП 241. Н. Богдановић за АП наводи слична значења предлога уз акузатив.

над + ОП: *црепуља над оћањ Р/М, турсмо над оћњишије В/О, излэзне над селó В/С;*

йод + ОП: он ме *вати йод рuku ЦТ, склонй се йод йуњу ЦТ;*

йред + ОП: дојде *йред мене К, стану йред кућу ЦТ, кроснó йред њу турй КД, стану йред Мирка ЦТ, туре йред кума В/С;*

у + ОП: турсмо *кóлци у верйје КД, турй се у кошáл В/Р, меље се у јесен КД, слабо долази у кућу П, тој се целивује у рuku ДП/К, турим у шорбу лёб ДП/К;*

(завршетак кретања): откарамо га *у болницу П, отишли у војску ДП/К, укачим се у камен ДП/К, дојдоше Бугари у селó П, змија улэзе у рују ДП/К;*

уз + ОП: укачимо *уз дувар П, прислбни уз дрвó В/Р.*

б) правац, усмереност, циљ:

за + ОП: да ни *водиш за Појóви ЦТ, йде за Предэјане Б ДП/К, старй пут за Власóшинце ЦТ;*

на + ОП: *право йду на нас ДП/К, йдемо на собóр В/Р, йдемо на рабóшу В/С;*

низ + ОП: *низ брдо спуштили ДП/К, низ двóр течé Р/М, низ йраво мéсто КД, пóјду низ йуш ДП/К;*

йод + ОП: *йду йод ладóвину Б, отидóмо йода крушку ЦТ;*

уз + ОП: *уз комйн поглéда КД, дйза главу уз óцак В/О;*

в) припајање:

йри(=уз) + ОП: *турй йри срдњи лёб Гр, сэдне йри сйáрца ДП/Б;*

уз + ОП: *уз шáј срдњи лёб Гр, уз шуй чорбу КД;*

г) време:

за + ОП: *за нáвечер рйбу спрэми В/О, за зйму спрэми сéно ЦТ;*

йод + ОП: *йод јесен се спрэми ЦТ, йод йрблеш нестáне сéно Р/О;*

у + ОП: *у јесéњину се праву свáдбе Д/Л, у йрблеш се одвóју П;*

д) намена:

за + ОП: *даду за кума КД, ја сэм за најмалоћа (најмлађег) брáта Р/М, плéвња за йовéду П, йма за кóњи ЦТ, за њéа ме дyша бóбли ЦТ, за шйја йрáзници спрэмамо П.*

518. г) Инструментална значења

Облици инструментала без предлога налазе се у окамењеним конструкцијама прилошког значења (в. т. 319). Ово потврђује и податак да смо од једног саговорника записали облике: *праве неки недéлом, неки чешвршком* (свадбе) КД. У говору ЦТВ инструмен-

тална значења, најчешће средство и друштво, исказују се предлогом *с/са/сас* и општим падежом.⁵³²

с + ОП (средство): *с врцу* се врже КД, *с ложицу* га рани П, *с лојбџу* очисти Гр, *вбзи с камион* Р/М, *умџтамо с мейлицу* КД, *с маз^с* неслан измасирамо Р/М, *с њејел* га испечемо П, *ору с њлуџи*, *с ралице* ся оремо В/О, *с дрџу сламу* увџаш Гр, *овак с чешаљ* П;

са + ОП (средство): *кџпемо га са лаџку* (топлу) *вбду* П, *са сџрхе* истрљамо Р/М, *за зеџџин* заџржимо ЦТ;

сас + ОП (средство): *сас вбду* жеџку П, *сас врцу* врже за кудељу КД, *сас маџџку* се кбпа К КД, *сас жџр*, *сас њејел* покрџје Р/М, *сас цеџ* насипџјемо Р/М, *сас цржљачџну* повџвамо П, *ичџтка* се *сас чеџку* КД;

с + ОП (друштво): *с комџџку* састџвим КД, *с девбџке* си џду П, *отишлџ с мџжа* ЦТ, *не срџжи се* (сваџа) *с човџџи* П;

са + ОП (друштво): *са дрџџари* ишџл Б, *меџу се са Брбџани* ЦТ, *са Лескбвчани* се не дрџжу Ј К;

сас + ОП (друштво): он џде *сас женџ* ДП/К, *седџ сас маџку* КД, да џдемо *сас њи* ДП/К, *сас свџџови* ббедве доведене В/С.

519. За означавање места забележили смо следеће конструкције:

џо + ОП (=за њим): *сџн џо њџџа* џде КД, *пбџду сви џо њџџа* ЦТ, *пбџду џо Мирка* ЦТ, *овчџр џде џо бвџе* В/Р;

над + ОП: *над џлаву* вој слбме (погачу) КД, *стоџџ над оџњџшџџе* ЦТ, *брџг над селб* В/Р;

џбд(а) + ОП: *џод џџџу џутџм* ЦТ, *џбда џџџ крџџку* ми рџче ЦТ, *џод кџџу* Б, *џод Плџну* П (=под Планом).

520. д) Локативна значења

Нисмо забележили употребу предлога *о* уз ОП са локативним значењем. Уместо њега јавља се предлог *од* + ОП.⁵³³ Предлозима уз ОП изражена су најчешће значења одредбе за место.

на + ОП (најчешће место): *врџџ на веџрењџчу* В/О, *на џрањку* га свџкли (човека) ЦТ, *ту на џџвно* (вршемо) ДП/К, *неје на држџвно* бџл П, да затџчу *на леџало* ЦТ, *пресвљачџле на њџву* ДП/К, *билџ на Меџне* шкбла Р/М, *заустџву се туџ на брбџо* П, *на џојџџу* ги ранџл Р/М, *пџт на овџја рџку* П, *легамо на џрлџ* П, *нбсимо на леџа* КД, *размџсимо на месџџи* Р/М, *на месџџа* се и *деда траџни* КД, *легамо* (лежимо) *на њџве* П, *рану некџ на џојџџе* Р/М, *на џрле* се *леџџ* (спава) Р/М;

532 АБДџ 654. Види и Н. Богдановић у ББП 120 и АП 242.
533 НБАП 244.

у + ОП (најчешће место): општина у *Добро Поље* ДП/К, имају стап у *Душанову* улицу Р/М, они у *задрују* млого ДП/К, ми смо горе у *камен* (са значењем на камену) ДП/К, у *кућу* над огњиште КД, има и да умреш у *кућу* Р/М, немам никога у *кућу* Б, седу у *мошѐл* Р/М, живи у *Паланку* П, ја сам била у *Приновци* ЦТ, само је Србин бјл у *раш* ДП/К, имала воденицу доле у *реку* В/О, имало у *селó* Р/М, они су били у *Сшејановци* ЦТ, и лебац у *шорбу* има В/О, однесе лебац у *шорбу* В/О, сва крстена у *цркву* П, у *ушрину* бвце чуване Р/М, у *цреју* испечеш В/О, у *њиве* се загради В/О, у *руке* смо деца крштаљали Р/М; забележили смо и неколико примера који су примили прилошка значења: *уноћ* побјемо КД, *уруке* си радим Р/М, узда *уруће* В/О;

йо + ОП (место): *йо Београд*, туде ради П, *йо долњу малу* ЦТ, *йо њиву* денемо Р/М, *лупа йо ирòзори* В/О, мбже да има *йо Рид* П, после вати *йо селó* (поћох) Р, оди *йо сòбу* П, ишэл *йо улице* П;

од (=о) + ОП: *од бóлесѝи* не знам П, *од ирѝчу* да ти причам ДП/К, *од рáne* ништа не знам П, што знам *од раш* ЦТ, само *од Срби* се пѐва ДП/К;

за (=о) + ОП: да ти причам *за нашу свáдбу* КД, има *за Рáдмилу* да се прича ЦТ (у овим се примерима може осетити и акузативно значење).

521. Удвајање предлога

Мада није честа појава, забележили смо и удвајање предлога: *за* у *њину кућу* ЦТ, *потѐрају за* у *Деићеви* ЦТ, *до ирѐд* селó Р/П, *до ирѐд* Божјч Гр, *до ирѐд* Петрòвдан ДП/К.⁵³⁴

Мешање значења акузатива (правац) и локатива (место) постоји у говору ЦТВ.⁵³⁵

3. НЕКЕ ОДЛИКЕ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

ПРЕЗЕНТ

522. Употреба презента сусреће се у служби индикатива, релатива и модално.

а) индикативна значења: *кòйам* па *сѝуѝим* КД, колкó ти *рѐкнем* В/О, *мѝшне* брашно ДП/К, *чувамо* говѐда ДП/К, не *шкáемо* више Д/Л;

б) приповедачки презент (често у употреби): после *рат* ја *ошѝдем* Р/М, полиција *ириберѐ* ча-Мѝтка В/Р ЦТ, тэг се партизани

⁵³⁴ Исто.

⁵³⁵ НБАП 245.

йобуну ЦТ, пре све нѡсим у воденицу КД, пѡсле се йомѡру В/Р, онѡ га там зашѡчу па йреѡресу ЦТ,⁵³⁶

в) модална значења: мѡслим да ѡдем у Лесковац ЦТ, бче да йродѡва сѡр В/Р, нѡче да му оѡрѡсти Р/М, бче да једу, нѡче да рабѡше В/О;

г) да + презент (за грађење футура):⁵³⁷ ѡу у дрво да кѡцнем Р/М, кѡд ѡе да бѡде свѡдба КД, да бче да дѡјде В/Р, че пѡкос (штету) да ми учѡни П (чешња је употреба без везника да, в. т. 422);

д) да + презент (исказивање инфинитивног значења⁵³⁸ и допуна глагола непотпуног значења⁵³⁹): не мѡѡу да изредим (изређам) В/Р, ѡскам (желим, хођу) да йобѡнем В/О, мѡра да йѡјде В/О, мѡрам да ѡрађим П, не мѡѡу ти све исѡричам ЦТ, не мѡѡу се ја сѡштим КД, не мѡѡу ју увѡшим П, совѡлку ѡребе да йрокарѡје ДП/К, ѡребе да се рађи Р/М, мѡра да ми дѡвају П, мѡже да бѡде и такѡј Г.

523. Забележили смо примере безличне употребе облика за 2. л. јд.:⁵⁴⁰ па говѡда ѡѡраш и ѡршеш ДП/К, сѡно да берѡш, да кѡсиш Р/М, колкѡ ѡи ѡѡриш В/Р, дадѡш кошѡљу Р/М, мѡже се йѡѡрѡши ДП/К, главђу па бѡциш КД, па чѡкаш, чѡкаш, па исѡрисам КД, одѡтле па се сѡѡстиш ЦТ, па пѡсле сновѡш, па ѡкаѡш, па црниш, шѡеш, окрѡиш КД.

524. Безлична употреба доводи до уопштавања:⁵⁴¹

ѡма/нема: ѡма да бѡде едѡн војниѡ ДП/К, ѡма там да се разрипа П, ѡма кѡлци побѡени КД, ѡма навѡј се напрѡи КД, ѡма и да ѡмреш у кѡђу Р/М, лѡмпа нѡма, гѡс нѡма ДП/К, нѡма ништа ДП/К, нѡма да најдемо В/Р, нѡма се растѡву Б.

АОРИСТ

525. Најчешће се употребљава у приповедачкој функцији:⁵⁴² ја идѡ та се оѡра ДП/К, оѡѡ за Трн, и узѡ мѡјку, и ѡрну се ЦТ, однеѡ и дадо пѡре ЦТ, ружѡ, ружѡ (грдих) Р/М, једѡн слѡг

536 МССхј 561; ПИГТС 368-369; ЉЂГЛ 105.

537 НБББЦ 121; НБАП 248.

538 АБДиј 508; МССхј 575; НБАП 248.

539 МССхј 575. „(...) где се овај облик с везником да јавља као допуна појединих облика медијалних глагола (хтети, моћи, морати, требати) непотпуног значења (...)“

540 НБАП 249.

541 Исто.

542 МССхј 608. „(...) аорист је у приповедању сваке врсте, па и у свакодневном разговорном језику приповедачког карактера, врло обичан.“; НБАП 249.

ѿромину ДП/К, *ѿобѣто* дбле ДП/К, пбсле ја *ѿосѿави* и лѣпо *вечераше* ЦТ, што *ѿрича* за клашње КД, *муж ми умре* напредѣ В/Р, па *ѿбѣину* и *Руска*, па *ѿбѣину* и *Цана*, па *ѿбѣину* и *Вѣра* ЦТ, *одведе* ги и *врну* се ЦТ, и туј *ѿсѿиѿа*, *ѿсѿиѿа* ЦТ, до вбду *дојдбмо* ДП/К, *ѿосѿадомо* ми људи ДП/К, *дојдбше* два партизана ДП/К, *зайалише* ми шталу и тбга свѣкра *наѿераше* Р/М, *шѿукоше* онѿ, *оѿидбше* ДП/К.

Аористом се исказује радња истовремена са неком другом радњом:⁵⁴³ *једн наш рѿи* да бѣга ДП/К, кад *би* на пѿт да слѣзнем ДП/К, та она *мѿчи* та га *лечѿ* ЦТ, не *шѣмо* ми да ѿдемо ДП/К, *ѿочѣмо* да разговарамо ЦТ, онѿ се одмѣ *ѿочѣше* вѣтају у кбло ДП/К. Код већине примера реч је о глаголима непотпуног значења.

ФУТУР I

526. Иако футур I у значењу има нијансу модалности, постоје и значења која се сматрају индикативним, релативним, и модалним.

а) индикативно значење (без везника *да*):⁵⁴⁴ *че видиш* Бт, са *че ѿде* у вбјску П, *јутре ћу зберѣм* Р/М, *ће те извѣсѿимо* ЦТ, *ће ожѣниш* Р/М, *пуста че осѿанеш* П, *че се смејѣше* од мѣне П;

б) релативно (приповедачко) значење: *видим че ме вѣѿију* В/Р, *рѣшим ћу да слѣзнем* ДП/К, *рѣче ће оѿвбори* ббрбу ЦТ, држим ббмбу и *ћу гу одврѿѿим* ДП/К, *запретѿше да ће све зайалу* Р/М;

в) модално значење: *кажѿ ако ће да ѿдеш* ЦТ, ако мбже, *че се зайбсли* П, *ће ѿомбѿне* ако замблите ЦТ.

ПЕРФЕКАТ

527. Од синтаксичких функција перфекта указујемо на следеће:

перфекат без помоћног глагола (исказивање приповедања):⁵⁴⁵ *би*л душбван човѣк ДП/К, тблко и *би*ла стѣра ДП/К, самѣ *билѣ* и такбј гу *нашлѿ* Р/М, доклѣ *збрѣла* књѿге ЦТ Р/М ДП/К, тѣшко му *ѿадло* Р/М, мој свѣкар *ѿраѿл* ЦТ, он *ѿријавѿл* ЦТ, онб *ѿришлб* и *умрлб* Р/М, *ѿраила* премѣну, *ћилѿми шкѣла* В/Р, он све *шужѿл* ЦТ, он *убѿл* Ђѿћка, па *слѣзал* и *ѿријавѿл* ЦТ, *узѣла* пѣре В/Р, *набѿли* слѣму и *зайалили* ДП/К, пбсле женѣ *ишлѣ* ЦТ, самб *гѣзде носѿили* ДП/К. Видети о овоме: Јован Вуковић, *Говор Пиве и*

543 НБАП 249.

544 НБББП 121; НБАП 249.

545 МССхј 592; ДБГњил 291, Преш 366; ЉЂГЛ 105; НБАП 251.

Дробњака, ЈФ XVII, 1938-1939, стр 91; Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1964, стр. 181.

528. Уобичајена је употреба безличног облика глагола *има* у р. прид. средњег рода јд:⁵⁴⁶ *имало* је друга жена П, *имало* је и дрвени П, однапред је *имало* овчари В/О, неје *имало* струја В/О, кад би *имало* ракија ДП/К.

529. У вези са овим је и употреба р. придева у случајевима уопштавања и обезличавања:

а) уопштавање: *тамо* је глад *било* ДП/К, *дешавало* се често ЦТ, све *бежало* ЦТ;

б) безлично: од вуну се *радело* много Д, *имало* се Б. Видети о овоме: Асим Пецо, *Икавскошњакавски говори зајадне Босне*, БХДЗБ III, 1982, стр. 174-175.

Радни придев глагола *буде* понекад има безличне облике: мене неје брига *било* В/Р, сабор е *било* В/Р, свашта е *било* ЦТ.

530. Одрични облик глагола *није/неје* јавља се као редуциран *не*:⁵⁴⁷ *мајна* ми *не* билá умејатна П, *кэко* да *не* ни било Ј, онó *не* имало ништа Ј, *не* имало два месеца КД, *не* нигде имало КД, *не* имало пút КД, *не* имало сýпа КД, *стáри* свát ми ништа *не* донéл Ј, *не* ми недеља, *не* ми ништа Р/М, *не* још ни одýло (ходило) П, најчешће уз глаголе, али и уз именске речи.

ИМПЕРФЕКАТ

531. Овај се глаголски облик често чује у говору ЦТВ. Његова синтаксичка функција је двојака. Њиме се означавају радње лично доживљене или као лично доживљене и напоредне са неком другом радњом, те се зато јавља у приповедању.⁵⁴⁸

свекрва млада *беше*, па *месеше* П, Немци *беоше* у Бело Поље КД, и *цџмпири* *беоше* излезли Д/Л, швџрц дувán *имаше* ДП/К, кад *кóљеоше* у Кóсово Р/П, *кýче* бпасно *имаше* В/Р, *некэко* не *мојаше* П, он *ýчеше* туј војску ЦТ.

зýлву сэм имала, девојка *беше* Д/Л, не мóгу да знам куј дáтом *беоше* Д/Л, *постý* *беоше*, у април он умрé ЦТ, онí га *вíкау* асýре, а ми га *вíчешемо* рогбже Д, па трлú *шýрајемо*, па лéгамо на трлú П.

546 НБАП 252.

547 АБДиј 633-635. „Разуме се да је *не* овде двојакога постања: од *неје* и од старог *не* (исп. т. 353); према томе само у другом случају имамо стварно пропуштање споне.“, ДБГњил 291.

548 МССхј 631; ЉЋГЛ 105; НБАП 251.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

532. Овај се глаголски облик почесто чује у говору ЦТВ а означава радњу која се извршила пре неке друге прошле радње.⁵⁴⁹

беоше бсам Бугарина *убили* и онџ *одма* сѣбрали ЦТ, *жито* *беоше* ми све *узели*, па зађо по селó Р/М, кэд дојдо *беоше* се *збрали* цела малá ЦТ, *осџаила* *џа* *беше* женá, та попџмо ракију ДП/К, *бео* *џонела* сѣрење та једомо ЦТ, онé се билé *џресвлачили*, та копáле ДП/К, добџ *писмо*, *џисáл* ми *беше* унџк Р/М, сѣн сал *беше* *џроодџл* кэд ми је мџж погинуџл Р/М, на Чемѣрник *беше* *џођинуџл* па се увапириџл В/Р.

ИМПЕРАТИВ

533. Чује се у приповедању као безлични облик, при исказивању савремености и у узречицама.⁵⁵⁰

а) Приповедање: *лѣжи*, *дџџи* ЦТ, *ради* поље, *коџај*, *ори*, *сáди*, *џекљај*, *мџчи* КД, ми у стрá *џрчи*, *џрчи* КД, *дáј*, шипци (клинови) *џурај* на врата В/О;

б) Прави импр.: *излáзи*, *излáзи* В/Р, *кажџ*, *кажџ* му ДП/К, *сѣремај* вечеру ЦТ;

в) Узречице: не *дáј*, бóже Р/М, *сачувај*, бóже Р/М, *чекај*, да се сѣтим ја КД.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

534. У записаним примерима најчешће врши службу одредбе за узрок и начин (в. и т. 437).⁵⁵¹

а) Као одредба за узрок: ицрцамо *дизáећи* КД, онó цркло (дете) у лелѣју *џишџáјечи* Р/М, џма да пџкнеш *једѣечи* В/О, девојка па да пџкнеш *џледáјечи* В/О;

б) Као одредба за начин: онá пројде *кукáећи* ЦТ, расклату *свираећи* (свирачи) ЦТ, дотѣрају га *би(ј)ѣ(ј)ечи* В/С.

ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

535. Као саставни део пасивних реченица, овај се глаголски облик често чује:⁵⁵² кэд је бóрба *вóдена* ЦТ, неvéста *довѣдена* дóма Ј К, па *закáчено* на онџа колџц КД, све је билó *исџáлено* Р/М, дџша

549 МССхј 640; ЉЂГЛ 106.

550 МССхј 682; ДБГњил 292; ЉЂГЛ 105; НБАП 252.

551 НБАП 253.

552 МССхј 699; МПЖупа 216; ДЈТрст 213.

е *исцѣшена* КД, па како су *кршѣвана* Д/Л, и ту је *лечен* ЦТ, па после *накачена* *шај шрлицаша* КД, па има *пирѣјка*, *најравено* од дрво КД, па *вѣтал најравено* КД, па доле *оцечено* КД, крз оне дѣвке *ѣромѣушѣ* (провучен) КД (в. и т. 434).

КОНГРУЕНЦИЈА

536. Именице уз основне бројеве имају предикате који се слажу према роду:⁵⁵³

али онѣ два *билѣ* ЦТ, њѣга су четѣри човѣка *изѣли* ЦТ, око четерѣс човѣка су у едѣн ноћ *убѣли* Р/М.

537. Бројне именице имају уз себе атрибуте и предикате у мушком роду:⁵⁵⁴

двоѣца добрѣ мѣжје *дошлѣ* В/О, *шроѣца ишлѣ* у печалѣвину П, *четѣворица млѣди ѣоѣнуѣли* Р/М.

538. Предикате у мушком роду имају именице на -а ако означавају мушкарце:⁵⁵⁵

најравѣл се голѣма *ѣроѣалица* ЦТ, *билѣ* су нѣши *комшѣје* па се *оцѣлѣли* В/Р.

539. Збирне именице имају уз себе предикате у мушком роду: сѣтни *камеѣи навѣљани* В/С, голѣми *камеѣи се срушѣли* К П ЦТ, *класје* *израслѣ* Г, црни *трѣви изѣорѣли* Б.⁵⁵⁶

540. Именице женског рода на сугласник, које су пришле именицама мушког рода, имају атрибуте у мушком роду:

сѣг е тој *највеѣи* *радѣс* (роѣендан) Д/Л, то е за *ѣѣѣв* *будѣћнос* П.

541. Именицу *брѣћа* записали смо и у облику *брѣћи*: ја и ти смо *брѣћи* В/Р, мојѣ се *брѣћи* оцѣлѣли Бт, он и ја смо *брѣћи* од чѣчу В/О.⁵⁵⁷

542. Именица *деца* остаје увек у истом облику:⁵⁵⁸

ѣмам шѣс *деца* ЦТ, ѣма *деца* Р/М, такѣј смо нѣша *деца* чувѣли Д/Л, остѣла шѣс *деца* сирѣчѣта ЦТ.

553 НБББП 132; НБАП 266.

554 НБББП 133; ЉЪГЛ 108; НБАП 266.

555 НБББП 132; ЉЪГЛ 107; НБАП 266.

556 АБДѣј 624; ЉЪГЛ 108.

557 АБДѣј 624; ЉЪГЛ 108; НБАП 266.

558 НБАП 266. „Именица *деца* има атрибуте и предикате и у мушком и у средњем роду (мн.), али је њихов распоред географски видљив: у југозападном делу, који иначе показује живље везе са осталим делом јужноморавских говора, чешћи је мушки род.“

543. Неслагање имамо у вези са бројним именицама *двојица*, *џројица*, јер се њихов облик не мења нити конгруира: од *двојица* један иде ЦТ, куј од нас *џројица* остањује ДП.

544. Постоји извесно уопштавање, односно обезличавање, при којем се предикат употребљава у средњем роду, без обзира на род субјекат:⁵⁵⁹

тзг^к *није билó* пóp Д/Л, лека́ри не *има́ло* Д/Р, *има́ло* јабука на Брѣз (топоним) Ј, не *има́ло* на́ше селó пóp Д/Л, рупа *иско́йано* ДП/К, *месило* се зеља́ник Д.

559 АБДиј 624. „У овим се говорима често part. praet. употребљава и у причању и, уопште, у говору, безлично у средњем роду, без обзира на то каквога је рода и броја субјекат.“; ЉЋГЛ 108.

ДЕО ЧЕТВРТИ

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

546. Говор Црне Траве и Власине, врлетног подручја и висинске површи на крајњем југоистоку Србије, данас у расељавању, целином својих одлика припада призренско-тимочкој дијалекатској зони српскога језика.

547. Обједињује га више заједничких особина, међу којима и неке штокавске иновације (развијене до 12-13. века):

Ж > у: зуб, пут, рука;

А > е: десет, месо, пет;

Ђ > е: брег, дете, место, река (т. 161);

ы > и: риба, син, четири;

ѡ, ѡ > ѡ: вѡшка, дѡн, сѡн;

**дл, *ѡл* > л: рало, плела;

вѡ (у почетку речи) > у: удовица, узети, унук;

вс > св: сва, све, сви;

**скј, *сѡј, *зїј, *здј* > *шїш, жд*: пишти, пушта, мождина;

чр > *цр*: црвен, црн (т. 66 под а);

-л: бежал, бил, имал;

-јд- (код глагола на -*иѡи*): дојде, најде, пројде;

императив на -*еѡе* (< *ѡѡе*) (т. 431).

548. Постоји низ новијих особина које су заједничке говору ЦТВ, с евентуалним ређим изузецима у једној или другој зони. То су:

вокално *р* у свим позицијама (т. 156, карта 6); уз делимичну девокализацију: *ѡрж, ѡѡрви* (т. 156, карта 7);

скоро потпуна девокализација вокалног *ѡ* > *лѡ, у* (т. 157);

нестанак гласа *х* из говора или његова честа замена другим гласовима (т. 186-194);

честа замена гласа *ф* гласом *в* (т. 203);

истрвени резултати старог јотовања у трпном придеву: *куѡен, ѡубена, сломен, славен* (т. 233); т, д: *смлаѡен, їраден, најден* (т. 233); с, з: *кѡсен, їреѡазен* (т. 233);

неизвршено ново јотовање: *ѡ, б, м, в+је: снѡје, їробје, Ломје, здравје* (т. 236);

именице жр на сугласник пришле су именицама мр: *ми́лос, ѿећ, цев, жалос, крв, радос* (т. 288 под в);

скраћени облици личних заменица у ОП (=А) и Д (т. 324-328);
изједначени облици номинатива јд именичке заменице *ко* и односне заменице *који* (т. 334);

заменица *шѡа* замењена је заменицом: *какво/кэкво/кво* (т. 337-338, карта 16);

заменице *овај, ѿај* имају исте облике за Нсг и Нпл: *овија, ѿија* (т. 349);

облици показних заменица за количину су са синкопом, без вокала *и* између *л* и *к* (т. 352);

односно-упитне заменице за одређивање каквоће имају облике: *кэв, ква, кво; кви, кве, ква* (т. 355);

уместо присвојне заменице *свој* чешће се чују облици других присвојних заменица (т. 356 под 8);

изгубљена је разлика у придевском виду (изузети у т. 358);

сем придева, компарирају се још понеке именице, заменице, бројеви, глаголи и прилози (т. 363);

бројеви од једанаест до двадесет и неке десетице до деведесет често су са вокалом *е* на крају: *дванаесе* (т. 368);

из глаголског система нестали су облици инфинитива и глаголског прилога прошлог;

футур I гради се конструкцијом: помоћни глагол *ће/че* + (*да*) + *ѿрезенѡ*;

у 3. л. презента уопштен је наставак *-у*, са изузетком села Криви Дел (т. 398);

уопштавање облика помоћног глагола *хѡеѡи* (*ће, че*) и глагола непотпуног значења *моћи* (мож) (т. 403-403);

облици помоћног глагола *биѡи* у имперфекту сведени су на облике *бео, беомо, беше* (т. 402);

аналогско *-ува-* код глагола на *-оваѡи/-иваѡи* и сл.: *куѡували, казували* (т. 479);

честа употреба дативске енклитике заменица сваког лица (*себи*) *си* (т. 503).

549. Неке особине настале су на овом терену, под утицајем несловенских (супстрат), бугарских и македонских говора који су их раније развили, и називамо их балканистичким цртама (балканизми). То су:

аналитичка деκлинација (т. 283-312);

аналитичка компарација (т. 361-363);

удвајање личних заменица (т. 333);

губљење инфинитива (т. 388);

свођење акцента на један гласовни удар без опозиције по квалитету и квантитету (т. 259-281).

550. Ипак, подручје ЦТВ није у свему јединствено. Може се посматрати као I зона (тимочко-лужнички) и II зона (сврљишко-заплањски).

За I зону (тимочко-лужнички) то би биле следеће одлике: постојаније чување полугласника (т. 96);

ретки примери чувања вокалног *л*: *клк* (т. 157);

групе **шј*, **дј* дале су *ч*, *џ*: *ноч*, *веџа* (т. 215);

умекшани задњонепчани пловиви *к*, *т* > *ћ*, *ђ* испред *е*, *и* и *к* иза *ј*, *љ*, *њ*: *јабуће*, *бриће*; *девојћа*, *копаљћа*, *грањћа* (т. 217-219);

уопштав. морфеме *-е* код многих именица у мн: *говедар*, *козаре*, *овчаре*; *Грујинце*, *Ђоринце*, *Жутине* (т. 288 под *в*, *г*); а множина именица има само један падеж у ЦТВ;

именице *мр* проширују основе у множини морфемама *-ови/-еви*, *и*, *чешће*, *-ове* (т. 288 под *д*);

придевске заменице, посебно показне, имају партикулу *-ј(а)* (т. 240);

показна заменица *шо* за *ср* јавља се у облику *шова* (т. 343);

поред аналитичких, у дативу се јављају и облици: *овијам*, *шијам*, *онијам* (т. 345-348);

облици показних заменица *мр* су: *овэквие*, *шаквије*, *онэквие* (т. 350);

показне заменице *жр* су са партикулом: *иэквеја*, *оаквеја*, *онаквеја* (т. 350);

глагол *моћи* у 1. лицу аориста има облик *моја* (т. 406);

имперфекат типа: *имао*; мн. *имаомо* (т. 417);

стари облици императива типа: *виц*, *јец*, *изец*; *вицше*, *јецше*, *изецше* (т. 431);

један број глагола II врсте образује презент по V врсти, задржавајући измењен сугласник основе: *заричају*, *обричају*, *йрейичају* (т. 468); уз ширење на облике: *йечу*, *йечеше*; *сечу*, *сечеше* и може се сматрати општом одликом;

глагол *речи* у императиву има облике: *речи*, *речеше* (т. 471);

партикула *-ва*: *овдева*, *ондева*, *шудева* (т. 391);

прилога *шад(а)*: *шаја*, *шајај*, *шејај*, *шијаја* (т. 493);

прилог *друкчије* јавља се у облику: *друјојече* (т. 493);

партикуле *-ја* и *-ва* (т. 500);

доследна употреба члана (т. 378-385).

Као претежније и типичније за II зону (сврљишко-заплањски) јесу одлике:

слабије чување полугласника, односно његово веће прелажење у *a*;

развој **šj*, **đj* као *ћ*, *ђ* (врећа, међа);

африкатизација (и упрошћавање новонасталих) група: *ȳc > ŷc* = пцета; *šc > ц* = крвацки; *šc* (<дс) *> ц* = поцири; *ȳш > ŷч* = пченица; *ȳш* (<дш) *> ч* = почишан; *ћс > ц* = нец; *ж > ц* = цандари; *жб > цб* = цбунове (т. 248);

показна заменица за ср *šo* јавља се у облику *šoj* (т. 343);

показне заменице за жр имају облике: *овакве*, *šакве*, *онакве* у мн (т. 350);

спорадично јављање члана, али чешће него што је то у литератури до сада регистровано (т. 378-385);

имперфекат у 1. лицу јд има на једном ужем простору наставак *-шем*, а у 1. лицу мн *-шемо* (т. 417);

глаголски прилог садашњи има облике на *-ећи* (т. 437);

у императиву наставак *-е* у 2. л. јд (на ограниченом простору): *їледе*, *коїе*, *чеке* (т. 426);

глагол *дира* у презенту има обл.: *дирим*, *дириш*, *дири* (т. 452);

облици презента: *обрицају*, *ȳреїицају*, *ȳриїицају* (т. 468);

чују се, иако нетипични за ово подручје, облици глагола: *мећау*, *ȳраћају* (т. 481);

ретки падежни облици датива заменица и придева: *овому*, *сїшарому* (т. 489);

партикула *-ка* код прилога: *овдека*, *ондека* (т. 491);

прилог *šад(a)* има облике: *šáí^к*, *šáí* (т. 492);

прилог *друкчије* има облик: *друкше* (т. 493);

шира појава удвајања предлога (т. 521).

551. Обе се зоне на северу укључују у шире подручје тимочко-лужничког (I зона) и сврљишко-заплањског говора (II зона).

На западу (зона II) и југозападу (зона I) наслањају се на говоре јужноморавског типа. Од њих се одвајају непостојањем битних јужноморавских одлика (*-л>-(j)а*): *бија*, *имаја*; *л>лу*: *слуза*, *слунце*; *-јд->ђ*: *дође*, *нађе*, *їође*; заменички облици *њума*; 3. л. презента: *имав*; непостојање 1. лица јд презента типа: ја ћу *раду*, познатих у говорима Пчиње и Врања).

552. Савремене тенденције, под утицајем школе и средстава јавног комуницирања, огледају се у:

потискивању *л* на крају речи и његовом преласку у *o*: *био*, *радио*;

све мањем броју речи у којима се чују гласови *ч*, *ц* < *ћ*, *ђ* < **šj*, **đj*;

смањеном броју речи у којим се чује умекшавање *к*, *џ* испред *е*, *и* (руке, ноге);

чешћем изговору речи са јотованом групом *-јџ-* (дође, нађе, прође);

један број речи већ се чује на целом простору говора ЦТВ без полугласника (дан, јџдан, квџасац, кџнац), а са тим са јавља и преношење акцента на претходни слог.

ДЕО ПЕТИ

ТЕКСТОВИ

Зона I

Прэслап

Мбра да ми давају. Ѐмам два сйна. А, одвојена сам ја. Самá сам, самá. Овдэ, овдэ сэм се родила. Етэ, са дрўга гóдин^а, дрўга гóдин^а. Бóлан, бóлан, срамóтно што га ора́тим, од крв. Башы́ка, па све крв је ишэл по ўлица. Ра́к добыл, ка́жу. Казува́ли до́ктури, ра́к. Одвојени смо, одвојени смо си све. Оба, оба. Дечы́шта ако ўчу, квó чéш. Ѐма једэн два, једэн једно́, по две деца́ оба. Н-умеја́ ти ка́жем. Деца́ йду по сэно там па бе́ру. Учы́ла су у шко́лу. Не-зна́м кво су учы́ла, што га зна́м? Ја, де́ка, несэм пи́смена, па и не разу́ним ништа. Ода́вна смо се одво́йли. Не́те сна́је сэс нас, па се одво́йле ода́вна. Па до́бро, ако не́мам, оні пај мбра ми давају. Одóвде обе, обе. Не ра́ду ни́где, до́ма. Си́нови ра́ду. овíја на држа́вно, Милéнко. И он бóлан, и он не мо́же. На држа́вно је он. А дру́жыјат не́је на држа́вно, на прыва́тно је. По Беóград, тудé, тудé.

Чу́вају, чу́вају по две кра́ве. Ја сэм чува́ла две кра́ве. И про-даде́мо телé, кра́ве, та ймамо за једéње ле́б, таквó йма, млекó имáло. Се́јемо, о^д ко баталíмо, са не се́јемо. Па се́јали смо по мóлко. Са^т ли велу́ да се се́је. Па това́ йма. Једнй човéци јечмы́к се́ју, та за сто́ку. Ржено жы́то, ржено. Ржено жы́то и јечмы́кэт, и това́ј овэ́с. Евé, са^т жош мóлко па жéтва билá. Са^т сэно да се обе́ре и жéтва о́дма. Кудé Богорóдицу, овúја Голéму Богорóдицу. Това́, етэ, прво се жвé јечмы́к па по́сле ржено, па овэ́с. Прóлети се́јемо, пу́сто, прóлети. Са^т скупéје бра́шно, четерéс и једэн милио́н бра́шно. Зна́јете ли ви? Зна́јете! Па за това́ ли йдете, мо́же ова́ка да нештó...

Ти ли си, Са́нхе? Не́ка прéјде, там, ега ли се зама́је у стрнйштето. Пу́ста ровáла. Па да ју мо́гу ва́тим. Фáла ви што ми да́досте. До́ма имáло по једна́ чáша ра́йыја. Дрўго не́мам ништа.

Прéла сам и ткáла сам. Евé, овéк сам ткáла. Разбóји, това́ је. На, Зóко! Не мо́гу ју увáтим, лóм че напра́и. Идо́сте ли овде́ва до́м. Онй ли рекóше с кра́ву. Па, това́ с кра́вуту, не́ма, мбра да ју пасéм.

Тудева ју пусти. Чу продавам са^д, не могу више да бдим. И болна сам и не могу ни да бдим. Па разбóј смо ткали и брдо, ните, све. Од вуну од бвце смо стрíгли, али са^д немамо бвце. Продадемо све. Па това, ете, плели цемпири. И ткали смо, това. За жéнско, това, литаци смо ткали.

Паталóне за мýжје, а са^д баталили смо ткаће. Паталóне смо прели и, това, цемпири, и литаци^е ве, и паталóне за мýжје. И това смо работили. Дрýго несмó ни ткале. Плетемо. Не-знам од конóпле. Ја пај, чэрће су ми умејале ткају. Ја тој бэш несмó умејала да ткајем. А чэрће са^д оженíле, онé су ткале. Три чэрће: една у Азању, една у Лескóвац, една у Паланку. Долазише са^д, па ми донéсоше од петлицањí, од шушпе. Таквова донéсоше. Дбоди тај од Лескóвац. Учена она мálко и две дечица íма. Рáди дóле у това... Тóва из Лескóвац. И он помálко рáди. Но нéче, деца две, на плáту жíву, све на плáту. Íмају кýћу. Билá сам, са^д не íдем, дéка, остарéла сам, па не могу.

Да ју мóгу вáтим. Па íма да побéгне там кр^оз пусти пáкос. Че ме тóжу пóсле. Немó^ј ју уплашиш, чу те мóлим. Че се уплаши, па че се разлетí там по гýте, по цвеклó. Че ме тóжу пóсле човéци. А идбóсте ли при неку жену? И она удавица, пéнсију нéма и она. Íма сíна и снау, но онí си íмају. Рáду вој унóк онáм у зáдругу. И сна вој рáботи, онава унóквица рáботи. Рáботу тројица, íмају пáре, íмају.

А ја, тика сам остáла удавица и туј. И додéк мучíмо говéдо, та смо косíли по-мálко. Сéно докáрамо и продадемо телé, та смо тагај јéли лéбац. Па това кóси по-мálко, сéно тéрамо. Море, ишáл је, но на прíватно. Вíдиш, нејé на држáвно бíл. Бóље да је на држáвно. Евé, íма свáћи пéнсију, а ја нéмам.

А, па кво, спремáли смо зeља́ник, пасу́љ, ете, онóва пај ђувáч. Вóчће ка^д íмамо, круше, неквó. Спрéмамо по пéт. Вечерáли смо све нáзем. Вечереéмо нáзем. Са^д обрнуше на астáл. Све смо си постиљáли нáзем. И дор постиљемо, ббг ни дáваше. А са^д, вíдиш ли? Сýтрадэн грéемо рећíју, едемо, мéсимо бáницу. Морé, пéкли смо ка^д íмамо јáгње, ка^д смо имáли јáгње, пéкли смо, али са^д нéмамо.

Мóре, несмó постили, прáво да ти кáжем. Овée велиће пости смо постили. Некага сéдам нéдеље смо постили. Овíја Велигден, Ускрс што је. За тíја прáзници, ете, постили смо. Сéдам нéдеље пóстимо. А са^д ни дэн не пóсту. И све смо постили, свí днí, у тíја сéдам нéдеље. Славíли смо по једну вéчер. Рáнцелов дэн, а са^д не слáвимо. Ни онí не слáве. Лéтња, лéтњо, овá са^д, Илín-дэн. Тóва íмаше óро на Стóга-Илíју, Свéти Рáнцел. Па се збéру, телé

закóљу, па купу́јеу. А са^д, ништа и ни́где. Це́ло селó, е-па, тегáј је Илiн-дáн. Са^д евé, два-три дáна, па Илiн-дáн. Тигáја лити́је су нóсене. Све је у́баво билó, а са^д ништа. Па iду младоже́ње, девојчети́ја. Нóсу и опка́љају жи́то, све. Ова́ка, све на́поље, па заустáву се туј на оро́то. Оно сви́рачи, па бро крчи́. Доодiл је и по́п. Не-зна́м ода́кле је. У Кáлну, дóле. Па жи́в по́п. Ту́ру венáц на-гла́ву. Прашúју: - Во́лиш ли га? Во́ли се, и неквó, зна́м ли? Несáм ни пи́смена, не разúмим ништа, несáм пи́смена. Оно пи́смен човéк.

Онi се, с ко́је им ми́ло, отiду па тра́жу. Па прашúју óче ли дево́ђната, доведú. Ни́е смо свáдбе тера́ли. Све човéци издóјду, па ре́ђију, па дáрове даде́мо, кошúље на човéци. Сва́тове, па сви́рачи. Ја сам са^д таквá. Тегáја сам има́ла све у ку́ћу: си́рење и све. Па свáдбе напра́имо, па кúпимо, закóљемо телé, етé, јагњи́шта. Сва́дбе су напра́јимо. Две свáдбе сам тера́ла. А за че́рхе несáм тера́ла свáдбе.

Оне́ дóбро. Једнáта, дете́ не мóже, нејé здра́во. Парали́зу ли е, не мóже се ни подiгне. Лежи́ у óдар се́дам гóдине. У Азáњу та́ја. Она́ се óжени у читéрес гóдин^е. Некэ́ко не мога́ше, па ју овде́ пронéсоше нева́љашно, та се овде́ неé оженiла, та се оженiла тамо у Азáњу. Оно па, да проштáваш, дете́ се родiло не́покретно. Се́дам гóдине са^л у óдар лéга. Носи́ше га с^вудé и нéма да помáга ништа. Другáта iма две децá. Ова́ја, па овде́ва iма једáн Мили́сов, е онáм Мили́сов што жи́ви, за њéга је билá. Па ју iскара, та се там óцели, па ку́ћицу направiло. Жи́ви самó, самó там у Палáнку. Те жи́ви са^д, лéбац iма. Радiла је, па са^д не мóже са слáбо срце. Па су гу отпусти́ли, те вој пéнзију дáвају, дáвају ђу по-мáлко пéнзију. Нéма ни мýжа ни децу. Та такá, еднó сам накасáл натáм. Но та́ја што-то не́покретно дете́ чу́ва, товá је стра́шно. Лéгне, па да га подiгнеш све. Не мóже да óди, а ора́ти све.

Нóсу кревáји же́не. Пу́ста че остáнеш. Не мóгу да ју увáтим, па да ју во́дим да вр́жем. Па такá кад си доби́ју децá. Донесú кревáј. Са^д и не нóсу човéци. По-мáлко седимó. Кúм iмаше. Не-зна́м са^д iма ли кумовé. Са^д и нéмају децá, по еднó. Во́де дóма. Кúпемо, кúпемо га ова́к са лáтку во́ду. Iма по едáн мéсец, па батáлимо. Пóсле на́јутро га кúпемо, ви́ше ништа. Iмаше лелéјња, ова́ка се лúла. Вр́жемо лелéјђу. Па сáс, да ти при́чам, сáс цржљачи́ну повiвамо. И уцрвiви се, а са^д све свучúју. Нéма да се умóча. А тигáј је све цржљачи́на, кво бúде, кво је имáло.

Ржен лéб еде́ше и по́сно, и здра́ви билi, овá, ржен лéб, па здра́ви беóмо. А са^д, дéка, iде́мо овiја лéб, оно́ ти́ја лéб грђи. Не ти́ја лéб, но сва́ко. А кúку, крáвате че отiде. Имáло ли је дру́га

женá таквá којá по-неписмена. Па íмаше, мóже да íма по Рíд гóре некојá. По Рíд једнá Ѐка íма удавíца. Че потрајите ако нештó за пóтребу. Ја па мислим за помагáње нештó, да ме помóгне. Речете: - Тáја женá нéма пáре! Ете, ја не мóгу. Нéма кој крáвуту да пасе па мóрам. Да сте сврну́ли дóле да напрáју кáву. Не мóжете да пијете, што рече. А лéбац куде једете? Па дóбро, ја са^д и не мóгу да урабóтим нíшта, остарéла сам. Ѐма у Рíд једнá женá кај мéне удавíца. Мóже и при њу да íдете, еј, там у Рíд, долéко. Ква си бéсна. Не мóгу ју вáтим, па чу ју накáрам. Нéче о^нá вíше да беснéје. Вáти ју, ако мóж, вáти ју за порóжак. Вíш, бéга. Че да пáкос ми учíни там. Ѐма там да се разрíпа кр^оз онó, кр^оз пáкос. На Зóко! А што не мóж да ју вáтиш. Држ, држ за порóжак! На мéне се изóтне. Да ју вáтим ја да ју вржем. Стáни, Зóко! Са^д чу ју продадем. Вíше не мóгу да ју чúвам. Несэм кáдар вíше да ју чúвам. Стéлна је. До кóлко милиóна трéбе да трајим за њу. Текá, текá, прáво казúјеш. Ка^д се разрíпа. Де да сéднемо, ја не мóгу стојím. Нáти тéбе. Кво ме прашúјеш, ка којé знáм чу кáжем, којé ме-знáм, знáм ли ђи?

Дóбро си бéше. Овáка, ржен си лéб едемо, мéсимо. С пéпел га испечéмо и здравó бéше. И ржен лéб, и овá рабóтимо, жвéмо, вршéмо. А вíдиш ли са кэко се бáтали. Читéрес и едэн милиóн брашно, и мéне узóше нéкња. И куде мóж да жíви? Да ли че на тикá да бóде? Кáжу двéста милиóна че стáне. Па и ја велím тикá. Кво че да рабóте? А заштó ли тóлко скúпу? И, дéка, се нéче рáди пóље? Па, ели тикá? Нíкој не. Евé, са^д поорáше овá, па не мóже да га... окосíше га. Немóј товá да једé на женетíнуту, снау. Теглí ју, теглí, мóлим те. Че ме, не се знáје, че рече: - Што си ми пуштíла? Етé, њíве сам ји далá, од са^д да рабóту. И ако óте да ми дáвају да једém. Кэквó чу, мóрам. Па дóбро, унóци дóбро ме пóштују.

Онó, на сíна ми. А пóштује ме онó мнóго áрно. Звóнко, са^д че íде у вóјску, ако је здравéје. Од мáлога сíна. Велí, мнóго си áран. Да си áран па да кáжем и дрúђи пúт. Дóбар је он и áран је за све. Ја не-знáм коју шкóлу, ја несэм пíсмена. Ако је здравéје да о^дслúжи вóјску, па че га жéнимо. Па, óте њéга девојчетíја. Море, и áран је, прáво да ти кáжем. Знáш, он ме нај-чúва. Улэзне код мéне. Ја самá јáдна. -Бáбо, кво рабóтиш? Ако не мóгу: - Де испí товá лéкове! Нéче да једé. Полудé крáвава. Па појдóше та ју уватíмо. Вáшата, најдóсте ли?

Велím, да су сврну́ли да напрáјите кáву. Онí мéне, свé, дáдоше. Чувáла сам ги. А човéкэт, што ми је мýж бíл, мнóго је децá чувáл. Рáни га с ложíцу, ако нéче назóр му дáва. Ја по-несэм.

Он је áран бíл. Он, могéл је да живи још неку́ гóдину, али га úвати °вá бóлес. Он и стáр човéк, гóдину је по-стáр. Тóлко.

Чёрка ми е најстара, што-то там у Палáнкну. Евé, детéво учíло. Тэмэн онó на држáвно íде. Тíја, Милéнкото, по-мáлко плáта, нéма да достíза. Онó све је носíло по пуно пáре за учéње. У Црну Трáву íде. По двá милиóна несú му стизáли. За Црну Трáву свáћи дéн одóвде је ишлó, не одíло, но возíло се. Не ли Црна Трáва, вíе знáјете. Ви и там íдете тикá. К^во си је нарéдено, кој к^во си нарéди. Па ли тикá? Ега нáјде пóсэл. Он си овáка и áран с човéка. Нéма да се срúжи. Па издулá се квá си! Пролéтос ка^д смо га орали с плúг, с плúг. Еј, које ускáчено уз дúвар. Видé ли на дúвар укáчено?

Тикá га зовéмо, рáлници, плúг. А имáло је и дрвени, али ђи не пáнтим, прáво да ти кáжем. Несú билí у моје врéме. Напрéда су по-билí. Зарáвнимо сáс грáње. Напрáју брáну и зарáвну га. И пóсле нíкне жíто. А гúтете с матíку сáдимó. Ечмíк товá, стрнíште га зовéмо. Стрúк едэн, товá не-знáм. Ја дéка, несэм пíсмена, па не знáм нíшта, нíти знáм кво га зовú. че се смејéте од мéне. Звóнко ако знáје? Несú ми децáта јáко будáле. А ја, некéко по сам, нúмем. И мáјћа ми не бэш билá умејáтна. Билá сам момéк дванáес гóдин^с. Баштá ми дóле, па сиромáси смо билí. Несэм имáла ни лéб да íедém. Па дванáес гóдин^с овáка слúжим та ми плáту. Па пóсле сэм се ожени́ла, та несэм пај патíла. Бáвола је богáт. Да је богáт бíл, он би на држáвно бíл. Онó да је богáт, бóље би билó. Етé, говéда да несмó чувáли. Требáло је да íде на држáвно, он не тé. Он, тигáј кáже, пóвише плáта íма. А са^д па ђáвола. Вíе товá знáње знáјете. Па не ли с овá íде плáта? Кој вíше знáје, гоцá му плáта íде.

Етé, дóбро је, жíви се. Íдем си по рáботу. Толíко бэш не íдем. Овám гóре у Рíд, што је Рíд. Товá си нóсим ја од одáвна литáци. Ја, али ка^д сэм по-млáда билá. Ова ли мани́ста? Купувáло се, са^д нéма, са^д манúше товá. Са^д су сúкње. Ја сэм си научíла, па си нóсим литáци. Товá шíнда ли, катáнка? Дóбро, мéне прашúјте.

Па обúче овá са^д сúкњу, обúче, некадé овéквó. Бисéран литáк обúче. Тканíцу опáше и, етé, íде та ју вóду кóли, тáнац íграју. Нá-главу крпу, а марáму нóси. Ѐма, и белé су билé, и оваквóва што овáја нóси. И úбаво све. Ѐмаше бисéр, па литáк се сјáјí. На нóге ципéле. Па товá је рáније, товá је билó рáније. Којá нíје имáла, опéнци оваквóва. Но другојéче, мáлко другојéче опéнци, по дрúкше опéнци, по дрúкше опéнци.

Па оваквó су облачíли úбаво одéло, црнó одéло, таквóво мómци су облачíли úбаво. Носíли су овíја качкéти. Ѐма и качкéти

су нођили, а и овéја па кáпе. А зíми таквó, кáпе неkwé. Не мóгу бéш да знáм којé су. Мóјат човéк је све овáк качкét. Чу сéднем ја при њéга. Качкét је носíл. А мој човéк кэквó је знáл. Да је он жíв, све би ви он напричáл. Он је ђáвол бíл па све је умејáл, а ја несéм. Ја сам будáла. Он, знáјеш, кэкэв је бíл човéк. Човéк је бíл, све је разумéл. Али, етé, умре од крв. Па је ђáвол бíл. Са би он, мáни колкó би он, напричáл да се чúдите.

Кво тој, несéм чúла товá? Не знáм, товá не знáм да се прíча. Ја си самá лéгам. Нíшта нејé имáло. Спíм пúсто је остáло, спíм. Не спíм дóбро, но етé, мóрам. Нејé имáло, нејé плашíло нíшта. Зáправо, нејé ме плашíло. Па не знáм, несéм чúла. Товá да ви кáжем несéм чúла. Не знáм нíти квó товá, квó да ви прíчам. Па сањúјем човéкатога. Дóјде по сóбу, па óди по сóбу. И ја вíкам. Та сањúјем човéкатога, што си мој човéк бéше. Па разговáрам с њéг. Нéма да прíча, сáмо óди по сóбу. Он је млóго ђáвол бíл. Знáјеш, нéмам слíкуту да ви изнесéм. Не знáм слíката...

А идóсте ли при дрúжете, тáмо у Рíд. Ѐка, једнá је имáла удавица. Онé по знáју да испрíчају. Ја по-не-знáм. Не знáм кэквó чу прíчам. Кэквó ме прашúјете. Ко што јучéра за Божíч. Ја ви казá, зељáник.

Свáдве смо спремáли, мéсо. Етé, закóљемо јáгњишта, па смо úбаво спремáли. Па óро, па свирачи. Кланéта, и овá бáнде и тупáни. Одóвде си нáши, нáши свирачи. Па úбаво је билó млóго. Несú гáјде свирíле, несú. Свирачи. Зíме су се женíле. Али са нéма. Ће доведú и нíшта. Нејé цéлу зíму, нејé цéлу зíму. Па ли тикá? Нéма свáдбе. Започиња се у недељу, у понедељник, таквó. Завршáвају трí дáна. Са двá дáна свáдба, óро.

Двé вéчери свáдба, па пóсле онó, пóсле завршу свáдбу. Дóјду, óкну којí су својí мáлко та пíју. И загреје ређíју, и растуру се, и вíше нéма. Кој ли први? Напрéда ли? Па кум найде. Напрéда íду па се венчáвају. А са, евé, нéма нíшт и нíгде. Устáне и íде и растуру се. Не знáм товá. Ја и не разумим товá. Ѐма и старóјка, íма. Имáло је и старóјка. Нај су кумовé, кумовé. Дрúђи, па старóјћа, ако íма. Па úзне којí си когá вóли. Рóдом, којí си когá вóли. Па íма, евé, ја сам билá онáм на тигáја. Човéкат печáлеше по-мáлко, ако не пéнсија. Билí смо онáм, еј у Бóишину малú, на еднú Стáну старóјће. Однесéмо, цргу, однесéмо ћебе. А онí ни па дадú овáк кошúље, и јóрган ни дадú. Пóсле слáбо долáзи у кúћу. Повóјницу донесú овáка, кúпи на детé кво бче. Пáре му дадé и крсти га.

Крстеше га, али са нéма пóп. Дóле у Кáлну, кудéто велиш дí-деш. Тúва смо у цркву ишли пáј смо крштавáли. Сва децá су

дóле. Едно дете, којето у Леско́вац, оно нејé. Тагај једна бéше, с бчи овака, некви бéше, та она си га држа, та си га крсти́мо. А дру́гата су сва у цркву крстена. Не зна́м попа́тога ода́кле је. Само има́ше по́п. Не зна́м, дóле у Ка́лну и до́деше у цркву. А са не зна́м да те лóжем. Па не́ма ни́где, па ели тика́. Не́ма овде́ва никво́. Овде́ва са не́ма ни́шта. Само доведу́ и ни́шта, нити пра́ју сва́дбу. Ако бче, неко́је до́де.

Те, ја уну́ци има́м, још несу́ се жени́ли, несу́ јоште. Морé, Зво́нко, зна́јеш ли, деца́ га утепа́ла. Нечэ́ска држа́ло га неко́је и утепа́ло га овде́ у око́. Па ја велíм да је ишло́ при до́ктура. Не ли, дете́то би настрада́ло и оно́. Уби́ло га овде́. Не зна́м има ли га? Да идеш да ви́диш колко́ га је уби́ло. Нечэ́ска га уби́ла дечи́штва. Отишло́ по село́ дете́. Зна́еш колко́ га уби́ло? Ја и вика́. Стра́ ме че му бу́де нешто́. Бэш ту́ва до око́. Удари́ло га ова́к. Е ли мо́же оно́ да оти́де при до́ктура да га друго́то дете́, не зна́м отиде́ ли? Ајдмо́ там да ви́димо отишло́ ли је.

Ти́ја ма́лич прс, ти́ја голéмич, ти́ја сре́дњи, ти́ја по не зна́м. И ти́ја ма́лич. Ја и нуме́јем, несэм пи́смена. Пéт прста. Ова́ка: едэн, па два́, трí, чéтри, па пéт. По́сле пéт на ову́ја ру́ку, дéсет. Нуме́јем ја, несэм пи́смена, па и не зна́м кво да ора́тим. Понеде́лник, па то́рник, па сре́да, па четвртáк, па петáк, па субóта, па неде́ља. Ви́ше не зна́м. Ви́ше не зна́м.

У неде́љу се нејé работи́ло и ова́ка ка је пра́зник не рабóти се. Јучéра је Огња́ва Мари́а. Несу́ работи́ли човéци. А данэ́с дeл-ник, рабóту. У вели́ће пости́ смо пости́ли. А °ви? пéтак се је пости́ло. А са не по́сту, са си бла́жу.

На мртви́ ли? Па ста́ља се. Омéсу леб жéне. Ова́ка, са до́јду та нóсу бомбóне, леб, ба́ницу нóсу на грóбје. Го́дину иде́мо. Тува́ пуно́ трбшак. Иде́мо на сва́ку суботни́цу. Иде́мо, ете́, го́дину му, па полови́н го́дину, па четирéсница. Колко́ је трбшак ту́ва? Спре́ма се од мéсо, од све. Ка је по́с, пасу́љ се спре́ма, зе́ље за́пру оно́. А са сла́бо. Нeгде-негде по́сно, са по́више бла́жно рабóту.

Кој бче трí го́дине нóси, кој бче го́дину, кој колко́ бче. Па, еве́, ја велíм чу нóсим трí го́дине црнó, крпу. Па по́сле по човéка-тога́ трí го́дине. Чeрће ми схи́доше и си́нови, за го́дину, па схи́доше. Па онí мо́ра, онí су мла́ди, а ја ста́ра.

Еве́ са, Или́н дэн што́ иде. Ти́ја је најгла́вэн пра́зник. Па нóсу се. Нека́га се носíле лити́је, што велéсте јучeр. Та ти́ја је пра́зник млóго пра́зник. И од грóм и од све. Пра́зну га. И б́ро је напре́да крчáло, а са не́ма б́ро. Товá, ете́, ова́к ли га, пра́зник си је. Некво́ Прокóпице, та́кво. Има пра́зник и од товá. Тро́јца ка до́јде, ти́ја су пра́зници б́пасни. Ете́, ти́ја тудé Спáсовдэн. Па текá од грóмэт, од

град, од грџм. И това Трџца, све од това. Од блџести не знам. А, исцркале кокџше! Нека улази пустиња. Ја па несџм ни мџла.

Ќвце, па несџ се ни разболуваџе... Ќвце смо музџи. И вуњу стрижемо, та ова плетемо. Од прџлет ка дџџде. Зиџи се ојагњу. Јагњиштата ка се одвоју упрџлет, продаду, еџ кудџ Цурџовдџн, ако знајете Цурџовдџн? И тигаја ѓвце пџчну да музу, а јагњишта продаду. Сваџи чува, па џи саставу. Па трлу турајемо, па легамо на трлу гџре, на џиве там. Оремо жџто, а са нема. А за това скупџе. Сџс лџсе, од тарабе све. Заграџимо трџе и легамо нџчу. Овчџр дџма дџџде, а џие идемо старџи чџвџци та колибу напраџимо и легамо на трлу. Морџли смо. Имаше жџто, а са ништа жџто, ниџи ништа. Кад веџим снџг, тигај прџстају, у јџсен, кад дџџде Рџнџелов дџн. Дџма џи докарамо, па појџте има. Имајемо појџте џие, е ондџ, е виш кудџно растурено, аџ кудџ ветреџаџа.

Имаџи смо ѓвце, и краве сџм имаџа, и све. А са јџдну краву. Ќвце чувџемо напреџа и по четџресе. Па пџсле џи намалимо. На женџве даџо по две-три. Одеџише се ѓџџи, па џи даџо и распродаџо. Неџче нијџдно да чува. Чуваџи смо краве по две и вола два. Чувџемо та гнџј тџрамо гџре за кџмпири. Ова што саџдимо кџмпири. Имаџо је. Не знам имџна, свакекве имџтија имаџе су ѓвце. Црне, зџве се кџкџ бџде. Ја и не знам са. Са, вечџм, остарџла сма, па и не знам. Рџгуша, па Буџуџица, свакекве се зџве. Рудџица, не знам бџш џу кво смо зваџи. Заборавџла сам. Одавно џи баталимо, све сџм забаравџла.

Овија сџдове што, лџнци и котлетџија. Нејџе имаџо дрвџно, нејџе. Даду џи тамо, купимо џи там по Туџмбу, па у качџ дрвџно. А са не. Па това сџреџе и това дрџго ништа. И потквџсимо та кџсамо, дрџго ништа. Познавамо џи по лик, искрштавамо џи. Па тика: којџ Буџуџица, којџ Рџница, свакако. Белџжџне, уши смо резаџи. Виџе све знајете. На Цурџовдџн, ка зимџва прџџде, па Цурџовдџн дџџде и Марков дџн. И у недељу умрџл, нејџе грџшан ништа. Тигај је умрџл, тигај. Овдџва је виџл по двџрав, та маџи. Дрва је сџкџл до Бџжџч, до Бџжџч је мучџл та дрва је сџкџл. И ог тигаја забџле, забџле. И да прџштавате пун лџвор крв изнџсим све у долину. Раџ ли је? Ништа му нејџе напреџа билџ.

Од гџдину вању и отидџ, откарамо га у бџлницу. Тџрајте га дџма. Не мџжете да га изваџите из Лџскџвац, из бџлницу. И дџма га докарамо. Морџли смо. Ѓџрка ми је та у Лџскџвац ишла при џџга. Рекџи: -Тџрајте га дџма, има да умре. Не мџџ да га изваџите од пџре. Несџмо имаџи, трџбе пџре да имаш. Тџшко, он осамдџсе гџдине. Оно и ја, еве, веч осамдџсе гџдине, и ја сџм за мрџшку. Дџдџк се жџви, мџра.

Река га зове́мо, река́. Па това́ велимо́ да се не уда́ви. Но јако́ нема́ река́, пај нема́ дете́ да се уда́ви. Доле́ко река́, там чак од ку́ће. Па мо́же, мо́же у реку́. Ако иде́, че се уда́ви. Там, там, надбле́, има́ река́ голема́ там, нејé плитка́. Мо́же би се дете́ удавило́ ка иде́ хи́ша. А ова́ка са не́че се уда́ви. У реку́ту мо́же ка оти́де, куде́ је, што вели́ш, по-длабоко́.

Комиње́, комиње́, па служи́ та искару́је дим. Това́, ете́, комиње́. Оно́ва не зна́м како́ се зове́, не зна́м ја са. Па дим, дим изла́зи, чури́ дим, чури́.

Она́ је плевња́ за говеду́. Това́ си за ису́шу ме́со. Такво́ ста́сују, праши́на, тува́ лежу́. Моја́та се распа́дла, че ју расту́рају. Ја овде́ва има́м собу́. Е, ова́ је моје́, сутуре́нат. А на си́навога је го́ре. Заједничка́ је ку́ћа. Морé, таја́ грóзна, све се распа́дло, па нема́ ништа. Пога́нци налэ́зли, закаса́. Нема́м óтров да ту́рм. Па сутуре́н зове́мо. Ра́но смо си зва́ли со́бе. По́друм, ете́, ви́диш ли ко зна́јеш.

Това́ ко́бла, но оно́ не́че, строши́ла се, стро́шено. Собља́к ни́шта оно́, куку́ распа́дло се. Не мо́гу од сра́м. Врата́, строши́ло се, нема́ ништа. Пра́г, това́ врата́, това́ ку́ка, това́ запи́ња се. Това́ ша́рхе, прóзорче, тика́. Не зна́м дру́го. Прóзор у́век, стрéа, стрéа. Че́кај, да иде́м да тра́жим по једно́ чашче́.

Па, не ли тика́. Мене́ донóсите. Ја синóчка, они́ кажу́ мло́го у́баво исприча́ла. Това́ ли је поја́ло? Да си́пем по једно́ чашче́ рећи́ју да испи́јете. Не́че, не́че. Они́ велу́, но ја несэм́ ка́дар и ка́ву би напрај́ила. Че́кај, имаше́ ова́м ма́ло да пивне́мо. Да ви је сре́ћно. Пи́јем, де́ка, ле́кове пи́јем, па не сме́јем да пи́јем. Но ја не уме́јем, не зна́м.

Ко́су ли? Ми́јемо се ова́к с че́шаљ. Ја и са си ова́к. Мо́ра, немаше́ сапу́н, немаше́ сапу́н. Сэс во́ду же́шку, па с че́шаљ ишче́шљамо. А са голо́главе. Сплита́ се. Ја си ко ра́није. Ру́бав. Морé, нејé смеја́ла. Башка́ у собу́, не смеја́ла, не. Евé, ја сам има́ла свéкра. Несэм́ се смеја́ла ми́јем при свéкра за бо́га, несэм́ се оми́ла. Бе́гам од свéкра усвет. Па ако́ óче, сви слу́ша. Све ста́ре се слу́шају. Са ста́рога уопште́ не гле́дају. Ако си́ óче, од това́, гле́да, ако не гле́да.

Ни́е смо били́ мло́го, мло́го у ку́ћу. Троји́, троји́, сви у пани́цу голéму, па си ку́само сви заједно́. И деца́ седу́ уз со́вру. И свéкар ми седí и свекр́ва. И моја́ деца́ и на де́вера Јóса. И он је умр́л. Мло́го је он ле́п, у́бав би́л. И Мила́н једн́, сви су троји́ца умр́ли. Убави́ су сви били́, али мла́ди измре́ше. Сви си седне́мо. Со́вра има́ напра́ена и сви узо́кол. А она́ деца́ си́тна башка́ у тањи́ри. И сви смо заједно́ је́ли. Пр́ви свéкар почи́ња. Прекр́сти се: - А́јде, ббже,

помогни. И онда почиња и свекрва. И ние тагај почнемо. И слушамо онијам квб они речу, слушамо.

Три смо јетрве биле. Па ова идемо та при говеда изринемо кошару и изметемо. Дрва беремо. А свекрва ни меси леб и готви да једемо. Несмб, после месеомо. Свекрва ни млада беше, па месеше. Она пубаво месеше. Чиста је била, па мани, млого је чиста била. И свекарет ми је аран бил.

Стевка Богдановић

81 г, неписмена

Власица (Округлица)

Добро, како мој деда може да коси у осамдесет године и ја могу у седамдесет да пасем говеда? Он је седам годин од мене старији. Како ја могу ова говеда да пасем и овце да чувам? И дружи викају овака немам. Све тој отишло у господство. Не ли може сваки да копа, да оре, па да има? Па бога-ми, зашто нече? Ко ја могу да работим, мож^е и ^онија млад да работи дупло, ма квб дупло, тродупло од мен^е. А они неће људи да раду, а оће да једу. Епа, са викају нема, нема. Па зато нема, што нече да раду. Са отишло све на плату. Па не може све на плату.

Однапред^а је имало овчари, па не идем је у говеда, но дадемо говеда на ак, па њи пасу љуђе, деца има. Платимо му и оно си чува стоку. А сга нема това, но некоја кућица има по две говеца, он брзи. Не кадар ни да њи искара, ни ништа. Млад ниједн нигде нема. Више домаћина има си деца пе-шес човек, па си узимају стоку та си чувају. Пе-шес говедара искочу ондека и овчари и сви терају стоку и платимо ти колко си узне на говедо, на овцу. Ја си моје музам, он неговце, и такој. Изјутра њи он отера, увече си њи ние прибемо. Само му платимо што њи чува. Тако и говеда, тако и овце. Зове се говедар и овчар.

Имало је неки-неки. Овако си њи чували, по једну козу, па си гу свак чува, домаћин. Слабо је имало козе. Више је имало овце. По триесе овце љуђе чувају, па по седам-осам говеда чувају. А са камо говеда? Овце појата, а говеда кошара и ако је тамо овлија, трла. Ако је у поље негде, на трле, овце на трле. И тој је имало. Заграде се у њиву, у њиве се загради и туј се направи колиба. Туј си лега човек при њи. И јутру си ги пусти. Да нађубру њиву. Јесен ка дојде, ка^д се покупи, да се обже, да се окоси. Око... овлија август, сетембар. У сетембар се жње увек овде код нас...

Збирајомо си се на записи. Ка дојде Свети-Илија, зберемо се, скупимо се у некоју кућу или на запис, или где било. Има једна бука, па си се зберемо код њу. Пуно љуђе, снесемо си остали.

Испечé си гáзда печéње, спрéми си јéло. Лéпо си поста́ви, пи́ће, раки́ју, ви́но, више раки́ју.

Детé се рóди. Ка бче поп да дóјде, бче, дóма га крстимо. Ка нéче да дóјде, нóсимо си га онáмо у цркву па ће га крстимо на Рíд, при попá. Ја си га нóсим. Ја сам га родíла, ја ће га нóсим, кој че ми га нóси? Вржем у лелéјћу, па намéтнем на рáмо, па однесém онáм. Пóјде си свекрва, пóјде ми зéлва и крстимо си онáм и дóјдемо. Поп крсти, па кумíца. Па дóјде кумíца и кэкó му је íме онá кáже. Онáм ка^д га крсти, ја си вој дадém кошúљу, њóј кошúљу, кошúљу на кúма. Подáрим ги. Онá си на детé да што је спремíла. По једну кошúљу му дадú, је ли по једно вистáнче кúпу и тóлко. Тагá је таквó врéме билó. И ја по једну кошúљу на кúма и на кумíцу и више ништа.

Па кад бче, дóјде си. То ништа нејé забрáњено. Долази, бóга-ми, и на слáву долази. Он се највише поштúје. П^о кад бче мóж да одрéкне. Кэд одрéкне, он ти опрóсти, изљúбиш му рúку, и он ти опрóсти. Прóсто неká-ти-је, више не мóгу да ти кумúјем, и тóлко. Тражи си дрúгога кúма. Зáто не сме, че га кúне. Па кум че га кúне, децá че му кúне. Па áко си је у жáлости, он мóра децá да држи. Мóра децá држí, мóра на свáдбу д-íде, на венчáње. Кум íде и на венчáње, мóра да íде. Свéче држí, нéче да пéва, нéче да íгра. Он си је кум, па ако је у жáлости. Не íду свира́чи, не мóж да прíми у кúћу, ако је у жáлости. Онáко си дóјде. Па íде за кúма ка^д се жéну љúће, па за кúма íду свира́чи. Збéру се љúће, па íду. Па и за старóјћу íсто. Рóд, бóга-ми, брát кој... Óкам, позовém брáта за старóјћу, кој је стáријí, кој пó-млад на дрúгу сестрú.

Па пóчну си на једну недељу. Пóјде си младоже́ња, понесé се рећíјицу, окэни́цу и још једáн дрúћи сáс њéга. И прóјду којí си позíвају. Позовú си за свáдбу, и етé свáдба. Па пóчну на ред^т, па си зóву свúде. Кој је послéдњи тíја си остáне. Íде се прво у кúма. Напрé^д се íде у кúма та се пíта да лј бче он да прíми свира́чи, да лј бче онáко. Прво се с њи споразúму, па пóсле си позовú на свáдбу и свáдбу си напра́ву. И за кúма íду и за стáрога свáта кад^т се зберú за свáдбу. Весéлу се óба. Па, пóга-ми, кáко да ти кáжем, нéче се љúће покóру ниједэн. Óте óба да су óзбиљни. Óба ћи тáко пóштујемо. Óба се људи весéлу. Е, па, стáри свáт заповéда. Кáко он кáже, тáко свáдбу опрá^вљају. Ка^д че пóјде, у којé врéме да пóјду на венчáње, у којé врéме да дóјду, то стáри свáт заповéда.

Дáрове: на мóмка сáмо чорáпе, девóјће не ћíту ништа. Пра́ву стáри свáт и кум, бáшче напра́ву од артíје. И онí нóсу тој и дадú на снашку, на млáду ка úвечер завршáваиу прву вéчер. Донóсу пóклони и товá си онí забодú у пóклони и тéја бáшче дадú. Без

погаче не́ма сва́дба. Донóсу си погаче, да́рове на сна́шку. Она́ да́је кошу́љу, ћили́ми, чора́пе. Тако́ је билó напрé куд^с нас. На старóјһиницу литáк, кошу́ља, тканíца, крпа, исто чора́пе. А онí њóј кúпу некí јóрган, нештó... тањíричи, ложице, тепси́ју некú, ако óче и тóлко. И на мláду кúпу ћитку крпу, не́ки рукавчíчи. И тóлко се дава́ло у нáше врéме. Све́кар и свекр́ва: даде́ кошу́љу на свекр́ву, литáк, чора́пци, крпу, ткáницу, све такá. Їсто и на свéкра ћили́м, кошу́ља, чора́пе. Од напрé^д се купова́ла кожушчети́ја. Понесе́ кожушчé на ба́бу, па ако óче и на дéду кожушчé кúпи. Илј по крпу им понесе́ којí йма ова́ка шурња́је, понесе́ им по једну́ крпу на сва́ку шурња́ју. И тако́ се дава́ло.

Чéка гу на врата и ле́бац у торбу́ йма. Тúри си тóрбу на ра́ме и ле́бац у торбу́ и једна́ пúна стóвница вода́, стóвне су билé, једна́ пúна стóвна вода́. И чéка ју. Пáрче ше́нер држí у рúку, и сна́шка отúд а свекр́ва одовúд и тако́ га прегризу́. Е па да жíву áрно, да се не сва́ђају. Па пóсле мláда наметне ту тóрбу на-гóр. Подíже гла́ву, дíзај гла́ву уз оцáк. Однесе́ ле́бац у торбу́, тúри га у нáһви и áјд гóтово, слóбодна је сна́шка. Нíшта нíје тој, обр́һали су се. За дево́јһу и зéта ка дочéкују, шурња́је се збéру, узда́ уру́ће, узду́ држí у-ру́ће од коња́ и на зéта че тúрају узду́. Чéкају на врата. Он се мúва, мúчи. Ко је кра́бар да протрчí, он си побéгне, прóјде. Кој не мóже, мúчу га, узду́ на гла́ву.

А не тагá. Кад^т се завр́ши сва́дба, гóсти дóјду отúде и онí се, зéтове, кáчу на кúһу. Гóсти дóјду отúде, кудé је дево́јка. И овí зéтове што су на туј, туј бре, на тóга óца кудé је дево́јката ошлá. И онí се кáчу, зéтове, на кúһу, па ако му не даде́ кошу́љу, онí пáлу слáму гóре, мúче да му даде́у кошу́љу, нештó дáр, што бíло да му да. Ако му не даде́, све открију кúһу и кладу́ óгањ на кúһу, пíју раки́ју, мúчу. Вр́љају шурња́је сва́шта оздóл, и стáро и сва́какво. И шáле во́ду. И тој зна́м да ти кáжем, ви́ше дрúго... не зна́м да ти казу́јем од сва́дбе.

Бóга-ми, вапíри су мéне напрайли некí слúчај. Правíли смо едну́ кúһу, и кад смо гу направíли, ја сэм породíла, имáла сэм едну́ дево́јчицу, жéнско дете́. И тако́ је дóшло нештó у туј кúһу чим се дете́ родíло. Не́ки је дэн прóшо и лúпа, и лúпа по прóзори и по тáван, и не-знам ви́ше шта рáди. Ми смо ишли́ по не́ке вражалíце. То онó, кој ти што кáже. Дáј шипци тúрај на врата, дáј овó, дáј онó, дáј на прóзори. Све смо турáли. И тој детéнце мојé јáдно, и једну́ вéчер ја йскам да побéгнем из туј кúһу кудé свекр́ву. Свекр́ва не да́ва, стрá гу да се на стáвимо да седíмо заједно. Кáже: -Немóј! Ја чу да дóјдем, ја и Вéрка че дóјдемо код вас úвечер. Немóј да се пла́шите. И још една́ мојá јетр́ва дојде́.

И онé дóјду, и онó си тáко лúпа. И тáј мојá јетрва принесé цáк сáс жíто па зáпне врáта. Што добди, онó све на врáта улáзи. И туј вéчер лупáло, лупáло и прошлá вéчер. Дрúгу вéчер ја па íсто пítам њу. Вíкам: -Мáмо, да донéсем детé и да си дóјдем кудé-тéбе. -Не, кáже, не мóж да донóсиш детé код мéне. Нíе че па да дóјдемо. И дошлá ми је зóлва и свекрва и још íдну јетрву сэм имáла. Зáједно смо нíе билé. Онó си óпет прóдужи. Лúпа, лúпа, али не нíе врáта да зáпнемо. Тáко је билó.

Кад се детé рóди, женá, онá вíше врéме седí такá до óгењ, до кúбе. Седím си такá до кúбе, и онó одíедном óтвори врáта. Крап на врáта нештó и нíшта се не вíди. И úгаси ни вíделче и тој детé úгуши ли ми, штá нáправи, нé-знам. Ја не да се сéтим да си úзнем детé у рúке, но још сэм млáда билá, нéсам се тој ни сечáла, ни ме свекрва научíла. Да рéкне: -Довáти га! Онá се јáдна нејé сетíла од тој. И до úјутро детé ми умрé.

Пóсле несмó мóгли да седíмо у туј кúћу. Бíје, лúпа, бíје, лúпа. Мúж ми бíо у рабóту, па дојдé и он и дéвер ми дојдé. И он је имáл три децá. Али пóсле напáде мојéга мúжа па нíкога не дíра, све њéга притíска. Гњáви, мúчи, нíкако он не сме да зáспи. Чим зáспи, óдма га притíсне. И нíсмо мóглу да остáнемо у ту кúћу, па гу растури́мо и дрúгу направíмо.

А товá Мíлосава. Ја се чúдим којí су. Гледá одбóвде. Некојí лúди дојдóше. Рекó, сím ми је дошéл. Некóјí °вој с њéга пошéл. Едног^к, у Бéоград^т, рáди тáмо нештó. Бíл кэкó тéкничар, па пóс-ловођа је бíл. Рáди там нештó по зáдруђе. Нé-снам ни ја да ти кáжем.

Нíе вíкамо та је ајдúчка трáва, ми гу текá вíкамо. Товá катранíћ. Товá нé-знам, трáвчица. Тáј, товá равунíка. Ово нíе вíкамо равунíка. Ти ју познáјеш дрúкше. Ја текá, туј вíкамо равунíка. Тој је билó све жíто, дéте. Сејáли смо јечмíк, овéс, рженíцу. То је све жíто билó тúва, бóже мíли. Некá орнíца остáне, па ће гу побремо. А са нéма, отидé чéљад, нéма нíкој нíгде. Сал, вíдели сте мојéга дéду и још некóлко човéка. Тој су двојíца, тројíца остáли. Вíше нéма нíки. У туј малú је имáло пúно лúђе, кáмо ћи? Младињá све отидé. Стáри, íднí мрéше, íднí јóште мáлко се вртú. И тíја ако úмру, вíше нéма лúћи. Дóбду децá отúд^т та кóпају. Сíнове дóбду, ћерће кудé су, дóјду та закóпају па си отíду. Па дóјду нећí пúт кад^т óте, кад^т мóгу. Алí са, бóга-ми, тéшко да дóбду и ка мóгу. Прéвози скúпи, па кој úмре текá ће седí. Нéма сýбота, нéма нíшта, нéма ни сýбота ни недéља. Виш кэкó скупéје све, па не мóже.

С ралице си бремо, волóви смо има́ли, па си кра́ве чу́вамо. Сва́ка ма́ла, сва́ка ку́ће волóви по једнѝ, по двóји. Говéда, па пу́но, по сéдам-óсам говéда једѝн чу́ва. У прóлећ, све у прóлећ се жѝто сéје. Сче да спрéмамо? Пóјдемо на ора́ње и вр́же ста́рац по једѝн кончѝк на прс. И на волóве вр́жемо по једѝн кончѝк црвѝн и то́лко. И пóјдемо и оре́мо. Понесе́мо мѝлко жѝро, па у тре́ћу бразду вр́ламо жѝто по-мѝлко. Пóсле ништа ви́ше. Ка побре́мо, сéје га́зда и завла́чимо ора́ње. Вла́чимо, има си брану́, па волóве ва́тимо и завла́чимо. Влачѝли смо и сѝс ко́њи, но ви́ше с волóви. Бранá од прѝће, од бу́кове прѝће си набéремо и напра́вимо си брану́. И дѝшчѝца има напре́да. И с ла́нац зака́чимо и вучу́ волóве. И ни́кне жѝто. Ка стѝгне јесен, пóжњемо и оврше́мо и то́лко. Па óжњемо, па свезе́мо и дeнемо на сто́гови. И пóсле узне́мо та побѝјемо, има си једнó дрво, сто́жер побѝјемо, па заве́жемо конóпѝц. Па напра́димо на ко́њи áмове, па по два́ ко́ња. Ју́ри, те́рај и зга́зу ко́њи. Навр́ламо сла́му у плѝвњу, а жѝто одве́јемо и то́лко. Ѐмамо си ве́јалице, ветре́ња́че. Ветре́ња́ча си има напра́вена, па окрѝнаш и онó се ве́је жѝто. Едѝн вртѝ на ветре́ња́чу, едѝн озго́ре пу́шња и онó се ве́је жѝто. А едѝн сипу́је.

Има́ли смо си водени́це, па си уме́ламо, па си ле́б ме́симо од њéга. Бра́шно си пра́вимо. Од р́жено и од јѝчам ка^д омѝсиш ле́б, има да пѝкнеш једе́чи, у цре́пњу ка га испече́ш. Па со́л и квѝсѝц, има́ли смо си квѝсѝц, од на́ш квѝсѝц, чу́вају же́не. Чу́вамо си на́ш квѝсѝц. Омѝсимо ле́б и оста́имо си квѝсац. Ни́шта не ра́ди. Просе́јеш бра́шно кр́з сѝто и ту́риш си парче́нце квѝсѝц и во́ду и со́л, и замѝси, и то́лко. Стојѝ та ста́ше. И кѝд ста́ше, размѝси пече́ си. Ле́б, па да пѝкнеш једе́чи. Ме́симо си од ѝсто жѝто. Кола́чи, омѝсимо си ле́бац, а кола́чи си испече́мо два́. Ни́е сла́вимо Сѝтога Никóлу. Óба дѝнѝ^а прере́жемо едѝн кола́ч. И у́јутру на дру́ђи дѝн си омѝсимо по едну́ пога́чу. Купи́мо си по еднó ѝло бра́шно, па ка има́мо гóсти, ме́симо си по едну́ пога́чу од у́баво бра́шно пчени́чно. Ни́је, не ни куку́рус. Тој, ни́је има́ло, нејѝ ни́кој сеја́л овда́ у на́шу околи́ју.

Ни́е Сѝтога Никóлу сла́вимо. Пасу́љ, кѝпус си свáримо, напра́м си сáрмицу од кѝпус, напу́ним папрѝке. И това́ спрѝмам. И ри́бу си купи́мо. Ни́е зóвемо зе́ље, ста́ри љу́ђе, та́ко га зóвемо.

За Бжѝић сѝм спрѝмала ова́ко. Дѝгнем се у́јутро и замѝсим си ле́бац. И испече́м си ѝсто кола́чи два́. Пóсле је Бѝдѝни дѝн. И ту́римо си пасу́љ ѝсто и тај кѝпус су приста́им. И купи́мо си ова́ка понѝшто, ова́ка ја́буке, кру́шке, ора́си, за на́вечер ри́бу. У́јутро се дѝгнемо на Бѝдѝни дѝн, кој има́ прáсе за́коље си, спрѝми си. На Божѝч се дѝгнемо ра́но, око три са́та, испече́мо си прáсе, гре́жемо

ређије вруће, свашта лепо. Пóстимо си, како да ти кажем, једн мéсец си пóстимо, ако не више. Од Свéти Рáнђел па до Божич све пóстимо. Пасуљ, кúпус, чóрбица од кúпус, лúчак дрóбен, паприће. Тако си га зовéмо - кúпус вáрен, зéље. Није си викамо зéље. Зéље си пристáимо. Ресóлница, тој се тóра у кáцу. Туршиáа, паприка туршиáра. Ма сáдимо по-мáло, сáдимо лúчак, кúпус који мóжда. Са слáбо. Паприће не сáдимо, сáмо лúк и компíри. Паприће си кúпимо у Сурдулицу, тáмо дóле. Пристáви се пасуљ, оцече си сланинку, тóрају си у њéга. Сушенице у нáјбоље јéло, то е нáјлепо. Пристáимо си кúпус, тóримо си сланину у њéга.

Одећу, ^еве што нóсим ја, па још лéпше, тој си није све рúкама рабóтимо. Овó си напредém све, па поткáем, па оцрним лéпо, па то си све ја навезém. Што ја нóсим, тоvá смо носили. Ја старинско нóсим. Овó литáк. Ошишамо óвце, па опéремо, па учéшљаш, нóсиш на влачáру, увлáчиш, па прéди. Испредéмо вуну, по пóсле сновéш, па ткáеш, па црниш, шиéш, окрбиш па шиéш, везéш, па купуéш шáре, па зашивáш, па пúно рáбота. Овé, то си плетéмо. Плетéмо чорáпе од вúну. Ши́ли смо све на рúће: огрљáци, óшвице, нарúквице. Све смо рúкама ши́ли. Пóсле некí почéше на машинé. Бóже, то се тéшко ши́ло.

Ка пóјде на сáбор, има тíја нáши литáци, има некé лéпе лéске. За свáки Петрívдэн мóра девојка литáк да направи. То се купуéше. Навéзе, па си тој зашиé, па гóре лéше, па нанíже, па све хíтове зашиé. Ѐма па и туј хíтове. Па купују свíлени рукаве. Кошуља онако а рукави свíлени. А на нóге чорáпе и опáнке. Па пóсле се мáло почéле ципéле нóсе. Прáву ћи жéне. Свíње закóљемо, па си ймамо конóпле, грснице. Па си од тоvá очúкамо, усúчу врце и направу си тíја опáнке. Кад ћи направу, неће жáпће, па кэд напреду од туј вúну опáнчэље, па ћи омéсту сэс плáве бóје, па кэд се обује, пúца. Крпа, па све овдéка, нека нóси овака бóје, ми ји викамо бóје, нека па маниста пúно туј. Бóже, да видиш девојку, па да пúкнеш гледáјечи. Нóси овака, ймаоше си бисёр. Купују, па овдé су по пúно наврже. Којá йма парíце врже, свáшта. Па неке дúbле викају. Ја тој несэм носила. Девојке су носиле. Којá йма нóси, којá нéма, нéма. Па неке нáше другарице, онé помрéше. Туј у дрúго селó. Тáмо је Вúчино селó, óдма ка^н пројдете овдé, Вúчини се зóву. Па сви смо йсти. Па имáло је некí гáзде, некí сирóптиње.

Кэко стáри рéкну, неé кэко сэгá, кэко стáри рéкну. Где ти рéкну, ту је дóбро. Ако те бче дадé, туј че идеш, ако нéче, нéма да идеш. Кад ми тáтко рéкне туј је дóбро, тај је човéк дóбар, ја знáм да је дóбро и туј йдем. И такó свáка девојка. Више су бегáле. Ка говóру дóбра је, она ди отíде за тóга мóмка, не пíта ништа. Пóсле

иду та се помíру, и гóтово. Пóјду си одóвде, кудé је девојка ошлá, по два-тројíца човéка и там онí ћи прíму лéпо. И помíру се, целивúју се там, мíру се и тóлко. И пóсле свáдба. Гóсје се па врáћа там, онí добду овáм. Морé, лéпо је билó, ја ти кáжем. Са нéма то. Са, ако óче нéко прáји свáдбу, ако нéче, шта че му. А без свáдбу да је билó пре, то би за укóр билó. Отúде си свéкар, па отíде си, ако íма брáта пó-старога. Отíде си та си пíтају пр́во. Понесú си вла́шицу рећíју и пíтају си да ли óче та девојка, да ли нéче ту. Па пóсле пíју ту рећíју. Ако рéкну сáс свáтови, онí се збéру, коњí, свáтове пúно, и íду за девојку. Подíсају гу отúда. Обáрају јáбуку. Тýру јáбуку на висíну, гóре у дрво, па пúшка. Ѐде си кóј гáђа. Па пóсле свáтове пúсту у кúђу и девојку уведú. Трéба дáрове, и порúчају и одведú си девојку. А са не. Бóга-ми, тéшко, нéгде-нéгде. Не, девојка да одрéкне, нéго овá^око, кэд отíде там па не поднóси некомú. То је тéшко билó. Кэко са што је, тој не билó. На Рíд онáмо, у цркви.

Радмила Крстић

73 г, неписмена

II зона

Млáчишт е

Па пéкли смо лéб^п, па смо мéсо сушíли. Закóлемо свињú, говéче. Крóмпир вáримо за свињú. Па тýј огњíште вíкамо, тóј огњíште вíкамо. Сáс црепúљу, вршњик, па смо пéкли лéб^п, сáс пéпел, сáс жáр. Лопáтица, ене гу, тóј су, па мáше. Евé и онé накáчене. Тóј верíђе, то је веригњáча, чáђе. Тóј оцáк. Вáтру лóжимо, пачéмо лéб^п, крóмпир вáримо за свиње. Сáмо котлóви су билí, па тéја од бáкар. Тóј су нáђви. Па месíли смо лéба неки-пúт кад^т смо билí мнóго. А са^п сам сáма па у тепсáче. Ене, íмам фáнглицу, омéсим лéб^п у фáнглицу. То долáп, грнци овí земљáни. Вáримо купúс, мéсо.

Па у Предéјане на Горéшњак у Сýрдулицу. Тáмо су рóдом из Грдíлицу, из Лескóвац. Сви лéпи, из Лескóвац и Сýрдулицу. Па већ íма четерéс гóдине. Црни, црни шпóрети су имáли. Ѐма си лéб^п за печéње. Све вика сам овíја, на прíлику, да га чíстим, сáмо јúтрос немá врéме. Ѐма-си све за печéње. Сáмо су црни билí шпóрети, нéсу бéли.

Па тáван, па грéде, нéма нíшта, грéде. Трíес човéка, сáмо смо имáли па и ондé је кúћа билá. Имáла сам пéт дéвера и ја сам шéста билá. Имáла сам свéкра и свекрву. И децá на јетрве су билá. По четíри, по пéт децá. Онé, сэг жéне не рáђају. По еднó детé, па

ствáрно. А тэг по четíри, по-пéт децá жéне. По трéс човéка смо билí у кућу. Па свéкар ми Јовáнча, то је бíл мнóго фин човéк. То је бíл прв човéк у Млáчиште. Пéт сíна је имáл. Ја сам за нájмалога дошла шéста.

Муж^ш ми је погину́л. Ту́ су га Бугари убили. Дéвера ми од стрíца ту убише на врата. Дрúгога дéвера рођéнога ми убише. Еднú деверíчину ми убише. Зéта су ми убили, све тíја дэн. Запалише ми штáлу и тóга свéкра натерáше у штáлу, та у штáлу изгорé, Бугари га натерáше. Мéне су шéс-пут искарувáli на стрéљање.

Што не повлáчи вагóн да ти пóчнем прíчам, мнóго. Ја сам остáла удави́ца у двáес шéс гóдин. Ѐмам сíна, он је машински тéкничар у Нíш. Он је остáл без оца гóдину, а ћерка билá трéћу гóдину. Уживам по стó двáес милиóна. У град не би се могла издржím. Овдé воду не плаћам, стáне не плаћам и такó па помýнем.

Нéма, нóге су ме издáле, испрскáше ми вéне. Не мóгу да óдим. Тóј ми нájвише. Ѐдем дóле, поседím мáлко. Већíном кудé ћерку седím. Снаá, знáш какó је, слúжбеница. Знáш сэг^к снаé кэквé су. Че видíш. Дај, бóже, нек ти је жíв и здрав, и ти да си жíв и здрав, па ће ожéниш, па ће видиш то кэкó иде.

Шéс јетрве, па недéљу једнá, дрúга недéљу. Све на недéље мéсимо. Кад ми пáдне стóка, имáli смо по шéсé брави óвце. По сто-двáес óвце смо имáli, крáве, волóви, коњá, по две свíње, по тру. Ѐјесен ка^д бóде по једнó говéче закóлемо, мнóго лúди, и такó. Једнá си знáје та си иде у óвце, којá си иде за коња, којá си у кућу спрéма вечéру, лéб^п. Онé су слóбодне, нíшта. Дэнáс нíшта не рáдим, слóбодна сэм. Не ми недéља, не ми нíшта и ўруке си рáдим. Плетém ли, предém ли, прéпоставка.

Острижéмо óвце, опéремо вúну, па влáчимо на грéбенци. На грéбенци влáчимо на рúке. Па подéлимо све, измéримо, прéпоставка. Ако йма коцá вúна, по три-ћíла, по пéт, по дéсет. На свáку по тóлко. А, не! Члáнови ймај си ти кóлко óћеш. Ја и ти смо браћи. Ја ти тéбе дéл дадém и мэн дéл, ти што ймаш децá коцá тој се мен не тíче нíшта. Од-напрéд такó је билó. Тéбе пéт кíла вúна и мéне пéт. Ако си ймам ја коцá децá, што се тéбе тíче што ја ймам. Па и свекрва дéл узíма, йсто кóлко нáс. Па ка^д се подéлу браћа, па све подéлимо, и стóку кóлко ймамо. Ако су óвце, кóлко су, по две, по три, кóлко ми пáдну. Кад је човéк мéне погину́л, тројíца су напрéд билí дéлени, а пóсле нíе се поделíмо тројíца.

Кудé мéне свекрва остáла. Па мýж^ш ми погину́л, па она́ кудé мéне остáла. Кудé мáлого сíна, то је свúде тáко бíло. Али то кэкó је којá сна́ја, знáш, инáче, остáни си ти, ако си мáli, кад не вáљаш.

И ја несам нека цвѣћка билá, али ето, па кóлко-тóлко. О, по кáко поштување. Ўјутру се дигнем, све срабóтим, кáву напрајим на свекрву. Кад ми је мýж^ш погинул бíл, принесем, на столицу при кревет тýрим вóј. Попíје, дигне се. Дóручак, све, ништа нејé радéла. Она стáра бáба билá у осомдése гóдин.

Кýде Свѣти-Сáву, зíме, тэг^к дојдóше Бýгари од рýдник отýд^т. А партизáни су па билí овдé, овдé ји чекали. Ја искочí и казá им:
-Вóјска ће дóјде бýгарска!

-Нíе чекамо њу да дóјде, кáже.

Доклé наидóше, óтвори се бóрба, партизáни избегáше. Бýгари се врнóше, па све испалише. Све је билó испáлено. И штáла мојá, и кýћу запалише па гу једвá угасíмо. Па овдéка нáше кýће су, овáј дóктур кудé је, њíна кýћа је изгорéла. Мојá кýћа, угасíмо гу. Па íма, несý, млóго кýће изгорéле. Штáле мнóго испалише, а кýће несý млóго, а штáле све испалише. А кáко да нејé, кáко да нејé. Ма рáније тéшко да су палили, напред кад^т је бíл рáт. Сáмо сэг^к, дек, партизáни да несý билí тóј не би билó нијéдно. Али партизáни, рáните партизáни. Ти накýде ћéш. Дáњу Бýгари, нóћу партизáни дóјду.

Клáшње смо радíли, овé што кáжемо вýте, ткáли смо, па све: црге, ћилíми, постéлке. То рáније све такó смо викали, па ствáрно. Па ткáли смо ћилíми, постéлке, црге, све смо ткáли. Тóј ткáли смо све од вýну. Ткáли смо кучíна. Грснице смо сејáли, па смо чукáли грснице, па смо прéли. Трлица, пуздér, па влáчу се кучíна, загрéпци, повéсма. Повéсма, онóј тáнко, дугáчко. Платнó смо прéли, па смо платнó ткáли. То платнó билó мнóго фíно. То кад^т га изаткáјеш, па то ка^о кýпено. Па шíли смо кошýље, и жéнско и мýшко, све. Крагна, огрљáк, óшвице, тáслице. Све на рýке смо шíли. Па мýшка по-тéшка за шíјење, мýшка је тéшка за шíјење. Па дабóме, па чарáпе везéмо, па тóј све бóдови цéпени, па смéсе, па кэд навезéмо черáпе кáко на машíну. То мнóго лéпо.

Поубучéмо се лéпо, па опáнци тад^т грађени. Ципéле тад несмó носíли, нéго опáнци грађени, па вýте, па ћенáри, па кошýље. Дотéрамо се све, марáме и такóј отíдемо на слáву. Носíли су онí све клашњéно одéло, од клáшње што смо ткáли. Панталóне од клáшње, дип нéки-нéки нóси кýпено. А, инáче, већíном су све носíли клáшње, па оцрнимо. Íма шýма, карá-бојá, шýма па се стипсóше. Свáри се шýма, па се стипсóше, па карá-бојá, лéпо. Па тэг^к кад оцрниш тóј нíкако не попуста, мнóго лéпо. Бојá си исýри, од бојý кад^т мэстиш, а овóј не. И јáсен и гáбар, али бóље у јáсен не у гáбар кад^т се црни. Е, па нé-знам за то, нé-знам ја. Углáвном то, од орá кóра, па тóј тýрају по-мáло, овáј кáмен мóдри што за

лбзје. Е, то не-знам. Панталбоне носили, чешире викају. Ао, кúку, те ме ти подсећаш, ја не-би се сетила. Шнајдери си имало у селó тэг^к. Шнајдери, тој не мóж^ш кúће свака машину. Мúжи си иму шнајдери па си шију. Несэм тој несэм. Гúње, исто од клáшње. Голáвка °нај.

Чувáле су једнó две кúће, дрúги не. Говéда су чувáли, кóњи и говéда. Свака кúћа коњá йма, волóви, крáве, óвце, свака кúћа. Волóви за рад^т, крáве чúвамо за музéње. Кóњи па у Предéјане йдемо. Донóсимо кукуруз оздóле. Компирí снóсимо, кукуруз донóсимо. Кукуруз се не-рађа код нас нíкако. Са^л нештó сéју тáмо овíја. Рáж, овéс, рженица и крóмпир. Нејé јечэм. Ти да ме не по^лсéтиш, не би се сетила. Сéје се у Јеремíју. Јечэм се у Јеремíју мож^ш сéје. А °вај сéјемо по први мáј, óдма сéјемо све. И пре први мáј сéјемо. А у Богорóдичине постí. Евé сад^т Богорóдица кад прбóде, Госпођин дэн, на-тáм óдма се жњé. Рукóљка, снóпје, јúжица. Јúжица стáвимо и врзúјемо снóп. С кóњи, уведéмо кóњи. Врјемо за óстож^у, вршемо. Конбáц, гúвно, óстожа. Јао, кэкó се сéһаш, кúку бóже. Ја би забаравíла све. Је лј прáво све казúјем. Врá, одвóјимо којé је увршено. И онбј чúкамо и претрýшемо па уведéмо па вршемо. Па сметéмо жíто и вејемо с решéто. Којí йма ветрењáчу, којí не. Нíе смо имáли ветрењáчу. Вéтер кад пирí, онí сэс решéто. Па ти бóље знáш од мéне, бóље знáш, óчи ми. Овэс, јечэм, тој успéва овдé мнóго лéпо, па крóмпир. Тóј рóдно мéсто овдéка нáше, тој мнóго рађа. А, инáче, пшеницу, кукуруз, тој неће, дíвљо мéсто. Млóго, по ильáдо кíла рженицу, по две йладе кíла, па овэс, по пуно. Стóка тýг билó, па һúбре истéрамо. Лéб^п смо месíли, раж^ш и кукуруз. Смéљемо, па кад омéсиш бéли кукуруз и раж^ш, па у црепúљу опечéш, кáки. Мешáли смо. Па йма си воденице. Свака је кúћа имáла воденицу дóле у рéку. Йсто тúј кудé је Жíжа, овáј дóктурка нáша. Њбóјан је дéда воденицу имáл. Па ел у цáкови, вреће. Па ткáли смо, вреће ткáмо од кучíна, вúнено, кúј йма кэквó. Па йма деведесé кíла, сто, осомдесé, којá кэкó. Млíво тој нíе све очíстимо си жéне и тэг збéремо и натовáримо и свéкар откáра у воденицу. С решéто, па у цáкови, па исíпемо си све у нáһви. Ймамо прéграде, у нáһви си исíпемо. Па сол, нíшта вíше. Квáсац, јао, лéле! Да стáше лéб^п, он кэкó ће. Па размéсимо на месáль лéпо. Па мáло постојí и тэг печéмо. Црепúља над-óгењ, вршњик. Не да се угрéје, негó дóбро се угрéје и тэг стúримо, тúримо лéб и печéмо. Тóј мнóго прíјатан лéб. Што ми не сэг^к такбј да йма да испечém лéб^п. Овóј на струју брáшно горí, па нíшта. Ја ти кáжем, али сэг^к нéма тој.

Па утрину, са^д све ливаде пустене. Тэг у утрину овце чуване. На трле, на трле се лежй. Заградено сас тарабе. Колибу направу и напобусе озгоре, и такó. Бусје еве, од ливаду накопају, па побусају, па туј лежy на трле при овце. Од тарабе, ене, ондека, онакој тарабе нацепу се. Па се искове баскије, па се колци побйју. Кад знаш бóље од мене, што ме питујеш. И колци се побйју, и такó помера се. По једну недељу па се помери. И туј се нађубри, и после јечам кад^т насеју, па раж, жито ли ће. Стављају, ставу на недеље.

И ружй, ружй. Још једно дете да си имате. То је, там билó, там остало, нека је глубота, ћу у дрво да кучнем. Туј мој комшyја, одóкле сам ја, па једнога сина, ислужил војску и све. И ланску зиму, онй жйву у Смедерево. Тóј су дóле мојй родљаци. И дете привукло се при телифóн, мlóго му тешко падло, та зóве óца и мајку. Онй на пóсао. Док онó пришлó, и умрло. Какав младйћ лéп! И тóј једно имају и онó умрло. Зáто човек трéба да има две децá. Нé-дај боже, бóг нека чува, али ето, слепóц! С једно óко мóж^ш ли да глéдаш? Не мóжеш!

Од сина ме срамóта, но на снау викам: -Живáно, рекó, још једно. Он дваес гóдине сина има, не-мóж топрв да има деца малéчка. Блэсави и ^они те једно дете имају. У војску у крвацки Карловац, далéко. Сваки мéсец кудé њéга йду, сваки мéсец. По стó, сто педесé милиóна потрóшу. Тáмо седу по два трй дáна у мóтел. Знаш, са^д све скýпо. Ружй, ружй, па не-врéди. Праћам ўвек по пéт милиóна. ^оно што-су па пет милиóна? За једну чоколáду. Долáзи, свако лéто долáзи.

Чува ме. Имају стáн у Душáнову ўлицу, кyћу су напрайили куде Нйшку Бању. Какву ми је син кyћу лéпу напра^вйл, мlóго лéпу кyћу напра^вйл. Но и он нйје дóвар, сас срце нйје дóвар, син ми. Чис вáздук овде, мlóго здрáво мéсто. Овде сýв лéб да једéш, прéпоставка, такó рéч дóјде. Кудé ће сýв лéб, алй такóј рéч дóјде. Али ёто ти, дóле се уватйл, па којé ћеш. Рáди и он у фáбрику, машински тéкничар. Женá и она му рáди йсто туј. Рáди, он четерéс и седом-óсом гóдин^е, рáди одáвно.

У Нйш жйви. Не, не рáди. Мyж^ш вој је шóфер, а син вој је мекáничар. Па свýде йде: Нéготин, Смедерево, Бéоград. Свýде вóзи с камйóн. Стáн, знаш кудé имају, испóда цркву, кудé је онај што је дóм. Где шкóла што је, кудé Панталé. Туј им кyћа куде Панталé. Знаш то, затó ти ја и прйчам. Туј им стáн. Мlóго им на фйно мéсто стáн. Ђерка се не мóже запóсли. Седй си шéс гóдине. Дваес седму гóдин девојка, седй си. Завршйла шкóлу, ликовни тéкничар. Не мóж се нйгде запóсли, унýка ми мојá. А син на мојy ћерку трйес и једну гóдин, седй си. Сви младйћи, неће се ниједн

жéни. Трéбе се женá рáни, да се облáчи. Па нéће нíки, седú си сви. Пуно селó младíни. Овдéка пуно, туј éте. Едно рáди, едно си дóм седí туј. По печурке íду.

Па измéру млекó. Прéпоставка, мојé десéт-óвце, твојé пéт. И ја си музéм по двá дáна, али по трí. Ти по једн дэн, по двá, ка^д те кáкó пáдне. Измéру млекó све и смузú се. Па којá кáкó овцá. Некí до Крстóвдэн музú, некí пóсле по Богорóдицу, којé кáкó. Па дабóме. Прекíну, óвце прегорú, нéма млекó вíше и гóгово. На појáте. Дáље, некí дом ги овдéка ко^д кúће рáну, некí на појáте. Бэш мој свéкар је на појáту ги ранíл. Ѐма око шéсе брáви. Имáли смо по шéсе, по седамдéсе óвце, кэд-кáкó. Нíкад^т, нíкад^т. Жéне све јéсени ткáјемо, предéмо, зíме, прéко цéле зíме. А сэг^к све купúјемо, а тэг^к све ткáјеш. Ѐма рúчно да урадиш па да нóсиш, инáче. Разбóј, нíтке, набр́дила, кроснó, пóдношке, совéлка, повратáла.

Лелéјке. Па изаткáјемо, па ткáли смо све на һилíми. Слáму па озгór покрíјемо, слáму тúримо па покрíјемо. Па у кошúље, и^сцéпимо па повíвамо. Не ко сад^т тој. Пелéне, пелéне се звáле. Корíта имáли смо си. Корíта си кúпимо овáј плéкана корíта. Саг^к купúјемо овáј корíта. Тэг плéкана корíта. Па прáјимо и цéђ. Цéђ напрáјимо и сапún, па пéремо. Сапún, сóду у котéл па мáс, сланину тúримо и напрáјимо сапún меракли́ски. Сэс цéђ га насíпујемо, úместо вóду с цéђ га насíпујем. Сапунí смо си имáли, сапún. Не знáм ја тóј, не. То не знáм, несэм прáла с тóј.

Па брáшно кúкурузно, с раки́ју и такó. Брáшно кúкурузно, па га сэс раки́ју, са сíрће наквáсимо и стáвимо му на нóге, на грúди. И вáтра се скíне. Бéли лúк несмó. А такóј с мáс нéслан измасíрамо га. Па прóјде, јéсте, прóјде. Ма квí лека́ри тэг. Сэг^к íма дóктури свúде кудé óнеш. Тэг, кáкви дóктури, нéма. Óвце сам чувáла, квá шкóла. Билá на Меáне, шкóла је билá, Меáне, Млáчишке Меáне. За Предéане, Црна Травá, Власíнско јéзеро, Чемéрник. Ѐшла сэм. Свéти Илíја, на Чобáнац дóле.

Прéма Нíшку Ба́њу празнá му кúћа стојí. Нéма, кáки трí сóбе. Па то је све средéно цáкум-пáкум, и нáмештај. Онí двојíца рáду, и женá му рáди. Он је машински тéкничар. Шта һу ја овдé по овéј сидíне самá да седím. Вíш, све се распáло, зéвња, неорúжано. Муж^ш ми је погину́л у двáес и шéс гóдине. Четерéс трéће ми је мýж^ш погину́л. Ја сам билá двáес сéдму гóдину, он је бíла двáес-шéсту. Рачúнај, па ће вíдиш кáкó се мúчим. Све се, дúшу сам измучíла, све. Заштó гóре њéму кúћа празнá да стојí, áјд кажí ми? Рéци ми! Ајд! Али шта мóгу. Од марáк да кáже:

-Мáмо, дóћи си ти гóре, па си сéди!

Њојна мајка си туј. Оно у њу кључеви, она близу. И она једнога сина има. Она близу, кључеви у њу. Оти́де, ку́ћу им отвори, излутира се. Заклопи, па кључеви ту́ри у џеп. А ја овде́на седим сама́.

Па сэг, сине, арно. Али зими кад уклéка овде́ мећава. Две недеље ја зимус несэм могла́ из ку́ћу да искóчим. И то је била́ по́тка зимá. А кад^т снéг напáда, туј има и да умреш у ку́ћу, нéма ни́ки ни да види́ има ли ме, нéма ли ме. То сад, етé, људи чукóру, йду, лéто. Зимá кад је нéма ни́ки. Сам видиш да сам сама́ овде́. Ку́ће тој све празне. И да се разболи́ш, кудé ће дидеш? Не мóж^ш нигде. Еј, а ку́ћа му дóле празна стоји́. Мóжда би тéо он, али жéна нéће. То је гла́вно и чéму се рáди. Па мóже, али сэг^к, видиш ли, тáква врéмена су дошла́. Понéки такóј, али понéки женá кэ́ко му рéкне такóј рабóти. Дидем да пра́дим он да се сэс жену́ раздвáја. Он нéка си жи́ви, ја доклé мóгу. Шéс мéсеца су одлежáли у Борови́к једни́ за ма́јку. Ма́јка немáли куј да гу глéда. Сама́ била́ и такóј гу на пút нашли́ кудé умрéла. Искочýла из бóлницу и умрéла. По шéс мéсеца двá брáта су лежáла. Тужили́ ги комши́је. Једán шéс мéсеца и дрýги шéс што је такó напýстена ма́јка.

Тој си ја све сáма, сама́ спрémим. Зéт дóјде, помóгне ме. Којé је прáво, он дóјде туј. Сáмо родите́љ кад без хéрку тој си је све ни́шта. Да си има́ родите́љ и хéрку, без хéрку ни́шта. Ти ли сáмо имаш сина́, хéрку нéмаш? А да си имаш још једно дете́. Ни́кад не трéбе човéк да има́ једно дете́. Ўвек две децá да има́. Ја сам млóго ружýла моју́ сна́ју.

Туј је кад се йде за Си́ћево, нагóре. Па ја ви́ка из Ни́ш. Дóбро, тој око́лина, прéпоставка. Домáћица, чувáтелник, сáмо за њу, то за мéне ни́шта не вáжи. Кра́ве продалá, па кромпи́ри овде́ накóпам. Два камиóна је компи́ри откарáл те дóле продал ку́ћу кад је праи́л, па стáн купу́је. Помагáла сам колкó сэм могла́. Но, мáла пéнзија, којé нeш. Да је вéлика пéнзија, да ймам пé-шесто милно́на. Којé нeш? Ма кудé хéрку мóгу, нéго нéмају ни онí, стáн нéмају. Трóсобан стáн, хéрку ймају, сина́ ймају. Оно́ децá да су на пáр, елј да су мушкари́, ели жéнска обeдвe. А оно́ кудé ће, нéма кудé. Ку́јна им малéчка. Стáн је добíл ми зéт преко предизéхе.

Спрéми се јéстиво, јéло, па све нáрод се скýпи. Ви́кају од ку́ћу на ку́ћу. Кој óће оти́де, кој нéће. Пре гóдину дáна. Па мóжеш на кад óћеш, нéма вéзе. Па йсто такó људи ви́кају на сáкрану. Да дóјдете у двáнаес сáти кад сакрáњују. И људи се скýпу, свéће пáлу. Ўвечер куј óће баш си оти́де. Па однесу́ људи. Кој оти́де, он однесé, прéпоставка, кýпи си за пружáње шта бíло. Једáмпут кудé нас. Па

нема људи да се разиду. Ја јучер си ја искочи, после сви по мене. Па то ништа није. Неки рекне такој и то тако остане.

Па тако месимо, леб месимо. Па наричамо, па стоку ако имаш, па овце, па говеда. Као, залуднице једне, смешке. Па испечемо је ли прасе, је ли јагње испечемо, тако на Бадњу вечер. Туј порад ватру, порад огњиште. Сэг ништа то не радимо. Па и она, играју се деца. Па бадњак унесé, овај шумку унесé. -Добро јутро, дошла Бадња вечер. Па стари који су. Ако су синови туј, синови очевé, ако не стари куј је кући. Буку, раније бучово дрво. Сад^Т су овде матљике нарасле. То све бучово беше. Не имало метљике. Нема куде нас габар. Негде-негде шумаво такво, малечко. Само бучово. Увече се сечé, јутро се унесé. Па прича:

-Дошла Бадња вечер сас живот и сас здравље.

На Бадњу вечер се печé, а јутро на Божић се једé. Ништа тэг нема. Туримо да ручамо и нема ништа. Сваки у своју кућу. Куде нас тако. Ники не ишэл. После кад на Мали Божић таг иду, грејану ракију пију, и од кућу на кућу иду. Голéми денс, сутра Мали. Мали Божић па одма Стéванов дэн. Куде нас нема да славу то. Свети Ранђел славу. Спрéмамо си пите, рибе купимо, поприке напунимо, пирíнач, црни лук, и тако. Пијемо ра ракију, пиво, вино, које куј бће. Раније медена ракија, јок шићер. Има неки је чувал, алј слабо. Па кэко су покладе, по седом недеље. Тој све постимо, све смо постили. А сад ја тој пост и не знам кад су. Купус, пасуљ, чорба, ђувéк. Салате направимо и тако. Направимо, пасуљ сваримо па сас зајтíв запржимо. Бувéч, паприке напунимо, црни лук, пирíнач. Па кревај и јаја. Неки ббји, неки не, кој како. Па куде нас нема ништа, јаја за Ускрс, колачи рекнемо. Велигден.

За Бурђов(дан) јагње кољемо. Оћете шићер у коцку? А ручал ли си негде је лј ниси? Нембј да си глдан! Потражи, то ништа није. Све сэм, сине, работила ја. Овјј, и шталу сэм и греде сэм сékла. И све сэм работила што се гој тиче мушкá раббта. Са^Д не мбгу, седамдесé и пéта година. И три године сэм косила. Орала сэм, косила сэм, снбпје сэм врзувала, све што се гој тиче. Извбл, седете. Јао, мајко, да си нашэл неку жену младу па да ти прича. А ја које ћу ти причам.

Кэко мислите, свадбе ко су правене? Девбјку ли, сине? Мене кэд^Т су просили, доодили су дéвер једн, и он је погинул. Кэд је мене муж^Ш погинул, тэг је и он. Ја сэм у пéт дéвера, ја ти казува, ја сэм шéста. Свéкар и дéвер дојдбше и испросише ме. Па тој тако било тэг^К. Даде ми свéкар напаљибн и испросише ме. Младйћ не ни доодил. Добро, ја сам блíз, ја сэм одавде, доле мáло, куд^Е Ацину кућу. Вили сте јучé^Р куд^Е Ацину кућу? Овај испод његову кућу сэм.

Ја сѐм туј, одатле сѐм ја. Дадѐш кошуљу, ћилим. Јок, куде нас сѐмо увечер, кад^Т дојду дадемо. Ја сѐм далá кошуљу и ћилим на свѐкра дадо. На дѐвера сѐм далá сáмо кошуљу кад^Т ме просише. Па кума, па старѐјка, па овде си наши родљаци. Бѐш то старá жена била, најстарија била од браће. Шѐс брата, она је сѐдма. Ја сѐм за најмалога брата. Она је најстара била у сви браћу њојни. Па дођу увече свирачи, па ујутру свáдба. Па мýзика млого лѐпа из Сýрдулицу. Увече дојду свирачи, а ујутро свáтови пóчну да добду од óсам, од дѐсет сáти. Кад^Т испрóсу, па прóјду два-три дáна, па честито прáву. Свáдба, па прóјде, који кáко је спрѐмен. Ако је неки спрѐмен, једну недељу, па свáдбу прáву. Ако се неки неје спрѐмил, по едно две недеље девојка седí, пóсле свáдбу. Прóшена девојка, испрóшена девојка. Па пушке пуцају. Пуцаше пушке, тај и тај испрóсена тэг^К.

Па свекрва гу чека на врата. Или мáсло, или шта било, сретне гу, погáчу вој ста́ви на ра́мо, у тóрбу кáжемо. И она улѐзне, и добро-јутро, мамо, и пољуби гу, и тáко. Прво дарује старѐјка, пóсле кума. Пóсле кућани, свѐкра, свекрву, па дѐвери, па јетрве, па ако има зáлва, све такó по рѐд^Т. Давáла сѐм, на старѐјка сѐм далá кошуљу, черáпе, ћилим, чáршав. На кума, и њѐга исто такó. Кэко на старѐјка такóј мóраш и на кума. Неје да мóраш, неко такó је лѐпо. Не мóжеш да дариш старѐјка а на кума не. Подједнако. Па кúпу, тэг се купујеше тепсије, тањирí, ложице, свáшта. Старѐјко пóвиш донесé. Бил мој свој, прѐпоставка, такó. Донесé тепсију, па тањирí, па на девојку кúпи, те марáме, те накупује пуно. Комбилизбн, те свáшта. Па који су ти своји и они кúпу, донесу. Те који тањирí донесé, који тепсију, који кáко. Који кэко могућан. Оно је тэг^К било прóсто куде стáри људи. Тэг је било прóсто куде нас. Сэг^К давају јóрган, кэкво не давају, па шпóрети. Тэг куде нас тој не имáло.

Нисам у Ниш. Куде деду је била свáдба. А ја сѐм однѐла прáсе. Купи тэг^К трѐс кила прáсе, трѐс иљаде дадо. Тој такó било. И однѐла сѐм пѐдесé кила ракију прѐпѐчену. Па ћѐрка је моја била дóле у Ниш. Па има дóле који су тија моји били. Ѐмам дѐвери. Онај Нóце, он је у СУП. Он ми је дѐверичић. Станóјло, мѐне њѐгов тáта ми је рођен дѐвер. Знаш ли га? А Рáнка знаш ли? Рáнко је млого дóбар. Он, и онíја дóбар, сáмо ћутí, некэко ћутí, не прича. А Рáнко млого прича. Тој су ми дѐверичини, од дѐвера сíнови. Нóцетов тáта и мóј мýж^{III} браће рођени. Ѐсто онамо си је била куде свѐкра, из онуј малу онамо, викамо га Миљковци. Овдѐк^а, викамо Миљквоци, тóј. Па ту, комшијѐ су.

Па ништа није. Однесемо, у руке смо деца крштевљаи. Омесимо питу, погачу, по једно кило ракију. На кумицу кошуљу, на кума. Њој кошуљу и њему. Тако тег^к било. Ја сам си носила, свекар ми сас коња. На коња тури дете. Држи си овакој. И наkáчимо ствари на коња и у Рупје отидемо. Крстимо дете и оздол се врнемо. Ја сам си носила. Ништа, његово си тој, не-знам.

Дете се роди. Ако је свекрва туј, бће ако је добра, свекрва узне, окупа га. Ако неће, мајка си га купа. Постељу ти сламу ко на куче. Легнеш у застрно назем и лежиш. Па молитву кад ти донесу. Донесу ти молитву из попа. Ујутру се дигнеш, увече ако се породиш. Па иде туј неки. Јетрве кад које има, које не, комшија отиде неки, који било. Па кад има рабóта, по једну недељу, па умóта у пелене, па тури тамо. Жње, компирí ли вади. Куј га гледа? Тури, постеље, компирí ако вади, лóзе тури, па озбор му напраји мáло заветрину. Па љуљашка, вржеш га у буре и седи у љуљашку. По годину, по две, по три. Која кáко женá. Ако нéма деца, она дóј га по две године, по три. Оне са^д жéне не дóју деца. Са^д си и све рáну, неће да дóју деца. Па куде не тешко. Остáвим га туј, па кад дóјдем, онó плаkáло, плаkáло, па се лелéјка, па се све у вóду претворило. Ја отидем горе, фáрме што виkáмо, óвце да музém. По стó двáес, по стó педесé óвце доклé да ги измузém, кад дóјдем онó цркло у лелéјку пиштајeћи. Не кáко саг^к. Који не га, самó. Свекрва ако бће, бће, ако не дóле у сóбу седи си. Кад бће, бће, кад неће, неће. То је сэг моја снаја дóјде, ја рéкнем: -Живáно, које хéмо, хéре, за дóручак? Ђу ли мéсим погачу, питу ли? И она које ми рéкне тој и тој. Нáучи тóга што је са^д у вóјску, јучé ти сlíку износí.

-Бáбо, нумéје овај да мéси лéб^п. Ти, бáбо, лéб^п да месиш и да га печеш у црепуљу.

Она га нáучи. Ја нећу њóјан лéб^п да једém. Ти убав лéб^п мéсиш. Бáбо, млóго слáтак твој лéб^п, млóго. Чим отóд^т иде:

-Бáбо, туј ли си? Бáбо, ти знáш ја шта једém! Ајде, не тураш ђувéк да прáвиш! Писáл ми бéше: -Бáбо, чим дóјдем, ђу дóјдем гóре.

Саг^к, чéк крај мéсец кад искóчи овај там. Рекнем:

-Бóбане, сíне, кáко сэг^к они мéне чúвају, такóј, сíне, и ти да пáнтиш па њи да чúваш. -Такóј, бáбо, такóј ђу и да рáдим ја! Онí кáже: -Дóбро га учиш!

Виkáм: -Ја га ништа лóше не учим. Кáко ви мéне чúвате, сýтра не и он вас такóј.

Онí мру од смé. Тáква су врéмена саг^к. Мој Љубá не знáје кад му је тáта погинул. Он је годину дáна билó дете. Што знáје

детé гóдину данá? Ништа! Сал бéше проодíл. Бóже, мили Бóже, кáко е се премучíло, дóбро се жíви. Па нéгде такóј, за говéда, кэд некí да ми помóгне нештó. Па íмаше волóви, па све изгорé и штáла и сéно у штáлу, и жíто што је имáло. Жíто бéше ми све изгорéло: рженíца, кукурúз^с. Пóсле ватí по селó, та óвде-óвде, дáдоше ми сви по-мáло, та два-трéс кíла та однéсо у воденíцу, та га омлé за децá. Јок, имáла сам ја. Евé, десетíну гóдине кáкó сэм крáве продалá. Па не мóгу више, сíне, да чúвам. Штáла ми пáде, не мóгу, којé нéш. Трéбе се накóси, да се прекáра, нéма кој. Косíлба, трéбе лúди за косíлбу. Сéно да бéреш, да кóсиш. Ја сэм косíла три гóдине. Сэг кудé ћу кóсим. Не мóгу, несэм кáдар, не мóгу. Косíлба млóго тéшка, то убíство. Ја би пристáла дрвá да нóсим, не да кóсим.

Жéтва, дэнэс мóгу да жњém. Јúтре што óжњем ћу збéрем, завéжем снóп и здéнем на крстíну. Па дрúги дán па помáло си жњí, нíки те не јури. Али косíлба тéшка. То све сíне, кóсено. Сэг, ете ги на фáрме óвце. Да дóјду овдéка, косáчица мóже да кóси кудé је рáвно, те Блáто гóре. Кáква трáва па да накóсу. А онí? Па, евé, овдéка, прéма Црну Трáву. Да дóјду да накóсу.

Васка Радивојевíћ

76 г, неписмена

Крíви Дéл

У Тáзинци сэм рóђена. Казúјте ми, ја не-знáм. Онде сэм одрáсла девóјка двáес две гóдине, те два мéсеца не имáло, пúне. Па сэм дошлá овдé за Богóслова, сирóче доведено из Јáбуковик. Овдé га е чувáл óчув. И мáјка му е овдé билá, оженíла се.

Па сэм ту мучíла, пеклáла. Не имáло нíгде нíшта. Рáди пóље, кóпај, óри, сáди, пéклáј, мúчи. Не имáло ни слíва, ни крушка. Мучíла сэм, створíла децу. Рáботíла, па дóбро, и рáдила. То све íсто, али селáчки овáко, рáботíла. Па сэм орáла сэс крáве. Нéе имáло плúг, овáј, нéго рáлник, рáло. Па јерэм дúгачак, па онó брэг. Једán óре, дрúги вóди, трéћи кудé јáко се закáса, тéра сэс прúт: - Ајде, Бúлоњо, Сíвоњо!

Косíли смо сéно. Дéнемо, згрíбавмо, побíвамо стóже, нóсимо лемéзнице, завршимо стóг, тúримо врз нéга озгór онé лемéзнице. Цáревицу сáдимо сэс матíку, крómпир и закрíвамо ћубре. Не имáло овóј као сэг^к, него óвчо. Чúвамо óвце, кóзе. Тéрамо по долíну, пасú по бучје, по трње, грмење. Сечéмо јесени шúму. Здéнемо у горún, четáлес горún, здéнемо онúј шúму, па завршимо гóре. Па побíемо колéц да гу не нóси вéтер.

Па кэ^ада б^уде з^ими, ми ј^уже под м^ишку, рукавице н^а-руке, н^оге ум^отане у св^ињски оп^анци, и вр^це и в^унене чор^апе. Сн^ег дотл^е г^азим^о, пр^тимо. К^ачи се ј^адан м^уж, вр^жемо, н^атнемо на л^еђа, н^осимо. Р^анимо ст^оку, ои^о м^рзло, сн^ег, л^ед. Зашт^о н^оге от^ицају? За-т^ој! И ср^це прошир^ење и сл^або. Обол^ела с^ам скр^оз. Па с^еемо п^чени^цу. Исто так^ој б^ремо, с^еемо п^чени^цу, с^еемо ов^с.

Д^ојде од с^аг^к на-т^ам ов^ој, од Петр^овден на-т^ам смо ж^ели: р^жени^ца, т^олка в^елика, п^чени^ца се изм^еша. Па поб^иемо, ст^оже га в^икамо, на лив^аду. Од др^во поб^иемо ст^оже, па вр^жемо вол^ови, к^раве, кв^о б^ило за он^ој ст^оже, а вр^лимо ж^ито око ст^оже, нат^уримо он^ој што се сеч^е д^упиње нас^ад, а кл^ас око ст^оже. Па увед^емо он^ај гов^еда, па т^ерамо. Д^изамо на в^иле, д^изамо, д^изамо, иц^рцамо д^из^аећи. И п^осле одб^ацимо он^уј сл^аму све, па у^знемо та смет^емо он^ој ж^ито, па зб^еремо. Па с к^акв^о ће га в^еемо, с^ас раш^ето, та одв^обимо од пл^еву, од сл^аму. Ум^итамо, ум^итамо с мет^ли^цу од гра^њке. Одв^обимо пл^еву, па п^осле у^знемо он^ој ж^ито та смет^емо на-куп. Па с раш^ето св^у-ноћ изд^изам та в^еем он^ој ж^ито. Па га м^ељемо у вод^ени^цу.

Н^оћу д^изамо га па на т^аван. Н^емам га куд^е, сирот^ињка. Ко-пр^иве се б^еру и пеп^ељуга, та се м^еси з^ељ^аник, та де^ца да ост^ану ж^ива. Н^ема што да јед^у. Ако й^ама, т^уримо м^аз^ак у теп^си^ју и браш^ан^це ун^утра. Кој н^ема, он н^ема, него с^амо пеп^ељуга и коп^риве па см^ешка, см^ешка, см^ешка, па пропеч^е у цреп^уљу, па ед^е.

Д^игнемо на т^аван ж^ито, па га н^емам с ког^а ст^урим од т^аван з^ими. Сн^ег дотл^е. Па га м^ељемо у вод^ени^цу од он^уј ћуп^ри^ју н^ашу. Па он^ој расп^адлиште т^ам, вод^ени^ца што й^ама г^оре. Не им^ало п^ут, него врв^инка, ете, т^ол^цка. Па с тој^ашку, ете, к^опам, к^опам та да ст^упим ст^упку по л^ед, да м^огу да иск^очим да се не трк^олим. Ту^ј га м^ељемо. По т^ри^ста к^ила снес^емо и изнес^емо с^ред з^иму.

Л^ед на к^оло се д^оле нав^ата. Д^рвено к^оло, н^ема г^оздено. Па к^амење, јед^ан озг^ор, јед^ан озд^ол, бајтон^иран. К^амење што во пр^аве за сп^оменик. Ете т^акв^и к^амени. Ун^утра папр^ица, жел^езо провр^тено на срд^ину. Одозд^ол к^оло, па ^он^ај папр^ица т^урена у ^оној к^оло, а д^оле га б^ије вод^а и он^о се окр^ећа. Низ б^уку, напр^аена б^ука ш^уп^ла, и б^ие ^он^ај вод^а и окр^еће се ^оној к^оло та га м^еље.

Св^у-ноћ леж^им у вод^ени^цу. Ако тр^асне нешт^о там, ја се под^игнем. Б^аволи ће ме разнес^у сам^у у вод^ени^цу. А тр^асне нешт^о, ја иск^очим там. Да ли се расип^ало ж^ито, да ли га пог^анци разн^осе? Да ли су ћ^аволи? Па су п^атене м^уке, п^атене... Па е д^уша исп^атена. Ед^но г^ладно, ед^но ж^едно. А с^аг н^арод ж^иви, с^аг уж^ива.

Б^или смо у Крив^и Д^ел. Он^де, он^ам се к^аже Кр^иви Д^ел. Б^или смо на св^адбу. Де^ца нес^у веру^вала, ћ^аволи н^икако. И п^ојдемо ми,

ете, Ббрко гбре жив, и мбј старац и мбј стари син, појдемо из Криви Дел од свадбу, из Стойлка, кэкб се презиваше, жени сина Драгбслова, а сна му е из Добровиш. И прекарали смо свадбу, све свирачи свире, поклони се ломе, невеста се преводи у круг. Целивује у-руке једнога, другога, по ред^т свакога. И сваки вој пружи по пару. Без пару не целивује никога. Тој се целивује у-руку обовезно. Невеста дојде, превез на-главу, закитена там-овам, и овде китка, и венџ на-главу. И кондир. Несам започела свадбу од крај, но добро, ајде. За тиа ђаволи, и прејдемо у нашу страну. И нешто се стркаљало. Ја држим старца под-руку. Ббрко иде напред^т, овај ми стари син по њега. И ја и старац идемо. Беше ми и ћерка, тај што е у Власотинце. Ја и старац идемо си онако. Пинул онако старац, па стари људи, оно тавно, ноћ, не види се. Па си идемо. Оно се стркољи некви, неква алосија, некви чудо озгор, викамо га Стара кућа там, Златовска стара кућа. Оно се стркољи неква алосија прекај нас, те надоле, само што мене и старца нее закачило. Децата беоше прошла. Да ни однесе у долину. Не би остало ништа од нас. И ја прикука, пуштим старца. Јао, децо, изгинумо!

-Кекво е, не бој се, и ми га видомо, неква алосина, некто страшнило!

И ми у стра трчи, трчи, дојдемо овдека. Душа испаде од стра. Баволи има обовезно, тој има ђаволи. Баволи, кад смо у воденицу, ако нешто притраска негде, причука, осетим га, има нешто, доватим глављу и, с-опроштењем, галатимо, псујемо. И глављу па бацаш тамо.

-Иди одатле, не трбеш ми овде, шта-ћеш ми!

Да ми извинеш, галатимо. Пцују, исто такб и они. Навучу капу, па такбј. И ми исто жене, навучемо крпу и прекрстимо се: -Помогни, Ббже!

Свадбе су правене у јесењину, преко зиму. Прае ги од Гмитровден на-там. Од Покладе, тај времена којј си кад бће, кад си има време да си ги прави. Неки недељим, неки четвртком. Баш ја кад сам се женила, ми смо свадбу правили у Ранђелов ден. А Бугари су налезли проблети, а ја ко будала, ко свака девбјка неразумна, а ја се дигнем одбнде из Тазинци па дојдем овде у Анђелковци. Овој се каже место Анђелковци, а мојј Тазинци. Деда ми е Таза. И кад ће да правимо свадбу? Јесени куде Ранђелов ден. Тег смо правили свадбу. Свирачи су били Јабуковци. Ја млого знам да причам. Тој ће млого да буде историа. Којје заприча? За нашу свадбу, за нашу свадбу сам запричала. И Бугари су налезли проблети. Ја проблети потегнем па дојдем овде. Да извинеш, кажу

девојке, пази Бугари силују. Тој срамбта да се изразим, али, ёто мбрам. Нејё морáње, но глупости мой причам. И погóдимо свирачи из Јáбуковик: Ўроша, Анáнију, Викéнтију, још неки су били там, који су не мóгу и сви запáнтим.

Иде се у Власóтинце за премéну. Купуе неvéста премéну: капут, аљина неё имáла тэг, но капут, сукњицу, тел, мрежу, венэц што има на главу, шимшир, тој се па цвёће купуе. Овáj бór, онэј на рёске, не овэј што има овдé планински. И уките неvéсту девојке, уките гу, и друге пéвају. А °нај свекрва, којá дójde, °но нóси крвáјче умóтано, омéсено крвáјче лéпо, па умóтано сэс белу прёђу и áлену прёђу, па замóтано унакрс онóј крвáјче овáко, па се окрéне, па овáк унакрс онáј прёђица дójde прéко крвáјче, и шишэ ракија. И донесé си па онá на неvéсту, којé донесé, дэрчэк. И крсте се око неvéсту, пéвају и онóј крвáјче вој слóме над главу, кэд гу ките. Онé се збéру, онéј којé певáле певáчице девојке, па унакрс једнá отуд, одовуд и над главу вој слóме крвáјче. Набрé га лóме да растé неvéста, да се придавају.

И пóсле свíре свирачи туј, и поста́ве, не имáло сýпа, дéте, ко сэг. Ти си мéне по гóдине и по рођење сiн. Нејё имáло сýпа кáко сэг што йма, па колáчи, па тóрте, па трýста чýда. Нéго закóљемо овцý, па ўзну та напрае, одéру гу, па очýсте све лéпо онóј, па исечý парчетија, па напрае чóрбу. Ако йма компирчiйи, йма, ако нéма, али компирй имáло е. Напрае чóрбу, напрае зáпршку, зельце извáде из кáцу, туршия, парадáјс и паприка. И тој е мезé. Ако йма и зéље, постаи мезé. Кој нéма, нéма па ништа. И свáре тој зéље, тој јéло уз туј чóрбу свáре зéље, тој па јéло, и напрае ђувечэк прбс. Напуне паприке, пирiнач и лук, и компирй нарежу мéлко на кóлца и теј паприке натýрау у тепсију лéпо и то им е јéло.

Кондiр уките, кýма причéкау, свирачи свíре, кýм се весéли. Кiтен кондiр и кой кэкó найде, за девојку кэд йде, онй свáкоме дадý ракиицу, та се прекрсти и пiе тој. Мóра да се прекрсти, Бóга да помóбли, не као сэг. Сэг се слáбо крстимо сви.

Йма си, одрéди се домаћин. Едán се одрéди домаћин, едán кýвар, едán се одрéди подрумциа. Он па вóди рéд од ствáри. Људи донóсе пóклони, погáче, бáнице, куд си кэквó йма. Качамáк напраи па донесé, кáшу напраи па донесé. Па и кýм такбј. Закóље шиљежé, донесé бáничку и погáчку там. Ако йма мáз, йма, ако не, зејтiн, сэс зејтинчэк. Кэквó йма, тэквó напраи: бáничку, погáчку. Ја сэм бэш гледáла, качемáк напра́ве од цáревично брáшно, па нóсе на свáдбу. Па кýм и старóјко, онй су овэк, на свáдбу најстари. Кýм, па кумица, па старóјко, па стáри свáт, па йма туј дéвера, па йма

барјактарá, па си поведé свира́чи ко́й има, ко́й не́ма он си́ иде без свира́чи. Не́ма свира́чи, армуника́ш.

Тако́ј е тој. Нешто́ мож и да сэм грешíла. Несэм бэш све оприча́ла. Иде све́кар и свекр́ва. Наја́ве, си́гурно наја́ве. Али пре кэд^Т е билó, тој до́бро па́нтим. Моја́ ма́ти кэд^Т дошла́, кэд су гу довэ́ли, мој та́та гу и не зна́л ко́ја е тој дево́јка и кэ́ква е. Да ли е до́бра, да лј ни́е он не́-зна. Запросíли гу и кэд да́ иде сэс свáтови, тэг е видéл дево́јку, кэд гу извэ́ли да се ру́ке у кру́г сэс љу́ди. Зна́чи, пóзвучи се та́мо код дево́јку. Дома́нин пóзвучи не́гову фа́милију. А ко́й иде па за дево́јку, он си поведé свáтови, три́ес читерэ́с, педесéт. Ко́лко пóзвучи, не брóе ги. И тэг е видéл мој та́та дево́јку, у ста́ре го́дине.

У цр́кву се́ иде, кэд се́ иде за дево́јку, не, кэд гу прóсе. Онí гу прóсе па пóсле иде на кítку, па иде на до́говор, да се дого́воре кэд, не да б́уде свáдба. И не́ки тра́жи свáтови под брóј, а не́ки не тра́жи под брóј, не́го ко́лко си онáј дома́нин поведé. Тэг укíте дево́јку и приетéље се код дво́јкин до́м. Приетéље се приетéљи, овíа што во́ди момка́ и приетéљи се дево́јкин о́тац. На мéста се и де́да приетéље, али ве́ћном о́тац. И ту́ се приетéље и сэс свáтови иде код по́па да се вéнчају у цр́кву. У цр́кву по́п че́ка. Ја сэм ишла́ у Сэ́лиште. Та се вéнчају и тэг си́ иде код мо́мачки до́м. Од вéнча́ње па код мо́мачки до́м во́де дево́јку.

На мо́мачки до́м е бíо обича́ј, свекр́ва спрéми, сэг^К ко́ја ко́лко има, кашíку ли, вр́чу ли ма́с и погáчу и у сíто пшени́цу. Млóго ти ја исприча́, дéте. И у сíто пшени́цу, и иде једно́ дво́јца напред^Т да вíде да ли су онíа спрeмили код^Т кúће тој. А о́вамо е тој спрeмено: ба́ница, онáј погáча, кítен кондíр и сíто. По два́пут ти га повр́там ја. И у сíто пчени́ца, и свáтови кэд налáзе, дево́јка е насáд и мо́мак, ру́ка под ру́ку. Ко́й кэ́ко наила́зи онó се ба́ца о́нај пшени́ца и онí вáтају у́-руке, ту́рау у у́ста и једу́.

И дево́јка кэд^Т улéзне у кúћу, онí вој да́ду погáчу та на́качи на ра́мо сэс то́рбу, старíнску то́рбу, од ко́зе то́рба. И да́ду вој вр́чу. Свекр́ва, кудé не́ма свекр́ва, одрeди се дру́га, ели јетр́ва, ели зéлва, па држí ону́ј вр́чу. Она́ узне мэ́зэк мéлко па о́вако зама́же на врата́ гóре. И погáчу унесé и поглéда уз комíн у кúћу над огњíште. Ту́ јéло се кúва и она́ уз комíн поглéда нагóре. Па да во́ј несú де́ца хóрава. Поглéда уз комíн и да́ду вој води́цу сто́мну. Не ко сэг^К, не́го сто́мну во́ј да́ду у сва́ко јéло да сíпа мéлко води́цу. И погáча там, кудé гу дéну, несэм запамтíла. Си́гурно је слóму, мо́ра да слóму.

Свáтови насéдау узо́кол, око остáл. Да́де им се ка́фа, да́де им се ра́кија, поста́и им се качема́к. А мо́мак и дево́јка си у дру́го

оделёње там. И тој почиња прво, па куде спи, там си дабоме, у друго оделёње. И прво почиња, тој све од кума иде. Од кума иде кафа, од кума ракија. Нема слатко ко сэг^к, кэкво слатко, тэг^к никој није видёл, није па знал. Исприча млого. Оно е преко труп, не е тој све љуцки.

Чували смо свиње, кољемо, мучимо сас травицу.

Од свадбе прво иде кум, па по њега кумица, па старојко, па старосватица. Има ту барјактар, па има овамо си она други кој си кад оће. Едн од другога се пазе, али кум е озбиљни. Мора да буде озбиљан, он е стари.

Чекај да се сетим ја. Кум се зна, кум е кум. А старојко се узима фамилија, е ли брат, мање-више, него се узима шурак. Погрешј ја. Ујка се узима, док се сетим ја.

Па кум требе да донесе већи поклон. Али сэг негде и победи старојко. По могућнос. Највећи поклон шиљежёнце, у заструзи дрвени сирењице, сирењеце и баничка и погачка и дэрчэк ко е си има. Комбилизончэк на невесту или марама, на момка кошуљу. Она од овој американ платно или пртена, пртена од кучишта.

Дадé и она такој. У старо време ткаено, пртену кошуљу, ткаен естэк, ми га викамо подглавница. Такој и на кумицу. По три дарчића су се давали: чорапе и рукавичка и тканичка. Ткана тканичка, плетене черапе, вунене плетене рукавичке или пешкирче, тека. На крај шарчица, на едн крај, на други крај шарка и изэтокн пешкир.

Већином е пр^вена четвртком и недељом. Трај три дна. У суботу не почињау, него почињау петком, средом, недељом, кој кад^т, понедељником. А торник и суботу не почињау. Субота е задушница, а торник заборник.

Ките, па ја сам заборайла, не могу све по ред да причам. Па почисти се лепо, па се поасте капије лепе, па кад се свадба праи, нису овакви распадољци ко наше. Па донесу врбу, па цвеће, па артие исечу. Има си, купе се артие тэнке онéј за китење. Па напрау криво, па туре на капију там лево и десно, и укитено онéј артие, цвеће, бел и ален конэц. И тој замотано и туре на капиу. Па се праи барјак од бело платно.

Да е месен. Не могу се ја сетим по ред. Погача, стаљау од цвеће, ките собу. Код нас не имало тој да ките, не сехам се, не имало. А по собу ките куну, на врата, у собе ките, напра^ве китке. Тури се пешкир на кондир, па се с алени конци пронје, закрпи.

За свадбу зове, кој има оца и мајку, фамили, оно дете ко е иде да зове. Иде већином момак и кој е по фамилиа. Ако има оца и

мајку, да неé сирóче, да има родитељи. Тај иде да зóве. А овако којá е кума, кой какó. Јáбуковци га зову старéјко, а ми старóјко.

Иде си па си га зóве домаћин. Жéни сина и домаћин иде, родитељ на онóга сина. Кума и старóјка зове и глáвну фамíлију. Ако има шурака, пријетеља. Послédњи, тике, кой си бóде у селó. Цéло селó зóве, код нас се цéло зóве. Кой неће, неће.

Чувáли смо и óвце и кóзе. Имáли смо од трéс па нáвише. Били смо ја и човéк Богóслов и свекрва Рустéна. Јовán е бíл, али он неé му рођени брат. Били смо шéс децá и ми двојца. Стрижéмо, па ли збéремо у цáк, па однесéмо у долину. Попáримо гу прво код^Т кúће с врéлу вóду, што онó прљаво, сéраво. Па ју попáримо, па испéремо дóма с онúј вóду, па однесéмо у долину. Па од кáмењи, има чисти кáмењи, водá, долина. Па опéремо дóбро онúј вúну, испéремо лéпо, па донесéмо код^Т кúће, па прóстремо, вржéмо конóпац па се ишúши. Па збéремо у цáкови, искíдамо за на влачáру. Кóја је по-дóбрá за клáшње за панталóне, којá е по сítна, она јíсто за панталóне, за преткáвање.

Однесéмо у влачáру па гу увлáчимо. Онó влачáра у Тéгошницу код Драгóслова. Туј влачáра, њина дóле воденица. И увлáчимо гу. Нéкад дóјдемо дéњу, нéкад нóћу. Лежéмо дóле, увлáчимо, донесéмо па седéњеке се збíрамо код еднú ноћс, код дрúгу јúтре нáвечер, код трéћу зáјтре нáвечер. И по свú-ноћ предéмо. И знáмо за коé тој предéмо. Еднó за оснóву, сновé се за клáшње. Оснóва се напредé од вúну. Увлáчи се на цигáнски грéбенци. Ја ги имам и сэг. А ^онај ситњéвина што за нáтку, што се сúче на цéвке, она се влáчи на рúчни, тој се викау рúчни. Па се напрáи кудéља од тáрабу, па се врже врцá на њу. А увлáчи се на прáмење у Тéгошницу. Заборáлам па прéјдем. С врцú се врже и свú-ноћ предém. Некá напредé три вретéна, некá, којá си е пó-врédна четíри, пет. И пéвамо си, седењкúемо. Па тој смóтано на мотóвилку. Мотóвилка се напрáи, четáлесто дрвцé, па гóре се зашýљи, па се напрáи дрвцé па дрúго се оцéче такóј-тóлко, па се провртí на средíну и одéљка се, одéљка, па се на онúј мотóвилку начíни. Па се на њéга мота онóј од вретéна, на ^онúј мотóвилку. Мóта се, па се преврже прéђица на кончáк, рáмце.

Ене, прéђу му показúем, рáмце, жíчка, конáц. Узнемо та накóпамо кóрке од ораси, је ли па, кой има ораси, па онéј кóмине. Огули онí ораси, па ^онеј кóмине тúри у голéми котэл. Па побíемо кóлца над огњíште, некí побíе сбе ги викамо, дрва тáмо и овáмо и дрво препéчи. Кáче онíа котэл, сipe вóду, тúри тáмо и овáмо и дрво препéчи. Кáче онíа котэл, сipe вóду, тúри онéј кóрке, кóмине та се дóбро свáри. Па пóсле ўзне ^онеј кóмине та извáди, па додадé

воду, па нагњетé онуј прéђу. Па се тој вáри, вáри и тýри карá-боју. Карá-боја се купуеше, сáг тој нéма. Дóјде онакó, овáк модри́каво. Па узнемо, па тýримо ту карá-боју та се повáри. Па извáдимо прéђу, па гу оперéмо. Па íма витáл напрá^вен од дрво. Дóле ко столíчка, па провр́тено, па шиљáк.

Млóго íма да прíчам ја. Па вíтал направéно, прекр́сте дрвца такóј двé, па овáм еднó дрвцé за нагóре на сва четíри мéста. Накáчимо онóј рáмце прéђицу и мóтамо на клупчи́ни. Па пóсле заши́лим кóлци, тој оснóва, а пóсебно нáтка, заши́лим кóлци, четíри кóлца трéбе, пéт. На лáктови се мéри прéђа, на лáкат, одóтле, па дотлé, па дóјде до глéжэњ. То едán лáкат, по нáшински, старíнски, а некí га вíка мéтер. И ми измéримо такóј, измéримо прéма прéђу. Од кíло тýримо, да не слáжем, дéвет лáкта ли бéше, такóј некáкó. Од двé кíла осомнáес лáкта. И на кóлци го основéмо на ливáду. Ја сэм сновáла и у кúћу зíми. Коцá децá па не мóж^ш се постíгне. Пóље се рáди, па зíми у кúћу побíем кóлци, па основéмо, па по снéг. Узнемо кроснó па íма навóј се напрáи. Íма кóлци побíени на кроснó, íма там и овáм четáлесто. Понесé онај навíјáлка, којá ўме да навíва, женá свáка не знáе. Ја сэм си навивáла. Столицу па сéдне, па онóј кроснó прéд њу, па отéгне онуј прéђу. Стéжемо онíја кóлци у верíге.

Па гу развучéмо низ ливáду, низ прáво мéсто. Једán отéгне па држí онуј прéђу, а једán вртí кроснó. Колáц едán, колчáк обичан, па на кроснó онóј íма дýвке на едán крај. Окрéћа, онај навíјáлка начíња онуј прéђу, начíња да е прáва на кроснó, да се на смацíња, не умрси. И такóј тој навíємо. Па íма нíтке, пóсле пýно рáботá. Четíри нíтке, четíри мýченице се викáло старíнски. Па навíе онóј, не га увóдимо. Па се напрáи разбóј. Све да прíчам по рéд^т, онó млóго.

За мéне млóго. Имам проширéње срце и слáбо срце. Разбóј, ја сэм га чувáла до скóро па га исéко та га изгорé. Напрáи се разбóј, па íма прво кроснó прáзно, кудé седí женá да ткáе. А онóј се тýри нэзáд, тој се вíка сáдњо кроснó, онóј прéдњо. Па и прéдњото íма дýвке, па íма повратáлка, тојáшка се мýва у онéј дýвке и кэд се уведé онáј прéђа у теј четíри нíтке. Она се увóди од сáдњу нíтку па до прву, па од сáдњу па до прву. Тој су четíри нíтке. Сáдњу, па дрýгу, па трéћу, па у четвртý. Све се такóј увóди, четвóрка за клáшње. Па се пóсле уведу́ по две у брдо. Па на онóј прéдњо кроснó íма врце, негдé три, негдé две. Завíси, којí кáкó одговáра онај рад^т. Па се тýри сукáлка што се сýче бáница. Па се тој брдо, онај прéђа истрза. Онамо се зáпне сáдњо кроснó сáс тојáгу колкó мож женá да довáта тојáгу овáмо та онамо сáдњо

кросно зাপне. И поврже се овамо на туј сукаљку. Намбта се на цевку прѣђа, па има срдэц, па има совелька. Па се тური тај цевка у совельку на тија срдэц. Па се поврже онај прѣђа на туј сукаљку. Кэд се уведэ, онб се скупи прво на обе средње нитке, не на прву и трѣћу него на средње обе.

Подношке, а има и скрипци од дэску напра^вени. Стари људи, они су већном на подношке ткали, па после смо ми кэд смо постигли скрипци. И ја сам ткала на подношке. Па се после изнесэ дэсна ногá од средњу подношку па на дэсну подношку последњу, то е зэдња нитка. Па се па изнесэ дэсна ногá. Такој се ткало на средњу подношку туј. Па се изнесэ па лева ногá у средњу, исто у леву подношку. Све се тој тако ткало четворка клашње. И старинске црге и гуње, онé су се ткале све такој четворка.

А ми после кэд смо настали, ја сам ткала нитено. Па немам одбкле, па заткаем на дванаес нитке се тој нанити. Па има на шес, има на четри, има на десет, које кэквб. Има на дваес и две нитке сам ткала. Тој се уведэ у нитке прво онéј две. Па се после ните наново на врце, тојашке па врце, па се броје жице све колкб трéбу. А у две нитке си се ткае, с дэсну ногу, с леву, дэсну.

А после почéмо уводене (увођене). Тој се уводи у нитке под број. Сэг^к кудé ко зависи, колкб кудé трéбу. И тој такој смо ткале платно од кушиста. Тој се сéју грснице, пúсте. ^онај се земља побре, па се клэца, клэца, клэца. Ми викамо чúка, некí клэца, некí чúка. Сэс матíку млáтимо, млáтимо та иситнимо онуј зэмњу, па посéјемо ^онеј конопље. Купимо га доклé да га запáтимо. Па га посéємо, сéме на грснице се вика. После ўзнемо та га па чúкамо. Кој нема говéда, с трн завлáчимо, с грањке завлáчи, па натура плашила, зáкрпе, кэквб има пободé у зэмњу та да га не бéру пилетíја, пилишта. Па тој никне, па се бéру белбјке се викају грснице, па се бéру посебно онé, онé немају сéме, па се набéре на снопáк, па се врже на две мéста, и гóре до семенкéте и пбдолшке. Искувé се изэзем, искубу све тој. Па кэд узрéју онéј црнбјке, онé остáну теј што су за сéме, онé се викају црнбјке, црне грснице. Ўзнемо па њи обéремо последње, па ги вржемо и њи такој, па ги здéнемо, овакој здéнемо у дéнке на купчáк, па ги покрíємо с нештб да ги не бéру пилетíја, да ги не искљују. Па постоју ендб чéтири-пет дána доклé се дозбори ^оној сéме. Па туримо нештб нáзем, цргу, које има, цáк. ^оно не имáло цáкови, но врѣе, сэг цáкови.

Па прбстремо онíа пэндилчáк, или па нáзем, па трљамо, трљамо. Туримо грсницу, с-опроштéњем, међу-ноге, па трљам, трљам с-руке онбј сéме. За догбдине онбј сéме. А ^онеј грснице увржем на грбíну у јуже па ги нбсим у топíла. Искбпано при вбду

топило па наврнута вода, па ги натурам, прекрстни, врљам на-там, на-вам да се слбже лепо. Па натурам камење, па воду наврнемо, па ги покрпе вода. И стоју некэд недељу, некэд две. Белбјке се побрзо топу. Па си ги затече и снег^к. Па ги извадимо по снег, па оперемо у воду, онб студ, укаш на-руке, переш. Па наврљамо по камење, по трње та се ишүше, па ги однесемо дом. Па йма трлица. Ја сэм трлица. Побйено онам четалес колэц на едну страну, а овамо побйен едн колэц, сэмo по-дебел,-па онйја колэц расечен горе сас тестеру тамо и овамо, па доле оцечено та остал четалес. Па провртен сас сврдел на обе стране, па направено исто колчэк, па крз онé дүвке промуљут. Па напра^вена на средину па друга траскалица, трлица. Па закачено на онйа колэц, на шильэк, крз ^онуј дүвку. Па после накачена тај трлицата да се млати озгбр, па тэг па крз онйја колэц, крз онуј четалку. Тури се грсница преко онéј две тарапке, па се с онбј озгбр млати, што-то накачено на средину, трлицата. Озгбра се чука, чука, истриса онйа пездер. Па чукаш, чукаш па истрисаш онйа пездер. Истресé се и остане повесмо кучйшта. Па тај кучйшта после, пушта остала, дүшу су ми изела. Тај кучйшта се после гребу на тйја цигански грбенци.

Седне женá, врљи пандиль пода-дүпе, па седне нбһу у күһу, па децá пбспе. Дадэм лебац с лебац, које йма, па она пбспе, а она үзне та ^онај повесма вучэм, вучэм на онйја грбенци два. Па турим тојагу одонуда, запнем с тојагу, с нбге на онам, а одовуд вучэм. И огребу се повесма. Онйја отпадак после. Које кэкб повесмо огребэм, ја га превржем на средину да се не би мрсйло. Тој се после мбта на кудељу и предé се. Ичетка се сас четку, а онйа отпадак што е, онб се ичетка сас четку тој певесэмце, па се намбта на кудељу. Напраи се кудеља четалеста од грањку. Надбле еднá грањка за у појас, на на-горе пуно грањке, четйри-пёт, кудé се колкб потреве. И ^онај повесма се растресé па се намбта на кудељу, намбта и предé. Ми га викамо кудеља.

Отпадак од тај повесма, њéга па влачимо рүчно, овакб с едн грбен. Накачимо, накачимо кучйшта па с дрүги вучэм, вучэм. Па кэд се увлачи дббро, помери се с едн на дрүги и тој се увлачи. Па се после вучé онај повесма и тура се на купчэк. Кудељица се тој вика. И тој се предé на кудељу, на ^онуј кудељу што се предé вүна. Тој на туј кудељу предемо. А онај певесмо на туј грањку.

Па се мбта на матавилку, где се мбта ^онај пређа од бвце, на матавилку се мбта која за оснбву, да се сновé, а йсто и за натку се мбта. За оснбвуту се вари, и за натку и за оснбву онб се посéбно вари. Па се избрбе онéј жице колкб лакта трéбе да се насновé. У сéдам пасамца тој помэлко, у бсом тој пбвише. А тој се брбе по

три жице до десет. Кад^Т избрџим десет, то е пасамце, кад^Т избрџим па десет, тој су две пасамца. Кад избрџим до десет тој су десет пасамца. Па се после тој вари у пепел у котџл. Неки имају каче. Натурома ону пређу мџкру, кад се извари у пепел, па гу туроимо у каче. Тој се па залужи пређа у каче, па ред пепел, ред пређа рамце. Ред тој, ред пепел. И тој стој по недељу дџна, три дџна, четири дџна. Овај кџко које зависи да е бџло. Ако стој више, онџ е по-бџло, по-лџпо. Ако стој мање, онџ по-дџде жџткаво. Па после тој извадимо из тџја пепел, из каче, па га тџрамо да пџремо, па га основџмо, мџтамо на клупчетџка. Па тџрамо у крџшњу, па га сновџмо џсто и џџга ко клџшње на кџлци. Не мџже онџ на дџвар да се сновџ. Тој на дџвар се сновџ калџм и памџк. Па џсто га и џџга навџвамо кџкото штџ причџ за клџшње. Кад^Т то изаткаџмо, бџлимо га.

Бџлимо га џсто и џџга у пепел, па га тџроимо у корџто. Па џма пџрајка, направџно од дрво ко тџраба, ми га вџкамо пџрајка. Збџремо га, збџремо на пџборчице, на купчџк, па млџтим све такџј док се зберџ од крај до крај. Пџсле га па поврнемо, та дџбро тој се испџре, да се избџли, па га прострџмо, неки на тџрабе, кој кудџ. И ишџши се тој, па џзнемо пџсле па крџимо на деца, вџкамо крџимо га.

Мушка се тџже шиџе. Огрџак, џшвице, тџслица, тџже мушка кошџља затџј. Ткаџли смо, ко да нџсмо, црџе пртене. Загрџпци сџчемо на шиџџк. То онџј што џтпада од онџја грџбенци, од џнеј кудџлице. То е па тређџна. Па тој се па сџче, праџмо шиџџк, па на шиџџк се сџче, сџче. Пџсле кад се ткаџе, онџ се џсто сновџ такџј, алџ се увџди по еднај жица. Тој се вџка единџчаво. И онџја загрџпци на кањурчицу на клџпче се мџтају онџ кад се сџчу. Па се после од клџпче смацџња онџј кањурка га вџкамо, и провлачи се крз онџ натку и ткаџе се. ^Ене моџ крџар од крџе. Па шиџре се тој ткаџе.

Ја џко не-знам, ти ме поткачај, пџтџј ме. Нџсе се. Ја сџм ги носџла у Љубџрађу, па сџм ги носџла у Црну Траву, па сџм ги носџла у Дџрковци гџре, у сџлџ. У Љубџрађу сџм ја носџла одџвде клџшње. Изаткаџмо ги. Не мџгу да знам да те слажем кџлко е далџко. Пџјдемо одџвде неки у јџдан сџт, осџмнемо у Лџскарски рџд^Т. Уноћ пџјдемо од јџдан сџт. На Лџскарски рџд^Т осџмнемо. Онџ долџко онџм онџ брџдо што се вџди, крадњџ брџдо. Одџтле на-там џма си пџвиш мџсто, нџго одџвде до Лџскарски рџд. Пџшки џдемо. Теј клџшње изаткаџмо па ги смџтамо на трџбу. Смџтамо и вржемо им белџгу од закрџпу, па на едџн крајчџк ушџємо да не бџ ги ни ваљавичџр, не мџгу га згџдим, у ваљавицу да не бџ ги ни промениџли. Прџмење, туј џма пуно клџшње.

Стевана Банковић, 72 г, неписмена

Црна Трава

Одóтле се спустиш па доле на Мања́к, па овџ́ рудник, па све то́ј по ре́д^Т, све пѣшки, рудник у Мачка́тицу. Од Мачка́тицу, па она́м на Бе́ло По́ље излѣземо на онб́ј, па по́сле надб́ле се спусти-мо. Надб́ле има се́ла ко́лко б́неш. Па одáтле по́сле ва́тимо, па сэм ја била́ у При́новци по жи́то, па Алакíнци, па Сурдулица. Све то́ј пѣшке сэм ја прошла́. Коња́ водим, негд́е се по́пнем та ја́шем. Кэд Нѣмци бе́оше у Бе́ло По́ље. Па ту испод рудник Бе́ло По́ље, па Сурдулица, па по́сле там има, овџ́ сѣнатб́рија ста́ра. Тој мо́ј све́кар пра́йл. Од сѣнатб́рију ре́дом се про́јде, па там отíдем у Масури́цу. Све пројдó да на́јдем нештó од жи́то, па не мога́. Па одóтле се вр́нем пѣшћи. Алакíнци су па испод Сурдулицу. Кэд се íде у Сурдулицу па с ле́ве стране, тој су Алакíнце. Ту је Сánда, еве́ гу плóча, он је ту ра́њет. Ене́ му гу плóча, Сánда Стоја́новић. Ту је ра́њет у Мла́чиште. Онí су билí у Сте́пановци су зано́ћили. Па кэд занóћу у Сте́пановци, Сте́пановци зна́ш куде́ су? До́ле, не́е на Ри́д, куде́ Прочóловце, у Јова́новце. И око чѣтири са́та онí по́крет. А ја сэм била́ бэш пре́ко ма́ле на-та́м.

И онí се дíгли у чѣтири и крену́ли за Мла́чиште. И кад до́јду у Мла́чиште, све се ски́ну, разору́жају се и полéгу. И одједэмпу́т стража́р, пу́кла пу́шка: тау! Према до́ле, туј, ја ти рекó, према Ле́бет. Ле́бет^Т је од Мла́чиште. Туј одоздóл по́јде во́јска бугарска. Јавíли већ куде́ се налазу партиза́ни. И стража́р испáли пу́шку: ђао! И она́ побуна. Сánда не имáл кэд^Т да се обу́ва, да се облачи. Но тэкáв истрчí и ўзне пушкомитрóлез и поред-пу́т ста́не. И не́колко Бугари је ту убíл и онí су ње́га рани́ли. Па одóтле по́сле ра́њетога овде́у на Чемѣ́рник, па од Чемѣ́рник на гра́њу га свучу́. Дотлѣ га носíли, одóтле на гра́њу га свучу́ та до́ле у Јова́новци, Прочóловци. И по́сле овде́-онде́ питува́ли су, па по́сле овде́ су га чувáли. Туј бе́ше ста́ра ку́ћа, туј ўмре. Па он је деверíчић мо́ј. У беши́ку га негд́е погоди́ли. Не мога́л... Са́ша је лека́рка ту га лечíла. Зна́ш Са́шу, чу́л си за њу. У Беóград^Т, она́ је гла́вна била́ на лека́ри.

Ко је билó? К^{во} зна́м, кэкó да ти испри́чам све? Тре́бе дýго вре́ме. По́сле, кэд су ње́га озгóр дове́ли, донели, па овде́-онде́, па га нíки не-сме́ прíми, па га овде́ близу до њíну ку́ћу, ту́ј га прíму и ту је лечен. Са́ша дојде́ у мене́, дојде́ из Власóтинце, преба́чили гу. Па она́ мучí да га лечи, па не може́ нíшта. На дан, по́сти бе́оше у апри́л, он умре́, на средпо́сницу. Па га закопа́ше, еј овде́ гóре. Кэд га закопа́ше, онó зóр Бугари да га не на́јду. Онí су затрпа́ли

у шуму, па после га извадише, па га пренесоше доле у гробље. Тој требе три дана да ти причам ја све што знам од рат. Па неје малко да ти причам. Не могу ти све испричам, све на туј плочу тија.

Дојдоше Бугари. Идџо ја и Руска, Сандина маџија у Предџане, па дојдомо из Предџане и пита Руску где је Нада. И туј испита, испита и ујутру собажле полиција. Ја сџм там прво билá, после сџм овде дошла. Поженила сџм се овде. И полиција прибере ча-Митка: -Дџдичко, да ни вџдиш за Попџви! Још не сџвнуло, онџ да затечу на лџгало. И ча-Митко гн доведе и врну се. Когá тражу? Наду тражу и Цану тражу. И он се врнул ча-Митко. Онџ дојду овде: Нада Стојáновић, Цана Стојáновић! Нџма! Кудџе-је? Не-знамо! А Вџра, најмлада ћџрка, што је се на овџ детџ крстила, Вџра, не-знам. Мáти кудџе-ти-је?

Онџ узну па Вџру потџрају за у Дџић^сви. И откарáше гу у Дџићи. После она, Цана дојде озгџр. Нџма гу Вџра. И она пројде кукáећи и отидџ у Дџићџеви и више се и не врну. Онџ гу там затечу, па претресу Вџру, па најду писмо. Нада некџ писмо написáла, Руска да даде пиштољ Санди. Затџ што он умрл, Руска, маџија га чувáла. Онџ пронајду тој писмо, па пџгину и Руска, па пџгину и Цана, па пџгину и Вџра, па пџгину и једнá Загџрка од моју тџтку из Самчџкинци. Све ги избџше у Дџићџеви. Такџ онџ изгинуше, нџвене изгинуше. Па јес! Чџјеш, ти кáжем, затџкли су се.

Бугари из Лџбед^т оздџл најду, а стражáр на пџт партизánски. И он опáли пушку. Кџкџ он опáли пушку, партизánи се побџну и устану санџти тџкџви. Ма јџк, одбџли су Бугари. Санду су ранџли, па су онџ гледáли та Санду су извџкли. Све нáруке су га до Чемџрник донџли. Па одџтле су га на граџку свџкли у Јџвáнчу једнџга у Прџчџловци. Па после су га носџли овде од кџћу на кџћу, кудџ да га сакрáну. Ёма једнџ двáес дáна и дојде Сáша да га лџчи, па не можџ ништа да учџни, па умрџ на, овџ, сџрд постџ, овџ кџкџ га вџкају, средџпџсница, у април. Туј се поклáдује за онџ, средџпџсница ёма, средá, Руса средá. Некџкџ гу такџ вџкашемо, не знам.

Мџрка, к^џо не-знам. За њџга ме дџша болџ. Он, дојдоше кад^т Ѓџћко пџгину, дојдоше на дán Ёскрс у Обрáдовце. Ја сџм прво там билá удата, па тџг овде. И џтиде вџјску да распџреди. И би некџ време, он дојде. -Све сџм вџрата изразбивáл. Нџеће да отвáрајџ, па сџм морáл све да разбијџм вџрата по дџлњу малу. Ёма туј једнá гџрња малá. -Спремáла ли си вџчџру? Јџсам! Ёмашџ, попржџ мáсло, кџсело млекџ. -Што с овџ мáсло несџ напрајџла качамáк? Пџсто, жáлно остáло. Имáла сџм брáшно. И мáсло сџм имáла, бџчкашемо. Али далџко ни водá, нџћу да ёдем сáмá не сџмџ. Рекџ:

-Па нема вѡду! Тѣше да напáјим качамáк. Он кэд пѡдвиче на овíја дрúги: -Зáшто нестé ишли вѡду да донесéте?

И пѡсле ја поста^ви и лѣпо вечерáше све. И рече: -Ти íма да пѡјдеш сáс мéне да íдемо. Прво га ја пítам: -Мој брát је погинул од партизáни, знáш! Па ди ти ја кáжем, Мíрко на врáта, рíпну. Отвѡрите! Рекѡ: -Не-мѡже! А што не-мѡже? Да ми кáжеш кудé ми је брát. Откарáли га еј онáм, у Златáнце затѡј и затѡј.

-Чу ти кáжем, отвѡри!

Ја отворí врáта и он ућé. Ја га ватí за рáмена па држím. Прво да ми кáже па тэг^к.

-Чéкај, ђу ти кáжем!

И кэд вечерáмо, он ме вáти пѡд-руку, одѡтле па кудé је комáнда мéста, кудé је Ђíћко. Кэд отѡмо там, он Ђíћко, шумадíнско одéло, прáвене опáнци, шáјка кáпа, овéј знáш, што онé, нѡси. Лéп, чѡвéк, тѡлки колкѡ тéбе.

-Здрáво! Здрáво!

-Шта је, другáрице?

Рекѡ: -Ја би телá да ми кáжете брáта да ли сте убíли илí је жíв?

Кáже: -Нé-знам ја! Ел си ме видéла до сэг овдé? Ја сэм сэг^к дошáл. Кэд нас комáнда извéсти, нíе ће тéбе извéстимо. Негѡ, љúди се жáлу ти тужáвљаш!

Онѡ бéоше се збрáли цéла малá. Кэд зинúше:

-Нíје íстина, онá нас штíти! Сви радí њу нíе смо пѡносни и штíти нас.

И он: -Дѡбро! Бúди добрá.

И дрúго нештѡ. Íзмакну се он. Пѡсле Мíрко ме дѡвати. Излэзово там, та под еднú крушку. Почéмо да разговáрамо. Рече: -Кэѡ бí ти казáл, не мѡгу ти нíшта кáжем, јер не-знáм ни ја. Ја сэм бíл овдé на тéрен.

-Тáчно, рекѡ, знáм да си туј бíл на тéрен. А нéга су онáм, преко Плáну, откарáли.

Тэг^к из Млáчиште, тэг је увáтен кэд је бѡрба вѡдена. И, чéкај да одáнем мáлко и да се сéтим. И он кáже:

-Ти бúди дѡбра ко до сэг^к и од сэг^к, па се нíшта не секíрај!

И отѡше у чéтри сáта. Туј су ноћíли у Обрáдовце. Отѡше на Дéл. Туј су ноћíли у Обрáдовце. Отѡше на Дéл. И кэд, не у чéтри, вáљда, úвече. Вечерáше на дэн Ёскрс. И отѡше у Дéл и кэд úвечер, кэд бí око едáнаес сáти, онѡ почé: та, та, та!

А рече Ђíћко, мéне рече, не, Мíрко ми рече:

-Твојéга брáта су четíри чѡвéка изéли. Вíдећеш, кáже, огрéш. Пѡда туј крушку ми рече.

И кэд почé пуцање, почé, почé. Онó све се ўзбуни малá. А Ђићко ми рече:

-Ја ћу отвóрим бóрбу ако пријáвите.

Онí кáже: -Онá неће пријáви, а нíе...

-Ви ће пријáвите, ја ћу бóрбу да отвóрим, туј сви да изгíнете.

Кэд тој Ђићко рече, пóкрет војска. Отóше у Дéл. Јутредан овдé нíе отóмо. Онí гóре изнаклáли óгэњ, печу компирí. Огњíштета пóтам-пóвам, свуд^Т. Нíе, некé óвце ги нéмаше, па с моју јетрву потражíмо. И отóмо си нáвечер. Вечерáмо и лéгомо. И кэд бí око јédан сáт, не око јédан, око едáнаес. И онá се бóрба óтвори дóле. Онí óдма сáбрали и бéоше óсом Бýгарина убíли у Тóцину авлíју. И убíли Митóдију, мој зéт од ўјку, и убíли Душáна пíсара у óпштину што рáдеше, и убíли Трэнчу из Ливáђе, и убíли Витóмира из Славковци. Ко што ми рече Мíрко, чéтри човéка су изéли твојéга брáта. Тој се óдигра, дрúгу вéчер се óдигра. Избíше ги. И ўјутро нíшта, сá^Вну. Све потануло. Изгинули дóле. Сэг^К ће Бýгари... Бýгари óсом изгинули на кúп.

И онó кэд^Т бí некó врéме, онó авибни... Партизáни избíли и одступíли прéма Златáнце. И авибни... онáм по Плáну. И пратíли ги, па јавлáло кудé се налазу Бýгари, прáту ги, овбј, партизáни. И кэд дóјду онí на Стрезíмировци, Ђићко је туј дошáл. И некí ишáл с њéга. Онí кáжу, мéне су реклí, да је га убíл тíја што је ишáл с њéга. Ја па, по пуцање, мојá мáти у Трн се затéкла у бóлницу, а ја идó та ју извóдим. Ѐдем у Трн за мáтер. И ја пóјдем, и кэд дóјдем у Стрезíмировци óткрит лíс да поглéдају, да ме пропúсту да íдем. И ја ўђем тáмо и покáжем. А тí ли си из Црну Трáву? А, убíмо ви старéшину.

Кэд пројдó у Златáнци, кáжу Љуба Пúда ишáл и он све тужíл. А ја пројдó, нíки нíшта не рече. Љуба Пúда дошáл па ви кáзáл, та сте га убíли. Кудé? Љуба нејé, нéго рáдио стáница из Дéићеви на јáви кудé се налазу партизáни. И тој испрíчамо нíе, ја њíм, онí мéне. И пуштíше ме и ја си отó за Трн и узó мáјку и врну се у пúт. Рекóше ми тэг^К. Енé, вић да вíдиш, енé га на грањку! Ја ствáрно поглéдам. Свúкли га, знáш кóлко су га свúкли долéко? Па несí бíл у Стрезíмировци. Бíо ли си? Па гóре онáј шúма, густáк онíја сítни. Али гóре брдо, онáј ситнáк, онбј над Стрезíмировци што има. Тој, туј óн је бíл и онó... из авибн га, вáлда погодíл. Али, па кэд^Т је у Трн онáм, мéне мојá мáти рече: -Ђéре, ти једáн партизán, брзо нашлí. А óн, тај партизán, íзглед он убíл Ђићка. Па слéзал и пријавíл. Кэбó су онí мóгли да га нáћу кудé је он погинул? Нéго он пријавíл да га убíли. И овíја војска и потéгну из Стрезíмировци та гóре. Он прéd њи ишáл.

-Заштó си везан?

-Па партизани ме терају на силу да идем. Затóј сэм везан.

Тој бчима моја ма́ти гледа́ла у бóлницу и о́ни прича́ли. О́не тој бн пријави́л. Он је га убил. Онó кажу да га је бн убил. Нејé га погодило озгбр, но га бн убил и стрчи́ доле и пријави: -Погину! Етé га туј и туј старéшина!

-Зна́ш мéсто да ни вóдиш, да покажеш?

-Зна́м!

И бн прéd њи, о́ни по њéга и дóјду гóре и на́јду га у туј шóму. И на гра́нку свúкли га. На гра́нку га ја видó. Па кэд се врну́ из Стрезимировци, о́ни га закопа́ли порéd пúт ова́ко, кэд се иде за Трн, пúт ова́ко иде прáво, о́ни с овéј стране га закопа́ли. Ја сэм им каза́ла, те га о́ни пóсле донéсоше. Нíки нејé зна́л кудé је он закопан. Али ја тíја момéнат, сэм билá, у Трн сам билá, и кэд се врну́ отúд^Т он закопан. А кэд^Т па да идем у Трн, ја видó кудé је свúчен на гра́нку. Рéкоше ми кэд^Т óткрит лис да ми потпи́шу и да прóјдем, о́ни ми рéкоше:

-Свúкомо га, ене́ га ондé старéшина.

Мíрко је погину́л у околíну Вра́ња. О́не је био туј кэд је послéдњи тэг пúт билó на Ёскрс бóрба се водí. И о́ни пóсле, отíде на-та́мо, и та́мо бóрба кэд се отвори́ла, бн је та́мо погину́л. О́н, Десимир одбвде Рáдмила, Рáдованова ћéрка, моја пáсторка. О́ни су ту у околíну Вра́ња погину́ли и тој пóсле Ђурђовдан, пóсле трí дана. А покóјна па На́да у Вúс гу увáту. Оне́ држáле гóвор сáс Дóбрицу из Млáчиште. Овáј, Синадíнова ћéрка, држáле гóвор на жéне. А једán, онó што нејé билó, дíгне се једán и пријави́ доле. И дóјду двá војнíка. О́ни пóсле кажу Бúгари. О́ни Бúгари, али двá билí. Тóј ми пóсле једán рекáл. Довéл ги уз Бáру. И Дóбрица побéгне Синадíнова из Млáчиште. Ёзне тестíје, ка́же:

-Ја отидó по вóду!

Алј овáј држáла гóвор. Дóкле збрáла књíге, док да изáђе, о́ни етé ги туј. -Рúке ўвис, рúке ўвис! И увáту гу и ўзну докимéнте, све ўзну. Њú вéжу и спроведú гу одóтле у Бабу́шницу. И та́мо у Бабу́шницу она́ је млóго мучена. Све су вој íгле, тој су војнíци прича́ли на жéне из кудé Дóбро Пóље, та́мо не-зна́м кэкó се вíкаше мéсто. Па ишлé за жíто. Еј што нéма жív да гу спáси? Моглá би се спáси, алј нéма кој да гу спáси. Све гу питивáли одóкле је. Нејé телá да ка́же да је одбвде.

-Ѐмаш ли бца?

-Ѐмам!

-Кудé рáди?

-Не зна́м!

-Покажи Брку!

-Главу дајем Брку не издајем!

Па туј, па неку струју туде су вој стаљали. И тија војници су нашли ове жене, питали ги: -Има ли неко живо из Млачиште? Каква овде има партизанка, каква лепота? Да има неко живо, могла би се спаси. Неку пару да јо даде.

И оне дојду и кажу. Он, ту један Цветко, он је жив, уместо да јави да се најду паре, докле он тој пријави, да каже, они гу стрељали. Тамо си је она, тамо си је и Радмила. Такој настрадаше.

Па ту је седел. Он је жив. Ја отидем у Београд, па немам више моћ, ја би ишла при њега. Још четерес прве сам ја ишла у Зеленичје кад још несуд смејали на нигде при њега. Блесан, па он си има године. Он је, ваљда, старији од мене. Он учеше туј: Лежи, дижи, лежи, дижи! Шеснаес њи, две женске и Саша је била, лекарка. Саша, она је туј била у Зеленичје. Ко овца. То је сила божја била. Кад ступје, оно крца, крцају ноге. Учи војску у Зеленичје, па чини: -Лежи, дижи! Црвену заставицу носи, онеј, знаш, што носешу Руси кад дојдоше, па и наши ги почеше носу. Ја сам туј Брку видела севте сас заставицу четерес прве.

И после он дојде, ја му кажем. Бео понела сирење, леб. Ја сам дошла да видим за брата. Жив ли је негде?

-Па добро, видећемо тој. Овој, ће те извистимо!

Ја не-знам да ли он тег^к беше погинул. Тераше га, после да дојде, па га умешаше људи. Та по други пут га откараше и тег погину. Тег^к кад^т је Мирко рањет, тег је погинул мој брат од партизани, онам, еј на брдо, куде Станикин крс. Убију га, па три месеца не могамо наједемо. После жене ишле куде... и нашле га. Свучен туј и тако лежи. Али оно знаш како иде тој? Али ја право сам работила, право све и данас. Опадали су људи, ко што знаш. Била сам отворена, била сам способна, била сам све-могућна. Ја туреше у самар паре. Има један, Циганин беше, у фиолину свира, дванаеста бригада. Новица командант бригаде, па ме натоварише ствари, па паре у сомар. Па ги растури стелу. Знаш што је сомар? Па у стелу паре, а његов цемпер, блузу. Он се преобукал у енглеско одело, Новица па крца. А онија паре, па жена и деца ће му измру гладни, да однесем. И ја прејдо на бугарску границу у Дадинци, не на Лопушњу. И однесо и дадо паре. После дваес године он у аутобус ме препозна.

-Ти ли беше тетка Вела? Ти си ми жену и деца остајила да не умру гладни.

Па ти дај овој, дај оној... Ја несам тела ништа тражим. Даде си ми правдина, а могла сам да добијем како год бду. После један

генерал, он је сэг^к у пэнсију, он ме тражи да њдем на Окрицко језеро, тамо напрайл вѣлу. Ја куде њу њдем? Несам више за нѣгде. И он дбоди сас жену, сас синови. Овде седe два-три дана, два сина и жена... Он је туј гоштувал. Кад је севте оружје спуштило, он је бил. Заноћше у моју кућу у Обрадовце. И боси и да прају опанци. Туј нека крава липцала бeше па кожу им продал једн комшија. И исekoше ги и прају сви за себе, а ја њему напрајим опанце. Ја му напрајим опанце, па кад ги он обу с врце, па кад заигра то је чудо билб. И после тој ја га више несам видела од ко си отиде.

Кад после дојде вбјска, полигон овде на Дел. И дојду дбле, истовару се куде ваљавицу. И он туј, мбј зет је бил секретар, а Десимир је, ваљада, бил преседник, и туј они запричају.

Вела Стојановић

78 г, неписмена

THE DIALECT OF CRNA TRAVA AND VLASINA

Resume

The paper comprises the accentual, phonetic, morphological and syntactic features of Crna Trava and Vlasina dialect, the area of which is bounded by Bulgarian speech communities and Ruj Mountain on the East, by Tumba Hill and Gorge Vlasina on the West, and on the South and Southwest by the River Vrla and Vladičin Han - Surdulica - Vlasina road. This speech area is enclosed by two municipalities. The lesser part is within the municipality of Surdulica and the greater part within Crna Trava municipality. There are 6000 inhabitants and 32 settlements in the area (in 1948. there were 17000 inhabitants), in part indigenes and in part older settlers from the neighbouring regions. The dialect of Crna Trava and Vlasina is Serbian, in two types: Timočko-Lužnički and Svrljiško-Zaplanjski. The most important phonetic features of the dialect are: $\bar{x} > u$, $\bar{x} > e$, $\bar{b} > e$, maintenance of semi-vowels (ə) and the final *l*, devocalization *l* > *lə*, *u*, hardening of *č*, *d*, (< *tj, *dj) to *č*, *dž*, and softening of *k*, *g* preceding *e*, *i*, and *k* after *j*, *lj*, *nj* in the Eastern zone, non-palatalised group -*jd*- (-*id*-), affrication and simplification of consonant groups, see p. 270: *ps* > *pc*, *tc* > *c*, *ts* (<*ds*) > *c*, *pš* > *pč*, *tš* (<*dš*) > *č*, *čs* > *c*, *ž* > *dž*, *žb* > *džb*, loss of phonemes *f* and *h*, expiratory stress.

Morphological features: omission of a type of nouns ending in *i*, analytic declension (Nsg and formative common case = Asg or Npl), *-el*, *-jel*, *-ove* in Nmn noun *mr*, analytic comparison. Syntactic features: common case functioning as oblique case, redoubling of personal pronouns, maintenance of the imperfect aspect, redoubling of prepositions. The older features link the dialects to the Stokavian dialect, and the new ones, known as Balkan, separate them.

* * * * *

Key words: dialect, Timočko-Lužnički, Svrljiško-Zaplanjski, semi-vowels, softening of *k*, *g*, expiratory stress, analytic, common case.

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

СРПСКИ ПРИЗРЕНСКИ ГОВОР
I
(ГЛАСОВИ И ОБЛИЦИ)

Мийру Пешикану

САДРЖАЈ

	Страна
I. УВОД	333 [15]
ДОСАДАШЊА ОБАВЕШТЕЊА О СРПСКОМ ПРИЗРЕН- СКОМ ГОВОРУ	338 [20]
О РАДУ НА ТЕРЕНУ И ОБРАДИ ПРИКУПЉЕНОГ МАТЕ- РИЈАЛА	342 [24]
II. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ	345 [27]
а) АКЦЕНАТ	345 [27]
б) ВОКАЛИЗАМ	356 [38]
ПОЛУГЛАСНИК	358 [40]
ВОКАЛ Ѐ	366 [48]
СУДБИНА НАЗАЛА ЗАДЊЕГ РЕДА	367 [49]
РЕФЛЕКСИ НЕКАДАШЊЕГ ВОКАЛА ЈАТ	370 [52]
СУДБИНА СЛОГОВНОГ Л	373 [55]
СУДБИНА ВОКАЛНОГ Р	375 [57]
СУДБИНА ВОКАЛСКИХ ГРУПА	378 [60]
РЕДУКЦИЈА ВОКАЛА	383 [65]
а) <i>Афереза</i>	383 [65]
б) <i>Синкоја</i>	383 [65]
в) <i>Ајокоја</i>	384 [66]
ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ	384 [66]
СУПСТИТУЦИЈА ВОКАЛА	385 [67]
1. <i>Вокал А</i>	385 [67]

<i>а м. е</i>	385 [67]
<i>а м. о</i>	386 [68]
2. Вокал Е	386 [68]
<i>е м. и</i>	386 [68]
<i>е м. а</i>	387 [69]
<i>е м. о</i>	387 [69]
3. Вокал И	388 [70]
<i>и м. е</i>	388 [70]
<i>и м. а</i>	388 [70]
4. Вокал О	388 [70]
<i>о м. у</i>	388 [70]
<i>о м. а</i>	389 [71]
<i>о м. е</i>	389 [71]
5. Вокал У	390 [72]
<i>у м. о</i>	390 [72]
<i>у м. е</i>	390 [72]
в) КОНСОНАНТИЗАМ	392 [74]
СОНАНТ ј	392 [74]
<i>ј на почетку речи</i>	393 [75]
<i>ј унутар речи</i>	393 [75]
<i>ј на крају речи</i>	396 [78]
<i>Секундарно ј</i>	396 [78]
СОНАНТ в	397 [79]
<i>Секундарно в</i>	399 [81]
СУГЛАСНИК ф	400 [82]
СУГЛАСНИЧКА ГРУПА хв	402 [84]
СУГЛАСНИК х	402 [84]
<i>Губљење без шрага</i>	402 [84]
<i>Уклањање новодобијеног зева убацивањем -ј-</i> ..	404 [86]

<i>Уклањање зева убацивањем -в-</i>	405 [87]
<i>Суйсџиџуџија х фонемом к</i>	405 [87]
<i>Пошврде сугласника х</i>	405 [87]
АФРИКАТА S	406 [88]
СУГЛАСНИЦИ Ч И Џ	407 [89]
<i>Сугл. џ' у њојајмљеницама</i>	409 [91]
<i>Сугл. џ' у резулџаџу асимилације сугласника</i> ..	410 [92]
<i>Сугл. џ' у резулџаџима јошовања</i>	410 [92]
<i>Сугл. џ' као замена шурскога гласа g</i>	410 [92]
СУГЛАСНИЦИ Ш И Ж	411 [93]
СУДБИНА СОНАНАТА Л, Љ, Н И Њ	411 [93]
<i>л' < љ</i>	412 [94]
<i>л' < л испред вокала предњег реда</i>	413 [95]
<i>љ < л испред вокала задњег реда и на крају речи</i>	413 [95]
<i>н < њ</i>	415 [97]
<i>јн < њ</i>	416 [98]
<i>јњ < њ</i>	417 [99]
<i>јн' < њ</i>	417 [99]
<i>н' < њ</i>	417 [99]
<i>Чување њ</i>	418 [100]
<i>н' < н</i>	418 [100]
<i>њ < н</i>	418 [100]
СУДБИНА ФИНАЛНОГ Л	419 [101]
ЈОВАЊЕ	422 [104]
КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ	423 [105]
<i>Консонантске групе у иницијалној њозицији</i>	423 [105]
<i>Губљење првог члана иницијалне групе</i>	423 [105]
<i>Супституџија на принципу асимилације</i>	424 [106]
<i>Супституџија на бази дисимилације</i>	425 [107]

Осврт на неке иницијалне консонантске групе	425 [107]
<i>Консонантске групе у медијалној позицији</i>	426 [108]
Супституција на бази асимилације	426 [108]
Супституција на бази дисимилације	427 [109]
Секвенце <i>-сц-</i> , <i>-шч-</i>	428 [110]
Сугласничка група <i>-жд-</i>	429 [111]
<i>Сандхи и сродне појаве у додиру морфема</i>	430 [112]
<i>Даљинска дисимилација</i>	431 [113]
<i>Најомене о губљењу неких сугласника</i>	432 [114]
<i>О неким међуконсонантским односима</i>	433 [115]
Однос <i>ш</i> : <i>д</i>	434 [116]
Однос <i>н</i> : <i>м</i>	434 [116]
Однос <i>л</i> : <i>н</i>	434 [116]
Однос <i>љ</i> : <i>њ</i>	435 [117]
Однос <i>г</i> : <i>к</i>	435 [117]
Однос <i>б</i> : <i>в</i>	435 [117]
Однос <i>б</i> : <i>й</i>	435 [117]
Однос <i>ш</i> : <i>с</i>	435 [117]
Однос <i>з</i> : <i>ж</i>	435 [117]
Однос <i>s(z)</i> : <i>ц</i>	435 [117]
Однос <i>г</i> : <i>ђ</i>	436 [118]
Однос <i>ђ</i> : <i>ј</i>	436 [118]
Однос <i>м</i> : <i>ј</i> : <i>н</i>	436 [118]
Однос <i>ш</i> : <i>ћ</i>	436 [118]
Однос <i>л</i> : <i>љ</i>	436 [118]
Однос <i>н</i> : <i>њ</i>	437 [119]
<i>Завршне најомене о суйстийиуцији сугласника</i> .	438 [120]
<i>Уметање сугласника</i>	438 [120]
<i>Меташеза</i>	441 [123]

КОНСОНАНТИ НА КРАЈУ РЕЧИ	442 [124]
<i>Судбина финалних сугласничких група</i>	442 [124]
<i>Звучни консонанти на крају речи</i>	443 [125]
III. ОБЛИЦИ	447 [129]
а) ДЕКЛИНАЦИЈА	447 [129]
ИМЕНИЦЕ	447 [129]
1. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП	448 [130]
а) Једнина	448 [130]
Генитив	449 [131]
Датив	451 [133]
Локатив	451 [133]
Инструментал	451 [133]
Вокатив	452 [134]
б) Множина	453 [135]
Номинатив	453 [135]
Акузатив — Општи падеж	455 [137]
Датив	458 [140]
2. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП	458 [140]
а) Једнина	458 [140]
Генитив	459 [141]
Датив	460 [142]
Локатив	461 [143]
Инструментал	462 [144]
Вокатив	462 [144]
Наставак <i>-o</i>	462 [144]
Наставак <i>-e</i>	463 [145]
б) Множина	464 [146]
Номинатив	464 [146]
Датив	464 [146]
Инструментал и локатив	464 [146]

3. и 4. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП	464 [146]
Генитив једнине 3. деклинационог типа	465 [147]
Датив једнине	465 [147]
Инструментал једнине	465 [147]
Локатив једнине	465 [147]
Множина (општи падеж)	465 [147]
4. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП	465 [147]
Генитив једнине	467 [149]
Датив једнине	467 [149]
Инструментал једнине	467 [149]
Номинатив (ОП) множине	467 [149]
Акузатив (ОП) множине	467 [149]
Датив множине	467 [149]
Инструментал множине	467 [149]
Локатив множине	468 [150]
ОБЛИЦИ ИМЕНИЦА УЗ БРОЈЕВЕ	468 [150]
<i>Именице 1. деклинационог шийа</i>	468 [150]
<i>Именице 2. деклинационог шийа</i>	469 [151]
<i>Именице 3. деклинационог шийа</i>	469 [151]
<i>Именице 4. деклинационог шийа</i>	469 [151]
ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ	470 [152]
НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ИМЕНИЦАМА И ГРУПАМА ИМЕНИЦА	470 [152]
ПРИДЕВИ	476 [158]
ПРИДЕВСКИ ВИД	476 [158]
КОМПАРАЦИЈА ПРИДЕВА	477 [159]
ПОЈЕДИНАЧНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВИМА	479 [161]
ЗАМЕНИЦЕ	482 [164]
ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ	482 [164]
<i>Лична заменица првог лица</i>	483 [165]

Номинатив једнине	483 [165]
Општи падеж	483 [165]
Датив једнине	483 [165]
Номинатив множине	483 [165]
Општи падеж	483 [165]
Датив множине	483 [165]
<i>Лична заменица другог лица</i>	484 [166]
Номинатив једнине	484 [166]
Општи падеж	484 [166]
Датив једнине	484 [166]
Номинатив множине	484 [166]
Општи падеж	484 [166]
Датив множине	484 [166]
<i>Заменица он, оно</i>	484 [166]
Општи падеж једнине	484 [166]
Датив	485 [167]
<i>Заменица она</i>	485 [167]
Номинатив	485 [167]
Општи падеж	485 [167]
Датив	486 [168]
<i>Множинска заменица трећег лица</i>	486 [168]
<i>Лична повратна заменица</i>	486 [168]
<i>Заменице кој и што</i>	487 [169]
<i>Заменице сложене са кој, што</i>	487 [169]
ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ	488 [170]
<i>Присвојне заменице</i>	488 [170]
<i>Показне заменице</i>	489 [171]
ДЕКЛИНАЦИЈА ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ	492 [174]
<i>Једнина</i>	493 [175]

Генитив мушког и средњег рода	493 [175]
Општи падеж	493 [175]
Датив	493 [175]
Генитив једине женског рода	494 [176]
Датив	494 [176]
Локатив	494 [176]
<i>Множина</i>	495 [177]
Номинатив (општи падеж)	495 [177]
Датив	496 [178]
БРОЈЕВИ	496 [178]
б) ГЛАГОЛИ	499 [181]
ИНФИНИТИВ	499 [181]
ПРЕЗЕНТ	499 [181]
Прво лице једине	499 [181]
Друго лице једине	500 [182]
Треће лице једине	500 [182]
Прво лице множине	500 [182]
Друго лице множине	500 [182]
Треће лице множине	500 [182]
ИМПЕРАТИВ	501 [183]
ФУТУР I	502 [184]
ФУТУР II	503 [185]
ПОТЕНЦИЈАЛ	504 [186]
АОРИСТ	504 [186]
ИМПЕРФЕКАТ	505 [187]
ПЕРФЕКАТ	507 [189]
ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ	508 [190]
ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ	508 [190]
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ	510 [192]

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ	511 [193]
ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ РАДНИ	511 [193]
ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ГЛАГОЛИМА	511 [193]
ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ	525 [207]
в) НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	527 [209]
ПРИЛОЗИ	527 [209]
ПРИЛОЗИ ЗА МЕСТО	527 [209]
ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ	528 [210]
ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН	529 [211]
ПРИЛОЗИ ЗА КОЛИЧИНУ	530 [212]
ПРЕДЛОЗИ	530 [212]
РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ	530 [212]
IV. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	533 [215]
ТЕКСТОВИ	539 [221]
СЕРБСКИЈ ПРИЗРЕНСКИЈ ГОВОР (Резюме)	551 [233]
РЕГИСТАР РЕЧИ	555 [237]
ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ	611 [293]

I

УВОД

1. Бурна је и богата историја града Призрена, престонице двају српских царева: Душана Силног и Нејаког Уроша. У римском периоду Призрен се помиње под именом *Теранда*¹, док су га Грци звали *Приздријан* и *Приздријана*. У нашем народу то је, кроз векове: „*Призрен, Презрен, Призрин, Приздрен, Прездрин*. Турци су га наводили: *Торзерин* и *Персерин*“.² Срби Призренци свој град данас зову *Приздрен* и, под утицајем књижевног језика — *Призрен*. Већ године 1019. овај град се помиње као место са владичанском столицом. Призренска епископија је, као што је познато, све до добијања аутокефалности Српске цркве потпадала под јурисдикцију Охридске архиепископије.³ Године 1220. Свети Сава је протерао грчког епископа и довео Србина.⁴

2. Историја Призрена представља, у ствари, историју српске државе у малом. Отуда његов највећи успон као трговачког и привредног центра уопште пада у XIII и XIV век, у време највећег узлета земље Немањића. Хроничари су забележили да се у Призрену око 1289. године „бавио краљ Милутин“. Наша два цара су у граду имали царски двораци. Имали су га и у Рибнику, у подножју Шаре. О значају и улози града подно Шар-планине сведоче трагови и остаци средњовековних споменика и задужбина моћних српских владара и великаша. Из Душановог времена имамо остатке града Вишеграда⁵ у клисури реке Бистрице и руине његове задужбине манастира Св. арханђела Михаила и Гаврила — подно старог града. Од мермерних блокова манастира касније ће Синан паша, осведочени непријатељ српског народа, саградити Синан-пашину цамију. У Св. ар-

¹ Коста Н. Костић, *Наши градови на југу*. — СКЗ, коло XXV, бр. 168, Београд, 1922, 1; *Историја српског народа*. — СКЗ, прва књига, Београд, 1981, 77.

² Коста Н. Костић, нав. дело 1; Јусуф Суреја (ПТТ 5) наводи да су га Турци звали *Pürzerin* и *Perzerin*, а Албанци *Përzeren*, *Prizren*.

³ *Историја српског народа*, књига прва, 316.

⁴ Нав. дело, 320.

⁵ Турци су га касније назвали *Kız* или *Eski Kalâ* (Костић, нав. дело, 1; Суреја ПТТ, 6). У језику призренских Срба то је — *Калџа*.

ханђелима је сахрањен и сâм цар Душан, чији је гроб, након турског освајања града, прекривен манастирским рушевинама. Од средњовековних споменика из Душанове престонице навешћемо још и Богородицу Љевишку, затим цркву Светог Спаса, задужбину Младена Владојевића из 1348. године, цркву Светог Ђорђа, те цркву Светог Николе, задужбину властелина Драгослава Тутића, у монаштву Николе, живописану око 1330–32. год.⁶ Зна се и то да је у граду у средњем веку било још неколико цркава. О трговачкој моћи Призрена на свој начин говори и чињеница да је град у 14. веку, на пример, имао и велику дубровачку колонију са две католичке цркве. Дубровачки сенат позитивно решава молбу призренских Дубровчана да им пошље конзула, који би бринуо о својим сународницима по свим трговима широм српске државе. На призренском тргу су се, осим Дубровчана, појављивали и грчки и талијански трговци. У граду на Бистрици су у средњем веку, поред трговине, цветали и занати. У Светоарханђелској повељи, наиме, помињу се и многе занатлије организоване у еснафе.⁷ Град је у 14. веку ковао и свој новац.

3. Призрен, као и српска држава у целини, почиње опадати одмах по смрти првог српског цара. Биће једно време престоница Урошева, а затим ће прелазити из руку у руке српских владалаца и великаша. Турци га заузимају 20. јуна 1455, тачно четири године пре пада Смедерева и коначног подјармљивања српске државе. Из првих година турске власти нема много података, али се поуздано зна да је град био далеко од некадашње моћи и сјаја. У 16. веку помиње се „богохраними град Призрен“ са својом митрополијом.⁸ Већ у наредном столећу, међутим, Призрен је опет живнуо и о њему се говори као о великој и значајној вароши. Хроничари бележе и релативно високу насељеност места. Тако Марин Бици каже да 1610. године у граду има 8.600, а софијски архиепископ Петар (1655) — 12.000 кућа. Захваљујући повољним агроклиматским приликама, живнула је и ужа и шира околина вароши. Гаје се и извозе винова лоза (и вино), жито, стока и сточни производи. Поново цветају занати и Призрен је опет значајно трговачко и привредно среднште, по величини одмах иза Скопља. У 17, као и већ у 16. веку спокојан развој града ометају нова страдања и пљачкања. То чине планинци Арбанаси, посебно Миридити.⁹ Са слабљењем турске империје неминовно бледи и општа безбедност и стабилност у њеним периферним областима. Добро је позната судбина српског живља са простора наше данашње јужне покрајине у трагичним догађајима крајем 17. века. Призрен је, као што се зна, био главни центар договарања и сарадње Аустријанаца и Срба око организовања општег народног устанка против Турака. Епидемија куге у аустријској војсци и тежак пораз код Качаника учинили су своје. Искомпромитовано српско свештенство морало је бежати испред Турака, а са њим и добар део народа. Чувена Велика сеоба практично је добрим делом испразнила колевку средњовековне српске државе. Сâм Призрен је тешко страдао, после чега се тешко опо-

⁶ В. *Историја српског народа*, књига прва, 653; *Мала енциклопедија „Просвете“*. — Београд, 1978, књига друга, 916; Костић, нав. дело, 1.

⁷ Костић, нав. дело, 3.

⁸ Костић, нав. дело, 4.

⁹ Костић, нав. дело, 4.

рављао. Деценијама је практично таворио и животарио као занатско место, и даље изложен честим аустријским упадима, те све теже подношљивим наметима турских и арбанаских феудалаца. Трагични догађаји крајем 17. века из темеља ће изменити и етничку структуру призренског и не само призренског краја (о томе ниже; т. 5). Град се и у 18. столећу ипак некако поново опоравио и документи говоре о православном митрополиту који се зове митрополитом призренским и рашким. Помињу се и занати уређени у еснафе.¹⁰ Крајем века, међутим, Призрен наново пљачкају и пустоше арбанаске криалије и други разбојници. Хроничари сведоче да га је 1795. опљачкао силни Махмут паша Бушатлија, којему ће 22. септембра наредне године Црногорци доћи главе на Крусима.¹¹ Након Бушатлијиних разарања варош има мање становника но што је у 17. столећу имао кућа¹², али ће и касније поново лепо напредовати. Хроничари и путописци 19. века говоре о значајној насељености вароши. Помињу се цифре од 26.000 (1836), 20.000 (1861), 46.000 (1868) становника. Званични турски попис 1910. године каже да је у Призрену тада живело 30.285 душа.¹³ Град је од Турака ослобођен у I балканском рату године 1912. По попису становништва из 1961. год. од 70.043 становника призренске општине на Албанце отпада 48.495, на Србе 11.903, на Турке 8.405 и на остале 1.240 житеља.¹⁴ На демографски статус Срба крајње негативно су се одразили II светски рат и послератна, смишљено заснована и спровођена по Србе погубна политика. Резултати пописа из 1981. године још су неповољнији за наш народ. Данас у Призрену, по процени меродавних и обавештенијих његових становника, нема више од 8% Срба.

4. Призрен је неколико векова у континуитету мултинационална и мултилингвална средина. До доласка Османлија у граду је, разуме се, доминирао српски етникум. „Већину становништва ондашњег Призрена сачињавали су Срби, поданици српског цара. Затим, Дубровчани, Которани, Млечани и Саси“.¹⁵ Сматра се да су и након доласка Турака Срби још дуго представљали најзначајнију компоненту призренског живља. И у 17. веку: „Становништво беше српско и већином православно. Католика је било мало, 30–40 кућа.“¹⁶ Турци се у Призрен почињу досељавати већ половином 15. века и ту остају до наших дана. Ствари су далеко мање јасне када је реч о времену почетка озбиљнијег уплива арбанаске етничке и језичке компоненте у призренску област. Доста светлости на цели проблем бачила су, додуше, најновија темељна истраживања писаних споменика, повеља српских средњовековних владара и турских дефтера. Писани документи из XIV века, на пример, говоре о арбанаским катунима „у троуглу Призрен — Сува Река — Србица“.¹⁷ Има основа за веровање да је албански живаљ тада

¹⁰ Костић, нав. дело, 4–5.

¹¹ *Историја српског народа*, књига IV/1, Београд, 1986, 530.

¹² Костић, нав. дело, 5.

¹³ Костић, нав. дело, 5.

¹⁴ Суреја ПТГ, 12.

¹⁵ Суреја ПТГ, 6.

¹⁶ Костић, нав. дело, 4.

¹⁷ Митар Пешикан, *Стара имена из доњег Подримља*. — ОП VII, Београд, 1986, стр. 93.

доминирао у недалеком пределу Паштрик — Коритник.¹⁸ У времену од XIV до XVI века може се, судећи по досад приступачним писаним сведочанствима, говорити о незнатном ширењу арбанаске зоне, и то на ужем подручју доњег Подримља. „У XVI веку албанска и мешовита зона на левој страни Дрима остаје испод линије пл. Козник—Ораховац—Хоча—Непробиште—Призрен—Манастирица, а зона некадашњих арбанаских катуна језички је славизирана.“¹⁹ О становништву града Призрена у XVI веку обавештавају турски дефтери из 1571. и 1591. године. У оба документа је уписано осам махала муслимана и једанаест махала хришћана (иновераца). „У четири од њих преовлађује албански именослов“, с тим да „састав имена није био онако типолошки доследан као у албанским селима.“ Пешикан у томе види последицу нехомогености становништва, али у први план истиче да је „српски тип у вароши још увек имао асимилациону моћ“. Покриће за овакав суд аутор види у „доста честим примерима“ типа ЈОВАН КОКА, ЈОВАН ГИКА, БОГДАН ДОЧ.²⁰ Од преосталих седам махала у шест су „имена слична српском сеоском типу“. У седмој је именослов нешто разнороднији. Није без значаја ни податак да су баш у тој, нетипичној махали уписане и „четири цркве: Владкова, Латинска, попа Стефана и Николина“.²¹ Истраживачи с правом указују на неопходну опрезност при било каквим покушајима етнојезичких разграничења у већим административним и рударским центрима. Мора се најозбиљније водити рачуна о чињеници да су се у таква насеља досељавали не само појединци него да је било и озбиљнијих групних довођења посленика одговарајућих стручних профила. Ти људи су доносили и свој именослов, у којему се, уколико се није испречила вера као озбиљна препрека, релативно брзо осећао утицај околине. У том смислу је индикативан и поучан случај средњовековних Саса по познатијим српским рударским средиштима. На основу писаних споменика мало тога се „од њиховог именослова може идентификовати“.²²

5. До значајнијих етничких померања на метохијским просторима доћи ће у наредним столећима. Она су последица: а) прогона српског живља, б) исламизације (а потом обично и албанизације) Срба, в) исељавања (односно бежања испред освајача), најдрастичније израженог у Чарнојевићевој Великој сеоби. Сва ова српска узмицања истовремено су подразумевала експанзију албанског етничког елемента. О интензивном арбанаском насељавању Призрена и његове околине може се говорити у XVII веку²³, времену активнијег исламизирања народа Балкана. Радикална смена становништва на метохијско-косовском простору почиње, дакле, након Велике сеобе, догађаја са најтрагичнијим последицама по етнички статус Срба у централним областима њихове, некада тако моћне, средњовековне државе. Не треба при свему овоме потцењивати ни обим исламизације

¹⁸ М. Пешикан, нав. дело, 93.

¹⁹ М. Пешикан, нав. дело, 93—94.

²⁰ М. Пешикан, нав. дело, 83.

²¹ М. Пешикан, нав. дело, 83.

²² М. Пешикан, нав. дело, 3.

²³ Костић, нав. дело, 4: „Арнаути се у Призрену јављају доста позно, тек у првој половини 17. века“. Уп. и Суреја ППГ, 7.

хришћанског, дакле и српског живља, превентивне мере након Сеобе, мере којом се колико-толико побољшавала безбедност граница све слабије Турске царевине.²⁴ Но и поред свега: „Призрен је био град у који су се Срби најрадије досељавали.“²⁵ У 19. веку, када град достиже највећи број становника забележен у турском периоду, и стиче статус једног од највећих насеља Балкана, призренску трговину претежно држе богати Срби.²⁶ Крајем 19. и почетком 20. столећа доћи ће до нових демографских померања, обележених у првом реду исељавањем једног дела муслиманског живља у Турску.

6. Четврту и најмлађу компоненту ове национално хетерогене средине чине Цинцари (Аромунци). Крајем 18. века из Јањине (Епир) доселило се 140 цинцарских породица. Малобројност и иста конфесионална припадност објашњавају практично завршну фазу њихове језичке и етничке србизације. Године 1954. М. Павловић је у Призрену „нашао још само четрнаест лица која су имала обичај да се при сусретима међусобно на аромунском поздрављају“.²⁷ На истом месту Павловић говори о извесном аромунском утицају на структуру српског призренског говора, утицају који се, по њему, огледа у подстицању аналитизма у области деклинације и у области прозоције. Према резултатима мојих истраживања говора призренских Срба покриће данас има само први део Павловићеве реченице: „Дужине су скраћене, а два кратка акцента показују тенденцију ка изједначавању по типу, а са односом краткоће у обичном говору и са продужавањем при емоционалном истицању.“²⁸ Када је реч о прозоцији, у говору Срба Призренаца су истрвене све фонолошке дистинкције (о томе ниже у т. 16).

7. Током вишевековног суживота различитих народа, култура и цивилизација у богатој и отменој трговинско-занатлијској вароши постигнут је и висок степен међусобне толеранције и узајамности у свим областима живота. Та драгоценост тековина издржала је у бурној историји многа искушења, каква собом неминовно доносе ратови, разарања и пустошења. Не без основа поједини истраживачи говоре о Призрену као граду национално хетерогеном, али хомогеном по менталитету формираном током дугог заједничког живота.²⁹ Свакако, иза неспорне општецивилизацијске хомогенизације и толеранције у свеукупном животу разнородног живља стоји привредна структура становништва богате вароши. Стотинама година Призренци су се претежно бавили услужним делатностима: трговином и занатством, пословима у којима се подразумева одговарајући начин комуницирања са клијентелом и одржавање што коректнијих односа са купцима, без обзира на националну, верску и језичку разноликост. То у овом случају подразумева и билингвизам, односно већ више векова и — полилингвизам. Када се размишља о међусобном утицају српског и албанског језика на овом

²⁴ Суреја ПТГ, 8.

²⁵ Суреја ПТГ, 8.

²⁶ Суреја ПТГ, 10.

²⁷ Миливој Павловић, *Миксоглојске микроанализе и балканистичка ономастика*. — ЈФ XXIX, св. 1–2, Београд, 1972, стр. 27.

²⁸ М. Павловић, *нав. дело*, 27.

²⁹ Суреја ПТГ, 15.

простору, не треба потцењивати обим контаката и веза са арбанаским живљем и када је он значајан етнички фактор представљао првенствено у ближој и даљој околини града. У сваком случају, са респектом се морамо односити према тврдњи да је вишевековни суживот трију народа у Призрену оставио крупна сведочанства „многоструког узајамног утицаја, што се можда најрељефније одразило у њиховим говорима.“³⁰ Несумњиво би детаљније испитивање путева и размера међујезичког утицаја свих призренских идиома изнедрило значајне прилоге науци о језику, прилоге од принципијелног значаја у области испитивања језичке интерференције уопште. Прилике у призренском турском говору, показало се, инспиришу на даља истраживања тога типа. У истом правцу подстичу и чињенице говора стариначког српског живља, на чију је структуру, према очекивању, најделотворније утицао турски језик — више векова престижни језик моћне империје. Не треба губити из вида детаљ да се Турци ни у једном српском насељу нису држали (нити се држе) тако дуго и у толиком броју као у Призрену. Отуда ће и свеукупни утицај турског језика на градски српски призренски говор бити толики и такав колики и какав није забележен ни у једном српском месту, укључујући и варошка насеља на Косову и Метохији и у јужној и источној Србији. Познато је да се резултати језичке интерференције, додуше с неједнаким дометом, одражавају у свим сегментима језичке структуре. Утицај других језика по правилу се најрељефније одсликава у домену лексике, затим синтаксе и фонолошког система. У неугроженој челне позиције вокабулара призренских Срба у том погледу читалац се осведочава при првом контакту са Чемериџићевом збирком (т. 9–11). Поробљивачи Балкана су и у Призрен, уз остале тековине своје цивилизације, донели и нове занате, одећу, покућство, архитектуру..., а са тим и — нову лексику. Међујезички утицаји у области лексике и синтаксе остају изван оквира овога рада, али се и у фонологији и морфологији, више но што се очекивало, препознају упливи како несловенских тако и македонског језика. Када је о македонском утицају реч, потврђена је, у ствари, већ давно изнета оцена о зависности „говора околине Призрена од тетовског типа.“³¹

ДОСАДАШЊА ОБАВЕШТЕЊА О СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ

8. Призренски српски говор доскора није детаљније испитиван мада су се појединци у монографским обрадама суседних идиома³² или у расправама синтетског типа³³ дотицали неких његових особина, све на основу свога материјала

³⁰ Суреја ПТГ, 14.

³¹ Ивић, Дијалект. 124.

³² Уп. Миливој Павловић, *Говор Срепешке Жупе*. — СДЗб VIII, Београд, 1939, стр. 1–352 + карта; Миливој Павловић, *Говор Јањева. Међудијалекатски и миксоглошки процеси*. — Матица српска (Нови Сад), 1970, стр. 1–209; М. Стевановић, *Ваковачки говор*. — СДЗб XI, Београд, 1950, стр. IV + 1–152.

³³ Најозбиљније Павле Ивић у расправама: *Основные пути развития сербохорватского вокализма*. — Вопросы языкознания, год. VII, св. 1, Москва, 1958; *Два главна правца развоја консонан-*

прикупљеног на терену. Јован Живановић³⁴ је године 1887. на основу текстова народних песама објављених у књизи Јастребова³⁵ лепо учио неколико карактеристика призренског говора као што су: Дјд. именица ж. р. *Маргише девојке*, *Благо мајке, сестре, свекре*; имперфекат *носаше*; трпни придев *носено*; *-пф- > -на-* (*сина лице, легнаши*); футур типа *ће њокријем*; полугласник (*л'ка* буздована, *нес'м, јаг'лк, к'д* (стр. 555). Аутор некритички за образац српског призренског говора наводи песму у којој се срећу и следећи стихови: Нит ме беру, нит ме остављају..., Сузе рони па девојку поји..., Опет њега кумом учинио..., Род родио као врба грожђе, / Кућу свио као славуј гнездо! (стр. 555–556).

9. Већ три и по деценије пред читаоце се, на један специфичан начин, износе детаљи из говора Срба Призренаца. У *Предговору* прве књиге *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, на стр. CVIII, каже се да је у велику лексичку картотеку Српске академије наука и уметности укључена и „Збирка речи из Призрена“, збирка коју је године 1950. предао Димитрије Чемерикић (на једној од кутија са прикупљеном лексиком пише: Димитрије Ј. Чемерикић).³⁶ Пре одласка на терен детаљно сам се упознао са садржином Чемерикићеве пребогате и по много чему досад непревазиђене збирке, која, према обавештењу исписаном на кутији са прикупљеном грађом, броји 15.561 листић. Моја пробна бројања су показала да картотека највероватније садржи толико лексичких одредница и — знатно, знатно више листића. Грађа за прва четири слова (А—Г) прекуцана је у Институту за српски језик на хартију формата А4, а листићи — распоређени по орманима и кутијама. Преостали, знатно већи део прикупљене лексике и даље стоји у форми у којој ју је предао вредни Призренац — ентузијаста. Вероватно у оскудици папира Чемерикић је своју збирку исписивао на папирићима различите величине (од 1/16 листа формата А4 до, истина ретко, целог листа). Речи су исписиване на више врста папира: од писаће хартије до кутија од цигарета. Овај необично заслужни Призренац је своје племенитом задатку пришао са амбицијом да прикупи све речи и да исцрпно представи сва њихова значења. У ту сврху он се често и обилато користио и трговачким књигама (дефтерима) многих призренских породица и другим писаним изворима. Уз поједине одреднице даје се и по више десетина значења. За свако се наводи богата, увек акцентована егземплификација. Одреднице су граматички у целости обрађене: читаоца по правилу чекају сви падежни наставци односно сва глаголска времена. Посебно су драгоцени Чемерикићеви пропратни коментари и

Шизма у српскохрватском језику. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1957, књ. II. Оба рада су прештампана (први је за ту прилику темељито прерађен) у трокњижју *Изабрани огледи*, књ. II (*Из историје српскохрватског језика*), Ниш (Просвета), 1991, стр. 5–108. У овом раду Ивићеве расправе ћемо цитирати према нишком издању. У фусноти 27 наведен је Павловићев рад из ЈФ XXIX.

³⁴ Уп. Јован Живановић, *Српски језик у околини Призренској, Пећкој, Моравској и Дибарској*. — Стражилово III, Нови Сад, 1887, стр. 554–556, 573–574, 585–587.

³⁵ *Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ (въ Призрѣнѣ, Ипекѣ, Моравѣ и Дибрѣ) из путевыхъ записокъ И. С. Ястребова, С. Петербургъ, 1886.*

³⁶ По свему судећи, године 1950. Чемерикић је предао део збирке (или ју је касније допуњавао), јер сам међу прегледаним листићима налазио исечке новинске из 1951. године.

објашњења уз поједине одреднице, коментари који покадшто прерастају у својеврсне елаборате. На основу ове сјајне картотеке могу се написати исцрпне студије о животу и обичајима старих Срба Призренаца, израдити сви одевни и обувни предмети, стара архитектура, стећи права представа о кући и покућству, до најситнијих детаља упознати старо призренско кулинарство. Једном речју, Чемерикић је од заборава за свагда отргао комплетну материјалну и духовну баштину својих суграђана. Пописао је, да и то кажемо, комплетан призренски именослов, при чему је користио податке породичних дефтера и других писаних извора. Читалац се увек обавештава која су имена изашла из употребе. У збирци ће се наћи доста обавештења о Гори, Сретечкој и Сиринићкој жупи и другим суседним областима и местима. Понајчешће се дају језички подаци из села Муштутишта, обично у жељи да се укаже на разлике у говору двају насеља.

10. Пре својих теренских истраживања месецима сам пажљиво ишчитавао Чемерикићеву грађу и исписивао податке релевантне за сагледавање основне структуре призренског говора. Са више хиљада исписаних и класификованих чињеница пошао сам на терен у јесен 1993. године. Резултати вредног ентузијасте углавном су издржали теренску проверу. У области морфологије Чемерикићев материјал захтева практично само једну озбиљнију интервенцију. Сакупљач народног блага је углавном код свих глагола наводио, боље рећи — реконструисао облик инфинитива, облик којег у призренском говору нема. Реконструкција је извршена врло компетентно и ликови инфинитива су управо такви какви су највероватније некада били, односно какви су својевремено — морали бити. Тај детаљ озбиљно подупире уверење пажљивог читаоца прегледане грађе да је Чемерикић у раду имао стручног консултанта и да је обрађујући своју пребогату збирку водио рачуна о њеној намени и концепцији Академијиног Речника. По устаљеној пракси у пословима те врсте глаголи се наводе под обликом инфинитива. Да је, пак, Чемерикић био потпуно свестан судбине овога глаголског облика у призренском говору непобитно сведочи чињеница да тога облика уопште нема у контексту, који увек, и то обично обилато, прати одредницу. Реконструисаном инфинитиву место је резервисано искључиво у одредници.

11. Најозбиљније замагљивање говорне стварности читаоца чека у домену прозодије, јер је вредни аматер бележио квантитет, и то на начин који, бар у почетку, пре детаљнијег увида у обимни корпус података, ни код компетентнијег читаоца не изазива озбиљнију сумњу у поузданост информације. Не без значаја је и податак да су баш у области акцентовања јасно видљиви трагови накнадног уједначавања, односно преправљања раније бележених акценатских ознака. Добри познаваоци досадашњих дијалектолошких прилога из метохијске области у свему томе налазе ослонац уверењу да би Чемерикићев консултант могао бити Глиша Елезовић, који је на сличан начин са правог пута скренуо у прозодији суседног Ораховца.³⁷ На међународном скупу Говори призренско-тимочке зоне и суседних дијалеката, одржаном у Нишкој Бањи од 17. до 21. јуна 1992. године, отклонио сам заблуду око Чемерикићевог бележења квантитета под акцентом,

³⁷ Гл. Елезовић, *Један оглед нашега говора из Ораховца у Подрими код Призрена*. — ЈФ XVIII, књ. 1-4, Београд, 1949-1950, 133-140.

будући да су у Призрену у прозодизији доследно истрвене све фонолошке дистинкције (в. т. 16). Преостале битније корекције Чемерикихеве грађе следе на одговарајућим местима расправе, а овде се на њих осврћемо само овлашно. У прегледаној збирци нису нашли одраза: изједначавање африката /ч/ и /ћ/ у корист /ч'/ и /ћ'/ и /ђ/ у корист /џ'/ (т. 132–136), изједначавање латерала /љ/ у свим позицијама и /л/ испред вокала предњег реда са /л'/ и отврдњавање /л/ испред вокала задњег реда (о томе у т. 138–142). Дешавало се да Чемериких понегде даје дублетне форме: са /л/ и /љ/, као што је, на пример, случај са гл. *болѣши*, где налазимо: *боли* и *бољи*, *болив*, *бољив*, *болиф* и *бољиф*. Марљиви ентузијаста уз ликове *маљен*, *маљена*, које упућује на *мален*, уосталом, изричито и каже: „И овај пример потврђује одлику овога говора да се покаткад слово *л* испред *е* претвара у *љ*“. Није њему сасвим промакао ни поремећени однос у изговору сонаната *н* и *њ*, па у његовој грађи напореда стоје *коњ* и *којн*, *грања* и *грајна*, *џроклеињик* и *џроклеишник*, *џанур* и *џањур*, али и недоумица око изговора појединих речи, јер се сакупљач пита да ли је *скрајнем* или *скрајњем*. У загради иза другог лика Чемерикихевом руком је, наиме, исписан знак питања. У његовој картотеси, додуше, нема трагова потпуног отврдњавања иницијалног /њ/ у примерима типа *нива*, *нега*, *негово* и сл. Нема, разуме се, ни трага декомпоновању вокалног *р* (в. т. 72–74) него искључиво писање ликова са *р* (*црква*, *мрјиво*, *свекрва* и сл.). Не сме се одбацити могућност да је Чемериких свесно жртвовао неке фонетске појединости, знајући да би то, у току лексикографске интерпретације језичких факата, ионако учинили обрађивачи велике Академијине картотеке, у коју се утапа и његова грађа. И да је он предао *лију*, *кучу*, *џамију*, *џркву*, *ниву*, *њиву* и *њиву*, у Речнику бисмо читали *лију*, *кућу*, *џамију*, *цркву*, *њиву*. Огромни и драгоцени Чемерикихев труд мора се посматрати као наменски подухват, вођен, ван сваке сумње, руком стручног лица, вичног лексикографском послу и упознатог са концепцијом будућег Академијиног пројекта. Чемерикихеви пропусти у бележењу језичких података у родном Призрену само су на први поглед крупни и озбиљни. Његов материјал значајно добија на аутентичности и употребљивости када се у њему једноставно занемаре неки детаљи (бележење квантитета и инфинитива на пример). Део преосталих пропуста у домену је фонетске транскрипције и лако се отклања систематским фонетским преобликовањем прикупљених података: *џрно* м. *црно*, *мачка* м. *мачка*, *куча* м. *кућа* и сл. Не треба, на крају, затворити врата могућности да иза, бар неких, разлика између Чемерикихеве збирке и мојих истраживања стоје последице, резултати историјског развитка језика у току једног столећа. Нећемо, наиме, претерати ако кажемо да два истраживачка подухвата, бар у неким случајевима, раздваја толика временска дистанца. Чемериких је као пензионер своју грађу предао половином овога века. Уз одредницу *џаја* он каже: „Мени је било близу 60 год. и ја сам моје живе стрине увек тако ословљавао“. У послу којег се прихватио наш ентузијаста важни савезници су језичко осећање и присећање. Отуда не видим разлоге евентуалном оспоравању процене да у Чемерикихевој богатој картотеси има синтагми, реченица и облика из времена његове младости и његовог детињства. А половином века он обавештава читаоца како се у одређеној ситуацији понашао кад му је „било близу 60 год.“! Већина разлика између његовога и мога ма-

теријала, изван оних претходно поменутих, по правилу се своди на све већи уплив књижевног језика у дијалекатску структуру грађе коју сам ја сакупио.

12. Пре приступања теренским испитивањима упознао сам се са још једном, по обиму и значају неупоредиво скромнијом, збирком података из призренског говора. Почетком седамдесетих година Благоје Чупаревић, средњошколски професор из Ваљева, иначе рођени Призренац, попунио је у родном месту радне верзије лексичког и творбеног дела *Ујийника за Српскохрватски дијалектолошки атлас*.³⁸ Чупаревићева грађа пружа поуздан путоказ када је о акцентуацији реч. Уочио је истраживач и умекшан изговор африката *ч* и *џ*, али је стао на пола пута, не приметивши отврдњавање гласова *ћ* и *ђ*.

На сва битнија одступања, као и на сагласности моје грађе са подацима двојице претходника, биће указивано на одговарајућим местима у књизи.

О РАДУ НА ТЕРЕНУ И ОБРАДИ ПРИКУПЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА

13. Темељито упознавање са садржајем лексичке збирке Димитрија Чемерићића вишеструко је олакшало цели рад на испитивању призренскога говора. Та сјајна збирка садржи речи и облике релевантне за сагледавање свих значајнијих особина једнога говора, укључујући и појединости диференцијалне у односу на друге говорне и поддијалекатске типове унутар призренско-тимочке дијалекатске зоне узете као целине. Мој поступак са Чемерићићевом грађом састојао се у следећем. Исписао сам неколико хиљада листића са одабраним детаљима, а касније тематски класификовану грађу пренео на писаћу хартију формата А4. После такве припреме пошао сам на терен. Уз снимање невезаног говора становника Поткаљаје, стрмог дела Призрена подно зидина старог града, свакодневно су непосредно проверавани детаљи из заоставштине вредног сакупљача. Сви подаци укључени у ову монографију прибележени су у спонтаном говору Поткаљајаца или су, пак, од њих добијени у анкети — као одговор на, на разне начине, већ у зависности од околности и духовне виталности информатора, постављана питања. Сви одговори, који су на неки начин изнуђени од саговорника, а до којих је истраживачу из одређених разлога било стало, означени су као такви. Не без сете и непријатних емоција истраживач саопштава да се у некадашњој престоници српске царевине данас тешко налазе аутентични носиоци дијалекта. Опора чињеница да се све убрзаније тањи ионако скроман слој преосталог српског живља у Душановом граду подупрта је и честим довођењем невеста из других, покадшто удаљенијих и дијалекатски другачије обојених метохиских, и не само метохиских места. А мушкарци, по правилу бивши трговци и занатлије, релативно образовани, деценијама су контактирали са људима разних струка и порекла, те као такви нису најпоузданији сведоци прилика у локалном говору. Ипак се, и поред свега, нашло довољно лица погодних за ову врсту истраживања. Наведени недостаци су, опет, компензовани на један специфичан начин. При-

³⁸ Попуњени упитници налазе се у архиви М:ђуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при Српској академији наука и уметности.

зренци нису заборавили историју и није их напустила свест да су становници града славне прошлости. Спремни су да помогну истраживачу, а они најинтелигентнији као да то чине са осећањем свога дела одговорности у целом послу. Проверавајућн податке које сам већ имао пред собом, понекад сам контактирао и са млађим, образованим Призренцима, људима свесним врсте мога рада и помоћн која се од њих тражи. Са задовољством се сећам тренутака када су ми се, и то често, унуци и прауници мојих информатора самоиницијативно обраћали у жељи да понуде који детаљ, или да провере да ли сам записао, уочио, у свеску унео неки пример. Теренски рад и уопште боравак у лепом граду на Бистрици писцу ових редова остају у више него пријатној успомени.

14. Читалац ће приметити да обраду већине језичких особина прати нешто богатија егземплификација. Иза таквог опредељења стоји неколико разлога. Пре свега, отимање од заборава аутохтоног дијалекатског израза, а тиме и многих других сегмената из (некадашњег) живота носилаца датог дијалекта у императивној форми се поставља у крајевима где је српско национално биће најугроженије. С друге стране, богата егземплификација значајно олакшава извођење тачних закључака, трасира пут ка изналажењу што прецизнијих одговора на нека крупна питања, каквих је у нашем случају — доста. Увид у богат материјал омогућава сагледавање стварног домета и обима међујезичке интерференције, последице вишевековног суживота са несловенским народима и језицима, те о обиму наноса из суседних македонских говора. Консултовање што више чињеница у овом случају се показало изузетно важним и због што прецизнијег одређивања места призренског говора у оквиру призренско-јужноморавске поддијалекатске зоне као целине. Испоставило се, наиме, да призренски Срби не знају за неке типичне одлике говора П-ЈМ типа, док је, опет, понекад тешко одредити да ли уочена особина сведочи о: а) старини, б) резултату самосталног развитка говора, в) наносу из суседних идиома. Детаљније поређење са стањем у говорима Ђаковице, Ораховца, Сретечке и Сиринићке жупе, прешевско-бујановачке области, те са говорима Горанаца, Тетова и Скопске Црне горе, уз темељитију анализу резултата језичке интерференције, омогућиће прецизније утврђивање и саме генезе призренског говора и повлачење неких старих међудијалекатских и међујезичких граница на призренском (ужем и ширем) подручју.

15. Најпријатнији део задатка аутора ових редова свакако је изражавање захвалности свима онима који су га у његовом раду највише задужили. То су, на првом месту, стрпљиви и дарежљиви Поткаљајци, информатори, који нису жалили труда и који нису бежали од, за неке од њих осетног, замора који подразумева вишедневно вишесатно разговарање и одговарање на многа питања. У немогућности да наведем сва њихова имена поменућу само оне који су ме највише задужили. То су: Љубица-Бица Печеновић (Петровић) (рођена 1912. године, 4 разреда основне школе), Даринка Вукићевић (1904, 6 разреда „раденич’ке школ’е), Цвета Спасић-Рибушајка (1911, неписмена), Драгица-Гица Миленковић (1911, 4 разреда осн. шк.), Даница Крстић (1993. имала 80 година, 6 разреда осн. шк.), Чедомир Бабарогић (1905, 4 разреда осн. шк.), Олга Бабарогић (рођена у Великој Хочи 1921).

У свим фазама рада на овој књизи* аутор је могао рачунати на несебичну помоћ свога учитеља, академика Павла Ивића. Корисним сугестијама аутора су задужили рецензенти академици Митар Пешикан и Асим Пецо. У књигу су уткани и резултати размена мишљења и дужих дискусија са пријатељима — академиком Божидаром Видоеским и професором Недељком Богдановићем. Највећа захвалност припада колеги и пријатељу мр Радивоју Младеновићу, рођеном „Призренцу“ (мајка му је „Стречањка“), одличном познаваоцу језичких прилика не само у његовом родном граду него и у суседним, даљим и ближим, областима. Колега Младеновић је, наиме, магистрирао на говору Сиринићке жупе, а управо приводи крају докторску дисертацију о говору Призренске Горе. У погодности на које сам могао рачунати у раду спадају и Младеновићев билингвизам (он одлично влада турским призренским говором а пасивно се служи и албанским језиком), те његово језичко осећање и присећање, погодности драгоцене код утврђивања порекла појединих језичких карактеристика призренских Срба. Колега Младеновић је, на крају, пажљиво прочитао цео рукопис пре његовог давања на слагање, а затим и искориговане табакe пре штампања књиге. У рад су уткани и коректорски рад, стрпљење и бодрeње моје супруге Раде.

* Овај рад настао је у оквиру пројекта „Типолошка проучавања српских говора на југоистоку Србије“, који се реализује у Центру за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитета у Нишу, и пројекта „Српска дијалектологија и издавање часописа *Српски дијалектолошки зборник*“, који се финансира из средстава Министарства за науку и технологију Републике Србије.

II

ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

A.

АКЦЕНАТ

16. Већ је речено да најозбиљнију несагласност Чемерицићевог материјала и прилика на терену срећемо управо у домену прозодије. Мени су, иначе, годинама садашњи и бивши лексикографи, сарадници на *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика*, међу којима су и наши неки најкомпетентнији лингвисти, скретали пажњу на бележење квантитета у материјалу вредног Призренца. А бележен је тако да заиста не оставља равнодушним ни специјалисте, од којих су појединци помишљали да се на основу ове сјајне збирке може написати расправа о акцентским приликама у призренском говору. Суочен са Чемерицићевим поступком ја сам у доследности ликова типа *свѣй, лѣк, мѣсо, лѣје, ѿдѣш, сѣѿ* (број) помишљао на евентуалну префонологизацију некадашњег квантитета у нови вокалски квалитет, дакле на паралелизам приликама у оближњем ораховачком говору³⁹. Таквом размишљању, међутим, озбиљно се супротстављало често, од свих вокала најчешће, бележење квантитета вокала *a*. Ближи прилаз материјалу изнео је на видело и друге детаље који су налагали опрезност. Уочено је накнадно преправљање раније акцентованих речи, прецизније речено — систематско уједначавање које ће се значајно приближити правилу да је свако наглашено *a* аутоматски дуго. Свежи језички материјал из Призрена недвосмислено говори да тамо нема ни трага било каквом квантитету. Можда неће бити без основа претпоставка да је ентузијаста из Призрена своју велику збирку припремао, односно преправљао, уз нечију помоћ. У том смислу

³⁹ ФО 579–585, посебно 582–583. Уп. и Павле Ивић и Слободан Реметић, *Рефлекси акцентуованих вокала Е и О у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине*. — Косовско-метохијски зборник, Београд (Српска академија наука и уметности. Мехуодељенски одбор за проучавање Косова и Метохије), 1990, књ. 1, стр. 163–173.

могло би се десити да је Чемериџића на погрешан пут навео Глиша Елезовић, који је својевремено квантитет бележио и у говору Ораховца⁴⁰, где је, као што је познато, дошло до префонологизације некадашњег квантитета вокала *e* и *o*.

17. За разлику од спорног бележења квантитета, досадашњим обрађивачима Академијине лексичке картотеке промакао је један крупан — накнадна теренска испитивања ће показати да је и веродостојан — путоказ у збирци вреднога ентузијасте. И код Чемериџића и у данашњем призренском говору уочава се висок степен реализације тенденције везивања акцента за претпоследњи слог. Исти путоказ пружа и грађа коју је почетком седамдесетих година, попуњавајући радне верзије лексичког и творбеног дела Упитника за Српскохрватски дијалектолошки атлас, сакупио већ помињани Благоје Чупаревић, средњошколски професор из Ваљева, иначе рођен у Призрену (в. т. 12). Поставља се питање: како се могло десити да једна тако важна особеност призренског говора до данас остане непозната научној јавности када се зна да су истраживачи неких суседних крајева засигурно боравили и у Призрену? Не могу се отети утиску да одговор добрим делом лежи и у једном неспретном методолошком поступку, у једном специфичном неспоразуму. На стр. 145. монографије *Говор Сретечке жупе*, наиме, између осталог, стоји: „Међутим, преовлађује акценат на трећем слогу од краја. У оним случајевима у којима је у призренском говору акценат на претпоследњем слогу, као: *колóмоћ, сџарéја, Јовáна, Чуџáрка, кривдíна, ћесашли́ја, две бели мецеди́ји, екмегџи́је, њријашељи́ца, заку́ав, навíва, остáреја, рекна́ја, њомогнува́ла, остáрела, чинíле*, као што је у сиринићком говору, — имамо у Сретечкој жупи у таквим случајевима акценат на трећем слогу од краја: *кóломоћ, Јóвана, кривдина, мецедија, навива, остáрев, остáрила, чинила*. Тај трећесложни систем има свог слабог одјека и у призренском говору: у *зáначке* школе, уза старије *њреву́чемо*“. Касније ћемо видети о чему се ради у презентском лику *њреву́чемо*, а за списак лексема који почиње именицом *колóмоћ* мора се приметити да садржи примере добро одабране за илустрацију сретечке специфичности. У исто време, међутим, тако селектирана грађа ничим не указује на стабилизовање акцента у призренском говору. Фактички гледано, на исти начин би функционисало поређења са, рецимо, врањским или лесковачким приликама. Уосталом, за такав акценат, изузимајући облике радног глаголског придева, знају и други старији штокавски говори од Црногорског приморја до Вршца, искључујући, разуме се, Сретечку жупу. У призренском случају требало је, дакле, поћи од примера типа *јáгóда, јабу́ка, годíна, синóви*, што у наведеној студји није учињено, чиме је научна јавност ускраћена за најважнији детаљ тамошње акцентуације.

18. Већ је речено да призренски говор карактерише тенденција везивања нагласка за пенултиму, чему додајем податак да је домет појаве у јасној зависности од врсте речи и граматичких категорија и облика.

19. Процес стабилизације акцента најрадикалније је извршен код именица. Везивање нагласка за пенултиму независно је како од рода, тако и од творбених фактора. Отуда се у призренском говору практично чује само:

⁴⁰ В. ЈФ XVIII, 133–140; в. и т. 11 у овом раду.

а) у *Амберіку*, *балавица*, *берберница*, *вражарица*, *Бугарска*, *буковина*, *буковину*, *вараліца*, *вејавица*, *веверица*, *венчаница*, *вишњеваџа*, *говедина*, *година*, које године, *вуј година*, *гусеница*, *гусенице*, *дедовина*, *дедовину*, *Задумнице*, *здравіцу*, *избегліца*, *истијина*, *јабука*, три *јабуке*, *јабукама*, *јагода*, *јаретијина*, *Јовица*, *југовина*, по *југовине*, *касайница*, *кијавица*, *ковачница*, *коломбошњица*, *комајна*, *куварица*, *красџавица*, на *ливадицу*, *ласџавица*, *магарица*, *мајџере* (Дјд.), *Крстиница*, *млекарница*, *Митровица*, *ошровница*, *очевина*, без *очевине*, *падавица*, *пијавица*, *пијаница*, *пишетина*, *породица*, *наше породике*, *пошурца*, *прејеченица*, *прошница*, *радница*, *свајалица*, *свеќерва*, *сушница*, *Свету Тројицу*, *Туркиње*, *узданица*, *усломѣну*, *овчетина*, *озимица*, *улизица*, *учишелїца*, *Херцеговка*, *цейаница*, *церовина*, *чобаница*, *шљивовица* итд.;

б) *амбасадора*, *басамџе*, два *басамџа*, по *брегове*, *брџанин*, *варошанин*, *верѣник* — *вереника*, *главоња*, *граџанин* — *граџанина*, *голуба*, *девеџа*, *девеџу*, *деверичич* — *деверичича*, *доглавник* — *доглавника*, *жешвар* — *жешвара* — *жешварима*, *зимогрозник* — *зимогрозника*, *злокобник* — *злокобника*, *исповѣдник* — *исповѣдника*, *калуџер* — *калуџери* — *калуџерима*, *кумови*, два *месџа*, *Младѣну* (дат.), *наковањ*, *Ораховац*, от *памџивек*, *пасторак*, *пеџеја*, *пријашел* — *пријашѣла* — *пријашелїма*, *рабошник* — *рабошника*, *свајове* — *свајовима*, *синови*, *синове* — *синовима*, *стричевича*, *судови*, *Турџима*, *уличар* — *уличара* — *уличарима*, *унучичи* — *унучичама*, *учишел* — *учишелїа* — *учишелїма*, *Циганин* — *Циганина*, *шнајдер* — *шнајџера* — *шнајџерима* итд.;

в) *двџе* — *двџѣла*, *двогоче* — *двогочѣла*, *двожужче* — *двожужчѣла*, *џубришѣ*, *џлопашило*, *јагње* — *јагњѣла*, *Јањѣво*, *којиљѣ* — *којиљѣшу*, *ловишѣ*, *илѣшиво*, *довоња* — *довоњама*, *кучичи* — *кучичама*, *мачичи* — *мачичама*, *Арнауџе* — *Арнауџичи* — *Арнауџичама*, *ѣрсничѣ* — *ѣрсничичи* — *ѣрсничичама*, *шејкичичи*, *унџе* — *унџичи* — *унџичама*, *Смедерѣво*, *стирашило*.

20. Придевско-заменичку деклинацију карактеришу две тенденције. Прва је везивање акцента за пенултиму у номинативу сва три рода и оба броја. Процес је практично завршен. Потврде:

Благојев, *Божидарџ* — *Божидарово*, *болѣсна*, *гологлаз* — *гологлава*, *девојачко*, *дебелџшас* — *дебелџшасѣ*, *деверово*, *дугџлас* — *дугџласѣ*, *домачиново*, *граден* — *градења*, *дарџван* — *дарџвано*, *збрајен* — *збрајѣна*, *закојан* — *закојана*, *засијнаѣ* — *засијнаѣа* („промукла“), *зашворен* — *зашворѣна*, *зелѣнкас* — *зелѣнкасѣ*, *зѣмњан* — *зѣмњана*, *закојан* — *закојано*, *залѣјлен* — *залѣјлѣно*, *злачѣн* — *злачѣна*, *дванаѣсти*, *изгорен* — *изгорѣно*, *избран* — *избрано*, *изгубен* — *изгубѣно*, *избран* — *избрани*, *исѣцан* — *исѣцано*, *исѣјан* — *исѣјана*, *јаворово*, *јалоџ* — *јалово*, *јеџрџин* — *јеџрџине*, *Јованова*, *кочојѣран*, *скрџшен* — *скрџшѣно*, *украшен* — *украшѣно*, *мајкин* — *мајкино*, *мајџерин* — *мајџерина*, *мајџорски*, *Милѣшџ* — *Милѣшџо*, *Милошџ* — *Милошџо*, *овољикаџ*, *огрејан* — *огрејано*, *ошворен* — *ошворѣно*, *љубоморан* — *љубоморна*, *памѣјан* — *памѣјина*, *Радешџ* — *Радешџо*, *размазан* — *размазана*, *нерѣден* — *нерѣѣне*, *Сѣојаново*, *Сѣојанове*, *учишелџ* — *учишелџо*, *џокварен* — *џокварѣне*, *џроширен* — *џроширѣно*, *расѣурен* — *расѣурѣно*, *џрашѣн* — *џрашѣно*, *ураѣден* — *ураѣѣно*, *џушиѣн* — *џушиѣну*, *руџу*, *словѣначки*, *зафајшен* — *зафајшѣно*, *Цвѣшџово*, *расцвѣшџано*, *чѣшничко*, *учѣн* — *учѣни*, *школуван* — *школуванѣ деца*, *шлогџран* — *шлогџрана*, *дарџвиѣ* — *да*

ровиша, њоклоњети — њоклоњѣша, њроклѣти — њроклѣше, ошѣкнати ошѣкнаша, смързнати — смързнаша итд.

21. Функционисање пенултимског акценатског механизма код именица и у номинативу придевско-заменичке деклинације врло лепо илуструју чврсти низови типа:

Давид — Давида — Давидов — Давидово — Давидовица — Давидовичин — Давидовичино, Данил — Данила — Данилов — Данилово — Даниловица — Даниловичин — Даниловичино, Игњати — Игњатиша — Игњатишов — Игњатишово — Игњатишовица — Игњатишовичино, Јован — Јована — Јованов — Јованово — Јовановица — Јовановичино, Ица — Ицин — Ицина — Ициница — Ициничин — Ициничина и сл.

22. У косим падежима придевско-заменичке промене доминира тенденција наглашавања слога који у номинативу стоји испред отворене ултимае и који у највећем броју случајева уједно представља основински слог:

*бóлега Турчѣина, Ванкинога сина, зѣрнога, дајкинога кóјна, дóброга зéта, дрúгога Рúса, дрúгому, дрúгими, Даниловичинóму брáту, девојáчкога, деѣињскому, Сáве Буриному, жéивога зéта, зимњога свéца, јéному, јéнога девéра, јеѣврѣинога, јеѣврѣиному компшије, Јованóвому, Кѣрсѣиному девојчѣту, л'éињога дѣна, мáлому, Миланóвому, мóлега кúма, мóлему млацѣјому брáту, мѣрснога, нíкога, мужѣјевога брáта, негóвога, негóвеји дáмл'е (дамла = „шлог“), нíному девојчѣту, њíному сину, од нíнога шéфа, њóјнога кúма, нóјнога девéра, Перíнога директóра, њечéнога пéтла, ѡвѣрога мúжа, роцѣнога брáта, свáкому, за свáкога, свóлему драгáну, за свóлега девéра, от сíлнога Турчѣина, сѣáрога и бóлнога, шáквога, Тоди́ному сину, шóлици́ному детѣту, за Цави́нога деверчѣч'а, Цави́ному деверчѣч'у и сл. Висока фреквенција синтагми састављених од придева *свѣи* и именице највероватније сноси одговорност за акценат на претпоследњем слогу: *Свѣи́ога Мáрка, на Свѣи́ога Ранцѣ́ла, Свѣи́ога Цѣорцѣ́је, Свѣи́ога Сáве, за Свѣи́ога*, Млóго се изарчѣисмо за *Свѣи́ога, на Свѣи́ога*. У мојој бележници се нашла и једна потврда оваквог акцената од присвојне заменице *свој*: за *сво́лега* сина.*

23. Свакако најинтересантнију слику пружају глаголи, где, вероватно не случајно, има и највише сличности и подударања са приликама у источној зони Скопске Црне горе. И овде се, наине, може говорити о двама тенденцијама: а) о тежњи стабилизовања пенултимског наглашавања и б) о тежњи наглашавања истог слога у целој парадигми. Прва тенденција и овде је доследно остварена код прилога времена садашњег, радног глаголског придева, глаголске именице (примери за трпни придев дати су раније), множинских ликова аориста и код облика имперфекта. Потврде:

а) *бојадисувáчи, брáчи, блисињáчи*, нашла га *болувáчи, боцáчи, вечерáчи, брукáчи се, грицкáчи, надáчи се, ѡроснувáчи, работáчи, бегаучи, беснеучи, даваучи, давеучи, делаучи, дираучи, имаучи, једеучи, коѡаучи, ѡијеучи, ѡражеучи, врѣјеучи, гошвеучи, крадеучи* итд. (в. и примере у т. 255);

б) *сѣ́ му се верила чѣрка, видéла, глédала, закоѡáле, долази́ла, оѡѡáле, зайуцáја, зайворѣја, избањáја се, излази́ле, жéна се измучíла, накиши́ла, ѡмислéла, ѡази́ла, обесíла се, ослабéла, ѡлакáла, ѡрешури́ло, ѡбацíла, ѡбацíле*,

иуишћија, шера́ла, шребала, славила, сл'икаја, сл'ика́ле, савештувала, угрејала, уде-
нала, уденаја, узеле́, узима́ле, умрела, уфашћила, очисти́ле, учинила и сл.;

в) врач'ање, врач'ајне, врач'ајње, давајне, давање, давање, дарувајне, двољење,
дворејне, дембел'исање, дир'ајне, дирин'ејне, незнање, играјне, играње, ијење,
иошћувајне, иошћување, иошћувајне и сл. (в. и примере у т. 146, 147 и 148);

г) Ми се тујке разбегнасмо, њобегосмо, благодарисмо, викнасмо, викнаше,
видосмо, извадише, видосће, видоше, извадише, довршисмо, гурнасмо, њоги-
наше, њродадосмо, дигосмо, дигоше, доџосмо, доџосће п'н?, изедосмо, остиаи-
смо, искојамо, морадосмо, иуишћисмо, њазарисмо, њодметинаше, њоумреше, ура-
аишћисмо се, насадисмо, остиадоше, стигосмо, удрисмо, узосмо, уџосмо, улегоше
и сл. (в. примере и у т. 348);

д) бања́ше се дете, бијеше́ децу, куч'а му гореше́, а он дуго грубеше́, а како
му имеше́ нему?, не знајаше он тој, Мој ти казуваше тој?, зак'лињаше се,
њрок'лињаше, И он муијеше тамо, неч'аше да дог'не, све се њојеше, и ми бега́смо,
боравесмо и ми у Печ', нема́смо ни л'еба, како могасће да пијете, вија́у ме обџва
лакта, Деца ги газе́у грџе у кацу, Грамзе́у се за свешти, Турци ги маме́у със
па́ре и сл. О девокализацији -у у облицима имперфекта, новијој појави у при-
зренском говору, говорим у т. 349.

24. Посебну пажњу заслужују једински облици аориста. У првом лицу јед-
нине ће се наћи и случајеви са акцентованом ултимом: и ја бел'и кошул'е, и паре
има́. Издвајам потврде типа дес'и-га („нађох га“), доби́-га, где је енклитика
одлучујуће помогла задржавању старијег стања. Ипак, главни печат јединице даје
нагласак на иницијалном слогу: знадо, зав'рзо, ошидо, изгоро, изедо, осебо, њбо-
до, оболе, њребеже, њобеже, изл'ечи, остиаде, доказа, ошиде, њошеже, ојази,
њројаде, исјаде, њрејуче, сл'егна се, сл'еже се, њострада, дошера, расшера, она
се њреш'рже и сл. (в. и примере у т. 348). Везивање акцента за почетни слог
свакако је инспирисано морфолошким разлозима. На тај начин се, како при-
мећује професор Божидар Видоески за источни део Скопске Црне горе⁴¹, избе-
гава једнакост, односно — омогућава разликовање облика за 3. лице презента и
3. лице аориста. Као илустрацију изнетог наводим неколико минималних парова
у којима место акцента обавља наведену дистинктивну функцију: довр'ши —
дóвр'ши, доведе — дóведе, доведе — дóведе, догради — дóгради, дог'рди — дóг-
'рди, дозвол'и — дóзвол'и, доледе — дóледе, досади — дóсади, донесе — дóнесе,
доч'ека — дóч'ека, завуче — дóвуче, зайуца — дóйуца, зароси — дóроси, извади —
дóзвади, изгуби — дóзгуби, заснежи — дóснежи, искоч'и — дóскоч'и, иск'рши — иск-
'рши, ожени се — дóжени се, њревари — дóревари, исњраиши — дóсњраиши, дошера
— дóшера, обели́ — дóбели, очеш'ла — дóчеш'ла, да се њош'урч'и — дóош'урч'и се,
увуче — дóвуче, удави — дóдави, удари — дóдари, уч'ини — дóч'ини, дофаиши — дóфаиши,
уфаиши — дóфаиши, ушч'ува — дóшч'ува и сл.

25. Презент обједињује тенденције пенултимског наглашавања и везивања
акцента за један слог у целој парадигми: болу́јем — болу́јемо, брани́м — брани́мо,
вика́м — вика́мо, видим — видимо, дигнем — дигнемо, зборим — збори́ше, жени́м

⁴¹ В. Б. Видоески, *Северниште македонски говори*. — МЈ, Скопје, 1954, год. V, књ. 2, стр. 118–125.

се — *жéнимо се, жíвиши* — да *жívимо, íграм* — да *íграмо, íдем* — да *íдемо, изнэсем* — *изнэсемо, íмам* — да *íмамо, казујем* — *казујемо, кол'еш* — да *кол'еште, закол'ем* — *закол'емо, мэсиши* — *замэсимо, млáйшим* — *омлáйшимо, ошйидне* — *ошйиднемо, йéче се* — *йéчемо, исйéче се* — *исйéч'еште, йóје* — *йóјемо, йрóси* — да *за-йрóсимо*, да *йóч'не* — да *йóч'немо, йрá'иши* — да *йрá'шимо, йрá'ишиши* — да *йрá'ишшимо, сéди* — да *сéдимо, сéје* — да *сéјемо, сéч'е* — да *сéч'еште, исéч'емо, йресéч'емо, остá'и* — да *остá'шимо, шовáрим* — да *шовáримо, нашовáримо, йрешовáриште, шурриши* — да *шурриште* и сл.

26. Парадигматски акценат, према материјалу којим ја располажем, карактерише и императив: *вiкај* — *вiкајште, йди* и *жéни дéте* — *ожéниште* ме, *дiзај* — *дiзајште, изнэси* — *изнэсиште, унэси* — *унэсиште, исйéч'и* — *исйéч'иште, обукуј се* — *обукујште се, унэси* — *унэсиште, замэси* — *замэсиште, най'уни* — *най'униште, шурри* — *шурриште, не свáц'ај се* — *пóсл'е се свáц'ајште, йрóсни* — *йрóсниште, зайрóси* — *зайрóсиште, довеч'ерај* — *довеч'ерајште* и сл.

27. Преношење акцента на проклитику у потпуности корелира са општом акценатском сликом призренског говора. Преношење је остварено, односно сачувано, по правилу, само код једносложница: *нé-знам, нé-знаш*, Ни др'жава *нé-зна* што прá'и, да ме *узеш нá-враш*, Нéч'у да те *узеш нá-враш*, Сáма сéбе *йде нá-враш*, *Узе сáм сéбе нá-враш* (Извршио самоубиство), *узела нá-враш сáмога сéбе*, Побегóше *нá-враш*, *нá-нос*, *јуч'ер нá-ноч'* дóшла, *јуч'ер нá-ноч'* доу'бше, дегóч' си *дá-си* — *мóј си*, *Он те нé-ч'у тéбе, нé-смет, í-сэг* је тáко, гóдину *í-йол*, Код бербéра *í-зуб* да вáдиш, *двáјес í-јен, двáјес í-два, двáјес í-шри, двáјес í-йеиш*, *двáјес í-шес, тријес í-шри, тријес í-йеиш*, али: *двáјес и-óсом, двáјес и-дéвеш*, *тријес и-сéдом, тријес и-дéвеш*⁴², *нá-ногу, у-ногу, у-вóду, нá-вóду* и сл. Према устаљеном *нé-знам, нé-знаш* и сл. понекад се може чути и: *вi нé-знаиште тóј*, *Вi ни нé-знаиште* за мýку, да *нé-знамо* ништо, *Да нé-беше* (према: *нé-би?*), *нé-била* девојка, *нé-беше* ни дóбро, *Три дьна нé-иша* нáдвор, *Мóја мáти нé-даде*, *Мáти гу се више нé-диже*. Изгледа да се, додуше у обележеном контексту, одомаћила и синтагма *нá-Бога*: *Пијемо кáфу но, нá-Бога, дóт'рч'а гу син*, *Но, нá-Бога, рýка ми бéше празна*, *Зáв'рна снéк, но, нá-бога, стáде. Нá-Бога* се више не осећа као предлошко-падежна конструкција.

28. Досадашње излагање изнело је на видело довољно података за оцртавање основних контура призренске акценације. Преостаје осврт на случајеве одступања од пенултимског наглашавања изван већ помињаних категоријалних потврда у придевско-заменичкој и глаголској парадигми.

29. Међу облицима са акцентом на ултими доминирају посућенице и прилози:

сас *авијон* је *йшла* вóјска, да *йма* и *свóј авијон*, дóша гу *адвокáш*, *Америкán* је *јáкши, америкán* (врста тканине), на *јédан ацрадрóм*, у *Анадóл*, от *Анадóл*, *отворија* гу се *аишйиш*, ради *аиешйиш*, *аушобус*, *беричáш*, *Афешé* ги мáкна, мáло

⁴² Из анализираног корпуса свесно је изостављена синтагма *й-десеш* сáта, синтагма записана у разговору са женом рођеном и одраслом у Великој Хочи, где је, по свему судећи, као и у Ораховцу, великог маха узела тенденција наглашавања антепенултиме.

соду бикарбон, туриш соду бикарбон, саз бикарбон соду, зрциман (гркљан), у инштернаш доктор биднаја, Драгоман маџа (призренска махала), из Драгоман мале, живеше у Драгоман малу, инцинер (али: инцинеру), руски конзулаш бија, један бија у комишеш, ајде у камижон, Кристијан (Србин), леворвер имаја, он дофати леворвер, јасишк, Магацин бија у наше руке, мајеријал, муслиман доша, музиканш, некој муслиман, найолџон (врста дуката), нафталин, Молим те мало йарафин, Нека ти секретар пише молбу, секретар бија, шелефон, за шелефон, шиллерџ, фалцификаш бија па бија у затвор, плачалье хонорал, џенерал не даја, шифон. Чувању акцента на ултими у неким од наведених случајева свакако је доприносила и енклитика (Американ-је јакши, сас авијон-је ишла на пример), као што то чини и у следећим примерима: алал-му вера, инжињер-гу бија син, кайшолџ-је бија, муслиман-ли-је, шифон-сам везла, аргаш-ни је радија. И у домаћој лексици нису необичне потврде акцентованог финалног слога подржаног енклитиком: ако имаш — бело-је, била-сам ја кот Раде, Нальне смо носиле Бога-ми, јез, Бога-ми, јесте Бога-ми, Водиле-смо дневник, а оно-је кисело мл'еко, далекое-је, послашкое-је, гошовое-је, мезе-је готово, обичај-ни је такаф, Кој нема, ошкуче-је?, ако-чеш да му вратиш, одакле-сше, ајде, родила-сам, родила-сам — мушко дете, прашилe-смо л'ул'ашке, йавиле-смо и овде, После му дал'е којна — оцу-ми, једна-ми је, овдена л'и-је, Једна-ми је у Ниш, Један ми-је у Нови Сад, Један ми-је у Приштину, не ми-је жењет, једва-не извадил'е, једва-сам уденала, исџај-гу, сџрамошџ-је, тако л'и-је?;

Брат ми углуеја сьсвем, пропале смо сасвем, Ни брача несу барабар, барабар дошл'е, барабар отишл'е, дњнс (вероватно према дњнске), зимус (према паралелном зимуске), зимус и не беше ладно, нема гу још од зимус, он једнк (одмах), падна, јенч'с, јушроч ми доу'е, од јушроч в'рне, Јуч'ер да си умреја, тој не би видеја, мати гу умре синоч' (према: синочке гу доу'е син), Нач'ес је у ни свадба, А нач'ес зав'рнаја снџк, ноч'ес, поред: Муж гу прислабеја ноч'ес, за ноч'ес доста пописмо; јена одовуд, јена — ошуд; одовуш је побл'изо зе ошуй, ч'ик ошуй от Приштине, поред: ошуй пише, ошсвуд брџга, отку[д] да живиш?, ошјенуш избуги дџ, ошоч' (мало пре) ми донџла грџзе (према: ошочке ч'усмо и за тој ч'удо), одонуш идеф деца, поред: одонуд га потрефија, оздол доодил'е, от слубице озгор паде, марка не пада одозго, ошозгор ни донесувал'е и д'рва и сл. Разлози одступања од правила у наведеним случајевима су углавном прозирни: крећу се од наслањања на ликове са партикулама (ошоч' : ошочке, нач'ес : нач'еске и сл.) до недовољног срастања двају елемената сложенеце (озгор, ошозгор, ошјенуш). За оваква одступања од основне акцентуације знају, уосталом, и многи прогресивнији наши говори. Посебно истичем акценат двеју речи у Призрену: мори, поред: мори, џиман (свакако према турском призренском џман). Ова друга, са оваквим акцентом, може се чути у свим српским говорима. Чување извесне самосталности саставних елемената сложенеце стоји иза варирања акцента и у следећим примерима: голобрад беше, бија голобраш, гологуз беше и он, не пије га вишо гологуз, голокрак, поред: голокрак шџта по сокаџе, голорук не може сас нас, што мџже голорук?, роџендџн детџту, крал'у роџендџн било, од Осџрозуб, мл'аду девесџо ч'етв'рте. Изгледа да се роџендџн осећа више као синтаagma.

30. На крају изношења потврда акцентоване ултиме осврнућемо се на прилике у двема граматичким категоријама и на један лексички изузетак:

а) сасвим су обични облици 1. лица једнине имперфекта са акцентом на крају: *Гурка* гу и *гурка* да зач'ути; ја тамо не има'а ништо; *Барабаре* ги, *барабаре* („изједначавах“), ама ништо не мога да уч'иним; Ја, сине, *бел'е* вуну; *бл'ува* цеја дѣн; ја му *бран'е*; да мога да га уф'атим, изб'ија би га; Не мога да га нац'нем и сл. (в. и примере у т. 349). За овакав акценат у 1. л. једнине побринули су се, у ствари, други облици имперфекта (према *могасмо*, *могаше* и — *мога*), а понегде није изостала ни подршка енклитике (*гурка-гу*, *барабаре ги* и сл.).

б) према елидираним ликовима показних заменица *вај*, *вој*, *вуј*, *веј* и сл. обично је и: *овој* сам оперис'ала, да ти купим и *овој*, *овуј* ч'ерку несам видела п'ет месеци; неч'е *овуј*, неч'е *онуј*, шт'а оч'е? и сл. (в. и примере у т. 308);

в) општи падеж (?) једнине именице *йоловина*(?) у призренском говору по правилу гласи *йоловин*: ом'ива се до *йоловин* гоја, прода'е *йоловин* лојзе, до *йоловин* сокак. По свему судећи, *йоловин* се више осећа као прилошка реч.

31. Међу ликовима са акцентом помереним према почетку испред пенултиме доминирају сложенице (недовољна сраслост саставних елемената), ономастика, посуђенице и друга новија лексика. Потврде: *аферим* да ти је тебе за тај реч', И она има свој *аушо*, ко *бајаги*, *бајаги* беше доша, от *Амберике*, *ба'чија*, у *Бого-словију*, *беневреке*, *беневреци*, у *виноград*, *живовлак*, *заову* (аутохтони облик је: *з'ву*; в. т. 41), *ин'ириз*, *јабуке* (само изузетно, јер је, по правилу: *јабука* итд.), *каракуш* (врста коњске болести), от *Македоније*, *йушница*, *йушницу*, брат јен *йорезник*, *йарокију*, Он бија у нину *йарокију*, *ракија*, *ракију*, Они гл'едав *Русију* да закач'иф, *ш'екнич'ар*, *сакрана*, на *сакрану*, *Србија*, кот *Ужиче*, *умешник*, *халину* гу ш'јем, *Х'рваишцу*, *јануар*, *ф'ебруар*, *бол'есна* от кич'ме, *вел'ика*, *вел'ику* куч'у, нине *дедови*, *кофераш*, *другојач'е*, на *Ламашки* канал, на *куференију*, *нашамо* и *навамо*, *навамо* идемо, кат се иде *нагоре*, збореше нешто *насамо*, *нао'йако*, *наводач'ика*, *мира'ија* („мирођија“), *незодан*, *нароч'ишо*, *неколико* неде'ле (обичније, разуме се: *неколико*), *негово* име, *обичај*, *раније* (обичније: *раније*; аутохтоно призренско је: *најре*, *најреш*, *йонајре*, *йонајреш*), *с'асобан*, *нес'асобан*, *нес'асобна*, *нес'асобан*, они су *огр'ожени* *раднич'ку* школу, у *раднич'ку* школу, *с'крија* се, *ш'рговач'ка* ч'ерка, *д'њске*, *унаоколо*, *уоколо*, *ч'ешири* собе, *јуни'е* („јун“), *Немачка*, за *Немачку*, *немачки* да уч'и, *француски*, *енглески*, у *Приштинину*, *болница*, *йрофесор*, за *йрофесора*, *умешник*, *машала*, *виноград*, *уб'рго*, *йонајред*, *јушред'н*, *јушредан* (сутрадан), у *Б'јаград*, код *Вичкович'а*. Све наведене речи могу се чути, а оне које спадају у инвентар аутохтоне призренске народне лексике по правилу и долазе — са акцентом на пенултими. С друге стране, опет, није тешко објаснити оваква одступања од типичне призренске акценације. *Б'јаград* је наслоњен на *б'ја*, *д'њске* на *д'њс*, *јушред'н* на *јушре*, *виноград* на *вино* итд. Нова лексика (о датуму њеног уласка у призренски говор сведочи и недовољна адаптираност домаћим приликама) не ретко задржава и „свој“ акценат. Већину наведених примера са акцентом даље од пенултиме нисам приметно у Чемерицићевој грађи. Уз подсећање да у изнетом корпусу добар део отпада на лексику новијег датума и да је у међувремену значајно узнапредовао утицај књижевног језика на општу структуру призренског говора мислим да се

у свему овоме мора респектовати и чињеница да сам понајвише изнетих ликова забележио у вишедневним разговорима са Чедом Бабарогићем, уваженим занатлијом чергаром, старином, који већ пола века живи у браку са женом „Очанком“. А говор Велике Хоче, као и Ораховца, карактерише везивање акцента за антепенултиму.

32. Након оцртавања основне скице призренске акцентуације ваља, макар овлашно, погледати како призренски говор у том домену стоји у дијалекатском окружењу. Послужићемо се већ познатим фактима и подацима прикупљеним за ову прилику.

33. На двадесетак километара североисточно од Призрена лежи село Дворане, насеље у којем је, према налазима Ронеле Александер⁴³, пенултимска акцентуација доследнија него у Призрену. Тамо према призренском *високога говедара, високому говедару* налазимо — *високога говедара, високому говедару*, као што према призренском презенту *носим — носимо* и императиву *носи — носитише* стоји — *носим — носимо, носи, носитише*. У Дворанима је у области морфологије место акцента дистинктивно практично једино код 3. лица множине презента и имперфекта: *носиу* (през.) — *носиу* (имперф.). Основну структуру, разуме се, не нарушавају изузеци типа *йуловёр, комшилук, Америка*, поред: *Америка*. Тамо су се нашле и следеће потврде акцентоване ултима: *дњѣс, ичѣр*.

34. Судећи по материјалу којим располажемо, теиденција стабилизовања другосложне акцентуације у Муштутишту и Деловцу, насељима у непосредном суседству Дворана, нешто је израженија него у призренском, док донекле заостаје за дворанском.

а) у Муштутишту је, изгледа, доследно: од *В^рбешићѣ*, у *гимназију, година, две године, Горањин*, имаја *Горањина, девѣра, деверовица, к^рстићови, три месеца, Миштрович', йејѣја, удаја* итд.; *вунѣно, жењѣти, машѣрин отац, одродѣни, ошворѣно, удадѣна, удаши*, итд.; *вечѣра'ле, жал'ила, заборавила, испрашила*, откѣт сам *наштанја, йоушишила, слушала, укина'ле, шрефија* итд.; *довашти* (през.) — *доваши, искочи — искочи, дофашти — дофашти* итд.; *ушѣйаше, насадѣсмо, кушѣше* итд.; *имаучи*. У овај оквир практично је уклопљен и презент: *викнѣмо, в^ршимо, живѣмо, месѣмо*, не *нападѣмо*, да *доцѣти, заодѣмо, йристил'амо, жњѣјѣмо, йрич'амо, рекнѣмо, насадѣмо, славѣмо, сечѣмо*, да *йрейѣмо* и сл. Знатно су ређи ликови типа да *биднѣмо мирни, живѣмо*, да *йблази, рекнѣмо*, да *зайишѣмо тај рѣч', р'ч'амо*. Поред обичнијих потврда као што су: *мојега, нѣмам никога, средњога, йијанога, у нашега* Дамјана, *никому* као да нису ретки ни случајеви типа *никога, другога*. Лепу илустрацију пенултимске акцентуације видим у, рекло би се устаљеним, конструкцијама *бога-ми, нѣ-знам, нѣ-зна*.

б) Прилике у Муштутишту практично су у целости посведочене у Деловцу: у *Брезовицу, у Германију, година, годину, здравѣцу, два камена, калуѣра, калуѣрица, манастир, двоћѣца, стѣрићови, судѣве, фамилија* итд.; *заградѣна, к^ршишѣне, кујѣно, йомешани, сигурно, среѣно, несѣосѣбан* итд.; *дарувала, кују-*

⁴³ Уп. Ronelle Alexander, *Torlak Accentuacion*. — Slavistische Beiträge, München (Verlag Otto Sagner), 1975, Band 94, стр. 51–52.

ва́ла, кућува́ле, њоја́ла, отше́ра́ле итд.; *идемо, имамо, в’рши́мо* („вршемо“), *кади́мо, оре́мо, ња́лимо, њра́ћимо, ч’е седне́мо, шу́ри́мо*, поред сасвим обичних примера типа *викамо*, да се *огре́јемо, се́јемо, ша́кајемо, шу́ри́мо*, с тим да, изгледа, у Деловцу доминира призренски акценат у заменичко-придевској деклинацији: *једнога, нашега* комшију, *сти́арога* ч’овека, *свэ́кра* ч’орога, *мо́јега* м’ужа, *мо́јему* бра́ту. Презентски и придевско-заменички акценат изненађује с обзиром на близину Дворана. Да ли за уочену разлику одговорност треба приписати временској дистанци од двадесетак година — колико дели прикупљање материјала у Дворанима и Муштутишту и Деловцу — или се, пак, ради о континуитету уочене дистинкције? Дилему ће разрешити детаљна истраживања на том терену, истраживања која су управо започета.

35. Досада се знало за двосложну акцентуацију у говору — изгледа једног дела — Сиринићке жупе. Године 1963. Александар Никшић је у сиринићком селу Севце прикупио грађу за *Српскохрватски дијалектолошки атлас*, а године 1981. Слободан Реметић — податке за *Ојшћекарјайски дијалектолошки атлас (ОКДА)*⁴⁴. Материјал ОКДА је већ картографисан, а публикована су и прва четири од укупно седам томова Атласа.⁴⁵ Објављен је и *Уводни том ОКДА*.⁴⁶ У току лета 1981, 1982, 1986. и 1987. године мр Милета Букумирић је у селима Сиринићке жупе сакупио комплетан ономастички материјал, који је и објављен.⁴⁷ Свакако из специфичности ономастичког материјала проистиче Букумирећева опаска да је акценат „најчешће везан за пенултиму“.⁴⁸ У резултатима Никшићевог и мога рада нема разлике: акценат је практично доследно везан за пенултиму, о чему сведоче и следећи подаци из моје бележнице: *баби́ца, баби́цу, војво́да, њоди́на, кисел’и́ца, џигери́ца, кујави́ца, вевери́ца, вевери́це*, код *мајси́бра, Буга́рин, Бугари́на, службэ́ник, службэ́нику, шесэ́ње, љубре́ње*, да *јуши́мо*, да *јуши́ше*, да *се свађа́мо, клеја́мо*, не *мери́мо*, да *измери́ше, сти́ерујемо, њри́чамо*, да *ис’јри́чамо, њри́чајше, ис’јри́чајше, ин’и́ернира́но, ч’и́ша́мо*, да *њроч’и́ша́ше, школува́ла, обрнэ́шо* и сл. У систем не засецају недовољно срасла сложеница *колома́з*, лексема вероватно недавно унета у говор, и посуђеница *бурдэ́л* („мања остава, ’сваштара’ у стамбеном објекту“). У Никшићевом, захваљујући садржајнијем језичком упитнику, знатно богаијем материјалу нашло се нешто више потврда наглашене ултиме. Но, све оне скупа узете остају у оквирима одступања у призренском и другим сличним идиомима: *јанува́р, фебрува́р* (поред народног, аутохтоног на-

⁴⁴ Оба попуњена упитника власништво су Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при Српској академији наука и уметности.

⁴⁵ Уп. *Общекарпатский диалектологический атлас*, выпуск I, Кишинев („Штинца“), 1989, стр. 1–196; *Общекарпатский диалектологический атлас*, выпуск II, Москва (Издательство „Наука“), 1988, стр. 1–242; *Общекарпатский диалектологический атлас*, выпуск III, Warszawa (Res Publica Press), 1991, стр. 1–184; *Общекарпатский диалектологический атлас*, выпуск IV, Львов (Институт украиноведения), 1993, стр. 1–183.

⁴⁶ *Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск*, Скопје (Македонска академија на науките и уметностите), 1987, стр. VIII + 184.

⁴⁷ Уп. Милета Букумирић, *Ономастичка Сиринићке жупе*. — ОП, Београд, 1988, књ. IX, стр. 253–470.

⁴⁸ Милета Букумирић, нав. дело, 257.

зива овог зимског месеца — *сéчко*), *сѣсвѣм*, *ичѣр* (поред *јучѣр*), *наћѣс*, *једнѣк*, *дѣнѣс* (поред: *дѣнѣске*, *дѣнѣске*, *данас*), *онај*, *онóј*.

36. Прилике у селу Севце као и у осталим областима двосложне акцентуације јасно поручују да је жариште појаве управо Сирињихка жупа, одакле је миграцијама и другим путевима освајан нови терен. У том смислу не треба губити из вида чињеницу да баш у атару села Севце извире Лепенац, речица која до уливања у Вардар пролази кроз целу Сирињихку жупу и кроз Скопску Црну гору. Тенденција везивања акцента за претпоследњи слог, као што смо видели, није у истој мери остварена у свим говорима који за њу знају. Евидентно је да њен интензитет слаби удаљавањем од епицентра појаве. Отуда не изненађују ни сличности у мери остварености појаве, нарочито на нивоу конјугације, у двема досад познатим крајњим тачкама: у Призрену и источном делу Скопске Црне Горе. Подударности би вероватно било више и у деклинацији да се на скопској страни у цео проблем није умешао члан.

37. После откривања стабилизваног акцента у Призрену следи прецизно утврђивање границе и степена остварености појаве на подручју Метохије. Исто би ваљало учинити и са тенденцијом тросложне акцентуације, без чијег је уплива тешко објаснити прилике у ораховачком говору⁴⁹, чији акценат, по свему судећи, није усамљен у Метохији. Једно минуциозно поређење прилика у говорима повезаним тенденцијом пенултимског наглашавања — од Призрена до Корче у јужној Албанији⁵⁰ свакако би допринело бољему разумевању (вероватно унутрашње) мотивације стабилизације акцента уопште, као и разлога различитог реализовања такве тенденције. Јер, наша зона чини саставни део повеће области, једине на јужнословенском тлу, коју карактерише стабилизвани акценат. Чињеница да се уз то ради о периферном појасу простране области динамичке акцентуације поставља пред истраживаче питање: може ли се до општеприхватљивог тумачења овог феномена у целини доћи без интердисциплинарног истраживања, дакле заједничког напора лингвиста, етнологa и историчара? Можда и може!

⁴⁹ ФО 584.

⁵⁰ Уп. Божо Видоески, *Акцентнајскиџе сисџтеми во македонскиџе говори*. — Литературен збор. Скопје (Списание на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ), година XVII, бр. 3, април 1970, стр. 1–11; Божидар Видоески, *Акцентнајскиџе сисџтеми во македонскиџе дијалекџии во Грџија (Егејска Македонија), и Јужна Албанија*. — МЈ, Скопје, 1986, књ. XXXVI–XXXVII, стр. 19–45. Студија је на пољском језику објављена у едицији *Studia linguistica Polono–Jugoslavica*, том. 5, Скопје (МАНУ. Одделение за лингвистика и литература), 1987, стр. 263–284.

Б.

ВОКАЛИЗАМ

38. Призренски говор садржи седам вокалских фонема + /p/ (= ʔp)

и	ь	ï	у
е			о
	а		

39. У генези вокалског система призренског говора значајног уплива имали су несловенски језици, у првом реду турски и албански. У неспорне резултате језичке интерференције морају се убројати:

- а) фонема /ï/, регистрована искључиво у посуђеницама (т. 54);
- б) декомпоновање вокалног /p/, на чијем месту стоји група /ʔp/ (т. 72).

Турски језик је највероватније посредним путем придонео стабилности полугласника, и то не само у наглашеним слоговима. И код призренских Турака срећемо наведени седмочлани вокалски систем (разуме се без слоговног *p*). Турци, наиме, поред пет „класичних“ вокалских фонема и већ помињаног /ï/ знају и за *ɪ*, глас који се битније не разликује од српскога /ь/ (полугласник реда *a*). Уношењем импозантног, у другим крајевима незабележеног броја турцизама, у говору призренских Срба је значајно увећан фонд речи са тим гласом. Висока фреквенција таквих посуђеница у свакодневном животу (довољно је подсетити се учесталости суфикса *-љк* у лексици из области занатских делатности у типичном занатском центру, значајном за шири регион турског царства) учиниће /ь/ стабилнијим у језику Срба Призренаца него у већини говора тога типа. Захваљујући незаобилазном билингвизму у срединама каква је Призрен Срби са /ь/ не губе контакт ни онда када не комуницирају на матерњем језику. А већ је указано и на психолингвистички аспект интерференције у овој вишејезичкој вароши и на престижност турског — вишевековног званичног језика моћне турске империје. Не треба губити из вида ни детаљ да се Турци ни у једном српском насељу нису задржали (нит се држе) тако дуго и у толиком проценту као у Призрену. Отуда је и свеукупни утицај турског језика на градски српски призренски говор толики и такав колики и какав није забележен ни у једном српском месту, укључујући и варошка насеља на Косову и Метохији и у јужној и источној Србији.

Од осталих вокалских карактеристика у очи пада одсуство било каквог трага евентуалне префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет, односно двојних рефлекса *е* и *о*, појаве познате и неким суседним говорима.

39a. Вишекратно вишечасовно преслишавање магнетофонских трака изнело је, додуше, на видело нешто потврда затварања (од делимичног до изразитог) или пак (нешто ређе) отварања вокала *e* и *o*. Појава, међутим, ни у ком случају не засеца у фонолошки статус наведених једница будући да се затворенији или отворенији изговор не могу подвести под било које чврсто правило, под било који фонетски услов. У прикупљеној грађи, на пример, уз случајеве затвореније артикулације *e* и *o* уз лабијале и назале, затим испред палаталног сугласника и слога са високим вокалом, напореда стоје потврде „нормалног“ па чак и нешто отворенијег њиховог изговора. Спорадична варијација у изговору *e* и *o* није, показало се, ни у каквој зависности од њиховог некадашњег квантитета. Спорадично затварање и отварање могуће је практично у свим позицијама:

од *вѣј дукате*^{50a}, *вѣј-друге*, за *врѣме*, *дѣлимо*, да се *дѣли*, *дѣше*, *кудѣлка*, *лѣк*, *лѣи*, *лѣије*, *мѣсив лѣба*, *младѣнци*, *одѣло*, *иѣиш недеље*, *рѣишко*, *рѣди* у тепсију, *свѣиша* Пѣтка, у *рѣку*, *свѣче*, *свѣчу*, *увек*, да те *уврѣди*, *узѣсмо*, *узѣле*, да *умѣси*, *исцѣди* се, да се *исцѣди*, *цѣи*, да се *иричѣиши*, *ишѣ дѣца* итд., поред: *бѣлу кѣрпу*, *врѣме*, *дѣше*, *лѣиша*, *лѣио*, *мѣша*, *млѣко*, *Нѣмци*, *одѣло*, *иѣсак*, *иѣишак*, *иѣиш*, у *иѣиш*, *рѣка*, *свѣча*, *свѣче*, *свѣчу*, за *сѣно*, у *срѣде*, *иѣишко*, *цвѣиш*, *цѣлу*, *цѣну*, *чѣрку*, *ишс* итд., поред: *дѣше*, *мѣсо*, *млѣко*, *одѣло*, *рѣд*, *чѣрка*;

беричѣиш, *вечѣру*, *дѣцу*, за *дѣцу*, *зѣјиш*, у *ишѣју зѣмњу*, *јѣну чѣрку*, *неки пут*, *недѣлу*, *сѣди ти тамо*, *иосѣди*, *сѣстиру*, *чѣрку сѣиарѣју*, *укисѣли* се итд., поред: *вечѣру*, *велѣки*, *јѣну*, да *сѣди*, *сѣиарѣју* итд., поред: *сѣди*, *вечѣру*, *дѣцу*;

бѣгај, *иѣбежје*, *јѣдеш*, *јѣде*, *јѣдег*, *јѣла*, *јѣли*, *јѣдише*, *свѣ*, *дѣвѣиш*, *двѣстише*, *увѣчѣр*, *дѣрвѣне*, *пѣт недеље*, *чѣовек*, *цѣрвѣне*, *мѣне*, *бѣја*, *иѣишкир*, *грѣишна*, *дѣбѣло*, *жѣне*, *вѣј жѣне*, *дѣишѣлину*, *дѣца*, *исѣиѣче*, *месѣчно*, *како нѣ!*, *рѣклѣ*, *седѣле*, *сѣдне* у *сѣло*, *послѣ смо му соилѣле*, *ишрѣча*, *умрѣја*, *ферѣча*, *чѣим се ужѣгне*, *циѣиѣле*, *чѣиша*, *ишѣчѣр*, *ишѣиша* итд., поред (по правилу): *велѣки*, *бѣла*, *дѣца*, *јѣну*, *јѣле*, *јѣа*, *јѣли*, *нѣма*, *мѣстио*, *иѣче*, *исѣиѣче*, *месѣчно*, *седѣле*, *умрѣја*, *чѣиша* итд., поред (знатно ређе): *без лѣба*, *мѣстио*, *дѣвѣиш*, *чѣовека*, *чѣовеку*, *велѣку*, *исѣиѣкла*;

на *вѣј дѣрво*, *вѣјску*, *грѣјзе*, од *грѣјзе*, *дѣвѣјче*, *Анадѣл*, *кѣј си*, *узѣше*, поред: *вѣјска*, *нѣш*, *узѣше*, *мѣј*, *нѣс*, *Бѣг* итд.;

бѣју, *вѣли*, *вѣјник*, *вѣду*, *ѣни се одвѣише*, да се *одмѣрим*, *оишѣорише*, *свѣју иѣишиу*, у *субѣиу*, у *ишѣју зѣмњу*, *Бѣга*, *Бѣсанац*, *дѣбре*, *дѣбро*, *дѣле*, *дѣстиа*, *дѣишле*, *дѣиша*, *кѣлач*, *кѣнац*, не *мѣжје*, *ѣна*, *ѣчѣш*, по *иѣла*, *иѣслѣ*, *иѣишок*, поред (по правилу): *бѣју*, *вѣлимо*, *Бѣсна*, *дѣишла*, *дѣишле*, *мѣгла*, *мѣда*, *мѣлим* итд.

Уз напомену да су одступања од „нормалног“ изговора знатно чешћа у акцентованом слогу (изнетим потврдама затварања неакцентованих *e* и *o* додајемо и следеће: *билѣ*, *кажѣм*, *лѣжѣм*, *лѣжѣш*, *нѣге*, *здравѣ* и *дѣбро*) наводим и то да се у преслишаној грађи нашло и неколико случајева дифтоншког изговора акцентованог *e*: *жѣ_ѣдна*, да ги не *однѣ_ѣсе*, на *рѣ_ѣд*, *чѣ_ѣрку*, *иш_ѣишав*. Но, и ова појава, као и све досад речено у вези са затворенијим и отворенијим изговором, остаје у оквирима спорадичног, околиналног, у оквиру тренутне непрецизности

^{50a} Спорадичну затвореност и отвореност вокала *e* и *o* обележаваам знацима уобичајеним у нашој дијалектолошкој литератури.

артикулације, непрецизности повремено сретане практично код свих информатора. Нешто богатија грађа која потврђује одступање од „нормалних“ вредности *о* и (нарочито) *е* последица је дужег прецизног бележења свих њихових фонетских нијанси. Истраживач је приоритетни статус наведеним вокалима, нарочито у почетку рада, дао из двају разлога: а) ради проверавања Чемерицићевог, како је већ речено (т. 11, 16), често „уверљиво“ бележења квантитета, б) због очекиване префонологизације ранијег квантитета *е* и *о* у вокалски квалитет.

ПОЛУГЛАСНИК

40. Међу најмаркантније особености призренског говора свакако се мора убројати и „нормална“ употреба полугласника, гласа несумњиво реда *а*. Његова фонетска изразитост најбоље се чува када је под акцентом, где се најчешће остварује као „чисти“ полугласник. Изван те позиције обично се отвара у правцу вокала *а* (*ъ*^а или *а*^б), са којим се не ретко и изједначаје. Неутрализација тога смера између */ъ/* и */а/* знатно је ређа код акцентованог */ъ/*. У прикупљеном материјалу је уочено и неколико случајева наведене неутрализације супротног смера, тј. потврде за *а > њ*. У оквиру општих напомена о полугласнику навешћемо још само две појединости:

а) примери типа *мъ* (< *мъхъ*) говоре да призренски говор не зна за једно од дистрибуционих ограничења ове фонеме, а случајеви типа *ърдѣква* поткопавају правило да */ъ/* не долази у иницијалној позицији;

б) и призренски говор зна за потврде изједначавања */ъ/* са вокалима */е/* и */о/*.

41. Већ је саопштено да се */ъ/* најбоље држи под акцентом како у домаћим тако и у туђим речима (под туђице подводимо и домаће лексеме са турским суфиксима који садрже овај вокал):

а) *бънем* и *ја тамо*, да *бънеш* помеџу нас, *бъна* га по руке, *бъни* гу у колѣно, и *брат* му *бънаш* у главу, *Бънѣ* дън, *Бѣдънѣ* дън, *бъњак*, на *Бѣдънѣ* нѣч, пред *бѣдъњак*, *вѣздан*, *вѣздън*, чѣшме су *билѣ вѣн*, Сѣдом су *билѣ тамо вѣн*, *вѣн* просналѣ чѣбе, *вѣнке* да ометеш, *вѣшка*, *вѣшке* чѣ те изѣдеф, *вѣшлѣв* бѣше, *вѣшѣвѣ*, нѣчѣ ни да *дѣне*, да *дѣнеш*, чѣ *издѣнем* и *ја*, да се *издѣне*, *дѣгѣчка* (в. т. 69), једе *дамнѣшнѣ* лѣба, донѣја ни *дамнѣшнѣ* брашнѣ (в. т. 48), *Дѣмънан*, *Дѣмнѣан*, а тај *дѣн* слава ми је, у *дѣн* рѣтко лѣти, на *дѣн* Бѣжич, тај *дѣн* је мѣј *дѣн*, пѣрви *дѣн*, други *дѣн*, трѣчѣ *дѣн*, пазѣрни *дѣн*, пазѣран *дѣн*, нѣдѣлѣу *дѣна*, за три *дѣна*, сѣдом *дѣна*, пе-*дѣна*, мѣсѣс *дѣна*, сутра-*дѣн*, сваки *дѣн*, чѣтѣрез *дѣна*, на *дѣн* Петрѣвдан, *дѣнас*, и *дѣн дѣнѣс* тако је, и *дѣн-дѣнѣс* има, и *дѣндѣнѣс* је дѣбро, *дѣнѣске*, тамо је и *дѣндѣнѣске*, рѣчѣк *дѣнѣшнѣ*, у *дѣнѣшни* дѣн, у *дѣнѣшнѣ* вѣреме, *дѣнѣшнѣ*ога ми *дѣна* (заклетва), *дѣњом* спѣје, *дѣњом* је поштѣна жѣна, *дѣнѣм* не гу тражи дѣма, *дѣнѣшанѣ* *дѣн*, *дѣнѣшан* пазѣр, бѣрго чѣ се *раздѣни*, два *Вѣлигдѣна* (два Васкрѣса), де ги наѣѣ теј *вѣлигдѣне* (печурке), *ѣаковѣчки* пѣт, у *ѣаковѣчки* ѣн, *ѣаковѣчке* жѣне гу дѣшлѣ, имѣла и *ѣаковѣчка* најѣја, *зѣва*, видѣсмо гу и *зѣву*, да дам *зѣве* и *жетѣрве*, свѣѣјзи *зѣве*, и брат му је мѣлого *зѣл*, дѣведе јѣну *зѣшѣку* (пуно, јѣдро, набијѣно чѣљаде), и сѣстра ги је ка *зѣшѣка*, дѣбро је *изѣбран*, доѣѣше

једнџк (одмах), како гу викнаше, једнџк доц'е, кожа од јазбџца, утепаја три јазбџца, јазбџцов реп, ништо не се праји от козлџца (биљка „козлац“), кџ-ч'еш?, кџдџшино... вино, кџдџшино... мл'еко, кџдџшањ, кџи је Бџжич'?, кџи је време?, кџи је субџта?, и којшија ги бија лџжа, штџ да те лџжем, лџжеш, сџмо да те излџже, рџч'е ми и мџне па ме излџжа, нџмој да гу налџжеш, и џн ти је ш'рч'илџжа, џнејзи ш'рч'илџже ништо не давам, лџжав је закон џвај, лџжлав је и џн, и пџре ги бџу лџжне, не му с'рце лџкџи за рабџту (лџкти = има жељу, склоност ка нечему), лџк је ка пџмук, лџко га нџси, имџше лџку руку, лџкна ми, б'рго ч'е гу лџкне, Бџг да ги дџде лџкос, и мџти ги је лџкосџна (лакога сна), џолџчко тџј нџси, сџг је лџсно, сџге лџсно, лџн, лџнен ч'џршаф, поч'џсти га тџј мџ (прашину), сас мџтлу сабџри тџј мџ, мџзга, мџгла, не џди, сџнко, у мџглу, проџ'џше три Мишровџдна, мишровџдноско вино, три м'рџивџца, мишровџчко слџнце (слабо сунце), да намџкнеш јџш нџшто, намџкни гу, ципџла ми се смџкна, мџска (мазга), и концџла имџја мџску, тџј нџч'ва, тџко се виџа нџч'ва, у нџч'ви, нџч'ве, имџше дупџта ка нџч'ве, џйџнак, Бугџри џшл'е у џйџнце, сел'џци нџсџв џйџнце, џни носџу џйџнце, пе-шџс пџра џйџнце, џйџнч'ар, џйџи је водџја се рџч'ун, џйџи је тџј, џйклен, гџија џбњ, џбс, џбски да живџи, дџшло време џбски да се живџи, џбски бџдно, џодлџнак (део чарапе, приглавак), двџ џодлџнка, џолџко, џолџко тџј нџси, џолџкоше, џолџкоше, не џтајте, џосџџка (предмет на који се може спџтаџи), да џосџџне (да се спџтакне, сапне), џришџивџч'ки пџзар, џришџивџч'ке соџџце, да гу разџџне кожу, и тебе ч'е ти разџџне кожу на тџрч'ук, на раџвџч'ки дрџм, раџвџч'ко вино, сџг бџш снајке реко, свџ сџг видиш, сџг за сџге нџрот се мџч'и, сџге је шџфер, сџге ги тџраф, сџге не мџже, нџ ги пџшч'џф сџге, сџге сџмо ч'џти, ка-сџге, и сџг џклам, и сџк ти је тџко, сџне, сџк не глџдав, сџк џн мџже, сџк свџ да кџпиш, сџк ч'е гу мџкнеш, сџк нџма пеџаре, ка-сџк струја, и сџк ч'џџем, сџга слџбџдно продава се дџван, сџгџиџе жеџне, сџгџиџе варџила, сџгџиџе дџца, сџгџиџи нџрот, сџгџиџо дџбо, у сџгџиџо време, сџкри гу, џна га сџкри — нџ се поџавџја, на сџбор у свџту Богородџцу, сџмне, сџмни, да џсџмнем у Приштџну, и џн ч'е џсџмне тџмо, да џсџмнеф јџтре, исџџч'а на сџн, сџн ми не доџди на џч'и, сџн ме нџ уфџтија, злџга сџна да не сџнџем (нар. песма), млџго је сџнлџф, да гу сџџнем, сџџни га, џде ка сџџеш, турија нџгу да га џосџџне, лџсно гу сџсџџај (3. л. јд. аориста), сџџл'џшо џбџдва гџрла на ч'џрапе, сџџи (код пчџла), сџџи ми и тџј, сџџџкај гу нџшто и тџи, скоџџч'ки мајстор доша, скоџџч'ке ц'евреце, бија, бија и тџј скадџрски џвар (икра), двџ Скадџрца, јџну Скадџрку, да прич'џм тџџзи Скадџрке, бџло шџге, шџге... се јџло, ка-шџге, шџи се тџј пџкло, бџш шџи да умре, шџи ч'е му доц'не и мџти, нџ гу нџша шџде, шџдџиџа дрџжава, шџдџиџу влџс, шџдџиџе и дџнџиџе пџре, јџ ч'е шџкнем мџло, да ме шџкне, шџкнеш, кој смџ да шџкне, да ми шџкнеш тенџџеру, тџј шџкни, шџкни мџло, тџјке га шџкна, нџје, мџре, ни шџкнаш, да гу нашџкнем, џни ч'е гу нашџкнеф, да сџџкнем вџтру, сџџкни гу мџло, кџд је шџмно, Турџше га у шџмну тџмнџцу (нар. песма), ч'џм се сџџмни, ч'џм се сџџџни, поџџри док нџ се сџџмни, пџсл'е се сџџмни, ч'е ми ушџмни кџчу, шџмџан, имџло шџмн'ан у кадијџницу, шџмн'ан је ка з'рно, шџнко рџсте, узџја шџнке јџжа, нџмој више да ги шџнч'аш, шџџкаш (табаш, тапкаш), дџбро да ги исџџџикам, пџсл'е ч'е ги исџџџикаш, удовџч'ки живџт, пџшти гу удовџч'ку рабџту, да цџфџша, и бисџрак ми цџфџша, прџска јџште не цџфџша, јџбуке ти

не *цѣфѣшаф*, и праске ч'е б'рго *ироцѣфѣшаф*, добро ч'е се *расцѣфѣша* и каран-фил', неч'е да *исцѣфѣша*, *расцѣфѣша* се све, да *исцѣфѣша*, тај неч'бсник ђтнесе гу све и сл.

У Чемерикићевој збирци стоји једино: *ардѣква*, *ардѣкве*, *ардѣкву*, док сам ја поред наведених ликова слушао и: *ѣрдѣква*, *рдѣква*, *правим салату од рдѣкве*.

б) *агѣзльк*, пл. *агѣзльце* (део коњског оглава), пропадоше ги све *агалъце*, можеф они опет да *ѣоазгъниф* (да „побесне“), имаше л'ѣпе *ајлъце* (месечна плата), брат ми неје ѣша на *акшамльце* (вечере са седељком), сестру му удал'е *алѣьне*, немаше ни јѣно *алѣьнч'е*, кѣт ч'е крај и тому *аргаѣьльку?*, ѣша по *Арнауѣьльку*, работаја по нѣјному *аѣьру*, *бакѣрно* све имаше, *бакѣрна* тепсија, више *бакѣрно* било, да не ч'ини *будалалъце* (будалаштине, глупости), дѣзај се *гамсѣзу* јѣдан (гѣмсѣз „немарно, флегматично лице“), купија два *далъка*, за веч'еру имамо *далъце* (слезене), да ўзне димл'ѣје и *дизлъце*, поскупише и *дишеклъце*, *домазлъчку* кокошку, купила *домазлъчки* сѣра, тѣјке негде беше и *зъмба*, сѣ[s]зъмбу про-бѣушиш, *јасѣьч'е*, нове гу су теј *јасѣьце*, *јасѣьци*, петнаѣс *јасѣька*, *кадѣна* је госпоѣа, *Кѣј* ти је видеја тѣмо *кадѣну*, *мѣре?*; два-три *калъѣа*, ѣма *калъѣе*, *мѣра* да *скалъѣи* рѣбу, да *скалъѣим* марѣме, *каръшък* (хлеб без квасца), Ми јѣдемо сомѣне, не јѣдемо *каръшѣце*, млоγο је *кѣзган* (љут, озложеѣен), да купи *кѣнай*, два *кѣнѣа*, млоγο *канѣе*, *Кал'аја* ѣма *лагѣме*, какве *лагѣме* ѣма, да науч'и и теј *марифѣѣльце*, да праѣи такве *маскарлъце*, *налъна*, јѣну *налъну*, *налъне* смо носил'е, *налъне*; нѣси *налъне*, *правил'е* мајстѣри *налъне* о-д'рво, два *сандѣка*, у Турску купи л'е *сандѣце*, *фѣьшан* (хаљина од куповног материјала), нѣне *циганлъке*, два бѣла *ч'адѣра* (нар. песма), да га купи јѣно *ч'адѣрч'е*, остаѣи га тога *ч'аѣкѣна*, праѣја *ч'ивилъце*, *продавал'е* се и *ч'иралъце*, бил'е и *шенлъце*, *Рѣси* ѣмаф *ширинлъце* (широке просторе, ширину) и сл.

42. „Чисти“ полугласник није редак ни у неакцентованом слогу како домаѣих (а) тако и страних (б) речи:

а) да наложимо *бѣьѣце*, *бѣздѣше* на ракију, у *вѣськ*, дѣте гу *вѣшл'ѣво*, и ѣна *издѣнала*, *Дѣмн'ѣну*, *вѣздѣн*, *тѣј-дѣн*, мѣси се пита *други-дѣн*, теј *тѣшке* *дѣнове*, пот старе *дѣнове*, *раздѣнич'е* (учинише да дође свести) свети *Јанич'ѣја*, и дѣн *дѣньс* тако је, у *дѣньшнѣ* врѣме, *дѣньске*, *дѣньске*, *дѣнаске*, *дѣнзѣби*, *дѣнзѣбѣјне* му беше *цеја* живот, *Вѣл'ѣгдѣн*, пред *Вѣл'ѣгдѣн*, *Цурѣѣвдѣн*, на дѣн *Пѣѣрѣвдѣн*, *зѣвица*, *зѣвине* дѣцу, имаше и јѣну *зѣвич'ѣу*, *изѣберем*, *изѣбѣри*, *изѣшкала*, *јѣзѣцу*, *јѣзѣцѣву* кожу, *кѣ-дѣц'не* он, *кѣ-дѣц'е* врѣме, *кѣд-је-гѣтов*, *кѣд-је-гѣтово*, *кѣд-ѣч'еш*, *кѣд-неч'еш*, *кѣд-ми-дѣша* мѣж, *кѣш-се-ѣде* за *Опол'е*, *кѣд-ѣдемо* у апотѣку, *кѣш-сам-ч'ѣула*, *кѣш-је-врѣме*, *кѣш-стане*, *кѣш-ѣмамо*, *кѣд-ѣдемо*, *кѣш-се-ослобѣди*смо, *кѣш* ч'е *дѣц'е*, *лѣжѣва*, негову жѣну *лѣжѣву*, *лѣжѣфску* рабѣту, све ме *ѣзлѣжа*, пѣсле осетисмо *лѣкошѣу*, све ги *измѣкнаше*, и тој ми *измѣкна*, дѣн беше *мѣгловиѣш*, *никѣд* ѣјер не видеја, *ѣбѣдѣма* сестрама, *ѣбѣдѣма* снаѣма, *ѣѣьнк*, а штѣ му *фѣл'и ѣѣьнч'ѣрскому* л'ѣбу?, *разѣьнал'е*, *сѣьмѣло*, *ѣсьмѣнаја* итд. (в. т. 205), *ѣѣьл*, на-праѣиш *ѣресѣлѣк* (подупрто аналогојом: према турцизмима на *-лѣк?*), *стаѣи* ти на *ѣуѣьк* гѣја и дѣу, *ѣьклѣник* (враг, ѣаво), *ѣьсѣдѣја*, *сѣьѣкр*, не *сѣьѣва* рѣке, *сѣьѣва* се овѣко, *сѣьѣѣна*, *сѣьѣшнѣ* нарѣт, *сѣь-мѣјку*, *сѣь-мѣжа*, *сѣь-ѣца*, *сѣь-негов* на-раф, *сѣь-наше* пѣре, *сѣь-кашѣку*, *сѣь-кол'ѣца*, *сѣь-мусл'ѣмана* радѣја, *сѣь-мѣсо*, неч'е се *сѣьѣѣимѣ*, *сѣьѣѣѣја*, *сѣьѣѣла*, не-не *ѣькнал'е* *Нѣмци*, *ѣьѣкнавал'е*, бес

Потврда варијације у изговору полугласника практично и нема у богатом Чемерикићевом корпусу (ја сам приметно само облик *куџа^ац*), док већ код Чупаревића нису ретки ликови типа *зубава^ац*, *оца^аш*, *стиуден^ац*, *слѣа^ац*, али је ипак: пита сѣс мѣсо, пита сѣс тикву, *бунáрлѣк* и сл.

44. Утицај књижевног језика није, разуме се, мимоишао ни полугласник, тако да се на његовом месту све чешће среће „чисто“ *а*. Појава већ није ретка ни у наглашеном слогу, док је у ненаглашеном узела широког маха, нарочито у суфиксима. Потврде:

а) *ба́дн'ак*, за *ба́дња́к*, донѣсев *ба́дња́к*, *ба́ч'ва*, це́ја *да́н*, два́пут на *да́н*, два *да́на*, то́га *да́на*, мѣсес *да́на*, за петна́ез *да́на*, по́седе не́кол'ико *да́на*, *да́нас*, *о-да́нас*, *суџрада́н*, *о[д]-да́ске*, *да́ске* смо *цепáл'е*, *зао́ву*, *ма́гла*, *ма́кн'е*, *ма́кнеш*, *ма́кни*, Афежé ги *ма́кна*, јо́ш *ма́ње*, *ма́јне*, та́ј *на́ч'ва*, код *м'рџи́ваца*, *оја́нке*, *у́зе оја́нџе*, *оја́нч'е*, *ка́д* га *ро́дн'?*, испот *Па́шџи́рик*, *са́д* је те́шко, *са́ш* сна́у *има*, *са́ш* је на́јгоре, *ста́бло*, *сѣга́шни* на́рот, *ста́кло*, *ста́кл'ен*, *шта́м'ан*, *шта́нка*, *шта́њи*, *ис-шта́нши* итд.;

б) два *бадња́ка*, ло́жимо *бања́џе*, *даждѣвња́к*, *Дани́ца* (звезда), те́шке *данове́*, *окрач'áл'е* *данове́*, *раздани́ло* се, *лакна́шч'е* му и *не́му*, *лани́шти*, *ланено* плáтно, *маглу́шти́на*, *изабра́ни*, *шакна́л'е*, *шамни́на*, по *шамни́не* да *и́де*, ни́једну дево́јку не *шакна́л'е* *сас* ру́ке, *зави́цу*, *лажова́*, *јазбацо́ва* *ко́жа*, *ојанч'áру*, *ојанч'áрски* *зánат*, *Ска́дар*, *кад-га-до́фати*, *кад-о́ч'е*, *ка-до́ц'не*, *ка-ч'е-до́ц'е*, *каш-видо́ше*, *каш-се-да́дне* ру́ка, *каш-се-зарати́ло*, *каш-ч'е-до́ц'е*, *сабра́но*, *сави́џена*, да *сабѣре*, *сабра́ја* се на́род, *савиваџ* л'и́шч'е, *ч'е* се *сабѣре́ше*, да *сакри́је*, *сакри́л'е*, *самѣл'еш*, *самну́је*, *самна́ч'е*, *осамна́смо*, *ми́* смо *сасвим* дру́го, да *сасџа́џиф* це́ја на́рот, *сашка́џем*, *Бо́же сач'увај*, *сашила*, *саши́џен*, *са[с]-свира́јње*, *сас-карте*, *сас-мла́ду*, *сас-момка*, *сас-ни́*, *сас-н'и́*, *сас-н'у*, *сас-но́јне* *кумч'и́ч'и*, *сас-абѣре*, *сас-камѣјне*, *сас-не́га*, *сас* њего́ву ма́јку, *сас-ту́ј* ру́ку, *сас-пепѣја*, *сас-ту́ц'ога* *ко́ња*, *саз-Бо́га*, *саз-два́* војни́ка, *саз-гво́жч'е*, *саз-гла́мњу*, *саз-грабу́л'у*, *саз-н'ѣга*, *саз-ржани́цу*, *саз-ма́рке* итд.;

бѣлац, *белана́ц*, *б'рбл'áвац*, *зуба́вац*, *вра́нац*, *Делофч'ánaц*, *Цако́вац*, *чо́гац* (коњ *ђогат*), *ждре́бац*, *желу́дац*, *жумánaц*, *жуџи́ац* (жуманац), *имѣлац*, *једи́нац*, *ју́нац*, *ја́рац*, *јало́вац*, *јѣмац*, *кваса́ц*, *косова́ц* (врста ветра), *ко́лац*, *сѣс-ко́нац*, *в'рне кру́шац*, *ли́сац*, *магáрац*, *мо́лац*, *му́драц*, *мушка́рац*, *Не́мац*, *о́шац*, *иџч'ánaц* (врста ветра), *иога́нац*, *иокрова́ц*, *ио́џац*, *иџебра́нац*, од *Рао́вац*, *са́мац*, *севе́рац*, *си́рац*, *сти́рац*, *слѣ́џац*, *стиудѣна́ц*, *чо́џава́ц*, *ц'рнац*, *ша́рац*, *ши́џара́ц* (дечачић; *јарац* од две године), *иѣ́штал*, *св'рдал*, *у́гал*, *ди́вал* на́рот, *о́ван*, на *дѣн* *Пеџро́вдан*, за *Цури́џвдан*, за *Госи́оџи́ндан*, по *Госи́оџи́ндан*, до на *Вел'и́гдан* (в. и т. 52), *Видо́вдан*, до *јѣдан*, у *јѣдан* *мана́стир*, *безду́шан*, *безобра́зан*, *безуман*, *бо́лан* *рѣч'*, *бри́жан*, *гла́ван*, *грóзан*, *дѣсан* *ко́јн*, *ма́сан*, *му́чан* *живот* *има́ла*, *зловóлан* *гу* *бра́т* *бѣше*, *злоч'удан*, *не́је* *мѣсан* *пра́зник* — *и́осан* *је*, *лубомóран*, *иџч'од'чан*, *милóсан*, *и́окóјан* *о́тац*, по *наоџа́чан*, *радóсан*, *сти́ндан* *уч'и́тел'*, *сѣга́шан* *живот*, *срѣ́чан*, *сти́рашан*, *ш'ужсан*, *умóран*, *чу́вара́н* *ги* *па́ре* *има*, и *о́н* *ги* *бѣше* *чу́ва́шан*, *ни́кад*, *не́сам* *зна́ла*, *сам* *купíла*, и *сам* *се* *зарѣкла*, *би́ла* *сам* *вол'и́ква*, *оперисáла* од *жу́ч'* *сам* *се*, *ж'рва́њ*, у *во́сак*, *гра́шак*, *мѣшак*, *иѣ́шак*, *иѣ́сак*, *св'рч'ак* (врста птице), *ч'ана́к*, *зала́к*, *ч'ѣш'вршак*, *ми́цак*, *слабáч'ак*, *ше́жак* *бóл'ес*, *л'у́цак* *му* *си́н* *бѣше*,

свѣкар, вѣлар, вѣшар, брѣштар, добар, овас, оцаџи, њијан сѣн, нијан ч'ѣфлѣк, ниан којшија итд.

45. Што се двојице претходника тиче, мојим подацима је знатно ближи Чупаревићев материјал, у којем има доста потврда вокала *a* на месту полугласника у неакцентованом слогу. Будући да је Чупаревић у Призрену попуњавао упитник са питањима из области творбе, његов иначе скроман корпус обухвата већину наведених суфикса и у њима обично *-a-* < *-ь-*:

ждрѣбац, желуџац, жѣбац, јунац, јарац, квѣсац, круџац, џеч'анац, северѣац, сѣѣрац, џуџак, миџак, џврџак, ч'анац, ч'орак, слаб'ачак, безв'одан, мајушан, од-м'оран, ноџашан, с'ѣган, ум'оран, чув'ашан, вѣшар. Моје искуство на терену потврђује запажање мр Р. Младеновића да део изнетих примера (*жабац, џврџак, ч'орак, безв'одан, мајушан*) не спада у аутохтоне особине призренског говора.

46. Код Чемерицића је неупоредиво нижа фреквенција сведочанстава пуне „вокализације“ полугласника. У импозантном корпусу дијалекатских података уочена је тек која десетина ликова типа

Даниџа (звезда), *савѣва се*, *бѣлац*, *бел'анац*, *вр'анац*, *једи'анац*, *квѣсац*, *м'о'џац*, *мудрац*, *џребр'анац*, *џог'анац*, *џоџавац*, *шиџарац*, *безобр'азан*, *дуговѣчан*, *злов'о'џан*, *сѣџидан*, *миџак*, *ч'анац*, *ч'орак*, *оцаџи*, *свр'дал*.

47. У страним речима неакцентовани полугласник се не ретко изједначава са *a* или (понајчешће у суфиксу *-lik*) са *y* (са *y* и када је полугласник под акцен-том):

a) т'ој неје *бакар*, к'отол од *бакар*, *џмаш калаџи*, *кѣзган* (љут, озлојеђен), *ба-џлак* (блато, глиб), *бошч'алак*, *бунарлак*, на *звожџ'арлак*, *далак*, *јасџак*, *којшилак*, *комшилак*, *јорганџ'илак*, *калабалак*, *кондурџ'илак*, у *тај сандак*, *самарџ'илак*, *сиромашлак*, *ч'аџкунлак*, *чур'илак*;

b) *калуџи*, *калуџе*, *калуџч'ија*, *јасџук*, два *јасџука*, *јасџуџи*, *јасџуч'и'е*, два-три *сандука*, *ч'аџкун*, *ч'аџкуна*, *ч'аџкунлук*, *Арнауџиллук* доша, *бошч'алук*, *дал'и смо* око ч'етрд'есет *бошч'алука*, *душ'еклук*, *диш'еклук*, *навуч'и* у *диш'еклџк јуџлук*, *икон-лук*, *лоџовлук*, *комшилук*, *н'ове ч'ивилуке*.

Изнети материјал говори о ретко виђеној непреврелости када је реч првенствено о ненаглашеном полугласнику и показује да су у садашњем призренском говору у реализацији посуђеница типа *јасџџк*, *бунарлџк* на сцени готово равноправне све три могућности. Облици са *-a-* последица су угледања на домаће речи са неакцентованим полугласником (*џешак*, *ч'анац* и сл.). Иза *бунарлука* и *калуџа* стоји и књижевни језик, утемељен на говорима у којима на месту турског суфикса *-lik* стоји *-лук*.

48. Процес све интензивније пуне вокализације полугласника у говору Срба Призренца донекле је компензован процесом обрнутог смера: преласком неких „пуних“ вокала (у првом реду *a*) у полугласник. Обично се ради о специфичним, емфатичним ситуацијама, речима међу којима има и посуђеница, и о облицима који се у свакодневном животу посебно истичу. У свему овоме ипак се назире и одређени фонетски услови наведеног процеса. Тако, на пример, до пуне или делимичне редукције, како наглашеног тако и ненаглашеног, вокала *a* по-

најчешће долази у његовом непосредном контакту са лабијалом. Појаву, иначе уочену и у другим говорима овога типа, илустроваћемо следећим потврдама:

обѣдва вина се добре, *обѣдва* бисага, у *обѣдва* бисага, Болџиф ме *обѣдва* плѣча, Узѣја се у *обѣдва* плѣча, *Обѣдва* бисага му бѣу празне, *обѣдва* дечѣинске дѣла, *обѣдва* брата, *обѣдва* сина, *обѣдва* демѣта траву, *обѣдва* детѣта, *обѣдве* митанчѣти, *обѣдве* кондуре, *обѣдве* чѣрке, на *обѣдве* нѣге, *обѣдва* телѣта гу лѣипцалѣ, *оба^ддволицѣ* чѣе купиѣ, *обѣ^ддвојѣцу* турѣше у аѣс, поред: *оба^ддвѣ* чѣрке, да ги се поздравѣш и тѣма *оба^ддволицѣма*; тој бѣше *наоѣбч^на* мајка, и син ги бѣше *наоѣбч^ник*, поред: по *наоѣбч^нан*, *наоѣбч^но* дѣте, да се *наоѣбч^ним* и ја итд., *одѣмно* (одавно), *одѣмношаѣ* лѣк, *одѣмношѣ* је вој вино, *дамнѣшѣ* брѣшѣ, *дамнѣшнѣ* рабѣта, *дамнѣшнѣ* лѣба, поред: *дѣмно*, *одѣмно*, *дамнѣна*, *одамношѣ* му ракија и сл. (в. т. 172), ракија ги бѣше *домѣшнѣ*, *домѣшнѣ* ракију, Кѣј ти сѣге јѣде *домѣшаѣ*⁵¹ лѣба, *домѣшнѣ*га ајдѣка, поред: *домѣшнѣ* лѣба; *мѣшка* (мотка), дѣфати јѣну *мѣшку*, *сабѣрлак*, *сабѣрлѣк* (сабор), *мѣшка*, поред: вај *машка*, *сас машка*, нѣво *машчѣ*, *мошка* итд. (в. т. 86), *мѣчѣја*, али је по правилу: *мѣчѣја*, од *мѣчѣје*, имѣла *мѣчѣју*; *ваѣј* удѣбнос, не *валѣ* *ваѣј* влаѣка (само изузетно, јер је по правилу: *вај* ограда, *вај* дѣржава итд.; в. т. 79, 308), имѣлѣ смо *дѣва*-пѣра врата (по правилу је ипак: *дѣва*-дѣруга, *дѣва* сина итд.), по *шѣова^р* (такође изузетно, јер је бележено: *шѣовар*, трѣ *шѣовара*, *шѣоварѣлѣ* итд.), мѣњаѣ се пѣре свѣки *чѣс*, *бѣш*⁵² тад дѣуѣ и ѣна, *бѣш* у нѣино сѣло, јѣн *бѣш* комшѣја, *бѣш* у моју кѣчѣу, *бѣш* у Немѣчѣку, *бѣш* тај маѣи нѣјна, *бѣш* маѣи ѣѣна, купија *бѣш* велѣку, дѣшлѣ *бѣш* пред јаѣију, Не могу да гу обрѣкнем, чѣ *бѣшно* кѣпим и тој, Тај дѣвојка *бѣшно* моја (нар. песма), *бѣшно* („тачно“) лѣи је тој што си чѣула?, *јучѣрѣшнѣ* рѣчѣк, дѣнѣшнѣ елѣи *јучѣрѣшнѣ* (свакако према ликовима типа *дѣнѣшнѣ*, *сѣгѣшнѣ*), *зѣндан*⁵³ (тамница) му трѣбе нѣму, што је у *зѣндан* (тоталан мрак, слабо осветлѣње), купија дугѣјну у *зѣндан*, *шѣмѣн*⁵⁴ што бѣу дѣшлѣ, *шѣмѣн* што вѣрна, ѣна вѣкна, *бѣзрен*, поред: *базрен*, *базреново* (в. т. 192).

49. У Призрену, као и неким другим говорима ове зоне, у основи глагола чачка стоји полугласник: да *ѣрѣчѣкѣма*⁵⁵, дугѣјну да *начѣчѣка* сас вино, глава гу бѣше *начѣчѣкѣна* сѣс вѣшке.

50. Вокал *е* на месту полугласника у призренском говору двојако је порекла. У већини случајева он стоји уз (данас или раније) палаталан сугласник, где је добијен асимилационим путем: *босѣлѣк*, проз *босѣлѣк*, Донѣси гу јѣно гѣнчѣ *босѣлѣк*, ишлѣ на *зѣјем*, давѣлѣ пѣре на *зѣјем*, Јѣпе ги дѣде пѣре у *зѣјем*, *јѣчѣем* се пѣка, кѣло *јѣчѣем*, сѣмо *јѣчѣем* и кѣфу, *кашѣл*, чѣе ти прѣѣе гѣлѣем *кашѣл*, *ѣгѣн*, живѣи *ѣгѣн*, на *ѣгѣн*, турѣи на *ѣгѣн*, турѣи јѣно дѣрво на *ѣгѣн*, а ѣна бѣше турѣила гѣрне на *ѣгѣн*, *рѣчѣк*, ако ѣчѣе на *рѣчѣк*, мѣне ми дадѣше *рѣчѣк*, за *рѣчѣк* имѣлѣе

⁵¹ В. нпр. Белић ДИЈС, 392 (*домѣшнѣар* = „укућанин“).

⁵² Уп. Шкаљѣић Турѣизми, 122 (*баш* < тур. *baş*).

⁵³ Шкаљѣић, Турѣизми, 654 (*зѣндан* < тур. *zindan* < перс. *zindān* „тамница“).

⁵⁴ В. Белић ДИЈС, 67 (*шѣмѣн*, *шѣмѣн*, *шѣман* и сл.; уп. и Шкаљѣић Турѣизми, 599: < *tamat* < ар. *ītamāt*).

⁵⁵ Уп. Белић ДИЈС, 57 (*чѣчѣке*, *исчѣчѣка*, *ѣчѣчѣка* си, *чѣчѣнеш*), 69, (*чѣчѣка*); Богд. ГАП, 8 (не *чѣчѣкѣ* се); Пѣрић Лужница, 22 (*чѣчѣкам* се). Уп. и Скок I, 285–286.

и ви́но, и она спи́је по ру́чек, за до́ручек, у́јем узи, има́ло, има́ло и у́јем, Нач'ес је у нѝ сва́дба, А нач'ес зав'рњаја снѝк, нач'еске, Мўж гу прислабѝја но́чес, за но́чес до́ста попи́смо, њо́јен бра́т ми да́ја то́ј, но́ен си́н, та́ј њо́ен ми́нтан⁵⁶, да у́знеш јен ши́лек, наби́ла се на ши́лек⁵⁷, поред: у́јам, јѝчам са́л да кўпи, го́л'ем ка́шал, на ру́чѝк, ру́чѝак. Изузетно се чује и *огињ*.

51. Изван оквира фонетике треба тражити порекло вокала *e* на месту полугласника у следећим случајевима: *ѝазáрен* дѝн, на *ѝазáрен* дѝн, та́ко је *се́га*, *се́га* до́шл'е, *се́ге* ко́ј те пи́та, *се́ге* не́ма ов'етину да ви́диш, *се́ге* не́ма пека́ре, *се́ге*⁵⁸ у Ни́ш да ѝде. Потврде ове врсте нисам приметно у Чемерикићевој грађи, а наведене облике забележио сам од старог мајстора „чергара“, човека који је деценијама контактирао са купцима и трговцима из свих суседних, па и македонских, крајева.

52. Као и у другим говорима овога типа, углавном уз лабијале, ненаглашени полугласник може да пређе у *o*:⁵⁹ *се́дом* дѝна, *се́дом* ч'ѝшме, *се́дом* мла́де, *се́дом* водени́це, *се́дом* ду́ше, *седомдѝсѝт*, *седомсѝоѝин*, *о́сом* бра́та, *осомдѝсѝд* године, *осомдѝсѝти* дѝн, *осомна́ес* месе́ца, *осомна́есѝти*, *о́сомсѝо*, *бозови́нка* (зова), поред: *се́дам* са́та, *се́дам* мла́де, *се́дам* дете́та, *се́дам* л'етури́ѝе, *се́дамсѝо*, *о́сам* си́на, *о́сам* ил'а́де, *осамдѝсѝт*. И у Призрену је, као на „готово целом македонско-српском пограничју“, *ложѝца*⁶⁰ (кашика), у ста́ру *ложѝцу*, две-три *ложѝце*, *ложѝч'њак* (дрвени сандук у којему су се некада држале *ложѝце* и *виљушке*). Исто тако, говори се: бо́л'и ме *ложѝч'ѝца*, у *ложѝч'ѝцу* бо́л'и, Ту́јке, ту́јке, у *ложѝч'ѝцу* нико́ју му́ку осѝч'ам, Према *ко́шао* у књижевном језику, у Чемерикићевом и мом материјалу долази *ко́шол*: ту́риш *ко́шол*, *ко́шол* на о́гињ, ста́иш у та́ј *ко́шол*, *ко́шол* од ба́кар, ко́ј ти сѝге во́л'и *ко́шол*? Именица *орао* (Aquila) у корпусу двеју наведених картотека гласи *о́рол*, ген. *о́рла*, Н—ОП мн. *орло́ве* и *орло́ви*^{60а}. У материјалу који сам прикупио стоји и: *сои́л'ѝе* ц'ѝмпер, *собе́ре*. Из црквеног (рускословенског) језика унет је лик *воскресе*: Крѝстос *воскресе*, ва́истину *воскресе*, ва́истини *воскресе*, док је облик *васкресе* (Крѝстос *васкресе*, ва́истину *васкресе*) плод укрштања рускословенског и српкословенског фонетизма. Већ помињани *ва́исѝину* и *ва́исѝино* спадају у фонд типичних карактеристика српске редакције старословенског језика. Уз обичније *Вел'ѝдѝн* и *Вел'ѝдан* забележио сам и: *Уск'ѝрс*, *уск'ѝриѝи* дѝн.

53. Изван наведених славенизама *ѝр*(-) има типични српски штокавски развитак: у *кўч'у*, у неде́л'у, доу́нѝва́ја и о́н у ц'ѝркву, удо́вац, удо́вѝц, удо́вица, теј *удович'ѝне* де́ца, јѝну *унўку*, ѝма две *унўке*, до́ша ги *унўк*, јѝнога *унўка*, *унўци* ме

⁵⁶ Из црквеног (рускословенског) језика унети су примери са *чѝс*(-): *кўму* ч'ѝни *чѝс* (част, поштовање, почаст), *деве́ру* ч'ѝни́ла *чѝс*, и њо́јзи гу ч'ѝни *чѝс*, *чѝсан* те *к'ѝрс* поразѝја (клетва), *чѝсан* те *к'ѝрс* уби́ја, *чѝсни* по́с постѝл'е, *чѝснога* ми *к'ѝрста*.

⁵⁷ Павл. Срет. 60 („Иза сугласника а испред љ и њ секундарни полугласник даје е“).

⁵⁸ Лик *сѝге* записан је, додуше, и у I Белићевој зони (Белић ДИЈС, 82).

⁵⁹ Белић ДИЈС, 73, 82–85; Павл. Срет. 59–60.

⁶⁰ Белић ДИЈС, 82 (*ложѝца*).

^{60а} Према усменом обавештењу мр Р. Младеновића, у Призрену се говори и: *ко́шал*, *о́рал*. По њему, *ко́шол* и *о́рал* овамо су доспели „из околних говора“.

викаф, Бицине *унуч'и'чи*, дала сам *унука*, две *унуч'ети* има, пратил'е га три *унуч'еша*, *узнем*, *узнеш*, да *уземо* ми тој итд. (в. т. 364).

ВОКАЛ Ъ

54. Под утицајем турског и албанског језика вокалски систем српског призренског говора обогаћен је фонемом *ѝ*, фонемом која се, дакле, јавља искључиво у туђицама. Иако се овај глас у свакодневном говору Срба Призренца не чује ретко, ипак неки моменти налажу опрезност при разматрању његовог фонолошког статуса. Релативно висока фреквенција гласа *ѝ* у српском говору објашњава се, добрим делом, и полилингвалним карактером средине: стални контакт са њим одржава се и при комуницирању на турском и албанском језику. С друге стране, опет, и мање писмени носиоци дијалекта свесни су чињенице да је реч о „турском“ вокалу. До овога закључка дошао сам у вишедневном теренском проверавању његових потврда у Чемерицићевој грађи. На крају ваља имати у виду и чињеницу да се на место овога, са стране унетог, гласа све чешће чују вокали у или *и*, што је, истина у мањој мери, примећено и у Чемерицићевом материјалу. Но, ако се уместо свакога *ѝ* и може срести у или *и*, процес супротног смера је незамислив. Изворно у и *и* никада се не мешају са *ѝ*, што томе гласу обезбеђује фонолошку индивидуалност у вокалском систему говора призренских Срба. У даљем тексту наводим потврде фонеме *ѝ* и њеног супституишања вокалима у и *и*:

а) имал'е смо и ми тај *дѝбек* (направа за туцање кафе), кој ти сѝге купује *дѝбече*?, Арнаути се диза'ле на *би'ли'це*, изел'е му цеја *би'ли'к* офце, бија, бија и *би'ли'гбаша*, *гѝрбеш*, *гѝрбечки* да живи, и брад гу беше *гѝрбеч'ија* (печалбар), имаше л'епе *зи'ли'фе*, *би'и'ин* (цео, сав) свѣт беше доша, и ма'ти му беше *дибидѝз* будала, и она пропала *дибидѝс*, уш'ила ми два *дѝгме'ши*, јено *дѝгме'нце*, па му тури мужу *дѝзгѝн*, уфатија *дѝзгѝне*, свѣ му је *дѝздисано* (уређено, уредно), имаше *дѝздисано* одѣло, *дѝшек* ми је стар, тури ги *дѝше'це* у *дѝше'кљк*, јуклук — то је *дѝше'кљк*, изнѣла *дѝше'це* на слунце, *дѝше'чне* јастѣце, *дѝше'чне* ч'аршафе, не мѝже да гу *дѝздѝше* (поравна), *дѝше'ма* (простира по собама; под од дасака на колима), да купиш нѝву *дѝше'му*, изгубише ми нѝву *дѝрѝи'ју*, *Дѝсе* (надимак као презиме), *дѝрѝин* (дурбин), Син гу бија *дѝс'табан*, *дѝс'табан'лија*, *кибе* (кубе), да попр'аи ц'рквѣнско *кибе*, Наша Свѣта Пѣтка има пѣт *кибѣ'ша*, И тај ти је ц'рква *кибел'ија* (са кубетом), И тѝ-га изгуби *кивеш* (снагу, моћ), не нѝси м'лого, ч'е останеш и тѝ б'рго бес *кивеш*, душа о'ч'е, ама *кивеш* нѣма, о'тац му беше *кивеш'лија* (физички снажан, материјално јак — богат), добија л'и си нѣшто от *миф'ли'за*?, кој би знаја да ч'е и тујке искоч'и *миф'ли'с* (сиромас који нема ништа), *мѝдерѝс* (наставник медресе), мѝже да замени *мѝдерѝза*, *мѝжде* (радосна вест, награда за радосну вест), Снао, мори, дај *мѝжде*, дошла ти сѣстра; *мѝжде'ија* (доносилац радосне вести), *мѝжде'и'ка*, да га јѝште тури *ми'ир* (печат), куч'а му нѣе *ми'ир'леисана*, о'тац му не беше *ми'ич'ин* (могућан), ч'ѝмир да кѝпим за зѝму, Отера'ше ги свѣ у *сѝргѝн* (прогон, изгнанство), да ми пл'унеш у *сѝреш* (лице), да му се сѣрем нѣму у *сѝреш*, *сѝрѝшук* (скитница, нерадник), На рабѝту нѣ ги викај

сјршџце, ѿлџбе (гробница са маузолејем), *сџди на чџше*, *изаџ'ем на чџше*, *џџм-бис* (забава, весеље), *шџретш* (лепота), *шџретшлџја* (оно што је лепо), *џлшџја* (врста обућарске алатке), *Ўмер* (мусл. име), *Ўмера*, *џршџја* (покривач), *тџримо џршџју* на кол'џпку, *џстџја* (пегла), *дај гу стару џстџју*, *џшџр* (ујам за мливо), *фиг.*: Њџму му Бџг узџја *џшџр* (умно ограничен);

б) *бул'ук*, три *бул'ука*, на *гџрбетш*, *гџрбетшчџја*, вај *дурџја* не ч'џни, *душек*, *душеџе* // *душеџи*, *душеџни јастџк*, у *душекљџце*, *зул'уфе*, да се прџпне на *кубе*, два *кубетш*, *сџретш*, *ч'џмур*, сви су имал'џе *ч'џмурљк* (одељење, остава у кући за чување џумура), *ч'џмуриџје бил'џе*, *ч'џмуриџљк* да вол'џи (џумурџијски занат), *турила га у ч'џше*, *ушур*;

в) *гџрбетш*, *гџрбетшчџја*, *дџзгин*, да уфџти *дџзгџне*, Не пушч'ај, мори снаџо, *дџзгџне* тџму девојч'џту; *дџрџин*, официјри имал'џе и *дџрџине*, *миџде*, *миџдеџја*, туј вашу *миџдеџџку*, *мишема*, дадоше ни стару *мишему*.

Вокал *џ* у српском говору не представља никакву призренску специфичност, будући да је уочен и у другим идиомима на простору Косова и Метохије⁶¹.

СУДБИНА НАЗАЛА ЗАДЊЕГ РЕДА

55. Међу језичким карактеристикама битним за расветљавање питања генезе данашњег призренског говора високо место припада резултатима развоја назала задњег реда. Различита судбина овога прасловенског вокала третира се као важан стуб раног источнојужнословенског и западнојужнословенског језичког разграничења⁶². Призренски говор и у овом случају пружа слику углавном типичну за дијалекатски тип којему по својој структури припада. У основи речи, дакле, назал задњег реда доследно прелази у у:

гџшто, да *загџшти*, два *голџба*, наше *голџбе*, одл'етџл'џе, *голџич'џи*, *фатал'џе голџбе*, *голџич'џама*, *голџбџњи живџт*, *голџбин'џ гџкајне*, *голџбџњџ јџјце*, *голџбџње јџјца* су сџтне, *џско* му бџше и тџј, *пџшл'џе на џџш*, *џџџак*, *џџџџо* ти, море, и вој *секџрч'џе*, два *зџба* да извади, *рука*, *руке*, сџз две *руке*, *џбруч'*, *гџску*, јено *гџшч'џе*, *кудел'у*, *џаук*, два-три *џаука*, *џауч'џна*, два *мџжа* и сл.

56. Другачија судбина овога старога вокала у неким глаголским формантима последица је утицаја македонских говора. И овде, наиме, редовно *нж* > *на* у инфинитивној основи глагола Белићеве III врсте. У призренском говору *-на-* је уопштено у облицима радног глаголског придева, аориста, трпног придева и фугтура првог. Потврде:

а) он га *акнаја* (бацио), *добегнаја*, *добегнал'џе*, *напија се*, *џ'утџрум биднаја*, *курва биднала*, *Мџти се бџше боднала у џко*, *бринџја*, *бринџна*, *буч'нало се у вџду*, *неје увенџло*, *викнаја*, *викнала*, *викнал'џе*, *сџл што не зав'рналџо*, *тамо наши гинџл'џе*, *нарџт изгинџја у Бџсну*, *кол'џко изгинџл'џе на Кџсџво*, *ч'џрка ми џогинала*, и брат му *џогинаја*, *наши л'џди мџлоџ џогинал'џе*, *Обџдва сџна гу џогинал'џе*, и џн

⁶¹ В. нпр.: Елез. Речник, XVII; Стеван. Ђаковица 35–36; ФО 579, 583 (Ораховац).

⁶² Ивић Дијалект. 17; Лома Језичка прошлост, 15–21.

се гледнаја у огледало, куче гу гризнало, беше мало гуцнаја, гуцнала му и жена, де си денала л'еба?, да гу неси дарнаја, дигнаја, дигнало се све, дигнала руку, дигнал'е, достаннаја ми син, зронаја се и он (орону), мало сам живнала, ску-пч'а јанала, јанја уморнога којна, клејнаја га и нега, к'рф кд му кайнаја на земљу, уксинаја, остарēja — клокнаја, остарело се — клокнало се, да неси крок-наја тамо, беше л'егнала, неје л'егнаја, изл'егнаја, руке л'ешнал'е тамо, мицко ми л'кнало, одмекнало, и снек одмекнаја, карте мейнаја, мейнала, мейнал'е, на-викнал'е, несам ги микнаја, измакна, друкч'е се окренало, посл'е се окренал'е, одџинаја још јен, џаднаја, џаднала, оџаднаја у снагу, никој ме неје џинаја, тако сам џрекинала, једва-се џоинало, џрејнаја се мајстор на в'р ч'ерамиде, џоменало се, не џовраиило се (нар. посл.), џочнал'е да пребирав, џочнала да пије, џреки-нала, платно беше џроснала, а он гу џроснаја па гу ј..., око му џрснало, џро-џаднаја, џроџаднала, све смо џроџаднал'е, разџинал'е, разайна, га разайнал'е, рек-наја, обрекнаја, обрекнал'е, у реку рийнаја, што све неје џрерийнаја он, седнаја на земљу, севнало нешто, седнала, брат му засийнаја (промукао), сайнаја га сас јуже, шин'ере ги скинаја, скинала се, сл'егнал'е на гробл'а, сџаннаја на крај, несам сџаннала, засџаннала, тако осџанало, осџанал'е паре, сал јабуке ни осџанал'е, месо се сџврднало, сџигнала, сџигнаја, сџегнаја гузицу, џошкнала ми рука, џошкнаја, Нас Немци вако не џакнал'е, ниједну девојку не џакнал'е сас руке, ч'уинаја гу, увенало, једва-сам уденала, уденаја, укинало, ул'егнал'е, ц'ркнаја, мицко гу ч'укнаја, девојч'е гу осебнало, осебнаја сам и ја и сл.;

б) син му бидна уч'ител', акнасмо (бацисмо), боцна га у ногу, ми се туже разбежнасмо, и он се бучна у воду, ја вицна јенога, па му вицна бокс, вицнасмо, вицнаше да га биџеф, џогинаше гу брач'а, ми гу гурнасмо, она га гризна за мишку, кој га дџрна, задена ги за појас, и брат му дџна у свет, у зору издџна, мало живнасмо, кон' га клоцна (удари ногом) нега, окрена се и он, мейна га дол'е, л'егнасмо и ми, сл'егнасмо главе, све се сл'егна, у зору му л'кна. џодмейнаше наши инџинеру, Афеже ги макна, ом'рзнасмо се ка да несмо којшије, она се об'рна, одџина (пејор. „умре“) и брат му; па га џрејна и нега; и она тако џрекина, џџзна се на сокак, све ги разџинаше, што севна мџња!, рийна у реку, ми џроџ-рзнасмо, секнаше и нине мџке, и она скина ми шалваре, џосџина се и паде, џо-шкна вода, џџкна му на тај п'рс, сџџкна и сл.;

в) акнаш (бачен), акнашо у воду, одамно је биднаша твоја работа, у ногу боднаш, бринаш, млого је бринаша, де је тој денашо, дигнаш је зид, софра беше дигнаша, оџкинашу главу, одамно је л'егнашо нино девојч'е, сл'егнаш, локнаш (пијан), локнаша му беше и комшика, мейнаш, микнаш, микнаша, живот ми је ом'рзнаш, земња см'рзнаша; море, см'рзнаше прозоре, ноге му беу см'рзнаше, све беше см'рзнашо, неначнаш л'еба, два неначнаша л'еба, тел'е ми седи још неначнашо, џл'унаша маџи, џриџиснаше му ноге, платно гу беше џроснашо. сла-ма беше џроснаша, џлаша била џукнаша, џукнашо јајце, обрекнаш, ко[] је зарекнаш?, обрекнаша гу је и млаџ'еја ч'ерка, што си засийнаша (промукла), џре-сџанаш, џресџанаша работа, сџегнаша гузица, џџкнаш, наџџкнаш на нош, сџџкнаш, ч'уинаш (сулуд, џакнут), ч'уинаша је мицко и она, ул'окнаш (угнут), уџ'рнаша му дсна руку и сл.;

г) *стра ми је боднаш'е се, бринаш'че ти се сестра, в'рнаш'че, бич'и, снѣк, зав'рнаш'че, бич'и, и кишпа, дирна'че га и она, лакнаш'че му и нему, сл'егнаш'че се п'ут, проснаш'чу ч'ѣргу и сл.*

Моје искуство на терену сведочи о завидном степену отпорности ове, са стране унете, особине. У грађи снимљеној на магнетофонске траке и записаној у радне свеске приметио сам само две потврде за *нж > ну*: да не би навикнула на тој, руке му *см'рзну'ше*. Разуме се да оваквим примерима нема ни трага у Чемериџићевој картотеци.

57. У трећем лицу множине презента глагола *јесам* паралелно се чују три енклитичке форме: српски лик *су* и са македонске стране унети *са* и *се*:

јене *су* ткал'е, дошл'е *су* ви и оне?, веј брач'а ми *су* раст'рвене, веј крушке *су* ч'исте, оне *су* курве, сега *су* све курве, оне *су* добре и поштене, скупе *су* млого и сл.;

гробл'е *са* гол'еме, И они *са* зл'икофци, олуце *са* направене, Бугари *са* зл'икофци, Нине плуч'а *са* све ц'рне, ц'рне *са* плуч'а, Где ви *са* пушке?, И нине брач'а *са* добре, сестре ги *са* добре, Јене н'ине гробл'а *са* вел'ике, јене гробл'а *са* тамо и сл.;

Млого *се* јаке веј л'екове; тв'рде *се* веј крушке; Глупе *се*, брѣ, веј Немци; благе *се* ка шѣч'ер; тв'рде *се* веј диње; добре *се* и теј ваше паре; добре *се* нине марке; Бугари *се* зл'икофци, нове *се* и веј ципел'е и сл. (в. и т. 402).

58. Замена назала задњег реда вокалом *а* у србијанским говорима с правом се третира као морфолошки процес. Појава се најдоследније манифестује у глаголском наставку *лр*, где је уопштавање вокала *а* захватило широк појас П-ЈМ дијалекатске зоне: од „врањског краја“⁶³ до Сретечке жупе, Призрена, Ораховца и Ђаковице⁶⁴. Сретечки и ђаковачки говор знају и за *а < р* у облицима трећег лица множине презента глагола *јесам*⁶⁵. У оба говора чује се и акузатив јединице именица *а* основе са наставком *-а*⁶⁶, чему у Призрену нема ни трага. Код Призренаца А—ОП јд. им. ж. р. типа *жена* увек гласи на *-у*:

јѣну *бабу*, кој ти пије *воду*?, тури гу у *зѣмљу*, изѣја *цѣлу јабуку*, дај ми *крушку*, довѣја *курву*, истѣпаја *мајку*, изѣл'е *йишу*, он ти не пије *ракију*, да дѣнемо *сламу*, изгубија *шѣшку*, да купим *нову ч'ѣшку*, нѣсмо имал'е *шуйу* и сл.;

попија *цѣлу кофу воду*, два *кила воду*, гл'ѣдамо *са сѣрану* итд. (в. т. 235), *кува се на веригу*, радија у *кафану* итд. (в. т. 237), *сѣс мајку*, *сас ложицу* мѣшаш, *сѣс јѣнога йијаницу* итд. (в. т. 238).

59. Сви досадашњи истраживачи овога подручја сагласни су у оцени да је вокал *а* у наведеним категоријама унет из македонских говора. С тим у вези треба поменути висок степен подударности прилика, на пример, у Тетову и (неким) говорима на србијанској страни шарпланинског масива. У тетовском град-

⁶³ Белић ДИЈС, 614.

⁶⁴ Павл. Срет. 43; ФО 582; Стеван. Ђаковица 46.

⁶⁵ Павл. Срет. 43, 44; Стеван. Ђаковица 46, 47.

⁶⁶ Павл. Срет. 45–48; Стеван. Ђаковица 46.

ском говору, наиме, „во коренот“ *ж > у* (као и у свим српским крајевима, разуме се), док је рефлекс *а* захватио глаг. наставак *-нж-*, 3. л. мн. презента и имперфекта, ОПјд. им. *а* основе (на *мука*, со *нога*) и Ајд. анафорске зам. ж. рода⁶⁷.

РЕФЛЕКСИ НЕКАДАШЊЕГ ВОКАЛА ЈАТ

60. Призренски Срби су типични екавци. Практично доследну екавску замену јата срећемо како у основи речи тако и у морфолошким категоријама:

дѣше, два *дѣшѣша*, *бѣлу* капу, *вѣру* изгубисмо, *веруваја* ги и он, да гу *изѣде*, *млѣко*, *лѣйо* игра, *лѣковиша* ги и тај-вѣда, *мѣриш*, *мѣру* да имаш, *мѣстио*, *сѣме*, у *пѣрву смѣну*, *слѣйо* му и *дѣше* јѣно, старо *сѣно* и сл.;

Д—Лјд. именица *-а* основе: купија *мојејзи жѣне*, даја *јѣне анѣме*, *брашанице* да шије, даја *тѣјзи Арнаушке*, Нѣч’е да се поклони *владиѣке*, Тѣ *банѣке* ч’е даваш кирију, *нашему Јоце* му се нашло *жѣнско* итд. (в. т. 236), *кол’ѣв* по *Бѣсне*, по *веј вручѣне* сѣди дома, *сѣч’е* по *душѣне*, по *кафе* јѣдемо *лѣба*, по *сѣбе*, по *шамнине* да *ѣде*, при латинске *цѣркве* итд. (в. т. 237);

сѣарѣјо девојч’е, вај *сѣарѣј* ми брат, *Сѣарѣј* син ми умрѣја, *Виѣка* ме *сѣарѣја* ч’ѣрка, *сѣарѣја* ношна, *сѣарѣјејзи* јет’рве итд. (в. т. 279), *млацѣја* сѣстра, *млацѣја* снаа, *млацѣјо* дѣте;

мѣне је *мило*, *мѣне* дадоше *пѣре*, и *мѣне* ми *каже*, а *мѣне* моја *мајка* ми *рѣкла*, Штѣ ч’е ми *мѣне* тој? (в. т. 296), ни *шѣбе* ништо не дава, *шѣбе* нѣје добро, да ти *кажемо шѣбе*, Штѣ ти *казаја шѣбе* ч’ѣвек? итд. (в. т. 297);

онѣјзи *г’рднѣјзи жѣне*, и онѣјзи *грубејзи Перѣне жѣне*, тѣјзи *гузаѣјејзи*, благо *њѣнејзи* сѣстре итд. (в. т. 319), при *свѣше* Пѣтке, при *латинске* цѣркве итд. (в. т. 320). Захваљујући аналошким процесима у ПСГ имамо и наведене ликове типа *шејзи*, *онејзи*;

и *вѣма* Турѣима доша Видѣвдѣн, и *вѣма* Гогѣма давал’е, Привѣкај *шѣма малскама* децама, И *онѣма немѣчкема* женѣма *муѣка* ги бѣше ка и *нама* итд. (в. т. 324);

лѣшѣл’е, *пожусѣло*, добро се *живѣло*, *ѣроцѣфѣла* ми *руѣка* итд.

61. У аутохтоне призренске особине спадају и одрични облици помоћног глагола *јесам*: *нѣсам* ти добро, *нѣсам* ги купија, *тѣјке нѣсѣм* ни бија, ни ти *нѣси* здрава; *нѣси*, *нѣси* наша, *нѣсмо* ми тој купувал’е, ништо *нѣсѣше* нашл’е?, Немце *нѣсу* лопѣви, *нѣсу* ни давал’е ништо, *нѣје* ти тој марѣка, што *нѣје* — *нѣје*, поред контрахиране варијанте *нѣ* (в. т. 78). Икавске ликове наведених облика, који све више узимају маха, најупутније је тумачити снажним утицајем стандардног језичког израза путем широке мреже средстава јавног информисања. Све је, дакле, обичније у призренском говору: *нисам* те наша, *нисам* га ни тражила, *ниси* ме питаја, што *ниси* дошла?, *нисмо* ги нашл’е, *нисѣше* ме ни тражил’е.

62. Досадашњи истраживачи су на подручју П-Т дијалекатске зоне бележили икавску замену јата у ограниченом броју примера и категорија, појаву објашња-

⁶⁷ Стамат. Тетово I, 224–225.

вану фонетским развојем или, пак, морфолошким уједначавањима. У говору стариначког призренског становништва уочена је икавска замена јата једино у префиксу *Нъ-* код неколико заменичких речи. Према књижевном *неколико*, *неколицина*, *неки*, *-а*, *-о*, *некоји*, *-а*, *-е*, *неишто*, *некако*, *негде* у призренском говору имамо:

Никол'ико дња несам га видѣја, *Никол'ико* дња никој ни не доодеше, *никол'ико* дүше жене, купија *никол'ико* кола грóже, изѣја *никол'ико* грóзда;

Пред нас искоч'ише *никол'ицина* дүше мýжи, Утепáше и *никол'ицину* дүше жене, Видѣл'е смо ми náпрет *никол'ицину* тáкви ка што је негóва сѣстра;

Гризáше ми *ники* ц'рв јабуку, Тýже бија *ники* Арнаутин, Облáци от Пáштрик ч'е донесеф *ники* кијамет, У нáз бѣше *ника* нáша роц'áка, Ч'е га и нега стíгне *ника* бел'áја, Мýчи га и нега *ника* бóл'ка, Нáц'и *нику* дóбру жéну за тýј рáботу, А тáмо бйл'е *ники* л'уди, Купија от *никога* Турч'ина, от *нике* тýц'е дѣцу узѣја;

Нé ми је *никој* пијаница сýн, нéје, Мóри, снáо, йма *никој* на врáта, Да ми бија *никој* роц'ак, нé би тáко ч'инија, *Никој* ч'óвек купувáше, Дњнске *никој* мóже да ни дóц'е у гóсти, купија *никој* угал'; ч'е уч'ини *никој* ац'амйл'к; пóклон *никој* дáдне, *Никој* вóл'и вóда да провр'ије, *Никој* ч'е да попије жéну, а *никој* — две-три, Пратија ми пáре по *никојега* ч'óвека, ймаш ти *никојега* сýна?, Тáмо си имáла бýре *никоје*; ако си имáла бýре *никоје*, Сýне, тражи те *никоје* дéте, Он ч'е уч'ини *никоје* г'рдýло, *Никоја* зýма йма млóго [снега], Да не йде *никоја* девојка?, И мéне ч'е ме стрéфи *никоја* нестрéч'а, Ајде, снáо, гл'ѣдај *никоју* рáботу, Понáпрет смо ги налазил'е по *никоју* бѣлку, Да нé ни донесе *никоју* мýку?, *Никоју* мýку имáла унутра; ч'е нафáтиш и тй *никоју* бóл'ку, *Никоје* роц'áци ми бйл'е, *Никоје* жéне се рац'аф кýрве, У *никоје* кýч'е ништо немáло итд., а тако и: *Никојйуш* смо и мй купувáл'е нйне д'рва, Ч'ёрка по *никојйуш* доóди да не види, Мóра, сýне, и да се очýти по *никој йуш*;

Поч'ѣло *ништо* да ме бóл'и у глáву, Мáти ги се *ништо* сýг бабундисáла (излапела), Снáјке, мóри, запóјте ми *ништо*, Тѣбе те, сýне, бóл'и *ништо*?, Кyку, да је било *ништо*!, Кóј мóже да докáже *ништо* онéјзи будáл'е, Нáтни *ништо* на глáву — в'рне, Ймам *ништо* да ти рéкнем, Чýла сам *ништо* за тѣбе, Остáи, снáо мóри, *ништо* и сѣбе, И нáпрет óна *ништо* збореше нáсамо, Нал'утила ме *ништо* којшйка, Ймам *ништо* мáло вйно, Јóпет ми *ништо* йгра дéсно óко, Иструло ми се, мóри, *ништо* у глáву, Оч'еш да ти мóј сýн урабóта *ништо*?, Тéшко ч'е докáже *ништо* онéјзи нáше будáл'е, *Ништо* ч'éсто сýге пушч'ам вóду, Разбеснѣла ми се *ништо* свек'рва те вйка, Óч'еш да ми помóгнеш *ништо*?, *Ништо* ми је млóго ц'рно пред óч'и, Йди ти па докáжи *ништо* онéјзи вáше гузице итд.;

Искáч'амо на крáј и мй *никако*, *Никако* смо продáл'е козину, И сѣстра гу *никако* нáпра'и кýчу;

Изгубила сам *нигде* марáму, Остáйла сам *нигде* тóрбу и пáре, Сýге *нигде* в'рне, Нóч' је *нигде* сýге, Брáт му бија пóп тáмо *нигде* у Бóсну, Секйру остáйла тáмо *нигде* у кл'ет, Девóјч'е ми газило *нигде* по кал'иште.

Разуме се да се све чешће чују екавски ликови наведених облика:

неколико године, *некол'ико* недел'е, Седѣла тáмо *неколико* дња, штó сам изгубија — *некол'ико* динáра, *неку* стáру жéну, *неку* тýрску кýчу, *неки* пýт јѣс, *неки* — нé, Купија *неку* вóду те гу пије, *некој* ви дóша, Немáло, зар, *некоја* ц'рквa,

па се оженија сас некоју Србијанку, *нешто* сам заборавила, Купила сам *нешто* ново, *Нешто* ме бол'и глава, Још *негде* наше жене носив димље, *Негде* гу остала'е кнѣге, Остаји гу *негде* у малу собу.

63. У Призрену сам забележио и: Ништо му неје тако *додијало*. Остављам по страни лик *ди* (*ди-чу*), добијен од писменог и образованог човека, мајстора, који у сталном контакту са широким кругом људи разних професија и различитог порекла мора усвојити и по који „туђи“ израз и језичку особину. У најновији нанос из савременог језика спадају и потврде типа шијем *сви́ма*, *сасви́м* заборавила, Бок нека даде *сви́ма* здравље, *сви́ма* нама дошла наредба, даде ги *паре сви́ма* двајестинама, добровече'ер *сви́ма*, *сви́ма* десетинама купија ништо, *раније*.

64. Наведени икавизми не представљају никакву искључиво призренску специфичност. Њих помињу истраживачи широм П-Т дијалекатске територије. Лик *ники* А. Белић налази у све три зоне испитиване области⁶⁸. Забележио је Белић и облике *нишѣо* (нешто), *никој*, на по *никоји* места⁶⁹. У лесковачком говору је записано: *ни́ки* човек, *ни́ко* детенце и *нишѣо* ми искочи́ло на прс⁷⁰. У Алексиначком Поморављу Н. Богдановић је „само у Малом Дреновцу“ чуо „неколико пута: *ни́ки*, *не́ки*, *не́ки-гости*“⁷¹. Напомињемо да у Призрену нема ни трага икавске замене јага у примерима типа *сеје*, *греје*, *веје*, особине познате говору Призренске Горе⁷².

65. Порекло икавизама забележених у призренском говору у науци је давно разјашњено. А. Белић је рекао да су они „морфолошког порекла“⁷³. За појаву *ни-* < *нѣ-* у шумадијско-војвођанском дијалекту П. Ивић прецизира: „овај се префикс брка са изворним *ни-*“⁷⁴. Појава, додуше ограниченог броја, икавизама на екавском терену деценијама је била предмет озбиљних расправа језичких стручњака, укључујући ту и прве ауторитете наше науке. Прилике у призренском говору употпуњују слику њихове распрострањености и лепо подупиру већ одомаћено и општеприхваћено мишљење да су ти, својевремено спорни, икавизми на екавском србијанском тлу резултат самосталног, органског развитка идиома у којему су посведочени, а не последица тобожњег утицаја икавских говора, како су појединци дуго мислили. Ти икавизми су настали фонетским развитком или морфолошким угледањем (такав је случај са потврдама из призренског говора).

⁶⁸ Белић ДИЈС, 15, 425.

⁶⁹ Белић ДИЈС, 425.

⁷⁰ Михајл. Леск. 16, 17.

⁷¹ Богд. ГАП, 96.

⁷² Мноштво икавских ликова од наведених основа садржи књига Харуна Хасанија *Горанске народне јесме*, издата у Приштини 1988. године. До истих потврда дошао сам у личном контакту са Горанцима, као и из информације мр Радивоја Младеновића из Београда, стручњака који управо детаљно испитује горански говор.

⁷³ Белић ДИЈС, 15.

⁷⁴ Уп. *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*. — Изабрани огледн. књ. III (Из српскохрватске дијалектологије). Ниш (Просвета), 1991, стр. 96.

66. Из црквеног језика је у призренски говор унет једини примећени „јека-визам“ *дјева*: родила га *Дјева* Марија, несу дира́л'е *Дјеву* Марију, *Дјева* Марија нека гу је на по́моч', *Дјева* Марија да ви је на по́моч'.

67. Методолошки је најупутније на овоме месту указати на појаву мешања префикса *ѝри-*, *ѝре-* и *ѝро-*.

а) У неколико случајева префикс *ѝре-* чује се уместо *ѝри-*: *Преи́наја* се мајстор на ч'еремиде, прич'екај да се *ѝре́ишем* на ч'еремиде, *ѝре́инала* се на крушку, Сѝн гу се *ѝре́ина* на вај-зѝт; на *ѝресѝлни* ра́т (рад); *ѝре́иши* се и тѝ ма́лко го́ре (уколико уместо *ѝри́иши* се примарно није било *ѝројиши* се), *Пре́чекај* ме ма́ло о́вде; ч'е ги *ѝрече́кам*, И сѝн ме та́мо *ѝрече́каја*, Они ни *ѝресво́и́л'е*, узéл'е на себе, Ни́кој нас не *ѝрече́ка* на стани́цу у Печ'. Ипак је знатно чешће и обичније изворно *ѝри-*: да гу *ѝрифа́иши*, о́н ч'е ти тој *ѝрил'е́иши*, сѝн гу *ѝрич'есѝи́ја*, *ѝриѝи́сши* гу до́бро, *ѝриѝи́сна́ло*, *ѝриѝи́снаја* гу сас ка́мењ, кум гу *ѝризо́рѝиши* за па́ре, не́си *ѝри́мен* на рабо́ту, сви су *ѝримѝни* у туј-фабри́ку, не́је лѝсно *ѝризѝѝи́ку*, тој ти је је́на ста́ра *ѝрика́жња* (прича), *ѝрич'екајѝи* и ме́не итд.;

б) Знатио се чешћа чује *ѝре-* уместо *ѝро-*: те́шко ги *ѝрегуну́јем*, да гу *ѝре-гунѝм*, да *ѝрегунѝмо* јо́ште и тој, де́те *ѝре́гуна* це́лу јабу́ку, *Пре́гунана́вај* ма́ло по ма́ло, Ја́ да *ѝремѝним* во́ду?, *ѝременѝла* три́ ч'ове́ка, *ѝрејало* ги све́ у се́ло, да *ѝрески́шам* до Тето́во, Чѝм ви́ди ма́ло да се *ѝресу́ши*, окрече́ га, Да не *ѝреникнѝ́је*, ме́ч'а се пра́шак; по́п ту́јке *ѝреч'ѝи́ша* опе́ло; док се *ѝреч'ѝи́шаѝ* кнѝ́ге, изе́де га и *ѝрешу́и́ли*, *ѝрешу́и́лена* је ру́па, *ѝресви́ра* се преко кошу́л'е, поред: да *ѝројиа́дне* у зе́мљу, не́ се *ѝрода́ва*, све́ ч'е *ѝројиа́дне*, *ѝро́сне*, *ѝросна́ја*, док се *ѝроч'ѝи́ша*, да *ѝроше́иша* и сл.

68. Полазећи од прилика у нашим дијалектима на крају обавештавам да се у Призрену говори: *се́ра* (жућкаста маст на неопраној рунској вуну), *ву́на се́рава*, *се́рава* *ву́на*, *се́раву* *ву́ну*, *секи́ра*, да набострим *секи́ру*, *се́ч'ко* (зимско време када се паре мачке).

СУДБИНА СЛОГОВНОГ Л

69. Међу најмаркантније особине, и то оне диференцијалног типа, које овај идиом чврсто вежу за П-ЈМ говорну базу, свакако спада и судбина слоговног *л*. Континуанти тога старосрпског гласа у призренском говору су:

у (у највећем броју случајева);

лу (иза дентала *с* и у једном лексикализованом примеру иза *ж*);

љ (у једном случају).

а) *буа*, *буу*, *бу́је* итд. (т. 124, 125), *ву́на*, све пл'етено од *вуне*, увијем у *вунѝно*, *ву́ка*, два *ву́ка*, *ву́ци*, *вуч'ем*, да *ѝрову́ч'еш*, *му́жа*, да *ѝо́музе*, тѝ гу *ѝо́музи*, *ѝу́зам* се на сајни́це, и ми се *ѝуза́л'е*, Не ти се *ѝузаф* но́ге?, *ѝојузна́смо* се и ми ту́јке, бе́ше се *ѝојузна́ја* и о́н, *ѝојузна́ла* се бе́ше и о́на, те па́ла, *ѝуш*, али је обичније: *ѝужму́ш*, је́нога *ѝужму́жа* да уфа́ти, де́те да *ду́би*, да *ѝрегунѝм* за́лч'е л'е́ба, *ѝрегунана́ја*, *ѝре́гуна* о́на и тој, *ѝрегунана́вај* и ни́што му не збо́ри не́му, јодва́ ги *ѝрегуну́јем*, *ѝрогу́вај* га док је јо́ште вруч'о, те́шко гу *ѝрогу́вам*, не́ гу *ѝрогу́вај* та́ко

б⁴рго, поред: *прег⁴увам, прег⁴увај, к⁴к, жу⁴ша* трава, *жу⁴ша* му ракија, *жу⁴ш.ликаво, жу⁴шке* (врста шљиве) да сади, јѐну *жу⁴шку* посека, *жу⁴шац, жу⁴ш⁴ц* (жуманце), *жу⁴шко, жуманац, жу⁴ч*;

б) да огре⁴е *сл⁴нце*, к⁴д ве ви⁴до, ка да ме *сл⁴нце* огреја, мо⁴је *сл⁴нце* огрејано, не⁴смо га сејал⁴е *огрејсл⁴нце* (сунцокрет), не⁴ ми никнало *огрејсл⁴нце, сл⁴за*, а она — јѐну *сл⁴зу* не-пушти, *сл⁴зе* ги удрише на б⁴ч⁴и, Матере ми *сл⁴зи* дѐсно б⁴ко, *сл⁴зи* ми вој б⁴ко, *сл⁴зиф* ти б⁴ч⁴и?, б⁴ч⁴и гу *сл⁴зиф*, дѐсно б⁴ко ч⁴е ми *засл⁴зи*, б⁴ко ч⁴е ти *засл⁴зи* от ст⁴т, *засл⁴зило* ми б⁴ко, *засл⁴зиле* ми б⁴ч⁴и, *слубица*, да ст⁴не на *слубицу*, дедо⁴смо ги пот *слубицу*, метнаја гу пот *слубицу*, и ма⁴ти гу паднало от *слубице*, дѐте ти, снао морн, т⁴рч⁴и по *слубице*⁷⁵, *жл⁴у⁴а*, к⁴ј ти је фачаја *жл⁴уне?*, поред ликова несумњиво новијег постања: *сузи* ми б⁴ко, *засузиле* му б⁴ч⁴и, *ст⁴убица, жу⁴а*. Сумњи да је *жу⁴а* аутохтона призренска реч поред колебања између ликова *жу⁴а, жл⁴у⁴а* и *жл⁴уна* доприноси и чињеница да се напоредо чује још непотпуно срасла домаћа сложеница *др⁴вокл⁴ук*. Двојства и колебања није поштеђена ни грађа двају претходника: код Чемерикиха налазимо: *жу⁴а* и *жл⁴у⁴а* (иза друге варијанте сакупљач народне лексике ставио је знак питања), а код Чупаревића — *др⁴вокл⁴ук* и *жл⁴у⁴а*;

в) д⁴н је с⁴ге *д⁴г⁴ч⁴к*, с⁴ге је *иод⁴г⁴ч⁴к*, узѐја јѐно *д⁴г⁴ч⁴ко* ј⁴же, *д⁴г⁴ч⁴ка* је вај игла, нег⁴о⁴ва кошл⁴а је *иод⁴г⁴ч⁴ка* зе тв⁴оја, *д⁴г⁴ч⁴ке* н⁴ч⁴ви, фуруну *д⁴г⁴ч⁴ку, д⁴г⁴ч⁴ке* к⁴осе — к⁴ратак п⁴амет (нар. посл.), поред, из савременог језика унетих, ликова са у: *дугачка* ти је, снао мори, и вај кецѐла; *дугачко* ти је и тој н⁴во што си купија. Изгледа да је у призренском говору увек: *д⁴го* смо п⁴л⁴е, *д⁴го* смо ги ч⁴ек⁴л⁴е, и б⁴рат му бѐше н⁴ж *д⁴ж⁴ник*, от б⁴р⁴а⁴вога *д⁴ж⁴ника*, да га тражи н⁴јнога *д⁴ж⁴ника*, Он п⁴је, а *д⁴ж⁴ници* му в⁴рата к⁴ршиф; да ги ст⁴гне свѐ теј *д⁴ж⁴нице*.

70. Ја сам у Призрену бележио једино: *дубина*, бѐше му се заб⁴ја *дубоко* у дѐсну р⁴ку, има овако *дубоко*, док Чемериких уз облик *дубина* каже да се у Муштушту говори: *д⁴бок, д⁴бока, п⁴ д⁴бок, д⁴бина у д⁴бину*.

71. Материјал прикупљен за расветљавање судбине слоговног *л* ничим, дакле, не издваја Призрен из П-Т дијалекатске зоне као целине. То важи и за три изнета детаља, три појединости које, можда, заслужују посебан осврт. На широку географску распрострањеност облика *жл⁴уна* давно је указао А. Белић. Његову поруку да се тај лик може чути „по где... и у заглањском и лужничком“⁷⁶ богато су потврдила каснија теренска истраживања⁷⁷. Што се, пак, тиче потврда типа *д⁴г⁴ч⁴к*, практично исто стање срећемо у Ораховцу (*д⁴г⁴ч⁴к*)⁷⁸, док слоговно *л* у примерима типа *д⁴бок, д⁴бина* широм торлачке зоне нема развој као у другим основама. Иза данашњих потврда као што су *д⁴бина, д⁴лина, д⁴боко*,

⁷⁵ Чемерикихов материјал прати информација да се у Муштушту говори *сл⁴зац*, ген. *сл⁴нца* (ступац на колима и саонама).

⁷⁶ Белић ДИЈС, 216.

⁷⁷ О томе детаљније у Ивићевој посебној расправи посвећеној судбини *л* на призренско-тимочком дијалекатском простору (Огледи III, 205–214).

⁷⁸ ФО 582, 584.

дибоко и сл. у многим говорима П-Т зоне стоје и аналошка уједначавања и прекрајања.

СУДБИНА ВОКАЛНОГ Р

72. Већ је речено да се судбина вокалног *p* у данашњем призренском говору мора посматрати у оквиру последица вишевековног континуираног суживота носилаца различитих језика у области шарпланинског масива и да секвенцу *ьp* на месту тога гласа „треба приписати утицају албанског и турског језика, који немају слоговно *p*“⁷⁹. Према мојим истраживањима група *ьp* се понаша као нека врста дифтонга, чији се први члан изговара овлашно [ʔp]. Да се *ь* у тој позицији изговара као „пуни“ полугласник, сретали би се и трагови његове „пуне“ вокализације, нарочито у неакцентованом слогу, а у прикупљеном материјалу нема примера типа *карваво*, *Сарбина* и сл.⁸⁰

73. Новодобијена секвенца *ьp* долази у свим положајима у речи, с тим што нису уклоњена дистрибуциона ограничења када је реч о сугласницима који су претходили некадашњем /*p*/. Задржан је и стари однос потврда у иницијалном, медијалном и финалном положају у речи.

а) Вокално *p* и у призренском говору долази најчешће у средишњем положају, а и тамо — обично између два консонанта: *бьрго*, *бьрзо*, *вьржи* јуже, *вьрзујеш*, *снѣк вьрнаше*, ништо не *завьрна*, и он беше *голошьри*, *голошьрба*, *завьрбави се*, *зьрбина*, *зьрбас*, *зьрди* гу њоен *зьрбас нос*, *зьргало* (испирање уста и ждрела гротањем), и она беше *зьрда* (грдна), *свѣ* беше *зьрдо* и *сакато*, *млого зьрдоче* (срамотна дела, морално зло), *чинѣу* Рисјанима (Србима), не може да ги глѣда синлѣве *зьрдоче* (срамотна дела, морално зло), *давалѣ* и *Гьрцима*, *два зьрлѣша*, *кратѣ* гу су теј *зьрлца*, *дьржшиш*, *нѣ* гу *дьржи*, *сз дьрва*, *дьрла* (кр-мель), *дьрлаве* деца, *зьрнаша* (кларинет), он свѣри у *зьрнашу*, Она *узе* теј *два зьрненцѣша*, *зьрдак* је *тѣдѣ* лѣба, *свѣ* ми је *тамо зьршико* (опоро, отужно), да *зьрцка* *кору* лѣба, *здьрвија* гу се лѣба, да *нѣшто зьринеф* (украду), *здьрнала се* (побеснела, помахнитала) от *сабѣлѣ*, *зьрно*, *калдьрму*, *калдьрмѣија*, *кобьрлај* тој *бурило*, *кьрф*, да *мири кьрвове*, *сас кьрс*, *кьрсѣен*, *некьрсѣен*, *дете* ги *јоште некьрсѣено*, да *ѣрекьрсѣиш*, *вој дьрво* је *кьршо*, *горке лакьрдије*, *тѣ* да *лакьрдишеш*, да *посѣдимо* и *мало ѣролакьрдишемо*, *мьршва*, *код мьршваца*, *мьрзив* не. *нѣсам мьрднала*, *само* што гу *мьрдна*, да *нѣсте мьрднале* от *нас*. На *мьрзана* *куча* *останала* (нар. посл.), *мьрзѣша* (ленштина), *смьрзнашо*, *омьрзнаш* ми је и *вај-живот*. *омьрзнасмо* ги, *омьрзосмо* гу *свѣ*, *мьрсак* (дѣн када се мрси), *мьрсал* (слине), *дѣте* се *обьрна*, *ѣомьрчина*, *ѣрви* *дѣн*, *исѣьржиш*, *кѣ* се *ѣосьрби*, *смьрдеш* (врста *цвећа*), *смьрди* ка *твѣр*, *пијѣучи* *вино засѣьркна* му (загрцну се), *сьрчобѣлне* (болећиви), *шьргѣвац*, *расѣьрви се* *народ*, *ѣасѣьрма*, *шьрлам*, *рука* гу *ушьрнаша*, *шьрње*. Не *можемо* да *усѣьрѣимо* *ѣвој*, *Ускьрс*, *отвѣра* и *затвѣра* *цьркву*, *цьрна*

⁷⁹ Ивић, Огледи II, 69.

⁸⁰ Остављам по страни усамљену лексему *ьрдѣкѣ* (т. 40а, 41а), која се чује у више варијанти, а коју је најупутније изводити из старијег **ьрдѣкѣ*.

стока је била, *ц^рна* цреп^ул^а вол^иква, бивол *ц^рка* у воду од вруч^ине, *Иск^ршила* ни се и *ц^рца^лка* на тест^ич^е, на *ц^рца^лку* пил^е вино, *ч^ев^рма* (четвртасти праг над предњом осовином кола), *Шад^рван*, *ш^врдо*, *й^ош^вр^и* је бија материјал, *ш^мркнем*, *ш^ирк* (рода) и сл. У прикупљеној грађи нису нађене потврде рефлекс-а вокалног *р* иза сугласника *л*, *л'*, *н*, *њ*, *ј*, *ч'*, *ц'*, *ш*.

б) Ретке су секвенце *р* (< *р*) (акцентовано или неакцентовано) + вокал и вокал + *р* (< *р*) (акцентовано или неакцентовано), а и то мало примера углавном су резултат губљења медијалног *х*, након чега се добијени зев не уклања уметањем сонанта *ј* или *в*: Има женске ч'арапе *ал^вр^ове* (чарапе офарбане у алевој боји), Пл'ела сам млого је веј *в^рове*, ч'увај ги теј *в^рове*, два *в^ра*, за^рц^ало, за^рц^а ни ништо.

в) Није често ни иницијално вокално *р*, после којег увек долази консонант: *рбе* (леђа, „грина“), пала и наг^рд'ела *рба^и*, *рвал^ина* (провалија, бездан, понор), у *рвал^ину*, млого *р^цаф* ч'овек, и добро и *р^цаво* смо вид'ел'е, от *р^цавога* дужника, *ржан* л'ѣба, *ржано*, брашњо, *рж^еве* б'еу поч'ел'е да жњ'ѣф, от *рш*, *ржаница* (слама од ражи), *ржаницу*⁸¹ самарц'ије купувал'е, кој ги дираја у *рз*, *рка* (женска зимска обућа), Она натна моју *рку* и от^рч'а; имал'е, имал'е и *рк-мач'е* (цепови на чакширама домаћег кроја), ми викамо — којн *ржи*, науч'ија да *рч'ка* (задева, дира), не *рч'кај* тој, с'еди.

Примери типа *рке*, односно оваква судбина вокалног *р* далекосежно се одразила на дистрибуцију фонема у призренском говору, у којему се, за разлику од већине идиома тога типа, полугласник нашао у иницијалном положају.

г) У прикупљеном материјалу само реч *вр* сведочи о вокалном *р* у финалном положају: шар'ене у *вр*, да се зак'ач'и за *вр*.

74. Досадашња истраживања широм српског дијалекатског простора износила су на видело потврде десилабизације, и то како фонетског тако и морфолошког порекла, вокалног *р*. Тај „губитак“ је обично компензован стварањем секундарног *р*, најчешће као последице претходне елизије неког „обичног“ вокала. Наведени процеси нису мимоишли ни Призрен, где, додуше, нису плодотворни као у неким другим, ближим и даљим говорима. За сагледавање призренског стања и упоређивања са сличним другим идиомима поменућемо следеће детаље:

а) Ретко се чује: *је^ир^ова* гу је Оч'анка, да гу вид^иш и *је^ир^ову*. По правилу је: *је^ир^ва*, да купи по ј'ену и *је^ир^ве* и з'ѣве, Дадо гу мој'еји *је^ир^ве*, Митанч'е тв'оје л'и је ел'и *је^ир^вино* ти?, Неје моја, *је^ир^вина* ми је, Умр'ела *је^ир^вина* ми с'естра, Оженисмо и *је^ир^винога* ми с'ина, *свек^рва*, да гу к'упим и *свек^рве*, кој ти, море, јоште вол'и *свек^рву*?, *свек^рвину* с'естру, на *свек^рвин* ск'ут итд.

⁸¹ Траг вокализације полугласника из *р* можда је очуван у речи *ражњика* (лотра од дугачких и зашиљених мотки за превоз сена, сламе, снопова и сличног терета). Облик мотки од којих је направљена лотра не искључује ни асоцијацију на *ражањ*. Форма *ражан* (придев од *раж*) није посведочена у мојим теренским истраживањима.

б) Морфолошким путем (наслањање на облике през. основе и аориста, на пример) добијени су ликови: Брат му *умреја* млат, Кóј гу л'и је *умреја*, *умрела* јадна, Л'епка *умрела*, и она *умрела*, девојч'е гу *умрело* у Приштину, *йомреле* гу све деца, У лóгор млого *йомреле* Р'уси итд.

в) Према *сребрен* у Сретечкој жупи и Алексиначком Поморављу⁸² у Призрену срећемо двојство: *с'иребрен*, *с'иребрéну* каш'ику имáше, *с'иребрéне* пáре имáл'е, *с'иребрéну* игл'ицу, у *с'иребрéне* кол'епке, *сребрéне* ножеве, *среб'рно* ношч'е, *среб'рне* грошч'и'ч'и. Примери са *-ре-* знатно су чешћи (в. и т. 200).

г) Паралелно стоје *фур'иуна* и *ф'р'иуна* (мећава, олуја) и једино: *грамáда* п'есак, *грамáду* д'рва.

д) Код броја „40“ бележено је шаренило: имáл'е *ч'еи'рдéсеи* к'уч'е, *ч'еи'рдéсеи* комада о'вце, *ч'еи'рес* нáше д'уше, *ч'еи'рес* м'и куп'исмо (тако и *ч'еи'ресница*). Не треба искључити могућност да иза неких од наведених ликова стоје и изванлингвистички фактори (посебно наглашавање и сл.). Лик *ч'еи'рес* обогатио је иначе сиромашни фонд примера *р* испред вокала. Славенизми *воскресе* и *васкресе* дати су у т. 52.

ђ) Увек је: *гóрко* живéше сас нéга, свé гу бéше *гóрко*, *гóрку* јаб'уку, *гóрак* л'éба.

е) Новијега је датума једином забележено *наи'рмер*, а ретко се може чути и *в'р'иéно* (наслањање на *вр'и*?), поред уобичајеног: *вр'иéно*, двá *вр'иéна*⁸³. Напоредо стоје: *варз'ило* (црвена боја за јаја), с'г'шње *варз'ила*, од лáњскога *варз'ила* и: Не мóже да се нáц'е *в'рз'ило*, тó је *в'рз'ило*, без *в'рз'ило*, у *в'рз'ило* ф'арбам јáја. Секундарно /р/ у овој лексеми је, по свему судећи, новијег датума. У Чемерићијевој картотеци, наима, изостају потврде те врсте.

ж) Извесне недоумице изазива фонетизам турцизма *бакар* (< *bakır*). У Чемерићијевом материјалу срећемо: *бáкър*, *бáк'ра*, *бáк'р'н*, *бáк'рно*, *бáк'р'лив*, *бáк'р'ливо*, дакле са — „пуним“ полугласником. Чупаревић већ доноси двојство: *бакр* и *бáкар*. Ја сам, пак, у ликовима овога типа поред „чистог“ полугласника, односно вокала *а* (*бáк'рно* свé имáше, *бáк'рна* тепс'ија, више *бáк'рно* б'ило, *бáк'р*, од *бáка'р*, тóј нéје *бáкар*, кóтол од *бáкар*) понекад „слушао“ и овлашно изговорени полугласник + р, дакле — рефлексе вокалног *р*: *бáк'рно* ц'éзве, тепс'ије *бáк'рне*, *бáк'рне* ств'ари, *сáз бáк'рне* стрáне, *бáк'рне* тáве. Вокално *р* у овој речи не би представљало никакво изненађење с обзиром на већ познате прилике у говорима П-Т дијалекатске зоне⁸⁴. При свему овоме треба имати у виду чињеницу да чување полугласника у *бакар* има озбиљну потпору у призренском турском говору.

з) Потврде секундарног *р* у основи *гѣз- дати су у т. 73.

⁸² Павл. Срет. 72; Богд. ГАП, 83.

⁸³ У Чемерићијевој грађи налазимо само *вр'иéно*.

⁸⁴ В. нпр.: Белић ДИЈС, 124; ФО 592 (Кална код Књажевца: бакр).

СУДБИНА ВОКАЛСКИХ ГРУПА

75. Уз већ постојеће и у призренском говору су, како у домаћим тако и у страним речима, настајале и нове вокалске групе. Настајале су углавном:

- а) у сложеницама код којих се први члан завршавао, а други почињао вокалом;
- б) испадањем интервокалног *x*;
- в) испадањем неког другог интервокалног сугласника (у првом реду *в* или *ј*);
- г) преласком *-л* у *-а*.

76. Судбина старијих и новодобијених вокалских секвенци неједнака је. Најстабилније су оне под *а* и *б*, прве свакако због недовољног утирања границе између двају саставних елемената сложенице. Секвенце под *б* показују уочљиво, за ово подручје помало и неочекивано, двојство: стабилност показују групе састављене од двају задњонепчаних вокала. Општу слику озбиљније нарушавају прилике у 3. л. мн. имперфекта, где поред ликова на *-ау*, *-еу* терен полако освајају варијанте *-ав*, *-ев* (*-аф*, *-еф*) односно *-аџ*, *-еџ* (в. т. 349). И секвенца добијена елиминацијом *-ј*- у облицима 3. л. мн. презента темељно је уклоњена, и то давно, јер су резултати целог процеса практично без изузетка уопштени и у случајевима где фонетских услова за појаву није било (т. 338).

Не би се могло рећи да су тако честе потврде сажимања вокалских секвенци па ни њихово елиминисање развијањем секундарних, обично прелазних, сонаната *ј* и *в*.

77. Прикупљену грађу износимо тако што под *а* дајемо потврде чувања (старијих и новијих) двочланих вокалских група, под *б* њихово сажимање — резултат асимилационих процеса, под *в* уклањање вокалских секвенци помоћу секундарних гласова *-ј*- и *-в*-, а под *г* — њихову трансформацију на тај начин што један члан секвенце губи слоговност.

78. Већ је речено да се подаци о судбини вокалских група у облицима 3. л. мн. презента и имперфекта, група насталих елиминацијом *-ј*- односно *-х*-, износе у т. 338 и 349. И грађа за сагледавање судбине секвенце *-Vl > -Va* биће изнета у т. 151. Остале вокалске групе показују следећу слику:

aa

а. јен *сааиџ*, *сааиџ* ми не рабџта, *сааиџчија*, *сааиџчилак* (< тур. *saat*), поред: пола *саиџ*. У турском призренском је *sat*; Суреја ПТГ, 45, 178. Додуше, мр Р. Младеновић мисли „да је и у турском призренском остала вокална група“ *-aa-*.

aa < aha

а. *мааџа*, у нашу *мааџу*, по *мааџе* спије, *мааџска* страџта, *маам*, којшика гу *маа* вуџу, *размаам* се, *мааџка*, платно смо *џромааџе*, *саан*, у *саан* (< тур. *sahan* < ар. *ṣaḥn*; Шкаљић, Турцизми, 542), от *сабаа* гу нема, поради *грџа* се потурчија, за *сиромџа*, опивав га *сиромџа*, наша *снаа*, нашама *снаама*, *рааиџ* си бија, и сл. (в. и т. 124);

б. Драгоман-*маа*, у Драгоман-*маџу*, у Турску *маџу*, *маџка*, преде на *маџку*, прела се вуџа на *маџку*, напунија гу *сан*, *маџскама* децама, *маџскама* га-

бел'чич'ма, *Зара* (хип. од *Захарија*), *Зариница*, *Зариничин* брат, *Зариничине* деца;

ae

а. *једанаџте* године роу'ена, до *једанџес*, *дванџес*, *осамнаџес*, *осумнаџес*, *дваџез* девет;

в. *једана'ес*, *једана'џсти*, *двана'ес*, *иџтна'ес*, *два'ес*, *шри'џстина*, *иџ'џест*, *ше'џест* итд. (в. т. 106);

ae < *axe*

в. за *сиром'аје*, од онџјзи *куч'ке сна'је* гу, *дала сам сна'је* (Дјд), *имам две сна'је*, и сл. (в. т. 125);

ae < *ave*

в. *ост'а'ен*, *наст'а'ен*, *забра'ен* и сл. (в. т. 106, 114);

ai

а. *ка'ик* (чамац);

ai < *axi*

а. *да'ија*, *да'иски* живџше па *да'иски* и по'гина, за не'гове *да'ил'це* да ти *ка'жем те'бе*, *на'ија*, *иџтра'ил'* (спитрахил') и сл. (в. т. 124);

ai < *avi*

а. да га *забра'им*, *забра'ија*, *наба'им*, *наба'ија*, *ис'ира'им*, *ис'ира'ија*, *ио'ира'иф*, *ост'а'ија*, *ист'а'ија* (одмакао) и сл. (в. т. 114);

в. да *забра'им* (заборавим), да *ира'ли* јџло, *пита се ира'ји*, да се *ост'а'ли* куму, да *ост'а'лим* и сл. (в. т. 106, 114), поред: *ис'ирај* се, *де'те*, и *се'ди л'уцки*, *ио'ирај* (аор.) он и *наш мл'ин*, *ост'ај* ме, *не ме дира'ше више*, *ост'ај* га, *не га задџвај*, *ис'ирај* га да *се'ди пра'во*, *ист'ај* она и *тести'ју* и сл. (в. т. 114);

ao

а. *на'около*, *на'около* (оба лика спадају у нанос из књижевног језика будући да призренски говор карактерише прилог *о'коло*), *на'о'и'ако*, *на'о'и'ач'но* де'те, *на'о'и'ач'на* гу раб'ота, од не'га *и'о на'о'и'ач'ан* ни'кој не бџше, да се *на'о'и'ач'им* и *ја*, м'лого се *изна'о'и'ач'ија*, *на'о'и'ач'ија се* от саба'јл'е, да му *на'о'бру'чи* јџну *ка'цу*, да гу *на'о'с'ири*, *за'о'с'ирен*, *за'о'с'и'рено*, да ги *за'о'де'не*, *за'о'де'нем*, *и'а'оц* (поред: *ши'и'ица*) и сл. Новијџга датума су ликови типа *за'ова* (изворно је: *з'ова*, *з'ову*, *з'вица* итд.), *ка'о* *вџнац*, *ка'о* *с'оба вел'ника*, *ка'о* *т'рговац*, *ка'о* *ка'ша*, *нема'о*, *неч'а'о*, да *узима*, *и'и'ш'а'о се*, *ила'к'а'о*, *ис'и'ера'о* и сл. (в. и т. 152);

б. *ка* *де'те* сам *ишла*, она *ра'ди ка* *куч'ка*, *ка* *дево'јке* *не'смо ишл'е*, да *живиш ка* *ч'овек*, *обел'џа ка* *о'фца*, *ка* *Б'ок* *што о'че*, *ви* *на'тамо*, а *ми* — *на'вамо* (ако није у питању *на + вамо*). Под утицајем суседних говора, а и прилика у свакодневном говору, *све* *више* *маха* *узима* *лик ко > као*: *д'ржала* *гу ко* *ч'ерку*, *ко* *ка'јмак*, *ко* *к'урва*. Потврда сажимања овога типа нема у Чемерицишевој картотеци;

ao < *axo*

а. *гра'ор*, а *гра'ору* *слунце* не *доса'ца*, *гра'орка*, *гра'орли'в* *јџ'ем*, *гра'орли'ва* *ч'еница*, *ора'ово* *д'рво*, *Ра'овч'анин*, он'ому *ра'овч'кому* *да'ије*, *с'и'ра'иша*, *т'јке* *с'и'ра'ове* *нафа'ч'асмо*, *сна'о*, *за'оди*, *за'оди'ф*, м'лого *ми* *за'одно* и сл. (в. т. 124);

ау

а. Арнауџин, Арнауџика, Арнауџике несу бѣл'е, Она има свој ауџо, наш ауџо је иструџен, Јаудија (Јеврејин), Јаудику, Јауди'е, каук (дервишка капа), калауз (предводник, вођа), има'е и калауза, мау'чи, наука, ѡдук, ч'е се нафа'ча ѡауч'ина (из књиж. језика?), ѡаун и ѡауница, ѡауџина (паучина), у куч'у ги ѡауџина, ч'ауш, ч'ауша, зауџни. Искоч'ила му зауџина жгл'езда;

ау < аху

а. ста'ни, бр'е, Влау, то'му сиром'ау, снау, с'траува'ле;

ау < ају

а. коѡау'чи, умр'еја ѡѡрал'ау'чи, ѡзно'и се ѡцувау'чи, ѡлакау'чи, ч'е умре ра-боѡау'чи, ч'екау'чи и сл. (ако се не ради о додавању наставка -учи на инф. основу; о томе у т. 355. По свему судећи, не треба, исто тако, у ликовима типа рабоѡѡ'чи, грицка'чи, сиса'чи, шеѡѡ'чи, узима'чи, гура'чи се и сл. гледати резултат асимилације и контракције у новодобијеној вокалској групи, већ — додавање наставка -чи на инфинитивну основу или на облик 3. л. једнине презента; о томе т. 355);

еѡ < еје

б. не уз'ела, тражија сир'ејн'е и не на'ша, не д'обро ни ма'ти, поред: неје д'обро, тој неје на'ша р'оба и сл.;

еѡ < ехе

а. тој ти је ка з'еер (отров), л'уто ка з'еер;

еѡ < еха

а. кафе'ана, у кафе'ану, поред: каф'ана, у каф'ану, ис каф'ане (< тур. kahve-hane, тј. компон. од kahva и hane; Шкалаџић, Турцизми, 379), и ми бе'амо туј, ме'ана, меанѡ'ија, да се ѡре'ар'чи (в. т. 124);

в. мејанѡ'ика, т'ејзи мејанѡ'ике умр'ело д'ете, ма'ч'еја, вејатѡ покр'овац, смеј'ајне, с'шр'еја, кр'еја и сл. (в. т. 125);

еѡ < еја

а. бе'ана (тур. beyan) (мана, недостатак, порок), да и т'ејзи девојке на'ц'еш бе'ану?, купи'ла беанл'ѡву кр'аву, и прав'да ч'е се обе'ани, поред: беј'ана, не гу тражи беј'ану;

еѡ < ехи

а. ма'ч'еин бр'ат, ма'ч'еину с'естру;

в. ма'ч'е'ина ма'ти;

еѡ < иде

в. шри'ез године, шри'ес тов'ара (в. т. 106);

еѡ

а. Теѡфил, Теѡфила, ѡреѡбука, ј'ену н'ову ѡреѡбуку;

б. Тофил' (хипок. од Теѡфил), Тофил'а (судећи по л' Тофил' се осећа као домаће име, док би Теѡфил био накнадно васпостављен у именослову).

еѡ < ено

а. гр'еѡѡа је, од гр'еѡѡе;

в. ма'ч'ејо м'ори;

еу

а. *реума; гошвеући, гушеући се, носеући, учеући* (в. т. 355);

еу < еху

а. *меунка, сѣге греује, греуваја, и она се насмеује;*

в. *мачеју, пресмејувајне, сшреју* и сл. (в. т. 125);

ие < иве

в. *шиѣно, сашијен* (в. и т. 114);

ии < ији

а. *ефендиин, ефендиина, ефендиино, Виченшиин, Мишиница* (в. т. 104), поред: *Димитријин дѣн;*

б. *чи је он сѣн?, нићи, ефендино* (изгледа само изузетно), *Виченшино* и сл. (в. т. 104);

иа < иха

а. *њиан сѣн, њиан ч'ифлѣк, ниан адет;*

в. *њијан сѣн, њијан ббл'ес;*

иа < ија

в. *навиѡа, навѡа, набѡвам, ойѡва се* и сл. (в. т. 116; појава морфолошког порекла: -*Уѡа-* је често средство за грађење итератива; в. т. 376)

ио

а. *јѣну фиоринѡу* (форинту);

в. *авијон, авијони, камијон, пѣт стотин милијона* и сл. (т. 106);

оо

а. *ѡлавоок Нѣмац, ц'рн'оок, ѡо'чим, ѡечо'чан* (који је урокљивих очију), *ѡеч'о'чану* којшѡку имаше, *ѡеч'о'чник, ѡеч'о'чнициу* да доведе и он?;

оо < охо

а. *доодија, никој ги не дооди сѣге, доодѣје, И она лошо ѡрооди сас комшије, они не ѡодиф наше ц'ркве, При ѡо'шѡку свѣ га целѡваф нега;*

оа

а. да *ѡазгѣни* (побесни, осили се), *Арнаушгѡје јопет ѡазгѣнише;*

оа < оха

а. *ѡлоа* (плик), *ч'оа, ч'е му доака* и нѣму старос, *доакаше* и онѡму лопѡву, *ѡбарно* да продадеш *кучу;*

в. *ч'оја* (ретко) (в. т. 125);

ое < оје

а. *њоен сѣн да ти купи, тај њоен сѣн, њоен сѣн доша, поред: њоен минтан, нојен млац'еј брат, узни га и нојен дѣја; мојеји в'рсте да купиш нешто, по мојеји куч'е, својеји сѣстре* и сл. (в. т. 103), али је обичније: *мојеји унѡке, својеји сѣстре* не дава, *старѣјеји јет'рве* и сл. (в. т. 103 и 319);

ое < охе

в. от *ч'оје, шроје* да покупиш, *ѡлоје* искочѡше, на две *соје* (в. т. 125);

оу

а. *клайоуша* фиг. (кучка), *дóша* и *нйан клайоуш* (лице са клемпавим ушима), не гу *дйрај туј нйну кривоушту* (женско чељаде са кривим устима);

оу < оху

а. *дволйч'ну ч'бу, шрору л'ёба*;

ои < оји

а. *обоица, обоицама* покупуваше опйнце, *освоија, огоија се, окроиш* и сл. (в. т. 103);

б. *ошóч'* сам га видеја, *ошóчке* ч'усмо да си *дóша* (уколико лик *ошóч'* < *ошóич* није добијен елизијом -и-, а све у наслону на ликове типа *синоћ'?*);

уу < уху

а. *суу рúку, суу гламъу, нé га дйрај по ш'рбуу, глуу сéстру*;

уа

а. *јáнуар, фéбруар, кúч'е га уайáло* (ујело), *нéч'е те уайем*;

уа < ува

а. *дéте гу бéше млого уал'éно* (размажено), *ч'е ти уал'и дéте, и сйн гу је уал'енко*;

уа < уха

а. *буа, глуа, глуавица, глуáфко, дýан, муáбетш, муа, муáц'ер, зéмња суа, на óба уа, уаснила* и сл. (в. и т. 124);

в. *бу'а, мáти гу глу'а, кáжи тéјзи глу'áч'е, мл'éко се ку'а, седéја у Сува-Рéку* (из књиж. језика, из администрације) и сл. (в. и т. 126);

уе

в. *пéвáл'е у дýлетш*;

уе < уве

в. *надýјен, надујéно* (в. и т. 114);

уе < ухе

а. да набáим *суе* крушке, онéјзи *глуејзи* комшйке ништо не збóри;

в. *сује* д'рва, *двé мује, двé бује*, *викни га тéјзи глувáч'е глје* и сл. (в. и т. 125);

уи < ухи

в. *ја ч'е оглу'им*

уо

а. за уокóло, да ги *уортйáч'имо, уортйáч'ија се*⁸⁵;

уо < ухо

глуому детéту, *глуонéми, глуóч'а*, Бóже, ишч'увај ги од *глуóч'е, буо* јéна, *бу-осерина, дуóвник, дуовника, муосерина, суо мéсо, Суорéка, суорéч'ки бáјрак, дéсно уо* и сл. (в. и т. 124);

⁸⁵ Облици типа *йалока, йалóкч'е* (купија јéно *йалоку* грбјзе, нац'осмо јéно *йалóкч'е* ракију, нéје попија ни цéло *йалóкч'е* вйно) нису добијени сажимањем секвенце -уо- (< *йалоука* као у неким другим говорима на пример). Реч је о сложеницама у току чијег настајања није долазило ни до каквих фонетских измена њихових саставних делова: *йал* + *ока*, *йал* + *окч'е* (в. и т. 153(а)).

в. у *злу^онеми*, *су^о месо*, *забол'е ме у^о* (в. т. 126); *сујо* грóјзе (в. и т. 125).

РЕДУКЦИЈА ВОКАЛА

а) Афереза

79. Појава није нарочито честа у призренском говору. Илустроваћемо је према вокалима ишчезлим у изговору.

а-: *наш'емник*, ч'е видиш сво'е, *наш'емнику*, *Наш'иас* (мушко име), свети *Ранц'еја*, према светога *Ранц'ела* (в. и т. 151, 124);

е-: *иеш'раил'* му турише, *ванц'ел'ије*, ж'ими св'ете *ванц'ел'ије* (в. и т. 275). Углавном се говори: *ерендија* (ренде), *ерендише*, поред: *рэнда*;

о-: а она *вол'иква*, била сам *вол'иква*, ц'рна црепул'а *вол'иква*, поред: глава му, бр'е, *овол'иква*, *овол'икаш* је п'ечат, *овол'икаф* бра, *овол'икво* д'ете итд. (в. и т. 309), збор'еу те *вакаш* је, *вакаш* је, *вакво* д'обро д'ете, *ваква* с'ојсуз ж'ена, поред: *овакве* д'ецу н'икој н'ема (в. и т. 309), *вај* ограда не ч'ини, *вај* св'ет н'еје л'уцак, *Вај* ми којшија б'еше доодија, *И вај* д'ржава н'еје д'обра, *вај* рука, *Вај* година ч'е б'идне д'обра, на *вој* радно вр'еме, шт'о је *вој*, у *вој* сокач'е, *вој* н'ошч'е н'еје м'оје, *веј* дв'а далака да к'упиш, *На* ви *веј* оп'анце, по *веј* вруч'ине, оп'ерем св'е *веј* шол'е, д'ал'е ме за *вога*, *Ја вомо* не м'огу да му нац'ем девојку, у *вуј* с'обу, у *вуј* кацу ги б'ија к'упус итд., поред: *овај* ги с'уди, Оп'рости гу за *овај* п'ут, *Каква* је *овај* девојка, *Овеј* Арнаути ка да су ајдуци, *овеј* цип'ел'е да ги узнеш, Приф'ати гу *овуј* тепсију, *овуј* ч'ерку н'есам гу вид'ела, *овејзи* ж'ене да гу даваш, *овејзи* ч'ерке да к'упим итд. (в. и т. 308 и 318, 319), *вако* да га узнеш н'ега, поред: *овако* иде, *вамо* на в'уј страну, бре т'амо, бре *вамо*, бди *вамо* и т'и; одатле и: *навамо* идемо, н'атамо — *навамо*, *Раошч'анин*, *Раошч'ани* га убил'е, *ракошч'ански* з'ет. Ликови типа *вај*, *вој* настали су према *ш'ај*, *ш'ој*;

у-: *зенгија*, с'едло ги има зенгије, Шт'о си се *несвер'ија* (уплашио), поред: да се *унесв'ери*, *ш'орник* (уколико није добијено од црквеног *в'шорник*). У Призрену се чује једино: *угурсуз*, *угурсуза*.

б) Синкопа

80. Појава је ретка у говору Срба Призренаца. Практично сасвим изостаје у облицима показних заменица, тако да се о испуштању *-и-* условно може говорити у 2. л. мн. императива. То важи и за судбину *-е-* у 2. л. јд. презента гл. *може*:

-и-: *беш'ише* т'амо, *беш'ише* од'отл'е, *дик'ише* се на раб'оту, *дик'ише* се да раб'отате, поред редовних потврда типа *донес'ише*, *иди'ише*, *најуни'ише* итд. (в. т. 342), *ј'ено* (једино) Б'ог м'оже да пом'огне. Уз по једном регистровано *бадјава* с'еди, *бадјавац'ика* суверено господари: живи за *бадијава*, ц'еја д'н *бадијава* с'еди, с'ал с'еди *бамбадијава*, *бадијавац'ија* (беспосличар, нерадник), *бадијавац'ика*, *бадијавац'ике* м'ори, св'ојејзи к'уч'е да бдиш, Увек је: *и'ијан*, *и'ијана*, *и'ијаница*, *некол'ико* нед'ел'е,

никол'ико итд. (в. и т. 62). У СПГ је: она вол'иква, овол'икав је п'еч'ат, шол'иква немаштина, онол'иква девојка итд. (в. и т. 79 и 309). Ново је: *извол'ше*;

-е-: не *моџ* да д'неш, не *мош* му ништо, Не *моџ* да се куртал'ишеш, Не *моџ* да *кажеш* з'ету ни си'ну, Не *мош* му угод'иш не'му, Не *мош* сита да га се нагл'едаш, не *мош* а да не погр'ешиш, Нега не *моџ* да ог'ојиш, не *мош* се обра'ниш, Т'ој не *мош* да ураб'оташ, Не *мош* више ни т'и, Не *мош* а да не плач'еш, *с'ша*-Богородица, *с'шога* Ранц'ела. Имајући у виду прилике у призренском говору, не сме се искључити могућност да *мош/моџ* представља облик 3. л. јд., а тиме и потврду апокопе, а не синкопе. Говори се *зајно* (заједио);

-а-: Б'ол'ес и плани'ну об'али, а *некмоли* ч'овека (нар. посл.), јендија те *удри*ла. Увек је: *бајаги* б'еше доша, да ми, *бајаги*, уч'ини доброч'инсто, разбол'еја се *бајаги*⁸⁶;

-у-: *фурна*, носил'е л'еб'ове на *фурну*, *фурну* д'г'ч'ку, *фурњу* смо имал'е, *фурнација* (пекар, хлебар), *фурнацију*, поред: *фуруна* је д'г'ч'ка, *фуруну* д'г'ч'ку, *фурунција*. У говору призренских Турака је *furun* (Сур. 169), па је српска *фурна* ближа примарном, дакле грчком, источнику (уп. гр. *φούρνος*, а одатле у тур. *furun* и *firin*; Шкаљић, Турцизми 286).

в) Апокопа

81. Потврда „чисте“ апокопе има врло мало. Нешто више случајева, у ствари, илуструју губљење целих крајњих слогова, а и то махом у специфичним говорним ситуацијама (лежернији изговор или, пак, заповедни тон у опхођењу):

-и-: *беџ* у собу, па *беџ* у Приштину, а она — *беџ* у Србију, *Д'рџ* да га исеч'емо, *д'рџ* га добро, поред: *д'рџи* гу л'уцки, *Мик* се тамо, *Мик* се да седне ж'ена, поред: *микни* гу туј своју гузицу, *микни* се, мори, тамо и т'и, Марија, *дик* се. У народној песми долази форма *ел*: *Ел* болу'еш, *ели* ашику'еш, *ел* си друту драгу запросија?, али само: *паре ели* ж'ивот, *кучу ели* ст'ан?, *пазар д'н'шњи ели* јуч'ер'шњи, *А не ли* га знаш нега?. Увек је: *Напраи* п'иту от *ч'ешири* ката, *купи ч'ешири* л'еба, *три-ч'ешири* ж'ене;

-е-: б'еше до *йоловин* гоја, до *йоловин* пропала⁸⁷ (в. т. 30в, 2746);

-о-: да с'диеш *еи* овако.

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

82. Ова појава у призренском говору готово да и није вредна посебног помена. Покретних вокала, пре свега, практично нема у области морфолошких ка-

⁸⁶ Призренско *ч'унк* и *ч'урк* (записија ни се *ч'унк*, *ч'урк*) према *чунак* и *ћурак* у књижевном језику (РМС VI, 369, 904) ближе је источнику — турском језику (уп. Шкаљић, Турцизми, 199: *künk* и 200: *kürk*).

⁸⁷ Уп. губљење целог финалног слога у примерима: на *ира* Б'ога, да пог'ине на *ира* Б'ога, Пропале ми б'рат на *ира* Б'ога, поред: на *иравде* Б'ога, дошл'е *иеш* (пешке).

тегорија. Двојаке ликове речи, са крајњим вокалом и његовим испуштањем, углавном срећемо код прилога. И у тој категорији једино вокалу *e* се може признати статус покретног вокала:

Otozdól га ч'ујеш нега, *odózdol* дошла⁸⁸, *Odozdól* ништо л'уцко не дооди, Нóга ми себе *odózdol*, Уфáти гу, бре, по *ozdol* па подигни, *ozdól* мýка, *ozgór* мýка, Стигнаше л'и кој *ozgór*, *odozgór*, от слубице *ozgór* паде, *сѣг* б'ш снајке реко, све *сѣг* видиш, *и-сѣг* је тако, *сѣг* за сѣге нáрот се мýчи, поред: *odozdól'e* доц'бше Арнаути, Тóри *ozgóre* и *ozdól'e* по јéно, *сѣге* је дóбро, *сѣге* је шóфер, *сѣге* ги тéраф, *сѣге* сáмо ч'ути, *сѣга* слобóдно продава се дýван. У мојој и Чеме-рикићевој грађи нашли су се једино ликови: *ошyиш*, *ошyиш*, *одовyиш* је пóбл'изо, *ошсвyд* брiга, *одóнуш*, *одóнуш* прiма и сл. (в. и т. 29), áкшам је *вѣч'e* (вѣ), добија си *вѣч'e* теј пáре?, стiза *вѣч'e* и твóја сѣстра.

83. Уместо речце (-)год у Призрену нас чека право шаренило: што *гóд* íма — дóбо је, где *гóд* íма жéне — íде, што *гóде* прáи — лóшо, кој *гóди* да ти доц'не, Понеси што *гóди* за пýт, Казáшч'е он кóму *гóде*, Где *гóц'* да поц'еш, *дегóч'* бiла, он ч'е те нáц'е, Мѣтни у што *гóч'* óч'еш, Нагодíч'е се како *гóд'р*, кој *гóд'р* да влáда — неје дóбро (в. и т. 2036).

којгóц' да ги ч'íни дóбро, *којгóц'* ти доц'не у кýчу — ч'áсти га.

84. У служби прилога „чак“ обично се чују ликови *дор* и *дори*: Стигнаше гу *дóри* на брѣк, Чекáја гу *дóр* до дéвет.

СУПСТИТУЦИЈА ВОКАЛА

1. вокал а

85. А м. е среће се у случајевима познатим и другим говорима ове, и не само ове, дијалекатске зоне. Замена је чешћа у неакцентованом слогу. Потврде: *стiоџар*, двá *стiоџáра*. Тáмо смо сѣкл'е *стiоџáре* за стогóве, *јарáбица*, јéну *јарáбицу*, поред: *јаребица*; *вагѣйá*, да ми кúпиш *вагѣйу*, *јазyл'a*, *јазyл'e* пáдаф у Дрíм (у Чупаревићевој грађи: *јегyл'a*), *фáфирóнке*, *равáнија*, *аравáнија*, поред: *ревáнија* (врста слатког јела; тур. *revani* „заливена патишпања“), *барáница*, мláда гу мѣси *барáницу*, поред: *бареница*, *бареницу*, у *бареницу*; *нач'ес* је у нí свáдба, А *нач'ес* зав'рнáја снѣк, *нач'еске*, поред: Мýж гу прислáбѣја *нóч'ес*, за *нóч'ес* дóста попíсмо, *берич'áш*, *солфáшá*, úзни јéну ч'íсту *солфáшу*. Форма *кројање* (за *кројање*) настала је по угледу на глаголске именице типа *йевање*, *шишање* и сл.

Прилошка реч *једва* у говору Срба Призренаца гласи тројако:

јодвá побѣга нáдвор, *јодвá* се пóв'рна, *јодвá* нáши искоч'ише на Шáру, *јодвa* се дiза от крѣвет, *јодвa* се д'ржи на нóге;

јадвá íскоч'и нáдвор, напраíсмо гу, áма *јадвá*, *јадвá* извукóше глáве, *јадвa* извукóсмо глáву, *јадвá* гу извукóше;

⁸⁸ Остављам по страни текст народне песме, где метрика условљава употребу краће форме: *Оздól* íде мláд на кóња, *Оздól* íдеф трí мláда беч'áра.

једва сам уденала, *једва* ги извади, *једва* напш'ге п'ут, *једва* гу нац'бсмо, *једва* да гу истресем.

Свакако не случајно у Чемерицићевој грађи је примећена само једна потврда лика *једва*, који своју позицију сада поправља првенствено под утицајем књижевног језика.

Полазећи од шаренила у нашим дијалектима наводим да се у Призрену говори само: *решѣшо*, за ново *решѣшо*, *џ'игерица*, да изеде јено комач'е *џ'игерицу*. Напореда стоје: *кашагија* и *чешагија*.

86. а м. о

вај *маиџика*, да га утепа сас *маиџику*, узни тој ново *маиџиче*, што има два-три *маиџичѣша*!, поред: *моџика*, да се наг'рди сас *моџику*, на *моџику*, на један *аирадром*, *начес*, *наческе* (в. т. 50, 85), даја матере *џарасџас*, *баранија* (боранија), тамо ни расте *баранија*, *баранија* тој се вика, Нѣ гу вол'им *баранију*, расте по *бараније*, *сџасобан*, и брат му — *нѣсџасобан*, поред: *сџособан*, и деца ги *сџособне*, Имал'е теј *грамафоне* сас плоч'у да пуштиш, на *грамаду* паре, *мираџија* (мирођија). Оријентализам *јоргован* среће се у више фонетских варијанти: *јаргџован*, да посади и *јаргџован*, *јоргџован*, од *јоргџован*, *аргџован*, а уместо књижевног *квочка* и у Призрену налазимо лик већине говора П-Т дијалекатске зоне: *квачка*, тури ги пот *квачку*. Вероватно према *баиџи* стоји и *баиџаванџије*. Према *караконцула* (тур. *karakoncolos*), у неким нашим говорима, у Призрену сам бележио: *караканџула*, *калаканџула* да плаши децу. Говори се: *салд'рма* (настрешница).

Због евентуалног упоређивања призренских прилика са другим говорима овога, и не само овога, типа наводим да у мојој грађи стоји углавном: *каџол'ик* је, јенџа *каџол'ика*, *сџун*, тујке смо купувал'е и *сџуне*, намџај на *моџовило* (али и: *моџавило*), *аџоџека*, *аџоџекарка*, да се *оџерише*, *оџерисала* сам се, *Поскјуре* нарѣц'амо у тепсију, *џоскјуре* л'и су тој?, јено *џоскјурче*, али (ређе) и: да ме *аџерише*, *аџерисана*, *каџал'ичка*, испод грџбл'а *каџал'ичке*, *каџал'ика*.

У прикупљеном материјалу нашао се и *џаџријарах* (в. и т. 128) и „постојано“ а у именицама *каџак* и *чанак*⁸⁹: два *каџака*, да ги узнеш и *каџаце*, бес *каџаце* не ч'ини, два *чанака*, јено *чаначе*, кој да ти сџге праџи *чаначе*?, и *чаначе* сам глец'осаја, *чаначичи*. Увек је, међутим, *џрабаба*, имаја и *џрабабу*, *џрадеда*, *џрадеду*.

Вокал а место очекиваног и у *грабл'авица*, *грабл'авицу* несумњиво је резултат доминације сложеног суфикса *-авица* код именица овога типа.

2. вокал е

87. е м. и

ста'ру *вел'ушк*у, укра'ле ми *вел'ушк*у, *џџтраил'*, наџи поџџви ги нџсиф *џџтраил'е*, јена *медеџинска* сџстра, *медеџинску* шкџлу, *медеџинску* сџстру, и нинема

⁸⁹ Ђихова „постојаност“ инспирисана је приликама у турском језику. В. Шкаљић Турцизми, 392–393 (тур. *karak*, *karaklija* < тур. *karakli*, 162 (тур. *canak*).

медецинска сестрама, седам лешурџије, поред: седам лешурџије, месиш лешурџије, Малесор, лов ловија Малесоре (нар. песма), паре ели живот, жѣну ели дѣте да узнеш, Ел болујеш ели ашикујеш (нар. песма), Да л' си расла бора гл'едаучи | Ел' нашега брата чекаучи (нар. песма), Машич'ѣту му је мѣсто при г'рнци ели при штб?

Према турском *kenif* и *kenef* увек је: ч'енеф, иструја ги и ч'енеф. Ради прилика у неким другим сродним и даљим говорима наводим да се у Призрену, судећи бар према мојој и Чемериџијевој грађи, говори једино: *фамилија*, *фамилију*, *којрива*, кој ти сѣге, море, једе *којриву?*, г'рчка *којрива*, сѣдло *шимширѣво* (у нар. песми), циганска *кол'иба*, у *кол'ибу*, у *корийшо*, ново *корийшенце*, *лисцица*, потекнала гу *слезина*, *ше'џер*, да гу пробаш и нашу *ше'џерачу* (врста шљиве), *мирише* (в. и т. 398), *кукуриче*. Док је у књижевном језику обичније *минђуша* него *менђуша*, у говору призренских Срба је једино: *менџуша*, изгубила си јѣну *менџушу*, да ги нац'неш и теј нове *менџуше* (уп. Шкаљић, Турцизми 457: тур. *tengüş* < перс. *tengüş*).

88. е м. а

комѣнда (заповедништво), нѣсмо бил'е под нину *комѣнду*, *комѣндар*, поред: *командар*, до *комѣданџа*, украл'е му и нашему *комѣданџу* паре. Према *çeremit* у ПТГ и грчком *cheramis*, *cheramisidos* у говору Срба Призренаца чује се: *черемида*, олуце на *черемиде*, поред: *черемиде* се обрадујѣф мушкому детѣту, *чарамиде* пѣка, Митрѣва *чарамиџиница*, Митрѣву *чарамиџиницу*. У прикупљеној грађи стоји: *зѣнаџи*, поша на *зѣнаџи*, поред: на *занаџи*, *занаџилија*, *џенерика*, на нашу *џенерику*, мѣже, мѣже *ракија* о[д] *џенерике* (тур. *can eriği*, букв. „шљива душе, шљива као душа“), *џемѣдан* као п'рслук доу'не, поред: *џемѣдан* (тур. *satadan*), *мисѣка* (мусака), да ни донѣсеш *мисѣку* за р'уч'ек, *еманаџи* (аманет), *газѣй* (мука, невоља, патња), н'икој сѣге не живи без никѣга *газѣја* (тур. *gazap*), йскоч'и ми *јештерѣица* на јѣзик, кој ги јѣште имаше туј *јештерѣицу?*, *Шѣд'рван* (центар Призрена), око *Шѣд'рвана* (тур. *şadırvan* < перс. *şadırwān*), поред: *Шад'рван*, око *Шад'рван*.

Према *башчалук* и *башчелук* „баштованлук“ у нашем језику (в. РСАНУ I, 361) призренски говор је, из разумљивих разлога, најнепосредније наслѣњен на прилике у турском: *башчѣл'ѣк* (тур. *başçelik* < *başçe-lik*), добар ни је и *башчѣл'ѣк*, *башчѣлук*, кој ти рекнаја да *башчѣл'ѣк* с'ити?, *башчѣи'ѣја*, *башчѣванџи'ѣја*, *башчѣи'ѣл'ѣк*, *башчѣванџи'ѣл'ѣк*, али и: *башч'ованџи'ѣја*, *башч'ованџи'ѣлак*.

Бележи сам једино: *ч'акшире*, у нове *ч'акшире*, *ракија*, *ракију*, *бајаги* бѣше нова, *бајаги* да ми уч'ини ништо добро, *јаребица*, *јаребицу*, поред: *јарабица*.

Према *овде* и *онде* долази и: тој нѣје за *овдѣшње* дѣцу, *овдѣшњи* нѣрот, *овдѣшњо* ж'ито, теј нѣсу *овдѣшњи*, Такви су ти, сине, *овдѣшн'и* л'уди, *ондѣшња* жѣна, *ондѣшн'о* вино не ч'ини.

89. е м. о

Показне речце *ево*, *ѣшо*, *ѣно* и овде обично долазе са -е: *ѣве* што нѣсимо, *ѣве* сѣг видиш, *ѣве* ти и тебе јѣно, *ѣве* овол'ицно сѣл ймам, *ѣше* гу тујке бл'изо наша ц'рква, *ѣше* и њу узѣ Бѣк, Куку мѣне, *ѣше* ги јѣпет, *ѣне* ти мѣти долази, поред: *ѣшо*, нѣ ми је жѣњет, *ѣно* ги тѣмо.

Према *две, две године* стоји и: *двегодишњо девбјч'е, двегодишњо јуне, двегодишн'о вино, двегодишањ јунац*, да закол'е *двегодишњога јунца, двегодишња ракија*, Има *двегодишњу ракију* ка грџм, Имаја ми стрџц јено кобч'е *двегодишњаг'е*. О прозирности порекла наведених облика сведочи и лик *шригодишњо* (т. 91), такође добијен морфолошким путем, наслањањем на *шри*.

Паралелно се слуша: *јушрешња* киша, *јушрешњо* слунце, *јушрошња* ми кафа беше послатка, *јушрошњо* пијџне. Уместо *сушра* по правилу је *јушре*: *Јушре* је недеља, да ми доц'неш и *јушре*, јутре је *бњак* — *вика* маћи.

Под македонским утицајем у призренском говору се одомаћио лик *добре*: *Добре* ми доша, *куме, Добре* ми дошла, *добре* ни дошл'е.

3. вокал и

90. и м. е

ч'етири *комбинизона*, купувал'е и теј нџве *комбинизоне*, на један *аиридрџм*, Отворија гу се *аишџиш*, поред: Да л'и мџгу мџло ракију ради *аишџиш*?, *л'ивор* да узне, поред: *леворвер*, договорил'е се за *иншириз*, *циментџо* измџшај, тв'рт је бија *циментџо*, *циментџ* (свакако према *сментџо* у ПТГ), две *мијане* су бил'е, *кицџла*, *кицџла*, *кицџлу*, *шел'играф*, *шел'играфана* (телефонска станица), *шел'играфч'ија* му бија сџн, Девџтога је свети *Паншел'имон*, П'рво је Свџто Врач'е, па џнда доц'не *Паншел'имон*, *најџл'иџџн* (врста дуката), поред: Нџву купија за јџн *најџл'џн*, дошл'е *ил'ивани* (тур. *pehlivan* „артиста, акробата“), *фџфирџнке*, поред: *феферџнке* (мале, џуте паприке), *дибџја*, *џодибџја*, *најдибџја* (в. и т. 151), поред: *дебџја* бешџе. Варош *Дебар* у призренском говору, свакако према албанском *Dibër*, гласи *Дџбра*, узџл'е и *Дџбру*; отуда и: *Дџбранин*, *Дџбрани*.

91. и м. а

ч'џк од Русије, доша ч'џк од Амбџрике, ч'џк тџмо до Приштџине, ч'џк до Лубџџде, *шел'играфана*, на *шел'играфану*, *шел'играфч'ија*, *л'џмбик*, не мџже без *л'џмбџка*, џни правил'е *л'џмбџце* (тал. *lambicco* „казан за печење ракије“).

Лик *шригодишњо* (*шригодишњо* вино) настао је, разуме се, према *шри*. Уп. и: вино *шрогодишњџ*.

Различити творбени модели стоје иза паралелизма *голцаџиш*, *голцаџишџо*, *голцаџаша* и *гџлциџиш*, *гџлциџишџо*, *гџлциџиша* (в. и т. 154).

Према *узнемирџн* итд. у књџжевном језику и другим говорима у Призрену је, према мојџј бележници: *изнемирџена* сам, и џн се *изнемирџја*.

4. вокал о

92. о м. у

бл'џзо смо, *бл'џзо* главе, одов'т је *џџбл'џзо*, овџмо је *најџбл'џзо*, *бџздџван*, без *бџздџвана*, носџл'е и *бџздџване*, *бџздџванка*, *крџшка бџздџванка* (крџшка чији плодови личе на *буздџван*), *Јџнус* (м. име; тур. *Yunus* < ар. *Yunus*), *Јџнуза* алвац'џју, *јџросал'џмски бџсил'џк*, *јџросал'џмска сџба* (простџрија у којџј се држи јџрусалимска икона), *рџм* не пиџеф *рџм*, *Сџџџмбџл*, поред: у *Сџџџмбџл* (као што је и у ПТГ; иначе је изворни турски лик *Istanbul*; Шкаљџиш, Турцизми

572; Суреја ПТГ, 179), *мо́стира*, туј *мо́стиру* немаше никој, не́смо гу имал'е туј *мо́стиру*, *л'имон* (дакле: из турског преузет *limon*, „преправљени“ перс. лик *limin*; Шкаљић, Турцизми 435), два-три *л'имона*, не га ме́ч'аф *л'имоншо́з*, у *л'имоншо́с* не дѣрај, *л'имона́ша*, да попијемо по јѣну *л'имона́шу*, дај му јѣну *л'имона́шу*, поред: *л'имун*, *койина*, *койину*, поред: *куйине*, *Окрајинке* бил'е две, јѣну *Окрајинку*, купува́'е и *соу́це*, *горабије* пра́иф.

Према књижевном *умије*, *угоји*, *ушкоји*, *угрожен*, *кундура* у Призрену је: да *омије* главу, *омила* сам се и ја, *омила* ноге, немој да се *омиваш*, што се не *омиваш*, с'ине?, ч'е се *огбли*, *огоија* се и он, ч'ѣрка гу се *огођила*, они су *огрожѣни*, Х'рвати мисл'ив да су они *огрожѣни*, неч'е га *очко́йим*, Бра́т му ко́јне *очко́йија*, све ч'е ги *очко́йиф*, *очко́йен* ка којн, *ошко́йен* му бе́ше ко́в, поред: *учко́йен*, И ва́ш ч'е *учко́йимо*, уби́ла ме *конду́ра*, но́ве *конду́ре*, *конду́ре* су сѣге *ципел'е*, на обѣдве *конду́ре*, *конду́рѣ'ија*, *конду́рѣ'илак*, *конду́рѣ'иница*. Призренска *конду́ра* је ближа грчком *kodoronos* (одатле: тур. *kundura*; Шкаљић, 425).

93. о м. а

ѡбијати (тур. *tabiat* „луд, нарав, природа“), но́ве *ѡнишо́лоне*, поред: *ѡниша́лоне*, *дол'еко* (према *дол'е*), поред: *дал'еко*, *одо́нде* (према *онде*), *одовде*, *ошо́вде* (према *овде*) до́нде, два са́ата *одовде*; тако и: *одо́ш'ле*, побѣгла *одо́ш'ле*, ди́зај се *одо́ш'ле*, *одо́к'ле* доп'оше, *ѡлч'аник* (палац), *концуларѣја*, *младонавѣстиу*, али је чешиће: *младанавѣшта*, *младанавѣстиу* (в. и т. 166), *солфа́иша*, *солфа́ишу*. У призренском говору напоредо долазе *ластѡви́ца* и *ластѡави́ца*.

Примери типа *седом*, *осом*, *кошол*, *собори*, *собереш*, *сои'ел'е* дати су у т. 52.

Судећи по мојој грађи, увек је: *ч'ара́иша*, у *ч'ара́ишу*, на *ч'ара́ише*, *ч'ара́иш'е*, *ч'ара́иш'ѣши*, *ч'ара́иш'ѣчи*, *манасѡи́р*.

94. о м. е

јодва, *јодва́* (в. т. 85), *мишрал'ози*. Збирни бројеви и бројне именице увек су на -оро-: *ѡѡбро*, *осмори́ца*, *десетѡори́цама* (в. и т. 330).

Пољуљаност осећаја за употребу *е* иза палаталних сугласника најизразитије се одражава у области придева: Нјд. средњег рода и наст. -ога м. -ега. Изван ових категорија нема много потврда нарушавања односа *о* : *е*. Примери: а *ѡѡ'о* мѣсто, у *ѡѡ'о* мѣсто, у *ѡѡ'о* дру́сто, *ѡѡ'о* не гл'едај, *ч'ѡ'о* бе́ше тој дѣте?, *ч'ѡ'о* је дѣте?, *сѡарѣјо* девојч'е, *сѡарѣјо* дѣте, *млац'ѣјо* дѣте, *млац'ѣјо* девојч'е итд. (в. т. 279), али је увек: *мо'е*, *ѡво'е* (т. 306), *дѡв'о* свињч'е, да ми́кне *изг'орњо* јастѣч'е, по́рез пла́ча *годи́шн'о*, *вујгоди́шн'о* ви́но, *вујгоди́шн'о* жи́то, жи́то *вујгоди́шн'о*, *голуби́но* гука́јне, *голуби́но* ја́јце, *оздо́лњо* сирѣјне, *двегоди́шн'о* ју́не, *домьши́но* ви́но, *јушро́шн'о* мл'еко, *јучерьши́но*, *дњьши́но* вре́ме, *кѡдьши́но* ти је мл'еко?, *кѡдьши́но* ви је вој ви́но?, *жѡишн'о*, бра́шн'о, *коломбо́шн'о* бра́шн'о, *деишн'о* ч'ара́пч'е, *л'ѣшн'о* добо, *л'ѣшн'о* вре́ме, *овдѣшн'о* жи́то, *ондѣшн'о* ви́но, у *ѡсл'ѣдњо* вре́ме, *ѡсл'ѣшн'о* што бе́ше, у *зимњо* добо, у *зимн'о* вре́ме, у *наѡрѣшн'о* вре́ме, *ѡнаѡрѣшн'о* (раније), у *ѡнаѡрѣшн'о* не бе́ше ску́па ка сѣге, *оборњо* (дворишно) д'ѣрво, *горњо* јастѣч'е, *горњосѣлски*, од *Горњо* Сѣло (примере типа *Горно* Сѣло, од *Горно* Сѣло, *годи́шно* и сл. в. у т. 145), *озг'орњо* јастѣч'е, у *сѡгьши́но* вре́ме, *сѡгьши́но* добо, на *ѡсл'ѣдн'о* вре́ме, *сѡрѣчн'о* би́ло, поред: у *за́дње* вре́ме, од *за́дње* врати́ло, у *за́дње* врати́ло, ѡмаш и *ѡрѣдње* и *за́дње* врати́ло; *ѡѡ'ило* ти не ч'ѡни,

шреч'о дете, мно́го *вруч'о*, не је́ди *вруч'о*, мл'еко *вруч'о*, *офч'о* мл'еко, *йоч'о* да пл'етем, *лошо* пробди сас ни, поред: *лоше* сам про́ша (увек: *ва́ше* дете, *на́ше* *куч'е* и сл.), *све́же* ме́со (синтагма вероватно унета из књижевног језика);

шўц'ога ч'овека, *шўц'ога* коња, до *бож'ога* гроба, *млац'ејога* сина, *млац'ејо* му сину, купила *сшар'ејо* му сину, Даће смо својему, *шўц'о* му не, во́му *млац'ејо* му детету, до *гўжњога* девера, *домњшњога* ајдука, *дњњшњога* ми дбна, по *зймњога* светога *Никол'е*, *гўжњо* му деверу, итд. (в. и примере у т. 315, 316 и 317), али је увек: *нашега*, *ва́шега*, *нашему*, *ва́шему*, *мо́јега*, *шво́јега*, *сво́јега*, *мо́јему*, *шво́јему*, *сво́јему* (в. т. 315, 316 и 317);

Благојоф син, *Благојове* деца, *Благојовица*, али: *Благојевич'*, *Васи́лов* беше, *Васи́лова* ч'ерка, *Васи́лове* брач'а, *Мори* *Васи́ловице*, *дома* л'и си?, *кошл'ову* сестру, *уч'ишл'оф* син да дои'не, *Пасул'овица* (жена човека чији је надимак *Пасуљ*), *Угарович'* (презиме у Призрену), поред: *Угаревич'*, *Лазарович'*, *Лазарович'а*, *завич'ич'ове* деца, *Николач'ову* *куч'у*, *Николач'овица*, *ковач'оф*, поред: *ковач'ев*, *дервиш'ову* рабóту, *Милош'ове* којш'ије, *Милош'ову* стареју ч'ерку, да ч'ува и *брашанц'ове* децу, да узне и *брашанц'ов* деја.

5. вокал у

95. у м. о

докшур, видеја гу саз *докшўра*, *докшўрска* визита, *докшўрску* визиту, избере гу *наша* *кумиања*, *кумиајну*, у туј *вашу* *кумиајну*, *шўмур* имаја, *мати* ги *има* *шўмур*, *кој* ти знаја за *шўмур?*, *бумба* падиала, да *баци* *бумбе*, *сўј* *сўмиур*, да *узеш* *сумиур*, *армуника*, да му *купиш* *нову* *армунику*, *армуникаш*, *удаде* се за *армуникаша*, поред: *армоника*, *армоникаш*, *куференцију*, *чўкулада*, *целу* *чўкуладу*, *кој* ги у *напрешњо* купуваше *чўкулада?*, *сшўйало* је табан, *рибуловац*, *двујица* брач'а су *бил'е*, да ги *тепаш* и *ни* *двујицу*, *двујцу*, У *прикупљеној* грађи стоји: *видим* *куфере*, *Свѣ* *дигнал'е*, *немав* га *куфер*, али: *кофераш*. Примери алтернације вокала у глаголским основама *-ова/-ува-* (*куйувал'е* и сл.) дају се у т. 376.

96. у м. е

куцуларија, *куцуларију* *нову* *има*, *мецудија* је *дукат*, али је чешће: *мецедију* *ми* *давáu*, *имасмо* и *две-три* *мецедије*.

97. Према књижевном *шањур* и *шањир* у Призрену је: *шанур*, на *шанур* се стави, *свѣ* *старе* *шањуре* *има*, *Има* *пл'еч'и* ка *шануре*. Увек је, изгледа, *сурўшка*, *сурўшку*, *бул'ина* (из књиж. језика или неког говора? Аутохтони призренски пандан је — *ўш*).

98. Изнети подаци показују да је супституција вокала у призренском говору, супституција узета у најширем смислу речи, као појава нешто чешћа него у већини досад испитаних крајева П-Т дијалекатске зоне. Разлози међусобне замене вокала у већини случајева су сасвим прозирни и они су, пре свега:

1. фонетске природе:

а) асимилација у примерима типа *мијана*, *јарабица*, *йарасшас*, *баранија*, *армуника* и сл.;

б) дисимилација у примерима типа *велушка*, *медецинска* и сл.;

в) ширење артикулације неакцентованог вокала у примерима типа *мајшика*.

2. морфолошке природе:

а) вокалске алтернације у деклинационим и конјугационим парадигмама;

б) аналошко преношење неизмењених основа и облика у новосаграђене сложенице (*двегодишњо, тригодишњо, овдешњо, ондешњо, одовде, долеко* и сл.);

3. резултат прилагођавања туђица и најновијих речи (у првом реду сложеница) из књижевног језика домаћем, аутохтоном дијалекатском изговору. Речи несловенског порекла, уосталом, и чине највећи део фонда примера са уоченом супституцијом вокала.

В.

КОНСОНАНТИЗАМ

99. Фонолошки систем консонаната призренског говора представићемо следећим таблицама:

<i>Сонанти</i>	<i>Ојштруенџи (шумни сугласници)</i>
в м	п б ф
љ р н	т д
ј л' њ	ц с с з
	ч' ц' ш ж
	к г

100. Консонантски систем Срба Призренаца развијао се под снажним утицајем несловенских језика, у првом реду турског и албанског. У непрекинутом вишевековном контакту и суживоту са другим народима и њиховим језицима формиран је систем који се битно разликује од главнине штокавских говора и дијалеката. У језичкој интерференцији мора се тражити објашњење следећих карактеристика говора призренских Срба:

- а) ненарушен статус фонеме /ф/ (т. 118–119);
- б) изједначавање /љ/ у свим позицијама и /л/ испред вокала предњег реда у корист /л'/ и отврдњавање /л/ испред вокала задњег реда и на крају слога (т. 138–142);
- в) нарушавање односа између сонаната /н/ и /њ/ (т. 143–150);
- г) свођење африката /ч/ и /ћ/ на /ч'/ односно /ц/ и /ћ'/ на /ц'/ (т. 132–136);
- д) обезвучавање финалних сугласника (т. 210–213).

Фреквенција африкате /с/ није висока, али се ипак, бар у неким случајевима, мора говорити о њеној фонолошкој индивидуалности (т. 130–131).

СОНАНТ Ј

101. Испитивање призренског говора, када је реч о овом сонанту, пратили су колебања и недоумице досадашњих истраживача овога и других дијалекатских подручја. И у овом случају сви закључци се темеље на основу слушног утиска аутора, на поступку који није лишен извесне субјективности па и навика појединца. Но, и поред свих ограда те врсте може се рећи да су искристалисане неке неспорне чињенице о природи и изговору овог гласа. Ни у Призрену, као ни у већини наших дијалеката, немамо право ј него практично џ које се изговара јаче

или слабије, све у зависности од многобројних фактора, од којих ћемо поменути гласовно окружење (унутар речи сонант *j* се јасније чује између вокала задњег него између вокала предњег реда), положај у речи (понајбоље се чује у иницијалној позицији испред и у финалној иза вокала задњег реда: *јабука* : *шај*), акценат, темпо говора, а при свему томе не треба запостављати ни артикулационе карактеристике информатора. Добрим делом и из техничких разлога сонант *j* се у овој књизи означава грађијом *j*. Тамо где је аутор перципирао „нормалан“ изговор јота се графички не разликује од осталих слова, док се редукована варијанта означава петитским типом исте графеме у експоненту.

J на њочешку речи

102. Речено је да се најбоље држи испред вокала задњег реда:

а) *јабанџика*, теј бџл'е су *јабанџике*, *јабџка* дивл'ач'ка, *јабџку*, *јажње*, *јажњило*, *јажне*, *јажњичи*, *јагодице* (на лицу), *јажула*, *јадник*, *јадничешу*, *јазбџоџ*, *јазбаџова* коџа, коџа од *јазбџа*, *јајце*, *јајца* (пл.), *јакија* (мелем за лечење „убоја“), свети *Јаничија*, дуовнику *Јаничије*, *јанија* (паприкаш), *јанију*, јен *јанчесеџија* (цепарош), да *јане* нешто, *Јанеџи*, *Јанеџка*, *јаребица*, *јарабица*, *јарџован*, *јарешина*, *јаричи*, *јаричама*, *јасмин*, *јасиџреј*, *јашаган*, *јашак*, *Јача* (хип. од Јаћим), *Јаудија* (Јеврејин), *Јаудије* (пл.), *Јаудика*, *Јаудиче*, *јаџија* (5. вечерња мусл. молитва) и сл.;

Ретке су потврде губљења *j*-: *арџован*;

б) *јодва* се држи на ноге, *јодва*-се дџа, *Јонус* алваџија тџке беше, *јорган*, три *јорџана*, *јорџанче*, *јорганчи*, *јорџован*, *јорџамим се*, *Јоца* (хип. од *Јован*) и сл. Примери са секундарним *j* (*јојеш*) дају се у т. 107;

в) *јужник*, *јужника*, вок. *јужнику* (немирко, несташко, мангуп), *јужлук* (сребро), *јужлук* (велики ормар, плакар у зиду), отворила *јужлук* да извади дџишеце, *јумбасма*. Потврде са секундарним *j* (*јучер*, *јуџрос* итд.) дајемо у т. 107.

г) Иницијално *j* је, судећи по грађи којом располажемо, постојано и испред вокала *e*:

Јевра (хип. од Јевросима), *Јегда* (ж. име), *Јегдин*, *језула*, јен *корењ*, *једанас*, *једва*-га таванисаше, прџадо *једнеџи* анђе, *јеџ*, *јеџа*, *језгра*, *јекџика* (болест „сушица“), *Јела*, *јелек*, пл. *јелеце*, *јелече*. *јелен*, *јеленка* (кошута), *јеленче*, *јеленчешу*, *јемац*, *јемца*, *јендија* (болест „рак“), *јендију* имаја, *јенџа* (јетрва), *јенџар* (прилог „једном“), сџл *јенџар* сџм га видџла, *јеросалимска* сџба, *јеросалимски* босџл'ек, *јес*, бија је и он, *јешим*, *јешима* (мушко чељаде без оца и мајке), *јешџрва*, *јечмен* л'џба, *јечменка* (врста крушке), *јешлиџ* (слаткохран, који радо и добро једе), *јешлиџа* гу и сџстра, *Јешџерица* му искочџила на језик. Примери са секундарним *j* у овој позицији дати су у т. 107.

У прикупљеној грађи нема потврда иницијалног сонанта *j* испред вокала *и*.

J унуџар речи

103. У медијалној позицији *j* се добро, можда понајбоље, чува у непосредном суседству неког другог сугласника:

а) испред сугласника: *вајјуџи, кајмак, сајбија* (власник), *сајбиски, својбина* (родбина, „својта“), сџ је *најџешко, зајма, ајван, ајвана, ајдуци, гајдашов, фајду, дова'ајше, посл'е се сва'ајше, вејзи, шејзи, онејзи* (в. т. 319), *њојзи, н'ојзи, нојзи* (в. т. 299), *лојзе, гр'ојзе* (в. т. 205), *јенога мајс'шора, вақво сојсуз дете, зајца, два зајца, бујрун* на јену ракију, *бујрун* кн'оч'и на веч'еру, *сајне* му купија, дај ми теј *сајне, сајнице* узеја да се пуза, *бајрак, бајракт'ар* (в. т. 208), *Драгојла* (ж. име), *новајл'ија, војнич'ке* колач'е, *лајно* (говеђа балега), *зајно, њојно* (т. 306), *сајнице* се пра'ив о[д] дърво, *ајлак* (нерадник, беспосличар), *Тй, бре ајлаку, докл'е* мисл'иш тако?, *вујгодиш'но* гр'ојзе, *вујгодиш'но* вино (в. т. 94), *белојка* (врста конопље), *дајка, тво'ему дајке, шр'ојка, гугуч'е мајкино, двојка, ц'рнојка* (врста конопље), от јене *којшике, девојч'е* м'ладо, лоша гу је тај *девојч'еш'ина* стареја, *зајч'е, зајч'ичи, ујч'евич* (ујаков син), *ујч'евич'ња* и сл.

И у призренском говору уклоњена је секвенца *-ијск-*: *арамиски, секнаше, ф'ала* Б'огу, *арамиске* зулуме, имаја *арабац'иске* кола, *бојац'иска* раб'ота, *бојац'иско, бојац'иске* казане (Нпл.), *бојац'иско* бојадисува'ње, *бунарц'иски* занат, *даиска* куч'а, *даиске* зулуме, а он *даиски* и погина, *кујумц'иски* занат, *кујумц'иски, казанц'иски* занат, *шуршиска* л'утика (паприка), *крушка шуршиска*.

б) иза сугласника: *ијаш* (тањир), *забадјава, иншјази* (средство за чишћење), *сјагња, сјајан, тај ињсјадија*, м'лого се осил'и тај турска *ињсјадија, л'исје*. И тај вода пуна је *русје* (Нпл. од рус „трун“), *русјаџ, русјаво* (труњав, -о), нијенога *Рисјанина, козје* длаке, немој да *зја'еш, зја'ем, и'врсја, б'ожја* сила, *б'ожја* вол'а, *и'р'екјуч'ер, и'р'екјуш'ре* (прекосутра), *и'ерје, и'ерјо* (перо за писање), *вражја* раб'ота (чешће је *врашки, врашка*), село *Б'орје, ширјач'ија, мишјакиња* (врста грожђа, ситно је и веома слатко), *мишјо* грицкајне. У Чупаревићевој грађи стоје облици: *и'ачји, вучји, ма'чји, лисичји, шичји, шичје* м'леко, *човечји* поред *човечки*. У моме материјалу *ч'овечки* се осећа као аутохтона говорна црта, док ће *ч'овечји* ипак бити резултат најновијег утицаја књижевног језика. Увек је: *о'р'чо* м'леко, *о'фч'и* сира, у *наруч'е*.

в) у интервокалном положају сонант *ј* најбоље се држи између двају вокала задњег реда. Добро се у ствари држи *исјред* таквих вокала, док му је артикулација испред *е* и *и* обично ослабљена. Немам потврда за групу *-ији-*:

-аја-: *ајаш* (врста трема), нине *ајаше* гол'еме су, здрава *аваја* (ваздух), на здраву *авају*, киша *бајази* беше оросила, *мајасил'* на образ, *оч'аја, неч'аја, имаја, шейаја* итд. (в. т. 151), тој ти је *уздаја?* (нада, уздање);

-ају-: у *одају*. Евидентном дефициту потврда *-ају-* радикално су допринеле прилике у Белићевој VI глаголској врсти (3. л. мн. презента *шейав // шейаф*, прилог времена садашњег *грејкач'и, грицкач'и, гледосач'и* и сл.; в. т. 338 и 355). Свакако морфолошким путем настали су облици прилога времена садашњег типа *којауч'и* бунар, *иоира'ауч'и* олуце ногу искршија и сл. (в. т. 355);

-аје-: никад *ајер* не видеја, његоф *ајерл'ија*, тај стареј по ги је *ајеш'лиф*, али и: *ш'каје*, да *из'ш'каје*, ч'овек *ш'раје*;

-аји-: два *За'ич'а, За'ич'ева* ч'ерка, али и: *издаица*;

-еја-: веја́чи упала му њему осил'ка у око, веја́вица, Де ч'еш по теј веја́вице, огреја́ло слунце, ракија угреја́ва, сестра сџареја́ две године сџареја́, сејач', сеја́но, не смеја́ше да доц'е, беше млого заслабеја́;

-ејо-: млац'ејо девојч'е, млац'ејо унуч'е, во́му млац'ејо́му детету́, от сџарејога́ брата́, сџарејо́ девојч'е, тој сџарејо́ дете итд. (в. т. 279), али и: тој дете сџарејо́, и млац'ејо́ и сџарејо́ дошл'е;

-еје-: месеч'ина греје, угрејем, ч'е ги угрејемо, иодгрејемо, згреје се, али и: угреје се, па се угреје, да насејем, она ми се смеје;

-еји-: сџареји́ сџн. Ни овај једини пример није веран репрезентант призренских прилика, јер је аутохтони дијалекатски лик сџареј (в. т. 279);

-еју-: угрејува́ле ги, угрејум се, сџареју, млац'еју сестру;

-оја-: бојац'ил'к, бојац'иница, бојац'иске казана, ојагњила се, иојас, иојале и старе жене, моја, швоја сестра; њојан муш (т. 145-148, 306);

-ојо-: Благојојоф отац, Благојојовица;

-оју-: моју сестру, за ч'ерку моју, сас швоју матер, она је у своју куч'у;

-оје-: двојење, змија је главоједница, док не доједеш, моје, швоје итд. (в. и т. 306); мојејзи унуче, својејзи сестре не дава, поред потврда са ослабљеном артикулацијом: мојему детету, и швојејзи муче ч'е бидне крај, по својејзи жел'е, сџарејејзи јет'рве. Дисимилацијом (избегавања двају истих гласова у непосредној близини) се -ј- губи у примерима типа: мојејзи невесте да купиш нешто, по мојејзи куч'е, по својејзи жел'е, А својејзи б'лизнакиње све дава, поклонила својејзи сестре, Ко́му си даја, којејзи жене?. Приметно шаренило карактерише облик присвојне заменице њојен: њојен сџн, њојен сџн, њојен, затим: њојан муш, нојен итд. (в. т. 145-148, 306);

-оји-: за Госиојиндџн, озноји се, скројила, поред: нагоија се, огоија се, огнојила ми се рука, да се не огноји, де си се тако озноија, сам ч'е окројиш лојзе, освоија, одвоија и сл. Свакако је секундарно -ј- (< -л) у примерима типа освоија одлучујуће допринело преласку секвенце -оји- у вокалску групу -ои-;

-оје-: да се образумем, уведумемо, поред: живујемо, донесује, ч'умем, скајује, тешко се живује, глеј'осује;

-оју-: кујумц'ија, кујунц'ија, кујумц'ика, кујунц'ика;

-ија-: ракија, аранија, бојац'ија, бунарц'ија, голодија, иијавица, иијан, иијана, иијаница, иријател'ица, сајбија (бог), ч'ирија, шаркија (врста тамбурице) итд. Примере са -ија < -ил в. у т. 151;

-ије-: седам л'ишурц'ије, седам л'ешурц'ије, врата при мишројол'ије, ч'е пијем, али и: иијеш и ти тој, иијије во́ду, да сиијем, ми ч'е те убијемо;

-ијо-: ч'ијо беше тој дете?, нич'ијо лојзе;

-ију-: ракију, шестиију, живеја пот ч'ирију, марифетил'ију ч'овека имаше.

104. У грађи коју сам ја прикупио нема потврда секвенце -ији-. У свим забележеним случајевима ј је по правилу ишчезло, а новодобијена вокалска секвенца контрахована или пак очувана: ч'и је он сџн?, нич'и, димиче (дем. од димије), ефендино, Виченџино, Виченџиному детету, сестра уч'ител'-Или́на,

Џорџина, Џорџино, поред: *Димитријин дѣн, Мииница, мори снао Миинице, ефендиин зѣт*. Мора се имати разумевање за Чемерикићево колебање у оваквим ситуацијама. Он је, наиме, иза ликова типа *ефендиин* у загради дописивао „или: *иџин*“.

Ј на крају речи

105. Не чува се једино из вокала *и*. Потврде: *погл'едај, дај* мјжде, *доша* ти брѣт, *дај* ми нѣш, не *дизај* сѣм, *искај* от матере, *заш'езај* стреди́ну, не *сш'езај*, не *скиџај, ш'еџај, сѣџај*, Боже *сачувај, иреч'екај* ме тѣмо, и *вај* сѣн, *вај* дѣм, *вај* кијамет, *вај* жѣгра, *џај* нѣч', *џај* ракија, *џај* снаа нѣ ти је л'уцка итд. (за облике *вај, џај* в. и т. 308), *ишилерѣј*, тој нѣје *рај*, *цеја сарај, ирекај* (покрај) рѣке, *ирекај* лѣже, *ирекај* сѣо и сирво гѣри (нар. посл.);

гл'ѣј како сѣч'еш, *гл'ѣј* га какав је, *гл'ѣј* како грѣбе зѣмњу (в. и т. 392), *огреј* ги, Боже, *жн'ѣј* ако смѣјеш, *сѣј*, бѣло, брѣшњо (нар. посл.), *насеј* јѣно два-три сѣта, *иосеј* у бѣшч'у, *млаџеј* сѣн, *сш'ареј* брѣт, тај *сш'ареј* и *млаџеј* (в. и т. 279), да *узнеш веј* смѣкве, *веј* рѣзге дѣбро си нѣша, избарабѣри *овеј* дѣве стрѣне, да изѣде *онѣј* две-три јабуке, *џеј* тѣнке јѣжа, до *џеј* ч'ѣшме (нар. песма), по *џеј* вејавице нѣ се ѣди, сѣнко, о(д) *џеј* пѣсме итд. (в. т. 308 и 318);

број, на *брѣј, лој, рој, Радивој, Мил'ивој, шебој, мој, џвој, свој, вој* којшѣч'е, *џој* старѣјо девојч'е (в. т. 306), *кој* врак ти је?, *кој* га урѣч'ија (в. т. 302), *ѣкрој* тој лѣже, снао, *иџи надој* дѣте, *Нѣмој, рѣч'е, нѣмој* да му гл'ѣдѣш кѣсур. Изгледа да само изузетно може да се чује: *нѣмо* више тѣко;

вуј гѣдину ч'еница рѣдила дѣбро, И *орѣсе* рѣдил'е *вуј* гѣдину, ни *овуј* не пѣмтим; неч'ѣше *овуј*, неч'ѣше *онуј*; *вуј* гѣдину узѣсмо л'ѣпе паре, сѣс *вуј* рѣку, сѣс *џуј* дамлосѣну нѣгу, сѣс *џуј* негѣву сѣстру итд. (в. т. 308); тѣкав му је *џј* (ћуд, нарав), *џуј* се трѣф'ија и брѣт ми, *џуј* не бѣше бѣш нѣкој, А штѣ *џуј* тражѣше ѣна?;

ѣдѣ да ти вѣдим рѣку, *ѣдѣ* да вѣдим рѣну, дѣбро га *зѣви, нѣли, ѣби* пѣѣ. У Чемерикићевој грађи стоји и синтагма: *јѣдѣн* и *нѣкиј* више.

Секундарно Ј

106. Није ретко ни у призренском говору. Најчѣшће се среће у медијалној позицији, гдѣ разбија зѣв добијен губљењем неког другог сугласника (пре свега *х* и *в*, а на то се свѣди и настанак бројева *двајес* итд.), односно зѣв добијен у страним речима. Међу типичне особине призренско-јужноморавског поддијалекта спада такво разбијање зѣва добијеног вокализацијом *-л* у мушком роду јѣднине радног придева (фонетским путем од *-ил* > *-иа* > *-ица* > *-ија*, после чега је *-ја* уопштено и код инфинитивних основа на *а, у, о, е*), код неких придева и именица. Примери:

мује, бује, сѣје дѣрѣва итд. (т. 125);

забрајен, забрајѣна, да *забрајим, сѣкријен, ирајѣна*, тѣрту *ирајѣф*, поред брѣта сам *остѣија* и сл. (т. 114);

једанајес, једанајестии, једанајестиина, дванајес, дванајестии, дванајестииарче [б^брдо у *дванајес*], *дванајестииу* товара, за јено два-*иринајес* динара, два-*иринајез* душе, *иринајестиио* дете гу умрело, *иетинајес, иетинајестии* пут, *иетинајестиина*, има *шеснајез* године, *шеснајестии, деветинајес, узела деветинајестииу* годину, *двајес, двајес и-јен, двајес и-два, двајес јена, двајес и-три, двајес п^брви, двајес-сиуи, двајестии* на казан бија, *двајестиина* товара грбје, На састанак беу дошл'е сви *двајестиине* (20 лица), три *двајестиице*, јену *двајестиицу* (новчаница од двадесет динара), *двајестииорица*, да купи свема *двајестииорицама*, *иријез* године, *иријес* товара ченицу, *иријестиина, иејесей* врече колџмоч', по *ијејесей* ђфе имал'е, *ијејесейи* војник, *ијејесейина*, имаше пе-*шејесед* године, *шејесей* лакта платно, пре јено *шејесед* године;

авијони, авијоне л'етив, сас *авијон* је ишла војска, ајде у *камијон, радијоне* немал'е, пет стџтин *милијона*, појал'е у *дујет*, за кило *иарајес*, добар ти *иарајес* и вуј годину.

107. Није ретко ни протетичко *ј* у примерима бележеним и на другим странама. Но, и ту је овај сонант успостављан ради уклањања зева добијеног у сандхију, где су, као што је познато, својевремено настали и ликови типа *ја.ње. јуијро, јуче* и сл. Из грађе прикупљене у призренском говору за расветљавање ове проблематике наводимо следеће примере:

то је *јџет* освџта, *јџет* ч'е доу'ем, *јџет* и *јџет* ми ладно, џте га *јџет* ука, ук (буљина, сова), доу'е *јџе* С^брбија наша, *јџет*ка не вал'а, *јџе* (дурпија), И *Јевроја* гу верује, за цџлу *Јевроју*, купија јено *јџе*, в^бржи *јџе* да прџсне снаа вџш, С^сс ту'о *јџе* не се пушч'ај у бунар (нар. посл.), три *јџет*и, тџнке *јџе* имал'е, *јџе* турал'е и двокатно, брат му бија опџнч'ар и *јџар*, добра је гиланска *јџарија*, да купује *јџарију*.

108. Имајући у виду прилике у другим нашим говорима, наводим да се у Призрену говори: *еглендише, еглендисујем* (разговарам), *јџџа, лџије, иџедјаник, у иџедјаник, за иџедјаник, Ч'исти иџедјаник, сајне* (саоне), *сајнице*, дај ми тџ *сајнице*.

СОНАНТ В

109. У вези са сонантом *в* у призренском говору посебну пажњу свакако треба скренути на:

а) спорадичан билабијални изговор, и то углавном у одређеним граматичким категоријама;

б) потпуно губљење у одређеним позицијама;

в) уклањање зева насталог његовим испадањем помоћу сонанта *-ј-*;

г) његово аналошко васпостављање у неким случајевима.

110. Прелазни глас *у* ја сам углавном слушао у облицима 3. л. множине презента (т. 338), и — ређе — у облицима 3. л. множине имперфекта (т. 349). Претпоставка да у ликовима типа деца ги *шејау, неч'е* гу *фарбау*, они га *немау*, и тамо се деца *гурау*, старе што *говориу*, да *и^бражиу*, не *знау* не треба гледати

старину, континуирано чување прелазног гласа између у и в, лежи у великом броју потврда потпуне или делимичне десоноризације тога завршног гласа з. л. множине презента (т. 338). Висока фреквенција облика типа *живиф, њофа'чаф* гарантују да се секундарно -в оваквог порекла у призренском говору одомаћило као прави лабиодентални фрикатив. Појава у у облицима имперфекта несумњиво је новијег датума. Из досадашње литературе се, иначе, знало за постојање прелазног у у говору Призренаца⁹⁰. Сагласност резултата Павловићевих и мојих истраживања постоји у наведеном глаголском облику, док је према раније записаном *навива* и *навиуа* код мене ипак само — *навива* (в. ниже у т. 116).

111. Испадањем -в- практично доследно су уклоњене секвенце -*сѣв-*, -*шѣв-* и -*вл'* (< -*вљ-*) код итеративних глагола на -*вљати* (*забављати, ойрављати* и сл.):

аџѣсто, богѣсто је било, имало је *богѣсто, брѣсто* за *брѣсто, будалѣсто*, неговѣ *будалѣста* искоч'ише ми на в^р главе, негово *госѣсто, деѣнѣсто*, от својега *деѣнѣста*, искоч'и гу на-нос и тој *доброч'инѣсто* ваѣше, тој *другѣсто*, да ти бидне *друѣсто*, у ту'о *друѣсто*, Ми смо избрѣл'е от *јамѣсто, јунѣсто, кумѣсто* ч'е пропѣне, сѣге нѣма *кумѣсто, њунѣсто, њознѣсто* не спѣси свѣ, имѣл'е смо сас л'уди *њознѣсто*, одведоше не у *роѣсто*, живѣло се и у *роѣсто, убѣсто* било, и она остѣви *учѣнѣл'ѣсто, цѣрѣсто*, поред изузетно ретких примера са -*сѣв-*: *аџѣсѣво*;

њѣјно *девојѣнѣсто*;

забѣлам, да *забѣла*, Свек^рва ми *забѣла* дѣцу, *забѣлаја*, нѣ се *забрѣла*, Нѣ се *забрѣлаф* лѣсно ваѣше маскарлѣце, *забрѣлен, забрѣлено*, тѣмо и сѣге *набѣламо* д^рва, *исѣрѣлам*, да се *исѣрѣла, ойрѣлам*, и он ги *ойрѣла, ойрѣлај, недоѣрѣлен, недоѣрѣлену* рабѣту, *њойрѣлам, њойрѣлаја, ѣрисѣѣлам*, јѣ нѣ те *сѣрѣлам, сѣрѣла* се за у Очу, *сѣрѣлаш* се ка да си *младанѣвѣста, настѣлам*, рѣат гу не *осѣла, осѣламо* ги за у туршѣју, *њосѣлала*, и сл. Потврде са чувањем групе -*вл'*- нису честе и преузете су из књижевног језика: *набѣлаја*, Рѣдич' се *ѣрезѣвлѣл'е*, он *њойрѣвѣла* крѣв, *сѣѣвлѣла, сѣѣвлѣл'е*, штѣ се *сѣѣвлѣл'е*?, *осѣѣвлѣл'е, ѣресѣѣвлѣла*. Уверење да је реч о поновном воспостављању -в- базирано је на чињењеници да оваквих примера нѣма у Чемериѣевој збирци.

112. У прикупљеној грађи нашло се нешто потврда губљења -в- изван наведене граматичке категорије:

ѣрлѣв, јабуке ни вуј годину в^рло *ѣрлѣве, ѣрлѣва*, крушка, *ѣрлѣву* јабуку, свѣ ни крушке *ѣрлѣве*, остѣји теј *ѣрлѣве* крушке.

113. Нѣма потврда упрошћавања секвенце -*кв-* у облицима каквоћних и колѣчинских заменица. Увек је *њолѣкво, њѣкво* и сл. (т. 309). У Призрену се, исто тако, говори: *брѣсква, брѣскве*, да *ѣзнѣш* веј *смѣкве, свѣраке*, али: јѣна *грѣду* сирѣње, *грѣду* сирѣјне, још јѣну *грѣду* шѣч'ер, Напоредо стоје *бѣка* и *бѣкѣ*.

114. Интервокално -в- код глагола типа *ѣрави* по правилу се губи, након чега се новодобијени зѣв често уклања помоћу сонанта *ј* (ѣ):

⁹⁰ Павл. Срет. 100.

да гу забраим, забраија, она га забраи неџа, сѝраи́ла за снау, да найра́им ч'уфте за веч'еру, найра́имо, све ч'е ѝоира́иф, ѝоираи́ја крѝф, сѝраи́смо веч'еру, оираиш, ко́ла ва́л'а да се оира́иф, пепе́ја сѝаи́ла, да ости́аим, ости́аи́ја, ости́аише, ости́аим (одмакнем), ости́аи́ја, настѝаи́ја, сѝсти́аи́ја, да забра́ђим (заборавим), забра́ђен, забра́ђена, забра́ђила, озгѝрке ѝокри́ђена, ѝеокри́ђено, ѝра́ђиш веч'еру, да ѝра́ђим куч'у, да ѝра́ђи јело, пита се ѝра́ђи, тѝрту ѝра́ђиф, ѝоира́ђиш, у ц'еп га сѝа́ђи, да се остѝа́ђи куму, да остѝа́ђим, неч'у га остѝа́ђим, да га остѝа́ђиш, и ѝтац остѝа́ђи све, остѝа́ђен, настѝа́ђен, настѝа́ђена, сѝсти́а́ђен и сл. У призренском говору је по правилу *волови/волове*, али сам записао и реченицу: *воло́ђи* сам остѝаија. Примеђује се и спорадична редукција финалног *и* код одговарајућих глаголских облика када је акценат од краја даље од пенултима: *ѝсѝрај* се, дете, и седи л'уцки, *ѝоирај* (аор.) ѝн и наш мл'ѝн, *ѝирај*, мол'ѝм те, ѝн све тѝј, *ѝсти́ај* ме, не ме дирáше, више, *ѝсти́ај* она и тести́ју.

Уз доминантне облике типа *ѝра(j)им* могу се срести и остаци (ако се не ради о утицају књж. језика) ранијег стања: *забрави́ла*, *заборави́ла*, шѝшир ти је *накривен*, *ѝрави се* тѝрта, *ѝрави́ле*, *найравимо*, *найрави́ла*, да гу *найравим*, *наѝрави́ја* куч'у, *сѝави́ле*, све ч'е ги *остѝавиш*, да *остѝави*, да *остѝавимо*, та́ко је Бог *остѝави́ја*, *остѝави́ло*, да *ѝриси́ави*, и ѝн *ѝсти́ави* уч'итѝл'сто. Процент оваквих случајева знатно је нижи у Чемерикићевом него у мом материјалу.

Према (-)шiven, надуven у већини наших дијалеката овде је: све *ши́јено*, кошул'а му *раши́јена*, не ти је ка́пут *саши́јен*, *наду́јен*, *наду́јено*, *ши́јено*, кошул'а му *раши́јена*, не ти је ка́пут *саши́јен*, *наду́јен*, *наду́јено*. Новијег а ће датума бити: фати́рано *шивѝно*. Не треба искључити могућност да је (-)шiven(-) резултат угледања на примере типа *ѝоѝијен*, *ѝзбијен*.

Од преосталих примера са -в- у међувокалском положају наводим још *дѝвар*, уз *дѝвар*, *дѝбар* си *чѝвек*. У Призрену се каже: *каурма*, Стави ти на пѝпк гѝја и *дѝа*.

Секундарно В

115. Секундарно *в* није ретка појава у призренском говору. Највећи део његових потврда отпада на 3. л. мн. презента, где се код глагола Белићеве VI врсте развило фонетским, а одатле пренето и на остале основе (примери су дати у т. 338). Процес је захватио и 3. лице множине имперфекта (т. 349).

116. Аналошко *в* долази и у примерима:

набивам, *набива́ле* обрѝче на ка́цу, *набивај* на нѝш, *убива́ле* л'уди, ѝни *убива́ле*, *убива* ги она, *убиваише* војнице, *убивен* војник, зна́м да *набивам*, *набива се*, ајде да *набивамо*, *одвивам*, не *одвивај* више, *ѝовивам*, скѝрши гу *ѝовивау́чи*, *завивамо*, *ѝреѝовива* дѝте, да гу *ѝреѝовива*, не се *развива* добро, *развивај* дѝте, *расѝовива* она своје девојч'е, не се *свива* лѝсно, ста́ро не се лѝсно *свива*, коза́ма *савиваф* л'ѝшч'е, ру́ку ми *увива*, *увиваш*, не се *ѝивам* сѝге, и сѝк се *ѝѝива*, И бра́ч'а гу се *ѝѝиваф* ама — по́ретко. Крпа за прање судова за јело зове се *ѝомива́ч'а*, али је, ипак *навија́лка* (дрвена направа за навѝјање пређе за ткање). По правилу је *ѝовива* и сл., али је, готово искључиво: *ѝови́јено*, *ѝеѝови́јен*, оснѝва

гу бeше *ненавиeна*, нoга му *савиeна* у кол'eно. Обично је и: *убијен*, *убиeна* му и *мáти*. Разуме се да је новијег постања наведени лик *убивен*.

117. Призренски говор иде у ред оних идиома који релативно добро подносе хијат. Отуда не само да секундарно -в- изостаје у примерима типа *йáук*, *йаути́йна*, *јáнуар*, *фeбруар* него га нема ни у облицима типа *муа*, *буа*, *глуа*, *задуа*, *јо*, *сyo* и сл. (т. 124).

СУГЛАСНИК Ф

118. Вишевековни суживот првенствено са Турцима, дарезљивим доносиоцима ове фонеме у лексци која ће се иначе тако чврсто укоренити у српском језику уопште, омогућио је сугласнику *ф* пуноправан статус у фонолошком систему Призренаца. Такву његову постојаност не бележе досадашњи истраживачи главнине говора призренско-тимочке зоне. Испитивачи најближих српских говора овога типа не наводе количину материјала довољну за упоређивање са призренским приликама. Тако, на пример, за говор Сретечке жупе знамо да му је „познат и мукли сугласник *ф*“⁹¹. Наведену информацију прате свега четири потврде. У монографији о ђаковачком говору овај сугласник се понајчешће помиње као резултат десоноризације финалног *в* односно његовог обезвучавања испред безвучних опструената унутар речи⁹². Призренцима су у овом погледу понајближи Ораховчани⁹³.

119. Сугласник *ф* долази у позајмљеницама (међу којима највећи део отпада на турцизме), у резултату десоноризације *в* и у ономатопејама:

а) на *фајду*, *фабрика*, *фалцификаџи* бја и бја у затвор, *фак* (мишоловка), *факир* (фукара, сиротиња), *фал'имeнџа* (пад под стечај), удрија у *фал'имeнџу*, *фанeла*, за вунeну *фанeлу*, *Фанија* (ж. име од *Теофанија*), јаја *фарбамо*, *фарбаф* се ц'рвeно, *фаџура* (фактура, рачун), *Фејзула* (мусл. име), *фeбруар*, *фeнcр*, *фeрач'* (ђубровник), *фeрeџа*, свe жeне носил'e тeј *фeрeџe*, *Феризович'* (град Урошевца), *фeрман*, *фeс*, пл. *фeсовe*, какав је *фијаџи*? (цена), *фидан* (изданак, младар, танак прут), *фиданбојл'ија* (висока стаса, стаса као фидан), *фијока*, *Фил'ий*, *Фил'ийович'*, *фил'диш* (слоновача), *финџан*, *финџанe бил'и*, Оч'и гу су ка *финџанe*, *фиџмe с.* (интрига, сплетка), тyриш му *фиџмe*, *фиџмeџика* (жена интригант), *фиџмeџија*, *фишек*, пл. *фишеце* (метак), *флаша*, *франга* бeла била нoвац, *француски* језик. *ф'рга* (бубуљица), *ф'рге* му искоч'ише, *ф'ргав* бeше, *фрeнга* (болест *сифилис*), *френџија* (пушкарница), *френк-терзија* (кројач одеће европског кроја), сeге су сви *френк-терзије*, три *ф'риш'ала*, *фурна*, носил'e л'ебoвe на *фурну*, *фурнаџија*, *фурнуџија*, *фурџуна* (ветар, олуја);

афeз, (духовно лице код муслимана), у *Ибраим-афeза*, *афeрим* да гу је, *eфeндија*, да отнeсе *Муса-eфeндије*, *Замфир*, да му каже *Замфиру*, да ги скрати *зилифе*, *ифџија* (интрига, клетва), натури му *ифџиру*, *Јeфа*, *Јeфина* рyка, *Јeф-*

⁹¹ Павл. Срет. 106.

⁹² Стеван. Ђаковица 61.

⁹³ Мој материја. Уп. и ФО 580, 583.

ша, *Јефџина* сестра, јабуке *иоЈефџинил'е*, сџ је, сине, *иоЈефџиноч'а*, *Јефџиница*, *Јефџиничина* зџва, *Јефџиш*, *јџфка*, *кадиџа*, ис *каџане*, *каџану*, у негову *кафеџиницу*, у *каџес*, *каџџанч'е*, *карамџил'*, *каранџил'*, *караџил'*, *карџиол*, *коџа*, *марифеџилџа*, *маиџираџа*, *мисаџфир*, добисмо и *мисаџџира*, *миџџиџа* (муџтџа), *наџака*, и она гу има своју *наџаку*, *наџил'е* (узалудно, бескорисно), *наџил'е* идо, *оџарџасмо*, *оџиџир*, јеному *оџиџиру*, да *иолаџфимо* (поразговарамо), *иоџеџсор*, *иоџеџсора*, мџл'им те мџло *иараџин*, *солџаџа* (салвета), *сараџана* (меџачница), *Соџа* (ж. име), *Соџиџа*, *Соџка* (хипок. од Соџиџа), *соџфра*, *соџрич'е* јено миџко имџше, *соџурин* (врста дуката), *Сџеџфаниџа*, *Сџеџфан*, *Сџеџфанка* (ж. име), *Сџеџфч'е* (хип. од *Сџеџфка*), *џеџџџџер*, *џел'иџриџана*, *џел'иџграџч'иџа*, *џеџџџџерич'*, *џеџџџџерич'лиџа* ги је кџч'а, поп *Триџа* биџа, не се *сиџреџиџа* дома, *Теџџџил*, *Теџџџила*, *Тоџџил'* (хип. од Теџџџил), *џуџа* (кита цвеџа), *џаџанин* (становник жупе *џаџа*), *ч'аџфир* (неверник), *ч'еџа* (врста рибе), *ч'еџш* (увиџај при убиџству), *ч'еџлиџа* (добро расположен, припит човек), *ч'уџџа* ж (ћуџте), да се *уџајди*, *ч'иџфч'е* (тврдица), ч'уџај се од *ч'иџфч'еџа*, зџмња беџе *ч'иџфч'иска*, *ч'иџфч'иџа*, *ч'иџфл'к* је имџње, *џамџеслиџе* [што се веџе], *џамџеслиџе*;

џ'ерџџеџ (моџда се ради о десоноризацији — јер у мојој граџи се нашао и *џ'ерџџев*: *џ'ерџџев* имџл'е), *еснаџ*, *зџрџф* (коверта), *кадаџиџф*, умрџја на *Кџрџф*, *Лаџџиџф*, *месџриџф* (трошак), *џуџаџ* (прид. индеџл. „чудан, чудноват, човек који закера“), *џел'иџграџф*, *ч'аџф* // *ч'аџа* ж (превој, преседлина у планини), *ч'еџф* (добра воља), не ми је по *ч'еџф*;

б) *боџослоџџиџа*, *голиџаџфч'е*, Милошу *џакоџџу*, *оџфч'ар*, *оџфч'ара*, *оџфч'о* сиџрење, *оџџа*, *оџџама*, ти *геџаџџу* геџави, *Јџџфч'е*, *Јџџфч'еџу*, оному *геџфч'еџу*, зџва ка *ч'аџфч'е*, здрава *зраџџиџиџа*, *џеџфка*, *Жиџфко*, *Жиџфкџо*, *Жиџфкџовиџа*, *ч'аџџино* гњџздо, неје ни он *зџраџф*, изгубиџа џеџа *кџрџф*, тај не беџе *ноџф*, не се *криџеџф* итд. (в. т. 213);

в) *фџрк*, *фџрк*, док се обџрнеш — готоџо, *фџрке-фџрке* (брзо, зачас, хитро): рџзбој и *фџрке-фџрке*, јен-ч'џс изџтка џџлу нџтку, Доџфати *ноџшч'е* и *џиџк*: џсече га, џј да се *џикамо* (да туџамо ускрџња јаја), вџздџн смо се *џикал'е*, *уџџиким* (упропаџтим), да *уџџики*, све ги *уџџиџа*, све смо *уџџикил'е*, и ни ч'е ги *уџџикиџф*, не се плаџи; *наџфркам се* (наједем се) добро, бџш се л'уџци *наџфркасмо*, *наџфркај* се и ти добро, *фл'ис* — пџч'е шамар, *фл'иске*, *фл'иске* — тепа га маџи, кџт поџч'е да га биџе: *фл'иске*, *фл'иске*, *фл'иснач'у* те, да гу *исфл'иска*, *исфл'иска* га брџт.

120. Врло су ретки случајеџи замене *ф* гласом *в*:

ч'ев му је за унџч'е, да донџе на *соџвру*. Поред ликоџа *соџфра* и *соџвра* у прикупљеној граџи се нашао и једна *соџбра*. Приликом причешџивања Призренци добиџају *наору*: *наору* приџми, *наџбра* је тој.

Према *каџе* у ПТГ (< тур. *kahve* < ар. *qahwā*; Суреџа ПТГ 172; Шкаљнић, Турџизми 381) код призренских Срба је: *каџа*, јџну *каџу*, туриш *каџу*, *каџевџиџа*, комџије смо сас тога *каџевџиџу* итд., поред новијеџ: *каџа*, да му напраџиш *каџу* итд.

Супџституисање сугласника *ф* другим фонемама нема карактер живних гласовних процеса. Реч је, у ствари, о свега неколико лексикализованих случајеџа.

В.

КОНСОНАнтиЗАМ

99. Фонолошки систем консонаната призренског говора представићемо следећим таблицама:

<i>Сонанти</i>	<i>Ојструенџи (шумни сугласници)</i>
в м	п б ф
љ р н	т д
ј л' њ	ц с с з
	ч' џ ш ж
	к г

100. Консонантски систем Срба Призренаца развијао се под снажним утицајем несловенских језика, у првом реду турског и албанског. У непрекинутом вишевековном контакту и суживоту са другим народима и њиховим језицима формиран је систем који се битно разликује од главнине штокавских говора и дијалеката. У језичкој интерференцији мора се тражити објашњење следећих карактеристика говора призренских Срба:

а) ненарушен статус фонеме /ф/ (т. 118–119);

б) изједначавање /љ/ у свим позицијама и /л/ испред вокала предњег реда у корист /л'/ и отврдњавање /л/ испред вокала задњег реда и на крају слога (т. 138–142);

в) нарушавање односа између сонаната /н/ и /њ/ (т. 143–150);

г) свођење африката /ч/ и /ћ/ на /ч'/ односно /џ/ и /ђ/ на /џ'/ (т. 132–136);

д) обезвучавање финалних сугласника (т. 210–213).

Фреквенција африкате /s/ није висока, али се ипак, бар у неким случајевима, мора говорити о њеној фонолошкој индивидуалности (т. 130–131).

СОНАНТ Ј

101. Испитивање призренског говора, када је реч о овом сонанту, пратили су колебања и недоумице досадашњих истраживача овога и других дијалекатских подручја. И у овом случају сви закључци се темеље на основу слушног утиска аутора, на поступку који није лишен извесне субјективности па и навика појединца. Но, и поред свих ограда те врсте може се рећи да су искристалисане неке неспорне чињенице о природи и изговору овог гласа. Ни у Призрену, као ни у већини наших дијалеката, немамо право *j* него практично *џ* које се изговара јаче

или слабије, све у зависности од многобројних фактора, од којих ћемо поменути гласовно окружење (унутар речи сонант *j* се јасније чује између вокала задњег него између вокала предњег реда), положај у речи (понајбоље се чује у иницијалној позицији испред и у финалној иза вокала задњег реда: *јабука* : *џај*), акценат, темпо говора, а при свему томе не треба запостављати ни артикулационе карактеристике информатора. Добрим делом и из техничких разлога сонант *j* се у овој књизи означава графijом *j*. Тамо где је аутор перципирао „нормалан“ изговор јота се графички не разликује од осталих слова, док се редукована варијанта означава петитским типом исте графеме у експоненту.

J на почетку речи

102. Речено је да се најбоље држи испред вокала задњег реда:

а) *јабанџи́ка*, теј бул'е су *јабанџи́ке*, *јабу́ка* дивл'ач'ка, *јабу́ку*, *ја́гње*, *јагњи́ло*, *ја́гне*, *јагњи́чи*, *јагоди́це* (на лицу), *јагу́ла*, *ја́дник*, *ја́днич'џи*, *јазб'џов*, *јазбацо́ва* ко́жа, ко́жа од *јазб'џа*, *ја́јце*, *ја́јца* (пл.), *јаки́ја* (мелем за лечење „убоја“), свети *Јаничи́ја*, дуовни́ку *Јаничи́је*, *јани́ја* (паприкаш), *јани́ју*, *јџн* *јанч'есеџи́ја* (цепарош), да *јане* нешто, *Јанџ'џи*, *Јанџ'џка*, *јареби́ца*, *јараби́ца*, *јарго́ван*, *јареи́йна*, *јари́чи*, *јари́чама*, *јасмин*, *јаси́рей*, *јаша́ган*, *ја́шак*, *Ја́ча* (хип. од Јаћим), *Јауди́ја* (Јеврејин), *Јауди́је* (пл.), *Јауди́ка*, *Јауди́че*, *јаџи́ја* (5. вечерња мусл. молитва) и сл.;

Ретке су потврде губљења *j*:- *арго́ван*;

б) *јодва* се држи на но́ге, *јодва́*-се д'јаза, *Јо́нус* алваџи́ја ту́же бе́ше, *јорган*, три *јорга́на*, *јорга́нче*, *јорганчи́чи*, *јорго́ван*, *јорда́ним* се, *Јо́ца* (хип. од *Јован*) и сл. Примери са секундарним *j* (*јојџи*) дају се у т. 107;

в) *ју́жник*, *ју́жника*, вок. *ју́жнику* (немирко, несташко, мангуп), *ју́злук* (сребро), *ју́клук* (велики ормар, плакар у зиду), отвори́ла *ју́клук* да изва́ди д'шџеце, *ју́мбасма*. Потврде са секундарним *j* (*јучер*, *јуш'рос* итд.) дајемо у т. 107.

г) Иницијално *j* је, судећи по грађи којом располажемо, постојано и испред вокала *e*:

Јџра (хип. од Јевросима), *Јџда* (ж. име), *Јџдин*, *јџу́ла*, *јџн* ко́рењ, *јџданџес*, *јџда́*-га таваниса́ше, прџдадо *јџднеџи* анџме, *јџџс*, *јџџа*, *јџџра*, *јџџи́ка* (болест „сушица“), *Јџла*, *јџ'ек*, пл. *јџ'џеце*, *јџ'џче*. *јџ'ен*, *јџ'енка* (кошута), *јџ'енч'е*, *јџ'енч'џи*, *јџмац*, *јџмца*, *јџнди́ја* (болест „рак“), *јџнди́ју* има́ја, *јџнџа* (јетрва), *јџнџар* (прилог „једном“), са́л *јџни́ар* сџм га виде́ла, *јџеро́сал'имска* сџба, *јџеро́сал'имски* боси́л'ек, *јџс*, би́ја је и он, *јџџим*, *јџџима* (мушко чељаде без оца и мајке), *јџџ'рва*, *јџч'мен* л'џба, *јџч'менка* (врста крушке), *јџш'лиџ* (слаткохран, који радо и добро једе), *јџш'лива* гу и сџстра, *Јџш'ери́ца* му искоч'ила на јџзик. Примери са секундарним *j* у овој позицији дати су у т. 107.

У прикупљеној грађи нема потврда иницијалног сонанта *j* испред вокала *и*.

J унутар речи

103. У медијалној позицији *j* се добро, можда понајбоље, чува у непосредном суседству неког другог сугласника:

а) испред сугласника: *вајјуџи, кајмак, сајбија* (власник), *сајбиски, својбина* (родбина, „својта“), сџ је *најџешко, зајма, ајван, ајвана, ајдучи, гајдашов, фајду, довал'ајше*, посл'е се *свац'ајше, вејзи, шејзи, онејзи* (в. т. 319), *њојзи, н'ојзи, нојзи* (в. т. 299), *лојзе, грóјзе* (в. т. 205), *јенога мајстóра, ва́кво сојсуз дете, зајца, два зајца, бујрун* на јену ракију, *бујрун* кночи на веч'еру, *сајне* му купија, дај ми теј *сајне, сајнице* узéја да се пуза, *бајрак, бајраќтар* (в. т. 208), *Драгóјла* (ж. име), *новајл'ија, војничке* колач'е, *лајно* (говеђа балега), *зајно, њóјно* (т. 306), *сајнице* се пр'аив о[д] дърво, *ајлак* (нерадник, беспосличар), *Тй, бре ајлаку, докл'е мисл'иш тако?, вујгодишњо грóјзе, вујгодишњо вино* (в. т. 94), *белóјка* (врста конопље), *дајка, твојему дајке, шрóјка, гугуч'е мајкино, двојка, ц'рнóјка* (врста конопље), от јене *којшике, девојче* млади, лоша гу је тај *девојч'еијина* стареја, *зајч'е, зајч'ичи, ујч'евич'* (ујаков син), *ујч'евич'ња* и сл.

И у призренском говору уклоњена је секвенца *-ијск-*: *арамиски, секнаше, фала* Бóгу, *арамиске* зулуме, имаја *арабац'иске* кола, *бојац'иска* рабóта, *бојац'иско, бојац'иске* казане (Нпл.), *бојац'иско* бојадисување, *бунарец'иски* занат, *даиска* куч'а, *даиске* зулуме, а он *даиски* и погина, *кујунц'иски* занат, *кујумц'иски, казанц'иски* занат, *шуршиска* л'утика (паприка), *крушка шуршиска*.

б) иза сугласника: *ајати* (тањир), *забадјава, инијјаги* (средство за чишћење), *сјагња, сјајан*, тај *иљсјадија*, млого се óсил'и тај турска *иљсјадија, лисје*, И тај вода пуна је *русје* (Нпл. од рус „трун“), *русјав, русјаво* (труњав, -о), нијенога *Рисјанина, козје* длаке, немој да *зјајеш, зјајем, и'рсја, бóжја* сила, *бóжја* вол'а, *и'рэкјуч'ер, и'рэкјуш'ере* (прекосутра), *и'ерје, и'ерјо* (перо за писање), *вражја* рабóта (чешће је *врашки, врашка*), село *Борје, ширјач'ија, мишјакиња* (врста грождја, ситно је и веома слатко), *мишјо* грицкајне. У Чупаревићевој грађи стоје облици: *и'ачји, в'учји, ма'чји, лисичји, шичји, шичје* млеко, *човечји* поред *човечки*. У моме материјалу *човечки* се осећа као аутохтона говорна црта, док ће *човечји* ипак бити резултат најновијег утицаја књижевног језика. Увек је: *о'вч'о* млеко, *о'фч'и* сира, у *наруч'е*.

в) у интервокалном положају сонант *j* најбоље се држи између двају вокала задњег реда. Добро се у ствари држи *исп'ред* таквих вокала, док му је артикулација испред *e* и *и* обично ослабљена. Немам потврда за групу *-ији-*:

-аја-: *ајати* (врста трема), нине *ајаше* гол'еме су, здрава *аваја* (ваздух), на здраву *авају*, киша *бајаги* беше оросила, *мајасил'* на образ, *оч'аја, неч'аја, им'аја, шеј'аја* итд. (в. т. 151), тóј ти је *уз'аја?* (нада, уздање);

-ају-: у *одају*. Евидентном дефициту потврда *-ају-* радикално су допринеле прилике у Белићевој VI глаголској врсти (3. л. мн. презента *шејав // шејаф*, прилог времена садашњег *грейк'ачи, грицк'ачи, гледос'ачи* и сл.; в. т. 338 и 355). Свакако морфолошким путем настали су облици прилога времена садашњег типа *којау'чи* бунар, *иојрал'ау'чи* олуце нóгу иск'ршија и сл. (в. т. 355);

-аје-: никад *ајер* не видеја, његоф *ајерл'ија*, тај стареј по ги је *ајешл'иф*, али и: *шк'аје, да из'шк'аје, ч'овек ш'раје*;

-аји-: два *Залич'а, Залич'ева* ч'ерка, али и: *издаица*;

-*eja*:- *вејачи* упала му њему осил'ка у око, *вејавица*, Дe ч'еш по тeј *вејавице*, *огрејало* слунце, *ракија* *угрејава*, *сестра сџарeја* две године *сџарeја*, *сeјач*, *сeјано*, не *смејаше* да доц'е, бeше млого *заслабeја*;

-*ejo*:- *млац'ејо* девојч'е, *млац'ејо* унуч'е, вому *млац'ејому* детету, от *сџарeјога* брата, *сџарeјо* девојч'е, тој *сџарeјо* дете итд. (в. т. 279), али и: тој дете *сџарeјо*, и *млац'ејо* и *сџарeјо* дошл'е;

-*eje*:- месеч'ина грeје, угрeјем, ч'е ги *угрeјемо*, *подгрeјемо*, *згрeје* се, али и: *угрeје* се, па се *угрeје*, да *насeјем*, она ми се *смеје*;

-*eji*:- *сџарeји* син. Ни овај једини пример није веран репрезентант призренских прилика, јер је аутохтони дијалекатски лик *сџарeј* (в. т. 279);

-*eju*:- *угрејувалe* ги, *угрејуем* се, *сџарeју*, *млац'еју* сестру;

-*oja*:- *бојац'ил'к*, *бојац'иница*, *бојац'иске* казане, *ојагњила* се, *појас*, *појалe* и старе жене, *моја*, *швоја* сестра; *њoјан* муш (т. 145–148, 306);

-*ojo*:- *Благoјоџ* отац, *Благoјовица*;

-*oju*:- *моју* сестру, за ч'ерку *моју*, сас *швоју* матер, она је у *своју* куч'у;

-*oje*:- *двојење*, змија је *злавоједница*, док не *дојeдеш*, *моје*, *швоје* итд. (в. и т. 306); *мојеји* унуке, *својеји* сестре не дава, поред потврда са ослабљеном артикулацијом: *мојему* детету, и *швојеји* муке ч'е бидне крај, по *својеји* жeл'е, *сџарeјеји* јет'рве. Дисимилацијом (избегавања двају истих гласова у непосредној близини) се *-j-* губи у примерима типа: *мојеји* невесте да купиш нешто, по *мојеји* куч'е, по *својеји* жeл'е, А *својеји* бл'изнакиње све дава, поклонила *својеји* сестре, Кому си даја, *којеји* жене?. Приметно шаренило карактерише облик присвојне заменице *њојен*: *њојен* син, *њoен* син, *њoјен*, затим: *њoјан* муш, *нојен* итд. (в. т. 145–148, 306);

-*oji*:- за *Госпоћиндџ*, *озноји* се, *скроћила*, поред: *нагоија* се, *огоија* се, *огноила* ми се р'ука, да се не *огнои*, дe си се тако *озноија*, сам ч'е *окроиш* лoјзе, *освоија*, *одвоија* и сл. Свакако је секундарно *-j-* (< -л) у примерима типа *освоија* одлучујуће допринело преласку секвенце *-oji-* у вокалску групу *-oi-*;

-*oje*:- да се *образујем*, *уведујемо*, поред: *живујемо*, *донесује*, *чујем*, *скайује*, тешко се *живује*, *глецосује*;

-*uju*:- *кујумц'ија*, *кујунц'ија*, *кујумц'ика*, *кујунц'ика*;

-*ija*:- *ракија*, *аранија*, *бојац'ија*, *бунарц'ија*, *головија*, *ијавица*, *ијан*, *ијана*, *ијаница*, *иријашел'ица*, *сајбија* (бог), *чирија*, *шаркија* (врста тамбурице) итд. Примере са *-ija* < -ил в. у т. 151;

-*ije*:- седам *лишурц'ије*, седам *лешурц'ије*, врата при *мишројол'ије*, ч'е пијем, али и: *ијеш* и ти тој, *иојије* воду, да *сијем*, ми ч'е те *убијемо*;

-*ijo*:- *чијо* бeше тој дете?, *нич'ијо* лoјзе;

-*iju*:- *ракију*, *шест'ију*, живeја пот *чирију*, *марифејл'ију* ч'овeка имаше.

104. У грађи коју сам ја прикупио нема потврда секвенце *-iji-*. У свим забележеним случајевима *j* је по правилу ишчезло, а новодобијена вокалска секвенца контрахована или пак очувана: *чиј* је он син?, *ничи*, *димице* (дем. од *димије*), *ефендино*, *Вич'ент'ино*, *Вич'ент'иному* детету, сестра уч'ител'-*Илијана*,

Цорџина, Цорџино, поред: *Димиџриџин дџн, Мииница*, мори снао *Миинице, ефендиин зџт*. Мора се имати разумевање за Чемерикићево колебање у оваквим ситуацијама. Он је, наиме, иза ликова типа *ефендиин* у загради дописивао „или: *иџин*“.

Ј на крају речи

105. Не чува се једино из вокала *и*. Потврде: *џоглџдај, дај* мџжде, доша ти брџт, *дај* ми нџш, не *диџај* сџм, *иџкај* от матџре, *зџџџај* стрџдину, не *сиџџај*, не *скиџџај, џџџај, сџџкај*, Бџже *сачџвај, џрџџџкај* ме тџмо, и *вај* сџн, *вај* дџм, *вај* кџјџмет, *вај* жџгра, *џај* нџч, *џај* раџија, *џај* снаа нџ ти је лџџца итд. (за облике *вај, џај* в. и т. 308), *џиџлџџрај*, тџј нџје *рај*, џџја *сџрај, џрекај* (покрај) рџке, *џрекај* лџџзе, *џрекај* сџо и сџрџво гџри (нар. посл.);

гџџ кџко сџч'еш, *гџџ* га кџкав је, *гџџ* кџко грџбе зџмњу (в. и т. 392), *џгреј* ги, Бџже, *жџџ* ако смџјеш, *сџј*, бџло, брџшњо (нар. посл.), *наџеј* јџно два-трџ сџта, *џџеј* у бџшч'у, *мџџџеј* сџн, *сџџреј* брџт, тај *сџџреј* и *мџџџеј* (в. и т. 279), да џзнеш *веј* смџкве, *веј* рџзге дџбро си нџша, избарабџри *овеј* двџ стране, да изџде *онџ* две-три јаџџке, *џеј* тџнке јџџа, до *џеј* ч'џшме (нар. песма), по *џеј* вејџвиџе нџ се џди, сџнко, џ(д) *џеј* пџсме итд. (в. т. 308 и 318);

број, на *брџј, лој, рој, Раџивој, Миџџивој, шебој, мој, џвој, свој, вој* којшџч'е, *џој* старџејо девџџч'е (в. т. 306), *кој* врџк ти је?, *кој* га урџч'џја (в. т. 302), *џкрој* тој лџџзе, снао, џди *наџој* дџте, *Немој*, рџч'е, *немој* да му гџџдаш кџсур. Изгледа да само изузетно може да се чује: *немо* више тџко;

вуј гџдину ч'џниџа родџла дџбро, И орџсе родџл'е *вуј* гџдину, ни *овџј* не пџмтим; неч'џше *овџј*, неч'џше *онџј*; *вуј* гџдину узџсмо л'џпе паре, сџс *вуј* рџку, сџс *џуј* дамлосџну нџгу, сџс *џуј* негџву сџстру итд. (в. т. 308); тџкав му је *џј* (џуд, нарав), *џуј* се трџфџја и брџт ми, *џуј* не бџше бџш нџкој, А штџ *џуј* тражџше џна?;

џдџи да ти вџдим рџку, *џдџи* да вџдим рџну, дџбро га *зџви, нџл'и, уби* пџџа. У Чемерикићевој граџи стоји и синтагма: *јџдџн* и *ниџиј* више.

Секундарно Ј

106. Није ретко ни у призренском говору. Најчџшће се среће у медијалној позиџији, где разбија зев добијен губљењем неког другог сугласника (пре свега *х* и *в*, а на то се свџди и настанак бројџва *двајес* итд.), односно зев добијен у страним рџчима. Међу типичне особине призренско-јужноморавског поддијалекта спада тџкво разбијање зџва добијеног вокализџцијом *-л* у мушком роду јџднине радног придева (фонетским путем од *-ил > -иа > -иџа > -ија*, после чега је *-ја* уопштено и код инфинитивних основа на *а, у, џ, е*), код неких придева и имениџа. Примери:

мџје, бџје, сџје дџрџва итд. (т. 125);

зџбрајџн, зџбрајџна, да *зџбрајџм, сџкрџјџн, џрајџна*, тџрту *џрајџиџф*, порџд брџта сам *џџџајџа* и сл. (т. 114);

једанајес, једанајести, једанајестијина, дванајес, дванајести, дванајестијарче [б'рдо у *дванајес*], *дванајестијину* товара, за јено *два-иринајес* динара, *два-иринајез* душе, *иринајести* дѣте гу умрѣло, *иетинајес*, *иетинајести* пут, *иетинајестијина*, има *шеснајез* године, *шеснајести*, *деветинајес*, узѣла *деветинајести* годину, *двајес*, *двајес* и-јен, *двајес* и-два, *двајес* јѣна, *двајес* и-три, *двајес* п'рви, *двајес-сиуи*, *двајести* на казан бија, *двајестијина* товара грѣже, На састанаку бѣу дошл'е сви *двајестијине* (20 лица), три *двајестијце*, јѣну *двајестијцу* (новчаница од двадесет динара), *двајестијорица*, да купи свѣма *двајестијорицама*, *иријез* године, *иријес* товара ч'еницу, *иријестијина*, *ијесети* врѣч'е колѣмбѣч', по *ијесети* ѡфце имал'е, *ијесети* војник, *ијесетијина*, имаше *пе-шејесед* године, *шејесети* л'акта платно, прѣ јѣно *шејесед* године;

авијони, *авијоне* л'ѣтив, сас *авијон* је ишла војска, ајде у *камијон*, *радијоне* немал'е, пет стѣтин *милијона*, појал'е у *дѣјети*, за кило *иарадајс*, добар ти *иарадајс* и вуј годину.

107. Није ретко ни протетичко *ј* у примерима бележеним и на другим странама. Но, и ту је овај сонант успостављан ради уклањања зева добијеног у сандхију, где су, као што је познато, својевремено настали и ликови типа *ја.ње*. *јушро*, *јуче* и сл. Из грађе прикупљене у призренском говору за расветљавање ове проблематике наводимо следеће примере:

то је *јојети* освѣта, *јојети* ч'е доу'ем, *јојети* и *јојети* ми ладно, ѣте га *јојети* ука, ук (буљина, сова), доу'е *јоје* Србија наша, *јојетика* не вал'а, *јѣга* (дурпија), И *Јевроја* гу верује, за цѣлу *Јевроју*, купија јѣно *јѣже*, вржи *јѣже* да прѣсне снаа вѣш, Сѣс ту'ѣ *јѣже* нѣ се пушч'ај у бунар (нар. посл.), три *јѣјети*, тѣнке *јѣја* имал'е, *јѣја* турал'е и двокатно, брат му бија оп'нч'ар и *јѣжир*, добра је гиланска *јѣжарија*, да купује *јѣжарију*.

108. Имајући у виду прилике у другим нашим говорима, наводим да се у Призрену говори: *еглендише*, *еглендису'ем* (разговарам), *јѣнца*, *лојѣре*, *ионедјаник*, у *ионедјаник*, за *ионедјаник*, Ч'исти *ионедјаник*, *сајне* (саоне), *сајнице*, дај ми тѣј *сајнице*.

СОНАНТ В

109. У вези са сонантом *в* у призренском говору посебну пажњу свакако треба скренути на:

а) спорадичан билабијални изговор, и то углавном у одређеним граматичким категоријама;

б) потпуно губљење у одређеним позицијама;

в) уклањање зева насталог његовим испадањем помоћу сонанта *-ј-*;

г) његово аналошко васпостављање у неким случајевима.

110. Прелазни глас *у* ја сам углавном слушао у облицима 3. л. множине презента (т. 338), и — ређе — у облицима 3. л. множине имперфекта (т. 349). Претпоставка да у ликовима типа дѣца ги *иѣјау*, нѣч'е гу *ф'арбау*, ѡни га *нѣмау*, и тамо се дѣца *г'урау*, старе што *говѣриу*, да *и'рајжиу*, нѣ *знау* не треба гледати

старину, континуирано чување прелазног гласа између у и в, лежи у великом броју потврда потпуне или делимичне десоноризације тога завршног гласа *з*. л. множине презента (т. 338). Висока фреквенција облика типа *жѝвѝф*, *ѝофáчáф* гарантују да се секундарно *-в* оваквог порекла у призренском говору одомаћило као прави лабиодентални фрикатив. Појава *џ* у облицима имперфекта несумњиво је новијег датума. Из досадашње литературе се, иначе, знало за постојање прелазног *џ* у говору Призренца⁹⁰. Сагласност резултата Павловићевих и мојих истраживања постоји у наведеном глаголском облику, док је према раније записаном *навѝва* и *навѝуа* код мене ипак само — *навѝва* (в. ниже у т. 116).

111. Испадањем *-в-* практично доследно су уклоњене секвенце *-ств-*, *-шѝв-* и *-вл-* (< *-вл-*) код итеративних глагола на *-вѝаѝи* (*зававѝаѝи*, *оѝравѝаѝи* и сл.):

аѝѝсто, *богáсто* је било, имáло је *богáсто*, *брáсто* за *брáсто*, *будалáсто*, негóве *будалáста* искоч'ѝше ми на в^р главе, негóво *госѝоство*, *деѝѝњство*, от својегá *деѝѝњста*, ѝскоч'ѝ гу нá-нос и тóј *доброч'ѝнство* вáше, тóј *другáрство*, да ти бѝдне *друство*, у туц'о *друство*, Мѝ смо изгóрел'е от *јáмство*, *јунáство*, *кѝмство* ч'е пропáне, сѝге нéма *кѝмство*, *ѝѝјáнство*, *ѝознáнство* не спáси свé, имáл'е смо сас л'уди *ѝознáнство*, одведóше не у *роѝство*, живéло се и у *роѝство*, *убѝство* бѝло, и она остави *уч'ѝшл'ство*, *цáрство*, поред изузетно ретких примера са *-ств-*: *аѝѝство*;

вѝбјно *девојáштво*;

зabáлам, да *зabáла*, Свек^рва ми *зabáла* дѝцу, *зabáлáја*, нé се *зabралá*, Нé се *зabралáф* лѝсно вáше маскарлѝце, *зabрал'ен*, *зabрал'ено*, тáмо и сѝге *нabáламо* д^рва, *исѝралáм*, да се *исѝралá*, *оѝралáм*, и он ги *оѝралá*, *оѝралáј*, *недоѝрал'ен*, *недоѝрал'ену* рабóту, *ѝоѝралáм*, *ѝоѝралáја*, *ѝрѝстáлáм*, *јá* нé те *сѝралáм*, *сѝралá* се за у Оч'у, *сѝралáш* се ка да си *младанавéста*, *настáлáм*, рáат гу не *остáлá*, *остáлáмо* ги за у туршѝју, *ѝостáлáла*, и сл. Потврде са чувањем групе *-вл-* нису честе и преузете су из књижевног језика: *нabавлáја*, Рáдич' се *ѝрезѝвлáл'е*, он *ѝоѝравлá* крѝв, *стáвлáла*, *стáвлáл'е*, штó се *стáвлáф?*, *остáвлáл'е*, *ѝрѝстáвлá*. Уверење да је реч о поновном воспостављању *-в-* базирано је на чињеници да оваквих примера нема у Чемерицићевој збирци.

112. У прикупљеној грађи нашло се нешто потврда губљења *-в-* изван наведене граматичке категорије:

ц'рл'ѝв, јабуке ни вуј годину в^рло *ц'рл'ѝве*, *ц'рл'ѝва*, крѝшка, *ц'рл'ѝву* јабуку, свé ни крѝшке *ц'рл'áве*, остáји теј *ц'рл'áве* крѝшке.

113. Нема потврда упрошћавања секвенце *-кв-* у облицима каквоћних и количинских заменица. Увек је *ѝол'ѝкво*, *ѝáкво* и сл. (т. 309). У Призрену се, исто тако, говори: *брéсква*, *брéскве*, да *ѝзнеш* веј *смóкве*, *свраке*, али: *јéна грѝда* сирéње, *грѝду* сирéјне, *још* *јéну грѝду* шéч'ер, Напоредо стоје *бѝка* и *бѝквa*.

114. Интервокално *-в-* код глагола типа *ѝрави* по правилу се губи, након чега се новодобијени зев често уклања помоћу сонанта *ј* (ѝ):

⁹⁰ Павл. Срет. 100.

да гу *забраим*, *забраија*, она га *забраи* нега, *сираила* за снау, да *наираим* ч'уфте за веч'еру, *наираимо*, све ч'е *йоираиф*, *йоираија* кроф, *сираисмо* веч'еру, *оираиш*, кола вал'а да се *оираиф*, пепеја *сшаила*, да *остиаим*, *остиаија*, *остиаише*, *истиаим* (одмакнем), *истиаија*, *настиаија*, да *забраћим* (заборавим), *забраћен*, *забраћена*, *забраћила*, озборке *йоокрићена*, *нейоокрићено*, *ираћиш* веч'еру, да *ираћим* куч'у, да *ираћи* јело, пита се *ираћи*, торту *ираћиф*, *йоираћиш*, у ц'еп га *сшаћи*, да се *остиаћи* куму, да *остиајим*, неч'у га *остиаћим*, да га *остиаћиш*, и отац *остиаћи* све, *остиаћен*, *настиаћен*, *настиаћена*, *свстиаћен* и сл. У призренском говору је по правилу *волови/волове*, али сам записао и реченицу: *волочи* сам остиајја. Примећује се и спорадична редукција финалног *и* код одговарајућих глаголских облика када је акценат од краја даље од пенултима: *исирај* се, дете, и седи л'уцки, *йоирај* (аор.) он и наш мл'ин, *оирај*, мол'им те, он све тој, *остиај* ме, не ме дираше, више, *истиај* она и тестију.

Уз доминантне облике типа *ира(ј)им* могу се срести и остаци (ако се не ради о утицају књиж. језнка) ранијег стања: *забравила*, *заборавила*, шешир ти је *накривен*, *ирави се* торта, *иравиле*, *наиравимо*, *наиравила*, да гу *наиравим*, *наиравија* куч'у, *сшавиле*, све ч'е ги *остиавиш*, да *остиави*, да *остиавимо*, тако је Бог *остиавија*, *остиавило*, да *иприсиави*, и он *остиави* уч'ител'сто. Процент оваквих случајева знатно је нижи у Чемерицићевом него у мом материјалу.

Према (-)шивен, *надуven* у већини наших дијалеката овде је: све *шијено*, кошул'а му *рашијена*, не ти је капут *сашијен*, *надујен*, *надујено*, *шијено*, кошул'а му *рашијена*, не ти је капут *сашијен*, *надујен*, *надујено*. Новијега ће датума бити: фатирано *шивено*. Не треба искључити могућност да је (-)шивен(-) резултат угледања на примере типа *йоишјен*, *избијен*.

Од преосталих примера са -в- у међувокалском положају наводим још *дудар*, уз *дудар*, добар си *човек*. У Призрену се каже: *каурма*, Стави ти на пуп'к г'ја и *д'ја*.

Секундарно В

115. Секундарно *в* није ретка појава у призренском говору. Највећи део његових потврда отпада на 3. л. мн. презента, где се код глагола Белићеве VI врсте развило фонетским, а одатле пренето и на остале основе (примери су дати у т. 338). Процес је захватио и 3. лице множине имперфекта (т. 349).

116. Аналошко *в* долази и у примерима:

набивам, *набивале* обруче на капу, *набивај* на нош, *убивале* л'уди, они *убивале*, *убива* ги она, *убиваше* војнице, *убивен* војник, знам да *набивам*, *набива се*, ајде да *набивамо*, *одвивам*, не *одвивај* више, *йовивам*, скрши гу *йовиваучи*, *завивамо*, *йрејовива* дете, да гу *йрејовива*, не се *развива* добро, *развивај* дете, *расйовива* она своје девб'че, не се *свива* л'сно, старо не се л'сно *свива*, козама *савиваф* л'ишч'е, р'ку ми *увива*, *увиваш*, не се *оививам* с'ге, и с'к се *оивива*, И брач'а гу се *оививаф* ама — поретко. Крпа за прање судова за јело зове се *йомивач'а*, али је, ипак *навијал'ка* (дрвена направа за навијање пређе за ткање). По правилу је *йовива* и сл., али је, готово искључиво: *йовивено*, *нейовивен*, основа

гу бeше *ненавиђена*, нога му *савиђена* у кол'ено. Обично је и: *убијен*, *убијена* му и *маћи*. Разуме се да је новијег постања наведени лик *убијен*.

117. Призренски говор иде у ред оних идиома који релативно добро подносе хијат. Отуда не само да секундарно -в- изостаје у примерима типа *йаук*, *йауиџина*, *јануар*, *фeбруар* него га нема ни у облицима типа *муа*, *буа*, *глуа*, *задуа*, *уо*, *сјуо* и сл. (т. 124).

СУГЛАСНИК Ф

118. Вишевековни суживот првенствено са Турцима, дарежљивим доносцима ове фонеме у лексици која ће се иначе тако чврсто укоренити у српском језику уопште, омогућио је сугласнику *ф* пуноправан статус у фонолошком систему Призренца. Такву његову постојаност не бележе досадашњи истраживачи главнине говора призренско-тимочке зоне. Испитивачи најближих српских говора овога типа не наводе количину материјала довољну за упоређивање са призренским приликама. Тако, на пример, за говор Сретечке жупе знамо да му је „познат и мукли сугласник *ф*“⁹¹. Наведену информацију прате свега четири потврде. У монографији о ђаковачком говору овај сугласник се понајчешће помиње као резултат десоноризације финалног *в* односно његовог обезвучавања испред безвучних опструената унутар речи⁹². Призренцима су у овом погледу понајближи Ораховчани⁹³.

119. Сугласник *ф* долази у позајмљеницама (међу којима највећи део отпада на турцизме), у резултату десоноризације *в* и у ономаатопејама:

а) на *фајду*, *фабрика*, *фалцификаџи* бија и бија у затвор, *фак* (мишоловка), *факир* (фукара, сиротиња), *фал'именџа* (пад под стечај), удрија у *фал'именџу*, *фанела*, за вунену *фанелу*, *Фанија* (ж. име од *Теофанија*), јаја *фарбамо*, *фароаф* се црвено, *фаџура* (фактура, рачун), *Фејзула* (мусл. име), *фeбруар*, *фенер*, *фeрач* (ђубровник), *фeрeџа*, све жене носил'е тeј *фeрeџе*, *Феризович* (град Урошевца), *фeрман*, *фeс*, пл. *фeсове*, какав је *фијаџи*? (цена), *фидан* (изданак, младар, танак прут), *фиданбој'ија* (висока стаса, стаса као фидан), *фијока*, *Фил'иј*, *Фил'ијович*, *фил'диш* (слоновача), *фин'ан*, *фин'ане бил'и*, Оч'и гу су ка *фин'ане*, *фиџме с*. (интрига, сплетка), туриш му *фиџме*, *фиџмеџика* (жена интригант), *фиџмеџија*, *фишек*, пл. *фишеце* (метак), *флаша*, *фринга* бела била новац, *француски језик*, *фeрга* (бубуљица), *фeрге* му искоч'ише, *фeргав* бeше, *фeнга* (болест *сифилис*), *френџија* (пушкарница), *френк-терџија* (кројач одеће европског кроја), сeге су сви *френк-терџије*, три *фeрџа'а*, *фурна*, носил'е л'ебове на *фурну*, *фурнаџија*, *фурнуџија*, *фурџуна* (ветар, олуја);

афъз, (духовно лице код муслимана), у Ибраим-*афъза*, *афeрим* да гу је, *eфендија*, да отнеће Муса-*eфендије*, *Замфир*, да му каже *Замфиру*, да ги скрати *зџиџе*, *ифџира* (интрига, клетва), *натури* му *ифџиру*, *Јeфа*, *Јeфина рyка*, *Јeф-*

Павл. Срет. 106.

Стеван. Ђаковица 61

Мој материја. Уп. и 583.

ша, *Јефџи́на* сестра, *јабўке њоЈефџи́ниле*, сѣг је, *сине, њоЈефџи́ноча*, *Јефџи́ница*, *Јефџи́ничина* зѣва, *Јефџуш*, *јўфка*, *кади́фа*, *ис кафа́не*, *кафа́ну*, у него́ву *кафеџи́ницу*, у *кафес*, *кафџи́анче*, *кара́мфил'*, *кара́нфил'*, *кара́фил'*, *карфи́ол*, *ко́фа*, *марифеџи́лија*, *маиџи́рафа*, *миса́фир*, *добисмо* и *миса́фира*, *мифџи́ија* (муфтија), *нафа́ка*, и она гу има своју *нафа́ку*, *нафи́ле* (узалудно, бескорисно), *нафи́ле* идо, *офарба́смо*, *офи́цир*, јеному *офи́циру*, да *њола́фимо* (поразговарамо), *њрофесор*, *њрофесора*, *мо́лим* те ма́ло *њара́фин*, *солфа́иша* (салвета), *сара́фана* (мењачница), *Со́фа* (ж. име), *Софи́ја*, *Со́фка* (хипок. од Софија), *со́фра*, *софрџи́че* јено ми́цко има́ше, *софу́рин* (врста луката), *Сџефани́ја*, *Сџе́фан*, *Сџефани́ка* (ж. име), *Сџе́фче* (хип. од *Сџефка*), *џе́фџер*, *џе́лигрифа́на*, *џе́лиграфчи́ија*, *џе́фери́ч*, *џе́фери́чли́ија* ги је куч'а, поп *Три́фа* би́ја, не се *сџерефи́ја* до́ма, *Тео́фил*, *Теофи́ла*, *То́фил'* (хип. од Теофил), *џу́фа* (кита цвећа), *Ча́фанин* (становник жупе *Пафа*), *ча́фир* (неверник), *че́фа* (врста рибе), *че́фш* (увиђај при убиству), *че́фли́ија* (добро расположен, припит човек), *чу́фџа* ж (ћуфте), да се *уфа́јди*, *чи́фу́че* (тврдица), чу́вај се от *чи́фу́чеи́а*, зе́мља бе́ше *чи́фчи́ска*, *чи́фчи́ија*, *чи́фљк* је има́јње, *Цамфес* димџе [што се ве́зе], *џамфесли́је*;

џе́рџеф (можда се ради о десоноризацији — јер у мојој грађи се нашао и *џе́рџев*: *џе́рџев* има́ле), *еснаф*, *за́рф* (коверта), *када́џиф*, умре́ја на *К'ррф*, *Ла́џиф*, *месари́ф* (трошак), *џуа́ф* (прид. индсл. „чудан, чудноват, човек који закера“), *џе́лигра́ф*, *ча́ф* // *ча́фа* ж (превој, преседлина у планини), *че́ф* (добра воља), не ми је по *че́ф*;

б) *босолофџи́ма*, *голи́шафче*, Милошу *Цако́фцу*, *о́фч'ар*, *офч'ара*, *о́фчо* сире́ње, *о́фча*, *офџа́ма*, ти *гега́фцу* гега́ви, *Јо́фче*, *Јофче́џу*, оно́му *гефче́џу*, зе́ва ка *ча́фче*, здра́ва *зрафџи́џа*, *џе́фка*, *Жи́фко*, *Жи́фково*, *Жи́фковица*, *ча́фкино* гњездо, не́је ни он *зра́ф*, изгуби́ја це́ја *к'ррф*, та́ј не бе́ше *но́ф*, не се *кри́јеф* итд. (в. т. 213);

в) *ф'рк*, *ф'рк*, док се об'рнеш — гото́во, *ф'рке-ф'рке* (брзо, зачас, хитро): *ра́збој* и *ф'рке-ф'рке*, јен-ч'ас изџтка це́лу на́тку, *До́фати* но́шче и *фи́к*: о́сече га, а́ј да се *фи́камо* (да туцамо ускрџња јаја), *вџдџн* смо се *фика́ле*, *уфи́ким* (упропасти), да *уфи́ки*, све́ ги *уфи́кија*, све́ смо *уфи́киле*, и ни́ ч'е ги *уфи́киф*, не се плаши; *наф'рка́м се* (најде́м се) до́бро, бџш се л'уцки *наф'рка́смо*, *наф'ркај* се и тџ до́бро, *фли́с* — пуч'е ша́мар, *фли́ске*, *фли́ске* — те́па га ма́ти, кџт по́че да га би́је: *фли́ске*, *фли́ске*, *фли́сначу* те, да гу *исфли́ска*, *исфли́ска* га бра́т.

120. Врло су ретки случајевни замене *ф* гласом *в*:

ч'ев му је за унуч'е, да донесе на *со́вру*. Поред ликова *со́фра* и *со́вра* у прикупљеној грађи се нашао и једна *со́бра*. Приликом причешћивања Призренци добијају *наору*: *наору* прџми, *наору* је тој.

Према *каве* у ПТГ (< тур. *kahve* < ар. *qahwā*; Суреја ПТГ 172; Шкаљин, Турцизми 381) код призренских Срба је: *ка́ва*, јену *ка́ву*, ту́риш *ка́ву*, *кавеџи́ија*, *комџи́је* смо сас то́га *кавеџи́ју* итд., поред новијег: *ка́фа*, да му *напра́иш ка́фу* итд.

Супституисање сугласника *ф* другим фонемама нема карактер живих гласовних процеса. Реч је, у ствари, о свега неколико лексикализованих случајева.

121. Спорадична замена *ф* гласом *в* компензирана је, такође спорадичним, процесом обратног смера:

ф^брба, младе су теј *ф^брбе*, Ој мори *ф^брбо* зел'ена (нар. песма), кад роди гројзе на *ф^брбу*, Тешко тебе сьс негоф *нараф*, И брат му беше *нараф^лија* (ћудљива особа), Никој не мoже да угоди тому твојему *нараф^лије*, јájца ми млого *рофише*, јено *рофишо* јájце, један бг'а бија *ирифаишан*, *ирифаишне* радње, *ирифаишне* сам купиља, *ирифаишно* предаје, *ирифаишници*, купише све, кол'ико су знал'е *ирифаишници*. Не треба искључити могућност да су потврде последње основе у свести Призренаца везане за *хвай-*, где по правилу *хв > ф* (примери у т. 123).

122. Прилике у призренском говору, када је реч о сугласнику *ф*, неодољиво подсећају на стање у муслиманским говорима, односно на стање наше језичке периферије уопште. Призрен је, додуше, типичан представник двоструке периферности. Налази се на државном пограничју, а лингвистички статус обезбеђује му већ помињани вишевековни суживот са несловенским народима и језицима који добро чувају ову фонему. Ту мислим првенствено на Турке, затим на Албанце и Цинцаре, при чему не треба занемарити ни утицај грчке цивилизације, тим пре када се зна значај Призрена у средњовековној српској држави, чија је култура штедро напајана из византијских источника.

СУГЛАСНИЧКА ГРУПА ХВ

123. У призренском говору ова секвенца се по правилу своди на сугласник *ф*: *фáла* ти, *фáла* л'éпо — ми викамо; *фáла* Бóгу и С^брбије, *фáл'игуза* (хвалисавац), *фалц'ија*, *зафáл'иле* му се, *зафáл'им* се, још му се бéу и *зафáл'иле* и сл.:

дофаишише којне, *дофаишиле* жéну, она *дофаиши* јено д^брво, да гу *дофаишим*, он ч'е га *дофаиши*, *дофаишиф* онога ч'обанина, да се *зафаиши*, да *зафаиши* тјј кошүлү, *зафаишисмо*, *зафаишен*, *зафаишено*, објдва вагана су *зафаишене*, на дно се *нафаишила* б^рга, да *ирифаиши* ведрицу, да га *уфаиши*, *уфаиши* не киша, да ги *уфаишиф*, *уфаишише*, *уфаишија* ги син, *уфаишило* се слунце, *уфаишен*, *фачам*, син гу *фача* мбглу от ч'кол'е, мéсто га не *фача*, грозница гу *фача*, Мéне нé ми се *фача* за с^брце, сас тога ајнац'ију нé се *фачај*, *фачау'чи*, да ги *иофачамо*, све ги тáмо *иофача'але*, *иофача'аф* рйбе, све ги *иофача'аше*, Нé се *зафача'ај* у теј рабóте, *нафача'аја* рйбе, *нафача'ала* се паутина, да не *фача'ка* дрүтога итд.

Само изузетно могу се срести потврде свођења групе *хв* на *в* у корену *хвай-*: да ги *ириваишим*, *ириваишиф* и наше, дáмла га *уваишила*, *иовач'аше* ги.

СУГЛАСНИК Х

124. И у призренском говору глас *х* је темељито уклоњен из фонолошког система. Без икаквог трага ишчезао је у већини случајева, и то у свим положајима у речи:

а) ни *áбер* нéма за тóј, не скíтај по сокаце сас *áбере*, и брат му је *áберц'ија* (гласоноша), *áберц'ике*, сьви нóге дóма, *áјаиш* (трем), њíне *áјаше* бьш су гол'éме,

бра́ча не *áјеф* за сестру, сьгъшње дѣца не *áјеф* за оца, *áјван*, што учини тој, *áјвану* јѣн?, *áјде*, *áјдемо* да се видимо, *áјдете*, *áјш*, море, *áјш*, *áјдук*, Албанци бѣл'е су *нај ајдучи*, *áјдучка* трава, *áјдучку* траву, занат ги је *áјдучина*, сестра му била *áјдукѣша* (жена хајдук), *áјдуче*, пл. *áјдучичи*, úвек да давам тема *áјдучичама* циганскема, *áјер* (корист, добро), Никъд *áјер* не видеја (клетва), *áјерлија*, ч'овек, *áлва*, *алвациску áлеу*, *алвациница* (врста посластичарнице), брат му бѣша *алвација*, *алвалък* (напојница), давáја ги *алвалъце*, стареј син ги је *ю-áлѣшлиф* зе млац'еј (áјетљив = који хаје), *áјлаз* (тур. *haylaz*), вок. *áјлазу* (беспосличар, скитница), *áјлазлък* (скитање, беспосличење), *áјша* (тур. *hayta*; скитница, нерадник), *áлина*, дечинске *áлинчичи*, *амáлска* рабóта, мóрам л'и и ја да *амáлишем*, *áмам* (јавно купатило), *амáмчик*, пл. *амáмчице* (домаће купатило), бѣше и тáмо *áн*, дóшл'е на *áнске* врата, *áнција*, *áнъма*, *áнъму*, прóдаде га једнејзи *áнъме*, *áйс*, од *áйс*, тѣраф *áйсóве* (затворенике) на рабóту, *áйсáник* (затвореник), да ги изѣдеф *áйсáнске* вѣшке, притѣраф ги на *áйсáнске* врата, ни́кој му *áйсáнција* не бија, учинише мло́ге *áрамилъце*, *áрамилък* (разбојништво, крађа, пљачка; тур. *harami*), купија гол'ему *áранију*, *áранија* (тур. *harani*; бакрени велики котао), *áрем*, теј ни́не *áремске* адѣте, Кóј смѣја, море, у турске *áремльце* да ул'егне!?, *áрумникаш*, *áршија*, *áршију* пени'ерл'ију, на јѣно црвѣно *áршиче*, *áција*, узóше и *áциин* ч'ифлък, *áциáзма* (света водица коју хапије доносе са хаџилука), *áцилари* ч'е поóдиф у понедјаник, и сьг *эклам*, *еклáne* ствáри, *эндек*, *есай* нѣ гу искáч'а, и брат му свѣ ч'ини сьс *есай* (рачун, тур. *hesap*), *ечим* — тáко смо викал'е, *илáда*, *илáдарка*, *ишар*, *ил'еција* (преварант; тур. *hile*), *ил'ецика*, туж *ил'ецику* нѣчу да видим, *лáдна* вóда, вóду *лáдну*, ч'е залáди, *лáдник* (млекарник), *ладовина*, јѣде суо *лѣба*, нѣмаж за *лѣба*, л'ѣжи, л'ѣбу, да те јѣдем (нар. посл.), *лѣй'че*, теј двѣ *лѣйчѣши* да подѣл'имо, не мóгу да *óдим*, гóре у *óшел'*, купија и *óшел'*, *óшел'ција*, *óче* да гу кúпи, *очáла* да се удѣси, *очáја* да побѣгне, *очáше* да гу бије, от *Оче* Мáл'е, *Оча* Загрáцка, у *Очу* Вел'ику, *óчки* пóп дóша, *очáнско* ви́но, *óчко* ви́но, у *очáнско* грóјзе, жѣна му *Очáнка*, искоч'ило јѣно *Очáнче*, *Очáнин* ги кúм, да га *рáнимо*, *Рáни* пцѣто да ти вáди óчи (нар. посл.), *Рисјáнин* (Србин), да отѣраф *Рисјáнина*, Арнаутка и *Рисјáнка*, збóрниф *рисјáнски*, *Рисјáнче*, тáкав му *ýј* (худ. нарав) и сл.;

б) *буа*, смíри се, *буо* жѣна, *буосерина* (бувлѣи измет), *глуа* куч'ка, *глуаф* ч'овек, *глуáво* ги дѣте, *глуóму* детѣту, туж *глуáчу* да не видим, бија у *глуонѣму* школу, он ѣде у *глуонѣми*, он рабóта у *глуонѣми*, Е, ц'рни *глуáфцу* *глуáви*, *глуáвица*, *глуáвицо* *глуáва*, ништо не чул'еш, *глуáфко*, поради *грáа* дóша, *грáор* (врста уродице у житу), а *граóру* слýнце не досáчу'а, ч'еница ни бѣше пúна *грáор*, *граорáсиу* кокóшку, кокóшка *граóрка*, жѣна штѣта — стó *грѣа*, *греóша* је, од *греóше* и сьге *греује*, *греуáја* и на Бóжич', *дација* бија, *дација* и умрѣја, *дацски* живѣше па *дацски* и пóгина, *дуан*, тражи *дуáнско* л'исје, *дуанција*, *дуóвник*, *дуовнику* Јанич'ије, *дуа*, *дуáмо*, *задáа* (астма), да óбне *изáрчим*, да *изрáни* дѣцу, *кабадација* бѣше, *кожуáрска* игла, *маáла*, по *маáл'е* спије, *маáлска* страмóта да ве уб'ије, *маáм*, *размаáм се*, *размаáј се* и т'и, *маáлка*, плáтно смо *йромаáл'е*, *мамудија* (врста турског новца), *Мамуи*-пáша бија, *меáна*, *меанција*, *меунка*, бѣреш *меунке*, старе *меунке* нѣсу дóбре, сьс *муáбей* узимáл'е пáре, *муáбейлија* му бѣше и óтац, да дóб'не да му-áбейишемо, *муа*, кóњска *муа*, *муáц'ер*, *муáц'ер* бáсма била у напрѣшњо време,

муосерина, звала се ђаковџ'ка *наија*, нѣма ги сѣге теј *наије*, *њиан*, *ниан* (т. 145–148, 306), нѣ се *набди* до у Приштину, *дооди* дома, да *нараним* краву, и баба се *насмѣна* (насмеја), и она се *насмеује*, да *оладим* вино, два *ораа*, *ораово* дрво, доброга *очуа*, *иешраил'*, *илаовишо* девојч'е има, *иоийај*, да се *иреесаймо* за грџзе, лошо се *иреесайија* (прерачунао), да се *иреајрчи*, *ириочало* ми се да купим тој, *иустайија*, *иоодиф* нас, *заоди*, да *разлади*, *раайи* не не остал'а, учини се *раашилк*, и ја ч'е се *ураайим*, *ураайија* се, свети *Ранџеја*, светџа *Ранџела*, *Раовчанин*, *Раовчани* га убил'е, *руо*, *саан*, у *саан*, *саайи* (примери *сан*, *сайи* итд. дају се у т. 78), за *сиромѣа*, тому *сиромѣу*, *сиромѣа*, за *сиромѣе* тѣшко је, *снаа* гу даде, мори *снао* дома л'и си?, *снау*, сѣстра *снаина*, *сиаује* бил'е, *стирабба*, *стираваале*, зѣмња *суа*, ништо *суо* нѣе, *суо* мѣсо, деџама купија *суо* грџзе, *јѣл'е* *суо* л'ѣба, *суокр'ла* (чѣладе без порода), *Суо Рѣка*, у *Суо-Рѣку*, до *Суо-Рѣке*, дошл'е бл'изо *Суо-Рѣке*, *суорѣчки* бајрак, *суорѣчки* бајрактар, збориш *ишо*, нѣсмо добил'е *шроу* л'ѣба, дѣсно *юо*, на *оба* *ја*, *уаснил'е* се добро, добра ти вај *чоа*, двол'ичну *чоу* и сл. Примере са губљењем -х- у 3. лицу множине имперфекта дајемо у т. 349;

в) *ѣр* је ч'ука, на *ѣр* главе, доша и јен *Вла*, *којсу*, *глу* на *оба* *ја*, и брат му *наглу*, имѣсмо нѣф *мѣ*, смѣртни *грѣ*, *гра*, нѣде гу *зада* от уста, на *ма* дооди, *ира* и пѣпѣја, *сирѣма*, *саба* зора, Млѣго ми је *сирѣ* за рѣт, от *сирѣ*, тај *грѣ*, он ги бија *ше* (шех = дервишки старешина), *очу*, *иасиу* итд. (в. т. 218), по *њи*, од *ни* (в. т. 300), *одма*, *су* бол'ес, искидасмо се от *смѣ*, попуцасмо от *смѣ*, *видо*, *изгоро* (облици 1. л. јед. аориста дају се у т. 348), ја *неч'а* итд. (потврде имперфекта у истом лицу в. у т. 349).

125. Изнета грађа сведочи о доброј отпорности зѣва насталог испадањем -х-. Ипак се новодобијена вокалска група спорадично разбија развијањем међувокалског сонанта: *в* или *ј*. Појава је знатно чешћа испред вокала предњег реда, при чему се јавља -*ј*- (= *и*). Опште карактеристике призренског говора у овој области могу се представити односом *су*, *суо*, *суа* : *сјује* (мн.) (*суо* дрво : *сјује* дрва), јѣна *мја* : две *мјује*, јѣна *буа* : две *бује*:

муч'но *дијање*, јодва *дијам*, не мѣже да *дија*, под *вѣјайи* покрѣвац (одатле и: *изуј* туј *вѣјиу* ч'арапу), има *кијавицу*, викини гу тѣјзи глужавч'е *глује* (потврде типа *оглувим* долазе ниже), *мачеја*, бездушницу *мачеју* имѣше, *бује* ги пѣцаф, *мачејо* мѣри, Бѣг да те убѣје, *мачејина* мати, *мејана*, *мејану*, *мејанџија*, побѣже и неѣова *мејанџика*, вѣјзи *мејанџике* умрѣла сѣстра, И брат му боравѣше се сас *мејанџилк*, *мјује* л'ѣтиф на мѣсо, *њијан*, *њијан* (т. 145–148, 306), *илоје*, искоч'ише, али: *илоа* (плик), за *сиромѣе* тѣшко је, *смејѣне*, *смејѣње*, *иресмејуваш*, *иресмејувѣне* (засмејаване), од онѣјзи *кучке снаје* гу, даља сам *снаје* (Дјд), *снаје* Чѣдинице гу се нашло мѣшко, имам две *снаје*, имам сл'ику *снајешину*, на две *соје*, две-три *сјује соје*, *стиреја*, пот *стиреју*, *сјује* дрва донѣси, две *сјује* грајне, две *сјује* грање, *сјује* л'и ти су ч'арапѣ?, теј *сјује* кѣже, *сјује* паприке, *најсјује* дрва, *шроје* да покупиш, *крѣја* (птица „крѣха“), *чоја*, али је обичније *чоа*. Лик *чоја* је вероватно настао по угледању на ликове ове лексеме где су постојали фонетски услови за развитак -*ј*- (нпр. Гјд. от *чоје* и сл.). Најупутније је тако тумачити и настанак лика *аждаја*. У вишедневном разговору са Чѣдом Бабарѣгићем забележио сам две синтагме које управо сведоче о аналошком ширењу резултата наведене појаве: *сјујо* грџзе,

суј сумпур (аналогија сноси одговорност за спорадично -в [в/-ф] у примерима типа *глув*, *глуф*, *сув*, *суф*: Никој ми неје *глуф*, *глув* ти је и доша, *сув* кукуруз, *сув* л'еба, и останја — *суф*). Свакако према *снаје* добијена је и *снајка*, а мори *снајка*, да отнесеш и мојеји *снајке*. Фонетским путем се од турског *sabahile* (зором, у зору), дошло до лика *сабајле*. Фонетски је од *кухиња* добијена *кујна*, у *кујну*, *кујња*. Према турском *tehlet* и нашем стандардном *мелем* у призренском говору је *мејлем*, благ *мејлем*, два-три *мејлема*, од благога *мејлема*, не му помогоше ни берберске *мејлеме*. За спорадично јављање *ј* у речи *јечим* (хећим, доктор), одговорност сноси сандхи у којему је сугласник *х* стајао у међувокалском положају.

126. Речено је да су знатно ређе потврде са *в* на месту ранијега *х*:

бува, маћи ги *глува*, кажи тејзи *глуваче*, и ја че *углувим*, сестра му *оглувела*, у *глувонџи* долази, *дуван*, *кувала*, мл'еко се *кува*, че ги *скувам* друго, *скувам* нешто, *скуваш*, *скуваф се* јаја. *кува се*, *куван*, да би се *скувало*, *суво* месо, *суво* грóјзе, седјеја у *Сува-Реку*, забол'е ме *уво*, *кожувар*. Разуме се да су много чешћи ликови без уклањања зева: *буа*, *кожуар* и сл. (в. т. 124). И у Призрену се говори: *швор* га изеја, смр'деше ка *швор*. Преко обезвучавања сонант *в* (< *х*) дошло се до следећих облика: *глуфча*, Микни се мало, *глуфчо* један, и брат му *глуфшер* биднаја, *глуфшерка*, *глуфшерјака*.

127. И призренски говор зна за супституцију фонеме *х* гласом *к*. Појава је, као и у другим говорима, чешћа код посуђеница него у домаћим речима. Потврде:

Акмејова *куча*, *Дукови*, *кајс* (који има затвор, неуредну столицу), *кигијена*, *Коландијанци* (Холанђани), *кризантема*, *кринзантема* (цвет *хризантема*), *антикрис*, исту *крану* јел'е, ништо *крану* немал'е, да се *искранив*, *Крваш* се родија, *Крваш* је бија; Исус *Кристос*, *Кристоса*, Исуса *Кристиа*, *Кристиво* се роди, *Кристив*, Жи-ми *Кристиво* име, несам *киџела*, несам *киџеја* да радим, прекоманду *киџеле*, *каширијарак*, он бија у нину *парокију*, у нашу *парокију*, *шеќничар*, *сакрана*, да се *сакранив*, *сакранисмо* дете, тамо је *сакрањена*, купија *шејик* (одатле у множини: Несу имал'е напрег веј *шејице*, *шејице* купија), кутије от *ил'ек*, на ч'ис *ваздук*⁹⁴. *Пихије* се у Призрену чују као *пихије*, *пихије* и поново — *пихије*.

Призренци се у погледу замене *х* гласом *к* понашају као и остали носиоци говора овога типа. Њима непознат консонант у речима преузетим из цркве или из језичког стандарда они замењују најближом вредношћу⁹⁵. Можда у свему томе има и трагова свести о неумесности „преправљања“ црквених термина. У очи пада и чињеница да адаптација многих посуђеница није до краја извршена ни на прозодијском нивоу (*парокија*, *шеќничар*, *сакрана*).

128. У пребогатом Чемерићевом корпусу практично нема потврда сугласника *х*. У радну свеску одатле сам исписао именицу *йух* (врста отровне печурке). У Чупаревићевом материјалу приметно сам речи *ваздух* и (*Хрвашица*). Моје ис-

⁹⁴ И у призренском говору се чује: цеја *дркши*, *дркшија* цеја *ноч*. Не треба искључити могућност да је *к* овде фонетским путем добијено од **дръгъати*.

⁹⁵ Белић ДИЈС, 211; Богд. ГАП, 101.

куство на терену говори да се овај глас све више инфилтрира у говор најстаријих Призренаца. Његово воспостављање је у пуној корелацији са степеном уплива књижевног језика у дијалекатски систем уопште. Међу потврдама сугласника *x* добар део, разуме се не случајно, отпада на ономастику и новије посуђенице:

Ораховац, хал'ину гу шијем, *хајде* б'рзо, *хел'ихојштер, Херцеговка, Х'рвацка, Уједињење С'рба, Х'рваџа* и Словѐнаца (очигледно научена синтагма), а имао *Х'рваџицу* жѐну, Вел'ика *Хоч'а, хошел*, плач'ал'е *хонорал*, роу'ењѝ *Хриси'ово, хиги'ена, ходник*, шеснаес *хил'аде, илѝх, илѝхано*, на *сахрану*, да га *сахраниф, њаширијарах, хл'ѐба*, по зѐмл'е што *хода*, с'уву *хра'ну, хра'на* и л'ѐба, *хра'на* је н'ојзи вода, није *хшѐла* м'атер његову, *хшѐде* да га сл'омни, нѐсу *хшѐли, њихш'ије*, за *смѝх*. Сву озбиљност утицаја језичког стандарда и дубину његовог засецања у дијалекатско ткиво илустроваћу реченицом: *није хшѐо да до'џе*, реченицом у којој је, с изузетком везника *да*, све „ново“. У аутохтоном призренском дијалекатском руху ова реченица би гласила: *Неје (не) оч'аја да до'џне* или: *Не оч'аше да до'џне*. Наведену реченицу изговорио је један од најпоузданијих информатора, лице у чијем изговору се могу чути све аутохтоне локалне језичке особине.

129. Прилике у вези са сугласником *x* не издвајају битније призренски говор из П-Т зоне као целине. Призренци се од већине носилаца дијалекта знатније разликују једино бољим чувањем зева насталог испадањем међувокалског *-x-*, детаљем који може навести на помисао да се овај глас у Призрену чувао дуже него другде. Евентуално већој отпорности гласа *x* овде је одговарало језичко и етничко окружење, мада целу претпоставку озбиљно подрива факат да је зев уочљиво неотпорнији тамо где у вокалским групама има вокала предњег реда. У сваком случају, постоји извесна подударност између сугласника *ф* и *x*; њихова судбина у говору Призренаца подсећа на стање у неким другим српским говорима који живе у контакту (или измешани) са муслиманским живљем.

АФРИКАТА S

130. И у призренском говору африката *ц* има свој звучни парњак. У већини случајева глас *s* је добијен асимилативним путем од *з* када се овај нађе у непосредном контакту или ближој вези са неким од сугласника. Конкретније речено. *s < з*:

а) испред *в*: *свѐзда*, ч'ѐрка му је ка *свѐзда*, Облач'ина је, нѐ се видиѝ *свѐзде*, пуно *свѐзде*, у *свѐзде* ги к'оѝѝѝ, има и *свѐздастѝ* ша'ре, *Свѐзда* (надимак и лично име), *свѐк, свѐчи*, нешто *свѐкна, свѝкнаш'че* добро, *свѐр* бѝше, ч'ѝвек не бѝше, и млау'ѝо дѝте му ка *свѐре*, гол'ѝма *свѐрка*, сас н'ошч'ѝ стално *свѐцка*, ништо му *свѐцка* у ц'ѝп, купија гу *свѐч'ку, свѝрим*, да *свѝриѝф, свѝрѝла* преко в'рата, г'рдѝла ме сѝстра што сам *свѝрѝла, свѝрка* (пукотина, рупа), а она глѝда кроз *свѝрку* на в'рата, јѝно м'ало *св'оно* што *св'они, св'онив св'она* на свѐ ц'ѝркве, купи'мо *св'онце* за ч'к'оло, нѝсу смејал'ѝ да *св'онив*, т'амо *исвѝра* вода, мар'аме се *свал'ѝ*, ц'андар ги *свалја*, Милојна се *свалја*, да се *унесвѝри*, Шт'о си се *несвѝрија*, да *насвѝри* на в'рата, *насвѝрим* проз *свѝрку, ѝресвѝра* се преко кош'ул'ѝ, *ѝросвѝрка* (мала рупа кроз коју се може гледати);

б) иза *н*: *súnсар* (бумбар), убила три *сунсара*, *сунсари* ч'инив *s-ú-ú-ú-ú*, којшију му *викал'е Súnсар* (надимак), *súnса* (шкртица, циција) му бeше и *мати*, *Súnсáјка* (женски надимак), *súnсигуз* (нека птица), сви му *бeу súnсáвe*, *сac вел'енсе* (вунени покривач) *пoкри дeцу*, *консула*, бија латински *консула*, *консул'ине* рабóте, *мансур* м (леденица, фиг. слине), *мансу́ре* на кровове, што има *мансу́ре* на мóс, *мансу́ре* вол'икве *виси*; *м'рсол'áфч'е*, *мансу́ре* си пуштија; *тeч'eф* му *мансу́ре* *м'рсол'*, обрiши му детeту теј *мансу́ре*, *иенсу́ја* ти iде, отиша у *иенсу́ју*, *и́мам дóбру и́енсу́ју*, дeте гу по *в́здан рунса* (плаче), *рунсáше*, *рунсáше* па стáде;

в) испред вокала иза којeга слeди *б*, *к*, *и*: бeше *осeба*, ч'eкам га ка *осeба* слунце, ч'e *осeбне*, да *осeбне*, да не *осeбнеш*, *осебе* л'и, *осебо* и *ја*, *осeбло* му зáр и нeму дyпe?, да не *ипосeбне*, млóго ми *осебнáл'е* рyкe, бeше *осебнáја*, *осебнáйо* је, што сам *осебнáја* како сам опрáја глáву, имáло *Sáка* м (хип. надимак од *Зааруја* < *Захаруја*), *Sáкин* сiн, *Sакини́ца*, *Sакинич'ино*, *и́ма*, *и́ма* и *Sáкич'* (презиме Закић), *Sани́не* дeца, *Sýка* (биљка жуква и презиме једне призренске породице), *Sуко́фци*, да не *си́иа*, ч'е *си́ине*, *си́инала* и нóгу ск'рши́ла, нeч'е *си́ии*, не смeле, да се *насíиа*;

г) у вези са *р* и *р*: кошyл'а ч'е ти се *ипосiра*, *маусeрка* (врста пушке: маузерка), да се *ос'рне*, *з'рц* (узвик којим се означава продор неког оштрог предмета у тело). *у́зе о́стро нóшч'е* и — *с'рц*, *с'рц*, *с'рц*, нeшто ме *с'рца* (боде) у дeсну нóгу, стáлно га нeга *с'рцка*, нe му мир дáва, мáло га *с'рцна* сac и́глу, сeстра ми се *с'рцна* сьс нóшч'е;

д) у ономастици, именима пореклом од надимака: Бeше јен Стáнко, *Sосiло* (надимак) се звáше, *Siвгáр* (презиме породице досeљене из Велике Хоче; надимак), нeкој ги *вiка Siвгáрeвич'*, *Siвгáри* ти, сiнко, нeсу овдeшњи, *Siвгáрска* кyч'а, *Siвгáрске* дeца, Код облика *Siвгáр* итд. у очи пада близина сугласника *в*, као и у речи *си́вpe* ф пл. т. (доње зимске гаће од вуне, ручно рађене), имáло, мóре, и тeј *си́вpe*, имáло.

Изван наведених позиција нема много потврда овога гласа. Навешћемо да је код старих Призренца кратковид — *си́л'áф*, *си́л'áвa* му и жeна, и он ти је јен *си́л'áвaц* (крактовидо м. чељаде), остáи гу, тyј нeгóву *си́л'áвицу*? Тáко мицко, а вeч'е *си́л'áфч'е*. Изгледа да само у бошкачком говору може да се чује глагол *си́фкóше* (побегне, склони се).

Разуме се да се африката *s* и овде може развити на споју речи у примерима типа матeрњи *о́шас* ги бија, *о́шас* гу утепáја, *мeсeс* дьна и сл.

131. У вези са питањем фонолошког статуса сугласника *s* у призренском говору треба имати у виду чињеницу да паралелни изговор са гласом *з* узима маха код речи познатих стандардном језику (*озeбла* гу и *мати*, *и́енсу́ју*, *звeрка*). Тамо где, пак, стандарднојезички пандан изостаје (ономастика, ономатопеје на пример) мора се говорити о ненарушеној фонолошкој индивидуалности овога гласа.

СУГЛАСНИЦИ Ч' И Ц'

132. Из досадашње литературе се знало да су африкате у призренском говору сведене на два пара, да је истрвена опозиција између гласова *ч* и *ћ* односно *ц* и

старину, континуирано чување прелазног гласа између у и в, лежи у великом броју потврда потпуне или делимичне десоноризације тога завршног гласа 3. л. множине презента (т. 338). Висока фреквенција облика типа *живиф, њофа'чаф* гарантују да се секундарно -в оваквог порекла у призренском говору одомаћило као прави лабиодентални фрикатив. Појава у у облицима имперфекта несумњиво је новијег датума. Из досадашње литературе се, иначе, знало за постојање прелазног у у говору Призренаца⁹⁰. Сагласност резултата Павловићевих и мојих истраживања постоји у наведеном глаголском облику, док је према раније записаном *навива* и *навиуа* код мене ипак само — *навива* (в. ниже у т. 116).

111. Испадањем -в- практично доследно су уклоњене секвенце -*сѡв-*, -*шѡв-* и -*вл'*- (< -*вљ-*) код итеративних глагола на -*вљашѡ* (*забављашѡ, ойрављашѡ* и сл.):

аѡисѡ, богасѡ је било, имало је *богасѡ, брасѡ* за *брасѡ, будаласѡ*, неговѡ *будаласѡ* искоч'ише ми на в'р главе, неговѡ *госѡсѡ, деѡињсѡ*, от својега *деѡињсѡ*, ѡскоч'и гу на-нос и тој *доброч'инсѡ* ваѡе, тој *другарсѡ*, да ти бидне *друсѡ*, у ту'о *друсѡ*, Ми смо изгбрѡ'е от *јамсѡ, јунасѡ, кумсѡ* ч'е пропане, сѡге нѡма *кумсѡ, ѡјансѡ, ѡзнансѡ* не спасѡи свѡ, имал'е смо сас л'уди *ѡзнансѡ*, одведоше не у *ројсѡ*, живѡло се и у *ројсѡ, убисѡ* било, и она остави *учѡишѡлсѡ, царсѡ*, поред изузетно ретких примера са -*сѡв-*: *аѡисѡво*;

ѡбјно *девојашѡ*;

забалам, да *забала*, Свек'рва ми *забала* децу, *забалаја*, нѡ се *забрала*, Нѡ се *забралаф* л'сно ваѡе маскарл'це, *забрален, забралѡно*, т'мо и сѡге *набаламо* д'рва, *исѡралам*, да се *исѡрала, ойралам*, и он ги *ойрала, ойралај, недоойрален, недоойралѡну* рабѡту, *ѡойралам, ѡойралаја, ѡрисѡалам*, ја нѡ те *сѡралам, сѡрала* се за у Очу, *сѡралаш* се ка да си *младанавѡсѡта, настѡалам*, раат гу не *остѡала, остѡаламо* ги за у туршѡју, *ѡостѡалала*, и сл. Потврде са чувањем групе -*вл'*- нису честе и преузете су из књижевног језика: *набав'алаја*, Радич' се *ѡрезив'ала'е*, он *ѡопр'ав'ала* крѡв, *сѡав'алала, сѡав'ала'е*, штѡ се *сѡав'алаф?*, *остѡав'ала'е, ѡресѡав'ала*. Уверење да је реч о поновном воспостављању -в- базирано је на чињѡници да оваквих примера нѡма у Чемериѡићевој збирѡи.

112. У прикупљѡној грађѡи нашло се нештѡ потврда губљења -в- изван наведѡне граматѡичке категорије:

ѡ'рлив, јабуке ни вуј годину в'рло *ѡ'рливе, ѡ'рлива*, крушка, *ѡ'рливу* јабуку, свѡ ни крушке *ѡ'рлаве*, ост'јѡи теј *ѡ'рлаве* крушке.

113. Нѡма потврда упрошѡавања секвенце -*кв-* у облицима каквоњних и количѡинских заменица. Увек је *ѡол'кво, ѡакво* и сл. (т. 309). У Призрену се, исто тако, говори: *брѡсква, брѡскве*, да ѡзнѡеш веј *смѡкве, свраке*, али: јѡна *грѡда* сирѡње, *грѡду* сирѡјне, још јѡну *грѡду* шѡч'ер, Напорѡдо стоје *бука* и *бѡква*.

114. Интервокално -в- код глагола типа *ѡрави* по правилу се губѡи, након чега се новодобијѡни зѡв често уклања помоћу сонанта *ј* (ѡ):

⁹⁰ Павл. Срет. 100.

да гу *забра́им*, *забраи́ја*, она га *забраи* не́га, *си́раи́ла* за сна́у, да *наи́раим* ч'у́фте за веч'еру, *наи́раимо*, све́ ч'е *йои́раи́ф*, *йои́раи́ја* крђф, *си́раисмо* веч'еру, *ои́раиш*, ко́ла ва́л'а да се *ои́раи́ф*, пепе́ја *си́аи́ла*, да *ости́аим*, *ости́аи́ја*, *ости́аише*, *исти́аим* (одмакнем), *исти́аи́ја*, *насти́аи́ја*, *сьсти́аи́ја*, да *забра́им* (заборавим), *забра́јен*, *забра́јена*, *забра́јила*, озго́рке *йо́кријéна*, *нейо́кријéно*, *и́раи́ш* веч'еру, да *и́раи́м* куч'у, да *и́раи́* јело, пита се *и́раи́*, то́рту *и́раи́ф*, *йои́раи́ш*, у ц'еп га *си́аи́*, да се *ости́аи́* куму, да *ости́аи́м*, не́чу га *ости́аи́м*, да га *ости́аи́ш*, и о́тац *ости́аи́* све́, *ости́аи́ен*, *насти́аи́ен*, *насти́аи́ена*, *сьсти́аи́ен* и сл. У призренском говору је по правилу *волови/волове*, али сам записао и реченицу: *воло́и* сам остайја. Примећује се и спорадична редукција финалног *и* код одговарајућих глаголских облика када је акценат од краја даље од пенултима: *и́спрај* се, дете, и седи л'у́чки, *йо́прај* (аор.) он и наш мл'и́н, *о́прај*, мо́лим те, он све то́ј, *о́стиј* ме, не ме дира́ше, ви́ше, *и́стиј* она и тести́ју.

Уз доминантне облике типа *и́ра(ј)им* могу се срести и остаци (ако се не ради о утицају књиж. језика) ранијег стања: *забрави́ла*, *заборави́ла*, шешир ти је *накривен*, *и́рави* се то́рта, *и́рави́ле*, *наи́равимо*, *наи́рави́ла*, да гу *наи́равим*, *наи́рави́ја* куч'у, *сти́ави́ле*, све́ ч'е ги *ости́ави́*, да *ости́ави*, да *ости́авимо*, та́ко је Бог *ости́ави́ја*, *ости́ави́ло*, да *и́рсти́ави*, и он *о́стиави* уч'и́тел'сто. Процент оваквих случајева знатно је нижи у Чемерицићевом него у мом материјалу.

Према (-)и́швен, наду́вен у већини наших дијалеката овде је: све́ *ши́éно*, кошул'а му *раши́éна*, не́ ти је ка́пут *саши́ен*, *наду́ен*, *наду́éно*, *ши́éно*, кошул'а му *раши́éна*, не́ ти је ка́пут *саши́ен*, *наду́ен*, *наду́éно*. Новијега ће датума бити: фати́рано *шивéно*. Не треба искључити могућност да је (-)и́шијен(-) резултат угледања на примере типа *йои́ијен*, *избијен*.

Од преосталих примера са -в- у међувокалском положају наводим још *дўвар*, уз *дўвар*, до́бар си ч'о́век. У Призрену се каже: *каурма*, Ста́ви ти на пупьк го́ја и *дўа*.

Секундарно В

115. Секундарно *в* није ретка појава у призренском говору. Највећи део његових потврда отпада на 3. л. мн. презента, где се код глагола Белићеве VI врсте развило фонетским, а одатле пренето и на остале основе (примери су дати у т. 338). Процес је захватио и 3. лице множине имперфекта (т. 349).

116. Аналошко *в* долази и у примерима:

набивам, *набива́ле* обруч'е на ка́цу, *набивај* на но́ш, *убива́ле* л'у́ди, о́ни *убива́ле*, *убива* ги она, *убива́ше* војни́це, *убивен* војник, зна́м да *набивам*, *набива* се, а́јде да *набивамо*, *одвивам*, не *одвивај* више, *йовивам*, скр'ши гу *йовивау́чи*, *завивамо*, *йрејовива* де́те, да гу *йрејовива*, не́ се *развива* добро, *развивај* де́те, *расйовива* она сво́је девојч'е, не́ се *свива* л'сно, ста́ро не́ се л'сно *свива*, коза́ма *савиваф* л'ишч'е, ру́ку ми *увива*, *увиваш*, не́ се *оивам* с'ге, и с'к се *оива*, И бра́ч'а гу се *оиваф* ама — по́ретко. Крпа за пра́ње судова за јело зове се *йомива́ча*, али је, ипак *навија́лка* (дрвена направа за навijaње пређе за ткање). По правилу је *йовива* и сл., али је, готово искључиво: *йови́éно*, *нејови́ен*, основа

121. Спорадична замена *ф* гласом *в* компензирана је, такође спорадичним, процесом обратног смера:

ф^рба, младе су теј *ф^рбе*, Ој мори *ф^рбо* зел'ена (нар. песма), кад рóди грóзје на *ф^рбу*, Тешко тебе сáс нéгоф *нараф*, И брát му бéше *нарафл'ија* (ћудлџива особа), Нíкој не мóже да угóди тóму твóјему *нарафл'ије*, јáјца ми млóго *роф'ише*, јено *роф'ишо* јáјце, јéдан óг'а бíја *ирифа'иан*, *ирифа'ише* рáдње, *ирифа'ише* сам купíла, *ирифа'ишо* предáје, *ирифа'иници*, купíше сáвe, кол'ико су знáл'е *ирифа'иници*. Не треба искључити могућност да су потврде последње основе у свести Призренаца везане за *хваш-*, где по правилу *хв > ф* (примери у т. 123).

122. Прилике у призренском говору, када је реч о сугласнику *ф*, неодољиво подсећају на стање у муслиманским говорима, односно на стање наше језичке периферије уопште. Призрен је, додуше, типичан представник двоструке периферности. Налази се на државном пограничју, а лингвистички статус обезбеђује му већ помињани вишевековни суживот са несловенским народима и језицима који добро чувају ову фонему. Ту мислим првенствено на Турке, затим на Албанце и Цинцаре, при чему не треба занемарити ни утицај грчке цивилизације, тнм пре када се зна значај Призрена у средњовековној српској држави, чија је култура штедро напајана из византијских источника.

СУГЛАСНИЧКА ГРУПА ХВ

123. У призренском говору ова секвенца се по правилу своди на сугласник *ф*: *фáла* тн, *фáла* л'éпо — мí вíкамо; *фáла* Бóгу и С^рбíје, *фáлигуза* (хвалисавац), *фáлц'ија*, *зафáл'иле* му се, *зафáлим* се, јóш му се бéу и *зафáл'иле* и сл.;

дофáишише кóјне, *дофáишиле* жéну, óна *дофáиши* јено д^рво, да гу *дофáишим*, óн ч'е га *дофáиши*, *дофáишиф* онóга ч'обанíна, да се *зафáиши*, да *зафáиши* туж кошул'у, *зафáишисмо*, *зафáишен*, *зафáишено*, обéдва вагáна су *зафáишене*, на днó се *нафáишила* ч'ри'а, да *ирифа'иши* ведрицу, да га *уфáиши*, *уфáиши* не кíша, да ги *уфáишиф*, *уфáишише*, *уфáишија* ги сíн, *уфáишило* се слунце, *уфáишен*, *фáч'ам*, сíн гу *фáч'а* мýглу от ч'кóл'е, мéсто га не *фáч'а*, грозница гу *фáч'а*, Мéне нé ми се *фáч'а* за с^рце, сáс тóга ајнац'ију нé се *фáч'ај*, *фáч'аучи*, да ги *иофáч'амо*, сáвe ги тáмо *иофáч'але*, *иофáч'аф* рíбе, сáвe ги *иофáч'аше*, Нé се *зафáч'ај* у теј рабóте, *нафáч'аја* рíбе, *нафáч'ала* се паутíна, да не *фáч'ка* дрóгога итд.

Само изузетно могу се срести потврде свођења групе *хв* на *в* у корену *хваш-*: да ги *ирива'ишим*, *ирива'ишиф* и нáше, дáмла га *ува'ишила*, *иовач'аше* ги.

СУГЛАСНИК Х

124. И у призренском говору глас *х* је темељито уклоњен из фонолошког система. Без икаквог трага ишчезао је у већини случајева, и то у свим положајима у речи:

а) ни *áбер* нéма за тóј, не скíтај по сокаце сáс *абéре*, и брát му је *абери'ија* (гласоноша), *абери'ике*, сáви нóге дóма, *áјати* (трем), нíне *áјаше* бíш су гол'еме,

бра́ча не *álef* за сестру, сьгъшъе дѣца не *álef* за оца, *ájван*, што учини тој, *ájвáну* јѣн?, *ájде*, *ájдемо* да се видимо, *ájдѣше*, *ájш*, море, *ájш*, *ájдук*, Албанци бил'е су *наj аjдучи*, *аjдучка* трава, *аjдучку* траву, занат ги је *аjдучина*, сестра му била *аjдукѣша* (жена хајдук), *аjдуче*, пл. *аjдучичи*, увек да давам тема *аjдучичама* циганскема, *ájер* (корист, добро), Никъд *ájер* не видеја (клетва), *ájерлија*, ч'овек, *áлва*, *алваџиску áлву*, *алваџиница* (врста посластичарнице), брат му бѣша *алваџија*, *алвалък* (напојница), давáја ги *алвалѣце*, стáреј син ги је *áл-áлѣшлѣф* зе млаџ'еј (ајетљив = који хаје), *ájл'аз* (тур. *haylaz*), вок. *ájл'áзу* (беспосличар, скитница), *ájл'ázлък* (скитање, беспосличење), *ájшá* (тур. *hayta*; скитница, нерадник), *áл'ина*, деч'инске *áл'инч'ичи*, *амáлска* рабóта, мóрам л'и и јá да *амал'ишем*, *áмам* (јавно купатило), *амáмџик*, пл. *амáмџице* (домаће купатило), бѣше и тáмо *áн*, дóшл'е на *áнске* врáта, *анџија*, *анъма*, *анъму*, прóдаде га јѣднејзи *анъме*, *áйс*, од *áйс*, тѣраф *áйсóве* (затворенике) на рабóту, *áйсáник* (затвореник), да ги изѣдеф *áйсáнске* вѣшке, притѣраф ги на *áйсáнске* врáта, никóј му *áйсáнџија* не бiја, уч'инише млóге *арамилѣце*, *арамилък* (разбојништво, крађа, пљачка; тур. *harami*), купија гол'ему *аранију*, *аранија* (тур. *harani*; бакрени велики котáo), *áрем*, теј нiне *áремске* адѣте, Кóј смѣја, море, у турске *áремлѣце* да ул'егне!?, *армуникаш*, *аршџија*, *аршџију* пени'ерл'ију, на јѣно ц'рвѣно *аршџиче*, *аџија*, узóше и *аџиин* ч'ифлък, *аџиáзма* (света водица коју хаџије доносе са хаџилука), *аџилари* ч'е поóдиф у понедјаник, и сьг *эклам*, *еклáne* ствáри, *эндек*, *есай* нѣ гу искáч'а, и брат му свѣ ч'ини сьс *есай* (рачун, тур. *hesap*), *éчим* — тáко смо викал'е, *илáда*, *илáдáрка*, *ишар*, *илѣџија* (преварант; тур. *hile*), *илѣџика*, туј *илѣџику* нѣчу да видим, *лáдна* вода, вóду *лáдну*, ч'е *залáди*, *лáдник* (млекарник), *ладовина*, јѣде суо *лѣба*, нѣмаж за *лѣба*, л'ѣжи, *лѣбу*, да те јѣдем (нар. посл.), *лѣйче*, теј двѣ *лѣйчѣши* да подѣл'имо, не мóгу да óдим, гóре у *óшел'*, купија и *óшел'*, *ошелџија*, *óче* да гу кúпи, *очáла* да се удеси, *очáја* да побѣгне, *очáше* да гу бије, от *Оче* Мáл'е, *Оча* Загрáцка, у *Очу* Вел'ику, *óчки* пóп дóша, *очáнско* вино, *óчко* вино, у *очáнско* грóјзе, жѣна му *Очáнка*, искоч'ило јѣно *Очáнче*, *Очáнин* ги кúм, да га *рáнимо*, *Рáни* пцѣто да ти вáди óч'и (нар. посл.), *Рисјáнин* (Србин), да отѣраф *Рисјáнина*, Арнаутка и *Рисјáнка*, збóриф *рисјáнски*, *Рисјáнче*, тáкаж му *ýј* (ћуд, нарав) и сл.;

б) *буа*, смiри се, *буо* јѣна, *буосерина* (бувљи измет), *глуа* куч'ка, *глуаф* ч'овек, *глуáво* ги дѣте, *глуóму* детѣту, туј *глуáчу* да не видим, бија у *глуонéму* шкóлу, он iде у *глуонéми*, он рабóта у *глуонéми*, Е, ц'рни *глуáфцу* *глуáви*, *глуáвица*, *глуáвицо* *глуáва*, ништо не чујеш, *глуáфко*, поради *грáа* дóша, *грáор* (врста уроднице у житу), а *грáору* слýнце не досáчу, ч'еница ни бѣше пýна *грáор*, *граорáсџу* кокóшку, кокóшка *граóрка*, јѣна штѣта — стó *грéа*, *греóша* је, од *греóше* и сьге *греује*, *греуáја* и на Бóжич', *даџија* бија, *даџија* и умрѣја, *даџски* живѣше па *даџски* и пóгина, *дуан*, тражи *дуáнско* л'исје, *дуанџија*, *дуóвник*, *дуовнику* Јанич'ије, *дуа*, *дуáмо*, *задуа* (астма), да дбне *изáрчим*, да *изрáни* дѣцу, *кабадаџија* бѣше, *кожжáрска* игла, *маáла*, по *маáл'е* спiје, *маáлска* стрáмóта да ве убiје, *маáм*, *размаáм се*, *размаáј се* и тi, *маáлка*, плáтно смо *ýромаáл'е*, *мамудија* (врста турског новца), *Мамуш-пáша* бија, *меáна*, *меанџија*, *меунка*, бѣреш *меунке*, стáре *меунке* нѣсу дóбре, сьс *муáбеш* узимáл'е пáре, *муáбешл'ија* му бѣше и óтац, да дóчу'не да му-абѣишишѣмо, *муа*, кóњска *муа*, *муáџ'ер*, *муáџ'ер* бáсма била у напрѣшњо врѣме,

муосерина, звала се ђаковџка *наија*, нема ги сѣге теј *наије*, *њиан*, *ниан* (т. 145–148, 306), не се *наоди* до у Приштину, *дооди* дома, да *нараним* краву, и баба се *насмена* (насмеја), и она се *насмеује*, да *оладим* вино, два *ораа*, *ораово* дрво, доброга *очуа*, *иетраиш*, *илаовишо* девојче има, *иоитиј*, да се *иресайимо* за грџзе, лошо се *иресайија* (прерачунао), да се *иреа́рчи*, *ириочало* ми се да купим тој, *иустайја*, *иобдиф* нас, *заоди*, да *разлади*, *рааш* не не остала, учини се *раашилк*, и ја ч'е се *ураашим*, *ураашија* се, свети *Ранџеја*, светога *Ранџела*, *Раоџанин*, *Раоџани* га уби́л'е, *руо*, *саан*, у *саан*, *сааш* (примери *сан*, *саш* итд. дају се у т. 78), за *сиромаа*, тому *сиромау*, *сиромаа*, за *сироме* тешко је, *снаа* гу даде, мори *снао* дома л'и си?, *снау*, сестра *снаина*, *сиаије* бил'е, *сираоба*, *сираува́ле*, земња *суа*, ништо *суо* неје, *суо* месо, децама купија *суо* грџзе, јел'е *суо* л'еба, *суокр'ла* (чељаде без порода), *Суо* Река, у *Суо-Реку*, до *Суо-Реке*, дошл'е близо *Суо-Реке*, *суоречки* бајрак, *суоречки* бајрактар, збориш *шио*, немо добил'е *и́роу* л'еба, десно *уо*, на оба *уа*, *уасни́л'е* се добро, добра ти вај *чоа*, дволи́чну *чоу* и сл. Примере са губљењем -х- у 3. лицу множине имперфекта дајемо у т. 349;

в) *ѡр* је ч'ука, на *ѡр* главе, доша и јен *Вла*, *кожу*, *глу* на оба *уа*, и брат му *наглу*, имамо ноф *ме*, смртни *гре*, *гра*, иде гу *зада* от уста, на *ма* дооди, *ира* и пепеја, *сирома*, *саба* зора, Млого ми је *сирра* за рат, от *сирра*, тај *гре*, он ги бија *ше* (шех = дервишки старешина), *очу*, *иасиу* итд. (в. т. 218), по *њи*, од *ни* (в. т. 300), *одма*, *су* бол'ес, искидамо се от *сме*, попуцамо от *сме*, *видо*, *изгоро* (облици 1. л. јед. аориста дају се у т. 348), ја *неча* итд. (потврде имперфекта у истом лицу в. у т. 349).

125. Изнета грађа сведочи о доброј отпорности зева насталог испадањем -х-. Ипак се новодобијена вокалска група спорадично разбија развијањем међувокалског сонанта: *в* или *ј*. Појава је знатно чешћа испред вокала предњег реда, при чему се јавља -ј- (= џ). Опште карактеристике призренског говора у овој области могу се представити односом *су*, *суо*, *суа* : *сује* (мн.) (*суо* дрво : *сује* дрва), јена *муа* : две *мује*, јена *буа* : две *бује*:

муч'но *дијање*, јодва *дијам*, не мо́же да *дија*, под *вѣјаш* покрѡвац (одатле и: *изуј* туј *вѣјашу* ч'арапу), има *кијавицу*, *викни* гу те́зи глѡвач'е *глује* (потврде типа *оглувим* долазе ниже), *мачеја*, бездушници *мачеју* имаше, *бује* ги пѣцаф, *мачејо* мѡри, Бѡг да те уби́е, *мачејина* ма́ти, *мејана*, *мејану*, *мејанџија*, *пѡбеже* и неѡва *мејанџика*, *вѣзи* *мејанџике* умрѣла сестра, И брат му боравѣше се сас *мејанџилк*, *мује* л'етиф на месо, *њијан*, *њијан* (т. 145–148, 306), *и́лоје*, *искоч'ише*, али: *и́лоа* (плик), за *сиромале* тешко је, *смејајне*, *смејање*, *и́ресмејуваш*, *и́ресмејувајне* (за-смејавање), од онѣзи *кучке* *снаје* гу, дала сам *снаје* (Дјд), *снаје* Чединице гу се нашло мушко, *и́мам* две *снаје*, *и́мам* сл'ику *снајешину*, на две *соје*, две-три *сује соје*, *сиреја*, пот *сиреју*, *сује* дрва донеси, две *сује* грајне, две *сује* грање, *сује* л'и ти су ч'арапе?, теј *сује* *коже*, *сује* папѣрке, *најсује* дрва, *и́роје* да покупиш, *креја* (птица „креха“), *чоја*, али је обичније *чоа*. Лик *чоја* је вероватно настао по угледању на ликове ове лексеме где су постојали фонетски услови за развитак -ј- (нпр. Гјд. от *чоје* и сл.). Најупутније је тако тумачити и настанак лика *аждаја*. У вишедневном разговору са Чедом Бабарогићем забележио сам две синтагме које управо сведоче о аналошком ширењу резултата наведене појаве: *сујо* грџзе,

суј сѹмпур (аналогија сноси одговорност за спорадично -в [в/-ф] у примерима типа *глув*, *глуф*, *сув*, *суф*: Никој ми неје *глуф*, *глув* ти је и доша, *сув* кукуруз, *сув* лѣба, и останја — *суф*). Свакако према *снаје* добијена је и *снајка*, а мори *снајка*, да огнесеш и мојеји *снајке*. Фонетским путем се од турског *sabahile* (зором, у зору), дошло до лика *сабáјле*. Фонетски је од *кухиња* добијена *кујна*, у *кујну*, *кујња*. Према турском *tehlet* и нашем стандардном *мелем* у призренском говору је *мејл'ем*, блага *мејл'ем*, два-три *мејл'ема*, од блага *мејл'ема*, не му помогаше ни берберске *мејл'еме*. За спорадично јављање *ј* у речи *јечим* (хећим, доктор), одговорност сноси сандхи у којему је сугласник *х* стајао у међувокалском положају.

126. Речено је да су знатно ређе потврде са *в* на месту ранијега *х*:

бу'а, маћи ги *глу'а*, кажи тејзи *глу'аче*, и ја че *углу'им*, сестра му *оглу'ела*, у *глу'онѣми* долази, *дуван*, *ку'ала*, мл'ѣко се *ку'а*, че ги *ску'ам* друго, *ску'ам* нешто, *ску'аш*, *ску'аш се* јаја, *ку'а се*, *ку'ван*, да би се *ску'ало*, *су'о* месо, *су'во* грóјзе, седѣја у *Сува-Реку*, заболѣ ме *у'о*, *кожу'ар*. Разуме се да су много чешћи ликови без уклањања зева: *бу'а*, *кожу'ар* и сл. (в. т. 124). И у Призрену се говори: *швор* га изѣја, смр'дѣше ка *швор*. Преко обезвучавања сонант *в* (< *х*) дошло се до следећих облика: *глуф'ча*, Микни се мало, *глуф'чо* један, и брат му *глуф'шер* биднаја, *глуф'шерка*, *глуф'шерајка*.

127. И призренски говор зна за супституцију фонеме *х* гласом *к*. Појава је, као и у другим говорима, чешћа код посуђеница него у домаћим речима. Потврде:

Акмејова куч'а, *Дукóви*, *кајс* (који има затвор, неуредну столицу), *кигјѣна*, *Коландијанци* (Холанђани), *кризаншѣма*, *кринзаншѣма* (цвет *хризаншѣма*), *анши-крис*, исту *крану* јел'е, ништо *крану* немал'е, да се *искранив*, *Кр'ваш* се родија, *Кр'ваш* је бија; Исус *Кристос*, *Кристóса*, Исуса *Кристáа*, *Кристó[с]* се роди, *Кристóв*, Жи-ми *Кристóво* име, несам *киѣла*, несам *киѣја* да радим, прекоманду *киѣле*, *иашријарак*, он бија у нину *иарóкију*, у нашу *иарóкију*, *шѣкнич'ар*, *сакрана*, да се *сакранив*, *сакранисмо* дѣте, тамо је *сакрањена*, купија *шѣйик* (одатле у множини: *Нѣсу* имал'е напрег веј *шѣйице*, *шѣйице* купија), кутије от *ил'ек*, на ч'ис *ваздук*⁹⁴. *Пихшије* се у Призрену чују као *иикшије*, *иифшије* и поново — *иихшије*.

Призренци се у погледу замене *х* гласом *к* понашају као и остали носиоци говора овога типа. Њима непознат консонант у речима преузетим из цркве или из језичког стандарда они замењују најближом вредношћу⁹⁵. Можда у свему томе има и трагова свести о неумесности „преправљања“ црквених термина. У очи пада и чињеница да адаптација многих посуђеница није до краја извршена ни на прозодијском нивоу (*иарóкија*, *шѣкнич'ар*, *сакрана*).

128. У пребогатом Чемерицићевом корпусу практично нема потврда сугласника *х*. У радну свеску одатле сам исписао именицу *иух* (врста отровне печурке). У Чупаревићевом материјалу приметно сам речи *ваздух* и (*Хрвашица*). Моје ис-

⁹⁴ И у призренском говору се чује: *цѣја д'ркти*, *д'рктија* *цѣја нóч*. Не треба искључити могућност да је *к* овде фонетским путем добијено од **дръгъати*.

⁹⁵ Белић ДИЈС, 211; Богд. ГАП, 101.

куство на терену говори да се овај глас све више инфилтрира у говор најстаријих Призренаца. Његово воспостављање је у пуној корелацији са степеном уплива књижевног језика у дијалекатски систем уопште. Међу потврдама сугласника *x* добар део, разуме се не случајно, отпада на ономастику и новије посуђенице:

Орахóвац, хал'ину гу шијем, *хајде б'рзо, хел'ихóйштер, Херцеговка, Х'рвацка, Уједињене Срба, Х'рвајша* и Слобенаца (очигледно научена синтагма), а имао *Х'рвајшицу жéну, Вел'ика Хóча, хóшел, плач'ал'е хонорал, роц'ење Хрисóво, хигиéна, хóдник, шеснаес хил'аде, илэх, илехано, на сахрану, да га сахраниф, иаширијарах, хл'еба*, по зéмл'е што *хóда, сýву хрáну, хрáна* и л'еба, *хрáна* је н'óзи вода, *није хшéла* мáтер његову, *хшéде* да га слóми, *нэсу хшéл'и, иихш'ије*, за *смэх*. Сву озбиљност утицаја језичког стандарда и дубину његовог засецања у дијалекатско ткиво илустроваћу реченицом: *није хшéо да доц'е*, реченицом у којој је, с изузетком везника *да*, све „ново“. У аутохтоном призренском дијалекатском руху ова реченица би гласила: *Нéје (нé) оч'áја да доц'не* или: *Не оч'áше да доц'не*. Наведену реченицу изговорио је један од најпоузданијих информатора, лице у чијем изговору се могу чути све аутохтоне локалне језичке особине.

129. Прилике у вези са сугласником *x* не издвајају битније призренски говор из П-Т зоне као целине. Призренци се од већине носилаца дијалекта знатније разликују једино бољим чувањем зева насталог испадањем међувокалског *-x-*, детаљем који може навести на помисао да се овај глас у Призрену чувао дуже него другде. Евентуално већој отпорности гласа *x* овде је одговарало језичко и етничко окружење, мада целу претпоставку озбиљно подрива факат да је зев уочљиво неотпорнији тамо где у вокалским групама има вокала предњег реда. У сваком случају, постоји извесна подударност између сугласника *ф* и *x*; њихова судбина у говору Призренаца подсећа на стање у неким другим српским говорима који живе у контакту (или измешани) са муслиманским живљем.

АФРИКАТА S

130. И у призренском говору африката *ц* има свој звучни парњак. У већини случајева глас *s* је добијен асимилативним путем од *з* када се овај нађе у непосредном контакту или ближој вези са неким од сугласника. Конкретније речено, *s < з*:

а) испред *в*: *свэзда*, ч'ерка му је ка *свэзда*, Облач'ина је, нé се в'идиф *свэзде*, пуно *свэзде*, у *свэзде* ги кóвeф, има и *свездáци* шáре, *Свэзда* (надимак и лично име), *свэх, свéч'и*, нешто *свэчна, свекнашч'е* дóбро, *свэр* бéше, ч'óвек не бéше, и млау'éјо дéте му ка *свэре*, гол'ема *свэрка*, сас нóшч'е стáлно *свэцка*, ништо му *свэцка* у п'еп, куп'ија гу *свэчкy, св'ирим*, да *св'ириф, свирéла* преко в'рáта, г'рдíла ме сéстра што сам *свирéла, св'ирка* (пукотина, рупа), а óна гл'еда кроз *св'ирку* на в'рáта, јéно мáло *свóно* што *свóни, свóнив свóна* на свé ц'ркве, куп'исмо *свóнце* за ч'кóлу, нэсу смејáл'е да *свóниц*, тáмо *св'ира* вода, марáме се *свал'е*, п'áндар ги *свáја*, Милојна се *свáја*, да се *несвэри*, Штó си се *несвэрија*, да *насв'ири* на в'рáта, *насв'ирим* проз *св'ирку, ирeсв'ира* се преко кош'ул'е, *ирeсв'ирка* (мала рупа кроз коју се може гледати);

б) иза н: *súnсар* (бумбар), убила три *сунсара*, *сунсари* ч'инив *s-ŷ-ŷ-ŷ-ŷ*, којшију му викáл'е *Súnсар* (надимак), *súnса* (шкртица, циција) му бeше и мáти, *Súnсáјкa* (женски надимак), *súnсигуз* (нека птица), свí му бeу *súnсáвe*, сас *вел'енсе* (вунени покривач) пóкри дeцу, *консула*, бија латински *консула*, *консул'ине* рабóте, *мансур* м (леденица, фиг. слине), *мансу́ре* на кровбве, што има *мансу́ре* на мóс, *мансу́ре* вол'йкве висиф; м'рсол'áфч'е, *мансу́ре* си пуштија; тeч'еф му *мансу́ре* м'рсол', обрiши му детeту теј *мансу́ре*, *ѷенсу́ја* ти ѷде, отиша у *ѷенсу́ју*, ѷмам дóбру *ѷенсу́ју*, дeте гу по в́здан *ру́нса* (плаче), *ру́нсáше*, *ру́нсáше* па стáде;

в) испред вокала иза којeга следи б, к, ѷ: бeше *осeба*, ч'eкам га ка *осeба* слунце, ч'е *осeбне*, да *осeбне*, да не *осeбнеш*, *осебе* л'и, *осебо* и јá, *осeбло* му зáр и нeму дупe?, да не *ѷпросeбне*, млóго ми *осебнáл'е* рýке, бeше *осебнáја*, *осебнáшо* је, што сам *осебнáја* како сам опрáја глáву, имáло *Sáка* м (хип. надимак од *Зааруја* < *Захаруја*), *Sáкин* сiн, *Sáкиница*, *Sáкинич'ино*, ѷма, ѷма и *Sáкич'* (презиме Закић), *Sáнине* дeца, *Sука* (биљка жуква и презиме једне призренске породице). *Sукофци*, да не *си́а*, ч'е *си́не*, *си́нáла* и нóгу ск'рши́ла, нeч'е *си́и*, не смeје, да се *насúа*;

г) у вези са р и р: кошýл'а ч'е ти се *ѷпросúра*, *маусeрка* (врста пушке: маузерка), да се *ос'рне*, *з'рц* (узвик којим се означава продор неког оштрог предмета у тело). ѷзе óстро нóшч'е и — *с'рц*, *с'рц*, *с'рц*, нeшто ме *с'рца* (боде) у дeсну нóгу, стáлно га нeга *с'рцка*, нe му мiр дáва, мáло га *с'рцина* сас ѷглу, сeстра ми се *с'рцина* сьс нóшч'е;

д) у ономастици, именима пореклом од надимака: Бeше јен Стáнко, *Sосúло* (надимак) се звáше, *Súвгар* (презиме породице досeљене из Велике Хоче; надимак), нeкој ги вiка *Sивгарeвич'*, *Sивгари* ти, сiнко, нeсу овдeшњи, *Sивгáрска* кúч'а, *Sивгáрске* дeца, Код облика *Sивгар* итд. у очи пада близина сугласника в, као и у речи *súвре* ф пл. т. (доње зимске гаће од вуне, ручно рађене), имáло, мóре, и тeј *súвре*, имáло.

Изван наведених позиција нема много потврда овога гласа. Навешћемо да је код старих Призренца кратковид — *сул'áф*, *сул'áва* му и жeна, и óн ти је јeн *сул'áвац* (крактовидо м. чељаде), остáи гу, тýј нeгóву *сул'áвицу*? Тáко мiцко, а вeч'е *сул'áфч'е*. Изгледа да само у бошкачком говору може да се чује глагол *суфкóше* (побегне, склони се).

Разуме се да се африката *s* и овде може развити на споју речи у примерима типа матeрњи *о́шас* ги бија, *о́шас* гу утепáја, *мeсес* дња и сл.

131. У вези са питањем фонолошког статуса сугласника *s* у призренском говору треба имати у виду чињеницу да паралелни изговор са гласом *з* узима маха код речи познатих стандардном језику (*озeбла* гу и мáти, *ѷензи́ју*, *звeрка*). Тамо где, пак, стандарднојезички пандан изостаје (ономастика, ономотопеје на пример) мора се говорити о ненарушеној фонолошкој индивидуалности овога гласа.

СУГЛАСНИЦИ Ч' И Ц'

132. Из досадашње литературе се знало да су африкате у призренском говору сведене на два пара, да је истрвена опозиција између гласова ч и ћ односно ц и

ћ⁹⁶. Већ је речено и то да је у Чемерицићевој збирци тај детаљ, опет, остао без икаквог одјека. Речено је и да можда не би требало потцењивати могућност да из овога пропуста стоји свестан чин. Вредни ентузијаста је, свакако, знао да ће се његова грађа утопити у општу, велику лексичку картотеку Српске академије наука, картотеку на основу које је ускоро требало да почне израда *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (в. т. 11). Сакупљачу призренске лексике несумњиво је била позната једна важна појединост из концепције *Речника*: занемаривање многих дијалекатских фонетских специфичности и уједначавање факата по моделу новоштокавштине (*свѣшња куча* „транслитерише се“, на пример, у *сагашња кућа*). Само се стриктним придржавањем добијене инструкције на почетку рада може објаснити Чемерицићево, мора се рећи лингвистички изведено врло компетентно, доследно васпостављање инфинитива (под којим се обрађују глаголске одреднице у *Речнику*), облика којег, као што се добро зна, нема у призренском говору. После увида у Чемерицићев рад свака помисао да овај Призренац није знао за судбину инфинитива у своме матерњем говору сведочила би о неозбиљности читаоца.

133. Остављајући овом приликом по страни разлоге Чемерицићевог, до краја спроведеног, етимолошког прилаза код бележења речи са *ч* и *ћ* односно *џ* и *џ*, понављамо да се процес њиховог изједначавања зауставио на половини пута отврдњавања меких и омекшавања тврдих африката, а тиме резултирао умекшаним *ч* и *џ* (*ч'*, *џ'*). Данашње прилике прати варијација у изговору ових гласова, и то не само у говору различитих информатора него и у говору појединца. Њихова вредност, судећи према слушном утиску овога истраживача, варира од потпуно умекшаних гласова изједначених са *ћ* и *џ*, вредности устаљених у Ораховцу⁹⁷, до овлаш умекшаних *ч'* и *џ'*:

увѣћер продава бозу, *ћекѣрк*, отвори ги *оћи*, *маћка*, *ћула* ги, *ћизме*, *Немаћка*, *ракија врѣћа*, *домаћин*, *кућу*, у туђу *кућу*; *шенћера* се звала, *оћа*, *ловћија*, *ћезве*, *шалћија*, *наћубре*, *Госиоћиндан*, *Госиоћини* пости, кат *ће доће* субота, да га *наћне*, *Ђока*;

вечѣра, *муч'но*, *кѣрмач'у*, *оч'исти* гу, *йеч'е* се, *куч'а*, *разно воч'е*, *вруч'у* ракију, *масноч'а*, *оџ'а*, *џ'амију*, *йенџѣра*, *Џоџ'а Чемерика*, *доџ'уваја*, *Џурџ'евдѣн*.

Према утиску писца ових редова неупоредиво су чешће потврде значајнијег умекшавања и изједначавања са *ћ* и *џ*. У свему томе треба имати у виду одсуство варијације у изговору етимолошких *ч* и *ћ* односно *џ* и *џ* у говору било којег појединца. Нема, дакле, разлике у изговору ликова *куће* Нмн. именице *кућа* и Нјд. именице *куче*. Етимолошко *ч* и *ћ* сведени су на једну фонему која се на фонетској разини далеко најчешће остварује као *ч'*. Исто вреди и за *џ* и *џ*, на месту којих у призренском говору стоји фонема *џ'*:

бошч'алк му дава, *мачке* га изел'е, *йеч'ено*, *йиринач'*, *руч'но*, *ч'араѣе*, он ткаја *ч'ерге*, *ч'ешку*, нова *куч'а*, *л'ишч'е*, не *муч'кам*, Свету Пѣтку *неч'у* да остајим, *сирч'е*,

⁹⁶ Стеван Ђаковица 71 („Померање места артикулације при изговору ч“... аутор је „имао... прилике да је само узгредно запази[м] у призренском и гњиланском говору“); Ивић Огледни II, 83.

⁹⁷ ФО, 580, 584.

Сидасич', ч'евайч'ија, са *ч'умур* пеглу, *шеч'ер*, *ац'ија*, *ац'ије* мори, *дóма* л'и си?, *йаиш'ли'ц'ан*, *йенц'ера*, *доц'увале*, вешт'ач'ко *ц'убре*, *рац'ала*, *нар'ец'аш*, *роц'ак*, *свац'а* се итд. Више потврда не треба наводити на овом месту. Оне су у великом броју разасуте по целој студији, будући да ће се наведене африкате изван овога поглавља увек означавати графемама *ч'* и *ц'*.

134. Ради што потпунијег сагледавања фонетске слике призренског говора од неспорне важности су подаци о пореклу, фреквенцији и дистрибуцији наведених африката. Ово посебно важи за фонему /ц'/.

Сугласник *ц'* је у призренском говору, и када се изузму облици са *ц'* < *ћ*, приметно фреквентнији него у књижевном језику. Учесталости *ц'* < *ц* допринели су:

- а) позајмљенице, међу којима доминирају оријентализми;
- б) оријентални суфикси типа *-ција*, *-циљк*;
- в) не увек сасвим јасни асимилациони процеси у неким консонантским групама.

Примери:

а) *ц'абалк*, *ц'аде* (Нјд), да затворим *ц'амове*, *ц'ам-алац'а* (врста платна), Бајрак-*ц'амцију*, *ц'амфес* (фабрички свилени материјал), *ц'амфес'лија* (мангуп), *ц'енерика*, *ц'ебай* (одговор), јено *ц'езве*, *ц'езви'чи*, *ц'емадан* // *ц'емедан*, *узни ц'игерку*, *ц'умле* (прил. „заједно, све, укупно“); *клоца се*, *ц'ерима*, тешко гу *музем*, *ц'еи*, у *ц'ејове*, још је *ц'амција* (млад, неискусан), *ац'ија*, *ац'ија*, мори *ац'ије*, *дóма* л'и си?, *ац'илари* (пл. од *оц'а*), *бац'а* (димњак), *бабац'ан* (indecl. придев: „крупан, велики, развијен“), *бац'ак* (корак), *бац'анак* (пашеног), *буч'ак*, *ац'а* (стрико, чика), *егл'енце* с. (забава), *инц'ир* (врста цвећа), *јайанц'а* (ситне ствари), *караканц'ула*, *коц'а* // *коц'а* (прил. „прилично, доста“), *карац'а* (во црне длаке), *лонц'а* (скуп, збор), *Мац'арица*, *мерц'ан* је црвен бибер, *мерц'анка* (риба пастрмка), *мец'едија* (турски новац), *муц'ер* (избеглица), ч'етири *оц'ака*, *сеје* се и на *оц'аце*, *оц'иница*, *туриш* на *сац'јак* питу, *йанц'а* (канца), *йаиш'ли'ц'ан*, да затворим *йенц'ера*, јену *йенц'еру*, *йенц'ер'лија* (дебела хартија), *сар'ац'а* (болест рак), *сец'аде* с, пл. *сец'адичи* (серпада), *синц'ир*, *шенц'ера*. И у ПСГ је дошло до „турцизирања“ слав. ж“ у **gyža* (чокот): *циц'а*, *циц'у* грóже из'еја, јено *циц'ич'е* итд. (уп. Скок, Рјечник I, 561; Трубачев ЕССЈ 7, 224);

б) *ловц'ија*, наша *мач'ка* неје *ловц'ика*, имал'е смо и ми *мач'ку* *ловц'ику*, По *Арсе* *мл'екарц'ије* бија *Жифко* брйца, *Дел'а* *мл'екарц'ија*, туј ги б'еше *мл'екарц'иница* (мл'екара), *наводац'ика* // *навадац'ика*, *гол'емц'ика* (крупна, развијена жена), *нокш'ац'ија* (име једног дервишког реда), *нокш'ац'ије* се б'одев, доц'ише *ц'р-сш'енц'ије*, *ош'елц'ија*, и сестра му, море, *ил'ач'кац'ија*, *шалц'ија*, *јеч'м'ецик* (јечмич). Разуме се да суфикси у чијем склопу стоји и *-ци(-)* < *-си(-)* доминирају у речима преузетим из турског језика: *абац'ија*, *ајнац'ија* (непоуздан човек), *алвац'ија*, *аиш'арц'ија* (пристрасан човек), *аиш'арц'ика* [о'че за *атар* да ти уч'ини добро], *бади-јавц'ија* (нерадник), *бакарц'ија*, *бакалц'иница*, *баиш'ац'ија* // *баиш'еуц'ија*, *бел'ац'ија* (кавгација, свађалица), *бозац'ија*, да га ви'кне *бојац'ију*, о'тнеси *паре босш'анц'ије*, *йма*, *йма* и *демирц'ија* (онај који кује гвожђе), *дуганц'ија*, *дуч'анц'ија*, *екмец'ија* (пекар), *јабанц'ија* (туђинац), *јорганц'ија*, *јанч'есец'ија* // *јанкесец'ија* (ц'епарош),

јордамџија (који се горди, поноси), *кавеџија*, *казанџија*, *калаџиџија*, *калд^рмџија*, *кириџија*, *кондурџија*, *куџуџија*, ређе: *куџумџија*, *лаштраџија* (лимар), *локмаџија* (изелица), *маскарџија* (шаљивчина), *миждерџија* // *миждеџија* (муштулугчија), *мисиџија* (провадација), *мумџија* (цвећар и сапунчија), *мушавџија* (онај који прерађује козију кострет), *џаџуџија*, *рабаџија*, *ракиџија*; *самарџија*, *сремџија* // *сџремџија* (кочијаш запрежних кола), *чџеманџија*, *чџираџија* (закупац, кириџија). чџумур праџи *чџумурџија*, *чџалгаџија* (свирач на кларинету), *шечџерџија*, *галамџија*, сџестра гу била *абаџиџа* (абацијина жена), млого, море, бџеше *аџџерџиџа* (пристрасна ж. особа), нџесам ти ја *бадиџавџиџа*, и жџена му *бадиџавџиџа*, онџџези *јабанџиџе* да гу даџем деџете?, *јордамџиџу* таџкву нџеси видеџа, *кафеџиџа*, *меџанџиџа*, *мисиџиџа*, *наводаџиџа*, *абаџиџнога* шџег^рџта, *бозаџиџски* зџанат, *боџаџиџска* рабџота, *јабанџиџска* деџца, и *калаџиџска* рабџота бџеше па гу нџема, имџало и *арабаџиџске* кола, вџикаше се *мумџиџски* сапун, *босџанџиџилџк* се и сџге исплаџти, *бозаџиџилџк* (бозацијско занимање), и *јорганџиџлаџ* чџе нџестџане бџ^рго, изучџија бџеше *џаџуџиџилџк*, нџема га сџге млого ни таџ *чџираџиџилџк*, да га затвџориш *каџиџиџк*, *дураџак*, пл. *дураџиџе* (дубак), *соџуџк*, пл. *соџуџе* (кобасица), брџат му имџаше *абаџиџниџу* (абацијску радџу), наџша *бакалџиџиниџа*, до наџше *бозаџиџиниџе*, *боџаџиџиниџа*, купџија у *дуванџиџиниџу*, више се не вџика *кондурџиџиниџа*, до наџс бџеше јџена *џенечџеџиниџа* (лимарска радџа) и сл.;

в) *џбаџ* // *жбаџ*, *џваџ*, *џваџкам*, *џваџам*, тв^рдо млого, нџе се *џваџа*, *џандар*, *инџинер*, *џурнал* (новине), *џаџеџ* (гуџ), *роџоџа* и сл. (в. т. 164). Наведени примери и у призренском говору указују на један паралелизам. Сугласник *ж* прелази у *џ* углавном под истим условима под којима *з* прелази у *с* (в. т. 130).

Изнџета граџа верно дочарава привредне прилике у којима су Призренци живџели од средњег века до наших дана. Вековима је некадашња престоница Душанове државе била важан занатски и услужни центар у овом делу Балкана.

135. Сугласник *џ* < *ђ* долази у резултатима јџотовања, затим у посуџеницама, понајчџешће као замена турског гласа *g*. Примери:

а) *роџак*, мџоја *роџаџа*, *чаџаџ*, *млаџеџ*, *млаџеџа* итд. (в. 279), да *доџе*, чџе *доџем*, да ми *доџеш*, брат ми нџе-*доџе*, ја' чџе му *наџем*, чџе ми *џроџе*, да му *џриџем*, *џоџсмо* итд., поред: *доџне*, *џроџне*, *доџуваџа*, *доџуваџе*, *доџуваџше* итд. (в. т. 360);

б) *џџриџ* (канал за одвоџење фекалија), *џџрдан*, *џоџџлук* (део гаџа), *џџум*, *џџумче*, *џоџаџ*, у напрџешњо се зваџше *џџзбоџаџиџа* (маџионичар), *џџмрук* (царина, даџбина за увезену робу), *џџџурум*.

136. Познато је да веџина наших говора па ни књижевни језик не знају за фонему *џ* у финалној позиџији у домаџој лексици. У Призрену и оно мало потврда, преузетих из турског језика, среџе се, опет, у слободној вариџацији са -ч'. резултатом десоноризације финалних консонаната: и којџија ги се узџа, уч'инија се *коџенџ* (укочен, узет), кој ги је платија *боџрџ*? (дуг), и сџге га има *џџринџ* (месинџ), поред: што се праџи от *џџринџ*?, тоџ нџе сџестрин гу *боџрџ* (множина је увек: *боџрџове* // *боџрџови*), И тџеза Марија се уч'иниџла *коџенџ*. Фреквенџију -џ', бар у сандџију, донекле побољшава асимиџација сугласника по звучности у

примерима као што су: у *ноџ'* да спијеш, туј *ноџ'* да гу упамтиш, *вѣџ'* га не беше тујке.

СУГЛАСНИЦИ Ш И Ж

137. У призренском, као и у ораховачком⁹⁸, говору сугласници *ш* и *ж* изговарају се нешто умекшаније него у стандардној штокавштини. Потврде делимичног умекшавања двају консонаната на метохијском терену налазили су и други истраживачи⁹⁹. Код призренских Срба појава је далеко од резултата оствареног код африката *ч* и *џ* и ни у ком случају не угрожава фонолошки статус *ш* и *ж*. Општу слику не нарушавају ни ретки случајеви нешто изразитијег умекшавања: *ж'ѣну*, не *мџ'е*, *мџ'емо*, *ж'ивџи*, да не *ж'ивим* тамо, *ж'ѣбу*, *к'џжа*, *кџ'ју*, не се *ж'урим*, *ж'уџо*, *ш'ѣџина*, *ш'ѣџем*, *ш'ѣла*, два *миш'а*, *наш'а* маћи, *наш'е* деца, *наш'ема*, *наш'у* војску, *наш'у д'рџс'ѣву*, *ниш'џо*.

СУДБИНА СОНАНАТА Л, Љ, Н И Њ

138. Вишевековно суседство и суживот са турским и албанским живљем видно су се одразили и на судбину сонаната *љ*, *л*, *њ* и *н* у призренском говору. Судбина ових гласова, а нарочито *љ* и *л*, веже Призрен за остале наше крајеве са арбанаско-српског пограничја. Из досадашње литературс лепо се разабера да нарушавање односа између *л* и *љ* у неким срединама не прати иста појава код назалних сонаната. Наружавање опозиције између *н* и *њ* или је слабијег интензитета или сасвим изостаје.

139. О нарушавању односа између *л* и *љ* говоре практично сви истраживачи на нашој страни језичког пограничја: од Мрковића, Зете, Куча, Братоножића, преко прогресивније метохијске тоне до Ђаковице, Подрима, Призренског Подгора, те Сретечке и Сиринићке жупе. Досадашњи испитивачи наведеног подручја сагласни су у само једном детаљу — у чињеници да је поремећен „просечни“ однос *л* и *љ*, а конкретни резултати самога процеса стоје у распону од једног до четири гласовне вредности на месту двају латерала. Показаће се, међутим, да иза толиких разлика не стоји увек фактичко стање на терену него различит, пре свега импресионистички приступ појединача самом проблему. Дешавало се, на име, да истраживачи на основу, не ретко варљивог, слушног утиска изводе далекосежне закључке. Не треба, разуме се, потцењивати ни неминовне методолошке разлике у интерпретирању језичких факата у различито време. Фонолошки приступ у дијалектолошким истраживањима код нас датира знатно касније од првих обавештења из наведене проблематике. Да се многи закључци о судбини латерала *л* и *љ* на означеном простору не смеју узимати без резерве, показују разлике између двају или више истраживачких подухвата на истом терену, које често дели опипљивија временска дистанца. Да пођемо редом. Према налазима

⁹⁸ ФО, 580.

⁹⁹ В. нпр.: Стеван. Ђаковица 72–73; Стеван. Извештај, 63; Барј. Метохија, 108, 110.

Л. Вујовића, „мрковићки говор познаје три варијанте л: веларно (л), високо (л) — које потиче од љ и са којим се изједначило свако друго л у свим позицијама гдје се изговара (сем веларног) и — љ које је добијено палатализацијом л испред вокала е (е^а) и и“¹⁰⁰. Пре шест деценија научна јавност је обавештена да на месту л и љ у говору зетске равнице стоји један глас — л', „потпуно идентичан са, опет, арбанаским меким л“¹⁰¹. У истој расправи М. Стевановић практично саопштава да, према зетском монолитизму, у говору Куча и Братоножића долази четворочлани истем. Тамо се, по њему, „свако л испред и изговара као љ: Вељиша, Вељика, Иљја“¹⁰². Изузетак је и у саставу рефлекса јата, испред којег л чува стару вредност (љјек и сл.). На истом терену свако љ > л', које је идентично зетском меком л. Кучи и Братоножићи знају и за веларно л, које се остварује испред вокала задњег реда. Према резултатима Барјактаревићевих истраживања, сонант л у метохијским говорима косовско-ресавског типа варира од „нормалне артикулације као у другим прогресивним штокавским говорима“ до изједначавања са љ¹⁰³. Трочлани систем М. Стевановић региструје у Ђаковици¹⁰⁴. Тамо, нанме, л стару вредност чува испред вокала предњег реда (лејо, лице) док се испред задњонепчаних самогласника, испред сугласника и на крају речи остварује као љ (гљава, локва, слџа, мџбу, љрићаљ и сл.). „Свако љ се обично изговара као глас л'“¹⁰⁵. Каснија теренска истраживања оповргла су наведене резултате. Испоставило се да фонолошки системи говора Мрковића, Зете, Куча и целе Метохије карактерише двочлани систем латерала /л, л'/ при чему се /л/ (добијено од л испред вокала задњег реда, углавном испред сугласника и на крају речи) реализује веларно [љ], а /л'/ (добијено од /љ/ у свим положајима и /л/ испред вокала предњег реда) палатализовано¹⁰⁶. И ономастичка грађа сакупљена на простору Метохије оперише двама латералима. За /л'/ се обично каже да се изговара умекшано и да потиче од /љ/ и /л/ испред предњонепчаних вокала, док се о вредности /л/ аутори углавном не изјашњавају¹⁰⁷.

140. И у призренском говору на месту ранијих латералних сонаната л и љ данас срећемо: л' < љ у свим позицијама и л испред вокала предњег реда; љ (глас

¹⁰⁰ Вујовић Мрковићи, 157.

¹⁰¹ Стеван. ИЦД, 43.

¹⁰² Стеван. ИЦД, 44.

¹⁰³ Барј. Метохија, 110.

¹⁰⁴ Као и у целој Метохији (Стеван. Извештај, 62).

¹⁰⁵ Стеван. Ђаковица 66–69.

¹⁰⁶ В. нпр.: ФО 530, 534 (Горана у Мрковићима); 545, 547 (Голубовци у Зети); 566 (Тучеп код Ђураковца); Д. Петровић, *Топонимија Куча*. — ОП IX, 16. Исто стање забележено је и у говору Ораховца (ФО 578, 583). Посебно в. Д. Ђупић, *Латерали у говорима Црне Горе*. — ЗФЛ XXVII–XXVIII, Нови Сад, 1984–85, 813–816 и тамо нав. лит.

¹⁰⁷ В. на пример: С. Стијовић, *Ономастичка источног дела метохијског Подгора*. — ОП I, 242 (Милева, Милџа, Лиљана, Лубица); А. Цоговић, *Ономастичка Ђаковице и суседних села*. — ОП VIII, 251 (Милена, Билана у селу Пискоте надомак Ђаковице), 246 (Ленка, Јуба у Ђаковици); М. Букумирић, *Из ономастичке јужне Метохије*. — ОП V (Подрима и три села Призренског Подгора), 419 (Милена, Лубица); М. Букумирић, *Ономастичка Сиринишке жупе*. — ОП IX, 257 (Милена, Лубица).

нешто тврђи од нормалног штокавског л), добијен од л испред вокала задњег реда, испред сугласника и на крају речи. Потврде:

а) *крај* Ал'ександар, кот *краја*, *иољубим* руку, *кошуљу*, то је *мајасил'*, нема *куделице*, *Бѣла недеља*, *Ојоле*, *неделју*, своју *иосијелу*, *иоле*, *љушо*, *љушика*, да га *иљује*, *сѣлак*, *иријашел'*, *Бок не остијала* тој, да га *стирѣлаш*, *учишѣла*, *шаљемо* пакет, *шљуве* итд.;

болѣло ме, она се *разболе*, *забелѣжим*, *болѣсан*, *болѣсна* мљого, *иобилѣ се*, *блѣсав* бѣше, *волѣла*, *глѣдам* га неѣга, да *илоглѣда*, *глѣдаља*, *голѣма*, *башту даје*, *донѣле*, *доље*, *дозволѣва*, *игралѣ*, *закојадѣ*, *закуйилѣ*, *излзалиѣ*, *искојадѣ*, *казадѣ*, *лѣба* да једе, *лѣблѣбија*, *лѣблѣбију*, да *лѣнеш*, *лѣк*, *лѣкове*, *лѣиа* му сѣстра. *лѣпо* рабѣта, *лѣш*, *разлѣиу* се, *залѣиу*, да се *лѣчи*, да гу *залѣчи*, *месилѣ*, *замесилѣ*, *носилѣ*, *однѣле*, *разнѣле* ги, *ошншлѣ*, *иојадѣ*, *зайојадѣ*, *илѣла*, *илѣшено*, *ирадѣлѣ*, *иослѣ се оделѣлѣ*, *работадѣ*, *седѣлѣ*, *славилѣ*, *сликалѣ*, *узѣлѣ*, *усѣлен*, *улѣгља*, да *улѣгне*, *учѣлѣ*, *научѣлѣ*, *чиштилѣ*, *очиштилѣ*, *сиавадѣ*, *шаралѣ*, *нашаралѣ*;

Бѣрлин, *мѣне* ме *болѣ*, *не* те *болѣ*?, *кичма* ме *болѣ*, *велѣко*, *волѣква*, *волѣкво* ми даде, *дѣшелѣна*, *дѣшелѣну*, *жѣлѣ* га неѣга, *лис*, *лисѣ*, *ималѣ*, *немалѣ*, *рѣкла* *ли* је?, *тјјке* *ли* је?, *лисѣе* *кисѣлѣ*, *лиичѣ* *лиичадѣ*, *не* *мислѣм* ништо, *ирумислѣм* се, да *расидѣли* да се *усѣли*;

б) *бѣла* и *лѣпа*, *благодарила*, да си *благословѣна*, *владѣка*, *завршила*, *изгорѣла*, *дала* му њѣму, *долазила*, *коладѣ*, *коладѣ*, *иолудѣла*, *млад* гу брат, *млада* гу сѣстра, *омрсила* се, *носила*, *обесила*, *илакала*, *илѣла*, *иола* метар, *иола* нѣч', *иријила*, *оирајила*, *седѣла*, *стијила*, *остијила*, *остарѣла*, *узѣла*, *узимаја*, *учѣла*, *чаштила* гу, *шѣла*;

у *лојор*, *лови*, *лојси* пѣчи, *мирише* на *лој*, *обојило* се добро, *одвојило* се, *лојзе*, *лојова*, *Миљорад*, *Миљована*, *лѣпо* се *славило*, *свѣ* *иоскуило*, *свѣ* се *иокрајло*, *имало* и *рајло*, *слѣбѣда*, и *слѣбѣду* дочѣкасмо;

људа, *људе* дѣца, *чѣ* *иолуди* и она, *иолудѣла*, *љушке*, *ључ'*, *слѣшад* гу, *слѣге*, да гу *иослѣжси*, *циглѣ*, у *мѣглѣ*;

љѣжа, *љѣжем* и *ја*, *љѣжеш*, *само* да те *изљѣже*, *рѣчѣ* па ме *слѣжа*, *свѣ* тој бѣше *љѣжно*, *љѣк* је ка *памук*, она има *љѣку* рѣку, *љѣкна* ми, *љѣкос* (лакоѣа), и *матѣ* ги је *љѣкосѣна* (лакоѣа сна), *сѣг* је *љѣсно*, *љѣн*, *љѣнен* ч'аршаф, *иолѣко*, *иолѣкоше*, море, *иолѣкоше*; *налѣне*, *јѣну* *налѣну*, *иде* на *акшамљѣце*, *дѣшѣклѣк*, *пл.* *дѣшѣклѣце*, *јорганѣилѣк*, *лојѣвѣлѣк*, на *оршадѣлѣк* отворија *радѣун*, *праија* *чивилѣце*, на *чивилѣк*, *билѣ*, *мѣре*, *билѣ* и *шенљѣце*, *босшаниѣилѣк* се и *сѣге* исплѣти, *бозаѣилѣк*, *јорганѣилѣк*, *изучѣја* бѣше *пайѣилѣк*;

аљва, *аљвалѣк*, НМн. *аљвалѣце* (напојница), *аљшѣн*, Нмн. *аљшѣне* (дукат, златник), *умобѣлѣк*, *бѣлѣкас*, *варошадѣка* му жѣна, *гѣла* *голѣцашѣ*, *дѣлѣба*, *жадѣна*, *јѣно* *залѣчѣ* *лѣба*, *калѣфа*, по *јѣно* *колѣце*, *крилѣце*, *начадѣлѣк*, *иолгодѣна* (пола године), *иолноч'*, *радѣлѣк*, *расолѣмесѣ* (купус са месом — врста јела), *расолѣница* (расо), *сѣлсѣка* брѣга, *сѣлсѣки* *памѣт*, *сиѣлѣна*, *цѣлѣцаш* и сл. (в. и т. 152);

аљадѣ ти вѣра, у *Анадѣлѣ*, *адѣдѣлѣ* (глупак, замлата), *адѣрилѣ*, *адѣцашѣ*, *бѣкалѣ*, *вѣлѣ*, *не* ми је *жадѣлѣ*, *кашѣкавалѣ*, *кошѣлѣ*, *одоздѣлѣ*, *одоздѣлѣ*, *сѣколѣ*, *сѣлѣ*, *Сшадѣмболѣ*, *сшѣлѣ*, *Теѣфилѣ*, *мѣнерадѣлѣ*, *шадѣлѣ* и сл. (в. и т. 152). Изван овога одељѣка фонѣму /л/ из техничѣких разлога обѣлежавам знаком л.

141. Изнета грађа показује да се призренски говор, када се ради о судбини сонаната *л* и *љ*, ни у чему битније не издваја из метохијског комплекса као целине. Појачаној пажњи истраживача код ове осетљиве материје нису промакле извесне варијације у изговору двеју латералних фонема. Њихова фонетска вредност често, додуше не значајније, варира у говору различитих информатора, мада недоследности нису лишени ни појединци. Одступања од основне вредности понајвише сам бележио код мање типичних носилаца локалног говора. Тако сам, на пример, код Негосаве Петровић, која се свесно труди да говори 'књижевним' језиком, на месту старог *љ* често слушао вредност стандардноштокавског *л*: *набављаја*, *боле* млát кат се ожéни, и óна *кашле*, *ја* бо́ле зна́м, да *мелеш*, да *мелемо* жíто, сас *џријашéла*, *селáка*, *кач'кавал*, *шл'ива*, *недéла*. И Јелена Јовичић (1924), која такође остаје изван круга репрезентативних представника дијалекта, може да каже: и смо се *заљубили*. И Чедомиру Бабарогићу (1905) понекад, бар према утиску аутора ових редова, промакне по која *недéла*, али у изразу *зако́ле* се и *осóли* његово друго *л'* је мекше од првога. На понашање наведених сонаната утиче и гласовно окружење. Асимилативни процеси стоје иза нешто изразитије умекшаности *л* уз веларе *к* и *г*. Вредност блиску новоштокавском *љ* бележио сам у случајевима типа *глéда*, *глéдамо*, *поглéдај* ги, да ги *разглéдам*, *двé љгле*, *г'љс'тра*, *г'љшо*, *ис'јек'ле*, *к'љеш'ша*, *к'љеш'ва*. Од више старијих жена из Поткаљаје слушао сам израз *љек'ле* смо *л'еба*, при чему је прво *л'* по правилу умекшаније од другог. Уз овај детаљ треба се подсетити чињенице да је процес умекшавања секвенци *кл*, *гл*, као и *гн*, *кн* узео широког маха на србијанском терену. Ширум Србије истраживачи су записивали искључиво ликове типа *кљеш'ша*, *гњездо*, *гњеван* (*гњиздо*, *гњиван*)¹⁰⁸. И у основи призренског говора су варијанте *гњездо* и *гњеван* (о томе у т. 164).

142. Из уводног дела ове расправе читалац је сазнао да у низу несагласности између Чемерицићевих и мојих записа управо судбина латерала *л* и *љ* заузима једно од челних места. Како је заслужном Призренцу промакла тако важна карактеристика матерњег говора? Судећи по једној забелешци, Чемерицић је био свестан нарушавања односа *л* и *љ*, додуше у појединачним, усамљеним случајевима, не видећи у томе систем, процес заокружен и завршен. Уз одредницу *голем*, *-а*, *-о* каже се да се облици овога придева изговарају и са *љ*: *голем*, *голема*, *големо*, *големому* итд., поред: *гољем*, *гољема*, *гољемо* итд.

143. Одавно се зна да је на простору Метохије нарушен однос и између *њ* и *н*. Појаву је прво уочио М. Стевановић¹⁰⁹, а затим о поремећају односа наведених гласова говори и Д. Барјактаревић¹¹⁰. Када је, пак, реч о коначном резултату нарушавања односа у изговору двају сонаната, налази двојице стручњака се прилично разликују. Барјактаревић говори искључиво о умекшавању *н*, који се, по њему, „испред и умекшава толико да се једначи са *њ*“. До тог степена *н* се „умекшава и испред вокала *е*, *а*“¹¹¹. По Стевановићу, у говору „вароши Пећи

¹⁰⁸ О томе в. на пример: Рем. Шум. 182, 256 и тамо нав. лит.

¹⁰⁹ Стеван. Извештај, 62; Стеван. Ђаковица 66.

¹¹⁰ Барј. Метохија, 110–111.

¹¹¹ Барј. Метохија, 111.

и околних села“ није сасвим истрвена разлика између њ и н, али се често срећу и лица која „та два сугласника не разликују“. Исто тако често, наглашава аутор, „први глас је нешто умекшан“ (? С. Р.)¹¹². Следе потврде типа *нѣга, нѣгов, н’ој-зин, њоч’ин’е* и сл. Процес отврђавања њ у ђаковачком говору, међутим, отишао је знатно даље, а најдоследније је, изгледа, остварен само у облицима личних и присвојних заменица 3. лица (*нѣга, нѣгов, н’ине*). Испитивач говора Ђаковице доноси и ликове типа *н’ива, н’ушка, јагнѣћи*, али и: *к’оњ, свиња, д’иња, д’уња, к’њига, знање* и сл.¹¹³ Стевановић ништа не говори о евентуалној вези између степена губљења палаталности и положаја њ у речи. У већини потврда ради се, наиме, о иницијалном положају, какав је случај и са призренским говором (в. ниже). Сама ограниченост размере процеса у Ђаковици, а и другим идиомима, произилази из чињенице да је ограничен фонд лексема са иницијалним њ.

144. Прилике у призренском говору подсећају на стање у Ђаковици, с тим што је процес у граду подно Шаре отишао знатно даље. Нарушавање старог односа тиче се у првом реду озбиљних померања у изговору њ, на место кога се у Призрену, добрим делом у зависности од положаја у речи, поред чувања изворнога стања чују и *н, н’, јн, јњ, јн’*. Јасно се уочавају и нека дистрибуциона ограничења. Секвенце *јн, јњ, јн’* онајчешће долазе у медијалном, ређе у финалном, а никад у — иницијалном положају. Исто тако, потврде за *н < њ* најчешће се срећу на почетку речи. Када је, пак, реч о *н*, у прикупљеном материјалу нашло се нешто потврда његовог делимичног умекшавања (*н’*), док се случајеви потпуне палаталности могу срести само изузетно.

145. Речено је да се *н* место њ најчешће чује у иницијалном положају, и то нешто чешће испред предњих, мада није реткост ни испред вокала задњег реда. Нису више ретки ни случајеви потпуног отврђавања њ у медијалном (како између двају вокала тако и уз друге консонанте) и финалном положају. Потврде:

а) от *нѣга*, дофати от *нѣга*, од *нѣга*, дошл’е код *нѣга*, штó га м’олиш *нѣга*?, дофати га *нѣга*, јој га *нѣма нѣга*, ако казните *нѣга*, да зóвем *нѣга*, виде *нѣга*, кад га видѣл’е *нѣга*, жѣл’и га *нѣга*, жѣд га м’уч’и *нѣга*, она га забраи *нѣга*, по *нѣга* бија Ц’оу’а Ч’емер’ика, а ј’а њдем по *нѣга*, Ј’а по *нѣга* да га видим, па по *нѣга* С’рбин им’аја радњу, сас *нѣга*, доша сас *нѣга*, дофатише према *нѣга*, вода њде у *нѣга*, како му имеше *нѣму*, А ј’а му кажем *нѣму*, *нѣму* м’лого, да му се опре *нѣму*, лакнаше му и *нѣму*, о’тац му вика *нѣму*, дадн’ач’е Б’ог и *нѣму*, не вер’ујем ј’а *нѣму*, тај *нѣгов* б’ол’ес, пос му *нѣгоф*, *нѣгов* д’ѣја, *нѣгово* г’осп’осто, *нѣгово* пошт’ѣјне, *нѣгово* г’ној’аво у’о, *нѣгов* г’руби н’ос, Како се зв’аја тај другар *нѣгоф*?, *нѣгово* л’ојзе, *нѣгово* им’ајне, за *нѣговога* с’ина, свѣца... *нѣговога*, с’с *нѣгоф* н’араф, *нѣговому* к’ојну, *нѣгова* мејан’и’ка, *нѣгова* с’ѣстра, *нѣгова* з’емња, к’уч’а је *нѣгова*, *нѣговејзи* дамл’е, нач’ѣс је у *ни* св’адба *нѣгове* ч’ѣрке, у *нѣгову* апот’ѣку, у *нѣгову* кафе’и’ни’цу, с т’уј *нѣгову* с’ѣстру, от *нѣгове* с’ѣстре, от *нѣгове* дебѣл’е гузице, *нѣгови* реч’ови, *нѣгове* г’луп’осе, за *нѣгове* даил’це, *нѣгова* лак’рд’ије, *нѣгове* стр’амне лак’рд’ије, *нѣгове* пл’ѣч’а, *нѣгове* д’ѣца, код *ни*, од *ни*, сас *ни* да раб’отам, за *ни*, *ни* ч’е ги

¹¹² Стеван. Извештај, 62.

¹¹³ Стеван. Ђаковица 66.

утепа, тој ги бија *нима* прич'ес, у *нину* пароклију, код *нинога* дервиша, село *нино*, *нино* девојче, на *нино* место, *ниному* лак^рдисувању, *нине* брач'а, на *нине* враш'а, *ио* *пине* села, на *нине* дрва, *нине* дедови, *нине* ајате, *нине* плуч'а са све ц'рне, у *нине* ц'угумч'ич'е, *нине* бфце, *нине* марке, *нине* мукe, *нине* циганл'ке, *нина* дугајна, *нинема*... сестрама, каква *нива*, *нива* ограц'ена, *ниву*, *ниан* адет, *ниан* којшија, *нојзи* ч'е Кина досади (в. и т. 299), *нојзина* кума, за *нојзинога* брата, *нојан* муш, *нојен* деја, *нојен* брат, *нојен* млац'еј брат, *нојно* гугуч'ајн'е, *нојно* плакајне, у *нојно* село, *маћи* *нојна*, *нојна* снаа, за тога *нојнога* ч'овека, *нојнога* левеера, *нојнога* дужника, по *нојному* атьру, *нојну* вуну, несу *нојне*, *нојне* шоч'ич'е, *нојне* родител'и, *нојне* дим'ије, *нојне* брач'а своје су мене, *нојнема* унуч'ич'ама, сас *нојне* кумч'ич'и, код *ну*, испод *ну* и сл.;

б) *шањир*, *шањур* имаја, на *шањур* се стаји, *иш'инер*, *иш'инеру*, *иш'инере*, *фенер*, *фенере*, но'ом сас *фенере* су ишл'е, сас оне *фенере*, *забранети*, *забранети*. Реч је, углавном, о позајмљеницама, од којих су бар неке у говор Срба Призренаца ушле са изворним -н-. Извесно је, на пример, да наш *фењер* < тур. вулг. *fener* (Шкаљић, Турцизми 279);

в) *горни* камен, *горни* деја, *горни* пут, од *Горно* Село, *сүо* *гран'че*, *брашно*, *гнездо* (о несумњивом својевременом преласку *н* у *њ* у овим и још неким случајевима в. у т. 196), *последно* цигаре, *свајани* нарот, узомо *нове* *клашне*, *книгу*, имала *книгу*, *книге*, по *книге* има, само да ч'итаф *книге*, стареја *ношна*, *јагнич'и*, *годишно* за порез, *јагне*, Ми смо узел'е *јагне*, гд'е је *радна* (радња), *свински* маз да купи, *црешне* далбаст'ије, *иоверене* (поверење) било и сл.;

г) *камен*, *корен*, *кошишан*, *грумен*.

146. Секвенца *јн* уместо *њ* знатно је чешћа од *јњ* (настале, можда, укрштањем ликова са *њ* и *јн*) и *јн'*. Рекло би се да *-јн-* посебно господари у глаголској именици. Потврде:

а) у *бајну*, *Ишла* у *бајну* за веј ноге, од *Врајне* бија, *јен* у *Врајне*, *дугајна*, ис *пуне* *дугајне*, у *дугајну*, у онуј *дугајну*, *узе* му *дугајну*, *три* *дугајне*, своје *дугајне*, *дугајне* да ги затвори, у овеј *дугајне*, *којн* бржи, оч'копен ка *којн*, два *којна*, прет-*којна*, от *којна*, имаше азгън *којна*, бес *којна*, за *којна*; да *уземо* тога *којна*, дофатише *којна*, и он *узи* два *којна*, даја *жито* *којну*, неговому *којну*, сас *којна* је *ишла*, *којне*, за *којне*, за *којни*, *турске* *којни*, от *којни*, сас *којни*, сас *којни* га носи, *којнаници* дошл'е, не га пије *којнак*, купуваја ги *којнаце*, кат се *истијајниф*, кат се они *истијајниф*, *кумидјну*, повуч'ем *јену* *грајну*, две *сүе* *грајне*, готове *грајне*, *Милојна* се сваја, да гу *мејна* (мења), *туриш* у *шајнир*, *шајнире*, *дјвл'е* *свијне*, *три* *грумејна*, добро *имајне*, ч'ифл'к је *имајне*, од *Богајавл'ејне*, на *венч'ајне*, *нино* *вешајне*, *ваше* *вешајне* — *ваше* *шејајне*, Народ је од Бистрице носија *камејне*, сас *камејне*, *шес* *камејна* су мл'ел'е, преко *камејне*, *кошишајне* несу *варене*, два-три *кошишајна*, око десет *корејна*, тел'алско *викајне*, *нино* *верувајне*, *врач'ајне*, *гладувајне*, *парно* *грејајне*, *грицајне*, *давајне*, *диринц'ејне*, *глош'ајне*, *зук'ајне*, за *дарувајне*, *оворејне*, за *дирајне*, *дугувајне* је тешко, *живувајне*, *жњејајне*, *играјне*, *једејне*, *ловејне*, *месејне*, *немајне*, *разне* *немајна*, На *корзо* нема *одвајајне*, дошл'е на *одел'ејне*, па ги доведоше у наше *одел'ејне* на *сџавајне*, *ојасувајне*, сас *иојејне*, *иш'ејне*, *иоверејне*, *иш'ијајне*, за *иојач'ајне*, негово *иош'ијејне*, *иош'иувајне* било,

било *пошћувајне*, нојно *илакајне*, ти ч'е умреш от *идајне*, за *ирајне*, за *иуцајне*, *рашћувајне*, за *руч'авајне*, груду *сирејне*, *смејајне*, *иресмејувајне* (засмејавање), на *сишјејне*, то је ратно *стијајне*, у друго *стијајне*, тешко је *стијајне*, на *стирел'ајне* идемо, от *стирел'ајне*, *школувајне* и сл.;

б) *лејња* бадјава седи, у *дугајњу*, *којњу* (Дјд), сас *којњи*, *кољ*, теј *корејње*, варимо *коштијајне*, *коштијајне* да ми купиш мало, имало тој *дугаљско*, вел'ике дукати па *мејње*, стаји *мараму* па *клајња*, они *клајњав*, *мејњаш*, што *мејња* — *мејња*, што *мејња* дукате сараф се вика, *двалајње*, *гурајње*, *остајја* *имајње*, твоје *имајње*, ч'ифл'к је *имајње*, до *измиреље*, *једејње*, *к'ркајње*, *ловејње*, *немање*, за *иујеље*, *пошћуваље*, *пошћоваље*, прет *ирајње*, *иуцајње*, било *рашћоваље*, *рашћувајње*, *свирајње*, са[с] *свираље*, *смејаље*, неје у *стијајње* да дадне, от *стирел'аље*, да почне *икаље*, на *честийијаље* и сл.;

в) сам *била* у *бајну*, *дугајна*, се *врач'а* у *дугајну*, на *камејне*, измеу два *камејна*, да беремо *коштијајне*, на *којна* товари, кол'ико *којни* имала вај окол'ина, *очеш* *мејне*, *мајне* се *кува* с'ге, *младожсејна*, *носи* *ијајнире*, да *мејна* *паре*, да се *мејна*, *мејнаја* *паре*, по *Богојавлејне*, *посл'е* на *венчајне*, *гушејне* *имам*, Млого сам *меракл'ија* за *играјне*, она имала *имајне*, *посл'е* *ослобођејне*, Ти ч'е купиш *иеч'ејне*, *идајне*, било *к'ркајне*, са[с] *све* *иујејне*, *иоверејне*, према *пошћовајне*, *пошћувајне*, *ирейирајне* у машине, било *иуцајне*, *сирејне* да купи, *тражија* *сирејне* и не *наша*, *скишјајне*, *смејајне*, *ратно* *стијајне*, не *доц'нувал'е* на *честийијајне* и сл.

147. У призренском говору су сасвим обичне и потврде делимичног отврдњавања сонанта њ. Нисам приметио значајнију зависност процеса од положаја њ у речи, односно од његовог фонетског окружења:

да га *видим* *нега*, и *нега* га *уз'ел'е*, *нега* ч'е га *виках*, што га *мол'иш* *нега?*, *нега* га *сменише*, с'с *нега*, саз *нега*, на *нега*, *брига* му је *нему*, ја гу *чувам* *нему*, *к'рф* *негоф*, *негов* *отац*, *негова* *жена*, от *негове* *матере*, *неговејзи* *матере*, *неговејзи* *зубобол'е*, по *н'у* *ишл'е*, сас *н'у*, *н'ојзи*, код *н'и*, сас *н'и*, они *нама*, ми — *н'има*, *н'ина* *снаа*, *н'ина* *газана*, б'ш у *н'ино* *село*, *н'ине* *гробл'а*, *н'иному* *девојч'ету*, от *н'ине* *комшике*, *н'иву* *немаш*, *отац* ми *имаја* *н'иву*, па се на *њи* *н'иша*, *н'оен* *син*, *Н'ојње* *брач'а* *бил'е* *Гоге*, *н'ојње* *родител'и*, *н'ојно* *ткање*, *н'ојна* *ч'ерка*, от *н'ојнога* *оца*, *вујгодишан'*, *г'р'ојзе* *вујгодишн'о*, *Б'н'и* *д'н*, *браш'нев* *син*, *браш'нев* *милос*, *браш'нева* *мука*, *браш'но*, *голубин'о* *гукајне*, *голубин'о* *јајце*, *з'рм'навина*, нојно *зугучан'е*, *п'орес* *плач'ам* *годишн'о*, *п'орез* *плач'ал'е* *годишн'о*, *дамњин'а* *раб'ота*, *домбш'ну* *ракију*, *двегодишн'о* *вино*, *Д'мн'ан*, *Д'мн'ану* *дал'е*, *д'б'ном* *не* гу *тражи* *дома*, *јаг'не*, не се *јаг'ни*, *ојаг'нила* се, за *јаг'ничи*, за *кон'и*, *колобош'ница*, *кн'иге*, *к'дбш'но* *ви* је *вино?*, *туриш* *кош'иан'е*, *младожен'ино*, *мужн'е* *дуг'ове*, *мужн'ева* *дивл'ина*, *мужн'еву* *пензију*, на *огн'иш'ише*, *овдешн'о* *вино*, *овдешн'и* *л'уди*, *ондешн'о* *вино*, *ионайрешн'о*, у *найрешн'о* *време*, на *иосл'едн'о* *време*, *иеч'ене*, оне *имал'е* *рад'ну*, у *рад'ну*, *сирене*, *ратно* *стиан'е*, *с'г'шн'о* *д'бо*, *свин'ама*, *сред'ну* *ниву*, *ш'дбш'ну* *д'ржаву*, *имала* *ш'мн'ан*, *ш'мн'анику*, у *ш'иган'*, *ч'окан'че*, *шин'ере*, на *оген'*, у *зимн'о* *време*, *земн'у*, *деш'ин'е* *ципелч'ич'и*, *динч'ич'е*, *игра'не*, *једен'е* и сл.

Класификовање прикупљеног и добрим делом већ изложеног материјала није увек ишло без колебања. Недоумица није било код случајсва где се чују

„чисте“ вредности *н, њ, јн*, па и *јњ*. Проблеми су искрсавали код примера са *н'* односно *јн'*, где се истраживач, на основу ипак варљивог и непровереног слушног утиска, колебао у процени којој групи потврда су они ближи: ликовима са *н (јн)* или *њ (јњ)*? У таквој ситуацији излаз је нађен у издвајању тих „неопређених“, „несврстаних“ примера у посебне категорије (*н', јн'*).

148. Практично сви наведени примери у призренском говору се чују и са изворним *њ*, у чијој употреби није примећено ниједно дистрибуционо ограничење. Потврде:

њега, от *њега*, од *њега*, код *њега*, дала му *ње́му*, *ње́гоф* аерл'ија, *ње́гова* ла́ца, саш *ње́гове* бра́чу, *ње́говому* ко́јну, *ње́гову* ду́гању, *ње́говејзи* ма́тере, од *њу́*, по *њу́*, код *њу́*, *њо́јзи* гње́ф на ма́ добди, *њо́јен* си́н, *њо́лен* ми́нтан, *њо́ен* гру́бос, *њо́јан* му́ш, *њо́јна* ма́ти, *њо́јну* ма́тер, *њо́јнејзи* бо́л'ке, *њо́јно* девоја́што, *њо́јному* детету́, *њо́јнема* деца́ма, *њо́јзин* си́н, бра́т *њо́јзин*, *њо́јзиному* оцу́, *њо́јзине* куме, *њи́*, по *њи́*, *њи́ан* ч'и́фл'к, *њи́ан* си́н, *њи́јан* си́н, тој *њи́но* дете́, *њи́не* пце-ти́шта, *њи́не* ма́тере, бла́го *њи́нејзи* се́стре, *њи́нејзи* ма́тере, *божии́ньо* печ'иво, *бъ́њак*, *Бъ́дњи* но́ч', *Бъ́дњи* дъ́н, *ву́јгодишньо* гро́јзе, *гла́мњу*, *гње́здо*, два-гње́зда, ону-гра́њу, два́ *грањче́ша*, *голуби́њи* живо́т, *голуби́ньо* гука́јне, два́ *груме́ња*, *двегоди́шньо* ју́не, *деи́шњско* игра́јне, *до́лња* со́ба, *оздо́лњи* ко́мат, *деи́шњи* па́мет, *дома́шњи* п'еба, *ду́ња*, *ду́ње*, *Дъ́мњан*, *руч'ек* дъ́ншњи, *жсе́њети*, *жсе́ј*, *жи́шња* нафа́ка, *жи́шньо* бра́шньо, *зѐмња*, на *зѐмњу*, *зи́мњи* дъ́н, у *зи́мньо* до́бо, *зи́мњога* све́ца, *Игња́ш*, *инжи́њер*, *ја́гње*, две́ *јагње́ти*, *Јање́фци*, *Јање́фка*, *ко́њ*, *ко́њска* му́а, *коломбои́шњица*, *коломбо́ишньо* бра́шньо, *маи́џерчи* отас-ги би́ја, *младо́жџења*, у *наи́решньо* вре́ме, *но́шња* рабо́та, *неси́рекњица* у *Нероди́мњу*, *овде́шньо* жи́то, *ил'ѐмња*, *ил'ѐмњу*, *огњи́шње*, *радња*, *раску́шњица*, *рање́ш*, *сви́ње*, со́бње врата, *нако́вањ*, *су́књу*, *сџџи́шње* варзи́ла, *шџџи́шња* држа́ва, *гњи́ја* ибъ́, *шџџи́ан*, *цре́шња*, *јџџу* *цре́шњу*, *цре́шње*, *бојадисува́ње*, *врач'ање*, *гладува́ње*, *грабе́ње*, *гузе́ње*, *дава́ње*, *двоје́ње*, *дија́ње*, *дембел'иса́ње*, *доодѐње*, *живува́ње*, *задужѐње*, *има́ње*, на *јџџе́ње*, *комаи́џење*, на *која́ње*, *косѐње*, *к'рсти́џење*, *лове́ње*, за *јџџе́но* *оделе́ње*, на *ора́ње*, *иамџи́џење*, *иоја́ње*, *иује́ње*, *офч'о* *сирѐње*, *смеја́ње*, *сџмнува́ње*, *самнува́ње*, *умира́ње*, на *ч'есџи́шјање*, *џба́њ*, *шџрњ*, два-три́ *шџрња*, *груме́њ*, *каме́њ*, от *каме́ње*, *коре́њ*, теј *коре́ње*, *кошџа́њ*, три́ *кошџа́ња*, *креме́њ* итд.

149. Већ је речено да се, истина ретко, у говору Срба Призренаца могу чути и потврде делимичног умекшавања сонанта *н*. Изузетно се може наићи и на случајеве потпуног умекшавања у примерима иза којих углавном стоје асимилациони процеси:

ако *не́ма* — њѐма, *не́мам*, *не́мамо*, *не* мо́гу да спи́јем, *кој* *не́ма* *нека* гл'ѐда, *не́маш*, *не́мој* — рџч'е, *не́сам*, *не́згодан*, *не́си́особан*, да ти *ви́кне*, да *ди́гнем*, *ди́гни* се, *ле́гне*, *одне́сем*, *омѐкне*, да *ре́кнем*, за *џстал* *се́дње*, *кро́фње*;

но́јње родите́л'е бџџ до́бре, *но́јње* бра́ча, да *ди́гњеж* гла́ву, да *ре́кнем*, *Му́ж* ми *иоко́јњи* говори́ја, *кој* *њема́ја*, *кој* *ње́ма* — *нека* гл'ѐда, *ње-знам*, *у́јња*, *јџу* *у́јњу*, *ку́јња*, у *ку́јњу*, поред: *ку́јња*, у *ку́јњу*. Разуме се да доминирају ликови типа да те *ви́кне*, да *ле́гнеш*, *ди́гнем*, *ди́гнемо*, *омѐкне*, *ре́кнем*, да *ре́кнеш*, *си́јгне*, *ни́где*, *не́ма* итд.

150. У вези са нарушавањем односа њ и н у призренском говору две појединости су неспорне: а) непревредност процеса, б) порекло појаве.

а) Да је цео процес у току, сведочи и неслаганост Чемериџићевог и мог материјала. Да мој претходник није занемаривао фонетске варијације овога типа, сведоче дублети *коњ* и *којн*, *грања* и *грајна*, *џроклејџиџик* и *џроклејџиџник*, *џанур* и *џањур* и — можда још који пример! Чемериџићевом руком исписано „*скрајнем* или *скрајњем(?)*“ говори и о његовим недоумицама и колебању. Управо у наведеном знаку питања видим чврст ослонац уверењу да савесном ентузијастички не би промакли многобројни минимални парови типа *џошџувајне* и *џошџување*, *играјне* и *играње* итд., под условом да су, поготово у оволиком броју, били присутни у тадашњем призренском говору.

б) Одговор на питање о пореклу појаве мора се тражити у области језичке интерференције. Тенденцију уклањања фонеме /њ/ треба посматрати у контексту вишевековног суживота са Турцима и турским језиком, који не познаје овај глас. Изједначавање сонанта њ са н у мостарском говору, уосталом, већ је тумачено оријенталним утицајем на простору Босне и Херцеговине¹¹⁴. Отврдњавање и декомпоновање /њ/ у призренском говору треба гледати и у контексту прилика на ширем македонском терену, где је процес депалатализовања /њ/ најрадикалније остварен у иницијалном положају¹¹⁵. Поменимо на крају и податак да се на простору Горе на месту /њ/ срећу вредности /њ/, /н/, /н'/, /јн/¹¹⁶.

СУДБИНА ФИНАЛНОГ Л

151. Судбина финалног л Призренце оштро дистанцира од Сретечке и Синићке жупе, а чврсто веже за типичне представнике П-ЈМ зоне. И овде у облицима м. р. јединине радног глаголског придева -л > -а, с тим да се код глагола са инфинитивном осномом на вокал новодобијени зев најчешће уклања помоћу -ј-. Ова типична П-ЈМ замена -л у Призрену је захватила и праве придеве и неке именице мушког рода:

¹¹⁴ В. Матеј Милас, *Данашњи мостарски дијалекат*. — Рад ЈАЗУ, Загреб, 1903, књ. 153, 56; Јован Л. Вуковић, *Карактеристичне особине мостарског говора*. — Зборник „Мостар и Херцеговина“, 1937, 93; П. Ивић, *Огледи*, Ниш, 1991, књ. II, 103.

¹¹⁵ В. нпр.: *Стамат. Тетово I*, 238 („Процесот на затврднувањето на њ не е завршен во овој говор“); Видоески СМГ (Скопска Црна гора), 151–152 („во појужните села“ напоредо стоје *књига* и *книга*, *њива* и *нива*, *њега* и *нега*, *гњездо* и *гнездо* и сл.); ФО 633 (Лазарополе); ФО 641, 643 (Вруток); ФО 657 (Ракотинци); ФО 675 (Радожда); ФО 683 (Звечан); ФО 692 (Шлегово); Коста Пеев, *Белешки на лексикаџа и фразеологија од Сџрумичко*. — МЈ XIX, Скопје, 1968 (њ > н, јн: *нива*, *камене*, *којн*, *ојјна*, *бајна*, али: *ремџњ*, *сајуњ*); Божо Видоески: *Дебарскиџе говори*. — МЈ XIX, Скопје, 1968, 88–89 („во голобрдските села“: *седејње*, *којџиџе*, *одејнеџо*); Аритон Поповски, *Реканскиџој говор*. — МЈ X, Скопје, 1959, 115 (њ > н/јн: *дечина*, *џдрџбина*, *којн*, *којне*, *гледајне*, *камејне*); Божидар Видоески, *Леринскиџој говор*. — МЈ XXXIV, Скопје, 1983, 30 (њ > н/јн/њ: *кон*, *бана*, *којн*, *јадејне*, *бајна*, *јадење*, *џелиња* и сл.).

¹¹⁶ У већем делу Горе њ је изједначено са н (*кон*, *конче*, *бана*, *оране*, *сирене*). „Понегде“ се у неким речима среће и секвенца јн (*којн*, *којнски*, али: *камене*, *слијене*, *вимина*). У селу Млике чују се и потврде н' (*камене*, *сирене*) (Видоески Гора, 51–52).

а) *баџарисаја* (проневерио) гу паре, *забија* му ч'ивију, *биднаја*, *иобеснеја*, *узбеснеја* се, *узбраја* л'епу јабуку, *обраја* си бостан, *обраја* јабуку, *разбол'еја* се, он га *убоја*, *довал'аја*, *викаја*, *извет'р'еја*, *вол'еа*, *снег* беше *в'р'наја*, *иогинаја*, *глед'аја*, *гледнаја* се у огл'едало, *огоија* се, *изгор'еја*, *догур'аја*, *и'редаваја*, *додаваја*, *Бог даја*, *Бог уз'еја* (нар. посл.), *дигнаја*, *добиваја*, *добија*, па гу *довеа* овде, *удомија* се, *посл'е* се *ожен'ија*, *живеја*, *живеа*, *збор'еја*, *зайишисаја*, *искаја*, *ј'еа*, *јанаја* (узјахао), *доказ'аја*, *иској'аја*, *искоч'ија*, *искраја* се, *искрив'ија* гу, *куйија*, *и'рекус'ија*, *ош'неја*, *ош'ежаја*, *лак'рдисаја*, *изл'ежаја* ги, *легнаја*, *мешинаја*, *меч'аја*, *мисл'еја*, *умр'еја*, *неч'аја* *јабанг'ику*, *иораснаја*, *иаднаја*, *оиаднаја*, *и'роиаднаја*, *и'роиаја*, *иоч'еја*, *найс'аја*, *иомер'ија* *п'рс*, *и'раиш'ија*, *и'ришиснаја*, *и'реишис'ијеја* *св'уноч'*, *зайустија* се, *зайуцаја*, *и'реинаја* се, *уси'еја* се на *д'увар*, *ост'аја*, *и'рест'ија* ми *к'р'ф*, *ост'аија*, *ош'ворија*, *иушија*, *сед'еја*, *ослаб'еја*, *Б'ожа* де ми *радија*, *скиш'аја*, *осиромашија*, *осл'еи'еја*, *осмудија*, *кој* *смеја* да *задне* у *т'урско*, *раси'иуваја*, *ис'иш'ејаја*, *ис'ируја* се и *тај* *моc*, *иурија*, *ис'иш'нч'аја*, *ч'арија* л'епе паре, *угробнич'ија* се, *удрија*, *уз'еја*, *уси'еја* би се и *ја* на *јабуку*, *иодадуја*, *уфаш'ија*, *доодија*, *и'роодија*, *оч'аја* да побегне, *уч'инија*, *иоц'р'неја*, *и'роц'ф'ишаја*, *ушч'уваја*, *осебнаја* итд.;

завука се у *куч'у*, *дига* *руку* на *сестру*, *доша*, *месец* још не беше *заша*, *иша*, *наша*, *ош'иша*, *и'роша*, *обука* се, *иораса*, *и'реиука*, *иол'ега*, *река*, *млого* се *сти'ега*, *што* си се *см'рза*, *и'ека* *поток*, *иош'ека*, *и'ришиска* га, *ул'ега* у *с'обу*, *осеба*;

б) *кој* имаја *шп'орет* *беја*, да не *бидне* *млого* *беја*, *беја* *пешкир*, *пешкир* *беја* *стаиш*, *образ* је *беја*, *беја* *кол'омбоч'*, *бембеја* се *уч'инија* (*сасвим* *бео*), *Бејаграш*, *дошл'е* од *Бејаграш*, *вес'еја*, *сипу'еш* у *вр'еја* *с'ут*, *сипу'еш* *вр'еја* *мас*, *вес'еја* му беше и *брат*, *вр'еја* беше и *сач'*, *вр'еја* *нож* да *л'иже?*, *остаде* *гоја* ка *п'рс*, *гоја* ка *ц'ркв'енски* *миш*, *гоја* ка од *мајке* *роден*, *И* *тај* *пепеја* *стави* ти на *пуп'к* *гоја* и *дуа*, *диб'еја* беше и он, *иодиб'еја*, *најдиб'еја*, *тај* *диб'еја* *колац*, *деб'еја* *памук* *уз'еја*, *зр'еја*, *има* и *кис'еја* *квасац*, *купус* *к'д* *имаш* *кис'еја*, *Што* си *кис'еја* *от* *сабајл'е?*, *ка* *кис'еја* *л'еба*, *ош'ат* *и'ч'* *неје* *кис'еја*, *мија* ми и *твој* *брат*, *мија* ми *л'и*к *тејзи* *жене*, *и'реш'ија* *ч'уран*, *Неси* *работ'аја* *цеја* *месец*, *туриш* *цеја* *бут*, *цеја* *ноч'*, *цеја* *л'еба* *изедоше*, *неје* *цеја* у *памет*, *имала* *цеја* *ред* *дукате*, *цеја* *комат* *има*, *док* ти се *испече* *цеја*, *д'ркт'аја* *цеја* *ноч'*, *изел'е* *нецеја* *л'еба*;

в) да *узне* *деверски* *деја* *куч'е*, да *узне* и *мој* *деја*, *че* *пропадне* и *твој* *деја*, *Тој* *лојзе* је *мој* *деја* *от* *оч'евине*, у *наш* *забеја* (*забран*), *и'еи'еја*, па га *покри* *с'с* *и'еи'еја*, *и'еи'еја* *ставила*, *свети* *Ран'и'еја*, *свети* *Ран'и'ија*.

152. Нешто мало архаизама и скорашњи иновативни процеси донекле нагризају наведене, горе богато илустроване, дијалекатске прилике. Код правих придева у неколико случајева, углавном у клишетираним синтагмама, аналогичном је обновљен стари облик, код глаголског придева све више надире -о < -л уз често уклањање и тако добијеног зева на начин карактеристичан за многе прогресивније говоре:

з *бел* *образ*, да *искоч'и* з *бел* *образ*, да и *она* *остане* з *бел* *образ*, за *бел* *обрас*, *гол* *голсуз* беше, *гол* *голцат*, да *тури* *дебел* *памук*;

млац'и *што* *би'о*, *кат* се *вер'и'о*, *вол'ео*, *и'редавао*, *и'ожал'и'о* се, па се *жен'и'о*, *живе'о*, *има'о*, *каза'о*, *куйи'о*, *намес'и'и'о*, *жену* *нема'о*, *носи'о*, *неч'а'о* да *уз'има*, *иш'и'а'о* се, *илака'о*, *ради'о*, *роди'о* се, *узео*, *умро*, *умре'о*, *ос'тави'о*, *ис'и'ера'о*, *и'р'еба'о*

он да к^трши, *чишао, дошо*. У прикупљеном корпусу података стоје и примери: *цео винограт, у Београш, обџдве су Белограц'анке*. Не треба посебно наглашавати да су облици типа *имао* настали под утицајем књижевног језика. У Чемерикићевој грађи није примећена ниједна потврда *-о < -л*.

153. Изван радног глаголског придева и ограниченог броја правих придева и именица финално *л* се по правилу чува, и то како у страним тако и у домаћим речима. Потврде:

а) *астал*, око тај *астиал, во́л*, не ми је *жа́л, ждрáл*, у *ка́л*, сас *ка́л, ко́иол* (котао), *оздо́л*, уфáти по *оздол, одоздо́л, одо́здол, о́ръл* (Aquila), за две меу'едије и *йо́л*, два и *йо́л* гро́ша беше, *йе́шал*, девет године и *йо́л*, стајла си *расол* (кисео купус), *св'рдал, со́кол, со́л*, у *со́л, сти́ол*. Не може се рећи да су чести примери типа *жа́о* ми је, који, свакако, продиру из књижевног језика.

б) *алал* ти ве́ра, дошл'е од *Анадóл*, у *Анадóл, а́бал* (глупак, замлата), *амал*, да ч'ита *айдо́шол, айрил, ба́шал* је и мо́ј са́ат, *бо́кал, Данил* (име), *да́скал* (учитељ), *џа́вол, зумбу́л, џгбал* (срећан случај), *џгбал* да гу трéфим, *кавал* (дрвена свирала), *канал, карáнфил, карáкол* (жандармеријска станица), *карфи́ол, кау́л* (опклада), *кашкавал*, мо́ј ма́л беше до́бар, *ма́ндал, йоршо́кал* (наранџа), купи́ја јен *ра́л* (пар) оп'њце, *Стамбо́л*, штó ви́ка *ше́л'ал* — питува́ше ма́ти, плач'а́л'е *хонора́л, ча́кал* (шакал), *ча́шал* (ракља, рашља), *џенера́л* не да́ја, свима писа́л'е *џурна́л, ша́л, Тео́фил, фо́дул* (сујетан, охол човек), *фи́лал* прил. (хитно, брзо, одмах) и сл. *Џаво* је, разуме се, унет из књижевног језика.

154. У огромној већини случајева *л* се држи на крају слога у унутрашњости речи:

белка (бела кокош), *белкас, белка́ша, биво́лче, биволч'ичи*, И деца гу *бо́лне*, свек'рва *бо́лна, биво́лске* ко́же, *бо́лник* (болесника), да га види *болни́ка, болнич'ешу* л'ек му да́ва, *умобóлник, умоболни́ку* да ка́же то́ј, у *болни́цу*, у на́шу *болни́цу*, ва́л'а се го́ја *голсуз*, и деца ги *голсу́зе, гол голца́ш, гола голца́ша, го́ло голци́шо, де́лба*, на *де́лбу, де́лник*, пл. *делни́це* (радни дан), у *до́лњу со́бу, жа́лба* (жалост), на *жа́лбу*, је́но *за́лче* л'е́ба, *залч'ичи, за́лце, за́лци*, по је́но *ко́лце*, побо́ја *ко́лце* дупке, *кри́лце, оздо́лке, оздо́лно* сире́ње, *йолгоди́на* (пола године), *йо́лноч'*, *ра́лник, расолме́со* (купус са месом — јело), *расолни́ца* (расо), пи́је *расолни́цу*, *се́лска шу́ма, се́лски пу́т, се́лски па́мет, Се́лце* (село *Севце* у Сиринићкој жупи), *горњосе́лски си́ра, горњосе́лске* де́ца, *си́лна* во́јска, *си́лно, сти́елна*, тол'и́чно *крафч'е* па *сти́елно, сти́олче* (столичница), *це́лцаш* и сл.;

алва́лк, пл. *алва́лце* (напојница), *алч'ак*, пл. *алч'аце* (варалица, препредења́к), *анџе́лче*, ка *анџелч'ичи*, ка *анџелске* врата, *а́лш'н, а́лш'ан*, пл. *алш'не* (дукат, златник), *бакалц'и́ја, бакалци́ница, бока́лче, буда́лство* (лудост, глупост), *буда́лче* (будаласто дете), *вароша́лци, вароша́лка* му же́на, *вароша́лске* де́ца не́су до́бре, *далбастии́ја* (врста крушке), *џаво́лска* рабо́та, *џа́л'ална* (јабука „будимка“), не гу ди́зај *џурулши́ју* (вику, галаму, грају), *ка́лфа, нач'а́лник, салд'рма* (наслон, настрешница), *у́зни солфа́шу* (салвету), *ш'улга* (опека, цигла), *ше́л'алско* вика́јне, *чалг'ије* пл. т. ж (свирала), *чалгац'и́ја* (свирач) и сл.

Сонант *л* на крају слога (и речи) у призренском говору се, као и другде на штокавском терену, уосталом, јавља у туђицама и ситуацијама где је васпоста-

вљен аналогитом. Досадашња, пак, истраживања П-ЈМ говорне зоне показују да највише сличности са Призреном и у вези са судбином -л(-), што је и нормално, показује Ораховац¹¹⁷.

ЈОТОВАЊЕ

155. Истрвени су резултати старог јотовања у формама трпног придева, будући да је у призренском говору при грађењу овога облика загосподарио наставак -ен:

заробен (али из књижевног језика унети — *заробленици*), *уграбен*, *накривен*, *залейено*, *залейене*, *кујено*, *кујене*, *шойено*, *ошкoйен*, *кал'емен*, *окал'емене*, *иримен*, *мати родена*, *осуден*, *осудене*, *израдено*, *ка сестра родена*, поред вероватно новијих облика са извршеним јотовањем: *ка ројене сестре*, *нива ограјена*, *соба нарејена*¹¹⁸; *иозлашено*, *раскомашен* бија, *илашен*, *не илашено*, *накишен*, *накишене*, *уфашен*, *угасен*, *иогасене*, *запросена*, *обесен* и сл. (в. и т. 354). Након елиминасања резултата јотовања дошло се до ликова типа *остјајен*, *настјајен*, *свстјајен*, *најокријено*, *иокријена*, поред: *иостјавено*, *иравен*, *направено*. Новијега датума (мада упрошћавање секвенце -вљ- на неки начин сведочи о старини облика) ће вероватно бити примери са јотовањем, примери типа *забрален*, *забралено*, *недойрален*, *недойралену* работу.

Резултати јотовања доживели су исту судбину и у одговарајућим глаголским именицама: *давене*, *грабене*, *ловене*, *ловене*, *кал'емене*, *иамитене*, *комаитене*, *косене*, *гузене* и сл. (в. и т. 146, 148 и 354).

156. И у призренском говору је извршено ново јотовање лабијала: *здравле*, на *здравле*, *гробле*, и *робле* му побеже у Србију, *дивали* вепар, *дивале* свиње, *дивале* свијне, *дивало* свинче, *дивал* босилек, Арнаути су *дивал* нарот, беше ка *дивлак*, са с тога *дивлака* живеше нестрекњица, земља му беше *дивлина* (пуст, диваљ предео), наша (нашао) девојку *дивлакињу*, Јена селска *дивлакиња* да ме вара мене?, крушка *дивлакиња*, деца једеж *дивлачке* (дивље вошке), Не бегаж, *дивлакушо* јена, *дивложина* (зверине).

157. Код итератива Белићеве VI врсте подновљено јотовање је примећено само код неколико глагола: *не гу иушчам саму* на сокак, *он се иушча* мало, Ништо сѣге ч'есто *иушчам* воду, *децу иушча* сѣме на ул'ицу, *она ми иушча* бoју, *не ги иушчаф* сѣге у Албанију, *иушчал*е ги млобо, и он ги беше *иушчаја*, *не ме иушчаја* нигде, *иушчаучи* воду, *не гу иушчај* саму — *не се играј*, *не иушчај* браду, млобо га *расиушча* тoј дете, *не ги расиушчај* децу, ч'е се *расиушча* от мџа гу, и она га *наиушча* вѣч'е, *иушчавам*, *иушчавај*, *дете мoје*, *иушчавај*, *иушчавајше* — млобо ве прегостисмо, *намешчам* косу, да гу јоште јен пџт *намешчаиш*, *намешчав* ги душеце да л'егнемо. Већином у материјалу који сам ја сакупљао провејавају и ликови са *иушш-*, па чак и *иушш-*: помало ги *иушшала*, *иушшаучи* воду, слава *не се иушшта*, они *не иуштав* врата.

¹¹⁷ ФО, 583.

¹¹⁸ Здравница: Здрав си, за добро виц'еније у призренски говор унета је са стране.

Углавном се говори: да *йуштим* воду, неч'е га *йушти* ма́ти, да гу, мо́ре, *йушимо* ми́, *исйуштим*, неч'е ги *расйуштим*, не се пла́ши, *ру́же йуштив* бо́ју, не ме *йуштија* бра́т, *йушти́ле*, *йушти́ше* ме, *найушти́ше*, *найушти́ја*, *йоушти́ше*, *йуштен*, *йуштена*, *йуштене*, *найуштена*, *найуштене*, *расйушти́ја* ги, *расйушти́ше* гу. У скоро прикупљеном материјалу може се наћи: да га *йусти*, она ч'е ги *йусти*, па да га не *йусти* никад, *зайуштија се* — *габел'* се учини́ја, па чак и: оmlадна је млого *ошйуштена*, свѐ је *ошйуштено*, *йуштене*.

158. Не само што изостаје подновљено јотовање код трпног придева *крштен* него су уклоњени и резултати најстаријег процеса тога типа: он ти не́је *к'рштен*, не́је била *к'рштена*, де́те је *к'рштено*, *нек'рштен* умре́ја, да ми у́мре *нек'рштена*, да не у́мре *нек'рштено*, и он је *йок'рштен*, тако и: *к'рштене*.

159. Код свих облика од *осшар* и *осшриши* уопштени су ликови без трагова старога јотовања: но́шч'е ти не́је *осшрено*, но́шч'е је добро *изосшрено*, *изосшрена* секи́ра, не бeше *изосшрена*, но́ж бeше *наосшрен*, *осшар*, *осшра* му и секи́ра, *осшри* брѝтву, да га *осшри* и но́шч'е, да га *наосшрим*, да га *наосшриши*, *изосшримо*, да гу *изосшри*, да *наосшри* секи́ру, ва́л'а да гу *наосшрише*, *наосшрија* гу л'уцки, од *Ошрозуй*, *осшрозуйски* ба́јрак.

160. Доследно се јотује секвенца *-јд-* код глагола на *-иши-*: ч'е *доџем*, да *доџеш*, код мене, да ми *доџе*, ми ч'е *наџемо*, да *надџе*, *доџне*, ко́ј ти *доџне* у куч'у, да ми *йроџне* свѐ и сл. (в. и т. 360), *наџеш*, ја ч'е ти *наџем*, *йроџеш*, *уџосмо*, *йриџи* при мене и сл.

161. У вези са судбином групе *иши* наводим да се у Призрену, према очекивању, говори само: *блаишише*, *ваиришише*, *џубришише*, *кал'ишише*, *косишише*, *куч'ишише*, *огњишише*, *сиришише* итд., али је: *стаи*, да *џзне* јено *стаи*ч'е. У призренском говору долази и глагол *ишием* (биштем), док примарно значење задржава глагол *искам* (в. т. 379).

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

162. Консонантске групе, својевремено значајно умножене након испадања слабог полугласника, понашају се углавном као и у другим говорима овога типа. Новодобијене секвенце у призренском говору се ређе растеређују испадањем одговарајућих сугласника, а знатно чешће — супституцијом гласова на бази асимилационих или дисимилационих процеса.

И у овом раду обради консонантских група пришло се селективно. Углавном су остављене по страни секвенце познате свим суседним говорима и књижевном језику. Пажња је по правилу указивана групама чија судбина има одговарајући лингвогеографски значај.

Консонантске групе у иницијалној позицији

163. Познато је да су у многим нашим говорима почетне консонантске секвенце састављене од плозива и другог опструента уклоњене ишчезавањем првог члана. Призренске прилике показаћемо следећим случајевима:

- иш-*: *ишица*, да тѣпа *ишице*, *ишичје* млѣко, *ишичка*, *ишичурѣна*, поред: *ишиице*, на *ишицу*, *ишичурѣна*;
- ич-*: *ичѣла*, купија *ичѣлу*, *ичѣлар*, *ичѣлињак*, *ичѣлин*, поред: *чѣла*, *чѣлар*. Колебање карактерише и Чемерикихеву и моју грађу, што поткопава примамљиву претпоставку да су ликови са *ич'* — новији нанос из стандардиог језика. У Чемерикихевој и Чупаревићевој грађи стоји и мета-тезирани лик *чиѣла*;
- иш-*: *чѣница*, имадо јѣно амбарчѣ *чѣницу*, за дѣшу дава с туц'у *чѣницу* (нар. посл.), *чѣнични* лѣба, *чѣнично* брашњо;
- иц-*: да ми утѣпа *ица*, Да му се посѣре за дѣшу и тѣму *ицу*, потѣпаше не тѣј *ици* Бугари, Кѣј, брѣ, да верује тѣма *ицима*?, да ме грѣзе којшииско *ицѣшо*, *ицѣшо* има морско, арнаѣцко *ицѣишишиѣ*, тѣј њѣне *ицѣишишиѣ*. Поред *ицѣишанце* чује се и *ицѣишанце*, а о потврдама глагола *иције* односно *иције* говори се у т. 206. У сваком случају данашњем *иције* претходило је *иције* < *исује*;
- кч-*: *чѣрка*, *чѣрко*, *чѣрку*, *чѣркино* итд. (в. т. 272);
- ишк-*: *ишкѣлем*, *ишкѣлеш*, *ишкѣлемо*, *ишкѣја*, *ишкѣј* итд. (в. т. 368), *кој*, *кога*, *кому* (в. т. 302. Будући да су се морфолошки изједначили облици *ко* и *који*, можда овде и немамо посла са групом *ишк-*);
- гд-*: *дѣ* ти је сѣн?, *дѣ* си бѣла?, *дѣ* гу је брат?, *дѣ* је струја?, *дѣ* је вода?, али и: *гдѣ* да му нацѣм жѣну?, *гдѣ* смо живѣлѣ;
- дг-*: *дѣња*, *дѣње*.

164. Супституције проистекле на принципу асимилационих и дисимилационих процеса у иницијалним групама срећемо у наредним примерима:

- ск-*: *цкѣла*, дѣша му на *цкѣлу*, *цкелеција*;
- ишк-*: *чкѣла* се бѣше пуштила, побѣгла от *чкѣле*, за *чкѣле* остаја, за *чкѣлу* нѣ му гѣри сѣрце, у *чкѣлу*, отиша, *чкѣмба*, да купи *чкѣмбу*, *чкѣмбе*, *чкѣмбар* (врста плетења), којн ми бѣше *очкѣиен*, коња му *очкѣија*, поред: *ишкѣла*, у *ишкѣлу*, чѣрка ми је *ишкѣлована*, *ишкѣиен*. Изгледа да је само: *ишкѣвам* („пишем“ у бошкачком говору), *ишкѣвула* (писмо у бошк. говору), *ишкѣдранин* (Скадранин), чѣјо бѣше онѣј *ишкѣдранчѣ*?, *ишкѣрбав* гу је јен зѣб, узни и *ишкѣрбѣно* гѣрне, уста су му *ишкѣрум* indecl. (суха). Примери типа *ишкѣвам*, *ишкѣвула*, *ишкѣдранин*, *ишкѣрум* потичу из албанског језика.
- жв-*: тѣшко се *ѣвака*, *ѣвакаја*, *ѣвакаѣчи* зѣб искѣршија, да га *иѣвакам*, да *иѣвака* и туј корку;
- жм-*: *ѣмурим*, тѣј чѣ ти нацѣнем и *ѣмурке*, да *заѣмурим*, да *заѣмури*, *заѣмурѣја* ка чѣуран, сѣг *заѣмури*, снаѣ мѣри и ти, *Заѣмуро* алѣи бѣше *ѣба*;
- зв-*: *свѣзда*, *свѣцка*, *своно* (в. т. 130);
- иц-*: *ица*, *ицѣшо*, *ицѣишишиѣ*, *ицѣишанце* итд. (в. т. 163);
- гн-*: *гњѣздо*, чѣфкино *гњѣздо*, чѣфкине *гњѣзда*, два *гњѣзда*, *гњѣздѣнце*, тѣмо се *гњѣзди*, дѣто се *гњѣздѣше*, да се *угњѣзди*, И мѣши, мѣре, градиѣ *гњѣзда*, *Гњѣзди* се ка кѣчѣ кад ѣчѣ да лѣгне (нар. посл.), поред *гњѣздо* (лик

вероватно настао каснијим отврдњавањем њ; в. т. 145), *гњѣши*, снао мори, још туј бареницу, *нагњѣше* га, вај соџун је млого *гњѣшаџ*, отпадоше гу руке *гњѣцаучи*, отпапашче ти руке *гњѣцаччи* гу, маџи ги *гњѣца пасул*, л'ѣба гу је увек *гњѣцаџ*, Дрењине се *гњиле* једеџ, купија *гњило* д'рве, донѣја *гњија* п'њ, старо кач'ичче поч'ело да *гњије*, Спопал'е га *гњевови*, њојзи *гњѣџ* на ма дообди, мора да омије *гњѣџ* (гомилу) судове, Навал'ише мравл'инке — цел'и *гњевови*. Према *гњѣжденик*, *гњѣжђеник* и сл. у неким говорима у Призрену је: *гљѣжданик* (свакако је раније било *гљѣжданик*) (рђаво умешен хлеб), она му месила *гљѣжданице*, да изедеш јѣну *гљѣжданицу* (гњѣцаву питу), тој бѣу, синко, *гљѣжданице*. Увек је: мејл'ем да ти извуч'е *гњој*, бол'и га тој негово *гњојаџо* уо, *гњојаџа* раџа, на *гњојаџу* раџу, *гњојаџица* (гњојаџа бубуљица), обѣдџа уа гу се *гњојеу*, он добро *гњојеше* л'иваѣе, немаше *гњо'иво* за л'ојзе;

жл-: *жл'уџа*, уфатија *жл'уџу*, *жл'уџа*, поред: *жу'џа* (в. т. 69). Према *жлезда* у књижевном језику и *жљезда* у многим србијанским говорима у Призрену је: *жгл'ѣзда*, йма јѣну *жгл'ѣзду*, йскоч'и му изаушџа *жгл'ѣзда*.

165. Због изједначавања *љ* и *л* испред предњонепчаних вокала немогуће је одредити да ли асимилативним путем раније *кл* > *кљ* код именице pl. tantum *f* *кл'ѣшџе*, да понѣсе *кл'ѣшџе*, Руке гу су ка *кл'ѣшџе*. Уп. и *кл'ѣшџаџ*, пл. *кл'ѣшџица* (гњѣцаџ хлеб).

166. Имајући у виду прилике у неким другим метохијским говорима наводим податак да у Призрену изостаје асимилација у иницијалној секвенци *мл-*: *млаџа* жѣна, *млаџе* гу сѣстре помрѣше, у *млаџос*, *млаџос* — враџос (нар. посл.), *млаџос* — л'удос (нар. посл.), *младиња*, *младица* (врста пастрмке), *младожѣња*, *Млаџен*, *Млаџеновица*, *млаџанавѣшџа*, *млаџанавѣшџу*, *млаџанавѣшџу*, *мл'ѣко*, *мл'ѣкарџик*, *млаџи* гу (уп. и: да *омлаџишџо*, че ги *омлаџишџе*).

167. У материјалу који сам ја сакупио нема потврда за *ши-* > *ч'и-*. Код мене је, дакле, само: *ши'ирџиџ*, *ши'орџиџ*. Колега Р. Млаџеновић ме обавѣстио да се у ПСГ чује и *ч'и'орџиџ*. У Чемериџићевој грађи стоји и лексема *ч'иар* у контексту: јѣн *ч'иар* му се бѣше забѣја дубоко у р'уку.

168. Дисимилација стоји иза супституџија у следећим примерима:

мн- > *мл-*: *млого* л'ѣпе ств'ари, *млого* ме бол'и глаџа, *млого* ми ослабѣла маџи, *млозиџа* имал'е козе, *млозиџа* ништо не рабѣтаџ сѣге, поред изворног: *мноџо* вр'уч'о, *мноџо* би побил'е, *мноџи* отоше у С'рбију. Примери са *мн-* нису примећени у Чемериџићевој збирџи;

дл- > *гл-*: *гл'ѣшо*, узѣја три *гл'ѣша*, јѣно *гл'ѣшенџе*, да ми купџиш две нѣве *гл'ѣшенџѣџи*, поред: узѣја му *дл'ѣшо*, *дл'ѣшенџе*, две *дл'ѣшенџѣџи*. Увек је: *длан*, *длака*, *длаку*, *длакаџа*.

Осврћи на неке иницијалне консонанџиске групе

169. Судбина секвенџи *чр-* и *чр-* не издџаја призренски говор из П-Т дија-лекатске зоне као целине: *чрѣй*, *чрѣјаџа*, *чрѣју'ла*, вр'уч'у *чрѣју'лу*, *чрѣйџик*, пл. *чрѣйџице* (крпа за хватање вр'уџих чрепуља), *чрѣво*, *чрѣвар*, *чрѣџара*, *чрѣџарка*,

ц̆рвен, ц̆рвено, ц̆рно, ц̆рномањас, ц̆рва да изеде, тако и: *дйвл'а црешња*, вју годињу беше ма́ло *црешње*, једи, море, веј *црешње*, ч'е изеде *црешње* саз гол'ушке, ймамо, ймамо и *црешне* далбастије.

170. По правилу је: *сл'ива* шеч'ерач'а, ймам јену *сл'иву* шеч'ерач'у, Дете ч'е ти, снао мори, прогуне гол'успу от *сл'иве*, пеја се на селске *сл'иве*, зел'ене *сл'иве*. Свакако из књижевног језика долази: *шливовица*, Кóј ти дньске, море, не пије *шливовицу*, И Нёмци гу вóл'иф нашу *шливовицу*.

171. У призренском говору је: *сйай*, да ўзне јено *сйайч'е*, дёл'ка јено *сйайч'е*, имáло *сйайч'е* од зáдњо врати́ло, нóге су гу ка *сйайч'ич'и*, рúке му су ка *сйайч'ич'и* (в. и т. 161).

Консонантске групе у медијалној позицији

172. Најинтересантније промене у медијалној позицији обично су везане за сонантске групе. Од супституција насталих асимилационим путем највише пажње заслужују следећи случајеви:

-вн- > -мн-:

гламница (врста кукоља), жíто ни оштети́ла *гламница*, вујгодйшња ч'ени́ца не́је *гламнич'ава*, *гóмно*, нарани ги свé сьз *гóмна*, *гóмнар*, *гомнавац*, *гóмнеш*, од оно́га *гомнэша*, упáја у *гóмна*, свáку *гомнарију* (глупост), *гомнаша* рабóта, це́ја бéше *гóмнаф*, сьз *гомнэну* л'йку га вика́л'е (нар. посл.), *гомненица* до *гомненице* (гомила измета), и бра́т му бéше *гомнарко*, *гомнарка*, Оне́јзи *гомнэшке* да гу се ја, море, поклóним?, млого *гомнаше* и свé — *изгомна*, *гомнарч'ич'и* габел'ски, *сьмне*, *сьмна́ло* и сл. (в. т. 205), *да́мно* си до́ша, *ода́мно*, *одь́мно* је то́ј купéно, *одь́мно* је то́ј забра́јено, *дамнина*, свé је то́ј граде́но у *дамнину*, *дамншнó* бра́шњо узéја, *дамншни* л'эба, *одь́мношнó* је то́ј ви́но, *одамношнá* му раки́ја, *одамна* гу не ви́до, *ра́мна* л'ивáда, свé ги је *ра́мно*, *рамнина* (одатле и: *раман*), *рамница*, то́ј ра́сте по *рамнице*, *Рамнишше* (назив Опoља), поред: *брена́ра*, *главница* (кукољ), и óни једе́в *главнич'ав* л'эба, *уч'эвни* л'уди, *главни* бра́д ги бéше, *главно*, фáјда *главно* узéла (нар. изрека), оно́га *говна́фца* да слúшам, *ода́вно*, *равница*, *равнина*, *ра́вно* је;

-вњ- > -мњ-:

гламња ч'е б'рго изгóри, јéна *гламња* ни прет ца́ра не гóри (нар. посл.), двé *гламње*, ўзе óна и те́ј нагорéл'е *гламње*, да освéтл'и саз *гламњу*, *гламњика*, да сабéре свé *гламњике*, јену суу *гламњицу*, јéно *гламњич'е*, да ўзне те́ј две-три *гламњич'эши*, имáл'е смо *гламњицу* у ч'ени́цу, ул'эгла *гламњика* и у на́ше жíто, *гламнич'аво* жíто, *ил'эмња*, саз 'ржани́цу покривáл'е *ил'эмње*, У јéно сéло грóм запал'йја *ил'эмњу*, поред: *главница*, *главнич'аво* бра́шњо, да једе́мо *главнич'аф* л'эба;

-мљ- > -мњ-:

ч'у́е се топóфска *з'рмња́ва*, ч'йм ч'у́е *з'рмња́ву* — побéгне, *з'рмн'авина*, отйша по ве́ј *з'рмња́вине*, *Дамња́не* (село у околини Призрена), *Дь́мњан*, *Дь́мн'ану* да́л'е, *Дь́мња́на*, *Дь́мњано*

вица, Дъмњанович'ине деца, зѣмња, купија зѣмну, свѣ ги обал'а на зѣмљу, они бѣдѣ по туц'е зѣмње (ЛПл), Ни Бѣгу дѣшу ни зѣмње тѣло, нѣма зѣмњана тепсија, брат гу је ништо зѣмњосан (боје зѣмље — у лицу), у зѣмњо дѣбо, Неродѣмња, отишл'е гу брач'а у Неродѣмњу (село на Косову), Рейѣмња (село у Подрими), отиша у Рейѣмњу, ѡмњан, бес ѡмњана, имало ѡмњан у кадијоницу, ѡмњаника, ѡмњанику (в. и т. 41, 42), поред: з'рмл'ава, да оглунемо од з'рмл'аве, з'рмл'авина, у вуј димл'иву ламбу, добија добру зѣмљу, продаја и добровол'ачку зѣмљу, зѣмлак, зѣмлане сѣде, зѣмљано, зѣмља му је дадена, зѣмлосаја се, шумлак (четник), утепаше јѣнога шумл'ака, брат му мисл'ѣја да смо и ми шумл'аци. Разуме се да је у неким од наведених потврда (нпр.: Дъмњан, Неродѣмња, ѡмњан) претходно -мј- > -мљ-;

-зм- > -зн-: *узнем од рѣже, да узнемо, да узнетше и ви, да узнев, узни, да ги одузне паре, одузни гу дугајну итд., поред: да га узем свѣкра, уземо бѣре, да уземо ми тѣј, откут ч'е узе? итд. (в. и т. 364);*

-шм- > -шн-: *да ти свѣ ошне, ч'е гу ошнѣмо, да гу ѣреошне, ошнала (ако се не ради о морфолошкој појави, тј. преузимању -не- из глагола типа рекнем—рекнала, дигнем—дигнала);*

-иш > -иц: *ако л'ишче — л'ишче, л'ишчи, мори, и ти;*

-ис- > -иц-: *кѣјн му л'ишцаја, и гѣсан гу л'ишцаја, л'ишцало, л'ишцало ми кѣче, л'ишцан кѣјн, тамо ги млого л'ишцу'ѣф ѡфце, и кѣзе ги л'ишцувал'е, и говѣда ги л'ишцувал'е;*

-нжс- > -нц': *тај инц'инер, подметнаше наши инц'инѣру, за тѣј два инц'инѣра, поред: инжсиѣра, инжсиѣр-гу бѣја сѣн, јѣному инжсиѣру;*

-нз- > -нс-: *сѣнар, убѣла три сѣнсара, консѣла, ѣнсѣја и сл. (в. т. 130);*

-шн- > -шњ-: *брашњо, прѣсеј на ч'ѣсто сѣто, купија јѣну ч'ѣсу брашњо колѣмбѣтњо брашњо, бржано брашн'о, брашн'о ни бѣше горкаво, поред: брашно (као послѣдѣца отврдњавања њ или утицаја књиж. јѣзика; о нарушавању односа њ и н в. у т. 143–150).*

173. У призренском говору, судећи по грађи којом располажем, рѣтко долази до асимилација у групи -мш-: *ѣаншѣм, заѣаншѣм*, али је знатно чѣшће: *ѣамшѣм*, не *ѣамшѣм*, веј С'рби ништо не *ѣамшѣф*, и брат ми добро *ѣамшѣше*, добро ч'е гу *заѣамшѣши*, *заѣамшѣи* и тѣј, нѣ се продавало от *ѣамшѣвек*, кѣч'а је негѣва от *ѣамшѣвек*. У сакупљѣном материјалу се нашло неколико случајѣва чији је наста-нак најупутније тумачити даљинском асимилацијом: ч'акал (шакал), рѣс и ч'акал, ѣандар, поред *жандар*; *нац'арлив* бѣше и брат му (нацарлив: „пргав, напрасит“), *рогѣца*, поред: *рогѣзина*, *осѣба*, *ѣросѣра*, *сѣи* и сл. (в. и т. 130), али је ипак: *рогза* (стара, похабана, дотрајала ствар), *зглоб*, *зглавак*.

174. У медијалној позицији супституције на бази дисимилације нису нарѣточно чѣсте. Од уѣчених случајѣва највише пажње заслужује група -чњ- (-лн-), која се ѡвде обѣчно свѣди на -шњ-:

Божјиџње Покладе, *Божјиџње* посте, *Божјиџњо* печ'иво, *коломбоџињо* брашњо, *коломбоџињи* л'еба, *колобоџињица*, *коломбоџињица*, *коломбоџињицу*, на *куџињи* праќ, пред врата *куџиње*, брат му је бија *куџињик* (добар домаћин), маћи гу беше *куџињица*, сестра му беше *йокуџињица*, *бескуџињик*, неје л'сно *бескуџињику*, И ти, *бескуџињику* море, имаж дом, *бескуџињицо*, да те питам тебе ништо, *раскуџињица*, А звице *раскуџињице* (нар. песма), *йрол'етињо* време, *йрол'етињи* дѣн, *ноџиња* рабџта, од *ноџиње* рабџте фажда нема, *среџиња* слава, го-спџо'о, а ми *среџињи*, *несреџињик*, а даљџом дисимилацијом: *нестреќињик*, *нестреќињика*, *нестреќињику* један, *нестреќињица* итд. (в. т. 200), *ујчевџињиња*, *ујчевџињињин* син ми доџа, поред: *воч'њак*, *куч'ни*, *колобоџињица*, *колобоџињица*, *йрол'еч'њо* време, *несреќ'њо* дѣте, *стиричевџињиња*.

175. Дисимилација је захватила и групу *-џь-* у *йџь-*: по јџна *йџк'а*, *Пџк'а* је што поч'неш да пл'етеш, *Надџнеш йџк'е* и пл'етеш ч'арапе, да *йџк'ам*, штџо тџмо *йџк'аш?*, *расйџк'ам*, да ги *расйџк'аше*, *расйџк'аја*, б'рго ги *расйџк'а*, *расйџк'ај* га ако мџжеш, свџе беше *расйџк'ано*, неје џн *расйџк'ан*.

176. Призренски говор је поштеђен дисимилационих процеса у групама *-мн-*, *-йч-*, *-йш-*, *-йс-*, *-йк-*, *-йџ-*. Дакле:

-мн-: *гумно*, има'ге л'еба до нџво *гумно* (до нове вршидбе), сџлске *гумна*, *гумниџше* (гумно), да ма'ло *дрџмнем*, *дрџмна* сал пџт мин'ута, *слџмни*, *џџмно*, пожури док не се *сџџмни* (од јџдног, иначе непоузданог, информатора чуо сам: ч'им се *сџџвни*);

-йч-: *коџч'а*, две-три *коџч'е*, узни ми и коју *коџч'у*, купи *коџч'е* за коџул'е, *клуџч'е*, три *клуџч'џша*, *клуџч'џчи*, јџно *клуџч'џнце*, два *клуџч'џнџџша*, јџнога *коноџч'ара*, мицко *к'рџч'е*, свџе старџи *к'рџч'џчи*, *сџаџч'е*, *сџаџч'џчи* (в. т. 161, 171), *риџч'е*, *риџч'џчи*, и џтџс ги беше гол'ем *есџч'џја* (рачунџија);

-йш-: *оџшџиња*, у наџшу *оџшџињу*;

-йс-: *џейсџја*, у нџву *џейсџју*, не га наџ'о џној *џейсџч'е*, *џейсџџиња* (врста колача);

-йк-: *кол'џка*, купџсмо ги и нџву *кол'џку*, мџтни дѣте у *кол'џку*, да кол'џбам *кол'џку*, кол'џбај (љуљај) тџј *кол'џку*, кол'џбај пољко дѣте у *кол'џку*, *џџџкам* (табанам), џни *џџџкав* зџмњу, *исџџџкаџше* гу дџбро, ч'џйкун (мангуп), да утџпем тџга ваџшега ч'џйкџна;

-йџ-: старџеј син гу беше *зџџиња* (жандарм), *зџџи* (стега, строгост), Тџј прокл'ете Турџци *зџџисџше* ни пџт, џн ч'е ве свџе *зџџиџше*, *зџџиџса* ми и сџна и брата, *л'џџиџир*, али: *л'џџиџрка* (наслањање на глагол *лџџи*?).

177. У говору Срба Призренаца сасвим изостаје и дисимилативно упрошђавање секвенци *-сџ-*, *-шч-*:

-сџ-: да не исџџа, цџја ч'е се исџџа, да исџџа, *исџџаја* и лактџве на коџул'у, сџк ч'е гу *расџџам*, *расџџаја*, штџо гу *расџџа*, *расџџај* и тџј, *расџџџша* се свџе, неч'е да *исџџџша*, јџш не ми *расџџџџа'е*, *расџџџџа*-ла ми се јџна ружџица;

шч'-: *ашч'ија* (кувар), поруч'ија тому *ашч'ије* да га ч'ека, *ашч'ика* (куварица), *ашч'ике*, мори, ж'ива л'и си?, *ашч'иница* се зв'аше (јавна кухиња), *ашч'ински* занат, *башча*, т'ој ми је за у *башчу*, у *башчу* поша, *башчаџ'ија* // *башчеџ'ија*, имадо ј'ено *башч'ице* (дем. од *башча*), *башчеванџ'илк* // *бошч'ованџ'илк* // *башчеџ'илк*, *башчеџ'ија* // *бошч'ованџ'ија*, *башч'ельк* (баштовански производи) не с'ити, отишла је у *џ'улбашчу* (нар. песма), поред новијег: у *башишу* смо м'ел'е; *бошча* (кончана прегача), *бошч'алк*, пл. *бошч'алце* (дар), умр'еја от некоје *болешч'ине*, На Турч'ина *болешч'ина*, *Гогешч'е* (Цинцарче), *Гогешч'ичи*, поклонија ги т'ема *Гогешч'ичама*, овол'ич'ко *гр'ошче* гр'ојзе, ј'ено *гр'ошче* гр'ојзе, из'ел'е два-три *гр'ошч'еџи*, *гушч'е*, да закол'е два *гушч'еџи*, об'два *гушч'еџи*, *дашч'ара* је б'рвнара, за ј'ено *кошч'е*, да узне *кошч'е* в'уну, пл'етиво ми б'еше у *кошч'е*, *кошч'ица* (дем. од *коска*), *мишч'е*, уфатила маца ч'ет'ири *мишч'еџи*, уфатила две *мишч'еџи*, *кожушч'е*, три *кожушч'еџи*, И вој *ношч'е* ми нај'ела б'р'а, да ми наб'стри *ношч'е*, *ношч'ичи* ј'оште несу наостр'ене, *ношч'еџина* (аугм. од *нож*), *обрашч'е*, *обрашч'ичи*, г'орив ги *обрашч'ичи*, пол'уби га у об'две *обрашч'еџи*, в'уј год'ину и *орашч'ичи* с'итне, *отешч'ала* ми торба, *отешч'а* ми б'рка па гу свуко, *ш'рбушч'е*, *ш'решч'ица*, дв'ал'а *ш'решч'ице* за у кош, ј'ено празно ч'ашч'е, којшиске д'еца гу *рашч'еџиле* главу, *рашч'еџија*, да *рашч'еџи* бау'аце па да с'еди на гузицу, да *ишч'еш'ам* девојч'е, неје ни в'уну *рашч'еш'ала*, неч'е гу *рашч'ини* сас т'ој, да гу *рашч'ибрим* (распорим), Б'ог да ги *ушч'ува*, да *ушч'уваш* м'атер, Ни м'ати ги ништо да *ушч'ува* не м'оже, И тако, ч'уч'ка, *ушч'ува* девојч'инску гу нафаку. Појаве нема ни у сандхију: да проџ'е *џ'рошч'аршију*, *убодо* се *џ'рошч'изму*, не йди беш ч'адб'ра, *живим* беш ч'ов'ека и сл.

178. И призренски говор зна за групу -жд-. Среће се у словенском ономастичком супстрату, позајмљеницама из несловенских језика, речима преузетим из црквеног језика и облицима насталим фонетским развојем говора. Потврде:

Лубижда (село надомак Призрена), снаа гу б'еше из *Лубижде*; одатле: доша ги б'еше и ј'ен *Лубижданин*, Два *Лубижданина* купише ни л'ојзе, *Лубижданка*, утеп'ало га ј'ено *Лубижданч'е*;

Баждарана (део Призрена)¹¹⁹, неси бија у *Баждарану*, да пои'неш и у *Баждарану*, *горужда* (алб. *garuhdë* — велика варјача), да узнеш в'уј *горужду*, Осушила се, б'ш се *горужда* уч'инила, Не се плаши, море: т'уј *горужду* (фиг. „јак'о мршаво, ослабело лице“) ник'ој неје огойја, десило ти се *мижде* (лепа вест, добар, весео глас), Снајке м'ори, дај *мижде* (награда доносиоцу лепе вести, муштулук), Доша ни *миждеџ'ија* р'ано, она ги б'ила *миждеџ'ика*? (в. и т. 54);

не ти је *нужда* т'ој да ч'иниш;

¹¹⁹ Место где је некада била *царина*, *ш'рошарина*. Уп. *баждар* (< тур. *bacdar* < перс. *bāgdār* „цариник“; Шкаљић Турцизми, 127).

гирбѣцко пријател'сто, *комиџки* да живиш, *комиџки* војвода, *Хрваџка*, *хрваџку* војску, *г'рч'ки* и *чифуџки* нарот;

шс (< *шс*) > *ц*: *броџка* вуна (Брод, село у Призренској Гори), *броџко* сирење, *б'рџки* живот, *б'рџке* бфце, *војвоџка* куч'а, у *војвоџку* куч'у, у *граџки* одбор, *граџки* саат, *граџку* земљу продал'е, *граџке* говеда, *белограџки* живот неје ка наш, *белограџке* деца л'уцке л'и су?, *Оч'а Заграџка*, у *Оч'у Заграџку*, *госиџки* живот, *госиџко* кол'ено, *Биџа* по је *госиџка* за којшике гу, *најгосиџки* бија мџ кум, *л'уџки*, *л'уџку* жџну итд. (в. т. 282), отиша на *говѣцки* пазар, *говѣцки* непоменик (говеђа болест „црни пришт“), од *говѣцкога* непоменика, *говѣцко* мџсо, *говѣцке* ро-гове, *кође говѣцке*, *ноге говѣцке*, купила *говѣцке* бубреце, *роџка* куч'а, да *џзне* от *роџке* куч'е, *Срѣцка*, и *мати* гу о[д]-*Срѣцке*, *суџка* *каса* млого је *гладна*, у *суџку* *касу*, на *суџке* *врата* да не *добдиш*.

182. Сродна је и појава *шс* > *ц*: *џѣцке* *јабџке* и *џѣцке* *паприке*, у *Пеџку* *наџју*, *џѣцки* *ч'џл'џм* да *кџпиш*.

Даљинска дисимилаџија

183. Потврде даљинске дисимилаџије чешће се сређу у позајмљеницама него у домаћим речима. Резултат појаве су: а) супституџија и б) ишчезавање појединих консонаната. Мислим да се под први случај могу подвести следећи примери:

плач'ал'е *хонорал*, *Глигорџија* (м. име) али: у *загрејану рѣрну*, у *рѣрну врџч'у*, *рѣбро*, на *рѣнген*;

џргџлаф му и *брат*, *имаше џргџлаву* *кџсу*, поред: и *џн* гу је *џргџграф*; *шангарѣџа*, *шангарѣџу*, поред: *шаргарѣџа*, *шаргарѣџу*.

Даљинска дисимилаџија је непосредно проузроковала или бар потпомагала губљење сугласника у наредним случајевима:

Снаа ми је од *Гилане*, *пџша* у *Гилане*, *гиланска* *рџба*, *гиланску* *јужарију*, *дџша* ни *јџн* *Гиланџа*, *Тџ* се, *Гиланџу* *брѣ*, млого *задѣваш*, *предава* *тема* *Гиланч'ич'ама*, *јџно* *Гиланч'е*. Лик *Гилане* има *ослонац* у албанском („*Gilanë*“) и турском језику;

Добрџсаџ, *виџде* л'и *тамо* *Добрџсаџа*, *Добрџсавџва* *куч'а*, али је, по правилу: *благџслов*, да *ги* *благџсловџи*, *свѣ* не *благџсловџи* (аор.), *Благџсловџија* (Богџсловџија), *Борислафка*, *Борислафку*. Увек је: *мџсл'џиш*, *мџсл'ѣсмо*;

џтац ми *бија* *инџшениран*, *инџшениране* *Рџсе*, поред: од *инџшернаџије*;

кџмиџр, *нашл'е* ми *кџмиџре*, *кџвамо* *кџмиџре*, *кџмиџришџиџе*, и *снаа* гу *ка* и *џна* — *кџмиџрач'а* (тромо, тешко покретно, неактивно лице), поред: *кџнџиџр* (изгледа *ређе*), *кромџиџр*, да *бомбадира*, *бомбадирано* је, поред: *Немџци* *ч'џ* не *бомбаџиџраф*, *бомбаџиџрај* *ги*;

колобоџиџџиџа, *колобоџиџџиџа*, *напрџџи* *колобоџиџџиџе*, али је *обичније*: *коломбоџиџџо* *брашџџо*, *коломбоџиџџи* *л'џба*, *коломбоџиџџиџа*, *коломбоџиџџиџу*, *дџџџе* *џсандар*, *џсандари*, *џандар*;

нóштој не пијем, *нóштој* тамо работал'е, на *Ламáшки* кáнал, али је: *комендáнш*, до *комендáнш*а;

ебл'ебија, донéла ни сýо грóјзе и *ебл'ебију* (тур. *leblebi*), поред: *јeбл'ебија*, *јeбл'ебију*.

Најомене о губљењу неких сугласника

184. У одељку о сугласничким групама било је речи и о губљењу неких консонаната. Местимично су објашњавани и разлози такве њихове судбине. Уз напомену да губљење сугласника није честа појава у призренском говору осврнућемо се на још неке случајеве те врсте.

185. Елиминацијом плoзива у многим српским говорима растерећује се сеkwенца *-дн-*. Појава у призренском говору је, изгледа, лексикализована и сведена на облике броја *јен* (ређе: *једън* и *један*):

свѝ до *јенога* — наше л'уди, помреше свѝ до *јенога*, *јенога* мѝша нѝма сѝге, от *јенога* Арнаутѝна, за *јенога* војниѝка, удала се за *јенога*, *јенога* сѝна имáла, сас *јенога* војниѝка, *јенoму* на́шему војниѝку, с *јенога* комшију, *јено* девојч'е, *јено* дѝте, дѝте *јено* изáшло, тој ми казáла *јена* жѝна, от *јене* којшиѝке, *јену* кокошѝку, у *јену* кúчу, прóдадо *јенејзи* анѝме, *нијена* жѝна, *свејено* итд. Аналошким путем добијен је и лик *јен*: *јен* брáт, *јен* óбраз имáш, *јен* којн нѝ се прóдава, *јенѝуш* доу'оше гу и брáч'а. Новијег су датума, изгледа, облици са *-дн-*: от *једнога* нѝмáш нишго, шѝјем *једнејзи* Цигáнке, да вѝдиш и тѝ *једну*, свѝ ти је *једнако*.

186. Изван облика броја *један* нема потврда упрошћавања групе *-дн-*. Доследно је:

да *биднеш*, *бидне*, *бидни*, *биднаја*, забрајена *бидна́ла*, и тако *бидна́ло* (ликoве *биде* итд. в. у т. 403), те *ѝадна*, *ѝадна́ла* ми и мáти, *ѝаднаја* от слубѝце, *ѝроѝаднаја*, *огладнѝла*, *огладнѝсмо*, бѝ *огладнѝја*, *зашруднѝла*, *сѝднише*, *јáдна*, *гладна*, *гладне*, *лáдно*, *надни́ца*, *гáдник*, *оѝадни́ца*, Бóк ч'е сýди тѝјзи *оѝадни́це* и сл.

187. Сподарично — колико је уочено, само у две основе — испада дентал *џ* у групи *-дъ-*:

Бѝњи дѝн, *Бѝнѝ* дѝн, свѝ ч'е л'убимо *бѝња́це*, умре по *Бѝњак* (после Бадњега дана), *кля́ња* (стог), али је сасвим обично и: *бѝдњак*, два *бѝдња́ка*, на *Бѝдњи* нóч', пред *Бѝдњак* (Бадње вече). Увек је: *сѝрѝдња*, *срѝдну* нѝву, у *ѝослѝдња* врѝме.

188. Група *-гъ-*: остаје непромењена:

јáгње, ко́жа од *јáгњѝша*, заклáше ни двѝ *јáгњѝши*, *јáгњѝчи* нѝ се прóдавал'е, *јáгњѝце*, *јáгњѝло*, да се *јáгњи*, *ојáгњѝла* се, *сјáгња*, *јáгње*, *ојáгњѝла* се, нѝ се *јáгнѝ*. Преко отврдњавања фонеме /њ/ дошло се до секвенце /гн/: *јáгне* (в. и т. 145).

189. У позадини свих гласовних упрошћавања у принципу стоји лежернији изговор. Отуда је најупутније на том пољу тражити објашњење узречице *бозна*: Нѝ те гл'ѝда ка да је *бóзна* кој, Нѝе ти тој, снаó мори, *бóзна* штó, Нѝсмо бѝш купѝл'е *бóзна* штó, *Бóзна* — мога́шч'е л'и да гу подѝгне. У призренском говору овај израз понекад се чује у значењу „можда“, „изгледа“, „вероватно“: óна ч'е, *бóзна*, и тој изгуби, мáти ч'е, *бóзна*, и нѝга истѝпа.

190. Сугласник *ш* се обично губи у примерима познатим и другим ближним и даљим говорима:

муч'и ме *асма*, имала сам *асму*, немам *асму*, *Раско* (хипок. од *Расџислав*), *иџсто*, брат *о[д]*-стрица, *иџ-иџез-године*, *богашто*, *брашто*, за *брашто*, *госиџство* (у ликовима *богашто* — *госиџство* губи се и *-в-*; о томе в. т. 111). Овамо, по свему судећи (уколико није *-иск-* < *-ијск-*) спада и лик *миџројол'иске*: до *миџројол'иске* врата, од *миџројол'иске* врата. У настајању примера типа *брашто*, *иџсто* одговорну улогу је одиграла дисимилација. Потврде за *ц* < *шс*, *дс* в. у т. 181.

191. Од усамљених и појединачних примера губљења сугласника наводим: *е'еџрична* пџгла, али: *е'екџрика*;

Ишала ч'е и *џн* здраф *осџмне*, *Ишала* ч'е не спаси Русџја (свакако према призренском турском *işalla(h)*; Суреја ПТГ, 171. Уп. тур. *işallah* < ар. *inşā'llāh* „ако бог хтедне, даће бог“; Шкаљић, Турцизми, 348);

л'еџирка (према гл. *леџеџи*?), али: *л'еџиџир* (в. и т. 176);

У Призрену је: *Миџар*, видџсмо га *Миџра*.

Према *серџаде*, *срџада* и сл. у многим нашим дијалектима, у призренском српском (свакако према призренском турском; Суреја, 178: *secade*) сачувана је изворност ове позајмљенице: јџно *сеџаде*, *сеџадичу* (уп. Шкаљић, Турцизми, 553: тур. *seccade* < ар. *sāġġādā* „простирач, ћилимче“).

Полазећи од прилика у неким говорима држим да треба навести да је у Призрену:

Бџг да *овесџли*, не мџж да се *џбраниш*, неч'е гу *џбрани* ниџкој; *шџндра*.

О НЕКИМ МЕЉУКОНСОНАНТСКИМ ОДНОСИМА

192. Досадашња истраживања наших дијалеката доносила су не ретко знатну количину примера који, условно речено, осветљавају одређене консонантске односе¹²⁰. Рекох условно консонантски односи, јер се ту, у ствари, најчешће ради о прилагођавању туђица фонетским, морфолошким и творбеним моделима српскога језика. Пажљивији читалац ће у грађи која следи лако уочити да та адаптација понекад протиче под окриљем асимилационних процеса у духу нашега језика (*каранфил* > *карамфил*, на пример). Изложени материјал сведочи и о одговарајућим аналошким уједначавањима (према *слаџико* и — *слаџак*, према *џониџсен* и — *џониџсим* и сл.). Пажљивом читаоцу неће промаћи још један важан детаљ. Фонетски лик многих турцизама и речи доспелих у српски призренски говор посредством турског језика обично је ближи изворном лику него у већини наших других досада испитаних крајева. То је сасвим разумљиво када се има у виду чињеница да су Срби Призренци те речи преузимали и преузимају од својих вишевековних суграђана, увек, дакле, „из прве руке“ и да тај континуирани „контакт“ са турским језиком није остављао простора за битније накнадне „прераде“ позајмљених лексема. Отуда се у посуђеницама приспелим наведеним путем

¹²⁰ О томе в. Рем. Шум. 206–210 и тамо нав. лит.

лако препознаје арома *призренског* турског говора. Ради што потпунијег осветљавања прилика у *призренском* српском говору и водећи рачуна о лингвогеографском аспекту истраживања ове врсте (а и о односу према књижевном језику) уз пуно уважавање уочених, а делимично и напред изложених начела усвајања туђе лексике, сврсисходним сматрам и изношење следећег материјала:

однос *ш* : *д*:

комаџи, исџкла пџту на *комаџиџе*, изџја трџ *комаџиџа*, имџше трџ-ста *комаџиџа* бџџе, цџлу *комаџиџину*, *комаџиџим*, не *комаџиџи* тај л'џба, погџчџ ми се мџлоџо *комаџиџеџе*, свџ ч'џ *искомаџиџи*, *искомаџиџиџа* се л'џба, да гу *раскомаџиџим*, *раскомаџиџиџа* се л'џба, *раскомаџиџил'е*, *раскомаџиџено*, *раскомаџиџену*¹²¹ коџоџшку, поред: двџ *комаџа*, *комаџеџка* (аугм. од *комаџ*), цџлу *комаџеџску*, цар *Костаџдиџо* (према Милаџин, Вуџаџин и сл.?), А Стџмбол неџе тџрски, цар-*Костаџдиџоџ* је, *лиџмонаџиџа* неџ ми гџси жџт, да поџиџеш јџну *лиџмонаџиџу*, *слаџиџак* ти је пџсул', *слаџиџак* џскоџчи тај л'џба, алн: мџлоџо *џрџдак* коџштаџ (разуме се да је: *џрџиџка*, *џрџиџко*), двџ *џостаџа* да истџра, трџ *џостаџа*¹²², *оџнџне* вој *комаџч'е*, кџт *оџнџне*се да плџти, *оџнџне*си ги тоџ, свџ ч'џ ни *оџнџне*се, *оџнџне*ла, *оџнџне*соџше, *оџнџне*ја га, сам га *оџнџне*ја, *оџнџше*, *оџи* јеџне коџџиџке, *оџи* џџега, *оџи* неџга, да џмре *оџи* рабџте, *оџиџџгор*, *оџиџрџи* гу, поред: *оџџрџи*, *оџнџсем*, *оџнџси* ги, *оџнџси* вој у соџбу и сл.;

однос *н* : *м*:

караџмџил', џзни дџвл'и *караџмџил'*, поред: *караџмџил'*, *караџмџил'*¹²³, *баџрен*, *бџџрен*, *баџреново*, двџ-трџ *баџрена*, *баџреноџф* цвџт, и она га шм'рџкаџе *бџрџнуџи*, не могаџе без *бџрџнуџи*, *бџрџнуџиџиџа*, *бџрџнуџиџана*¹²⁴, *бџџрун*, коџџиџке, на јџну каџву, *бџџрун*¹²⁵ кноџчи на веч'џру, у *џрџм*ку (дисимџлациџом од *џрџнка*) жџиви, *слаџнка*, *слаџнку*, поред: *слаџмка*, од *моџнка*, трџ *моџнка*, поред: двџ *моџмка*, *ниџина* је мџлоџо опџсна, имџја *ниџину* ка бра, влаџиџка *Јерџниџа*, *куџџмџиџиџа*, *куџџмџиџика*, *куџџмџиџил'к*¹²⁶, али је, ипак, чџџше: *куџџуџиџиџа*, *куџџуџиџика*, *куџџуџиџиџски* зџнат, *каџмџиџиџа*

однос *л* : *н*:

финџан, оџчи су гу ка *финџанџе*¹²⁷;

¹²¹ Уп. грџ. Κοματίον (комаџ).

¹²² Уп. *идџџџиџ* у књиџевном језику (РМС IV, 765).

¹²³ Уп. тур. *karanfıl* < ар. *qaranfıl* < грџ. *karnáfilon* (Шкаџиџи Турџизми, 396).

¹²⁴ Уп. тур. *biruntı* (*birun + otı*), букв. „носна траџа“ (Шкаџиџи Турџизми, 155). У српском књиџевном језику је *бџрџнуџи* (РМС I, 309).

¹²⁵ Свакаџо према *призренском* турском *birun* (Суџеја ПТТ, 163. Уп. и Шкаџиџи, Турџизми, 152: *бџџрум*, *бџџрун* < тур. *birun*). У нашем језику уобичџаџен је *бџџрум* (РСАНУ I, 262; РМС I, 299).

¹²⁶ Блиџе источнику, то јџст турском *kuuntı* (Шкаџиџи Турџизми, 423), док се на српском језиџком простору одомаџило *куџџуџиџиџи* (РМС III, 113; РСАНУ 10, 773–774; Шкаџиџи Турџизми, 422–423).

¹²⁷ Уп. Шкаџиџи Турџизми, 283. (тур. *fincan*, вулг. *filcan*). Интересантно је да је у *призренском* турском *filcan*, лик добиџен „регрџивном асимџлациџом“ (Суџеја ПТТ, 77, 169).

- однос љ : њ: *глетшава* погач'а, дњнске ми њскоч'н *глетшаџ* л'ѣба (гњецав), брус и *наковала*, немаше ни *наковалу* (према им. *шкаља*, *џраља* и сл.?), *наковала*, поред: *наковањ* (вероватно из књижевног језика);
- однос г : к: *шаркија*, узѣја *шаркију* (инструмент облика тамбурице; уп. Шкаљић, Турцизми, 581–582: *шаргија*, *шаркија* < тур. *şarki* < ар. *şarğıyu*)¹²⁸, *бубрек*, *бубреце*¹²⁹, да гу купиш и говѣцке *бубреце*, ббл'н ме рѣка у *лагаиш*, поред: *лакаиш*, *денгове* робе, *денгове* вѣне, *денгови*, поред: *денкове* да изгѣбиш, *море*?¹³⁰, *мѣска* (мазга), имаше јѣну *мѣску*;
- однос б : в: имаше *грибу* ч'ѣк до зѣмње, л'ѣпа му *гриба* његовому кѣну, а он сто'и и трѣсе *грибу*, *себаи* си уч'инија, *себаи* да напратиш, бѣш је *себаи* уч'инија, и он ти је *себаил'ија* (уп. Шкаљић, Турцизми, 561: *сѣвѣи*, *сѣвѣб* < тур. *sevar* < ар. *tāvāb*), *Варвара*, *Варварине* дѣца, да га утѣпа *јазбѣца*, ни кој ти сѣге не тражи кѣже от *јазбѣца*, *Јазбѣцова* кѣжа ич' не ч'ѣни, *џивун* (жлеб којим се вода из јаза спроводи до воденичког кола), кој ти има два *џивуна*?, поред: *џивун* да уредим, *ч'ѣбаи*¹³¹ да напратиш;
- однос б : ѣ: а *ламба* не гѣри, вел'ѣка *ламба*, *ламба* ми дѣгоре, да упали *ламбу*, шише од *ламбе*¹³², да купим јѣно *ламбиче*, *ламбара* (велика воштана свеѣа коју носе испред ковчега покојника), *ламбару* да носи младиц'ѣј ѣнук, *л'ѣмбик*, пл. *л'ѣмбице* // *л'ѣмбици* (уреѣај за печење мастике, нешто је мањи од класичног ракијског казана), али и (новије?): *ламѣа* била;
- однос ш : с: *ѣшаѣѣриш* (пасош), *ч'ѣшма* до *ч'ѣшме* (у ПТГ: *џѣште*), *ч'ѣшмѣна* вода, *Шкодра* (Скадар; према алб. *Shkōdiër*, ~ *ra*), *Шкодранин*, *Шкодрѣнка*, *сиѣнач'*, *свѣрака*;
- однос з : ж: неч'у свѣакому да ѣонижѣм себе, да се ѣонижѣши, *здригѣше се*, поред: *ждригѣше се* (угруша се), *ноздѣрѣа*;
- однос s(з) : џ: *консула* (асимилацијом -нз- > нс; в. т. 130), *консул'ѣна* рабѣта, поред: *бија*, *бија* рѣски *конџула*, *брѣнџ* (могуѣа и десоноризација будуѣи да се говори: *брѣнса*);

¹²⁸ Свакако у наслону на призренски турски говор, где је *şarki* „песма“ (Суреја ПТГ, 180). Уп. и Шкаљић Турцизми, 580–581 (*шаргија*, *шаркија* „врста тамбуре, слична бугарини, само веѣа“ < тур. *şarki* „посебна врста веселих источњачких пјесама“ < ар. *şarğıyu* „источни“).

¹²⁹ Према изворном турском фонетизму. В. Шкаљић Турцизми, 150 (тур. вулг. *böbrek*, књиж. *böğürek*).

¹³⁰ Уп. Шкаљић Турцизми, 211 (тур. *denk* < перс. *denk* „бала, свежањ, завежљај“).

¹³¹ И у призренском турском говору је *sevar* (Суреја ПТГ, 165), док је у српском књижевном језику, као и у веѣини народних говора, одомаѣен *hevai* (Шкаљић Турцизми 192: *hevāb*, *hevāi*, *hevāi* < тур. *kebar* < ар. *kabāb*; РМС VI, 358–359).

¹³² *Ламба* (са новогрчким прелазом *мл* > *мб*) је и у призренском турском (Суреја ПТГ, 173). В. и Рем. Шум. 210. Уп. и Шкаљић Турцизми, 432; *ламба*, *ламѣа* < тур. *lamba lambra* < нгрч. *lampra*.

- однос г : ђ [џ]: *л'ейтурџија*, седам *л'ейтурџије*, седам *л'иштурџије*. златне *ванџе-л'ије*, *анџелче*, *л'енџер* (врста калансане чиније са ободом);
- однос ђ [џ] : ј: Стареја сестра гу бeше в'рло *госџоџа*, *госџоџа* — Л'епка, *Госџоџини* пoс, кoј ти пoсти *Госџоџине* пoсте?, Кoј да ти пoсти, с'бге *Госџоџине* *џoсте?*, *џо* *Госџоџиндџн* умре, доџ'oше ни за *Госџоџиндан*, али и: по *Госџоџиндан* пoсл'е гу в'до, умреја по *Госџоџине* пoсте;
- однос м : ј : н: *коџиџа*¹³³, да га п'тама *коџиџу*, питуваја јeнога *коџиџу*, *коџиџа*, от јeне *коџиџе*, *коџиџе* му се нашло м'шко дeте, тoј ти је наше *коџиџе*, *коџиџске* дeца, *коџиџске* мач'ке, *коџиџски* мач'ор, ч'увај га *коџиџљк*, поред: от *коџиџе*, Зoве ме овaј *коџиџа*, oдведе ни *коџиџу*, поред: *коџиџа*, *коџиџа*. Код Чемерикића нисам приметио ликове са -м-, док се облици са -њ- у његовој грађи упућују на варијанту *коџиџа*, *коџиџа*;
- однос ш : ђ [ч]: *џаџрач*, *добрoча*, *џлача* му џч' не ч'ини, али: *јарейџина*. О примерима типа — и мeне су *исџремеч'ал'е* к'ч'у, гуг'тка цeја д'н *гугуч'аше*, нoјно *гугуч'ан'е*, *гугуч'аја*, штo гу *меч'аше* тaмо — говори се у т. 381.

193. И у призренском говору изостају неке алтернације велара: ч'е ми плати тај *гускеџина*, јeну *гускеџину* да сл'шам?, мицко ка *гускиче*, изедoсмо сал две *гускич'еџи*, бoл'и гу *ноџица*, оeбл'е му *ноџице*. Не може се рећи да деминутивни типа *ноџица* спадају у инвентар аутохтоних карактеристика призренског говора. То, свакако, важи и за облике *гускица*, *гускицу*. У облицима типа *Турџи*, *Турџе*, *оџиџи*, *оџиџе* (Н—ОП мн) говори се у т. 226—230.

194. Због прилика у консонантском систему призренског говора немогуће је пратити однос ч : ђ. Овде наводим да у Чемерикићевој збирци стоји: *чекџи*, *окрачало*, *окрачале*.

195. И поред познатог нарушавања односа л и љ, односно н и њ, ипак се у прикупљеном материјалу јасно уочавају потврде њиховог међусобног супституисања. Неспорно је да уместо очекиваног л имамо љ (> л) у следећим случајевима:

*дeмбел*¹³⁴, от нега *џoдембел'* не се тражи, *бел'аја* (штета)¹³⁵, *бел'ају* да ти нап'раи, *бел'аја* (свађа) помец'у нас, да ги к'упим и тeј *бел'ајне* кош'ул'е, џзни гу т'ј *бел'ајну* с'кв'у, *бел'ајниче*, досад'ише ни тeј мaлске *бел'ајнич'иџи*, *џул'* бaшч'у,

¹³³ Свакако према турском призренском *koşu*, добијеном „регресивном асимилацијом“ од *komşu* (Суреја ПТГ, 77). Уп. код Шкаљића (Турџизми, 413) *кoмџиџа*, *кoнџиџа* < тур. *komşu*, *konşu*.

¹³⁴ Уп. Шкаљић Турџизми, 210: *дeмбел*, *џeмбел* < тур. *tembel*, *tenbel* < перс. *tenbel* „лијен“. Интересантно: Чемерикићев *дeмбел* није нашао место у РСАНУ, где се наведени лик, посведочен у два извора, упућује на *дембел* (РСАНУ IV, 192).

¹³⁵ Уп. Шкаљић Турџизми, 134 (*бeл'ај* < тур. *belâ* < ар. *bâlâ* „брига, искушење, туга, јад, невоља, несрећа, казна (божија)“. Чемерикићева *бeл'аја* (ни под *бeл'аја*) није уиета у РСАНУ.

Скиначу се у *џул*¹³⁶ бапчу (нар. песма), нема га сѣге ни *шѣлал*¹³⁷, у напрѣшњо време *шѣлал* викаше по мѣлѣ, *селѣметѣ*¹³⁸, *калѣуша*, имаја ми оѣац и јѣну оѣцу *калѣушу*, Имѣлѣ *калѣуше*. У прикупљеној грађи нашли су се и ови примери: *дѣлња сѣба*, у *дѣлњу сѣбу*, *оздѣлњи комѣт*, *оздѣлњо комѣчѣ*, *солѣница*, донѣси *солѣницу*, *џиглѣна*, у *нѣву џиглѣну*. Вероватно је према *срчуѣобѣла* добијено и: *срчуѣобѣлан*, поред: *срчуѣобѣлан*, *срчуѣобѣлна* ги бѣше и старѣја сѣстра. Умекшавање *л* у *џуѣица*-ма мора се гледати у контексту призренског турског говора, у којѣму „дентални консонант *л*... испред палаталних вокала (*е*, *и*, *ѣ*) и сам показује тенденцију палатализације... Међутим, када је консонант *л* у медијалној позицији пред тврдим вокалом изразито веларан у КТЈ (књижевни турски језик — СР), у призренском турском језику он добија палаталну артикулацију“¹³⁹. Осим тога, призренско *л* је тврдо, па се обично *л* супституише призренским *л*. Призренци имају мушко име *Васил*, а одатле и: *Василѣова* жѣна, и ђн *Василѣѡв* бѣше. Напоредо се чују *кашкѣвал* и *кашкѣвал*¹⁴⁰.

196. И поред поодмаклог процеса утирања фонолошке опозиције између *њ* и *н* врло су препознатљиви примери у којима је својевремено: а) *н* > *њ*; б) *њ* > *н*. Када је о првом типу замене реч, уз већ помињано *брашњо* навешћемо и: *грумењ*, два *грумења*, три *грумења*, јѣн *камењ*, на *камењ*, пл. *камѣње*, *камѣјне*, зѣмња ни је млоѓо *камѣњлѣва*, јѣдан *кѡрењ*, Имѣлѣ смо сѣтне тѣј *кѡрење* чѣтири, јѣн гѡлѣм *кѡшѣањ*, три *кѡшѣања*, да бѣремо *кѡшѣјајне*, *крѣмењ*, *шѣррѣ*, два-три *шѣррѣ*, *грања*, јѣну *грајну*, рѣке су гу ка *грање*, јѣну сѣу *грањку*, јѣно сѣо *грањчѣ*, крѣшка *се разграњѣла*, поред: тѣри сѣо *гранчѣ* на ѡгењ, *камен*, *кѡшѣан*¹⁴¹, *кѡрен* и сл. (в. т. 145). У наведеним и још понеким именицама тога типа сретечки говор такође има *њ* уместо *н* — *њ* такође добијено морфолошким путем¹⁴². Према сретечком *кујѣња* у Призрену сам слушао јѣдино: *кујѣна*, *кујѣне*. Изгледа да је увек: *сѣстѣричѣња*, поред: *сѣстѣришња*; *ујѣвѣичѣња*, али: *богашѣиѣна*, кѡј нѣчѣ у *богашѣиѣну?*, *немашѣиѣна*, а мѣне ме дѣва у *немашѣиѣну*, да напраји јѡш некоју *магарешѣиѣну*, *свиншѣиѣна*. Вероватно је према *дѣсни* устаљен и *дѣснак*: кѡњ *дѣснак*, лѣипѣјаја ги *дѣснак*, за кѡбилу дѣде *дѣснака*. У Призрену се, опет, каже: *жѣиѣња* наѣѣка, *жѣиѣњо* брашњо, *сѣбње* вѣрата, *сѣбња* свѣчѣа.

¹³⁶ У призренском турском говору је *cül* (*göl*). Уп. Шкаљѣић Турцизми 254: *ђул* < тур. *göl* < перс. *gul*.

¹³⁷ Шкаљѣић Турцизми, 608 (*шѣлѣл* < тур. *tellâl* < ар. *dallâl*).

¹³⁸ Шкаљѣић Турцизми, 557 (*селѣметѣ*, *салѣметѣ* < тур. *selâmet* < ар. *sâlâtâ* „спас, спасење, повољно решење“).

¹³⁹ Суреја ПТГ, 59.

¹⁴⁰ Уп. Шкаљѣић Турцизми, 378 (*кашкѣвѣљ*, *кашкѣвѣљ*, *кашкѣвѣљ* < тур. *kaşkaval* < тал. *cascio-cavallo*).

¹⁴¹ Интересантно је да иста појава није поштедела ни из књижевног језика узет па преправљен лик *кѣшѣн*: *кѣшѣњ*, имѣлѣи *кѣшѣње*, веј *кѣшѣње*.

¹⁴² В. Павл. Срет. 115–116 и објашњење појаве.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ О СУПСТИТУЦИЈИ СУГЛАСНИКА

197. На крају наводимо неке усамљене случајеве које, с обзиром на прилике у стандардиом језику и већини наших дијалеката, не треба прећутати:

шћукавиџа, *шћукавиџу* неје имаја;

инсан, *инсана* (човек, особа; овде је сачуван турски фонетизам, за разлику од већине говора, где је: *иксан*);

фалцификаџ бија, па бија у зátвор, али: *смиле*;

стрэз *Церџелија* (Ћевђелија), на *Церџелију*;

брагајник, *брагајника*, поред: на *благáјну* платија, *браго*, поред: *благó*;

брго, *побрго* че пишеш, *бргозборник* (човек који брзо говори), Никој не те тэра, *бргозборнику* јэн;

немасмо ни кáпку *газа*, бл'изо тўјке бэше н'йна *газана*, *газ* не бэше стига, поред: јéно *гасарче*, свй имáл'е *гасарнице* (Нјд — гасарник), а нé ка сьге;

послэшань, *послэшњо* му тóј и бэше;

сáл да ти је да *змéчиш* (једеш без мере), не *змéчи* (не гњечи, не гњави) тој мáче;

мéне ми сáл вóда гáси *жéш*, *жéд* га муч'и нéга;

198. У речима преузетим из турског језика турско *k* је, по правилу, замењено африкатом *ћ* (касније > *ч*): *ч'ерич'*, *ч'енеф* (нужник), *ч'енар* (ивица, крај), *ч'ебай*, и сйн гу бэше *ч'ескин* (хитар, брз), *ч'ел'ейир* (лака, непоштена добит), *мирéч'ей* је по старó (мастило), *ашч'ер* (војник), кóј вол'еја да иде у *ашч'ере?*, Бэше, бэше тај *Ач'иф* кавеџија, *Еч'рем* (мусл. м. име), *ч'ибриш* (шибица), *берич'аш*, *ч'еса*, бил'е увек *јанч'есеџије* (цепароши), *ч'ирџија*, *ч'ираџија* (закупац), *йешч'ир*, *шеч'ер* и сл. Напоредо долазе *постач'ија* и *постак'ија* (осушена и учињена кожа са руном), а само је: *кесер*, *ракија*, *ракију*. Изнети материјал има пуну потпору у призренском турском говору, где је у примерима ове врсте углавном *k* > *ç*¹⁴³.

199. Исту судбину доживеће и турски палатални гутурал *g*, то јест прећи ће у африкату *ђ* (касније > *џ*): *џ'ериџ* (канал за одвођење фекалија), *џ'ирити* сапун (сапун за прање рубља), *џ'угум*, *џ'угумче*, и сьге се на границу дава *џ'умрук* (царина, дажбина на увезену робу), кóј ти сьге нóси тўј *џ'урдину?* (мушки хаљетак од сукна), и он ти се *џ'уџурум* уч'инија, *Џ'ур* Стáна, *џ'укс* (груди, прса) и сл.

УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА

200. Уметање сугласника, појава позната и другим српским говорима, у Призрену је првенствено обележено убацивањем *-ш-* у групу *ср*: *жиџ* ме *сйрам* изеде, *сйрам* ви је да рабóтате, нé га је *сйрам* да прóси, *сйрамоша*, *куку* от *сйрамоше*,

¹⁴³ Суреја ППГ, 56–58. У прелажењу палаталних гутурала *k* и *g* код призренских Турака у африкате *ћ* и *ђ* Суреја види и резултат утицаја српских и албанских говора „код којих су сличне појаве такође веома очите“ (Суреја нав. дело, 56).

от наше *сѣрамѡше*, да преживиш и туј *сѣрамѡшу*, Мѣне на греѡту, тебе на *сѣрамѡшу* (нар. посл.), да живиш с туј *сѣрамѡшу*, *сѣрамѡшно*, млого је *сѣрамѡше* *жѣлиф*, зашто ја да се *сѣрамим*, да се *засѣра*ми, никој му се не *сѣрамѡје*, не гу задѣвај, не гу *засѣра*муј, дојадѣше гу тѣј негове *сѣрамне* лак^рдије, чѣ се *осѣрамѡши* и она, он чѣ ме *осѣрамѡши*, и син ги је *бесѣраман*, деца гу су *бесѣрамне*, таквога *бесѣрамника* бчн не гл'ѣдѣл'е, *бесѣрамнику*, дѣте не дѣрај, и мѣти гу бѣше *бесѣрамница*, Немѣло да те *ѡсѣра*ми ч'ѡвек, *засѣрамѣча* (ма-рама коју су испрошене девојке носиле да би сакриле стид), *сѣрѣда*, от недел'е до *сѣрѣде*, а у *сѣрѣде* (средина) бѣше јѣно алт'нч'е, Мѣти ми не м'рси ни *сѣрѣду* ни пѣтку, у *Сѣредойѡсну* недел'у, *сѣрѣѡна* куч'а, тамо ги бѣше и *сѣрѣз*, *сѣрѣз* Цери'ел'ија (Фев'ел'ија), *Сѣрѣцка*, *Сѣрѣч'анин* бија, *Сѣрѣч'ани* су работне л'уди, куч'у ни градѣл'е *Сѣрѣч'ани*, *Сѣрѣч'анке* су в'рло работне, тамо ти је *сѣрѣча*, тражи своју *сѣрѣчу*, *несѣрѣча*, чѣ ни донѣсе *несѣрѣчу* у куч'у, свѣ наше с'рпске *несѣрѣче*, *сѣрѣч'ѡ* да ги је, *несѣрѣчан*, *несѣрѣч'ѡ* дѣте, што му је; *несѣрѣкњик*, *несѣрѣкњика* да не гл'ѣдаш, да сарѣни сѣна *несѣрѣкњика*, при тога *несѣрѣкњика* — м'ужа гу, да се смириш, *несѣрѣкњику* јѣн; *несѣрѣкњица*, онѣјзи наше *несѣрѣкњице* помрѣше деца, умрѣло гу и тој друго *несѣрѣкњиче*, бија, бија и поп *Сѣрѣчко* бија, *сѣрѣбро*, свѣ бѣше у *сѣрѣбро*, *сѣрѣбрен*, *сѣрѣбрѣну* кашѣику имѣше, *сѣрѣбрѣне* пѣре имѣл'е, и *сѣрѣбрѣну* игл'ицу му дѣле. Процес није завршен до краја, јер се паралелно чују и облици са *ср*: *срам* ве бѣло, *срамѡша*, *срамим се*, *срамѡша* ми је, да се и она *засра*ми, *бесрамник* и *бесрамница* се нашл'е, у *срѣд* зѣме нѣма га снѣг, *Срѣцка*, о[д]-*Срѣцке*, *срѣчан*, *срѣча* да те прѣти, да бѣдне *срѣчно* и берич'ѣтно, *несрѣчу*, *несрѣшњик*, *срѣбро*, *срѣбрѣне* ножеве у Немѣчку видѣја.

И у говору Срба Призренаца стоји „балкански турцизам“ *сѣрем* (П. Скок Рјечник II, 320: *Срем* „је постао преко Турака“ *сѣрѣм* „коњска кола с арњевима, коњска покривена кола, кочија“), који се понаша као именице типа *срѣћа* и изговара на оба начина: *сѣрѣм* (уп. у алб. *strem* „запрежна кола“), *сѣремѣије* имѣл'е, кошѣија му бѣше *сѣремѣија*, *сѣремѣијски* живот неје бија ич'дѡбар, прѡша, синко, и тај *сѣремѣиљк*, поред: *срѣм* се тујке прѣија, тај се вѣка, Рѣмиз *сремѣија* се вѣка.

И у овом погледу Призрен иде са Сретечком жупом, где ову особину М. Павловић објашњава „непосредним и јаким утицајем“ македонских говора¹⁴⁴. Импулс је на српски простор могао доћи са те стране¹⁴⁵, али не из тетовског говора, који Павловић помиње међу осталим источницима, јер се тамо, као и у поречком крају, „забележува обратна појава“ — испадање пловива из група *сѣр*, *здр*, *ждр*¹⁴⁶, чега нема у говору призренских Срба, где је увек: *сѣсѣра*, *сѣра*на, *сѣрина*, *сѣрашно*, *здрѣво*, *ѡздрѣви* ги се и сл.

Секундарно *ш* у говору Срба Призренаца може се срести и у неким појединачним, усамљеним случајевима: *стасѣше* и *класѣѣви* (клипови кукуруза), *купѣја* *класѣѣве* (према именицама на *-сѣ* > *-с*; нпр. *ѡс* : *ѡсѣѡви*) да вѣри, мет-

¹⁴⁴ Павл. Срет. 120.

¹⁴⁵ Можда не треба губити из вида чињеницу да за ову појаву знају и неки други наши говори, првенствено они уз албанско пограничје. Уп. на пример: ФО 536 (Горана: упрошћавање група *сѣр*, *здр*, *ждр*... „мада се спорадично може срести и обрнута појава (*сѣрѣћа*)“; ФО 545 (Голубовци у Зети: *сѣрам*, *здрѣла*); Стеван. ИЦД, 55: „У групи *зр* и *жр* развија се, готово увек, звучни дентал *ѡ*“

¹⁴⁶ Стамат. Тетово I, 239–240.

наја гу на *рафш*, купија нове *рафшове* (полице за смештај робе). Ту је и *шт^брилен* са давно уметнутим *ш*.

201. Опште је правило да у дијалектима секвенца *зр* (као и *жр* и *шр*) дели судбину групе *ср*. Изузетак није ни призренски говор, јер у моме материјалу поред ликова типа *зréло*, *зréја*, *незréло*, *Призрен*, *Призрénка*, *дóшл'и* и наше *Призрénце* стоји и: јóш је *нездréја*, *здréло*, *Приздрен*, да ти *нац'немо* јéну дóбру *Приздрénку*. Чак и на морфолошкој граници, између префикса и основне речи, уметнуто је *ð*: кџ *издрáсше* трéба да се исп'рса.

202. Проширење групе *жр* бележио сам једино у корену *žerb-*: *ждрéбе*, двá *ждрéбéша*, *ждрéбна*, И ово уметање сугласника *ð* представља давнашњу појаву. У Призрену је само: *жс'рвањ*.

У ПСГ је: Кџ бéг *бегендише*, нека се сéло *еглендише* (нар. посл.), Мéне ми се *бегендису'је* тóј, *бегендису'јемо*, *бегендисувáло* (према тур. *beğendi*; Шкалаћи Турцизми 129), *еглендису'јем* нíшто сас којшйку.

203. Ни преосталим случајевима уметања сугласника Призренци се не разликују битније од носилаца других, ближих и даљих, говорних типова. Посебног помена с тим у вези вредни су следећи детаљи:

а) Сугласник *р* долази у следећим примерима: *брисџра* вóда, *брисџру* вóду да пи'еш, и брát му *брисџра* глáва бéше бија, *брисџре* су сáмо планинске потóце, босáнске рéке бéу *брисџре* ка слúза, На л'ивáду двá *брисџра* кладénца (нар. пe-сма), *Брисџрица* (река Призренска Бистрица), поред: *Бисџрица*; изéла гу *глисџра*, нéма ги сýге ни *глисџре* млóго ка у напрéшњо, и млáц'еј гу је *глисџраф*, б'и'и да је и óна *глисџрава*, Дéца су ни *глисџраве*. Лик *глисџра* сам Чемериких тумачи приликама у северној Албанији, где је *glistrë*.

Уметања сугласника *р* нема код предлога-префикса *без(-)*: *без* óца, *без* матéре и *без* óца, нé се живи *бес* пáре, *беш* ч'арáпе, *безглавница*, *бездушник*, *безобразница*, *безобразнику* јéдан, да гу не дíраш!, *бесџрамник*, *бесрамник* (в. т. 200). У прикупљеном материјалу стоји и — *йацоф*, двá *йацова*.

б) Овде ћемо навести и примере са секундарним, боље речено покретним *р* у речци *год*: дóбар је ч'и *гòд'р* бија да бија, чија *гòд'р* да је нé гу дíрај, што *гòд'р* да тражиш — скúпо је, што *гòд'р* да обúч'е бишч'е гу лáдно, Рéч'е л'и ти мати *шшогòд'р* за туј рабóту?, остáи гу *дегòд'р* у сóбу. Напоредо долазе и форме *год* и *гоц'*: што *гòд* ги дóц'не под рúку — нéма га!, кúпи ми *шшогòд* и мéне, Срéте л'и кога *гòц'* од нáше у вáрош?, како *гòц'* да гу препрáиш — не ч'и'ни.

в) Ново *б* налазимо у позајмљеници *Америка*: *Амберика*, отíша у *Амберику*, от *Амберике*, ч'и'к от *Амберике*, *Амберикáнци* ги тепáл'е, *амберикáнски* прáшак јéл'е, *амберикáнска* вóјска, *амберикáн* (врста платна — „шифон“).

г) Глас *л* долази у: *йуклои'ина* (свакако у наслону на облике *йукло*, *йукла* и сл.), *ракéш'ла*, нáшл'е су и *ракéш'л'е*.

д) Међусобни утицаји назива за месеце стоје иза ликова: *окшóмбар*, *секшémбар*, поред: *сеишémбар*.

ђ) У Призрену је: *здогòвор*, *здоговáрам* се сас матéр, нéшто се и óне *здоговáраф*.

204. Потврде секундарног *j* наведене су раније: *м'је*, *б'је* (т. 125), *забра'ен*, *ипра'иф* и сл. (т. 114), *једанáлес*, *дванáлес* (т. 106), *јо'иетш*, *ј'уже* (т. 107). Примери секундарног *v* дају се у т. 338 (3. л. мн. презента), т. 349 (3. л. мн. имперфекта), т. 116 (*наб'ивам*, *ув'иваш* — морфолошка појава; *-ива-* као средство за грађење итератива).

МЕТАТЕЗА

205. Појава није нарочито честа и ограничена је на сугласничке групе и лексеме познате другим говорима ове дијалекатске области:

нич'ијо *лојзе*, с'уо *лојзе*, од *лојзе*, два *лојза*, има *лојза* доста, по *лојза* бил'е, дај ми тој *лојзѐнце*, неје, море, он купија тој *лојзиш'ише*, да једе *грóјзе*, сирч'е ти је од *грóјзе*, нека узне дете кој грóз *грóјзе*, да узне јено грóшч'е *грóјзе*, Стра ч'ува *лојзе* — пудар једе *грóјзе* (нар. посл.), Теј гроздове *грóјзе* несу за вино. Под утицајем књижевног језика стигао је и облик *грóж'це*: од *грóж'це*, с'уво *грóж'це*. У Призрену је само: *кóзја* вуна, *кóзју* длаку и *кóзју* кожу. Нема ни потврда метатезе у групи *-сј-*: *ли'сје* (новије: *лишч'е*), *ипросјакиња*, тај *и'всјадија*, м'лого се óсил'и тај турска *и'всјадија*, арнауцке *и'всјадије*. У прикупљеној грађи једино је: *гвóзден* кл'уч', *гвoж'ц'ара*, *гвoж'ц'аница* (продавница металне робе);

и бисерак ми *ц'ѓф'ша*, праска јоште не *ц'ѓф'ша*, јабуке ти не *ц'ѓф'шаф*, *ц'ѓф'шау'чи* ништо ги уништи, бисерак ми не *ц'ѓф'шаја*, крушка ми *ипроц'ѓф'ша*, и праске ч'е б'рго *ипроц'ѓшаф*, *ипроц'ѓшаја* ни и коштањ, добро ч'е се *расц'ѓф'ша* и каранфил', мене ми се *расц'ѓф'шала* сáмо јена ружица. Новијега датума је: руже ми се *расц'еи'шале*;

с'мне, *с'мнáло*, *с'мни*, *с'мнáче* б'рго, ёно *с'мну'је*, б'рго ч'е и *с'мнува'ње* (свануће), да *ос'мнем* у Приштину, и они ч'е *ос'мнеф* тамо, *ос'мнáја*, *ос'мни* и пето јутро, *ос'мнáсмо* бес пушке, ако не л'жеф да не *ос'мнеф* јутре сабајл'е, Беше *ос'мнáја* д'бн ка у јесен.

206. Од осталих случајева метатезе у домаћим речима највише пажње заслужује судбина глагола *и'сује*: *ци'у'је* испекцију и *ци'у'је* с'ут, *ци'у'је* ти л'ёба, *ци'у'је* Бóга, Турци поч'нал'е да *ци'у'ев*, *ци'у'ев* С'рбију. Појава је несумњиво новијега датума будући да у Черникићевом материјалу стоји једино: *и'цу'је*, како се *и'цу'је* туђа маћи, *и'цу'јеф*, *и'цува'ћи*, *и'ц'фка*, да ги *и'си'цу'јем*, *и'си'цу'ва*, *о'и'цу'јем*, да те *о'и'цу'је*, он мене да *о'и'цу'је* ма́тер, он ме *о'и'цу'ваја*. *Мрав* се у призренском говору зове *мавр'инка* (óч'е, óч'е, море, и *мавр'инка* да упéца, да утéпа *мавр'инку*) и *мрав'линка* (имáл'е смо и *мрав'линке*). И у Призрену је према стандардном *иодне*: *и'ладне* је, снáо мори, у д'бн *и'ладне* сл'унце да не грéје, у д'бн *и'ладне* в'ук ул'егнаја у гра́т.

207. Познати карпатизам (*v*)урда (сурутка од прокуваног млека)¹⁴⁷ овде се зове *у́дра*, поред: *у́рда*, а *флау'ша* — *фалу'ша*: *фалу'ша* му иструла, имáше *фалу'ш'у*,

¹⁴⁷ Уп. Г. П. Клепикова, *Из карпатскобалканској терминологији високогорног скотоводства*. I. урда. — *Етимологија*. 1966, Москва, 1968, стр. 62–68, карта на стр. 77; Г. П. Клепикова, *Славянская пастушеская терминология. Ее генезис и распространение в языках карпатского ареала*. — Москва (Издательство „Наука“), 1974, 142; *Общекарпатский диалектологический атлас*, выпуск III, Warszawa (Res Publica Press), 1991, стр. 92–93, карту (*urda) саставила А. Думбрэвяну.

свиреше. У Чемериџићевом материјалу стоји да се „нарочито припреман пиљак којим се пиљци гађају у игри“ зове *кобџа* и *коџба*. Вредни сакупљач призренске лексике наводи и надимак Мáne *Кобџа* уз напомену да је „реч настала метатезом“¹⁴⁸.

208. Метатеза је извршена у заменичком корену *вѣс'*- (*све свѣт, сву л'ѣто, све дѣца* итд.; в. т. 311). Старина је очувана у прилогу *вѣздѣн*, а метатеза изостаје и у лексемама *гавран*, *Гаврило*, *манастѣир* и турцизмима *бајрак* и *бајрам*. Само је, дакле:

гавран, утепáл'е *гаврána*, *гаврáni* се бѣреф на м'ршу, доша ни и *Гаврило*;
манастѣир, у јѣдан *манастѣир*, јѣну бѹку куд *манастѣир*;

бајрак, суорѣч'ки *бајрак*, арнауџке *бајраџе*, суорѣч'ки *бајраџѣир*, *бајраџѣари* ги бѣу господари, *бајраџѣаров* брат побѣже, и *бајраџѣарово* се знало, узоше и јѣно *бајраџе*, и ц'ач'ѣч'и з *бајраџѣчи* (нар. песма);

б'рго ч'е и *Бајрам*, обука се ка Турч'ин према *Бајрам* (нар. изрека), они ги славиѣ тѣј свѣѣ *Бајраме*. У нар. песми: Тѣбе ѣдеф дѣвет *бајрамл'ѣка*, Тѣбе вáл'аф дѣвет бошч'áл'ѣка.

КОНСОНАНТИ НА КРАЈУ РЕЧИ

Судбина финалних сугласничких група

209. Ни призренски говор не зна за финалне консонантске групе у домаћим речима, будући да су секвенце *-сѣ*¹⁴⁹, *-шѣ*, *-зд* (за *-жд* изостаје лексичка потврда у прикупљеном материјалу) упрошћене губљењем финалног плозива:

бѣлкас, *белол'ѣкас*, Бѣг да ги дáде *мáдос* и *блáгос*, *бѣкас* кóтол, имáше тѣжак *бѣлес*, *ѣбал'и* га на *бѣлес*, имáше и ѣна ѣсти *бѣлес*, *брѣс*, *врагѣлас* му и брат, *мáдос* — *врагѣос* (нар. посл.), по цѣја дѣн *гáдос* (глад) не осѣч'а, од *гáдос* не мѣже да се глѣда, *гáл'ас*, и којшија му бѣше *глѹѣас*, *голобрáдас*, *голошијас*, не се глѣдáше от њѣен *грѹбос* и њѣен *сѣáрос*, *з'рдос* (ружноѣа), *грѣздас*, од *з'рѣшкос* нѣ се јѣдеф тѣј крушке, *зѹс* ви је пáсул', *дебел'ѹшкас* му и син, *дежмѣкас* ни бѣше уч'ѣтел', помрѣше од *жáлос*, *зелѣнкас*, *к'рс*, *кулáшас* кѣњ *ѣч'* не ч'ѣни, крáси гу њѣен *крѣшѣс*, тáј *л'ѣс*, *лѹдос*, *мáшинѣс* не дѣша, Бѣг да ви дáде *мѣлос*, *жѣ-ми мáдос*, *м'рзос* (мржѣа), добѣја *м'ршѣвѣкос* (мртѣа кост, обѣлење), сѣз гѣл'ем *ѣáкос*, *ѣлѣч'ас* кáмењ да ѹзнете, *ѣѣс* ти тѣѣј, *ѣѣс* му нѣгоф, да отѣдне на *ѣрѣчѣс*, *рáдос* да доч'ѣка и ѣна, и от *рáдос* слѹзе тѣч'ѣф, *слáбос*, у *сѣáрос*, јѣн улáзи *ѣрномѣњас*, јѣн *ѣрномѣњас*, а снѣг не бѣше *ч'ѣс*, *шил'ас* кѣлац. По углѣду

¹⁴⁸ Чињеница да се ради о великом пиљку, већем од осталих пиљака употребљених у игри, упућује на закључак да је први део примарног облика (*коџба*) у ствари *коџа* (< тур. *koca* „као придјев: велик, голем; уважен поштован“; Шкалѣић Турцизми, 411).

¹⁴⁹ Чемериџићев и мој материјал углавном су сагласни и у овом погледу, док код Чупарѣвиња налазимо: *ѣгѹѣшѣс*, *жѣшѣшѣс*, *зелѣнкѣшѣс*, *јáшѣс*, *кѣѹнѣшѣс*, *корѣшѣшѣс*, *лѹчѣшѣс*, *ѣлáвѣшѣс*, *рáчѣшѣс*, *ружѣшѣшѣс*, *лѹбѣшѣс*. У Чемериџићевој грађи, уз готово редовно *-сѣ* > *-с*, приметно сам ликѣве: *áвгѣшѣс*, *лѹбѣшѣшѣс*.

на ликове типа *бол'ес, грубос, старос, радос* и сл. добијено је и: без *бол'еса*, тол'ико *бол'еса*, три *бол'еса* му нашл'е, да сл'ушаш и гл'едаш нег'ове *глуј'осе*, Мужњ'еве *груб'осе* ч'е гу от'ераф р'ано у з'емњу, не се гл'едаф л'сно ч'еркине *з'рд'осе*, искоч'ише му три *м'рш'вокоса* на р'уку, свет'ога ми *ирич'еса*, да б'идне и *рад'оса*, мука, м'оре, о[д]-*стар'оса*, *мил'осан*, *и'осан* м'јл'ем, *рад'осан*, и м'лац'еј син гу *иор'аса*. У говору Срба Призренаца долази само: *белол'икаст'иа*, *бокаст'иа*, *враголаст'ие*, *з'рбаст'ио* д'ете, *гал'аст'ие* кр'аве им'аја, *голобрад'аст'ие* д'еца, *голошијаст'ио* п'ил'е, *дебел'ушк'аст'ио*, *дежмек'аст'ие*, *зеленк'аст'ие*, *кулаш'аст'иу* коб'иљу, *узни* с'ује *лишт'осе*, *м'ладост'иа* ми, свет'ога ми *ирич'ест'иа*;

и о'тац му б'еше *веш*, от н'ојнога о'ца по *веш* м'ајстор не б'ива, дадо гу ј'ен *и'рег'рши*, ј'ен *и'рег'рши* бр'ашњ'о, а отуда и: два *и'рег'рша*;

ј'ен *гроз*, али само: два *грозда*, т'еј *грозд'осе* н'есу за суш'ење, *грозје*.

ЗВУЧНИ КОНСОНАНТИ НА КРАЈУ РЕЧИ

210. У светлу језичке интерференције лежи објашњење и једне појаве из области дистрибуције консонаната у говору Срба Призренаца. Реч је о већ уоченом¹⁵⁰ обезвучавању финалних сугласника, особини познатој у више ареа српског (и хрватског) језичког подручја¹⁵¹. На црногорском¹⁵² и србијанском¹⁵³ терену десоноризација озбиљније размере поприма у зонама контаката нешег и арбанаског живља. У призренском говору подстицај наведеном процесу долазио је са више страна. Пре свега, сама појава „веома је уочљива и у призренском турском језику¹⁵⁴. Непосредним турским утицајем објашњава се, уосталом, десоноризација у говору Галипољаца¹⁵⁵. Обезвучавање финалних консонаната у Призрену подупрто је и македонским залеђем¹⁵⁶. Суочени смо, дакле, са једном балканистичком појавом у области консонантизма.

211. Не може се рећи да је процес десоноризације финалних звучних опструената у призренском говору у целости извршен. Поред чешћих потврда потпуног обезвучавања срећу се и примери полузвучног изговора, отприлике као у суседном Ораховцу¹⁵⁷ и Скопској Црној гори¹⁵⁸. Потврде:

а) ка *Бок* што о'че, уб'ија га *Бок*, и њ'у ўзе *Бок*, Стигнаше на *бр'ек*, за *д'ук* н'еје знаја, у *д'ук* не стајја, и т'ај ти б'еше *др'ук*, и *с'к* је т'ако, *с'к* је најб'ол'е,

¹⁵⁰ Ивић Огледи II, 104.

¹⁵¹ О томе више у: Ивић Огледи II, 104–106 и тамо нав. лит.

¹⁵² В. нпр.: Решетар Штокавски, 147; Стеван. ИЦД, 56; Милетић Црница, 338–339; Вујовић Мрковић, 199–202; ФО 531 (Горана у Мрковићима); ФО 544, 548 (Голубовци у Зети) итд.

¹⁵³ В. нпр.: Стеван. Ђаковица 82; Павл. Срет. 131–132; Барј. Метохија, 124–125; Барј. Дијал. истраж. 332 (бујановачко-прешевска зона) итд.

¹⁵⁴ Суреја ПТГ, 72.

¹⁵⁵ Ивић Галип. 137.

¹⁵⁶ В. нпр.: Стамат. Тетово I, 240; ФО 632 (Лазарополе); ФО 642 (Вруток); ФО 648 (Тearце) итд.

¹⁵⁷ ФО 581.

¹⁵⁸ Видоески СМГ (Скопска Црна гора), 159–160.

сѣк-он мѡже свѣ, сѣк нѣма, на снѣк, и снѣк одмекнаја, снѣк вѣрнаше, у матѣрин грѡй, други зуѣ, на кутњи ѡрак, нѣ ме бл'и зуѣ, и он бѣше голошѣри, дошл'е од Бејаграш, бија голобраш, у винограш, нѣ ми гаси жѣш, на вај-зуш, купуваше ги мѣш, умрѣја млѣш, нарош бѣга, нарош изгинаја, сѣгшни нарош, шести рѣзрей, на пресилни рѣш, вујгодишњи рош, муч'ија га глаш, заслѣзи от сѣш, у вреја сѣш, кѣш идемо у апотѣку, кѣш однѣсе да плати, кѣш је време — пѡп искѡч'и, шѣш је бија, ѡшѣри је бија, наѣри било дибѣци, бѣш шѣш да умре, ошѣш-је водија рѣч'ун, кош Ужице, кош Раде, тамо кош-нас, одовш ви је пѡбл'изо, ош-куш-ч'е ѣзе, одонш идеф дѣца, одонш нѣ стѣга, ч'иш ошш от Призрен, ошш от Паштрик, за бѣл ѡбрас, ч'увај га ѡбрас, ѡрос Амберѣке, бес мѣне, бес мѣжа, бес нѣга, што гѡч' ѡч'еш, у што гѡч' ѡч'еш, дѣгѡч' била, сас ѡстар нѡш, натѣкнат на нѡш, дај ми нѡш, нѡјан муш, ѡжмуш, от ѣри и сл.;

б) жи-ти Бѡг, пѡслуша ме Бѡг, Бѡг и Крист, нѣ дај Бѡг, ка мал'и Бѡг, други бисаг, и сѣг ѣклам, сѣг је пѡсѣпу, сѣг му се верѣла, свѣ сѣг видиш, узѡше груду снѣг, снѣг вѣрнаше, и снѣг не бѣше ч'ис, пѣски шѣраг, у Бејаград, пѡла зѣд, народ ѡтиде, сабраја се наро, да скапемо од жѣд, пропаднала у лѣд, ѡко ѡбед, донѣја ми мало рѣсад, рѣд јабуке, рѣд ѡрасе, млѣд лукац, млѣд умре, остадоше зад мѣне, кѣд-ве-видо, кѣд ми доша, кѣд-ѡч'еш, ѡред-ѡч'и, ч'иш од Амберѣке, од-јел'ѣче, од-њу, исѡд-ну, никад нѣсам видѣла, јѣна одовд, одовд-је, где гѡд има жѣне, у матѣрин грѡб, Дѣ је мѣжѣв гу грѡб, гѡрњи зуб, бѣж у собу, бѣж у Сѣрбију, Цѡка гу је мѣж, мѣж-ми покојњи, извѣди нѡж па га викини Мурѣту, дирѣја у ѣрз, ѡѡрез нѣма, тамо ги бѣше сѣрез, без матѣре, без игл'и'ѣ, без онѡга, без ништо, без нас, без рабѡте, без ѡца, из Мѡске и сл.

212. И на апсолутном крају реченице и(ли) синтагме могу се чути звучни сугласници. Мада им је порекло упутно тражити у утицају књижевног језика, не би требало занемарити ни подршку „озвучавања“ својевремено беззвучних опструената у сандхију. То би значило да се према случајевима типа Бѡг да те види, Бѡг да овесѣл'и долази до: да те види Бѡг, мѣж гу истѣпаја — да гу тѣпа мѣж и сл. Из своје бележнице наводим још неколико примера са финалним звучним опструентом: други бисаг, узѡше груду снѣг, сѣл мало рѣсад, доѡсмо у јѣн град.

213. И у призренском говору сонант /в/ се понаша као опструент, и то како на крају тако и у унутрашњости речи испред беззвучних сугласника:

а) ајѣшл'иф, ѡајѣшл'иф зе млѣц'ѣј, Благојѡф сѣн, главњи'ѣф л'ѣба, глѣф ч'ѡвек, и млѣц'ѣј гу је глѣшѣраф, л'ѣба гу је увек гѣѣцаф, нѡјзи гѣѣф на ма добди, цѣја бѣше гѡмнаф, гѣргѣраф му и бѣрат, млого си грѡзл'ѣф, да се плати кѣрф, попрајја крѡф, он здѣраф ѡсѣмне, мѣжѣѣф капут, пѡс му нѣгоф, сѣс нѣгоф наѣраф, тај другар му нѣгоф, нѡф мѣ, мѣршаф ч'ѡвек, шѡл'икаф лѣксуз, пѣт је бија ѡраф, млого је сѣнл'иф, учѣшл'ѡф сѣн, дѣца не ајѣф за ѡца, бѣгаф от нас, дегенѣце ме бѣнеф, унѣци ме виѣкаф, мансѣре вол'ѣкве висѣф, дѣца даваф л'ѣба, да свѣриф, да свѡниф, Турци тамо идеф, утѡви јѣдеф нѡч'ом, јѣдеф и дѣцу, у свѣзде ги кѡеф, кат се исѣл'ѣниф, ниѣаф му зубе, смѣртѡве ги наѡдѣф, сѣлѣци нѡсѣф ѡпѣнце, ѡне се нишаф на нишал'ку, ѡшѣцаф ми рѣке, јагул'ѣ ѡдаф у Дѣрим, бѣје ги ѡѣцаф, ѡни ѡѣѣф рѡм, ѡривѣшѣф и наше, ѡѡдѣф нас, нѣ ти се ѡзаф нѡге?, гѡсти ни доѡдѣф, ѡч'и гу слѣзѣф, да ѡсѣмнеф јѣтре, идеф да се сѣнч'ѣф, нѣ ги

иушчаф сѣге, шѣраф апсѣве, варѣше се узимаф, кѣрв да му узнеф нѣгоф, да ги уфашиф, ѿфачаф рѣбе, фарбаф се, и трупци се џѣаф, да чѣшаф кнѣге, свѣ чѣе ги очкѣишф итд. (в. и т. 338);

Благојѣс ѿтац, блѣсаф бѣше, брашнѣв мѣлос, вакаѣ-је, Васѣлѣс бѣше, гајдашѣс, главничѣс лѣба, глѣшѣс лѣба, сѣмун је млоѣо гѣѣшѣс, Давѣдѣс, Добрѣсаѣс, Изгѣашѣс, јазбѣѣс рѣп, какаѣ је, коваѣѣс/коваѣѣс, цар-Кѣстѣандѣиѣс-је, очѣше кѣрѣ да лѣгне, нѣсам крѣс, лѣжаѣ је и ѿн, цѣчѣки лѣубаѣс, Манѣшѣс нѣж, ѿн бѣше Милѣшѣс, тај нѣгоѣс бѣлѣс, сѣс нѣгоѣс нараф, на нѣгоѣс рѣп, сас нѣс мѣнтан, оволиѣкаѣ је пѣчѣат, шаѣкаѣ му је ѣј, чѣѣѣс, нѣктаѣѣје се бѣдеѣс, што те глѣдаѣс, грѣдиѣс гѣѣзда, да ги дѣѣс чѣрбу, нѣчѣлѣе да дѣѣс, да свѣниѣс, нѣсу те мѣјлѣе да свѣниѣс, ѣмаѣс мѣриѣне, да се искрѣниѣс, да ги исѣишѣѣс сѣге, дѣца јѣдеѣс дивлѣчѣкс, ѿни клѣјѣс, колѣс по Бѣсне, мѣрѣс не, не мѣжеѣс да наѣѣс, нѣчѣс да узнеф нишѣто, нѣсѣс димѣје, свѣ чѣе не осѣѣѣс, ѣраѣѣс лѣкѣве, да се сѣчѣс, скаѣѣс (имперф.) ни кѣзе, ѿѣе свѣѣе шѣраѣс, шѣриѣс ѣѣја бѣт, ѿни се угрѣбиѣс, да узнеѣс, да се угрѣдѣс, да ѣѣѣс, да се ѣрѣѣшѣс кнѣге, сас рѣке се гѣраѣс, кат ѣорѣснѣс, ѿни знаѣс, оскудѣваѣс итд. (в. и т. 338).

Верѣватно се уз подршку примера типа мѣжнѣв-гу брѣт, мѣжнѣв гу грѣп, нѣмаѣс-га кѣфер, осѣѣѣс га нѣга, не мѣжеѣс да наѣѣс, поново васпѣстављају случајѣви типа сѣнлѣс глѣс, фѣрѣс бѣше, ѿнолѣкаѣс бѣја, нѣгоѣс глѣдѣс, нѣгоѣс гѣрдѣс, дѣнѣсѣс бѣдѣнаѣс, скаѣѣс дѣца, И мѣши ѣмаѣс гѣѣзда, И амѣлѣи ѣмаѣс дѣцу, а ѿдатлѣе и: другар нѣгоѣс, нѣгоѣс ѿтац, па и: свѣѣѣс се (в. и т. 338);

б) Борислѣфѣс, Борислѣфѣс, волоѣфске кѣла, Јаѣѣфѣс, чѣфѣкиѣо гѣѣздо, глѣѣфѣс, ѣѣфѣс, Жѣфѣс, Жѣфѣс дугѣјна, грамзлѣфѣс, дѣрѣѣфѣски лѣба, ѿфсѣн лѣба, ѿфсѣви, у дѣрѣѣфѣску бѣнѣку, шѣѣѣфѣска гѣрмѣѣва, глѣфѣшѣс, глѣфѣшѣс, глѣфѣшѣс, ѣѣѣѣс, чѣе ѣроѣѣѣс, ѣроѣѣѣс, исѣѣѣс, дѣѣ дѣрѣѣѣс, јѣну ѿфѣс, ѿфѣс ѣмѣлѣе, дѣѣсте ѿфѣс, злѣкѣфѣс, тѣму куѣѣфѣс, ѿнѣга гѣмѣѣс, гадлѣѣс (Вјд.), кѣрѣѣфѣс (Вјд.), по Раѣфѣс, Јаѣѣфѣс, грѣбѣжлѣѣс (Вјд.), ардѣфѣѣс, глѣфѣс, глѣфѣс јѣдан, гѣѣѣѣс, грѣмѣжлѣѣс, дѣѣ грамзлѣфѣс, Дѣлоѣѣс, у Јѣфѣѣс нѣшега, Јѣфѣѣс, крѣсѣѣс, у крѣсѣѣс, тѣму крѣфѣѣс, куѣѣфѣс, лѣсѣѣс, ѿт лѣсѣѣс, лѣсѣѣс, мѣрѣс, дѣѣ-трѣ мѣрѣѣс, ѿфѣс сѣра, ѿфѣс сѣрѣѣс, јѣн Пѣшѣроѣѣс итд.;

ѣѣѣс, Јѣѣѣс, волоѣске кѣла, бѣѣс се тај ѣѣс, Жѣѣс, злѣкѣс, ѿѣс, ѣѣѣс, шѣрѣс, ка дѣчѣнске глѣѣс, крѣѣс, канѣѣс, кѣжѣѣс, ѿѣс млѣѣс, Раѣѣс, Раѣѣс, у бѣѣс ѣѣс итд. Судѣѣи прѣма подѣѣѣс којѣма ја располажеѣс, само изузѣтно се могу чути лѣкови са „чѣстѣм“ /в/ испрѣд бѣзвучнѣс ѿѣс: шѣрѣс, жѣѣс ѣмаѣс, ѿ ѿѣс, злѣкѣс.

III ОБЛИЦИ

A.

ДЕКЛИНАЦИЈА

214. Призренска деклинација стоји на некој врсти средокраће између прогресивнијих и староштокавских говорних типова. У основи аналитичку деклинацију карактерише практично потпуна очуваност датива на свим нивоима, а ни прилике са генитивом, и не само са њим, бар понегде, тешко се могу тумачити утицајем књижевног језика или, пак, суседних прогресивнијих говора. Ипак, Призренци знају за већину оних најмаркантнијих особина П-Т зоне, као што су, на пример:

- а) појава општег падежа, нарочито у множини;
- б) аналитичка компарација, која је уз придеве захватила и именице, глаголе и прилоге;
- в) уклањање видске разлике (трагови старине чувају се у ограниченом броју случајева);
- г) удвајање заменичких облика, односно удвајање објекта уопште.

Од особина које призренски говор не познаје овде наводимо: постпозитивни члан и краће форме зам. *мене*, *шебе* (нема, дакле, ликова *мен*, *шеб*).

ИМЕНИЦЕ

215. Именичку деклинацију у Призрену карактерише знатно ређа употреба општег падежа будући да се датив одлично држи у свим врстама и да се, како је већ речено, фреквенција генитива, па и локатива, првенствено у једнини, тешко може објашњавати утицајем са стране. Од осталих особина поменућемо а) врло живу употребу Н-Апл. м. р. на *-ове*, *-е* (*синóве*, *ојћнице*); б) убедљиву превагу

наст. -у у Вјд. им. м. р. на -*ø* (*ч'овеку*); в) наст. -ама у Дмн. већине именица (увек *женáма*, *мачич'áма*, понекад и *војницáма*, поред: *војницима*). Ни призренски говор није поштеђен колебања и промена у роду и броју у неких именица. Сви такви случајеви, релевантни за сагледавање места говора Призренаца унутар П-Т дијалекта као целине, као и његовог односа према књижевном језику, обухваћени су „посебним напоменама“ на крају прегледа одговарајућег деклинационог типа.

Код именица се, иначе, примењује Ивићева подела на четири деклинациона типа:

- 1) *син-ø*, *реч-ø*, *маз-ø*
- 2) *жен-а*
- 3) *село*, *йоље*
- 4) *дете-ø*, *маче-ø*¹⁵⁹

1. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

а) Једнина

216. Овај тип је, као и у осталим говорима П-Т зоне, у Призрену задобио нешто новогa терена захваљујући чињеници да су му се придружиле именице на -*ї* (*сївар*): *їмам їсти бóлес*, *свáки бóлес*, *сú бóлес*, *вел'їки бóлес*, от свој *бóлес*, *шеч'ерни бóлес*, *тај негов бóлес*, *један вáрош*, *вáрош гóл'ем*, *двá вáроша*. *изгубише свој вréднос*, *његов глáдос* за *пáре*, *глуїос јén*, *његов г'рдос* (срамотно дело), не мóже да гл'еда синл'еве *г'рдóсе*, да крије свој *г'рдос*, *њóен г'рубос*, *жáл га изéја*, *жалóве* (пл), *плач'áја се к'рф*, *К'рв* да му *ўзнеф* *негоф*, *двá к'рва*, *тráва* от *к'рва*, *мири к'рвóве*, *сýс тај њен кроїшос*, *ц'áч'ки л'убав*, *свински мáс*, *сипуїеш у вреја мáс*, па *извáдиш овај мáс*, *бóжи мїлос*, *брáтн'ев мїлос*, *брáцки мїлос*, за *бáткин мїлос*, *тај мїлос*, *млáдос пусти*, *жї-ми млáдос*, *млáдосїа* ми (заклетва), поред ређег: *млáдосїи* ми, добија *м'рїшвóкос* (обољење познатије као „мртва кост“), *Искоч'їла гу двá м'рїшвóкóса*, *бáбин нáраф*, *цеја нóч*, *двá нóчá* ч'е пијемо, на *вáш одговóрнос*, *гóл'ем йáкос*, *мóј йáмеш*, *їмаж гускин йáмеш*, *сéлски йáмеш*, *л'еп је Пéч*, *нáш йóмоч*, *нáш рáдос*, *п'рви рáдос*, *погрéшан је тај рéч*, *двá рéчá* *їма*, *сáмо двá-трї рéчá*, *тéшке су нáше рéчóви*, *Тó је други сївáр*, *неки сївáр*, *јén сївáр* му *требáја*, *Кóј ч'е ги обúч'е по мбј см'рїш?*, *трї см'рїша*, *кáкaв*, *см'рїш*, *јén см'рїшóве* ги *набóдиф*, *Нáпрет немáло вај удóбнос*, *добїл'е прáви удóбнос* и сл.

217. Остатака старијег стања нема много. Они се срећу у обележеном контексту, у клишетираном изразима типа *Йш*, *бóлес ве убила* (клетва), *млáдосїи* ми (заклетва). У последњем случају и акценат искаче из призренског акценатског система. Прилике у призренском као и неким другим говорима овога дијалекатског типа¹⁶⁰ обавезују на посебно разматрање именица *ноч*' и *веч'е(р)*. Прва када

¹⁵⁹ Ивић Огледи III, 149.

¹⁶⁰ В. нпр.: Богд. ГАП 152, 155, 160 и тамо нав. лит.

стоји у свом апелативном значењу обично се уклапа у систем I дефлексионог типа: јѐн н^оч', цеја н^оч', трѐч'и н^оч', на трѐч'и н^оч', на бѐдњи н^оч', доша н^оч', два н^оч'а, Тамо се гостѐсмо два н^оч'а, нѐма те трѝ н^оч'а итд. Остаци старије промене чувају се, уз ретке изузетке типа *цѐлу н^оч' седеља*, свакако унете из савременог језика, у прилошкој функцији, у предлошко-падежним конструкцијама прилошког значења обично сраслим у једну реч: Б^ујрун *кн^оч'и* (вечерас) на вечѐру, А *кн^оч'и* ч'е ми до^уѐ сѐстра, *Кн^оч'и* ч'е имамо г^осте, До *кн^оч'и* ч'е стѝгнеш, море, и ти; *Св^уноч'* спиѐше г^оја, *св^уноч'* игр^асмо ^оро, А мѐне ми *св^уноч'* сѝн не до^оди на ^оч'и, А сѝн ме *св^уноч'* не фа^ч'аше. Искључиво у прилошкој улози долази и облик инструментала *но^чом*: *но^чом лѐти*, *Но^чом скѝта* по сока^це, *Но^чом скѝта* по ул'ице, Не в^ала да се тој ч'ини *но^чом*.

217а. У призренском говору напореда се употребљавају именице *вечѐр* и *вече*. Први лик је обично мушког, а други, нормално, увек средњег рода *д^руги вечѐр*, јѐн *вечѐр* ч'екаја, и тај *вечѐр* проша, од бѐдњега *вечѐра*, два *вечѐра* итд., поред, изгледа ређег: туј *вечѐр* ги доч'екасмо; свако *вече*, трѐч'о *вече*, до посл'едњо *вече*, *добро вече* (поздрав). Укрштање синтагми *добар вечер* и *добро вече* резултирало је поздравом — *добро вече*р.

218. По I дефлексионом моделу поред наведених мењају се још и:

а) именице м. р. на -*ѝ* типа *град*, за које не треба давати посебне потврде;

б) именице м. р. на -*ја* < -*л*: *ѝејѝја*, *дѝја*, *Ранѝѝја* (в. т. 151);

в) именице м. р. на -*а*, -*е*, -*р*, -*у* добијене -*х* > -*ѝ*: *о^{ра}*, пл. *о^{ра}се* (*о^{ра}се* родил'е и в^уј годѝну, рѐд *о^{ра}се*, рѐд јабуке, па ч'е ни донѐсе *о^{ра}се*, ч'е ни донѐсе *о^{ра}се* пуно, *о^{ра}се* не куп^ујемо, На ти вѝј *о^{ра}се*, пун кофин *о^{ра}се*), ^ортак му бија *Вла*, *гра*, ^иде гу *зада* от ^уста, на *ма*, на *ма* до^оди, *ѝра* и пепѝја, тај бѝја *ѝра*, пострада *сир^ома*, И брат му бија *сир^ома*, *саба*, *саба з^ора*, Мл^ого ми је *сѝра* за р^ат, от *сѝра*, *сѝра* ми је да сѝпнем, *сѝра* ч'ува л^ојзе, п^удар једе гр^ојзе (н. посл.), тај *грѐ*, см^ѝртни *грѐ*, *мѐ*, он ги бија *ше* (шех = дервишки старешина), *о^чу*, *кожу*, поред: *кожуѝ* (пл. *кожуѝсе*, *кожуѝси*), *ѝасѝу*, поред: *ѝасѝу^ѝ*, *ѝ^ѝр*, на *ѝ^ѝр* глаѝе, Овѝјзи бурѝје *ѝ^ѝр* не ч'ини. О именицама *леба*, *лука*, *сир^а* говори се у т. 274е).

219. *Гениѝив*. Већ је указано на висок степен заступљености облика генитива. Евентуалну претпоставку о озбиљнијем упливу књижевног језика озбиљно поткопава такође висок степен корелације између резултата мојих недавних истраживања и Чемерицићеве грађе. А подаци, односно „памћење“, „сећање“ тога марљивог Призренца потичу из времена ипак скромнијег домањаја и свеобухватности деловања средстава масовног информисања. Не може се рачунати ни на неки озбиљнији подстицај те врсте из суседних српских говора будући да је аналитизам у ближем, и не само ближем, окружењу узео више маха него у самом Призрену. Подршка чувању дефлексије у призренском говору дошла је, нема сумње, из несловенских језика, а понајвише из турског. Суживот Срба и Турака у првој српској царској престоници траје више од пола миленијума (Призрен је у турске руке пао 1455. године). До друге деценије овога столећа турски је био званични, а тиме и престижни језик, с тим да ће та престижност сигурно надживети време турске владавине. С друге стране, Срби Призренци су се вековима бавили занатством, дакле услужном делатношћу, а у таквим приликама

билингвизам овога типа напросто се подразумева. Чувању старине у деклинацији код Срба неће се противити ни албански језик, са чијим ће носиоцима до суживота, приснијег контакта дакле, доћи знатно касније, свакако не пре седамнаестог века¹⁶¹. У нашем случају један детаљ посебно пада у очи. У српском призренском говору аналитизам је неприкосновен једино у инструменталу (остављамо по страни појединачне клишетиране изразе и петрифициране ликове у прилошкој служби), падежу за који Турци немају посебног облика, односно посебне — аглутинације. А изван инструментала код призренских Срба — непревзелост, последица борбе двеју супротних тенденција! Обе су имале своју верну потпору: аналитизам у словенском (српском и македонском), а синтетизам у несловенском (турском па и арбанаском) суседству и окружењу. Чемерикићев и мој материјал сугеришу закључак да се резултат борбе тих двеју тенденција није битније мењао током овог столећа.

Највећи део потврда Гјд. именица м. р. отпада на конструкције предлог + именица; без *бајрака*, без *агъзлѣка* не се јаши, живиле од *арамлѣка*, из *богáза* (богáз = клисура, теснац), без *болѣса*, од *болѣса*, Искочѣсмо на вѣр *ѡра*, умиралѣ од *гáда*, све смо требилѣ од *глоѣта* (од корова), Цѣфка бѣше заѡругáна све до *ѡрлѣча*, скитаја од *града* до *града*, од овога *грóба*, око *грóба*, от силнога *дѣма*, работалѣ без *добѣшка*, без *дѣна* дѣша не искачѣ, уочи *Цурѣвдѣна*, трава от *кѡрва*, и тако ишлѣ све до *краја*, отруваја се от *мишомора*, *младостѣна* ми, Од *муѣтафѣза* („трепепозивци“) војска не бѣва, от *ѡостáнка* *свѣѣта*, иш *чумѣза*, от *стѣраа*, блѣзо *Чáчка*, от *фишѣка*, беш-*чадѡра*, премѣчѣ се од *гуза* на *гус*, око *Шедѡрвáна* итд.¹⁶²

Од именица које не означавају биће нема много потврда генитива изван наведене конструкције. Општи падеж је генитиву мало простора препустио код означавања партитивности: ни капку *гáза* не нáша, толѣко *болѣса*, Сипни гу и мáло *густѣша*, узни мѣцко *сѣрца*, јѣно комáчѣ *сирѣња*. Уп. и: *сваког* дáна сам ишла у зáтвор.

Уз предлоге напореда са генитивом долази и форма ОП: до *áкишам*, мáло *жáр* озгóр, без *дѣан*, исѣклѣ му нóгу до *кѣк*, дóшла око *óбед*, иди до *ѡијац*, испод *ѡијац*, побѣже преко *ѡлóш*, и от *Призрен*, из *свѣѣ* је дóша, донѣја гу от *Сóлун*, тóп до *шóй*, *ош* *Феризóвич* дóвде. Општи падеж је још чешћи код обележавања партитивности и уопште у ситуацијама када испред генитивног облика стоји детерминативна реч: *кочѣње* *врáш*, Напунѣја ми вуј-кутију *дѣан*, пóла *зид*, На чѣло ми грашке *знóј*, ўзни и грашку *ѡáсул*, пúна чинѣја *ѡáсул*, донѣја ми мáло *рáсад*, пóла *сáш* пúт, даде ми комáчѣ *сѣмиш*, узóше грúду *снѣг*, купија ми сѣн мáло *шѣчѣр*, от пóла *кáзан*, пóла *мѣсец*, пóла *нóч*, у пóла *нóч* да ме позóве, пóла *мѣшар*, И óн купија толѣко *колóмбоч*? и сл.

¹⁶¹ В. т. 4–5. овога рада и тамо нав. лит.

¹⁶² Остављам по страни примере из народних песама: У руке му игла од *билѡра*; На плáтно гу игла од *билѡра*; Сáба-зóра, а ја јóш у *дѡра*; Лóв ловѣја Малѣсóре | око *дѡра* пашинóга; Од овога *дѣнка*; На крило гу уѣриѣф од *мерѣáна*; Кóга жáлѣш од *рóда*; Злóга сѣна да не снѣјеш; Кѣрс ме чѣва до *ѡалóча* | *ош* *ѡалóча* сви аѡѣлѣи.

Код лица и живих бића уопште увек долази облик са наст. -а, који уједно представља и облик акузатива, односно општег падежа. Део прикупљене грађе износимо као још једно сведочанство о приликама у српском призренском говору: од *брава*, код *браћа*, поша у *браћа*, о[т] *девера*, отиђнемо у *кума*, прво у *кума* се ишло, била и у *Милана* три дѣна, от онога свѣга *небраћа*, више Светога-*Пѣшра* (црква), брат от *сѣрица*, кот овога *инајдѣра* итд.

220. *Дайив*. Готово да није нарушавано старо стање. Шарпланинска област је и позната по чувању овога облика, поготово у множини. У Призрену Дјд. им. м. р. увек има наст. -у: Мол'им ти се ка *Бѣгу*, *Бѣгу* фала, фала *Бѣгу*, Нека је фала *Бѣгу* и С'рбије, Фала ти ка *браћу*, свакому *габѣлу* да даваш *паре?*, *деверу* предаје девојку, *дуовнику* Јанич'ије, Отац му каже тому *жандару* турском, даја *жито којну*, не прибди *коњу*, подметнаше *наши инџинѣру*, он *кралу* радија, А мојему *мужу* дошло му да *крѣчи*, Извади *нож* па га *викни Мурашу*, Отац му *вика* — *началнику*, даја *оцу* *парастан*, И тому *ицу* *посрасмо* се за *душу*, Чиниља *измет болному свѣкру*, ка мојему *сину* ти кажем, Купија сам свѣому *оцу* *опѣнце*, Само *оцу* *тражија* му *фѣнер*, *пѣписа* се *оцу*, Нѣма да *плачаш њекару*, *отац каже преседнику*, *Сиромату човѣку* је тѣшко, *Ногу* да *пол'убиш цару*, *Циганину* да *платиш* ка и мене, *Помоч'* му *давале* тому *човѣку*, *отиша џенералу*, *отнеси* га *инајдѣру* итд.

У призренском говору је врло чест посесивни датив: мојему *браћу* *другар* *купија* *кола*, она је *Зорану* *кума*, брат мојему *оцу*, Дане *Чајкуну* брат *Дѣмњан*, Јѣному *инајдѣру* *жена* *тјј* *родила*, А *то* је мојему *пријатиљу* *сѣстра*, Мојему *оцу* *мајка* *болѣсна* је *била* итд.

221. *Локайив* јединине по статусу на овом терену подсећа на генитив. За разлику од датива, који се сасвим очувао захваљујући добрим делом и наслону на множину, у којој се управо једино датив одупро унификацији свих падежа, Лјд. се означава: а) посебним обликом на -у и б) везом *предлог* + *ОП*:

а) свѣ како *трѣба* *према Бѣгу*, грѣшни смо *према Бѣгу*, она *збори* *по аѣру*, *Секіру* *тури* *при ѣру*, да *стигнемо* *по дѣну*, Свѣ да *прѣите* *по закону*, *бија* *на мору*, да *идеш* *по шрагу*, *Зулум* *беше* и *по Раѣфу*, *Въздън* је *по суду*, *Туркинѣ* *носиф* *по двору*, *има* *по иџацу*, *седѣлѣ* *по зашвору*, *иде* *по рѣду* *ч'аша*, Не *ударам* *тол'ико* *по шрагу*, да *шѣта* *по сокаку* и сл.;

б) *Обука* се ка *Турч'ин* *према Бајрам*, *Годинувала* *при зѣша* у *Приштину*. *Отишла* *при сина* у *Пѣч'*, *ѣди* *при шѣшина*, *Тѣшко* *живувала* *при тога мужа*, *чѣ* *стигнеш* *према Светога-Ранѣла*, на *двѣ* *недѣлѣ* *по Бѣжич'*, на *недѣлу* *по Госиѣнѣдан*, На *двѣ* *годинѣ* *по мужа* *умре* и она, *па* се *вал'а* *по иѣшос*, и она *спије* *по ручѣк*, *видимо* и *по Шелѣвизор*, *док* *си* *на* *вај свѣш*, *ч'умур* *на* *којна* *продава*, *има* *у иџац*, *Брат* *гу* *живи* у *Чачак* и сл.

Свестан напор појединаца да „правилно“ *говоре* понекад *води* у *хиперкоррекцију*, *грѣшке* у *другом* *смеру*: *Долѣзиф* у *Београду*, *И* *отерал'ѣ* *ги* у *зашвору*, *Ја* *сам* у *зароблѣнишѣ* *отиша*, *кѣт* *смо* *дошл'ѣ* у *Осиѣку*, *Они* *су* *отишл'ѣ* у *Стамболу*, *Ишл'ѣ* *смо* у *Назарѣшу* и *Вишл'ѣјѣму*, *идемо* *на иушу*, *идемо* *на иушу*, *утерал'и* *га* у *зашвору*, *Отидоше* у *Дубровнику* и у *Мѣшару*.

222. *Инструментал* јединине се, по правилу, означава *конструкцијом* *предлог* *с(ѣ)сас* + *ОП*: *доша* *сѣз* *браћа*, *сѣс* *тога* *кувара*, *удесија* *сѣс* *шефа*, *сас* *мужа*,

сас оца смо радил'е, да узне сас којна, оне бил'е сас Нёмца, побéгл'е сас нашега ч'овека итд.

Изван фолклора¹⁶³ трагови инструментала се чувају у петрифицираним облицима прилошког типа: *ваќиџом* (временом) ч'е прође и тој, доодија *крадом*, *дѣњом* не спијем, *дѣњом* је по рабóте, *дѣњом* је пóльсно за рабóту.

Дивергентан развој инструментала и других двају зависних падежних облика могао је имати и један унутрашњи подстицај. Уопштавањем старог двојинског наставка у Дмн. -м је практично сведено на Ијд., где ће се, тако усамљено, лакше повиновати аналитичком налету носилаца словенских дијалеката, док је генитивно -а Призренцима итекако „познато“ из акузатива, односно општег падежа (уз синтагму *без браћиа* боље се држи и *без дуана*), а -у из стабилног датива и, као мало где, експанзивног вокатива. Покадшто је врло танушна семантичка дистинкција између конструкција: *џрема граду* : *џри граду* : *граду*).

223. *Вокаџив*. Неупоредиво је чешћи наст. -у од наст. -е:

Штó уч'ини, *аждѣру* (аждаја); ч'ути, *ајвану*; мóре, *ајдúку*, седи тáмо; опѣри се, *алоснику* мóј (прљавко); *амáлу*; драги мóј *анџéлу*; смíри се, море, *аџајнику* атајни (немирко, несташко); дај ми пáре, *бездушнику*; А, тí л'и си, *безобразнику* безобразни; врати се, *бескуџнику*; *бесрамнику*; *бесшрамнику* јѣн; Дијај се, *бивóлу*, докл'е ч'е спијеш; Е, *веселнику*; Прич'и овáмо, *Влáу*; Ч'ујеш л'и ме, *вóлу* јѣн; Седи, *врáзу*, тáмо; Ч'е те уфáтим, *врáзу* јѣн; Ч'ути, брѣ, *Габéлу*; Јѣди тој, мóре, *гадлáфцу*; Сáмо јѣди, *гладнику* никóји; Иди, мóре, *глошчу* (фиг. прљавко); Áјде, ч'ути, *голзузу*; И тí ч'е ми кáжеш, *гомнáфцу*?; Да јѣдеш... *горойаднику*; Мóре, *гошóвану*, да ч'утиш; Остáви туц'о, *грабежлáфцу*; *грабежлџфцу* јѣн; Сѣди и тí, *г'рднику*, сас нáс; Дѣ ч'е твоја дúша, *грешнику*?; Е, мóри, *грешнику*, гл'ѣј си рабóту; Стáни, брѣ, и тí, *гробнику* (вампир); Узѣја си свѣ пáре, *зубодушнику*; Устáни и тí, *дембéлу*; Прич'екај ме, *џавóлу*, и мѣне; Преварíла те, *ешѣку* (магарац), преварíла, Сѣди мирно, *јужнику* (немирко, несташко); Ч'е те тѣпам, *јужнику* мál'и; *Јунаку* мóј, гдѣ си бија?; *кобнику*; *коњу*, нѣ ги дíрај; Окрѣни се и тí, *к'рњафцу* (м. чељаде шопавог носа); *магарцу* јѣн; *Млáдичу*, штó ти је тѣбе?; *мóмку*, пушти ч'овека; А и тí, *нашѣмнику*, ч'е се утѣпаш; *Невернику* јѣн, дѣте ми не дíрај; А гдѣ ти је твој сѣлски пáмет, *немисленику*?; Тí, *обесенику*, тјјке да сѣдиш; Тí не опáдаш, *оџаднику* јѣн?; И твоја рабóта, *оџанчáру*, пропáла; *ошуренику* (распуштеник); *оч'овданику*; А, мóре, *џасу'лу*, е душманíне мóј (нар. пословица); Штó рабóташ сѣге, *џезевѣнку* (неваљао човек, подвојач); нијѣдан?; А тí, *џеч'ооч'нику* (м. чељаде урокљивих очију), нѣ ме глѣдај; Остáни гу, *џрокл'ѣшнику*, штó ти уч'инила она?; Нѣ се мѣшај, *џрокл'ѣшнику* јѣн, Пушти не, *џогáнцу* погáни; И тí, *џуц'у* никóји, млóго лѣжеш; *самошóйл'енику*, Нѣ знам, брѣ, ч'овеку; Штó ти је тѣбе, мóре, ч'овеку?; Мóре, *шџѣшнику*, не цѣпај плáтно и сл.

¹⁶³ Уп. нпр. у народним пословицама: *Курва* и *áјдух* *џлáч'ом* се брáниф; Ако [зима] нѣч'е глáвом, *бч'е рѣшом*. У Чемерикићевој грађн наша се и лазаричка песма: „Обрни се Лазáре, | Па се свíма поклóни, | Да те л'ѣпо дарујѣф | *Дáром, дáром, дужáшом* | И злaч'еним *шѣшáком*“. У картотеци вредног ентузијасте налазе се и речи познате песме: Мóре под *чадбром* бóлна Руска лѣжи. Ни на инсистирање нисам добио потврду Чемерикићевих примера: *арабаџилáкам* рáни толико лѣцу; *бунарџилáкам* се борáви.

224. Наст. *-e*, који се, по свему судећи, у последње време шири, долази код именице које означавају родбинске односе и — код имена: И сѝк је тако, *сине*; нѝма, *сине*, ништо за пијѝе; Бѝлѝе су болнице, *сине*; ђвде пл'ачка, *сине*; И тако се живѝло, *браѝше* мѝј; ајд, *зѝше*; *Јоване*, гдѝ ти је ч'ѝрка?; хајде, *Свѝшозаре*; Тѝ, *Душане*, тѝ си, јѝмац; Дај гу, *Мѝшре*, мѝне. Изван ове области имам још неколико потврда облика на *-e*: *У, Бѝже*, кад га рѝди?; *Бѝже* ч'увај; не дај *Бѝже*; господин-*йоруч'ниче*; аман, *даскале*, прекѝни; *коње* глупи; А, мѝре, пасул'у, е *душманѝне* мѝј. Из разматрања изостављамо, разуме се, потврде из текста народних песама¹⁶⁴.

За овакву репартицију наст. *-у* и *-е* у Вјд. не зна ниједан како српски тако ни македонски говор у ближој и широј околини. Нешто више потврда *-у* наћи ће се на македонској страни, с тим да се у ликовима са *-у* често чува траг старине. На том терену често коегзистирају оба типа и код истих именица¹⁶⁵. Мање повода за тражење паралелизма дају србијански говори П-ЈМ типа¹⁶⁶. Белић и оно мало потврда Вјд. на *-у* види као особину унету са стране¹⁶⁷.

Када се употреби вокативно *море* уз именицу, није необичан В = Н пошто је *море* носилац вокативног значења: ч'ѝ погѝнеш, *море Јован*; Ост'аји гу т'ујке, *море Душан*. Изван ове конструкције ја из Призрена имам само једну потврду за Нјд = Вјд: Не дај *Бѝѝ* (уколико се не ради о потврди императива за 3. л. једине; в. и т. 343).

б) Множина

225. За разлику од већине говора П-Т зоне овде множина није сведена на један облик. Информацији о одлично очуваном дативу, у који је доста дубоко продро наст. *-ама*, додајемо и податак да у неким случајевима нису доследно изједначени Нмн. и Амн. односно ОП. Зато ћемо у даљем тексту потврде за те облике давати одвојено. По овоме моделу мења се и суплетивна множина им. с. р. на *-ич'и* // *-ич'е* (*мач'ич'и*, *мач'ич'е*).

226. У *Номинаѝиву* множине напореда долазе наставци *-е* и *-и* а основа се често проширује формантом *-ов/ев*:

а) вѝјска унапрет, *авијѝне* озгѝр, *авијѝне* бацал'ѝ бѝмбе, најшл'ѝ *авијѝне*, *Агальѝце* (агински поседи) му пропал'ѝ, Изгубил'ѝ се старѝ *адѝше*, старѝ *адѝше* бѝу добре, наше *ајѝше* бѝу гол'ѝме, *алѝѝне* (златници) ги удал'ѝ ч'ѝрку, Тѝј Арнауштѝје су *алч'ѝце* (алчак = варалица, препредењац), И наше *амбаре* су празне,

¹⁶⁴ В. нпр.: Дѝк се, дѝк се, *госѝодаре*, | Јарко слунце огрејало: Дај ми, *Пѝшре*, парѝцу: Лѝв ловѝја *Малисѝре* | Око двѝра пашинѝга. Вокатив у служби номинатива, позната особина језика наших еписких песама, поред наведеног лика *Малисѝре*, долази и у стиху: Проговара Јван ч'ѝбанѝне.

¹⁶⁵ Уп. на пример: Видоески СМГ (Скопска Црна гора), 162; Видоески Кичевски, 63; Стамат. Тетово II, 92.

¹⁶⁶ В. нпр.: Павл. Јањево, 71, Павл. Срет. 161–162; Михајл. Леск. 33 (наставак *-у* углавном као средство којим се обезбеђује дистинкција између вокатива једине и номинатива једине дсминутива: *чѝвѝку* : *чѝвѝчѝ*, *јунѝку* : *јунѝчѝ* итд.); Богд. ГАП 145–146; Барј. Дијал. истраж. 276–277 (Гњилане).

¹⁶⁷ Белић ДИЈС, 314.

арамљџе (арамљк = лоповлук), *астџа́ле*, висо́ке ги и *басама́џе*, Колџике му су *баџа́џе!* (крок, нога), Теј два ч'ове́ка су *близна́џе*, *бога́џе*, доноси́л'е ги но́ве *болни́џе*, *Бошка́лџе* гу бе́у л'е́пе, бол'е́л'е гу *бубре́џе*, на́ше *голу́бе* одл'е́т'е́л'е, *грубо́се* (грубос = ружноћа), набре́кл'е гу *дамаре́*, има́л'е теј *грамафо́не*, а на́прет — *дала́џе* (слезина) не́ се је́л'е, *дегена́џе* ме бри́неф, *дишекльџе*, све́ *дука́џе* наредене, све́ *дука́џе* има́л'е њме, теј *дука́џе* не́су мо́џе, *душе́џе* ги бе́у но́ве, *желу́џе* ги бол'е́л'е, Теј *зана́џе* се изгуби́ше, дете́ту ми ни́цаџ *зубе*, а *зулу́ме* бил'е гол'е́ме, си́не, *ибри́џе*, *каџа́џе*, *кафџа́не*, *каза́не* су ску́пе, овде го́р бев зла́тне *јеле́џе*, све́ зла́тне *јеле́џе* бил'е, *креди́џе* на́прет нема́л'е, на́ше *кашто́лџе* до́шл'е, ве́ј *кошџа́ње*, *клџи́џе*, уг'рч'иф се *коно́џе*, *лешњџе*, мло́го изл'егна́ше *марифе́џе*, на́прет нема́л'е *манџи́л'е*, са́л *каџу́џе*, *минџа́не* л'е́пе бил'е, *мезарљџе* гу уредене. Оту́да њдеф, *моџо́ре* звџжди́ф, старџнске *оби́ча́џе* бил'е, Теј *обо́џе* не́су мо́џе, ви́кам, *обра́џе* му ц'рвене, *оџи́џе* су но́ве, А ова́мо *ора́се* се спре́миџ, Си́ге изац'о́ше ра́зне *оџро́ве*, Мо́дре *џаџи́лџа́не* искоч'џше до́бре, *џаџи́ре* су до́шл'е, како се отвори́ше *џодру́ме*, до́цнеф *џо́стиџе*, Ја́ њдем кџт су вел'џке *џразни́џе*, мо́ре, см'рзна́те *џрозо́ре*, пи́таџ се *родиџи́ле*, *сама́ре* за ко́јни се правџл'е, *сама́ре* за ко́јни бил'е, *сандџџе* не́су на́ше, има́л'е су — *сандџџе* се напра́џл'е, Не́су има́л'е на́прет ве́ј *џеџи́џе*, ч'уме́џе, о́ч'и ги су ка *финџа́не*, *џванџи́џе* (аустр. новац) не́су ч'ини́л'е, *фише́џе* бил'е твџџе, да се изри́баф *чарда́џе*, Тако су прич'а́л'е ве́ј *чобана́не*, има́ло ч'у́нџе, И на́прет има́ло *шенљџе*, *џџоре́џе* ц'рне имале, стру́јне *џџоре́џе* нема́ло, Има́л'е *џџоре́џе* на д'рва;

б) л'етиџ *авџо́ни*, аџду́џи ги узел'е све́, И *амали́* њмав ду́шу, *аџилари́* (хоџе), ви́ сте *баџана́џи*, То́ј се звало со́фра *бе́зи*, *Буга́ри* не́су до́бре, *вамџи́ри*, гла́дне ка *ву́џи*, *го́сти* ни доодџи́ф, *дала́џи* не́ се је́л'е, *дамари́*, до́шл'е гу *деве́ри*, *дина́ри*, на́прет било *дибе́џи* (дибек = направа за туцање кафе), *дире́џи* но́сиф ч'ардак, *Дужни́џи* ти к'рши́ф пенџе́ре, та́мо [су] *џа́џи*, *за́џи*, *за́лџи*, *Иџа́лџа́нџи* гу пра́џл'е, све́ *зана́џи* било, гранич'е́ве *ко́лџи*, ту́рске *ко́јни*, *јасџи́џи*, *јасџи́џи*, *кашто́лџи* има́ло, Ту́ј се бил'е *Коланди́џа́нџи*, Теј *Косовча́ни* остал'е м'ртва, *Круша́ни* (становниџи села Круше), *мајсџо́ри* не́су до́шл'е, досади́ше ни *ми́џи*, И *ми́џи* њмав гвџзда, помреше́ *му́џи*, *обла́џи* от Па́штрик, Има́л'е *му́џи*, л'еч'џл'е на́род, *Му́џи* има́л'е же́не мла́де, а сџк све́ *најло́ни*, А теј *џџи́* *Буга́ри* све́ ни отнесо́ше, божџч'ни *џо́сти*, *Прифаџни́џи* купи́ше све́, избџл'е *џуџу́лџи*, до́шл'е *џрвич'ари́*, *џужму́џи*, Нико́џе *роџа́џи* му бил'е, *родиџи́ле* ми купи́л'е, *сандџџи* ни пропа́л'е, *све́џи*, *свира́чи* бил'е, *села́џи* но́сиф опџнџе, о́ни се во́диџ ка *сле́џи*, *Сџиреч'ани́* ги доодџџл'е, У *Жу́р Талџи́џани́* сџкл'е па́ре, И *џруџи́* се цепа́ф, И *Ту́рџи* работал'е сас на́с, *уку́џани́*, *уну́џи* ме ви́каџ, *џига́ни* и *Ту́рџи* та́мо њдеф, мо́џе *учени́џи* ч'е до́цнеџ, сна́гу *ц'рви́* је́деџ, Неко́џи *ч'ове́џи* то́ј не́чеф, *Шнајде́ри* има́л'е на́пре, *Шуџи́џери́* има́л'е на́прет, *суна́ри* ч'џниџ *су́-су́* итд.;

в) *Арчо́ве* гол'е́ме бил'е (трошко̀ви), *аџо́ве*, ве́ј *враго́ве* на́ше де́ца, *бродо́ве* да про́џеџ, Ве́ј *гроздо́ве* ч'е за ви́но, *гоче́ве* бил'е, *гузо́ве*, *димове́* бе́у до не́бо, про́џо́ше и на́ше *дњо́ве*, окрача́ше *данове́*, и *јеч'мо́ве* бил'е до́бре, *коше́ве* ни пра́зне, Не́ч'е се сми́риџ арнау́џке *к'рво́ве*, *лебо́ве* не́ ми су до́бре, *лисџо́ве* (део ноге) ме бо́л'џф, нема́л'е *леко́ве*, сџге ску́пе *леко́ве*, *леко́ве* бил'е, што су ја́ке ве́ј *леко́ве*, њма л'и *леко́ве?*, *низо́ве*, арнау́џке брегови́те *џушо́ве*, см'ртне *случа́џе* ме уби́ше, *рого́ве*, *стира́ове* га му́ч'џ не́га, бак'рне *судо́ве* не́су здра́ве, пу́цаџ

шойове, шойове пуца́л'е, *Иза́шл'е* му *ч'ирове*, *Ва́л'а* да му се *га́сиф* *угл'е́ве*, *фесове*, *ч'ейове* ги *мицке*, *ч'ейове*, *шалове* *бел'е* и *ч'исте*;

г) *бел'ови* (вунени покривачи домаће израде) гу *ч'исте*, *вук'ови* ги *изел'е*, *вол'ови*, *де́ца* ги *враго́ви*, *гоч'еви* *би́еф*, *спопа́л'е* га *гњев'ови*, *гол'еме* *град'ови*, *И* пона́прет се *ч'ин'еу* *гре'ови*, *грош'еви* *бил'е* ка *с'ьге* *дина́ри*, *з'рч'еви* ме *фа́ч'аф*, *Гуз'ови* гу ка *н'ч'ве*, *И* *дар'ови* — *мицке*, *гроздо́ви*, *дим'ови*, *д'ьно́ви*, *зар'ови* ги *доди́јаше*, *јеч'мо́ви*, *кош'ло́ви*, *кош'еви*, *куй'ови*, *офс'ови*, *оч'еви* *бил'е* у *Пришт'ину*, *шой'ови* пуца́ф, *Него́ви* *реч'ови* не *ч'ини́ф*, ка *иеш'ло́ви* *ч'ини́ф*, *бил'е* и *йой'ови*, *п'рсте́ње* *проме́ниф* на *ру́ке* *йой'ови*, *свай'ови* *доод'иф* по *дево́јку*, *син'ови* гу *ото́ше* у *С'рби́ју*, *стиго́ви*, *С'ирич'еви* не му *да́л'е* *негов* *де́ја*, *уш'ови* *једеф* *но́ч'ом*, *ч'ай'ови* (*део* *разбо́ја*), *ше'ови* (*шех* = *дервишки* *старешина*), *ту́јке* се *шт'ркови* *гњезд'ил'е* и *сл.*;

д) *ардо́вч'ич'и*, *напа́л'е* ги *Арнау́ч'ич'и*, *аст'алч'ич'и*, а *те́ј* *бајрач'ич'и* *мицке* су, и *баскич'ич'и* — *ску́пе*, *биво́лч'ич'и*, *дв'е* *близнач'ич'и*, *браш'анч'ич'и*, *врайч'ич'и*, *има́л'е* (*постојали*, *били*) *гасарч'ич'и*, *Габелч'ич'и*, *јабу́ке* му ка *деч'инске* *главч'ич'и*, *Гогешич'ич'и* (*Гога* = *Цинцарин*) не *дошл'е*, *И* *ва́ше* *голуйч'ич'и* *јоште* су *мицке*, *оп'нице* му ка *гройч'ич'и*, *гуш'терч'ич'и*, *гушч'ич'и*, *то́ј* гу *бил'е* *деверч'ич'и*, *на́ше* *девојч'ич'и* се *разу́дадоше*, *дугањч'ич'и* ги *бил'е* *бл'изо*, *Св'е* *ма́л'е* *дувач'ич'и* *наредене*, *дукач'ич'и* *наредене*, *поредене* *бил'е*, *загар'ич'и*, *зуйч'ич'и* му *о́стре*, *јагњ'ич'и* не се *продава́л'е* *т'т*, *јар'ич'и* *бил'е* *арнау́цке*, *јорганч'ич'и*, *јун'ич'и* ни *побегна́л'е*, *јунч'ич'и*, *комач'ич'и*, *конч'ич'и*, *гогешке* *куч'ич'и* *бил'е*, *кош'ил'ич'и*, *И* *кошулч'ич'и* ги *кратке*, *лейч'ич'и* *изгор'ел'е*, *мач'ич'и* *на́ма* *дошл'е*, *руме́не* му *обрашч'ич'и*, *йарч'ич'и* ни *остана́л'е*, *йаст'орч'ич'и* не гу *вол'ел'е*, *иеш'лич'ич'и*, *йил'ич'и* *св'е* *изел'е*, *св'е* *мицке* *рийч'ич'и* *бил'е*, *ч'е* *доу'еф* *сест'рич'ич'и* му, *сироч'ич'и* *иска́л'е* *л'е́ба*, *Турч'ич'и* ни у *ма́лу* не *доод'ил'е*, *ч'уранч'ич'и*, *ч'урч'ич'и* *бил'е* *п'отешке*, *Бици́не* *унуч'ич'и* *дошл'е* *својезји* *ба́бе*, *Циганч'ич'и* ни *дојади́ше*, *Ни* *ч'арайч'ич'и* *несу* *јефт'ине* *с'ьге*, *А* *шишич'и* (*шише* = *стаклена* *боца*) *ту́јке* — *пу́не* и *сл.* (*за* *облике* *множине* *им. с. р. на -че* *в. и т. 258*).

227. *Судећи* по *садржају* *Чемерики́еве* и *моје* *грађе*, у *Призрену* *нема* *Нмн.* на *-ич'е*. *С* *друге* *стране*, *ретке* су и, по *свему* *судећи* *новијег* *дату́ма*, *потврде* *А-ОП* на *-и*, *односно* *-ови*, *-еви*. *Наводимо*, *опет* *нешто* *богатију*, *егземплификацију* за *А-ОП*, *после* *чега* *слиди* *осврт* на *питање* *настанка* *данашње* *призренске* *ситуације* у *овом* *сегменту* *деклинације*. У *А-ОП* *множине* *првог* *деклинационог* *типа* *имамо*, *дакле*, *облике* на *-е*, *-и*, *-ове/-еве*, *-ови/-еви*, *одн.* *-ич'и*, *-ич'е* *код* *суплетивног* *плурала* *именица* *типа* *маче*, *јагње*, *комаче*. *Потврде*:

а) *Ч'е* се *фа́л'и* *Амбери́ка* *сас* *авијо́не*, *сас* *аб'ере*, *ишл'е* *смо* и *ми* на *акшам'љце*, *градил'е* *амба́ре*, *кој* *вид'еја* *ту́рске* *арем'љце*, *мо́ре?*, *чинил'е* *мло́го* *арам'љце*, *аст'ал'е* *спре́мај*, *игра́л'е* *де́ца* *аши́це*, у *арнау́цке* *бајра́це*, *рашчеп'ија* *баца́це*, *варо́ше* да *узи́маф*, по *друге* *варо́ше*, *сестра* гу *родила* *близна́це*, да *зб'ере* *брабоњце*, да *изедеш* *бубре́це*, *На* *Б'ожич'* *л'ожимо* *бања́це*, *вид'еја* и *Г'рце*, не *пра́и* *ви́ше* *глујо́се*, *фата́л'е* *голу́бе*, *пепе́ја* од *з'рнице*, да *д'ржи* *дизг'ине*, *купи́ја* и *дире́це*, у *божит'ње* *го́сти* *бе́ше* *дошла*, *Купи́ла* *даљце* за *веч'еру*, *има́ла...* *дука́ше*, *про́сни*те *душ'еце*, *тера́ја* *кач'аце*, *купува́л'е* *смо* и *цугу́ме*, *купи́ла* *но́ве* *јаси́шце*, *вуч'еш* *кал'еме*, *Ми* *купува́л'е* *но́ве* *кал'и́е*, за *теј* *арнау́цке* *каш'ил'е*, *ч'е* *побо́де* и *ко́лце* у *зёмњу*, *ко́нце* *сукáл'е*, *тера́л'е* *ко́јне*, *Кал'а́ја* *има* *лаг'ме*, *леш'њице* не *купи́ја*, *ста́јимо* *оне* *лис'и́е*, *зна́ја* *св'е* *марифеш'љце*, *има́в* *мер'и́ане* на *ог'рл'и́це*, *мисаф'и́ре*

ч'екаја цеја дѣн, Сѣге све *обичаје* радиф, на *олуце*, купија *оибнице*, сел'аци носил'е *оибнице*, *орасе* исполоми, кילו *орасе*, Од Бистрице носија *камѣне* (в. и т. 146, 196), сас *клинце* га ковал'е, нашл'е ми *комийре*, туриш *кошиѣне*, вѣримо *кошиѣнје*, видим *куфѣре*, млого *кнѣбе*, да се бѣеф сас теј *Очаѣне*, мрсила у Вел'ике *йосѣе*, от *йошѣе*, они на *йоложаѣе*, *йрсиѣне* променив на руку, бес *родийѣле*, терал'е у тој време *Рисѣне*, а *самѣре* за којне, за *сиромѣе* тѣшко је, меу *сандѣе* тражи мотавило, по *сокаѣе* сам рац'ала, *сл'ѣице* водија, продаваја *стѣваре*, носи *шајнѣре*, прала *шейице*, да прѣснеф и теј нове *шейице*, *Товѣре* жито ми носија *ѳтац*, обука *шозлуце*, бија он и *Турѣе*, за *ч'илѣме*, купувал'е и *ч'анаѣе*, имал'е смо и *ч'варке*, на *ч'ивилѣе*, ноц'у сас *фенѣре* су ишл'е, пл'ѣл'е смо *ѣемѣре*, набил'е ги на *шилѣе* и сл.;

б) трипут родила *близнаѣи*, отишла у *гѣсти*, прѣмамо *гѣсти*, пл'ѣла за *деверѣи*, Овол'икве теј *дукаѣи* имал'е девојке, *Жакѣи* сам ги шѣла, немам *роѣаѣи*, све *жѣѣи* погубѣсмо, У ноге ѣмам *жѣѣи*, воц'а ги бија на *каѣи*, кол'ико *којнѣи* имала вај окол'ина овдена?, ц'убре от *којнѣи*, сас *којнѣи*, Неје ѣша сваки по *лекаѣи* напрет, фач'а ми *миѣи*, Ми смо имал'е *момѣи*, сас негови *одборнѣи* ч'е сл'егне Исус Крѣстос, напраѣимо *оибнѣи*, за пушке, за *йишѣолѣи*, млого *йросиѣѣи*, све би радија за *рибаѣи*, На *Русѣи* су м'рзѣл'е, Све д'ржавѣ ѣмаф *Срѣби*, Бугѣрин би ги отѣраја све веј *Турѣи* одѣвде;

в) водил'е *айсѣе* (затворенике) на рабѣту, Пл'ѣла сам млого ја веј *ѣрѣе* па сам продавала, за туц'е *греѣе*, на наше *гробѣе*, изѣја све *грозѣе*, да му даш *дарѣе*, да в'рзуѣж *денѣе*, плати *дугѣе*, пот старѣ *дѣнове*, тѣшке *данѣе* ч'е доч'екамо, донѣја *кошл'ѣе*, пушти ми *кошѣе*, И ми *к'риѣе* тѣрамо, исцѣпала си *лакѣе*, сам носѣла *леѣе*, мѣкнеш *леѣе*, тамо прѣив *леѣе*, сѣје *лисѣе* узѣла, Наша мац'ка затре све *мишѣе*, Нарѣдимо на д'рво *низѣе*, тѣј *огнѣе* она не видѣла, без *роѣе*, гѣрдне *стѣраѣе* изѣја, мац'ка ни испоганила *судѣе*, от *судѣе* останѣло јѣло, да опереш *судѣе*, обрѣишем *судѣе*, Он га ѣзл'еч'и от *ч'ирѣе*, да гу гѣси *угл'ѣе*, мансѣре кѣт се обѣсиф на *кровѣе*, Сабраја се нарот сас *к'рстѣе*, не сас пушку него сас *ножѣе* клѣл'е, Ми смо у собу са[с] *синѣе*, шѣтаф са[с] *стѣиѣе*, пуна Кал'ѣја сас *шѣиѣе*, у ч'уйѣе бил'е, носил'е *турѣе фѣсѣе*, два пара *ѣѣѣе* дал'е, по *ѣѣѣе* гл'ѣдал'е и сл.;

г) от *кумѣи*, десѣт куч'е *кумѣи*, даѣосмо пеѣсѣт *леѣѣи*, ѳвде *ч'ирѣи* пуно, нема *ручѣѣи*;

д) дѣчѣнски *ѣлинчѣи* прала, од *враѣчѣи*, кој да пушч'а вамо тѣј *цигѣнѣе гнѣѣѣѣи*?, обукла своѣе *девојчѣи*, напраѣише б'рго нове *дугаѣчѣи*, за *јѣстѣчѣи*, дал'е му *дукачѣи*, шѣла *жѣкечѣи*, за *јѣгнѣчѣи*, од *јѣричѣи*. Девојчѣи сам шѣла *јѣлѣчѣи*, јѣде *комачѣи* л'ѣба, ч'ува ги своје *кошлѣчѣи*, купиала ги нове *кошулѣчѣи*, Тѣј *красѣѣѣи*, ч'увам за туршију, дѣца се ѣграф *к'ричѣи* (врста дѣчије игре), Дѣ сте купил'е теј *лѣбѣчѣи*?, Не двѣл'а *ѣѣѣѣи* и своѣе дѣцу, Како, сиѣне, да изрѣни сѣге *сирѣчѣи*?, Квѣч'ка извѣде *ѣлѣчѣи*, *ч'ѣѣѣи* ни укрѣл'е наше, попише пѣт *ѣѣѣѣи* ракију и сл.;

ѣ) имал'е смо, имал'е и тѣј *ѣрѣѣѣѣи*, да тѣпа *враѣчѣи*, баѣила *грозчѣи*, тури ги *грозѣѣѣи* у сол'аницу, он и сѣге купѣје *дукачѣи*, за *јѣгнѣѣи*, не остѣло нишѣто за *јѣричѣи*, шѣла сѣм и *кожѣѣѣи* гол'ѣме гура, узѣја *лѣѣѣѣи*,

купија лубенчиће, бежи от Циганчиће, И она потплетује никоје чарайчиће, Нэ кршиће тэ шишиће.

228. Презентирана грађа сведочи, између осталог, и о продорности плуралског форманта *-ов/-ев-*, појави покaдшто недоследно спроведеној (*вучи/вукóви, миши/мишеве*). Није примећено значајније нарушавање односа тзв. тврђих и меких основа (*речóви, чирóве/чирéве, кошл'éве*). У очи пада и неравномерност око заступљености појединих наставака у Н односно А-ОП. Ликови типа *дукайи* у А-ОП нису чести и, по свему судећи, новијег су датума будући да их нисам приметно у Чемерикићевој збирци. У истој функцији сасвим су ретки и облици типа *кумóви* и сви су — једино из моје бележнице. Исто тако, свакако не случајно, нису примећене форме типа *мачиће* у Нмн.

229. Од испитаних говора у ближој и даљој околини на Призрен и у овом сегменту језичке структуре понајвише подсећа Ђаковица, где у Нмн. напоредо долазе облици на *-е* и *-и*, док је у Амн. „скоро редовно“ *-е*, а врло ретко *-и*¹⁶⁸. У Јањево се, изгледа, добро држи старији однос Н : А (*врайци : врайце, коњи : коње, волови : волове, ораси : орасе*). Тамо је успостављен косовско-ресавски аналошки однос *Турци : Турце*, с тим да други лик полако продира и у номинатив¹⁶⁹. Још даље је од Призрена Средска, где је, несумњиво под македонским утицајем, сасвим загосподарио наст. *-и* у Н и А-ОП, тако да је „наставак асс. рl. *е* скоро потпуно ишчезао“. Тамо „наставак *ови* има широку употребу“, а „наставка *ове* веома је редак у асс. рl.“¹⁷⁰. Нема ни говора о било каквом озбиљнијем наслањању призренског говора на идиоме на македонској страни, где је неприкосновен наст. *-и*, одн. *-ови/-еви* (одакле се добило *-ој, -еј*), *-овци/-евци* и сл.¹⁷¹ У горанском говору је примећен множински облик на *-е* „у неколико случајева“¹⁷².

230. Како објаснити настанак данашње ситуације око Н-А-ОПмн. им. м. р. на *ѵ* у призренском, и не само призренском говору? У ђаковачком Нмн. *Турце, громове* М. Стевановић безрезервно види сведочанство о старини, дакле — архаизам познат супротној крајњој периферији дијалекта¹⁷³. Овом примамљивом тумачењу прилика у Ђаковици, а тиме и у Призрену, непрестиво опонирају номинативи типа *Турце* и *ојьнце*, који, условно речено, представљају трећу етапу, трећу (међу)фазу у историјском развоју ових деклинационих облика (прву је карактерисао однос *Турци : Турке*, другу *Турци : Турце*, а трећу синкретизам једног или другог типа: *Турци : Турци / Турце : Турце*). Све ово говори да се основа од које се кренуло са аналитичким упрошћавањем у призренском (као и у ђаковачком уосталом) није битније разликовала од прилика у огромној већини штокавских говора: Нмн. на *-и* : Амн. на *-е*. У Призрену је цео процес анали-

¹⁶⁸ Стеван. Ђаковица, 102–105.

¹⁶⁹ Павл. Јањево, 73–74.

¹⁷⁰ Павл. Срет. 167–168.

¹⁷¹ В. нпр.: Видоески, Дебарски, 72; Видоески СМГ (Скопска Црна гора), 162–163; Видоески Кичевски, 64; Стамат. Тетово II, 92–93; Видоески Куманово, 138.

¹⁷² Видоески Гора, 59.

¹⁷³ Стеван. Ђаковица, 103–104.

тичког уједначавања управо у току, јер су разлике између резултата Чемери-кићевог и мога рада у неким детаљима знатне, а за разматрања овога питања и врло индикативне. Не треба нипошто потценити чињеницу да моје истраживање, моје сравњивање грађе агилног претходника са данашњим стањем на терену, и време Чемерикићевог *и*ресећања матерњег дијалекта, поступка без којег се онако импозантан корпус чињеница напросто не може ни замислити, дели временска дистанца не (много) краћа од једног столећа.

231. *Дашив* је код им. м. р. на -*в* практично као и у новоштокавским говорима, док се код суплетивних облика типа *мач'ич'и* гради као код именица -*а* основе:

Амал'има не давал'е ништо, отнел'е бошч'ал'це *ац'илар'има*, Дадолше л'еба и војницима, викнаше нешто војницима, *Грцима* смо верувал'е, Он ги је *дервишима* старешина, *Тема* *јешимима* купила рибу за славу, *Мушкарцима* дал'е, остајил'е роц'ацима, Неч'е робујемо овема *йцима* Арнаушгијама, св'е се давало *Турцима*, И *Турцима* ги доц'е Видовдан, Бива л'ги и *Србима* да се покримом?, *Рисјанима* и тој забранише, *Циганима* паре не се даваф;

Сѣбап је учинија тема *анц'елч'ич'ама*, тема јаднема децама, донеси гу и *Арнаууч'ич'ама*, Викни ги тема нашема малскема *бел'ајнич'ич'ама*, купила кнѣге свб'јема *близнач'ич'ама*, давал'е жито *врайч'ич'ама*, три оловке дала малскема *габелч'ич'ама*, Нбве кошул'е даде *брашанч'ич'ама*, отров турил'е *голулч'ич'ама*, Привикај и свб'јема *Гогешч'ич'ама*, *Гузуч'ич'ама* пораснал'е крила, л'еба да дадемо *гушч'ич'ама*, стрбга беше и *девојч'ич'ама*, И сено смо давал'е *јарич'ама*, дај мицко месо *мач'ич'ама*, Ја ч'е га метнем ч'урч'ич'ама, он веруваја и *Циганч'ич'ама*, Шѣф ми реч'е мене — привикај тема *шегрч'ич'ама* и сл.

У прикупљеној грађи наша се и једна потврда Дмн. на -*ама* од именице *војник*: Донѣја паре и *војницама*.

У дативу множине очувана је, дакле, релативна старина, односно спона са ђаковачким и прогресивнијим метохијским говорима¹⁷⁴. За разлику од Ђаковице овде се инструментал, као што смо видели, означава општим падежом, јер се усамљена конструкција: довел'е са *којнима* у народни говор пробила из књижевно-језичког стандарда. То њено порекло, уосталом, „одаје“ и акценат ове именице (в. и т. 259).

2. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

а) Једнина

232. Овај деклинациони модел чине:

а) именице женског рода на -*а*: *жѣна*, *сѣстира*, *нога* итд.;

¹⁷⁴ Стеван. Ђаковица, 107–108.

б) именице мушког рода на *-а*, укључујући лична мушка имена и хипокористике:

влади́ка, суди́ја, ко́јија/коми́ја;

Алекси́ја, Алемџи́ја, Васи́лија, Васи́лије учите́л'у (Дјд), *Вич'ентџи́ја, Димиџри́ја, свети Џорџи́ја*, за светога *Џорџи́ју, Јеремџи́ја*, светога *Јеремџи́ју, Мил'енџи́ја, свети Танаџи́ја, Јови́ца;*

Џо́џа (хип. од Ђорђе), *Ја́ча* (Јаћим), *Јо́ва, Јо́ца, Цве́ја* (Цветко), *Це́ка* (Цветко), *Че́да* се зове.

У Призрену срећемо мушко име *Бо́шка*, али је само: *Добри́вој—Добри́воја* (Г—А), *Бла́гој* (*Бла́гој* на́ш умре́ја), *Ради́вој—Ради́воја*;

в) некадашње именице женског рода *-и* врсте морфолошки преобликоване и адаптиране моделу *-а* основе додавањем суфикса *-(к)а*: *лџа*, *ча́џа* (да оч'истимо од *ча́џе*), *ко́ска* (не гло́џи ту́џу *ко́ску*), *коко́шка* (искома́ти *коко́шку, коко́шке* не ми но́сиф ви́ше), *све́рка, вџшка*. У овај деклинациони модел уклопиле су се практично и именице *че́рка* и *ма́јка*, а добрим делом и старија варијанта *ма́џи* (облици ових двеју именица дају се у т. 271 и 272).

233. Све што је речено о очуваности парадигме у једнини I деклинационог типа стоји и у овом случају. Општи падеж плодно тло налази практично само у инструменталу, док у генитиву, дативу и локативу (изван конструкција са предлозима који долазе и за означавање правца) позицију чврсто држи синкретизам косовско-ресавског типа *жене*.

234. *Гениџив* једнине, дакле, обично долази са наст. *-е*: од *Амберџике*, прос *Амберџике* и прос *Енгле́ске*, од *Алба́није*, ишла на веч'еру у *ба́бе* (код бабе), Они су из *Бо́сне, ча́к* и од *Бо́сне, побил'е* се око *ва́де*, добил'е од *влади́ке*, дошл'е код *влади́ке*, испод *водени́це*, бил'е код *Ги́це*, микни гу се од *гла́ве*, више *гла́ве* ми про́ша ме́так; ушч'увај ме, *Бо́же*, од *глуо́че*, носила се по́ла *годи́не*, дванаесте *годи́не*, прошл'е *годи́не* да се деси случ'ај, осомнаесте *годи́не*, Од *Го́ре* носил'е сѝр, Тој бе́ше мец'у Вел'џке и Ма́л'е *Госџо́џе* (између...), побегла преко *границе*, да умрем од *грео́ше* и от *сѝрамо́ше*, болува́ја од *грозни́це*, од *гу́жве* вел'џке, од мо́гега *де́де, бе-жэне* ни́где не йдем, йдеш код *жэне*, Ми́ја ми л'џк те́зи *жэне* (уколико није реч о посесивном дативу), че́рпич' од *зэмње*, преко *зиме* се једе, седе́л'е смо до *зо́ре, бес ка́ве*, от *кич'ме*, от јагњеч'е *ко́жсе*, ме́со от *ко́зе*, Била у веј *који́џке* до на́с, умира́л'е от *кол'ере*, би́ја у теј *курвешџи́не*, од на́ше *ку́че* ни́кој не́је до́ша; кот сво́је *ку́че*, од мо́је *ку́че*, од онџзи *ку́че* че́рке му, са́рму од *ло́зе*, дошл'е от *Лубо́жде*, От *Македо́није*, без *масно́че* да је́деш, од *маче́је*, из *Маму́ше*, Три Ру́са ни бил'е из *Мо́скве*, од *му́ке* не спи́је, Не мо́гу сва́ке *неде́л'е*, Све́ је тој ма́сло *Нема́чке* (ако није Дјд.?), Йша у онџзи *несѝрекни́це*, без *оче́ви́не* да оста́не, од на́ше *йороди́це* мужње́ве, да се окре́нем од *рабо́ше*, да се́ди без *рабо́ше*, Би́ла сам ја́ кот *Ра́де*, от *радње* про́зор, т́кни ма́ло ча́шу *раки́је*; до са́ме *ре́ке*, с је́не *сѝра́не*, с л'э́ве *сѝра́не ре́ке*, пре́кој *ре́ке*, От *сва́дбе* ни́што не оста́ло, збок *сесѝре*, ку́ку от *сѝрамо́ше*, прос це́л'е *Срџи́је*; от на́ш кра́ј, от *Сре́цке*; ро́д ми је од оче́ве *сѝра́не*, о[т]-џџрске доби́ла, от на́ше *фами́л'је*, све́ се в'рти око *џџркве*, о[т]-теј *чу́џри́је* на дру́гу чу́џри́ју.

билингвизам овога типа напросто се подразумева. Чувању старине у деклинацији код Срба неће се противити ни албански језик, са чијим ће носиоцима до суживота, приснијег контакта дакле, доћи знатно касније, свакако не пре седамнаестог века¹⁶¹. У нашем случају један детаљ посебно пада у очи. У српском призренском говору аналитизам је неприкосновен једино у инструменталу (остављамо по страни појединачне клишетиране изразе и петрифициране ликове у прилошкој служби), падежу за који Турци немају посебног облика, односно посебне — аглутинације. А изван инструментала код призренских Срба — непревзелост, последица борбе двеју супротних тенденција! Обе су имале своју верну потпору: аналитизам у словенском (српском и македонском), а синтетизам у несловенском (турском па и арбанаском) суседству и окружењу. Чемерикићев и мој материјал сугеришу закључак да се резултат борбе тих двеју тенденција није битније мењао током овог столећа.

Највећи део потврда Гјд. именица м. р. отпада на конструкције предлог + именица; без *бајрака*, без *агзљка* не се јаши, живиле од *арамљка*, из *богаза* (богаз = клисура, теснац), без *бол'еса*, од *бол'еса*, Искоч'исмо на *в'р в'ра*, умирал'е од *глада*, све смо требил'е од *глоша* (од корова), Ц'ефка беше за'ри'ана све до *з'рл'ича*, скитаја од *града* до *града*, од овога *гроба*, око *гроба*, от силнога *д'има*, работал'е без *добийшка*, без *д'на* душа не искача, уоч'и *Цури'евд'на*, трава от *к'рва*, и тако ишл'е све до *краја*, отруваја се от *мишомора*, *младосиша* ми, Од *муштаф'за* („трећепозивци“) војска не б'ива, от *постанка свешиша*, иш ч'умеза, от *ст'раа*, бл'изо *Ч'ачка*, от *фишека*, беш-ч'ад'бра, премеч'а се од *гуза* на *гус*, око *Шед'рваана* итд.¹⁶²

Од именица које не означавају биће нема много потврда генитива изван наведене конструкције. Општи падеж је генитиву мало простора препустио код означавања партитивности: ни *капку газа* не наша, тол'ико *бол'еса*, Сипни гу и ма'ло *густийша*, узни мицко *сирца*, јено *комач'е сирењца*. Уп. и: *сваког* дана сам ишла у *з'твор*.

Уз предлоге напореда са генитивом долази и форма ОП: до *акшам*, ма'ло *жар озгор*, без *дуан*, исекл'е му ногу до *кук*, дошла око *обед*, иди до *и'јац*, испод *и'јац*, побеже преко *илош*, и от *Призрен*, из *свеш* је доша, дон'еја гу от *Солун*, топ до *ш'ой*, *ош Феризович'* довде. Општи падеж је још чешћи код обележавања партитивности и уопште у ситуацијама када испред генитивног облика стоји детерминативна реч: *коч'ење враш*, Напунија ми вуј-кутију *дуан*, пола *зид*, На ч'ело ми грашке *зној*, узни и грашку *йасул'*, пуна ч'инија *йасул'*, дон'еја ми ма'ло *расад*, пола *саш* пут, даде ми *комач'е симиш*, узоше гр'уду *снег*, купија ми син ма'ло *шеч'ер*, от пола *казан*, пола *месец*, пола *ноч'*, у пола *ноч'* да ме позове, пола *мешар*, И он купија тол'ико *кол'омбоч'*? и сл.

¹⁶¹ В. т. 4–5. овога рада и тамо нав. лит.

¹⁶² Остављам по страни примере из народних песама: У руке му игла од *бил'ура*; На платно гу игла од *бил'ура*; С'аба-з'ора, а ја још у *д'вора*; Л'ов ловија Мал'исоре | око *д'вора* пашин'ога; Од овога *д'њка*; На крило гу и'ери'еф од *мер'ана*; К'ога жал'иш од *рода*; З'бога с'ена да не с'нијеш; К'рс ме ч'ува до *вољноча* | *ош вољноча* сви анг'ел'и.

Код лица и живих бића уопште увек долази облик са наст. -а, који уједно представља и облик акузатива, односно општег падежа. Део прикупљене грађе износимо као још једно сведочанство о приликама у српском призренском говору: од *брава*, код *браћа*, поша у *браћа*, о[т] *девера*, отиднемо у *кума*, прво у *кума* се ишло, била и у *Милана* три дѣна, от онога својега *небраћа*, више Светога-*Петра* (црква), брат от *сирџица*, кот овога *инајдѣра* итд.

220. Дайив. Готово да није нарушавано старо стање. Шарпланинска област је и позната по чувању овога облика, поготово у множини. У Призрену Дјд. им. м. р. увек има наст. -у: Мол'им ти се ка *Богу*, *Богу* фала, фала *Богу*, Нека је фала *Богу* и Србије, Фала ти ка *браћу*, свакому *габелу* да даваш *паре?*, *деверу* предаје девојку, *дуовнику* Јанич'ије, Отац му каже тому *жандару* турском, даја *жито којну*, не прибди *коњу*, подметнаше наши *инџинеру*, он *кралу* радија, А мојему *муџу* дошло му да *крѣчи*, Извади *нож* па га *викни Мураћу*, Отац му *вика* — *началнику*, даја *оцу* *парастас*, И тому *ицу* *посрасмо* се за *душу*, Чинила *измет* *болному свѣкру*, ка мојему *сину* ти *кажем*, *Купија* сам својему *оцу* *опѣнце*, Само *оцу* *тражија* му *фенер*, *пѣписа* се *оцу*, Нема да *плачаш иекару*, *отац каже иреседнику*, *Сирмаду човеку* је *тешко*, *Ногу* да *полубиш цару*, *Циганину* да *платиш* ка и мене, *Помоч* му давал'е тому *човеку*, *отиша џенералу*, *отнеси* га *инајдѣру* итд.

У призренском говору је врло чест посесивни датив: мојему *браћу* другар *купија* *кола*, она је *Зорану* *кума*, брат мојему *оцу*, Дане *Чайкуну* брат *Дѣмњан*, Јејому *инајдѣру* *жена* *туж* *родила*, А то је мојему *пријателу* *сѣстра*, Мојему *оцу* *мајка* *болесна* је *била* итд.

221. Локатив једине по статусу на овом терену подсећа на генитив. За разлику од датива, који се сасвим очувао захваљујући добрим делом и наслону на множину, у којој се управо једино датив одупро унификацији свих падежа, Лјд. се означава: а) посебним обликом на -у и б) везом *ипредлог* + *ОП*:

а) све како треба *ипрема Богу*, грѣшни смо *према Богу*, она *збори ио айѣру*, *Секиру* *тури ири еѣру*, да *стигнемо ио дѣну*, *Свѣ* да *прајите ио закону*, *бија* на *мору*, да *идеш ио ирагу*, *Зулум* *беше* и *ио Раофцу*, *Вздын* је *ио суду*, *Туркин'е* *носиф ио двору*, *има* по *иујацу*, *седѣл'е ио зашвору*, *иде ио рѣду* *ч'аша*, Не *ударам* *тол'ико ио ирагу*, да *шѣта ио сокаку* и сл.;

б) *Обука* се ка *Турч'ин ирема Бајрам*, *Годинувала ири зѣта* у *Приштину*, *Отишла ири сина* у *Пѣч*, *бди ири шѣйина*, *Тешко* *живувала ири* *тога муџа*, *ч'е* *стигнеш ирема Светога-Ранѣѣла*, на *две недел'е ио Бѣжич'*, на *неделу ио Госиоц'индан*, На *две године ио муџа* *умре* и она, па се *вал'а ио иайшос*, и она *спије ио рѣчек*, *видимо* и *ио шѣлевизор*, *док* *си* на *вај свѣш*, *ч'умур* на *којна* *продава*, *има* у *иујац*, *Брат* *гу* *живи* у *Чачак* и сл.

Свестан напор појединаца да „правилно“ *говоре* понекад *води* у *хиперкоррекцију*, *грешке* у *другом* *смеру*: *Долазиф* у *Београду*, *И* *отерал'е* *ги* у *зашвору*, *Ја* *сам* у *заробл'енишћу* *отиша*, *кѣт* *смо* *дошл'е* у *Осијеку*, *Они* *су* *отишл'е* у *Стамболу*, *Ишл'е* *смо* у *Назарѣћу* и *Вишл'ејему*, *идемо* на *иушу*, *идемо* на *иушу*, *утерал'и* *га* у *зашвору*, *Отидоше* у *Дубровнику* и у *Мѣшару*.

222. Инструментал једине се, по правилу, означава конструкцијом *ипредлог* *с(ѣ)с/сас* + *ОП*: *доша* *сѣз браћа*, *сѣс* *тога куѣара*, *удесија* *сѣс шѣфа*, *сас* *муџа*,

сас оца смо радил'е, да узне сас којна, оне бил'е сас Нёмца, побéгл'е сас нашега ч'овéка итд.

Изван фолклора¹⁶³ трагови инструментала се чувају у петрифицираним облицима прилошког типа: *ва́кшом* (временом) ч'е проу'е и тој, доодија *крадом*, *дбњом* не спијем, *дбњом* је по рабóте, *дбњом* је пóльсно за рабóту.

Дивергентан развој инструментала и других двају зависних падежних облика могао је имати и један унутрашњи подстицај. Уопштавањем старог двојинског наставка у Дмн. -м је практично сведено на Ијд., где ће се, тако усамљено, лакше повиновати аналитичком налету носилаца словенских дијалеката, док је генитивно -а Призренцима итекако „познато“ из акузатива, односно општег падежа (уз синтагму *без бра́та* боље се држи и *без дуана*), а -у из стабилног датива и, као мало где, експанзивног вокатива. Покадшто је врло танушна семантичка дистинкција између конструкција: *ипрема граду* : *ипри граду* : *граду*).

223. *Вока́тив*. Неупоредиво је чешћи наст. -у од наст. -е:

Штó уч'ини, *аждэру* (аждаја); ч'ути, *ајвану*; мо́ре, *ајдуку*, сéди та́мо; опéри се, *алоснику* мој (прљавко); *амалу*; дра́ги мој *анц'елу*; смíри се, мо́ре, *аишајнику* атајни (немирко, несташко); дај ми па́ре, *бездушнику*; А, т́и л'и си, *безобразнику* безобразни; врати се, *бескућнику*; *бесрамнику*; *бесшрамнику* јén; Ди́зај се, *бивóлу*, докл'е ч'е спијеш; Е, *веселнику*; Приц'и ова́мо, *Влау*; Ч'ујеш л'и ме, *во́лу* јén; Сéди, *вра́зу*, та́мо; Ч'е те уфáтим, *вра́зу* јén; Ч'ути, брé, *Габéлу*; Јéди то́ј, мо́ре, *гадл'афцу*; Са́мо јéди, *гладнику* никóји; Иди, мо́ре, *гло́шу* (фиг. прљавко); Ајде, ч'ути, *голгузу*; И т́и ч'е ми кáжеш, *гомна́фцу*?; Да јéдеш... *горойаднику*; Мо́ре, *гошóвану*, да ч'утиш; Остáви ту́цо, *грабежл'афцу*; *грабежл'ифцу* јén; Сéди и т́и, *г'рднику*, сас нáс; Дé ч'е тво́ја ду́ша, *грешнику*?; Е, мо́ри, *грешнику*, гл'éј си рабóту; Стáни, брé, и т́и, *гробнику* (вампир); Узéја си свé па́ре, *губодушнику*; Устáни и т́и, *дембéлу*; Прич'екај ме, *ц'авóлу*, и мéне; Превари́ла те, *ешéку* (магарац), превари́ла, Сéди мирно, *ју́жнику* (немирко, несташко); Ч'е те тéпам, *ју́жнику* мálти; *Јуна́ку* мој, гдé си би́ја?; *кобнику*; *ко́њу*, нé ги ди́рај; Окрéни се и т́и, *к'рња́фцу* (м. чељаде шопавог носа); *магарцу* јén; *Младичу*, штó ти је тéбе?; *мо́мку*, пу́шти ч'овéка; А и т́и, *наштемнику*, ч'е се утéпаш; *Невернику* јén, дéте ми не ди́рај; А гдé ти је тво́ј сéлски па́мет, *немисл'енику*?; Т́и, *обесенику*, т́у́же да сéдиш; Т́и не опáдаш, *о́йаднику* јén?; И тво́ја рабóта, *о́йанч'ару*, пропáла; *о́йуре-нику* (распуштеник); *о́човданику*; А, мо́ре, *йасу́лу*, е душманíне мој (нар. пословица); Штó рабóташ сýге, *йезевéнку* (неваљао човек, подвођач); ни́један?, А т́и, *йеч'ооч'нику* (м. чељаде урокљивих очију), нé ме глéдај; Остáји гу, *йрокл'ешнику*, штó ти уч'ини́ла она?; Нé се мéшај, *йрокл'ешнику* јén, Пу́шти не, *йогáнцу* погáни; И т́и, *йцу́* никóји, млóго л́жеш; *самошóйл'енику*, Нé знам, брé, ч'овéку; Штó ти је тéбе, мо́ре, ч'овéку?; Мо́ре, *шшешнику*, не цéпај плáтно и сл.

¹⁶³ Уп. нпр. у народним пословицама: *Курва* и *вјдук* *йлач'ом* се бра́ниф; Ако [зима] нéч'е глáвом, *бч'е ре́йом*. У Чемери́кишевој грађи нашла се и лазаричка песма: „Обр́ни се Лазáре, | Па се свíма поклóни, | Да те л'éпо дару́јеф | *Даром, даром, дужа́шом* | И злач'éним *шестáком*“. У картотеци вредног ентузијасте налазе се и речи познате песме: Мо́ре под *чадб́рам* бо́лна Рúска лéжи. Ни на инсистирање нисам добио потврду Чемери́кишевих примера: *арабаши́лком* рáни толи́ко дéцу; | *бунарши́лком* се борáви.

224. Наст. *-e*, који се, по свему судећи, у последње време шири, долази код именице које означавају родбинске односе и — код имена: И сѝк је тако, *сине*; нѝма, *сине*, ништо за пијѝе; Бил'е су болнице, *сине*; ђвде пл'ачка, *сине*; И тако се живѝло, *браѝше* мѝј; ђјд, *зѝше*; *Јоване*, гдѝ ти је ч'ѝрка?; хѝјде, *Свѝшозѝре*; Тѝ, *Душане*, тѝ си, јѝмац; Дѝј гу, *Мѝшре*, мѝне. Изван ове области имам још неколико потврда облика на *-e*: У, *Бѝже*, кад га рѝди?; *Бѝже* ч'увај; не дај *Бѝже*; господин-ѝоруч'ниче; аман, *даскале*, прекѝни; *коѝе* глѝпи; А, мѝре, пасул'у, е *душманѝне* мѝј. Из разматрања изостављамо, разуме се, потврде из текста народних песама¹⁶⁴.

За овакву репартицију наст. *-у* и *-е* у Вјд. не зна ниједан како српски тако ни македонски говор у ближој и шиροј околини. Нешто више потврда *-у* наћи ће се на македонској страни, с тим да се у ликовима са *-у* често чува траг старине. На том терену често коегзистирају оба типа и код истих именица¹⁶⁵. Мање повода за тражење паралелизма дају србијански говори П-ЈМ типа¹⁶⁶. Белић и оно мало потврда Вјд. на *-у* види као особину унету са стране¹⁶⁷.

Када се употреби вокативно *море* уз именицу, није необичан В = Н пошто је *море* носилац вокативног значења: ч'ѝ погѝнеш, *море Јѝван*; Остѝји гу тѝјке, море *Душан*. Изван ове конструкције ја из Призрена имам само једну потврду за Нјд = Вјд: Не дај *Бѝз* (уколико се не ради о потврди императива за 3. л. једнине; в. и т. 343).

б) Множина

225. За разлику од већине говора П-Т зоне овде множина није сведена на један облик. Информацији о одлично очуваном дативу, у који је доста дубоко продро наст. *-ама*, додајемо и податак да у неким случајевима нису доследно изједначени Нмн. и Амн. односно ОП. Зато ћемо у даљем тексту потврде за те облике давати одвојено. По овоме моделу мења се и суплетивна множина им. с. р. на *-ич'и* // *-ич'е* (*мач'ич'и*, *мач'ич'е*).

226. У *Номинаѝиву* множине напореда долазе наставци *-е* и *-и* а основа се често проширује формантом *-ов/ев*:

а) вѝјска унапрет, *авиѝоне* озгѝр, *авиѝоне* бацал'ѝ бѝмбе, најшл'ѝ *авиѝоне*, *Агальѝе* (агински поседи) му пропѝл'ѝ, Изгубил'ѝ се старѝ *адѝше*, старѝ *адѝше* бѝу добре, наше *ајѝше* бѝу гол'ѝме, *алиѝне* (златници) ги удал'ѝ ч'ѝрку, Тѝј Арнауштѝје су *алч'ѝе* (алчак = варалица, препредењак), И наше *амбѝре* су празне,

¹⁶⁴ В. нпр.: Дѝк се, дѝк се, *госѝодѝре*, | Јѝрко слѝнце огрејало; Дѝј ми, *Пѝшре*, парѝцу; Лѝв ловѝја *Малисѝре* | Око двѝра пашинѝга. Вокатив у служби номинатива, позната особина језика наших епских песама, поред наведеног лика *Малисѝре*, долази и у стиху: Проговѝра Иван *чѝбанѝне*.

¹⁶⁵ Уп. на пример: Видоески СМГ (Скопска Црна гора), 162; Видоески Кичевски, 63; Стамат. Тетово II, 92.

¹⁶⁶ В. нпр.: Павл. Јањѝво, 71, Павл. Срет. 161–162; Михајл. Леск. 33 (наставак *-у* углавном као средство којим се обезбеђује дистинкција између вокатива једнине и номинатива једнине десминутива: *чѝвѝку* : *чѝвѝчѝ*, *јунаку* : *јуначѝ* итд.); Богд. ГАП 145–146; Барј. Дијал. истраж. 276–277 (Гњилане).

¹⁶⁷ Белић ДИЈС, 314.

арамљџе (арамљџк = лоповљук), *асијале*, високе ги и *басамџе*, Колџке му су *баџџе*! (чрок, нога), Теј два ч'овека су *близнаџе*, *богаџе*, доносиџ'е ги нове *болниџе*, *Бошкаљџе* гу беу л'џе, бол'џл'е гу *бубреџе*, наше *голуџе* одл'џет'џе, *грубоџе* (грубос = ружноџа), набрекл'е гу *дамџре*, имџл'џе теј *грамафоне*, а нџпрет — *далџе* (слезина) не се јџл'џе, *дегенаџе* ме брџнеф, *дишеклџе*, све *дукаџиџе* наредџене, све *дукаџиџе* имџл'џе имџе, теј *дукаџиџе* несу моџе, *душеџе* ги беу нове, *желуџе* ги бол'џл'е, Теј *занаџиџе* се изгубиџе, детџту ми ницаџ зубе, а *зулуме* бил'џе гол'џеме, сџне, *ибриџе*, *каџџе*, *кафџијанџе*, каџанџе су скуџе, овде гџр бџв златне *јџл'џе*, све златне *јџл'џе* бил'џе, *кредиџиџе* нџпрет немаџл'џе, наше *каџшолџиџе* дошл'џе, веј *коџиџаџе*, *клџиџе*, уг'рч'иф се *коноџиџе*, *лџешњиџе*, млоџо изл'џегнаџиџе *марифџџе*, нџпрет немаџл'џе *манџиџл'џе*, сџл *каџуџиџе*, *минџијанџе* л'џе бил'џе, *мезарљџе* гу уредџене, Отуџа иџдеф, *моџшџре* звџждиџф, старџнске *обичџаџе* бил'џе, Теј *обоџе* несу моџе, ви-кам, *обраџе* му ц'рвџене, *оџбњџе* су нове, А овамо *ораџе* се спремиџ, Сџге изџац'џше разне *оџшџре*, Моџре *џаџиџиџанџе* искочџиџе добре, *џаџиџре* су дошл'џе, како се отвориџиџе *џоџруџе*, доџц'неф *џџбџиџе*, Јџ иџдем кџт су вел'џке *џразниџе*, моџре, см'р-знаџе *џрозџре*, питаџ се *родџиџџел'џе*, *самџре* за коџни се правиџл'џе, *самџре* за коџни бил'џе, *сандџџе* несу наше, имџл'џе су — *сандџџе* се наџпраџил'џе, Нџсу имџл'џе нџпрет веј *џеџиџе*, ч'умџе, џч'и ги су ка *финџанџе*, *џванџиџе* (аустр. новац) несу ч'инџил'џе, *фиџиџе* бил'џе твџџе, да се изрџбаџ ч'арџаџе, Тако су причџал'џе веј ч'обџанџе, имџло ч'унџе, И нџпрет имџло *шенљџе*, *џџорџџиџе* ц'рне имџле, струџне *џџорџџиџе* немаџло, Имџл'џе *џџорџџиџе* на д'рџа;

б) л'џтив *авџџони*, *аџџуџи* ги узџл'џе све, И *амџли* иџмаџ дуџшу, *аџиџлари* (хоџе), ви сте *баџанаџи*, Тџџ се зџвало соџфра *бџзи*, *Бугџри* несу добре, *вамџиџри*, глџдне ка *вџџи*, *гоџиџи* ни доџдиф, *далџиџе* не се јџл'џе, *дамџри*, дошл'џе гу *деџвери*, *динаџри*, нџпрет биџло *диџбџиџе* (днбџк = напраџа за туцаџе кафе), *диџреџи* нџсиф ч'арџаџк, *Дужниџи* ти к'рџиџф пенџџџе, тамо [су] *џџџи*, *заџџи*, *зџлџи*, *Иџџаџијанџи* гу по-праџил'џе, све *занаџиџи* биџло, гранич'џе *колџи*, тџрске *коџни*, *јастџџи*, *јастџуџи*, *каџшолџиџи* имџло, Тџџ се бил'џе *Коландџијанџи*, Теј *Косоџџани* остаџл'џе м'рџтџи, *Кру-џани* (станџовниџи села Круше), *маџџџџџи* несу дошл'џе, досаџиџи не ми *миџи*, И *миџи* иџмаџ гџџзда, помрџше *муџџи*, *облаџи* от Паџштрик, Имџл'џе *муџџи*, л'џч'џл'џе наџрод, *Муџџи* имџл'џе жџене млаџе, а сџк све *наџлоџи*, А теј *џџи* *Бугџри* све ни отнесџше, бџжџч'ни *џџбџиџи*, *Приџаџиџиџи* купиџше све, избџил'џе *џуџуџлџи*, дошл'џе *џрџвичџари*, *џужмуџџи*, Никоџе *роџџџи* му бил'џе, *родџиџџелџи* ми купиџл'џе, *сандџџи* ни пропаџл'џе, *свеџи*, *свиџрачџи* бил'џе, *селџџи* нџсиф опњџе, џни се воџдиф ка *слџџиџи*. *Сџџрџчџани* ги доџдџл'џе, У Жџр *Талијани* сџкл'џе паџре, И *џруџиџи* се цеџаџф, И *Тџрџи* работџл'џе сџс нас, *укучџани*, *унџџи* ме виџаџф, *џигџани* и *Тџрџи* тамо иџдеф, моџе *учџениџи* ч'џе доџц'неџ, снаџгу *џрџви* жџеџв, Некџџи ч'овеџи тоџ неч'џф, *џнаџџџџери* имџл'џе нџпре, *џуџџџџџери* имџл'џе нџпрет, *сунџџари* ч'џинџџ сџ-сџ иџтд.;

в) *Арч'џе* гол'џеме бил'џе (трошкови), *аџџџе*, веј *вразџџе* наше дџџа, *бродџџе* да проџџџџ, Веј *грозџџџе* ч'џе за виџно, *гоч'џе* бил'џе, *гузџџе*, *димџџе* беу до неџбо, проџџџџе и наше *дџнџџе*, окрачџаше *данџџе*, и *јеч'џџџе* бил'џе добре, *кошеџе* ни праџзне, Нџч'џе се смиџриџ арнаџџџе *к'рџџџе*, *лџџџџе* не ми су добре, *лиџџџџџе* (део ноге) ме бџл'џџф, немаџл'џе *лџџџџџе*, сџге скуџе *лџџџџџе*, *лџџџџџе* бил'џе, што су јаке веј *лџџџџџе*, иџма л'џи *лџџџџџе?*, *низџџџе*, арнаџџџе бреговџиџе *џуџџџџе*, см'рџтне *случџџџџе* ме уџиџше, *роџџџџџе*, *сџџраџџџе* га мџч'џџ неџа, бак'рне *судџџџџе* несу здраџе, пуџаџф

шойове, шойове пуца́л'е, *Иза́шл'е* му *ч'ирове*, *Ва́л'а* да му се *га́сиф* *угл'еве, фесове, ч'ейове* ги *ми́цке, џеј'ове, шал'ове* бѣл'е и *ч'исте*;

г) *бел'ови* (вунени покривачи домаће израде) гу *ч'исте, вук'ови* ги *изѣл'е, вол'ови, де́ца* ги *враго́ви, гоч'ѣви* биѣф, *спопал'е* га *гњев'ови, гол'еме град'ови*, И пона́прет се *ч'инѣу* *гре'ови, грош'ѣви* бил'е ка *сѣге* *дина́ри, з'брч'ѣви* ме *фа́ч'аф, Гузо́ви* гу ка *нѣч'ве*, И *дар'ови* — *ми́цке, гроздо́ви, дим'ови, дь'нови, зар'ови* ги *додија́ше, јеч'мо́ви, кошл'ови, кош'ѣви, куј'ови, офс'ови, оч'ѣви* бил'е у *Пришт'ину, шой'ови* пуца́ф, *Него́ви реч'ови* не *ч'ини́ф*, ка *џетил'ови* *ч'ини́ф*, бил'е и *йой'ови*, *п'рсте́ње* *проме́ниф* на *ру́ке йой'ови, свай'ови* дообди́ф по дево́јку, *сино́ви* гу *ото́ше* у *С'рбију, сџого́ви, Сџрич'ѣви* не́ му *да́л'е* *негов* *де́ја, уш'ови* једеф *ноч'ом, ч'ай'ови* (део *разбоја*), *ше'ови* (*шех* = *дервишки старешина*), *т'јке* се *ши'ркови* *гњездил'е* и *сл.*;

д) *ардошч'ичи*, *напал'е* ги *Арнау'ичи, асџалч'ичи*, а *теј* *бајрач'ичи* *ми́цке* су, и *баскич'ичи* — *ск'упе, биволч'ичи, две* *близнач'ичи, брашанч'ичи, врайч'ичи*, *имал'е* (*постојали, били*) *гасарч'ичи, Габелч'ичи*, *јаб'уке* му ка *деч'инске гл'авч'ичи, Гогешч'ичи* (*Гога* = *Цинцарин*) не *дошл'е*, И *ва́ше голујч'ичи* *јоште* су *ми́цке, оп'нце* му ка *гройч'ичи, гуш'терч'ичи, гушч'ичи*, *тој* гу бил'е *деверч'ичи*, *наше девојч'ичи* се *разудало́ше, дугањч'ичи* ги бил'е *бл'изо*, *Свѣ мал'е дува'ичи* *наредѣне, дукач'ичи* *наредѣне, поредѣне* бил'е, *загарич'и, зуйч'ичи* му *о́стре, јажњич'и* не́ се *продава́л'е* *т'т, јарич'и* бил'е *арнау'цке, јорганч'ичи, јунич'и* ни *побегнал'е, јунч'ичи, комач'ичи, конч'ичи*, *гогешке куч'ичи* бил'е, *койил'ичи*, И *кошулч'ичи* ги *кратке, лейч'ичи* *изгорѣл'е, ма'ичи* *нама* *дошл'е, румѣне* му *обрашч'ичи, йарч'ичи* ни *останал'е, йасџорч'ичи* не́ гу *вол'ѣл'е, џетилч'ичи, йилч'и* *свѣ* *изѣл'е, свѣ* *ми́цке рийч'ичи* бил'е, *ч'е* *доуѣф сесџрич'ичи* му, *сироч'ичи* *искал'е* *л'ѣба, Турч'ичи* ни у *малу* не *доодил'е, ч'уранч'ичи, ч'урч'ичи* бил'е *п'отешке, Биц'ине унуч'ичи* *дошл'е* *својејзи ба́бе, Циганч'ичи* ни *дојади́ше, Ни ч'арайч'ичи* *несу* *јефтине* *сѣге, А шиш'ичи* (*шише* = *стаклена боца*) *т'јке* — *пу́не* и *сл.* (*за* *облике* *множине* *им. с. р. на -че в. и т. 258*).

227. Судећи по садржају *Чемерикићеве* и *моје* *грађе*, у *Призрену* *нема* *Нмн.* на *-иче*. С *друге* *стране*, *ретке* су и, по *свему* *судећи* *новијег* *датума*, *потврде* *А-ОП* на *-и*, *односно -ови, -еви*. *Наводимо*, *опет* *нешто* *богатију, егземплификацију* за *А-ОП*, *после* *чега* *следи* *осврт* на *питање* *настанка* *данашње* *призренске* *ситуације* у *овом* *сегменту* *деклинације*. У *А-ОП* *множине* *првог* *деклинационог* *типа* *имамо*, *дакле*, *облике* на *-е, -и, -ове/-еве, -ови/-еви*, *одн. -ичи, -иче* *код* *суплетивног* *плурала* *именица* *типа* *маче, јажње, комаче*. *Потврде*:

а) *Ч'е* се *фал'н* *Амберика* *сас* *авијоне*, *сас* *абѣре*, *йшл'е* *смо* и *ми* на *акшамл'ѣце*, *градил'е* *амбаре*, *кој* *видѣја* *турске* *аремл'ѣце, мо́ре?*, *чинил'е* *млого* *арамл'ѣце, асџал'е* *спремај*, *играл'е* *де́ца* *ашиче*, у *арнау'цке* *бајра'це*, *рашчепија* *бај'аце, вароше* да *узимаф*, по *дру́ге* *вароше*, *сѣстра* гу *родила* *близна'це*, да *збѣре* *брабоњ'це*, да *изѣдеш* *бубре'це*, На *Божич'* *ложимо* *бања'це*, *видѣја* и *Г'рце*, не *пра'н* *више* *глујосе*, *фатал'е* *голубе*, *пепѣја* од *з'рнице*, да *д'ржи* *дизгине*, *купија* и *дирѣце*, у *божит'ње* *гост'и* *беше* *дошла*, *Купила* *дал'ѣце* за *веч'ѣру*, *имала...* *дука'ше*, *пр'осните* *душѣце*, *тераја* *кач'аце*, *купувал'е* *смо* и *џуг'уме*, *купила* *нове* *јаси'ѣце*, *вуч'еш* *кал'еме*, *Ми* *купувал'е* *нове* *кал'ѣе*, за *теј* *арнау'цке* *каш'ил'е*, *ч'е* *пободе* и *кол'це* у *зѣмљу*, *кон'це* *сукал'е*, *терал'е* *којне*, *Кал'аја* *има* *лаг'ѣме, лешњиче* не *купија*, *стајимо* *оне* *лис'ише*, *знаја* *свѣ* *марифетил'ѣце, имаф* *мер'ѣне* на *ог'рл'ице, мисаф'ѣре*

ч'екáја цеја дѣн, Сѣге све *обичáје* рáдиф, на *олуце*, купија *оѡ̀нце*, сел'áци носил'е *оѡ̀нце*, *орáсе* исполо́ми, кило *орáсе*, Од Бистрице носија *камѣ́не* (в. и т. 146, 196), сас *кл'инце* га ковал'е, нáшл'е ми *комй'уре*, туриш *кошйáн'е*, вáримо *кошйáј-ње*, видим *куфѣ́ре*, мло́го *књьйе*, да се би́еф сас теј *Оч'áne*, мрсѣла у Вел'ике *йо́сше*, от *йошбóце*, они на *йоложáје*, *й'рсйѣне* промени́в на рúку, бес *родийѣ́ле*, терáл'е у тој врѣме *Рисjáne*, а *самáре* за ко́јне, за *сиромáје* те́шко је, меѡу *сандѡ́це* тра́жи мотавило, по *сока́це* сам рац'áла, *сл'ейце* водија, продава́ја *сйвáре*, носи *шáјнйре*, прáла *шеййце*, да прóснеф и теј нóве *шеййце*, *Товáре* жíто ми носија бтац, обúка *шозлóце*, би́ја он и *Турце*, за *чил'име*, купувáл'е и *ч'анáце*, имáл'е смо и *ч'вáрке*, на *ч'ивил'це*, нóч'у сас *фенѣ́ре* су и́шл'е, пл'él'е смо *ѡ́емйѣ́ре*, набил'е ги на *шил'це* и сл.;

б) три́пут роди́ла *блйзнáци*, оти́шла у *гóсйи*, прíмамо *гóсйи*, пл'éла за *де-вѣ́ри*, Овол'икве теј *дукáйи* имáл'е дево́јке, *Жакѣ́йи* сам ги шйла, нéмам *роѡ́áци*, све *жйѡци* погубй́смо, У нóге йма́м *жйѡци*, воѡ́а ги би́ја на *кайшолйци*, кол'ико *ко́јнй* имáла вáј окол'йна овдéна?, ц'убре от *ко́јни*, сас *ко́јнй*, Нéје и́ша свáки по *л'екáри* нáпрет, фáч'а ми *миши*, Мй смо имáл'е *мо́мци*, сас негóви *о́дборни́ци* ч'е сл'эгне Йсус Крй́стос, направ́имо *оѡ̀нци*, за пúшке, за *йшйшóли*, мло́го *йпросйóци*, све би ради́ја за *риба́ри*, На *Руси* су м'в'рзél'е, Свѣ д'в'ржáве ймаѡ *С'в'рби*, Бугáрин би ги отерáја све веј *Турци* одавде;

в) водил'е *айсóве* (затворенике) на рáбóту, Пл'éла сам мло́го ја веј *в'рóве* па сам продава́ла, за ту́ц'е *грéóве*, на нáше *грóбóве*, изѣја све *гроздóве*, да му дáш *дарóве*, да в'рзу́еж *дензóве*, плати *дугóве*, пот стáре *дњóве*, те́шке *данóве* ч'е доч'екамо, донéја *койл'éве*, пúшти ми *кошѣ́ве*, И мй *к'рйшóве* тѣрамо, исцепáла си *лакйóве*, сам носила *л'ебóве*, мйкнеш *л'ебóве*, тáмо прáвив *л'еко́ве*, су́е *лйсийóве* узéла, Нáшa мáч'ка зáтре све *мише́ве*, Нарédимо на д'в'рво *низóве*, те́ј *огњѣ́ве* она не видéла, без *рогóве*, г'рдне *сйшраóве* изѣја, мáч'ка ни испогани́ла *судóве*, от *судóве* останáло јéло, да опѣреш *судóве*, обрй́шем *судóве*, Он га и́зл'еч'и от *ч'ирѣ́ве*, да гу гáси *угл'ѣ́ве*, мансýре кѡт се обѣсиф на *кровóве*, Сабрáја се нáрот сас *к'р-сйшóве*, нé сас пúшку него сас *ножѣ́ве* клáл'е, Мй смо у сóбу са[с] *синóве*, шѣтаф са[с] *сйшáйóве*, пúна Кал'áја сас *шйшóве*, у ч'уйóве бил'е, носил'е турске *фесóве*, двá пáра *ѡ'áкóве* дáл'е, по *ѡ'ейóве* гл'едáл'е и сл.;

г) от *кумóви*, дэсет кúч'е *кумóви*, дáдóсмо пе́ѣсет *л'екóви*, óвде ч'ирѣ́ви пúно, нéма *руч'óви*;

д) деч'ински *алйинч'йчи* прáла, од *врайч'йчи*, ко́ј да пúшч'а вáмо те́ј цигáнске *гњидáфч'йчи?*, обúкла сво́је *девојч'йчи*, направ́ише б'в'рго нóве *дугањч'йчи*, за *јастьч'йчи*, дáл'е му *дукач'йчи*, шйла *жакеч'йчи*, за *јагњйчи*, од *јарйчи*, Де-војч'инч'áма сам шйла *јелеч'йчи*, јéде *комач'йчи* л'éба, ч'ува ги сво́је *кошйлийчи*, купи́ла ги нóве *кошул'ч'йчи*, Те́ј *красйшáфч'йчи*, ч'увам за туршйју, дéца се йграф *к'рйчйчи* (врста дечи́е игре), Дé сте купи́л'е теј *лубенч'йчи?*, Не двáл'а *йа-сйшорч'йчи* и сво́је дéцу, Кáко, сйне, да изрáни сѣге *сироч'йчи?*, Квáч'ка извѣде *ймлйчи*, *ч'ебйчи* ни укрáл'е нáше, попй́ше пѣт *шйшйчй* раки́ју и сл.;

ё) имáл'е смо, имáл'е и те́ј *ардофч'йче*, да тѣпа *врайч'йче*, бацй́ла *грошч'йче*, ту́ри ги *груменч'йче* у сол'áницу, он и сѣге купу́је *дукач'йче*, за *јагњйче*, не остáло нйшто за *јарйче*, шйла сьм и *кожсуч'йче*, *комач'йче* гол'еме гýра, узѣја *л'ейч'йче*,

купџа лубенчиће, бежи от Циганчиће, И она потплетује никоје чарайчиће, Нэ кршште тэј шиичиће.

228. Презентирана грађа сведочи, између осталог, и о продорности плуралског форманта *-ов/-ев-*, појави покадшто недоследно спроведеној (*вүци/вүкови, мииши/мишеве*). Није примећено значајније нарушавање односа тзв. тврђих и меких основа (*реч'ови, чир'ове/чир'еве, кошл'еве*). У очи пада и неравномерност око заступљености појединих наставака у Н односно А-ОП. Ликови типа *дукайи* у А-ОП нису чести и, по свему судећи, новијег су датума будући да их нисам приметно у Чемерикићевој збирци. У истој функцији сасвим су ретки и облици типа *кумови* и сви су — једино из моје бележнице. Исто тако, свакако не случајно, нису примећене форме типа *мачиче* у Нмн.

229. Од испитаних говора у ближој и даљој околини на Призрен и у овом сегменту језичке структуре понајвише подсећа Ђаковица, где у Нмн. напоредо долазе облици на *-е* и *-и*, док је у Амн. „скоро редовно“ *-е*, а врло ретко *-и*¹⁶⁸. У Јањеву се, изгледа, добро држи старији однос Н : А (*врайци : врайце, коњи : коње, волови : волове, ораси : орасе*). Тамо је успостављен косовско-ресавски аналошки однос *Турци : Турце*, с тим да други лик полако продира и у номинатив¹⁶⁹. Још даље је од Призрена Средска, где је, несумњиво под македонским утицајем, сасвим загосподарио наст. *-и* у Н и А-ОП, тако да је „наставак асс. рл. *е* скоро потпуно ишчезао“. Тамо „наставак *ови* има широку употребу“, а „наставак *ове* веома је редак у асс. рл.“¹⁷⁰. Нема ни говора о било каквом озбиљнијем наслањању призренског говора на идиома на македонској страни, где је неприкосновен наст. *-и*, одн. *-ови/-еви* (одакле се добило *-ој, -еј*), *-овци/-евци* и сл.¹⁷¹ У горанском говору је примећен множински облик на *-е* „у неколико случајева“¹⁷².

230. Како објаснити настанак данашње ситуације око Н-А-ОПмн. им. м. р. на *Ѹ* у призренском, и не само призренском говору? У ђаковачком Нмн. *Турце, громове* М. Стевановић безрезервно види сведочанство о старини, дакле — архаизам познат супротној крајњој периферији дијалекта¹⁷³. Овом примамљивом тумачењу прилика у Ђаковици, а тиме и у Призрену, непремостиво опонирају номинативи типа *Турце* и *ојьнице*, који, условно речено, представљају трећу етапу, трећу (међу)фазу у историјском развоју ових деклинационих облика (прву је карактерисао однос *Турци : Турке*, другу *Турци : Турце*, а трећу синкретизам једног или другог типа: *Турци : Турци / Турце : Турце*). Све ово говори да се основа од које се кренуло са аналитичким упрошћавањем у призренском (као и у ђаковачком уосталом) није битније разликовала од прилика у огромној већини штокавских говора: Нмн. на *-и* : Амн. на *-е*. У Призрену је цео процес анали-

¹⁶⁸ Стеван. Ђаковица, 102-105.

¹⁶⁹ Павл. Јањево, 73-74.

¹⁷⁰ Павл. Срет. 167-168.

¹⁷¹ В. нпр.: Видоески, Дебарски, 72; Видоески СМГ (Скопска Црна гора), 162-163; Видоески Кичевски, 64; Стамат. Тетово II, 92-93; Видоески Куманово, 138.

¹⁷² Видоески Гора, 59.

¹⁷³ Стеван. Ђаковица, 103-104.

тичког уједначавања управо у току, јер су разлике између резултата Чемери-кићевог и мога рада у неким детаљима знатне, а за разматрања овога питања и врло индикативне. Не треба нипошто потценити чињеницу да моје истраживање, моје срањивање грађе агилног претходника са данашњим стањем на терену, и време Чемерикићевог *иписећања* матерњег дијалекта, поступка без којег се она-ко импозантан корпус чињеница напросто не може ни замислити, дели временска дистанца не (много) краћа од једног столећа.

231. *Датив* је код им. м. р. на -*в* практично као и у новоштокавским гово-рима, док се код суплетивних облика типа *мач'ичи* гради као код именица -*а* основе:

Ама'има не дава'ле ништо, отне'ле бошч'алџе *аџилар'има*, Дад'оше л'еба и *војници'има*, викнаше нешто *војници'има*, *Грци'има* смо верува'ле, Он ги је *дериши'има* старешина, Тэма *јетим'има* купила рибу за славу, *Мушкарци'има* да'л'е, оста'ил'е *роџаци'има*, Не'че робујемо овэма *ици'има* Арнауштијама, све се дава'ло *Турци'има*, И *Турци'има* ги до'е Видовдан, Б'ива л'и и *Срби'има* да се пок'оримо?, *Рисјани'има* и т'ј забранише, *Цигани'има* па'ре не се дава'ф;

Себап је уч'инија тэма *анџелч'ич'ама*, тэма јаднема децама, донеси гу и *Ар-наууч'ич'ама*, Викни ги тэма нашема м'алскема *бел'ајнич'ич'ама*, купила кн'иге св'о-јема *близнач'ич'ама*, дава'ле ж'ито *врайч'ич'ама*, три оловке да'ла м'алскема *га-белч'ич'ама*, Н'ове кошул'е да'де *братанч'ич'ама*, отроџ турил'е *голуйч'ич'ама*, При-вик'ај и св'ојема *Гогешч'ич'ама*, *Гугуч'ич'ама* порасна'ле крила, л'еба да да'демо *гушч'ич'ама*, строга б'еше и *девојч'ич'ама*, И с'ено смо дава'ле *јарич'ама*, да'ј мицко м'есо *мач'ич'ама*, Ј'а ч'е га м'етнем ч'урч'ич'ама, он верува'ја и *Циганч'ич'ама*, Шеф ми р'ече м'ене — прив'икај тэма *шегрч'ич'ама* и сл.

У прикупљеној грађи нашла се и једна потврда Дмн. на -*ама* од именице *војник*: Дон'еја па'ре и *војницама*.

У дативу множине очувана је, дакле, релативна старина, односно спона са ђаковачким и прогресивнијим метохијским говорима¹⁷⁴. За разлику од Ђаковице овде се инструментал, као што смо видели, означава општим падежом, јер се усамљена конструкција: дов'езл'е са *којнима* у народни говор пробила из књижевно-језичког стандарда. То њено порекло, уосталом, „одаје“ и акценат ове именице (в. и т. 259).

2. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

а) Једнина

232. Овај деклинациони модел чине:

а) именице женског рода на -*а*: *жэна, с'естра, нога* итд.;

¹⁷⁴ Стеван. Ђаковица, 107–108.

б) именице мушког рода на *-а*, укључујући лична мушка имена и хипокористике:

влади́ка, суди́ја, којши́ја/комиши́ја;

Алекси́ја, Алѐми́ја, Васи́лија, Васи́лије уч'итѐл'у (Дјд), *Вичѐниши́ја, Димиши́рија, свети Цорџи́ја, за светога Цорџи́ју, Јерѐмија, светога Јерѐмију, Миленши́ја, свети Танаси́ја, Јови́ца;*

Цо̀у'а (хип. од *Ђорђе*), *Јач'а* (Јаһим), *Јова, Јо̀ца, Цве́ја* (Цветко), *Це́ка* (Цветко), *Че́да* се зове.

У Призрену срећемо мушко име *Бо́шка*, али је само: *Добри́вој—Добриво́ја* (Г—А), *Бла́гој* (*Бла́гој* наш умрѐја), *Ради́вој—Радиво́ја;*

в) некадашње именице женског рода *-и* врсте морфолошки преобликоване и адаптиране моделу *-а* основе додавањем суфикса *-(к)а*: *лѐжа, ч'а̀у'а* (да оч'истимо од *ч'а̀у'е*), *кѐска* (не гло̀џи ту̀џу *кѐску*), *кокѐшка* (искомати *кокѐшку, кокѐшке* не ми носиф више), *свѐрка, вѐшка*. У овај деклинациони модел уклопиле су се практично и именице *чѐрка* и *ма́јка*, а добрим делом и старија варијанта *ма̀ши* (облици ових двеју именица дају се у т. 271 и 272).

233. Све што је речено о очуваности парадигме у једнини I деклинационог типа стоји и у овом случају. Општи падеж плодно тло налази практично само у инструменталу, док у генитиву, дативу и локативу (изван конструкција са предлозима који долазе и за означавање правца) позицију чврсто држи синкретизам косовско-ресавског типа *жене*.

234. *Генитив* једнине, дакле, обично долази са наст. *-е*: од *Амберике*, прос *Амберике* и прос *Енглѐске*, од *Албаније*, ишла на веч'ѐру у *бабе* (код бабе), Они су из *Бѐсне*, ч'а̀к и од *Бѐсне*, побил'е се око *ваде*, добил'е од *влади́ке*, дошл'е код *влади́ке*, испод *водени́це*, бил'е код *Ги́це*, микни гу се од *гла́ве*, више *гла́ве* ми про̀ша ме́так; ушч'увај ме, Бо́же, од *глю̀ч'е*, носила се по̀ла *годи́не*, дванаѐсте *годи́не*, про̀шл'е *годи́не* да се деси случ'ај, осомнаѐсте *годи́не*, Од *Го̀ре* носил'е сѐр, То́ј бе́ше меџу Вел'ике и Ма̀л'е *Госпо̀у'е* (између...), побѐгла преко *границе*, да умрем од *греѐше* и от *сти́рамѐше*, болува́ја од *грозни́це*, од *гу̀жве* вел'ике, од мо̀гега *де́де, бе-жѐне* ни́где не љдем, љдеш код *жѐне*, Ми́ја ми л'љк те́јзи *жѐне* (уколико није реч о посесивном дативу), ч'ѐрпич' од *зѐмље*, преко *зѐме* се једе, седѐл'е смо до *зо̀ре*, бес *ка̀ве*, от *кич'ме*, от јагњѐч'е *ко̀жсе*, ме́со от *ко̀зе*, Би́ла у веј *ко̀жи́ке* до нас, умира́л'е от *колѐре*, би́ја у те́ј *курвешѐи́не*, од на́ше *ку́че* ни́кој не́је до́ша; кот сво́је *ку́че*, од мо́је *ку́че*, од оне́јзи *ку́чке* ч'ѐрке му, са́рму од *ло̀зе*, дошл'е от *Лубѐжде*, От *Македо́није*, без *масно́че* да једе́ш, од *мачѐје*, из *Маму́ше*, Три́ Ру́са ни бил'е из *Мо̀скве*, од *му́ке* не спи́ѐ, Не мо́гу сва́ке *неде́л'е*, Све́ је то́ј ма̀сло *Нема́чке* (ако није Дјд.?), Иша у оне́јзи *несѐрекњи́це*, без *оче́ви́не* да остане, од на́ше *љороди́це* мужње́ве, да се окрѐнем од *рабо́ше*, да се́ди без *рабо́ше*, Би́ла сам ја́ кот *Ра̀де*, от *радње* про̀зор, т́кни ма́ло ча́шу *раки́је*; до са́ме *ре́ке*, с је́не *сти́ране*, с л'ѐве *сти́ране ре́ке*, преко́ј *ре́ке*, От *сва́дбе* ни́што не о́стало, збо́к *сѐсти́ре*, кѹ́ку от *сти́рамѐше*, прос *це́л'е Ср̀би́је*; от на́ш кра́ј, от *Сре́цке*; ро́д ми је од *оче́ве сти́ране*, о[т]-џ'ѐрске доби́ла, от на́ше *фами́лије*, све́ се в'рти око *ц'ркве*, о[т]-те́ј *чу̀при́је* на дру́ту чу̀при́ју.

У неколико случајева тешко је одредити да ли се ради о Гјд. или о ОПмн.: нeмам *шко́ле*, он ми нeма *шко́ле*, пра́и се од *ру́же* со́к, ч'орба се пра́и од *ри́бе*. На другој страни, опет, ретке потврде генитива партитивног значења најупутније је посматрати као резултат утицаја књижевног језика: два п'рста *деб'лине*. Не мо́гу сва́ке *неде́ле* (можда се ради о ОПмн.?), дошл'а про́шл'е *субо́ше*.

Колега Р. Младеновић ме уверава да је годинама у говору старије Призренке, пре педесетак година доведене из Подрине, слушао облике Гјд. у тзв. генитиву заклетве: *Жи-ми ду́ше* ч'еркине, *жи-ми маи́ере*, *жи-ми ма́јке* (у значењу „бабе“), *жи-ми ц'ркве*, *жи-ми сeс'и́ре*, *жи-ми ч'ерке*. Мислим да је у овој подримској језичкој специфичности најупутније гледати контаминацију двеју морфолошки различитих, а семантички истозначних конструкција: коегзистенција конструкција *сeс'и́ре ми* и *жи(ва) ми сeс'и́ра* донела је наведену иновацију.

235. Општи падеж је знатно ређи и понајчешће служи означавању партитивности. Вероватно не случајно, аналитички генитив је много ређи у Чемерићићевом него у моме материјалу. Изражено цифрама тај однос је, отприлике, 1 : 3. Примери:

попи́ја цeлу ко́фу *во́ду*, не́је до́бро тол'ико пи́ење *во́ду*, два кила *во́ду*. до́бро ради́л'е и вуј-годи́ну, гл'едамо са[с] *сти́рану*, има́л'е смо *в'у́ну* до́ста, шeсна́ез *де́цу*, мно́го *де́цу* ко́ј има, два кила *ка́ву* печ'eну, ф'ртал' *ка́фу*, пушти́ја по́ла *к'ич'у*, три кила *кози́ну* купи́л'е, да до́ц'е код *ма́јку*, кот *ч'ерку*, изе́ја са́мо кома́ч'е *йи́ишу*. Од *раки́ју* си́рч'е се напра́и, дај ч'ашч'е *раки́ју*, по је́но ч'ашч'е *раки́ју*, ту́јке на́шл'е је́но де́ме *сла́му*, мо́ја се́стра о[т]-*ше́ишу*, ни́што нема́л'е *ра́ну* (храну).

Евентуалну паралелу призренској слици можемо тражити једино у Ђаковици. Мада Стевановић не говори изричито о генитиву, овакву могућност наговештава обавештење да се тамо „код типичних представника локалног говора могу чути сви падежни облици српскохрватског језика“¹⁷⁵.

236. *Дайив* доследно чува стари наставак -е, обележје некадашње тврде промене, наставак на терену К-Р и неких суседних говора¹⁷⁶ уопштен код свих именица -а/-ја основе: Нашему *Алeкс'и́е* изгорeла дугања, прода́л'е онeјзи *Анци'е.ико-ви́це*, да́ла је́не *ан'ме*, Ни́што не́је да́ла те́јзи *Арнау́ишке*, мојeму *ба́бе* узoше па́ре. Ти *ба́нке* ч'е да́ваш кири́ју, си́ну *Бо́ишке* ни́што не да́вај, се́но да́ваф и *биво.ли́це*, *браи́шани́це* да ши́је ал'и́ну, онeјзи *веселни́це* украл'е ма́раму, да́до мојeму *Васил'и́је*, Не́ч'е да се поклóни *влади́ке* нашeму, овeјзи *Габeл'ке* ни́што не да́вај, твoејзи *главобо́л'е* л'eк нeма, твoејзи *Гогeшке* (Цинцарки) одне́си *ка́ву*, Јeнејзи *гос'ио́м'е* не́ гу се бегендису́је да жи́ви у Мушут'иште, Те́јзи *греши́нице* ни́кој не́је до́бар, Сво́јeму да́је (ујаку) ру́ку не́је цел'ива́ја, Ка́жи те́јзи *Дворан́ке* да те прич'eка; да пошáл'е *дево́јке* не́што; Да́де л'и *де́де* сво́јeму?, да гу купи́ш *домач'и́це*, На́ша во́јска оти́шла каг *Дрени́це*, Твoејзи *д'нгу́бе* ни́што не ра́дим. И доктор-Пе́ре *же́не* сам ши́ла, Ни Бо́гу ду́шу, ни зeмље тeло, Јá сам купи́ла *Жи́вке*, Покóјне *Зо́рке* смо отне́л'е кози́ну, Ч'eрге про́дадо јeднејзи *Зоч'иши́анке*.

¹⁷⁵ Стеван. Ђаковица, 102.

¹⁷⁶ Барј. Дијал. истраж. 194 (Приштина), 54 (косовски дијалекатски тип); Стеван. Ђаковица, 106; Павл. Срет. 165; Богд. ГАП, 153; Белић ДИЈС, 339.

Мојејзи *звѣ* гу се нашло мушко, Јенејзи *јабанџи́ке* да ч’ни измет?, нашему *Јоце* му се нашло жѣнско, јѣдному *ка̀лфе* укра̀л’е ка̀пу, отне́ја ништо латинскому *кон-зу̀л’е*, реко не́му, то́му *конш́рол’е* (контрола = контролор), да́ј *краве* три́це — ви́ка ма́ти, Робува́ла, ч’у́чка, онѣјзи *ку́чке сна́је* сво́је; ве́јзи *јабу́ке* бо́ја не ч’ни, И казу́јеш о́цу и ма́јке; ма́јке каза́ја; да да́ де́те њего́ве *машѣре*; це́ја да́лак да́де ма́ч’ке, Те́јзи *мејанџи́ке*, Он писа́ја нашему *Мише*, *млади́це* (невести) ба́цаф кач’кѣте, До́ц’и *на́не*, стрѣ́чо нанѣна, И то́му пцу́ *Ра́ме* до́ц’е ме́ч’ка прет ку́чу, јави́л’е *йолџи́ц’е*, Нашејзи *Ро́се* дошл’е ко́шш’је, и се́дне *свек’рве* у крило, брата́нац гу је мо́је *свек’рве*, Пола го́дине *сѣсѣре* би́ло, Сѣстра гу је, *сирошџи́це*, скрџ безду́шна, мо́јејзи *сна́је*, Да је фа́ла Бо́гу и *С’рби́је*, ка́же то́му *суди́је*, да́ла сам уну́ке, прати́ла га *Цвѣше* *Рибуша́јке*, ши́јем јенејзи *Циганке*, Нашему *Са́ке* му се нашло мушко, да му је жи́во; да гу ши́јем и тво́је *чѣрке* итд.

У грађи којом располажем нема ни трага конструкцији *йредлог + ОП*, а за окамењени лик *ку́чи* у прилошкој функцији (*йди ку́чи*, *йду ку́чи*, дошла *ку́чи*, по́сл’е до́ц’не *ку́чи*, па се вра́ча родби́на *ку́чи*, ч’е но́си *ку́чи*, а одатле и: *ку́чи* седе́л’е) одговорност се мора приписати језичком стандарду, односно средствима масовног информисања будући да је у говору Срба Призренаца у живој употреби и њихов аутохтони пандан *до́ма*.

237. И *локашџив* краси изузетна стабилност, јер је, додуше не нарочито снажан, продор аналитичке варијанте, по свему судећи, новијег датума. Потврде:

а) По *А́рсе* *млѣкарџи́је* би́ја Жи́вко бри́ца, ко́л’ѣв по *Бо́сне*, по свето́га *Васи́л’и́је* та́мо не о́ди, да о́диш по теј *вејави́це*, да до́ц’ѣф по *вечѣре*, Бу́ч’ка но́ге по ла́дне *во́де*, ако му йде по *во́л’е*, По ве́ј *вручи́не* до́ма се́ди, ч’ѣша се по *гла́ве*, пре́ма *гла́ве* и брич’ (нар. посл.), Тѣт се мло́го мути́ло та́мо по *Дрени́це*, ч’е доби́је по *гу́зе*, доби́ла и она по *гузи́це*, се́ч’е по *дужџине*, Сипе по сво́јејзи *жѣ́л’е*, по *зѣмње* што о́ди, Ста́ра је ве́ч’е за рабо́ту по *ку́ч’е*, по ве́ј *лајави́це* не се о́ди на сока́це, па по *касџи́ни́це* *А́рса* *млѣкарџи́ја* би́ја, По *ка́фе* једемо л’ѣба ма́ло, Ста́ви со́л по сво́је *ме́ре*; збо́ри, брѣ, по *йравди́не*, Оти́да ни му́ка по *йустџи́ње*, К’рши ко́лач’ по це́л’е *йароки́је*, при Све́те *Пе́йке* та́мо, та́мо при *ре́ке*, на *йога́ч’е* се́ди, ймаш л’и по *сна́ге* то́ј?, носџл’е та́мо по *С’рби́је*, и ве́лику *ку́чу* у *сре́де*, И о́вде те́ј сѣтне, а у *сѣре́де* — овол’џко, Ру́жа о́вде, па ру́жа у *сѣре́де*, са́мо га́зиш на *сѣру́је*, по *йамни́не* да йде, Крену́л’е смо пре́ма *Турске*, умре́ла на три го́дине по *йоиади́је*; по *Ца́је* *йоиади́је* до́веде се и она, ме́ана бе́ше при *ц’ркве*, И сѣге је ту́јке — при латинске *ц’ркве*, То́ј ти, си́не, не́је ви́ше ни за по *чарши́је* итд.:

б) мл’ѣл’е се у *водени́цу*, ч’ула сам на *ули́цу*, ку́ва се на *верџу*, ради́ја у *кафа́ну*, У ту́ј *кафа́ну* га напи́л’е, Йма Света Богороди́ца у *Лубџџду*, ради́ја у *йива́ру*, На́род о́тиде *йо С’рби́ју*. Примери овога типа не иду на листу посебности П-Т дијалекатске зоне, јер употреба облика акузатива (овде ОП) у наведеном значењу спада у заједничку баштину многих прогресивнијих српских говора. У призренском случају пажње је вредан податак да сви ови примери потичу из моје бележнице. Искључујем могућност да су ми у току вишемесечног пажљивог прелиставања Чемериџи́еве грађе могли промаћи тако важни детаљи. Тешко је, опет, претпо́ставити да се том педантном ентузијастички могао десити тако крупан превид. Све изнето трасира пут, само на први поглед неочекиваној, претпоставци да је мешање двају облика у локативној функцији — новијег датума. Отпорности

форме локатива судбоносно је допринео призренски турски говор, у којему се чува морфолошка дистинкција између акузатива и локатива јединине. Илустрације ради наводимо јединичке облике именице *soba* („са вокалом у финалној позицији“) и *çarap* (чарапа; „са консонантом у финалној позицији“)¹⁷⁷:

N	soba (oda)	çarap (çorap)
A	sobay(i)	çarabi
D	sobaya	çaraba
L	sobada	çarapta
Abl.	sobadan	çaraptan
G	sobanın	çarabın

Отпорности форме локатива делатно је могао доприносити са српске стране синкретизам Д–Лјд, а датив се, као што је познато, аналитизму одупро на ширем словенском шарпланинском простору. Целом процесу само је могла доприносити и једна унутрашња особина турског призренског говора. Тамо се, наиме, управо код именица типа *soba* у јединици често „локатив употребљава уместо датива“¹⁷⁸. Стицај свих овде поменутих околности лишио је призренске Србе једног типичног балканизма (Ајд. у служби локатива), заједничког обележја наших говора у (понегде доста широко) источном језичком пограничју од Црногорског приморја па до северног Баната.

Данас се срећу и потврде надирања „наученог“ Лјд. на -и: Петровац на *Млави*, а ја сам у *средџи*. Да се овакви случајеви ни издалека нису уклопили у дијалекатско ткиво Призренаца, упечатљиво сведочи неминовна појава хиперкорекције у таквим случајевима: Отиша сам у *војсци*, Да одеш у *идиши*.

238. *Инструментал* је падеж који се, већ је речено и зашто, најслабије одупро налету аналитичког преобликовања: сз *бабу* једе, он стоји пред *војску*, сас *мајку*, сас *ложџу* мешаш, истърлаш сас *ракију*, Узела се сас *јенога њијаницу*, сз *јенога њијаницу* итд. Иза потврда новоштокавскога лика Ијд. на -ом стоје: а) утицај савременог језика и б) отпорност неких клишетираних конструкција:

са *сесџром*, Омијем се са *водицом*, идемо са *мајком*;

Оч’ани су они *дедовином*, *Старином* они су Стреч’ани, Наша стареја снаа је *девојком* Сивгарова, Оч’е *силом* да бидне господин.

239. *Вокатив* се гради помоћу наставака -о и -е.

а) Наставак -о доследно долази у случајевима типа: ст’ани, *аго*, *ајде*, *бабо*, Ч’ути, *бабо*, зе ч’е те туримо у затвор, сто педесет, *бабо!*, *будало* један, свети *владиќо*, *газдо*, да платим, *Газдо*, ти се бојиш, Кол’иќо кошта, *газдо?*, *еј* ти, *луда главо*, доц’и, *Госио’о*, *добро* си?, А ти, *Џоко*, како живиш?, *Мори*, *жабо* јена, што ч’иниш?, Ах ти, *живошињо* нијена, *кобило* једна, *паре* да изгубиш, ст’ани *Косио*, Нема више, *мајко*, Неје, *мајко*, ништо било, *Куќу*, *мамо* — *вика*, *рат* је, *мамо*, *Мамо*, да идемо и ми тамо?, Немамо, *сесџро*, више ништо, Ти, *селанко*, да ми тој кажеш мене?, *снао*, *снао*, *лсно* је тебе, *Мори*, *снао* Јовановице, *дома*

¹⁷⁷ Суреја ПТГ, 88–90.

¹⁷⁸ Суреја ПТГ, 89.

л'и си?, Мори, *снао Банетовице*, тјјке л'и си?, да ми напраиш, *шаишо*, л'епу свадбу, *Тешко*, што ти је?, ајде, *шешко*, Поздрави се дома, *ујно*, Добро л'и си, *ујно?*, Стари смо, брѣ, *Цвешо*, имаш, *Цвешо?*, Понапре не викалге на име — *Цвешо*, Што говориш, *чи'чо?* итд. (потврде вокатива на -о од именица на -ица дајемо ниже)¹⁷⁹.

б) Наставак -е имају именице на -ка и (понајчешће) на -ица:

Мори, *абери'ике*, сѣви се дома, мори, *аи'ике*, што ч'иниш дњњске?, Доц'и, *аи'ичке* мори, да помогнеш, Дѣ си, мори *нуске* (хипок. од *нуса* „невеста“), што ч'иниш?; *снајке*, викам;

Мори, *снао Алексинице*, вика те брат, *Снао Андриновице*, причекај ги мало, Мори, *снао Банетовице*, А, мори, *Василовице*, сѣди мало, Фала ти, *Гилешовице*, за тој, Мори *снао Добрешовице*, вика мја свекрва, Фала ти, *Душановице*, *Душановице*, што праиш?, Мори, *снао Јовановице*, дома л'и си?, Што ч'еш тамо, *Никол'инице*, мори? итд. — по свему судећи доследно код имена жена по мужу; *Газдарице* вѣзи ма'ејзи један, *деверовице* мори, пла'че ти дѣте, Муч'и се сѣге, *кукавице*, сама си останала, *Мајсторице*, дѣ је мајстор?. Тако је и у народној песми: Оди, бди, *мајчице*/Ево тебе одмена, те у здравици: Здраф си, *пријател'ице*, Здрави, *пријател'ице*, на тебе је ред¹⁸⁰.

240. Од именица на -ица (с изузетком имена жена по мужу) чест је и вокатив са наст. -о: уреди се и ти, *алосницо* (ж. прљавко), *Баницо* нанина, бди своје нане, А ти, *бездушницо* бездушна, све гу узе, *Безобразницо* јена, својега човека имаш, Чекај мало, *бестрамницо*, че ти затворим уста, Што че праиш сѣге, *бескуи'њицо* нестрѣтња?, Е, мори *будал'ицо* нанина, Ти, *вешлавицо* вешлава, да оми'еж главу, Острамотила си куч'у *гадлавицо* гадлава, *главо'ешницо* прокл'ѣта, на'ѣди се више, *гладницо* гладна, Мори *глош'ницо* (прљаво ж. чељаде) никоја, таква да искочиш прет којшије, Напрет смо викалге: *гњидавицо*, Мори, *горойадницо* горопадна, не дирај дѣте, *граблавицо* јена, ја че те кажем нане, А, *грамзлив'ицо*, што ч'еш сѣге?, А, мори, *грешницо*, грешна, *Губодушницо* јена, мене ме не дирај, А ти, *гускицо* мја, добро гл'едај, Дѣ си ти, *двојкашицо* тетина?, Ти, *залудницо* залудна, цеја дн сѣдиш ајл'ак; *кобницо* јена, не коби више; *лајавицо* лајава, оста'ји жѣну, не гу доса'ај, *Наи'емницо* нијена, мирна да си и ти, Какову правду ти па тражиш, *нерабои'њицо* нијена?, А, мори *ошуреницо* (распуштеница) никоја, што неси пазила м'ужа?, *очовадницо* једна, дѣте да ми не дираш, *йоганицо* погана, *см'рдлавицо* нич'ија, тебе да те не гл'едам овдѣна, *Чоравицо* ч'орава, не видиш л'и тестију? и сл.

241. У Призрену се, судећи бар по подацима којима ја располажем, само изузетно може чути вокатив једнак облику номинатива, и то углавном код имена: *Марија*, дик се; *Даница*, коштајње да ми купиш мало; Мори, *Даница*, сину ми побѣгла жѣна; Мене вика: „*Даница*, кој број ти носи ципел'е Бане“? Испоставља се да име *Даница* има три облика вокатива, јер се чује и: Тамо л'и си била,

¹⁷⁹ У народној песми: Ој *јабуко* зел'енико; Дик се, дик се, *ч'ѣро* Гул'-Гул'ијо.

¹⁸⁰ Од именице *јѣнца* чује се вокатив *јѣнце*, облик којим се млађе жене обраћају старијим јетрвама: *Јѣнце* мори, *Јовановице*, дома л'и си?

Даницо, Мори, Данице, сама л'и си? У Чемерикићевој грађи ја нисам приметио потврде В=Н од наведеног имена.

б) Множина

242. Номинатив је увек на -е, за што не треба посебно наводити потврде. Тако је, разуме се, и у акузативу (ОП): куписмо добре *јабуке*, Из Оч'е доведоше три *девојке*, С'ге попрайше нове *куче* итд.

243. Датив увек има наст. -ама: Тебе зборим, не твојема *гачама*; давал'е смо увек нешто *додолуцама*. Ја ги викам *женама*, микнаја ги некојема *женама*. Шила сам *лушкама* ал'ине, *млозинама* узоше св'е; а трице [давамо] *свињама*. И маџи гу дел'ила *сиротињама*, *снаама* рекла, Ништо да остави *сестрама* и сл. Тако и: *децама* сам пл'ела, Ј'ено к'ило да донесе *децама*, да остаји *децама*, Ја *децама* ч'е турим друго, да носи нешто *кучи* — *децама*.

244. Инструментал и локатив. Искузују се конструкцијама *предлог* + ОП или обликом на -ама:

К'ој д'наске ради *с'с ви'ле?*, Само *са[с]* своје *руке* ч'е ги отраниш, *Сас* нове *шалваре* л'сно ти је тебе, Саз *девојке* несмо се шал'ил'е; *По ту'е* *куче* р'тко смо одил'е, *По к'ниге* има, само не ч'итаф *к'ниге*, у нове *сајнице* прошл'е, У нове *шалваре* не се ишло на сокак;

рукама бацаш тај м'ч'ик, *са[с]* *сестрама* не збори, Ни *са[с]* *сестрама* неје л'сно, с'ине, д'њ'ске, *са[с]* *женама* по цеја д'н лак'рд'ше; *йо кучама* не ид'ф попови с'ге, *йо нивама*, Акценат последњег примера упућује на закључак да облик не спада у аутохтоне црте призренског говора.

245. Општи падеж обавља и функцију генитива: Од наше *ж'ене* узоше св'е. Без наше *девојке* нема га весел'е, ис п'уне *дугајне* теј прокл'ете Арнауштије б'ш св'е ни отнесоше и сл. Трагови старине (Гмн. на -ѳ) и овде су примећени једино код бројне именице *с'тоишина*¹⁸¹: Тој не вал'аше ни ч'етир *с'тоишин* динара, Доб'исмо по *шест'оишин* гр'оша, Он ми тражеше ак *шест'оишин* гр'оша, Не му даде ни *шест'оишин* динара, Тражи осом *с'тоишин*, П'ет *с'тоишин* да му платим, п'шес *с'тоишин* д'ше, п'ет *с'тоишин* милијона, осом *с'тоишин* милијона.

3. И 4. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

246. У Призрену, као мало где, језичке прилике оправдавају поделу именица средњег рода на два деклинациона типа. Именице са проширењем основе сугласником -ш- обично, као што смо већ видели, имају суплетивну множину м. рода. а очувале су, обично у бројним конструкцијама, неке трагове старине.

247. По трећему моделу мењају се именице с. р. без проширења основе: *богаш'то*, *буњийше*, *бурило*, *гр'бле*, *г'умно*, *ж'ишо*, *з'рно*, *лојзе*, *м'со*, *м'с'то*, *йо'ле*, *с'ело*, *ог'њише*, *с'ајње* (в. т. 146–148) и сл. Поред, из давнине наслеђеног,

¹⁸¹ Павл. Срет. 170.

синкретизма за Н—А(ОП)—В у једнини се задржао посебан облик датива и нешто потврда генитива и локатива.

248. *Генијив* је знатно ређи него код именица мушког рода, где се синтагма од града боље одржала свакако захваљујући наслањању на конструкцију од Бога. Ретко се, дакле, чује: Од њинога *богасџи*а што је остало?, без вашега *дирања*, До новог *гумна* имал'е [смо] свој л'еба, от вел'икога *диринџења* кој стѣка богасто?

Стиче се утисак да иза и ово мало потврда Гјд. стоји утицај стандардног језика.

249. Неупоредиво више простора покрива ОП, и то не само када се ради о партитивном генитиву: ч'аша *вино* је ту, Изџја јѣно грощч'е *грџзе*, котл'ич'е *мѣсо*, да му дадне м'рву *мѣсо*, Натоварил'е јѣно дѣме *сѣно*, Куч'а ми је, мори сѣстро, пуна *буњинџије*, з'рно од *жџишо*, ка з'рно од *жџишо*, дошл'е од наше *грџб'ле*, Ти ч'е умреш от *џадајне*, без мајкино *џиџање*, од *радење* нѣма ништо, от *сџирел'ајне*, от *сџирел'ајње*, она је от *сѣло*, посл'е *ослобоџење*, нѣч'е се помѣри от *мѣсто* и сл.

250. У прикупљеној грађи нема потврда аналитичког датива, него једино примери типа: Нџному *лак'рдисувању* нѣма мѣра, И вашѣму *задевању*, ф'ала Бџгу, доу'е крај, нашѣму *сѣлу* не ф'ал'и ништо — *вика* гу маџи, Јоџному *бурилу* пука јџш јѣн оброч'.

251. Супротно стање имамо код инструментала, где је, опет, доследно: са[с] свѣ *џиџење*, са[с] *свирајње*, Штџ напрај са с негово *жџишо*?, Нѣ се џграј, сџне, и сџс ново [радно] *мѣсто* на вој време итд.

252. Ни локатив се у овом погледу не разликује значајније од инструментала: Нѣје у *сџајње* да дадне, Обџдве [су] седѣл'е у џсто *мѣсто*, Нѣсмо работал'е у *џоле*, По *мѣсо* се зна гоѣна л'и је крава, И напрет се давало према *џошџовајне* итд.

253. Још чвршће се укоренио ОП у множини: од наше *сѣла* ништо више не доносиф, Ис теј *сѣла* џтиде нарџт, бѣз новѣ *бурила* не га кџпуј грџзе итд., да гу нараним сџз *гџмна*; Оч'аше да пол'ѣти, ч'уч'ка, ка сас анџѣлске *крила*; Сџс арабаџ'џске *кџла* живѣше цѣја жџвџт итд., по с'рпске *сѣла* нѣч'е га наџнѣш, Тџј нѣма ни по арнаџцке *мѣста*, По *сѣла* џма ц'ркве итд. По јѣдном сам чуџ обликѣ инструментала и локатива: са *кџлима*, по *сел'џма*. Најразумније је приписати их најновијѣм наносу из савременог језика. Такво мишлѣње подупиру акценат лика *кџлима* и одсуство потврда овога типа у грађи Д. Чемериџиџа.

254. Ивиѣвом четвртџм моделу припадају:

а) Именице средњѣг рода које основу проширују сугласником -н- и -џн-: *време*, *сѣме*, *виѣме*, *џме*; *дѣше*, *јаџње*, *јаѣре*, *загаѣре* (ловачџи пас), *гџде* (прасѣ), *јџне*, *коџил'ѣ*, *магаѣре*, *шѣл'ѣ*, *шџл'ѣже*, *бѣбе* (сасвим мало дете — *бѣба*), *гај'лѣ* (брига), *г'рне*, *јџже*, *минѣре*, *шџше*, *џизѣре*.

Ова група је значајно увећана захваљујући изузетној продуктивности (деминутивних) суфикса -ч'е и -ич'ѣ, којима се означавају: 1. умањѣни предмети и објѣкти; 2. млада или мала биџа; 3. млади припадниџи група (младунчад); 4.

хипокористици¹⁸². Све на овај начин добијене форме, а граде се од именица свих родова, аутоматски се прикључују четвртом деклинационом моделу, којем, разуме се, припадају и деминутивни добијени помоћу суфикса *-це* и *-енце*¹⁸³:

бајраче, биволче, ваганче, врайче, говедарче, гройче до гройчѣша, грощче, гушћерче, динарче, Драганче, Дракче (хип. од *Драги*), *дирече, дукаче, дучанче, џугумче, залудниче, зуйче, ибриче, Јанче* (хип. од *Јанићија*), *јелече, јеленче* (дем. од *јелен* и *јеленко*), *јорганче, казанче, кајмаче, канавче* (дем. од *канавца*), *кашанче, клинче* (дем. од *клинац*), *кобойче, кумче, Лајинче* (дете *Шиптара* католика), *лејче, Магисорче, мишанче, ойбиче, њоганче, Призренче, сандѣче, Сшојанче* (хип. од *Стојан*), *Тирче* (хип. од *Сотир*), *Тодорче* (хип. од *Тодор*), *Истепја* га је но *Турче, чуйче, чуранче, Циганче, чардаче, чоканче, шегрче, шошарче* (дем. од *шошар* = *џаџак*) итд., *алинче, байче, Гокче* (*Цинцарче*), *гущче, девојче, дињче, дугањче, змијче, иконче, кокосче, коначе* (дем. од *конаша* = земљани суд бокастог облика), *кошулче, кравче, крвиче, крушче* (дем. од *крушка*), *кукафче* (пиле *кукавице*), *ласџафче, Ленче* (хип. од *Ленка*), *лубенче, марамче, Јовино нанче* *ич'* не *ч'је, секирче, сойче, срнче, шенџерче, Томче* (хип. од м. им. *Тома*), *чараиче, јено чашче* *ракију*;

кошличе је *чап'аво, џетл'иче; зи'иче, игл'иче, избиче*, (дем. од *изба* = *јодрум*), *кишиче* (дем. од *киша* = *кићанка на фесу*), *кожиче, козиче, којшиче, синиче* (дем. од *синија*), *шејсиче, шорбиче*;

бурилце, глетенце, зрлице, зрненце, дешенце, дугменце, ждребенце, крилце/криленце, комаченце (дем. од деминутивне форме *комаче*), *дујенце, јајченце/јајџице* (дем. од *јајце*);

б) хипокористична мушка имена на *-е* и *-и*:

Вуле, Душке (хип. од *Душан*; уп. *Душкѣшоф* с'ин, *Душкѣшова* с'естра), *Заре, Мане* (хип. од *Манојло*), *Мике* (хип. од *Михајло*; уп. *Микѣшов* б'рат), *Миле, Мире* (хип. од *Сшанимир*; уп. *Мирѣшова, Мирѣшовица*, Она је *Мирѣшовичина* с'естра), *Чосе*, ген. *Чосѣша* (надимак). Овој групи припада и мушко име *Павле*, ген. *Павлѣша/Павла* (уп. *Павлѣшоф, Павлѣшовица*), *Сшавре*, ген. *Сшаврѣша*;

Доби, ген. *Добѣша*, *куп'ија* за *Добѣша* (хип. од *Добровој*), *Драги*, *иша* је и *Драгѣшу, Видосмо* и *Драгѣша*.

255. Стиче се утисак да се једнински облици боље држе овде него код трећег деклинационог модела. У тражењу објашњења уочене разлике можда не би требало потцењивати чињеницу да добар проценат ових именица означава живо биће (на целом П-Т терену очувана је дистинкција Н : Г код именица типа *човек*,

¹⁸² Првослав Радић, *Именички деминутивни суфикси -че и -иче у говору села Милошева у Великом Поморављу*. — ЈФ, Београд, 1984, књ. XL, стр. 149–165, посебно 152–160.

¹⁸³ Неколико именица, судећи по материјалу који ми је при руци, имају мешовиту промсну. Једнински облици владају се по правилима Ивићевог 4, а множински по узусима 3. деклинационог типа. Ради се о мањем броју именица на *-це*, о именицама које, морфолошки, представљају деминутив, с тим да је деминутивно значење код неких временом избледело: *ајце*, мн. *ајца* (уз бројеве: *ајцѣши, ајцѣша*), *јајце* мн. *јајца*: донџа пуно *кошче* *јајца* (уз бројеве: *јајцѣши, јајцѣша*), *дујенце*, пл. *дујенца*: *види* му се *гол'е* *дујенца* (уз бројеве: *дујенцѣши, дујенцѣша*), *бурилце*, мн. *бурилица*, *Дмн. бурилицама*. Уп. и *јуже*, мн. *јужа* (уз бројеве: *јужѣши*).

Богдан) и да би изједначавању, на пример Н и Гјд. претходило утирање „опипљивијих“ обличних различитости (уп. однос село : села и теле : телеџа).

256. Синтетички облици генитива и датива гласе као и у другим прогресивнијим штокавским говорима:

кожа од *јагњеџа*, коза без *јареџа*, да се жениш от *којиљеџа*, крава бес *шелеџа*, гропче до *гројчеџа*, добила о[д] *дајчеџа*, Че остане и без онога *дугањчеџа*, Нема још ни *Дракчеџа*, У *Јофчеџа* нашега, Нe се одмица от *ластафчеџа*, Била у *Ленчеџа* багинога, у *нанчеџа* нашега, у *Стојанчеџа*, поред: тица бес *шиче*, од наше *девојче*, без *иглице* не се шије, од *јелече*, ис *казанче*, ис празно *качиче*, кожу од *јаре*, месо од *јагње*, бес *шеле*. Изгледа да колебања нема једино код личних имена (само *Дракчеџа!*?);

помиле не давамо *гудеџу*, И л'еба давал'е и *јагњеџу* и *јареџу*, Деца пушчаф *магареџу* коњске мје, И мицкому *детенцеџу* млого трѣба, Снао мори, дај *деџеџу* сису, *Бebeџу* се дава само мл'еко, И новому *ваганчеџу* изгубил'е капак, И оп'нце купувал'е својему *говедарчеџу*, јабуку даде и оному *Гокчеџу*, Тешко је с'ге и оному ниному *грешничеџу*, И *дајчеџу* да му купиш дубан, Младанавѣста и *деверчеџу* целивала р'уку, Што си дала тому *девојчеџу*, *Дракчеџу* оставил'е дугајну, И тому *јадничеџу* да му умре и мати?, И твојему *брашанчеџу* никл'е з'уби, Поздрави гу се *Јофчеџу* дајкиному, дај л'еба и оному *кокошчеџу*, И тому *крафчеџу* деца даваф л'еба, *Кумчеџу* ништо несмо купил'е, *Машичеџу*, снао мори, неје т'јке место, Сашила кош'лу и твојему *свекрваичеџу* итд.

257. Облик инструментала очуван је, изгледа, као петрефакт, једино од именице *деџе*: Јој *деџеџом* ишла по сокаце, она и *деџеџом* била добра, Јој *деџеџом* он беше двол'чан.

258. У т. 226 и 227 дате су потврде номинатива, акузатива (ОП) и датива суплетивне множине им. ср. р. на *-ичи/-иче*. Изнетој егземплификацији прикључићемо по још неколико примера наведених облика именица четвртог деклинационог типа:

а) номинатив: *в'рсничичи*, имало и *грошчичи*, *двожучичи*, посл'е искоч'ише *динарчичи*, *диречичи*, *ждрејчичи*, *зајчичи*, *казанчичи*, поскупише и *кашанчичи*, *клинчичи*, *конойчичи*, *котилчичи*, Дошл'е му *кумчичи*, отишл'е и *ластафчичи*, Не-знам к'т љу искоч'ил'е *шен'ерчичи*, слагаше те, море, и т'ј *шег'рчичи*, Мицке гу бил'е т'ј *шочичи* итд.;

б) акузатив (ОП): донела све *двожучиче*, дај ми мене и т'ј *динарчиче*, ск'упо платисмо *диречиче*, Они продавау и *динчиче*, *конойчиче*, деца отераше и *шлешчиче*, че ги кол'е и нојне *шочиче*, поред: И он ги тепаше *шег'рчичи*, напрајл'е, купише нове *сандвичичи*;

в) датив: онема *јеџимчичама* ништо неје остало, Тој су у село давал'е само *јунчичама*, А што фал'н тема *конойчичама*?, И нашема *ластафчичама* пораснал'е крила.

259. У прикупљеној грађи има и нешто потврда облика инструментала и локатива, мада је у тим ситуацијама обичнија конструкција са ОП:

Играла се сас *в'рсничичама*, Нe се играј сас *Арнауичама*, поред чешћег и обичнијег: плач'ало се и саз *грошчиче*, доц'оше сас *шег'рчиче*, саз *девојчиче*,

сас наше девојчићи, ч'е гу сашіје и сас к'рйчићи, И она дошла сас нојне кумчићи;

По *кошличіама* — зёмња, При *дукачіама* дїнар іч' не ч'їни, Штo су они при нашема девојчићама?, поред обичнијег: у нїне *ц'угумчиће* нєма нїшто, На тєј *кашанчиће* нєма га кл'уч', У *кошличіама* бєше крoмпир, И у *ч'арайчиће*, сїне, бїл'е б'їе, У *красїафчиће* нац'oсмо т'уц'е дєцу итд. У ретким потврдама синкретизма Д-И-Лмн. вероватно се огледа утицај прилика у књижевном језику.

260. О високом степену очуваности двојинских облика типа *дешейи*, *унучейи*, једној од најмаркантнијих појединости из домена именица IV деклинационог типа, говори се у т. 266.

ОБЛИЦИ ИМЕНИЦА УЗ БРОЈЕВЕ

261. И у призренском говору, као и у осталим идиомима ове дијалекатске зоне, „облик за бројне конструкције иде са свим бројевима сем оних који се у језику завршавају на *један*“¹⁸⁴. И овде тај облик долази уз неке прилоге (*много*, *неколико* и сл.) у конструкцијама за обележавање количинских вредности¹⁸⁵.

262. Код именица I деклинационог типа уопштен је стари двојински наставак -а, својевремено коришћен једино уз број *два*, а касније на овом терену усвојен уз све бројеве:

дєсет *алићна* купїја, *ўзи* ч'етїри *аршїна*, *трї* *асїала*, *Трї* *браїша* бїл'е и *јєна* сєстра, *oсом* *браїша*, *изєја* *трї* *грoзда*, *узєја* *нїкол'їко* *грoзда*, по два-трї *грoзда*, *двa* *варoша*, у *трї* *варoша* живєл'е, за три-ч'етїри *грoша*, *тoј* бєше *стo* *грoша*, кроз *двa* *дбна* *доц'и*, *двa* *дбна*, *сєдом* *дбна*, *двa* *далaка* (далак = слезина), ч'етїри-пєт *дбна*, за *трї* *дбна*, *Пoсєде* *нєкол'їко* *дбна*, *недєл'у* *дбна*, *мєсєс* *дбна*, *дєвєра* имaлa *двa*, без *двa-трї* *дєвєра*, *двa* *долaйa*, *јєн* *л'єк* — *двєстє* *долaра*, *стo* *дрaма* шєч'ер, имaше *трї* *зaгaра*, *узoсмо* *двa-трї* *зaлка* *л'єба*, *пєтнaєс* *јасїћкa*. *Јєна* глaвa — *стo* *јєзїкa* (нар. посл.), *двa* *јоргaна*, *шєс* *камєјна* *мл'єл'є*, *в'рзувaјa* сьз *двa* *канaйa*, *А* *пїтє* от ч'етїри *каїша*, *двaјєс* *кїломєйра*, *двa* *кoјна* *їма*, *И* *oн* *ўзи* *двa* *кoјна*, *стo* *комaйa*, *двєстє* *комaйa*, *трї* *кoндїра*, *oкo* *двaјєсєт*, *корєћна*, ч'етєрес *корєћа* трєшнє, *двa* *кошїања*, *двa* *к'рвa*, *двa* *кpaкa*, *купїја* *јєно* *трїєс* *лaкїша*, *двa* *мєсєцa*, *дєвєт* *мєсєцa*, *oсомнaјєс* *мєсєцa*, *нa* *стo* *мєйра* *пўмпa* *јє*, *пєт* *мєйра*, *двa-трї* *мoсїша*, *стo* *мошoра* *пустєнє*, *трї* *м'рїшвєцa*, *двa* *м'рїшвoкoсa*, *трї* *наднїчaра*, *купїја* за *дєсєт* *наїол'oна*, *двa* *нїзa* *дукaтє*, *двa* *нoчa*, *нaшлa* *oбьдвa* *oбoцa*, *узєлa* *двa-трї* *opa*, *Јєдан* *имaјa* *шєс* *їaра* *ципєл'є*, *Донєси* *ни* *јєно* *двa-трї* *мoдрa* *їaшлїцїaнa*, *в'ртє* *сє* *трї* *їўїша* (али и: *три-їўїш* га губїсмо), *кол'їко* *їрєг'рїша* *тол'їко* *дўшє*, *двa* *рєчa* *їма*, *сaмo* *двa-трї* *рєчa*, у *двaнaєс* *саїша*, *двa* *саїїша*, *дєвєт* *саїїша*, *їма* *трї* *сїна*, *oсом* *сїна*, *дєвєт* *сїна*, *двa* *сандўкa*, *трї* *см'рїша*, *двaјєс* *и* *пєт* *сноїa*, *шєс* *шoвaра* *грoјзє*, *двa* *Турчїна* *дошл'є*, *Двaјєс* *и* *пєт* *ч'лaнa* *бїл'є* *и* *сл.* У прикупљєној грађи нєма потврда бројних конструкција са именицом у множини.

¹⁸⁴ Ивић Огледи III, 137.

¹⁸⁵ В. Богд. ГАП, 155.

263. И овде именице 2. дефлексионог типа долазе искључиво у лику на *-e*:

седом *бабе*, осом *воденице*, пед *годи́не*, дете од седам *годи́не*, о-дванáз *годи́не*, пед *гуски́це*, По седам *ду́ше* смо бил'е, шесна́з *ду́ше* жéне, две-три *ка́йке* води́це, некол'ико *неде́ље*, пешéс *о́фце*, пёт *о́ке* ви́но, седомдэсет *радње*, седам *сэ́стры*, десет-једанáз *сору́ше* руже, пэсто *и́ладе*, седомна́з *и́ладе*, седам *чéшме* и сл.

264. У овим облицима на П-Т дијалекатском простору истраживачи виде номинатив множине¹⁸⁶. Можда при разматрању наведеног питања не треба безрезервно искључити још две могућности. Теоретски, овде може бити реч о облику Н-А-В двојине или чак о генитиву јединице. За прву могућност лепу потпору видим управо у Призрену, где су се именицама 1. тако издашно придружиле именице 4. дефлексионог типа (о томе ниже, у т. 266). У прилог другој могућности сведоче многи суседни, прогресивнији говори са очуванијом флексијом¹⁸⁷.

265. Код трећег дефлексионог типа долазе увек облици на *-a*:

обд́ва *вина* су дóбре, Двá *врешéна* и обд́ва *крíве* (нар. посл.), по два-три *з'рла* о́фце, два-три *ки́ла*, пёт *ки́ла*, двá *ки́ла* грóјзе, ч'ети́ри *ки́ла* бра́шњо, по два-три *з'рна*, три *кóла* има у *куч'у*, т́јке три *сéла* изгубíсмо.

266. Свакако најинтересантнију слику пружају именице четвртог дефлексионог модела, где уз старије двојинске ликове на *-еи* напоредо стоје облици на *-еи*, добијени по угледу на прилике код првог и трећег дефлексионог типа. Примери:

а) Изгуби́ја двé нóве *глéиенч'еи*, изéја две-три *главич'еи* крóмит, Свé доби́ја за некол'ико *грошч'еи*, сéстра гу имáше двé *деи́еи* — двé *гад'ифч'еи*, оч'áше да обéре три-ч'ети́ри *ги'ич'еи* грóјзе, мáти ми имáла две-три *говеч'еи* тáмо у сéстре, Тéј две-три *гушч'еи* нéсу за продáву, утépаше ни две-три *гускич'еи*, родíла осом *девојч'еи*, Она остáде сáл сýс тéј двé *девојч'еи*, Имáше óна и двé *дивз'еи*, Тóј су *дивз'еи* от јéне мáтэре, купíја за три *динарч'еи*, донéси ми и тéј три *диреч'еи*, изгубíше јóж двé *деи́еи*, има двé *деи́еи*, донéла двé *деи́еи*, ц'рне ка двé *Циганч'еи*, исекóсмо и изедóсмо и тéј двé *дињч'еи*, Ўзни ги и вéј две-три *дукач'еи*, Бил'е, бил'е по нáше ул'ице и нáпрет три-ч'ети́ри *дуч'анч'еи*, И подел'ише свé: двé *ис'еи* нéму, а јéно íсе сéстре гу, И мí подел'и́смо на три *ис'еи*, купíја две-три *дугањч'еи*, по соkáце скитáу две-три нóјне *залуднич'еи*, И нáша кóза óкози двé *јар'еи*, двé *јун'еи*, два-три *јајч'еи*, заклáше ни двé *јагњ'еи*, три *јуж'еи*, двé *йуц'еи*, имáл'е и две-три *шил'и́еи*, попíл'е три *шиш'еи*; јéно јúне, а двé *јунч'еи* се ви́ка, нóси у рúке пе-шéс *кеч'еи*, двé *кожич'еи*, Сáл тéј двé *кокошч'еи* узóше, двé *комач'еи* л'éба, в'ржи тéј двé *конойч'еи*, три *кош'ич'еи*, две-три *крафч'еи*, двé *к'рч'аж'еи*, лиц'áл'е ни три *куч'еи*, три-ч'ети́ри *куч'еи*. Да изéдемо веј двé

¹⁸⁶ Белић ДИЈС, 326–327; Богд. ГАП, 155.

¹⁸⁷ Примери типа двé *женé*, три *сестр'е* у копаоничком региону (према информацији академика Павла Ивића), двé *женé*, односно двé *женé*, двé *женé*, три *сестр'е*, три *сестр'е* и сл. у Шумадији, на простору између планина Букуље и Космаја (мој материјал).

л'ейч'ейти, В'ј две *л'убенич'ейти* пушти ги у воду, М'ач'ка уфатила три-ч'етири *м'ишч'ейти*, две *м'ишч'ейти* *гол'ишч'ейти*, два *магар'ейти*, три *марамч'ейти*, два *минар'ейти*, две *п'арч'ейти* л'ѣба, две-три *чергич'ейти*, две *унуч'ейти* има, две *шоч'ейти* и сл.;

б) л'ѣпе ка две *ан'ѣлч'ейта*, узни теј два-три *баскич'ейта*, закласмо об'два *близнач'ейта*, Шт'о смо им'ал'е — два-три *гасарч'ейта!*, три *голујч'ейта*, два *грањч'ейта*, за два-три *грошч'ейта*, два *з'рлц'ейта*, им'ал'е смо и три *з'рненц'ейта*, два *дугменц'ейта*, об'два *дем'ейта* траву, три *зусанч'ейта* и две гускице, три *гушч'ейта*, три-ч'етири *гушч'ейта*, об'два *дей'ейта*, теј два *дей'ейта*, по две-три *дей'ейта*, три *дей'ейта*, п'е[т]-*дей'ейта*, седам *дей'ейта* (за облике им. *д'еџе* в. т. 273), два *д'рфц'ейта*, девојч'ету гу никл'е три *зуйч'ейта*, окозила два *јар'ейта*, остан'ала с'ама с'с три *јетимч'ейта*, два *јунч'ейта* гу л'ипц'ал'е, купи'ла и овеј два *кокошч'ейта*, имам јоште два *кошулч'ейта*, Имам с'амо к'уму и два *кумч'ейта*, укр'ал'е гу и три *марамч'ейта*, омази'ла с'ал три *мач'ейта*, метна'ла ч'етири *мач'ейта*, дон'ела ни три *мишанч'ейта*, укр'ал'е гу и об'две *мишанч'ейта*, от р'уч'ка имам два-три *м'рфч'ейта*, два *п'арч'ейта* л'ѣба, прати'л'е га три *унуч'ейта*, Шт'о смо им'ал'е — два-три *шоч'ейта* и сл.

Сасвим је прозирна генеза призренских прилика. Од првобитне синтагме типа *две дей'ейти* временом се, несумњиво наслањањем на конструкције *два браш'а*, *два села* дошло до данашњег стања: *две дей'ейти*, *две дей'ейта*, *два дей'ейта*. Вероватно се у Призрену може чути и синтагма *два дей'ейти*, за што нема потврде како у Чемерикићевом тако ни у мом материјалу. У прикупљеној грађи нису примећени ни ликови на *-ейте*. Нема, исто тако, ни трагова облицима типа *мес'је*. Траг старине чува се, по свему судећи, једино у броју *дв'есте*.

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ

267. Ни у призренском говору нема именица колектива на *-ад*. О суплетивној множини на *-ичи*, *-иче* било је речи у т. 226, 227 и 258. Овде су обичне збирне именице: *л'исје*, *л'ојзе*, *г'ројзе* (в. т. 205), *русје* (рус = трун), *з'еле*. Већ је речено да ликови *камење*, *камејне* и сл., *грумење*, *грумејне* и сл., *кошишање*, *кошишајне* и сл., *ш'рње*, *ш'рне* (т. 145, 148, 196) представљају множину, као, уосталом, и *грање*, *грајне* (Нјд. *грања*, *грајна* и сл.; в. т. 196).

НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ИМЕНИЦАМА И ГРУПАМА ИМЕНИЦА

268. Етници типа *Бугарин* и именице типа *чобанин* и овде имају углавном сингуларско *-ин*: *амал'ин*, *амал'ина*, *Арнау'тин*, *Арнау'тина*, *бербер'ин*, да вика *бербер'ина*, *Бугар'ин*, *варош'анин*, *В'рбич'анин*, *Гор'анин*, *Горани'на*, *Двор'анин* (становник села *Дворане*), *Дибран'ин*, *Дибрани'на*, тај *душман'ин*, мојега *душман'ина*, *Зочиш'иш'анин* (стан. села *Зочиш'ије*), *Јажинч'анин* (стан. села *Јажинце*), *Јевр'ин*, *Кабаш'анин*, *Круш'анин*, *Крушани'на*, *кас'ајин* је б'ија, *Каур'ин*, д'ала ј'еному *Лаји'нину*, ј'еному *Лумани'ну*, *меш'иш'анин*, *Мушуйиш'иш'анин*, ј'енога *Мушуйиш'иш'ани'на*, д'оша ни ј'ен *Новач'анин* (стан. села *Новаке*), *Рис'јанин*, н'ије'нога *Рис'јани'на*, *С'иреч'анин*, *Среч'анин*, Д'оша и ј'ен *Леш'анин*, *сел'анин* (сељак), *Смач'анин* (стан. села *Смаћ*), *Сшуденич'анин*, ј'ен *Петрофч'анин*, *Циг'анин*, ост'аји га н'ега, *Цигани'на*,

свакому Циганину, Чифуџин, чобанин, и дофатиф тога чобанина, Шкодранин (стан. Скадра), утепаше га и тога Шкодранина и сл. Знатно су ређи ликови типа: *Аргаш* ни радија, *амал* бија, *бербер*, у *бербера* цеја дѣн седјеа, *Врбичанац*, он беше *душман*, *Дворанац*, *Делофчанац* (стан. села Деловце), бија *касай*, *Кристијан*. У нар. песми: Први чобан гу се мол'и. Разуме се да у множини нема проширења основе формантом -ин-: *чобане*, *Бугари*, *Цигани*, *Крушани*, *Косовчани* и сл. (в. т. 226, 227).

269. Име односно надимак према имену мужа гради се од присвојног придева тога имена и суфикса -ица: *Благојовица*, *Цаја Цокиница*, *Дурџевица*, *Дареџовица*, Викни гу цају *Дареџовицу*, *Цоџиница*, *Игњашовица*, *Језишовица*, *Јовановица*, *Јованчеџовица*, цаја *Манеџовица*, *Снаа Милановица*, *Милуџиновица*, цаја *Неделковица*, *Николачовица*, *Никол'иница*, *Петровица*, *Петрушовица* и сл. Облици датива и вокатива ових именица дати су у т. 236 и 239.

270. Ако су именице које означавају сроднике, титуле или занимања саставни део неког имена, обично губе свој акценат и остају непромењене у косим падежима. Такве именице се на исти начин понашају и испред присвојних придева тих имена. Потврде: *Нап'осмо кума-Зорку*, *Кума-Јовановице ли си рекла?*, *Кума-Бице несмо давал'е*, *кума-Гиџина сестра*, *кума-Зоркина којшика*¹⁸⁸, *Зваше се Пана*, *Пана*, *йой-Гигиница Чемерикина*, *И йой-Ц'уре главу скинал'е*, *йой-Трифина сестра*, *от йой-Саве*, *Здраф си*, *кума-Маро*, *Учишел'-Петра си видеја?*, *Учишел'-Милуџину л'и си рекла тој?*, *учишел'-Манетовица беша дошла*, *Доца учишел'-Петрова*, *Доца се зваше*, *учишел'-Савина куч'а*, *сина учишел'-Петровога*, *И докџор-Пере жене сам шила*, *докџор-Бранкова*, *Знате л'и ви Бајрак-ц'амију?*, *Узеја и дајка-Митине кондуре*, *отнеја дајче-Душану*, *ч'ика-Чеду питаја*, *Чика-Чедо*, *дома л'и си?*, *госйоџа-Даро*, *дома л'и си?*, *Аџа-Перу донесоче дома*, *Симе аџа-Томиному отиша*, *Ванка беше жена Никол'е аџи-Јовановому*, *свеџи-Николу*, *Тој дадо џеза-Дњкиному девџу*, *Милану џеза-Ванкиному и нему сам шила*, *А Стамбол неје турски*, *џар-Костандинов је*, *Синан-пашина ц'амија*, *преко Поџок-мале*, *у Терзи-малу*, *Сестра му седела у Терзи-малу*. Процес је, изгледа, захватио и синтагме чији је први члан придев: *порекло от Црно-Горе*, *у Црно-Гору*, *Седјеа у Сува-Реку*, *бл'изо Суо-Реке*, *у Суо-Реку*, *до Суо-Реке дошл'е*, *једе суо-л'еба*, *јеа суо-л'еба* итд. (в. и т. 124). Полусложенице овога типа карактеришу, као што је познато, многе наше говоре, и то како ове архаичније из П-Т зоне тако и оне прогресивније¹⁸⁹.

271. Напореда долазе именице *маџи* и *мајка*:

ка и *маџи* гу, нити *маџи* гу саветувала, *Маџи* гу се разбол'е, *маџи* гу ради у Приштину, моја *маџи*, Била на госте и у *маџере*, живела без *маџере*, Неје смела от *маџере*, Ёма брата о[д]-друге *маџере*, не сме от *маџере*, И он доша код *маџер*, код *маџер* беше добро, Не сме от *маџер*, Неје л'сно без оца и без *маџере*, пратила *маџере* паре, Све што заради он дава *маџере*, Река сѣм њинејзи

¹⁸⁸ И уз именице мушког рода долази лик *кума*, уопштен, вероватно, преко мушких имена II деклинационог типа: Беше доша *кума-Цора*, *кума-Андреја*, а одатле и: *кума-Тодор*, *кума-Милан*, *кума-Милан Рогачин*.

¹⁸⁹ В. нпр.: Богд. ГАП, 154–155; Симић Левач, 292; Рем. Шум. 257 и тамо нав. лит.

мајшере, блага њинејзи *мајшере*, блага Добрето̀ве *мајшере*, све но̀си и да̀ва *мајшере*, ишла би и она куд *мајшере*, однеја *мајшере*, твђејзи *мајшере*, да да̀ дете њего̀ве *мајшере*, изгубисмо *мајшер*, не слуша *мајшер*, Он тебе да опцу̀је *мајшер*, Сви искочѡше мицки на *мајшер*, *Мајши*, спиѡе ми се, А, мо̀ри *мајши*, не ме да̀вај та̀мо, две *мајшере*, Њине *мајшере* помрѐше рано и сл.;

наша *мајка*, син *мајке* каза̀ја, Веч' сѡм ра̀сла једина у *мајке* (нар. песма), сс њѡну *мајку*, сас њего̀ву *мајку*, да до̀уе код *мајку*, кот ч'ѡрку, *мајко*, Оди при *мајке*; тако и: *мајкица*, ђди *мајкице* сво̀је.

И код присвојног придева срѐнемо се са двојством:

мајшерин дѐја, *мајшерина* сѐстра, у *мајшерин* грѡб, зла̀то *мајшерино*;

лутко *мајкина*, гуту̀ч'е *мајкино*, без *мајкино* пита̀ње, *мајкинога* сѝна, *мајчина* поро̀дица.

Изгледа да су потврде им. *мајка* мла̀ега датума. Готово да их нема у Чеме-рикиѡевом материјалу, а и у грађи коју сам ја сакупио оне су врло ретке. Све ово на извѡстан начин поткрепљу̀је мишљење колеге Р. Младеновиѡа да је у ПСГ извршена семантичка диференцијација ликова *мајши*, *мајка*, *мајкица*. Прва именица означава *биолошку мајку*, друга *свекрву*, а треѡа — *баку*. Мој материјал, опет, говори да је та дистинкција веѡ увелико нарушена.

272. Именица *кћи* у призренском говору је, помо̀у суфикса *-ка*, практично потпуно пришла 2. деκлинационом типу: ч'ѡрка ме испра̀ча, трѐча ч'ѡрка, ч'ѡрка најмла̀ча, тај ч'ѡрка, кот ч'ѡрке, Него̀ве ч'ѡрке На̀те гу се разбол'ѡло дете; вуј ч'ѡрку што ѡмам, за најмла̀чу ч'ѡрку, ч'ѡрку старѡју, ч'ѡрко мо̀ја, ч'ѡтири ч'ѡрке; тако и: *ч'ѡрчица*, Џма ма̀јка *ч'ѡрчицу* (нар. песма). И присвојни придев се у слободном говору, судеѡи по подацима којима располаже́м, гради од облика *ч'ѡрка*: ч'ѡркино ми дете до̀уе, ч'ѡркина гу куч'а бѐше нова, ч'ѡркин гу син до̀ша из во̀јске.

Лик *ч'ѡра* ограничен је, по свему судеѡи, на фолклор¹⁹⁰.

273. Именица *дѐше* се у једнини ничим битно не разлику̀је од осталих именица 4. деκлинационог типа: живѐла без *дѐшеѡа*, дај *дѐшеѡу* сѝсу, обрѝши *дѐшеѡу* м'рсол', Штѡ је то̀му *дѐшеѡу*?, Потѡкл'е му но̀ге *дѐшеѡу* гу, Штѡ су, сна̀о мо̀ри, овѡму *дѐшеѡу* но̀ге бо̀се?, њѡјному *дѐшеѡу* поч'ѡло ништо да ра̀сте пот кол'ѡно. У обележеном контексту могу се срести и петрифицирани трагови Ијд.: Она је јѡж *дѐшеѡом* бѝла двол'ична, Он је јѡж *дѐшеѡом* тепа̀ја сѐстру му.

У конструкцијама са бројевима срѐнемо старији двојински облик *дѐшеѡи* и новију форму *дѐшеѡа*: изгубѝше јѡж две *дѐшеѡи*, ѡма две *дѐшеѡи*, донѡла две *дѐшеѡи*, две *дѐшеѡи* до̀ји (нар. песма), обѡдва *дѐшеѡа*, теј два *дѐшеѡа*, по две-три *дѐшеѡа*, три *дѐшеѡа*, пе[т]-*дѐшеѡа*, сѐдам *дѐшеѡа* (в. и т. 2666).

Датив множинѡе веже призренски говор за К-Р терен: *деца̀ма* донѡла бомбо̀не, *Деца̀ма* ч'ѡсто ги сѡге пра̀ви то̀рту, *Деца̀ма* бѐше донѡја цѡлу кутију ло̀кма шѡч'ѡр, на̀шема *деца̀ма* покупува̀ше оп'ѡнце, да купиш према *деца̀ма*. Присутно је, иначе, колебање измеѡу граматицке и логичне конгруенције у конструкцијама

¹⁹⁰ Уп. на пример две потврде из народних песама: До̀ста сам ти до̀бро да̀ла: Јѡну ч'ѡру пел'ушу; Дѡк се, дѡк се, ч'ѡро Ц'ул'—Ц'ул'ѡјо.

са именицом *деца*. Претежу примери типа *Ўши ч'е ти одгрізеф *їеј деца*, побеже от своје *децу*, *деца* му *дошл'е*, Наше *деца* не б'у тамо, поред: Сестра гу остаде сама с пуно *сїшну децу*. Уп. и: што їмам *децу*, при тол'їко *децу*, шесна'ез *децу*, он дон'еја ч'етїри *децу*.*

Аугментатив и пејоратив од *дете* гласи *детїшїше*: тој *детїшїше*, Што ч'е бїдне о(д) тога н'ојнога *детїшїшеїша*, от теза-Анкїнога *детїшїша*, доса'уав ни две-трї *детїшїшеїши*.

274. Многи наши говори се од књижевног језика разликују и по роду неких именица. Никакак изузетак у том смислу не представљају ни Призренци, код којих је примећено подоста случајева промене рода, а тиме и преласка појединих именица у друге деклинационе типове. С тим у вези посебно треба поменути следеће детаље:

а) именице *їисмо*, *рецеїшї*, *чкембе*, *јеге*, *ћуфїше*, *їенц'ер* припадају 2. деклинационом моделу:

он ти ша'л'е *їисму*, ј'ену *їисму*, др'угу *їисму*, добїја *їисму* и п'аре, От сестре гу доодїл'е и п'аре и *їисме*, Ти да кри'еш т'еј *їисме*;

др'уга *рецеїшїша*, *рецеїшїшу* ми пису'је, пїши *рецеїшїшу* на м'ене, на'писа *рецеїшїшу*, ј'ену *рецеїшїшу*;

ч'кемба, да к'упи ч'кембу;

д'обра ти *ј'ега*, да му одн'есеш *ј'егу*;

ч'уфїша, узи јоште ј'ену ч'уфїшу, три-ч'етїри ч'уфїше;

м'етна гу прос *їенц'еру*, да садаку прос *їенц'еру* да'ва, Отв'ори, снао м'ори, *їенц'еру*, *їенц'ера* ти н'еје ч'їста.

Именицом *красїавица* призренски говор се уклапа у П-Т зону као целину: да пос'ејем *красїавице*, из'еди ј'ену *красїавицу*, И он п'рдна на *красїавицу* (фиг. = пропао је, готов је, дошао му је крај). Записао сам и: н'ова ти, море, вај *р'енда*, р'енда се на *р'енду*.

б) Према књижевном *їоловина*, *їролеће/їролеш* (поет.)¹⁹¹, *ћошак/ћоше* ја сам у Призрену забележио: Он је *їоловин* ч'овек, Твој којшїја н'еје ни *їоловин* ч'овека, Сал *їоловин* к'уч'е је м'оје, нит је *їролеш* нит је зїма, На *їролеш*, Б'оже здрав'л'е, да се вїдимо у Поткал'ају, на *їролеч*, ене ги дол'е на ч'ош, с'еди на ч'їше, иза'ц'ем на ч'їше, турїла га у ч'уше (в. и т. 54).

в) Средњега су рода именице *цигаре*, *ц'езве*, *ч'абе* (*ћаба*):

ј'ено *цигаре*, да напраїм ј'ено *цигаре*, посл'едно *цигаре* да запал'им, М'ало је останало о[д]-тој *цигаре*, Д'е је уз'еја тој *цигаре*, ј'ено *цигаре*, *цигарич'и*;

б'ело ц'езве т'ури, бак'рно ц'езве, н'ово ц'езве;

отїшл'е на с'рпско ч'абе, Ѐма и нашe и т'урско ч'абе.

Манастир Свети Врачи овде гласи *Свейоврач'е*: Т'амо їма *Свейоврач'е*, П'бр-во је *Свейоврач'е* па онда до'у'не Свети-Пантел'їмон.

Средњега је рода и именица *ц'аде*: Т'амо је *ц'аде*, Бїло, бїло т'урско *ц'аде*.

¹⁹¹ РМС V, 184, 185.

г) према стандардном *илеће* овде је: *ил'е'чо*, Бол'и ме д'есно *ил'е'чо*, об'еси гу на *ил'е'чо*, А м'ене ме бол'и само ј'ено *ил'е'чо*, Уз'еја се у об'д'ва *ил'е'ча*, Бол'и'ф ме об'д'ва *ил'е'ча*. У множини се запажа колебање: шир'оке му су *ил'е'ча*, нег'ове *ил'е'ча*, М'ора да д'ржи р'уке на *ил'е'чи*, Пл'е'чи му су ка тан'уре. И у народној песми стоји овај други лик: М'ор дол'ама на г'рб'аве *ил'е'чи*, У Ч'емерики'евој грађи уз одредницу *илећо* стоји обавештење да је „пл. пл'ећи (indecl.)“.

д) У Призрену се говори: *говедо, рамо, мору* и, по правилу, *добо*:

Од *говедо* ч'овек не бива, купија ст'аро *говедо*, од ј'енога *говедо* узни м'есо, од *говедо* б'ш вал'а измет, Он'ому *говеду* сину му ништо н'е му улази у нег'ову гл'упу с'елску главу;

на сестрино *рамо*, на материно *рамо*, Брижд'еше гу б'ш т'уј у *рамо*, Нат'аја н'ешто на *рамо*, Бис'аге ст'ал'а с'ебе на *рамо*. Ј'едино у Чупареви'евој грађи нап'оредо стоје ликови *раме* и *рамо*;

отид'оше св'и на *моро*, Ј'оште н'есам вид'ела *моро*;

л'ет'њо *добо*, у з'им'њо *добо* н'е се р'ани, У к'оје *добо* да те б'удим т'ебе?, Б'удне смо бил'е још от к'оје *добо*. Само ј'едном сам чуо лик *доба*: с'ред'њо *доба*.

ђ) Грађевински материјал *цимент* у призренском говору гласи *циментшо*. Промену лика, изгледа, не прати и промена рода: Изм'ешај сас *циментшо*, тв'рт је б'ија *циментшо*.

е) Именице *хлеб* и *сир* употребљавају се практично ј'едино у непромењивим партитивним облицима *л'еба* и *сира* (уколико се не користи форма *сирење*): м'еси се *л'еба*, нест'асан *л'еба*, коломбот'њица је н'есит *л'еба*, Арам да гу је *л'еба* што га ј'еде, да пој'еде ј'ено ком'ач'е *л'еба*, изед'оше ц'еја *л'еба*, изед'осмо ц'еја н'еслан *л'еба*, ј'еди с'уо *л'еба*, п'екл'е смо *л'еба*, К'ако си сас *л'еба*?¹⁹², шар'ски *сира*, добар ти вај *сира*, к'ој вол'и са[с]-*сира*.

Овим двома именицама се, изгледа, полако придружује и *лук* (ст'уч'е се *лука*, с'и'уч'и *лук*), мада се, колико сам приметно, ова именица ретко употребљава, јер се, у зависности од врсте ове повртарске биљке, обично користе ликови *кромии* и *чешњак*.

ж) *Пијац* је увек мушког, *ц'убре* с'ред'њег, а *узда* женског рода: има св'е у наш *и'ијац*, б'огат *и'ијац* б'ија, А с'ге има по *и'ијацу*, Гд'е да га нац'ем гов'ецко *ц'убре*, с'ге и *ц'убре* м'л'ога с'купо, изгуб'ија и *узду*, има и шар'ена *узда*.

з) Изгледа да се име некадаш'њег доживотног председника Југославије није усталило у ј'едном деклинационом моделу; којшија в'ика: умр'еја *Т'иша*, *Т'иша* доша, К'рват је б'ија *Т'иша*, Да смо зн'ал'е за *Т'иша*, м'и н'е-би се вратил'е. *Кост'андин* је у Призрену *Кост'андино*: цар *Кост'андино*; тако и: А Ст'амбол н'еје т'урски, цар-*Кост'андино* је.

и) Од имена *Христос* у прикуп'љеној грађи су се нашле следеће потврде: *Исус Кр'истос*, Б'ог и *Кр'исто* да сп'аси, Муч'ил'е га *Исуса Кр'истоса*, убил'е га *Кр'истоса*. Уп. и придеве: *Кр'истов*, *Кр'истова* м'ати, *Ж'ими Кр'истово* име.

¹⁹² Из језичке анализе изостављам ликове посведочене у фолклору: Л'ежи, *л'ебу*, да те ј'едем (народна песма); Не м'оже ги *л'ебом* наран'ити (народна пословица).

275. У вези са изменом рода у очи пада чињеница да неке именице из групе *pluralia tantum* имају и јединину. Тако, на пример, у призренском говору за само множински лик не знају, између осталих, ни именице; *вериге, виле, грабуље, гробени, бисаге, ниџи, ћемане*:

свѣ смо вешал'е на *веригу*, да обѣсимо кóтол на *веригу*, Кóј ти, море, сѣге јóште има *веригу*?;

тóј неје *вила*, понѣси јѣну *вилу*, *ўзни вилу* и дóц'ни, Арнаўти покупуваше свѣ *вил'е*;

грабул'а, покупи тóј саз *грабул'у*;

На дóлњи *грѣбен* га стал'аш, На гóрњи *грѣбен* се пок'ршил'е зупце, *Грѣбене* више нигде не рабóтаџ, имáло онеј *грѣбене*;

Напунише му нѣму и дрúти *бисаг*, пún бѣше јѣн *бисаг*, Обѣдва *бисага* ми бѣу прázне, У обѣдва *бисага* да ги тóриш, имáл'и *бисаге*, *бисаге* се ткáл'е, имáл'е *бисаге*, *бисаге* се товáре, тѣј *бисаге*, Тѣј *бисаге* твóје л'и су — вика óна, Обѣсила му *бисаге* мýжу (фиг. „набија рогове мужу“), да нóси прázне *бисаге*. Различита множина¹⁹³ има пуно покриће у јединици, где коегзистирају облици м. р. *бисаг* и ж. р. *бисага*: пúна му бѣше сáмо јѣна *бисага*, дрúга *бисага* је цѣпáна. Стиче се утисак да је други лик ипак нешто ређи;

намѣстим јѣдан *ниџ*, па дрúги *ниџ*;

купија га *ћемане*.

Извесно колебање осећа се код им. *јасла*: Тóри сѣно у *јасла*, да в'ржем кóјна за *јасла*, в'рже кóзу за *јасла*, поред: Никóј га неје в'рзуваја за прázно *јасло*¹⁹⁴. Као да није сасвим нарушен однос *јасло* (јд) : *јасла* (мн).

Колебања нису поштеђене ни *нѣч'ви*: Јóш ми сѣди мѣне тáј *нѣч'ва*, поред, по свему судећи чешћег: *дѣгъч'ке нѣч'ви*, у *нѣч'ви*, Набила дупѣта ка *нѣч'ве* (в. т. 41а, 44а).

Према им. с. р. *јеванђеље*//*еванђеље* овде долази им. рl. т. ж. р.: Жими злáтне *ванџ'ел'ије*, отворише се *ванџ'ел'ије*.

Именице типа *сирóџиња*, *сѣока* понашају се као већина именица другог дефлективног типа; овде оне, дакле, имају и множину: тѣшка је, сине, *сирóџиња*, неје дáла ни пáру *сирóџињама*, млóго се догац'áло тѣма вáшема *сирóџињама*, да ги дáваш *сѣокама*, а *сѣоку* смо немáл'е. У наведеним примерима *сирóџиња* носи значење именица *сирóџица*, *сиромáх*.

У прикупљеној грађи само множину имају именице: *ч'акшире*, *сајнице*, *кл'ешѣ*:

ўзни тѣј *ч'акшире*, Купила ми јóш јѣне *ч'акшире*, Дáј гу тѣј *сајнице* — вика сѣстра, у нóве *сајнице*, Нѣ му дóбро íдеф *сајнице*, Рúке ги су ка *кл'ешѣ*, узѣја

¹⁹³ У народној пословици стоје *бисаге*: С'рдит г'рговáц, прázне *бисаге*.

¹⁹⁴ Оријентисаности у овом случају не доприносе ни потврде из двеју народних пословица: Двá áта за јѣно *јасло* не мирујѣф; Дрѣме ка коњ на прázно *јасла*. Конгруенција (лик *йразна* уместо призренског *йразне* уз множину било које именичке врсте) озбиљно доводи у сумњу аутохтоност друге пословице.

теј старе *кл'ешше*. У истом духу су и *Покладе*: Божитъе *Покладе*, Б'рго ч'е и *Покладе дог'неф*.

Према стандардном *ѵрса/ѵрси*¹⁹⁵ у призренском говору је *ѵ'рсје*: овде се запитисѵје у *ѵ'рсје*.

ПРИДЕВИ

ПРИДЕВСКИ ВИД

276. Познато је да говори П-Т зоне углавном не чувају видске разлике. Будући да су на том терену радикално ликвидиране све прозодијске опозиције, однос одређеног и неодређеног вида може се пратити само код облика мушког рода. Тако је и у Призрену, где облици одређеног вида у Нјд. м. р. долазе у ограниченом броју случајева, углавном тамо где су их налазили досадашњи истраживачи П-Т дијалекатске зоне¹⁹⁶. Реч је о ситуацијама у којима се и у прогресивнијим говорима, као и у стандардном језику уосталом, обично користи само форма одређеног вида. Конкретније речено, у призренском случају то су:

а) називи празника: на *В'лики* п'етак ради, На *В'лики* п'етак ч'е м'рси, *В'лики* п'ос, *В'лики* ч'етв'ртак, *Ч'исти* понедејаник, *св'шти* Рану'еја (Арханђеловдан; в. т. 151);

б) топоними: *Д'обри* до, *Г'орни* деја;

в) сталне синтагме типа *б'ли* л'ука, *ц'рни* б'ибер, *ѵ'лави* камен, *ѵ'лави* парада'с, *јеч'мени* л'еба, *шеч'ерни* б'ол'ес, али и: да узнеш *ѵ'лав* камењ;

г) придеви на -ски, -чки: *фурунѵ'јски* занат, *фурнуѵ'јски* занат, *ѵ'бски* живот (тако и: *ѵ'бски* да живи), тај *д'ржафски* л'еба, *оѵ'нч'арски* калфа б'ија, *шарски* с'ирац, *ѵ'олски* ч'ај, *с'елски* памет, тај *врашски* миш, *гурб'ецки* живот, *г'урб'ецки* живот, *гов'ецки* непоменик (обољење „црни пришт“), *ц'аков'чки* п'ут, *гог'чки* уч'ител', *нем'ачки* мајстор, *удов'чки* л'еба;

д) *голубињи* живот, *к'рав'ли* с'ира, *м'рав'ли* п'ут, *дешињи* памет, *зимњи* д'н, *зимњи* свети Ник'ола, *об'орњи* (дворишни), *г'орњи* зуџ, *г'орни* п'ут, *г'орни* камен, *озд'олњи* ч'аршаф, *ѵ'шти* б'ол'ес, *ѵ'ш'оч'ни* деја;

277. О степену уопштавања облика неодређеног вида сведочи колебање у примерима типа *десни*, *данашњи*, *кадашњи*, *ѵазарни*, *ѵокојни*, *главни*, *дежурни*:

Он ми в'ика мене: *д'есни* вол се б'уца; *д'њишњи* л'еба ич' не ч'ини, *к'д'бишњи* ти је вај л'еба?, *в'ујгод'ишњи* р'от, *год'ишњи* пазар, *јуч'ербишњи* д'н, *ѵазарни* д'н је б'ија, тај *ѵазарни* д'н, тај *дежурни* што је, м'уж ми *ѵокојњи* говор'ија, брат ми *ѵокојњи* река, Он б'ија *главни*, тај з'ет наш *главни* б'ија, поред: *Д'есан* којн му беше д'обар, *Д'есан* р'укав неје г'отоф, *д'њишањ* д'н, *к'д'бишањ* је вај л'еба?, *П'асул'* је *в'ујгод'ишњњ*, *год'ишањ* пазар, *двогод'ишањ*, што је б'ија *отас главан*, *ѵазарен* д'н,

¹⁹⁵ РМС V, 265.

¹⁹⁶ В. нпр.: Белић ДИЈС, 427–429; Богд. ГАП, 174–175.

ѡазáран дѣн, у *ѡазáран* дѣн, а *дежурáн* је Рѡс, тај Рѡс *дежурáн* бíја, íма *ráзан* нáрод, *ráзан* дѡан, И *ѡокóјан* óтац ме тражéше.

278. У неким очуваним траговима одређеног вида препознајемо клишетиране, отпорне фразе или, пак, нанос из савременог језика: *жívи* óгењ, *Жívи* ме стрá úзе, *ч'есни* пóс, *см'рtи́ни* грé, Живéло се ка *мáли* Бóг, да óде у *бéли* свéт, *сл'ейи* мíш („домаћи“ назив је — *ч'ор* л'éл'ек, али и: *ч'ори* мíш), *мáли* п'рс, *вел'и́ки* п'рс, рóд *родéни* мí смо, да кúпиш *бéли* ц'émпер, И óвде ч'áрдáк *вéли́ки* бéше, кóтол *вéли́ки*, А тí, грамежл'áфцу *грамежл'áви*, мáло л'и ти је?, Дé ч'е ти дúша, грешнíку *грéшни*?, Не мóгу да гл'éдам тај нéгов *груби* нóс, *каменíтши* мóс, пот *каменíтши* мóс, от *ч'истши* вóсак, Óн је *стáри* мáјстор, Ч'éда је *стáри* дóбри мáјстор, И тај нáж *дебéли* којшíја мláд úмре, úзни га и тај *дебéли* дíрек, Пáзар ни на крáј íскоч'и *мáли*. Ипак су овакви случајеви ретки. „Правих“ потврда придева одређеног вида нема много. Општу слику призренског говора јасно је већ оцртала изнета грађа, а ми ради што потпунијег увида у овдашње прилике наводимо још неколико потврда неодређеног вида у конструкцијама и ситуацијама у којима се претпоставља одређеност: Ч'е ти прóц'е *зóлем* кáшел', íма *зóлем* кáшел', у *бóкас* ч'úп да стóји, Нéје *мéсан* прáзник, *мláд* лúкац, Тај нéгов *дéбел* сéлски пáмет, Úзни тај *дебéја* нóш, Тóј се рáди сáз *д'рвен* ч'éкич', јéл'е смо и *óфсен* л'éба, Кúпус кьд íмáш *кисéја*, Тóј ти је *наúрéшањ* („ранији“) áдет, Тóј ч'е траé до *сúдбен* дѣн, *Ц'éја* мóмак се нач'íнија, íма *ц'рвен* вéтар (врста оболења), *Ч'есан* те к'рс убија (клетва).

КОМПАРАЦИЈА ПРИДЕВА

279. Компарација је у основи аналитичког типа (компаратив = *ѡо* + *ѡози́тшив*, суперлатив = *нај* + *ѡози́тшив*), мада се могу срести и потврде, додуше од сасвим ограниченог броја придева, и трагови старијег грађења компаратива: помоћу суфикса *-еј* (< *-éјь*) и *-ју*. Од тако добијених компаратива помоћу предмета *нај*-добија се синтетички суперлатив. Овде треба знати да синтетички компаративи од придева *стáр* и *мláд*, који се компарира као *стáр*, бројношћу превазилазе све остале случајеве узете заједно. Пажње је вредан и податак да у прикупљеној грађи практично нема потврда аналитичке компарације ових двају очито врло фреквентних придева. Пре изношења дела прикупљених примера двају модела поређења придева (овде им придружујемо и прилоге придевског порекла) напомињемо да су не ретко предметак *ѡо* и позитив раздвојени неким, обично енклитичким, како заменичким тако и глаголским, обликом. Потврде:

а) *Бóл'е* мláт кат се ожéни, *Јá бóл'е* знáм, Вíдим да ми је *бóл'е*, *бóл'ега* кујунц'íју, óна íма *вíше*, *вíше* нéма, ськ *ѡвíше* папúч'е. *вéч'а* од мéне, *дáл'е*. Óво је *стáреј*, *мláц'еј* ми је у вóјску, *мláц'еј* сíн, Тај *мláц'еј* *ѡо* ми је *дóбар* зе *стáреј*, Нáш *мláц'еј* комшíја пó је л'úцак зе тај *стáреј*, Пéтар је *стáреј*, а Ч'éда је *мláц'еј*, *Мláц'еј* брáт ми је жéњет, Овај *стáреј* па нé, а овéј двá *мláц'éли* в'рло су дóбре, Ч'ёрка ми се úдаде *мláц'éја*, *Мláц'éја* гу ч'ёрка запросéна, *мláц'éја* Гици́на сéстра, *мláц'éја* снáа, Мбóеј *мláц'ејзи* сéстре, Тóј *мláц'éло* дéте натéмник је, *Мláц'éјо* гу дéте трéсе грознíца, сьге жéни *мláц'éлога* сíна, *мláц'éјому* брáту

нешто купија, тѣј два *млаџеја* детѣта, *млаџејому* сину, *млаџи* брат, тај *стѣреј* и тај *млаџи*, вај *стѣреј* ми брат, *Стѣреј* син ми умреја, Тај *стѣреј* гу син по неје л'уцак за тај *млаџеј*, Син ми *стѣреј* доша, Вика ме *стѣреја* ч'ерка, *стѣреја* ношна, Она била *стѣреја* од мене, Сестру сам имала *стѣреју*, с тѣј *стѣреју* јет'рву, Измет ч'инила *стѣрејеји* јет'рве. Уладе ми се *стѣрејо* девојч'е, *Стѣреји* воду пијеф тако, Че биде још *скуџле*, о'ч'еш *мајне*, о'ч'еш *више*, веј друге су *мајне*, Чиновнице *мјне* плате имаф, *мјне* се кува сѣге, ко-је *јачи* да дофати, кој имаја *јаче* л'џ'а, *раније* дошл'е, *раније* немал'е мантил'е, само капути; било *реџе*, Мене ми је *шеже* што не-знам, к'нап *шањи*. У новији нанос са терена К-Р дијалекта спада лик *јакши*: Американ је *јакши*;

сѣк је *најбол'е*, Наше су коломб'чи *најбол'е*, сат је *најгоре*, *Најмлаџеј* син гу је *најдобар*, *Најдобра* ми је *најмлаџеја* ч'ерка, Негова *најмлаџеја* ч'ерка, тој наше *најмлаџејо* дѣте, оженисмо, фала Б'огу, и *најмлаџејога* сина, вој ун'уче гу је от *најмлаџеје* ч'ерке, син ми *најмлаџи*, за ов'бга *најмлаџега* сина, Ја сам била *најмлаџа*, ч'ерка *најмлаџа*, за *најмлаџу* ч'ерку, *најмлаџо* дѣте, *најстѣреј* гу брат умреја, *најстѣреја* ч'ерка, *најстѣрејо* дѣте;

б) *Поарно* би било тој, дала *йобогашеји* от сѣбе, а *Кина* је *йовелика*, Од њѣга *йовеш* кујунџија не беше, Он бија мало *йовисок*, *йовисока* је она, Била сам мало *йовисока*, Твоја пуцаџка *йо* је *гласовиџа* за њина, сестра гу је *йогледна*, Њина дугања је *йоголема* за наша, Купи му тој *йоголемо* ношч'е, Има л'и *йоголема* м'ука од бол'ес?, *Позол'емога* не можеш да га нац'еш, *Мира* *йо* је *госйоџка* за јет'рва, Син му па *йо* неје *госйол'убиф*, *Пог'рдобну* жѣну неси видеја, Од њѣга *йогрешинога* ч'овека нема у нас, Он је *йог'рлаш* од мене, *Погус* кач'амак *йо* је *д'обар*, Ваш л'ѣба је *йодебеја* за наш, Од Арнаути *йодивал'* нарот не бива, Од јаре месо *йодобро*, кожа *йоскуџа*, *йодобри*; от С'рби *йодобри* л'уди несам видеја, Вај година ч'е бидне *йодобра* за лањска, Шт'о ч'еш *йодобро*?, Раније бија *йоздраг* народ, Т'о је б'ило *йоздраво*, в'уна беше *йо'ефџина*, Вај кок'ошка ти је *йокруџна* за грабрка, *йол'ејо* било за сѣге, *йол'ько* ги је, брат му је *йол'уцак*, о'ч'еш *йомали* [нож], *Млаџеја* је *йомилосџива* за стареја, Брат му бија *йонаоџачан* за он, *йонайрешњи* л'уди, От нега *йо окрѣџнога* тѣшко ч'е нац'неш, Ја мало *йопросто* шарам колач', У цѣлу Немачку *йо'рџаф* ч'овек неје бија, И сѣк пије, ама *йорѣџко*, *йосавремено* било, *йослаџко* беше, Сѣг је *йоскуџо*, *йоскуџо* је от јарич'и, За живот ч'е бидне још *йошешко*, Тамо, вика, *йоц'рно* је, Беше *йоширок* тај п'ут и сл.;

најбогаш беше, *најбогаш* бија нѣн о'тац, Ваша је *најбогаша* зѣмња, *најбогашо* је мѣсто, Он је бија *највел'ики* извор, *највел'ико*, *најгадно* мѣсто, Она је *најглавна* д'ржава, Свѣти Ц'орџ'е је *најглавна* ц'рква, Ја би тражила ст'ан *најгол'ем*, Немци бил'е *најдобре* л'уди, т'о је *најж'алосно*, *најљка* раб'ота, *најдивал'* је ма'чка, Т'ој гу је *најмиџко* дѣте, А они тражив *најмладу* жѣну, Наше је ун'уч'е *најнайрѣдно*, *најскуџа* рана, От козе месо *најслаџко* је, јѣна *најстѣара* била, А тај *најстѣара* з'ове се Слоб'отка, *најсује* д'рва г'ори, *Најц'рвѣна* сам била ја, Т'ој су *најџи'нке* и'гл'е што имама и сл.

280. Изнета грађа захтева следеће коментаре:

а) Потврде синтетичке компарације у призренском говору нису исте старине, а тиме ни исте вредности. Пуну корелацију између грађе коју је оставио Чеме-

рикић и података до којих сам ја недавно дошао држе једино примери типа *сшареј*, *млацеј*. У Чемерикићевој картотеци ја сам уочио још једино ретке трагове суплетивног компаратива *бољи*, док су сви преостали примери (укључујући и оне типа *млаци*, *најмлаци*) резултат скорашњих истраживања. Чемерикићева савесност у раду и исцрпност његове заоставштине напросто обавезују на закључак да су сви ти ликови настали у новије време: под утицајем средстава јавног информисања и(ли) уношењем из неких суседних говора. Ослонац за ову другу претпоставку представља већ помињани облик *јакши*.

б) Ни аутор ових редова није био лишен недоумица око акцентовања облика компаратива и суперлатива. Везивање акцента за речце *йо* и *нај* (бележене спојено или одвојено од позитива) или за форму позитива или, пак, за обоје, произилазило је из фонетског утиска записивача.

281. Већ је речено да и призренски говор зна за аналитичку компарацију прилога, именица и глагола¹⁹⁷:

оди *йоблизо*; а *йогоре* — дукач'ич'и, ситне, мал'е дукач'ич'и, *йодоле* не бива ништо, Кóј имаја злато *йомлого* купуваја, преко Паштрик *йо* је *низб^рдно*, *йонайреш* беше добро, да проц'не *йоозгор*, Ми ч'е доинемо *йойосле*, *йорано* сам се родила, Ми морамо *йошамо*, Млад има лукац па *йошамо* ч'е бидне стар лукац, Одовутке *йо* неће *узб^рдно* (уколико се овде не ради о компарацији глагола), Кажми ми *најнайреш* штó тражиш, *најйосле* ч'е и умре;

Од нега *йо* *госйодина* нема у нас, От нега *йо* *давача* ч'овека óч'и не ми видел'е, И она је *йо* на *деду* зе на óца, овдека је *йозавеширина*, *йозаиуцанос* кад било, А с'ге је *йојефшиноча* зе што беше напрег, От нега *йокашил'а* ч'овека нема, ч'ерка ми беше *йокуињица*, т'јке беше *йо* *ладовина*, а тамо, синко, *йо* је *ладовина*, стриц ми је *йомајшор*, От њу *йо* *росија* не се јоште родила, Стриц му *йонайасник* беше у село, Албанци бил'е *нај* *ајдучи*;

Дњом *йо* не *аје*, Јоцина [кућа] *йо* ми се *бегендисује* зе твоја, Њóјно јел'еч'е мене ми се па *йо* *бегендисује*, А напрег *йо* се *глобило* зе вој с'ге, Дубово дрво *йод^рржи* жар [зе буково], Од мене *йо* има стра' зе от óца, Она *йо* *милује* твоју снау зе своју, И млац'еј син *йо* *наликује* на матер зе на óца, И ја тóј *највол'им*.

И овде редни број *йрви* има и облик суперлатива: *најй^ррви* беше и у нóјно село, Да попије ч'ашч'е ракију беше му *најй^ррва* рабóта нему.

ПОЈЕДИНАЧНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВИМА

282. И у призренском говору је *шазе*, по мојој грађи судећи, непроменљив облик, али се зато *љуцак* (у значењу „добар, уљудан, солидан“) понаша као сваки други „нормалан“ придев:

шазе л'еба, донеси *шазе* во́ду, не гу пијем *шазе* ракију;

¹⁹⁷ Компарација и других врста речи изван придева сматра се општом карактеристиком П-Т дијалекатске зоне. В. на пример: Белић ДИЈС, 439–441; Павл. Срп. 180; Стеван Ђаковица, 117; Богд ГББП 73–74; Богд. ГАП 228; Ђирић Лужница, 79 итд.

узéја јéнога л'уцкога мајстóра, И с'ин му је в'рло л'уцак, В'рло је л'уцак бија и мóј м'уш, рабóтна је и л'уцка, ама за тéбе нéје, Л'уцкојзи жéне и к'уч'а је л'уцка, Блáго тéбе, с'инко, сас туј л'уцку Оч'áнку, Л'уцко гу је тој млац'éјо девојч'е, И нáше дéца искоч'ише л'уцке, твóје дéца в'рло су л'уцке и сл. У значењу „људски“ („који се односи на људе, човечји“; РМС III, 260) овај придев је, рекло би се, употребљен у реченици: Нé ти трéба да се мéшаш у л'уцке рабóте. У прикупљеном материјалу нашле су се и потврде прилошке употребе: Јóш нé зна л'уцки ни да сéди, нé-зна л'уцки ни л'éба да јéде.

283. Од именице *деца* присвојни придев је увек *дечински*, док *деше* у том погледу показује тројство:

куп'ија *деч'ински* дéја, обéдва *деч'инска* дéла, кóј ч'е изéде *деч'инску* нафáку, брé?, м'ука гу о[д]-тéј *деч'инске* б'уке, да пропéре *деч'инске* ч'арапч'и'ч'и, попл'ет'ује *деч'инске* ч'арапч'и'ч'и, Свé гу *деч'инске* ал'инч'и'ч'и окрач'áл'е¹⁹⁸;

за *дешет'ово* здрав'л'е, *дешет'ово* здрав'л'е гу бéше нáјважно, да гу пократ'и *дешет'ову* кóсу, Н'икој нéч'е изéде *дешет'ову* нафáку, не дáј гу у *дешет'ове* р'уке, ч'е опéрем и *дешет'ове* кош'ул'е;

деш'и'њски пáмет, *деш'и'њска* рабóта, *деш'и'њско* играјне, и *деш'и'њскому* играјњу ч'е доц'не крај;

деш'и'њи пáмет, да опéрем јéно *деш'и'њо* ч'арапч'е, скупе, скупе и *деш'и'не* ципелч'и'ч'и. Овај тип је, вероватно, резултат све већег уплива књижевног језика.

284. У Призрену је по правилу *мужњев*, *брашњев*¹⁹⁹, *синљев*:

тужија гу дéвер, *мужњев* гу брáт, Óна нé-зна ни дé је *мужњев* гу грóп, сас јéнога *мужњéвога* роц'áка, отишла у *мужњéвога* теткич'и'ч'а, ч'е гу утéпа *мужн'éва* дивл'ина (грубост, суровост), од нáше породице *мужњéве*, *мужн'éву* пензију, да пропéрем *мужњéве* ч'акшире, мóра да плáти *мужн'éве* дугóве;

браш'и'нев с'ин гу доодија, *браш'и'њево* дéте нéје свóје дéте, *браш'и'неву* ч'ёрку да удава, *браш'и'нева* м'ука — мóја м'ука, за *браш'и'нев* м'илос, школуваше *браш'и'нево* јетимч'е;

оч'áше да види *син'лев* грóп, да ч'ује *син'лев* глáс, брине за тóј *син'лево* дéте, Сл'уша, ч'уч'ка, за теј *син'леве* маскарл'це.

У Чупаревићевој грађи стоје ликови *синóвљев*, *браш'ов*, облици које ја нисам чуо на терену.

285. О продуктивности суфикса са елементом -њ- сведоче и следећи примери:

з'им'њи д'бн, *з'им'њи* нóч', *з'им'њи* свети Никóла, по *з'им'њога* светóга Никóл'е, у *з'им'њо* дóбо;

ж'иш'ња нафáка, *ж'иш'њо* браш'њо, *ж'иш'њи*;

домáш'њи л'éба, тáмо на веч'éру бил'е сал *дом'ш'ње*, Ни *дом'ш'њема* нéсу дáл'е, п'ијем сал *дом'ш'и'ну* ракију;

¹⁹⁸ У овај модел уклопљен је и присвојни придев од именице *девојче*: ш'ије *девојч'инске* гу кошулч'и'ч'и, да донéсе *девојч'инске* ципел'е.

¹⁹⁹ Уп. код Белића у ДИЈС: *мужњев* (437), *браш'њов* (436), *браш'и'њи* (434).

оборњи (дворишни), остајја врата оборње затворене;
 озгорње села дошл'е на пазар, микни озгорњо јастџ'е;
 голубињи живот, голубин'о гукáјне, голубињо јáјце, голубиње јáјца су ситне;
 добро беше и найрешњо брашњо, от найрешн'о брашн'о, тјјке бѣу и у на-
 ирешњо време, у найрешн'о време.

286. Према у већини штокавских говора уобичајеним ликовима придева *говеђи, скојски, љасји, државни* у Призрену се чује:

отиша на говѣцки пазар, говѣцки непоменик (говеђа болест „црни пришт“),
 говѣцко мѣсо итд. (в. т. 181);

донѣла ни скојб'чке ц'евреце, скојб'чки л'ѣба, скојб'чки пазар;

љбски траг, љбски живот, љбски да живи, Дошло време љбски да се живи,
 љбска нафака;

изгубила и држáфски пóса, тај држáфски л'ѣба, ч'увај га тај држáфски
 л'ѣба, у држáфску бáнку.

287. Већ је речено (т. 271) да је напоредност именица *мајши* и *мајка* пренета
 и на терен присвојних придева. Изнетим потврдама додаћемо овде још и следеће:

мајкина душица, и мајкину душицу, мајкин војник, мајкин нишанџ'ија;

мајиѣрњи óтас ги б'ја.

288. Полазећи од шаренила у нашим дијалектима мислим да је корисна ин-
 формација да су у Призрену кола *волофске* (ко́ла су ми *волофске* бил'е), да је
 кобила *ждрѣбна*, а крмача *сујрасна*, да је сиротиња некада јела *офсен* л'ѣба, да
 плод воћке може бити *црљив* и *црљав* (свѣ ни крушке *ц'рл'áве*, остаји теј *ц'рл'áве*
 крушке, јабуке ни вуј годину в'рло *ц'рл'áве*). Врата на цркви су *црквенске* (*ц'р-*
квѣнске врата, жими *ц'рквѣнске* врата, жити *ц'рквѣнске* врата), али човек који
 љош'иује цркву, који *иде у цркву*, који *љомаже* цркву у ПСГ је — *црквен* човек
 (*ц'рквен* ч'овег б'ја).

289. Дрво је *буково, лесково, врбово, шумово* (*букóво* д'рво гóри добро, три
 ко́ла *букóве* д'рва, пѣт ко́ла *шумóве* д'рва, добра је и *шумóва* грања, *в'рбоф* прут,
в'рбóво д'рво не ч'ини, *крушкóве* д'рва, *крушкóв* л'ѣс итд.). У Призрену се рабóта
 ч'овѣчки и (новије) ч'овѣч'ли.

290. Висока фреквенција синтагме *вуј годину* објашњава настанак ликова
 типа *вујгодишањ*, *вујгодишња*: колóмбоч' ни је *вујгодишњѣ*, пáсул' је *вујгодишан'*,
вујгодишња ч'еница, ја нáч'на и *вујгодишњо* вино, грóјзе *вујгодишн'о*, *вујгодишњо*
 жито неје гламнич'áво, *вујгодишње* коштáње, *вујгодишњи* Вел'гдњн итд. (в. и т. 94).

291. Од имена *Раде* присвојни придев гласи *Радеѣов*: *Радеѣов* старѣј с'н,
Радеѣова к'ч'а неје дал'еко, Радетóва жена је *Радеѣовица*, а њен присвојни при-
 дев — *Радеѣович'ин*, *Радеѣович'ина*. Исту ситуацију срећемо код имена, односно
 хипокористика типа *Драги, Драганче, Мане, Душке* (хип. од Душан): *Драгеѣов*
 б'рат, *Драгеѣове* дѣца, дошла ни и *Драгеѣовица*, *Драгеѣович'ине* теј дѣца несу
 добре, *Драганч'ѣшоф* с'н, *Драганч'ѣшову* ракију неч'е гу п'ѣф, *Манѣшов* нóж,
Манѣшовица Н'уша, *Душкеѣов* б'рат ни даја, Бѣше, бѣше Н'уша *Душкеѣова* мáти,
 л'уцке бѣу теј *Душкеѣович'ине* дѣца.

292. Према *мали/мален* у већини штокавских говора у Призрену је, као што се и очекује у говорима ове дијалекатске зоне, *миџак*: и он је *миџак* бџја, *миџке* дџца — *миџка* главобл'а (нар. изрека), *најмиџка* је ама и највредна; тако и: *миџко* л'џба изџја, *миџко* сирџе да узнеш.

293. Од именица *сна(ј)а* бележио сам присвојни придев *снајџтин*: тој ми је *снајџтина* сл'јка, *Имам* сл'јку и *снајџтину* и његову.

294. И призренски говор зна за балканизме типа *џунџаџ*, *џелџаџ*: скџта гóла *голџаџа*, тáмо жéне гóл'е *голџаџе* шџтаф, пúна *џунџаџа* бџше, џџја *џелџаџ* пъњ истрúја, цџло *џелџаџо* тџл'е да изџде²⁰⁰.

ЗАМЕНИЦЕ

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

295. У призренском говору код личних заменица се разликују номинатив, општи падеж и датив, с тим да је, због синкретизма ликова датива и ОП, број облика у једнини заменица 1. и 2. лица сведен на два (*ја* — *мене*, *џи* — *џебе*). Већ је речено да Призренци не знају за пуне облике без финалног *е* (доследно је: *мене*, *џебе*, *себе*). И овде личне заменице имају енклитичке облике, и то у дативу и општем падежу у функцији генитива и акузатива. Често је удвајање пуних и краћих заменичких форми, прецизније речено: често је удвајање објекта, у оквиру чега се не ретко удвајају именице и заменице. Пре изношења дела сакупљених података дајемо табеларни преглед облика личних заменица:

Једнина

Н	<i>ја</i>	<i>џи</i>	<i>он оно</i>	<i>она</i>
ОП	<i>мене; ме</i>	<i>џебе; џе</i>	<i>њџга; га</i>	<i>њу; гу</i>
Д	<i>мене; ми</i>	<i>џебе; џи</i>	<i>њџму; му</i>	<i>њој/њојзи; гу</i>

Множина

Н	<i>ми</i>	<i>ви</i>	<i>они</i>
ОП	<i>нас; не</i>	<i>вас; ве</i>	<i>њи; џи</i>
Д	<i>нама; ни</i>	<i>вама; ви</i>	<i>њима; ги</i>

²⁰⁰ О облицима типа *џелџаџ*, *џунџаџ*, *голџаџ* в. у раду М. Ивић, *О придевским образовањима џија џунџаџ* у њеној најновијој књизи *О зеленом коњу. Нови лингвистички огледи*. — Словограф, Београд (Библиотека XX века, књ. 82), 1995, стр. 319–331.

296. Лична заменица *ј* првог лица

а) Нјд.: *ја* сам ги *нашла*, *тој* ти *ја* *не-знам*;

б) ОП: *Имам до мене катол'ика*, *Она* ти *рékла* за код *мене*, *она* *била* у *мене*; *била* у *веј* којшике до *мене* и сл.;

Оч'е да *тепа* и *мене*, за *мене* *скувам*, *видела* и *мене*, и *мене*, и *мене* *ме* *помáже*, *мене* да *ме* не *узímаш* за *тој*, *мене* *не* *ме* *познава*, *Мене* *мајстор* *не* *ме* *дираја*, *Она* *ме* *зна* *мене*, *Оч'еш* да *ме* *пуштиш* и *мене*, *виде* *ме* *мене*, *Не* *ме* *давија* *брат*, *он* *ме* *тепаја*, *Она* *је*, *Бóже* *ме* *прóсти*, *укра*ла *свеч'е*, *Она* *м'рси*, *Бóже* *ме* *прóсти*, и на *Вел'ики* *пéтак*, *И* *ти* *áјде* *сýс* *мене*, *Ни* *сас* *мене* *неч'е* у *Приштину*, *седи* *туј* *при* *мене*, *Она* *ч'е* *дог'не* по *мене*, *И* *ти* *ч'е* *гу* по *мене* *купиш* и сл.;

в) Датив једнине:

мене *је* *мило*, *мене* *дадоше* *пáре*, да *гу* *купиш* и *мене*;

Не *ми* *је* *ништо*, *никој* *не* *ми* *пл'ете*, *Стра* *ми* *је* да *не* *умре*, *Стра* *ми* *је* *ч'е* *му* *умре* и *млац'еја* *сестра*, *не* *ми* *је* *жењет*, *ми* *бија* *свéкар* *мајстор*, *И* *викна* *оца* *ми* *мо́геа*, *Дошло* и *завич'ич'ово* *ми* *девојч'е*, *Тражија* *гу* *деверич'ич'ов* *ми* *кум*, *Да* *купите* *детету* *ми* *тој* *што* *мо́л'и*, да *се* *јутре* *допýтам* *сýс* *мýжа* *ми*, *А* *шеч'ер* *ни* *пратија* *син* *ми*, *теј* *пáре* *пратија* *оч'еф* *ми* *пријател'*, *договори*ла *се* *сýз* *брáта* *ми*, *мýж* *ми* *не-беше* *доша* *дома*, *Она* *му* *изеде* *живот* *брáту* *ми* и сл.;

и *мене* *ми* *збóри*, *Мене* *ми* *је* *баба* *п'рва*, *мене* *ми* *се* *бегендисује* *бýш* *тој*, *И* *мене* *ми* *се* *па́да* *исе* у *туј* *куч'у*, *Мене* *свек'рва* *ми* *збóри*, *Мене* *не* *ми* *се* *фáч'а* за *с'рце*, а *мене* *мо́ја* *мајка* *ми* *рékла*, *Штó* *ч'е* *ми* *мене* *Мил'е?*, *реч'е* *ми* *мене*, *Штó* *ч'е* *ми* *мене* — *викам*, *Штó* *ч'е* *ми* *мене* *тој?*, да *ми* *бидне* *мене* *готóво*, *он* *ми* *донесе* *мене* и сл.;

г) Номинатив множине: *ми* *пред* *врáта* *седимо*, *Ми* *му* *дадо́смо* *теј* *пáре*, *ми* *ч'е* *дог'немо* и *јутре*, *ми* *ги* *покупува́смо*, *ми* *гу* *нац'осмо*, *ми* *тој* *немамо*, *дошл'е* *тујке* и *ми*, *Ми* *му* *дадо́смо* и *пáре*, *штó* *ми* *тујке* *мо́же* да *напрајимо?* *Ми* *ти* *тој* *не* *знамо*, *ни* *ми* *ни* *ви* *немамо* *теј* *пáре*, *ми* *нема́смо* *ништо*, *ми* *ч'е* *умремо*;

д) Општи падеж: *свé* *бегаф* од *нас*, *ништо* *нема* без *нас*, *Има* *л'и* *не* *достина* да *крéнемо*;

Никој *нас* *не* *во́л'и*, *Ослободише* *не* *нас* *Енгл'ези*, *Они* *не* *не* *гл'едаф* *нас*, *И* *нас* *не* *пуштише*, *А* *нас* *не* *не* *види*, *Ал'и* *нас*, *синко*, *не* *не* *дира́л'е* *Немци*, *свé* да *не* *зáтре*, *свé* *не* *гонил'е*, на *силу* *не* *донесóше*, *Пот* *Кал'áју* *не* *не* *дира́л'е*; *ал'и* *не* *не* *дира́л'е*, *живи* *не* *стра* *úзе*, *ч'е* *не* *потéпаф*, *у́тепа* *не* *киша*, *А* *кој* *па* *не* *не* *тепаја?*;

сас *нас* *никој* *не* *оч'áше*, *пред* *нас* *сто́ји* *Немац*;

па по *нас* *берберница* *била*, *тујке* по *нас* *беше* *јен* *Арнау́тин*, по *нас* *неч'е* *тај* да *óди*;

ђ) Датив множине: *на́ма* *не* *да́ва* *никој* *ништо*, *ч'е* *да́дне* и *на́ма*, да и *на́ма* *купиш*;

на́ма *ч'е* *ни* *затво́ри* *óч'и*, *на́ма* *ни* *бија* *којшија* *Чéда*, *штó* *ни* *уч'ини*, *брé*, *на́ма?*, а, *брé*, *купи* *ни* и *на́ма*;

не ни давал'е да рабóтамо, Напрайл'е ни л'éпо ул'ицу, Пофал'ил'е ни се да ни купујѐф пушке, даде ни капáру, ч'е доц'е он па ч'е ни поје, Три Рýса ни бил'е из Мóскве, не се ни кува, Кокóшке не ни нóсиф сýге и сл.

297. Лична заменица другог лица

а) Номинатив јединице: *џи* ч'е ми кúпиш, *џи* си нáша;

б) Општи падеж: ч'е стíгне и до *џéбе*, узéла о[д]-*џéбе*, брát ми бíја у *џéбе*, свé дóбро бéше у *џéбе*, Бéше л'и и óна у *џéбе*?;

џéбе сам *џе* видéла тáмо, *џéбе џе* питуваја брát за мл'éко, Кóј *џе* пита *џéбе*?, Нé *џе* гл'éда *џéбе*, Нé *џе* вол'им *џéбе*, брé, Нé *џе* давам *џéбе*; на сóкак нé *џе* пушч'ам, Сýге сáмо ако *џе* подвáл'и ч'óвек;

дóшла и óна сас *џéбе*, сýс *џéбе* нé се íграм;

ч'е доц'не и óна по *џéбе*, а по *џéбе* свí ги покупуваше;

в) Датив јединице: ни *џéбе* нíшто не дáва, *џéбе* нéје дóбро?, Мóрам да кáжем *џéбе*;

да *џи* кáжем *џéбе*, родíло *џи* се *џéбе*, ч'е *џи* кúпи нíшто и *џéбе*, да *џи* па дáде *џéбе* дýван, Штó *џи* казáја *џéбе* ч'óвек?;

сóј дéца *џи* су, Штó, мóри којшíке, ч'íниш с тýј несрétњу свек'рву *џи*, видéла и сéстру *џи*, крátке *џи* су тéј ч'арапч'íч'и;

г) Номинатив множинице: и *ви* сте дóбри, *ви* јóште нéмате тóј, *Ви* нéсте доц'ну-вáл'е у Прíзрен?, И *ви* сте од Бóсне?, *Ви* ч'е да кúпите свé нóво, И *ви* изгубíсте на сýт?, *ви* нéмате дéцу?, сáл *ви* да плáтите јóште, да ни и *ви* доц'нете, *ви* без óца не мóжете, штó сте *ви* купíл'е?;

д) Општи падеж: Знáм кó[j] је бíја у *вас*, свé ги нац'óше у *вас*;

И *вас* оглобíше, купíсмо по-јéно комáч'е и за *вас*, ч'éка *ве* нéкој, до-јéнога íмам да *ве* погубим, стрáм *ве* бýло, бóл'е *ве* нáшл'е (уобичајен отпоздрав гостá на домаћинóву добродошлицу: *дóбро дóшл'е*), Íдите пóрано зе ч'е *ве* уфáти нóч', зáтра *ве* затрéла (такó домаћице „куну“ животиње, обично кокошке, због штете коју су учиниле); а *вас* викал'е л'и *ве* на веч'еру?;

ђ) Датив множинице: *вáма* нíкој, морe, нéје вал'áја, *Вáма* л'и је што дóбро уч'íнија?, да гу кúпи *вáма*?;

Нé ги *ви* купуваја *вáма*?, ч'е *ви* крáдне и *вáма* нíшто;

Жéне *ви* су утепáне, Жéне *ви* су млóго дóбре, И нáше врáта *ви* су отворéне, Нá *ви* вéј опíнце, Штó да *ви* згóтовим за рúч'ек? и сл.

298. И у призренском говору су истоветни једински облици (разуме се са изузетком номинатива) заменице трећег лица за мушки и средњи род:

а) тóј не бéше *он*, *он* гу купија, а *онó*-је кисéло мл'éко;

б) Општи падеж: дóшл'е код *нéга*²⁰¹, бíла код *нéга*, купува́смо и от *нéга*;

²⁰¹ О фонетским варијантама ове заменице, проистеклим из неједнаке судбине сонанта /њ/, било је речи у т. 145–148.

и га уби́л'е; па да га слуша́л'е њега, све би било добро, И н'ега га узел'е пот пла́ту, њега га диго́ше от ме́сто, а н'ега га однел'е, не́га не́сам га виде́ја, А н'ега га уфа́тиф тџд, и викал'е га не́га, оста́ив га не́га, уби́ја га не́га, те по́сл'е не́га га викал'е га, н'ега га смени́ше, не́га га до́несе Бо́г, А Ру́са га истера́ше, Де да га на́ц'ем џ'убре, де́ше кр'стѝл'е га, не́ма га чо́век;

догóвор сџз не́га, па смо се смеја́л'е сас не́га, сџс н'е́га, се́ди прет н'е́га;

а ја иде́м по не́га, ја по не́га да га ви́дим, па по не́га, а де́ца по ње́га ка пил'и́ч'и, С'рбин има́ја ра́дњу, концу́ла на́прет, а о́ни по н'е́га, да му ч'у́ка канта по н'е́га, По не́га би́ја Ц'о́џа Чемери́ка, И о́н се́ди према не́га та́ко, дофати́ше према не́га.

в) Датив: *Не́му* мло́го бе́ше, запáл'им и ње́му, се окренáја *не́му*, *Не́му* л'и да се ди́гнем?;

И му ви́кам да се же́ни, Ру́ке му су ка кл'е́ште, му ре́ко да до́џ'е, Мо́ју дугáјну узéја да др'жи бра́т му, Ма́ти му за ду́шу не́ му мисл'ела, Жáл'им туј грешну му ма́тер, и́степа га, море, се́стра му, А о́на, же́на му, не́ч'е;

Не́му да му да́дем, *Ње́му* му ништо не о́стаде, *Ње́му* ни́кој не́ч'е му помóгне, А ње́му да му се поклóним — не́ч'ем, *Не́му* пáмет не́ му доодéше, о́тац му ви́ка *не́му*, Три́ ма́рке останáл'е му *не́му*, А ја да му ка́жем *не́му*, Бри́га му је *не́му*, Да́ва му се па́ра *не́му*, Напла́ти му не́што и *не́му*, Да́ла му и *не́му* јабу́ку, Да́ла му ка́ву чо́веку, Поздра́ви му се о́цу, Поздра́ви му се *којши́е*, Л'е́по му се́диф но́ве ал'ине онóму њи́ному *де́шећу*, Обеси́ла му бисáге му́жу, Штó му је *шо́му де́шећу?*, *Поб-Ц'уре* му узóше гла́ву теј прокл'ете Арнаушти́е, Осуши́ше му се ру́ке и то́му мајшóру.

299. У табеларном прегледу облика личних заменица у очи пада одсуство јужноморавског лика њум(а)²⁰², али и присуство управо „јужноморавског“ дативског облика њојзи²⁰³, поред, по свему судећи, млађег њој. У призренском говору је гу једини енклитички облик:

а) Номинатив: *о́на* му плач'áла, же́на, *о́на* му све да́де;

б) Општи падеж: о́дма испод *ну́*, А *ко́ј* виде́ја áер од *њу́*?, да иде код *њу́*, оти́ша код *ну́*;

видéла сам гу бра́та, а *њу́* не́сам јо́ште виде́ла, *њу́* не́су тепáл'е, И *ну́* до́бро дарува́ше;

не́сам гу пита́ла, а о́н истéпај гу, Бо́г да гу прóсти, бе́ше до́бра; на́рани гу сџз гóмна, О́н гу је изда́ја, И гу наснóвем и гу изра́дим, И *њу́* гу доби́ја на комор, *Њу́* гу кр'стѝл'е п'рво, О́ни по́сл'е *ну́* гу дару́јеф, Млáда гу дару́је *ну́*, Не́ч'ев гу оста́ив *ну́*, Мо́ју *иензи́ју* дру́ги гу изéја, И гу до́несе бóмбу, Он ви́ше *раки́ју* не́ гу ту́ра у у́ста, до́неси гу *лу́шку*;

Не се и́грај сас *ну́*, то́ј седе́ше пред *њу́*;

²⁰² Белић ДИЈС 413–415; Богд. ГАП 165; Барј. Дијал. истраж. 279 (Гњилане), 348 (прешевско-бујановачка зона), 400 (Врање); Облика њум нема ни у сретечком говору (Павл. Срет. 172).

²⁰³ Белић ДИЈС, 410.

ка жагн'и'чи по ну' ишл'е, а јѐн по њу', т'р'чи, На пѐт месѐца по њу' умре гу и му'ж;

в) Датив: Бл'аго си га њо'јзи што те има, Бл'аго н'о'јзи, Тѐшко си га њо'јзи сас ту'ј којшику, да к'упим н'о'јзи, Ра'на је н'о'јзи в'ода, Њо'јзи, на'ше којшике, гу је стра' да ч'е изгуби сина, Н'о'јзи, грешнице, јѐно дѐте умре, Кру'шке њо'јзи да гу да'ш, Ру'ке гу нѐсам видѐла н'о'јзи, Да'ј га њо'јзи и не бр'ини, Л'сно је њо'јзи с'ѓге, Ку'ку њо'јзи а к'уку и мѐне, Њо'ј свѐ оста'ила, њо'ј гу ка'же;

пла'чѐ гу му'ж, Им'ала бр'ата, умрѐја гу, Ц'о'ка гу је му'ж, А јѐн, нѐ дај Бо'же, нѐ гу је д'обар, двѐ гу умрѐл'е, П'р'ви му'ж гу умрѐја, умре гу ч'ѐрка, А сна'ја нѐ гу б'ила д'обра, Позд'рави гу се от м'оје стра'не, запо'јала гу кок'ошка, искоч'ило гу нѐшто, Сѐдом годинѐ гу ч'инила измет, Старѐја сна'а гу је самод'руга, Старѐјо гу дѐте му'дро је, Дѐца ич' нѐ гу бѐу л'уцке, Д'обро гу тој старѐјо дево'јч'ѐ, За н'ове ципѐл'е нѐ гу г'ори с'рце, Дѐ је му'жњѐв гу гр'об'?, А тѐј оп'њце њо'јне л'и су, ел'и свек'рвине гу?, И она о'стаде при сѐстре гу, Г'рдно живува'јне им'аше она при му'жа гу, А з'ва гу ни'што не зна'јаше, Брат'њѐво гу дево'јч'ѐ се запрос'ило, З'вине гу дѐца до'шл'е, Ми'ја гу л'и'к тѐјзи жѐне, М'ојеји з'ве гу се на'шло му'шко, На'шејзи којшике гу се на'шло жѐнско, Вѐјзи жѐне дѐца гу в'рло л'уцке.

Претпоставку да је лик њо'ј новијег датума темељим на чињеници да га нисам приметно у Чемерикићевој грађи.

300. Множина је сведена на три (јединствена за сва три рода) „пуна“ и један енклитички облик: номинатив *они*, ОП *њи* (*н'и*, *ни*; енкл. *ги*), датив *њима* (*н'има*, *нима*; енкл. *ги*):

а) *Они* (Турци) му тур'ил'ѐ син'ц'ир на гу'шу, *Они* (комшије) нема'у ни'што да ви'диф, работ'ал'ѐ *они* (деца), *Они* (Американци) ги ослободил'ѐ, *они* ти дал'ѐ пра'во, Свѐ опл'ач'кал'ѐ *они* (Арнаути), побеснѐл'ѐ се *они* (жене);

б) у *ни* се гостѐсмо д'обро, код *ни* да работам, за *ни* м'лого, *Њи* л'и сл'ушаш'?, сас *ни* смо прошл'ѐ д'обро, па би позборил'ѐ сас *ни*, Ми доц'осмо по *њи*, По *ни* на три годинѐ жѐна му умре, нѐма *ги* ту'јке, утеп'аше *ги*, Ми свѐ смо *ги* к'рстил'ѐ. Узни *ги* и отнѐси *ги*, А син' јѐн, син' дру'ги, ј'а л'и сам *ги* родила'?, истѐра *ги* *ни*, пушт'ил'ѐ *ги* *њи*, Ј'а *ги* не позна'јем веј *ја'ре*, Тѐј *ко'же* му *ги* да'де о'тац;

в) п'осл'ѐ *нима* да'до, *њима* сам ш'ила, *њима* ни'што нѐје д'обро, Т'ој *ги* ост'ало, Ј'а нѐ *ги* се мѐшам, овај *ги* с'уди, Жѐни се сѐстрин *ги* паст'орак, И *ја'ре* *ги* бѐше ц'р'но, *њима* *ги* дадоше п'аре, И *њима* *ги* о'чи отворисмо, *Нима* *ги* се гла'ве са'мо оста'иф, Т'ој *ги* је *нима* при'ч'ес, па *ги* нац'ѐв б'уре *нима*, И *Турцима* *ги* доц'ѐ Вид'овдан, Тѐма дѐца'ма ма'ти *ги* р'ано умре, Дѐца'ма *ги* је та'мо д'обро, Рѐка сам *ги* тѐма жѐна'ма да доц'ѐф, А *њима*, дѐца'ма, мајстор *ги* је Ч'ѐда.

Лична и'оврајна заменица

301. Повратна заменица сваког лица зна за само један пуни облик: *сѐбе* (никада, као што је речено, *себ*) и за две енклитичке форме: *се* и (дативско) *си*. Потврде:

дала богатѐјзи от *сѐбе*, да побѐгне и от *сѐбе*, на'јдобру кру'шку ч'ѐ узне *сѐбе*, м'ладу оста'ија *сѐбе*, Сна'а за *сѐбе*, ја за *сѐбе*, Отвори'ја дуг'ајну на сам *сѐбе*, Нѐ се

милујеф помеџу *себе*, Дошла и донела по *себе* (собом), Узјеја по *себе* (собом) николико душе муџи;

Море, гл'еј *си* рабóту, Благо *си* га нашејзи матере, Благо *си* га Гице и Рибушáјке, Благо *си* га н'óзи што гу има. Ова енклитика, као и у неким другим крајевима П-Т зоне²⁰⁴, све више поприма карактер речце, у призренском случају — речце за појачавање.

За енклитички облик *се* не треба овде наводити посебне потврде будући да су богато заступљене у студији.

Заменице кој и што

302. Именичка заменица *ко* у призренском говору гласи *кој*. Осим облика номинатива, који се ни овде не разликује од Нјд. м. р. зам. *који*²⁰⁵, постоје још посебне форме ОП (*кога*) и датива (*кому*):

Кóј оч'áја венч'áја се, а *кóј* не оч'áја, нé се венч'áја; *кóј* те пíта?, Нé зна се ни *кóј* пíје ни *кóј* плач'а, *Кóј* се пíта у тóј кúчу?, *Кóј* не пíта, тáј и грéши; купу́је, купу́је — како *кóј*;

От *кога* си купи́ја крáву?, от *кóга* мóри, да бéгам?, морáла сáс *кóга* да íде, Нé ми рекнáја сас *кóга* доц'нувáл'е;

Кóму збóриш, нéму л'и?, *Кóму* збóриш, њóзи л'и?, *Кóму* си дáја, кóјејзи којши́ке?, *Кóму* тóјке бéше дóбро, морé?, А *кóму* па не давáл'е стрá теј прокл'éте арамíје?, Че видиш *кóму* си купи́ја стáре ципéл'е и сл.

303. У Призрену се чује само индеклинабилни заменички облик *што*: *Штó* ч'у ти?, *Штó* му је тóму детéту?, *штó* је бíло, *Штó* си ни купи́ла?. У функцији ОП јавља се форма *ошто* (< од + што): Од *ошто* оч'óre сéстра ти?, Нé знам од *ошто* ми се дете рáзбол'е, Од *ошто* ти је тóј искоч'íло?, Сас *ошто* гу утепáла?, Нéмам сас *ошто* да купим јабúке, Сас *ошто* да га купу́ем?, У *ошто* да сипем вóду?, На *ошто* да обéсиш пушку. Тако и: за *ошто* га тéпаш нéга?, За *ошто* га бијеш, брé?, За *ошто* сéдимо ми овдéка?.

Заменице сложене са кој, што

304. Већ је речено да је икавизам морфолошког порекла практично изједначио заменице *некој* и *никој*, те *нешто* и *ништо*:

Нé ми је *никој* пијани́ца (каже старица за свога сина), Мóри, снаó, íма *никој* на врата, Дњíске *никој* мóже да ни доц'не у гóсти, *Никој* вóл'и вóда да проврíје, поред екавских потврда: *некој* ви дóша, Тáмо га *некој* утепáја, Да нé те натерáја *некој* на сíлу?, *некој* однéсе пáре, да те завáди сас *некога*,

Никој не смејáше да искоч'и на сóкак, *Никој* гу нéч'е, *никој* не дóша, Ни жéна ни *никој* нéје бíја, нéма *никога*, *никога* нéма, нéмам *никога*, Нéмам за *никога* да кú'ам, Не пáда од Бóга *никому*, Нé зборéја *никому*, *Никому* злó не мíсл'им;

²⁰⁴ Богд. ГАП, 170.

²⁰⁵ Богд. ГАП, 170.

Поч'ело *ништво* да ме бол'и у главу, Снајке, мори, запóјте ми *ништво*, Тéбе те, сине, бол'и *ништво*?, Кóј мóже да докаже *ништво* онéјзи будáл'е, Нáтни *ништво* на главу, Ѐмам *ништво* да ти кáжем, Нач'ула сам *ништво* за тéбе итд. (в. и т. 62), поред: *нeштво* сам заборавила, Купила ми *нeштво* нóво, *Нeштво* ме бол'и глава; да докажем *нeштво*;

Сéге не мóжеш *ништво*, *Ништво* не мóжемо да уч'инимо, *Ништво* не мóж да кúпиш, И она óстаде ч'уч'а без *ништво*, за *ништво* се потепáше. Мислим да је лик *ништва* последица утицаја књижевног језика: *Ништва* нé му бíло, сéге нéма *ништва*, Она од *ништва* ч'е те тéпа. Новијега је датума вероватно и заменица *сваштва*: бíло [је] *сваштва*, на *сваштва* íде. Аутохтони призренски облик ће бити *свештво*: она се на *свештво* грóзи, И нáша којшíка на *свештво* се грóзи. У језику Срба Призренца може се срести и форма *свештви*: За *свештви* се грамзéу.

Изнети материјал показује да предлог употребљен уз коси падеж не одваја негацију од заменице. Нема, дакле, конструкција типа *ни за штво* него само за *ништво* и сл.²⁰⁶

305. Према сандардном *гдекоји* и *сваки* у призренском говору је уобичајено *декој*, *свакој*: *Декóј* кóштањ и преродија, Сáмо *декóј* Арнаутин ч'е ти доц'не, *Свакој* Призрeнац íма своју мýку, *декóја* жéна, море, и побéгне сéге, нéје *свакоја* жéна будáла. Употребљава се, додуше, и облик *сваки*: *Сваки* чýс гíне нáрот, *Сваки* дýн грóјзе ни донесу́је.

Судећи по Чeмерикићевим подацима које сам после дужег инсистирања у раду са информаторима проверио, у Призрену напоредо долазе облици *свакојак* и *свекојак*, *свакојака* и *свекојака*, *свакојако* и *свекојако*.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

Присвојне заменице

306. У говору призренских Срба примећене су следеће присвојне заменице: *мóј*, *мóја*, *мóје*, пл. *мóје* (*мóј* дeвер ўмре млáт, *мóја* сéстра, *мóје* девојáшто, *мóје* дéца не доц'оше, *мóје* девeри);

швóј, *швóја*, *швóје*, пл. *швóје* (*швóј* млáц'eј сýн, *швóја* унýка, *швóје* девојч'е — *швóја* мýка, *швóје* дeте пáзи, сéстро, *швóје* врáта не бeу отворeне, *швóје* дéца в'рло су л'уцке);

нáш, *нáша*, *нáше*, пл. *нáше* (*нáш* јeн Арнаутин дóша, *нáша* дугáјна íзгоре, И нáше дéца искоч'ише дóбре, *нáше* врáта, *нáше* сeла останáше прáзне, *нáше* л'уди доц'оше из рóпсто);

вáш, *вáша*, *вáше*, пл. *вáше* (*вáш* кóјн, *вáше* вешáјне — *вáше* тепáјне, *вáше* брáч'а, *вáше* дéца, *вáше* стрич'евíч'и, *вáше* сeстре).

²⁰⁶ Као и у другим говорима П-Т зоне. В. нпр. Богд. ГАП, 171.

Озбиљне варијације у изговору фонеме /њ/ и позната нестабилност интервокалског *j* довеле су до гласовног шаренила облика добијених од заменице трећег лица:

његов, његова, његово, пл. *његове* // *н'егов, н'егов...* (в. т. 145–148) (*његов* брат, *његоф* којшија, на *негов* рѣп, Како се звáја тај дру́гар му *негоф?*, *његова* жена, *његова* ла̀ц'а останáла, *негове* де́ца, *негове* бра́ч'а, *негове* другáри);

њóјен, њóјно, њóјна, мн. *њóјне* // *њóјен, нóјен, њóјан...* (в. т. 145–148) (тај *њóен* сáн, *њóен* сáн до̀ша, *њóен* мáнтан, *њóен* гру̀бос, *њóен* бра́т ми да́ја то́ј, *нóјан* му̀ш у̀мре, *њóјно* де́те, *њóјно* дево́јч'е, *њóјно* дево́јашто, *нóјно* ко̀ло, *н'óјно* тка́ње, не́је *њóјна*, мо́ја је, *н'óјна* ч'е́рка, *нóјне* бра́ч'а сво́је су ме́не, *н'óјне* бра́ч'а би́л'е Го́ге, *нóјње* родите́ли, *њóјне* у́ста, теј де́ца не́су *нóјне*, теј *њóјне* ру́ке су гу злáтне, *њóјне* ве́ц'е ка прá на о́ч'и (нар. посл.). Ре́ђе се чу́је: *њóјзин* бра́т, *њóјзин* сáн, за *нојзи́нога бра́ша*, *нојзи́на* кúма, *њóјзина* нафа́ка, то́ј глúпо *њóјзино* дево́јч'е. Несумњиво новијег датума су потврде лика *њен*: бáш тај ма́ти *њена*, *њена* ма́ти, тај ч'е́рка *њена*, сáс *њену* ма́јку, *њене* бра́ч'а. Примера овога типа, разуме се, нема у Чемерикићевој грађи. О њиховом скорашњем статусу у призренском говору сведочи и одсуство варијације у изговору иницијалног *њ*.

њíјан (*њíан*), *њíна*, *њíно*, мн. *њíне* (*н'ина*, *нина...* в. т. 145–148) (*њíјан* сáн, ушчу́ва се и *њíан* ч'и́флѣк, *њíан* сáн, та́ки је *ниан* áдет, *њíан* бо́л'ес, *н'ина* снаá, скр̀ши́ла се тај *њíна* слуби́ца, *њíно* ца́рсто, *њíно* дево́јч'е, то́ј *њíно* де́те, у се́ло *нино*, *њíне* ло́јза, фами́л'ије *ни́не*, *Нí́не* плу́ч'а са све ц'рне).

307. Досадашња истраживања показала су да се бар у неким деловима П-Т зоне²⁰⁷ општа показна заменица *свој* ретко употребљава, што се не би могло рећи и за призренски говор, у којем су забележени следећи примери: *Ѐмам ја сво́јега* дома́ч'ина, дове́ја *сво́јега* ко́јна, *свој* *сво́јега* не ра́ни, за *сво́јега* по́па, *св[с]* *сво́јега* је́ди и пи́, *сво́јему* та́те в'рже но́ге; *сво́јему* сáну Пе́ре, *сво́јему* драга́ну, о́ди де́де *сво́јему*, о́ди да́јке *сво́јему*, покло́ни́ла *сво́јејзи* се́стре, *сво́јејзи* в'рсни́це ни́што не да́ва, А *сво́јејзи* близна́киње свé да́ва, сáпе по *сво́јејзи* же́л'е, сáмо до *сво́је* врата, *сво́је* де́цу не два́'ála, *ймам* *сво́је* де́цу, Што се рабо́та за *сво́је* де́цу страмо́та не́је.

Показне заменице

308. Код заменица *овај*, *шај*, *онај* посебног помена су вредни следећи детаљи: а) доследна употреба ликова са партикулом *-j* у Нјд. сва три рода, чиме су изједначени облици м. и ж. р.; б) партикула *-j* у А(ОП) јд. женског рода и у Н(ОП) множине, сведене, иначе, на један лик. Већ је речено да заменица *овај* обично долази без иницијалног вокала (в. т. 79):

вај свéт не́је л'уцак, *Вај* ми којшија бе́ше дооди́ја, И *вај* држа́ва не́је до́бра, Ка́ко дозвол'е́ва и *вај* држа́ва то́ј?, *Вај* ру́ка не́ ме бо́л'и, *Вај* годи́на ч'е би́дне по́добра зе ла́њска, на *вај* ра́дно вре́ме, трéч'а до́нела *вој*, штó је *вој?*, у *вој* сока́ч'е, У́зни и *вој* лубéнч'е, *вој* но́шч'е не́је мо́је, *веј* два́ дала́ка да кúпиш, Ишла у ба́јну за *веј* но́ге, А *веј* же́не ч'и́је су?, На́ ви *веј* оп'њце, до́бре су итд., л'жа́в је за́кон

²⁰⁷ Тако је, на пример, у Алексиначком Поморављу (Богд. ГАП, 172).

овај, овај ч'овек л'же, *овај* п'ут н'икој не доодеше, *овај* ги с'уди, С'ат *овај* да га изнесем н'адвор, Опр'ости гу за *овај* п'ут, Још *овај* да испр'ичам, К'аква је *овај* девојка?, добро је *овај*, Ово[] је купено, На *овај* сам оперисана, *оуј* шару немал'е гу ч'арапе, ни *оуј* не п'амтим, Приф'ати гу *оуј* тепсију, да з'евам у *оуј* собу, у *оуј* тенц'еру, пап'рике немал'е *оуј* годину, в'рз'аја *оуј* руку, Св'е п'оквари се на *оуј* годину, у *оуј* к'ацу ги бија к'упус, *оуј* ч'ерку несам гу видела, Неч'аше *оуј*, неч'аше он'уј, *Овеј* Арнаути ка да су ајдуци, *Овеј* наше жене с'ега не раб'отаф ништо, У *овеј* дугајне неч'е ул'егне, *овеј* ципел'е да ги узнеш, *Овеј* деца још не идеф у ч'к'олу итд.;

шај г'олем камен, *шај* м'ужњеф к'апут, *шај* осн'ова не ч'ини, *шај* ч'ерка њ'ојна, *Тај* б'ула б'еше добро, *шај* њ'ина к'оза, *шај* душм'анска с'ила навал'ила, *Тај* ж'ена ни с'ега неје с'ама, *шој* п'амтим добро, Не вал'а *шој* што ч'иниш, *шој* м'лац'ео ун'уче, *шој* л'ојзе, *шој* њ'ојно до'ење, Нема *шој*, нема вој, у *шој* време, *шој* б'ашч'у, за *шуј* раб'оту, Тури му на *шуј* загорешт'ину м'ејл'ем, сас *шуј* дамлосану н'огу, М'уч'и се ч'уч'ка сас *шуј* дамлосану р'уку своју, с'с *шуј* негову с'естру, са^с *шуј* стареју јет'рву, *Теј* к'ојни су горанске, *шеј* враг'ови њ'ине деца, *шеј* нове ч'арапч'ичи, *Теј* Сивгарове девојч'ич'и б'еу л'уцке, *шеј* два оп'нка, да об'еремо и *шеј* два-три коштајна, *шеј* два стареја дет'ета, *Теј* л'ојза на давау добро гр'ојзе, *Теј* л'ојза му су оч'евина, *Теј* прокл'ете Арнаушт'ије разграбише св'е ч'ифл'це, дод'авај ми *шеј* к'рушке, *Теј* деца несу н'ојне — арнауцке су, Бол'ешт'иве су и *шеј* наше деца итд.;

уби га *онај* стар'и арнауцки к'атил', *Онај* д'н с'ал што доц'осмо, нине п'ушке припуцаше, *Онај* н'ојна с'наа л'и ти р'еч'е?, *онај* к'рушка не ми је добра, *он'ој* Циганч'е ч'е побегне, И *он'ој* Цанино јетимч'е умре, св'уноч' што пр'оплака *он'ој* којшијско девојч'е, Тури гу тепсију на *онај* санд'к, и *он'ој* столч'е да га изнесеш н'адвор, Донеси ми *он'уј* слубицу, у *он'уј* к'уч'у, у *он'уј* дугајну, сас *он'уј* ж'ену неч'е имаш раб'оту, сас *он'уј* којшијску нестр'еч'у, *Онеј* раовч'ке катил'и убише ни оца, *Онеј* твоје комшике нама не доц'нувал'е, Р'азьпна л'и ти брат и *он'еј* к'оже?, А *он'еј* с'ела несу бл'изо итд.

Изгледа да призренски говор није озбиљније запахнут оним карактеристичним општеметохијским додавањем речце за истицање *ша*, речце која се слила са облицима заменица/прилога (*шавај*, *шавако*, *шанако* и сл.)²⁰⁸. У прикупљеној грађи у Призрену нашао се само следећи пример: *Тавај* ц'рква м'лого је стар'а.

Призренски говор зна и за присвојне заменице *овејзин*, *онејзин*, добијене од Дјд. женског рода показних заменица (*о*)вај, *онај*: (*о*)вејзи, *онејзи* + -н, -на, -но: *овејзин* с'ин погинаја, *Овејзина* б'ашч'а мене ми се не допац'а, *вејзино* комшич'е св'е гу купује, *Овејзинога* оца одвел'е Арнаути, *онејзин* брат купуваше ги м'ет, *Онејзина* к'ума изгуби га д'ете. Новијега постања је облик *војзинога*: И *војзинога* оца муч'ил'е.

309. Облици мушког рода каквоћних и количинских заменица овде се, за разлику од неких сродних говора ове зоне²⁰⁹, не граде по моделу придева

²⁰⁸ В. нпр. Барј. Метохија 191; Елез. Речник II, 290 (*шавај*, *шава*, *шаво*, *шавакав*, *шаваква* итд.). 299 (*шанај*, *шана*, *шано*, *шанамо*, *шанамошњи*, *шанакав*, *шанакав*, *шанаки* итд.); Тучеп и Осојане код Пураковца, Општина Исток: *шавако*, *шанако*, *шанамо* и сл. (мој материјал).

²⁰⁹ В. Богд. ГАП 173.

одређеног вида. У Призрену, дакле, не долази тип *шаки* човек него *шакав* човек, не *шолики* него *шоликав*. Разуме се да се тако понашају и одрични и неодређени облици ових заменица. У призренском говору су уопштени облици са *-в-* у косим падежима, затим у множини као и код облика женског и средњег рода. Најкраће речено, у свим позицијама:

зборѐу те *вакав* је, *вакав* је; *оволикав* је пѣч'ат, *оволикаф* пѣч'ат; *оволикаф*, пун, здраф; поре[д] *шол'икаф* луксуз, *шакав* брат, *шакав* јунак не се родија, *онакав* да се роди, и брат му *оноликав* бија;

те *шаква* си, те *оваква* си, рабџта *шаква* била, ц'рна црепул'а *вол'иква*, а она *вол'иква*, била сам *вол'иква*, торта *вол'иква*, *оволикав* ч'воруга, *оваква* не мџже на сокак, *оноликав* девојка, на *овакво* врѐме, глава му, бре, *оволикав*, *вакво* сојсуз дѣте н'икој нѐма, *оволикво* с'рце, *оволикво* дѣте, сирѐн'е *шол'икво* ти је, *шол'иква* немашт'ина, *шол'иква* девојч'етина;

сас *шаквога* аѣрл'ију с'на, *шаквога* ајдџка нѣси видѣја, о[д] *шол'икве* оч'ев'ине мѣне не ми ђстаде ништо, у *какву* се богату куч'у родила!, *шакову* ништо нѣч'е се дѣси, *шакову* домач'ицу, *шол'ику* дугајну, у *шол'ику* куч'у, о[д] *шол'икве* богашт'ине ништо не му останало;

прос *какве* мџке да проџ'е, прос *какве* богџзе, *оволикве* грашке, *оволикве* главе да скинеф?, *овакве* дѣцу н'икој нѐма, *Такове* јаја н'икад нѣсам видѣла, *шол'икве* зџлце и она уз'има.

Изгледа да је обичнији лик *коликав* него *колики*: *коликаф* ч'ифлук продаде, мџри!, *коликав* је лџпов бија.

У прилошком значењу наведене заменице се, наравно, појављују без *-в-*: *шол'ико* с'итне дѣцу, *колик* си купила?, *волик* је добила, Како да израни *шол'ико* дѣцу, *шол'ико* гу н'икој не ради.

310. Неодређени вид доминира, разуме се, и код грађења деминутивних форми наведених заменица: *колицак* је мицак, а — пиѣ, *колицан* гу је млџч'еј с'ин?, *онолицак* мајмун, *онолицан*, а — пиѣ, поред: *онолички* кџн па мџже свѣ да нџси.

311. Посебног помена свакако је вредна заменица *сав* (чију је улогу добрим делом преузео придев *чеја*; в. т. 151). Познато је да у говорима П-Т зоне и код Галипољских Срба²¹⁰ облик *све* често стоји на месту осталих форми ове заменице. О степену индеклинабилности и пољубаности осећања за конгруенцију облика заменице *сав* у призренском говору, пак, речито сведоче синтагме типа *све свѣи* и *сву л'ѣшо*: *Свѣ свѣи* види што гџмно је, *Свѣ свѣи* бѣше дџша на свѣдбу, *Свѣ свѣи* бѣше искоч'ија на сокак, Ништо немџше от *свѣ* њ'ино богџсто, сѣ[с] *свѣ* крѣвет гу пренѣл'е, Он, море, са[с] *свѣ* тџвар у рџке дџза кџjna, Узџше му кафџну са[с] *свѣ* пиѣј'н'е, *Сву л'ѣто* нѣје доодија, Вуј год'ину *сву л'ѣто* нѣје зав'рн'ало, *сву л'ѣшо* бил'е без вџде, *свуноч'* не заспѣсмо, *Свуноч'* што проплака онџ кџшишко девојч'е. Нѣма сумѣе да је *сву л'ѣшо* добијено према *сву ноћ*, што сведочи о старини конструкције и говори да потиче из времена док је именица *ноћ* јџш била женског рода.

²¹⁰ В. Ивић, Галип. 221–222 и тамо нав. лит.

Од заменице *сав* навешћемо и следеће потврде: от *свѣ* брач'у сал Милан немаше коња, *Свѣ* деца су гу в'рло добре, *Свѣ* деца ги бѣу гадежл'иве („прљава“), *Свѣ* деца ги су грозл'иве, *Сви* у јѣно живимо, Ц'рква је за *сви*, *Сви*-тројицу убије. Форма *сви* је почела у новије време из савременог језика продирати у призренски говор. На исти начин је најупутније тумачити облике *сасвим* и *свима*: *сасвим* забрајла, шијем *свима*, Бок нека даде *свима* здравл'е, Бок нек даде *свима* здравл'е, *свима* нама дошла наредба, даде ги п'аре *свима* двајестинама, доброво'ч'ер *свима*, *свима* десетинама купија ништо, поред свакако старијег *свема*: отац ни купија *свѣма*.

ДЕКЛИНАЦИЈА ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

312. Придевско-заменичку деклинацију карактерише доследна употреба облика датива и у једнини и множини и солидна очуваност облика генитива у једнини. Тиме, истина, није успостављен пуни синкретизам Г—Д—Лјд. као код именица *-а* основе, због неједнаке употребе финалне партикуле, која је у генитиву примећена једино код показних заменица *џај*, *овај*, *онај* (в. т. 318). Од осталих особености деклинације наводимо следеће:

а) одсуство „краћих“ облика мушког и средњег рода (само: *доброга*, *доброму*);

б) уопштавање форме на *-е* у Н(ОП) множини сва три рода (*наше* л'уди, *наше* жене, *наше* деца);

в) у ОП мушког рода очувана је дистинкција *живо* : *неживо* (*доброга* брата : *добар* коштањ);

г) ОП = Н у једнини код средњег, а у множини код свих падежа осим датива;

д) стари однос *о* : *е* између тврде и меке промене озбиљно је нарушен у корист тврде промене, и то како у Нјд. средњег рода тако и код наставка *-ога/-ега*, *-ому/-ему*.

313. Систем наставака придевско-заменичке деклинације представимо и табеларно:

Падеж	Мушки род		Средњи род		Женски род	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Н	ѿ, -и	-ѿ (+ј)	-ѿ, -ѿ	-ѿ (+ј)	-а	-ѿ (+ј)
Г	-ѿга, -ѿга		-ѿга, -ѿга		-ѿ (+ј+зи)	
Д	-ѿму, -ѿму	-ѿма	-ѿму, -ѿму	-ѿма	-ѿ (+ј+зи)	-ѿма
ОП	= Н, -ѿга, -ѿга	= Н	= Н	= Н	-у (+ј)	= Н
Л	= ОП	= ОП	= Н	= Н	= Д	= ОП

Једнина

314. На облицима номинатива једнине мушког и средњег рода нећемо се посебно задржавати јер су најважнији детаљи везани за овај падеж већ саопштени: нарушавање односа *о* и *е* код средњег рода (*шүц'о*, *сїарејо* итд.) обрађено је у одељку о алтернацији вокала (т. 94), а Нјд. м. р. на *-и* у ретким потврдама одређеног придевског вида у т. 276–278.

315. Речено је да у косим падежима мушког и средњег рода долазе само „пунџ“ облици, те је у генитиву увек *-ога* или *-ега*: *девеїшога* је свети Пантелїмон, до *бџџога* грџба, до *Госїоџїнога* поста, до *новога* гүмна, од *њџнога* брукања, до *гүжњога* девџера, о[д]-*другога* мўжа, помрџеше свї до *јџнога*, от *їџрвога* мўжа, от *нинога* оца, *јџнога* мїша нџма сџге, от *јџнога* Арнаутїна, *дњњшњога* ми дња, на дњн *лџшњога* *свеїшога* Ранц'џла, од *мџлега* брџта, от *сїлнога* глџта, у сїна теза-*Анц'ушїнога* и сл.

316. Облик ОП (= Н за неживо) употребљава се у функцији акузатива, инструментала и локатива:

Вїде л'и *дајкїнога* зџта?, дај *блџгога* анц'џла у сџрце, да закџл'е онџга *дебџлога* ч'урана, сїт *гладнога* не верүџе (нар. посл.), бџлан *здравџога* да тџпа?, за *јџнога* војнїка, удала се за *јџнога*, *јџнога* сїна имџла тај жџна, *лүцкога* мајстора имџла, Наш којшїја жџни *млац'џога* сїна, *мџлега* девџера, свџца л'и му *негџвога*, за тџга *њџнога* ч'овџка, за *шџога* не *овџга*, полїцајџца *оїаснога*, стрїца *оц'џвога*, за *їџрвога* мўжа, Ѐмам ја *свџлега* домач'їна, *свџлега* кџjna фџлї, свџј *свџлега* не рџни, Сїна *Сїшојанџвога* нџси видџла?, да га погл'џдаш *шџквога*, море и сл.;

Да јџште ўзне и *осїар* нџш, да појџдем и *јџн* кџштањ, дџ га вїдиш *шџј* облак?, да доч'џка и *шџј* дњн и сл.;

Она је за *негџвога* сїна, сас *јџнога* комшїју, сас *јџнога* војнїка, сас тџч'у *мџлега*, сџс попа и сїна *њџговога*, сас *шүц'ога* кџња, Нџ се бїје сас *рогаїшога*, сџ[s] *свџлега* јџди, сџс *шџквога* аџерл'їју сїна, комшїје смо сас *шџога* кавџц'їју, сас *овџга* ч'овџка, сас *онџга* *којшїскога* врага, сас *онџга* лџпова не їди и сл.; сас *нџв* *мїнїан*, сас *џстар* *нџш* и сл.;

по *зїмњога* свџтога Никџл'џ, по *свеїшога* Васил'їје при *їџрвога* мўжа, бџше и она при *нашега* брџта, гџре при *свеїшога* Ранц'џла.

317. Датив увек има наст. *-ому* односно *-ему*: тџму *брадаїшџму* ч'овџку, сїт *гладному* не верүџе (нар. посл.), И *гүжњџму* девџеру дава се бошч'џлк, поруч'їја *другџму* дуч'анцїје, *другџму* бїја јџмац, *јџному* *нашему* којшїје умрџла сџстра, *шџџму* *лајџвому* Петрүшу нџ се дава, Пџарно *сїшџрому* под брадїцу, зе *младџму* пот песнїцу (нар. посл.), *млац'џџму* сїну, за џтџр *шџџму* *њџгџвому* јџтїму, *мџлему* *їџкџјџному* џцу, *Нїному* лак'рдисувању нџма мџра, *њџзїному* џцу, Тџшко *онџму* кој свџџга нџма, ја *вџму* не мџгу да му нац'џм девџјку, *онџму* веселнїку Милџну умрџла жџна, Штџ сї купїја *онџму* *сирџшџму* детџту?, купїла *сїшџрџџму* сїну, тї да тџко збџриш *сїшџрџџму*, Штџ му је *шџџму* детџту?, нџје лџко ни *шџџму* кукафџцу, Дџл'џ смо *свџџему*, *шүц'џму* не, и сл.;

И *вашему* задевању доц'е крај, турил'е му *мојему* оцу сто кила жито, *мојему* мџу нана, *мојему* оцу, забранил'е и *нашему* влади́ке, *јеному* *нашему* мајсто́ру, *својему* тате в'рже но́ге, *својему* сину и сл.

318. У генитиву једине женског рода наставак је *-е*, на који се код показних заменица (*овај*, *шај*, *онај* обично додају партикуле. Потврде:

о[д]-*дечинске* галаме не мога да заспијем, о[д]-*друге* тетке ч'е добијеш, от *наше* фамил'ије, от *наше* куч'е, от *негове* сестре, от *негове* матере, унуч'е гу од *најмлаче* ч'ерке, спроч'у *негове* главнице, о[д]-*шол'икае* оч'евине мене не ми остаде ништо, *паре* му доодил'е от *свакоје* стране, и сл.;

тој купија од *овеј* жене, до *овеј* куч'е, бија у *веј* којшике до мене, од *веј* вуне, *узни* гу од *онеј* жене, од *онејзи* курве не се купује, од *онејзи* просјакинје, од *онејзи* куч'ке, сестре му, ч'ула сам од *онејзи* Цвете от ц'ркве, о[д] *шејзи* кати'ке да побегнеш, о[д] *шејзи*²¹¹ Гогешке узела.

319. За разлику од генитива, у дативу готово да нема ликова без партикула:

даде *богајшејзи* от себе, дошла *Васкинејзи* сестре, *онејзи* *г'рднејзи* жене, и *онејзи* *грубејзи* Перине жене, *шејзи* *гузајшејзи*, гузица гу је тешка, шијем *јенејзи* Циганке, Кому си даја, *којејзи* жене?, *мојей* *млачејзи*²¹² сестре купија ал'ину, и *мојејзи* главобол'е ч'е доц'не крај, дадо га *мојејзи* унџке, *нашејзи* др'жаве кој ч'е помогне, бре?, тешко *неговејзи* матере, неје л'сно ни *неговејзи* сестре, И *неговејзи* зубобол'е имашч'е бич'и ил'ач', благо *њинејзи* сестре, благо *њинејзи* матере, *њојнејзи* бол'ке ил'ач ч'е бидне ц'рна земња, *њојине* куме ништо не дадо, *вејзи* *малејзи* несте ништо дал'е, *вејзи* жене гу је име Бица, *вејзи* жене не верујем, *овејзи* Циганке немој да даваш, Видите, бре деца, штó је *онејзи* жене, узела *паре* *онејзи* сиротиње, *онејзи* сиротице умре и други брат, *онејзи* з'ве моје доша брат, поклонила *својејзи* сестре, *својејзи* в'рснице ништо не дава, А *својејзи* близнакинје свѣ дава, *Измет* чинила *старелејзи* јет'рве, и *швојејзи* мџке ч'е бидне крај, *Тѣјзи* веселнице син пратија писму, *Тѣјзи* мејанц'ике умрело дете, *Тѣјзи* бел'ајнице Мире нац'е ли да купујеш и сл.;

Поздрави гу се *тејзи* Циганке, *циганске*, *Измет* чинила и *тејзи* *консул'ине* жене, тој беше рекла *Петрушове* матере, *Перине* жене;

320. Партикуле нису, изгледа, честе у синтетском облику локатива:

сипе по *својејзи* жѣл'е, али је чешће: Не буч'кај но́ге по *теј* *логане* воде, ч'е ги ишл'иска по *негове* *дебѣл'е* гузице, по *веј* *велике* вруч'ине не ги пушч'ај, буч'ка но́ге по *ладне* воде, Стави сол по *своје* мере, К'рши колач', по *цѣл'е* парокнје, при *Свѣше* Пѣтке, И сѣге је тујке — при *лашинске* ц'ркве.

У функцији локатива појављује се и ОП: у *нашу* куч'у тој не беше, У *цѣлу* ул'ицу неч'е гу нац'неш, У *шуј* кафану га напил'е, у *вуј* кацу немаш ништо.

²¹¹ У реченици Тражила ме мајка *шејзи* девојке нејасно је да ли је код ове заменице реч о облику генитива или посесивног датива.

²¹² Именица (вероватно недавно унета из књижевног језика) *млада* („невеста“) понаша се као придев: баџиф у крило *младејзи*; и *младејзи* у шол'ицу мѣт; млого си покупуваше *младејзи*; штó да гу купиш *младејзи*?

321. Искључиво помоћу ОП граде се инструменталске конструкције: сас *нашу* кучу нече се шалиф, сас *арнауџку* бѣсу, сьс *овуј* рѹку ништо не рабѳтам, пред *вашу* дугајну чѣка те сѣстра итд.

322. Не може се рећи да је одвећ редак ОП у функцији генитива: дѳбро родил'е и *вуј* годинау, орасе не родил'е *вуј* годинау, *вуј* годинау тѣшко се живи — свѣ скупѳ, *ѡуј* годинау чѣница бѣше вратл'ива. У прикупљеној грађи доминирају клишетиране конструкције које обично означавају темпоралност.

Множина

323. Потпуно су изједначени облици сва три рода у свим падежима будући да је у Н(ОП) загосподарио лик на -е (+ j код показних заменица *овај*, *ѡај*, *онај*):

Арсине девојч'ичи, *Бодинич'ине* синѳви, *бѳжје* путѳве, п'рсте *ѳовредѳне*, у *звоздѳне* бурич'и, *голѳме* су пил'ич'и, *варѳне* коштајне да једе, И *Данкине* девојч'ичи се разудадѳше, чѣбичи ни украл'е *наше* (= наши су нам украли ѳебад), Бугари несу *дѳбре*, у мој младаѳ бил'е *друге* адеѳе, ѳвде гѳр бѣв *злаѡне* јел'ѳе, Имал'е *мал'е* гасарч'ичи, пил'ичи су *мал'е*, А погор — дукач'ичи *мал'е*, *сиѡне* дукати, свѣ *мал'е* дукач'ичи *наредѳне*, *наосѡрѳне* ношч'ичи чѣ купите, *нѳјње* родитѳли бев дѳбре, бил'е *разне* колач'е; сѳге *разне* колач'е, *разне* тѳрте, *разне* ч'удѳса!, сьс *ѡуѳе* мѹжи, сас *наше* војници, бѣше при *наше* Турѳе;

да глѳда и *ѡурске* жѳне, тѳј су *сѳрѳске* жѳне, у *жѳнске* мараме, иша сас *ваше* којѡике;

ѳна ка *анѳѳлске* крила да дѳби, купиѳмо *арабаѳѳске* кола, кола су му *волѳѳске*, Чѳда ги тражи *врайчѳѡве* јајца, одише по *гаѡшке* сѳла, уста не му бѳу *грубе*, бил'е *дѳрвѳне* корита, *друге* јајца оѳтанеѳ, *друге* сѳла, има *јаке* л'ѳѳа, видѳја сам *морске* пѳѳета, јајца ги бѳу *сиѡне*, *сиѡне* јајца има, ѳна кола *нове* има, Ако имаш *овеј* л'ѳѳа — свѣ си добија, лѳјза су ги *слабе*, *ѡаѳве* јајца никад несам видѳла, *ѡвоје* плѳча су *здрѳве*, на *ѡурске* грѳбл'а, купија *ѡѡнке* јѹжа, *ѳрне* говѳда не вол'им, *разне* ч'удѳса праѡиѳ, донѳја *ѡарске* дѳрва, на *аѡсанске* врата, има *вѳлике* врата, *Наше* врата ви су *ѳѡворѳне*, само до *своје* врата, *мушке* дѳца, И дѳца ми су *болне*, *ѡурске* дѳца ги нѳсѳѳ, дѳца гу бил'е *бѳсе*, за *негѳве* дѳцу, да оѳтаите дѳцу *наше* глѳдне, за дѳцу *моје*, имаѳ дѳцу *своје*, *ѡвоје* дѳцу, Ја чѣ да ч'уѳам *ваше* дѳцу, Ја сам дѳцу *моје* родѳла сама, нека ми су *живѳе* дѳца, а ѳна ч'уѳа *сѳсѡрѳне* дѳцу, маѳчѳја имѳла *сиѡне* дѳцу, *оваѳве* дѳцу никој нема, да дѳгне *ѡеј* дѳцу, што се рабѳта за *своје* дѳцу страмѳта неје, сас *ѡеј* *сиѡне* дѳцу, *ѳрвѳне* јаја, *нѳјне* брач'а су бил'е Гѳге, и сл.

У резултате све снажнијег уплитања књижевног језика у дијалекатски систем спадају потврде типа *сѳѳ* смо *грѳѡни*, и ѳтац и брат му бил'е *зѳрѳѳѳви*, *наши* топѳви пѳѳаѳ, турила пред врата *куѡѡна*, врата *ѳѳѳрња*, вратѳнца *мала*, *ѡарѳна* говѳда, умрѳла глѳдна при тол'ѳку *муѡку* и *жѳнску* дѳцу.

Наставак -е доминира и уз именице мушког и средњег рода у бројним конструкцијама: ѳбѳдва *ѳина* су *дѳбре*, ѳбѳдва гушч'ѳета су *ѳрвѳне*, сѳл *овеј* два-три краѳајч'ѳета да умѳсим, *ѡеј* три Турч'ина, о[д]-*ѡеј* два Турч'ина, ѳбѳдва имѳма су *зѡѡворѳне*. Својеврсну контаминацију имамо у синтагми *два голѳме дукѡѡне*.

Уп. и следеће примере: за *шеј* деветорицу ништо не знам, за *шеј* десеторицу све знам.

До уопштавања једног облика за сва три броја у множини могло је доћи под утицајем македонских говора (где је, додуше, уопштен лик на *-и*). Појава је, у неједнаком обиму, захватила добар део старопштокавске Метохије: од Сирињике жупе преко Призрена до Ораховца и Ђаковице²¹³.

324. Датив множине има наставак *-ема*: и *вѣма* Турцима доша Видбвдън, и *вѣма* Гогáма давáл'е, *деверскема* децама нешто потпл'етује, и *другѣма* ч'е доц'е ц'рни пѣтак, и *овѣма* њрокл'ѣшема Арнаутима, *овѣма* децама је тешко без матере, Привикај *шема* мálскема децама, да првикам и њóјнема децама, да уч'ниш, море, и *нојнема* унуч'ич'áма, *Тѣма* децама отас ги бија даскал, И *онѣма* немáчкема женама мýка ги бѣше ка и нáма, она првика *габѣлскема* децама, кáжи ги *онѣма* тáмо, ни *онѣма* л'удима неје лѣко.

Под утицајем књижевног језика полако се пробијају ликови на *-има*: Кáко да кáжем *ишима* л'удима, покупувáше одѣла и *нашима*, Бóк нека дáде *сви́ма* здравл'е (за лик *сви́ма* в. и т. 311).

325. На крају наводимо податак да су и у призренском говору сасвим обичне клишетиране конструкције заклињања са обликом Нјд. м. р. придева *жив* (чешће окрњени лик *жи*) уз именице сва три рода у оба броја:

жи-ми Бóг, немам, *жи*-ми Рамáзан, *жи*-ти Бóг, вáди мѣсо, *жи*-ти глáва, *жи*-ти млáдос, *жи*-ми ц'рква, *жи*-ми дѣте, *жи*-ти слúнце, *жи*-ми дѣца, *жи*-ми брач'а, *жи*-ми веј óч'и, *жи*-ми óч'и, *жи*-ми ц'рквѣнске врата, *жи*-ми злáтне ванц'ел'ије, *жи*-ти ц'рквѣнске врата, *жив*-ми веј óч'и што те гл'ѣдав, *жив*-ми óч'и, *жив*-ми здравл'е.

БРОЈЕВИ

326. Иако су досад углавном поменути, као илустрација одговарајућих фонетских особина, и овде доносим форме карактеристичних кардиналних бројева:

јѣн, *јѣна*, *јѣно*, *јѣн* брáт, *јѣн* óбраз га имаш, ни *јѣн* грóз да изѣде, поред: *јѣдан* је бóк итд. (в. т. 185). Облик *јѣн* у призренском говору значи и *јѣдини*²¹⁴: *јѣн* óн мóже да ти срѣди рабóту, *јѣн* óн мóже да ти вíди тóј, *јѣн* óн имáше пáре, Нóво сíто кúпи *јѣн* óн;

двá брáта, *двѣ* сѣстре, *двá* датѣта, *двѣ* детѣти, *двѣ* циганч'ѣти, *двѣ* њуцѣши, *двѣ*-трí крафч'ѣти, *тѣј* *двá* детѣта итд. (в. т. 262–266);

ч'ѣшири брáта, *ч'ѣшири* сѣстре;

²¹³ Сирињико село *Севце* (мој материјал: *наше* дрва) Ораховац (у мојој грађи: *дóбре* сíнови, *дóбре* сѣла); Стеван Ђаковица, 114 (у атрибутој функцији „по који случај ном. множине м. рода с наставком *е*, место *и*“). Наставак *-е* у Нмн. м. и с. рода чешћи је код трпних придева и „правих“ придева у предикатској служби) (Стеван Ђаковица, 137).

²¹⁴ Као и у: Михајл. Леск. 42.

седом дѣна, седом динара, седом, жене, поред: седам саџа, седам којна и седам кобиље (в. т. 52);

осом динара, осом паре (в. т. 52);

једанајес, дванајес, ширинајес, четирнајес, петинајес, шеснајес, седмнајес/седмнајес, осмнајес/осмнајес, деветнајес (в. т. 106 и т. 52);

двајес, двајес њ-јен, двајес њ-два итд. (в. т. 106);

ширијес товара, *ширијез* године;

четирдесет куче, четирес наше дѣше, *четрес* ми куписмо (тако и: *четреница*; в. т. 74);

петесет вреће, *петесет* оџце (в. т. 106);

шестесет лакта платно, *шестесет* године (в. т. 106);

седмдесет, осмдесет/седмдесет, осамдесет (в. т. 52);

деведесед грџа гу платија;

стџо грџа, *стџо* динара, *стџо* долара;

двѣстѣ дѣше, *двѣстѣ* грџа оџце, имаја *двѣстѣ* оџце, *двѣстѣ* грџа козе, даде ми мене *двѣстѣ* марке;

четиристџо, тој не валаше ни *четири стџоштин* динара;

Пет стџоштин да му платим, *пет стџоштин* милиџна, Добисмо по *петстџоштин* грџа, Он ми тражеше ак *петстџоштин* грџа; Не му дадо ни *шестстџоштин*, Не му даде ни *шестстџоштин* динара;

петшес стџоштин дѣше;

Тражи *осом стџоштин*, *осом стџоштин* милиџна (о чувању остатака генитива множине именице *стџоштина* у наведеним бројевима в. у т. 245);

иљада, две *иљаде*, девет *иљаде*;

милиџон, пет стџотин *милиџна*.

327. Редни бројеви у призренском говору мењају се као прави придеви:

иљрви му побѣже брат, *иљрву* чашу;

ни *дрџги* неје доша, *дрџго* дѣте, *дрџгу* чѣрку удава;

шрѣчи ноџ, *шрѣча* кава, *шрѣчу* каву да попијем, *шрѣчо* дѣте; у *четвѣрши* дѣн;

петши и *шестши* разрет, *седми*, *осми*, *деветши* и *десетши* пут;

једанајессти му бѣше којшија; ул'ѣгла у *дванајессти* годину, *петинајессти* пут, *шеснајессти*, узѣла *деветнајессти* годину;

двајессти на казан бија, *петесетши* војник бија гу млаџеј брат.

328. У прикупљеној грађи нашло се и неколико потврда — илустрација начина обележавања приближних количина типа „дванаест-тринаест“ „двадесет-тридесет“, „педесет-шездесет“:

два-ширинајез динара, *два-ширинајез* дѣше, имаше *пет-шестдесед* године, Шџо имаше ч'учка: *пет-шестдесед* године, *два-ширијесед* године. Тако и: доц'оше *два-широлица* мџжи, *два-широлица* Арнаути, да прати тема *дваширинајесшорицама*.

329. Ни призренски говор²¹⁵ не познаје збирне бројеве. Њихову функцију и ове су преузеле бројне именице на *-ина*:

деветина (код Чемерицића: „њих девет на броју“), *десетина*, *петина*, *шестина*, *седмина*, *осмина*, *дванајестина*, *тринајестина*, *двајестина* товара грбје.

У дативу ове бројне именице имају „логичну“, дакле множинску парадигму именица *-а* основа:

А нима *деветинама* свакому дадоше по јену пушку, Свима *деветинама* не ги дадоше паре, И тјјке свима *десетинама* купи по јен сџмит, свима *дванајестинама* немаше по три књџге, И капџтан свима *деветнајестинама* даде осусто.

330. Призренски говор зна и за бројне именице на *-ица*:

дволица, тамо ги *дволицу* утепаше, *оболџца* ч'е ти доу'неф у недел'у, *оболицџа* ч'е ти даднеф по сто динара, *обадволицџа*, *оба'дволицџа* ч'е гу купиш, *об'дволицџу* турише у апс, доу'боше *дваџролицџа* мџжи, *дваџролицџа* Арнаутџи, *деветориџца*, *десеториџца*, *двадесеториџца*, *седмориџцу* уапсџше, *шесториџцу* турил'е у апс, ч'еџво-риџцу, кџтил', убиџа.

У дативу ове бројне именице понашају се као и оне на *-ина*. У осталим падежима детерминатор уз њих стоји у множинском облику. Потврде:

А нима *дволицџама* покупуваше нове опџнце, Сџл *дволицџама* доведоше жџне, да ги се поздравиш и тема *обадволицџама*, купиџа ги *оболицџама* нове цџпџл'е, *оболицџама* наша старџ књџге, И *оболицџама* свџ да ги украдне, Кџј ч'е, мори, да ги угџди *оболицџама*, нима *деветориџцама* да гу отнџсеш, отнџси гу свима *десеториџцама*, И нима *десеториџцама* прџтише пушке сџс мунициџџу, *дваџтринајесториџцама* купиџа понџшто ново, Да прџти тема *дваџтринајесториџцама*, а другџема — не, *деведесеториџцама* нашема ништо не дадоше, Арнаутџама — свџ!, оч'џше да плџти и тема *деведесеториџцама*;

за *џџџ* осмориџцу ништо неџмамо, за *веџ* десеториџцу знају, за *џџџ* петориџцу ниџкој ништо не знаџа.

²¹⁵ Као ни други говори ове дијалекатске зоне. В. нпр.: Белић ДИЈС, 464; Богд. ГББП 77; Богд. ГАП 176 („сем у вџзи са неким именицама pluralia tantum, и то до чџтири“).

Б.

ГЛАГОЛИ

331. Ни инвентаром глаголских облика призренски говор се ничим битније не издвја из П-Т дијалекатске зоне као целине. И овде су сасвим ишчезли инфинитив и глаголски прилог времена прошлог, а од осталих карактеристика глаголског система поменућемо:

- а) *-(j)a* у м. р. јд. радног придева;
- б) релативно честу употребу имперфекта;
- в) *-в (-ф)* у 3мн. презента;
- г) доминацију *-смо* у 1мн. аориста;
- д) специфичности у грађењу футура I и глаголског прилога времена садашњег;
- ђ) узајамне утицаје презентских и инфинитивних основа и друга аналошка уједначавања — уопштавања појединих творбених модела унутар више глаголских врста.

ИНФИНИТИВ

332. Изузетно ретке потврде инфинитива резултат су утицаја књижевног језика: морала сам *шићи*; нече га *куйићи*; нече *могаћи* да дође за парастас матере, У следећем случају имамо клиширани арханзам или, пак, нанос из неког другог идиома: Бија гу *послушаћи* па не би те избјила.

ПРЕЗЕНТ

333. Прво лице јд. има наставак *-м*: *можем, оче́м, њроала́кам, бласи́њам* (благосиља́м), *вика́м, доби́вам, искам, ло́кам, ни́зам дукáте, зайи́скам, ойрошча́вам, ош́езам, њозна́вам, зайрече́ам, да њрода́вам, њу́зам, њу́зам се, не мо́жем да задрема́м, лџе́м, лџи́ч'ем, завр́ржем, да осно́вем, скáйем, измѣ́кнем, њорáснем, њрóснем, да ре́кнем, сџи́нем, сџи́кнем, жсалу́јем, живи́ујем, замесу́јем л'ѣба, извуку́јем, исџирачу́јем, расџовару́јем* (в. т. 376), *џка́јем, да засџи́јем, бе́сим, во́лим, зайи́шишим, изосџи́рим* итд.

Наставак *-у* бележио сам једино од гл. *хџиети* и *моћи*: *о́чу* да кúпим, *нечу́* (в. т. 367 и 404), не *мо́гу* да задрема́м, Ништо не *мо́гу* да ре́кнем, не *мо́гу* да до́јнем. Овај наставак свакако је резултат утицаја књижевног језика.

334. Друго лице јд. има наставак *-и*: пошто *даваш* теј црешње?, да *дадеш* краву, да се *удадеш*, *погледаш*, Немој да *зјаш* тамо-вамо, млого *кијаш*, *исујеш*, *узни* л'еген да *исош*, не *узимаш*, *уиш*, не мож да *одиш*, млого се *чешаш* по главе итд.

335. Треће лице јд. завршава се на *-а*, *-е*, *-и*. Потврде:

ноч'ом *скиша*, магаре *рика*, вышп'аво дѣте *ишча* у ч'к'олу, и она *вика*, он се *иремеча* преко главе, да *погледа*, јабука ни *цфша*, да *плаче*, да *иска*, он ми матику *клеша*, сам се *диза*, *скиша* по туц'е *куче*, *искача*, млого ми *досаца*, *чеша* се по главе итд.;

да *бидне* дѣвер, да ти *бидне* друсто, треба да се *забележује*, *живује* от ч'ирри-је, Не ми се *бегендисује* она, да *улегне*, да *глоче*, не ми се *сише*, ч'овек *шраје*, тој *не* (< *неје*) било, ништо *не* му било итд.

глава ме *боли*, И она ме *воли*, *маучи*, борија *свири*, и мене ме *шражи*, он гу *мучи* итд.

336. Прво лице мн. има наставак *-мо*: м'и га *клешам* на наковал'у, *очеш* да се *обалам*, *ајде* да *ишчам* краве, м'и се *дизам* рано, *давам*, да ги *дадем* злато, *шкешам*, да *засишам*, *зайошам*, да *сишам* у ч'уп, да *скашам*, да *ироснем* сламу, и м'и *уведошам* у разбој, да не *иренесушам* камењ, *ирейешушам* итд.

337. Друго лице мн. има наставак *-ше*: *дизаше*, *гледаше*, *ирашше*, *зборише* итд.

338. Треће лице множине презента представља једну од најважнијих особености говора П-ЈМ типа²¹⁶. Процес уопштавања завршног *-в* (*-у*, *-ф*; в. т. 110), добијеног, као што је познато, фонетским путем прво код глагола Белићеве VI врсте, у Призрену је изведен од краја. Доследним поштовањем односа *има* : *имав* дошло се до творбеног правила: 3мн. = 3јд. + *в*: *немав* га, *немав* ги, они не *ишчав* брата, да *дадев* девојку, *немав* га к'уфер, *донесев* бадњак, И м'иши *имав* гњезда, *ошаш* га нега, *дошнев* г'ости итд. (в. и т. 213), поред: сви *бегав* у комшије, *нокташ* се *бодев*, да *викав*, С'к те *гледав*, *градив* гњезда, да *донесев* д'ома, да ги *дав* ч'орбу, *дошнев* своји, *зборив*, г'ости се *зовев* сас р'уке да *гурав*, они *знав*, Турци *имав* краве, *ш'окав* по каф'ане, *нечев* да *чујев*, *л'еш* авијони, бродове да *ишош*, *ошиднев* на срѣт ц'ркву, кад *иораснев*, *ишјев*, да ме *расшашев*, *мезеш*, орасе се *самелев*, орасе се *сиремив*, свирач'и *свишив*, И туј *седив*, у ц'ркву *сшашев* пред олтар, *уфаш* га, старе што *сечев*, оц'е своје *шерав*, врата се *чушав*, *сашшјев* се т'ј ч'ѣрге, они ги *уграшив*, да се *украднев*, да *ишјев*, да се *ирешаш* књиге, *оскудевав* итд. (в. и т. 213), поред: д'еца не *ајев* за оца, *бегаф* от нас, дегенѣце ме *бринев*, *болиф* ме ноге, да *убиваф*, *волиф* се, унуци ме *викаф*, мансурѣ вол'икве *висиф*, д'еца *даваф* л'ѣба, они се *уграбив*, *заволиф* се, *живиф*, вол'ел'е да *једев*, *вијев* ме кол'ѣна, да *свириф*, да *свошиф*, Турци тамо *идев*, у свѣзде ги *ковев*, нине о'фце *л'ишјев* от м'етил', наши *извукујев* кола ис кал, *разгледујев*, и којшије *довршјев* куч'у, да ми се *жаш*, *извадиф* м'есо, д'еца се *мериф*, да ги *раниф*, да *искочиф* на ул'ицу, теј ком'ине *укиселиф*, *ницаф*

²¹⁶ В. Белић ДИЈС, 157–160, 514–515; Стеван. Ђаковица, 60–61; Богдан. ГАП, 183–188.

му зүбе, смъртөве ги *набдиф*, сел'аци *нөсиф* опьнце, *уфаишиф* зајца, да се *иричестиф*, да ми *досацаф*, бне се *нишаф* на нишал'ку, они тајно *шл'окаф*, деца се *меч'аф* сас камејне, *идеф* да се *сунчаф*, они га *иушчаф*, и они *добиваф* плату, не *мөжеф* да *стигнеф*, да се *усйеф* на б'рдо, краве се *л'ижеф*, И посл'е га они отру'еф, Наше жене ч'арапе *иочну'еф* тако, бч'и да му *иукнеф*, синови да *иомогнеф*, ч'е ме *уби'еф*, да *узнеф*, да *у'еф*, *иофа'чаф* све, *фарбаф* јајца, да *иско'чиф*, друге *седиф*, ноге ми *рабошаф*, да се *изостриф*, жене *седиф*, борозани *свириф*, да ги *уфаишиф*, и трупци се *це'аф*, Турци поч'нал'е да *ци'у'еф*, све ги *оч'коишф* итд. (в. и т. 213), поред: н'ега ч'е га *вика'у* кува'ра, да ми се *жал'и'у*, старе што *говори'у*, *иза'е'у* на туј ч'уприју, по кафане *иде'у*, *и'и'е'у*, не-зна'у, да га *замол'и'у*, они наши *кол'е'у*, *закол'е'у* свињу, *мол'и'у* Б'ога, они *носи'у* опьнце, Туркиње *носи'у* у двор, посл'е ти *ост'ане'у* теј корејне, свима се *иружси'у*, по ул'ице *ски'иша'у*, да *служси'у*, да *ш'ражси'у*, *ш'ури'у* кокөшке, да *шл'ока'у* итд.²¹⁷

Утицају књижевног језика дугујемо потврде типа *изваде* маснөчу, они *ш'ражсе* т'ој, они *кажу*, тамо се *о'и'оју*, *ци'ују* С'рбију, *мол'е* цара, не те *м'рзе* тебе и сл.

И треће лице множине презента оштро одваја Призрен од Сретечке жупе, док му је знатно ближа Ђаковица, а најближи, разуме се, Ораховац²¹⁸.

ИМПЕРАТИВ

339. Чувају се практично једино облици другог лица једине и множине. Наставци 2јд. су: -ө, -ј, -и:

өгреј ги, Б'оже, *и'өсеј* у ба'шч'у, *насеј* је'но два-три с'ита, *насеј* та'мо, не *б'ој* се, сна'о, *и'ди на'дој* де'те, бра'шњо *и'рөсеј* на ч'есто с'ито;

бомбаи'ирај, *гло'цкај*, не *доса'цај* дет'ету, *ди'зај се*, *зе'вај* у ава'ју, не *ош'езај* ви'ше, не *сти'езај* га, *и'узај се* на но'ге, *и'ос'ркај*, *и'скај* от мат'ере, *ис'и'ирај*-га, *и'ри-викај* тејзи деч'урл'ије, *ш'кај*, *с'иш'кај*, не *да'вај* му да пи'е, *ис'кл'е'уај*, *дај* ми је'ну јабу'ку, ти *у'зни* па *зайр'ечај* жар, *меч'ај*, *и'ремеч'ај*, *ш'е'уај се*, *гле'дај*, *гл'еј* (в. т. 392), *це'и'ај*, *меч'ај* па'ре, ајде, девојко, *обу'куј се*, *и'оч'ну'вај*, сал саз н'ега не се *зай'оч'ну'вај*, *расий'увај* итд.;

и'ст'ири га сас раки'ју, *ош'идни* у берб'ера, *је'ди*, *из'еди*, *р'екни* гу отвор'ено, *с'едни*, *ја'иши*, бр'е, којна, *л'егни*, *л'и'и'ч'и*, *ми'кни се* и ти, *и'омогни*, *си'и'и* мицко во'ду, *да'ди* де'цама да се и'граф, *би'дни* ч'өвек, *би'ди* ч'өвек, *би'ди* јен пу'т и ти л'у'цак, ти *задр'еми* ако мо'ш, *и'уш'иши* гу, а он *у'зи* два којна, *у'дри* ги итд.

340. Код гл. типа *и'ије* у императиву се губи *ј*: *на'ли* во'ду, сна'о мо'ри, *өми* де'те, *ө'дви* да ви'дим ра'ну, *и'о'и'и* ма'ло раки'ју. Лик *немој*, судећи по моме материјалу, чешће долази са -*ј*: *Немој* да му гл'едаш к'усур, а'у'ам'ија је, *немој* — р'еч'е, *Немој* да ми доса'ца'аш, *Немој* да зја'еш та'мо, поред: *немо* ви'ше тако (в. и т. 105).

²¹⁷ Ни у мом ни у Чемерицићевом материјалу нема примера типа *седев*, *болив*, које помиње Павловић (Павл. Јањево, 100–101).

²¹⁸ Павл. Срет. 194–198; Стеван. Ђаковица, 123–125; ФО 583 (Ораховац; за говор овога места имам још доста необјављеног материјала).

Поч'ело *ништво* да ме бол'и у главу, Снајке, мори, запóјте ми *ништво*, Тебе те, сине, бол'и *ништво*?, Кóј мóже да докаже *ништво* онéјзи будáл'е, Нáтни *ништво* на главу, Ѐмам *ништво* да ти кáжем, Нач'ула сам *ништво* за тебе итд. (в. и т. 62), поред: *нештво* сам заборавила, Купила ми *нештво* нóво, *Нештво* ме бол'и глава; да докажем *нештво*;

С'е не мóжеш *ништво*, *Ништво* не мóжемо да уч'инимо, *Ништво* не мóж да кúпиш, И óна óстаде ч'уч'а без *ништво*, за *ништво* се потепáше. Мислим да је лик *ништва* последица утицаја књижевног језика: *Ништва* нé му бíло, с'е нéма *ништва*, Óна од *ништва* ч'е те тéпа. Новијега је датума вероватно и заменица *сваштва*: бíло [је] *сваштва*, на *сваштва* íде. Аутохтони призренски облик ће бити *свештво*: óна се на *свештво* грóзи, И нáша којшíка на *свештво* се грóзи. У језику Срба Призренца може се срести и форма *свештви*: За *свештви* се грамзéу.

Изнети материјал показује да предлог употребљен уз коси падеж не одваја негацију од заменице. Нема, дакле, конструкција типа *ни за штво* него само за *ништво* и сл.²⁰⁶

305. Према сандардном *здекоји* и *сваки* у призренском говору је уобичајено *декој*, *свакој*: *Декóј* кóшгањ и преродија, Сáмо *декóј* Арнаутин ч'е ти доу'не, *Свакој* Призрeнац íма своју мýку, *декóја* жéна, море, и побéгне с'е, нéје *свакоја* жéна будáла. Употребљава се, додуше, и облик *сваки*: *Сваки* ч'с гíне нáрот, *Сваки* д'н грóзе ни донесу'е.

Судећи по Чемерицићевим подацима које сам после дужег инсистирања у раду са информаторима проверио, у Призрену напореда долазе облици *свакојак* и *свекојак*, *свакојака* и *свекојака*, *свакојако* и *свекојако*.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

Присвојне заменице

306. У говору призренских Срба примећене су следеће присвојне заменице: *мóј*, *мóја*, *мóје*, пл. *мóје* (*мóј* дeвер умре млáт, *мóја* сéстра, *мóје* девојáшто, *мóје* дéца не доу'óше, *мóје* девeри);

швóј, *швóја*, *швóје*, пл. *швóје* (*швóј* млáц'еј сýн, *швóја* унýка, *швóје* девојч'е — *швóја* мýка, *швóје* дeте пáзи, сéстро, *швóје* врáта не бeу отворeне, *швóје* дéца в'рло су л'уцке);

нáш, *нáша*, *нáше*, пл. *нáше* (*нáш* јeн Арнаутин дóша, *нáша* дугáјна íзгоре, И нáше дéца искоч'ише дóбре, *нáше* врáта, *нáше* сeла останáше прáзне, *нáше* л'уди доу'óше из рóпсто);

вáш, *вáша*, *вáше*, пл. *вáше* (*вáш* кóјн, *вáше* вешáјне — *вáше* тепáјне, *вáше* брáч'а, *вáше* дéца, *вáше* стрич'евíч'и, *вáше* сeстре).

²⁰⁶ Као и у другим говорима П-Т зоне. В. нпр. Богд. ГАП, 171.

Озбиљне варијације у изговору фонеме /њ/ и позната нестабилност интервокалског *ј* довеле су до гласовног шаренила облика добијених од заменице трећег лица:

његов, *његова*, *његово*, пл. *његове* // *негов*, *негов*... (в. т. 145–148) (*његов* брат, *његоф* којшија, на *негов* рѣп, Како се зваја тај другар му *негоф*?, *његова* жена, *његова* лац'а останала, *негове* деца, *негове* брач'а, *негове* другари);

њојен, *њојно*, *њојна*, мн. *њојне* // *њојен*, *нојен*, *њојан*... (в. т. 145–148) (тај *њојен* сѣн, *њојен* сѣн доша, *њојен* минтан, *њојен* грубос, *њојен* брат ми даја тој, *нојан* муш умре, *њојно* дете, *њојно* девојче, *нојно* девојашто, *нојно* коло, *нојно* ткање, неје *нојна*, моја је, *нојна* ч'ерка, *нојне* брач'а своје су мене, *нојне* брач'а бил'е Гоге, *нојне* родител'и, *нојне* уста, теј деца несу *нојне*, теј *нојне* руке су гу златне, *нојне* веце ка пра на оч'и (нар. посл.). Ређе се чује: *нојзин* брат, *нојзин* сѣн, за *нојзинога* браш'а, *нојзина* кума, *нојзина* нафака, тој глупо *нојзино* девојче. Несумњиво новијег датума су потврде лика *њен*: бѣш тај маѣи *њена*, *њена* маѣи, тај ч'ерка *њена*, сѣс *њену* мајку, *њене* брач'а. Примера овога типа, разуме се, нема у Чемерикићевој грађи. О њиховом скорашњем статусу у призренском говору сведочи и одсуство варијације у изговору иницијалног *њ*.

њијан (*њиан*), *њиана*, *њиано*, мн. *њиине* (*ниана*, *нина*... в. т. 145–148) (*њијан* сѣн, ушчува се и *њиан* ч'ифлѣк, *њиан* сѣн, таки је *ниан* адет, *њијан* бол'ес, *ниана* снаа, скршила се тај *њиана* слубица, *њиано* царсто, *њиано* девојче, тој *њиано* дете, у село *нино*, *ниине* лојза, фамилије *нине*, *Нине* плуч'а са све ц'рне).

307. Досадашња истраживања показала су да се бар у неким деловима П-Т зоне²⁰⁷ општа показна заменица *свој* ретко употребљава, што се не би могло рећи и за призренски говор, у којем су забележени следећи примери: *Имам ја својега* домаш'ина, довеја *својега* којна, *свој* *својега* не рани, за *својега* попа, *сѣ[с]* *својега* једи и пи, *својему* тате в'рже ноге; *својему* сину Пѣре, *својему* драгану, оди деде *својему*, оди дајке *својему*, поклонила *својејзи* сѣстре, *својејзи* в'рснице ништо не дава, *А* *својејзи* близнакиње све дава, сѣпе по *својејзи* жел'е, само до *своје* врата, *своје* децу не двал'ала, *имам* *своје* децу, *Што* се рабѣта за *своје* децу страмота неје.

Показне заменице

308. Код заменица *овај*, *ѡај*, *онај* посебног помена су вредни следећи детаљи: а) доследна употреба ликова са партикулом *-ј* у Нјд. сва три рода, чиме су изједначени облици м. и ж. р.; б) партикула *-ј* у А(ОП) јд. женског рода и у Н(ОП) множине, сведене, иначе, на један лик. Већ је речено да заменица *овај* обично долази без иницијалног вокала (в. т. 79):

вај свѣт неје л'уцак, *Вај* ми којшија бѣше доодија, *И* *вај* држава неје добра, Како дозвол'ева и *вај* држава тој?, *Вај* рука не ме бол'и, *Вај* година ч'е бидне подобра зе лањска, на *вој* радно време, трѣч'а донѣла *вој*, што је *вој*?, у *вој* сокач'е, *Ўзни* и *вој* лубѣнч'е, *вој* ношч'е неје моје, *веј* два далака да купиш, *Ишла* у бајну за *веј* ноге, *А* *веј* жене ч'ије су?, *На* ви *веј* оп'нице, добре су итд., л'жаѡ је закон

²⁰⁷ Тако је, на пример, у Алексиначком Поморављу (Богд. ГАП, 172).

ПОТЕНЦИЈАЛ

347. Облик *би* уопштен је за сва лица: *Дошла би* порано, ама неје мoгла, пошла да *би окреч'ала* камењ, А штo *би ти оч'аја* још? Кoj не *би оч'аја* у нину куч'у, по два пута *би сејала* мoја мати, да мoга, *избија би* гу.

АОРИСТ

348. Већ је речено да у призренском говору у 1мн. аориста доминира наставка -*смо*. У осталим лицима нема чињеница вредних посебног помена. И у призренском говору, додуше, аорист се гради и од несвршених глагола. Наводим део примера аориста прикупљених на терену:

и ја *бели* кошул'е, мyку *видо* док се *усйо* на Кал'ају, *немадо* кyд и *дадо* гу све, *дадо* га мoјеји *јет'рве*, кат се *yдадо*; *oс'шаро* и ја; *видо* и Драгeта, *изгоро*, *изедо* дoбру крyшку, *oсебо*, *йoч'o* да пл'етем, *yбодо*, *йoседо* мало, *yл'его* помец' њи;

зайреч'а ли [ти] жaр?;

син му *бидна* уч'ител', он се *oболе*, она се *разболе*, *нагрде* се на стап, И она, ч'уч'ка, *oгрубе* у свој бол'ес; *йрoдаде* коња, он *диже* рyке, она *oздраве*, *йoквари* се све, *окрена* се и он, а она — *oч'и* на *oч'и* ме *изльжа*, и мене *oбрaдува* Бoг, а она *oсакати* се на нoгу, *йoслуша* ме Бoг, и она *oс'шaде* дoма, девер ми *oч'ори* и *yмре*, у постeл'y *йaде*, слaма се *сл'егна*, сeно се *сл'егна*, *јeна* се *yдаде*, *yзе* му дугaјну итд. (в. и т. 364);

Ми се тyјке *разбегнасмо*, *йобегoсмо*, *белисмо*, *благодарисмо*, *набрaсмо*, *сварисмо*, *викнасмо*, *йривикасмо* на Циганку, *видoсмо* и Рyсе, *врайиисмо* се дoма, *зав'р'шoсмо*, ми га *гурнасмо*, *йрoдадoсмо*, *донесoсмо*, *дигoсмо*, *доц'oсмо*, *дадoсмо*, *дигoсмо* се одoтл'е, тaмо и стол'ицу *дeдoсмо*, *живнасмо* и ми, *зборисмо*, *изедoсмо*, *изл'егoсмо* гoре, *имaсмо*, *искисoсмо*, *искойaсмо*, *наиграсмо* се дoста, *морaдoсмо* да кyпимо ч'eргу, *зам'рсисмо*, *найрависмо* кyч'у, *обиц'oсмо*, *йрoц'oсмо*, *oс'шaисмо* ги сaме, *йушииисмо*, и тyјке се *oдморисмо*, *oшидoсмо* тaмо и ми, *йoгодисмо* и дугaјну, *йазарисмо* и козину, *зайoс'шисмо*, ми *йрoш'р'насмо*, *ураишисмо* се, и ми *насадисмо* jајца, *седoсмо*, *искоч'исмо*, *с'шигoсмо* кyч'и, *удрисмо* прaво на пyт, *уц'oсмо*, *узoсмо* козину, *ул'егoсмо*, *уфайиисмо*, *уч'инисмо* се, итд.; *доц'oмо* рaно, *узoмо* нoве клaшне, *дадoмо* пaре, дoбро се *најeдoмо*;

доц'oс'ше ли, дeте?, *видoс'ше* л'и Рибушaјку?;

йобегoше, *белише* плaтно, *јен* дpyгoга не *видoше*, *донесoше*, *йогинаше*, брaч'а гу нaзoр *зaд'ржaше*, *долeйoше* ни и шт'ркoви, *йoдметинаше* нaши инц'инeру, тeј л'yди *йoумрeше*, све *oшнесoше*, све ни *oднесoше* тeј пци Бугaри, *oшидoше*, *oшoше*, *рекoше*, и нeму мaч'ке *узoше* ч'йфл'к, *ул'егoше* у кyч'у, *изгорoше*, *зaболoше* итд.

Најмање потврда аориста односи се, што је и нормално, на друго лице јединине и множине. Отуда не изненађује чињеница да су све потврде тога лица у ствари питања постављена сабеседнику. Оваква фреквенција по лицима у пуној

је корелацији са природом овога глаголског облика. Аорист се обично користи у приповедању, у дочаравању протеклих догађаја непознатих сабеседнику односно сабеседницима. Аорист је, као и имперфекат уосталом, пластично изражајно средство првенствено монолога, а само изузетно — дијалога.

ИМПЕРФЕКАТ

349. Два важна детаља у вези са имперфектом већ су саопштена: а) овај глаголски облик сасвим је обичан у Призрену и б) добар део примера са потискивањем акцента на ултиму отпада управо на његово прво лице једине. Овде ћемо додати и то да изостају јужноморавске форме имперфекта типа *имашем*, *имашемо*. Извесно колебање захвата, изгледа, треће лице множине, где полако продире *-в (-ф)* из 3мн. презента. Примери:

барабарé ги, *барабарé* („изједначавах“), ама ништо не *мога* да учиним, ја, сине, *белé* вуну, а она вијна, *блүва* цеја дѣн, ја му *бране*, ама он гу продаде; Млого *бринá*, црна ма́ти брине за дѣте; *мислé* — ч'е погине, да *мога* да га уфáтим, избија би га, Не *мога* да гу нац'нем, бѣше ми л'ѣпо док *бé* у Бѣјаград, ја *нечá* ама они ме натерáше мѣне нáзор, три дѣна *шкajá* нóјну вуну, и ја му *шражé* рибу, ама нé ми гу дáде;

бањáше се дѣте, а тѣк се л'сно *бегáше* у С'рбију, *бијéше* дѣцу, гла́ва ме *болéше*, мáло нóга ме *болéше*, сѣстра ми *болувáше*, *вадéше* вóду на бунар, *валáше* му да дотѣра козину, она *водéше* брo, снѣг *в'рнáше* па стáде, а куч'а му *горéше*, *глоцáше* и он докл'е *глоцáше*, козину *давáше* за пáре, а он пол'ко *зрубéше*, и ма́ти гу тѣшко *з'рбачéше*, ко́за се дóбро *дебелéше* од бра́шњo, а нина дугáјна нé се л'сно *дов'риувáше*, не *знајáше* да ми покаже, он и тѣг дóбро *проодéше* на пáзар, и о́тац му *идéше* б'рго, *имáше* у мáлу јѣна стáра Оч'áнка, а кáко му *имéше* нѣму?, Мйлан ми *казувáше* тóј, *милéше* в'шка по рúке, не *могáше* да иде, и зѣт му, море, млого *мушéше* пред рáт, *немáше* ко́ј да гу послуша, *нечáше* да ми продаде козину, о́тац ми *нечáше* да тра́жи добровол'áчку зѣмњу, в'здан се *облaчéше* ама не зав'рна, свѣ га, муч'ени́ка, *илашéше*, она дѣцу на со́как не *йушчáше*, у Бѣјаграт *служéше* службу, нíкој не *смејáше* да доц'не, нѣму нíкој не *смејáше* да му искóч'и на пúт, млого б'рго *шечéше* вóда, свѣ се *шойéше*, не *шражéше* да га браним, дáде гу свѣ што му *шражéше*, и брáт му млого *ш'рчáше* по жѣне, одóшто му *доодéше* тај бóл'ес?, и она *ч'екáше* мáтер на стáницу, мáло се *ч'улéше* нóјно плакáјне итд.;

докл'е *могáсмо* и мй *бегáсмо*, тáмо и дѣцу *бањáсмо*, *боравéсмо* и мй у Пѣч', *бранéсмо* се и мй дóбро, *в'ршѣсмо* цеја дѣн, тáмо се *гостѣсмо* три дѣна и три нóч'а, не *знајáсмо* ни дѣ смо, не *могáсмо* да купимо колóмбоч', тѣг *немáсмо* ни л'ѣба, *обалувáсмо* њего́ву дугáњу, ни видéло не *смејáсмо* да пáл'имо, не *смејáсмо* да спíјемо, до плáдне *уведувáсмо* у рáзбој, поред ретких примера са *-мо* (< *-хмо*): док *беóмо* у сѣло бѣше ни дóбро, мй се *беóмо* сакр'л'е;

могáшће л'и да гу нац'нете?, кáко *могáшће* да нап'рајите тóј?, кáко *могáшће* да п'јете сѣз њѣга, мóре?;

Од заменице *сав* навешћемо и следеће потврде: от *свѣ* брач'у сал Милан немаше коња, *Свѣ* деца су гу в'рло добре, *Свѣ* деца ги бѣу гадежл'иве („прљава“), *Свѣ* деца ги су грозл'иве, *Сви* у јѣно ж'ивимо, Ц'рква је за *сви*, *Сви*-тројицу убије. Форма *сви* је почела у новије време из савременог језика продирати у призренски говор. На исти начин је најупутније тумачити облике *сасвим* и *свима*: *сасвим* забрајла, шиѣм *свима*, Бок нека даде *свима* здравл'е, Бок нек даде *свима* здравл'е, *свима* нама дошла наредба, даде ги п'аре *свима* дваѣстинама, добров'еч'ер *свима*, *свима* десетинама купија ништо, поред свакако старијег *свема*: отац ни купија *свѣма*.

ДЕКЛИНАЦИЈА ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

312. Придевско-заменичку деклинацију карактерише доследна употреба облика датива и у једнини и множини и солидна очуваност облика генитива у једнини. Тиме, истина, није успостављен пуни синкретизам Г—Д—Лјд. као код именица *-а* основе, због неједнаке употребе финалне партикуле, која је у генитиву примећена једино код показних заменица *ѡај*, *овај*, *онај* (в. т. 318). Од осталих особености деклинације наводимо следеће:

а) одсуство „краћих“ облика мушког и средњег рода (само: *доброга*, *доброму*);

б) уопштавање форме на *-е* у Н(ОП) множине сва три рода (*наше* л'уди, *наше* жене, *наше* деца);

в) у ОП мушког рода очувана је дистинкција *живо* : *неживо* (*доброга* брата : *добар* коштањ);

г) ОП = Н у једнини код средњег, а у множини код свих падежа осим датива;

д) стари однос *о* : *е* између тврде и меке промене озбиљно је нарушен у корист тврде промене, и то како у Нјд. средњег рода тако и код наставка *-ога/-ега*, *-ому/-ему*.

313. Систем наставака придевско-заменичке деклинације представимо и табеларно:

Падеж	Мушки род		Средњи род		Женски род	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Н	ѡ, -и	-е (+ј)	-о, -е	-е (+ј)	-а	-е (+ј)
Г	-ога, -ега		-ога, -ега		-е (+ј+зи)	
Д	-ому, -ему	-ема	-ому, -ему	-ема	-е (+ј+зи)	-ема
ОП	= Н, -ога, -ега	= Н	= Н	= Н	-у (+ј)	= Н
Л	= ОП	= ОП	= Н	= Н	= Д	= ОП

Једнина

314. На облицима номинатива једине мушког и средњег рода нећемо се посебно задржавати јер су најважнији детаљи везани за овај падеж већ саопштени: нарушавање односа *о* и *е* код средњег рода (*шүџо*, *сїшарејо* итд.) обрађено је у одељку о алтернацији вокала (т. 94), а Нјд. м. р. на -и у ретким потврдама одређеног придевског вида у т. 276–278.

315. Речено је да у косим падежима мушког и средњег рода долазе само „пуни“ облици, те је у генитиву увек -ога или -ега: *деветџога* је свети Пантел'имон, до *божјога* гроба, до *Госпоџинога* поста, до *новога* гүмна, од *њојнога* брукана, до *гүжњога* девѣра, о[д]-*другога* мјужа, помреше сви до *јенога*, от *їрвога* мјужа, от *нинога* оца, *јенога* миша нема сје, от *јенога* Арнаутина, *дњњшњога* ми дња, на дн *л'етњога* *свештога* Ранц'ела, од *мојега* брата, от *силнога* глота, у сина теза-*Анџушинога* и сл.

316. Облик ОП (= Н за неживо) употребљава се у функцији акузатива, инструментала и локатива:

Виде л'и *дајкинога* зѣта?, дај *благого* анц'ела у с'рце, да закол'е онога *дебелога* ч'урана, сит *гладного* не верује (нар. посл.), болан *здравога* да тѣпа?, за *јенога* војника, удала се за *јенога*, *Јенога* сина имала тај жена, *лүцкога* мајстора имала, Наш којшија жени *млац'ејога* сина, *мојега* девѣра, свеца л'и му *неговога*, за тога *нојнога* ч'овека, за *шџога* не *овога*, пол'ицајца *ојаснога*, стрица *очѣвога*, за *їрвога* мјужа, *Їмам* ја *својега* домаш'ина, *својега* којна фал'и, свој *својега* не рани, Сина *Сшојановога* неси видѣла?, да га погл'ѣдаш *шаквога*, море и сл.;

Да јоште узне и *осїар* нош, да појѣдем и *јен* коштањ, дѣ га видиш *шїј* облак?, да доч'ѣка и *шїј* дн и сл.;

Она је за *неговога* сина, сас *јенога* комшију, сас *јенога* војника, сас *тѣчу* *мојега*, сас попа и сина *његовога*, сас *шүџога* коња, Не се бије сас *рогаџога*, с[с] *својега* јѣди, сас *шаквога* ајерл'ију сина, комшије смо сас *шџога* кавец'ију, сас *овога* ч'овека, сас *онога* *којшијскога* врага, сас *онога* лопова не йди и сл.; сас *нов* *миншан*, сас *остар* *нош* и сл.;

по *зимњога* светога Никол'е, по *свештога* Васил'ије при *їрвога* мјужа, бѣше и она при *нашега* брата, горе при *свештога* Ранц'ела.

317. Датив увек има наст. -ому односно -ему: тому *брадаштому* ч'овеку, сит *гладному* не верује (нар. посл.), И *гүжњому* девѣру дава се бошч'алк, поруч'ија *другому* дуч'аницје, *другому* бија јемац, *јеному* *нашему* којшије умрѣла сѣстра, *шџому* *лајавому* Петрушу не се дава, Пбарно *сїшарому* под брадицу, зе *младому* пот песницу (нар. посл.), *млац'ѣлему* сину, за аѣр *шџому* *његовому* јетиму, *мојему* *йокџојному* оцу, *Ниному* *лак'рдисубању* нема мѣра, *њџиному* оцу, Тѣшко *оному* кој *својега* нема, ја *вому* не могу да му нац'ем девојку, *оному* веселнику Милану умрѣла жена, Штџо си купија *оному* *сирџоштому* детѣту?, купија *сїшарѣлему* сину, тї да тако збориш *сїшарѣлему*, Штџо му је *шџому* детѣту?, неје лѣко ни *шџому* кукафцу, Дал'е смо *својему*, *шүџому* не, и сл.;

два брата су *биле*, Објдва сина му *иогинале*, објдва јунч'ета гу *лишца́ле*, а *би́ле* три брата, *шро́лица* дошле, три брата су *биле*, Девојч'ету гу *никна́ле* три зупч'ета, Три Ру́са ни *биле* из Москве, а пет Шипта́ра не *дошле*, *Нашле* се два брата, *дошле* два брата, два брата ми *дошле*, два брата су *ради́ле*, итд.

Овакво стање, познато и другим суседним говорима²²⁰, а настало под утицајем македонских идиома, полако се нарушава продирањем књижевног *-ли*. Процес прати генерализација мушког облика за сва три рода: несте *ишли*, Турци *узимали* све, баба га *звали*, деца *се оженили*, брач'а гу *нашли*, мјке су *били*, друге ферџе *били*, салфете *несу иостојали*.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

352. Није редак у призренском говору и обично се гради од имперфекта помоћног глагола:

беја се сираија да гу купим, *беја се зашека* дома те ги ви́до, добар ч'овек *беше бија*, Добар доктор *беше бија* наш којшија, Тјјке *беше бија* и влади́ка, Цвета *се беше боднала* у ногу, У Дреницу *беше врילו*, снег *беше врњаја*, И он јефт'ино *беше даја* теј коже говецке, *Даја* ги *беше* добро имајне, Бистрица *беше врло надошла*, Ченица *беше иол'езла*, син гу *беше осеба*, јабука ги не *беше родила*, Синоч' гу ма́ти *беше* млого *заслабела*, Син гу се *не-беше стирефија* дома, *Беше* гу *се иштрула* брава на врата, Урош *беше узеја* на себе тјј рабóту, Тамън *бемо дошле*, а оно *заврна*, *Беосмо се* л'епо *забореле*, Млого ми се *бел бегендисале* нојне дим'је, Јабукe *беу донеле* негове деца, јенпут што *беу дошле*, Ру́си јоште не *беу дошле*, они јоште не *беу стигнале*, Они *бел оишли*, Тај но́ч партизани *бел иаднале* на ко́нак, Но́ге ми се *бел уиалиле*, У Луби́жду б'ш *бел иочеле* да копаф колóмбоч', Две ко́зе ни јо́ж *беу остале* итд.

У мојој грађи се нашло врло мало потврда плусквмперфекта добијеног помоћу радног придева глагола **byti*: А он тјд још не *бија доша*, *била* сам се *мучила*, Они *биле дошле* на́прет, Жéне ги *биле куйиле* оп'нце. У овом моделу грађења имперфекта вероватно се огледа утицај књижевног језика и(ли) других говора.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ

353. Призренски говор карактерише нешто чешћа употреба наставка *-и*. Изгледа да се једино тако трпни придев гради од глагола на **-niti*, од глагола типа *жени*, *(-)брани*, *рани* (избегавање наставка *-н* на бази дисимилације?):

забранешо је, било је *забранешо*, *забранеи*, бија ги *брањеш*, *брањешо* и тој, *жсњеш* ми бија и брат, не́е ми *жсњеш*, не́ ми је *жсњеш*, Син гу *дебел'еја* јо́ж

²²⁰ В. нпр.: Белић ДИЈС, 626; Павл. Срет. 205; Стеван. Ђаковица, 135–136; Барј. Дијал. истраж. 361–362 (прешевско-бујановачка зона); Ораховац (мој материјал).

321. Искључиво помоћу ОП граде се инструменталске конструкције: сас *нашу* кучу нече се шалиф, сас *арнауцку* бесу, сас *овуј* рѹку ништо не рабѹтам, пред *вашу* дугајну чека те сестра итд.

322. Не може се рећи да је одвећ редак ОП у функцији генитива: добро родил'е и *вуј* годину, орасе не родил'е *вуј* годину, *вуј* годину тешко се живи — све скупо, *шуј* годину ч'еница беше вратл'ива. У прикупљеној грађи доминирају клишетиране конструкције које обично означавају темпоралност.

Множина

323. Потпуно су изједначени облици сва три рода у свим падежима будући да је у Н(ОП) загосподарио лик на -е (+ j код показних заменица *овај*, *шај*, *онај*):

Арсине девојч'и'ч'и, *Бодинич'ине* синѹви, *бѹжје* путѹве, *п'рсте* ѿвредене, у *гвоздене* бурн'и'ч'и, *гол'еме* су пил'и'ч'и, *варене* кошгајне да једе, И *Данкине* девојч'и'ч'и се разудадѹше, чебн'и'ч'и ни украл'е *наше* (= наши су нам украли њебад), Бугари *несу добре*, у мѹј младос бил'е *друге* адеће, ѿвде гѹр бѹв *злашине* јел'еце, Имагл'е *мале* гасарч'и'ч'и, пил'и'ч'и су *мале*, А пѹгор — *дукач'и'ч'и мале*, *сн'шине* дукаћи, све *мале* дукач'и'ч'и *наредене*, *наосн'рене* ношч'и'ч'и че купите, *нѹјње* родител'и бев добре, бил'е *разне* колаче; сѹге *разне* колаче, *разне* тѹрте, *разне* ч'удеса!, сас *ш'ује* мѹжи, сас *наше* војници, беше при *наше* Турце;

да гл'еда и *ш'урске* жене, тѹј су *с'рпске* жене, у *женске* мараме, иша сас *ваше* кошѹи'ке;

ѹна ка *анѹелске* крила да добн, купн'смо *арабац'иске* кола, кола су му *волѹфске*, Чеда ги тражи *врайч'ешѹве* јајца, одн'ше по *гашке* села, уста не му бѹу *грубе*, бил'е *д'рвене* корита, *друге* јајца останеф, *друге* села, има *јаке* л'ец'а, видѹја сам *мѹрске* пцета, јајца ги бѹу *сн'шине*, *сн'шине* јајца има, ѹна кола *нове* има, Ако имаш *овеј* л'ец'а — све си добија, лѹжа су ги *слабе*, *ш'акве* јајца никад несам видѹла, *ш'ѹје* плуч'а су *здраве*, на *ш'урске* грѹбл'а, купн'ја *ш'њке* јѹжа, *ц'рне* говѹда не вол'им, *разне* ч'удеса пр'аиф, донѹја *ш'арске* д'рва, на *аисанске* врата, има *вел'ике* врата, *Наше* врата ви су *ѹшворене*, с'амо до *сѹѹје* врата, *мѹшке* деца, И деца ми су *болне*, *ш'урске* деца ги нѹсиф, деца гу бил'е *бѹсе*, за *негѹве* децу, да ост'аите децу *наше* гл'адне, за децу *мѹје*, имав децу *сѹѹје*, *ш'ѹје* децу, Ја че да ч'увам *ваше* децу, Ја сам децу *мѹје* родила с'ама, нека ми су *живе* деца, а ѹна ч'ува *сесн'рине* децу, мач'ѹја им'ала *сн'шине* децу, *ѹвакве* децу нн'кој нема, да дн'гне *ш'еј* децу, што се рабѹта за *сѹѹје* децу страмѹта неје, сас *ш'еј* *сн'шине* децу, *ц'рвене* јаја, *нѹјње* брач'а су бил'е Гѹге, и сл.

У резултате све снажнијег уплитања књижевног језика у дијалекатски систем спадају потврде типа *свн* смо *грешни*, и ѹтац и брат му бил'е *з'рбави*, *наши* топѹви пѹцаф, турн'ла пред врата *куш'ња*, врата *ѹѹрња*, вратанца *мала*, *шарена* говѹда, умрѹла гл'адна при тол'ику *мѹшку* и *женску* децу.

Наставак -е доминира и уз именице мушког и средњег рода у бројним конструкцијама: ѹбѹдва *вина* су *добре*, ѹбѹдва гушч'ѹта су *ц'рвене*, с'ал *овеј* два-три кравајч'ѹта да умѹсим, *ш'еј* трн Турч'ина, о[д]-*ш'еј* дв'а Турч'ина, ѹбѹдва им'ама су *зашворене*. Својеврсну контаминацију имамо у синтагми *дв'а гол'еме дукаше*.

Уп. и следеће примере: за *шеј* деветорицу ништо не знам, за *шеј* десеторицу све знам.

До уопштавања једног облика за сва три броја у множини могло је доћи под утицајем македонских говора (где је, додуше, уопштен лик на *-и*). Појава је, у неједнаком обиму, захватила добар део староштоковске Метохије: од Сирињке жупе преко Призрена до Ораховца и Ђаковице²¹³.

324. Датив множине има наставак *-ема*: и *вѣма* Турцима доша Видовдн, и *вѣма* Гогáма давáл'е, *деверскема* децама нешто потпл'етује, и *другема* ч'е доц'е ц'рни пѣтак, и *овѣма* йрокл'ѣшема Арнаутима, *овѣма* децама је тѣшко без матере, Привикај *шема* мálскема децама, да првикам и *нојнема* децама, да уч'ишиш, море, и *нојнема* унуч'ич'áма, *Тѣма* децама óтас ги бија дáскал, И *онѣма* немáчкѣма женáма мýка ги бѣше ка и нáма, óна првика *габѣл'скема* децама, кáжи ги *онѣма* тáмо, ни *онѣма* л'удима неје лýко.

Под утицајем књижевног језика полако се пробијају ликови на *-има*: Кáко да кáжем *йиима* л'удима, попупувáше одѣла и *нáшима*, Бóк нека дáде *свиима* здравл'е (за лик *свима* в. и т. 311).

325. На крају наводимо податак да су и у призренском говору сасвим обичне клишетиране конструкције заклињања са обликом Нјд. м. р. придева *жив* (чешће окрњени лик *жи*) уз именице сва три рода у оба броја:

жи-ми Бóг, немам, *жи*-ми Рамáзан, *жи*-ти Бóг, вáди мѣсо, *жи*-ти глáва, *жи*-ти млáдос, *жи*-ми ц'рква, *жи*-ми дѣте, *жи*-ти слунце, *жи*-ми дѣца, *жи*-ми брач'а, *жи*-ми веј óч'и, *жи*-ми óч'и, *жи*-ми ц'рквѣнске врáта, *жи*-ми злáтне ванц'ел'ије, *жи*-ти ц'рквѣнске врáта, *жив*-ми веј óч'и што те гл'ѣдав, *жив*-ми óч'и, *жив*-ми здравл'е.

БРОЈЕВИ

326. Иако су досад углавном поменути, као илустрација одговарајућих фонетских особина, и овде доносим форме карактеристичних кардиналних бројева:

јѣн, *јѣна*, *јѣно*, *јѣн* брáт, *јѣн* óбраз га ймáш, ни *јѣн* грóз да изѣде, поред: *јѣдан* је бóк итд. (в. т. 185). Облик *јѣн* у призренском говору значи и *једини*²¹⁴: *јѣн* óн мóже да ти срѣди рабóту, *јѣн* óн мóже да ти види тóј, *Јѣн* óн имáше пáре, Нóво сýто кúпи *јѣн* óн;

двá брáта, *двѣ* сѣстре, *двá* датѣта, *двѣ* детѣти, *двѣ* циганч'ѣти, *двѣ* йуцѣйши, *двѣ*-трѣ крафч'ѣти, тѣј *двá* детѣта итд. (в. т. 262–266);

чѣйшири брáта, *чѣйшири* сѣстре;

²¹³ Сирињко село *Севце* (мој материјал: *наше* дрва) Ораховац (у мојој грађи: *дóбре* сýнови, *дóбре* сѣла); Стеван Ђаковица, 114 (у атрибутој функцији „по који случај ном. множине м. рода с наставком *е*, место *и*“). Наставак *-е* у Нмн. м. и с. рода чешћи је код трпних придева и „правих“ придева у предикатској служби) (Стеван. Ђаковица, 137).

²¹⁴ Као и у: Михајл. Леск. 42.

ради пáре; *скишáу'чи* по сока́це, она се бру́ка, У Луби́жду смо дошл'е *ш'рчáу'чи*, *свукува'у'чи*;

в) Нац'осмо гу *влаг'е'чи* [вуну], Зáтеко гу *гошв'е'чи* рúч'ек, *Борав'е'чи* у Печ' разбол'есмо се, Рáзбол'е се *йиј'е'чи* лáдну вóду.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

356. Ишчезао је из употребе као и у већини других српских говора. Из књижевног језика инфилтриран је прави придев *бивши*: *Бивша* Југославија бeше пóслаба, Брáт ми йша у *бйшцу* вóјску.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ РАДНИ

357. Две најзначајније појединости везане за овај глаголски облик већ су поменуле:

а) У Фонетици је било речи о *-л > -а, -ја* и ређе, под упливом књижевног језика, *-о* у облику м. р. једине (т. 151 и 152);

б) За уопштавање облика на *-л'е* у сва три рода множине в. т. 351.

ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ГЛАГОЛИМА

358. За аналошка уједначавања и прекрајања унутар појединих глаголских облика, експанзивност појединих основа и(ли) творбених модела, за специфичности у грађењу итератива, особине познате широм П-Т дијалекта, зна, разуме се, и говор Срба Призренаца. У разматрању ових и сличних питања држаћемо се Белићеве класификације глагола.

359. Уколико није, у призренском говору уобичајено, *изл'егне*, онда се, изгледа, чује једино: дeте *изáшло*, *изац'осмо*, *изáце'* на тýј ч'упри́ју, *изац'оше* ис ц'ркве и отидóше дóма. Од овога типа гради се и итератив: прет сво́је врата *изац'увáл'е*. У прикупљеној грађи нашао се само један пример императива гл. *обићи*: *оби'ци* сeстру, нe гу је дóбро.

360. Глаголи типа *до'це* мењају се по Белићевој првој и трећој врсти: да *до'цеш* код мeне, к[д]-*до'це* врeме, да *до'це* у сóбу, А мýш кат ч'е *до'це*, мй ч'е *до'цемо*, ч'е *до'цeше* у вáрош, ч'е ти *до'цeв* роц'áци, јá ч'е *до'цем*, да *до'цеф* на веч'еру, ч'е ми *йро'це*, ч'áрдáк да се *йро'це*, да *йро'цем*, éво годíна *йро'це*, *йро'це* ме рúка, да *надóце*, сýтра дýн ч'е га *на'цем*, не мóжев да *на'цeв*, *ý'цeв* итд., поред: *до'цне* Бóжич', и *до'цне* кл'уч', свештeник *до'цне*, тóј *до'цне* тáко, А óно *до'цне* ка ч'áрдáк, пóп *до'цне*, кóј ти *до'цне* у кúчу, *до'цнeв* сватóви, да *надóцне*, да ми *йро'цне* свe, слáва *йро'цне* итд. Изгледа да „прелазак“ у трећу врсту нема изван презента. Глагол *доц'(н)е* има следеће облике аориста: *до'цо*, *доц'осмо*, *доц'осше*, *доц'оше*, док радни придев гласи: *до'ша*, *до'шла*, *до'шло*, *до'шл'е*. Од ове основе

329. Ни призренски говор²¹⁵ не познаје збирне бројеве. Њихову функцију и овде су преузеле бројне именице на *-ина*:

деветина (код Чемерикића: „њих девет на броју“), *десетина*, *петина*, *шестина*, *седмина*, *осмина*, *дванајестина*, *тринајестина*, *двајестина* това́ра грóже.

У дативу ове бројне именице имају „логичну“, дакле множинску парадигму именица *-а* основа:

А нима *деветинама* сва́кому дадо́ше по јéну пу́шку, Сви́ма *деветинама* нé ги дадо́ше па́ре, И ту́же сви́ма *десетинама* кúпи по јен сýмит, сви́ма *дванајестинама* немáше по трé књíге, И капéтан сви́ма *деветнајестинама* да́де осýсто.

330. Призренски говор зна и за бројне именице на *-ица*:

дво́лица, та́мо ги *дво́лицу* утепа́ше, *обо́лица* чé ти до́у'неф у неде́лу, *обо́лица* чé ти да́днеф по сто́ дина́ра, *оба́дво́лица*, *оба́дво́лица* чé гу кúпиф, *оба́дво́лицу* турíше у áпс, доу́оше *два́тро́лица* мýжи, *два́тро́лица* Арнау́ти, *деветори́ца*, *деветори́ца*, *двадесетори́ца*, *седмори́цу* уапсíше, *шестори́цу* турíл'е у áпс, *чéйво́ри́цу*, кáтил', уби́ја.

У дативу ове бројне именице понашају се као и оне на *-ина*. У осталим падежима детерминатор уз њих стоји у множинском облику. Потврде:

А нима *дво́лицáма* покупува́ше нóве оп́нце, Сáл *дво́лицáма* доведóше жéне, да ги се поздрáвиш и тéма *оба́дво́лицáма*, купíја ги *обо́лицáма* нóве ципéл'е, *обо́лицáма* нáша стáре књíге, И *обо́лицáма* свé да ги укра́дне, Кóј чé, мори, да ги угóдни *обо́лицáма*, нима *деветори́цáма* да гу отнéсеш, отнéси гу сви́ма *десетори́цáма*, И нима *десетори́цáма* пратíше пу́шке сас муницíју, *два́тринајестори́цáма* купíја понéшто нóво, Да прáти тéма *два́тринајестори́цáма*, а дрúгeма — нé, *деведесетори́цáма* нáшема нíшто не дадо́ше, Арнаутíма — свé!, оч'áше да плáти и тéма *деведесетори́цáма*;

за *шéј* осмори́цу нíшто нéмамо, за *веј* десетори́цу знáју, за *шéј* петори́цу нíкој нíшто нé знáја.

²¹⁵ Као ни други говори ове дијалекатске зоне. В. нпр.: Белић ДИЈС, 464; Богд. ГББП 77; Богд. ГАП 176 („сем у вези са неким именицама pluralia tantum, и то до четири“).

Б.

ГЛАГОЛИ

331. Ни инвентаром глаголских облика призренски говор се ничим битније не издвја из П-Т днјалекатске зоне као целине. И овде су сасвим ишчезли инфинитив и глаголски прилог времена прошлог, а од осталих карактеристика глаголског система поменућемо:

- а) *-(j)a* у м. р. јд. радног придева;
- б) релативно честу употребу имперфекта;
- в) *-в (-ф)* у 3мн. презента;
- г) доминацију *-смо* у 1мн. аориста;

д) специфичности у грађењу футура I и глаголског прилога времена садашњег;

ђ) узајамне утицаје презентских и инфинитивних основа и друга аналошка уједначавања — уопштавања појединих творбених модела унутар више глаголских врста.

ИНФИНИТИВ

332. Изузетно ретке потврде инфинитива резултат су утицаја књижевног језика: морала сам *шийти*; нече га *куййти*; нече *могайти* да дође за парастас матере, У следећем случају имамо клиширани архаизам или, пак, нанос из неког другог идиома: Бија гу *йослушайти* па не би те избјила.

ПРЕЗЕНТ

333. Прво лице јд. има наставак *-м*: *можем*, *очем*, *йроалакам*, *бласињам* (благосиљам), *викам*, *добивам*, *искам*, *локам*, *низам* дукате, *зайискам*, *ойрошчавам*, *оийезам*, *йознавам*, *зайречам*, да *йродавам*, *йузам*, *йузам се*, не *можем* да *задремам*, *лџжем*, *лййичем*, *завѣржем*, да *основем*, *скайем*, *измькнем*, *йораснем*, *йроснем*, да *рѣкнем*, *сѣйнем*, *сѣйкнем*, *жалујем*, *живујем*, *замесујем* л'ѣба, *извукујем*, *исйрачујем*, *растйоварујем* (в. т. 376), *шкајем*, да *засйијем*, *бѣсим*, *вол'им*, *зайишйим*, *изосйрим* итд.

Наставак *-у* бележио сам једино од гл. *хйейти* и *моћи*: *очу* да *купим*, *нечу* (в. т. 367 и 404), не *могу* да *задремам*, Ништо не *могу* да *рѣкнем*, не *могу* да *доц'нем*. Овај наставак свакако је резултат утицаја књижевног језика.

334. Друго лице јд. има наставак *-и*: пошто *даваш* теј црешће?, да *дадеш* краву, да се *удадеш*, *погледаш*, Немој да *зјадеш* тамо-вамо, много *кијаш*, *иисјуеш*, узни л'еген да *иосийеш*, не *узимаш*, *уишјуеш*, не мож да *одиш*, много се *чешаш* по главе итд.

335. Треће лице јд. завршава се на *-а*, *-е*, *-и*. Потврде:

ноч'ом *скиша*, магаре *рика*, вшл'аво дете *иушча* у ч'колу, и она *вика*, он се *ирумеча* преко главе, да *погледа*, јабука ни *цѣфша*, да *плаче*, да *ииска*, он ми матику *клеџа*, сам се *диза*, *скиша* по туце *куче*, *искача*, много ми *досаца*, *чеша* се по главе итд.;

да *бидне* дeвер, да ти *бидне* друсто, треба да се *забележје*, *живје* от ч'ири-је, Не ми се *бегендисје* она, да *улегне*, да *глоџе*, не ми се *сије*, ч'овек *шраје*, тој *не* (< *неје*) било, ништо *не* му било итд.

глава ме *болџи*, И она ме *волџи*, *маучи*, борија *свири*, и мене ме *шражи*, он гу *мучи* итд.

336. Прво лице мн. има наставак *-мо*: ми га *клеџамо* на наковал'у, бч'еш да се *обаламо*, ајде да *иушчамо* краве, ми се *дизамо* рано, *давамо*, да ги *дадемо* злато, *шкаџемо*, да *засије*мо, *зайојемо*, да *сије*мо у ч'уп, да *скајемо*, да *ироснемо* сламу, и ми *уведујемо* у разбој, да не *иренесујемо* камењ, *ирейлешујемо* итд.

337. Друго лице мн. има наставак *-ише*: *дизаише*, *гледаише*, *иразише*, *зборише* итд.

338. Треће лице множине презента представља једну од најважнијих особности говора П-ЈМ типа²¹⁶. Процес уопштавања завршног *-в* (*-у*, *-ф*; в. т. 110), добијеног, као што је познато, фонетским путем прво код глагола Белићеве VI врсте, у Призрену је изведен до краја. Доследним поштовањем односа *има* : *имав* дошло се до творбеног правила: Змн. = Зјд. + в: *немав* га, *немав* ги, они не *иушчав* браћа, да *дадев* девојку, *немав* га *куфер*, *донесев* бадњак, И миши *имав* гњезда, *осташав* га нега, *доцнев* гости итд. (в. и т. 213), поред: сви *бегав* у кошшије, ноктац'ије се *бодев*, да *викав*, Сџк те *гледав*, *градив* гњезда, да *донесев* д'ома, да ги *дав* ч'орбу, *доцнев* своји, *зборив*, гости се *зовев* сас р'уке да *гурав*, они *знав*, Турци *имав* краве, *шлокав* по кафане, *нечев* да *чујев*, *лешив* авијони, бродове да *ируев*, *ошиднев* на срет ц'ркву, кад *иораснев*, *ијев*, да ме *расашев*, *мезешив*, орасе се *самелев*, орасе се *сиремив*, свирач'и *свири*, И туј *седив*, у ц'ркву *сишанев* пред олтар, *уфашив* га, старе што *сечев*, оце своје *шерав*, врата се *чушав*, *сашијев* се теј ч'ерге, они ги *уграбив*, да се *украднев*, да *цијев*, да се *иришав* књиге, *оскудевав* итд. (в. и т. 213), поред: деца не *ајев* за оца, *бегаф* от нас, дегенеце ме *бринев*, *болџив* ме ноге, да *убивав*, *волџив* се, унуци ме *викаф*, мансуре вол'икве *висив*, деца *даваф* л'еба, они се *уграбив*, *заволџив* се, *живив*, вол'ел'е да *једев*, *вијев* ме кол'ена, да *свириф*, да *свониф*, Турци тамо *идев*, у звезде ги *ковев*, нине о'фце *лишјуев* от метил', наши *извукјуев* кола ис кал, *разгледујев*, и којшије *довршујев* куч'у, да ми се *жалиф*, *извадиф* месо, деца се *мериф*, да ги *раниф*, да *искочив* на ул'ицу, теј комине *укиселиф*, *ницаф*

²¹⁶ В. Белић ДИЈС, 157–160, 514–515; Стеван. Ђаковица, 60–61; Богдан. ГАП, 183–188.

ошеш у Призрену је: *ошнем, ошнем се, ошнемо*, да гу *ошнеште, ошнаја* // *ошеја, ошина* ми се *рука, ошина се* од матере, // *све ми оше, ошнати* // *ошеш*.

367. Глаголска основа *мог-* заслужује посебан осврт. Од *мог-* презент се гради по I, од *йомог-* углавном по III, а ређе по I, док се инфинитивна основа гл. *мог-* понаша по правилима VI врсте:

а) *могу, можем, можеш, мош*, не *мош* му ништо, *можемо, можеш*, *можеф*;

б) *йомогнем*, и она оч'аше да *йомогне*, да ги *йомогнемо*, ч'е ни *йомогнеште*, да *йомогне* мало Југославије. Старину углавном чувају клишетирани изрази типа: Б'ог да *йоможе*, да Б'ок *йоможе*. Изгледа да у таквим конструкцијама долази и императив *йомози*: Б'же *йомози*. Подсећам да се овде срећемо и са једном од ретких сачуваних потврда вокатива им. м. р. на *-е* (в. т. 224). У Призрену су обичнији облици императива *йомогни, йомогните*;

в) К'ој *могаја* — поб'ега, не *могаја* да доц'не, б'рго не *могал'е*, не *могал'е* да поб'егнеф, не *мога* да гу уг'етем, Не *мога* да га купим, Не *мога* да заспијем, да заспијемо не *могасмо*, Не *могасмо* да пл'атимо, Шт'о *могасмо?*, Не *могасмо* да напрајимо, К'ој *могаше* — сп'аси се, *Могач'е* д'њ'з да заснежи, *могашче* да и с'ге поскупи. Прилог времена садашњег гласи: *могачи* и *могаучи*. У прикупљеној грађи нашло се и нешто потврда радног гл. придева типа: *мога, могла, могл'е*, и тако ми *йомогл'е*. Нема сумње да су чешћи ликови *могала, могал'е*, облици сасвим обични широм П-Т дијалекатске зоне²²⁶.

368. Гл. *икаје* има презент по IV врсти: *икајем, посл'е икајеш*, неје науч'ила да *икаје, икаје* се, поч'немо да *икајемо, икајем*, да *зайкајем*, док *изайкајем, наикајем, оикајем*, да мало *йоикајем, сикајем* итд. Од осталих облика наводим: *икаја, икај, с'икај, с'икан*.

369. У призренском говору, изгледа, нема ни трага през. *жњем* него искључиво: да *жњ'ем*, поч'ел'е да *жњ'емо*, и они *жњ'ем* ж'ито, с'ге ни они не *жњ'ем*, оч'ал'е да *све йожњ'ем*, итал'е да *дожњ'емо*, да *дожњ'ем*. Од осталих гл. облика поменућемо: *жњ'еј* ако смејеш ту'у л'ив'аду, мати ми цеја д'н *жњ'ела*, ч'еница се, с'ине, т'ешко *жњ'ејаше*, р'ано *дожњ'есмо*, А *жњ'ејаше* — т'ешка раб'ота, не б'еше *све йожњ'ешо, жњ'еучи*. Поред им. *жњ'ешва* // *жн'ешва* поч'нала говори се и *ж'ешва*, као и, изгледа једино: *ж'ешвар*, донел'е л'еба *ж'ешварима, ж'ешварицо* мајкина, И ми смо појал'е *ж'ешварски*, даде ни добру *дож'ешвицу* (вечера, обично богатија, у част завршетка жетве).

370. По моделу Белићеве IV врсте влада се и гл. *врије*: *врије* вода, ком'ина *врије*, да *йроврије*, да ми т'ој *йреврије*, вода се *оврије*, кат *йреврије* добро, *уврије* вода, *узвријем*, неч'е да *узврије, узаврије* вода, *вријена* вода, *увријену* воду. И у Дреницу б'еше *врило*, Све гу *врило* у главу. Овако се понашају и гл. *гњије, сн'ије* и *жмије*: Једно кач'и'ч'е ми *гњије*, све ч'е *угњијем*, *гњијеш*, *гњијеш* док не — *угни, сн'ијем*, мене ме *сн'ијеш*, поч'еја да *сн'ије* брата, кога си *сн'ија*, И н'ова тестија ка да *жмије* (истиче, помало цури), А вој н'ово т'ести'ч'е до с'к не *жм'ило*.

²²⁶ В. нпр.: Белић ДИЈС, 607, 640, 643, 644.

371. Од гл. (-)сйије имамо следеће облике: сйијем, да сйије, не ми се сйије, ал'и ми се сйије, она б'рго засйије, не могу да засйијем, да дете усйијем, да га усйије, засйјаја, засйјала, засйјале, Док спушти главу на јастък он засйја, снаа ми б'рго усйја дете, и она дете усйја, усйјала, усйјаја дете, сйјачи. Лик сйјавам резултат је књишког утицаја.

372. У Призрену се гл. козем, сновем, дремем, сийем, скайем мењају по обрасцу II врсте: козем, да га закозем, ковете, Кóјни се ковеф тако, поткивач'и кóјн'и што ковеф, раскóви га, ковау'чи; ја не сновем, узела да снове, што се снове, да сновемо, насновем полуу, не могу да основем — в'рне, да се основе, да основемо сýге, основи и нави; Дреме ка кóјн за празне јасла (н. посл.), мáти веч' дреме, задремем, бес кáве б'рго задремем, задрéми и т'и ако мóш, мáти гу мáло задрема (аор.); У óшто да му сийем ракију, да сийемо у тестију, да ти сийемо мицко у тенц'еру, сйији мицко мл'еко, сйији воуу у тенц'еру, сйијише ракију у шише, йосйијем, Узни л'еген да йосйијеш; да йосйијеш, дете, па да једемо, слáму йосйије, йосйије свéкра, усйије ти ч'áшу, расйијем воуу, расйије се воуа, нека воуу расйије, Т'и ч'е свé да расйијеш. Новогa порекла је: нáсйе. Итерагив од овога глагола гласи сйиује (в. т. 3766); скайем, да скайеш, оч'áсмо да скайемо од жéд. Судећи по конструкцији кол'ико шрéбе рекло би се да се очувао овај архаизам, иначе уклопљен у наведени модел. У мојој бележници се, додуше, нашао и облик шрéба: врéла воуа шрéба.

373. Према књижевном шр'иши : шрém, шáрém (РМС VI, 312), у призренском говору је успостављен однос *triti: шријем, шријеш... Примери: шријем тенц'еру сас пепéја, И óни тако шријеф платно, шријечи ч'арáпе пушти гу у воуу, да ги ишријеш, Бак'рне судóве нé се шријеф сас пепéја, иштри, снаó, и тенц'еру, И мáтер да ишријеш сýс ракију, л'éпо је иштриéно, свé-не иштрила, иштрисмо ги итд.

374. Међу најинтересантније глаголе IV врсте спада, ван сваке сумње, гл. (-)шрује (-)шрули, „(-)квари“): Нéч'е да иштрује пазáрльк сас мéне, Иштрује се цéја п'њ, Иштруја се мóс, Иштруја се бéше и долап, Иштруја се и трém, Комшија гу йоштруја, Зáшто иштрусие бунáрски ч'éк'рк?, Иштруше зид, Т'урци иштруше нáшу ц'ркву, Дéте играч'ку иштру, Иштруéне су обéдва мóста, Мóс је иштруен, Йди и т'и па га иштруј.

375. Призренски говор зна и за промену типа (-)шрем, шреше, тј. за однос (-)treti : (-)trem: зáшрем, зáшреш, зáшремо, Свé ч'е ги Нémци зáшреф, Крушац зáшреја и њíно лóјзе, Зáтра ве зáшрéла! (клетва), Цéлу кúч'у зáшре сушица, Цéлу туј кúч'у зáшроше бол'ештíне. По обрасцу „неправилних глагола“ Белићеве I врсте мења се и гл. *(-)preti: зáпрем, зáпреш, да зáпре и óна, На тој трéбе да се óпреш, Нíкој не смéје да се óпре óцу, И мáтере ч'е се [деца] óпреф, Зáпреја му зáлак у г'рло, Зáпрела му бéше у г'рло јéна гол'ушка от јабúке.

376. Сматра се да је „у наслону на бугарско и македонско стање“ -ува- < -ова- у инфинитивној основи на нашем југоистоку²²⁷. Примећено је и то да је појава понегде захватила и форманте -ива-, -ава-²²⁸. Овај процес је у Призрену

²²⁷ Ивић Дијалект., 123.

²²⁸ Богд. ГАП, 208.

узео толико маха да је *-ува-* постало далеко најчешће средство за грађење итеративних глагола²²⁹. Домашај појаве ћемо илустровати навођењем нешто обилније грађе, дајући код случајева необичних, гледано не само из перспективе књижевног језика, и облике презента, који је, по правилу, на *-ује(-)*, а само изузетно на *-ува(-)*:

а) *аргаишувала* тејзи *кучке*, *бегендисувало*, Цеја дѣн сам *бојадисувала* јајца, Попарила *руке бојадисувачи*, *бојадисување*, понела *небојадисуване* кондуре, *болуваја*, *болуваше* ми девојче, деца гу *болувале*, затоко гу *болувачи*, све *навадувале* („наводњавали“) тако, *верувало* се, Изгубија си нино *верувајне*, не *се видувало*, сестру неје *видувала*, зѣва гу *врзувала* главу, затекла гу *врзувачи* главу, *врзуваја* руку, оно *се разврзувало*, све *се завукувале* тамо, Амберика *гараншувала*, Млого смо *гладувале*, *гладување*, *гладувајне*, *гладувачи*, *годинувала*, у Печ', Лошо *господувала* сас очевину, Сестра гу добро *господуваше*, Ја сам све *гошувала*, *гребенувале* вуну, Отиша на аџисто да пере своје *греувања*, Млого је *греувала* у младос, Напрет не *се греуваше* зе сѣге, Свекрва гу неје *дарувала*, што ме *дарувале*, За *дарувајне* добиле дукат, *дершуваше* му и брат, Кад ми тамо стигосмо — они *довршувашу* рабѣту, *доцувала* (в. т. 360), Све ни *донесуваше* у кучу, *донесувале* пуње врече, *дугувајне* је тешко, *живувала* млого тешко, Горко *живување* имала при тога мѣжа, *живувајне*, *завршувале*, *заграцувале* [су] авлију, *замазуваја*, Мати гу *замесуваше* лѣба, Што си га *зайишкувала*?, лoшо *зайишисувало*, *заросуваше*, Тешко *се засишувале* теј Арнауштије, Тoј она и *заслужуваше*, Не знам за ошто *застајкуваше* тѣјке, Не ми је *иришнуваја* што сам донела, прет своје врата *изацувале*, *исирачувале* ги децу, *казувала*, Они не ни *казувале* нама, После се Срби *иселувале* овамо, Брат ми *казуваше* тој, чѣрпич се *казуваја*, Негово поштѣјне *се казувало*, Старе лѣди би *казувале* тако, Кoј ти је, комшике, *калаисуваја* вуј тенцѣру?, напрет сам *кушувала*, Ми смо *кушувале* гoтoво, *кушувала* нешто, он *кушуваше* ствари, *накушувала* и донела, *куршалисуваја*, Твојему *лакрдисувању* крај нема, *месувале* свој лѣба, Понапре смо *месувале*, Моја мати ги *месувала* лѣба, све *навалувале*, *накањувале* се три дѣна, обѣде чѣрке *наликувале* на матер, *наиаднувале*, *наручувале* чѣрге у мене, *наштерувала* ги сестра, *ночувале* по сокаце, *снацувала* се нарот, *обалуваја*, *обалувасмо* гу цеја дѣн, *обалувале* и ни, Слоши му се *обедувачи*, Чѣсто си ги *обврнуваја*, ја се *обрадувала*, и чѣрка се *обрадувала*, деца гу *се обрадуваше*, И мене *обрадувала* Бок, Сама *се свукувала*, Млого си *одгризувала*, А за ошто сте га *одврзувале*?, *ојасуваја*, *ојасувајне*, *наиаднувале* не три дѣна и три нoча, Руке ми *ошиаднувале* држачи, *ошталувале* ствари, и без лѣба *оштанувале*, *ошкекувале*, Мати гу се *оштрувала*, млого сам *иаднувала*, Мене ми *иисувало* тако, *ошкоивала* стару зѣмњу, *иогледувале* чѣсто на сокак, *иодгуркувале* гу се кошпике, Рана ми се *иодлушувала*, И брату смо *иоручувале* да доцѣ, Мати *иошпешуваше* чѣрапчичи, *иочинувале*, Никој ништо не *иочинуваше*, Вѣра *се иошпешувала*, Напрет *се иошпешувало* старе лѣди, *иошпешувајне* било, Кoј ти *ипрекадуваше* гробoве, Партизане *ипрекинувале* цркву, Њине зулуме несу *ипрештанувале*, *ипресећувајне*, *иришнуваја*, Децу би чѣсто *ипреобукувале*, *ипрешресуваја*, Муж гу *ипримуваја* плату, Цељу го-

²²⁹ В. Белић ДИЈС, 496–503; Богд. ГАП, 208.

ПОТЕНЦИЈАЛ

347. Облик *би* уопштен је за сва лица: *Дошла би* порано, ама *неће* могла, *пошла да би окреч'ала* камењ, *А што би ти оч'аја још?* *Кој не би оч'аја* у нину *куч'у*, по два пута *би сејала* моја *маћи*, да *мога*, *избија би* гу.

АОРИСТ

348. Већ је речено да у призренском говору у 1мн. аориста доминира наставка *-смо*. У осталим лицима нема чињеница вредних посебног помена. И у призренском говору, додуше, аорист се гради и од несвршених глагола. Наводим део примера аориста прикупљених на терену:

и ја *бел'и* кошул'е, *мүку* *видо* док се *үс'ио* на *Кал'ају*, *немадо* *күд* и *дадо* гу *св'е*, *дадо* га *мојејзи* *јет'рве*, *кат* се *үдадо*; *о'с'иаро* и ја; *видо* и *Драг'ета*, *изгоро*, *изеде* *д'обру* *к'рушкү*, *о'себо*, *й'о'чо* да *пл'етем*, *үбодо*, *й'ос'еде* *мало*, *ү'лего* *помец'* *њи*;

зайреч'а ли [ти] *жар?*;

с'ин му *бидна* *уч'ител'*, *он* се *оболе*, *она* се *разболе*, *нагрде* се на *стап*, *И* *она*, *ч'уч'ка*, *о'грубе* у *свој* *бол'ес*; *й'родаде* *к'оња*, *он* *д'иже* *руке*, *она* *о'здраве*, *й'о-квари* *се* *св'е*, *окрена* *се* и *он*, а *она* — *о'чи* на *о'чи* *ме* *изльжа*, и *мене* *обрадува* *Б'ог*, а *она* *о'сакати* *се* на *ногу*, *й'о'слуша* *ме* *Б'ог*, и *она* *о'с'иаде* *дома*, *девер* *ми* *о'ч'ори* и *үмре*, у *пост'ел'у* *й'аде*, *слама* *се* *сл'егна*, *с'ено* *се* *сл'егна*, *ј'ена* *се* *үдаде*, *үзе* му *дуг'ајну* итд. (в. и т. 364);

М'и *се* *тујке* *разбегнасмо*, *й'обегосмо*, *бел'исмо*, *благодарисмо*, *набрасмо*, *сва-рисмо*, *викнасмо*, *й'ривикасмо* на *Циганку*, *видосмо* и *Рүсе*, *врайиисмо* *се* *дома*, *зав'ршиосмо*, *м'и* га *гурнасмо*, *й'родадосмо*, *донесосмо*, *дигосмо*, *доц'осмо*, *дадосмо*, *дигосмо* *се* *одотл'е*, *тамо* и *стол'ицу* *дедосмо*, *живнасмо* и *м'и*, *зборисмо*, *изедосмо*, *излегосмо* *горе*, *имасмо*, *искисосмо*, *искойасмо*, *наиграсмо* *се* *доста*, *морадосмо* да *купимо* *ч'ергу*, *зам'рсисмо*, *найрависмо* *күч'у*, *обиц'осмо*, *й'роц'осмо*, *о'с'иаисмо* *ги* *саме*, *й'ушииисмо*, и *тујке* *се* *одморисмо*, *о'шидосмо* *тамо* и *м'и*, *й'о-годисмо* и *дуг'ајну*, *й'азарисмо* и *козину*, *зайосиисмо*, *м'и* *й'рош'рнасмо*, *урааиисмо* *се*, и *м'и* *насадисмо* *јајца*, *седосмо*, *искочисмо*, *с'ишигосмо* *күч'и*, *удрисмо* *право* на *пүт*, *үц'осмо*, *үзосмо* *козину*, *үлегосмо*, *уфайиисмо*, *үч'инисмо* *се*, итд.; *доц'омо* *рано*, *үз'омо* *нове* *к'лашне*, *дад'омо* *п'аре*, *добро* *се* *најед'омо*;

доц'ос'и ли, *д'ете?*, *видос'и* л'и *Рибуш'ајку?*;

й'обегос'и, *бел'ише* *платно*, *јен* *д'ругога* *не* *видос'и*, *донесос'и*, *й'огинаше*, *брач'а* *гу* *наз'ор* *зад'ржаше*, *долешос'и* *ни* и *шт'ркови*, *й'одмешнаше* *наши* *ини'инеру*, *т'еј* *л'үди* *й'оумреше*, *св'е* *о'шнесос'и*, *све* *ни* *однесос'и* *теј* *п'ци* *Бугари*, *о'шидос'и*, *о'шос'и*, *рекос'и*, и *нему* *мач'ке* *үзос'и* *ч'ифльк*, *үлегос'и* у *күч'у*, *изгорос'и*, *заболос'и* итд.

Најмање потврда аориста односи се, што је и нормално, на друго лице јединине и множине. Отуда не изненађује чињеница да су све потврде тога лица у ствари питања постављена сабеседнику. Оваква фреквенција по лицима у пуној

је корелацији са природом овога глаголског облика. Аорист се обично користи у приповедању, у дочаравању протеклих догађаја непознатих сабеседнику односно сабеседницима. Аорист је, као и имперфекат уосталом, пластично изражајно средство првенствено монолога, а само изузетно — дијалога.

ИМПЕРФЕКАТ

349. Два важна детаља у вези са имперфектом већ су саопштена: а) овај глаголски облик сасвим је обичан у Призрену и б) добар део примера са потискивањем акцента на ултиму отпада управо на његово прво лице једине. Овде ћемо додати и то да изостају јужноморавске форме имперфекта типа *имашем*, *имашемо*. Извесно колебање захвата, изгледа, треће лице множине, где полако продире -в (-ф) из 3мн. презента. Примери:

барабарé ги, *барабарé* („изједначавах“), ама ништо не *мога* да учиним, ја, сиње, *белé* вуну, а она *викна*, *бл'ува* цеја дѣн, ја му *бра́не*, ама он гу *продаде*; Млого *бринá*, ц'рна ма́ти брине за де́те; *мислé* — ч'е погине, да *мога* да га уфа́тим, изби́ја би га, Не *мога* да гу на́ц'нем, бе́ше ми л'éпо док *бе* у Бејаград, ја *неч'á* ама они ме натерáше ме́не на́зор, три д'бна *шкаја* но́јну вуну, и ја му *шражé* рíбу, ама не ми гу да́де;

бања́ше се де́те, а т'к се л'сно *бегáше* у С'рби́ју, *би́еше* де́цу, гла́ва ме *болéше*, ма́ло но́га ме *болéше*, се́стра ми *болува́ше*, *ваде́ше* во́ду на бунар, *валáше* му да дотéра козину, она *водéше* оро, *снег в'рнáше* па ста́де, а куч'а му *горéше*, *глоц'áше* и он док'е *глоц'áше*, козину *давáше* за па́ре, а он по́лко *грубéше*, и ма́ти гу т'шко *г'рбачéше*, ко́за се до́бро *дебелéше* од бра́шњо, а ни́на дугáјна не се л'сно *дов'ришувáше*, не *знаја́ше* да ми пока́же, он и т'г до́бро *проодéше* на па́зар, и о́тац му *идéше* б'рго, *имáше* у ма́лу је́на ста́ра Оч'áнка, а како му *имéше* не́му?, Ми́лан ми *казува́ше* то́ј, *милéше* в'шка по ру́ке, не *мога́ше* да иде, и зéт му, море, млого *мушéше* пред ра́т, *нема́ше* ко́ј да гу послу́ша, *неч'áше* да ми прода́де козину, о́тац ми *неч'áше* да тра́жи доброво́л'ач'ку зéмњу, в'здан се *облачéше* ама не зав'рна, свé га, муч'ени́ка, *илашéше*, она де́цу на со́как не *иушч'áше*, у Бејагра́т *служéше* сл'ужбу, ни́кој не *смеја́ше* да доу́не, не́му ни́кој не *смеја́ше* да му иско́чи на пу́т, млого б'рго *шечéше* во́да, свé се *шоу́еше*, не *шражéше* да га бра́ним, да́де гу свé што му *шражéше*, и бра́т му млого *ш'рч'áше* по же́не, одо́што му *доодéше* тај бо́л'ес?, и она *ч'екáше* ма́тер на стани́цу, ма́ло се *чу́еше* но́јно плака́јне итд.;

док'е *мога́смо* и ми́ *бегáсмо*, та́мо и де́цу *бања́смо*, *боравéсмо* и ми́ у Печ', *бранéсмо се* и ми́ до́бро, *в'рши́смо* це́ја дѣн, та́мо се *госи́есмо* три д'бна и три но́ча, не *знаја́смо* ни де́ смо, не *мога́смо* да к'упимо коло́мбоч', т'г *нема́смо* ни л'éба, *обалува́смо* њего́ву дуга́њу, ни виде́ло не *смеја́смо* да па́лим, не *смеја́смо* да спи́јемо, до пла́дне *уведува́смо* у разбо́ј, поред ретких примера са -мо (< -хмо): док *бео́мо* у се́ло бе́ше ни до́бро, ми́ се *бео́мо* сакри́те;

мога́сте л'и да гу на́ц'нете?, како *мога́сте* да нап्रा́јите то́ј?, како *мога́сте* да пи́јете сзз њéга, мо́ре?;

наше ајате бѣл голѣме, старе адѣте бѣл добре, Наше деца не бѣл тамо, овде гѳр бѣв златке јелѣде, А жѣне ги бојадисаѣл платно, Деца ги ч'ѣсто болуваѣу, Немци боравѣу на Кал'ају, Синѳве га бранѣу и от којшије, Мати и сѣстра ми бринав за мѣне, Вал'ав ли теј паре?, Вардѣв га којшије док могаѣв, Кѣт стигѳсмо, ѳни вечѣраѣл, Кат стѣго тамо, ѳни в'ришѣл, Глед'аѣф се ка душмани, А Турци не глобѣв докл'е могаѣл, А тѣд госѳодарѣф прокл'ѣте Арнауштије, ѳни се гостѣл сас тѣу муку, По цѣја дѣн з'рдѣл јен дрѣгога, Немачки топови з'рмѣл, свѣ се тресѣше, И брач'а му добиваѣл синѳве, Кат ми тамо стигѣмо, ѳни довршув'аѣл рабѳту, Јарич'и дѣго дојѣл, Брач'а гу п'рво живѣл у Приштину, Жѣне не знајаѣл кѳј ги ч'ѣка тамо, ѳни не знајаѣл што ги тамо ч'ѣка, Ни брач'а неч'ав да му дадеф паре, И у ц'ркву идеѣл по шестина, А Турци идеѣл ка на свадбу, И наши нап'рет имаѣл своје дугајне, ѳни (комшије) немаѣл ништо да видѣф, Којшије не могаѣл да му помѳгнеф, Мука ги бѣше што не могаѣл да кѣпѣф кѣчу, А ч'ѣшме ни се млоγο мушѣл, Ни брач'а неч'ав да му дадеф паре, А ѳни — ич' не иѳдносѣл, Бугари, прокл'етници, ѳшимаѣл свѣ што наѣ'ѣф, Арнауштије, арамије, ѳшимаѣл тѣу муку, Тѣшко ми иадаѣл теј негове лак'рдѣје, Шѳтке ги иаишѣл от никој бол'ес, ѳни иѳјаѣл кѳјне на реку па мушѣл воѣду, Габел'ч'ич'и и нап'рет и'росѣф по сокаѣце, по сокаѣце скиѣаѣл, Деца гу се млоγο сваѣаѣл, И шѳтке ги ч'ѣсто скайаѣл, Ни Бугаре не смејаѣв да ч'ѣукаф на нѣне врата, У п'рвину ѳни сѣѳојѣл добро, Ч'ѣсто га фач'аѣл теј негове далге, А Турци оч'ав да се затреф, Кѣч'а и ч'иѣфлк оч'аѣл рабѳте и рабѳте, Штѳ ѳни тамо ч'инѣл — не знам итд.; поред: Вијау ме обѣдва лакта, Деца ги газѣу грѳјзе у каѣу, Грамзѣу се за свѣшти, И пон'п'рет се ч'инѣу греѳви, ѳни и'родаваѣу и дин'ч'ич'е, уста не му бѣу грубе, димѳве бѣу до небо, свѣ деца гу бѣу грозл'иве, бѳсанске реке бѣу брѣстре ка слѣза, бајрактари ги бѣу госпѳдари, свѣ бѣу сѣнсаѣве, јајца ги бѣу сѣтне, тѳвоје врата не бѣу ѳворѣне, Деца ич' не гу бѣу л'ѣцке, Л'ѣцке бѣу теј Душкетович'ине деца, тѣјке бѣу и у нап'рѣшњѳ време, душеѣце ги бѣу нѳве, Бошкалѣце гу бѣу л'ѣпе, Обѣдва бисага му бѣу пр'азне (в. т. 403), Турци ги мамѣу сѣс паре, Ни Бугари не мѳгл'е да наѣ'ѣф свѣ што и'ражѣу, А нега, јадника, узимаѣу га за иб'рет, обѣдва ѣа гу се гнојѣу, Теј лѳјза ни даваѣу добро грѳјзе, Турци оч'ау да не затреф итд.

Дѣвокализација -у у облицима импѣрфекта несумњиво је појава новијѣг да-тума јѣр у Чѣмерикиѣевој пребогатој збирци нема трага ѳвога процеса. Мислим да се мора искључити могућност превида тако „опипљивѣ“ фонѣтске промене, будући да се сада веѣ срећу и потврде десоноризације новодобијѣног сонанта. Цѣлом процесу, ѳпет, не ѳпонира нијѣдан ѳзбиљнији лингвистички разлог. Ди-стинкцију између презента и импѣрфекта обично ѳбезбеђује разлика у ѳновама на које се додају сада исти наставци. Ту функцију, уосталом, у свим случајѣвима ѳбавља акценат. Ултѣмска наглашеност код импѣрфекта (и аориста уосталом) не представља рѣткост ни код многих прогрѣсивнијих говора.

350. У изнетој грађи примеђују се и потврде импѣрфекта од свршѣних гла-гола. Изложѣнима ћѣмо придѳдати јѳш неколико примера: Зайѳвориѣл се у гѳрњу сѳбу насамо, Скай'ав ни кѳзе, Забол'ѣв ги нѳге, Вѣци ни доклаѣл свѣ ѳѣце, С'амо што се ѳшѳвориѣѣ еванѣл'ије, Закл'ав га Арнауштије. Овде се, морѳлошки гле-дано, ради ѳ формама импѣрфекта које засигурно ѳзначавају аорист. За мешање аориста и импѣрфекта, како на нивоу ѳнова тако и у ѳласти наставака, знају

на тој место *искачала*, знал'е где *искачал'е*, Ч'им види мало да се пресуши, *ире-скача* га;

Ја ги све *ојрашчам*, Поч'еја да се *ојрашча* по својштинe, Немој, мори, ништо више да му *ојрашчаш*, И њега *фача* далга, млада *дофача* оној-дете, Често га *фачаф* теј неговоe далге, *фачајше* рибе итд. (в. примере и у т. 123);

И ти га таквога *јушчаш* у ч'колу?, Нигде не ги *јушча* саме, А девојч'ини не ги *јушчаф* на сокак.

383. По шестој врсти мењају се и глаголи *сиада*, *цѣфша*, *мрка се*: Вај киша, море, не *сиада*, Теј његове дебел'е гузове у ч'акшире не му *сиадаф*, Поч'нал'е да му и нему *сиадаф* работе, За кусур ти ништо не *осиадам*, о'че да *цѣфша*, Б'грен поч'еја да *цѣфша*, И друга ч'е да *ироцѣфша*, И б'грен веч'е *ироцѣфшаја*, *м'рка се*.

Дублетизми типа: *кајла* вода, *кајле* ракија, *шресам се* от стра, р'ука му се *шресе* сугеришу закључак да шеста врста заузима нове просторе.

384. Изостаје *сигра се*. Само је, дакле: *играм се*, *играл'е се*. Тако и: *играја*, *игра*, да *одиграмо* јену таблу итд.

385. Иако се шестој врсти прикључило подоста глагола из пете скупине, ипак је очувано њено солидно jezgro, очувани су, дакле, глаголи који су задржали стари однос двеју основа: *баданише* („кречи“), *баданисала* собу, да гу *избаданишем*, *бегендишем*, не ги *бегендишемо*, сестру му *бегендисаја*, св'у ч'е работу *бедоше* („поквари, упропасти“), *бедосала*, *бришем*, *брисаја*, *брисачи се*, о'греба се, *вржсе*, *вржемо*, *врзал'е* га, *завржсем*, ч'екам да *завржеш* ј'уже, *одишем*, *одисала*, мл'еко ч'е се *ждригбше* („угруша се“), *ждригосало се*, *кажем*, *кажеште*, *казаја*, *кондишем* („заноћим“), *бришеш*, *обрисала*, а гд'е ч'е *кондишеште*, тамо су и *кондисале*, *лијич'е*, *лијичало*, да *стиаше* л'еба, *стисало*, Гл'еј како *суче*, *осучем*, *осукале*, *осиружсем*, *осиругало* и сл.

386. Углавном по VI врсти се мења гл. (-)давам: не *давам*, Ни тој ти не *давам*, А њега не ти *давам*, Пошто *даваш* јабуке?, комшику ти *дава*, скупоч'а не *дава*, И жена му *дава* садаку, Ни своје сестре ништо не *дава*, Не му *дава* да обуч'е кошул'у, ми *давамо* паре, с'к нема, не *давае*, па да ги *даваф* пексимите, не *давај* му да пије, Реч' никако не *давај*, да *ипродавам*, да ги *ипродаваш*, *ипродава* алву, Брат му *ипродава* д'рва, да *ипродавае* ракију, јабуке се добро *ипродава*²³², *удава* гу се сестра, *Удава се* сестрина ми пасторка итд., поред знатно ређих, и вероватно новијих, облика: тој се *даје*, *дајеф* р'уку јен друтому, девојку *ипредаје* девојку, Кó[j] је смејаја да *иподаје* д'уан?, *удајем се*.

Са гл. (-)давам иду, по свему судећи, и глаголи *добивам* и (-)знавам: *добивам* и мл'еко, сви *добиваф* плачу, Не га *иознавам* тога ч'овека, Ја не те *иознавам*, све ги *иознаваш* и ти, поред новијег: Ја не те *иознајем*.

387. Стару промену гл. (-)дам готово да су сасвим сменили облици проширени сугласником *д*. У Призрену се, дакле, углавном говори: неч'е му га *дадем*, да ти *дадем*, Мало л'епца да ти *дадем*, да му *дадем* п'шес ил'аде, неч'ем га *дадем*.

²³² Отуда и именица *ипродава*, за *ипродаву*.

и да *даде*, да *даде* свињама, да ти *даде*, Бог да *даде* стрѣчу, Да ми она, мори, *даде* паре?, да ги *дадемо* злато, Штo да *дадемо* децама?, да *дадеше*, Комшије ч'е ни *дадеф*, *дади* ги паре, *дади* воду, *дади* ц'убре, *Дади* ги тој марамче, *Дади* и комшије мицко д'рва, *дадише* децама да се играф, *Дадо* га мoјежи сестре, *дадо* га, брата, И он *даде* Богу д'ушу, А маћи не гу *даде* њему, *даде* ми никoје капсуле, *дадoсмo*, *Дадoше* гу за комшију, А оне не се *дадoше*, победише ги, Оч'аше да му *додáде* д'рво, *додáди* ми ракију, да *издáде* своју к'учу, да *издáдеш* своју к'учу, па ч'е ми *ипродáде* к'учу, да *ипродáдеф* тој злато, *ипродáдо* и козу, а он *ипродáде* којна, све му *ипродáде*, *ипродáдoсмo*, све *ипродáдoше*, И сестра ч'е се *ипреудáде*, И она се *ипреудáде*, Она оч'ала да се *удáдем* за њега, нечу да се *удáдем*, да се *удáдеш*, кат се *удáдеш*, *удáдо* се млада, ч'ерка ми се *удáде*, јена се *удáде*, *Удадoше* и они ч'ерку, још неје *удáдена* итд., поред: нече гу *дáднем*, сáл тој да *дáднеш*, извáдиш паре, му *дáднеш*, набра се *дáдне*, тáко *дáдне*, она ги *дáдне*, Бог *дáдне* и доброту, Зар њему да му *дáднеф* ч'ерку?, *Дáднише* тема децама л'еба, да ми *додáдне* шалваре, *додáдни* гу тестију, От мене купи, тебе *ипродáдне*, а он ми даде јено цигаре. Најређе се чује: Зашто да *дám* фенер?, да му и ја *дám*, *дá* ти наљне, да ги *дáф* ч'орбу, Рйбу да ти *дáф*, да *ипрoдам*, да *ипрoдамо*, ч'е се *удам*, *Дáј* ми јену јабуку, *дáј* р'уку, *дáј* ми тај фенер, *Дáј* му кондуре, К'уку, не *дáјше* му. У Призрену је: *дáја* му шибицу, Отац ме *дáја* у кафáну, *дáја* му паре, сестру му *дáла*, све смо *дáле* итд. Мислим да је новијега датума: сестру *удáшу*, и сестра гу *удáша*.

388. Знатно мање проширења сугласником *д* има код глагола *знам* и *имам*. Појава је, изгледа, ограничена практично на облике аориста: *знам* га добро, ништо не *знам*, *Знаш* кога смо видeл'е?, *знамо* тој и м'и, не *знаше* ви ништо, Ти не *знаш* што је áпс, они *знау*, не гу *иoзнадо*, Како га *иoзнаде*, ч'овека, Ако *имам*, ч'е једем, *имам* сина, Сина *имаш* — снау *имаш*, обукло *имаш*, *имаше* паре, *имаше* — све, Они *имаф* к'учу, *имадо* гoсте те не доу'о, И наши напрет *има'* своје дугајне, Они сви *имау* пушке, А маћи му *имаше* и сестру, Док *имáсмо* сол, бeше добро итд. Преко проширења сугласником *д* дошло се до имперфекта *Имаџа* ти и ја нoве наљне. Проширење основе срећемо и у облицима аориста гл. *нема*: *Немадо* паре да му плáтгим, *Немадо* ништо у себе, *Немадо* нафáку да гу нау'ем.

У вези са гл. *зна* и *нема* мора се нагласити да први *зна* и за промену по IV врсти, а да се од другoга радни гл. придев гради „нормално“, дакле као од глагола *има*:

Тој ти све *зна'ем*, ако га *зна'еш*, добро је, Она не *знајала* ништо, Не *знајасмо* њин језик, Син гу не *знајаше* п'ут, Они не *знајáф* штo ги тáмо ч'ека;

Четир-д'ња л'еба *немаја*, *Имаја* ноге, *немаја* петице, Он ми *немаја* ноге, она *немáла* мл'еко, Све сам *имáла*, ал'и пáмет сам *немáла*, мáјку сам *немáла*, *немáла* струја, Најја т'д *немáла*, *Немáла* сам да по'едем л'уцки, *Немáло* напрет ништо, кáва *немáло*, *немáло* шeч'ер, *Немáло* ауто, *немáло* свeтло, *Немáле* смо зeмњу. Напрет *немáле* мантил'е, сáмо кап'уте, Ништо смо *немáле*, Кад б'ило бугáрско, л'еба смо *немáле*, Тел'евизорe *немáле*, ради'оне *немáле* итд. Ликови типа *немало* поред основног значења понекад замењују конструкције типа „није било“, „није постојало“. У безличним егзистенцијалним реченицама истрвена је, наиме, разлика између „имати“ и „бити“ (уп. *нема* л'еба : *немáло* л'еба“).

док бија *нежсењети*, *Нежсењети* ми је вој момч'е, Стареј брат гу је *ожењети*, *поклоњети*, Мене ми ни куч'а неје *поклоњети*, *Поклоњети*моу којну не се гледав зубе (нар. пословица), Руке ми су *испогањети*, *црева* су *испосњети*, *нейромењети* вода, *муж рањети*, *рањети* беше и син ми, Муж гу беше бија *рањети*, д'ржаве *сједињети*, *саранети*, И он је *обејанети* (*обејани* „покаже у правом светлу, истера на чистац“).

353а. За што потпунији увид у репартицију наставака -н и -ӣ у говору призренских Срба наводим и следеће податке:

тако *сџмл'ети* брашњо неје за питу, одамно је *биднаиша* твоја рабџа, у нџгу *бџднатӣ*, *забринатӣ*, одамно је *легниатӣ* нџно девојч'е, жџвот ми је *омџрзнатӣ*; море, *сџрзнатӣ* прозџре; *сџрзнатӣ* груде; узџја цеја *неначнатӣ* л'џба, кџ[j] је *зарџкнатӣ*, јџште неје *обрџкнатӣ*, сл'ама беше *џроснатӣ*, Њџгово ј'ајце веџ' било *џукнатӣ*, *сџегнатӣ* гузица, цеја л'џба сџди *неџџкнатӣ*, пог'ач'а ти је *оџш'рднатӣ*, зџџ му м'лџго *џоџџкнатӣ*, *обањатӣ*о дџте, не џде *небањатӣ* у ц'ркву;

бањан, *бањана* (изгледа: новије), *бџлен*, кошџл'е не бил'е *бџлене*, веј брач'а ми су *расџрџене*, *Исџруџене* су обџдва мџста, мџс је *исџруџен*, *бџдено*, *недоџл'џиен*, *небојадисув'ане* кондџре, *везџно*, *довезџно* је и *мар'амч'е*, *надуџен*, *надуџена*, *неомиџен*, *неомиџено* дџте итд.

Обичније је: јџш неје *удаџена*, и јџна *неудаџена* Оч'анка, а у лику *удаџу* (сџстру *удаџу*) огледа се највероватније најновији нанос из књижевног језика. По свему судеџи, ни трпни придев *заклоџиџӣ* изван обележеног контекста, изван синтагме *Заклоџиџӣ* недеџла (пета недеџла Великог поста), не спада у баштину аутохтоног призренског израза.

354. У очекиване особености призренског говора спада и одсуство јџтовања у облицима трпног придева (с изузетком оних грађених наставком -еџ: т. 353) код глагола са презентом на -им (*куџим*, *џлаџим* и сл.)²²¹:

угр'абен, *изгубен*, *изгубџно* гу било дџте, *зарџбен* (али, свакако новији нанос: *зарџбл'ениџи*);

Тџвар му беше мџцко *накрџвен*. Захваџујуџи елиминисаџу резултата јџтовања, односно преко губџења интервокалског -в- и поновног уклањања зџва уметањем сонанта -ј- добијени су ликови типа *оџш'аџен*, *џокриџена* ч'арџија, *наџраџено*, *забраџена* сџм ти, мџри („заборавна“), поред новијих потврда као што су: *џосџавџено*, *џравен*, *наџравџено* итд. (в. т. 155);

зал'еџено, добре *зал'еџена*, лџјзе је *куџено*, м'асло *џоџеџно*, *неџоџеџно* м'асло, *џокройџено*, *незак'риџене* ч'ар'апе, *оџкџџен*;

кал'џмен, *кал'џмена* јабџка, *џримен*;

гџла ка од мајке *родџена*, маџи *родџена*, рџд *родџени*, ч'џдо *невидџено*²²², цџпџла да ми је *наредџена*, одџла *наредџене*, *наредџене* бутџве, *осџден* је, густо *засадџене* круџке, од вџне *израдџено*, поред реџих, свакако новијих, примера типа: ка *роџџене* сџстре, нџва *ограџена*, *сџба нареџџена*;

²²¹ В. нпр.: Белиџ ДИЈС, 148–152; Стеван. Ђаковица, 64; Павл. Срет. 110.

²²² Од призренске фонетике одступа лик *виџеније* у здравици: Здр'аф си, за добро *виџеније*.

їдем, побеже. Овај глагол има облике новијег сигматског аориста, добијене, свакако под упливом глагола I и II врсте са основом на сугласник: Муку *видо* док се успо на Кал'ају, сас којшију му муку *видо*, *Видосмо* му уч'ител'а, *Видосше*, море, и ви муку у Печ', *видоше* л'евор, кат *видоше* кол'ико је сага, Не се *видоше* тамо, Не *видоше* јен другога. Облици типа *забол'оше*, *изгор'оше* дати су у т. 348, а *узо*, *узосмо*, *узосше* у т. 364.

395. Не само да се добро чува однос *л'ешим* : *л'ешела* него је аналогича довела до облика типа *зборела*, *свирела*. У Призрену је, дакле, по правилу: *бриждела* ме нога, *гојеле* смо краву, *гојесмо* две офце, И сестра му *огрбавела*, *Доогрде* ми њина лакрдија, *Дозлогрде* и турски зулум, *Дозлогрдело* ми да слшам њојну матер, *Наогрде* се и она, *наогрдеја* руку, *Ожалеле* свекрву ка да гу је мати умрела, Тој ти је и он *збореја*, *зборела*, И ми за њу *зборесмо*, Мати гу беше *оздравела*, тој ме *оздраве*, *свирела* преко врата, *свирела* проз свирку, Лубица *окривела* кад била мицка, *мисл'еја*, *мисл'ела*, *мисл'есмо*, *џомисл'ела*, Черка гу свуноч' *џреишишела*, *оџусишела* му куч'а, *засвири* борија, *Зачоре* се у н'ину черку, *Зачореја* се у тој девојч'е, *Очореја* се, *Очореја* гу Бог, да гу оч'ори, *чушеја* и он, мати *зачушеја*, *заслабеја*, *ослабела*, *засиудело*, *осиудеја*, Секира се *исиушеја*, Мати ми *осшарела*, *извешрела* итд.

У прикупљеном материјалу имам и примере: *Искривила* му се њему нога, *оџусишише*, он *радија*, тамо сам *радила*, *учинила*. Да је реч о новијој појави јемче ликови *радија*, *радила* према аутохтоном призренском *работија*, *работила*

396. Гл. *врши* прешао је сасвим у седму врсту: Мора да *врши*, Никој не *врши* по кише, Де се *врши* по кише?, поч'есмо да *вршимо*, да поч'немо да *вршимо*, А *вршило* се, сиње, *вршило* док имало што да се *врши*, По села поч'нал'е да *вршиф* ч'еницу, по нине села поч'нале да *вршиф*, А наше *вршил'е* три-четири д'на, А т'г *вршиесмо* до акшам, три д'на *вршиесмо*, Затеко ги *вршеу'чи*, затекл'е ги *вршеу'чи*, Машина *изврши* га тој жито, Још не бемо *овршиш'е*, а оно зав'рна, Стигоше и да пож'ејеф и да *овршиф* итд.

397. Овој врсти се прикључио и гл. *свири*: *свирим*, он *свири* у г'рнату (кларинет), борија *свири*, Кој то тамо *свири*, море?, Науч'ија да *свири* у г'рнату, *засвири* борија, Цигани *свириф*, Други имаја г'рнату што ни *свиреја*. Под утицајем књижевног језика старо стање се нарушава облицима типа: свирач'и *свираф*, науч'ил'е да *свираф*.

398. Нема потврда евентуалног прикључивања гл. *мирише* овој врсти. Бележио сам једино: ни см'рди ни *мирише*, ни тој ти не *мирише*, Л'епо *миришеф* теј ружике.

399. Гл. *сијаси* мења се само по VII врсти: Бог да те *сијаси*, Како ч'е се *сијасимо*?, Господ не *сијасија*, Бок те *сијасија*, што сте се *сијасил'е*, Кој могаше, *сијаси* се.

400. У Призрену се говори: Доц'е ми да га *удрим* по руке, *удри* ми у главу, *Удрија* га по главе, *Удрисмо* му тел'играф, А посл'е *удрише* и казну итд. Изгледа да се лик *удар* задржао у неким маркираним ситуацијама, у примерима као што је: ц'ркву да *удари* (то јест да „подигне“).

401. Од преосталих појединости из области глагола наводимо следеће:

а) говори се: *и́ојем*, Комшије *и́ојѣф*, да *зайо́јем*, да *зайо́је*, *и́ојау́чи* засипна, *раси́ојем се*, *раси́оја се*, *раси́ојаја се*, *раси́оја́л'е се* деца итд.;

б) У Призрену: *о́фца бл'е́је*, *па́тка ква́чи*, *ма́ч'ка мау́чи*, *во́ди се* бивол'ица.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

402. Пунѝ облици гл. *јесам* су ретки и добијају се, најчешће, као одговор на директно постављено питање: *Јесам*, *си́не*, *јесам* *би́ла* у Пришти́ну, *Јеси*, *јеси*, *би́ја си* и *ти ту́јке*, *Јеси́ше*, *купи́ла ми се́стра* *ч'ара́пе*, *Јес*, *јес*, *нашла га је та́мо*. *Јеси́ше*, *море*, *јеси́ше* *покупува́л'е свѝ* у дугајну *јен пу́т* и *ви́*, *Јесу*, *брѝ*, *продава́л'е ни* и *о́не кози́ну*, *јесу*, *јесу*. Чини се да је *јесам*, *јеси*, *јеси́ше* новије. Аутохтоно би било *јес* са значењем потврдности.

Код енклитичких облика (*сам // сѝм*, *си*, *је*, *смо*, *си́ше*, *су // се // са*) посебног осврта је вредно треће лице множине и, донекле, прво лице једнине. Поред, иначе очекиваног, *су* у призренском говору се чују и, са македонске стране унети, ликови *са* и *се*:

жѝне су *тка́л'е*, *веј бра́ч'а ми су* *раст'рвѝне*, *веј кру́шке су* *ч'и́сте*, *о́не су* *до́бре* и *поштѝне*;

гробл'а са *гол'еме*, *И о́ни са* *зл'ико́фци*, *Буга́ри са* *зл'ико́фци*, *Ни́не плу́ч'а са* *свѝ цѝрне*, *цѝрне са* *плу́ч'а*, *Где ви са* *пу́шке?*, *Јѝне ни́не* *гробл'а са* *вел'ике*;

Мло́го се *ја́ке* *веј л'еко́ве*, *твѝрде се* *веј кру́шке*, *Бла́ге се* *ка шѝч'ер* *веј ди́ње*, *до́бре се* и *теј* *ципѝл'е*.

Поред чешћег лика *сам* понекад се чује и форма са очуванѝм ненаглашеним полугласником: *сам* *купи́ла*, и *сам* *се зарѝкла*, *би́ла сам* *вол'и́ква*, *опера́сала сам* *се* и *ја́ од жу́ч'* итд., *свѝ сѝм* *ти да́ла* и сл.

Код одричних облика (*несам*, ретко *не́сѝм*, *не́је*, *не́смо*, *не́си́ше*, *несу*; в. т. 61) задржају се на 3. л. једнине. Поред лика *неје* чује се и контрахирана варијанта *не́* (о томе је било речи у т. 78) и, друго, негација и формант *је* често се раздвајају енклитичким облицима заменица: *не́* *ми је* *же́њет*, *Не́* *ми је* *каза́ла*, *Не́* *ми је* *би́ло до́бро*, *Не́* *ти је* *лѝсно*, *Не́* *га је* *видѝла*, *Не* *ги је* *купи́ла* *кола́ч'е*.

403. Уз облике од презентске основе *будем*, *будѝ...* јављају се, и то чешће, облици од инфинитивне основе *бидне*, *бидѝ...* Потврде:

ако бу́дем та́мо, *ч'е му* *помо́гнем*, *да бу́де де́вер*, *да л'и ч'е бу́де та́ко?*, *врѝло да бу́де*. Рекло би се да су форме овога типа преузете из књижевног језика;

да и *ја́ биднем* у *ч'арши́ју*, *кач'амак бидне*, *ма́сло бидне*, *Тој ч'е* *лѝжа бидне*, *Че бидне* *сва́кому по јѝно* *зѝлч'е*, *Штѝ ч'е бидне?*, *да ти бидне* *дру́сто*, *ч'е бидне* *му́ка*, *ч'е бидне* *лѝжа*, *Гла́ву мо́ју да́вам ч'е бидне* *та́ко*, *мо́ра да бидне*, *Они ч'е биднеѝ* *о́вде*;

Ја ч'е *ви бидем* *слу́га ва́ма*, *С'рби́ја*, *би́ч'и*, *још* *повѝлика ч'е бидѝ*, *да бидем* *до́бра* — *ви́ка*, *Бидѝш* *л'и гу* *нашла*, *у́зи гу*.

Од осталих глаголских облика навѝшћемо нешто потврда за:

чешће се гради и итератив: Сын гу доц'уваја бвде, из Албаније доц'увало, само јабуке кол'ико доц'увале; доц'увале, концулати; комшије доц'увале, Ч'есто га доц'уваше м'ука, на ма, на ма, доц'уваше ми м'ука; уроц'увало ми време итд., поред: и сестре ми доц'нувале, јоште не доц'нуваја.

361. Слично се понаша и гл. *ошид(н)ем*: *ошиднем*, на могадо да *ошиднем* (в. т. 365 под љ).

362. Нема трагова старијег, атематског модела презента гл. *јем*. Говори се само: *једем*, да *једеш*, ч'е *једеш*, деца немав да *једеш*, Наше јабуке се јоште не *једеш*, *изедем*, *изедеш*. Од осталих забележених облика гл. (-)једеш наводим: *дојешч'еш* тај л'еба, *изедо* пуну ч'инију пасул', *изедо*смо, *изеди* га и ти, *јеја* зел'ене јабуке.

363. О промени гл. *врши* по VII врсти в. т. 396.

364. Глагол *узме* пружа слику досад незабележену на П-Т терену. Досадашњи истраживачи ове дијалекатске зоне доносили су облике презента и императива типа *узнем*, *узни*²²⁴. У призренском говору поред наведеног модела све више маха узима модел *узем*, *узи*, примећен на шумадијском глугу²²⁵: *узнем*, *узнеш*, дете *узне* у крило, да ги *одузне* паре, неч'ев да *узнеф* ништо, *узни*, *одузни* гу дугајну и сл., поред: да *узем* ја дома, да га *узем* св'екра, отк'ут ч'е *узе*?, да га *узеш*, *уземо* буре, да *уземо* ми тој, да *уземо* тога којна, и он *узи* два којна. Не би се могло рећи да су примери овога типа последица лежернијег изговора. Пада у очи и чињеница да у Чемерицићевој богатој грађи нема оваквих ликова, што сугерише закључак да је појава новијег датума. Могло би се десити да су унети из околних српских говора будући да су уочени у Средској (Павл. Срет. 189) и (према информацији колеге Р. Младеновића) у Сиринићкој жупи и Подрими. Аорист од глагола *уз(н)ем* гласи: *узо(х)* ... *узоше*: Т'еј йсте л'екове *узо* и ја, Погрешија сам што не *узо* негово л'ојзе, И ја *узо* мајстора, *Узо*смо и ми по две-три крушке, Наши *узоше* Косово, Арнауштије му *узоше* главу, Туј му *узоше* паре, Брача гу *узоше* пот кирију мејану, поред новијег: *узеше* и жене, *узеше* ги. Радни гл. придев гласи: *узэја*, *узэла*, *узэло*, *узэле*.

365. Уочљиво је ширење Белићеве III глаголске врсте, нарочито у облицима грађеним од инфинитивне основе. Навешћемо ликове забележене од глагола са основом на (-)лег-, (-)стиг-, (-)диг-, (-)шег-, (-)бег-, (-)рек-, (-)мак-, (-)шек-, *иад-*, (-)шврд-, (-)сша-, (-)раси-, (-)себ-, (-)мрз-, (*ош*)ид-, *срети-*, *бод-*, *сед-*:

а) само ти *л'егни*, ја да *изл'егнем*, да му *изл'егнеш* на б'чи, *изл'егни* нађвор, да *ул'егнем* у куч'у, *ул'егнеш*, да не *ул'егне* кокошка, л'сно ч'е *ул'егне*, оч'ала да *ул'егне* у коло, *ул'егнеф*, ч'е *сл'егне* Исус Кр'истос на з'емњу, с'с његови одборници ч'е *сл'егне* Исус Кр'истос, *сл'егни*, Курто, да јане Мурта (нар. посл.), Још не бе ни *л'егнала*, неје *л'егнаја*, *изл'егнаја*, *л'егнасмо*, *изл'егна* му лак'рдија, Одамно ги је *л'егнашо* девојче, *сл'егнале* се, тројица се *сл'егнале*, *сл'егнаја*, *сл'егна* и она, *сл'егнасмо*, *сл'егначе* се з'емња, *ул'егнале* у коло, *ул'егнала* у куч'у итд., поред:

²²⁴ В. нпр.: Белић ДИЈС, 480–481; Стан. Тимок, 419; Стеван. Ђаковица, 119; Богд. ГББП 92; Богд. ГАП, 207.

²²⁵ Рем. Шум. 340–341.

изл'егóсмо на сокак, изл'ега, ѿл'ега, изл'его и ја на сокак, изл'егóше ги и деца, сл'егóсмо главе, сл'еже главу и брат му, ул'ега у собу, ул'ега и он у куч'у, ул'егла у врата, ул'егла у десету годину, ул'его и ја, ул'еже гу сестра у дугајну, ул'егóсмо, ул'егóше у куч'у, јоште несу л'егле, ул'езе у цркву И он ул'езе помеџу њи;

б) јадва га сѿигóсмо, дома сѿиго б'рго, она га сѿије, авијоне сѿигóше, они сѿигóше, не га сѿигóше њега. Ређе су потврде по Белићевој III врсти: и банане сѿигнал'е, сѿигнала, сѿигнаја;

в) д'уго се на прóзор да видим, Да не га д'уго, би умр'еја, дигóсмо гу, дигóсмо се и ми, дигóсмо сóфру, Прокл'ете Арнаушт'ије дигóше главу, И они дигóше главе, сви се дигóше, дигóше ме, дигóше га, Кóј би д'ига рúку на мене?, тај кóјн се дига, д'ига рúку на сестру, поред: дигнаја, дигнала јабúку, дигнала се, они све дигнал'е;

г) ош'ега се па л'ежи, ош'егла се зима, ош'ега се д'н, м'лого се сѿи'ега и он, поред: ош'егна се па л'еже да спије. Разуме се да је: М'лого је ош'егнаша вај вúна, сѿегнаша гузица;

д) д'ечко ѿоб'ега, ѿобегóше, ѿобеже унутра, ѿоб'ега овáмо, поред ретких потврда типа: И тóј се разбегнасмо. Презент је, наравно, по III врсти: да ѿоб'егне. Призренски говор зна и за глагол бега, од којег наводимо облике — презента: б'егам, б'егаш, б'ега, б'егамо, б'егаше, б'егаф // б'егаф — глаголског придева радног: б'егаја, б'егала, б'егало, б'егале, — императиве: б'егај, б'егајше, — имперфекта: б'ега, б'егаше, б'егасмо, б'егасше, б'егау // б'егау // б'егаф, прилога вр. садашњег: б'егаучи. Од гл. бежи сачувани су трагови само у императиву: б'еж, б'еш, б'ешше (в. т. 341);

ђ) р'екнем, да р'екњем, ч'е му р'екнем, а штó оч'аше да р'екнеш?, р'екни гу и ти, р'екни му, р'екни гу отворено, обр'екнем („обећам“), Бóг р'екнаја; не р'екнаја — Цв'ето, ми р'екнала мач'еја тóј, р'екнал'е, обр'екнаш, обр'екнаша да не рабóта у стр'еду, поред: влад'ика р'ека, дóктор ми р'ека, мајка ми р'екла, Кáко ми р'екл'е, тако сам уч'инила, т'т су р'екл'е Турци, што р'екл'е стáри, р'екóше, сам се зар'екла. У (двапут забележеном) лику р'екáја, којег нема у Чемерицићевој грађи, треба гледати резултат контаминације облика река и р'екнаја. Од аориста имам једну потврду I. л. јд.: р'еко мáло пр'е;

е) он ми измакна пáре, М'ене ми се изм'кна стол'ица, И ми се б'рго измакнасмо;

ж) ѿош'екнала гу сл'езина, ѿош'екнаја, ѿош'екна л'и ракија?, ѿош'екнаш му и óбраз, али и: ш'ека, ѿош'ека;

з) ѿаднаја и он, Никóје Арнаушт'ије б'еф ѿаднал'е на конак, ѿаднала на нóс, ѿаднала на л'ед, ѿројаднала у л'ед, И Вóја ојаднаја у снагу, ојаднала ме свек'рва, ѿројадна у шкóлу, поред знатно чешћих потврда аориста по I врсти: ѿáдо и ѿск'рши рúку, и ја ѿáдо, ѿáде јáдна, ѿáде му кáмењ на главу, и днó му ош'иáде, ош'иáде му рúка, ѿројáде. Изгледа да је ново: на рамо сам ѿáла, у собу ѿáла, ѿројáја;

и) ош'в'рднаја тај л'еба, сѿв'рднаја се, кáмењ се уч'инија, све се сѿв'рднало;

ј) заснежило и тр'и д'на не сѿанáло, сѿанáја на крај, на грóбл'а несам сѿанáла, досѿанáја ми син, засѿанáла, засѿанáл'е, Ј'ено зáлч'е л'еба ми осѿанáло,

тако *оштанало*, гол'ема му *куч'а оштанала*, *кórке ми оштанал'е*, *ѿоштанал'е*, *оштаналаја*, *ѿоштаналаја* итд., поред: *Оштаја* бeше у Лубижду, *оштаја* ми тамо и брат. *ѿоштаја*, и она *оштала*, деца *оштал'е*. Ликови типа *оштаја* су, по свему судећи, новијег датума. Аорист се обично гради по I врсти: *оштадо* дужан, ја *оштадо*, и она *оштаде* жива, *оштаде* и он, Тако *оштаде* и дњeске, *оштадоше* зад мене, *оштадосмо* у поток, *оштадосмо* и ми на веч'еру, и она *ошта*, *ѿоштадо* и ја мајстор, како *наштаде* син, *наштадоше* деца итд., уз ређе: *ѿоштана* и она *шнајдер*. *оштанаше* да му рабџаф;

к) *ѿораснем*, *ѿорасналаја*, *ѿораснала*, поред: б'рго је *ѿораса*, Унуч'и'чи гу веч'е *ѿорасл'е*;

л) Ч'увај се да не *осебнеш*, Об'уч'и дете да не *осебне*, ч'е *осебне*, *осебналаја*, *осебнала*, поред: Син гу бeше *осеба*, *осебло*, млого му *осебл'е* руке, *осебл'е* му п'рсти, *осебл'е* му и ноге и р'уке;

љ) *ошиднем* и ја, не могу тако да *ошиднем*, посл'е *ошиднеф*, Вал'а да *ошиднеш* ч'ик у Лубижду, да *ошидне* и она, свако ... *ошидне* за астал, ч'е ми *ошидне* девојч'е, *ошиднемо*, *ошидни* у бербера, *ошидни* на пијац, али и: *ошидем* у вaрош. У облицима грађеним од инфинитивне основе нема потврда по Белићевој трећој врсти. Доследно је: народ *ошиде* у С'рбију, И он *ошиде* на границу, код л'екара *ошидо*, *ошидо* мало, *ошидосмо*, И они *ошидоше* у Лубижду, *ошидоше* три брата, *муж гу ошидша*, И он *ошидшаја*. Уп. и футур: *ошидишч'е* и она *дома*. Ново је: *одосмо*;

м) *ом'рза* је и сво'лега сина, и ја гу *ом'рзо*, *ом'рзосмо*, штó си се *см'рза*, поред: *ом'рзнаја*, свé ги *ом'рзна* и ја, *ом'рзнасмо*. Разуме се да је: *ом'рзнаш*, *ом'рзнаш*;

н) *срешнемо*, али: *срешосмо се*;

њ) *боднем*, она се бeше *боднала*, у óко *боднаш*, *боднашч'е се* у р'уку. Насупрот овако добијене перфективности стоји имперфективни лик глагола *бодe*: *бодем*, *бодеш* ... *бодеш* // *бодеш*, *боја*, *бола*, *боло*, *бол'е*, *боди*, *бодише*, *бодешчи*, *боден*, *бодена* (облици аориста и имперфекта дати су у т. 350);

о) да *седнемо* бвде, да *седне*, *седналаја* на зéмљу, *седнал'е* смо да р'уч'амо, али: *седи* тамо, *седо* јену недeл'у, *ѿоседо* мало.

366. Уједначавање глаголске парадигме по моделу III врсте захватило је и глаголе типа *ѿочнем*, *ошнем*, (-)и*нем*: *ѿочналаја* да поје, ж'ејтва *ѿочнала*, *ѿочнал'е* да га преб'ирав, Они теке *ѿочнал'е* да се гл'едаф, поред: *ѿоч'еја* рат, *ѿоч'еја* да се д'иза, *ѿоч'еја* да ц'фга, *ѿоч'еја* да једе, Жéне *ѿоч'еле* да плач'еф, И наше бeф *ѿоч'еле* да сeјеф, И наши *ѿоч'еу* да поодиф за у Приштину, *ѿрешнем*, *ѿрешнеш*, *ѿрешни*, *с'ѿишем*, *с'ѿиши* гу итд., а одатле: *ѿришналаја* га на кол'е, *Преишналаја* се мајстор на ч'ерамиде, мало се *ѿрешна* (аор.), Он врата *ѿодаишналаја*, Једва сам се *ѿошнала*, *разайшналаја*, и га *разайшнал'е*, *разѿишнаш* Ћсуз бија, *саишналаја* га сас јуже, зар неје *с'ѿишнаш*?, поред: *с'ѿиш*. Изгледа да је једино: На главу да ти се *ѿсие*, тешко ч'е се гóре *ѿсием*, Ја да се *ѿсием* нагоре, Скини се, К'урга, да се *ѿсие* М'урта (нар. посл.), М'уку в'идо док се на Кал'ају *ѿсио* (аор.), Јадва се на јабуку *ѿсио*, *ѿсиу* тај санд'к на таван, *ѿсиу* дете на крушку и пази га, *Пеја* се на ц'ам'ију, он се *ѿсиеја*, *ѿсиеја се* на јабуку. Према стандардном *ошешу* — *ошнем* — *ошео* —

ошеш у Призрену је: *ошнем, ошнем се, ошнемо*, да гу *ошнете, ошњаја // ошјеја, ошина* ми се *рука, ошина се* од матере, // *све ми оше, ошинати // ошеи*.

367. Глаголска основа *мог-* заслужује посебан осврт. Од *мог-* презент се гради по I, од *ѿмог-* углавном по III, а ређе по I, док се инфинитивна основа гл. *мог-* понаша по правилима VI врсте:

а) *могу, можем, можеш, мош, не мош* му ништо, *можемо, можете, можеф*;

б) *ѿмогнем*, и она оч'аше да *ѿмогне*, да ги *ѿмогнемо*, ч'е ни *ѿмогнете*, да *ѿмогне* мало Југославије. Старину углавном чувају клишетирани изрази типа: *Бог да ѿможе*, да *Бок ѿможе*. Изгледа да у таквим конструкцијама долази и императив *ѿмози*: *Бже ѿмози*. Подсећам да се овде срећемо и са једном од ретких сачуваних потврда вокатива им. м. р. на *-е* (в. т. 224). У Призрену су обичнији облици императива *ѿмогни, ѿмогнише*;

в) *Кoj могаја* — побјега, не *могаја* да доу'не, б'рго не *мога'ле*, не *мога'ле* да побегнеф, не *мога* да гу угњетем, Не *мога* да га купим, Не *мога* да заспијем, да заспијемо не *могасмо*, Не *могасмо* да платимо, *Што могасмо?*, Не *могасмо* да направимо, *Кoj могаше* — спаси се, *Могаче* дњџз да заснежи, *могашче* да и сџге поскупи. Прилог времена садашњег гласи: *могачи* и *могаучи*. У прикупљеној грађи нашло се и нешто потврда радног гл. придева типа: *мога, могла, мога'ле*, и тако ми *ѿмога'ле*. Нема сумње да су чешћи ликови *могала, мога'ле*, облици сасвим обични широм П-Т дијалекатске зоне²²⁶.

368. Гл. *ѿкаје* има презент по IV врсти: *ѿкајем, посл'е ѿкајеш*, неје науч'ила да *ѿкаје, ѿкаје се, поч'немо да ѿкајемо, ѿкајемф*, да *заѿкајем*, док *изаѿкајем, наѿкајем, оѿкајем*, да мало *ѿоѿкајем, саѿкајем* итд. Од осталих облика наводим: *ѿкаја, ѿкај, сѿкај, сѿкакан*.

369. У призренском говору, изгледа, нема ни трага през. *жњем* него искључиво: да *жњелем*, поч'ел'е да *жњелемо*, и они *жњелеф* жито, сџге ни они не *жњелеф*, оч'ал'е да *све ѿжњелеф*, итал'е да *дожњелемо*, да *дожњелеф*. Од осталих гл. облика поменућемо: *жњej* ако смејеш туц'у л'иваду, *мати* ми цеја дњн *жњела*, ч'еница се, *сине*, тешко *жњејаше*, рано *дожњесмо*, А *жњејаше* — тешка рабџта, не беше *све ѿжњешо, жњеучи*. Поред им. *жњешва // жнешва* поч'нала говори се и *жешва*, као и, изгледа једино: *жешвар*, донел'е л'еба *жешварима, жешварицо* мајкина, И ми смо појал'е *жешварски*, даде ни добру *дожешвицу* (вечера, обично богатија, у част завршетка жетве).

370. По моделу Белићеве IV врсте влада се и гл. *врије*: *врије* вода, *комина врије*, да *ѿроврије*, да ми *тој ѿреврије*, вода се *оврије*, кат *ѿреврије* добро, *уврије* вода, *узвријем*, неч'е да *узврије, узаврије* вода, *вријена* вода, *увријену* воду, И у Дреницу беше *врило*, Све гу *врило* у главу. Овако се понашају и гл. *гњије, сније* и *жмије*: Једно кач'ич'е ми *гњије*, *све ч'е угњијемф, гњијеше, гњијеше* док не — *угњи, снијем, мене ме снијеш*, поч'еја да *сније* брата, *кога си снија*, И нова *тестија* ка да *жмије* (истиче, помало цури), А вој ново *тестич'е* до сџк не *жмило*.

²²⁶ В. нпр.: Белић ДИЈС, 607, 640, 643, 644.

408. ПРИЛОЗИ ЗА КОЛИЧИНУ

много: *млого* ме бол'и глава, *млого* ми ослабела мати, *млого*, ч'уч'ка, пије, *млого* би потепал'е;

мало: *мало* имаше у торбу, *мало* си, сине, и купуваја;

коца („прилично доста“): и син ги *коца* пијеше, и тамо *коца* погубисмо, брат му у Приштину *коца* дукате на коцку изгубија;

још: да ми донесеш *још*, Они *јошше* не бѣу стигнал'е, Руси *јошше* не бѣу дошл'е, *јошше* не бѣше съмнал'о;

и ч („нимало, ништа“): тој ти, којшике мори, *ич'* не ч'ини, тој му *ич'* не ч'ини.

ПРЕДЛОЗИ

409. Систематску обраду прикупљене грађе у вези са употребом предлога остављам за другу прилику, а овде ћу се осврнути на неколико детаља:

а) предлог *без* јавља се једино у том лику: *без* оца, *без* матере, *бес* паре, све мораше *без* мене, купија гу и *без* брата и *без* мене;

б) у значењу *иокрај*, према *ирикај* у Алексиначком Поморављу²³⁵, и у Призрену²³⁶ је *ирикај*: наша гу *ирикај* реке, *ирикај* лóјзе, *Прэкај* сýо и сирóво гóри (нар. посл.);

в) у функцији предлога *кроз* може се срести *и́рз* (< *и́роз*): ишл'е *и́рс* Тетóво, *и́рз* наш сóкак;

г) нису ретке потврде удвајања предлога: Она ти рéкла *за код* мене, дóбро *за у* јéло, ч'е гу кúпим *за у* шкóлу, ч'е ми трéбе *за у* војску — викам. Уп. и: М'рзéл'е Јеврéје *збок ишио* су муч'ил'е Исýса.

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

410. Речце *ево*, *еишо*, *ено* углавном долазе са крајњим вокалом *-е*: *еве* сáг видиш, *éве* ти и тéбе јéно, *éве* овол'ично сал íмам, *éше* гу тýјке, *éше* ги јóпет, *éне* ти мáти долази итд. (в. и т. 89);

411. За истицање се користе речце *бѣш*, *иа*, *сал* („само“): *бѣш* тѣт дои'е и она, *бѣш* у н'ино сéло, *бѣш* тај мáти нóјна, купија *бѣш* вел'ику куч'у, *бѣж* гу утепаја (в. и т. 48)²³⁷.

²³⁵ Богд. ГАП 219.

²³⁶ Као и у неким другим говорима П-Т и К-Р зоне (Белић ДИЈС, 237; Павл. Срет. 141; Елзс. Речник II, 124).

²³⁷ Речца *иа* у значењу *баш* уочена је и у Алексиначком Поморављу (Богд. ГАП 222).

узео толико маха да је -ува- постало далеко најчешће средство за грађење итеративних глагола²²⁹. Домашај појаве ћемо илустровати навођењем нешто обилније грађе, дајући код случајева необичних, гледано не само из перспективе књижевног језика, и облике презента, који је, по правилу, на -ује(-), а само изузетно на -ува(-):

а) *аргаишувала* тејзи кучке, *бегендисувало*, Цеја дѣн сам *бојадисувала* јајца, Попарила руке *бојадисувачи*, *бојадисување*, понела *небојадисуване* кондуре, *болуваја*, *болуваше* ми девојче, деца гу *болувале*, затеко гу *болувачи*, све *навадувале* („наводњавали“) тако, *верувало* се, Изгубија си нино *верувајне*, не се *видувало*, сестру неје *видувала*, зѣва гу *врзувала* главу, затекла гу *врзувачи* главу, *врзуваја* руку, оно се *разврзувало*, све се *завукувале* тамо, Амберика *гараншувала*, Млого смо *ладувале*, *ладување*, *ладувајне*, *ладувачи*, *годинувала*, у Печ', Лошо *господуваја* сас очевину, Сестра гу добро *господување*, Ја сам све *гоишувала*, *гребенувале* вуну, Отиша на аџисто да пере своје *греување*, Млого је *греувала* у младос, Напрет не се *греуваше* зе сѣге, Свекрва гу неје *дарувала*, што ме *дарувале*, За *дарувајне* добиље дукат, *дершуваше* му и брат, Кад ми тамо стигосмо — они *довршувашу* рабѣту, *дошувала* (в. т. 360), Све ни *донесуваше* у кучу, *донесувале* пуње врече, *дугувајне* је тешко, *живувала* млого тешко, Горко *живување* имала при тога мужа, *живувајне*, *завршувале*, *заграшувале* [су] авлију, *замазуваја*, Мати гу *замесуваше* лѣба, Што си га *зайишувала*?, лошо *зайишувало*, *заросуваше*, Тешко се *засишувале* теј Арнауштије, Тѣј она и *заслужуваше*, Не знам за ошто *застајкуваше* тѣјке, Не ми је *иришнуваја* што сам донела, прет своје врата *изашувале*, *исирашувале* ги децу, *казувала*, Они не ни *казувале* нама, После се Срби *иселувале* овамо, Брат ми *казуваше* тѣј, чѣрпич се *казуваја*, Негово поштѣјне се *казувало*, Старе луди би *казувале* тако, Кѣј ти је, комшике, *калаисуваја* вуј тениѣру?, напрет сам *куиувала*, Ми смо *куиувале* готѣво, *куиуваја* нешто, он *куиуваше* ствари, *накуиуваја* и донѣја, *куршалисуваја*, Твојему *лакрдисувању* крај нема, *месувале* свој лѣба, Понапре смо *месувале*, Моја мати ги *месувала* лѣба, све *навалувале*, *накањувале* се три дѣна, обѣдвѣ чѣрке *наликувале* на матер, *наиаднувале*, *наручувале* чѣрге у мене, *наишерувала* ги сестра, *ночувале* по сокаце, *снашувала* се нарѣт, *обалуваја*, *обалувамо* гу цеја дѣн, *обалувале* и ни, Слоши му се *обедувачи*, Чѣсто си ги *обрнуваја*, ја се *обрадувала*, и чѣрка се *обрадувала*, деца гу се *обрадуваше*, И мене *обрадува* Бѣк, Сама се *свукувала*, Млого си *одгризувала*, А за ошто сте га *одврзувале*?, *ошасуваја*, *ошасувајне*, *наиаднувале* не три дѣна и три нѣча, Руке ми *ошиаднувале* држачи, *ошталувале* ствари, и без лѣба *оштанувале*, *ошкнувале*, Мати гу се *ошривала*, млого сам *иаднувала*, Мене ми *иисувало* тако, *ошкѣшувала* стару зѣмњу, *иогледувале* чѣсто на сокак, *иодгуркувале* гу се којшике, Рана ми се *иодлѣшувала*, И брату смо *иоручувале* да доцѣ, Мати *иошлѣшуваше* ч'арапчичи, *иочинувале*, Никој ништо не *иочнуваше*, Вѣра се *иошшувала*, Напрет се *иошшувало* старе луди, *иошшуваше* било, Кѣј ти *ипрекадуваше* грѣбѣве, Партизане *ипрекинувале* цркву, Њине зулуме несу *ипрештанувале*, *ипресмеувајне*, *иришнуваја*, Децу би чѣсто *ипреобукувале*, *ипрешресуваја*, Муж гу *ипримуваја* плату, Цѣлу го-

²²⁹ В. Белић ДИС, 496–503; Богд. ГАП, 208.

дѣну не *ѣримувáја* ништо, Ракију ги нѣсмо ни *ѣринесувáле*, *ѣришиснувáја*, Они се нѣсу ни *ѣрич'ешчувáле*, *ѣроѣувáло* ми врѣме, *ѣроснувáчи* кошул'е óсебна, *ѣушувáла*, *ѣушувáле* на бродóве, *Радувáле* се дѣца, Комшѣске дѣца се *развикувáле*, Бóг *заѣрзувáја* — Бóг *разѣрзувáја*, *ошавувáле* свѣ по ул'ице, Тѣј се *сáстлавувáле* и подморнице, *расшувáле*, *Расишувáчи* зѣмњу уморија се, *расѣречувáја* жáр, А Арнаѣти *расшоварувáле* кóјне, *рашувáла* и Русија, Нѣмци га *заробувáле* пет пѣт, *рашувáјне*, óнда се *зарашувáло*, пóсл'е се *зарашувáло*. Млóго смо, море, *робувáле*, *свукувáја* ги све, *Свукувáчи* се, *ѣзгуби сáт*, Дѣца гу млóго *сирошувáле*, *скашувáле* му жабѣке, плáтно смо *скрачувáле*, У фабрику смо се *слѣгнувáле*, *снаѣувáја* се, Н'ѣга па *сѣасувáло* мáло што бѣја т'рговáц, *сшанувáле* у нáшу кѣч'у, Сѣдом дѣше ни *сшанувáле*, *ошѣкнувáле* му нóге, свѣ ги *ѣретшресувáја*, *ошрувáше* ч'овѣка, Свѣ се *ошрувáја* нáрот, Нѣ-не *шáкнувáле* Нѣмци, Мáти је л'сно *увѣдувáла*, нѣ се *ушóшрѣбувáло*, *дóчѣкувáле*, *ч'колувáле* се дѣца, *школувáја* итд.;

б) Мѣне ми се *бегендисѣје* тóј, *бегендисѣјемо*, да се *бојадисѣјемо*, да се *бојадисѣјѣф* жáја, *гл'ѣѣосѣје* тенц'ѣру, Óна немáла стрá што *греѣје*, Не мóже л'сно да се *угреѣје* („загрева“), *дембел'исѣје* („ленчари“, „дембелише“) и брáт му; *дóѣршѣје* (тако и императив: *дóѣршѣјѣше* рáботу), Дóбар крóмпбир *донесѣје* (импер. *донесѣвај* ги по ништо и тѣ), *жáлујем* ги и жá, И óна *живѣје* от ч'ирије, Сѣге, сѣне, *живѣјемо* тѣшко, поч'ѣла да *замесѣје* л'ѣба, да ги жá *зайовѣдујем*, óвде се *зайшисѣјем* — п'рсје, пóч'ѣ пол'ко да *заросѣје*, Óн се не *засишѣје* л'сно, *извукѣјем*, Нѣје знáја да му *извукѣје* пáре, да се *здравѣје* сѣс мѣне, се *здравѣјемо* сáз другóве, *изнесѣјем*, Тóј се злó не *изнесѣје* на сóкак, *исѣрáчѣјем* снáу, Тѣшко се и он *куршáл'исѣје*, Да *л'ишѣјеш* и тѣ жѣнпѣт, и стóка *л'ишѣје*, *разменѣјѣф* пáре, *л'рзнѣје*, И óна *ночѣје*, *ѣрекињѣје* се, Да не *ѣреникнѣје* мѣчá се прáшáк, *ципѣл'ѣ* *обукѣје* (тако и: *обукѣје* се), Óна и *однесѣје* и *донесѣје* л'ѣбóве, тѣј пáре што ги *ошóменѣје*, *ошшисѣјѣје* („отпушá“), Нѣ ми *ошшанѣје* ни за л'ѣба, А мáтере не *ѣисѣјеш*?, *ѣодгреѣјем* жѣло, Фабрике се *ѣоноувѣјем*, *обрадѣвај* се, Мѣ ч'арáпе *ѣочнѣјемо* од г'рло (и импер.: *Почнѣвај* више тѣј своју рáботу, Не *зайочнѣвај* ништо сáз њѣга), И жá *ѣревадујем* из жѣне сóбе у другу, Пóп ни *ѣрекадујем* гробóве, Дѣца ги *ѣренесѣјѣф* и врѣч'ѣ, да *ѣренесѣјемо* кáмењ, двá пѣт *ѣретшресѣје*, *ѣребрукѣјѣф*, *ѣринесѣјем* (импер.: *Проснѣвај* плáтно да се сѣшпѣ), *зарáдујѣф* по кафáне, Сѣге се Немáч'ка *освѣшѣје* нáма, *размесѣје* (импер.: *размесѣвај* тáј л'ѣба), *разменѣјѣф* пáре, *Расишѣвај* више тáј пѣсáк, Поч'ѣло да *сѣмнѣје*, *Свукујем* се и жá, Мáти гу *сѣшѣје* брáшњо, У шѣше да ми *сѣшѣјеш* ракију, помáло се *сѣшѣје*, *скашѣје* нáрот у свѣт од глáт, свѣ *скушѣје* рóба, кáрта *оскушѣје*, да ги *ѣретшресѣје*, двá пѣт *ѣретшресѣје*, да и мѣ *увѣдујемо* у рáзбóј, *увукѣјем*, *унесѣјем* гу у кѣч'у, *ушшѣјеш*, стóка *ч'ркнѣје* итд.

в) *верѣвам* жá нѣму, не *кушѣвам* ништо нóво, Óни *кушѣваѣф* сáмо дóбро, да те *ѣлѣѣва*.

377. Облик *везувáла* (аутохтони призренски пандан је *ѣрзувáла*) говори да је модел ујѣдначáвáња глаголских óснóва у нáведѣном смѣру и сáда продуктивáн. Дá је модел зáистá жив показује и облик *оч'ѣкувáле* (А штó стѣ *оч'ѣкувáле*?) прсма изворном призренском ч'ѣкáл'ѣ. На другој страни, опѣт, није примѣѣна зáчáјнижá количина потврáда успостáвљáња „правилног“ óдноса инфинитивне и презентске óснóве (кáо нá пример: *-овá-*, *-ивá-* : *-ѣје(-)*). Нису, дáкле, чѣсти случáјѣви тѣпа

IV

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

414. У уводном делу расправе речено је да ће се након излагања чињеница релевантних за сагледавање основне структуре говора призренских Срба потражити одговор и на питање његове генезе. Полазећи од географског па и лингвистичког положаја прве српске царске престонице, није неумесно поставити питање да ли се у овом случају ради о мешовитом говору, насталом у процесу кристализације мешавине различитих језичких (и дијалекатских) идиома. И поред чињенице да су у данашњем говору Призренаца јасно препознатљиве компоненте настале под утицајем несловенских језика (у првом реду турског и албанског), затим нешто очигледног наноса из суседних македонских области, изнети материјал недвосмислено казује да је призренски говор изразито српски и, разуме се, штокавски. Српски је од времена од када степен историјског развитка јужнословенских језика налаже да се о њима говори у наведеним категоријама. Он је, затим, изразити представник метохијског, односно косовско-метохијског, типа призренско-јужноморавског дијалекта, будући да зна за особине диференцијалне у односу на П-Т дијалекатску зону као целину:

- а) прво лице множине аориста и имперфекта на *-смо* (т. 348, 349);
- б) наст. *-ише* (а не *-еше*) у 2. л. мн. императива (т. 342);
- в) ново јотовање и код лабијала: *гробље, здравље, дивље* и сл. (т. 156);
- г) изостанак итеративних образовања типа *огрибам*;
- д) непознавање бројних конструкција типа *два ножи* (искључиво: *два ножа* и сл.; т. 262).
- ђ) изостанак имперфекта типа *идешем* (т. 349);
- е) непознавање заменичког облика *њум(а)* (т. 299);
- ж) *д > лу* само иза сугласника *с*: *слуза, слунце, слубица* (т. 69);
- з) потпуна очуваност облика датива (о потврдама осталих падежних облика — ниже, у т. 421).

415. Призренски говор познаје, разуме се, већину особености П-ЈМ дијалекта, детаље који су својом укупношћу обезбедили дијалекатску индивидуалност пространој зони између косовско-ресавског, на једној, и тимочко-лужничког од-

носно сврљишко-заплањског дијалекта, на другој страни. Особинама које карактеришу косметски тип П-ЈМ дијалекта додајем и две маркантне појединости:

а) (*ја* < -л: *биднаја, донеја, образ беја, весеја, гоја, деја, њејеја, Бејаград* (т. 151);

б) завршени процес уопштавања -в (-у, -г, -ф) у 3. л. мн. презента (т. 338).

Ту су, даље, иновације познате углавном целој П-ЈМ зони:

— *дођем, њођем* према старијим ликовима са -јд- на Т-Л терену (т. 160 и 360);

— *синови, градови* у Н—ОП множине (о поновном васпостављању ликова типа *синове, голубове*, па и *Турце, ойнице* (т. 226–230) ниже, у т. 423);

— енкл. облици *не, ве* у Амн. (т. 296 и 297).

416. И досад су неке појединости српских говора овога подручја с правом објашњаване македонским утицајем, последицом миграција становништва са те стране. По њиховом обиму и крајњем домету Призрен се не разликује од суседних метохијских староштокавских области. На несумњиво македонски нанос у призренском говору опадају:

а) формант -на- у инфинитивној основи глагола III врсте: *биднаја, викнасмо*; т. 55);

б) наставак -л'е у сва три рода множине радног придева (т. 351);

в) наставак -е у Н(ОП) множине сва три рода придевско-заменичке деклинације (т. 323);

г) *са, се* место српског *су* (< *спѣ*) (т. 57, 402).

У контексту прилика у турском језику и на ширем македонском терену вероватно треба тражити објашњење нарушавања односа њ и н, у првом реду — отврђавању и декомпоновању њ (т. 143–150).

417. Када је о македонском утицају реч, испитивање призренског говора је показало пуну прецизност већ изнетих судова о великој зависности „говора околине Призрена од тетовског типа“²³⁸. Околина — *да*, али се то не може рећи и за сâм призренски говор. Напротив, показало се да, на пример, у Призрену остају неке ЈМ особине карактеристичне за северномакедонски појас — *облик њума*, имперфекат типа *идешем*. Акценатске подударности Призренаца и неких делова Скопске Црне горе дугују истом жаришту на српској страни, у изворишту реке Лепенац у Сиринићкој жупи. Исто тако, у очи пада изразито српски лик неких српско-македонских дивергенти. Ту су, између осталог, заменице *ми, ви* (у Сретечкој жупи и Ђаковици: *мие, вие*), наст. -га у придевско-заменичкој парадигми. У Призрену нема ни трага -џи у облицима 3. лица јд. и мн. презента, македонском развиту назала задњег реда и двају полугласника (ѣ > о, ѣ > е) у наставцима. Увек је, дакле: (у) *воду, конац, њеџак* и сл. У призренском говору нема трага ни западномакедонске судбине интерконсонантског *џ* и финалног *л* (*воук, њејеу*). Македонски утицај је, у ствари, узео знатио слабијег маха у Призрену него у двама шарпланинским жупама: у Сиринићкој и, нарочито, у Сре-

²³⁸ Ивић Дијалект. 124.

течкој. Најкраће речено, у ближим македонским говорима, с изузетком Горе, наћи ће се више П-ЈМ особина него у Призрену — македонских!

418. Данашњи штокавски дијалекатски мозаик последица је деловања двеју различитих развојних тенденција. За разлику од главнине дијалеката централног дела наречја, дијалеката који су, у принципу, имали свој, дакле аутохтони развој, у периферним областима су обично видне последице контакта са суседним, обично несловенским језицима. Међу подручја са најочигледнијим резултатима језичке интерференције свакако се са пуно основа увршћује српско-арбанаско пограничје како на црногорској тако и на србијанској страни. Судаћи по објављеним резултатима досадашњих истраживања са означеног подручја и увиду у прилике у Призрену, несловенски језици су највише уплива имали управо у генези градског говора призренских Срба. Објашњење ове чињенице, објашњење више пута понављано у расправи, више је него прозирно. Вишевековни суживот са Турцима, а затим и са Шиптарима, са којима су Срби, претходно, вековима, у ближој и даљој околини вароши имали одговарајуће контакте, морао је оставити трага у језицима трију народа. Истраживања су, уосталом, већ показала да су се ове чињенице из демографске прошлости Призрена итекако одразиле на структуру језика призренских Турака. Испитивања оваквих зона по правилу бацају „ново светло“ на феномене везане за узајамни утицај различитих језика.

419. Резултати језичке интерференције највиднији су у области лексике, затим синтаксе и фонолошког система. Турски удео у лексици у овом случају је толики да код читаоца Чемерикићеве збирке или слушаоца живог призренског говора понекад ствара утисак да пред собом има туђи језик „изговорен на српски начин“. Будући да лексика и синтакса остају изван оквира овога рада, остаје нам да се осврнемо на два преостала сегмента језичке структуре.

420. Крупне су последице засецања турског и албанског језика у фонолошки систем српског призренског говора. Оне се првенствено огледају у инвентару, а донекле и у дистрибуцији фонолошких јединица. Непосредним турским и(ли) албанским утицајем објашњавају се:

1. присуство фонеме /ū/ у посуђеницама (т. 54);
2. декомпоновање вокалног /p/, уместо којег у данашњем призренском говору стоји секвенца /ʔp/ (т. 72);
3. ненарушени статус фонеме /ф/ (т. 118–119);
4. изједначавање сонаната /љ/ у свим позицијама и /л/ испред вокала предњег реда у корист /л'/ и отврдњавање /л/ испред вокала задњег реда и на крају слога (т. 138–142);
5. свођење африката /ч/ и /ћ/ на /ч'/ односно /ц/ и /ћ/ на /ц'/ (т. 132–136);
6. десоноризација финалних сугласника (т. 210–213);
7. нарушавање односа између сонаната /н/ и /њ/ (т. 143–150).

Отврдњавање и декомпоновање /њ/ у говору призренских Срба, како је већ речено, треба гледати и у контексту прилика на ширем македонском простору (т. 149), као и у турском језику, који не познаје глас /њ/.

Турски и албански језик посредним путем су доприносили стабилности полугласника, и то како у наглашеном тако и у ненаглашеним слоговима. И турски и албански језик, наиме, карактерише седмочлани вокалски инвентар: поред пет „класичних“ вокала они знају за /û/ и глас који се у турском битно не разликује од српскога /ь/, док је тај седми члан вокалског система у албанском, додуше, реда *e*. Уношењем великог броја посуђеница са тим вокалом радикално се повећала његова фреквенција у свакодневном међусобном комуницирању носилаца српског призренскога говора. Захваљујући, опет, билингвизму у вишенационалној вароши, Срби са /ь/ одржавају контакт и онда када комуницирају на турском, па и на албанском језику. Наведене чињенице објашњавају већ истицану стабилност фонеме /ь/ у призренском говору, стабилност ретко бележену на терену ове дијалекатске зоне.

421. За значајнији утицај несловенских језика на генезу фонолошког система говора призренских Срба углавном се знало и досад. Детаљнија истраживања су, међутим, показала да постоји извесни паралелизам и у развоју деклинације. Одлично чување посебног облика датива у свим именичким врстама прати и неочекивана отпорност генитива, па и локатива једине. Појава се не може тумачити утицајем књижевног језика па ни суседних српских прогресивнијих идиома. Чињенице налажу да се ни овде не сме заобићи језичка интерференција, конкретније — утицај турског (и албанског) језика. Прилике у говору досељених Азијата засигурно ће значајно умањити шансе надирућем аналитизму, а тиме у доброј мери допринети чувању старијега стања у том сегменту језичке структуре. У свему овоме не сме се губити из вида висок степен корелације неких историјских и језичких чињеница.

422. У науци је одомаћено мишљење да су „у XIV в. призренско-јужноморавски [говори] изашли из штокавске развојне заједнице“²³⁹, односно „да су дијалектии призренско-шумочке зоне ушли у развојну сферу балканског језичког савеза и да њај преокрет углавном није старији од XV века“²⁴⁰. А управо у XV веку у Призрен стижу Турци и у њему остају до данас. Ствар битно не мења чињеница што турски припада породици аглутинативних језика, у којима се облици речи граде помоћу аглутинација, у којима се, дакле, граматички односи изражавају прилепљивањем различитих афикса на корен. Но, и тако излепљени различити афикси у различитим падежима засигурно ће доприносити чувању флексије у српском говору. Тешко се под кров случајне коинциденције може подвести чињеница да је српски призренски говор без трага изгубио облик инструментала, јединог падежа за који турски нема посебно афикса. На размишљање у овом смеру обавезују и неки појединачни детаљи, као што је, на пример, чување облика Лјд. код именица *a* основе. Морфолошка дистинкција између акузатива и локатива у турском језику удружена се честом употребом локатива уместо датива код именица типа *soba* свакако је подупрла чување синкретизма Г-Д-Лјд. у српском говору. На тај начин је Призрен практично у доброј мери лишен једног типичног балканизма, особине која карактерише широки ди-

²³⁹ Ивић Дијалект. 121.

²⁴⁰ Ивић Дијалект. 122.

јалекатски простор од Црногорског приморја до северног Баната. Изгледа да се турски утицај не може занемарити ни код тражења одговора на питање зашто се у П-ЈМ говори „миого ближи просечном српскохрватском (штокавском) стању него тимочко-лужнички“²⁴¹. На ток развоја говора призренских Срба више су, по свему судећи, утицали несловенски него словенски (суседни српски и македонски говори) фактори.

423. Међу уоченим и у расправи изнетим карактеристикама призренског говора мало је оних за које се са сигурношћу може рећи да су унете из суседних српских крајева. Изван сиринићког типа стабилизовања акцента њих као да и — нема. О високом степену аутохтоног развоја призренског говора, гледаног у контексту српског суседства и окружења, о његовој отпорности на озбиљнији утицај са те стране, сведочи одсуство неких, већ помињаних, типичних П-ЈМ иновација. Овде, поред осталог, нема ни разлике у рефлексима дугих и кратких наглашених вокала *e* и *o*. Чињенице говоре да је на другој страни, опет, у домену деклинације најупутније гледати релативни архаизам (облици генитива и локатива) или, пак, овдашњу иновацију бележену и у другим метохијским крајевима (Н-ОПмн. типа *синове*, *Турце*). Детаљнија истраживања, чији су резултати овде махом и изложени, вишеструко потврђују у науци већ изнету претпоставку да је призренски крај колевка једног дијалекатског типа, колевка из које ће се он вековима ширити потискујући при том ранији говор на издуженом простору долине Јужне Мораве. Призренска област је, дакле, одавно врло продуктивни расадник, крај из којег је један дијалекат миграцијама разнет далеко на североисток. Призренски басен је, ван сваке сумње, и чешће и обилатије својим сународницима предавао но што је од њих примао „готове“ језичке особине. У размишљањима о проблемима ове врсте мора се респектовати и један ванлингвистички моменат, детаљ који на специфичан начин помаже у изналажењу одговора на питање зашто се ближа и даља српска околина према Призрену више равнала но што је на њ утицала, зашто су други од Призренаца више узимали но што су им својега наметали. На престижност Призрена као града и вароши, а тиме и његовог језика, мора се најозбиљније рачунати у временском распону од неколико столећа. Његова трговачка и занатска моћ, са неминовним колапсима у време већих ратова и пустошења, траје од времена Немањића до данас. А у Уводу је било речи о континуираном високом уделу српске компоненте у привредној моћи некадашњег царског града. Речено је и то да је и у XIX веку призренска трговина била углавном у рукама богатих Срба. Читалац се у уводном тексту срео и са подацима о томе да су се Срби, и поред свих невоља које су богати град сналазиле због честих посета нежељених војски и других пљачкаша, увек радо досељавали у Душанову варош. Када се, опет, зна да због ограничености смештајних могућности варошких насеља, у случају Призрена — због његовог положаја — наглашено лимитирајућег фактора, није могло бити масовнијих усељавања носилаца другачијег говора, онда је још јасније зашто дошљаци нису могли бити није утицати на говор затечене већине. Нови досељеници су се, уосталом, и на пољу језика прилагођавали старинцима и тамо где су били значајнији демограф-

²⁴¹ Ивић Дијалект. 125.

ски фактор и где су били економски мање инфериорни него у призренском случају²⁴².

424. Данашњи призренски говор стоји на својеврсној средокраћи између двају дијалекатских типова: косовско-ресавског и призренско-тимочког и, као такав, личи на мост између прогресивнијих и архаичнијих говора на овом делу штокавштине. У језику призренских Срба има мало механичког наноса из других идиома. Његова данашња слика превасходно је одраз аутохтоног органског развоја уз нешто више трагова утицаја језика несловенских народа са којима су Срби подно Шаре вековима делили и добро и зло.

²⁴² О томе детаљније в. у: Ивић Огледи III, 90–92.

а) говори се: *йóјем*, Комшије *йóјеф*, да *зайóјем*, да *зайóје*, *йојауч'и* засипна, *расйóјем се*, *расйоја се*, *расйојаја се*, *расйојал'е се* деца итд.;

б) У Призрену: *óфца бл'еје*, *пáтка квáч'и*, *мáч'ка мауч'и*, *вóди се* бивол'ица.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

402. Пуни облици гл. *јесам* су ретки и добијају се, најчешће, као одговор на директно постављено питање: *Јесам*, *сине*, *јесам* била у Приштини, *Јеси*, *јеси*, бија си и ти *тúјке*, *Јесије*, купила ми сестра *ч'арапе*, *Јес*, *јес*, нашла га је *тамо*, *Јесије*, море, *јесије* попувал'е *свё* у дугáјну јен *пút* и *ви*, *Јесу*, *брё*, *продавал'е* ни и *óне* *кози́ну*, *јесу*, *јесу*. Чини се да је *јесам*, *јеси*, *јесије* новије. Аутохтоно би било *јес* са значењем потврдности.

Код енклитичких облика (*сам* // *сьм*, *си*, *је*, *смо*, *стије*, *су* // *се* // *са*) посебног осврта је вредно треће лице множине и, донекле, прво лице једине. Поред, иначе очекиваног, *су* у призренском говору се чују и, са македонске стране унети, ликови *са* и *се*:

жéне су *ткáл'е*, *веј брач'а ми су* *раст'рвéне*, *веј крушке су* *ч'исте*, *óне су* *дóбре* и *поштéне*;

грóбл'а са *гол'еме*, *И óни са* *зл'икóфци*, *Бугáри са* *зл'икóфци*, *Нíне плúч'а са* *свё ц'рне*, *ц'рне са* *плúч'а*, *Гдé ви са* *пушке?*, *Јéне н'íне* *грóбл'а са* *вел'ике*;

Млóго се *јáке* *веј л'ёкóве*, *тв'рде се* *веј крушке*, *Блáге се* *ка шéч'ер* *веј диње*, *дóбре се* и *тéј* *ципéл'е*.

Поред чешћег лика *сам* понекад се чује и форма са очуваним ненаглашеним полугласником: *сам* *купíла*, и *сам* *се зарéкла*, *била сам* *вол'иква*, *оперисáла сам* *се* и *ја* *од жу́ч'* итд., *свё сьм* *ти дáла* и сл.

Код одричних облика (*несам*, ретко *нэсьм*, *неје*, *нэсмо*, *нэстије*, *несу*; в. т. 61) задржаћу се на 3. л. једине. Поред лика *неје* чује се и контрахирана варијанта *не* (о томе је било речи у т. 78) и, друго, негација и формант *је* често се раздвајају енклитичким облицима заменица: *не* *ми је* *жéњет*, *Не* *ми је* *казáла*, *Не* *ми је* *би́ло дóбро*, *Не* *ти је* *лýсно*, *Не* *га је* *видéла*, *Не* *ги је* *купíла* *колáч'е*.

403. Уз облике од презентске основе *будем*, *буде...* јављају се, и то чешће, облици од инфинитивне основе *бидне*, *биде...* Потврде:

ако *бúдем* *тамо*, *ч'е* *му помóгнем*, да *бúде* *дéвер*, да *л'и* *ч'е* *бúде* *тако?*, *врéло* да *бúде*. Рекло би се да су форме овога типа преузете из књижевног језика;

да и *ја* *бúднем* у *ч'аршију*, *кач'áмак* *бúдне*, *мáсло* *бúдне*, *Тóј* *ч'е* *лýжа* *бúдне*, *Ч'е* *бúдне* *свáкому* *по* *јéно* *зálч'е*, *Штó* *ч'е* *бúдне?*, да *ти* *бúдне* *дрúсто*, *ч'е* *бúдне* *мýка*, *ч'е* *бúдне* *лýжа*, *Глáву* *мóју* *дáвам* *ч'е* *бúдне* *тако*, *мóра* да *бúдне*, *Они* *ч'е* *бúднев* *òвде*;

Јá *ч'е* *ви* *бúдем* *слúга* *вáма*, *С'рбíја*, *бíч'и*, *јóш* *пóвел'ика* *ч'е* *бúде*, да *бúдем* *дóбра* — *вíка*, *Бúдеш* *л'и* *гу* *нашла*, *úзи* *гу*.

Од осталих глаголских облика навешћемо нешто потврда за:

прич'е, збрив, навал'ише се. Кат видоше кол'ико је са́та, искоч'ише, отидоше стражу да чуваџ и тако ништо не работал'е. И тако се живело, бра́те мој. Живело се ка-мал'и Бог, ал'и сѝк је страшно. Сѝг је тешко, дошло тешко време. Како ч'е се спасамо? Јез, Бога-ми.

*

Ламба била да обесиш на зит, а гасарч'е не мо́гло да се обеси, него си га, оно имало нароч'ито ста́кло, извадила си га, стајила си да пл'етеш, а фуруна ти гори (напре нема́ло шпорете, нема́ло порцуланске шпорете него обич'не, на др-ва). Фуруна тако висока... жар покупиш и стајиш у тај тагар. Муч'но, муч'но се живело, бога-ми. Кој имаја — имаја, кој немаја — немаја.

*

А ву́ну смо купувал'е, дол'е има Табана... Тамо смо купувал'е ву́ну, како-кој има па́ре, плати два-три кила, пѣт кила, како кој има па́ре. И тако смо живел'е.

*

Како-сам-се уда́ла — не питај! Сва́дба била, субота, л'етив авијони. А ја играм; море-млого сам меракт'ија и за певајне и за играјне. А ја играм, Бог да чува, ма́тер сам-нема́ла, ма́ти ми умрела мла́да — тријесед године. Имала мач'еју, ал'и млого ме фи́но држала. Она ми каже: „Немој, с'рамота је, жене те гл'едав"... И тако сва́дбу ми о́тац нап्राија фи́ну. Венча́ла сам се, уда́ла сам се, л'епо ми било. А нема́ла сам ни да изедем ни да попијем. Како да ти кажем: пѝски бедно, што да рабѣташ!

*

Ујутру закити се мла́да и доц'неџ сватови да гу узнеџ. Свирач'и свирав, кум доша и тако они посл'е поведеџ мла́ду, тај мушкарац — у његову куч'у се иде та́мо, а она је кот своје куч'е, код матере и оца. Ё, посл'е се иде у ту́чу куч'у... Девер: пѣшкир овде, свил'ѣну ма́раму — везѣна овде, ма́шња овде и у ц'ркву ги во́диф, у ц'ркву ста́неџ пред о́лтар и мушка́рци и мла́де. И посл'е ч'ита. П'рстење промениф на ру́ке попови. И посл'е отиднеџ на срѣт ц'ркву. По́п по́је, они се в'ртиџ — нешто ка а́стал округло, око тај а́стал се венча́. И тако посл'е искоч'иш и на́двор: „Кум нема па́ре, кум нема па́ре“. А кум спремија па́ре па ме́та све, ко[ј] је појак да дофа́ти, ил'и бомбо́не ил'и тако... Она доц'не у куч'у пред врата от со́бе, де́те узне у крило, ма́ло де́те. Ста́не не́кој: во́ду проси́пе... Мла́де се ста́и барани́ца овде. Мѣси се барани́ца па на гла́ву, ко-је јач'и да дофа́ти. Ё, дол'е свек'рва се́ди, узѣла у крила, проси́пе во́ду и посл'е мла́да дофа́ча оној-де́те и подигне ова́ко... И посл'е сва́ко на своје ме́сто отидне, за а́стал се́дн'е, мезѣ-је гото́во, мезѣтив, пијеџ. Играв се, играв се. Ако је за пуцајне — пуцаџ, и тако је сва́дба... Се поста́и да се рѣч'а — рѣч'ав. До зо́ре играјне, певајне и тако... Она ч'е иде у п'рву неде́лу у кума; у ц'ркву, от ц'ркве у кума, и мушкарац и мла́да. Е, посл'е у кума ако о́ч'ев на рѣч'ек та́мо у кума послу́жи се. Е, посл'е доц'не до́ма. На в'р петнаѣз дѣна мла́да иде у го́сти, да спи́је код ма́јке и — тако. Ста́ринске обич'аѣ бил'е, сѝг нема ништо.

*

Ај ти кот л'екара. А кот л'екара турише ме на тај астал. Штo ч'е да бидне? У болницу ми турише инекцију. Оно бол'и до Бoга, бол'и, Бoг да ч'ува. И пoсл'е дошла сам дома. Жене се сабрал'е туј, а тај комшиќа моја неје отишла у Свету-Тројицу. Муж гу рекнаја: „Гребта је ти да идеш, а тетка-Даница да не иде, не! Да седиш и ти!“ И она останала. И сабрал'е се. А оно ме вика: „Ајде код мене, ајде код мене“. „Неч'ем ко[д]-тебе, дома ч'у идем“. И доу'оше они, отворише врата. И, бога-ми, проу'е ме рука. Пáри, пáри, пáри свако вeч'е, сас свe воу пáри. Муж ми в'рзуваја руку пoвише — в'ржи ми руку — да ми проу'не. Свe вако сам гу д'ржала, свe. Пoсл'е ми дошла ч'ерка и унуке ми дошл'е и тако ми помогл'е. А вуј-руку — не прајл'е млоγο, мáло. А на рáмо сам пáла. На рáмо мáло кoска ми се искоч'ила, јез, бога-ми. И пoсл'е сáн ми oтнесе ме oвде у болницу. У болницу ништо не ми помаже, ај за Приштину. Бoга-ми, Приштина ме oздраве... Дáде ми никoје капсул'е ка инекцију, ал'и проу'не.

*

Јенпут сам паднала на нoс. Пре две-три године да идем на славу. Вика ме вај комшиќа. Не преко зит него отуда да проу'ем... К'рв бије от мене, к'рв бије, к'рв бије — ч'ешма. Она ми збори мене, дава ми к'рпе што се бришев ч'аше.

*

Стварно, ја не-знам колико се ч'увам. Гумене папуч'е опасне су, млоγο су опасне. Сáг нема штo да обуч'еш. Напре наљне смо носил'е, наљне, јез бога-ми, ал сáк овако плашимо се да не паднемо. Нoга се повреди, сáт пoвише папуч'е: равнo је, ајд, идеш... Има д'рво, они напраиф oвде мáло и овамо, а oвде седи — ми кажемо топук — овамо кајше стајимо и тако то викамо наљне.

*

А стáри бил'е, како ч'е ти кажем: ч'ерге се ткал'е мојему покојному oцу, а oтац ми бија самарција, самаре за којни се-правил'е... Ч'ерге се ткал'е на рáзбој, рáзбој гoл'ем, овако гoл'ем рáзбој и пoсл'е сашијев се теј ч'ерге и дол'е и гoре и вако се сашије, пoсл'е продава. Кoј oч'е да купи — доу'не. Продаде, узне пáре. А самаре за којни бил'е... Узнеш ти ч'ергу, тресеш, тресеш на зид, једва да гу истресеш, тешка. А сáг — дивота... И сáк се мучимо, млоγο скупо.

*

Заклаја ми oтац свињу. И ја сáз децу сам у собу. А оно доу'не ка ч'ардак да се проу'е па да доу'е у собу. И тој дете тмам да заоди. Имáл'е смо тако мáло пáрч'е и тај тагар... Не могаше да се изл'еч'и, умреја ми од рáк. Иша и по Скопл'е. Сáк ми умреја један брат, јен је у Врáјне... Они бил'е oсом, oсом брата... Ма'ч'еја ми била млоγο добра. Покојна ма'ч'еја би рекнала: „Чу ти купим јену нoву кошулу, заслужила си“.

*

Сáк нема пекаре, нема, ништо нема. Шпoрет не пeч'е тако. А и не може, сáк је друго. Кукуруз не можеш па ни да га угњетеш. Пáво мој-сáн — еве јено

одатле: побегла *одошле*, беггај и тѣ *одошле*, дизај се *одошле*, Сви се дизајте *одошле*;

оданде: *одонде* несу доодиле, несмо ги *одонде* купувале сал кърве доодиф *одонде*;

близу: *близо* смо, одовут ви је *йоблизо*, овамо је *йоблизо*, тјјке је *најблизо*;

далеко: отоше ни деца *доллеко*, не йди, сине, *доллеко*, Руси биле *доллеко*;

негде: Изгубила сам *нигде* маџаму, Сџге *нигде* вџрне, Бџат му биџа пџп тџмо *нигде* итд. (в. т. 62), поред: Јџш *негде* наше жене нџсив димџе, *Негде* су остџле кнџге, Остџи гу *негде* у мџлу сџбу.

Упитни прилог за место где јавља се у два лика: *де* ти је сџн?, *де* си бџла?, *де* ти је бџат?, *где* да му наџем жџну? (в. т. 163). У истом значењу ретко стоји и *куде*: *куде* је твој сџн?

У функцији правога прилога и у Призрену се јавља *дома*²³⁴: *дџма* лџи си?, дџнџс ни мџти неџе *дџма*, Снџо мџри, *дџма* лџи си?, Којшџке мџри, *дџма* лџи си?

406. ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ

кад(а): *кџш* је вџреме?, *кџш* је субџта?, *кџш* че ми кџпиш јџно шџше кџј-нак?, *кџд* га уџтепа неџа?;

никад: *никад* гу неџе видџја;

некад: *некаш* ми је мџка и мџне;

сџг(е)(а): *сџг* бџш снџјке реко, *сџв* сџг видџш, *сџг* за *сџге* нџрот се мџчи, *сџге* је шџфер, *сџге* ги тџраф, *сџге* му га узџше и неџму, *сџк* је тџко, *сџге* сџмо чеџти, *сџга* слџбџдно продџва дџван, тџко је *сџга*, *сџге* кџј те пџта *сџге*;

тад(е): бџш *шџш* да умре, *шџш* че доџне и мџти, не гу нџша *шџде*, И свџе нџше изгџналџе *шџде*;

данас: и дџн *дџнџс* тџко је, *дџна^с*, *дџнџ^с*, неџа гу ни *дџнџс*, *дџнџске*, и *дџндџнџс* је дџбро, тџмо је и *дџндџнџске*, *дџ^анџске* ме нџша и мџне, *дџнас* ми је дџбро, *дџнас* је лџшо вџреме;

ваздан: *вџздџн* гу је и мџти по сџду, *вџзда^н* спџје, *вџздџ^ан* гу вџкаше, *вџздан* ми не дџбро, не ми је дџбро *вџздан*;

јучер: *јучџр* да сам умреџа, тџј не би видџја, *Јучџр* да си умреџа, тџј не би видџја, до *јучџрке* тџја чеџге;

јутре („сутра“): да ми доџнеш *јџџре*, *јџџре* је пџтак, од *јџџре* не ти давам мџлеко;

јутрос: *јџџрос* ми доџе, од *јџџрос* вџрне, *јџџроске* гу наџџсмо;

кнџи: Буџрун *кнџи* („вечерас“) на вџчеџу, А *кнџи* че ми доџе сџстра, *Кнџи* че ймамо гџсте, До *кнџи* че стџгнеш, мџре, и тџи;

²³⁴ В. Белић ДИЈС, 337–338; Ивић Галип. 309; Богд. ГАП 216.

увече: *ишл'е смо увеч'ер, пија сáл увеч'ер, увеч'ер продава бóзу, до дeсeт увеч'ер у бáнку је;*

дањом: *дбњом спије, дбњом је поштéна жéна, дбњом не спијем, дбњом нé гу тражи дóма, дбњом не пије, дбњом је пóлаџсно за рáботу;*

ноћом: *нóчом л'ети, тáј ти работáше и нóчом, Нóчом скíта по сокáце, Нóчом скíта по ул'ице, Не вáл'а да се тóј ч'íни нóчом;*

ноћас: *нач'ес је у нí свáдба, А нач'ес зав'рнáја снeк, нoч'ес ни доц'óше мiсaфíри, мýж гу зaслабéја нóч'ес, зa нóч'ес дóста попи́смо, нач'еске ги нéма;*

синоћ: *мáти гу ўмре сiноч', штó се трéфи сiноч'?, сiноч'ке гу доц'е сiн;*

зимус: *зимýс и не бéше лáдно, нéма гу јóш од зимýс;*

оточ („малопре“): *ошóч' ми донéла грóјзе, ошóч' прóу'е и брáт му, ошóч'ке ч'ýсмо зa тóј ч'ýдо;*

једнак („одмах“): *кáко гу вiкнáше — једн'к доц'е, óн једн'к пáдна;*

јенчас: *јенч'ас;*

давно: *дáмно би дóша, дáмно и тóј бéше;*

одавно: *одáмно те нéма тéбе, одъмно је тóј купéно, одъмно је тóј забрa-јéно, одáмна гу не вiдо;*

опет: *тó је јóиeш освéта, јóиeш ч'е доц'ем, јóиeш и јóиeш ми лáдно, доц'е јóиeш С'рбiја, да гу јóиeш прáим?, јóиeшка не вáл'а, мил'ицáјци доц'óше јóиeш-кa;*

одмах: *дáде ми óдма пáре, купíсмо гу óдма нóве димíје;*

јенпут: *јениуш штo бéу дóшл'е, нiкој не л'же сáл јениуш, јениуш доц'óше гу и брáч'а, ошјениуш íзгуби дь, јениушке;*

вактом („временом“): *вáкiом ч'е прóу'е и тóј;*

таман: *шáмьн штo бéу дóшл'е, шáмьн штo в'рна, óна вiкa;*

407. ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН

наопако: *нáопако се и родíја, море, свé гу-е нáопако;*

бадијава: *жíви зa бaдијáвa, цéја дьн бaдијáвa сéди, сáл сéди бaдијáвa, сáл сéди бaмбaдијáвa, бaдјáвa сéди;*

љуцки: *Јóш нé-знa л'уцки ни да сéди, Нé-знa л'уцки ни л'éба да јéде;*

барабар: *барабáр дóшл'е, барабáр отíшл'е, Ни брáч'а нéсу барабáр;*

једва: *јодвá побéга нáдвор, јадвá íскоч'и нáдвор, једвá ги íзвaди (в. и т. 85);*

Од прилога наводим још и следеће: *дóбро рáботa, а дóбро и пије, дóбро гу тепáше, гурбeцки жíви, комицки да жíви, ајдучки пóгина, йольч'ко тóј нóси, сáг је л'сно, Не мóгу да гу обрeкнем, ч'е бьшно („тачно“) кúпим и тóј, Тáј девојкa бьшно мóја (нар. песмa), бьшно л'и је тóј штo си ч'ýла, бáјаги бéше дóша, да ми, бáјаги, уч'íни доброч'íнсто, разбол'éја се бáјаги.*

408. ПРИЛОЗИ ЗА КОЛИЧИНУ

много: *млого* ме бѡл'и глава, *млого* ми ослабѣла ма́ти, *млого*, ч'у́чка, пи́је, *млого* би потепáл'е;

мало: *мáло* има́ше у то́рбу, *мáло* си, си́не, и купува́ја;

коца („прилично доста“): и си́н ги *коца́* пи́јеше, и та́мо *коца́* погуби́смо, бра́т му у Пришти́ну *коца́* дукáте на ко́цку изгуби́ја;

још: да ми донесе́ш *још*, О́ни *јоши́ше* не бѣу стигна́л'е, Рѹси *јоши́ше* не бѣу до́шл'е, *јоши́ше* не бѣше сьмна́ло;

и ч („нимало, ништа“): то́ј ти, којши́ке мори, *ич'* не ч'и́ни, то́ј му *ич'* не ч'и́ни.

ПРЕДЛОЗИ

409. Систематску обраду прикупљене грађе у вези са употребом предлога остављам за другу прилику, а овде ћу се осврнути на неколико детаља:

а) предлог *без* јавља се једино у том лику: *без* оца, *без* матере, *бес* паре, све мора́ше *без* мене, купи́ја гу и *без* бра́та и *без* мене;

б) у значењу *ио́крај*, према *и́рикај* у Алексиначком Поморављу²³⁵, и у Призрену²³⁶ је *и́рекај*: на́ша гу *и́рекај* ре́ке, *и́рекај* ло́јзе, *Прекај* сѹо и сирѡво гóри (нар. посл.);

в) у функцији предлога *кроз* може се срести *и́рз* (< *и́роз*): *и́шл'е и́рз* Тетóво, *и́рз* на́ш со́как;

г) нису ретке потврде удвајања предлога: Она ти ре́кла *за код* мене, до́бро *за* у је́ло, ч'е гу купи́м *за* у шко́лу, ч'е ми тре́бе *за* у во́јску — ви́кам. Уп. и: М'рзѣл'е Јеврѣје *збок и́шо* су муч'и́л'е Исѹса.

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

410. Речце *ево*, *еи́о*, *ено* углавном долазе са крајњим вокалом *-е*: *еве* сьг видиш, *е́ве* ти и те́бе је́но, *е́ве* овол'и́чно сал има́м, *е́ше* гу ту́јке, *е́ше* ги јопет, *е́не* ти ма́ти дола́зи итд. (в. и т. 89);

411. За истицање се користе речце *бѣш*, *иа*, *сал* („само“): *бѣш* тѣт до́ц'е и о́на, *бѣш* у н'и́но сѣ́ло, *бѣш* тај ма́ти но́јна, купи́ја *бѣш* вел'и́ку куч'у, *бѣж* гу утепа́ја (в. и т. 48)²³⁷.

²³⁵ Богд. ГАП 219.

²³⁶ Као и у неким другим говорима П-Т и К-Р зоне (Белић ДИЈС, 237; Павл. Срет. 141; Елез. Речник II, 124).

²³⁷ Речца *иа* у значењу *баш* уочена је и у Алексиначком Поморављу (Богд. ГАП 222).

Убил'е га што *ѡá* радија тако, да ги кúпи *ѡá* тéј кондуре, Узимáја *ѡá* по ч'аршију рáдњу;

да кúпим јоште *сáл* тóј, остáји му нéму *сáл* јéно шíше, Немáше млóго: *сал*. три годíне.

412. И призренски говор зна за речцу *мори*: снáјке, *мори*, дóма л'и си, áјде, *мóри*, да попијемо по Јéну, штó ти је, *мóри?*, прáти му тој б'рго, *мори*, Нíкој ти тóј, *мори*, сýге нéма (в. и т. 29).

413. И призренски говор зна за партикуле, које се најчешће додају прилозима, а ређе и неким облицима заменичко-придевске деклинације. Наћи ће се у језику Призренаца и нешто мало потврда удвајања двеју, а само изузетно и више од двеју, партикула. У прикупљеној грађи имам потврде следећих партикула:

-j: *вај* свет, *вај* д'ржава, *вој* сокáч'е, *ѡáј* камен, *ѡáј* основа, *ѡој* лојзе, *веј* опьнце, *веј* жене, *овеј* ципел'е, *вуј* собу, *овуј* ч'ерку, *онај* дьн, *оној* Циганч'е, *онеј* коже и сл. (в. т. 308);

-ка: *овдека*, *ондека* (т. 405), *јојетшка* (т. 406);

-н+ка: *овденка* (т. 405);

-ке: *одовушке*, *оѡушке*, *дъньске*, *јуч'ерке*, *јуѡроске*, *нач'еске*, *синоч'ке*, *оѡоч'ке* (в. т. 406);

-j+ке: *ѡујке*, *оѡујке* (т. 405);

-j+ке+н: *ѡујкен* (т. 405);

-р: *озгор*, *оѡозгор* (т. 405), *увеч'ер* (т. 406);

-р+ке: *озгорке*, *оѡозгорке* (т. 405);

-зи: *њојзи*, *н'ојзи* (т. 299), *својејзи* (т. 307), *богатшејзи*, *онејзи* *грубејзи*, *вејзи* *мал'ејзи* итд. (т. 319), *овејзин*, *онејзин*, *војзин* (т. 308).

IV

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

414. У уводном делу расправе речено је да ће се након излагања чињеница релевантних за сагледавање основне структуре говора призренских Срба потражити одговор и на питање његове генезе. Полазећи од географског па и лингвистичког положаја прве српске царске престонице, није неумесно поставити питање да ли се у овом случају ради о мешовитом говору, насталом у процесу кристализације мешавине различитих језичких (и дијалекатских) идиома. И поред чињенице да су у данашњем говору Призренаца јасно препознатљиве компоненте настале под утицајем несловенских језика (у првом реду турског и албанског), затим нешто очигледног наноса из суседних македонских области, изнети материјал недвосмислено казује да је призренски говор изразито српски и, разуме се, штокавски. Српски је од времена од када степен историјског развитка јужнословенских језика налаже да се о њима говори у наведеним категоријама. Он је, затим, изразити представник метохијског, односно косовско-метохијског, типа призренско-јужноморавског дијалекта, будући да зна за особине диференцијалне у односу на П-Т дијалекатску зону као целину:

- а) прво лице множине аориста и имперфекта на *-смо* (т. 348, 349);
- б) наст. *-ише* (а не *-еше*) у 2. л. мн. императива (т. 342);
- в) ново јотовање и код лабијала: *гробље, здравље, дивљо* и сл. (т. 156);
- г) изостанак итеративних образовања типа *огрибам*;
- д) непознавање бројних конструкција типа *два ножи* (искључиво: *два ножа* и сл.; т. 262).
- ђ) изостанак имперфекта типа *идешем* (т. 349);
- е) непознавање заменичког облика *њум(а)* (т. 299);
- ж) *д > лу* само иза сугласника *с*: *слуза, слунце, слубица* (т. 69);
- з) потпуна очуваност облика датива (о потврдама осталих падежних облика — ниже, у т. 421).

415. Призренски говор познаје, разуме се, већину особености П-ЈМ дијалекта, детаље који су својом укупношћу обезбедили дијалекатску индивидуалност пространој зони између косовско-ресавског, на једној, и тимочко-лужничког од-

носно сврљишко-заплањског дијалекта, на другој страни. Особинама које карактеришу косметски тип П-ЈМ дијалекта додајем и две маркантне појединости:

а) *(j)a < -л: биднаја, донеја, образ беја, весеја, гоја, деја, њејеја, Бејаград* (т. 151);

б) завршени процес уопштавања *-в (-у, -џ, -ф)* у 3. л. мн. презента (т. 338).

Ту су, даље, иновације познате углавном целој П-ЈМ зони:

- *дођем, њођем* према старијим ликовима са *-јд-* на Т-Л терену (т. 160 и 360);
- *синови, градови* у Н—ОП множине (о поновном васпостављању ликова типа *синове, голубове*, па и *Турце, ойнице* (т. 226–230) ниже, у т. 423);
- енкл. облице *не, ве* у Амн. (т. 296 и 297).

416. И досад су неке појединости српских говора овога подручја с правом објашњаване македонским утицајем, последицом миграција становништва са те стране. По њиховом обиму и крајњем домету Призрен се не разликује од суседних метохијских староштокавских области. На несумњиво македонски нанос у призренском говору опадају:

а) формант *-на-* у инфинитивној основи глагола III врсте: *биднаја, викнасмо*; т. 55);

б) наставак *-л'е* у сва три рода множине радног придева (т. 351);

в) наставак *-е* у Н(ОП) множине сва три рода придевско-заменичке деклинације (т. 323);

г) *са, се* место српског *су* (*< срѣ*) (т. 57, 402).

У контексту прилика у турском језику и на ширем македонском терену вероватно треба тражити објашњење нарушавања односа *њ* и *н*, у првом реду — отврдњавању и декомпоновању *њ* (т. 143–150).

417. Када је о македонском утицају реч, испитивање призренског говора је показало пуну прецизност већ изнетих судова о великој зависности „говора околине Призрена од тетовског типа“²³⁸. Околина — *да*, али се то не може рећи и за сâм призренски говор. Напротив, показало се да, на пример, у Призрену остају неке ЈМ особине карактеристичне за северномакедонски појас — *облик њума*, имперфекат типа *идешем*. Акцентске подударности Призренаца и неких делова Скопске Црне горе дугују истом жаришту на српској страни, у изворишту реке Лепенац у Сиринићкој жупи. Исто тако, у очи пада изразито српски лик неких српско-македонских дивергенти. Ту су, између осталог, заменице *ми, ви* (у Сретечкој жупи и Ђаковици: *мие, вие*), наст. *-га* у придевско-заменичкој парадигми. У Призрену нема ни трага *-и* у облицима 3. лица јд. и мн. презента, македонском развиту назала задњег реда и двају полугласника (*љ > о, љ > е*) у наставцима. Увек је, дакле: (у) *воду, конац, њешак* и сл. У призренском говору нема трага ни западномакедонске судбине интерконсонантског *л* и финалног *л* (*воук, њејеу*). Македонски утицај је, у ствари, узео знатно слабијег маха у Призрену него у двома шарпланинским жупама: у Сиринићкој и, нарочито, у Сре-

²³⁸ Ивић Дијалект. 124.

течкој. Најкраће речено, у ближним македонским говорима, с изузетком Горе, наћи ће се више П-ЈМ особина него у Призрену — македонских!

418. Данашњи штокавски дијалекатски мозаик последица је деловања двеју различитих развојних тенденција. За разлику од главнине дијалеката централног дела наречја, дијалеката који су, у принципу, имали свој, дакле аутохтони развој, у периферним областима су обично видне последице контакта са суседним, обично несловенским језицима. Међу подручја са најочигледнијим резултатима језичке интерференције свакако се са пуно основа увршћује српско-арбанаско пограничје како на црногорској тако и на србијанској страни. Судећи по објављеним резултатима досадашњих истраживања са означеног подручја и увиду у прилике у Призрену, несловенски језици су највише уплива имали управо у генези градског говора призренских Срба. Објашњење ове чињенице, објашњење више пута понављано у расправи, више је него прозирно. Вишевековни суживот са Турцима, а затим и са Шиптарима, са којима су Срби, претходно, вековима, у ближој и даљој околини вароши имали одговарајуће контакте, морао је оставити трага у језицима трију народа. Истраживања су, уосталом, већ показала да су се ове чињенице из демографске прошлости Призрена итекако одразиле на структуру језика призренских Турака. Испитивања оваквих зона по правилу бацају „ново светло“ на феномене везане за узајамни утицај различитих језика.

419. Резултати језичке интерференције највиднији су у области лексике, затим синтаксе и фонолошког система. Турски удео у лексици у овом случају је толики да код читаоца Чемерикићеве збирке или слушаоца живог призренског говора понекад ствара утисак да пред собом има туђи језик „изговорен на српски начин“. Будући да лексика и синтакса остају изван оквира овога рада, остаје нам да се осврнемо на два преостала сегмента језичке структуре.

420. Крупне су последице засепања турског и албанског језика у фонолошки систем српског призренског говора. Оне се првенствено огледају у инвентару, а донекле и у дистрибуцији фонолошких јединица. Непосредним турским и(ли) албанским утицајем објашњавају се:

1. присуство фонеме /ǰ/ у посуђеницама (т. 54);
2. декомпоновање вокалног /p/, уместо којег у данашњем призренском говору стоји секвенца /p̣/ (т. 72);
3. ненарушени статус фонеме /ф/ (т. 118–119);
4. изједначавање сонаната /љ/ у свим позицијама и /л/ испред вокала предњег реда у корист /л'/ и отврдњавање /л/ испред вокала задњег реда и на крају слога (т. 138–142);
5. свођење африката /ч/ и /ћ/ на /ч'/ односно /ц/ и /ћ'/ на /ц'/ (т. 132–136);
6. десоноризација финалних сугласника (т. 210–213);
7. нарушавање односа између сонаната /н/ и /њ/ (т. 143–150).

Отврдњавање и декомпоновање /њ/ у говору призренских Срба, како је већ речено, треба гледати и у контексту прилика на ширем македонском простору (т. 149), као и у турском језику, који не познаје глас /њ/.

Турски и албански језик посредним путем су доприносили стабилности полугласника, и то како у наглашеном тако и у ненаглашеним слоговима. И турски и албански језик, наиме, карактерише седмочлани вокалски инвентар: поред пет „класичних“ вокала они знају за /ū/ и глас који се у турском битно не разликује од српскога /ъ/, док је тај седми члан вокалског система у албанском, додуше, реда *e*. Уношењем великог броја посуђеница са тим вокалом радикално се повећала његова фреквенција у свакодневном међусобном комуницирању носиоца српског призренскога говора. Захваљујући, опет, билингвизму у вишенационалној вароши, Срби са /ъ/ одржавају контакт и онда када комуницирају на турском, па и на албанском језику. Наведене чињенице објашњавају већ истицану стабилност фонеме /ъ/ у призренском говору, стабилност ретко бележену на терену ове дијалекатске зоне.

421. За значајнији утицај несловенских језика на генезу фонолошког система говора призренских Срба углавном се знало и досад. Детаљнија истраживања су, међутим, показала да постоји извесни паралелизам и у развоју деκлинације. Одлично чување посебног облика датива у свим именичким врстама прати и неочекивана отпорност генитива, па и локатива једине. Појава се не може тумачити утицајем књижевног језика па ни суседних српских прогресивнијих идиома. Чињенице налажу да се ни овде не сме заобићи језичка интерференција, конкретније — утицај турског (и албанског) језика. Прилике у говору досељених Азијата засигурно ће значајно умањити шансе надирућем аналитизму, а тиме у доброј мери допринети чувању старијега стања у том сегменту језичке структуре. У свему овоме не сме се губити из вида висок степен корелације неких историјских и језичких чињеница.

422. У науци је одомаћено мишљење да су „у XIV в. призренско-јужноравски [говори] изашли из штокавске развојне заједнице“²³⁹, односно „да су дијалекти призренско-џимочке зоне ушли у развојну сферу балканског језичког савеза и да њај преокрећ углавном није старији од XV века“²⁴⁰. А управо у XV веку у Призрен стижу Турци и у њему остају до данас. Ствар битно не мења чињеница што турски припада породици аглутинативних језика, у којима се облици речи граде помоћу аглутинација, у којима се, дакле, граматички односи изражавају прилепљивањем различитих афикса на корен. Но, и тако излепљени различити афикси у различитим падежима засигурно ће допринести чувању флексије у српском говору. Тешко се под кров случајне коинциденције може подвести чињеница да је српски призренски говор без трага изгубио облик инструментала, јединог падежа за који турски нема посебно афикса. На размишљање у овом смеру обавезују и неки појединачни детаљи, као што је, на пример, чување облика Лјд. код именица *a* основе. Морфолошка дистинкција између акузатива и локатива у турском језику удружена се честом употребом локатива уместо датива код именица типа *соба* свакако је подупрла чување синкретизма Г-Д-Лјд. у српском говору. На тај начин је Призрен практично у доброј мери лишен једног типичног балканизма, особине која карактерише широки ди-

²³⁹ Ивић Дијалект. 121.

²⁴⁰ Ивић Дијалект. 122.

јалекатски простор од Црногорског приморја до северног Баната. Изгледа да се турски утицај не може занемарити ни код тражења одговора на питање зашто се у П-ЈМ говори „много ближи просечном српскохрватском (штокавском) стању него тимочко-лужнички“²⁴¹. На ток развоја говора призренских Срба више су, по свему судећи, утицали несловенски него словенски (суседни српски и македонски говори) фактори.

423. Међу уоченим и у расправи изнетим карактеристикама призренског говора мало је оних за које се са сигурношћу може рећи да су унете из суседних српских крајева. Изван сиринићког типа стабилизовања акцента њих као да и — нема. О високом степену аутохтоног развоја призренског говора, гледаног у контексту српског суседства и окружења, о његовој отпорности на озбиљнији утицај са те стране, сведочи одсуство неких, већ помињаних, типичних П-ЈМ иновација. Овде, поред осталог, нема ни разлике у рефлексима дугих и кратких наглашених вокала *e* и *o*. Чињенице говоре да је на другој страни, опет, у домену деκлинације најупутније гледати релативни архаизам (облици генитива и локатива) или, пак, овдашњу иновацију бележену и у другим метохијским крајевима (Н-ОПмн. типа *синове*, *Турце*). Детаљнија истраживања, чији су резултати овде махом и изложени, вишеструко потврђују у науци већ изнету претпоставку да је призренски крај колевка једног дијалекатског типа, колевка из које ће се он вековима ширити потискујући при том ранији говор на издуженом простору долине Јужне Мораве. Призренска област је, дакле, одавно врло продуктивни расадник, крај из којег је један дијалекат миграцијама разнет далеко на североисток. Призренски басен је, ван сваке сумње, и чешће и обилатије својим сународницима предавао но што је од њих примао „готове“ језичке особине. У размишљањима о проблемима ове врсте мора се респектовати и један ванлингвистички моменат, детаљ који на специфичан начин помаже у изналажењу одговора на питање зашто се ближа и даља српска околина према Призрену више равнала но што је на њ утицала, зашто су други од Призренаца више узимали но што су им својега наметали. На престижност Призрена као града и вароши, а тиме и његовог језика, мора се најозбиљније рачунати у временском распону од неколико столећа. Његова трговачка и занатска моћ, са неминовним колапсима у време већих ратова и пустошења, траје од времена Немањића до данас. А у Уводу је било речи о континуираном високом уделу српске компоненте у привредној моћи некадашњег царског града. Речено је и то да је и у XIX веку призренска трговина била углавном у рукама богатих Срба. Читала се у уводном тексту срео и са подацима о томе да су се Срби, и поред свих невоља које су богати град сназиле због честих посета нежељених војски и других пљачкаша, увек радо досељавали у Душанову варош. Када се, опет, зна да због ограничености смештајних могућности варошких насеља, у случају Призрена — због његовог положаја — наглашено лимитирајућег фактора, није могло бити масовнијих уселавања носилаца другачијег говора, онда је још јасније зашто дошљаци нису могли битије утицати на говор затечене већине. Нови досељеници су се, уосталом, и на пољу језика прилагођавали старинцима и тамо где су били значајнији демограф-

²⁴¹ Ивић Дијалект. 125.

ски фактор и где су били економски мање инфериорни него у призренском случају²⁴².

424. Данашњи призренски говор стоји на својеврсној средокраћи између двају дијалекатских типова: косовско-ресавског и призренско-тимочког и, као такав, личи на мост између прогресивнијих и архаичнијих говора на овом делу штокавштине. У језику призренских Срба има мало механичког наноса из других иднома. Његова данашња слика превасходно је одраз аутохтоног органског развоја уз нешто више трагова утицаја језика несловенских народа са којима су Срби подно Шаре вековима делили и добро и зло.

²⁴² О томе детаљније в. у: Ивић Огледи III, 90–92.

ТЕКСТОВИ

„Млого добро сам проша. Не-знам кол'ико године живеја. Има мало горе — б'рдо је. Не-знам кол'ико године живеја“ — рекнаја — „Подобри от Срби не може да се каже. Млого сам проша добро“ — вика — „са[с] Срби добро“ ... Дошло време: м'рзив не сви.

*

Старинске куч'е бил'е, нове немал'е. Кредите немал'е напре, мајко, Боже ч'увај, јок! Ако си имаја за своје паре да праиш, ако не — не ... Испот Паштрик куч'е отишл'е. Тамо све узосе место што се сејало: и пиринач', и жито, и јеч'ем. Све се сејало. Све узосе д'ржавно у руке.

*

Било ратно стајне, Немци ка-доц'оше. Шиптари, Тал'ијани шетал'е и Немци, бога-ми. Никој овако не-не пипнаја: ни децу, ни жену, ни никога. Смо живел'е као мал'и Бог. Ал'и било тад јевтиноч'а. Изнела-сам стваре да продадем, прода-ла-сам, зарадила-сам неки динар да донесем деца да једев. А с'г и да имаш — немаш. П'рво и п'рво л'еба кошта ка-Бог.

*

Немци ка-доц'оше, ми смо бил'е, како да ти кажем, јена ц'рква има горе на б'рдо, тамо смо живел'е. Ми кажемо Баждарана. Отуд идев, моторе звјидив, Бог да ч'ува! Долази т'нк, тај т'нк поче да пуца, а ми седимо тамо. Замало мојега мужа да убије, виж-главе му проша метак. Да било још-мало повисок, метак би га погодија. К'ј могаше, спаси се... Бегал'е смо по б'рда, тамо има Шукл'е, на Шукл'е смо бегл'е, дома седел'е. Јено време, да ти кажем, патрола била, била патрола, седела овде — ми кажемо ч'ардак... И жене ги бил'е туј. И они-ми викав мене (а врата бил'е о[д]-даске) и они-ми викав, једна жена ми вика: „Мори-снао, има никој на врата“. „К'ј има на врата, мори? К'ј ч'е л'и да бидне на врата?“ „Има, има никој на врата“. И ја видим: врата се ч'ушкав...

*

И туј седив, зборив, прич'ав, а ја пл'етем, напре било гасарч'е. Нема ка-с'к струја што има. Гасарч'е било, ја пл'етем, они зборив, а тај патрола — тројица дошл'е, право да ти кажем. И они остајише пушке туј, овако. И навал'ише се

прич'е, зборив, навал'ише се. Кат видоше кол'ико је са́та, искоч'ише, отидоше стражу да чу́вав и тако ништо не работáл'е. И тако се живело, бра́те мој. Живело се ка-мáл'и Бог, ал'и сáк је страшно. Сáг је тешко, до́шло тешко време. Како ч'е се спáсимо? Јез, Богá-ми.

*

Лáмба била да обесиш на зít, а гасáрч'е не мо́гло да се обеси, него си га, оно имáло нáроч'ито стáкло, извадила си га, стајила си да пл'етеш, а фуруна ти гóри (нáпре немáло шпорéте, немáло порцулáнске шпорéте него обич'не, на д'р-ва). Фуруна тáко висóка... жáр покупиш и стајиш у тáј тáгар. Мýчно, мýчно се живело, богá-ми. Кóј имáја — имáја, кóј немáја — немáја.

*

А вýну смо купувáл'е, дóл'е има Табáна... Тáмо смо купувáл'е вýну, како-кóј има пáре, плáти два-три кила, пéт кила, кáко кóј има пáре. И тáко смо живел'е.

*

Кáко-сам-се удáла — не пítај! Свáдба била, субóта, л'етив авијóни. А јá играм; море-млóго сам меракл'ија и за певáјне и за играјн'е. А јá играм, Бог да чу́ва, мáтер сам-немáла, мáти ми умрела мláда — триéсед године. Имáла мач'еју. ал'и млóго ме фíно држáла. Óна ми кáже: „Немој, с'трамóта је, жéне те гл'едав"... И тáко свáдбу ми óтац напрајја фíну. Венч'ала сам се, удáла сам се, л'éпо ми бíло. А немáла сам ни да изедем ни да попијем. Кáко да ти кáжем: пýски бéдно, штó да рабóташ!

*

Ујутру закíти се мláда и доу́нев сватóви да гу ўзнев. Свирач'и свирав, кум до́ша и тáко óни пóсл'е повéдев мláду, тáј мушкáрац — у његову куч'у се иде тáмо, а óна је кот своје куч'е, код матере и óца. Ё, пóсл'е се иде у ту́чу куч'у... Дéвер: пéшкир óвде, свил'ену марáму — везéна óвде, мáшња óвде и у ц'ркву ги вóдиф, у ц'ркву стáнев пред óлтар и мушкáрци и мláде. И пóсл'е ч'ита. П'рстéње промениф на руке попóви. И пóсл'е отиднев на срét ц'ркву. Пóп пóје, они се в'ртив — нешто ка áстал окрýгло, око тáј áстал се венч'а. И тáко пóсл'е искоч'иш и нáдвор: „Кум нéма пáре, кум нéма пáре“. А кум спремија пáре па мéта свé, кó[j] је појак да дофáти, ил'и бомбóне ил'и тáко... Óна доу́не у куч'у пред врата от сóбе, дéте ўзне у крило, мáло дéте. Стáне нéкој: вóду просíпе... Мláде се стај бараница óвде. Мéси се бараница па на гла́ву, кó-је јáч'и да дофáти. Ё, дóл'е свек'рва сéди, узéла у крила, просíпе вóду и пóсл'е мláда дофáча оној-дéте и подигне овáко... И пóсл'е свáко на своје мéсто отидне, за áстал сéдн'е, мезé-је гóтóво, мезéтив, пијев. Играв се, играв се. Ако је за пуцáјне — пуцав, и тáко је свáдба... Се постаји да се рúча — рúчав. До зóре играјне, певáјне и тáко... Óна ч'е иде у п'рву недéлу у кума; у ц'ркву, от ц'ркве у кума, и мушкáрац и мláда. Е, пóсл'е у кума ако óч'ев на рúч'ек тáмо у кума послужи се. Е, пóсл'е доу́не дóма. На в'р петнаéз дýна мláда иде у гóсти, да спије код мáјке и — тáко. Старíнске обич'áје бил'е, сáг нéма ништо.

*

Ај ти кот л'екара. А кот л'екара турише ме на тај астал. Што ч'е да бидне? У болницу ми турише инекцију. Оно бол'и до Бóга, бол'и, Бóг да ч'ува. И посл'е дошла сам dóма. Жéне се сабрáл'е тýј, а тај комши́ка мо́ја нéје отишла у Свету-Трóјицу. Мýж гу рекна́ја: „Греóта је тí да идеш, а тетка-Дани́ца да не иде, нé! Да сéдиш и тí!“ И óна остана́ла. И сабрáл'е се. А óно ме víка: „Ајде код мéне, ајде код мéне“. „Нéч'ем ко[д]-тéбе, dóма ч'у íдем“. И доц'òше óни, отворише врата. И, богá-ми, про́ц'е ме рýка. Пáри, пáри, пáри свáко вéч'е, сас свé во́ду пáри. Мýж ми в'рзува́ја рýку пóвише — в'ржи ми рýку — да ми про́ц'не. Свé вáко сам гу д'ржáла, свé. Пóсл'е ми дошла ч'ёрка и унóке ми дошл'е и тáко ми помóгл'е. А вуј-рýку — не пра́йл'е млóго, мáло. А на рáмо сам пáла. На рáмо мáло кóска ми се искоч'ýла, јéз, богá-ми. И посл'е сýн ми óтнесе ме óвде у болницу. У болницу ништо нé ми помáже, ај за Приштину. Бóга-ми, Приштина ме óздраве... Дáде ми никóје капсýл'е ка инекцију, ал'и про́ц'не.

*

Јенпýт сам падна́ла на нóс. Пре две-три године да íдем на слáву. Вика ме вáј комши́ка. Нé преко зít него отýда да про́ц'ем... К'рв бíје от мéне, к'рв бíје, к'рв бíје — ч'éшма. Óна ми збóри мéне, дáва ми к'рпе што се брíшев ч'áше.

*

Ствáрно, јá нé-знам кол'ико се ч'увам. Гумéне папýч'е óпасне су, млóго су óпасне. Сýг нéма што да обýч'еш. Нáпре нал'не смо носíл'е, нал'не, јéз богá-ми, ал сýк овáко пла́шимо се да не пáднемо. Нóга се поврéди, сáт пóвише папýч'е: рáвно је, ајд, идеш... Ѐма д'рво, óни напра́иф óвде мáло и овáмо, а óвде сéди — мí кáжемо тóпук — овáмо кáйше ста́имо и тáко тó víкамо нал'не.

*

А стáри бил'е, кáко ч'е ти кáжем: ч'ёрге се ткал'е мо́јему покóјному óцу, а óтац ми бíја самарц'ýја, самáре за кóјни се-правíл'е... Ч'ёрге се ткал'е на рáзбој, рáзбој гóл'ем, овáко гóл'ем рáзбој и посл'е са'ши́јев се теј ч'ёрге и дóл'е и гóре и вáко се саши́је, посл'е продава. Кóј óч'е да кúпи — дóц'не. Продаде, узне пáре. А самáре за кóјни бил'е... Узнеш тí ч'ёргу, трéсеш, трéсеш на зíд, јéдва да гу истрéсеш, тéшка. А сýг — дивóта... И сýк се мýч'имо, млóго скýпо.

*

Заклáја ми óтац сви́у. И јá сь^{аз} децу сам у сóбу. А óно дóц'не ка ч'ардак да се про́ц'е па да дóц'е у сóбу. И тóј дéте тьмáм да заóди. Имáл'е смо тáко мáло пáрч'е и тај тагар... Не могáше да се изл'éчи, умрéја ми од рáк. Ѐша и по Скóпл'е. Сýк ми умрéја јéдан брáт, јéн је у Врáјне... Óни бил'е óсом, óсом брáта... Ма'ч'éја ми бíла млóго дóбра. Покóјна ма'ч'éја би рекна́ла: „Чу ти кúпим јéну нóву кошýл'у, заслужи́ла си“.

*

Сýк нéма пека́ре, нéма, ништо нéма. Шпóрет не пéч'е тáко. А и не мóже, сýк је дрýго. Куку́руз не мóжеш па ни да га угъéтеш. Прáво мој-сýн — еве јéно

две године — „што вол’им“ — вика — „колоботњицу“... Вода се оврије; ми кажемо има пресна, а има и кисела. Кисела се праи са^с квасац, а пресна ништо, само сол и воду. Ја му напраји, ал не могу да гу угњетем, не могу никако да гу угњетем, сг-овој вештачко све. Све се окренало, не мош ич’.

*

А паприке рец’аш па помало сол, паприке па помало сол и тако. А сгге одма пресола^к, одма. Напре немало ва^ј-удобнос ка-сгге. Парадајс — ако си имала буре никоје, ми кажемо — кацу. У кацу рет паприке, рет парадајс можеш да остајиш. А, инач’е вако у тегл’е не може туј да се стаи млого, не може. А, ете, моја снаа по тегл’е стаила и парадајс и барену и шангарепу; пинцур не-знам прајила л’и? Парадајс кувам, ч’етири-пет тегл’е има.

*

Издробиш кромит, исп’ржиж-га добро. Посл’е га исп’ржиш, стаиш мало пиринач’, а за м’рсну не. Стаиш ал’еву паприку, бибер. Оч’еш л’ишч’е од л’озе и оч’еш от купус л’ишч’е, порец’аш... А м’рсна се праи сарма вако. Кромит, месо, ал’ева паприка, бибер, све. Напраиш теј сарме исто, зап’ршку туриш, туриш да се иск’рч’ка и тако сарма бидне.

*

Напрет имал’е мутавц’ије, напре ткал’е, а сгг нема, никој мутавц’ија нема. Нема више, мори-мајко, умрело тој. Бица што је, њојан муш, он ткаја ч’ерге. Имаја радњу, ткаја ч’ерге. Он посл’е обол’е, само седеја у радњу, не ткаја више, продаваја вако... Имал’е бисаге, бисаге се ткал’е на разбој, и тој. А теј бисаге, туриж ги на којна, на магаре се туриш, на магарич’и... А сгк све у најлони, нема више тој, умре, нема бисаге.

*

Мој зет ми бија ч’урч’ија. Они јагњеч’у кожу, от козе кожу тако, праил’е они туј кожу. П’рво се оперев теј коже на реку па се посл’е посол’и... па се обеси. Нароч’ито имал’о да се обесив теј коже да се осушиш. Посл’е, пошто се осушиш, они ги исеч’ев, праил’е веј-капе, праил’е све што праил’е о[д]-теј коже, от јагњеч’е. От козје не-знам, бога-ми... См’рдела млого тај-кожа. Табана била дол’е. У туј-Табану коже се редиш. Табана била пуна сас коже, а са^г нема... Пешес л’уди бил’е теј ч’урч’ије, богате бил’е, богате бил’е.

Даница Крстић (1913)

Шеснајез децу сам роди́ла. Три пут сам се обл’изни́ла... Четири жёнске имам. Шт́о да те л’жем, тако било раније. Раније де́ било у болни́цу? Са^с-му́жа сам рац’ала у постел’у. Де́ било да идеш у болни́цу?... До́ма сам рац’ала са^с-му́жа. Седимо пред врата — горе сам имала пот Кал’ају куч’у... Ја ги ви́кам жена́ма: „Ја ч’у идем уну́тра“. Оне ви́кав: „Шт́о не седиш овде сас нас, ту́јке? Ми пред врата седимо, а ти идеш уну́тра“. И ја са́мо што сам ул’егла у врата — родила́-сам му́шко дете: ч’етири кила. Ви́кам: „Ца́јо, Ца́јо“. „Шт́о је тебе, мори Цвето?“ „Ај-де, родила́-сам“. „У, Бо́же, ка́д га роди́?“... Шеснајез децу сам роди́ла, све са́ма:

ни жена ни никој. На три године две близначици, на четири године две близначици.

*

Раније било другојаче, синко. Да те викне тебе, Цвето, на име муж ка-сџе што викав?! Снао, ме викаја муж. Раније било друго, сџе је друго. Сџе је дошло тешко. Туј седим на врата, а он гу ј..., проснаја и ј... гу, ја гл'едам. Ајде, брџе, не-дај Божџе!... Ёто, не-ми-је жењет. Де да му нац'ем девојку, ајде кажи. Ја овде дома стара, а јож да ми неје он — да умрем овде у собу. Нека су живе ч'ерке, оне имаџ своју куч'у, имаџ своје мужи, имаџ децу своје. А ја овде да ми неје њџга, да умрем: осомдџсет године! Ка мојему сину ти кажем... Кад било бугарско, л'џба смо немал'е. Ал'и не-не дирал'е Немци. Ја сам седџла пот Кал'ају. А мојему мужу дошло му да крџчи... Чџтку у рџке, канту у рџке. А Немци — пуна Кал'аја, пуна Кал'аја Немци. А слава ми је свџта Варвара, ми пискаџ деџца, Бог да ч'ува! Жив л'и ч'е доц'е — пуна Кал'аја Немци. А ја имаџ славу свџту Варвару. Краљу роц'ен дџн било тџге, тако било. Он доша: саџмо знџј.

*

Отац ми имаја имање у Лџшане. Ја сам била мицка, а отац ми имаја тој имање. Кат се заратило овде, отац ми доша ваџмо. И тако посл'е тој-имање станало, сел'аци узџл'е. Кџј стигнаја — тај узџја. У Лџшане таџмо имаџо њиве, отац ми имаја дугајн'у, продаваја ракију, продаваја виџно, продаваја стварџе, ваџко: са-пуџне, свџ! Имаја дугајн'у своју. Е, посл'е, кат се заратило, пуцаџ на сваку страну и мој отац остаџи имање, остаџи свџ, бегај ваџмо. Послатко је живџт него имање. Тако л'и је?

*

Нас не-не дирал'е, ваџко не-не тџкнувал'е Немци. Узимаџл'е децу гџре па да ги раниџ, тако л'и је, па да ги даџ пексимите, па да ги даџ ч'џрбе, па да ги дав да донџсџв доџма. Не, гребта је да те лџжем. Немци бил'е најдобри л'уџди, кажем ти отворџно... Пуна Кал'аја сџас топџве... А тај дџн слава ми је. Ми пискаџ деџца: „Кџку, бабо [џни бабо викал'е џца], кџку бабо, каџко ч'е се вратиш?“ Кат сам га видџла у врата, сиџне, сам пискала кол'ико сам могла. И дџњс примаџ пензију! Тол'ико ми радија, а моју пензију други јеџде. Ё, деџте моје, ако имаџ л'џца, свџ си добар. Неџма — а у п... материџну — тако л'и-је?

*

Носил'е смо, носил'е и ципџл'е. А раније? Раније — опџнце, кџј имаја от сџло — опџнце, а кџј неје — ципџл'е. Сел'аци носил'џ, џни носил'џ опџнце. Кџји су радници, сел'аци, џни носил'џ опџнце.

*

Кад ул'џгне С'џрбин у никџју куч'у шиптарску, џна не искач'а. Њџјна маџи искач'а, а џна — не! А сџге не, сџге: Шиптар л'и је, С'џрбин л'и је, свџ је исто. Тако дошло вреџме.

*

Тó[ј] је исто: ка сѣге, ка тѣде Покладе. Раније се поштувало Покладе за Вел'игдан л'и је, за Божич' шѣс недел'е ч'е поштиш. До на Вел'игдан л'и је, Божич' л'и је — ч'е се ом'рсиш. А сѣг не гл'ѣда ни посно ни м'рсно, свѣ у јѣно је...

Ако је м'рсна слава, т'уриш мѣсо, а ако је посна, рибе на тепсију т'уриш, пасул', посна слава је тóј. А м'рсна: т'уриш кокoшке, печ'ѣње т'уриш, закол'еу свињу, т'уриш цѣја б'ут кој м'рси, а кој пошти — др'уго, Сѣк не гл'ѣдав ништо... Пѣтак нѣсам никад м'рсила.

*

Брига му је н'ѣму. Он је сит, а т'и п'укни. Ја ти кажем: овде ако има јакѣ вѣзе, ч'е живи, ако н'ѣма — нѣма да живи! Дѣте ми пуши... За сиротињу је тѣшко. За сиротињу је, синко, тѣшко, тѣшко, синко! Зашто? Мál'ѣ плáте: дошла вода — дај, дошло ц'убре — дај, дошла струја — дај. Дај пензију, да ти даде, да гу даде тамо. А за тѣбе? Зѣвај у авáју!

*

М'ужи имáл'ѣ жѣне млáде, не давáл'ѣ да искóч'ив на ул'ицу. М'уж ми бија двáѣс и óсом године, а ја сам била шеснаѣз године, девојч'ѣ. Отац ме даја у кафáну. Никóје роц'áце му бил'ѣ, они и отац ми бија, и у т'уј кафáну га напил'ѣ. И дај р'уку и он даја р'уку и — áмин. Кат се дадне р'ука, áмин ти је! Напил'ѣ га па дај р'уку... Он умира и вика — снаó. Нѣ-ме викаја — Цвѣто, — на име, ка-сѣге. Викаја ме — снаó! „Снаó, ч'е ми прашиш тóј, ч'е ми прашиш тóј“... Нѣка ми су живе дѣца... Ћте триѣз године како умрѣја, двáѣс óсом године удовица сам. Свѣ радија по кафáне он. Он радија у крál'ев двóр, добíја, тамо радија у Београд, крál'у. Пóсл'ѣ радија овде у кафáну, у кафáну турáја јѣло. Крál'у готвија, па пóсл'ѣ доц'не овде, радија по кафáне. Кóј ч'ѣ да вика, свáдбу да праи, н'ѣга ч'ѣ га викау кувáра да т'ура тој јѣло, да праи — најдóбар мајстор бија за кувáра. Никад нѣ ми рекнáја: „Бóг да те убије“, јел шеснаѣз дѣцу сам родила од нѣга. „Бóг да те убије“ — нѣ ми рекнáја, Бóже ч'увај. Да ме т'кне, вáко р'уку — Бóг да ч'ува! „Снаó, снаó, снаó, снаó“, на име немáло нáпрет. Ја н'ѣга: „брацо, брацо“. Тáко бíло нáпре, синко. Никад нѣ ми река бóлан рѣч', греóта да рѣк-нем.

Ја мужнѣву пензију вол'ицку имам. Имам своју к'уч'у па ч'утим... Ако имам, ч'ѣ јѣдем, ако нѣмам, синко — нѣч'у јѣдем. Кáко мóже да понизим сѣбе да рѣкнем: „нѣмам“. Мѣне зóвнев овде: „Имаш, Цвѣто?“ „Имам, Бóг ме ч'ува“. А ја нѣмам дíнар. А ја зашто да буним свѣт, да рѣкн'ем — нѣмам. Тóј нѣје л'ѣпо да издадеш своју к'уч'у... Он има пензију, а ја мужнѣву, тол'ицку. Мóју пензију, др'уги гу изѣја.

*

Он иде свáку недел'у у ц'ркву. Он се у субóту обáња, он не иде небáњат у ц'ркву. Он се бáња у субóту па иде у недел'у у ц'ркву, а б[н] небáњат не иде у ц'ркву да га утѣпаш.

*

Пра́иш, како се ви́ка, раки́ју. Од раки́ју по́сл'е си́рч'е се напра́и о[д]-те́ј... Измѣрвиш грóђе у ка́пу и то́[ј] је ви́но. Е, по́сл'е ти оста́неу те́ј коре́ње и пѣч'е се раки́ја. Теј коре́ње што ти оста́нев пѣрво извадиш ви́но, ши́ру ма́ло извадиш па по́сл'е ви́но извадиш. То́ј што ти оста́не до́л'е пѣч'еш раки́ју. И дь́н дь́нс та́ко је!

*

Он ч'е те огне́се на Кал'áју да ви́диш ка́кве лагѣме има, ка́кве лагѣме има... Он је до́ма, он ч'е те огне́се на Кал'áју, ч'е ви́диш све́. По́сл'е ч'е збо́риш.

*

Има́ло, а и дь́н-дь́нс има, налѣне. Турки́ње но́сиу у двóр. Јѣс, Турки́ње но́сиу по двóру. А и óвде ко́ј има двóр но́си налѣне. А ми, е́ве штó но́симо: папуч'е. Налѣне се пра́виу о[д]-дѣрво.

*

На́прет смо пл'ѣл'е до́ма ч'ара́пе. Опл'ѣтеш ч'ара́пе, ч'е ги опе́реш, па ч'е ги изне́сеш да ги прода́ваш. И сѣге је та́ко: ко́ј има — је́де, ко́ј не́ма — не́ка гл'ѣда.

*

Мл'ѣко се ску́ва па озго́р има, мл'ѣко кат се ску́ва, ка-ка́јмак, извади се. А има и ка́јмак што прода́ва се. То[ј] је дру́ги ства́р... То́[ј] је буч'ка, мл'ѣко му́тиш, буч'ка то́ј. Па извадиш по́сл'е муч'ени́цу, па извадиш ова́ј ма́с.

*

Не да́вам де́ца да ми тѣкне́в тенц'ѣру док не́ ми до́ц'не му́ж. Ја́ та́ко сам има́ла му́жа. Нека иде де-óч'е, ја́ деца́ма ч'е ту́рим, ч'е ги ску́вам дру́го, а му́ш кѣт ч'е до́ц'не, тенц'ѣру ч'е на́ч'нем, он је дома́ч'ин. Он донесе́. А сѣге не гл'ѣда дома́ч'ин л'и је. А ја́: кѣ[д]-до́ц'не он, ч'е на́ч'нем тенц'ѣру.

*

Пе́так не мѣрсим ни́кад. Канди́ло упáлим. Ни пе́так ни сре́ду не мѣрсим — не́! А сѣге млади́ња не гл'ѣдав. Они гл'ѣдав се́бе, шл'óкау, пи́јеу и по кафа́не идеу, пи́јеу. Ја́ има́м осомде́сед годи́не, још раки́ју не́сам тури́ла у уста, ни ви́но, ни пи́во. Не́, жив-ми веј-óч'и што ме гл'ѣдау. Жив-ми веј-óч'и — не́! Вол'са(?) ми му́ж да ми попи́је ка[д]-ч'е до́ц'не. Он ми ради́ја, му́ж, у кра́л'ев двóр, ку́вар би́ја та́мо, та́мо за́нат уч'и́ја. Па óвде ради́ја у „Ту́рис“ кафа́ну, па ка[д]-до́ц'не оздо́л, а он — а рани́је не вика́л'е на име́ — Цве́то: „Ај, сна́о, тѣкни ма́ло ч'áшу раки́је, и ја́ ч'е тѣкнем ма́ло“. Умре́ја, жив-ми веј-óч'и, не́је рекна́ја он: Цве́то! На́пре та́ко би́ло, а сѣге ко́ј те гл'ѣда.

*

Ко́ј óч'е у цѣркву, не́ка иде, а ко́ј не́ч'е — не́ч'е. Цѣрква је за сви́. Ако идеш — идеш, не идеш — не́мој. Ни́кој не́-те мо́л'и: „А́јде ма́ло у цѣркву“. Ако има́ш во́л'у, ч'е идеш у цѣркву, не́маш во́л'у, не́ч'е идеш у цѣркву. Не́-те подморáва ни́кој, то́ј не!... Ко́ј оч'áја венча́ја се, ко́ј неч'áја — не́-се венча́ја. И сѣк ти је та́ко. Сѣк се угра́би дево́јка и не́ се венча́, жи́ви вамбра́чно... Ти во́л'иш да се венча́ш, а мо́жда же́на не́ч'е да ти се венча́, та́ко-л'и-је?

Цвета Спасић-Рибушајка (1911)

Млади сѣге: кој те пита тебе? Никој! Неч'еџ да ч'ујеџ стари што збориџ, своје тѣраџ. Тако дошло време, мајко. Раније друго било, а сѣге не може. Неч'е никој да ч'ује, неч'еџ да разговараџ. Ти, викаџ, „ч'ути, не-знаш ништо!“ Они знаџ. Јѣс, јѣс, ал'и што ч'е праиш. Што рекл'е стари: „Како ч'е ч'укаџ, тако ч'е и играш“.

*

Бѣш у моју куч'у, моја маѣи и ја де смо живѣл'е, тѣјке дошл'е у собу, они бил'е добри л'уди. Сѣдом дѣше ни станувал'е, ц'ак брашњо донѣл'е, моја маѣи ги месувала л'ѣба, свѣма по јѣн. Они гу кажеџ: „Газдарице, вѣјзи мал'ѣјзи јѣдан“ — јѣдан за мене. И за мене јѣн л'ѣба да мѣси. Млого бил'е добре. Штѣ ги ти стаиш у лавор воду да опереџ ноге, они стаѣиџ ти пारे. Млого бил'е добре, греѣта је. Станувал'е у нашу куч'у, јѣс. А Немци — не питај како било! Мѣџа ми узѣл'е у затвор. Седѣја десет месеца ѓвде у затвор, јѣданѣс месеца у Порто-Роману у затвор пошто ги однѣл'е тамо, Штѣ да ти кажем? Сваки дѣн сам ишла у затвор дог бија ѓвде. Имала сам јѣну ч'ѣрку, пѣд године неѣ имала, трѣча што ми је... Понѣла шише ракију да сакриѣ да ги не однѣсе, а јѣн гу, н'у јури да гу врати наѣраџ. Она цап, цап — у кујњу отвори врата, ул'ѣгне, теј-кувари гу подигнеџ на прозор, а они у двѣр шѣтаџ и она ги дадне. Мѣке смо имал'е гол'ѣме. Штѣ-ч'еш, и тѣј проѣ'е. Кѣд-ми-доша мѣџ ѓтуд од затвор, не могл'е дѣца да га познаџ што ослабѣја. Ништо немал'е крану. Вол'ицко јѣно, кило воду, тѣј да пије, тѣј да се омије. И тако свѣ тѣј било. И тако теке, шуч'ур, вѣј партизани ослободил'е ги и дошл'е, побѣгл'е... Теке неѣа заспасувало мало што бија т'ѣргоѣац.

*

Сѣге ланац, сѣге неѣа дукат... А носил'е бисер. Имал'е тако бѣл'е бисѣре около врат, јѣс, имал'е, носил'е ги. Младе жѣне: рѣ[д]-дукате. Ја сам имала дукате рѣд: два гол'ѣме, две мамудије, ч'ѣтири гранч'ел'ије, цѣја рѣд ми бија. Мамудије сам купила што ме дарувал'е кат сам се удала; паре — млади што даруѣџ, знаш, па за теј паре купила сам дукате, две мамудије. И тако сам имала цѣја рѣд.

*

Штѣ обувал'е? Носил'е шалваре, веј-наше. Рѣтко кој носија ал'ину, младе. Ете, ја сам ишла у школу свѣ са[с] шалваре. Неѣсам разменила ал'ину — ич'. А сѣстра ми била до трѣчи разред гимназију у димије веј-наше. Посл'е се носила кицѣла ц'рна и капа и број који разрет си... Сел'аци носил'е оп'нице, ми — не. Тѣј имало оп'нч'ар што праија оп'нице. И тѣј се прекина.

*

Пегл'ал'е и наплет, како не, са[с] ч'умур пеглал'е, са[с] ч'умур пеглу. Ч'умур распал'и, у пеглу жар, посл'е затвориш и пеглаш. А сѣге на струју, а наплет било свѣ на жар. Ч'умур у пеглу и ѓнда туриш, упали се, па се жар уч'ини, затвориш и ѓнда пеглаш. Пеглал'е са[с] жар, немал'е струју. Моје брач'а ми бил'е снајдѣри, пеглу имал'е о[д]-дѣвет кила тѣшку. И ч'е туриџ тај жар и посл'е д'ѣржи што пегла. Сѣге лѣсно — струја. Три брата сам имала, ја сам била најмлач'а. И штѣ ти кажем за тѣј сѣстру што ми продужила школу, она била старѣја од мене... Они имал'е радн'у, имал'е свѣ машинѣ у радн'у што шил'е, калфе, шег'ѣрте, свѣ имал'е — пуно.

*

Јеч'ем се пека. Јен-доба кило јеч'ем, ф'ртал' кафу. Ф'ртал' каву ч'е испеч'ев, кило јеч'ем, све се измеша па у дѣбек о[д]-д'рва. Дѣбек — прошупл'ена је рупа, — ч'ускија! Ми смо имал'е ч'ускију о[д]-девет кило тешку. И онда туч'еш, сејеш. Сјто ч'есто, насипеш и онда напуниш кутију и — готово. А с'ге само кафа. А раније јеч'ем и кафу, друго не. Неки стал'ал'е јебл'ебију. Јебл'ебија што се једе, како кажете ви, знаћи јебл'ебија што-је? Е, тој пекл'е, у кафу стал'ал'е, прави кајмак. А ми — не! Моја ма'ти свакат само јеч'ем и кафу, ништо друго.

*

Посл'е партизани све материјал узел'е. Ништо не остајил'е у радњу. Дол'е подрум пун ми бија материјал, све узел'е. И не'га га узел'е посл'е пот пла'ту. А што пла'та?! Целу годину д'на не примуваја деч'и додатак на децу, што можеш!

Би'ла је'на комшија моја, она имала козе. Посл'е вој-дете: пет девојч'и'чи и јено дете сам имала. И за не'га сам дала јено ја'ре. И ја' рани га, оно јалово иза'ц'е. Посл'е сам га прода'ла, купи'ла сам козу са[с] мл'еко и тако деца ми пил'е. И би'ла сам се муч'ила ал'и, бог'а-ми, куч'а ми би'ла. Сам имала све: и сира и мл'еко, и све сам имала. А по јено кило сам продавала за трице, за стоку да купим. Ако си радник, ч'е жи'виш. Ако неси радник, не можеш ништо. Од Бо'га не пада, ако не раб'оташ... Мене ми се смејал'е, а мене моја ма'ти ми рекла: „Дете моје, што се раб'ота за своју куч'у, за своје децу страмота неје“. Страмота је да крадеш, курва, ајдук, то[ј] је страмота. А што радиш поштено, страмота неје. И тако ја сам за децу моје ради'ла што сам могла.

*

Ч'ерка ми погина'ла па на гробл'а идем... Ч'ерка ми погина'ла, у пошту ми работала д'вед године и три месеца. Другарице гу викнал'е да шета'в — судар и погина'ла ми ч'ерка. Два'ес и осом године. Д'вед године у пошту ми работала. Што ч'еш, душа изгорена! За д'сед године ја на гробл'а несам станала: сваки празник, сваки петак, све сам ишла. А посл'е д'сет године сам ишла у бајну за веј ноге само за на гроб да идем. Ништо друго и више не могу. Млого сам се муч'ила. Децу да имаш тол'ико неје шала.

*

Немала струја: ламбе, гас. Напуни ламбу. Вел'ика ламба у собу, овамо у кујну. А вај струја ка-дошла — л'епота. Имал'е шпорете на д'рва, шпорете ц'рне а рингл'е озгор на д'рва. Д'рва туриш, куваш и — готово... Имало ч'умур, шерпа да ти се кува на ч'умур и жар — л'епо запеч'ена... Пазиш док се исп'ржи, мешаш па посл'е сипеш мало воду, кол'ико требе, оида она к'рч'и, кува се. Распал'и се жар, жар се распал'и, неје ц'рна. Тој на д'рва кој кува тој ч'е поц'рни, а не ч'умур. Ч'умур смо купувал'е по това'р. Туриш ч'умур, распал'и се, укл'уч'и, оно к'рч'и од мил'ине. А струја: оч'еш мајне, оч'еш више, оч'еш на двојку, оч'еш на јединицу, како оч'еш... Сваки у куч'у имаја огн'иште, па тој огн'иште д'рва и котол, се греје вода. Вода кад-неч'еж да ти се кува шерпа. На веригу ста'иш, на веригу — све гвож'и'е горе. Д'рво ти је зафатено дол'е кол'ико ти вал'а: пониско и повисоко, како ти је потребно — тако туриш котол. Туриш празан па посл'е

напуниш воду. А кад имаш, напуниш, сас кога да подигнеш, зајено да стајиш. Оно ил'и туј-кука што зафати д'ршку котол, јес... Са[с] жар се пекл'е, на жар па туриш колџмбџи и ђн се пѣч'е, и посл'е окренеш свѣ док ти се испѣч'е џѣја. Кџј кува младе у шерпу, кува — л'епџта! Кџј вол'и куван, кџј вол'и пѣчен, како кџј вол'и. Прѣсна колџмбџица се зџве: брашњџ, вода врѣла па попариш, сас кашику мѣшаш све док уч'иниш, па посл'е угњѣтеш у фурну. Она ка-ти-доу'не блага, трџши се, да јѣдеш. А има и кисѣла: квасац. Има и кисѣла колџмбџица, кисѣла. А прѣсна ка л'ѣба. Ти-кажем: попариш, сас кашику мѣшаш зашто врѣла вода трѣбе. Па посл'е угњѣтеш и стајиш на даску па однесеш на фурну. Здравџ било тѣге што се јѣло, а сѣге — ништо! Ти-кажем: прѣсна сас воду, врѣлу, врѣлу воду — јѣс. И тџј сас кашику мѣшаш зашто не мџжеш сас руке — врѣч'џ. И посл'е кат се мџло разлади, угњѣтеш.

Драгица-Гица Миленковић (1911)

За турско време бија јѣн, зваја се Настрадаин Оу'а, А имџла јѣна, свџдба била. И отиша тако ч'џвек, неје обџчен бија, онако у одѣло отиша да ги чѣститџ. И како уша у врата, не да џ'не овако него станџа на крај, седнаја и донѣл'е му јѣну кџву, ч'џј му донѣл'е. Седѣја мџло време, не-му тако зџборив ... И отиша посл'е, ђн се обџка у њино аџилџрско, попџвско, знаш, одѣло, обџка се свѣ. Седѣја јѣно време, крос јѣн саат другѣ гџсти дошл'е, ч'ѣ да иде и ђн. „ѐ, џјде, извџлте, извџлте“ — л'ѣпо га дочѣкал'е и нега га узимаџ и турив га гџр бџш у ч'џш. Чѣ доу'ѣ т'рпѣза, вечѣра чѣ доу'ѣ. Њѣму вика: „Оу'а, џзни, јѣди“. ѐн дофатија па свѣ сѣпе на одѣло. „Штџ радџш, џц'а?“ „Ви не ч'инџте сирџмау ч'џвеку него на одѣло. Кџј има дџбро одѣло, нега поштџјете“. „Како?“ „Бија сам напѣрет, никој нечѣ да ми зџбори, а сѣк-сам доша, несам доша да јѣдем, само тако да ви чѣститџ-там“. ѐни теке поч'нал'е да се глѣдаџ тако. Има негџво мџло. Негџве причѣ има мџло да ч'џјеш.

*

На дѣн Петровдан џмре мој-брат и тако време, ал'и кѣ-доу'ѣ време, отѣраше отџвде на прѣсилни рад у Немџч'ку. Е, тако је било. А порѣз, дџч'ан су истрџл'ѣ и ђн, ђн — доша са[с] спѣсак: „Имџте брџј тај и тај, имџте порѣз“. „Какаџ порѣз? Гдѣ је радн'а? Гдѣ је радн'а?“ — каже џтац. А тѣј из Цџаковице што бил'е ко[д]-тѣтке: „Напол'ѣ“ — каже — „какаџ порѣз?“ Други дѣн доу'ѣ и каже: „Јџ несам криџв и мѣне ме испратџл'ѣ отџда“.

*

А маџи му каже: „Чѣ да идеш у радњу џцу, ч'џмрем ја. Кѣт је Бџжич“ — каже — „Тај да'н је мој дѣан. Тај да'н је мој да'н — Бџжич“ — мајка му каже. „ѐди да ти кажем нешто. П'рво: ако ти даде Бџџ, дѣцу да ми наѣдеш п'рво, па ако ти престџне, на грџб да ми отнесеш“. Кѣт-ми одџсмо тџмо, не проџѣ јѣно три-чѣтири саџта, доу'ѣ стриц. „ѐјте“ — каже — „умрѣла мајка“. Умрѣла у пѣтак, а саранѣта на дѣн Бџжич'. У субџту смо мѣсо узимџл'ѣ. Немџло отворѣне касџпнице... У тѣјзи мџл'ѣ мѣсо смо купџл'ѣ за Бџжич'. Другџ мѣсо смо узимџл'ѣ.

*

Пéкло се от зéмње. Имáло по дéсет комáта кáлпe, па извáди тýжкe па остáји да се сýши, па пóсл'е ч'ím вíди да се пресýши, окрeч'а га да се сýши. Цíгл'е нeсу имáл'е, од зéмње се прáйло, ч'ёрпич' се казувáло по старински. Има кáлпe, напрáйл'е. Тáко и лонч'áри пéкл'е ч'упóвe.

*

Пóсл'е јенпýткe кá[д]-доц'óше Енгл'ези (Енгл'ези бíл'е код нáс, вóјскa амбeриkáнска). Имáл'е смо јéнога пол'ицáјцa опáснога. Он дофáтијa... у фáбрику смо се сл'егнувáл'е по дáске, смо цeпáл'е увeч'ер да подлóжимо, угáл' смо имáл'е. Къд-дa-узнемо мí тóј, тeј дýске — а мí смо бíл'е тáмо, у дрýги вáрош смо бíл'е. Кáт-јавíл'е, тáј инц'инeр, што млóго дáске се изгубíлe, свe поломéне, и да доу'нев пол'ицáјци у фáбрику дóл'е, да се сакрíје. А óни — да се сл'егне íма кá-тáј ц'рквíца што је гóре на б'рдo, тáко мí смо бíл'е, а óн озгóркe пазíјa ги. И óни се завýкл'е унýтра и в'рзáне онáко, знáш, готóвe д'áске да нóсив — Рýси трoјíцa. И óн дофáти л'еворвeр: сви, трoјíцу убíје, убíје свe трoјíцу! Пóсл'е кýт-се-ослободíсмо мí, тáј íсти пол'ицáјaц, пóсл'е јeн íсти рýски кáд бeше, кáд га — ó[н] на тóч'ак íде, а турíјa кá и нáпре — кáд га дофáти н'eгa сáс бóкс пa ти му вíкнa у óко, óко му íзaц'е — тáп! И вáмо се узбунíше, óни Енгл'ези се узбунíше, нíкóи поч'eше да пýцав пýшке úвис онáко. Пóсл'е не сáбрáше нáс, комáндир амбeриkáнски, енгл'eски вíкa: „Зáошто стe вáко урадíл'е?“ „Зáошто нí утeпáјa трí ч'овeкa, тáко не м'рзeјa вáј-ч'óвeк“. „Дóбро, зáшто смо мí дóшл'е, зáшто нeстe јавíл'е?“ — А нeгa гa однeл'е у болнíцу. Ч'ím смо изјавíл'е пóсл'е зa нeгa, извáдíл'е гa од болнíцe, убíл'е гa — тóгa пол'ицáјцa.

*

Отидóсмо тáј дéн, тeј комшије што му íшл'е, óни свí побегóше, сáми мí гa отнесóсмо, сакрaнíсмо дeтe. Кá-доц'óсмо од грóб, дрýго се рóди — девојч'e. Ётe, жíвa је јóш, у Енгл'eску је.

*

Óвде јóпет кáд работáјa, нóч'у работáјa óтац, па имáјa двоíцу слýгe. Пa ујýтру, нeје имáло сíјал'ицe, сас оне фeнeрe — кáко кáжeтe — сас фeнeрe íшл'е. Зa куч'и да íде, а куч'а нí бíлa тáмо гóре код онeј мíцкe ц'рквíцe гóре што је. Искоч'íјa тáј пол'ицáјaц тýрски саз-двá војнíкa (нeмáло јeн мíл'ицáјaц да íде, а вóјскa ч'увáлa). Тáј му збóри: „Дáј мí тáј фeнeр да упáл'им цигáрe“. „Зáошто да дáм фeнeр, eвe тí шíбíцa“. Дáјa му шíбíцу. „А“ — кáжe — „Зáошто нe мí дáвaш фeнeр?“ „Пa мóжeш да гa угáсíш, овáко да тe вíдим кóј сí“ — óтац му вíкa нeму. „А, брe, оч'етe да вe нóсимо до кот куч'e“? „Нe, нe — нe се плáшимо, нeкa је жíв цáр“. И мí смо отíшл'е дóмa — нíшто.

*

От Призрен до тáј íзвор ч'eт'рдeсет íзвóрa имáло је. Óн бíјa нaјгóл'ем íзвор. Тáмо íсвíрa вóдa, тáмо íсвíрa вóдa. Óни броíл'е, ч'eт'рдeсети óн гí бíјa. Тýрски се вíкa к'рк — бýнар. Нa свáко мeсто вóдa íсвíрáлa. Сáмо сáбрáнa је тáј вóдa. Вóду íмaмо мí овдeкa. Вáј вóдa мóжe да тeрa цeјa... мóжe и до Бeјáгрaд да тeрa

вај-вóда. Веј-куч'е óвде, свака куч'а има извор. Вóда: нé му трéба нéму бóкал. Си бија код Мáраш? Е, п'рва куч'а, што је п'рва, до врата му је нéму извор. Па нáтамо што има дрúги, има, трéч'и што има па има тáмо сéдом ч'éшме бил'е в'н, извор бија тáмо. Јéно врéме пра'йл'е, л'едáру пра'йл'е... Сéдом бил'е тáмо в'н.

*

Уфатила сýша јéну годíну. Мóл'иу Бóга — нéма киша! И тýрски и катол'ич'ки владика отишл'е да мóл'иу Бóга — нéма киша. „Мóре, б'ва л'и и С'рбима да се покóримó?“ И дóшл'е код владикe, у ц'ркву дóшл'е, и викнáл'е: „Мóлимó да јéну слúжбу ослúжите, изгоре ни пóл'е“. Владика рéка: „Јá óч'ем, ал'и нéч'е нáс тáј нáрод, нéч'е нáс тáј нáрод мусл'имáнски“. „Нéма кóј двапýт да ве погл'еда у л'ице, тýј смо ми“. „Óч'ем“. Нарéди тáј владика: „Што гóт је мýшко у ц'ркву да дóц'е, да се сабéре нáрод“. Сабрáја се нáрод тýже са'с к'рстóве, л'итије и от ц'ркве се искóч'и и изáц'еу на тýј ч'уприју, о[д]-тéј ч'уприје нáдол'е па до стáре општíне на тýј ч'уприју ч'е изáц'еу код грóбл'а. Испод грóбл'а катал'ич'ке па мусл'имáнске. Тý[j] је вéл'ика ширина била, л'ивáда била тýже. Сáмо што се, кáже, отвориу вацц'ел'ије да се ч'ита, а в'димо јéн óблак, на Пáштрик, в'ка. Ка-ти-úдари — в'ка — сáмо што се затворише, кад úдари киша, јен-пл'усак. Док смо дóшл'е дóма, ни кошýл'е ни гáч'е сýо нéе. Тýк рéкл'е: „Тó је ж'ва вéра — с'рпска. Нéје ништо нáша ни катал'ич'ка“.

Чедомир-Чeда Бабарогић (1905)

Слободан Реметич

СЕРБСКИЙ ПРИЗРЕНСКИЙ ГОВОР (Звуки и формы)

Резюме

Городской призренский говор является выразительным представителем метохийского, т.е. косовско-метохийского типа призренско-южноморавского диалекта, так как ему известны характеристики, дифференциальные по отношению к призренско-тимокской зоне как целому:

а) первое лицо множественного числа аориста и имперфекта на *-смо* (*викнасмо, видосмо, оштаисмо; могасмо, бранесмо се, уведувасмо*);

б) окончание *-ише* (а не *-еше*) во втором лице множественного числа повелительного наклонения (*донесише, идише, даднише*);

в) новая йотация и у губных согласных (*зроб'ле, здрав'ле, див'ло, див'лакиња, див'ложина*);

г) отсутствие итеративных образований типа *огрибам*;

д) незнание числовых конструкций типа *два ножа* (исключительно: *два ножа; два вароша, два дьна*);

е) отсутствие имперфекта типа *идешем*;

ж) незнание местоименной формы *њум(а)* (только: *њу, ну, ну*);

з) *џ > лу* только после согласного *с*: *слуза, слунце, слубица, огрејслунце, заслужио*;

и) полная сохранность форм дательного падежа (*жене-женама, Турчину-Турцима, дејетју-децама, мене-нама, гладному-гладнема* и т.д.).

Призренскому говору известно большинство характеристик призренско-южноморавского диалекта, которые своей совокупностью обеспечили диалектную индивидуальность просторной зоне между косовско-ресавским, с одной, и тимокско-лужницким т.е. сврлигско-заплянским диалектом, с другой стороны. Чертам, характеризующим косметский тип призренско-южноморавского диалекта, добавляю и две важные детали:

а) *(j)a < -л*: (*биднаја, донеја, образ беја, весеја, гоја, деја, њејеја, Бејаград*);

б) законченный процесс обобщения *-в (-у, -ф)* в третьем лице множественного числа настоящего времени (*немав, дој'нев, викаџ, мол'иџ, уфайиџ, зборивџ, њофач'аф, изост'риф*).

Налицо инновации, известные в основном целой призренско-южноморавской зоне:

— *доћем, йоћем* по отношению к старшим обликам с *-jd-* на тимокско-лужницкой территории;

— *синови, градови* в именительном (общем падеже) множественного числа. В призренских и некоторых соседних говорах снова восстановлены облики типа *синове, голубове* даже и *Турце, ойънце*;

— энклитические формы *не, ве* в винительном падеже множественного числа.

Некоторые особенности призренского говора объясняются македонским влиянием. Несомненно македонским наслоением считаются:

а) формант *-на-* в основе инфинитива глаголов III спряжения (*биднаја, гризнало, микнаја, ѓаднала, акнасмо, ѓогинаше, севна, сѣькна, биднаѣа, мейнаѣи, ненач'наѣи, ѣькнаѣи, боднашч'е се, ѓроснашч'у*);

б) окончание *-л'е* во всех трех родах множественного числа причастия на *-л* (*ѓрейискал'е* они, роѓ'аци смо *бил'е, работал'е* л'уди, *бил'е* три брата, *бил'е* ми деца, села *ѓройал'е*);

в) окончание *-е* в именительном (общем падеже) множественного числа всех трех родов прилагательно-местоименного склонения (*бил'е друге* адете, *н'ојње* родител'и, *бил'е разне* колач'е, сѣс *ѣуѓ'е* мужи, ка *анѓелске* крила, *врайч'еѣшове* јајца, *ѣьнке* јужа, *ѣурске* деца, *женске* мараме);

г) *са, се* вместо сербского *су* (< *срѣь*) (*гробл'а са, гол'еме, ц'рне са* плуч'а, Где ви *са* пушке, Благе *се* ка шеч'ер, добре *се* и теј ципел'е).

Призренский говор характеризует выразительно сербский облик некоторых сербско-македонских дивергент, на пример местоимения *ми, ви*, окончание *-га* в прилагательно-местоименном склонении. В Призрене нет следов *-ѣи* в формах третьего лица единственного и множественного числа настоящего времени. Не зафиксировано македонское развитие носовых гласных заднего ряда и полугласных в окончаниях. Всегда, следовательно: (у) *воду, конац, ѓеѣѣак*. В призренском говоре нет следа ни западномакедонской судьбы интерконсонантного *ј* и *-л* (никогда *воук, ѓеѣеу*, только *вук, ѓеѣеја*). Кратко говоря, в ближайших македонских говорах имеется больше призренско-южноморавских особенностей, чем в Призрене македонских.

Многовековая совместная жизнь с турками и албанцами оставила очевидные следы в языке призренских сербов. Самые важные результаты языковой интерференции видны в области лексики, синтаксиса и фонологической системы. Две первые темы остались за пределами данной монографии. Результаты влияния турецкого и албанского языков на фонологическую систему сербского призренского говора очень крупны. Они отражаются превосходно на инвентаре, в известной мере и на дистрибуции фонологических единиц. Непосредственным турецким и(ли) албанским влиянием автор объясняет:

1. наличие фонемы /*ü*/ в заимствованиях (*ѓѓгменце, гѓрбетѣи, ѓѣшек, мѣжде, ѓѣсѣабан*);

2. разложение вокального /р/, вместо которого в современном призренском говоре является секвенция /ʁр/ (*бʁрго, вʁрзујеш, зʁрбина, цʁрцалка, вʁрове, заʁр-ца̀ло, ʁрбаиш, ʁрца̀ф, ʁржаница*);

3. ненарушенный статус фонемы /ф/ (практически только: *фебруар, фереца̀, фурунџија, фурниџија, кафе́с, чи́флџк, шелиграф*);

4. уподобление сонантов /љ/ во всех позициях и /л/ перед гласными переднего ряда с /п'/ (*крал', Алекса́ндар, неде́ла, остиа́ла, шале́мо, казале́, ле́йо, зайо́јале, боли́, вол'икво, л'ийче́, л'ийцало, йромисл'им се*);

5. депалатализация /л/ перед гласными заднего ряда и в конце слога (*бе́ла, благода́рила, до́лазила, остиа́лила, ло́гор, ло́же, йокра́ло, йо́лудела, лъ́жа, лъ́жем, лъ́кна ми, лъ́кос, лъ́косьна, на́льне, акша́мльце, ло́йовльк, алва́льк, алва́льце, умо-болник, делба́, жа́лба, це́лцаиш, сти́лна, айри́л, асти́л, кошо́л, сти́л, ша́л*);

6. чередование аффрикат /ч/ и /ћ/ с /ч'/ и /ц/ и /ћ/ с /ц'/ (*йири́нач', бошч'альк, куч'а, л'ишче́, аџија́, йенџера́, доџува́ле, роџак*);

7. оглушение финальных согласных (*Бок, дру́к, Бежагра́ш, наро́ш, найре́ш, обрас, бес мужа́, што гоч' оч'еш, муш, йужмуш; Бог, биса́з, Бежагра́д, наро́д, гроб, муж, йорез*);

8. нарушение отношения между сонантами /н/ и /њ/. Депалатализацию и разложение /њ/ (*нега́, нему́, негово́, код ни, нима́, нинога́, но́јан, инџи́нер, горни камен, йосле́дно, ја́гне, книга́, цре́шне; не́га, не́му, ну́, не́гове́зи, но́јзи, н'има, н'иному́, но́јње, Бьн'и дьн, бра́йи́нева, голу́бин'о, кн'иге, колобо́йница́, сы́гыш'о, земну́, игране́; Вра́јне, ба́јна, дуга́јна, ко́јна ко́јнаници́, гра́јну, Мило́јна, груме́јна, има́јне, каме́јне, верува́јне, дугува́јне, гладува́јне, йоши́тува́јне, йра́јне, йресме́јува́јне; дуга́јна́, каме́јне́, коши́тајне́, ко́јни́, ша́јни́ре, има́јне́, йоши́тува́јне́, че́стии́тајне́, наряду́ с: дуга́јњу́, ко́јњу́, коре́јње́, коши́тајње́, мь́јње́, има́јње́, йра́јње́, ра́шува́јње́, ша́кајње́, че́стии́шајње́, наряду́ с: ње́га, њему́, његова́, његове́зи, њо́јно, њи́јан, божи́ињо́, бы́як, гла́мњу́, ду́ња, земња́, накова́ш, сы́гышье́, шы́дьишьа́, йа́мшење́, че́стии́шање́, коши́шање́*) автор рассматривает в контексте обстоятельств на более широком македонском просторе, а также и в турецком языке, не знающем звук /њ/.

Турецким (а отчасти и албанским) влиянием объясняется стабильность полугласного в сербском призренском говоре. Внесением большого числа турецких заимствований с полугласным значительно увеличивается его фреквенция в ежедневной взаимной коммуникации сербов призренцев. Благодаря билингвизму в многонациональной среде, сербы сохраняют /ь/ и в случаях коммуникации на турецком, даже и на албанском языках.

Влияние неславянских языков отражается и на склонении. В Призрене, как и в соседних говорах, хорошо сохраняется дательный падеж во всех типах склонений (*э́сене-э́сенама, роџ'аку-роџ'ацима, дейешу́-децама, гушч'ейу́-гушч'ич'ама, њему́-њима, нашему́-нашема*), а нередко являются и примеры родительного, даже и предложного единственного числа. Это чаще всего: от *Амбе́рике*, из *Бо́сне*, око *ваде*, од *влади́ке*, од *главе́*, пола *године́*, от *кич'ме́*, без *оче́вине*, в предположном падеже только: по *воле́*, према *главе́*, по *Дрени́це*, по *целе́ йаро́кије*, по *шамни́не*. Даже родительный падеж единственного числа мужского рода не

является редким: без *бајрака*, од *гледа*, до *града*, *младости* ми, наряду с: до *ијаца*, топ до *шой*, от *Призрен*. Подобная ситуация и в предложном падеже единственного числа: према *Богу*, по *закону*, по *сокаку*, по *шрагу*, наряду с: при *сина*, при *зеша*, по *Божич*. Родительный является гораздо реже у существительных среднего рода: до *винога богаста*, до *новога гумна*, гораздо чаще встречается общий падеж: пуна *буњушите*, од *наше гробле*, без *мајкино ийшање*, од *радење*, от *место*. Аналитизм совсем возобладал в предложном падеже: по *месо* се зна, у исто *место*. Только творительный падеж в говоре призренских сербов никогда не имеет особую форму, а это падеж, не имеющий ни в турецком языке особенной агглютинации, особенного облика.

В сербском призренском говоре мало таких особенностей, про которых уверенно можно сказать, что внесены из соседних сербских говоров. Кроме стабилизации ударения на пенультиве в большинстве грамматических категорий (*јагода*, *синови*, *синовима*, *Јован-Јована-Јованов-Јованово-Јовановица-Јовановичино*, *бојадисувачи*, *обесила се*, *уденала*, *иобегосмо*, *иодметнаше*, *казуваше*, *боравесмо*), характеристики миграциями распространенной из Сиринической жупы, их почти — нет. О высокой степени автохтонности развития призренского говора свидетельствует отсутствие некоторых, уже упомянутых, типичных призренско-южноморавских инноваций. В Призрене, вместе с тем, нет ни различия между рефлексам долгих и кратких ударных гласных *e* и *o*. Склонение отличается относительным архаизмом (формы родительного и предложного падежей единственного числа) и инновацией метохийского типа (именительный-общий падеж множественного числа типа *синове*, *Турце*).

Исследования, результаты которых изложены в этой книге, многозначительно подтверждают в науке уже выдвинутую гипотезу, что призренская область является колыбелью одного диалектного типа, из которой он на протяжении веков расширялся, вытесняя при этом прежний говор на длинном просторе долины Южной Моравы. Призренская область чаще и обильнее передавала другим, нежели от них принимала „готовые“ языковые характеристики.

Современный призренский говор стоит на своеобразном средоточии между двумя диалектными типами: косовско-ресавским и призренско-тимоцким. Он похож на мост, связывающий более прогрессивные с более архаичными говорами на этой части штокавского наречия. Его сегодняшний вид является превосходно отражением автохтонного органического развития при заметном влиянии не-славянских языков, языков тех народов, с которыми сербы в подножии Шары жили в соседстве разделяя горе и радость.

РЕГИСТАР РЕЧИ*

абаџија 1346	аирадром 29, 86	аје 124а, 213а, 281
абаџика 1346	аиридром 90	ајер 42а, 103в, 124а, 2996
абаџиница 1346	ај 119в	ајерл'ија 103в, 124а, 309,
абер 124а; абере (мн) 446;	ајат, ајате 124а	316
124а, 227а	ајван 103а, 124а; ајвана	ајетл'иф 213а; поајетл'иф
абериџија 124а	103а, ајвану (Вјд) 124а,	124а, 213а
абериџике (Вјд) 124а, 2396	223	ајлаз, ајлазу (вок), ајлазљк
аваја 103в	ајд 224	124а
август 209	ајде 29, 62, 106, 116, 124а,	ајљк 42б; ајљце 41б
авијон 29, 78, 106; авијони	223, 239а, 2966, 336,	ајл'ак 240
(мн) 78, 106, 2266, 338;	339, 412; ајдемо, ајдете	ајнаџија 123
авијоне (мн) 106, 226а,	124а	ајт (в. ајд) 124а; ајте 342
227а, 3656	ајдук 48, 94, 124а, 222, 309,	акнаја 56а; акнасмо 56б;
агальце (мн) 41б, 226а	ајдуку (Вјд) 223, ајдуци	акнат, акнато 56в
агзљк, агзљце (мн) 41б;	79, 103а, 124а, 2266,	акшамљк 42б; акшамљце
без агзљка 219	308, нај ајдуци 281	41б, 140б, 227а
адвокат 29	ајдукеша 124а	ал (али) 405
адет 278, 306; адете (мн.)	ајдуч'е, ајдуч'ичи (мн), ај-	алал 140б, 153б
349	дуч'ич'ама (Дмн) 124а	Албанија 234
аерл'ија 148	ајдуч'ина 124а	Албанци 281
аждаја 125	ајдуч'ка 124а	алва, алву 124а
азгън 42б, 146а	ајдуч'ки 407	

* Ради уштеде у простору у регистар су уношене само интересантије речи и облици. Из истих разлога су тако одабране лексеме обично својене на једну одредницу (код глагола на 3. л. јд. презента, а код именица на Нјд.). Ради специфичности говора и жеље аутора да читаоцу и у регистру пружи што подробнију информацију, код интересантијих променљивих речи обично се није остajало на основном лику, већ су у продужетку навођени и преостали значајнији облици парадигме. У регистру не ретко изостаје (или се у загради реконструише) основни лик и даје се (дају се) само онај (они) који је (су), као илустрација неке особине, и наведен (наведени) у студији (само *ошћаднувале*, на пример). Ради уштеде у простору неминовно је и занемаривање неких фонетских варијација (нпр. у изговору полугласника и сонанта *ʃ*), али су неке уважаване и у регистру, где су пуни одраз наше, између осталог, последице декомпоновања и отврђавања /њ/ па и делимичног умекшавања /н/. У регистру су углавном санкционисане и последице (потпуног или делимичног) обезвучавања финалних звучних сугласника, као и резултати једначења сугласника у сандхију — углавном у непроменљивим речима. Речи нису акцентоване и због тога што је место акцента у призренском говору, с ретким изузецима, углавном стабилизовано и лако предвидљиво.

Број уз речи односи се на параграф, а не на страницу, у студији. Слова в, с, њ стоје на крају азбучног реда, л' и н' долазе иза л и н, а испред љ и њ. Вокално р, мада је у призренском говору декомпоновано у секвенцу *р стоји на месту које припада „нормалном“ /р/ у нашој азбуци.

- алвалък 124а, 140б, 154; ал-
вальце (мн) 124а, 140б,
154
алваџија 92, 102б, 124а,
135
алваџиница 124а
алваџиски 124а
алвџрове (мн) 73б
алосницо (Вјд) 240
алтан 154
алтџн 140б, 154; десет ал-
тџна 262; алтџне (мн)
41б, 43, 140б, 154, 226а
алтџнче 41б, 200
алчак, алчаце 154
алчџце 226а
Алџксандар 140а
Алџксија 232б, 389
Алџксинице (вок) 23б,
239б
Алџемпија 232б
алџи 29бд
алџина 124а, 181, 198в, 23б,
243, 319
алџинче 254а; алџинчичи
124а, 227д, 283
амал 153б, 268; амалџин 268;
амалу (вок) 223; амалџи
213а, 226б; амалџима 231
амалски 124а
амалџише 124а
амам 124а
амамџик, амамџице 124а
Амберика 19а, 31, 91, 203в,
211а, 211б, 227а, 234,
344, 376а
амберикан (врста платна)
203в
амберикански 203в
Амбериканци 203в
Америка 33
Американ 29, 279а
американ 29
ан 124а
Анадол 29, 140б, 153б
Андринице (Вјд) 239б
ански 124а
анџелу (вок) 223; анџелџи
219
анџелске (мн) 154, 323; сас
анџелске 253
анџелче 154, 192; две ан-
џелчета 266б; анџелчи-
чи 154; анџелчиџама 231
анџија 124а
анџма 124а; анџме (Дјд) 60,
102г, 185, 23б
аперисан 8б
апетит 29, 90
апитит 29, 90
апотека 8б, 145а, 211а
апотекарка 8б
април 140б, 153б
апс 48, 124а, 330, 355б,
388; апсове 124а, 213а,
227в
апсаник 124а
апсански 124а, 323
апсанџија 124а
апси 350
арабатлък 42б
арабаџильк 222
арабаџиске (мн) 103а, 323
араванија 85
арам 274е
арамџија 302
арамильк 42б, 124а
арамиски 103а
од арамелька 219; арамельце
124а, 227а
аранија 103в, 124а
аргат 268
аргатлък 42б; аргатлъку
(дат) 41б
аргатувала 376а
аргован 8б, 102а
ардофчиџе 213б, 227ђ; ар-
довчиџи 226д
арџква, арџкве, арџкву
41а
арем 124а
аремльце 124а, 227а
аремски 124а
армоника 95
армоникаш 95
армуника 95
армуникаш 95, 124а
Арнауџин 62, 78, 185, 268,
296д, 305, 306, 315; Ар-
науџи 54а, 79, 82, 15б,
275, 308, 328, 330, 376а;
од Арнауџи 279б; Арна-
уџима 324, 330
Арнауџка 78, 124а; Арна-
уџке (Дјд) 78, 23б
Арнауџлук 47б
Арнауџлък 42б; по Арна-
уџлъку 41б
арнауџки 181, 308; арнауџ-
ко 163; сас арнауџку
321; арнауџке (мн) 181,
205, 208, 226в, 226д,
227а, 253, 308
Арнауџче 19в; Арнауџчиџи
19в, 226д; Арнауџчиџа-
ма 19в, 231; сас Арнау-
џчиџама 259
Арнауџџије 78, 226а, 245,
298, 308, 349, 350, 364,
365з, 375з, 376а; Арнау-
џџијама 231
(арно) поарно 279б, 317
арџија 124а
арчиџе (Нмн) 226в
асма, асму 190
астал 140б, 149, 153а,
365лъ; три астала 262;
астале 226а, 227а
асталчиџи 226д
атарџија 134б
атарџика, аџриџика 134б
атове (Нмн) 226в
аџр 317; по... аџру 41б,
145а, 221а
ауџо 31, 78, 388
ауџобус 29
Аџеџе 44а, 56б
аџерим 31
аџез, аџеза 119а
ах 239а
Ачиџф 198
аџа 134а; аџа-Перу, аџа-
Томинџо 270
аџамија 134а, 340
аџамильк 42б, 62
аџија 133, 134а
аџика 134а; аџике (Вјд)
133, 134а, 239б
аџилари (мн) 124а, 134а,
226б; аџиларима 223,
231
аџильк 42б

- аџиство 111
аџисто 426, 111, 376а
ашч'ер, у ашч'ере 198
ашч'ија, ашч'ије (Дјд) 177
ашч'ика 177; ашч'ике (Вјд) 177, 239б
ашч'иница 177
ашч'ински 177
- багрен 48, 192; два-три ба-
грена 192
багреноф 192; багреново 48,
192
баданише, баданисала 385
бадијава 80, 407
бадијавџија 80, 134б
бадијавџика 80, 134б; ба-
дијавџике (Вјд) 80
бадјава 80, 146б, 407
бадјавџика 80
бадњак 44а; бадњак 44а,
213а, 338; два бадњака
44б
Баждарана, у Баждарану
178
бајаги 31, 80, 88, 103в, 407
бајна 146а, 150б, 308
бајна 146в
бајрак 78, 103а, 124б, 159,
208; без бајрака 219; бај-
раце (мн) 208, 227а
бајрак-џ'амију 134а, 270
бајрактар 103а, 124б, 208;
бајрактари 208, 349
бајрактаров 208
Бајрам 208; према Бајрам
208, 221б; Бајраме (мн)
208
(бајрамљк) девет бајрам-
љка 208
бајрач'е 208, 254а; бај-
рач'ич'и 208, 226д
бакалџија 154
бакалџиница 154
бакаљк 42б
бакар 47а, 52, 74ж
бакарџија 134б
бакър 42б, 74ж
бакърљив, бакърљиво 74ж
бакърњ 74ж, бакърно 41б,
43, 74ж, 274в; бакърна
- 41б, 74ж; бакърне 74ж,
226в, 373; бакърно, бакър-
не 74ж
бакр 74ж
бамбадијава 80, 407
бана 150б
бањан, бањана 353а
бањаце (мн) 44б, 227а
бапч'е 254а
барабар 29, 407
баранија 8б
бараница 85, 377
бареница 85, 164
(басамак) два басамака
19б; басамаце (мн) 19б,
226а
(баскич'е) два-три баски-
ч'ета 266б
батлак 47а
батљк 42б
баца (се) 213б, 23б, 244
баци 42б, 95; бацила 227ђ
бач'ва 44а
бач'ија 31
баџ'анаџи 226б
баџ'аце (мн) 177, 226а,
227а
башта 140а, 177, 405
баштаванџија 8б
башч'а 105, 177, 308, 339
башч'аџија 134б, 177
башч'еванџија 88
башч'еванџилџк 88, 177
башч'елук 88
башч'ельк 42б, 88, 177
башч'ец'ија 88, 134б, 177
башч'ец'илџк 88
башч'ич'е 177
башч'ованџија 88
башч'ованџилак 88
беана, беану 78
беанџива 78
бебе 254а; бебегу 25б
бегам 302, 365д; бегаш
365д; бега 211а, 365д;
бегамо 365д; бегате
365д; бегав 338, 365д;
бегавф 213а, 296д, 338,
365д; бегав 15б, 341,
365д, 405; бегавте 365д;
бегавја 365д; бегала
- 365д; бегало 365д; бе-
гал'е 365д; бега (1. л.
ипф) 365д; бегаше 349,
365д; бегасмо 23д, 349,
365д; бегасте 365д; бе-
гау (3. мн. ипф) 365д;
бегаву (3. мн. ипф) 365д;
бегавф 365д; бегавуч'и
23а, 355б, 365д
бегендисује (се) 202, 23б,
281, 296в, 335, 376б; бе-
гендисувало 202, 376а
бегендише 202, 385; беген-
дисаја 385; бегендисал'е
(се) 352
белаше 385; белосала 385
бежи 227ђ; беж 365д; беж
81, 211б, 341; беш 341,
365д; беште 80, 341,
365д
без 88, 192, 209, 219, 248,
253, 25б, 273, 376а,
409а; без 203а, 211б,
219, 245, 25б, 271, 297г,
304; бес 54а, 8б, 146а,
179б, 203а, 205, 211а,
234, 25б, 372; беш
(ч'овека) 177
безводан 45
безглавница 203а
бездушан 44б; бездушна
23б, 240
бездушник 203а
бездушници (вок) 240
безобразан 44б, 4б; безо-
бразни 223
(безобразник) безобразни-
ку (Вјд) 203а, 223
безобразница 203а; безо-
бразници (вок) 240
безуман 44б
беја 31, 151б, 218в, 415а
Бејаград 31, 211б, 349, 415а;
Бејаград 151б, 211а, 349
бејана, бејану 78
бел 211а
беланац 44б, 4б
белац 44б, 4б
белкас 140б, 154, 209; бел-
каста 154

- белоградски 181; белоград-
 ке (мн) 181
 Белоградџанка 152
 белојка 103а
 белоглас 209; белоглас-
 ста 209
 бел'аја, бел'ају 195
 бел'ајна, бел'ајне (кошул'е)
 195
 бел'ајница 319
 бел'ајнич'е 193; бел'ајнич'-
 ч'и 195; бел'ајнич'и'ама
 231
 бел'аџија 134б
 бел'аја 195
 бембеја 151б
 беневреци, беневреке 31
 Београд 152; у Београду
 221б
 бербер 268; код бербера
 27, 268
 берберин, берберина 268
 берберљк 42б
 берич'ат 29, 85, 198
 беси 333
 бескутвик 174; бескутви-
 ку (дат) 174; бескутви-
 ку (вок) 174, 223
 бескутвица 174; бескутви-
 цо (вок) 174, 240
 бесрамник 200, 203а; бе-
 срамнику (вок) 223
 бесрамница 200
 бестраман 200; бестрамне
 (мн) 200
 бестрамник 203а; бестрам-
 ника 200; бестрамнику
 (вок) 200, 223
 бестрамница 200; бестрам-
 ницо (вок) 240
 бива 219, 274д, 279б, 281
 бивољ 73а; бивољу (вок)
 223
 биволске (пл) 154
 биволч'е 154, 254а; би-
 волч'и'чи 154, 226д
 бивол'ица 236, 401б
 бивша 356
 бидем 344, 403; бидеш 346,
 403; биде 186, 279а, 344,
 403; биди 339, 403;
 бидш'е 203б; бија 41а,
 54а, 61, 62, 78, 79, 90,
 102г, 119а, 121, 148, 172,
 181, 192, 197, 200, 203а,
 221а, 223, 237а, 268,
 274ђ, 274е, 274з, 279б,
 287, 296ђ, 304, 309, 317,
 318, 353, 402, 403, 405;
 била 403; било 403;
 бил'е 54б, 403; би (аор.
 1. јд.) 403; би (аор. 3.
 јд.) 365в; бисмо 403; би-
 сте 403; бише 403; бе
 (аор. 3. јд.) 186, 349,
 365а, 403; беја (1. л. јд.
 ипф) 352, 403; бејаше
 403; бејау 403; бемо
 352, 396, 403; беамо 78;
 беомо 349, 403; беосмо
 352, 403; беосте 403; бе-
 оше 403; бесте 403; беу
 41а, 226а, 273, 349, 352;
 бев (3. мн. ипф) 226а,
 323, 349; бев 149, 352,
 403; бевф 352, 365з, 366,
 403; беше 27, 41а, 41б,
 42а, 42б, 44б, 48, 49,
 54а, 55, 56а, 62, 69в,
 73а, 78, 79, 80, 81, 89,
 94, 102б, 103в, 105,
 119а, 130а, 134б, 151б,
 153б, 156, 159, 164, 169,
 172, 173, 174, 175, 176,
 178, 180, 195, 197, 198,
 203а, 205, 209, 211б,
 213а, 221а, 234, 257,
 259, 262, 270, 272, 277,
 279б, 281, 285, 291, 294,
 297б, 298а, 300в, 302,
 308, 311, 320, 322, 323,
 327, 349, 352, 353, 354,
 356, 365ј, 369, 370, 374,
 375, 388, 403, 405, 408;
 беу (3. мн. ипф) 48, 56в,
 73в, 130б, 164, 180,
 203а, 208, 226а, 226в,
 275, 285, 291, 308, 311,
 323, 349, 352, 403, 406,
 408; в. бидне
 биднем 403; биднеш 186;
 бидне 79, 103в, 111,
 151б, 186, 200, 209, 238,
 273, 279б, 281, 296в,
 308, 319, 335, 344, 403;
 биднемо 34а; биднеш
 403; бидни 186, 339,
 403; бидните 403; бид-
 наја 29, 56а, 126, 151а,
 186, 415а, 416а; биднала
 56а, 186; биднало 186;
 бидна (аор) 56б, 348,
 403; биднасмо 403; бид-
 настe, биднаше 403;
 бидната 56в, 353а; в.
 биде
 бикарбон 29
 бисаг 212; бисаг 211б, 275;
 об'два бисага 48, 275,
 349; бисаге (мн) 274д,
 275, 298в; бисазе (мн)
 275;
 бисага (ж. р.) 275
 бисерак 205
 Бистрица 203а, 227а, 352
 бич'и 56г, 203а, 319, 345,
 394, 403
 благајна 197
 благо 197, 271, 282, 299в,
 301, 319
 Благој 232б
 Благојеви'ч 94
 Благојов 20, 103в, 213а;
 Благојоф 94, 213а
 Благојовица 94, 103в, 269
 благос 209
 благослов 183
 благословена 140б
 благослови 183
 Благословија (Богословија)
 183
 блисиња 333, 344; блиси-
 наш'чу 345; блисиња'чи
 23а, 355а
 благиште 161
 бл'еје 401б
 бл'изнаци 227б; бл'изнаце
 226а, 227а
 бл'изнакиња 103в, 307, 319
 (бл'изнач'е) об'два бл'из-
 нач'ета 26б; бл'изнач'и-
 ч'и 226д; бл'изнач'и'ама
 231

- бл'изо 89, 92, 124б, 197, 219, 226д, 270, 308, 405; поблизо 82, 92, 211а, 281, 405; најб'изо 92, 405
 бл'увашч'у 345; бл'увашч'е-мо, бл'увашч'еф 345
 Бог 80, 151а; Бог 145а, 224; Бок 211а; Богу (дат) 236; Боже 44б, 78, 105, 224, 296б, 339, 376б (богаз) из богаза 219; бога-зе (мн) 226а
 богасто 111, 190, 247, 248, 311
 богатејзи (д. јд. ж.) 319, 413; најбогат 279б; по-богатејзи (д. јд. ж.) 279б
 богаштина 196, 309
 Богојавл'ејне 146а; Бого-јавл'ејне 146в
 боде 350, 365њ; бодеучи 355б; бодено 353а
 бодне 365њ; боднала (се) 56а, 352, 365њ; бод-нашч'е се 56г, 365њ; боднат 56в, 353а, 365њ
 Божидаров, Божидарово 20
 божит'но 148, 173; божит-ње 174, 275
 Божич' 41а, 227а
 божја 103б; до божјага 94, 315
 бозац'илък 134б
 бозац'иски 134б
 боздован, без боздована, боздоване 92
 боздованка 92
 бозна 189
 бозовинка 52
 бојадисује 376б; бојадису-вала 376а; бојадисување 103а, 148, 376а; бојадису-вачи 23а, 355а, 376а
 бојац'ија 103в, 134б
 бојац'илък 103в
 бојац'иница 103в, 134б
 бојац'иски 103а, 134б
 бокал 140б
 бокалч'е 154
 бокас 209, 278; бокаста 209
 болан 44б; болнога 22;
 болна 154, 222; болне (мн) 323
 болн 11
 болник 154
 болница 31, 226а
 (болнич'е) болнич'ету 154
 болуваја 234, 376а; болу-вал'е 376а; болуваше 349, 376а; болувау (3. мн. имф) 349; болувачи 355а, 376а
 бол'е (боље) 141, 279а, 297д; најбол'е 211а, 279а; бол'ега 22, 279а
 бол'ес 44б, 78, 124в, 145а, 209, 216, 219, 274д, 276в, 279б, 300, 348, 349
 бол'ештина 375
 бол'ешч'ина, от... бол'еш-ч'ине 177
 бол'и 48, 52, 62, 140а, 164, 168, 192, 193, 211а, 226в, 274г, 308, 335, 338, 393, 408; бол'еја 393; бол'ел'е 226а, 393; бол'еше 349, 393; бол'еу 393
 бол'и (гл.) 11
 бомба 226а, 299б
 бомбадира 183; бомбадира-но 183
 бомбатира 183; бомбатирај 183, 339
 бомбона 273
 борија 397
 Борислафка 183
 борч' 13б; в. борц'
 борц', борц'ове/борц'ови 13б
 босански 203а, 349
 босил'ек 50, 92, 102г, 156
 бостанц'илък 134б, 140б
 боцна (3. јд. аор) 56б
 Бошка 232б; Бошке (дат) 236
 (бошкальк) бошкальце 226а, 349
 бошч'а 177
 бошч'алак 47а
 бошч'алук 47б
 бошч'альк 42б, 133, 177, 208, 317; бошч'альце 177, 231
 бошч'ованц'илък 177
 брагајник 197
 браго (благо) 197
 брањет 353
 брасто 111, 190
 братанцов, братанцове де-цу 94
 братанч'ету (Дјд) 25б; бра-танч'иц'ама 231
 братн'ев 147, 213а, 284;
 братн'ева 147, 284; брат-њево 284, 299в; братн'е-ву 284; братн'и 284;
 братњов 284;
 братов 284
 брацки 181
 брач'а 56б, 57, 306, 311, 349, 351, 355а, 404
 брашно 145в, 172
 брашно 147, 172, 285
 брашно 41а, 48, 73в, 94, 105, 147, 148, 163, 172, 183, 196, 209, 265, 285, 339, 349, 353а, 376б
 б'рб'лавац 44б
 б'рб'оч'еш, б'рб'оч'ала, б'р-б'очачи 381
 б'рго 41а, 54а, 69а, 73а, 134б, 172, 175, 197, 205, 208, 227д, 275, 349, 365б, 365е, 365к, 367в, 371, 372, 378а, 381, 392, 412; поб'рго 197, 355б
 б'ргозборник 197; б'рго-зборнику (вок) 197
 бре 79, 82, 239а, 283, 296ђ, 303, 309, 339, 403, 405
 брес 209
 бресква 113
 б'рзо 73а
 брижан 44б
 бриждеја 178; бриждела 178, 395; бриждеше 178, 274д
 бринаја, бринала 56а; бри-нашч'е... се 56г, 345;
 бриначи 355а; бринат, брината 56в
 бристар 44б, 203а, 349
 Бристрица 203а
 броји 350

- бронц 192
 бронса 192
 брошци 181
 брукање 315
 брцики 181
 буа 69а, 78, 117, 124б, 125, 126; бу^а 78, 126; буо 78, 124б, буу 69а; бује 69а, 78, 106, 125, 204, 213а, 259
 бубрек 192; бубреце (мн) 181, 192, 226а, 227а
 Бугарин 35, 227б, 268, 323; Бугари 41а, 57, 163, 226б, 348, 349; саз-Бугаре 179а; девед-Бугара 179а
 будалалџк 42б; будалалџце 41б
 будаласто 111, 154
 будал'ицо (вок) 240
 буде 346, 403; буди 403; будите 403; в. биде, бидне
 буди 350
 бујрун 103а, 192, 217, 406
 бука 113, 208
 буква 113
 буково 289
 бул'ина 97
 бул'ук, три бул'ука 54б
 бумба 95
 бунарлак 47а
 бунарлџк 42б, 43
 бунарски 374
 бунари'ија 103в
 бунарцилџк 222
 бунари'иски 103
 буњиште 247, 249
 буосерина 78, 124б
 бургија 218в
 бурилце, бурилца (мн) 254а
 буричи 323
 бурнут 192
 бурнутана 192
 бурнутчија 192
 буч'нало се 56а; буч'на се 56б
 бьгрен 48, 192, 383
 бьдњак 41а, 187
 Бьдњи дьн 41а, 148; од бьдњега 217а
 Бьдњи ноч' 148, 187, 217
 бьздеше 42а, 43
 бьне 41а; бьни 41а; бьна 41а; бьнат 41а
 Бьни дьн 41а, 147, 187
 бьњак 41а, 89, 148, 187; бьњаце 42а, 187
 Бьњи дьн 187
 Бьњи ноч' 41а
 бьш 41а, 48, 82, 105, 119в, 124а, 147, 178, 179, 211а, 245, 274Д, 296в, 306, 352, 406, 411
 бьшно 48, 407
 бьл'гбаша 54а
 бьл'гук, бьл'гце 54а
 бьл'гун 54а
 ваганч'е 254а; ваганч'ету 256
 вагета 85
 въздук 127
 ваистино 52
 ваистину 52
 вај (ж) 48, 54б, 69в, 79, 86, 105, 124а, 146в, 227б, 274а, 279б, 308, 365г, 378а, 383, 413; веј (Гјд) 234, 296б, 318; вејзи (Дјд) 103а, 125, 236, 239б, 299в, 319, 413; по веј 79, 172, 320; вуј 19а, 306, 79, 105, 106, 112, 169, 178, 218в, 219, 235, 272, 288, 308, 320, 322, 376а, 405, 413; в. вој
 вај (м) 60, 73а, 79, 105, 164, 216, 221б, 274е, 277, 308, 413; за вога 79; во-му (дат) 79, 317; в. вој
 веј (мн) 57, 79, 105, 113, 127, 146а, 169, 173, 196, 218в, 226а, 226в, 266а, 297ђ, 300б, 308, 325, 330, 353, 402, 413; вема 60, 324
 вајпут 103а
 вакав 79, 213а, 309; ваква 79; вакво 79, 103а, 309
 вако 56а, 79, 351
 вактом 222, 406
 вал'а 114, 208, 217
 вамо 79, 227д, 405
 ванц'ел'ије 79, 192, 275, 325
 Варвара, Варварине 192
 варзило 41а, 74е
 варош 365л; вароше 227а, 262
 варошалка 140б, 154
 варошалски 154
 варошалци 154
 варошанин 196
 Васил'ија 236; по светога Васил'ије 237а
 Васил'ов 213а; Васил'ов, Васил'ова 94, 213а
 Васил'овице (Вјд) 94, 239б
 васкресе 52
 ватриште 161
 веверица 19а, 35
 ведрица 123
 везено 353а
 вејавица 19а, 103в, 105, 237а
 вејат 78, 125
 вејзин 308
 вел'енса 130б
 Вел'игдан 44б, 52
 Вел'игдън 41а, 42а, 52, 290
 вел'игдъне (Амн) (печуркс) 41а
 вел'ики 276а, 278; по-вел'ика 403; највел'ико 279б
 вел'ушка 87
 венч'ајне 146а
 венч'ајн'е 146в
 вепар 44б, 156
 верига 58, 275
 верувам 376в; веруваја 60, 231; верувало се 376а; верувал'е 231; верувајне 146а, 376а
 весеја 151б, 415а
 веселиница 319
 ветар 45
 вец' 271, 372; вец'е 82, 130д, 157, 237а, 365к, 383; вец' 353а

- веч'а (комп) 279а
 веч'е (им) 217а
 веч'ер, од веч'ера, два веч'ера, туј веч'ер 217а
 вег'а 306
 веш (вешт) 209; повеш 209, 279б
 вешајне 146а, 306
 ви 27, 297г, 388, 402, 417; у вас 297д; вама 297ђ, 344, 403; ви (енкл) 57, 62, 66, 147, 200, 206, 297ђ, 304, 308, 323, 344, 403, 405; вас... ве 297д; ве (енкл) 69б, 124б, 157, 176, 200, 297д, 344, 375, 415б
 види 41а, 51, 74а, 82, 392, 394; видешч'у 345; видешч'еш 179а, 345, 394; видешч'емо (се) 345, 394; видеја 41б, 42а, 78, 200, 406; видела 394; видел'е 62, 73в, 394; видо (1. л. аор) 69б, 172, 192, 211б, 348, 350, 355а, 366, 394, 403, 406; видосмо 23г, 41а, 191, 254б, 348, 394, 403; видосте 23г, 348, 394; видоше 23г, 44б, 348, 394; видеуч'и 394
 Видовдан 44б, 231, 300в
 Видовдн 60, 324
 видувала, видувало (се) 376а
 вика 25, 34б, 41а, 53, 60, 62, 73в, 86, 89, 123, 130д, 134б, 145а, 146б, 147, 153б, 200, 220, 226а, 226б, 236, 239а, 239б, 241, 243, 250, 266а, 268, 274з, 275, 277, 279а, 279б, 296в, 298в, 333, 335, 338, 355б, 378а, 378б, 381, 403, 406, 409г; викај 26, 54а, 378; викајте 26; викал'е 124а, 130б; викаше (3. јд. ипф) 195; викач'и 355а
 викајне 146а, 154
 викн'е 34а, 149; викни 211б, 220, 231, 269; викнаја, викнала, викнал'е 56а; ја викна 56б; викна (3. јд. аор) 48, 56б, 406; викнасмо 23г, 56б, 348, 416а; викнаше 23г, 41б, 56б, 231, 296в, 349, 406
 вила 275
 вимина 150б
 (висок) повисок 279а
 Вич'ентија 242б
 Вич'ентин 78
 Вич'ентино 78
 виц'еније 155, 354
 више (комп.) 27, 80, 239а, 240, 275, 279а, 299б, 339, 340, 376б, 378а, 378в, 404
 више (предл) 234
 вишњевач'а 19а
 Вла 124в, 218в; Влау (вок) 78, 223
 воденица 263
 води се 401б
 вој (ср. р.) 30б, 42а, 48, 55, 73а, 79, 94, 105, 177, 192, 251, 279а, 308, 353, 370, 413; вому 94, 103в (в. вај)
 војвоцка, војвоцку 181
 војзин 413; војзинога 308
 сас... војници 323
 вол 140б, 153а, 277; волу (вок) 223; волове 114; волони 114, 326г; волоји 114
 воловски 213б; волофски 288, 323
 вол'и (се) 52, 54б, 74а, 86, 170, 274е, 296д, 297б, 304, 323, 333, 335, 338, 393; вол'ел'е 338; нај-вол'и 281
 вол'иква 44б, 73а, 79, 80, 140а, 309, 402; вол'икве (мн) 130б, 213а, 338
 вол'икво 140а
 вол'ико 309
 восак 44б, 278
 воскресе 52
 оськ 42а, 43
 воч'њак 174
 в'р 56а, 73б, 73г, 111, 124в, 218в, 219, 221а; в'рове 73б, 227в
 враголос 209
 врагос 166, 209
 врагу (вок) 223
 вражарица 19а
 Врајја 103б
 Брајне 146а
 вранац 44б, 46
 врапч'е 254а; врапч'ич'е 227ђ; од врапч'ич'и 227д; врапч'ич'ама 231
 врапч'етове (мн) 323
 вратило 94
 вратлива 322
 врач'ајне 23б, 146а
 врач'ајње 23б
 врач'ање 23в, 148
 Свето Врач'е 90
 В'рбич'анац 268
 В'рбич'анин 268
 в'рбоф, в'рбово 289
 вреја 151б, 211а; врела вода 372; врело 403
 врека 378а
 вретено 74е; два вретена 265
 в'рже 275, 309, 317, 385; в'ржи 73а, 107, 266а; в'ржите 342; в'рзаја 308; в'рзал'е 385
 в'рзило 74е
 в'рзује 73а, 227в; в'рзуваја 262, 275, 376а; в'рзувала 376а; в'рзувач'и 355а, 376а
 врије 370; врило, вријена 370; вријеуч'и 355б
 в'рло 192, 279а, 282, 288, 299, 306, 311, 352
 в'рне 29, 345, 372, 405, 406; в'рнашч'е 56г, 345; в'рнаја 352; в'рна 406; в'рнаше 73а, 211а, 211б, 349
 в'рснич'е 19в; в'рснич'ич'и 19в, 258а; в'рснич'ич'а-

- ма 19в; сас в'рснич'ич'а-
 ма 259
 в'ртено 74в
 вручо 69а, 94
 в'рши 34а, 34б, 39б; в'р-
 шило се, в'ршил'е 39б;
 в'ршесмо 349, 39б; в'р-
 шеучи 355б, 39б
 вујгодишан' 147, 290; вуј-
 годишн'о 94, 147, 290
 вујгодишњь 277, 290; вуј-
 годишњи 211а, 277, 290;
 вујгодишња 172, 290;
 вујгодишњо 94, 103а,
 148, 290; вујгодишње
 (мн) 290
 вук, два вука 69а; вуци
 69а, 226б, 228, 350, 351;
 вукови 226г; вукове 228
 вуна 68, 69а, 235, 354, 365г
 вунен 34а, 69а, 119а
 вуч'е 69а, 227а; вуч'и 343б
 въздан 41а, 130б, 349, 40б
 въздън 41а, 42а, 43, 119в,
 208, 221а, 40б
 вьн 41а
 вьнке 41а
 вьшка 41а, 43, 49, 124а, 232в,
 349, 379
 вьш'ав 41а, 240, 335
 вьш'авицо (вок) 240
 вьш'ив 41а; вьш'иво 42а

 Габел'ка 23б
 габел'ски 32а
 Габел'чич'и 226д, 349
 гавран 208
 Гаврило 208
 гадеж'иве (мн) 311
 гад'ава 240
 гад'авицо (вок) 240
 гад'афцу (вок) 213б, 223
 (гад'ифч'е) две гад'ифч'е-
 ти 266а
 гадник 18б
 газ 197; газа (Гјд) 197; ни
 капку газа 219
 газана 197
 газеп 88
 гајдашов 103а, 213а
 гајл'е 254а
 гал'ас 209
 гамсз 42б, гамсзу (вок)
 41б
 ганильк 42б
 гарантувала 376а
 гасарник, гасарнице 197
 гасарч'е 197; два-три гасар-
 ч'ета 266б; гасарч'ич'и
 226д, 323
 гасл'иф, гасл'иве (мн) 180
 гвожд'аница 205
 гвожд'ара 205
 гвожд'арлак 47а
 гвожд'арльк 42б, 43
 гвожд'е 44б
 гвозден 205
 где 57, 83, 145в, 163, 211б,
 223, 224, 274е, 382, 402,
 405
 Германија 34б
 Гиланац, Гиланцу (вок)
 183
 Гилане 183
 гилански 107, 183
 Гиланч'е, Гиланч'ич'ама
 183
 Гил'етовице (Вјд) 239б
 гимназија 34а
 гинал'е 56а
 гирбет 54в
 гирбетч'ија 54в
 гиц'а 134а
 гиц'ич'е 134а, 254а; три-ч'е-
 тири гиц'ич'ети 266а
 главан 44б, 277; главни
 172, 277; најглавна 279б
 (главич'е) два...три гла-
 вич'ети 266а
 главница 172
 главнич'ав 172, 213а
 главница 172
 главњич'аф 172, 213а; глав-
 њич'аво 172
 главојешници (вок) 240
 гладна, гладне 181, 18б,
 226б, 240, 323; гладного
 31б; гладному 317
 гладнику (Вјд) 223
 гладнику (вок) 240
 гладос 209, 213а, 21б
 гладувајне 146а, 376а
 гладувал'е 376а
 гладување 148, 376а
 (гладује) гладувач'и 376а
 гламница 172
 гламнич'ава 172; гламни-
 ч'аво 290
 гламња 44б, 78, 148, 172,
 179а
 гламница 172
 гламњич'аво 172
 гламњич'е 172; две-три
 гламњич'ети 172
 (глот) от...глота 315
 гледане 150б
 глотници (вок) 240
 глоц'ајне 146а, 381
 глоц'е 335, 381; глоц'аја,
 глоц'ала, глоц'ал'е се 381;
 глоц'аше (3. јд. ипф) 349;
 глоц'ач'и 355а, 381
 глу 124в; глув 125; глуф
 125; глуому 78, 124б;
 глуа 78, 117, 124б; глује
 (Дјд) 125; глуејзи 78;
 глуу 78
 глуава, глуаво 124б
 глуавица 78, 124б; глуави-
 цо (вок) 124б
 глуаф 213а
 глуафко 78, 124б, 213б
 глуафцу (Вјд) 124б
 глуач'а 124б
 глувач'а 78, 125
 глу^{ва} 78, 12б
 глу^{ва}ч'а 78, 12б
 глу^{ва}нем 78, 12б
 глуонем 78, 124б
 глуоч'а 78, 234
 глупос 209; глупосе 145а,
 209
 глуфтер 12б, 213б
 глуфтерајка 12б, 213б
 глуфтерка 12б, 213б
 глуфч'а 12б, 213б; глуфч'о
 (вок) 12б, 213б
 гл'еда 23б, 31, 41а, 42б, 58,
 73а, 130а, 140а, 141, 149,
 189, 200, 209, 21б, 240,
 278, 296д, 323, 337, 338,
 340, 343а, 344б, 349,
 353, 36б, 392, 405; глај

- (импер) 392; гл'едај 62, 94, 223, 240, 339, 392; гл'едајте 392; гл'еј 105, 223, 301, 339, 385, 392; гл'ејте 342, 392; гл'едаја 151а, 392; гл'едала 236, 392; гл'едал'е 200; не се гл'едаше 209
 (гл'едне) гл'еднаја (се) 56а, 151а, 392
 гл'ежданик 164
 гл'ежданица 164
 гл'етав 192, 213а; гл'етава 192
 гл'етенце 168, 254а; две гл'етенцети 168, 266а
 гл'ето 141, 168
 гл'ец'осује 103в, 3766
 Гл'игорија 183
 гл'истра 141, 203а
 гл'истраф 203, 213а; гл'истрава 203а
 гмеч'и 197
 гнездо 150б, 164
 гној 164
 гнојава, гнојаву 164; гнојаво 145а, 164
 гнојавица 164
 (гноји) гнојеше 164; гнојеу (се) (3. мн. ипф) 164, 349
 гнојиво 164
 гњеван 141
 гњезданце 164
 гњезди (се) 164; гњездил'е (се) 226г; гњездеше (се) 164
 гњездо 119б, 141, 145в, 148, 150б, 164, 213а, 226б, 338
 гњетав 164, 213б
 гњети 164
 гњеш 148, 164, 213а; гњево-ви 164, 226г
 гњезца 164, 213а; гњезцауч'и, гњезчач'и 164
 гњидавицо (вок) 240
 гњидафч'ич'и 213б, 227д
 гњија 148, 164; гњило, гњи-л'е 164
 гњије 164, 370; гњијеше 370
 говедарч'е 254а; говедар-ч'ету 256
 говедо 274д; говеду (лат) 378д; говеда (мн) 172, 181, 323
 говецки 179а, 181, 192, 276г, 286, 352
 (говеч'е) две-три говеч'ети 266а
 Гоге 323; Гогама 324
 Гогешка 318
 Гогешч'е 177; Гогешч'ич'и 177, 226д; Гогешч'ич'ама 177, 231
 гогч'ки 276г
 (год) што год 203б, што год 83; што годе 83; кој годи, што годи 83
 годинувала 221б, 376а
 годишањ, годишњи 277
 годишно 94, 145в
 годишн'о 94, 147
 год'р 83, 203б
 гоја 30в, 42а, 81, 114, 154, 217, 415а; гола 294
 (гоји) гојел'е, гојесмо 395
 Гокч'е 254а; Гокч'ету 256
 гол 152, 154 (в. гоја)
 голгузу (Вјд) 223
 голем 142
 глобралас 209
 голокрак 29
 голошијас 209
 голсуз 152, 154; деца гу голсузе 154
 голуб 196, 55; голубе (мн) 55, 226а; голубове 415б
 голубин'о 55, 94, 147, 285
 голубињи 55, 148, 276д, 285; голубињо 55, 94, 148, 285; голубиње (мн) 55, 285
 (голупч'е) три голупч'ета 266б; голупч'ич'и 55, 226д; голупч'ич'ама 55, 231
 голшат 91, 140б, 152, 154, 294
 голшит 91, 154
 гол'ем 278; погол'ем 279б; најгол'ем 279б
 гол'емц'ика 134б
 гол'ишафч'е 119б
 (гол'ишч'е) две... гол'иш-ч'ети 266а
 гол'ушка 375
 гољем 142
 (гомна) гомнаше (3. јд. ипф) 172
 гомнавац 172; гомнафца 213б; гомнафцу (вок) 223
 гомнар 172
 гомнарија 172
 гомнарка, гомнарко 172
 гомнарч'ич'и 172
 гомнат 172
 гомнаф 172, 213а
 гомнафца 172
 гомнен 172
 гомненица до гомненице 172
 гомнеш, од...гомнеша 172
 гомнешка 172
 гомно 172, 179а, 253, 299б, 311
 гор (прилог) 226а, 323, 349; погор 323 (в. горе)
 горабије 92
 горак 74ђ, 376а
 Горанин, Горанина 268
 Горањин 34а
 горе (прилог) 67а, 316, 348, 351, 366 (в. гор); погоре 281; најгоре 279а
 гори 105, 172, 192, 279б, 289, 393, 409б; гореше 23д, 349
 горкаво 172
 горни (горњи) 145в, 276б, 276д; Горно Село 94, 145
 горњи 276д; горњо 94, Гор-њо Село 94
 горњоселски 94, 154
 горопадна 240
 горопадницо (вок) 240
 горужда 178
 господуваја, господуваше 376а
 Госпођиндан 133
 Госпођини пошти 133

- Госпојиндан 446, 192
 Госпојиндњн 103в
 по Госпојине посте 192
 госпоџа 174, 192, 236, 239а,
 270; Велика...Мала Го-
 споџа 234
 Госпојиндан 446, 192,
 221б
 Госпојиндњн 192
 Госпојини пос 192; Го-
 спојине посте 192
 господо 111, 190
 госпоџки 181, 279б; најго-
 споџки 181
 (гос) госте (мн) 227а, 388,
 406; гости 62, 227а,
 227б, 304, 338
 гостесмо (се) 300б
 (готви) готвеучи 78, 355б;
 готвечи 355в
 готувала 376а
 гоџ; где гоџ 83; кога гоџ,
 како гоџ 203б; што гоџ
 211а
 гра 124в, 218в; граа 78,
 124б
 грабежџаџу (вок) 223
 грабење 148, 155, 354
 грабџавица 8б
 грабџивицо (вок) 240
 грабула 44б, 275
 граден 20, 172
 грајна 125, 146а, 150а, 19б,
 267, 343б
 грамада 74г, 8б
 грамафоне 8б, 226а
 грамежџавица 180
 грамежџаџ 180; грамежџа-
 ви 278
 грамежџаџу (вок) 278
 грамежџаџч'ету 180, 213б
 грамежџиф 180
 грамежџифца 180
 (грамзи се) грамзеу се (3.
 мн. ипф) 238, 349
 грамзџива 180
 грамзџивац 180
 грамзџивица 180; грамзџи-
 вицо (вок) 180
 грамзџифко 180, 213б
 (грамзџифч'е) две грам-
 зџифч'ети 180, 213б
 гранч'е 50, 145в
 гранч'е 19б
 грања 11, 125, 148, 150а,
 19б, 267, 289
 грањка 19б
 грањч'е 19б; две грањч'ета
 148, 266б
 граор, граору 78, 124б
 граорасту 124б
 граорка 78, 124б, 279б
 граорџив, граорџива 78
 грацки 181
 граџанин 19б
 грашак 44б
 грбас 73а; грбасто 209
 гргулаџ, гргулаџа 183
 гргураџ 183, 213а
 грдак 73а, 192; гртко 73а,
 192
 (грдна) грднејзи (Дјд) 319
 грднику (Вјд) 223
 (грдобна) погрдобну
 279б
 грдос 209, 213а, 21б; гр-
 досе (мн) 73а, 209, 21б
 гре 124в, 218в, 278; сто
 греа 124б; греови 226г,
 349; греове 227в
 (гребе) грешч'е 345
 гробен 275; гробене (мн)
 275
 гробенуваџе 376а
 грејајне 146а
 греје 103в, 20б, 376б; гре-
 јачи 355а
 греота 78, 124б, 200, 234
 (грпка) грпкачи 103в
 греување 376а
 греује 78, 124б; греујаја
 78, 124б; греувала 376а;
 не се греуваше 376а
 грешници (вок) 240а
 (грешнич'е) грешнич'ету
 25б
 гриба 192
 гризам, гриза 378г; гризај
 378г; не се гризајте 342,
 378г; гризаше се, гриза-
 учи, гризачи 378г
 (гризне) гризна 56б; гри-
 знало 56а
 (гриџка) гриџкачи 103в
 гриџкајне 103б, 146а
 грло 375
 грлице 254; два грлицета
 73а, 266б
 грмџава 172
 грмџавина 172
 грмџавина 147, 172
 грмџава 172, 213б
 грната 73а, 397
 грне 254а
 грненце 254а; три грнен-
 цета 266б
 гробџе 56а, 57, 8б, 147,
 15б, 247, 249, 402, 414в
 грочије 205
 гроз 32б; гроз 209; два гро-
 зда 209, 262; гроздови
 226г; гроздове 205, 209,
 226в, 227в
 грозан 44б
 грозас 209
 грозџаџ 180, 213а; грозџа-
 ва 180
 грозџавицо (вок) 180
 грозџив 180, 311, 349
 гројзе 23д, 29, 62, 78, 103а,
 10б, 121, 124а, 124б, 125,
 126, 134а, 147, 148, 177,
 183, 205, 209, 218в, 249,
 253, 262, 265, 266а, 267,
 290, 305, 308, 329, 349,
 40б
 грочч'е до грочч'ета 254а
 грочч'е 174, 205, 243, 254а;
 за два-три грочч'ета
 266б; грочч'ети 177; за
 неколико грочч'ети
 266а; грочч'ичи 258а,
 саз грочч'иче 227ђ, 259
 грткос 209
 грубос 148, 209, 21б, 30б;
 грубосе 226а
 груда 113, 146а, 211б, 212,
 219, 353а
 грумејне 267; три грумејна
 146а
 грумен 145г

- грумењ 148, 196; два грумења 148, 196
 грумење 267
 грумењчиће 227ђ
 гршка 73а
 грциман (гркљан) 29
 губавац 446
 губавьц 43
 губодушници (вок) 240
 гугуче (Нјд) 271; гугучи-чама 231
 гугучаја, гугучаше 192
 гугучајне 145а
 гугучане 147, 192
 гуде 254а; гудету 256
 до гужњога 94, 315; гужњому 94, 317
 од гуза на гус 219, 381; гусове 383
 гуза 237а
 гузење 148, 155, 354
 гузица 56а, 56в, 237а, 345, 353а, 365г
 гукајне 55, 94, 146а, 147, 148, 285
 гумниште 176
 гумно 176, 247, 248, 315
 гурбет 546
 гурбетчија 546
 гурбешки 181, 276г, 407
 гурнасмо 566
 гус 206; погус 2796
 (гусанче) три гусанчета 2666
 гускетина 193
 гускин 216
 гускица 179а, 263, 2666; гускицо (вок) 240
 гускиче 193; две гускичети 193; две-три гускичети 266а
 (гуцне) гуцнаја, гуцнала 56а
 гушејне 146в
 гуштерче 254а; гуштерчи-чи 226д
 гушче 55, 177, 254а; (број + гушчета) 177, 2666, 323; две-три гушчети 266а; гушчићи 226д; гушчи-чама 231
- гѳрбет 54а
 гѳрбешки 54а, 181, 276г
 гѳрбечѳја 54а
- дава (се) 41а, 60, 78, 79, 103в, 124а, 133, 154, 163, 196, 199, 213а, 220, 231, 236, 256, 271, 274а, 275, 296ђ, 2976, 297в, 298в, 307, 317, 319, 334, 336, 338, 386, 403, 406; давај 236, 271, 339, 386; даваја 124а; давалче 73а; давау (3. мн. ипф) 308, 349; давање 23в, 148; давајне 23в, 146а, 256; даваучи 23а
 давење 236, 155, 354
 Давидовица 21
 Давидовичин 21
 даде 41а, 1346, 209, 231, 236, 245, 297в, 298в, 311, 324, 334, 336, 338, 344, 349, 387, 404; дај 54а, 58, 103а, 105, 108, 178, 205, 211а, 223, 224, 231, 235, 256, 2586, 273, 275, 283, 339, 387; дајте 387; дади 339, 387; дадите 387; даја 29, 50, 86, 103в, 146а, 151а, 1536, 220, 291, 302, 306, 319, 352, 387; дала 60, 1406, 2796, 301, 387; далче 29, 140а, 172, 279а, 387; далчи 476; дачу 345; даче 345; дадо 74а, 209, 236, 270, 300в, 319, 326, 348, 387; даде (3. јл. аор) 27, 426, 50, 63, 140а, 196, 200, 219, 231, 236, 256, 296ђ, 299а, 3006, 311, 319, 326, 329, 349, 369, 387, 406; дадо-смо 296г, 348; дадомо 348; дадоше 50, 54в, 60, 231, 296в, 300в, 329, 330, 387; дадена 172; в. дадне, дам
 дадне (се) 446, 62, 1466, 249, 252, 296ђ, 330, 387;
- дадни 180; дадните 342, 387; дадначе 145а; в. даде, дам
 даждевњак 446
 даја 78, 1246
 (даиљк) за...даиљце 78, 145а
 даиски 78, 103а, 1246
 даје (се) 236, 386
 дајка 270
 дајкиному 256
 дајче 270; дајчета, дајчету 256
 далак 47а; далаце 226а; далаци 2266;
 далбастија 145в, 154, 169
 далга 382
 (далък) два далька 416; три далька 43; дальце 416, 227а
 далече 29, 93, 291, 341
 дам 41а, 213а, 227в, 236, 271, 338, 387; в. даде, дадне
 Дамјан 34а
 дамнина 48, 172
 дамно 48, 172, 406
 дамњшња 48, 147
 дамњшњи 41а, 48, 172; дамњшньо 41а, 48, 172
 Дамњане (село) 172
 дан 44а; два дана 44а; сваког дана 219; данове 446, 226в, 227в, 355а
 данас 44а, 406
 данес 35
 Данил 21, 1536
 Даниловица 21
 Даниловичин 21, 22
 Даница 446, 46; Даница (вок) 241; Данице (вок) 241; Даницо (вок) 241
 даньс 43
 дарнаја 56а
 дарувајне 236, 146а, 376а
 дарувала 346, 376а; дарува-лче 376а; даруваше 2996
 даска 44а
 даскал 324, 405
 дапчара 177
 два 326

- двасеторица 330
 двасез-године 78, 179а
 двајес 27, 78, 106, 262, 326
 двајесет 262
 двајести 106, 327
 двајестина 106, 329; двајестинама 63, 311
 двајестица 106
 двајесторица, двајесторицама 106
 двага 177, 227д; двагала 307; двагачи 355а
 двагајње 146б
 дванаес 78, 262, 263
 дванаести 20, 234
 дванајес 78, 106, 204, 326
 дванајестарче 106
 дванајести 106, 327
 дванајестина 106, 329; дванајестинама 329
 два-тријесед 179а, 328
 два-тринајез 179а, 328
 дватринајесторицама 328, 330
 дватријорица 328, 330
 две 53, 326
 двегодишањ, двегодишња 89; двегодишњо 89, 94, 148
 двегодишн'о 89, 147
 двегодишња'че 89
 двесте 262, 326
 двизе, двизета 19в; две двизети 266а
 двогодишањ 277
 двогоч'е, двогоч'ета 19в
 двожуч'е, двожуч'ета 19в; двожуч'ич'и 258а; двожуч'ич'е 258б
 двојење 148
 двојица 19в, 346, 330, 351; двојицама 19в, 330
 двојкашицо (вок) 240
 двољич'ан 256
 Дворанац 268
 Дворанин 268
 дворејне 146а
 двујица 95
 де 56а, 56в, 103в, 151а, 163, 211б, 223, 227д, 239б, 274в, 278, 284, 298б, 299в, 316, 343а, 349, 405
 дебеја 90, 278; подебеја 279б
 дебел 152, 278; дебел'и (одр. вид) 278
 дебел'ушас 20
 дебел'ушкас 209; дебел'ушкасто 20, 209
 дебл'ина 234
 дедесет 326
 дедесеторицама 330
 деверич'ич', деверич'ич'и 19б, 22
 деверич'ич'ов 296в
 деверовица 34а; деверовице (вок) 239б
 деверскема (Дмн) 324
 деверч'ету (Дјд) 256
 девети 327
 деветина 329; деветинама 329
 деветнајес 106, 326
 деветнајести 106, 327
 деветнајестинама (Дмн) 329
 деветорица 323, 330; деветорицама 330
 девојач'ки 20
 девојашто 111, 148, 306
 девојка 24, 27, 56а, 62, 79, 80, 156, 179а, 226г, 236, 244, 245, 309, 317, 338, 339, 386, 407; девојком 238
 девојч'е 56а, 56в, 60, 62, 74б, 94, 103а, 103в, 105, 116, 177, 185, 254а, 279а, 282, 296в, 299в, 306, 308, 311, 344, 353а, 355а, 355б, 365а, 365љ, 376а, 378а, 379, 395; девојч'ету 22, 54в, 147, 256, 266б, 351; с'с ... две девојч'ети 266а; осом девојч'ети 266а; девојч'ич'и 226д, 227д, 259, 308, 323, 382; саз девојч'ич'е 179а, 259; девојч'ич'ама 227д, 231; при... девојч'ич'ама 259
 девојч'етина 103а, 309
 девојч'ински 177, 283
 дегенеце (мн) 213а, 226а, 338
 дегод'р 203б
 дегоч' 27, 82, 211а
 деда 234, 236; дедови (мн) 31, 145а
 дежмекас 209
 дежуран 277
 деја 78, 94, 145а, 145в, 151в, 218б, 226г, 271, 274д, 276б, 283, 415а
 декој 305; декоја 305
 делба 140б, 154
 делник, делници (мн) 154
 Делофч'анац 446, 213б, 268
 дембел' 195; дембел'у (вок) 223; подембел' 195
 дембел'исање 23в, 148
 дембел'исује 376б
 дембель 195
 деме 249; об'два демета 266б
 дедосмо 348; денала 56а; денато 56в
 денгови 197; денгове 197, 227в
 денкове 192
 десан 44б, 277; десни 277
 десет-једанаес 263
 десети 327
 десетина 329; десетинама 63, 311, 329
 десеторица 330; десеторицу 323, 330; десеторицама 94, 330
 деснак 196
 дете 42а, 48, 60, 78, 94, 103а, 130а, 273; без детета 273; детету 78, 88, 103в, 124б, 130б, 148, 226а, 256, 273, 289в, 296в, 303, 339, 378в; дететом 257, 273; (број +) детета 48, 52, 60, 262, 263, 264, 265, 266б, 273, 308, 326; детети 179а; две детети 266а, 273, 326;
 детел'ина 140а

- детенце 254а; детенцету 256
дететово, дететову, дететове (мн) 283
детинѐ 147, 283
детинѝ 148, 276д, 283; детинѝо 94, 283
детинѝко 22, 148, 283
детинѝсто 111
детипште, две-три детипште-ти, од...детипштета 273
деца 41а, 42б, 53, 74б, 94, 130в, 140б, 211а, 256, 273, 323, 349, 351, 365ј; децу 42а, 43, 62, 79, 88, 273, 291, 323; децама 60, 78, 124б, 148, 231, 243, 273, 287, 300в, 324, 339, 342, 378а, 387; деца (вок) 319
дечина 150б
дечински 48, 124а, 213б, 226д, 227д, 283, 318
дибеја 90, 151б; подибеја, најдибеја 90, 151б
дибечи (мн) 211а, 226б
дибидџ-будала 54а, 179а; дибидџс 54а
дибина 70
дибок, по дибок 70
Дибра 90
Дибранин, Дибрани 90, 268
дивал' 44б, 15б; дивл'и 15б, 192; дивл'о 94, 15б, 414в; дивл'е 146а, 15б; подивал' 279б; најдивл'а 279б
дивл'ак 15б
дивл'акиња 15б
дивл'акушо (вок) 15б
дивл'ач'ка 102а, 15б, 213а
дивл'ина 147, 15б, 284
дивл'ожина 15б
дигне (се) 25, 149, 323; дигни 149, 341; дига 151а, 365в; дигнаја 56а, 151а, 365в; дигнала 56а, 365в; дигнало се 56а; дигнал'е 56а, 95, 365в; дигно се 365в; диже (3. јл. аор) 27, 348; дигосмо (се) 23г, 348, 365в; дигоше 23г, 298б, 365в; дигнат 56в; дигната 56в; в. дик се
диза (се) 85, 102б, 311, 335, 336, 337, 366, 378а; дизај (се) 25, 41б, 93, 105, 154, 223, 339, 378а, 405; дизајте (се) 26, 342, 378а, 405
дизгин 54в; дизгине 54в, 227а
дизльце (мн) 41б
дија 125
дијање 125, 148
дик се 42б, 224, 239а, 241, 272, 341; дикте се 80, 341; в. дигне
димѝје 62, 119а, 145а, 213а, 343б, 352, 405, 40б
Димитрија 232б
Димитријин 104
димице 104
у вуј димл'иву 172
димл'ије 41б
динарч'е 254а; за три динарч'ети 266а; динарч'ич'и 258а; динарч'ич'е 258б
динч'ич'е (мн) 258б
диња 57, 143, 402
дињч'е 254а; две дињч'ети 266а; динч'ич'е 147, 349
дирајне 23в, 146б
дирање 248
диреч'е 254а; диреч'ич'и 258а; диреч'ич'е 258б
диринч'ејне 23в, 146а
дирна (3. јл. аор) 56б; дирнач'е 56г, 345
дирпин, дирпине 54в
дишекльце (мн) 41б, 226а
Дјева Марија 6б
длака 168, 205
длан 168, 178
до (у топ.) 276б
доака, доакаше 78
лоба 274д; в. добо добар 44б, 23б; подобар 279а, 279б, 308; најдобар 279а
добегнаја, добегнал'е 56а
Доби, Добета 254б
добива 333, 338, 386
добо 41а, 94, 147, 148, 172, 274д, 285
Добретова 271
Добретовице (вок) 239б
Добросав 213а
доброч'а 192
доброч'инсто 80, 111, 407
довати 34а
довде 219
довезено 353а
довр'шује 338, 376б; довр'шује 342, 376б
догоре (3. јл. аор) 192
додавај 308
додаде, додади 387
додадне, додадни 387
додијало 63
дође 133, 415б
дождвица 369
дожњеје, дожњесмо 369
дозволева 308
дозлог'рде (3. јл. аор), дозлог'рдело 395
доједе 24; дојешч'еш 362
дојење 308
док 371, 396
докл'е 103а, 223, 349
доктор 29, 270, 352, 365ђ
доктур 95, 179
доктурски 95
долњи 148, 154, 195, 275
дол'е 56б, 274б, 405; по-дол'е 281
дол'еко 93, 405
дома 41а, 60, 94, 119а, 124а, 124б, 133, 134а, 147, 236, 237а, 239б, 270, 296в, 338, 345, 352, 355б, 364, 365б, 365љ, 404, 40б
домазльк 42б
домазльч'ки 41б
домашњи 48, 148, 285
домьшањ 48, 94, 285
домьшн'а 147, 285

- домьшнар 48
домьшньо 94
донде 93
донеја 227в; донесосмо 348;
донесоше 270, 296д, 348
донесује 103в, 305, 376б;
донесувај 376б; донесу-
вал'е 29, 376а, 405; до-
несуваше 376а
дооднење 78, 148
дооди 41а, 78, 82, 124б,
124в, 148, 164, 181, 213а,
217, 218в, 226б, 226г,
405; доодија 78, 79,
151а, 222, 284, 308; доо-
дил'е 29, 226б, 226д,
274а, 318, 405; доодеше
(3. јд. ипф) 62, 298в,
308, 349
допаца (се) 308
дор, дори (чак) 84
доручек 50
досаца 78, 124б, 273, 335,
338, 340, 378в; досацај
240, 339, 378в; досацај-
те 378в
доста 29, 50, 85, 205, 235,
272, 348, 406
достанаја 56а, 365ј
дофати 24, 29, 34а, 48,
119в, 123, 268, 279а; до-
фати (3. јд. аор) 29, 34а,
123; дофатише 123,
145а, 146а, 298б
дофача 382
дочекувал'е 376а
доц'е 34а, 42а, 44б, 48, 62,
103в, 107, 128, 135а,
160, 183, 213а, 217, 226д,
235, 237а, 271, 272,
296ђ, 300в, 324, 344,
355а, 359, 360, 376а,
400, 406; доц'и 23б,
239а, 239б, 262; доц'у
345; доша 29, 31, 41а,
42а, 47б, 53, 54а, 60, 62,
78, 80, 91, 105, 124б,
124в, 145а, 151б, 172,
174, 178, 208, 211б, 217,
234, 268, 271, 272, 274з,
279а, 304, 306, 311, 324,
327, 360, 405; доц'о 388;
доц'е (3. јд. аор) 29, 41а,
231, 250, 300, 317, 405,
40б, 411; доц'осмо 23г,
212, 300б, 308, 348, 360;
доц'омо 348; доц'осте
23г, 348, 360; доц'оше
27, 41а, 82, 93, 185, 192,
259, 306, 328, 330, 360,
405, 406 (в. доц'не)
доц'не 23д, 41а, 42а, 44б,
83, 88, 89, 90, 94, 124б,
135а, 160, 203б, 226а,
23б, 274в, 275, 281, 283,
296б, 296г, 297б, 297г,
304, 305, 319, 330, 333,
338, 349, 360, 367в, 390,
404, 406; доц'ни 275 (в.
доц'е)
доц'нуваја 53, 360; доц'ну-
вал'е 146в, 297д, 302,
308, 360
доц'уваја 133, 135а, 360,
376а; доц'увало 360;
доц'увал'е 133, 135а,
360; доц'уваше 135а,
360
Драганч'е 254а
Драганч'етоф 291
Драгетов, Драгетове деца
291
Драгетовица 291
Драгетович'ин 291
Драги, Драгету 254б; Дра-
гета 254б, 348
Дракч'е 254а; ни Дракч'ета,
Дракч'ету 256
драм 262
д'рвоклук 69б, 378а
дреме 275, 372
дремне 17б; дремна (3. јд.
аор) 17б
д'ржафски 213б, 276г, 28б
д'ркти 97, 151б
другојач'е 31
друкч'е 56а
друсто 94, 111, 335, 403
два д'рфцета 213б, 266б
дуа 42а, 114, 124б, 151б
дуан 78, 124б, 219, 277,
38б, 390
дуански 124б
дуанц'ија 124б
дуби 69а
дубина 70
дубово 281
дубоко 70, 167
дуван 41а, 82, 126, 25б,
297в, 40б
дуванц'иница 134б
дувар 114, 151а
дугајна 48, 49, 140а, 145а,
146а, 172, 213б, 245,
25б, 298в, 301, 30б, 308,
309, 321, 344, 348, 349,
364, 365а, 388, 402
дугајн'а 146в
дугајња 146б
дугајњско 146б
дуганц'ија 134б
дугања 148, 23б, 279б, 349
дугањч'е 254а, 25б; две-три
дугањч'ети 266а; ду-
гањч'ичи 226д, 227д
дугач'ко, дугач'ко 69в
дугменце 254; два дугмен-
цета 266б
дуго 69в, 349
дугове 227в, 284
дуговечан 4б
дугувајне 146а, 376а
дугул'ас, дугул'асто 20
дугуљаст 209
дужан 365ј
дужник, дужници, дужни-
це 69в
дујет 78, 10б
дујна 150б
дукати 227б, 323; дукате
333, 378а, 403, 408
дукач'е 254а; дукач'ети
266а; дукач'ичи 227д,
281, 323; дукач'ич'е 227ђ;
при дукач'ичама 259
Дукови 127
дуна (3. јд. аор) 56б
дуња 143, 148, 163
дуовник 78, 102а, 124б, 220
дупенце, дупенца (мн),
(број +) дупенцети/ду-
пенцета 254а
дурпија 54б

- дуч'анч'е 254а; три-ч'етири дуч'анч'ети 266а
дуч'анџија 317
Душановице (Вјд) 239б
душек 54б; душеце 54б, 157, 226а, 227а, 342, 349; душеџи 54б
душеклук 47б
душекљџе 54б
душеч'ни 54б
Душке 254б
Душкетов, Душкетова 20, 254б, 291
Душкетович'ин 291, 349
дџ (дах) 29, 40б
дџгч'џк 69в, 80, 275; подџгч'џк 69в
Дџмн'ан 41а, 42а, 147, 172
Дџмњан 41а, 148, 172, 220
Дџмњановица 172
Дџмњанович'ин 172
дџн 30а, 41а, 42а, 43, 44б, 51, 52, 69, 73а, 80, 104, 147, 148, 174, 178, 192, 205, 206, 209, 227а, 240, 244, 268, 276д, 277, 285, 305, 308, 315, 316, 327, 349, 355б, 360, 365г, 369, 376а, 378а, 379, 380, 407, 413; дџна (Гјд) 31, 94, 219, 315; (број +) дџна 22, 27, 41а, 52, 62, 130д, 179а, 262, 326, 345, 349, 365ј, 376а, 388, 396; по дџну 221а; дџнови 226г; дџнове 42а, 43, 226в, 227в
дџнас 41а, 40б
дџнаске 35, 42а, 244
дџнгуба 23б
дџнгубејне 42а
дџнгуби 42а
дџндџнџс 41а, 40б
дџндџнџске 40б
дџне 41а, 80, 124б
од...дџнка 219
Дџнкиному деверу 270
дџнџс 29, 31, 33, 35, 42а, 43, 345, 367в, 405, 40б
дџнџске 29, 31, 35, 41а, 42а, 43, 62, 170, 192, 239б, 244, 304, 365ј, 406, 413
дџнџшан 41а; дџнџшни 41а
дџнџшањ 41а, 277; дџнџшњи 41а, 48, 148, 277; дџнџшњога 41а, 94, 311; дџнџшњо 41а, 42а, 94
дџн'ом 41а, 147, 40б
дџн'ом 41а, 43, 222, 281, 40б
дџбек, дџбеце 54а
дџгменце 54а
два дџгмети 54а
дџзгџн, дџзгџне 54а
дџздише, дџздисано 54а
дџрпија 54а
дџрпин 54а
Дџсе 54а
дџстабан 54а; дџстабанл'и-ја 54а
дџшек 54а, 381; дџшеце 54а
дџшеклук 47б
дџшекљк 42б, 54а, 140б; дџшекљџе 140б
дџшема 54а
дџшеч'ни 54а
ђаковч'ки 124б
ђезве 133
ебл'ебија 183
еванџел'ије 350 (в. ванџел'ије)
еве 89, 410
ево 239б
егл'ендисује 108, 202
егл'ендише (се) 108, 202
егл'енџе 134а
еј 239а
еклам 41а, 124а, 211б
еклан 124а
екмеџија 17
ел (или) 81, 87
ел'ектрика 191
ел'ектрич'на 191
ел'и (или) 48, 74а, 81, 87, 298в
еманет 88
Енгл'ези 296д
Енгл'еска 234
енгл'ески 31
ендек 124а
ене 89, 274б, 410
ено 89, 205
ерендија 79
ерендише 79
есап 124а
есапч'ија 17б
ет (ето) 81
ете 89, 107, 410
ето 89
ефендија 119а
ефендин 78, 104
ефендин 78, 104
еџим 124а
Еџрем 198
жабац 45
жал 140б, 153а, 216; жало-ве 216, 393
жалба 154
жалос 209
жалује 333, 376б
жандар 173, 183, 220
жар 339, 381
жбањ 134в
жгл'езда 78, 164
ждрал 153а
ждребац 44б, 45
ждребе 202; два ждробета 202
ждребенце 254а
ждребина 150б
ждребна 202, 288
ждрепч'ич'и 258а
ждригоше се 192, 385; ждригосало се 385
жед 145а, 197; жед 211б, 372; жет 192, 197, 211а
желба 140б
желудац 44б, 45; желуце 226а
жењет 29, 34а, 89, 148, 279а, 296в, 353, 402
жетва 369
жетвар 19б, 369; жетвари-ма 198, 369
жетварицо (вок) 369
жетварски 369
живнала 56а; живнасмо 56б

- живувајне 146а, 299в, 376а
 живување 148, 376а
 живује (се) 103в, 333, 335, 376б; живувала 221б, 376а
 живци 227б
 жими (< жив ми) 209, 216, 234, 274и, 288, 325
 жи-ти 211б, 288, 325
 житњи 148, 196, 285
 житњо 94, 148, 196, 285
 жмије 370
 жнетва 369
 жњејајне 146а, 369
 жњеје 34а, 73в, 369; жњеј 105, 148, 369, 390; жњејаше (се) 369; жњеучи 369
 жњетва 366, 369
 жрвањ 446, 202
 жуманац 446, 69а
 жуња 69б, 164
 жут 69а
 жутац 446, 69а
 жутка 69а
 жутко 69а
 жутликаво 69а
 жутыц 69а
 жућкаст 209
 жуч' 446, 69а, 402
 забадјава 103б
 забал'а 111
 забеја 151в
 забел'ежује се 335
 заболги 356, 393; забол'ев (3. мн. ипф) 350; забол'оше 348, 393
 заборавила 34а, 62, 63, 114, 364
 забравила 114 (в. заборавила)
 забраи 78, 114; забраија 78, 114; забраи (3. јд. аор) 114, 145а
 забраји 78, 106, 114; забрајила 114, 311; забрајен 20, 78, 106, 114, 172, 186, 204, 354, 406
 забрал'а се 111
 забрал'ен 111, 155
 забранет 145б, 353
 забран'ет 383
 забринат 353а
 завива 116
 завица 446
 завич'ич'ово 296в
 завол'и се 338
 заврже 333, 385; заврзо (1. јд. аор) 24
 заврзуваја 376а
 завр'на (3. јд. аор) 27, 352, 396; завр'наја 29, 50, 85, 406; завр'нало 56а; завр'нашч'е 56г, 345
 завртосмо 348
 завука се 151а
 завукувал'е (се) 376а
 завршувал'е 376а
 заграден 346
 Оч'а Заграцка 181
 заградувал'е 376а
 загусти 55
 зада (задах) 124в, 218в
 задевање 250, 317
 задена 56б
 задње 94
 задњо 171
 задрема 333; задрема (3. јд. аор) 372
 задреме 372; задреми 339, 372
 задуа 117, 124б
 зајем 50
 зајно 80, 103а
 зајца (Ајд) 103а, 338; зајци 226б
 зајч'е 103а; зајч'ич'и 103а, 258а
 Заклопита недел'а 353а
 закове 372
 залак 446, 375; два-три залака 262; залци 154, 226б; залце 154, 309
 залудна 240
 залудницо (вок) 240
 залуднич'е 254а; две-три... залуднич'ети 266а
 залч'е 69а, 140б, 154, 365ј, 403; залч'ич'и 154
 зал'епен 354
 замесен 354
 замесује 333, 376б; замесување (3. јд. ипф) 376а
 занат 86, 103а, 124а, 134б, 177, 192, 276г; занати 226б; занате 226а
 занатлија 88
 заова 31, 44а, 78
 заодене 78
 заоди 34а, 78, 124б
 заодно 78
 заострен 78
 запамти 173
 запанги 173
 записка 333, 380
 запишти 333, 380; запиштело 380; запиште (3. јд. аор) 380
 заповедује 376б
 запоје 336, 401а; запојте 62, 304; запојала 299в; запојал'е 140а
 започнувај 339, 376б
 запре, запреја, запрела 375
 запреч'а 333, 381; запреч'ај 339, 381; запреч'ајте 339, 381; запреч'ала 381, запреч'а (2. јд. аор) 348
 запросена 279а, 354
 запт 176
 заптија 176
 записује (се) 275, 376б; записувало 376а
 заптише 176; заптисаја 80, 151; заптиса (3. јд. аор) 176; заптисаше 176
 запустија се 151а, 157
 Зара (хип. од Захарија) 78
 заратувало се 376а
 зарекнат 353а
 Зариница 78
 Заринич'ин 78
 заробен 354
 заробл'еници 354
 заробл'еништо 221б
 заробувал'е 376а
 заросује 376б; заросувало 376а
 зар'и'а, зар'и'ало 73б
 зар'и'ан 219
 засаден 354
 засвире (3. јд. аор) 395, 397

- засипнаја 56а; засипна (3. јд. аор) 355а, 401а; засипнат 20, 56в
- заситувал'е (се) 376а
- засигује (се) 376б
- заслабеја 395, 406
- заслузи 696, 211а; заслужи-ло, заслужи'е 696
- заспаја, заспало 371, 380; заспа (3. јд. аор) 355а, 355б, 371, 378а; заспа-смо 311
- заспије 318, 333, 336, 376в, 371
- засрама...се 200
- застанала 56а, 365ј; заста-нал'е 365ј
- застрамач'е 200
- застрама се 200
- застрамуј 200
- заст'ркна (загрцну се) (3. јд. аор) 73а
- застудело 395
- затезај 105, 378а
- затека (се) 352, 355б; за-текл'е 396; затеко (1. јд. аор) 355в, 376а, 396
- заткаје 368
- зато 404
- затра ве затрела (клетва) 375
- затре 227в, 349, 375, 404; затреја 375; затрела 297д, 375; затре (3. јд. аор) 375; затроше 375
- зафал'и се 123; зафал'ил'е се 123
- зафати (се) 123; зафати (импер) 123; зафатисмо 123; зафатен 20, 123
- зафач'ај (се) 123
- зач'оре се (3. јд. аор) 395; зач'ореја се 395
- зач'утела 395
- зац'мури, зац'муреја 164; в. ц'мурим
- зашто 200, 374, 387
- збореја, зборела, зборесмо 395
- звижди 226а
- зглавак 173
- зглоб 173
- зготви 297ђ
- згреје се 103в
- згронаја се 56а
- злоговара се 203ђ
- злогovor 203ђ
- здравл'е 63, 156, 274, 283, 311, 324, 325, 414в
- здраво 200
- здравује се 376б
- зрафшит 119б
- здрело 201
- здригоше се 192
- здьтка, здьтку 41а
- зе (него) 29, 124а, 181, 213а, 239а, 279б, 281, 297д, 308, 376а, 405
- зева 119б, 308; зевај 339
- зеер 78
- зеленкаст 209
- зел'енкас, зел'енкаста 20, 209
- земл'а 128, 172
- землак 172
- землан 172
- земл'осаја се 172
- земн'а 147, 172, 365а
- земња 56а, 56в, 58, 67б, 78, 105, 119а, 124б, 145а, 148, 156, 172, 181, 192, 196, 209, 227а, 234, 236, 237а, 259, 279б, 319, 349, 365а, 365о, 376а, 378а, 381, 388
- земњан 20, 172
- земњосан 172
- зенат, на зенат 88
- зенгија 79
- зимн'о 94, 147
- зимњи, 148, 276д, 285; зим-њо 94, 148, 172, 274д, 285; зимњога 22, 94, 148, 285, 316
- зимогрозник 19б
- зимус 29, 40б
- зимуске 29
- зјаје 103б, 334, 340
- зловол'ан 44б
- зловол'ан 4б
- злопамгило 19в
- злоч'удан 44б
- зл'иковци 213б; зл'иковци 57, 213б; зл'икофци 57, 213б
- змијч'е 254а
- зна (се) 27, 34а, 81, 110, 116, 141, 213а, 223, 252, 258а, 270, 282, 284, 296а, 296б, 296г, 297д, 302, 323, 330, 338, 345, 349, 388, 407; знаја 95, 227а, 330, 405; знала 44б: знал'е 382; знадо 24 (-)знавам 38б
- знаје 388; знајала 388; зна-јаше 23д, 299в, 349, 388; знајасмо 349, 388; зна-јау (3. мн. ипф) 349; зна-јаф (3. мн. ипф) 349, 388
- знање 143
- Зочиштанин 268
- Зочиштанка 23б
- зреја 151б, 201; зрело 201
- два зуба 55; зуби 25б; зубе 338, 378а
- зулуме (Нмн) 226а
- зул'уфе 54б
- зупч'е 354а; три зупч'ета 266б, 351
- зъва 31, 41а, 43, 74а, 78, 119а, 236, 299в, 319, 376а, 381
- зъвн 42а, 43, 299в
- зъвица 42а, 78, 174
- зъвич'ња 42а
- зъл 41а
- зъмба 41б
- зъндан 48
- зъл'уфе 54а, 119а
- ибрич'е 254а
- игалк 42б
- иглиц'е 211б, 254а
- Игњат 21
- Игњатов 21
- Игњатовица 21
- Игњатович'ин 21
- игра (се) 25, 60, 227д, 297б, 339, 384, 387; играј (се) 157, 251, 299б; играја 384; играла се 259;

- играл'е се 384; играсмо 217
 играјне 23в, 146а, 148, 283
 играјн'е 146в
 игран'е 147
 играње 22, 23в, 283
 иде 221а, 226а, 338, 344, 374, 404; иша 27, 416, 227б, 234, 254б, 323, 356; идеше 349, 355а; идеу 349
 изабран 20, 44б
 изарчи 124б
 изаткаје 368
 изац'е 54а, 247б, 338, 359; изашла 191; изашло 185, 359; изашт'е 351; изац'осмо 359; изац'оше 226а, 359
 изац'увал'е 359, 376а
 избаданише 385
 избич'е 254а
 изветрела 395
 извира 378б
 извор 42б, 279б
 изв'рши 39б
 извукује 333, 338, 376б
 извучи (импер) 343б
 изгинаја 56а, 211а; изгинал'е 56а, 40б
 изгомна (3. јд. аор) 172
 изгори 393; изгоро 24; изгороше 348, 399
 изгорњо 94
 изгубен 20, 354
 издаде 387
 издаица 103в
 издрасте 201
 издње 41а; издњала 42а; издња 56б
 изеде 164, 169, 227а, 283, 294, 326, 362; изеди 274а, 339, 362; изеја 227в, 235, 392; изедо 24, 296, 348, 362; изедоше 180, 274е; изедосмо 23г, 193, 266а, 274е, 348, 362
 изиште (избиште) 379; изишти 379
 излазил'е 23б
 излъже 41а, 140б; излъжаја 151а; излъжа (3. јд. аор) 41а, 42а, 348
 изл'егне 359, 365а; изл'егни 365а; изл'егга 365а; изл'егго 365а; изл'егосмо 348, 365а; изл'егоше 365а; изл'егнаја 56а, 365а; изл'егна 365а; изл'егнаше 226а
 измаја 378а
 измакна (3. јд. аор) 56а, 365е; измакнасмо 365е
 измец'у 146в
 измирејње 146б
 измъкне 333; измъкна (се) (аор. 3. јд) 42а, 365е; измъкнаше 42а
 изнаопач'ија 78
 изнемирија (се), изнемирен 91
 изостри 159, 333, 338; изострен 159
 израни (исхрани) 124б, 227д, 309
 изц'вака 164
 изьбере 42а; изьбери 42а, 43; изьбран 20, 41а
 изьткаје 103в; изьтка 119в; изьткала 42а
 иконлук 47б
 иконлък 42б
 ил'ада 52, 124а, 263, 326, 387
 ил'адарка 124а
 ил'ач' 319
 ил'ец'ија 124а
 ил'ец'ика 124а
 Ил'ин 104
 има 25, 29, 31, 34б, 41б, 42а, 42б, 44а, 44б, 47а, 53, 60, 62, 70, 86, 89, 94, 95, 96, 97, 106, 124б, 136, 146в, 151б, 169, 170, 174, 179а, 221б, 226б, 227а, 227б, 235, 237б, 240, 253, 262, 265, 266б, 272, 273, 274в, 274ж, 275, 278, 279а, 279г, 281, 296б, 296д, 299в, 304, 307, 308, 323, 326, 338, 344, 345, 365, 388, 40б, 410; имаја 29, 34а, 41а, 103в, 145а, 145б, 147, 151б, 195, 197, 209, 279а, 281, 298б; имало (било) 41а, 50, 130д, 140б, 275; имал'е 48, 50, 54а, 54б, 54в, 73в, 74д, 80, 111, 196, 200, 248, 323; имадо 163, 177, 388; имац'а (1. јд. ипф) 30а, 388; имаше (3. јд. ипф) 41а, 41б, 42а, 54а, 74в, 78, 88, 103в, 106, 119а, 125, 192, 200, 207, 209, 262, 266а, 299в, 326, 328, 349, 388, 408; имасмо 96, 348, 388; имау 388; имау 388; имауч'и 23а, 34а; имауч'е 319
 имајне 42б, 145а, 146а, 352, 355а
 имајн'е 146в
 имајње 119а, 146б
 имање 148
 име 389
 имелац 44б
 имем се (зовем се) 389; имеја (се), имело 389; имеше (се) 145а, 238, 349, 389
 инжињер 29, 148, 172
 инсан 197
 интениран 183
 интернација 183
 интириз 31, 90
 инц'инер 29, 56б, 134в, 145б, 172, 220, 348
 исе 266а, 296в; две исети, три исети 266а
 исеч'и (имп) 343б
 иска 161, 333, 378а, 379, 380; искај 105, 339, 379; искаја 151а
 искака 378а
 искач'а 41а, 62, 124а, 219, 335, 382; искач'ала, искач'ал'е 382
 искл'епа 378а; искл'епај 339, 378а

- искомати 192, 232в; иско-
матија се 192
искрани (се) 127, 213а
искрши 24; искрши (3. јд.
аор) 24, 265з, 355а, 381
испаде (3. јд. аор) 24, 378г
испекција 206
испече 25; испечи 26, 243б;
испечите 26
испогањет 353
испосњет 353
испраим, испраија 78
испрај (се) 29, 78, 114
испрага (се) 111
испрача 272
испрачује 333; испрачува-
ле 376а
испушти 157
испува 206
испује 206
истан 114; истаија 78, 114;
истај (2. јд. аор) 78, 114
истајни (се) 146а, 213а
истањи 44а
истрије 373; истри 339,
373; истрила, истрисмо,
истријен 373
иструје (се) 374; иструја
(се) 87, 151а, 294, 374;
иструла (се) 207, 352;
иструло се 62; истру (3.
јд. аор) 374; иструсте,
иструше 374; иструјен
78, 353а, 374
истънчаја 151а; истънчало
42а
истъпка 41а; истъпкајте 176
исфлиска 119в
исцепа, исцепаја 177; исце-
пала 227в
исцьфта 41а, 177, 213б
исчьчка 49
итајте 41а; итаге 369
Итал'ијанци 226б
итар 124а
ичер 35
ич' 151б, 192, 200, 209,
254а, 259, 277, 299в,
349, 408
ишала 191
иште (се) (биште) 161, 379
ишчешла 177
ишчисти 344
извира 378б
ја 30а, 41а, 48, 56б, 200,
219, 227в, 290, 296а,
298б, 300в, 301, 307,
317, 344, 348, 349, 365а,
365з, 365ј, 365љ, 365м,
372, 376б, 378а, 379,
382, 386, 393, 402, 403,
404; без мене 409а; од
мене 279а, 279б, 379; от
мене 387; до мене 296б,
318; код мене 160, 296б,
360; мене (дат) 41а, 60,
123, 145а, 200, 206, 220,
224, 231, 239а, 241,
258б, 275, 277, 296в,
299в, 306, 309, 318,
378а, 406; мене ми 50,
202, 205, 281, 296в,
365е, 376а, 376б, 391;
ми мене 326; ми (дат.
енкл) 23д, 60, 296в, 353;
мене (акуз) 240, 296б,
349; ме (акуз. енкл) 62,
67а, 296б; мене ме 140а,
217, 335, 370, 393;
ме...мене 406; сас мене
374; със мене 296б,
376б; по мене (лок) 296;
при мене 160
јабанџија 134б
јабанџика 102а, 134б, 151а,
236, 404
јабанџиљк 42б
јабанџиски 134б
јабука 19а, 41а, 58, 23б,
25б, 339, 344, 352, 354,
365в, 366, 375, 386, 387
јагањчићи 227д
јагне 102а, 145в, 188
јагнећи 143
јагнич'и 145в
јагн'е 147, 188
јагн'и (се) 147, 188
јагн'ич'и 147, 299б
јање 19в, 102а, 148, 188,
254а; (од) јањета 19в,
188, 256; јањету 256;
две јањети 148, 188,
266а
јањенце 188
јањечи 234
јањи (се) 188
јањило 102а, 188
јањич'е 227ђ; јањич'и
102а, 188, 226д
јагула 85, 102а, 213а
јадва 85, 365б, 407
јадејне 150б
јадење 150б
јадна 365з
јадник 349
јаднема (Дмн) 231
јаднич'ету (Дјд) 25б
јазбацова 44б, 102а
јазбџ 41а, 42а, 102а, 192
јазбџов 41а, 102а, 213а;
јазбџова 42а, 192
јазък 42б
јаја 74е, 119а, 126, 309,
323, 376б
јајаст 209
јајешце 254а
јајце 55, 56в, 94, 102а, 121,
147, 254а, 285, 353а; јај-
ца (мн) 55, 102а, 121,
254а, 285, 323, 338, 345,
348, 349, 376а; два-три
јајцети 254а, 266а; (број
+) јајцети/јајцета 254а
јајченце 254а
јакши (комп. од јак) 29,
279а, 280
јаловац 44б
јанем 344, 365а; јанаја 56а,
151а; јанала 56а
Јаничија 42а, 102а, 124б,
220
јанкесеџија 134б
јануар 31, 78, 117
јанувар 35
Јанч'е (хип. од Јанићија)
254а
јанч'есеџија 102а, 134б,
198
Јањево 19в
Јањефка 102а, 148, 213б
Јањефици 102а, 148, 213б
јарабица 85, 88

- јарац 446, 45
 жаргован 86, 102а
 (јаре) без јарета 256; јаре-
 ту 256; два јарета 2666;
 две јарети 266а
 јаребице 85, 88, 102а
 јаретина 19а
 јарич'и 102а, 226д, 277д,
 279б, 349; за јарич'е
 227ђ; јарич'ама 102а,
 231
 јасла 275; за празне јасла
 372
 јасло 275
 јастук 476; јастуци 476,
 226б
 јастуч'и'е 476
 јастък 29, 42б, 47а, 54б,
 371; петнаес јастъка 41б,
 262; јастъце 54а, 227а;
 јастъци 226б
 јастъч'е 41б, 43, 94, 285;
 јастъч'и'и 227д
 Јаудија 78, 102а
 Јаудика 78, 102а
 Јаудич'е 78, 102а
 Јач'а (хип. од Јаџим) 232б
 јач'е, јач'и (комп) 279а
 јаши (2. јл. импер) 339
 јебл'ебија 183
 Јеврејин 268; Јевреје 409г
 Јевропа 107
 Јевтушовица 213б, 269
 јега 107, 274а
 јегул'а 102г
 јегуља 85
 један 29, 41б, 44б, 86, 90,
 121, 126, 174, 185, 19б,
 203а, 208, 213б, 239а,
 239б, 262, 275, 32б; јед-
 нога 34б, 185; једному
 23б; једно 370; једна 29;
 једну 185; једијежи (Дјд)
 102г, 124а, 185, 234; в.
 јен
 једанаес 78, 102г
 једанаести 78
 једанајес 78, 10б, 204, 32б
 једанајести 78, 10б, 327
 једанајестина 10б
 једва 29, 56а, 85, 102г, 36б,
 407
 једе 41а, 41б, 48, 60, 124а,
 140а, 15б, 164, 172, 205,
 20б, 213а, 223, 226б,
 226г, 227д, 234, 237а,
 238, 270, 274е, 282, 323,
 338, 343б, 344, 362, 36б,
 372, 388, 392, 404, 407;
 једи 9б, 169, 223, 274е,
 307, 31б, 339; јеа 151а,
 270; јеја 362; јел'е 203в,
 226б; једеуч'и 23а, 355б
 једејне 146а, 146б
 једен'е 147
 једење 148
 јединац 44б, 4б
 јединьц 43
 једнако 185
 једньк 29, 35, 41а, 40б
 једьн 105
 језгра 102г
 језик 102г
 јектика 102г
 (јел'ек) јел'еце 226а, 254а,
 323, 343б, 349
 јел'ен 102г
 јел'енка (кошута) 102г
 јел'енч'е 102г, 254а; јел'ен-
 ч'ети 102г
 јел'еч'е 281
 јемац 44б, 102г, 317
 јемсто 111
 јен 27, 43, 48, 50, 56а, 78,
 90, 102а, 102г, 124в,
 153б, 164, 167, 178, 183,
 185, 19б, 197, 200, 209,
 212, 213б, 21б, 217, 223,
 250, 262, 268, 296д,
 299б, 300б, 30б, 31б,
 32б, 329, 348, 349, 38б,
 394, 404, 405; јен (једи-
 ни) 32б; јено (једино)
 80; јено (једно) 41б, 50,
 54а, 55, 60, 69в, 78, 82,
 8б, 89, 105, 107, 119а,
 123, 130а, 134а, 140б,
 148, 154, 161, 163, 171,
 176, 177, 185, 191, 197,
 200, 205, 208, 219, 235,
 243, 249, 254а, 266а,
 274в, 274г, 174е, 283,
 297д, 311, 32б, 339, 365ј,
 378а, 387, 403, 40б, 410,
 411; јенога 22, 53, 56б,
 69а, 8б, 103а, 172, 192,
 268, 282, 31б; до јенога
 185, 297д, 315; од јенога
 274д; јеному 22, 185,
 268, 317, 391; сас јенога
 185, 238, 284, 31б; сьс
 јенога 58; јена 29, 67а,
 87, 113, 124б, 125, 15б,
 175, 177, 185, 205, 211б,
 262, 279б, 32б, 348, 349,
 353а, 375, 387; јене (Гјд)
 234; от јене 185, 192,
 266а; из јене 376б; јене
 (Дјд) 60, 23б; јенејзи
 185, 23б, 319; јену 41а,
 41б, 42а, 48, 53, 58, 62,
 69а, 74а, 78, 85, 92,
 103а, 113, 120, 140б,
 146а, 148, 149, 164, 170,
 172, 192, 193, 195, 19б,
 201, 208, 272, 274а, 275,
 329, 339, 344, 365о, 384,
 387, 405, 412; јена (вок)
 239а, 240; јене (мн) 57,
 402
 јенпут 185, 345, 352, 376б,
 402, 40б
 јенпутке 40б
 јенч'ьс 29, 40б
 јенц'а 102г, 108; јенц'е (Вјд)
 239б
 Јеремија 232б
 Јеренија 192
 јеросал'имски 92, 102г
 јес (јесте) 62, 402
 јесам 402
 јеси 402
 јесте (3. јл) 402
 јесу 402
 јетим 231
 јетимч'е 284, 308; сьс три
 јетимч'ети 266б; јетим-
 ч'и'ама 258в
 јет'рва 41а, 60, 74а, 78,
 102г, 103в, 279а, 279б,
 308, 319, 344, 348
 јет'рвин 20, 22, 74а

- јетрова 74а
 Јефта 119а
 Јефтин 119а
 јефтин 226д, 352; појефти-
 на 279б
 Јефтиница 119а
 Јефтинич'ин 119а
 (јефтиноч'а) појефтиноч'а
 119а, 281
 јеч'ам 50
 јеч'ем 50, 78; јеч'мови
 226г; јеч'мове 226в
 јеч'им (хећим) 125
 јеч'мен 102г, 276в
 јеч'менка 102г
 јеч'меџ'ик (јечмич) 134б
 јештерица 88, 102г
 Јовановица 21; Јовановнце
 (вок) 239а
 Јовановнч'ин 21
 јодва 69а, 85, 96, 102б, 125,
 407
 Јонус 92, 102б; Јонуза 92
 јопе 50, 107
 јопет 62, 78, 89, 107, 204,
 345, 406, 410
 јопетка 107, 406, 413
 јорганч'е 102б, 254а; јор-
 ганч'ич'и 102б
 јорганџ'ија 134б
 јорганџ'илак 47а
 јорганџ'ильк 42б, 134б,
 140б
 јоргован 86, 102б
 Јофч'е 119б; у Јофч'ета
 213б, 25б; Јофч'ету 119б,
 213б, 25б
 још 29, 41а, 44а, 56а, 56в,
 62, 113, 134а, 145, 164,
 177, 196, 201, 219, 250,
 256, 274д, 275, 279а,
 279б, 282, 308, 343б,
 344, 345, 347, 352, 353а,
 365а, 378а, 378б, 387,
 396, 403, 405, 406, 407,
 408; јож 257, 273, 352;
 јож 145а, 179а
 јоште 41а, 54а, 67б, 69а,
 73а, 74а, 88, 157, 177,
 205, 226д, 266б, 274а,
 274д, 275, 281, 297г,
- 298б, 352, 353а, 360,
 362, 365а, 408, 411
 јужар 107
 јужарија 107
 јуже 56а, 69в, 73а, 107,
 204, 254а, 360, 385; јужа
 (мн) 41а, 105, 107, 254а,
 323; јужети 107, 254а;
 три јужети 266а
 јужнику (Вјд) 223
 јуклук 42б, 47б, 54а
 јунасто 111
 јунац 44б, 45, 89
 јуне 266а; два јунети 266а
 јуније 31
 два јунч'ета 266б; обџдва
 јунч'ета 351; две јунч'ети
 266а; јунч'ич'ама 258в
 јутре 31, 41а, 89, 205, 213а,
 296в, 296г, 40б
 јутредан 31
 јутредьн 31
 јутрешња, јутрешњо 89
 јутрос 29, 40б
 јутроске 40б, 413
 јутрошња 89
 јутрошњо 89, 94
 јуфка 119а
 јучер 35
 јуч'ер 27, 29, 40б
 јуч'ерка 40б
 јуч'ерке 413
 јуч'ерьшњи 48, 277
 јуч'ерьшњо 94
 ка (< као) 41а, 42б, 56б, 60,
 62, 69б, 73а, 78, 79, 89,
 94, 97, 119а, 119б, 130а,
 130в, 140б, 151б, 154,
 155, 156, 164, 165, 171,
 192, 193, 196, 197, 203а,
 205, 208, 211а, 220,
 221б, 226а, 226г, 226д,
 253, 266а, 271, 274г,
 275, 278, 298б, 299б,
 306, 308, 323, 324, 349,
 354, 360, 370, 372, 391,
 395, 402
 кабадаија 124б
- кава 120, 179б, 192, 234,
 235, 236, 298в, 327, 372,
 405; покава 388; в. кафа
 кавеџ'ија 120, 134б, 198,
 31б
 каг Дренице 23б
 кад 44а, 44б, 145а, 164, 281,
 376а, 388; кад 44б, 338;
 кат 31, 141, 146а, 213а,
 279а, 349, 360, 370
 кадња 41б
 каже 385, 391; казаја 385
 казанч'ич'и 258а
 казује 25, 23б; казуваја, ка-
 зувала, казувал'е 376а;
 казуваше 23д, 349
 каик 78
 кајмач'е 254а
 какав 213б, 216; каква, ка-
 кво, какве 41б, 79, 145а,
 308, 309, 392
 како 392
 кал 153а, 179б
 калабалак 47а
 калаисуваја 376а
 калаканџ'ула 8б
 калап 47а
 калауз 78
 калд'рма 73а
 калд'рмиџ'ија 73а
 калуп, калупе 47б
 калупч'ија 47б
 калфа 23б, 27бг
 кальп 42б; два-три кальпа
 41б; кальпе 41б, 227а
 кал'емен 354
 кал'емење 155, 354
 кал'иште 161
 кал'уша 195
 камејне 146а, 150б, 19б,
 227а, 267, 338; шес ка-
 мејна 146а, 262
 камејн'е 146б; измеџу два
 камејн'а 146в
 камен 145в, 145г, 19б, 27бв,
 27бд, 308, 413; два каме-
 на 34б
 камене 150б
 каменити (одр. вид) 278
 камен'е 150б

- камењ 66, 148, 196, 209, 276в, 336, 347, 355а, 365з, 365и, 376б; камење 148, 196, 267, 342, 381
 камењлива 196
 сас камењчићи 381
 камижон 29, 78, 106
 камџија 192
 канавче 254а
 канап 262
 каньпе 416
 као 78
 капак 256; два капака 86; капаце 86, 226а
 капка (им) 219
 капља/капл'е 383
 капнаја 56а
 капс 127
 капсула 387
 карабибер 343б
 караканџула 86, 134а
 карамфил' 119а, 192
 каранфил 153б
 каранфил' 41а, 119а, 192, 205
 карафил' 119а, 192
 караџа 134а
 карешьк 42б
 карфиол 119а
 карьшьк 41б; карьшьце 41б
 касап 268
 кат, в. кад
 катал'ик 86
 катал'ички 86
 катанчићи 258а; катанчиће 259
 катил' 308, 330; покатил' 281
 катил'ка 318
 катол'ик 29, 86, 296б; катол'ици 226б, 227б; катол'ице 226а
 каук 78
 каурин 268
 каурма 114
 кафа 27, 50, 89, 120, 237а; в. кава
 кафана 58, 78, 119а, 179б, 237б, 320, 338, 376б, 387
 кафеана 78
 кафеџика 134б
 кафеџиница 119а, 145а
 кафтане (Нмн) 226а
 качамак 279б, 403
 качич'е 370
 кач'кавал 141
 кашагија 85
 кашаџ' 50
 кашел' 50, 278
 кашика 74в, 200
 кашкавал 140б, 153б, 195
 кашкавал' 195
 кашл'а (гл) 378б
 квасац 43, 44б, 45, 46, 151б
 квачи 401б
 квачка 86, 227д
 кесер 198
 кестењ, кестење 196
 кецел'а 69в
 пе-шес кеч'ети 266а
 кигијена 127
 кија 334, 378а
 кијавица 19а, 35, 125
 кило 50, 106, 227а, 243; (број +) кила 22, 58, 235, 265, 317
 кирија 179б, 236, 364
 кириџија 134б
 кисеја 151б, 278
 китич'е 254а
 кишела 90
 кишел'а 90
 киша 345
 два...кладенца 203а
 клајња 146б, 213а
 клапоуш, клапоуша 78
 кластеве, кластеве 200
 клашне 145в, 348
 клоцна (3. јд. аор) 56б
 клупч'е, два клупч'ета, три клупч'ета 176; клупчићи 176
 клупч'енице 176
 кл'епа 335, 336, 378а
 кл'епнаја 56а
 кл'ештак, мн. кл'ештаце 165
 кл'еште 165, 275
 кл'инч'е 254а; кл'инчићи 258а
 кл'окнаја, кл'окнало се 56а
 кл'ука 378а
 кл'унаст 209
 книга 62, 145в, 150б, 213а, 231, 244, 330
 кночи 103а, 192, 217, 345, 406
 кн'ига 147, 405
 књига 143, 150б, 213а, 329
 ко (< као) 31, 78
 (коб'рл'а) коб'рл'ај 73а
 коби'а 207, в. коц'ба
 ковач'ев 94, 213а
 ковач'ов 94, 213а
 кове 213а, 338, 372; коваучи 372
 кожич'е 254а; две кожич'ети 266а
 кожу 124в, 218в; кожуси, кожусе 218в
 кожуар 126
 кожуарски 124б
 кожу'в 218в
 кожу'вар 126
 кожувчиће 213б, 227ђ
 кожушч'е 177; три кожушч'ети 177
 козина 235, 349
 козич'е 254а
 козја, козје 103б, 205
 от козльца 41а
 кој 29, 41а, 41б, 42б, 48, 51, 54а, 56б, 58, 62, 69б, 73в, 74а, 74б, 86, 87, 95, 105, 124а, 136, 149, 151б, 160, 163, 170, 189, 192, 196, 198, 199, 216, 227а, 227д, 235, 244, 274е, 275, 279а, 281, 283, 299б, 302, 317, 319, 343а, 347, 349, 360, 365в, 367в, 376а, 390, 394, 397, 399, 404, 405, 406; кога 163, 219, 370, 388; от кога 302; сас кога 302; сьс кога 302; кому 103, 163, 302, 319; кому годe 83
 кој год'р 83
 којгоц' 83

- (која?) от које 274д; коејзи (Дјд) 302, 319
- којн 145а, 146а, 150б, 164, 172, 220, 221б, 222; којна 22, 29, 42б, 44б, 56а, 73в, 92, 148, 150а, 179б, 185, 192, 275, 277, 306, 307, 310, 311, 316, 339, 344, 353, 355б, 364, 372, 376а, 387; (број +) којна 146а, 262, 32б, 364; којне (мн) 123, 146а, 150б, 227а, 349; којни 146а, 226б, 227б, 308, 372; са којнима 231
- којнак 146а, 40б; којнаце 146а
- којнаници 146а, 351
- којнски 150б
- на којн'а 146в
- којн'и 146в, 227б, 372
- којњ 146б; којњу (дат) 146б; сас којњи 146б, 227б
- којњиште 150б
- којшија 41а, 44б, 56б, 79, 94, 130б, 136, 145а, 179а, 179б, 192, 200, 209, 232б, 236, 240, 274б, 274з, 278, 296ђ, 298, 306, 308, 316, 317, 327, 338, 345, 349, 352, 389, 392, 394
- којшика 62, 78, 103а, 181, 185, 192, 202, 234, 270, 296б, 299в, 302, 304, 318, 323, 345, 376а; којшике (Вјд) 192, 297в, 405, 408
- којшилак 47а
- којшилџк 42б, 192
- којшиски 163, 177, 192, 308, 311, 316
- којшич'е 105, 192, 254а, 378в
- кокошка 41б, 124б, 185, 192, 232в, 279б, 296ђ, 298в, 338, 344
- кокошч'е 254а; кокошч'ету 25б; два кокошч'ета 266б; две кокошч'ети 266а
- Коландијанци 127, 226б
- колац 44б, 151б, 209; колци 226б; колце 140б, 154, 227а
- колоботница 174
- колоботн'ица 147, 183
- колоботн'ица 19а, 174, 183
- колоботн'ица 174, 183; колomboтн'ица 94, 148, 172, 174, 183
- колоomboтн'ица 148, 174, 183, 274е
- колоomboч' 10б, 151б, 219, 279а, 290, 349, 352, 381
- колоomboч'ница 174
- кол'е (им) 36б
- кол'еба, кол'ебај 17б
- кол'епка 54а, 74в, 17б
- кол'иба 87
- кол'икав 309; кол'икаф 309
- кол'ике (мн) 226а
- кол'ико 121, 146в, 227б, 239а, 262, 309, 360, 372, 394
- кол'ицак 310
- кол'ицан 310
- комада 74д; два комада 192
- комадешка 192
- командар 88
- комат 148, 151б, 192, 195; три комата 192; на комате 192
- коматење 148, 155, 354
- комати 192; коматеше (се) 192
- коматина 192
- комач'е 192, 195, 219, 235, 274е, 297д; две комач'ети 26б; комач'ичи 22бд, 227д; комач'ич'е 227ђ
- комач'енце 254а
- комбинизон, комбинизоне 90
- коменда 88
- комендант 88, 183
- комендар 88
- комицки 181, 407
- компир 183; компире 183, 227а
- компирач'а 183
- компириште 183
- комшија 22, 34б, 48, 78, 185, 190, 192, 232б, 279а, 316, 338, 360, 374, 378а, 387, 401а
- комшика 56в, 78, 147, 192, 308, 354, 379, 38б; комшике (Вјд) 376а
- комшилак 47а
- комшилук 33, 47б
- комшилџк 42б
- комшиски 376а
- комшич'е 308
- кон 150б
- конац 44б
- конач'е (дем. од коната) 254а
- кондура 48, 92, 270, 353а, 355б, 387, 411
- кондури'ија 92, 134б
- кондури'илак 47а, 92
- кондури'иница 92, 134б (конзула) конзул'е (Дјд) 23б
- конопч'е 254а; две конопч'ети 266а; конопч'ичи 258а; конопч'ич'е 258б; конопч'ич'ама 258в
- копир 183
- концула 41а, 298б
- концуларија 93
- концулат 29; концулати 360
- конче 150б
- консула 130б, 172, 192
- консул'ин 130б, 192, 319
- кон' 56б; за кон'и 147, 351
- коњ 11, 44б, 82, 92, 94, 143, 148, 150а, 164, 196, 209, 220, 223, 224, 275, 311, 316, 348
- коњски 124б, 148, 25б
- коњшија 192
- коњшика 192
- коњч'е 89
- копенч' 13б; копенц' 13б (копил'е) от копил'ета 25б
- копина 92

- коприва 87
копч'а 176
(број +) корејна 146а, 262
корејне 338
корејње 146б
корен 145г, 196
коренъ 102г, 148, 196; ч'ете-
рес коренъ 262; коренъе
(мн) 148, 196
коритагт 209
коритенце 87
корито 87
корка 365ј
косење 148, 155, 354
косиште 161
коска 232в, 381
косовац (ветар) 446
Косовч'ани 226б
цар Костандино 192, 274з;
цар-Костандиновъ 192,
213а, 270
котл'иче 254а; три котл'и-
ч'ети 266а; котл'ич'ичи
258а; котл'ич'иче 259;
по котл'ич'ичама 259
котол 47а, 52, 74ж, 93,
140б, 153а, 209, 275,
278; котл'еве 227в, 228;
котлови 226г
кофа 58, 235
коферат 31, 95
ког'а 134а, 408
ког'ба 207, в. коб'а
кошеве (Амн) 227в
коштајне 146а, 267, 323;
два-три коштајна 146а,
308
коштајн'е 146в, 196
коштајње 146б, 227а, 241
коштан 145г, 196
коштан'е (Амн) 147, 227а
коштав 148, 192, 196, 205,
305, 316; (број +) кошга-
ња 148, 196, 262; кошга-
ње 226а, 267, 290
(кошул'че) два кошул'ч'ета
266б; кошул'ч'ичи 283
кошч'е 177, 254а
кошч'ица 177
кравл'и 276д
кравч'е 213б, 254а
- крафч'ету 213б, 256; две-
-три крафч'ети 266а, 326
крадне 297ђ
крадом 222
крана (храна) 127
краставица 19а, 274а
крастафч'иче 213б, 259;
крастафч'ич'и 213б, 227д
кратен 354
к^ррв 216; к^ррф 73а, 213а,
216; от к^ррва 216, 219;
два к^ррва 216, 262; к^р-
вове 73а, 216, 226в
К^ррват 127, 274з
креја 78, 125
крека (гл) 378а
кремењ 148, 196
креч'ала 347
кривоуста 78
кризантема 127
кригенце 254а
кришце 140б, 154, 254а
кринзантема 127
Кристијан (Србин) 29, 268
Кристо 211б, 274и; Исуса
Криста 127
Кристовъ 274и; Крстова,
Крстово 274и
Кристос 52, 127, 274и,
365а
к^рркајн'е 146в
к^рркајње 146б
к^ррњафцу (Вјд) 213, 223
кројање 85
крокнаја 56а
кромид 343б; кромит 266а
кромпир 183, 259, 376б
кротос 209, 216
крофн'е 149
к^ррпч'е 254а; сас к^ррпч'ичи
227д, 259
к^ррс 50, 73а, 209, 219, 278;
к^ррста (ген) 50; к^ррстови
34а; сас к^ррстове 227в
к^ррстен 73а, 158, 354
к^ррстење 148, 158
к^рртове (Амн) 227в
крушца 44б, 45, 375
крушч'е 254а
к^ррф, в. к^ррв
две к^ррч'ажети 266а
- к^ррштен 34б
ктеја, ктела, ктел'е 127; в.
оч'ем
кубе, два кубета 54б
кува (се), ку^ва (се) 58, 78,
126, 146в, 183, 237б,
279а, 296ђ, 304
куван 126
кувар 222, 338
куварица 19а
куд 280; куд 271
куде 405
кудел'а 55
кујна 125, 149
куња 125
кујумг'ија 103в, 134б, 192
кујумг'ика 103в, 192
кујумг'ильк 192
кујумг'иски 103а
кујунг'ија 103в, 134б, 192,
279а, 279б
кујунг'ика 103в, 192
кујунг'ильк 42б
кујунг'иски 103а, 192
кук 69а
кукафцу (Дјд) 317
кукафч'е (Нјд) 213б, 254а
кукурич'е 87
кукуруз 125
кулашас 209
кумпајна 95, 146а
кумпања 95
кумсто 111
(кумч'е) два кумч'ета 266б;
кумч'ич'и 145а, 258а,
259
кунцуларија 9б
купина 92, 196, 355а
куповал'е 377
купува 376в; купуваја 146а,
281, 297ђ, 376а, 408; ку-
пувала 34б, 376а; купу-
вал'е 34б, 61, 62, 73в, 8б,
9б, 92, 277а, 405; купува-
смо 298б; купуваше (3.
јд. ипф) 62, 95, 211а, 308,
376а
купус 151б
купъц 43
курвештина 234

- куртал'исује (се) 376б; кур-
 тал'исуваја 376а
 кутњи 174, 211а, 323
 кутњик 174
 кутњица 174
 куфер 95, 227а, 338
 куференција 31, 95
 (куч'е) три куч'ети 266а; ку-
 ч'ич'и 19в, 378д; куч'ич'ама
 19в
 куч'и 236, 243, 348
 куч'иште 161
 куч'н'и 174
 кџд 42а, 56а, 69б, 151б,
 211б, 278; кџд 201, 395,
 40б; кџт 41а, 41б, 42а,
 43, 119в, 192, 211а, 221б,
 226а, 227в, 258а, 40б
 кџдшањ 41б, 277; кџдш-
 њо 41а, 94
 кџдшн'о 41а, 94, 147
 кџзган 41б, 47а
 кџнап 41б, 279а; два канџпа
 41б; кџньпе 42б, 227а
 кџт, в. кџд
 кџбе 54а; пет кџбета 54а
 кџбел'ија 54а
 кџвет 54а
 кџветл'ија 54а

 лагат 192
 лагъме (мн) 41б, 227а
 ладна, ладно 29, 107, 124а,
 186, 203б, 320, 355б,
 355в, 40б
 ладник 124а
 ладовина 124а; по ладови-
 на 281
 лажова 44б
 Лазарович' 94
 лајавицо (вок) 240
 лакат 192
 лакнаше 145а; лакнашч'у
 345; лакнашч'е 44б, 56б
 лак'рдија 145а, 200, 349,
 355б, 365а, 391, 395
 лак'рдисување 145а, 250,
 317, 376а
 лак'рдише 244
 Ламашки канал 31
 ламба 172, 192
 ламбара 192
 ламбик 192
 ламбич'е 192
 лампа 43
 ланен 44б
 ланиште 44б
 лањски 74е, 308
 ластавица 93
 ластафч'е 213б, 254а; ла-
 стафч'еца (Гјд) 213б, 25б;
 ластафч'ич'и 213б, 258а;
 ластафч'ич'ама 258в
 ластовица 93
 Латинин 268
 ловђија 133
 ловејне 146а, 155
 ловејње 146б, 354
 ловење 148, 155, 354
 ловџија 134б
 ловџика 134б
 ложица 52, 58, 238
 ложич'ица 52
 ложич'њак 52
 лојзе 30в, 103а, 103в, 105,
 140б, 145а, 151, 164, 178,
 205, 218в, 247, 267, 30б,
 308, 323, 349, 354, 364,
 375, 409б, 413
 лојзенце 205
 лојзиште 205
 лојтре 108
 лока 333
 локнат 56в
 лоповлук 47б
 лоповљк 42б, 140б
 лоше 94
 лошо 78, 83, 94, 124б, 376а,
 40б
 лубенч'е 254а, 308; две лу-
 бенч'ети 266а
 лудос 16б, 209
 лук 48, 243б, 274е
 лука 27бв
 лукац 211б, 278, 281
 луцкаст 209
 лџжа (им) 41а, 43, 140б,
 232в, 344, 403
 лџжав 41а, 42а, 213а, 308
 лџже 41а, 43, 140б, 205,
 223, 308, 333, 40б
 лџжл'ав 41а
 лџжне (мн) 41а; лџжно
 140б
 лџжова 42а
 лџжофски 42а
 лџк 41а, 140б; лџко 41а,
 317, 324; полько 279б;
 најлџка 279б
 лџкне 41а, 344; лџкнало
 56а; лџкна 56б
 лџкос 41а
 лџкосъна 41а
 лџкота 42а
 лџкти 41а
 лџн 41а, 140б
 лџнен 41а, 140б
 лџсно 41а, 67а, 111, 11б,
 140б, 174, 209, 239а,
 244, 271, 299в, 319, 349,
 376а, 376б, 402, 407;
 польсно 222

 Латиф 119а
 лџба 23д, 41а, 42б, 48, 56а,
 56в, 60, 69а, 73а, 73в,
 74ђ, 78, 102г, 128, 140а,
 140б, 141, 148, 154, 163,
 164, 172, 174, 17б, 179а,
 180, 183, 192, 20б, 213а,
 213б, 226д, 227д, 231,
 237а, 248, 25б, 262,
 266а, 266б, 269, 274е,
 276в, 276г, 277, 278,
 279б, 282, 285, 28б, 288,
 292, 333, 338, 342, 349,
 353а, 362, 365ј, 376а,
 376б, 378б, 379, 385,
 387, 392, 405, 407; лџбу
 (дат) 42а; лџбу (вок)
 124а, 274е, 343б; лџбом
 274е; лџбове 80, 119а,
 226в, 227в, 344, 376б
 лџблџебија 140а
 лџвор 394
 лџворвер 29, 90
 лџген 372
 лџгне 140а, 149, 157, 164,
 213а, 404; лџгни 339,
 365а; лџгнаја 56а, 151а,
 365; лџгнала 56а, 365а;
 лџгнасмо 56б, 365а;
 лџгнат 56в, 353а, 365а;

- л'егл'е 365а; л'ежи (лези) 274е, 343б; л'еже (3. јд. аор) 365г
 л'ејња 146б
 л'екове 57, 364, 402
 л'ел'ек 278
 л'енд'ер 192
 л'ептир 176, 191
 л'ешца (Гјд) 387, в. л'еба
 л'епч'е 124а, 254а; две л'епч'ети 124, 266а; л'епч'ичи 266д; л'епч'ич'е 227ђ)
 л'етирка 191
 л'етнал'е 56а
 л'етн'о 94
 л'етњ'о 94, 274д; л'етњ'ога 22, 315
 л'етури'ја 52, 87, 103е, 192
 Лешанин 269
 л'ешњице 226а, 227а
 л'и 296д, 302, 308, 348, 365ж, 403
 л'ивада 369
 л'ивор 90
 л'имбик 91, 192; л'имбици, л'имбице 91, 192
 л'имон, два-три л'имона 92
 л'имоната 92, 192
 л'имонтоз, л'имонтос 92
 л'имун 92
 л'ипцује 179, 338, 376б; л'ипцувал'е 172
 л'ипч'е 140а, 172, 333, 385; л'ипч'и 172, 339; л'ипшцаја 172, 196; л'ипшцало 140а, 172, 385; л'ипшцал'е 48, 266а, 266б, 351; л'ипшцан 172
 л'ис 140а, 209, 289; л'исте 227а; л'истове 209, 226в, 227в
 л'исац 44б
 л'исица 87
 л'исје 103б, 124б, 140а, 205, 267
 л'итури'ја 87, 103в, 192
 л'ишч'е 44б, 116, 133, 205
 л'убав 213а, 216
 Лубижда 91, 178, 237б, 352, 355б, 365ј, 365љ
 Лубижданин 178
 Лубижданка 178
 Лубижданч'е 178
 Лубожда 234
 л'убоморан 44б
 л'уди 56а, 88, 172, 185, 200, 279б, 306, 348, 351, 376а, 403; л'удима 324
 л'уцак 44б, 79, 279а, 282, 308, 339; пол'уцак 279б; по је л'уцак 279а; л'уцка 105, 282, 407; л'уцкојзи (Дјд) 282; сас...л'уцку 181, 282; л'уцке (мн) 181, 291, 299в, 306, 308, 349; л'уцко 82, 282; л'уцкога 282, 316
 л'уцки 78, 81, 114, 119а, 159, 181, 282, 381, 388
 л'убичаст 209
 ма (мах) 124в, 148, 164, 213а, 218в, 360
 маа 78, 124б, 378а; промаал'е 78, 124б; размаам се 78, 124б; размаај се 124б
 маала 78, 124б
 маалски 78, 124б
 маал'ка 78, 124б
 мавринка 206
 магарац 44б
 магаре 254а, 335, 378а; магарету 256, 391; два магарети 266а
 магарештина 196
 магла 44а
 маглуштина 44б
 маз 145в
 маја (гл) 378а
 мајасил' 103в, 140а
 мајка 48, 60, 271, 272, 296в, 306, 365ђ; мајке (ген) 234; од мајке 151б, 354; у мајке 271; мајке (дат) 236, 271; мајку 58, 238, 388; код мајку 271; код мајку 235; са мајком 238; сьс...мајку 42а, 306; сас...мајку 44б, 58; мајко 239а, 271; при мајке 271
 мајкин 20, 103а, 249, 271, 287, 369
 мајкица 271
 мајне 44а
 мајн'е 146в, 279а
 мајушан 45
 мајч'ина 271
 мајч'ице (Вок. јд) 239б
 макне 44а; макни 44а; макна (3. јд. аор) 29. 44а, 56б; макн'е 44а
 мала (махала) 78, 195, 226д, 323, 349, 355а; Драгоман мала 29, 78; Поток мала 270; Терзи мала 270
 мало 29, 169, 212, 219, 234, 237а, 239б, 240, 241, 278, 340, 349, 365љ, 365о, 366, 367б, 372, 376а, 378а, 387, 408
 малски 60, 78, 195, 231, 324
 Мал'есор, Мал'есоре (Вјд) 87
 мал'и п'рс 278; малому 22; мал'ејзи (Дјд. ж. р) 239б, 319, 413
 Мал'исоре (Вјд) 224
 Мал'исорч'е 254а
 мал'ка (махал'ка) 78
 мами 350
 мамудија 124б
 манастир 28, 34б, 44б, 93, 208
 Манетов 291
 Манетовица 269, 270, 291
 мансур 130б; мансуре (мн) 130б, 213а, 227в, 338
 мањ'е 44а
 марам 236, 323, 405
 марамч'е 254а, 353а, 387; три марамч'ета 266б; три марамч'ети 266а
 марифете (Нмн) 226а
 марифетльце (мн) 41б, 227а
 марифетл'ја 103в, 119а
 мас 216
 масан 44б
 маскарльк 42б; маскарльце 41б, 111, 284

- мати 27, 29, 41а, 48, 54а, 56а, 56в, 62, 69б, 78, 89, 95, 116, 119в, 125, 126, 130б, 137, 145а, 153б, 155, 157, 164, 168, 174, 177, 181, 186, 189, 200, 203б, 206, 232в, 236, 243, 250, 256, 266а, 271, 274и, 291, 298в, 300в, 306, 347, 349, 352, 354, 369, 372, 376а, 376б, 381, 382, 385, 387, 388, 395, 405, 406, 408, 410, 411; две матере 271; матере (Гјд) 203а, 234; без матере 409а; без матере 211б, 271, 324; од матере 366; от матере 105, 147, 266а, 318, 339, 379, 390; у матере 271; матере (Дјд) 69б, 86, 148, 236, 271, 301, 319, 375, 376а, 391; матер 128, 148, 177, 206, 271, 298в, 349, 373, 395; на матер 281, 376а; от матер 271; код матер 271; сас матер 103в, 203ђ; мати (Вјд) 271
- материн 20, 34а, 211а, 211б, 271, 274д
- матерњи 130д, 148, 287
- матика 48, 86, 335
- матич'е 48, 86, 378а; два-три матич'ета 86
- мауч'и 78, 335, 401б
- маузерка 130г
- (мач'е) три мач'ета 266б; мач'ич'и 19в; мач'ич'ама 19в, 215, 231
- мач'еин 78
- мач'еја 48, 56г, 78, 125, 234, 323, 345, 365ђ
- мач'ејин 78, 125
- Маџарица 134а
- машинис 209
- машич'ету (Дјд) 25б
- ме (мех) 124в, 218в
- меана 78, 124б, 237а
- меанџија 78, 124б
- мезарљце (Нмн) 226а
- мејана 125, 364
- мејанџија 125
- мејанџика 78, 125, 134б, 145а, 236, 319
- мејанџилк 125
- мејлем 125, 164, 209, 308
- мејна (гл) 146а
- мејна (се), мејнаја 146в
- мејња 146б
- менџуша 87
- мериан 134а, 219; мерц'ане 213а, 227а
- мерианка 134а
- месан 44б, 278
- месафир 119а
- месејне 146а, 354
- месене 354
- месес дња 41а, 130д, 179а, 262; месес дана 44а
- меси 25
- месувала, месувал'е 376а
- метак 44б, 234
- метне 231, 344; метни 83, 176; метнаја 56а, 69б, 151а, 200; метнала 56а, 266б; метнал'е 56а; метна (3. јд. аор) 56б, 274а; метнат 56в
- меунка 78, 124б
- меч'а (се) 67б, 92, 338, 376б, 381; меч'ај 339; меч'аја 151а; меч'аше 192
- мецедија 17
- меџедија 96, 134а
- меџу (предлог) 227а, 234
- меџудија 96
- ми 23г, 41б, 53, 54а, 56б, 145в, 227б, 227в, 238а, 296г, 300б, 303, 348, 349, 360, 364, 376ј, 369, 376б, 382, 388, 404, 417; у наз 62; не (ген) 296д; нама (дат) 60, 63, 147, 226д, 296ђ, 311, 324, 376а, 376б; ни (енкл. дат) 27, 62, 73а, 73б, 80, 86, 95, 200, 205, 208, 213а, 226б, 227в, 237а, 245, 266а, 268, 273, 286, 288, 291, 296ђ, 297г, 303, 304, 305, 308, 311, 323, 335, 344, 345, 348, 349, 350, 367б, 369, 376а, 387, 397, 402, 406; нас 56а, 124б, 296д; пред нас 296д; не (енкл. акуз) 42а, 43, 111, 123, 124б, 223, 296д, 344, 355а, 373, 376а, 399, 404, 415б
- мижде 54в, 178
- миждерџија 134б
- миждеџија 54в, 134б, 178
- миждеџика 54в, 178
- Миница, Минице (вок) 104
- мија (мио) 151б, 234, 299в
- мијана 90
- Мике (хип. од Михајло) 254б
- Микетов 254б
- микне 41а, 94, 227в; микни (се) 81, 126, 234, 285, 339, 341; мик се 81, 341; микнаја 56а, 243; микнат 56в
- Милојна 146а
- милос 147, 209, 213а, 216, 284
- милосан 44б, 209
- Милошов, Милошова 20, 94
- Мил'ентија 232б
- Мил'етов, Мил'етово 20
- Мил'ивој 105
- мил'ијон 78, 106, 245, 326 (минаре) два минарети 266а
- минтан 50, 148, 306; минтане 226а
- мираџија (мироџија) 31, 86
- Мире (хип. од Станимир), Миретово, Миретовица 254б
- Миретович'ин 254б
- миреч'еп 198
- мирише 87, 140б, 398
- мисафир 119а, 227а
- мисека 88
- мисиџија 134б

- мисиџика 1346
 мисли 140а, 183, 304; мислеја 151а, 172, 395; мислела 298в, 395; мислге (1. јд. ипф) 349; мислесмо 183, 345, 395
 митанч'е 254а; три митанч'ета 266б; митанч'ети 48
 Митар 191; Митре (вок) 224
 митралози 94
 Митрова 88
 три Митровдња 41а
 митровдњски 41а
 Митровица 19а
 митровч'ки 41а
 митропол'ски 190
 мицак 44б, 45, 46, 292, 310; мицкому 25б; мицка 292, 395; најмицка 292; најмицко 279б; мицко 56а, 56в, 119а, 130д, 193; мицке (мн) 219, 226в, 226г, 226д, 231, 258а, 292, 339, 343б, 354, 372, 387; мицки (мн) 271
 (миш) миши 213а, 227б, 228, 338, 378г; мишеве 227в, 228
 мишема 54в
 мишјо 103б
 мишч'е 177; ч'етири мишч'ети 177; три-ч'етири мишч'ети 266а
 млад 82, 103а, 140б, 160, 226б, 299б, 301, 317, 387; млат 141; најмлада 279б (в. млаџ'еј)
 млада (невеста) 85, 382; младејзи (Дјд) 319
 младанавеста 93, 111, 166, 256, 402
 Младен 19б, 166
 Младеновица 16б
 младиња 16б
 младица 16б, 23б
 младич'у (Вјд) 223
 младожеј'на 14бв
 младожеј'ино 147
 младожења 148, 16б
 младонавеста 93, 16б
 младос 16б, 209, 216, 323, 325; младоста-ми 209, 216, 219; младости-ми 21б
 млат, в. млад
 млати 25, 16б
 млаџ'еј 78, 105, 124а, 135а, 145а, 192, 203а, 209, 213а, 279а, 280, 281, 30б, 310, 327; најмлаџ'еј 279а; најмлаџ'ејога 279а; два млаџ'еји 279а; млаџ'ејо 60, 94, 103в, 130а, 279а, 282, 308; најмлаџ'ејо 279а; млаџ'ејога 94, 279а, 31б; млаџ'ејому 22, 94, 103в, 279а, 317; млаџ'еја 56в, 60, 135а, 279а, 279б, 296в; млаџ'ејзи 279а, 319; млаџ'еју 103в; најмлаџ'еја 279а; от најмлаџ'еје 279а
 млаџ'и (Нјд) 152, 279а, 280; најмлаџ'и 279а, 280; за... најмлаџ'ега 279а; најмлаџ'о 279а; најмлаџ'а 272, 279а; од најмлаџ'е (Гјд) 318; најмлаџ'у 272, 279а
 млоге 73а, 124а
 млого 41а, 42б, 54а, 56а, 56в, 57, 62, 73б, 73в, 74б, 78, 103б, 103в, 121, 124в, 130в, 134б, 140а, 145а, 146в, 151а, 151б, 157, 164, 168, 172, 180, 181, 183, 192, 196, 200, 203а, 205, 213а, 218в, 223, 226а, 227а, 227б, 227в, 237а, 256, 274е, 275, 297ђ, 298в, 300б, 319, 334, 335, 349, 352, 353а, 365г, 365л, 376а, 378а, 378б, 378в, 381, 393, 402, 408; помлого 281
 млозина 168; млозинама 243
 мл'екарник 16б
 мл'екарц'ија 134б, 23б, 237а
 мл'екарц'иница 134б
 мл'еко 29, 163, 166, 213б, 256, 298а, 344, 351, 372, 385, 386, 388, 40б
 многи 168
 много 94, 168, 235
 могу 48, 90, 149, 192, 234, 317, 333, 365л, 376а, 407; можеш 175, 279б, 304, 367а, 405; не мож... 191, 304, 334; не мож... 80; мош 80, 339, 367а, 372; може 41а, 42б, 54а, 62, 73а, 80, 121, 125, 137, 209, 211а, 304, 309, 310, 326, 367а, 371, 372, 376б, 378а; можемо 73а, 137, 304, 367а; можете 297г, 367а; можев 313а, 360; можеф 41б, 338; мога 347, 367в; могла 367в; могаја 367в; могала 367в; могаге 367в; мога (1. л. ипф) 30а, 318, 349, 367в; могадо 361; могаше (3. јд. ипф) 30а, 349, 367в, 399; могасмо 30а, 349, 367в; могасте 23д, 349; могау, могау (3. мн. ипф) 349; могаг'е 345, 367в; могаг'и 355а, 367в; могауч'и 367в
 можем 333; в. могу
 мој 105, 30б; мојега 22, 34а, 34б, 94, 31б; од мојега 315; сас... мојега 31б; мојему 22, 34б, 94, 103в, 220, 23б, 317; моја 60, 240, 284, 30б; от моје (Гјд) 299в; моје (Дјд) 30б, 319; мојеј (Дјд) 279а, 319; мојејзи (Дјд) 103в; мојејзи (Дјд) 60, 74а, 78, 103в, 125, 23б, 299в, 319, 348, 387; моју 103в, 351, 403; по мојејзи

- (Лјд) 78, 103в; моје (мн) 306, 323, 351
 молац 446
 мољац 46
 два момка 192; момку (вок) 223; момци 2276
 момче 353
 мора 2396
 море 416, 426, 55, 74а, 1346, 1406, 157, 169, 172, 174, 205, 217, 222, 223, 224, 227а, 258, 275, 297ђ, 301, 302, 311, 316, 324, 343а, 349, 353а, 378а, 392, 394, 397, 402, 406
 море 29, 54а, 54в, 62, 69б, 69в, 80, 81, 94, 104, 121, 1246, 125, 133, 134а, 164, 170, 177, 206, 223, 239а, 239б, 249, 256, 271, 273, 274а, 297в, 302, 304, 309, 340, 354, 381, 382, 387, 403, 405, 408, 412
 моро (море) 274д
 мос 278, 353а, 374
 мостра 92
 мотавило 86, 227а
 мотика 48, 86
 мотовило 86
 мравли 276д
 мравлинка 164, 206
 м^рзеша 73а
 м^рзлавац 180
 м^рзнује 376б
 м^рзос 209
 м^ррка се 383
 м^рсак 73а
 м^рсал 73а
 м^рсол 130б, 273
 м^рсол'афче 130б, 213б
 (м^ртвац) код м^ртваци 44а, 73а
 м^ртвокос 209, 216; три м^ртвокоса 209, два м^ртвокоса 262
 (м^ртвџ) три м^ртвџа 41а, 262
 (м^рфче) два-три м^рфче-та 213б, 266б
 м^рша 208
 муа 78, 117, 1246, 125, 148; мује 78, 106, 125, 204, 256
 муабет 43, 78, 1246
 муабетише 1246
 муабетлија 1246
 муац'ер 78, 1246, 134а
 мудрац 446
 муж 346, 55, 69а, 296в, 353, 365љ, 376а; мужи 226б, 301, 323, 328, 330
 мужи'ев 147, 284
 мужњев 22, 209, 211б, 213а, 234, 284, 299в, 308
 мује, в. муа
 мука 284
 муња 56б
 муосерина 78, 1246
 муслиман 29
 мустафс 42б; од мустафа-за 219
 мутавлија 134б
 мучан 44б
 мушкарац 44б
 Мушутигшанин 268
 Мушутигше 23б
 мъ (прашина) 40а, 41а, 124в
 мъгла 41а, 43, 123, 140б
 мъгловит 42а
 мъзга 41а
 мъне (мање) 279а
 мъне 146в, 279а
 мъње 146б
 мъска (мазга) 41а, 192
 мътика 48
 мътка 48
 мъчеја 48
 мидерис 54а
 миде 54а, 105, 178
 мидеција 54а
 мидецика 54а
 мисафир 40б
 мифл'ус, от мифл'уса 54а
 мийр 54а
 мийр'енсан 54а
 мийч'ин 54а
 на (ево, изволи) 297ђ, 308
 набавлаја 111
 набайм, набайја 78
 набал'а 111
 набива 78, 116, 204; наби-вај 116; набивал'е 116
 навадагика 134б
 навадувал'е 376а
 навал'увал'е 376а
 навамо 31, 78, 79
 навива (се) 17, 78, 116
 навијал'ка 116
 (навије) нави (2. јд. импер) 372
 навикнал'е 56а
 навикнула 56г
 наводагика 31, 134б
 (навуче) навучи 42б, 47б
 наглу 124в
 нагл'еда (се) 80
 нагъете 164
 нагоре (прилог) 31, 36б
 наг^рде (3. јд. аор), наг^р-деја 395
 наг^рча, наг^рчал'е 381
 надвор 85, 308, 365а, 378а, 407
 надница 18б
 надоце 160, 360
 надоц'не 360
 надујен 78, 114, 353а
 нађе 133
 најја 41а, 78, 1246, 182, 388
 најволим, в. вол'и
 наједи се (импер.) 240; наједомо (се) 348
 најнапрет, в. напрет
 најпосл'е, в. посл'е
 накањувал'е се 376а
 накитен 354
 накова'а 192, 33б
 накова'ка 192
 наковањ 19б, 148, 192
 накривен 114
 накупуваја 376а
 налока се 378а
 наљже 41а
 наљна 29, 41б, 140б, 387, 388
 нал'и (импер) 105, 340
 (намеча) намечај 381; намечајте 342
 намешча 157
 намькне, намькни 41а

- нанч'е 254а; у нанч'ета 256
 наобруч'и 78
 наоди (се) 124б, 213а, 216,
 338
 наоколо 78
 наопако 31, 78, 407
 наопач'ан 48, 78; понао-
 пач'ан 44б, 78, 279б
 наопач'и (се) 48, 78; нао-
 пач'ија се 78
 наопч'на 48
 наопч'ник 48
 наора 120, 387
 наостри 68, 78, 159, 177;
 наострија 159; наострен
 159, 177, 179, 323
 нападнувал'е 376а
 наполнијон 29
 напол'он 90, 262
 направен 57, 155, 354
 направи, направија, напра-
 вила 114; направисмо
 348
 напраим 114, 274в; напра-
 ил'е 296ђ; напраисмо 85
 напраји 42а, 120, 183, 192,
 195, 196, 227б, 235,
 239а, 296г, 349, 367в;
 напрајил'е (се) 226а,
 258б; напраји (3. јд. аор)
 62, 251, 355б; напрајише
 227д; напрајен 354
 напре (раније) 31; понапре
 31, 376а
 напрет (раније) 31, 42б,
 127, 216, 226а, 227б,
 240, 252, 266а, 281, 349,
 352, 376а, 381, 388; по-
 напред 31; понапрет 31,
 226г, 281; најнапрет 281
 напрешањ 278; напрешњи
 279б
 напрешн'о 147, 285
 напрешњо 94, 95, 124б, 135б,
 148, 180, 195, 203а, 285,
 349
 нап'рмер 74е
 напушти 157
 напушч'а 157
 нарани 124б, 172, 253, 299б
 нараф 121, 145а, 213а, 216
 нарафл'ија 121
 нареден 226а, 226д, 354
 нареџ'а 86, 133
 нареџ'ен 354
 насамо 31
 насеје 103в; насеј 105, 339
 насеч'и 343б
 насиса (се) 378а
 наскита се 378а
 наслага 378а
 насмена се (3. јд. аор) 124б
 насмеује се 78, 124б
 наснове 299в, 372
 наспе 372
 нас'рка се 378а
 настаде, настадоше 365ј
 настајаи 114
 настајен 78, 114, 155
 настал'а 111
 настанаја 34а
 натамо 31, 78, 79
 натемник 79, 279а; натем-
 нику (Вјд) 79, 223, 343а
 натемницо (Вјд) 240
 наткаје 368
 (натне) натни 304; натнаја
 274д
 натъкне 41а; натъкнат 56в,
 211а
 наћес 35
 нафака 148, 177, 283, 285,
 286, 306, 388
 нафати 62, 123
 нафач'а (се) 78; нафач'аја,
 нафач'ала се 123; на-
 фач'асмо 78
 наф'рка се, наф'ркај се,
 наф'ркасмо се 119в
 нач'алник 140б, 154, 220
 нач'ва 44а
 нач'ес 29, 50, 85, 86, 145а,
 406
 нач'еске 50, 85, 86, 406, 413
 нач'иња (се) 378б; нач'и-
 њајте 378б
 нач'на (1. јд. аор) 290
 нач'џ'ка 49
 наџ'арл'ив 173
 наџ'ем 79, 135а, 160, 163,
 274е, 298б, 317, 360,
 388, 405; наџ'еш 78, 160,
 279б, 405; наџ'е (се) 41а,
 74е, 83; наџ'емо 160;
 наџ'ев 213а, 300в, 360;
 наџ'еф 349; наџ'и 62; на-
 ша 40б; не га наџ'о 17б;
 наџ'е (3. јд. аор) 319;
 наџ'осмо 78, 85, 259,
 270, 296г, 355б, 355в,
 40б; наџ'оше 297д
 наџ'нем 30а, 164, 349;
 наџ'неш 87, 253, 279б,
 320; да...наџ'немо 201;
 наџ'нете 349
 наш 30б; нашему 60, 94,
 317; нашега 94; наша
 30б; нашејзи (Дјд) 23б,
 299в, 301, 319; њаше
 (мн) 30б, 323; наши (мн)
 338; при нашема 259;
 нашема (дат) 231, 330;
 нашима 324
 насвири 130а
 насипа (се) 130в
 не (< неје) 61, 62, 78, 211а,
 296д, 304, 330, 335, 360,
 402, 405, 406
 небањат 353а
 небојадисуван 353а, 376а
 невиден 354
 негде 41б, 62, 405
 него 227в
 негов 143, 145а, 213а, 226г,
 278
 негов 42а, 145а, 213а, 216,
 30б; в. негоф
 негова 62, 69в, 125, 173; от
 негове 318; негове (Дјд)
 145а, 272; по негове
 (Лјд) 320; неговејзи
 (Дјд) 22, 145а; негову
 42а, 105, 119а, 145а,
 274д, 308
 негове (мн) 78, 111, 145а,
 200, 209, 274г, 323, 349,
 352, 382
 негови (мн) 226г, 227б
 негово 31, 111, 145а, 146а,
 164, 251, 279а, 364,
 376а; неговога 22, 145а,
 31б; неговому 145а,
 146а, 180

- негоф 121, 145а, 209, 213а, 216; в. негов, негоф
- недела 141
- недел'а 263
- недопрат'ен 111
- нежењет 179а, 353
- нездреја 201
- незнање 22
- незрело 201
- нек 311
- нека 63, 66, 149, 202, 205, 220, 324, 372
- некат 406
- неки 216; нека 62
- некмог'и 80
- некој 29, 62, 130д, 297д, 304; некоја 62; от некоје 177; некоју 62, 196; некоји (Нми) 226б; некоје-ма 243
- некол'ико 31, 44а, 62, 80, 262, 263, 266а
- некр'стен 73а, 158
- немајне 146а
- немајње 146б
- немам 34а, 190, 225, 227б, 234, 303, 304, 404; немаш 147, 185, 320; нема 29, 51, 79, 111, 124а, 149, 174, 195, 211а, 224, 227г, 239а, 245, 249, 253, 256, 259, 279а, 296д, 304, 308, 309, 315, 323, 386, 405, 406, 412; немамо 239а, 296г, 330; немате 297г; немав 95, 213а, 338, 362; немау 110, 300а; немаја 388; немао 152; немала 376б, 388; немало 62, 180, 200, 216, 388; немал'е 106, 127, 226а, 226в, 275, 279а, 308, 388; немал'и 140а; немадо 388; немаше (3. јл. ипф) 41б, 92, 164, 192, 311, 329, 349, 411; немасмо 23д, 197, 296г; немау (ипф) 349
- Немац 446, 296д; Немци 279б, 296д, 349, 351, 375, 376а; Немце 61
- Немач'ка 31
- немач'ки 276г; немач'кема 324
- немаштина 196, 309
- немисл'енику (Вјд) 223
- немо 105, 340
- немој 41а, 92, 103б, 105, 319, 334, 340, 382
- нен (њен) 279б
- ненавијен 116
- ненач'нат 56в, 353а
- неомијен 353а
- неплатен 354
- неповијен 116
- непокријен 114, 155
- непоменик 286
- непромењет 353
- Неродимња 148, 172
- несам 30б, 44б, 56а, 61, 62, 73а, 134б, 211б, 298б, 365ј, 402, 404; несъм 61, 402; неси 56а, 61; неје 41а, 41б, 44б, 47а, 54а, 56а, 60, 61, 62, 63, 67а, 74а, 78, 79, 83, 88, 105, 119б, 136, 146б, 158, 159, 172, 175, 178, 189, 197, 200, 205, 227б, 234, 235, 237а, 252, 270, 271, 274з, 275, 277, 278, 290, 291, 297в, 300в, 304, 305, 307, 308, 317, 319, 327, 343б, 353, 353а, 355а, 365, 366, 387, 394, 402, 405, 406; несмо 56б, 58, 61, 69б, 189, 402, 405; несте 61, 319, 351, 402; несу 61, 130д, 145а, 154, 205, 209, 226д, 291, 308, 323, 365а, 402, 405, 407
- неспособан 31, 86; неспособна 31
- неспособан 34б
- несретња 297в
- несретњик 174, 200
- несреч'а 200
- несреч'њо 174
- нестрекњик 174, 200
- нестрекњица 148, 156, 174, 200, 234
- нестрекњич'е 200
- нестретња 240
- нестреч'а 62, 200, 308
- нестреч'ан 200
- нестреч'н'о 200
- нетопен 354
- нетъкнат 353а
- неудадена 353а
- нецеја 151б
- неч'ем 298в, 381, 387, 404; неч'у 27, 133, 192, 333, 387, 404; неч'еш 42а, 404; неч'е 30б, 41а, 92, 177, 191, 222, 249, 253, 296д, 308, 344, 387, 392, 404, 405; неч'емо 404; неч'ете 404; неч'ев 299б; неч'ев 338, 364, 404; неч'еф 226б, 404; неч'ао 78, 152; неч'аја 103в, 151а, 308, 404; неч'ала 404; неч'ал'е 213а; ја неч'а 124в, 349, 404; ти неч'аше 404; неч'аше (3. јл. ипф) 23д, 105, 308, 404; неч'асмо 404; неч'ав (3. мн. ипф) 349; неч'ав 349, 404
- неч'ьсник 41а; неч'ьснику (Вјд) 42а
- нешто 31, 41а, 54а, 56а, 62, 73а, 78, 102а, 103в, 126, 130а, 130г, 203ђ, 231, 236, 243, 274д, 298в, 324, 376а
- несверија (се) 79, 130а
- ни (нити, нит) 23д, 308, 324, 349, 365а, 369, 382, 386, 398, 404, 405
- ниан 44б, 78, 124б, 145а
- нива 11, 90, 143, 145а, 150б, 155, 187, 244, 354
- нигде 149, 234, 275, 382
- нигде (негде) 62, 405
- низам 333, 378а
- по је низб'рдно 281
- нијан 44б
- није 128 (в. неје)

- ниједан 223; ниједна 446; ниједну 56а
 нијена 185, 239а, 240; није-нога 103б, 268
 никад 406; никад 44б, 103в, 157, 211б, 309
 никако (некако) 62, 382
 никиј 105
 никнало 69б; никнал'е 351; никл'е 25б, 266б
 никој 42б, 56а, 62, 67а, 78, 79, 88, 92, 105, 121, 124а, 125, 178, 180, 191, 192, 197, 200, 234, 275, 283, 296в, 296д, 296ђ, 297ђ, 298в, 304, 308, 309, 323, 330, 349, 355а, 365, 375, 376а, 378, 390, 396, 403, 406, 412; нико-га 34а, 304; никому 304
 никој (некоји) 62, 304, 349; от никога 62; ники (не-ки) 62; ника (нека) 62
 никоја 240
 никоје (неки, некоји) (мн) 62, 226б, 227ђ, 365з, 387
 никоји (Вјд. м. р.) 223
 (никоји) (некоји) без никоје-га 88; по никојега 62; буре никоје 62; никоја (некоја) 405; никоју (не-ку) муку 52
 никојпут (неки пут) 62
 Николач'овица 269
 никол'ико (неколико) 62, 80, 262, 301
 Никол'инице (вок) 239б
 никол'ицина (неколицина) 62
 никълд 42а, 124а
 нин 22, 31, 41б, 56б, 56в, 57, 62, 87, 103в, 127, 143, 145а, 146а, 250, 256, 259, 306, 308, 315, 317, 338, 342, 347, 349, 353а, 376а, 378г, 396, 405
 нисам, ниси, нисмо, нисте 61; в. несам
 нит (им) 274б, 275
 нит (нити; речца) 274б
 ница 213а, 226а, 338, 378а
 ницина 192
 нич'и 78, 104; нич'ија 240; нич'ијо 103в, 205
 ниша се 213а, 338, 378в; нишач'и (се) 355а, 378в
 нишал'ка 213а, 338, 378в
 нишанц'ија 287
 ништа 304
 ништо 27, 30а, 41а, 60, 61, 63, 69а, 73а, 73б, 78, 82, 124б, 127, 130а, 137, 140а, 157, 168, 173, 174, 177, 180, 185, 211б, 213а, 224, 227ђ, 234, 236, 239а, 249, 250, 253, 256, 258в, 259, 274д, 281, 296в, 296г, 296д, 296ђ, 297в, 297ђ, 298в, 299, 300а, 300в, 304, 307, 308, 309, 311, 318, 319, 320, 321, 323, 330, 333, 335, 349, 354, 367а, 376а, 376в, 378д, 382, 383, 386, 388, 394, 403, 405
 ништо (нешто) 62, 63, 88, 172, 202, 205, 231, 236, 243, 273, 297в, 304, 311, 343б, 376б, 381, 393
 ногица 193
 нозд'рва 192
 нојан 145а, 211а
 нојен 78, 103в, 145а, 306; нојно 145а, 146а, 147, 192, 281, 306, 349; ној-нога 22, 69в, 145а, 273, 316; по нојному 41б, 145а; нојна 48, 145а, 308, 411; нојну 145а, 349; нојне (мн) 44б, 145а, 258б, 259, 266а, 352; нојнема 145а, 324; нојне (мн) 306, 323; ној-ње (мн) 145а, 149, 306, 308
 (нојзин) за нојзинога 145а, 306
 нојзина 145а, 306
 ноктац'ија 213а, 338
 ностоп 183
 нотња 148, 174
 ноћашан 45
 ноч' 62, 148, 216, 217, 285, 327, 352; два ноч'а 216, 217, 262; три ноч'а 217, 349, 376а
 ноч'ес 29, 50, 85, 406
 ноч'ом 145б, 213а, 217, 226г, 335, 406
 ноч'у 227а
 ноч'ује 376б; ноч'увал'е 376а
 ношна 60, 145в, 279а
 ношч'е 79, 130г, 159, 177, 279б, 308; ношч'ич'и 177, 323
 ношч'етина 177
 нужда 178
 Нуске (вок) 239б
 ньч'ва 41а, 275; ньч'ве 41а, 226г, 275; ньч'ви 41а, 69в, 275
 н'егов 143, 213а, 306; н'его-ва 147; от н'егове (Гјд) 318; н'еговејзи (Дјд) 147, 319
 н'егов 147
 н'егоф 147
 н'ека 149; в. нека
 н'емам, н'емамо 149; н'ема 149, 343а; в. немам
 н'емој 149; в. немој
 н'есам 149; в. несам
 н'еспособан 31, 149; в. не-способан
 н'ива 11, 147
 н'икому 22; в. никој
 н'ин 48, 147, 411; н'иному 147; н'ина 147; от н'ине (Гјд) 379; у н'ину 395; н'ине (мн) 57, 147, 402; в. нин, њин
 н'иша (се) 147
 н'осен 50, 147; в. нојен, њо-ен
 н'ојзин 143
 н'ојна 147а, 306; н'ојно 147, 306; н'ојнога 147, 209; н'ојне (мн) 306; н'ојње 147, 149, 323

- његов 213а, 216; његово 306; сьс...његовога 316; његовому 148, 192, 317; његова 148; његове (Гјд) 180, 318; његове (Дјд) 236, 271; његовејзи (Дјд) 148, 319; његову 446, 128, 148, 271, 293, 349, 389; сьс његови 365а; његове (мн) 148, 180, 306, 383
- његов 306
- његоф 103в, 148, 306; в. његов
- њема 149, њемаја 149; в. немам
- њена 48, 306; сьс њену 271, 306; њене (мн) 306
- њиан 426, 78, 124, 148, 306
- њива 11, 1506
- њијан 446, 78, 125, 148, 306
- њин 388; њино 148, 306, 311, 375; од њинога 248; њиному 22, 298в; њина 2796, 306, 308, 395; њинејзи (Дјд) 60, 148, 271, 319; њину 78; њине (мн) 124а, 148, 163, 271, 306, 308, 376а, 393
- њоен 50, 73а, 78, 103в, 148, 209, 216, 306
- њојан 103в, 148, 306; њојна 148, 306, 308, 382; њојнејзи 148, 180, 319; њојну 148, 395; њојне (мн) 299в, 306, 403; њојнема 148, 324; в. њоен, њојен
- њојен 50, 78, 103в, 148, 306; њојно 103а, 111, 148, 281, 306; од њојнога 22, 315; њојному 148, 273; в. њоен, њојан
- њојзин 148, 306; њојзино 306; њојзиному 148, 317; њојзина 306; њојзине (Дјд) 148, 319
- обадве 48; в. обьдва
- обадвојица 330; обадвојицама 48, 330
- обалга (се) 336, 378в
- обалгуваја, обалгувал'е, обалгувасмо 376а
- обањат 353а
- обеани (се) 78
- (обедује) обедувач'и 376а
- обејани, обејањет 353
- обесен 354
- обесенику (Вјд) 223
- обиг'и (2. јд. импер) 359
- обоица, обоицама 78
- обојица, обојицама 330
- (обол'и) обол'е (се) (3. јд. аор) 348
- оборњи 276д, 285, 323; оборњо 94; оборње (мн) 285
- обрадувај се 3766
- обрани (се) 80, 191
- обрашч'е 177; у обьдведе обрашч'ети 177; обрашч'ич'и 177
- обрекле 48, 367ђ, 407; обрекнаја, обрекле 56а; обрекнат 56в, 353а, 365ђ
- обрна (се) (3. јд. аор) 566
- обруч' 55
- обрч'ам, обрч'ај, обрч'ала 381
- обрч'е (се) 381
- обукује се 3766; обукуј (се) 26, 339, 3766
- обуч'и (2. јд. импер) 3436, 365л; обука се 208, 2216
- обьдва 23д, 276, 48, 56а, 123, 164, 177, 262, 265, 266б, 273, 274е, 283, 323, 349, 351, 353а, 374; обьдведе 48, 92, 152, 177, 252, 266б, 376а; обьдведема 42а
- обьдвојица 48, 330
- овај (м) 41а, 79, 300в, 308; овој 306, 73а, 308; за...овога 316; овому 273; овај (ж) 79, 192, 308; овеј (Гјд) 318; овејзи (Дјд) 79, 218в, 236, 319; овуј 306, 79, 105, 308, 321, 413; овеј (мн) 79, 105, 146а, 279а, 308, 323, 413; овема (Дмн) 231, 324; в. вај
- оваква 309; овакве (мн) 79, 323; овакво 309
- овако 42а, 79, 81
- овамо 92, 223, 226а, 365д, 392, 405
- ован 446
- овас 446
- овде 29, 67а, 151а, 224, 226а, 227г, 237а, 275, 278, 323, 349, 360, 365о, 3766, 403, 405
- овдека 281, 303, 405, 413
- овдена 29, 2276, 240
- овденка 405, 413
- овдешн'и 88, 147; овдешн'о 147
- овдешњи 88, 130д; овдешњо 88, 94, 148; овдешње (мн) 88
- овејзин 308, 413
- овесел'и 191, 212
- овол'икав 80, 213а; овол'иква 79, 309; овол'икво 79; 309; овол'икве (мн) 2276, 309
- овол'икав 20, 79, 309
- овол'икаф 79, 309
- овол'ико 237а
- овол'ишно 89, 410
- овол'ич'ко 177
- оврије (се) 370
- оврши, овршил'е 396
- овца 2136; в. офца
- овца 74д, 2136
- овч'етина 19а
- овч'о 2136
- оген' 50, 147
- оген' 50, 196, 278; огњево 227в
- огладнела, огладнесмо 186
- оглоц'але 381
- оглу'чи 78
- оглувеја 29; оглувела 126
- оглуне 172
- огн'иште 147
- огњиште 148, 161, 247
- огоји се 92; огојија (се) 78, 92, 151а, 178
- ограц'ен 145а, 354

- огрбавела 395
 огреје (се) 346, 696; огреј
 105, 339; огрејало 103в,
 224; огреја (3. јд. аор)
 696; огрејан 20, 696
 огрејслунце 696
 огриба 414г
 огрожен 31, 92
 одавде 2276
 одавно 172
 одакле 29
 одамна 172, 390, 406
 одамно 48, 56в, 172, 353а,
 365а, 406
 одборници 365а
 одвајајне 146а
 одвивам, одвивај 116
 (одвије) одви (2. јд. импер)
 105, 340
 одвџри (2. јд. импер) 192,
 343б
 одвџрувал'е 376а
 оде 2376, 278; одосмо 365љ;
 в. отидне
 одејнето 150б
 одел'ејне 146а
 оди 80, 105, 124а, 172,
 211б, 237а, 239б, 240,
 281, 296д, 334; оди (2.
 јд. импер) 79, 271, 405;
 одил'е 244; одише 323
 одигра 384
 одише 385; одисала 385
 одма 124в, 299б, 406
 одмекнаја, одмекнало 56а
 одмица се 256
 одморан 45
 однесе 149, 192, 211а, 274а,
 304, 344; однеси 192,
 236; однеја 271; однел'е
 298б; однесоше 348
 однесује 376б
 одовде 93, 341, 405
 одовуд 29, 211а, 405; одо-
 вут 29, 82, 92, 211а, 405
 одовутке 281, 405, 413
 одозго 29, 405
 одозгор 82
 одоздо 405
 одоздол 82, 140б, 153а
 одоздол'е 82
 одокл'е 93, 405
 одонде 92, 405
 одонуд 405
 одонуд 29
 одонут 29, 82, 211а, 405
 одотл'е 80, 93, 348, 405
 одошто 349
 одрашч'е (3. јд. фут) 345
 одроден 34а
 одузне 172, 364; одузни
 172, 364
 одьмно 48, 172, 406
 одьмношањ 48; одьмно-
 шњо 48, 172
 (одьпне) одьпна (3. јд. аор)
 56б; одьпнаја 56а
 ођа 133
 ождреби се 344
 озгор 29, 82, 219, 226а, 405,
 413; поозгор 281, 405
 озгоре 82
 озгорке 114, 405, 413
 озгорњо 94, 285; озгорње
 (мн) 285
 оздол 29, 82, 153а, 405; по
 оздол 82, 153а
 оздолке 154
 оздолњи 148, 195, 276д;
 оздолњо 94, 154
 оздол'е 82
 оздравела 395; оздраве (3.
 јд. аор) 395
 ојаг'ишла се 147, 188
 ојаг'ишла (се) 103в, 188
 Окрајинка 92
 окрачало, окрачале 194
 окренало (се) 56а; окре-
 нал'е (се) 56а; окрена се
 (3. јд. аор) 56б
 окреч'а 67б
 окривела 395
 окрои 78
 октомбар 203д
 олади 124б
 олуце (Нмн) 57
 омива (се) 30в, 92
 омије (се) 92, 164, 179а,
 238, 240; оми 340; оми-
 ла 92
 омлати 25, 166
 омџра//омџрнаја, омџро,
 омџрна 365м; омџрна-
 смо 56а, 73а, 365м; омџ-
 рзосмо 73а, 365м; омџр-
 знат 56в, 73а, 353а,
 365м
 он 23д, 27, 29, 56а, 56б,
 73а, 175, 271, 273, 279б,
 298а, 326, 335, 345, 348,
 349, 364, 365г, 365ј,
 365љ, 366, 378а, 387,
 395, 403, 404; оно 396;
 од нега 78, 145а, 281; от
 нега 145а, 192, 195,
 279б, 298б; код нега
 145а, 298б; нега 56а,
 56б, 62, 78, 79, 80, 81,
 82, 140а, 143, 145а, 150б,
 189, 197, 213а, 226в, 268,
 298б, 303, 338, 349; нега
 га 298б; га нега 298б;
 сас нега 44б, 74ђ, 145а,
 298б; сьс нега 344; сьз
 нега 298б; према нега
 145а; по нега 145а, 298б;
 нему 44б, 48, 54а, 56г,
 69а, 78, 80, 130в, 155а,
 236, 238, 266а, 270, 275,
 281, 298в, 302, 345, 348,
 349, 376в, 383, 390, 411;
 му нему 298в; му (енкл)
 55, 56г, 298в; н'ега 143,
 147, 298б, 338, 376а; на
 н'ега 147; прет н'ега
 298б; по н'ега 298б; саз
 н'ега 44б, 339; сьс н'ега
 147, 298б; н'ему 147,
 298в, 406; му...н'ему
 298в; од њега 148, 279б;
 от њега 148, 192; код
 њега 148, 298б; њега
 148, 150б, 211а, 298б,
 365б, 382, 386, 392, 394;
 за њега 387, 404; саз
 њега 376б; сьз њега 349;
 по њега 298б; њему 54а,
 103в, 140б, 148, 298в,
 387, 395; њему му 298в;
 она 31, 50, 56б, 56в, 73в,
 80, 111, 130а, 172, 200,
 203, 273, 284, 296б,

- 299а, 323, 324, 335, 341, 348, 349, 365а, 365ј, 365љ, 365њ, 371, 375, 376а, 376б, 378а, 379, 380, 387, 404, 405, 406, 411; код ну 145б, 299б; испод ну 145а; испод ну 211б, 229б; нојзи 103а, 145а; ну 298б; н'ојзи 103а, 128, 147, 299в, 301, 413; н'у 299б; сас н'у 44б, 147, 299б; по н'у 147, 299б; од њу 148; од њу 211б, 299б; код њу 299б; код њу 148; от њу 281; њум(а) 414е; њој 299в; њојзи 50, 103а, 148, 164, 213а, 299в, 302, 413; њој гу 299в; њу 89, 211а, 299б, 392; за њу 395; њу гу 299б; по њу 148; гу (ген) 134б, 405, 410; гу (дат) 27, 29, 41б, 50, 56а, 56в, 62, 66, 74б, 87, 103а, 119а, 125, 151а, 163, 165, 181, 183, 19б, 198, 200, 203а, 203б, 209, 213а, 218в, 219, 226г, 227а, 227в, 234, 243, 266а, 266б, 268, 272, 274а, 275, 279а, 283, 284, 295, 299в, 306, 308, 309, 311, 319, 323, 327, 339, 348, 351, 352, 354, 360, 365ђ, 365ж, 365л, 365љ, 376а, 378а, 380, 381, 395, 404, 406, 407; гу (акуз) 30а, 41а, 48, 54а, 56а, 56б, 62, 69а, 74а, 81, 84, 85, 95, 111а, 114, 119а, 124в, 147, 151а, 154, 157, 159, 170, 176, 177, 189, 195, 200, 203а, 203б, 224, 226б, 231, 253, 259, 269, 271, 274а, 282, 284, 291, 296в, 297ђ, 298а, 301, 303, 304, 308, 320, 335, 343б, 344, 346, 347, 349, 351, 352, 355а, 355б, 365в, 365м, 366, 367в, 372, 373, 374, 376б, 378а, 379, 385, 387, 388, 389, 392, 395, 403, 405, 406, 407, 409а, 409б
- они 31, 41а, 41б, 57, 146б, 296д, 300а, 338, 344, 345, 349, 351, 352, 365в, 366, 369, 373, 376в, 381, 388, 393, 404, 405; оне 387, 402, 405; код ни 145а, 300б; од ни 124в, 145а; у ни (ген) 29, 50, 85, 145а, 40б; ни (акуз) 95, 119в, 376а; за ни 145а, 300б; истера ги ни 300б; сас ни 44б, 94, 145а, 300б; по ни (лок) 300б; нима 145а, 300в, 329, 330; нима ги 141а; ги...нима 300в; код н'и 147; у н'и 300б; сас н'и 44б, 300б; н'има 147; њима 300в; њи (акуз) 148, 300б; помеџ' њи 348; помеџу њи 365а; на њи 147; по њи (лок) 124в, 148, 300б; ги (ген) 89, 338, 410; ги (дат) 41а, 44б, 53, 56а, 57, 60, 62, 67б, 73а, 87, 103в, 126, 136, 145а, 172, 178, 196, 200, 203б, 208, 209, 211б, 226а, 227б, 231, 243, 273, 279б, 287, 300в, 308, 311, 323, 324, 330, 336, 338, 353, 364, 365а, 376а, 378а, 382, 387, 393, 408; ги (акуз) 29, 30а, 44б, 54а, 56а, 56б, 61, 67а, 67б, 69в, 73а, 73б, 73в, 78, 79, 82, 87, 92, 105, 111, 116, 119в, 123, 130д, 141, 145а, 146а, 151а, 157, 172, 192, 203в, 205, 206, 208, 216, 223, 226д, 227д, 244, 258б, 266а, 296а, 296г, 297б, 297д, 297ђ, 300а, 300б, 320, 329, 330, 338, 339, 344, 345, 349, 352, 364, 365м, 367б, 373, 375, 376а, 376б, 381, 382, 385, 386, 387, 392, 396, 402, 405, 406, 407
- онај (м) 35, 308, 413; на онај (акуз) 308
- онај (ж) 308; онејзи (дат) 41а, 60, 62, 78, 103а; од онеј (ген) 318; од онејзи 78, 125, 234, 318; у онејзи 234; онејзи (дат) 134б, 172, 200, 23б, 304, 319, 413; онуј 30б, 105, 308; у онуј 146а; онеј (мн) 105, 275, 308, 413; онема 60, 258в, 324
- оној 35, 164, 176, 308, 311, 351, 382, 413; од онога 172; оному 78, 119б, 256, 274д, 298в, 317, 378д; онога 213б; сас онога 31б
- онакав 309
- онда 274в, 376а
- онде 405
- ондека 405, 413
- ондеш'о 88, 94, 147
- ондешња 88
- онојзин 308, 413
- онол'икав 213а, 309; оно-л'иква 80, 309
- онол'икац 310
- онол'ицан 310
- онол'ич'ки 310
- опаднаја 56а, 151а, 365з; опаднала 365з
- опаднику (Вјд) 223
- опадница 18б
- опанке (мн) 44а; опанце 44а
- опанч'ару 44б
- опанч'ару (вок) 223
- опанч'арски 44б
- опанч'е 44а
- опасуваја 376а
- опасувајне 146а, 376а
- оперисе (се) 8б; оперисала (се) 30б, 8б, 402; оперисана 308
- опет 41б
- опива (се) 78, 11б

- опомењује 376б
опраи 114
опрајила 140б
опраг'а, опраг'ај 111
опрашч'а 382
опре (се) 375, 390
опрошч'ава 333
(опузне се) опузна се 56б
опустела, опуститише 395
опцује 20б, 271; опцуваја 20б
општина 17б
опьнак 41а
опьнч'ар 41а, 107
опьнч'арски 42а, 27бг
опьнч'е 254а
опьньк 42а; опьнце (мн) 41а, 43, 78, 79, 153б, 213а, 215, 220, 226а, 226б, 226д, 227а, 25б, 273, 297ђ, 299в, 308, 330, 338, 352, 391, 413, 415б; опьнци 227б
ора (орак) 79, 192, 218в; (број +) ораа 124б, 262; орасе (мн) 105, 211б, 218в, 226а, 227а, 322, 338
орал (aquila) 52; в. орол, орыл
ораово 78, 124б
Ораховац 19б
орашч'ич'и 177
орол, орлове, орлови 52; в. орал, орыл
ортакльк 140б
орыл 153а; в. орол, орал
осам 52, 262
осамдесет 52, 32б
осамнаес 78
осамнајес 32б
осамнасмо 44б
осветује (се) 376б
освоија 78
оскупује 376б
ослабела 395, 408
ослобоц'ејн'е 146в, 249
осми 327
осмина 329
осморица 94, 330
основе 333, 372; основи 372
осом 27, 52, 93, 245, 262, 263, 266а, 32б
осом стотин 32б
осомдесед 52, 179а
осомдесет 32б
осомдесети 52
осомнаести 234
осомнајес 52, 262, 32б
осомнајести 52
осомсто 52
остави 114, 223, 243; оставте 341; оставија, оставило 114; оставијо 152; остави (3. јл. аор) 114
оставл'аг'е 111
оставувал'е 376а
остада 383
остаи 114, 323; остаи (импер) 62; остаија 78, 10б, 114, 146б, 151а, 164, 285, 301; остаисмо 23г, 348; остаише 114
остаји 25, 62, 78, 114, 130д, 133, 213а, 223, 224, 240, 243, 298, 299б, 300в, 338, 405; остаји (импер) 41б, 180, 203б, 268, 288, 405, 411; остајте (импер) 341; остајила 62, 299в; остајил'е 231, 25б; остајен 78, 114, 155, 338, 354; остај (3. јл. аор) 78, 114
остал'а 111, 124б, 140а
остал'увал'е 376а
остане 404; остаја 151а, 365ј; остала 365ј; остало 234, 248, 258в, 277ђ, 300в; остал'е 179а, 226б, 351, 352, 365ј, 405; останја 125, 365ј; останала 73а, 239б, 266б, 30б, 365ј; останало 56а, 227в, 274в, 309, 365ј; останал'е 56а, 62, 226д, 298в, 365ј; останаше 30б, 365ј; остало (1. л. аор) 365ј; остале 24, 151б, 266а, 273, 298в, 299в, 304, 309, 318, 348, 355б, 365ј; и она оста 365ј; остало-смо 365ј; осталоше 23г, 211б, 365ј
останује 376б; останувал'е 376а
остар 159, 211а, 31б; остра 159; остро 130г; остре (мн) 226д
остареја 17, 56а; остарела 395; остарело се 56а; остаро (1. јл. аор) 348
острамоти (се) 200; острамотила 240
остри (през) 159; острен 159, 354
стрижи се 343б
Острозуб 29; Острозуп 159
острозупски 159
оструже, остругал 385
остудеја 395
осуден 354
осумнаес 78
осуто 329
осуч'е, осукал'е 385
осьмне 41а, 191, 205, 213а; осьмнја 42а, 205; осьмна (3. јл. аор) 205; осьмнасмо 205
от 54а, 192, 375
отац 34а, 44б, 54а, 124б, 145а, 147, 195, 209, 220, 227а, 277, 279б, 308, 311, 323, 349, 382, 387; оцу (дат) 148, 375; за оца 338; сас оца 403, 409; оч'еви 226г; в. отьц
отас (отац + зв. сугл.) 130, 148, 17б, 179а, 277, 287, 324
отв'рднаја 365и; отв'рднат 353а
отв'ржи (импер) 192, 343б
отега се, отегла се, отегна се, отегнат 365г
отеза 333, 378а; не отезај 339
отекнат 20
отекнувал'е 376а
отел'е (мн. од отел') 124а
отел'ија 124а, 134б

- отеца 213а, 378а
отешчала 177; отешча (3. јд. аор) 177
отиде 365љ
отидне 25, 209, 219, 338, 344, 361, 365љ; отидни 339, 365љ; отиша 151а, 164, 172, 203в, 220, 221б, 237б, 270, 286, 299б, 365љ, 376а; отишаја 365љ; отишл'е 221б, 407; отидо (1. јд. аор) 24, 365љ; отиде (3. јд. аор) 24, 211б, 237а, 237б, 253, 355а; отидо-смо 348, 365љ; отидоше 221б, 274д, 348, 365љ; отоше 168, 192, 226г, 348, 405; отишче 345, 365љ; в. оде, отиде
отјенпут 29, 40б
откаје 368
откинат 56в
откут 211а, 364
откът 34а
отне (се) 172, 355б, 36б; отнаја 36б; отеја 36б; отнала 172; отна ми се 36б; оте (3. јд. аор) 36б; отнат 36б; отет 36б
отнесе 192; отнеси 134б, 192, 220, 300б, 330; отнеја 151а, 192, 236, 270, 354; отнела 192; отнел'е 231, 236; отнесе (3. јд. аор) 41а; отнесоше 192, 226б, 245, 330, 348
отовде 93, 405
отозгор 29, 192, 405, 413
отозгорке 405, 413
отоздол 82, 405
оточ' 29, 78, 40б
оточке 29, 78, 40б, 413
отпаде (3. јд. аор) 365з
отпадувал'е 355а, 376а
отпустен 157
отпустује 376б
отрани 244
отруваја (се) 219, 376а; отруваше 376а
отсвуд 82, 405
отсвуд 405
отуд 29; в. отут
отуда 226а, 405
отујке 405, 413
отуреницо (вок) 240
отут 29, 82, 211а, 405; в. отуд
отутке 405, 413
отът 41а, 211а
отътц 43
официри 54в
офсен 213б, 278, 288
офсови 213б, 226г
офца 54а, 78, 106, 119б, 172, 181, 192, 195, 213б, 263, 265, 338, 350, 395, 401б; в. овца
офч'ар 119б
офч'и 103б, 213б; офч'о 94, 119б, 148, 213б
оцат 44б, 46, 151б
оцът 43
Оч'а 111, 124а, 181, 242
Оч'анин 124а; Оч'ани 238; сас...Оч'ане 227а
Оч'анка 74а, 124а, 282, 349, 353а
оч'ански 124а
Оч'анч'е 124а
оч'екувал'е 377
оч'ем 333, 404; оч'у 218а, 333; оч'еш 42а, 62, 82, 146в, 211а, 279а, 296б, 336, 404; оч'е 30б, 44б, 50, 54а, 124а, 164, 20б, 211а, 213а, 222, 238, 296б, 343а, 378а, 378г, 404; оч'емо 404; оч'ете 404; оч'ев 404; оч'еф 404; оч'аја 103в, 124а, 151а, 302, 347, 404; оч'ала 124а, 365а, 387, 404; оч'ал'е 369, 404; оч'аше (2. јд. ипф) 369ђ, 404; оч'аше (3. јд. ипф) 124а, 213а, 253, 266а, 284, 296д, 330, 367б, 387, 404; оч'асмо 372; оч'ау (3. ми. ипф) 404; оч'ау 349; оч'ав 349; ч'у (енкл) 344, 404; ч'е
- (енкл. за сва лица у фут) 344
оч'ки 124а
оч'копи 92, 213а, 338; оч'ко-пија 92, 164; оч'копен 92, 164
оч'оваднику (вок) 223
оч'овадницо (вок) 240
оч'ори 395; оч'ореја 395
оч'у (очух) 124в; оч'уа 124б
оц'а 78, 121, 133, 338
оц'иница 134а
ошккопен 92, 155, 164, 354
ошкч'рбен 164
ошто 303; за ошто 303, 376а, 380; на ошто 303; сас ошто 303; у ошто 303, 372
осебне 130в, 365л; осеба 130в, 151а, 173, 365л; осебнаја 56а, 130в, 151а, 355б, 365л, 378а, 378б; осебла 365л; осебнала 365л; осебло 130в, 365л; осебнало 56а; осебл'е 193, 365л; осебнал'е 130в; осе-бо (1. јд. аор) 24, 130в, 348; осебе (3. јд. аор) 130в; осебна 376а; осеб-нат 130в
ос'рне (се) 130г
па 303, 411
Павл'е, Павл'ета 254б
Павл'етоф 254б
Павл'етовица 254б
падајне 146а;
падајн'е 146в, 249, 344
паднаја 56а, 151а, 186, 365з; паднала 56а, 69б, 95, 186, 365з, 378в; пад-нал'е 352, 365з; пала 69а, 73в, 365з; падо (1. јд. аор) 365з; падна (3. јд. аор) 29, 186, 405; па-де (3. јд. аор) 29, 56б, 82, 348, 355а, 365з, 405
паднувала 376а
пазаран 41а, 277; пазарни дън 41а, 277
пазарен 51, 277

- пазарлък 426, 374
 пакос 209
 памтење 148, 155, 354
 памти 105, 173, 308; памте-
 ше (3. јд. ипф) 173
 памтивек 196, 173
 панталоне 93
 Пантел'имон 90; Свети
 Пантел'имон 90, 274в,
 315
 панти 173
 пантолоне 93
 панџа 134а
 паоц 78
 папрач' 192
 паприка 125, 182, 308
 парадајс 106, 276в
 парастас 86, 220
 пароклја 31, 127, 145а, 237а,
 320
 (парче) две парчѐти 266а
 пасторак 196
 паст'рма 73а
 пасту (пастув) 124в, 218в
 пасту^w 218в
 патл'иц'ан 133, 134а; два-
 -три...патл'иц'ана 262;
 патл'иц'ане 226а
 патријарак 127
 патријарах 86, 128
 паук 55, 78, 117; два-три
 паука 55
 паун 78
 пауница 78
 паутина 78, 117, 123
 пауч'ина 55, 78
 пацоф, два пацофа 203а
 Паштрик 44а, 62, 192, 211а,
 226б, 281, 405
 (педесет) сто педесет 239а
 пеја се 170, 366
 пејесет 78, 106, 227г, 326
 пејесети 106, 327
 пејестина 106
 пека (се) 50, 80, 405; пекло
 (се) 41а
 пекл'а (петља; именица)
 175
 пекл'а (гл) 175
 пензија 299б
- пенџера 133, 134а, 179б,
 226б, 274а
 пенџерл'ија 124а, 134а
 пензија 130б, 147, 172, 284,
 351
 পেপেја 196, 34а, 44б, 124в,
 151б, 151в, 218б, 218в,
 373, 394, 415а
 пепел'уша 272
 перје 103б
 перјо 103б
 песак 43, 44б, 376б
 песма 105
 песто 190, 263
 пестотин 245, 326
 петак 43, 44б, 324, 40б
 петал 44б, 153а; в. петъл
 пети 327
 петина 329
 петл'иче 254а; петл'ич'ич'и
 226д
 петнаес 41б, 44а, 179а, 262
 петнајес 78, 106, 326
 петнајести 106, 327
 петнајестина 106
 петорица 330
 петоро 94
 петраил' 78, 79, 87, 124б
 на дън Петровдан 41а, 44б
 на дън Петровдън 42а, 43
 Петроф'анин 268
 Петрушове (Дјд. ж. р.) 319
 Петрушовица 269
 петъл 42а; петлови 226г; в.
 петал
 পেцки 182; পেцка наија 182
 печ'анац (врста ветра) 44б,
 45
 печ'ејн'е 146в
 печ'ен'е 147
 печ'иво 148, 174, 343б
 печ'ооч'ан 44б, 78
 печ'ооч'ник 78; печ'ооч'ни-
 ку (вок) 223
 печ'ооч'ница 78
 пеш (пешке) 81
 пе-шејесед године 328
 пешес 245, 263, 326, 387
 пешч'ир 198
 пијан, пијана 80, 103в
- пијаница 19а, 58, 62, 80,
 103в, 238, 304
 пијансто 111
 пијац 219, 221а, 221б, 274е
 пијејне 146а
 пијејн'е 146в, 251, 311
 пијејње 146б, 224
 пијење 22, 23в, 148, 235
 пиктије 127
 пил'ивани 90
 пил'ич'и 227д, 298б, 323
 пипнаја 56а
 пиринч' (в. пиринц') 136
 пиринц' (в. пиринч') 136
 писаја 236
 писка 335, 379, 380; писка-
 ла 380
 писма 274а, 319
 писује 274а, 334, 376б; пи-
 сувало 376а
 пита 40б
 питајне 146а
 питање 249
 (питује) питуваја 192, 297б;
 питуваше (3. јд. ипф)
 153б
 пифтије 127
 пихтије 127, 128
 пишти, пиштеја, пиштело,
 пиштеше, пиштеуч'и 380
 плавкаст 209
 плавоок 78
 пладне 20б, 349
 плакајне 145а, 146а, 349
 плакауч'и 78
 плаовито 124б
 платен 354
 плача (им) 192, 378а, 38б
 плоа 78, 125; плоје 78, 125
 плоч'ас 209
 плуч'а 57, 145а, 402
 пл'ач'кац'ија 134б
 пл'ек 127
 пл'емња 148, 172
 пл'ех 128
 пл'ехано 128
 пл'еч'о 274г; обџдва пл'еч'а
 48, 274г; пл'еч'а (мн)
 145а, 274г; пл'еч'и 97,
 274г
 пл'ува 376в

- плунат 56в
 поазгњи 41б, 78; поазгњише 42б, 78
 поарно 78
 побегне 151а, 172, 301, 305, 308, 318, 365д, 367в; побега 85, 365д, 367в, 407; побегла 93, 234, 241; побегл'е 222, 405; побегнал'е 226д, побеже (3. јд. аор) 24, 125, 156, 208, 219, 273, 327, 355б, 365д, 394; побегосмо 23г, 348, 405; побегоше 27, 348, 365д
 поблизо 29
 (повач'а) повач'аше 123
 поверејне 140а
 поверејн'е 146в
 повива, повиваучи 116
 повијен 116
 повратило се 56а
 повреден 323
 (повуч'е) повучи 343б
 поганац 44б, 46; поганцу (вок) 223
 поганљк 42б
 поганч'е 254а
 погинаја 56а, 151а, 308; погинала 56а; погинал'е 56а, 351; погина (3. јд. аор) 124б, 407; погинаше 23г, 56б, 348
 погл'еда 31б, 33а, 335; погл'едај 105, 141, 392
 погл'едувал'е 376а
 подапнаја 36б
 подгреје 103в
 подгреје 376б
 (подигне) подигни 82; подига 355а; подигосмо 348
 подљнак, два подљнка 41а
 подл'утен 35а
 подметнаше 23г, 56б, 172, 220, 348
 пођем 415б
 пождригује, пождригуваја, пождригување 178
 пожђеје 39б; пожњето 369
 позаветрина 281
 позатуцанос 281
 позлатено 35а
 позна 351; не гу познадо 388; познаде (3. јд. аор) 388
 познава 296б, 333, 38б
 познаје 300б, 38б
 поиска 379, 390; поискај 379
 поитај 124б
 појање 148
 поје 25, 296ђ, 310, 344, 36б, 401а; појала 34б; појал'е 10б, 140а, 369; појаучи 401а
 поједе 274е, 31б, 388
 појејне 146а
 појефтинил'е 119а
 покатиљ', в. катил'
 Покладе 174, 275
 поклоњет 20, 353
 покојан 44б, 277; покојне (Дјд. ж. р.) 23б; покојни 277
 покојњи 149, 211б, 277
 покријен 115, 155, 35а
 покровац 44б
 покропен 35а
 пок'рстен 158
 покупувал'е 402; покупува-смо 296г; покупуваше 78, 273, 275, 297б, 319, 324, 330
 покутњица (по + кутњица) 174, 281
 (пол) годину и пол 27; два и пол 153а
 пола 211б, 219, 234, 235
 полгодина 140б, 154
 полноч' 140б, 154; до полноч'а, от полноч'а 219
 половин 30в, 274б; до половин 30в, 81
 полока 78
 полч'аник 93
 полько 41а, 43, 140б, 17б, 349; полькоте 41а, 140б
 польсно 43, 40б
 польч'ко 41а, 407
 (пол'егне) пол'ега 151а, 365а
 помаже 296б
 поменало се 56а
 помец' 348
 помец'у 41а, 181, 195, 301, 365а
 помивач'а 11б
 помисл'ела 23б, 395
 помогне 62, 80, 239б, 298в, 319, 338, 346, 349, 367б, 403, 404; да поможе 367б; помогни 339, 367б; помогните 367б; помози 367б; помогл'е 367в; помогоше 125
 помогнувала 17
 помрел'е 74б; помреше 16б, 200, 209, 271, 315
 помузе, помузи 69а
 понапасник 281
 понапре 239а
 понапрет 62, 349
 понапрешн'о 94, 147
 понедјаник 107, 108, 124а, 276а
 понижи 192
 поновује (се) 376б
 (поодак) при поотку 78
 пооди 78, 124а, 124б, 213а, 36б
 пооч'им 78
 попац 44б
 попнала (се) 36б; попнало (се) 56а
 попосл'е 281; в. посл'е
 поправл'а 111
 попраи 78, 114; попраија 114, 213а
 попраји 54а, 114; попрајил'е 226б; попрај 78, 114; попрајише 242
 попрал'а, попрал'аја 111; попрал'аучи 78, 355б
 попузнаја (се), попузнала се, попузнасмо се 69а
 попушта 157
 попуштила 34а
 поразбол'оше се 393
 порасне 213а, 333, 338, 365к; пораснаја 151а, 365к; пораснала 365к; пораснал'е 231, 258в; пораса

- 151а, 209, 365к; порасл'е 365к
 пос 50, 192, 209, 213а, 276а, 278; пости (мн) 226б; посте 226а; у Велике посте 227а
 поса (посао) 286
 посан 446, 209
 (поседне?) поседо (1. јд. аор) 348, 365о
 посеје 274а; посеј 105, 339
 посека 69а
 посипе 334, 372
 поскура 86
 поскуриша 86
 поскурч'е 86
 посл'е 29, 140а, 146в, 151а, 249, 258а, 298б, 299б, 300в, 338, 365љ, 368, 376а, 400; најпосл'е 281
 последно 145в, 274в
 последн'о 94, 147
 последњо 94, 187, 217а
 посл'ешањ 197; посл'ешњо 94, 197
 пос'ркај (импер) 339, 378а
 поставен 155, 354
 два постада 192
 постакија 198
 постаг'ала 111
 (постане) постаја 365ј; постанаја, постанал'е, постадо, постана 365ј
 постач'ија 198
 пострами 200
 посьпка 41а
 посьпне 41а; посьпна се 56б
 потоамо 281
 (потекне) потека 151а, 365ж; потекнаја 56а, 365ж; потекнала 56а, 87, 365ж; потекл'е 273; потеч'е (3. јд. аор) 355а; потекна (3. јд. аор) 56б, 365ж; потекнат 353а, 365ж
 поткаје 368
 поткивач'и (Нмн) 372
 потпал'к 43
 потрефија 29; потрефило 405
 потруја 374
 поуmrеше 23г, 348
 пофал'ил'е 296ђ
 пофач'а 110, 123, 213а, 338; пофач'ал'е, пофач'аше 123
 поч'ин'е 143
 поч'ине 146б, 175, 368, 396; поч'еја 151а, 366, 370, 382, 383; поч'наја 366; поч'ело 62, 164, 273, 304, 376б; поч'ела 376б, 381; поч'нала 56а, 366, 369; поч'ел'е 73в, 352, 366, 369; поч'нал'е 56а, 206, 338, 366, 383, 396; поч'о (1. јд. аор) 94, 348; поч'е (3. јд. аор) 119в, 376б; поч'есмо 396; поч'еу (3. мн. ипф) 366
 поч'нује 338, 376б; поч'нувај 339, 376б; поч'нувал'е, поч'нуваше 376а
 пог'е 83; пог'и 381; поша 88; пошл'е 55
 пог'не 178
 пошал'е 236
 поштејне 145а, 146а, 376а
 пошто 386
 поштовајне 377
 поштовајн'е 146в, 252, 377
 поштувајне 23в, 146а, 150а, 376а
 поштувајн'е 146в
 поштувајне 146б
 поштувало (се) 376а
 поштување 22, 23в, 150а
 пра 21, 124в, 218в, 306, 394
 на пра Бога 81
 прабаба 86
 прави (се) 114, 273; правил'е 29, 41б, 114; правен 155, 354
 прадеда 86
 праија (се) 41б, 140б, 200; в. праји
 праји 25, 27, 34б, 41а, 41б, 78, 83, 86, 92, 103а, 114, 134б, 136, 204, 213а, 221а, 227в, 234, 239б, 240, 323, 331, 344, 40б; прајила 140б; прајил'е 29, 140а, 351; прајен 10б
 прајње 179б
 праска 205
 пратен 20, 354
 прашак 203в, 376б, 381
 п'рви 41а, 73а, 327, најп'рви 281
 преарч'и (се) 78, 124б
 (пребегне) пребеже (3. јд. аор) 24
 пребранац 44б, 4б
 превадује 376б
 преврије 370
 прегл'еда 392
 прег'рш, два прег'рша 209; кол'ико прег'рша 262
 прегува, прегувај 69а
 прегуне 67б, 69а; прегунаја 69а; прегуна (3. јд. аор) 67б, 69в
 прегунају 67б, 69а; прегунавај 67б; прегуновај 69а
 предава 183
 предаје 220, 38б
 предње 94
 преесапи (се), преесапија (се) 124б
 прекадује 376б; прекадуваше (3. јд. ипф) 376а
 прекај 105, 409б
 прекинала 56а; прекина (3. јд. аор) 56б
 прекињује се 376б
 прекјутре 103б
 прекјуч'ер 103б
 прекој реке 234
 премени (промени), пременила 67б
 премеч'а (се) 219, 335, 381; премеч'ај 339, 381
 пренесује 33б, 376б
 преникнује 67б, 376б, 381
 преобука (им) 78
 преобукује 376б; преобукувал'е 376а
 преотне 172
 препало (пропало) 67б
 препира (се) 378б
 препискал'е 351

- препишти 380; препиштеја 151а, 380; препиштела 395; препиштело 380
 препл'егује 336
 препне (се) 366; препни 366
 препне се (припне се) 546, 67а; препни се 67а; препнаја се 56а, 67а, 151а, 366; препнала се 67а; препна се 566, 67а, 366
 преповива 116
 препраји 2036
 (препукне) препука 151а
 прерипнаја 56а
 преседнику 220
 пресилни (присилни) 67а, 211а
 прескач'а 382
 прескита (проскита) 676; прескитај 378а
 пресмејува 125
 пресмејувајне 78, 125, 146а, 376а
 пресолък 42а, 43
 представл'а 111
 (престане) престаја 151а; престанат 56в
 престанувал'е 376а
 пресуши се (просуши се) 676
 претија (предебео) 1516
 претресује 3766; претресуваја 376а
 преудале се 344, 387; преудале се (3. јл. аор) 387
 преч'ека (причека) 67а; преч'екај 67а, 105; преч'екаја 67а; преч'ека (3. јл. аор) 67а
 преч'ита (прочита) 676, 213а
 прешупл'ен (прошупљен) 676
 прешупл'и (прошупљи) 676
 пресвира (се) 676, 130а
 п'рс (кроз) 409в; в. п'рс
 привати 123, 213а
 привика 324; привикај 60, 231, 324, 339, 378а; привика (3. јл. аор) 324; привикасмо 348
 Приздрен 201
 Приздренка 201
 призивл'а'е (се) 111
 признуваја 376а, 377а
 Призрен 201, 211а, 219, 297г
 Призренац 305; Призренце (Нмн) 201
 Призренка 201
 Призренч'е 254а
 пријаје, пријало 391
 пријател' 296в
 прикажња 67а
 прил'епи 67а
 примен 354
 примуваја 376а
 принесувал'е 376а
 приоди (импер) 220
 припнаја 366
 прислабеја 29, 85
 пристави 114
 пристал'а 34а, 111
 притиска 151а; притискаше 380
 притисни 67а; притисните 56в; притиснаја 67а, 151а; притиснало 67а
 притиснуваја 376а
 прифат 308
 прифатан, прифатно, прифатне 121
 прифати 676, 123; прифати (импер) 79
 прифатници (мн) 121, 2266
 прич'ека 236; прич'екај 2396; прич'екајте 67а
 прич'ес 145а, 209, 300в; прич'еста (Гјд) 209
 прич'естија 67а
 прич'ешч'увал'е 376а
 приц'е 135а; приц'и 160, 223
 приштевьч'ки 41а
 Приштина 205
 проалака 333, 378а
 проврије 62, 304, 370
 провуч'е 69а
 прогува, прогувај 69а
 прогуне 170
 да прода, да продамо 387
 продава, за продаву 386
 продава (се) 41а, 676, 82, 133, 185, 2216, 333, 386, 390, 406; продаваја 227а; продавау (3. мн. ипф) 2586, 349; продавау 386
 да продаде 349, 387; продаја 172; продал'е 30в; продало 102г, 185, 236, 387; продаде (3. јл. аор) 124а, 309, 348, 349, 387; продадосмо 23г, 348, 387; продадоше 387
 продадне 387
 продаје 386
 проз 50, 130а, 395
 проклетник 11
 проклетњик 11
 прокл'етнику (вок) 223
 прокл'етњику (вок) 223
 прол'ет 2746; в. прол'еч' прол'етњи, прол'етњо 174
 прол'еч' 2746
 прол'еч'њо 174
 промаал'е; в. маа
 промисл'и се 140а
 прооди 78, 94; проодија 151а; проодеше (3. јл. ипф) 349
 пропадне 67, 151в; пропаднаја 56а, 151а, 186; пропаја 426, 151а, 365з; пропаднала 56а, 2116, 365з; пропала 81, 223; пропал'е 29, 226а, 2266, 351; пропаднал'е 56а; пропаде (3. јл. аор) 24, 81, 365з; пропадна (3. јл. аор) 365з; пропадоше 416
 пропане 111; в. пропадне
 прос 211а, 232в, 234, 274а, 309
 просеј 339
 просејакиња 318
 просне 676, 107, 227а, 333, 336; проснаја 56а, 676; проснала 56а; проснал'е 41а; просни 26; просните 26, 227а, 342; проснат 56в, 353а; проснашч'у 56г, 345

- проснувачин 23а, 376а
 прог^арнасмо 566
 професор 31, 119а
 процьфта 41а, 205, 213б,
 383; процьфтаја 151а,
 205, 213б, 383; процьфте-
 ла 42а, 60; процьфта (3.
 јд. аор) 42а
 проч^аита (се) 67б
 проч^ачка 49
 проц^авака 164
 проц^ае 50, 135а, 160, 177,
 222, 226в, 278, 309, 338,
 344, 360, 406; проц^ае (3.
 јд. аор) 360, 406; проц^аи
 405; проща 94, 151а, 200,
 217а, 234, 405; проц^ао-
 смо 348; проц^аоше 41а,
 226в, 355а; в. проц^ане
 проц^ане 135а, 160, 281, 360;
 в. проц^ае
 проц^аувало 360, 376а
 прошега (се) 67б
 проширава 377
 прощ^ава, прощ^авај, про-
 щ^авајте 157
 просебне 130в
 просвирка 130а
 просира (се) 130г, 173
 п^арс (прст) 278
 п^арс (кроз) 409в
 п^арсја 103б
 п^арсје 275, 376б
 п^арснало 56а
 п^арстење 226г
 псетање 163
 птица 163
 птич^аурина 163
 пужмуш, пужмужа 69а; пу-
 жмужи 226б
 пуза (се) 69а, 103а, 213а,
 333, 378а; пузај се 339,
 378а
 пуклотина 203г
 пукне 338; пука 250; пуч^ае
 119в; пукнат 56а, 179а,
 353а
 пуловер 33
 пун 124б, 227в, 294, 379
 пунцат 294
 пуцак 45, 55
 пулуп^аци (Нмн) 226б
 пуцк 42а, 43, 114, 151б
 пуста (гл) 157
 пустаја 124б
 пусти 157, 216; пустен 157,
 262, 354
 пут 56г; на пут 55
 три-пут 262; пет пут 376а;
 по два пута 347; три
 пута 262
 путувала, путувал^е 376а
 пуцајне 146а
 пуцајн^е 146в
 пуцајње 146б
 пуце, мн. пуца 254а; две
 пуцети 266а, 326
 пуш (пуж) 69а
 (пушта) пуштаучи 157; пу-
 штала 157
 пушти 86, 157, 296б; пу-
 шти (импер) 223, 227в,
 266а, 339; пуштија 236,
 130б, 157, 235; пуштила
 (се) 164; пуштил^е 157,
 300б; пушти (3. јд. аор)
 69б, 373; пуштисмо 23г,
 348; пуштише 157, 296д;
 пуштен 20, 157, 354
 пушч^а (се) 62, 157, 213а,
 227д, 256, 297б, 335,
 336, 338, 382; пушч^ај
 (се) 54в, 107, 157, 320;
 пушч^аја, пушч^ал^е 157;
 не пушч^аше (3. јд. ипф)
 349; пушч^аучи 157
 пца, пци, пцима, в. пс
 пцетанце 163, 164
 пцетиште 163, 164; пцети-
 шта 148, 163
 пцето 124, 163, 164; пцета
 (мн) 323
 пцофка 20б
 пцује, пцуваући 20б; пцу-
 ваучи 78
 пч^аела 163
 пч^аелар 163
 пч^аел^аин 163
 пч^аел^аињак 163
 пькл^аен 41а
 пькл^аеник 42а
 пьњ 41а, 148, 164, 294, 374
 пьс 41а; пца 105, 163, 164;
 пцу 163, 220, 236; пцу
 (вок) 223; пци 163, 226б,
 348; пцима 163, 231
 пьсјадија 42а, 103б, 205
 пьски 41а, 211б, 276г, 286
 раат 78, 111, 124б
 раатльк 124б
 работа (гл) 275, 338; рабо-
 таја, работала 395; рабо-
 тал^е 140а; она работаше
 405
 работне л^ауди 200
 раванија 85
 равнина 172
 равница 172
 равно 172
 раденички 31
 Радетов 20, 291; Радетово
 20; Радетова 291
 Радетовица 291
 Радетович^аин 291
 Радивој 105, 232б
 радија 395; радил^е 404
 радијоне (мн) 106, 388
 раднички 31
 радн^а, у радн^у 147
 радња 148, 234, 263, 298б,
 411
 радос 209, 216; радоса (Гјд)
 209
 радосан 44б, 209
 разан 277
 разапнаја 36б; разапнал^е
 56а, 36б; разапна 56а
 разбегне (се) 344; разбег-
 насмо се 23г, 56б, 348,
 365д
 разбол^еја се 407; разбол^е се
 (3. јд. аор) 140а, 271, 348,
 355в; разбол^есмо се
 355в; разбол^осмо (се)
 393
 развива (се), развивај 11б
 развика (се), развикај се
 378а
 развикувал^е (се) 376а
 разв^арзуваја, разв^арзувало
 (се) 376а
 разглед 392

- разгледује 338
 разграњала (се) 196
 разданило се 446
 раздњи се 41а; раздњиче 42а
 разлади 1246
 размаа се; в. маа
 разменује 3766
 размесује, размесувај 3766
 размеч'а (се) 381
 разудадоше (се) 226д, 323
 разыгне 41а; разыпнаге 42а, 56а; разыпна (3. јд. аор) 308; разыпнаше 566; разыпнат 366
 ракетла 203г
 ракија 31, 42а, 48, 58, 69а, 78, 88, 89, 91, 103в, 105, 133, 147, 172, 198, 227д, 234, 235, 238, 254а, 281, 282, 285, 291, 299б, 339, 340, 344, 345, 365ж, 372, 373, 376а, 376б, 378б, 386, 387, 404
 ракигија 1346
 раковч'ански 79
 ралник 140б, 154
 раман, рамна, рамно 172
 раме 274д
 рамнина 172
 рамница 172
 Рамниште 172
 рамо 274д, 365з
 рана (храна) 235, 279б
 рани (храни) 124а, 222, 307, 316, 338
 (рано) порано 297д, 347;
 раније 31, 63, 279а, 279б
 Рангеја 79, 151в, 218б, 276;
 Рангела 22, 79, 80, 124б, 221б, 315, 316
 рањет 148, 353
 Раовац 44б; по Раофцу 213б, 221а
 Раовчанин 78, 79, 124б, 213б; Раовч'ани 79, 124б, 213б
 раовч'ки 41а, 78, 308
 расипе (се) 372
 расипувај 339, 376б; расипуваја 151а; расипувачи 376а
 Раско 190
 раскови (импер) 372
 раскомати, раскоматија се, раскоматилге 192; раскоматен 155, 192, 354
 раскутница 148, 174
 расол 153а
 расолмесо 140б, 154
 расолница 140б, 154
 распекла, распеклај, распеклаја, распекла (3. јд. аор), распеклан 175
 расповива 116
 распоје се, распојаја се, распојалге се, распоја се 401а
 распреч'а, распреч'ај 381
 распреч'уваја 376а
 распушти, распуштија, распуштише 157
 распушч'а, распушч'ај 157
 расте 41а, 86, 172
 растоварује 333, растоварувалге 376а
 растрви се 73а; растрвен 353а, 402
 растуваја, растувалге 376а
 расцветалге (се) 205
 расцветан 20
 расцепа, расцепај, расцепаја, расцепа (3. јд. аор) 177
 расцфга (се) 41а, 177, 205;
 расцфгала (се) 177, 205;
 расцфгалге се 42а, 177
 ратувајне 146а, 376а
 ратувајње 146б
 ратувала 376а
 рафт, рафтове (мн) 200
 рачваст 209
 раг'ала 133
 рашијен 114
 рашч'епи 177; рашч'епија 177, 227а; рашч'епилге 177
 рашч'ешгала 177
 рашч'ини 177
 рашч'пори 177
 рбат 73в
 рбсе (леђа) 73в
 рвалгина 73в
 ребро 183
 реванија 85
 рекне 62, 149, 333, 365ђ, 404; рекн'ем 149; рекн'ем 149, 365ђ; рекни 339, 365ђ; река 151а, 271, 277, 300в, 365ђ; рекаја 365ђ; рекаја 17, 56а, 88, 302, 365ђ; рекла 60, 140а, 243, 270, 296б, 296в, 365ђ, 409г; рекнала, рекналге, реклге 365ђ; реко (1. јд. аор) 41а, 82, 236, 365ђ, 406; речге 41а, 149, 203б, 231, 279а, 296в, 340; рекоше 348, 365ђ
 рекн'ем, в. рекне
 рекн'ем, в. рекне
 ремењ 150б
 ренген 183
 ренда, на ренду 79, 274а
 рерна 183
 Ретимња 172
 реума 78
 рецепта 274а
 реч' 44б, 21б; два реч'а 21б, 262; два-три реч'а 21б, 262; реч'ови (мн) 145а, 21б, 226г, 228
 решето 85
 рржан 73в; рржано 73в, 172
 рржаница 73в; саз рржаницу 44б, 73в, 172
 рржеве (мн) 73в; в. ррш
 којн рржи 73в
 у ррз 73в, 211б
 рибуловац 95
 рика (гл) 335, 378а
 рипнаја 56а; рипна (3. јд. аор) 56б
 Рисјанин 103б, 124а, 268;
 Рисјане 227а; Рисјанима 231
 Рисјанка 124а
 рисјански 124а
 Рисјанч'е 124а
 ррка 73в, 177
 рркмач'а 73в

- робл'е 156
 робувала 236; робувал'е 376а
 рогозина 173
 рогац'а 134в, 173
 роден 1516, 155, 278, 354
 родител'и 323
 розга 105, 173
 ром (рум) 92, 213а
 ропсто 111, 306
 рофито, рофите 121
 рошки 181
 роц'ак 133, 135а, 284; роц'аци 2276, 351, 360; рогац'има 231
 роц'ака (ж) 135а, 179а
 роц'ен 22, 78, 155, 354
 роц'ендљн 29
 роц'ење 128
 ружичаст 209
 рука 55, 308, 321, 338, 353, 365л, 383
 руна 1306; рунаше (3. јд. ипф) 1306
 руо 1246
 Руси 352, 405, 408; Русе 348
 русје (Нмн. од рус „трун“) 1036, 267
 русјав, русјаво 1036
 руч'авајне 146а
 руч'ак 50
 руч'ек 41а, 48, 50, 88, 148, 2216, 297ђ, 355в; руч'кови 227г
 руч'ък 50
 'рч'ка, 'рч'кај 73в
 'рц'а 177
 'рц'аф, 'рц'аво, от 'рц'авога 73в; по'рц'аф 2796
 'рш 73, 211а; в. 'ржеве
 рѣдкѡа, от рѣдкѡе 41а; в. ърдѣкѡа
- с (предл) 145а, 279а, 297в
 са (< сѡтъ) 57, 145а, 306, 402, 416г
 саан 78, 1246
 саат 78, 93, 1246, 1536, 181, 262
 саатч'ија 78
- саатч'илак 78
 саба 78, 124в, 218в; саба зора 218в, 219
 сабајл'е 73а, 78, 125, 1516, 205
 сабере 44а, 172; сабери 41а; сабраја (се) 446, 2116, 227в; сабрано 446
 сабрьлак 48
 сабрьльк 48
 саветувала 236, 271
 савива (се) 446, 46, 116
 савијен 446, 116
 сад 44а
 саз, в. сас
 саз, в. сас
 сајбија 103в
 сајне 103а, 108, 378а
 сајнице 69а, 103а, 108, 244, 275
 сакрана 31, 127
 сакрани (се), сакранисмо, сакрањена 127
 сакрије 446; сакрил'е (се) 446, 349
 сал 50, 56а, 80, 89, 102г, 176, 193, 197, 212, 226а, 266а, 2746, 285, 297г, 308, 311, 323, 330, 339, 387, 404, 405, 406, 407, 410, 411
 салд'рма 86, 154
 салфета 351
 сам (< сѡт) 446, 56а, 94, 146в, 277а, 323, 365з, 380, 402, 405
 самари (мн) 351
 самарц'ија 73в
 самарц'илак 47а
 самац 446
 самел'е (се) 446, 338
 (самне) самнач'е 446
 самнује 446; самнување 148
 само 73а, 82, 1406, 220, 223, 235, 258в, 262, 2666, 274г, 275, 300в, 305, 307, 323, 360, 365а, 376в, 381, 406
 самодруга 299в
 сан 78
- сандак 47а
 два-три сандука 476; два сандука 262
 сандък 426, 366; два сандъкa 416; сандьци (Нмн) 2266; сандьце 416, 226а, 227а
 сандьч'е 254а; сандьч'ич'и 2586
 сапнаја 56а
 сапунг'ильк 426
 сапунь 1506
 сарани 200; саранета 353
 сас 29, 446, 48, 49, 56а, 62, 67а, 73а, 74ђ, 86, 94, 103в, 105, 106, 111, 120, 123, 124а, 130а, 1306, 130г, 141, 145а, 1456, 146а, 1466, 156, 177, 185, 202, 203ђ, 211а, 213а, 223, 227а, 2276, 227в, 238, 244, 251, 253, 259, 271, 274ђ, 282, 284, 296д, 2976, 2986, 3006, 302, 303, 304, 308, 316, 321, 323, 330, 338, 339, 345, 349, 366, 373, 374, 376а, 381, 394, 403; саз 446, 147, 3766; саз 446, 169, 172, 179а, 244, 259, 275, 339, 3766
- сасвем 29
 сасвим 446, 311
 саставл'увал'е 376а
 састаји 446
 сат (сада) 44а, 279а
 сат (Uhr) 52, 78, 178, 219, 262, 308, 326, 376а, 394
 саткаје 446, 368
 сахрана 128
 сахрани 128
 (сач'ува) сач'увај 446
 сац'ајак 134а
 (сашије) сашила 446, 256; сашијен 446, 78, 114, 259
 сваки 305, 379
 свакој 305; свакому 22, 329, 403, 404
 свакоја 305, 308

- свакојак, свакојака, свакојако 305
 сватови 360
 свашга 304
 све 41а, 82, 208, 308, 311, 322, 323, 330, 349, 386, 406, 407
 свејено 178, 185
 свекар 446, 296в
 свекојак, свекојака, свекојако 305
 свекрва 19а, 62, 74а, 111, 154, 236, 239б, 296в, 297в, 365з, 376а, 395
 свекрвин 74а, 299в
 свекрвичету (Дјд) 256
 свекр 42а, 43
 Световраче 274в
 за свепти 23д, 304, 349
 сви 185, 219, 311, 315, 338, 345, 349, 365в, 386, 388, 393, 405; свема 106, 311; свима 63, 222, 311, 324, 329, 330, 338
 свијна 146а, 156
 свински 145в, 216
 свинче 156
 свинштина 196
 (свин'а) свин'ама 147, 243
 свиња 143, 148, 156, 338, 387
 свињче 94
 свира 397
 свирање 446, 1466, 251
 свире 73а, 335, 338, 397; свиреја 397; свиреше (3. јд. ипф) 207
 свој 105, 316; својега 22, 307, 316, 317, 365м; својему 22, 94, 220, 236, 307, 317; своје (Д—Лјд. ж. р) 320, 386, 391; својеји (Д—Лјд. ж. р) 78, 103в, 319, 320; својејзи (Д—Лјд. ж. р) 41а, 78, 80, 103в, 180, 226д, 307, 319, 413; своју 103в, 200, 281; своје (мн) 307, 323; својема 231
 својштина 382
 сврака 113, 192
 сврдал 446, 46, 153а
 сврчак 446
 (свуче) свучи, свучите се 343б; свучо 177
 свучујем се 376б; свучувај, свучувала (се), свучувачи се 376а
 свучош 151а, 217, 308, 311, 380, 395
 се (< сръ) 57, 402, 416г
 себап 192, 231
 себапшија 192
 от себе 301, 319, 388; себе (дат) 27, 62, 274д, 301; си (дат. енкл) 299, 301; себе (акуз) 27, 301, 392
 северац 446, 45
 севна (3. јд. аор) 56б; севнало 56а
 сега 51, 57, 406
 сеге 51, 69в, 406
 седам 52, 87, 103в, 192, 263, 266б, 273, 326
 седамдесет 326
 седамнајес 326
 седамсто 52
 седење 150б
 седми 327
 седмина 329
 седморица 330
 седне 346, 81, 236, 341, 365о; седни 339; седн 365о; седнаја 56а, 365о; седналге, седо 365о
 седнге 149; в. седне
 седом 27, 41а, 52, 93, 262, 263, 299в, 326, 376а
 седомдесет 52, 263, 326
 седомнајес 263, 326
 седомстотин 52
 сејач 103в
 сеје 25, 346, 134а, 366; сеј 105; сејала 347; сејано 103в
 секира 68, 159, 221а, 345, 378а, 395
 секирче 55, 254а
 (секне) секнаше 56б
 сектембар 203д
 селски 140б, 154, 156, 170, 176, 216, 223, 274д, 276г, 278
 Селше (село у Сиринишкој жупи) 154
 селамет 195
 селанин 268
 селаци (Нмн) 351
 септембар 203д
 сера 68
 серава, сераву 68
 сестра 200
 сестричња 196
 сестришња 196
 сечко 35
 сечко 68
 сец'аде (јд) 134а, 191
 (сец'адиче) сец'адичи 134а, 191
 сине (Вок) 30а, 41а, 88, 119а, 224, 226а, 244, 251, 259, 272д, 275, 304, 349, 369, 376б, 396, 402, 405, 408; синови 196, 338, 415б; синове 196, 227в, 349, 415б; синовима 196
 синиче 254а
 синко (вок) 281, 282, 296д, 404
 сингев 213а; сингеве 73а, 216, 284
 синоч 29, 406
 синочке 29, 406, 413
 синцир 134а, 300а
 сипе 303, 307, 320, 336, 372; сипи 339, 372; сипите 372
 сипује 151б, 216, 372, 376б
 сир 234
 сира 41б, 103б, 154, 213б, 274е, 276д
 сирац 44а, 219, 276г
 сирејне 94, 113, 146а
 сирејнге 78, 146в
 сирене 150б
 сиренге 147, 150б, 309
 сирење 113, 119б, 148, 154, 181, 213б, 292
 сирења (Гјд) 219
 сириште 161

- сирома 124в, 218в; сиромау 78, 124б, 220; сиромаа 78, 124б; за сиромаш 78, 124б; за сиромаше 124б; за сиромаше 78, 125, 227а
- сиромашлак 47а
сиромашлък 42б
сиротиња 275, 319, 381, 392; сиротињама 243, 275
- сиротица 319
сиротувалѣ 376а
сирѣе 133, 205, 235
сиса 378а; сисачи 355а, 378а
- сито 388
сјагња 103б, 188
сједињет 353
Скадар 44б
Скадърка 41а
скадърски 41а
два Скадърца 41а
скальпи 41б
скапе 214б, 333, 336, 372
скапује 376б; скапувалѣ 376а
- скачѣ 378а
скинаја, скинала се 56а; скина 56б
- скита 217, 266а, 294, 335, 338, 355а, 378а, 406; не скитај 105, 124а, 378а; скитау (3. мн. ипф) 349; скитачи 355а; скитаучи 355б
- скитајнѣ 146в
скопчѣки 41а, 28б
скрачувалѣ 376а
скршија, скршила 355б
скува 12б, 296б
ску^{ва}, ску^{вало} (се) 12б
скупује 376б
слабачак 44б, 45
слабос 209
слага се 378а
сламка 192
сламни (од сламе) 17б
сланка 192
слатак 192
- слубица 29, 69б, 79б, 82, 18б, 30б, 308, 405, 414ж
слуза 69б, 203а, 209, 349, 414ж
слузи 69б, 213; в. заслуди
слунце 41а, 54а, 69б, 78, 89, 103в, 123, 124б, 130в, 20б, 224, 325, 414ж
слупац 69б
(слъже) слъжа (3. јд. аор) 140б
- слѣгне 227б, 365а; слѣгни, слѣгнаја 365а; слѣгнаѣ (се) 56а, 351, 365а; слѣгна (се) 24, 56б, 348, 365а; слѣже (се) 24, 365а; слѣгнасмо 56б, 365а; слѣгносмо, слѣгначѣ се 365а; слѣгнашчѣ се 56б; слѣгнат 56в
слѣгнувалѣ 376а
слѣзина 87, 365ж
слѣпац 44б
слѣпец 43
слѣва 170, 378г
смејајне 78, 125, 146а
смејајнѣ 146в
смејајње 146б
смејање 125, 148
смеје (се) 103в; смејалѣ се 298б;
смејем (сmem) 37б, 105, 130в, 369, 379, 390; смејаја 38б, 390; смејалѣ 130а, 213а, 390; смејаше (3. јд. ипф) 103в, 304, 349, 390; не смејасмо 349; не смејав (3. мн. ипф) 349
сmem 27, 271, 390; сме (гл) 41а, 124в; смеја 124а, 151а; смела 271
смех 128
смигѣ 197
смоква 105, 113
смърдливѣцо (вок) 240
смърза (се) 151а, 365м; смързнат 20, 56в, 73а, 226а, 353а; смързнут 56б
- смърт 21б; три смърта 21б, 262; смъртове (мн) 213а, 21б, 338
смъртни гре 278
(смькне) смькна се 41а
снаа 60, 78, 105, 107, 124б, 145а, 147, 178, 183, 238, 269, 279а, 299в, 301, 30б, 308, 351, 371, 378а; снаја 299в; од...снаје (Гјд) 78, 125; снаје (Дјд) 78, 125, 23б; снау 44а, 78, 114, 124б, 281, 388; снао 54а, 56в, 62, 69б, 69в, 78, 104, 105, 124б, 164, 170, 189, 20б, 239а, 239б, 25б, 273, 274а, 304, 339, 340, 373, 378б, 381, 405; две снаје 125; снаје (Амн) 78; снаама 42а, 78, 243
снаин 124б
снајетин 125, 293
снајка 125; снајке (дат) 41а, 82, 125, 40б; снајке мори (Вјд) 62, 178, 239б, 304, 412
снаѣуваја се 376а
сније 41а, 219, 370; снија 370
снове 372
собере, собери 52, 93
собњи 148, 19б
собра 120
совра 120
соје (мн) 78, 125
сојсуз дете 309
сојсуз жена 79
сојсуз дете 103а
сокак 309; сокаце (мн) 29, 217, 266а, 308, 349, 355а, 355б, 376а, 378а, 40б, 413
сокол 140б, 153а
сол 140б, 153а, 237а, 320, 388
солфата 85, 93, 119а, 154
соланица 195, 227ђ
сомун 8б, 164, 213а; сомуне (Амн) 41б
(соплѣте) соплѣте 52, 93

- сопче 254а
софра 119а, 120, 226б,
365в, 378а
софриче 119а
софуриш 119а
согук 134б; согуце (мн)
92, 134б
спава 371; спавале 140а;
спачи (спавајући) 355а,
371
спавајне 146а
спаија 124б
спанач 192
спаси 191, 274и, 393; спа-
сија, спасиле се 399;
спаси (се) (3. јд. аор)
367в, 399
спасобан 31, 8б
спасувало 376а
спије 41а, 50, 103в, 124б,
136, 149, 221б, 222, 223,
234, 271, 335, 349, 365г,
371, 390, 40б; спијеше
(3. јд. ипф) 217
спијејне 146а
спијене 150б
спопале 226г
способан 8б
спраија (се) 352; спраила,
спраисмо 114
спралга 111
спрочу 318
спушти 371
срам 200
срами се 200
срамота 200
Срби 227б, 351
сребрен 74в, 200
сребрн 74в
сребро 200
у сред зиме 200
среда 237а
средњи 187
(средњи) средњога 34а,
274д
Срем 200
сремџија 134б
сретне 365н; срете (2. јд.
аор) 203б; сретосмо се
365н
сретњи 174
Среца 181, 200, 234
среча 200
сречан 44б, 200; сречно
200
Сречанин 268
сречено 34б
срече 254а
срчоболан, срчоболна 195
срчоболга 195
срчоболан 195
ста-Богородица 80; стога
Рангела 80
стабло 44а
стави 151б, 237а, 320, 420;
ставиле 114
ставгала 111
Ставре, Ставрета 254б
стада 383
(стаи) стаија 211а; стаила
153а
стаји 52, 114, 146б, 151б,
227а; стајила 140б; ста-
јен 155
стајне 146а
стајне 146в
стајње 146б, 247, 252
стаклен 44а
стакло 44а
сталга 274д, 275
Стамбол 92, 140б, 153б,
270, 274з
(стане) стаде (3. јд. аор)
130б, 349; станга 5б,
365ј; станала 56а, 365ј;
не станало 365ј
станувале 351, 376а
станге 147
стап 161, 171, 348; стапове
227в
стапче 161, 171, 17б; стап-
чичи 171, 17б
старац 44б, 45
стареј 60, 103в, 105, 124а,
17б, 279а, 280, 291, 345;
најстареј 279а; два ста-
реја детета 308; старејо
60, 94, 103в, 105, 279а,
299в, 314; најстарејо
279а; от старејога 103в;
старејому 94, 317; старе-
ји 103в, 279а; стареја 17,
60, 103а, 103в, 145в,
192, 238, 279а, 279б,
299в; најстареја 279а;
најстара 279б; старејези
(Дјд) 60, 78, 103в, 279а,
319; стареју 94, 103в,
272, 279а, 308, 389
старос 78, 209
сташе, стасало 385
стваре (Амн) 227а
стврдњаја се 365и; стврдно-
нало (се) 56а, 365и
стега (се) 151а, 365г; стег-
наја 56а; стегнат 56в,
353а, 365г
стега 378а; стегај 105, 339,
378а
стелна 140б, 154
Стефан Стефанија, Сте-
фанка 119а
стигне 62, 217, 221а, 221б,
297б, 338, 40б; стига 197,
211а, 405; стигнаја 56а,
365б; стигнала 56а, 365б;
стигналге 352, 365б, 408;
стиго (1. јд. аор) 349,
365б; стиже (3. јд. аор)
355б, 365б; стигосмо 23г,
348, 349, 365б, 376а;
стигнаше 82, 84, 211а;
стигоше 365б, 39б
стидан 44б, 4б
стига 82, 378а
сто (100) 124б, 262, 317,
32б, 330
стожар, два стожара, сто-
жаре 85
у Стојанчета 25б
стока, стокама 275
стол 140б, 153а
столче 154, 308
(стотин; Гмн?) пестотин,
шестотин 32б; четир
стотин 245, 32б; пет
стотин 78, 10б, 245, 32б;
пешес стотин 245, 32б;
осом стотин 245, 32б
стра 56г, 124в, 205, 218в,
219, 278, 281, 296в,
296д, 299в, 302, 376б.

- 378а, 383; страове 78, 226в, 227в
 страм 200, 297д
 страмежлѣф 200
 (страман) страмне (мн) 145а, 200
 страми (се) 200
 страмота 29, 78, 124б, 200, 234, 307, 323
 страмотно 200
 страмује (се) 200
 страна 200
 страоба 124б
 страота 78
 страуваге 78, 124б
 страпан 44б; страшно 200
 стробрен 74в, 200
 стробро 200
 среда 200, 237, 365ђ
 средина 105, 378
 средња 187, 200
 Стредопосна недел'а 200
 стрез 197, 200, 211б
 стрез 200, 211б
 стреја 78, 125, 179б
 стрел'ајне 146а, 249
 стрел'ајње 146б, 249
 стрем 200
 стремѣија 134б, 200
 стремѣилък 200
 стремѣиски 200
 стрећа 200
 стрефи 62; стрефија (се) 119а, 352
 Стреца 200
 стреч'а 200, 236, 387
 Стречанин 200, 268; Стречани 200, 226б, 238
 Стречанка 200
 Стречко 200
 стреч'н'о 94
 стреч'н'о 200
 струна 200
 стрицови 34б
 стрич'евич 19б, 30б
 стрич'евич'на 174
 стршл'ен 200
 стубица 69б
 студенац 44б
 студеньц 43
 ступало 95
- (стуч'е) стуч'и 274о, 343б
 стьвни (се) 41а, 17б
 стькне 41а, 333; стькни 41а; стькна 56б; стькнат 56в
 стьмни (се) 41а, 17б
 су (< соѣ) 55, 57, 282, 297в, 297ђ, 30б, 323, 353, 402, 404, 41б
 су (сув) 124в, 125, 21б; в. суо, суј
 суа 78, 124б; суу 78, 172, 29б
 суѣ 125; суф 125
 сува 128 у Сува-Реку 78, 12б, 270; суво 12б, 205; су'о 78, 12б
 судбен дн 278
 суе 78; в. сује
 сузи (гл) 69б
 суј (сув) 95, 125; сујо 78, 125; сује (мн) 78, 10б, 125, 14б, 209, 227в; нај-сује д'рва 125, 279б; в. суѣ
 сукъа 148, 195
 сумпур 95, 125
 сунч'а (се) 213а, 338
 суо 78, 105, 117, 124а, 125, 145в, 183, 19б, 205, 270, 378а, 409б
 суок'рл'а 124б
 суол'еба 270, 274е
 Суорека 78, 124б; до Суо-Реке 124б, 270; у Суо-Реку 124б, 270; суо-реч'ки 78, 124б, 208
 супрасна 288
 сурет 54б
 сурутка 97
 сутрадан 44а
 сушки 181
 суч'е 385
 сушење 209
 събор 41а
 съвива (се) 42а, 11б
 (съвије) съви 124а, 239б; съвијена 42а
 съг 27, 41а, 42б, 82, 89, 164, 40б, 407; съг 23б, 41а, 62, 82, 103а, 119а, 124а, 140б, 211б, 279б, 40б, 410; сък 41а, 11б, 177, 211а, 224, 226б, 279а, 279б, 338, 370, 38б, 40б
 съга 41а, 82, 40б
 съгашан 44б, 45
 съгашни 42а, 44а, 145в
 съге 41а, 42б, 48, 51, 52, 54а, 62, 69в, 78, 82, 8б, 87, 88, 92, 94, 111, 11б, 119а, 124б, 134б, 13б, 140б, 14б, 157, 168, 180, 185, 192, 195, 197, 199, 203а, 213а, 223, 22б, 226в, 22б, 22б, 227а, 227д, 227ђ, 237а, 239б, 240, 242, 244, 25б, 269, 273, 274е, 275, 279а, 279б, 281, 29б, 297б, 299в, 304, 305, 308, 315, 320, 323, 367в, 372, 376а, 376б, 378а, 378б, 382, 405, 40б, 412
 съгшни 211а
 съгшн'и 41а; съгшн'о 41а, 94, 147
 съгшн'о 94; съгшн'е (мн) 41а, 74е, 124а, 148
 съз, в. със
 съз, в. със
 сък, в. съг
 съкри (импер) 41а; она гу съкри 41а; съкрија 31; съкријен 10б
 съм 102г, 271, 354, 402
 съмл'ет 353а
 съмне 41а, 172, 205; съмни 41а, 205; съмнало 42а, 172, 205, 408; съмнач'е 205
 съмнување 148, 205
 съмнује 205, 376б
 сън 41а, 217, 382; злога съна 219
 сънл'иф 41а, 213а
 сънл'ето (1. јд. аор) 41а
 съпне 41, 333, 36б; съпни 41а, 36б; съпнаја 36б; съпет 41а, 36б; съпнат 36б

- със 23д, 42а, 43, 44б, 49, 58, 105, 107, 124а, 124б, 130г, 145а, 147, 151в, 180, 216, 222, 238, 244, 251, 266а, 266б, 296б, 296в, 297б, 302, 308, 316, 321, 323, 344, 365а, 373, 376б; съз 298б; съз 55, 73а, 172, 179а, 209, 222, 238, 253, 262, 296в, 299б, 349
 съсьем 29, 35
 състаја 42а, 114
 състаји (се) 42а; състај (3. јд. аор) 41а; състајен 114
 сџт (код пчела) 41а
 сџткај 41а, 105, 339, 368; сџткан 368
 сџшије 338; сџши 41а; сџшила 42а, 43
 сџргџн 54а
 сџрет 54а
 сџртук 54а; сџртуце 54а
 тава, тавај, таво, тавакав 308
 тад 48
 тазе 282
 тај (м) 34а, 41а, 47а, 52, 54а, 105, 119б, 134б, 151а, 192, 200, 206, 213а, 217а, 244, 277, 278, 286, 296д, 302, 308, 316, 349, 352, 362, 365и, 366, 376б, 381, 387, 413; тому (дат) 54в, 121, 124б, 163, 180, 213б, 220, 236, 256, 273, 298в, 303, 317; тога 269, 386; за тога 145а, 316; сас тога 120, 123, 316; при тога 200, 376а; тај (ж) 41а, 44а, 48, 54а, 60, 103а, 103б, 105, 193, 205, 213б, 272, 275, 306, 308, 405, 407, 411, 413; тејзи (ген) 234, 283, 299, 318; тејзи (дат) 41а, 60, 78, 125, 126, 186, 236, 319, 339, 376а, 378а; на ту 308; туј 54в, 62, 78, 81, 92, 123, 124б, 130д, 136, 164, 195, 199, 200, 217а, 298в, 308, 352, 359, 375, 376б, 378г, 393; туј (ОП) 105, 145а, 237б, 282, 296в, 297в, 299в, 302, 308, 320, 322; теј (Лјд) 103в, 237а, 320; теј (мџ) 41а, 53, 69в, 73а, 82, 86, 88, 105, 108, 112, 121, 130б, 130д, 146б, 163, 172, 181, 195, 196, 200, 205, 206, 226а, 226д, 227а, 227б, 227д, 227џ, 237а, 253, 258а, 258б, 259, 266а, 273, 274а, 275, 284, 288, 291, 296г, 297в, 300б, 302, 308, 323, 330, 334, 338, 342, 343б, 344, 348, 351, 352, 364, 376а, 376б, 382, 383, 391, 393, 398, 402, 403, 411; тема 48, 60, 163, 177, 183, 231, 258в, 275, 300в, 324, 328, 330, 342, 378, 387; тима 324; в. тој
 тајнир, тајнире 146а
 тајнире 146в, 227а
 такав 309; такав 105, 124а, 213а; такаф 29; таквога 22, 200, 309, 316, 382; сас таквога 309; със таквога 316; таквому 309; такво 113; таква 240, 309; такву 134б, 309; такви (мн) 62, 88; такве (мн) 309, 323
 таки 30б
 такналџе 44б, 56а, 351
 тако 403, 40б
 Тагијани 226б
 тамлџан 44а
 тамнина 44б, 60, 237а
 тамо 23д, 30а, 41а, 41б, 56а, 57, 62, 79, 80, 81, 85, 86, 89, 91, 105, 110, 111, 123, 124а, 172, 175, 192, 200, 205, 211а, 211б, 223, 226б, 237а, 239а, 239б, 241, 271, 273, 274в, 279б, 281, 285, 294, 297б, 300в, 304, 324, 330, 338, 339, 340, 341, 345, 348, 349, 351, 365ј, 365о, 376а, 378б, 381, 393, 394, 395, 397, 402, 403, 404, 405, 406, 408; тамо-вамо 334
 тамън 48, 352, 40б
 тана, танај, тано 308
 танако, танакав 308
 танамо, танамошњи 308
 Танасија 232б
 танир 145б
 танка 44а
 танур 11, 97, 145а, 145б, 150а; тануре 9б, 274г
 тањи 44а, 279а
 тањур 11, 150а; тањуре 97
 (тата) тате (дат) 307; тато (вок) 239а
 твој 105, 30б; твојега 94; твојему 94, 121, 25б, 376а; твоја 30б; твојејзи (дат) 103в, 23б, 319; твојејзи 23б; твоју 103в, 281; твоје (с. р. јд) 30б; твоје (мн) 30б, 323
 твор 73а, 12б
 тежак 44б
 теза; теза Марија 13б; теза-Анџушин 315; теза- 270
 теке (тек) 36б
 текничар 31, 127
 телиња 150б
 телџал 153б, 195
 телџалски 146а, 154
 телџе 56в; бес телџета 25б; обџдва телџета 48
 телџиграф 90, 119а, 400
 телџиграфана 91, 119а
 телџиграфчија 90, 91, 119а
 тенџера 134а, 308, 372, 373, 376а, 376б
 тенџерџе 254а; тенџерџичи 258а
 Теофил 78, 119а, 140б, 153б
 тепајне 146а, 30б
 тепик 127; тепице 127, 226а, 227а
 тепсепгија 17б

- тепсија 416, 74ж, 79, 86, тој 23д, 27, 29, 41а, 42а, 172, 176, 308
теписи'е 176, 254а
терзиљк 426
тестија 370, 387
тестич'е 370
теткич'ич' 284; теткич'ич'и 19в
тефтер 119а
(теч'е) тека 151а, 365ж
тешко 239а
ти 80, 174, 240, 297а, 317, 339, 341, 365а, 372, 386, 402, 403, 404, 405, 406, до тебе 2976; ко[д]-тебе 404; у тебе 2976; тебе те нема 406; тебе (дат) 31, 41а, 89, 200, 208, 239а, 239б, 243, 244, 277, 282, 297в, 387, 391; ти (енкл) 50, 61, 330; тебе ти 391; ти...тебе 223, 297в, 410; тебе (акуз) 27, 304, 338; те (енкл) 61; тебе те 2976; тебе...те 2976; сас тебе 2976; сьс тебе 2976; по тебе 2976
тиган' 147
тил'грифана 90, 91
тио 124б
Тирч'е (хип. од Сотир) 254а
Тита 274з; за Тита 274з
тица 163, 256
тич'е 179б, 256
тич'је 163
тич'ка 163
тич'урина 163
тишл'ерај 29
ткаје 34б, 103в, 163, 333, 336, 368; ткај 163, 339, 368; ткаја 133, 163, 368, 406; ткал'е 57, 402; ткаја (1. јд. ипф) 349
ткајње 146б
ткање 30б
тобијат 93
товар 48
товър 48
тозлуце 227а
тој 23д, 27, 29, 41а, 42а, 47а, 50, 53, 55, 56в, 56г, 60, 61, 67а, 67б, 69а, 69в, 73а, 73в, 74ж, 78, 80, 86, 88, 94, 103в, 105, 111, 114, 120, 124а, 136, 140а, 140б, 146б, 151в, 157, 164, 172, 173, 177, 185, 189, 192, 197, 202, 205, 222, 223, 226б, 231, *234, 237а, 239а, 239б, 245, 253, 258в, 262, 266а, 270, 273, 274в, 275, 278, 279а, 279б, 281, 282, 284, 293, 296а, 296б, 296в, 296г, 297г, 298а, 299б, 300в, 303, 306, 308, 318, 320, 323, 326, 335, 338, 341, 344, 345, 349, 353, 364, 365ђ, 370, 375, 376а, 378а, 378в, 379, 382, 386, 387, 388, 391, 395, 396, 398, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 411, 412, 413
тол'ика 323
тол'икаф 213а, 309; тол'иква 80, 309; о[д]-тол'икве (Г'јд) 318; тол'икво 113, 309; тол'икве (мн) 309
тол'ико 219, 221а, 221б, 235, 262, 273, 309, 378а
тол'ично 154; тол'ичному 22
топен 354
топови 323, 349
торбич'е 254а
торник 79
Тофил' 78, 119а
траје 103в, 278, 335
(т'рбу) по т'рбуу 78
т'рбушч'е 177
т'рговац 376а
треба 201, 221а, 256, 335, 372; требаја 21б
требе 409г
трепка 378а
треса се 378г, 383
тресе (се) 378г, 383
трефи (се) 40б; трефија (се) 34а, 105
треч'и 327; треч'о 94, 217а, 327
трешња 262
трешчица 177
тригодишњо 91
трије 373; тријеч'и 373
тријес 27, 78, 106, 262, 326; тријез 78; тријез године 179а
тријестина 78, 10б
тринајес 32б
тринајести 10б
тринајестина 329
трипут 227б
триста 192
три-четири 274а, 38б
т'рмка 192
т'рњ 148, 19б; два-три т'рња 148, 19б; т'рње 73а, 267; т'рн'е 267
(троа) троу 78, 124б; троје 125
трогодишњо 91
тројица 351, 365а; тројицу 311
т'рч'ильжа 41а
ту (прилог) 249
тужан 44б
туј (прилог) 41а, 42б, 78, 105, 220, 226б, 274д, 296б, 338, 364, 365д, 376а, 378а, 378б, 405
тујке 23б, 23г, 41а, 41б, 52, 54а, 56б, 61, 62, 69а, 78, 86, 89, 102б, 136, 140, 179а, 197, 200, 223, 224, 226г, 226д, 237а, 239а, 256, 265, 281, 285, 296г, 296д, 300б, 302, 320, 329, 348, 349, 351, 352, 402, 405, 410, 413
тујкен 405, 413
гумур 95
Турци, в. Турч'ин
Турч'е 254а
Турч'ин 22, 221б; о[д]-теј два Турч'ина 323; Турци 226б, 227б, 338, 349, 351, 365ђ, 374, 404; Турце 227а, 415б; Турцима 19б, 231, 300в, 324

- туџи леба 73а; туџо 94, 107, 111, 223, 314; туџога 94; сас туџога 316; туџо-му 94, 317; сас туџе 323
 тџ 349, 393, 396; тџ 349; тџк 349
 тџе 41а
 тџд 298б, 352, 388; в. тџт
 тџде 41а, 406
 тџдџш'а 41а, 147
 тџдџшња 41а, 148; тџдџ-шње 41а
 тџк, в. тџт
 тџкне 41а, 43; тџкни 41а, 234; тџкнал'е 42а, 43; тџкна 41а, 56б; тџкнат 41а, 56в
 тџкнувал'е 42а, 43, 376а
 тџман 29, 48
 тџмница 41а
 тџмно 41а, 43, 176
 тџмн'ан 41а, 147, 172
 тџмн'аника 42а, 147, 172
 тџмњан 41а, 148, 172; бес тџмњана 42а, 172, 179б
 тџмњаника 42а, 172
 тџмњм 48
 тџмњн 40, 40б
 тџнка 107; тџнко 41а, 43; тџнке 41а, 105, 323; најтџнке 279б
 тџн'ча 41а
 тџпка 41а, 176
 тџт 41а, 211а, 226д, 237а, 365ђ, 406, 411; в. тџд
 тџлбе 54а
 ђопавац 46
 ђубаст 209
 уал'енко 78
 уал'и 78; уал'ено 78
 уапс 78
 уапси 330
 уаснила 78; уаснил'е 124б
 убива 116, 338; убивал'е 116
 (убије) уби (импер) 105; убивен 116; убијен 116
 убисто 111
 уб'рго 31
 (увати) уватила 123
 уведује 203в, 336, 376б; уведувала 376а; уведу-васмо 349
 (увене) увенало 56а
 увећер 133
 увеч'ер 406, 413
 увива 116, 204
 у'во 126
 уврије 370; увријену воду 370
 увукује 376б
 угал' 44б, 62; угл'еве (мн) 226в
 Угаревич' 94
 Угарович' 94
 угасен 354
 углу'ви 126
 угњезди (се) 164
 угњете 376в
 угњије, угњи (3. јд. аор) 370
 уграбен 354
 угрејава 103в
 угреје 103в; угрејала 23б
 угрејуе се 103в; угрејувал'е 103в
 угрејуе (се) (загрева) 376б
 угурсуз, угурсуза 79
 угурсузьк 42б
 уда (се) 387
 удава (се) 284, 327, 386
 удаде се 334, 387, 404; удал'е 226а; удадо (се) 348, 387; удаде (се) (3. јд. аор) 95, 279а, 387; удадоше 387; удадена 34а, 353а, 387; удата 353а, 387
 удајем се 386
 удари 400
 (удене) уденаја 23б, 56а; уденала 23б, 29, 56а
 удобнос 48
 удовац 53; в. удовъц
 удовица 53
 удович'ин 53
 удовъц 53; в. удовац
 удовъч'ки 41а, 276г
 удра 207
 удри 339, 400; удрија 119а, 151а, 400; удрила 80; удрисмо 348, 400; удри-ше 69б, 400
 узаврије 370
 узб'рдно 281, 405
 узврије 370
 узда 274е
 узе (през) 27, 29, 53, 95, 146а, 172, 364; узи 50, 146а, 262, 274а, 339, 346, 364, 403; в. узне
 узима (се) 78, 152, 213а, 227а, 296б, 309, 334, 378а; узимај 378а; узимаја 411; узимал'е 23б; узимау (3. мн. ипф) 349; узимач'и 78
 узне 41б, 50, 53, 79, 86, 87, 91, 94, 105, 113, 151в, 161, 171, 172, 177, 178, 179а, 181, 205, 209, 213а, 216, 222, 276в, 292, 301, 308, 338, 364, 404; узни 78, 85, 86, 134а, 154, 164, 172, 176, 192, 195, 209, 219, 262, 266а, 266б, 275, 278, 300б, 308, 318, 334, 339, 364, 372, 379; узните 342; узеја 41а, 48, 54а, 62, 69в, 103а, 136, 151а, 151б, 168, 172, 192, 223, 227ђ, 262, 270, 274в, 275, 282, 298в, 301, 343б, 353а, 364; узела 27, 227в, 364; узело 364; узел'е 23б, 145в, 351, 364; узо (1. јд. аор) 364; узе (3. јд. аор) 27, 44а, 73а, 89, 172, 211а, 278, 296д, 348; узомо 145в, 348; узосмо 23г, 105, 262, 348, 364; узеше 364; узоше 208, 211б, 212, 219, 236, 243, 245, 266а, 298в, 311, 341, 348, 364, 406
 уј (јуд, нарав) 105, 124а, 213а
 ујам 50

- ујем 50
ујна 239а
ујња 149
ујчевитња 174
ујчевитњин 174
ујчевич 103а
ујчевичња 103а, 196
ук (буљина) 107
ука (гл) 107
(укине) укинало 56а; уки-
нале 34а
укиснаја 56а
укардне (се) 213а, 338
улаза 378д; улазајте 378д
улокнат 56в
улегне 124а, 140а, 308, 335,
365а; улгега 151а, 365а;
улегнаја 206; улегла
140а, 172, 327, 365а; улге-
гнала 365а; улегнале
56а, 365а; улего 348,
365а; улеше 365а; улезе
365а; улегосмо 348,
365а; улегоше 23г, 348,
365а
улеза 378а
умира 378а, 378б; умирале
219
уморан 446, 45
уморила се 381
умре 158, 211а, 221б, 234,
249, 256, 281, 296г, 406;
умреја 29, 60, 74б, 78,
119а, 124б, 151а, 158,
177, 192, 211а, 232б,
274з, 279а, 299в, 365в,
406; умрео, умро 152;
умрела 23б, 74а, 74б,
125, 237а, 317, 323, 395;
умрело 74б, 78, 10б,
200, 319; умреле 299в;
умре (3. јд. аор) 187,
211б, 221б, 300в, 40б
унаоколо 31, 78
унапрег 226а
унесује 376б
унесвери се 79, 130а
унук 192; јенога унука 53;
уници 53, 213а, 226б,
338
унука 53, 78, 103в, 23б, 30б
- унутра 62, 344, 365д, 405
унуче 19в, 103в, 120, 279а,
279б, 308, 318; три
унучета 53, 266б; две
унучети 53, 266а;
унучичи 19б, 19в, 53,
226д, 365к; унучичама
19б, 19в, 145а, 324
уо 78, 117, 124б, 145а, 164;
(број +) уа 78, 124б,
124в; обџдва уа 349
уоколо 31, 78
уортачи 78; уортачија се
78
уочи 219
упаја 172
упамти 13б
упитује 334, 376б
употребувало (се) 376а
ураати (се) 124б; ураатија
се 124б; ураатисмо се
23г, 348
урда 207
усипе 372
уско 55
Уск^{рс} 52, 73а
уск^ришњи 52
че се...успем 36б; да се
успеф 338; да ти се успе
36б; успи (успни) 36б;
успеја се 151а, 36б; успо
(се) (1. јд. аор) 348, 36б,
394
успије 371; успаја, успала,
успа (3. јд. аор) 371
ут 9б; утови 213а, 226г
ут^рнат 56в, 73а
уъмни 41а
уфајди (се) 119а
уфати 24, 30а, 54в, 69а,
123, 213а, 223, 297д,
298б, 338, 349; уфати
(импер) 82, 153а; уфати-
ја 41а, 54а, 123, 151а,
164; уфатила 23б, 177,
266а; уфатило се 123;
уфати (3. јд. аор) 24,
123; уфатисмо 348; уфа-
тише 123; уфатен 123,
155, 354
- уфики, уфикија, уфикил^е
119в
учевни луди 172
учителов, учителово 20;
учителовф 94, 213а
учителсто 111, 114
учкопен 92
учкопи 92
уџе 338, 360; уџосмо 23г,
134а, 160, 348
ушур 54б
ушчува 24, 177; ушчувај
234; ушчува (3. јд. аор)
24, 30б
- фабрика 376а, 376б
фајда 103а, 119а, 172, 174
фала 123, 220, 23б, 239б,
250, 279а
фалуга 207
фалцификат 29, 119а
фалција 123
фалги 258в
фалги (се) (хвали се) 227а,
31б
фалгигуза 123
фамил^ија 34б, 87, 234, 30б,
318
фанела 119а
фарба (се) 110, 119а, 213а,
338
фатале 55
фафиронка 85
фача (се) 123, 226г, 227б,
296в, 382; не се фачај
123; фачајте 382; фа-
чаја 69б; фачаше (3. јд.
ипф) 217; фачау (3. мн.
ипф) 349; фачаучи 123
фачка 123
фeбруар 31, 78, 117, 119а
фeбруар 3б
фeнер 119а, 145б, 220, 387;
фeнере 145б, 227а
фeреџа 351
фeрман 119а
(фeс) фeсове 226в, 227в
фeфeронка 90
фик 119в
фика (се) 119в; фикал^е
119в

- финџан 119а, 192; финџане 119а, 192, 226а
 фиоринта 78
 фитме 119а
 фитмеџија 119а
 фитмеџија 119а
 фифирика 90
 фишек 219; фишеце 226а
 фишекљк 42б
 флаша 56в
 флџис 119в
 флџиска, флџиска 119в
 флџисначу 119в
 француски 31
 фрџба 121
 фрџга 119а
 фрџгав 119а, 213а
 френга 119а
 френџија 119а
 френк-терзија 119а
 фрџк 119в
 фрџке-фрџке 119в
 фрџтуна 74г
 фурна 80, 119а
 фурнаџија 80, 119а
 фурња 80
 фуртуна 74г, 119а
 фуруна 69в, 80
 фурунџија 80, 119а
 фурунџиљк 42б
 фурунџиски 276г
 фџстан 41б; фџстане 42б
- хајде 128, 224
 халџина 31, 128
 хелџхоптер 128
 Херцеговка 19а, 128
 хигијена 128
 хилџада 128
 хлџеба 128
 хода 128
 ходник 128
 хонорал 29, 128, 153б, 183
 хотел 128
 Велџика Хоча 128
 храна 128
 Хрџвати 92
 Хрџватица 31, 128
 Хрџвацка 128
 Христово 128
 хтела, хтелџи, хтеде 128
- царсто 30б
 цврџак 45
 цевка 213б; цевка 119б
 цеја 30а, 42, 42б, 44а, 44б, 54а, 80, 97, 105, 119б, 151б, 152, 172, 177, 178, 192, 209, 213а, 216, 217, 227а, 236, 240, 244, 253, 268, 278, 294, 349, 353а, 355б, 368, 374, 376а, 378а, 378б, 380, 407; цео 152
 целџат 140б, 154, 294
 цибун 192
 цивун 192; два цивуна 192
 Циганин 19б, 220, 268; Цигани 226б, 268, 397; Циганима 231
 циганљк 42б; циганљке 41б, 145а
 Циганџе 254а, 308, 413; две Циганџети 266а, 32б; от Циганџиџе 227ђ; Циганџиџама 231
 цигаре (јд) 145в, 254а, 274в, 387
 цигаричџи 274в
 цигарљк 42б
 цигла 140б
 цимент 90
 цименто 90, 274ђ
 ципела 57, 283, 308, 354, 376б
 ципелџичџи 147, 283
 цкела 164
 цкелџија 164
 цпује 163, 20б, 213а, 338
 црџв 169
 црџвен, црџвено 119а, 169; црџвене (мн) 226а, 323; најцрџвена 279б
 цревар 169
 цреварка 169
 црево 169, 353
 цреп 169
 црепана 169
 црепник, црепнице 169
 црепула 79, 169, 309
 црешна 145в, 169
 црешња 148, 169, 334
 црџквен 288
- црџквенски 151б, 288, 325 (црџкне) црџкнаја 56а; црџка 73а
 црџкњује 376б
 црџлаве (мн) 112, 288
 црџлив, црџлива 112; црџливе (мн) 112, 288
 црџрна 349; црџрно 169; црџрни 324 (Нјд); црџрни (мн) 276в; црџне (мн) 323, 402
 црџрнаџ 44б
 црџрнојка 103а
 црџномањас 169
 црџномењас 209
 црџноок 78
 црџшалка 73а
 цџвта 213б; цџфта 41а, 43, 205, 213б, 335, 366, 383; цџфтаја 42а, 205; цџфтаучџи 205
- џабе, турско џабе 274в (џадор) беш џадора 219 (џадљр) беш џадљра 177, 219; под џадљром 222; пот џадљр 42б; два џадљра 41б
 џадљрџе 41б
 џак 234
 џакал (шакал) 153б, 173
 џакшире 88, 275, 284, 383
 џанак 4б
 џанак 44б, 45; два џанака 8б; џанаци 8б, 227а
 џаначе, џаначиџи 8б
 џапкун 47б, 17б; џапкуну 220
 џапкунлак 47а
 џапкунлук 47б
 џапкџн 41б, 42б, 17б
 џарамида 88
 џарамидџиница 88
 џарапа 93, 125, 133, 175, 203а, 308, 338, 354, 373, 376а, 402
 џарапџе 94, 254а, 283; џарапџети 93; џарапџиџи 93, 226д, 283, 297в, 308, 376а; џарапџиџе 227ђ, 259

- ч'ардаче 254а
 ч'аршаф 41а, 140б, 276д;
 ч'аршафе 54а
 ч'ауш 78
 ч'афкин 164, 213б
 ч'афче 119б
 ч'ац'а 232в
 ч'ашче (дем. од чаша) 177,
 235, 254а, 281
 ч'варке 227а
 чворак 45, 46
 ч'ебап 192, 198
 ч'ебич'и 227д, 323
 ч'ев 120; ч'еф 119а
 ч'ев'рма 73а
 ч'ефа (врста рибе) 119а
 ч'еф'ија 119а
 чекић 193
 ч'ек'рк 374
 ч'ела 163
 ч'елар 163
 ч'емане 275
 ч'еманц'ија 134б
 ч'енар 198
 ч'енеф 87, 198
 ч'еница 78, 105, 106, 124б,
 163, 172, 290, 322, 369,
 396
 ч'енич'ни 163
 ч'ера 272; ч'еро (вок) 219,
 272
 ч'ерамида 56а, 66а, 88, 366
 ч'ерга 338
 (ч'ергич'е) две-три ч'ергич'е-
 ти 266а
 ч'еремида 88
 ч'ерка 236, 31, 56а, 56в, 60,
 62, 92, 94, 103в, 130а,
 147, 163, 164, 224, 272,
 279а, 281, 299в, 306,
 308, 395, 404; ч'ерке
 (Гјд) 179б, 234, 272,
 279а, 318; ч'ерке (дат)
 79, 145а, 236, 272; ч'ер-
 ку 306, 78, 79, 94, 103в,
 163, 179б, 226а, 235,
 271, 272, 284, 308, 327,
 387, 395, 413; ч'ерко 163,
 272; обьдве ч'ерке 48,
 376а
 ч'еркин 163, 209, 234, 272
- ч'ерпич' 198, 234
 ч'ерчица 272
 ч'ес (част) 50, 209
 ч'еса 198
 ч'есан 50, 278; в. ч'есни
 ч'ескин 198
 ч'есни пос 278; ч'еснога ми
 к'рста 50; в. ч'есан
 ч'еститајн'е 146в
 ч'еститајње 146б
 ч'етворица 330
 ч'етв'ртак 44б, 276а; в.
 ч'етв'ртък
 ч'етв'рти 327
 ч'етв'ртък 43; в. ч'етв'ртак
 ч'етерес 262
 ч'етир-дня 388
 ч'етир стотин 245
 ч'етири 31, 81, 90, 196, 262,
 265, 266б, 272, 273, 326
 ч'етиристо 326
 ч'етирнајес 326
 ч'ет'рдесет 47б, 74д, 326
 ч'етрес 74д, 326
 ч'етресница 74д, 326
 ч'ет'рес 74д, 326; ч'ет'рез
 дня 41а, 179а
 ч'еша (се) 334, 335, 378б;
 ч'ешач'и се 355а
 ч'ешагија 85
 ч'ешма 41а, 52, 192, 263,
 349
 ч'ешмена вода 192
 ч'и 78, 104, 203б; ч'ија
 203б; ч'ијо 94, 103в, 164;
 ч'ије (мн) 308
 ч'ибрет 198
 ч'ивилуке 47б
 ч'ивильк 42б, 140б; два
 ч'ивилька 43; ч'ивильце
 41б, 140б, 227а
 ч'ик (чак) 29, 91, 192, 203в,
 211а, 211б, 365љ, 405
 за ч'ил'име 227а
 ч'иральце 41б
 ч'ирац'ија 134б, 198
 ч'ирац'ильк 134б
 ч'иреве 228; ч'ирове 228,
 351
 ч'ирија 103в, 198, 335, 376б
 ч'ифлук 309
- ч'ифльк 42б, 44б, 78, 119а,
 146а, 146б, 148, 30б,
 348, 349; ч'ифльце 308
 Чифутин 268
 ч'ифуч'е (тврдица) 119а; от
 ч'ифуч'ета 119а
 ч'ифч'ија 119а
 ч'ифч'иски 119а
 ч'кемба 164, 274а
 ч'кембар 164
 ч'кола 123, 130а, 164, 308,
 335, 382
 ч'колувал'е се 376а
 ч'оа 78, 124б, 125; ч'оу 78,
 124б
 ч'обанин 123, 268; прогова-
 ра Иван ч'обанине 224;
 ч'обане (Нмн) 226а
 ч'овек 60, 103в, 114, 124б,
 130, 200, 274б, 274д,
 279б, 297б, 297в, 298б,
 308, 335, 339, 352, 403;
 ч'овека 34б, 177, 222,
 228, 240, 274б, 281, 31б,
 376а, 38б, 388; ч'овеку
 (дат) 298в, 317; ч'овеку
 (вок) 215, 223; ч'овеци
 226б; в. л'уди
 ч'овеч'ји 103б, 289
 ч'овеч'ки 103б, 289
 ч'оја 78, 125; в. ч'оа; от
 ч'оје 78, 125
 ч'оканч'е 147, 254а
 ч'опавац 44б
 ч'ор л'ел'ек 278; ч'ори миш
 278; ч'орога 34б
 ч'оравицо (Вјд) 240
 Ч'осе, Ч'осета (надимак)
 254б
 ч'ош 274б
 ч'пар 167
 ч'пела (пчела) 163
 ч'порет 167
 ч'уваран 44б, 45
 ч'уватан 44б, 45
 (ч'удо) ч'удеса (мн) 323
 ч'укнаја 56а
 ч'укулада 95
 ч'умур 54б, 133, 134б, 221б
 ч'умурльк 54б
 ч'умурц'ија 54б, 134б

- ч'умуригилък 546
 ч'унк 80; ч'унце 226а
 ч'унък 426
 ч'уприја 234, 338
 ч'упг'е 254а
 ч'уран 164, 343б
 ч'уранч'е 254а
 ч'урилак 47а
 ч'урк 80
 (ч'урч'е) ч'урч'ич'ама 231
 ч'ути 40б; ч'утеја 395
 ч'уфта (ж) 119а, 274; три-
 -ч'етири ч'уфте 274а
 ч'уч'а (јадница) 304
 ч'уч'ка (в. ч'уч'а) 253, 284,
 308, 328, 348, 408
 ч'уше 546
 (ч'ушне) ч'ушнаја 56а; ч'уш-
 нат 56в
 ч'имир 54а
 ч'имирлък 426
 ч'ише 54а, 274б
 ч'ьс 48, 305
 ч'ьчка 49
 ч'ьчке 49
 ч'ьчне 49
- цигерица 35
- ц'аба 164 -
 ц'абалък 134а
 ц'аво 153б
 ц'авол 153б; ц'аволу (вок)
 223
 ц'аволски 154
 ц'але (јд) 134а, 274в
 (ц'ак) ц'акове 227в
 ц'акет 134в
 Ц'аковац 44б
 ц'аковч'ки 41а, 276г
 ц'амија 36б; бајрак-ц'амију
 270
 ц'амфес 119а, 134а
 ц'амфеслија 119а, 134а
 ц'андар 134в, 173, 183
 ц'ач'ич'и 208
 ц'бањ 134в, 148
 ц'вака (се) 134в, 164; ц'ва-
 каја 164; ц'вакауч'и 164
 ц'вањ 134в
 ц'вањка 134в
- (ц'еврек) ц'евреце 41а, 286
 ц'езве (јд) 74ж, 274в
 (ц'езвич'е) ц'езвич'и 134а
 ц'емадан 88, 134а
 ц'емедан 88, 134а
 ц'емпер 278
 ц'енерал 29, 140б, 153б, 220
 ц'енерика 88, 134а
 ц'еп 130а; ц'епове 226в,
 227в
 ц'ериз 199
 ц'ериџ'ев, ц'ериџ'ев 119а; ц'ер-
 ц'еф 119а, 219
 Ц'ериџ'елија (Ћевиџ'елија) 197,
 200
 ц'ериџ'еф, в. ц'ериџ'ев
 ц'игерица 85
 ц'игерка 134а
 ц'ирит (врста сапуна) 199
 ц'мури 164
 ц'мурке 164
 ц'огац 44б
 (Ц'ориџ'ија) Ц'ориџ'ије (ген)
 22; свети Ц'ориџ'ија 232б;
 за светога Ц'ориџ'ију 232б
 Ц'ога 232б, 298г
 Ц'оџ'иница 269
 ц'убре 133, 227б, 274е,
 298б, 387
 ц'убриште 19в, 161
 ц'угум 135б, 199; ц'угуме
 (мн) 227а
 ц'угумч'е 135б, 199, 254а;
 у...ц'угумч'ич'е (лок)
 259
 ц'укс (груди) 199
 ц'улбашч'а 177; ц'ул' башч'а
 195
 Ц'ул'-Ц'ул'ијо (вок. у нар.
 песни) 239а, 272
 ц'умрук 199
 ц'урнал 134в, 153б
 Ц'уриџ'евдан 44б
 Ц'уриџ'евдњ 42а, 133; уоч'и
 Ц'уриџ'евдња 219
 ц'утурум 135б, 199
 ц'имбис 54а
- Шад'рван 73а, 88; в. Ше-
 д'рван
 (шал) шалове 226в
- шалђија 133
 шалџ'ија 134б
 шал'е 140а, 274а
 шангарепа 183
 шарац 44б
 шаргарепа 183
 шаркија 103в, 192
 шашкњн 42б
 ше 124в, 218в; шеови 226г
 шег'рч'е 254а; шег'рч'ич'и
 258а, 258б; сас шег'р-
 ч'ич'е 259; шег'рч'ич'ама
 231
 Шед'рван 88; око Шед'р-
 вана 88, 219; в. Шад'р-
 ван
 шејесет 78, 106, 32б; шеје-
 сед 106, 179а
 шенлък 42б; шенлъце 41б,
 226а
 шес 27, 262
 шеснаез 179а, 235; шеснаез
 душе 263; шеснаес 128
 шеснајес 32б; шеснајез
 106, 273
 шеснајести 106, 327
 шести 327
 шестина 329, 349
 шестотин 245, 32б
 шесторица 330
 шета 29, 211а, 227в, 294,
 344, 378а
 шеч'ер 57, 87, 113, 133,
 180, 198, 219, 262, 273,
 296в, 378а, 388, 402
 шеч'ерач'а 87, 170
 шеч'ерни 276в
 шеч'ериџ'ија 134б
 шивено 114
 шијено 78, 114
 шил'ас 209
 шил'еже 254а
 шил'ек 50
 (шил'ешч'е) шил'ешч'ич'е
 258б
 (шил'те) две-три шил'тети
 266а
 шимширово 87
 шиндра 191
 шинере (мн) 56а
 шин'ере 147

- шипарац 446, 46
 Шиптар 351; Шиптари 351
 ширинљак 426; ширинљак
 416
 шипле 254а, 372, 376б, 406,
 411; три шипети 266а
 шишич'е 227ђ; пет ши-
 шич'и 227д
 Шкодра 192
 Шкодранин 164, 192, 268
 Шкодранка 192
 Шкодранч'е 164
 школа 31, 124б, 164, 234,
 351, 365з, 409г
 школовајне 377
 школован 164
 школуваја 376а; школува-
 ла 35; школуваше (3. јд.
 ипф) 284
 школувајне 146а
 школуван 20
 шк'рбав 164
 шкрива 164
 шкривул'а 164
 шкрум 164
 шлива 141
 шл'лива 140а
 шл'лиговица 170
 шм'рка, шм'ркај 378а
 шм'ркне 73а
 шотарч'е 254а
 шотка 349
 (шоч'е) два-три шоч'ета
 266б; две шоч'ети 266а;
 шоч'ич'и 258а; шоч'ич'е
 145а, 258б
 шпирит 167
 шпорет 151б, 167; шпорете
 226а
 шпта 30б
 штетнику (Вјд) 223
 штица 378г
 што 27, 41а, 42а, 56а, 56б,
 60, 153б, 175, 189, 192,
 200, 223, 239а, 239б,
 240, 248, 251, 256, 258в,
 259, 266б, 273, 279б,
 281, 296в, 296ђ, 297в,
 297г, 297ђ, 298в, 299в,
 301, 303, 308, 319, 328,
 344, 345, 347, 365ђ,
 365м, 367в, 376а, 378а,
 387, 396, 399, 403, 405,
 406, 412
 што (запто) 56в, 92, 145а,
 147, 151а, 177, 273, 317,
 377
 штогод 203б
 штогод'р 203б
 што гоч' 82
 шт'рк 73а; шт'ркови 226г,
 348
 штукавица 197
 шумл'гак, шумл'гаци 172
 (шумово) шумове д'рва
 289
 шупл'го 94
 шп'рет 54а
 шп'ретл'гија 54а

 ирљквa 40а, 41а, 72

 Сака (хип. од Захарија)
 130в; Саке (дат) 23б
 Сакин 130в
 Сакиница 130в
 Сакинич'ин 130в
 Сакич' (презиме) 130в
 Санин 130в
 сваја (се) 146а
 свезда 130а, 164, 213а, 338
 Свезда (надимак) 130а
 свездасте 130а
 свек 130а
 (свекне) свекнашч'е, нешто
 свекна 130а
 свер 130а
 свере 130а
 свержа 130а, 232в
 свещка 130а, 164
 свеч'и 130а
 свеч'ка 130а
 свири 130а, 213а, 338; сви-
 рела 130а, 395
 свирка 130а, 395
 свони 130а, 213а, 338, 390
 своно 130а, 164; свона (мн)
 130а
 свонце 130а
 себе 82
 Сивгар (презиме); Сивгари
 130д
 Сивгаревич 130д
 Сивгарова 238; Сивгарове
 девојч'ич'и 308
 Сивгарски 130д
 сивре (доње зимске гаће)
 130д
 сил'гавац (кратковидо чельа-
 де) 130д
 сил'гавица 130д
 сил'гаф, сил'гава 130д
 сил'гафч'е 130д
 сипа 130в
 сипи 130в, 173
 сипне 130в, 218в; сипнала
 130в
 сифкоше (побегне, склони
 се) 130д
 Sosило (надимак) 130д
 s'рц; s'рц-s'рц-s'рц 130г
 s'рца (боде) 130г
 (s'рцне) s'рцна (се) 130г
 сука (врста бильке) 130в
 сунсар 130б, 172; три сун-
 сара 130б, 172; сунсари
 130б
 сьнса (пиција) 130б
 сьнсаве (мн) 130б, 349
 Сьнсајка (женски надимак)
 130б
 сьнзигуз 130б

 њл'гија 54а
 Ђмер, Ђмера 54а
 њрт'ија, њрт'ију 54а
 њстија, њстију 54а
 њш'р 54а

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА И ЛИТЕРАТУРА

- АНУБиХ Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево.
- Барј. Дијал. истраж. Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*. — Приштина (Јединство), 1977, стр. 1–434.
 Д. Барјактаревић, *Приштина у говору Срба старинаца — фонетске и морфолошке особине*. — ЗФФП, 1967, књ. IV, 41–69. Прештампано у Дијал. истраж., стр. 181–225.
 Данило Барјактаревић, *Говорне особине Гњилана*. — *Gjurmte Albanologjike* — Албанолошка истраживања, Приштина, 1965, књ. IX, стр. 417–435. Прештампано у Дијал. истраж., стр. 226–299.
 Данило Барјактаревић, *Фонетске и морфолошке особине врањанског говора*. — Врањски гласник, Врање, 1965, књ. I, стр. 33–56. Прештампано у Дијал. истраж., стр. 373–413.
 Данило Барјактаревић, *Прешевско-бујановачка зона*. — Врањски гласник, Врање, 1966, књ. II, стр. 173–218. Прештампано у Дијал. истраж. стр. 300–372.
 Данило Барјактаревић, *Косовски дијалекатски тий*, ЗФФП, 1971, св. А, 1–33; ЗФФП, 1972, књ. IX, 1–58. Прештампано у Дијал. истраж., стр. 11–135.
- Барј. Метохија Др Данило Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*. — Приштина (Јединство), 1979, стр. 1–336.
- Белић ДИЈС А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. — СДЗБ, 1905, књ. I, стр. I–CXII + 1–715 (са два картама).
- Богд. ББП Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Појока*. — СДЗБ, 1979, књ. XXV, стр. I–XIV + карта + 1–178.
- Богд. ГАП Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ, 1987, књ. XXXIII, стр. 7–302.
 Prof. dr Dalibor Brozović, prof. dr Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. — *Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*. Zagreb (Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“), 1988, str. XII + 120 + 3 karte.
- Видоески Гора Божидар Видоески, *Горанскиот говор*. — Прилози МАНУ (Одделение за лингвистика и литературна наука), Скопје, 1986, књ. XI, стр. 45–76.
- Видоески Дебарски Божо Видоески, *Дебарскиот говор (со посебен осврт на нивоото разграничување)*. — МЈ, 1968, Год. XIX, стр. 59–96 + табела + 30 карата.
- Видоески Кичевски Божо Видоески, *Кичевскиот говор (Извештај од дијалектните испитувања)*. — МЈ, 1957, Год. VIII, Кн. 1, стр. 31–90.

- Видоески Куманово Божо Видоески, *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик, Скопје, 1962, стр. 1–349 + карта.
- Видоески СМГ Б. Видоески, *Северните македонски говори*. — МЈ, 1954, Год. V, Кн. 1, стр. 1–30 (са картом), Кн. 2 (*II Говорити на Скопска Црногорија*), стр. 109–198 (са картом).
- Вујовић Мрковићи Лука Вујовић, *Мрковиќи дијалекти (с освртом на сусједне говоре)*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 73–398 (с картом).
- ГЗС Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића, 1934–40, књ. I–VII (Београд).
- ГФФНС Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (Нови Сад), 1956–1974, књ. I–XVII.
- Елез. Вуч.—Пећ Гл. Елезовић, *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучиштра до Пећи*. — СДЗБ, 1911, књ. II, 464–473.
- Елез. Речник I, II Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохиноског дијалекта*. — СДЗБ, 1932, књ. IV (I), СДЗБ, 1935, књ. VI (II).
- ЕССЈ *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* (Под редакцией О. Н. Трубачева). — Москва (Институт русского языка), 1974–1995, в. п. 1–22.
- ЗФЛ Зборник за филологију и лингвистику. — Нови Сад (Матица српска), 1957–1993, књ. I–XXXVI.
- ЗФФП Зборник Филозофског факултета у Приштини.
- Ивић Галип. Др Павле Ивић, *О говору галипољских Срба*. — СДЗБ, 1957, књ. XII, стр. XXI + 520.
- Ивић Дијалект. Др Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. — Нови Сад (Матица српска), 1956, стр. 216 (са картом).
- Ивић Огледи II Павле Ивић, *Изабрани огледи, књ. II: Из историје српскохрватског језика*. — Ниш (Просвета), 1991, стр. 327.
- Ивић Огледи III Павле Ивић, *Изабрани огледи, књ. III: Из српскохрватске дијалектологије*. — Ниш (Просвета), 1991, стр. 296.
- Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*. — ЈФ, 1955–1956, књ. XXI, 97–129. Прештампано у Огледи III, 81–121.
- Павле Ивић, *Два главна праваца развоја консонантизма у српскохрватском језику*. — ГФФНС, 1957, књ. II, 159–184. Прештампано у Огледи II, 75–108.
- Павле Ивић, *Пути развоја српскохрватског вокализма*. — Огледи II, 5–74.
- Павле Ивић, *О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима*. — ГФФНС, 1959, књ. IV, 189–215, ГФФНС, 1960, књ. V, 75–97. Прештампано у Огледи III, 123–189.
- Ивић Српски народ Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*. — СКЗ, Београд, 1971, Коло LXIV, књ. 429, стр. 334 + 3 карте.
- Ивић СХ дијал. Павле Ивић, *Целокуйна дела, књ. III: Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој. Књига прва. (Ојшћа*

- размајтрања и штокавско наречје*). (С немачког превела Павица Мразовић) — Сремски Карловци. Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића), 1994, стр. 319 + карта.
- Ист. српског народа *Историја српског народа* (у шест књига). — Београд (СКЗ), 1981–1983.
- ЈАЗУ Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб.
- ЈФ Јужнословенски филолог, I–LII (Београд), 1905–1996.
- Лома Језичка прошлост Александар Лома, *Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу Шойнонастике*, — Говори призренско–тимочке зоне и суседних дијалеката (Зборник радова са научног скупа, Ниш, Бања, јуна 1992), Ниш, 1994, стр. 107–133.
- Мил. Црн. Бранко Милетић, *Црнички говор*. — СДЗБ, 1940, књ. IX, 209–663 (са картом).
- Милас Мостар Matej Milas, *Današnji mostarski govor*. — Rad JAZU, 1903, књ. 153, 47–97.
- Михајл. Леск. Јован С. Михајловић, *Лесковачки говор*. — Библиотека Народног музеја у Лесковцу, Лесковац, 1977, књ. 24, стр. 92 (са картом).
- МЈ Македонски јазик, Скопје (Институт за македонски јазик).
- ОП Ономатолошки прилози, Београд (Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику), 1979–1996, књ. I–XII.
- Павл. Јањево Др Миливој Павловић, *Говор Јањева. Међудијалекатски и миксоглојтски процеси*. — Нови Сад (Матица српска), 1970, стр. [IV] + 1–209 (са двама картама + једна фотографија).
- Павл. Срет. Миливој Павловић, *Говор Сретечке жубе*. — СДЗБ, 1939, књ. VIII, стр. 1–352 + карта.
- Петр. Врака I Др Драгољуб Петровић, *Гласовне особине говора Врачана у Зети*. — ГФФНС, 1972, књ. XVI, 179–209 + карта.
- Пешикан Имена Подримља Митар Пешикан, *Сџара имена Доњег Подримља* — ОП, 1986, књ. VII, стр. 1–119 (са осам схема + једна карта).
- Пешикан Топон. Подримља Митар Пешикан, *Из историјске Шойнонимје Подримља*. — ОП, 1981, књ. II, стр. 1–92 (са трима картама).
- Рем. Шум. Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*. — СДЗБ, 1985, књ. XXXI, стр. XIX + 555 (са 28 карата).
- Решетар Штокавски Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*. — Wien (kais. Akad. der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Ling., Abt. VIII), 1907, 4° 320 стубаца (са двама картама).
- РЈАЗУ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje JAZU. — Zagreb, 1880–1976, књ. I–XXIII.
- РМС I–IV *Речник српскохрватскога књижевног језика*. — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1967–1969, књ. I–III, Нови Сад (Матица српска), 1971–1976, књ. IV–VI.

- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Београд (Српска академија наука и уметности — Институт за српски језик), 1959–1989, књ. I–XIV.
- САНУ Српска академија наука и уметности, Београд.
- СДЗБ Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1905–1996, књ. I–XLI.
- Симић Левач Радоје Симић, *Левачки говор*. — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 1–618 + карта.
- СКА Српска краљевска академија, Београд.
- СКЗ Српска књижевна задруга, Београд.
- Скок Рјечник Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. — Zagreb (JAZU), 1971–1974, књ. I–IV.
- Стамат. Тетово (I, II) Тр. Стаматоски, *Градскиот Шетовски говор*. — ЈМ, 1956, Год. VII, Кн. 2, стр. 210–242 (I), Год. VIII, кн. I, стр. 91–115.
- Стан. Тимок Маринко Станојевић, *Северно-Шимочки дијалекат*. — СДЗБ, 1911, књ. II, 360–463.
- Стеван. Ђаковица М. Стевановић, *Ђаковачки говор*. — СДЗБ, 1900, књ. XI, стр. IV + 1–152.
- Стеван. Извештај М. Стевановић, *Извештај о дијалекатском иситивању Мешохије*. — ГЗС, 1938 (1939), св. VI, 56–69.
- Стеван. ИЦД Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. — ЈФ, 1933–34, књ. XIII, 1–128 + карта.
- Суреја ПТГ Sureja Jusuf, *Prizrenski turski говор*. — Priština (Jedinstvo. Biblioteka Obeležja), 1987, стр. 191.
- Ћирић Лужница Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*. — СДЗБ, 1983, књ. XXIX, стр. 190.
- Ћупић Зета Драго Ћупић, *Преглед главнијих особина говора Зеће*. — ЈФ, 1977, књ. XXXIII, 265–284.
- ФО *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. — Sarajevo (Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9), 1981, стр. VIII (непар.) + 828 + карта.
- Шкаљић Турцизми Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom—hrvatskosrpskom jeziku. Treće izdanje*. — Sarajevo (Svjetlost), 1973, стр. 662.

